Bir Müslümanın Yol Haritası

Bir Müslümanın Yol Haritası

İMAN-İBADET
AHLAK

AKADEMİ ARAŞTIRMA HEYETİ

Bir Müslümanın Yol Haritası

İMAN-İBADET
AHLAK

AKADEMİ ARAŞTIRMA HEYETİ

BİR MÜSLÜMANIN YOL HARİTASI

Hazırlayan
Akademi Araştırma Heyeti

Editör
Ergün ÇAPAN

Kapak
Engin ÇİFTÇİ

Mizanpaj
Faruk YILMAZ

ISBN
975-278-131-4

Yayın Numarası
389

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Mayıs 2005

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Işık Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88   Faks: (0216) 318 52 20
www.isikyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İBADET MÜKELLEFİYETİ

AHLÂK

ÖNSÖZ YERİNE

İlmihâlin, Müslümanların din ve diyanet hayatında çok önemli bir yeri vardır. İlmihâller, zamana, şartlara ve beklentilere göre uzun ya da kısa tutulmakla birlikte, genelde Müslümanların günlük hayatlarında dinlerini yaşayabilmeleri için gerekli olan bilgileri ihtiva ederler. Dolayısıyla ilmihâllerin hedefi de bu karşılaşılan güncel pratiklerle sınırlı tutula gelmiştir. Dinin bütün emir ve yasaklarının detaylandırılması ise daha geniş kapsamlı çalışmalara bırakılmıştır. Bu da büyük ölçüde İslâm Dini'nin ferde, aile ve cemiyete, sosyal ve evrensel meselelere getirdiği ilkelere daha derinlikli bir vukufiyet elde etmek isteyenlerin özel talep ve gayretlerine vabestedir. Daha fazla vukufiyet de pek tabiî olarak geniş İslâmî literatürde derinleşmeyi gerektirecektir. Bu yüzden elinizdeki kitap, ilk elden İslâm dininin gerekleri ve pratiklerini ihtiva etmektedir. Elbette İslâm dininin gerekleri, tavsiye, öğüt, teklif ve direktifleri bunlarla sınırlı değildir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, bu çalışma sınırlı ve öncelikli konuları ihtiva etse de, bir Müslümanın edinmesi ve alması gerekli temel bilgileri vermektedir. Daha doğrusu kitap, inanç, ibadet ve ahlâk boyutuyla İslâm'ın getirdiği mesajı özlü ve kolay anlaşılabilir bir şekilde sunma gayretidir.

Din; iman esasları, amelî hükümler (ibadât, muamelât) ve ahlâktan oluşur. Bu kitapta dinin bu üç temel konusu işlenmeye çalışılmıştır. Yalnız başlı başına bir çalışma konusu olan "muamelat" konusuna girilmemiştir.

Kitapta İslam Dini'nin temeli, esası olan iman esasları üzerinde etraflı ve derinlikli bir şekilde durulmaya çalışılmıştır. Zira her şey imana, inanca bağlıdır. İbadet, muamelat ve ahlâk iman temeli üzerinde gerçekleşir. Din insanlara ikinci bir tabiat kazandırmak için gelmiştir. Bu tabiat, vicdan eksenli yeni bir oluşumdur. Bu oluşum imanın kendi resmini inanan insanların vicdanına nakşetmesi demektir. Bunun yolu da başta namaz, oruç, zekât ve hac olmak üzere ibadetlerin ciddiyetle yerine getirilmesin-

den geçmektedir. Diğer bir ifade ile imanın insan tabiatı ile bütünleşmesi, onun bir derinliği haline gelmesi İslam'ın emirlerinin yaşanması ile olur ki buna genel ifadesi ile "amel-i sâlih" denir. Diğer taraftan iman, amel-i sâlihle desteklendiği, mü'min de ibadetle beslendiği nispette ancak Allah'a yakın durabilir, yakınlığını koruyabilir ve O'nun hoşnutluğunu kazanabilir. Dolayısıyla iman, amel için olmazsa olmaz biricik esas/ amel de imanın suru, serası, şahidi ve sigortasıdır.

Bu itibarla kitapta "İman Esasları"ndan sonra İbadetler kısmı yani namaz, oruç, zekât, hac konuları işlenmeye çalışılmıştır. İbadetlere ait hükümler, bir Müslümanın ibadetlerini yerine getirirken takip etmesi gereken semavî kaynaklı bir yol haritası gibidir.

Konular ele alınırken sadece ilmihal bilgileri verilerek yetinilmemiş, mümkün olduğunca "hikmet" yönleri üzerinde de durulmaya çalışılmıştır. Tabii her şeyden önce, Allah tarafından gönderilen ve Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliğ ve temsili ile bütün insanlığa semavî kaynaklı bir hayat modeli olarak sunulan dinin, her emrine teslim olma, inanma, güvenme bir esastır. Temelde bu iman ve teslimiyetle birlikte Yüce Mevla'nın gönderdiği dinin her emir ve yasağındaki hikmetleri anlamaya, görmeye, hissetmeye çalışmak da O'na olan imanın tabi bir neticesidir. Allah'ın emrettiği her şeyde sayısız hikmetler vardır; çünkü Allah Hakîm'dir, her emrinde bildiğimiz bilemediğimiz bir sürü hikmetler vardır. Bizler aklın idrak ufkunun yettiği ölçüde o emrin hikmetlerini, maslahatlarını bilebiliriz. İnsanın aklı, fikri, kalbi ve bütün ruhî fakülteleriyle itminana ermesi açısından yapılan ibadetlerin hikmetlerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Özellikle günümüzde İslam Dini'nin her meselesinin elden geldiğince hikmet ve maslahat boyutunun anlatılmasında zaruret vardır.

Dinin önemli bir boyutu da ahlâktır. Ahlâk, imanın ibadetlerle insan tabiatının bir derinliği haline gelmesi veya vicdan eksenli oluşumun bir tezahürüdür. Ahlâk, dinin semeresidir. Din insan tabiatıyla, benliğiyle ne ölçüde bütünleşmişse o derece ahlâkî değerlerin temsili seviyelidir. Ve ahlâk; kâmil manada bir Müslümanın vazife ve sorumluluklarını, Allah'ı görüyor ve O'nun tarafından da görülüyor olma mülâhazası ile yerine getirmesidir.

Ahlâk, dinin özü, esası ve İlâhî mesajın da en önemli bir umdesidir. Ahlâklı ve faziletli olmak bir kahramanlıktır. Hakikî Müslüman olmanın en bariz vasfı, ahlâklı olmaktır. Akıl ve hikmet gözüyle bakabilenler için Kur'ân ve Sünnet âyet âyet, fasıl fasıl ahlâktır. "Müslümanlık huy güzelliğidir." buyuran Mücessem Ahlâk ve Yüce Kamet, bu gerçeği en veciz şekilde ortaya koymuştur. Bu itibarla ahlâk bölümü, klâsik ilmihal sınırlarını aşan bir genişlikte ele alınmıştır.

İşte bu çalışmada dinin bu üç temel esası ilmihal adı altında işlenmeye çalışılmıştır.

İlmihâlin hazırlanması esnasında mümkün olduğunca ihtilâfa ait detaylardan sarf-ı nazar edildi. Kitap, Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanmıştır. Yer yer başta Şafiî mezhebi olmak üzere diğer mezheplerin yaklaşımlarına da atıflarda bulunulmuştur. Zaten, İslâm'daki mezhebe ait farklılıklar dinin asılları üzerinde değil, daha teknik detaylarda, farklı sosyal yaşama alanlarının ve tabiî olarak kültürel algılayış farklılıkları ile İslâmî asıllara (nasslara) yaklaşım farklarından kaynaklanmaktadır. Hepsi de yalnızca yoruma müsait içtihadî; yani değişime ve gelişime açık alanlarda teşekkül etmiştir.

Takdir edilir ki, bir ilmihâl sınırları içinde bütün sosyal, ferdî, ailevî, ruhî ve ahlâkî alanlara ait konuları ve detayları ele almaya imkân yoktur. Belki bu bilgiler, ilk elden İslâm'la tanışan kimselerin, itikad, günlük ibadet ve sosyal muamelatla ilgili pratiklerini vermeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla böyle oldukça dar ve sınırları belli bir kitap çalışması içinde şüphesiz her ihtiyaç duyulan ve karşılaşılan her probleme yönelik cevapları bulmak mümkün olmayacaktır. İnşaallah bu özlü çalışmayı daha geniş ve belki bir ansiklopedik çalışma takip eder. Karşılaşılan problemler ve tepkiler ilgili yayın evine ulaştırılırsa, gelen tepki ve kanaatler doğrultusunda, yeni ilmihâl düzenlemeleri ve telifleri olabilir. Yani mesele bütünüyle dikkatli ve duyarlı okurların ilgilerine vabestedir.

Diğer bir husus da, ilmihâl hazırlanırken vasat seviyede bir okurun zihin ve kültür dünyasına göre ulaşım ve anlaşılmasına kolaylık sağlayacak şekilde maddelendirilmiş olmasıdır. Dînî vecîbeler, emirler ve nehiyler, helâl ve haramla ilgili hususlar fazla detaylandırılmadan tasnif

edilmiştir. Meraklı okurlar farklı yapı ve içerikte bir ilmihalle karşılaşacaklardır.

Yüce Mevla bizleri, rıza ve hoşnutluğundan, istikametten ayırmasın, İslam Dini'nin ruhuna uygun olmayan söz, tavır ve yaklaşımlardan da muhafaza buyursun.

Akademi Araştırma Heyeti

GİRİŞ

Başlarken Bir Husus

İlmihal, bir Müslümanın kulluk hayatının yol haritasıdır. Bu çalışmamızdaki yol haritası, itikad (iman esasları), ibadet (namaz, oruç, zekât, hac ve kurban) ve ahlâk bölümlerinden oluşmaktadır. "Muamelat" ve "ukubat" müstakil bir çalışma konusu olduğu düşünülerek bu kitapta ele alınmamıştır. Şimdi konulara geçmeden önce bir nokta üzerinde durmak istiyoruz.

İnsanlar, kavramlarla konuşur, kavramlarla düşünür ve kavramlarla hüküm verirler. Her ilmin, her disiplinin kendi temel referansları esas alınarak o sahanın uzmanlarınca konulmuş kavramları vardır. Bu kavramlar ve bu kavramlara yüklenen manalar doğru bir şekilde anlaşılmadığında yanlışlıklar, düşünce kaymaları ve sapmalar olur.

Mesela tıp ile ilgili herhangi bir konu ele alındığında bu ilim dalının terminolojisi ile meseleler anlatılır ve bu anlatılanlar çerçevesinde hâdise bilinmeye çalışılır. Eğer kavramlar karıştırılarak bir hastalığa teşhis konup tedaviye başvurulsa, ne kadar vahim bir neticeye sebebiyet vereceğini tahmin etmek zor değildir.

Bu açıdan İslâm dini ve Müslümanlık ile ilgili tabirlerin yerli yerinde kullanılması ve doğru anlaşılması çok önemlidir. İslâmî terminolojideki kavramlar, Kur'ân, sünnet ve bu iki semavî kaynak esas alınarak oluşturulmuştur. Kitap içerisinde işlenilen konulara göre ilgili ıstılahlar açıklanacak olmakla birlikte, çok sıklıkla kullanılan bazı kavramları burada ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Din Nedir?

Din kelimesi sözlükte "ceza, hesap, kaza, siyaset, itaat, mükâfat, boyun eğme, hüküm, makbul ibadet, millet, şeriat" gibi çeşitli anlamlara gelir.

Âlimlerimiz, "din"i şu şekilde tarif etmişlerdir: "İnsanları kendi irade ve ihtiyarlarıyla bizzat hayra sevk eden ilâhî kanunlar mecmuası." Bu ilahî kanunlar mecmuası, Allah tarafından gönderilen fevkalâde donanımlı insanlar olan peygamberler tarafından tebliğ ve temsil edilmiştir.

Dinler Kaça Ayrılır?

Dinler, dinler tarihi uzmanlarına göre, vahiy kaynaklı olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılır.

Vahiy kaynaklı dinler, aynı temel esaslar üzerinde durmuş ve aynı hakikatlere vurguda bulunmuşlardır. Allah tarafından gönderilen her peygamber, temel disiplinler açısından –o günün şartlarına ve zamanın ihtiyaçlarına uygunluk çerçevesinde– bir öncekinin devamı, mükemmili, mütemmimi gibi davranmış, kendisinden önceki peygamberlerin mesajını tekrar etmiş, ahvâl ve şerâite göre ikmalde bulunmuş, tafsil isteyen hususları açmış, yenilenmesi gereken mesâilde tecdidde bulunmuş ve hep aynı konular etrafında yoğunlaşmıştır: Tevhid, nübüvvet, haşr ü neşir ve ibadet, her peygamberin en birinci meselesi olmuştur.

Allah Teâlâ peygamberlere, gönderildikleri toplumların ilim ve ihata seviyesine, problemlerinin keyfiyeti ve ihtiyaçlarının türüne göre teferruatta özel direktiflerde bulunmuş, hususî kanunlar vaz' etmiştir.

İşte bu temel espriye bağlı olarak ilk peygamberden son Nebiye kadar bütün enbiya ve mürselînin mesajlarında –tâlî konularla alâkalı– hep bir değişim göze çarpmaktadır; ama bu değişimlerin hiçbiri asıl mesajın ruhuna dokunmamakta ve teferruat çerçevesini de aşmamaktadır.

Bir hadiste de Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından şöyle buyrulmuştur; "Peygamberler baba bir kardeştirler. Dinleri birdir." (Buharî, Enbiya, 48; Müslim, Fazail, 143) İslâm, peygamberlere gönderilen dinlerin asıllarına inanmayı imanın temel esaslarından birisi olarak kabul etmiştir. Bu konu üzerinde ileriki bölümlerde genişçe durulacaktır.

Bütün peygamberlerin dini İslâm olmakla birlikte, Peygamber Efendimiz ile İslâm Dini kemale ermiş, din adına son nokta konulmuştur: "İş-

te bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı beğendim." (Maide, 5/3)

Bütün peygamberler hak dini tebliğ etmekle birlikte onu herkesin çok önünde ve derince yaşayarak temsil etmişlerdir. Hz. Musa'nın getirdiği dine sonradan "Yahudilik" ismi verilmiştir. Aynı şekilde "Hristiyanlık" adı da Hz. İsa'nın getirdiği dine daha sonraları verilen bir addır. Ne Hz. Musa ne de Hz. İsa bu isimleri kullanmışlardır.

Kaynağının ilâhi olması ve orijinal şeklinin muhafazası sebebiyle İslâm hak dindir. Yahudilik ve Hristiyanlık vahye dayanmakla birlikte zamanla semavî orijinlerini koruyamamışlardır. Bununla birlikte bu dinlerin kitapları ile Kur'ân arasındaki ortak nokta ve paralellikler az değildir.

Yahudi ve Hristiyanlara "ehl-i kitap" da denilmektedir. Bazıları, kitaplarının olup olmadığı şüpheli olan Mecûsîleri de ehli kitap olarak kabul etmektedir.

İlâhî vahye dayanmayan dinler ise batıl dinlerdir.

Ayrıca meditasyon ve yogizm gibi din görünümlü bazı organizasyonlar da vardır ki, bunlar temelde ne bir peygambere ne de bir vahye dayanmaktadırlar.

Kısaca dinlere temas ettikten sonra şimdi İslâm dinine geçiyoruz.

İslâm Dini

İslâm, silm u selâmet maddesinden gelip, kulun Allah'a teslim olması, O'nun buyruklarına inkıyat etmesi, salim ve emin bir yola girerek selâmete yürümesi, herkese hatta her şeye güven vaad etmesi, elinden-dilinden kimsenin rahatsız olmaması manalarına gelir.

İslâm; esasları Allah'ın mesajlarına dayanan ve Peygamber Efendimiz (sallâllahu aleyhi ve sellem) tarafından tebliğ ve temsil edilip yaşanan ve yaşatılan semavî dinin unvanıdır.

İslâm Dini, itikadî (inanç esasları), amelî (ibadetler, muâmelât ve ukûbât) ve ahlâkî hükümlerden oluşur. İşte din, İslâm'ın bütün hükümleriyle şube ve fakülteleriyle hayata hayat olmasının ilâhî unvanıdır. Bu itibarla dini sadece inançtan ibaret görenler aldanmış sayılırlar.

İslâm'ın temeli ve mebdei iman ve iz'ândır. Yani Ulûhiyet hakikatine, aksine ihtimal vermeyecek şekilde inanıp gönlünü Hakk'a bağlamaktır. Zirvesi de, sorumluluklarını, O'nu görüyor ve O'nun tarafından görülüyor gibi kemâl-i hassasiyetle yerine getirmek (ihsan) ve yaptığı/yapacağı her işini rıza eksenli götürmeye çalışmaktır (ihlâs).

Diyanet; dinin hayata hayat olup, temsil edilip yaşanması demektir. Müslim, Müslüman, İslâm'ın mesajına teslim olan, boyun eğen, selâmeti, huzuru temsil eden kimse demektir. Bu ismi Kur'ân'ı Kerim'de Allah Teâlâ vermiştir: "Bundan önce de, bu Kur'ân'da da size Müslüman adını veren O'dur." (Hac, 22/78) Bu itibarla Müslüman'a "İslâmcı" demek doğru değildir.

Mümin; emin, güvenilir ve sağlam, Allah'a inanıp tasdik eden, vicdanî itiraf ve kalbî izanda bulunan insan demektir. Hususî manasıyla Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiği dine inanıp, bu dini tasdik eden kimsedir. Mümin ile Müslim kelimeleri, aralarında nüans olmakla birlikte birbirinin yerinde kullanılmaktadır.

Bu tarifleri biraz açarsak mümin; sağduyusu, basiret ve firaseti, vahiy ile aydınlanmış dupduru ve tertemiz aklı, engin ve objektif anlayışı, sağlam ve kuşatıcı görüşü, sorumlulukları adına titizlik ve duyarlılığı, kötülüklere karşı azim ve kararlılığı, bütün bir ömür boyu yücelikler peşinde olması ve yüksekleri kollaması, her zaman dipdiri tutabildiği hissi, şuuru ve iradesi, her şeyin özüne nüfuz edebilme hususundaki tecessüsü ve hâdiseleri yorumlamadaki derin idraki, Allah'a itimat edip güvenmesi ve insanlar arasında bir güven insanı olarak tanınıp bilinmesi, Hakk'ı gönülden tasdik edip her zaman O'na karşı vefalı kalabilmesi, emanette emin olarak tanınması ve herkesin her zaman başvuracağı bir emniyet insanı şeklinde hatırlanması, hatırlanıp maşerî vicdanca kabul görmesi, duyulup görüldüğü her yerde Hakk'ın yâd edilmesine vesile olması ve semtine uğrayanları hâliyle, diliyle O'na yönlendirmesi açısından "mutlak zikir kemâline masruftur" esasına binaen tam bir tasdik, iz'an ve temsil kahramanıdır.

Dindar; İslâm dinini inanç, amel ve ahlâk olmak üzere bütün şube ve fakülteleriyle inanarak yaşayan, temsil eden kimseye denir. Böyle bir kimse için "dinci" kelimesini kullanmak yanlıştır.

İmansız amel nifak, imana rağmen amelsizlik de bir fısktır. Nifak, gizli bir küfür olması itibarıyla affı kabil olmamasına karşılık; fısk ya da fücur (günah işlemek); tevbe, istiğfar ve yeniden Hakk'a inabe ile her zaman mağfiret edilebilme ihtimaline açıktır. Bu itibarla, herhangi bir kimse, amel etmese de onu hafife almadığı veya önemsemezlik etmediği takdirde hakkında hep olumlu düşünülmeli ve hemen onun küfrüne hükmedilmemelidir. Aksine, bir kimse, amel etmemenin yanında, Müslüman olmalarından ötürü inananları tahkir ve tezyif ediyorsa, elbette ki onun için aynı şeyleri düşünmek mümkün değildir.

Allah, hem bu dünyada hem de âhirette insanı gerçek ve daimî huzura, elemsiz lezzete götürecek bir yol haritasını Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) tebliğ ve temsili ile insanlığa lütfetmiştir. İslâm, bu eşsiz lütfun, ihsanın adıdır. Bu dinde selim akıl ve müstakim düşüncelere göre, insanoğlunun arzu, istek ve beklentileri konusunda herhangi bir boşluk ve cevapsızlık bulunmadığı gibi, tekvînî emirler ve onların yorumlanmalarında da herhangi bir çelişki söz konusu olmamıştır. Ayrıca, bütün bunların yanında, uhrevî saadet, Hak rızası ve Allah'ı görebileceğimiz vaadleriyle o, mahiyetlerimiz, kabiliyetlerimiz, emellerimiz ve temayüllerimize göre plânlanmış müstesnâ bir ilâhî sistemdir.

İslâmiyet'in Bütün İnsanlığa Hitap Etmesi

İslâm Dini, İlâhi dinlerin sonuncusu ve aslî hüviyetini muhafaza eden yegâne dindir. İslâm'ı tebliğ ve temsil eden Muhammed Mustafa Aleyhisselâm da peygamberliğin son halkasıdır. Peygamber (aleyhissalatu vesselâm) din adına son sözü söylemiştir. Peygamberliği yalnızca belli bir toplum ve millet için olmayıp, bütün insanlık âlemi içindir. Önceki peygamberler sadece gönderildikleri topluma hitap ederek "Ey kavmim, ey kavmim!" demişlerdir. Peygamberimiz Efendimiz ise Kur'ân'da birçok yerde geçtiği üzere "Ey insanlar!" şeklinde bütün insanlığa hitap etmiştir.

Peygamberimizin ve mesajının evrenselliğini bildiren birçok ayet ve hadis vardır. Meselâ şu ayetlerde Peygamberimizin bütün zaman ve mekânlara gönderildiği net bir şekilde ifade edilmiştir; "Biz seni âlemlere rahmet vesilesi olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107)

De ki: "Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim." (A'raf, 7/158)

Peygamberimiz (aleyhi ekmelüttehaya), Kur'ân'da bildirilen kendisine ait bu hususiyeti değişik hadislerinde ifade etmişlerdir; "Her peygamber kendi kavmine gönderildi. Ben ise, bütün insanlığa gönderildim.." Tebliğ ettiği İslâm Dini'nin hükümleri genel olup, her zaman ve mekânda yaşayacak olan bütün milletlerin, insan topluluklarının ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek enginlik ve zenginliktedir. İslâm Dini, kendisinden önce gönderilmiş olan peygamberlerin tamamını ve onlara vahiy olunmuş bütün mukaddes kitapları kabul eder. Kur'ân-ı Kerîm, kıyamete kadar bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap verecek en son, en mükemmel mesajdır. O, nazil olduğu orijinallikte ve tazelikte yegâne ilâhî kitaptır. Elverir ki Kur'ân'a inananlar onun evrensel özelliklerini nazara alarak evrensel buudlar içinde tebliğ ve temsil edebilsinler.

İslâmiyetin Hayata Bakışı

İnsan dünyaya imtihan için gönderilir. İnsanın hayatı bir imtihandan ibarettir. Bu çok önemli husus, Kur'ân'da çok net bir şekilde ifade edilmiştir; "Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O azîzdir, gafurdur (üstün kudret sahibidir, affı ve mağfireti boldur). (Mülk, 67/2) Dünya daimî kalınacak bir yer olmayıp, bir misafirhanedir. İnsan bir müddet burada kalacak sonra ebedî yurduna gidecektir. Dünya âhiretin kazanıldığı yerdir. İnsan burada Allah'ın kendisine lutfettiği maddî-manevî değerlerle imtihan olunmaktadır. Şöyle ki, insanın ömrü bir sermayedir. Vücudu, aklı, sahip olduğu imkânlar hepsi birer sermayedir. Allah, insana lutfettiği bu nimetleri cennet karşılığında kendisine tekrar satılmasını teklif etmektedir; "Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır." (Tevbe, 9/111) Allah'ın engin şefkat ve merhametini şöyle bir düşünelim. İnsana lutfettiği canını, malını, ömrünü, hayatını tekrar insandan cennet mukabili satın almak istiyor. Zaten veren Allah değil mi? İnsan, hayatını Allah'ın hoşnut olacağı bir şekilde değerlendirirse bu dünyada da ötede de saadeti kazanabilir. Şöyle ki, başta iman, Cenab-ı Allah'ın insana en büyük ihsanıdır. İman, cennetin çekirdeği gibidir. İmanlı ve sürekli Allah ile irtibat halinde olan bir hayat, gerçek huzur ve mutluluk kaynağıdır.

İnsan, Allah'ın emrettiği şekilde ibadet ederek, haramlardan korunarak vücut sermayesini kârlı bir ticarette kullanmış olur. Malının, gelirinin zekât ve sadakasını vererek bu kârlı ticareti yapmış olur. Hâsılı insan, Allah'ın kendisine bahşettiği her nimeti Allah'ın rızasını kazanabilme hedefiyle değerlendirirse kazanır. İnsanı Allah'ın hoşnutluğuna götüren de İslâm'dır.

İlim-Din Mutâbakatı

İnsanlık dünden bugüne; varlık, insan, Yüce Yaratıcı ve bunların birbirleriyle olan münasebetleri hakkında hep düşünmüş, aralarındaki sırlı münasebetleri anlamaya çalışmıştır. Varlık (Kâinat) Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve iradesiyle yazdığı bir kitaptır. Bu kitap, Allah'ın belli bir plân, program, ölçü ve dengeye göre tanzim ettiği eşya ve hâdiseler kitabıdır. Bunun yanında, Allah'ın bir de Kelâm sıfatından gelen Kur'ân kitabı vardır. Kur'ân'ın temel konuları; tevhid (Allah'ın varlığı, birliği), nübüvvet (peygamberlik), haşir (öldükten sonra dirilme) ve ibadet (Allah'a kulluk)tir. Kur'ân bu temel perspektifi ile insanlara kâinatı anlatır, kâinattaki eşya ve hadiselere ışık tutar. Kâinatı bir düzen ve ahenk içinde yaratan Allah Teâlâ, kurduğu bu düzeni Kur'ân'la beyan eder. İnsan da, bu iki kitabın bir başka biçimde yazılmış şeklidir. Kur'ân, kâinat ve insan, Allah'ın isim ve sıfatlarının değişik şekillerde tecelli ettiği birer kitaptırlar. Bunlar birbirleriyle fevkalâde bir iç bağlantı halinde olup, birbirlerini açıklar ve yorumlarlar. Aralarında bir uyum ve ahenk vardır.

İlim, varlık ve insan kitabını inceleyerek tecrübe ve deneyler neticesi bazı hakikatleri tespit eder. Değişik inceleme ve tecrübeler neticesinde, ulaşılan bilgiler kesinlik kazanıyorsa buna ilim denir. Kesinlik kazanmayanlar ise bir teori ve nazariyeden ibarettir.

Gerçek ilimler, Allah'ın kâinattaki icraatından, kâinattaki İlâhî kanunlarla eşya ve hâdiselerin münasebetinden süzülmüş raporlardan ibarettir. Hakikat böyle iken nasıl bunlar birbirini nakzeder ve nasıl birbirinden ayrı düşünülebilir?

Değişik sahalarda gelişen ilimler, İslâm ile mutabakat halindedir. Her teoriyi İslâm Dini'nin temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'e uyarla-

maya çalışmak isabetli değildir. Çünkü bu durumda, henüz ispatlanmamış bir görüş temel kabul edilerek âyet ve hadisler ona göre yorumlanmış olur. İşin doğrusu ilimlerin ulaştığı bilgiler, Kur'ân'a, Sünnet-i Sahîha'ya mutabakatları ölçüsünde ele alınması gerekir. Zira ispatlanmamış teorileri birer ilmi gerçek zannederek, semavî yolla bildirilen hakikatleri onlara uyarlamaya çalışmak isabetli değildir.

Din ile gerçek ilim bir hakikatin iki yüzü gibidir. Din, insanı doğru yollarda gezdirir ve mesud edecek neticelere ulaştırır. Gayesi ve hedefi belli olan ilim ise bir meş'ale gibi bu yollarda onun önünü aydınlatır.

Allah; insan, varlık ve Yaratıcı hakkında bilgilendirme vazifesini, söz söyleme salâhiyetini peygamberlere vermiştir. Fevkalâde ve özel donanımlı olan bu müstesna insanların, Kudreti Sonsuz'la hususî münasebetleri vardır. Varlığın perde önü, perde arkası mana ve mahiyetiyle alâkalı en doğru açıklamaları ve yorumları onlar yapmışlardır.

Evet, bugün modern bilimlerin ortaya koyduğu nice gerçekler var ki, çok önceleri, icmâlî birer fezleke halinde de olsa, peygamberler, bunların hemen hepsini vahye açık o engin ledünniyâtlarına ve müstesna fetânet derinliklerine dayanarak küllî "bütüncül" bir nazarla, değişik şekillerde ortaya koymuşlardı. Günümüzün, modern laboratuarlar ve çok ileri teknolojilerle çalışan araştırma merkezleri, onların ortaya koydukları gerçeklerin neresinde bulunurlarsa bulunsunlar, bugün hâlâ milyonlarca insan her şeyi onların mesaj ve yorumları çerçevesinde değerlendiriyor; hususiyle de insan-kâinat-Allah konusunda bilâkaydışart onları takip ediyor ve onların arkasından gidiyor.

İslâm Dini, temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet-i Sahîha ile ilimlere ufuk açmış, inananları açtığı bu ufuklarda koşmaya, çalışmaya teşvik etmiştir. İnsanlara her hususta rehber olarak özel bir donanımla gönderilen peygamberler, manevî yükselişte olduğu gibi maddî terakkide de rehberdirler. Medeniyet harikalarını Cenab-ı Allah ilk defa onların eliyle insanlığa hediye etmiştir. Hz. Nuh'un (aleyhissalatu vesselâm) bir mucizesi olan gemi, Hz. Yusuf'un (aleyhissalatu vesselâm) bir mucizesi olan saat gibi.

Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerin mucizeleri ile ilimlerin ulaşabileceği son sınırları işaretlemiştir. Meselâ, Bakara suresinde geçtiği üzere, Hz. Mu-

sa (aleyhissalatu vesselâm) döneminde, ölmüş bir insan geçici olarak diriltilmiştir.[1] Demek ki tıb ilmi, ölüme geçici hayat rengi verilebilecek bir noktaya kadar terakki edebilecektir.[2]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de pek çok hadislerinde ilimlerin ulaşabileceği noktaları işaretlemiştir. Allah Resûlü, tekarüb-i zaman (bir sürat çağının) yaşanacağını bildirmiştir.[3] Tasarı ve aksiyon arasındaki sürenin çok daralacağını, mesafelerin büzüleceğini, hızla hedefe ulaşılabileceğini bildirerek ilimlerde çok süratli bir gelişimin olacağını bildirmiştir. Özellikle iletişim ve telekomünikasyon sahasında baş döndürücü gelişmelerin olacağı asırlarca öncesinden haber verilmiştir.

Bir başka misal verelim. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir nardan bir grup insanın yiyip doyacağını haber vermiştir.[4] Demek ki tarımda ıslahat yapılacak, yapılan bu ıslahat sayesinde yirmi kişinin ancak yiyebileceği narlar olacak, bir nar kabuğunun altında bir insan gölgelenebilecektir. Görüldüğü gibi bu hadis-i şerifte, günümüzde yeni yeni üzerinde çalışılan gen teknolojisinin ne kadar gelişeceğine işaret edilmiştir. Verilen bu misallerin dışında Kur'ân'da ve birçok hadislerde bizim şu anda göremediğimiz; fakat ileride muhakkak görülecek değişik ilim dalları ve bunların ulaşabileceği sınırlar işaretlenmiştir. İşaretlemenin yanında bu hedeflerin yakalanması için insanlık teşvik edilmiştir. Bunlar görülecek ve: "Sen Allah'ın Resûlüsün." denilerek Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) olan bağlılık yenilenecek ve kuvvet kazanacaktır. Çünkü, asırlar O'nu doğrulamakta ve bütün dedikleri bir bir gün yüzüne çıkmaktadır.

İlim, madde âleminin, hayatın ve özellikle insanın nasıl var olduğunu inceler. Bu kâinatta cereyan eden ilâhî kanunları bulup çıkarır. Bu kanunlar sayesinde insanlığın teknik ve medeniyette daha fazla ilerlemesine imkân hazırlar. Din ise, kâinatın ve madde âleminin niçin yaratıldığını ve yaratıcısının kim olduğunu ortaya koyar. Özellikle insanın varlıklar içindeki müstesna mevkiini, yaratılış gayesini ve bu dünyadaki vazifesinin mahiyetini belirtir.

---

[1] Bakara, 2/73

[2] Bkz. 20. Söz, 2. Makam

[3] Buhari, fiten, 25; Müslim, 11

[4] Müslim, fiten, 110; Tirmizi, fiten, 59.

Şu halde “ilim” ile “din”, varlık âleminin sır ve muamma kutularını açan iki anahtardır. Biri, varlıkların yaratılış şeklini, maddî mahiyetini ortaya koyarken; diğeri de yaratılış sebebini ve gayesini açıklamaktadır. Bu bakımdan ortada birbirleri ile çatışan bir durum yoktur, bilakis birbirlerini tamamlama vardır.

Ayrıca din, kendi içindeki bilgi kaynaklarıyla yaratılışın başlangıcı, ölüm ötesi hayat gibi bilginin ufkunu aşan konularda açık üsluplu yanıltmayan bir rehberdir.

İlim ilerledikçe dinî görüşlerin iflâs edeceğini sananlar, bu noktada yanılmışlardır. İlmin ileriye doğru attığı her adım, her yeni buluş, düşünen insanlığı dinî değerlere biraz daha yaklaştırmış ve Allah’ın büyüklüğünü biraz daha yakından göstermiştir. Şöyle ki: Kâinatta mevcut kusursuz bir nizamın dayandığı kanunların keşfinden ve bu kanunlardan istifade yollarının araştırılmasından ibaret olan ilimler, bu muhteşem nizamı kuran ve işleten Allah’ın varlığına en kuvvetli burhan ve şahidlerdir. O yüce Yaratanın varlığını, eşsiz kudretini inkâr etmek; ancak gözle görülen mevcut nizamı inkâr etmekle mümkün olur. Nizamın inkârı hâlinde ise, ortada ilim kalmaz. Diğer taraftan ilimler, Allah’ın yarattığı varlıklar âlemini incelediklerinden, yaratılıştaki hârikaları, ince hesap ve ölçüleri ortaya koymakta ve varlıklar üzerinde tecelli eden İlâhî isim ve sıfatlardan bilerek veya bilmeyerek bahsetmektedirler. Bu bakımdan, ilimler Allah’ın isimlerine birer ayna olup, her bir ilim Allah’ın bir ismine dayanmaktadır. Bu hususu Bediüzzaman Hazretleri şöyle izah etmektedir: “Her bir kemâlin, her bir ilmin, her bir terakkiyâtın, her bir fennin bir hakikat-i âliyesi var ki, o hakikat, bir ism-i İlâhîye dayanıyor. Pek çok perdeleri ve mütenevvi tecelliyâtı ve muhtelif daireleri bulunan o isme dayanmakla, o fen, o kemâlât, o san’at kemâlini bulur, hakikat olur. Yoksa, yarım yamalak bir surette, nâkıs bir gölgedir. Meselâ, hendese bir fendir. Onun hakikati ve noktai müntehâsı, Cenâb-ı Hakkın ism-i Adl ve Mukaddirine yetişip, hendese aynasında o ismin hakîmâne cilvelerini haşmetiyle müşahede etmektir.

Meselâ, tıp bir fendir, hem bir san’attır. Onun da nihayeti ve hakikati, Hakîmi Mutlak’ın Şâfî ismine dayanıp, eczahane-i kübrâsı olan rûy-i zeminde Rahîmâne cilvelerini edviyelerde görmekle, tıp kemâlâtını bulur, hakikat olur.

Meselâ, hakikat-i mevcudattan bahseden hikmetü'l-eşya, Cenâb-ı Hakkın (celle celâlühü) ismi Hakîminin tecelliyât-ı kübrâsını müdebbirâne, mürebbiyâne eşyada, menfaatlerinde ve maslahatlarında görmekle ve o isme yetişmekle ve ona dayanmakla şu hikmet, hikmet olabilir. Yoksa, ya hurafâta inkılâb eder ve mâlâyâniyât olur veya felsefe-i tabîîye misilli dalâlete yol açar.

İşte sana üç misal. Sair kemâlât ve fününu bu üç misale kıyas et."[5]

Din Ufku

Hakikat sevgisinin bir yanını ilim, diğer yanını da din teşkil eder. Evet, insanın idrak ve şuuruyla, varlık arasındaki münasebet ve alâkanın bir tarafında hakikati keşif ve tespit, öbür tarafında da ona karşı belirlenecek tavır söz konusudur. Birinci hususu, dinin bilgi kaynakları da dahil ilim takip eder. İkinci hususu ise, din belirler. Temelinde, varlığın tahlil ve izahı, hakikat keşfetme aşk ve iştiyakı olmayan ilim kör ve onun tespitleri de çelişkiden hâli değildir. Ferdî, ailevî, içtimaî bir çıkar mülâhazasıyla elde edilmeye çalışılan ilmin, her zaman bir kısım tıkanıklıklarla karşılaşması mukadder olduğu gibi, bir zihniyet, bir düşünce, bir parti ve bir doktrine bağlı olarak ulaşılan bilginin de gidip er-geç sarpa sarması kaçınılmazdır. Din; kendi içindeki bilgi kaynaklarıyla engin bir ilim havzı olması itibarıyla, hakikat aşkı, hakikat tutkusu açısından hayatî bir unsur, önemli bir dinamik ve bilginin ufkunu aşan konularda da açık üsluplu, ama derin edâlı yanıltmayan bir rehberdir.

Ne var ki; her zaman ilmin, belli düşünce, belli cereyan ve belli doktrinlerin yedeğine verilerek, ufku sığlaştırılıp, hazımsız, mütehevvir, kavgacı ve hakikatin yolunu kesen bir gulyabanî haline getirilmesi mümkün olduğu gibi, semavî bir gerçek olan dinin de, fanatik düşüncenin elinde kin, nefret, gayız, intikam hislerine me'haz gösterilmesi her zaman ihtimal dâhilindedir. Bir objenin kendi zıddı gibi vehmedilmesi ne büyük çelişki!

[5] Nursî, Sözler, Yirminci Söz, s.106.

Şimdi bir bilim yuvası düşünün ki -aslında o, mâbed gibi mukaddestir- şu şekilde veya bu şekilde herhangi bir felsefî cereyana takılmış, hattâ ona esir olmuştur. Orada ilim, hür olmayan bağnaz bir düşüncenin elinde tutsak demektir ve cehaletin en lânetle anılanına rahmet okutturacak kadar da mel'undur. Ve bir din ki, siyasî-gayr-i siyasî bazı hiziplerin çıkarlarına vasıta yapılmak istenmektedir; artık mâbed o hizbin daraltılmış mâlikânesi, orada ibadet de bir tür teşrifat merasimi haline getirilmiş demektir ki; böyle bir durumda, dinin de, diyanetin de lâhutîliğine kıyıldığında şüphe yoktur.

Evet, bir toplumda eğer bazıları "ilim" diyor ve bilim yuvalarını kendi villalarıymışçasına arzularının, heveslerinin, ideolojilerinin vitrini gibi kullanıyorlarsa, o ilim yuvaları çoktan mâbed olmadan çıkmış, arzuların, hırsların, nefretlerin bilendiği bir arenaya dönüşmüştür. Yine bir cemiyette eğer bazıları "dindarlık" diyor ve kendileri gibi düşünmeyenlere; düşünmeyip onlarla aynı siyasî mülâhazaları paylaşmayanlara kâfirlik, zındıklık, münafıklık sıfatlarını yakıştırabiliyorlarsa, böylelerinin temsilinde din günahı bu sahte temsilcilere ait- insanları Allah'dan uzaklaştırma, onların gönüllerini karartma ve ümit kapılarını yüzlerine kapama gibi tamamen onun maksad-ı tenziline muhalif bir fobi haline getirilmiş demektir. Doğrusu, kinle, nefretle, gayızla köpüren ağızlarda ve ruhları karartan kalemlerde din düşmanlığı ne ölçüde bir bağnazlık ve şeytana sunulmuş onu memnun eden bir armağansa; "din" deyip, falan görüşü, filan düşünceyi kritik adına sıkılarak havaya kaldırılmış yumruklar da o ölçüde bir yobazlık ve gök ehlini hüzne boğacak bir cehalet örneğidir.

Görünümü ne olursa olsun bir insan, hakikî imanın ne olduğunu, vicdanın ne ile seslendiğini bilemiyor, ilâhî aşk ve muhabbetten nasipsiz, Allah nezdinde büyük olan şeyleri büyük, küçük olan şeyleri de küçük görüp, küçük kabul etmiyorsa, böyle birini

tam dindar görmek, dinin semavîliğine ve evrenselliğine karşı en büyük bir saygısızlık olsa gerek. Dinin de, ilmin de en büyük düşmanı, hevâ, heves ve bir kısım arzularımızın, yerinde fikir zannedilmesi, yerinde de bir dindarlık gibi gösterilmesidir. Bu husus insanlarda geniş zeminli bir boşluktur ve bu boşluğun kaynağı da onların zaaflarıdır.. bu zaafların başında da, olduğumuzun üstünde görünme ve yeteneğimizin kat kat fevkinde beklentilere girme zaafı gelir. İşte bu zaaftır ki, mâşerî vicdanın kutsal kabul ettiği ilim ve dine ait bir kısım değerlerle doldurulmaya çalışılmaktadır. Daha doğrusu din bazılarınca, kendi boşluklarını doldurmada tıpkı bir dolgu maddesi gibi kullanılmak istenmektedir. Vicdanın, böyle beşerî bir zaafa karşı, hakka kilitlenmiş en güçlü silahı hakikat aşkı ve ilim sevdasıdır.. evet, bilgiç görünen dimağların yosununu, dine taraftar gibi görünen düşüncelerin de pasını silecek bir iksir varsa, şüphesiz o da Allah aşkı, O'ndan ötürü bütün varlığa sevgi ve hakikat aşkıdır. Gönüller aşkla coşup, ruhlar muhabbetle şahlanınca, bütün beşerî boşluklar, zaaflar ya tuz-buz olur gider veya yararlı birer hayat iksirine inkılâp ederler.[6]

Böyle bir girişten sonra şimdi İslâm dininin temeli olan iman esasları (itikad), kısmına geçiyoruz.

[6] M. Fethullah Gülen, Işığın Göründüğü Ufuk, s.10

İMAN ESASLARI

İMAN

İman kelimesi, inanmak, güven vadetmek, başkalarının emniyetini temin etmek.. ya da emin, güvenilir ve sağlam olmak manâlarına gelir. Istılah olarak ise iman, Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) yüce Allah'tan getirdiği kat'î olarak bilinen hükümlerde (zarûrat-ı dîniyede) O'nu tasdik etmek, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul etmek, bunların gerçek ve doğru olduğuna kalben inanmak demektir. Vicdanî itiraf ve kalbî iz'anda bulunmak demektir. İmanın tarifiyle ilgili olarak, kalbin tasdiki yanında 'dil ile ikrar' ifadesini ekleyenler de olmuştur. Ancak, âlimlerin ekserisi ikrârı (dil ile beyanı), yalnızca dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için bir şart telâkki etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle ikrârı, imanın aslı ve gerçeği değil de, şartı olarak görmüşlerdir. Bu cümleden olarak, kalben iman etmiş bir insan bazı hallerde dil ile ikrârda bulunamasa da imanı yine sahihtir, geçerlidir. Söz gelimi, dilsizin imanı geçerli olduğu gibi, küfre/inkâra zorlanan kişinin hayatî tehlike karşısında dil ile inkâr etse de imanı sahihtir. "Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken, dini inkâr etmeye mecbur bırakılıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah'ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır." (Nahl, 16/106)

Kureyş müşrikleri, Yasir ile ailesini dinden dönmeye zorladılar. Kabul etmeyince Yasir ile Sümeyye'yi develerle parçalattılar. Babası ile annesinin bu durumunu gören Ammar (r.a.) dili ile onların istedikleri sözü söyledi. Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm), onun ruhsatı (izni) kullandığını bildirdi. Âyet bu ruhsatı beyan buyurmak üzere indirilmiştir.

İman, insanın aklını kullanması veya âfâkî (kâinat) ve enfüsî (kendisini) tefekkür neticesinde Allah'ın, insanın içinde yakacağı bir meş'aledir.

İman hem nurdur, hem kuvvettir. Evet, hakikî imanı elde eden adam, kâinata meydan okuyabilir ve imanın kuvvetine göre, olayların tazyikatından kurtulabilir.

İnsanlığın en mühim meselesi olan ‘îman’ gerçeğini farklı açılardan ele alacak olursak:

a. Tasdik edilmesi gereken hususlar/esaslar itibarıyla iman

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), iman edilmesi gereken hususları, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere iman olmak üzere altı esas içinde özetlemiştir.[7] Cibrîl hadisi olarak bilinen bu nebevî beyanda iman, İslâm ve ihsan kavramlarıyla birlikte ele alınır. Burada birbiri ardınca zikredilen üç kavramın sonuncusu olarak ihsan, ‘Allah’ı görüyor gibi kulluk yapma’ şuuru olarak belirtilir. Bu, bize şu gerçeği işaret etmektedir: İnsanın böyle bir şuur ufkunu yakalayabilmesi, ilk önce düşünce ve tasavvurlarını, esaslarını dinin belirlediği sağlam bir imana bina etmesi gerekir. Bu imanını da –namaz, infak, oruç gibi– İslâm’ın amelî/pratik değerleriyle perçinlemeli ve derinleştirmelidir.

b. Kalpte yerleşmesi itibarıyla iman

Âfakta (dış dünya) ve enfüste (iç dünyamızda) O’ndan habersiz, O’nun kudretine dayanmadan hiçbir şey varlık sahasına çıkamaz. Kur’ân’ın “Her bir şeyin yaratıcısı Allah’tır.”[8] şeklindeki beyanları, bize, varlıktaki afakî-enfüsî her bir oluşum, değişim ve dönüşümün O’nun yaratmasıyla varlık bulduğunu öğretmektedir. Bu itibarla, kalpte/enfüste meydana gelen iman ve hidayeti var eden Allah’tır. Bu hakikat Kur’ân’da şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde güzelleştirdi.” (Hucurat, 49/7) “Allah kime hidayet ederse, hidayete ermiş olan odur..” (İsra, 17/97)

Allah (c.c), iradesini kullanarak imana talip olmayanın kalbine imanı zorla koymaz. Hemen şunu da ifade edelim: Allah’ın bildiğimiz bilemedi-

---

7 Bkz. Müslim İman 1; Ebu Davud Sünnet 15

8 Bkz. En’am, 6/102; Ra’d, 13/16; Zümer, 39/62; Ğafir, 40/62.

ğimiz birçok hikmetine binaen cebrî lütfuyla hidayet ettikleri bunun dışındadır. Cenab-ı Hakk'ın insana iman ve hidayet nasip etmesi, onun bu hususta göstereceği gayrete bağlıdır. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu açıdan 'îman'la alâkalı yapmış oldukları izahları şu şekilde özetleyebiliriz: 'İman, kulun, cüz'î iradesini sarf ettikten sonra, onun kalbinde Cenab-ı Hakk'ın yaktığı/yarattığı bir nurdur.'

c. İnsana kazandırmış olduğu değer ve imkân itibarıyla iman

İman, insanı fizik âlemin dar, statik ve boğucu sınırlarından kurtarıp onu kendi dışındaki âlemlerle bütünleştiren, önünü aydınlatan bir ışık kaynağıdır.

İman, kişiyi topyekun varlığın yegâne sahibi olan Allah'a muhatap kılması ve O'na bağlaması itibarıyla, insana huzur ve şeref veren büyük bir güç kaynağıdır.

İman kavramıyla alâkalı bu kısa girişten sonra şimdi de bu esasların açılımına geçelim.

KÂİNATI YARATAN VE İDARE EDEN EN YÜCE VARLIK ALLAH (c.c.)

'Allah' Lafz-ı Celîlinin Anlamı

Allah lafz-ı celîl'iyle ilgili olarak İslâm âlimleri -O'nun kendisini kullarına tanıtmış olduğu beyanları esas alarak- şöyle demişlerdir: Allah, varlığı kendinden (Vâcibu'l-vücud) ve bütün hamd ve övgülere lâyık en yüce varlığın adıdır. Bu tarifteki 'varlığı kendinden' kaydı, Allah'ın yokluğunun düşünülemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını, dolayısıyla O'nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu ifade etmektedir. 'Bütün hamd ve övgülere lâyık' kaydı ise, kemal ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlara sahip olduğunu anlatmaktadır. Allah lafz-ı celîl'i İslâmî metinlerde gerçek ma'budun (ibadet edilen varlığın) ve tek yaratıcının özel ismi olarak kullanılagelmiştir. Bu sebeple bu isim, O'ndan başka bir varlığa ad olarak verilmemiştir. Müslüman milletlerin dilinde de herhangi bir şekilde çoğul olarak kullanılmamıştır.

Allah'a İmanın Anlamı

Kâinatı yaratan, idare eden ve kendisine ibadet edilen tek ve en yüce varlık olan Allah'a iman, iman esaslarının birincisi ve temelidir. Bütün ilahî dinlerde Allah'ın varlığı ve birliği, en önemli inanç esası olmuştur. Çünkü bütün esaslar Allah'a imana ve O'nun birliği esasına dayanmaktadır.

Allah'a iman etmenin anlamı;

O'nun var ve bir olduğuna,

Yüce ve aşkın sıfatlara/vasıflara sahip olduğuna,

Eksiklik ve noksanlığı çağrıştıran her bir niteleme ve benzetmeden uzak bulunduğuna inanmaktır.

Allah'ın (c.c.) bilinmesi yaratılışımızın hedefi ve fıtratımızın gayesidir. "O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm'a yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fıtrata uygun hareket et. Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler, anlamazlar. (Rum, 30/30)

İnsan kendisini yaratan Rabbini tanımak, ona iman ve ibadet etmek için yaratılmıştır. Ayette bu hususa şöyle dikkat çekilmiştir; Ben cinleri ve insanları sırf Beni mabud tanıyıp yalnız Bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyat, 51/56)

Burada Allah, Allah'tan başka nesneleri şerik sayan insanları ve cinleri uyararak "Ben onları başkalarına kulluk etsinler diye değil, Bana ibadet etsinler diye yarattım." buyuruyor. Bütün kâinatı yarattığı halde onlardan sadece ikisinin ele alınmasının sebebi şudur: Kâinattaki bütün varlıklar Allah'a itaat ve ibadet içindedirler. Fakat irade ve tercih hakkı insanlarla cinlere verilmiştir. Bunların başka nesnelere yönelip şirk koşmalarını önlemek gerekir.

İnsanlık ve Allah İnancı

Tarihte inanmayan bir millet bulmak hemen hemen mümkün değildir. Her toplum bir yüce kudrete inanmıştır. Zaten Yüce bir kudrete inanmak insanın tabiatında vardır.

Bugün, dinler tarihi uzmanları tarafından ilk inanışlar konusunda ileri sürülen fetişizm, totemizm ve animizme dayalı olarak yapılagelen antropolojik açıklamalara bir yenisi ilâve edilmiştir. Beşerî hayatın en basit şekline rastlanan Avustralya'nın güney doğusundaki ilkel kabileler üzerinde yapılan son çalışmalar, onların yüce bir varlığa inandıklarını ortaya koymuştur. Dinler tarihi alanında yapılan yeni araştırmalar, ilkel toplumlarda dahi Allah'ın varlığına ve birliğine dayalı bir telâkkinin bulunduğunu, politeizmin (çok tanrıcılık) sonradan bir sapma olarak ortaya çıktığını belgeler durumdadır. İnsanın var olduğu günden bugüne, bu inanç izahı ve tasviri farklı şekillerde de olsa hep var olmuştur. İnsanın içinde bulundu-

ğu dünkü ve bugünkü bütün düşünce sistemlerinde bu inancın yer alması veya en azından görülmesi, insanlığın hiçbir dönemde bu mesajdan mahrum bırakılmadığını göstermektedir. Kur'ân, insanoğlunun başından beri başıboş bırakılmadığını bize haber verir: "...Uyaran bir peygamber gelmiş olmayan hiçbir ümmet yoktur." (Fâtır, 35/24)

Ve yine bu hususla ilgili olarak bir başka ayette şöyle denilir: "Bütün insanlar bir tek ümmet teşkil ediyorlardı. Aralarında ihtilaflar başlayınca, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi." (Bakara, 2/213)

Bu ayet de bize, yeryüzünde ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den (aleyhissalatu vesselâm) bu yana insanların daima bir peygamberin gözetiminde bulunma ve gelişme imkânı bulduğunu haber vermektedir. İlk insanlar, ilk peygamberler sayesinde bir ümmet idi. Bir asıldan ve tek bir kökten gelmiş olmanın onların vicdanlarında bıraktığı tesirle bir bütün ve bir cemaat idiler; dinsiz, vahşî ve mütecaviz değillerdi. Ancak sonradan bir kısım arızî sebeplerle ihtilâfa düşüp birliklerini bozmuşlardır.

Karıncayı emirsiz, arıyı ya'subsuz (arı beyi) bırakmayan Kudret-i Ezeliye, beşeriyeti de hiçbir zaman nebîsiz bırakmamıştır. Hususî donanımlı insanlar olan peygamberler, insanlara Allah'ın rızasına uygun nasıl bir hayat yaşanacağını tebliğ etmişlerdir. Ve tebliğ ettikleri hakikatleri herkesten daha önde ve derince yaşamışlardır ki buna temsil denir.

Peygamberler, insanları, hayrın neticesiyle ümitlendirip şerrin akıbetini göstererek cennete ve Allah'ın hoşnutluğuna giden yolları göstermişlerdir.

Allah (c.c) temelde, saffet ve istikamete programlanmış insan fıtratını özüne uyarmak ve onun kalbiyle hakikatler arasındaki engelleri bertaraf etmek için yeni yeni peygamberler göndermiş, insanoğlunu hayrın neticesiyle ümitlendirip şerrin akibetini göstermekle de temkin ve teyakkuza çağırmıştır. Ne var ki, bazıları heva ve heveslerine esaretten kurtulamadıkları, bazıları da kendilerini kibir, zulüm ve taşkınlık akıntılarına saldıklarından, her yeni dönemde ihtilaflarını az değiştirerek, ama mutlak katmerleştirerek ayrı ayrı yollarda devam ettirmişlerdir.

Allah'ı İnkar Mümkün Müdür?

En küçük bir yerleşim yeri olan bir köyü dahi muhtarsız düşünemeyen bir insan, şu koca kâinatı nasıl idarecisiz düşünebilir? Basit bir gecekondunun bile bir plân ve projesiz olamayacağını bilen bir insan, şu uçsuz bucaksız kâinat mimarisinin, nasıl plansız/rast gele oluştuğunu düşünebilir?

Ancak gerçek şu ki, insanoğlunun yaratılışından bu yana Allah'a inananlarla birlikte O'nu inkâr edenler de olmuştur. Her iki kutubun dün olduğu gibi bugün de temsilcileri bulunmaktadır. Acaba bazen çok zeki gibi görülen insanların bile, inançsızlığın safında yer almalarının sebebi ne olabilir? Bu nokta üzerinde durmamız gerekmektedir.

İnsanı inkâra götüren faktörleri dört başlık altında ele alabiliriz:

a. Sathî/yüzeysel bakış: Temelde varlık gayesiyle ilgili gerçekleri anlamaya müsait bir kıvamda yaratılan insan, metafizik gerçeklere sathî/yüzeysel bakışının bir neticesi olarak, bazen imkânsız olan bir şeyi kabul etmekte tereddüt göstermez. İmkânsızı mümkün, batılı hak görür. Oysa, aynı kişi söz konusu o şeye derinlemesine baksa, belki onun yanlışlığını reddetmekte tereddüt göstermeyecektir. Meselâ fizikî âlemde, Güneş'in çapıyla ilgili hiçbir bilgisi olmayan ve bu hususu bir bilene sorma lüzumu hissetmeyen bir kişinin, uzaktan, sathî ve çıplak bakışlarıyla elde edebileceği bilgi bellidir; Güneş onun için top büyüklüğünde parlak bir cisimden ibarettir.

Bunun gibi, kâinata sathî, dikkatsiz ve gafil bakışlarla bakan bir insan da, onun bir makineden veya fabrikadan daha hassas ve dakik bir düzenle çalıştığını, büyüleyici bir güzelliğe sahip olduğunu fark edemez. Harika bir düzene sahip olan bu kâinatı programlayan ilim ve kudreti göremez ve inkâra sapar.

b. Düşünce ihmalinden kaynaklanan taklitçi davranış: İnsanları inkâra iten diğer bir husus da taklitçiliktir. İnsanların birçoğu, atalarından, çevrelerinden gördükleri şeyleri hiçbir kritiğe tâbi tutmadan kabul edebilmektedir. Oysaki ilâhi kriterler esas alınarak bu âdet ve geleneklerin ve sözüne itibar edilen şahısların görüşlerinin test edilmesi gerekirdi.

Bu insanlar, her kişinin her sözünün doğru ve güvenilir olamayacağını, insan aklının tek başına her doğruyu kavrayabilecek güçte olmadığını düşünebilselerdi, bu yanlışlığa düşmezlerdi. Nitekim tarih boyunca, bilhassa, filozofların birbirini çürütür mahiyette görüş beyan etmeleri; birinin ak dediğine diğerinin kara demesi, bunun açık bir delili değil midir? İşte bunun içindir ki, Cenab-ı Hak, insanlar şaşırmasın, doğruyu, iyiyi, güzeli bulsun diye, ilahî kriterlerle donattığı rehberler (peygamberler) göndermiştir.

c. Ön yargılı veya şartlı duruş: Varlığın meydana gelişini ele alırken, 'Müteal/aşkın bir boyut, rasyonel değildir.' diyerek teorilerini kuranlar, böyle bir boyuta ulaşan muhtemel tüm yolları 'Rasyonel değildir.' diyerek ta baştan kapatmış oluyorlar.

Materyalist bilim anlayışının genelinde gaybî bir yaratıcının varlığı peşinen reddedilir. Yani, işin başında -haşa- 'Yaratıcı yok, müteal/aşkın bir boyut yok; her şey sebep-sonuç ilişkisi içerisinde çözümlenmesi gerekir' şartlanmışlığıyla sözüm ona 'bilimsel!' bir metod geliştirilir. Açıkçası, maddeci zihniyet işe -haşa- 'Allah yoktur.' diye başlar. Sonra ne olur? Aşkın boyuta gitme ihtimali olan bütün soruların önünü 'Bilimsel değil.' diye kapattıkları için, kendi çizdikleri sınırlar çerçevesinde hiçbir soruya nihaî cevap bulamadan kısır bir döngü içerisinde dolanıp dururlar. Temelde bu insanlar akıllarının sesini dinleme çabası içinde olmamışlardır. Başta iman karşıtı bir şartlanmaya girmiş olmalarından dolayı 'bilimsel!' ve 'rasyonel!' gibi kılıflar icat etmişlerdir. Akıl, aşkın bir gücün varlığını ve gerekliliğini kabul edemezmiş gibi bir şartlanmayla baktıklarından hakikati görememişlerdir.

Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, Allah'ı inkâra şartlanmış anlayışın asıl derdi, aklı kullanmak değil, aklı semavî din gerçeğine karşı kullanmaktır. Diğer bir deyişle onların ellerinde akıl, vahyin bildirdiği gerçeklere itiraz etmek için kullandıkları bir araçtan ibarettir. Ele aldıkları konuyu müteal boyutla açıklama gereği her belirdiğinde, cevapları hazırdır: "Ama bu bilimsel değil." "Rasyonel bir tutum değil." Görülüyor ki, inkârlarında şartlananlar, önceden belirlenmiş bir amaç için kendilerince bir bilimsel metot geliştirip sonra bu belirlenmiş amacı yanlışlayan her türlü yaklaşımı "Bilimsel değil!" diye reddetmektedirler.

Kalplerini en başta gaybî bir Yaratıcının varlığı hakikatine kapatıp meseleye tek bir açıdan bakmaya çalışan materyalistler, bu tavırlarının sonunda ‘Yaradanı’ yaratılmış eşya arasında aramak zorunda kalıyorlar. Meselâ, materyalist bir bilim adamı varlığı/kâinatı gözlemliyor, olup bitenlere bakıyor ve bir ön kabulle “Bu gördüğümden başka yoktur.” diye önceden karar alıp yorumlamaya başlıyor. Gözlemledikleri hakkında yalnızca bilgi vermiyor. Sözgelimi bir hücreye bakıp bu hücrenin çekirdeğindeki DNA’nın yapımıyla ilgili olarak, “DNA belli şartlarda kendi kopyasını yapar.” diye genel bir ‘hüküm’ çıkartıyor ki, bu, söz konusu durumla alâkalı olarak yapılan bir bilgilendirmeden ziyade bir şartlanmanın doğurduğu yorumdur, peşinen verilmiş bir hükümdür. Bu hüküm bir zandan ibarettir.

Bu zan, sağlıklı aklın nazarî çabası sonucunda ulaştığı güçlü bir ihtimal olmayıp ön yargıların baskısı altında şekillenen ve onların tutkularını savunmaya yarayan temennilerdir. Nitekim Kur’ân farklı yerlerde şöyle der:

“...Onlar sadece birtakım zanlara uymakta ve sırf kafadan atmaktadırlar..” (Yûnus, 10/66)

“Onlar sadece zanlarına ve nefislerinin heva ve heveslerine uyarlar.” (Necm, 53/23)

Aklın ta baştan tek yönde ısrarlı bir şekilde düşünmeye mahkum edilmesiyle öyle bir hale geliniyor ki, kişi artık düşünmenin rehberi durumunda olan sözleri (vahyi) işitmiyor; duymadığı için de düşünemiyor. Başta tevhid hakikati olmak üzere imanî ve İslâmî değerlere şartlanmışlık içerisinde bakmak, hidayete manidir. Kur’ân’ın müttakilere hidayet rehberi olmasının verdiği mesajlardan birisi de budur. Diğer taraftan akıl sadece bir alettir. Vahyin nuruyla aydınlandığında, kalbin refakatinde gerçek fonksiyonunu icra eder. Yoksa sadece aklına güvenerek yola çıkan bir insan yarı yolda kalır.

d. Yaşanılan zevklerin elden gideceği endişesi: Bir kısım nefsanî saiklerle Allah’ın varlığını kabul etmek istemeyen kafalar, önce Allah’ı inkâr edip, sonra kendilerini rahatlatacak bir delil bulmaya çalışırlar. Çünkü, onlar Allah’a ve âhirete inandıkları takdirde yaşamış oldukları zevklerin hepsinden mahrum olacaklarını düşünürler. Bir diğer ifadeyle, kendilerini hesaba çekecek yüce bir otoriteye/kudrete inanmanın, sarmaş-dolaş

oldukları gayr-ı meşru zevklerden uzak durmayı gerektirdiğini bildikleri için, inkârı bir sığınak olarak görürler. Zira, onlar sorguya çekilmeksizin istek ve arzularını keyiflerince devam ettirmek istemektedirler. Bunun için de bu arzularına hoş gelmeyen her türlü gerçeği görmezlikten gelirler veya onu –sözde bilimsel kılıflarla- iptal etmek için yollar ararlar. İşte bütün inkârcı anlayışların temelinde yatan en güçlü saik budur. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"Eğer senin bu dâvetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Halbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi?" (Kasas, 28/50.)

Bu ve benzeri ayetler, geçmiş dönemde olduğu gibi, günümüzde de din gerçeği yerine bir kısım kuruntulara, ütopyalara gönül bağlayan insanları resmetmektedir. Aslında bütün materyalist telâkkilerin temelinde, esası, dinden kaçışa dayalı bir arayış vardır. Diğer bir ifadeyle, yaşadığı hayatın hesabını verme sorumluluğundan kaçarak kendince kayıtsız bir hayat sürme arzusuna dayalı bir maddeperestlik söz konusudur.

ALLAH'IN VARLIĞININ DELİLLERİ

O'nun varlığı delil gerektirmeyecek kadar açıktır. Ne var ki, varlığı her şeyden açık olan O yüce Yaratıcı, Zatı itibarıyla gözlerin bizatihi göremeyeceği, idrak edemeyeceği kadar da yüce ve eşsiz bir Varlık'tır. Bu itibarla yüce Yaratıcı kendisini bize, Zat'ıyla değil, yaratmış olduğu eserler ve göndermiş olduğu rehberlerle tanıtmak istemektedir. O'nu bize anlatan veya bizi O'na götüren deliller sayısızdır. Bu delillerin en büyükleri şunlardır:

1. Kâinat

2. Kur'ân-ı Kerim

3. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)

a) Kâinat

Muhteşem bir sanat eseri olan kâinat, insandaki aklî ve hissî bütün duyguları fazlasıyla uyaracak inceliklere, güzelliklere ve sırlara sahiptir. Bu âlemde, görebilen gözler için her şey, şüpheye yer bırakmayacak şekilde O'nun varlığını haykırmaktadır:

"Gökleri ve yeri var eden Allah hakkında şüphe mi olur?" (İbrahim, 14/10)

İnkâra şartlanmamış her bir akıl, kâinatın göz kamaştıran mimarisi ve baş döndüren düzenli işleyişinden hareketle, kâinattan objektif veriler elde edebilir ve onu âdeta bir kitap gibi sayfa sayfa okuyabilir.

Bir yerdeki düzen, o düzeni kuran birisini, bir eserdeki san'at onun sanatkârını ve yine bir yerdeki ihsan ve ikram, orada var olan bir ihsan ve ikram sahibini göstermez mi? Bu cümleden olarak, eğer insan, gaflet ve

şartlanmışlıkla bozulmamış kalp/akıl gözüyle bu kâinata bakabilirse, ondaki san'at, düzen, plân ve ihsan gibi hakikatleri görecektir. Ve onların sonsuz bir ilim, kudret ve ihsan sahibi bir Yaratıcı'nın varlığını gösteren birer delil olduğuna inanacaktır. Ancak burada şunu da hatırlatmamız gerekir ki, bu nizam ve güzellik bir yaratıcının olduğunu anlamamız için yeterli olsa da, yaratıcının özelliklerini, ona nasıl ulaşacağımızı, bize verdiği bunca nimetler karşısında duygularımızı nasıl ifade edebileceğimizi anlayabilmek için tek başna yeterli değildir. Yüce Yaratıcıyı ve bizim ne şekilde kulluk yapacağımızı öğreten O'nun gönderdiği peygamberler ve vahiydir.

b) Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân, Allah'ın varlığına en büyük delillerdendir. Böylesine ihatalı; geçmişten, gelecekten, haşirden, âhiretten bahseden, kâinatın ve âhiretin yol haritasını veren bir kitap her şeyden önce kendisini gönderen Yüce Zat'ı haykırmaktadır. Her devir insanının cevap bulmak zorunda olduğu "Ben kimim? Neden böyleyim ve nereye gidiyorum? Ölümle ayrılmak zorunda olduğum bu dünyada işim ne? Beni kim bu âleme gönderdi ve irademin dışında gelmiş olduğum bu yerlerin anlamı nedir? Buradan gitmek istemediğim halde neden kalamıyorum? Ölüm nedir? Ölümden ötesi var mıdır? Varsa nasıldır?.." gibi soruların cevapları Kur'ân'dadır.

c) Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm)

O, getirdiği Kitap ve o Kitab'a göre ortaya koyup uyguladığı hayat (temsil) ve gösterdiği hedeflerle Allah'ı tanıtan canlı bir örnektir. Çöl ikliminde yaşayan bedevi kabilelerden asırlara hitap edecek medeniyetler kuran bir toplum vücuda getirmesi ve de, onun insanlığa verdiği hareketin günümüzü bile derinden etkileyip, dinamik hale getirmesi, insanların Allah'ı tanımasına yardımcı olacak güçlü bir delildir.[9]

---

[9] Gerek Kur'an gerekse Peygamberimiz üzerinde ileride durulacaktır.

ALLAH'I NİÇİN GÖREMEYİZ?

Allah'ı göremeyişimizin birçok sebebi vardır. Bunları dört madde halinde özetlemek mümkündür:

- Yaratılış kapasitemizin Allah'ı görebilecek bir güçte olmaması,

- Allahu Teâlâ'nın benzer ve zıddının olmaması,

- Zuhurunun şiddetinden gizlenmesi,

- İmtihan dünyasının böyle gerektirmesi.

Şimdi bu maddeleri kısaca açmaya çalışacağız.

Yaratılış kapasitemizin Allah'ı görebilecek bir güçte olmaması

Allah'ı göremeyiz, çünkü yaratılışımız buna müsait değildir. Hz. Musa (aleyhissalatu vesselâm) gibi büyük bir peygamber bile Allah'ın dağa tecelli buyurmasına dayanamamış ve düşüp bayılmıştır.[10]

Biz bu sınırlı kapasitemizle dünyada -değil Yaratıcımız olan Allah'ı görebilmek- O'nun yaratmış olduğu varlıkların birçoğunu bile görememekteyiz. Şu içinde yaşadığımız fizikî âlemde dahi gördüklerimiz, göremediklerimizin yanında çok cüz'î kalmaktadır. Sınırlı duyularımızla Allah'ın yarattığı kâinatı bile ihata edemezken, onları Yaratan'ı nasıl ihata edebiliriz?[11] Bununla birlikte ahirette müminler Allah'ı kemiyet ve keyfiyet ölçülerinin dışında görmeye mazhar olacaklardır.

---

[10] Bkz. A'raf, 7/143.

[11] Kur'an, "*O'nu gözler idrak edemez/göremez, O ise bütün gözleri idrak eder/görür*" (En'am, 6/3) buyurarak O'nu gözlerin göremeyeceğini bildirir.

Benzer ve zıddının olmaması

Allah'ı göremeyişimizin ve idrak edemeyişimizin diğer önemli bir sebebi de, Allah'ın benzer ve zıddının olmayışıdır. Biz varlıkta neyi görüyor ve neyi biliyorsak, bu, onların benzerlerinin ve zıtlarının varlığı sebebiyledir. Meselâ, bizler, soğuk olmasaydı, sıcağın, acı olmasaydı tatlının, ışık olmasaydı karanlığın ne demek olduğunu asla bilemezdik. Ve yine biz insanlar, hiç görmediğimiz bir şey bize anlatıldığı zaman anlatana 'Yani nasıl, neye benziyor?' gibi sorular yönelterek, anlatılan şeyin mahiyeti hakkında ipuçları elde etmeye çalışırız.

Bütün bunlar gösteriyor ki, insanların eşyayı tanıyabilmesinin iki yolu vardır. Bunlardan birincisi, bilmediğimiz ve görmediğimiz bir şeyi benzerlerinden hareketle tanımaya çalışmak; diğeri ise, daha önce görmediğimiz ve bilmediğimiz bir şeyi zıddından hareket etmek suretiyle anlamaya çalışmaktır.

İşte bunun içindir ki, biz insanların Allah'ı kavrayabilmesi mümkün değildir. Çünkü O'nun varlıkta ne bir benzeri ne de bir zıddı vardır. Nitekim Cenab-ı Hak da kendisini bize İhlâs suresinde böyle tanıtır. Başka bir ayette ise şöyle buyrulur; "*Leyse kemislihi şey'un*" 'Onun benzeri hiçbir şey yoktur'. (Şûra sûresi, 42/11)

Zuhurunun şiddetinden gizlenmesi

Allah'ı göremeyiz, çünkü O, zuhurunun şiddetinden gizlenmiştir. Bunun ne demek olduğunu güneş örneğiyle anlamaya çalışalım: Eğer güneşi bütün gökyüzünü kuşatacak, dünyanın dört bir yanına ışıklarını verecek derecede büyütmek mümkün olsaydı, artık onu görmemiz mümkün olmazdı. Çünkü güneşin sürekliliğiyle, gece ortadan kalkıp her an gündüz olacağı için, güneşin ne olduğunu bilmemiz, ışıktan söz etmemiz de mümkün olmayacaktı. Hem güneş, hem de ışığı, zuhurunun şiddetinden (yani varlığını an be an ve yoğun bir biçimde göstermiş olması sebebiyle dikkatlerden kaçıp) gizlenmiş olacaktı.

Tasarrufu dışında bir anın dahi düşünülemeyeceği Allah da, varlığını kâinatta kesintisiz olarak her an, her saniye, hayat, ilim, rahmet, irade ve kudret gibi sıfatlarıyla öyle şiddetli hissettirmektedir ki, varlığı, -gaflet sahiplerinin nazarında- düşünülemez ve hatıra getirilemez oluyor.

İmtihan dünyasının böyle gerektirmesi

Allah'ı göremeyişimizin diğer bir önemli sebebi de, bu dünyanın imtihan dünyası olmasıdır. Şayet Allah bizi -mevcut yapımızdan farklı olarak- kendisini görüp seyredebilecek bir kıvamda yaratmış olsaydı, o zaman imtihan sırrı bozulmuş olurdu. Şöyle ki, herkes -O'nu baş gözleriyle göreceği için- istisnasız imana gelirdi, o zaman da imtihandan maksat hâsıl olmazdı. Bu, imtihan yapan bir öğretmenin, soruları sorduktan sonra cevabını yazdırmasına benzerdi. Maksat inananla inanmayanın, iyiyle kötünün ortaya çıkması değil midir? Bu itibarla, Allah, imtihanın gereği olarak kendisini, baş gözlerimizden gizlemiş, ama yarattığı eserlerle, yani kâinat fuarında sergilediği san'at eserleriyle ve gönderdiği kitap ve peygamberlerle varlığını akıl gözlerimize göstermiştir. O halde -okuyup incelemesi için- önüne serilmiş bulunan eserlere bakıp san'atkârını görebilen ve de bu eserlerin var ediliş gayesini şerheden rehberlere/peygamberlere kulak verenler imtihanı kazanacak, göremeyen veya görmek istemeyenler ise imtihanı kaybedeceklerdir.

Allah (c.c.) Kendisini Anlatıyor

Biz O'nu ancak kendisini bize tanıttığı ölçüde tanıyabiliriz. Zira kendisini en iyi tanıyan ve en iyi anlatacak olan yine kendisidir.

İhlâs sûresi Allah'ın varlığını, birliğini ve benzersizliğini anlatan son derece veciz ve harika bir ifadeye sahiptir. Her bir ayet birbirini netice verecek ve birbirine delil olacak özelliktedir.

Dinin temel esası olan tevhidi en halis ve en güzel bir şekilde ifade ettiği için bu sûreye "ihlâs" denilmiştir. Bu sûre bize, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda -O'nun uluhiyetine yakışmayan her karışık ve yanlış düşünceden uzak - halis (saf, dupduru) bilgileri vermektedir. Sûrenin meali şöyledir:

De ki, O Allah;

Ehad'dir: Tektir.

Samed'dir: Hiçbir şeye muhtaç değildir.

Doğurmamıştır.

Doğurulmamıştır.

Hiçbir şey de O'nun dengi değildir.[12]

Şimdi sûrenin veciz ifadelerini biraz açalım:

O Allah, Ehaddir: Bu ayette geçen 'ehad' ifadesi, O'nun bir ve tek oluşunu bize anlatmaktadır. Birliği bulunan birçok varlık, sayı olarak birse de, hepsi yaratıklar cümlesindendir. Allah ise, 'yegâne' Bir'dir; 'tek' olan Bir'dir, 'eşsiz' olan Bir'dir, yaratıklar hakkında düşünülebilen, hayalde canlandırılabilen, tasavvur ve tevehhüm edilebilen her türlü özelliklerden uzak olan Bir'dir. Bütün mükemmel sıfatlara sahip olan Bir'dir. Bundan ötürü de ibadete lâyık olan Bir'dir.

O Allah Sameddir: Her şey O'na muhtaçtır, O ise, hiçbir şeye muhtaç değildir. Kâinatta harika bir düzen vardır ve bu düzenin kendiliğinden olması mümkün değildir. Canlı cansız her bir şey, gerek yokluktan varlık sahasına çıkma, gerekse, varlıklarını devam ettirmelerinde O'na muhtaçtırlar. O, kâinatı muhtaç olduğu için değil, kendini bildirmek, büyüklüğünü göstermek, ihsan ve lütufta bulunmak için yaratmıştır. Her şey O'nun sayesinde ayakta durur, ama O hiçbir şeye muhtaç değildir (sameddir), kendi kendine kaimdir/vardır.

Doğurmamıştır: Bu ayetle şirkin ve küfrün her çeşidi kökünden silinip süpürülmüştür. 'Doğurmamıştır' cümlesi, şirkle alâkalı birçok yanlış düşünceye cevaptır. Evvela bu ayetin akla gelen ilk anlamıyla, insanlara, 'Allah'ın asla insanlar gibi çocuk ve eş sahibi bir varlık olmadığı bildirilir.' İşarî olarak ise, varlığın/kâinatın, –bir kısım filozofların ileri sürdüğü gibi- O'ndan ayrılmış veya O'ndan taşmış bir şey olmadığı anlatılır. Böylece 'doğuran, bölünen, taşan ve değişikliğe uğrayanlar'ın ilâh olamayacakları hatırlatılır.

Doğurulmamıştır: Allah doğurmadığı gibi O'nu doğuran da yoktur. Daha genel bir ifadeyle, -varlık O'nun zatının bir parçası ve O'ndan sudur etmiş bir şey olmadığı gibi- O'nun varlığına sebep olan başka bir varlık, başka bir irade ve kudret de yoktur. Çünkü O Vacibu'l-Vücud'dur; varlığı kendindendir. O, sonradan doğurulmuş veya sonradan meydana getirilmiş bir varlık değildir. O'nun varlığı ezelidir. Olmadığı bir an yoktur.

---

[12] İhlâs, 112/1-4.

Hiçbir şey de O'nun dengi değildir: Onun ne zatında, ne sıfatlarında ne de fiillerinde bir benzeri yoktur. Ne arkadaşı vardır, ne yardımcısı, ne eşi, ne dengi ne zıddı ne de benzeri vardır. Sonradan olanların hepsi O'nun eseridir ve bu eserler ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, O'nun gibi olamazlar.

O, hiçbir şeye benzemez. Hayale gelen, zihinde canlanan her şeyden uzaktır. Çünkü bunların hepsi yaratıktır. Sahip oldukları özellikler de yaratılmıştır; Allah ise, zatıyla, sıfatlarıyla ve fiilleriyle ezelî ve ebedidir.

Yaratıklarına benzeyen Allah olamaz. Yaratıklar ancak birer ayna gibi, O'nun isim ve sıfatlarını gösterirler. Nasıl ki, harika bir robot sanatkarının/mucidinin bilgisini, plânını, hünerini ve gücünü gösteriyorsa, şu âlemdeki her bir yaratık da, üstün yaratılış ve eşsiz sanatlarıyla, Allah'ın sonsuz ilim, kudret, hikmet ve iradesini gösterir.

O Allah ki, kıyaslanamayacak derecede her şeyden üstündür. Kudreti sonsuzdur; bir atomu yarattığı kolaylıkla bir galaksiyi yaratır. Baharı bir çiçek kolaylığında var eder. Bir işi diğer bir işine, bir fiili diğer bir fiiline engel olmaz. Aynı anda sayısız işi birbirine karıştırmadan yapar. Hiçbir şey O'nun tasarruf ve düzenlemesi dışında kalamaz. Her şey O'ndan sonsuz derecede uzak olduğu halde, O, her şeye sonsuz derece yakındır. Böyle bir Allah'ın elbette eşi, benzeri ve dengi yoktur. Hiçbir yaratık bu özelliklere sahip olamaz. Bu özelliklere sahip olamayanlar, yani eşi, benzeri ve dengi olanlar ilâh olamazlar.

İhlâs Suresinin,
Uluhiyet Konusundaki Vermiş Olduğu Mesajlar

Allah'ı (c.c.) anlatan âyetlerin özeti mahiyetinde olan İhlâs sûresi her türlü şirk anlayışına bir cevaptır.

Burada Allah'ın 'Ehad' olduğunun belirtilmesiyle, kâinatta hayrı ve şerri yaratan ayrı ayrı ilahlar bulunduğunu söyleyen ve bunlara Hürmüz ve Ehriman adını veren Mecusî ve benzeri anlayışlar peşinen reddedilmektedir.

Bu surede Allah'ın 'Samed' olduğu hatırlatılarak, yardımcı, Allah ile kullar arasında şefaatçi olarak görülen putlar reddedilmiştir. Bilerek veya bilmeyerek sebepleri, Allah'ın icraatında ihtiyaç duyduğu ortaklar olarak gören her bir şirk kokan anlayışa, şiddetli bir tokat indirilmektedir.

Yine bu surede, Hz. Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak gören Yahudilere, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabullenen Hıristiyanlara ve melekleri Allah'ın kızları olarak düşünen putperest müşriklere, 'lem yelid ve lem yûled' denilerek, onların tevhid inancından bir hayli uzaklaştıkları hatırlatılmaktadır.

İhlâs Suresi'nin, Her Bir Ayetinin, Birbirini Gerektirmesi Açısından Yorumu

Konunun girişinde de ifade ettiğimiz gibi, "ihlâs" kelimesi sözlük anlamı itibarıyla, bir şeye halis, katıksız bir şekilde muhatap olma anlamını taşır. Özel kullanımı itibarıyla ise ihlâs; insanın, kulluğunda, ibadetinde, Cenab-ı Hakk'ın emir, istek ve ihsanlarının dışında her şeye karşı kapanması.. vazife ve sorumluluklarını O emrettiği için yerine getirmesi, yerine getirirken de O'nun hoşnutluğunu hedeflemesi demektir. Nitekim Kur'ân'da bu husus şu şekilde ifade edilmiştir; "Siz, ibadeti gönülden ve yalnız Allah'a yaparak O'na dua edin." (Ğafir, 40/14-65; Beyyine, 98/5) Bu noktada kula yakışan, Allah'ın, zamanın ve mekânın her an ve noktasında hâzır ve nâzır olduğunu düşünüp O'nun huzurunda O'ndan başkasının teveccühünü aramamasıdır. Zira O'nun huzurunda başkalarına bakmak, meded aramak, o huzurun edebine muhaliftir. İşte ihlâsın en özlü özeti budur.

Bu anlatılanlar ışığında bakılırsa, ihlâs'ın zıddının şirk olduğu görülür. Çünkü ihlâs ulûhiyet ve rubûbiyet sıfatlarını sadece onların hakiki sahibi olan Allah'a teslim etmeyi gerektirir. Şirkte ise bu rubûbiyet ve ulûhiyete başka ortaklar koşulmaktadır. Safî iman bulanıklaştırılmaktadır. Şöyle ki, ihlâs yalnızca Allah'ın rızasını gaye edinmeyi gerektirir; şirk ise, riya, menfaat gibi görüntüler altında başkalarının rızasını arattırır. İhlâs, yalnızca O'nu sevmeyi, başka her şeyi ise O'nun namına sevmeyi gerektirir. O'nun namına olmaksızın fanî ve zail şeylerin bizatihi kendilerinden

ötürü sevilmesi, bu kudsî sevgiyi bulandırır. Bu bakımdan insan ya ihlâs halinde bulunur, veya, belki farkında bile olmadığı gizli-açık şirklere bulaşır. Şirk ki, iman etmiş bir insanın karşısındaki en tehlikeli hâldir; küfre, isyana, inkâra uzanan tüm yolculuklar şirk durağından başlar. İşte İhlâs suresi zahiren ihlâsa dair tek bir kelime taşımıyor olsa bile, bize ihlâsın reçetesini sunmaktadır. Öyle ki, Resul-i Ekrem (aleyhissalatu vesselâm), surenin bu önemine binaen, onu üç kez okuyanın, bütünüyle Kur'ân'ı okumuş gibi sevaba erişeceğini bildirmiştir. (Buharî, Fezâilu'l-Kur'ân 13) Böylelikle Peygamber Efendimiz, bir bakıma bu surenin, Kur'ân'ın arz ettiği umumî dersin çekirdeği hükmünde olduğuna dikkat çekmiştir.

Şimdi de surenin içerdiği isim ve cümlelerin birbirlerini gerektirmesi açısından yorumuna geçebiliriz:

'De ki O Allah..' diye başlayan sûrede, yüce Allah ilk önce Ehad ismiyle tanıtılır. Ehad (Tek Olan) ismi, zahiren Vâhid (Bir Olan) ismi ile aynı anlamı taşıyormuş gibi gözükür. Ama ikisinin arasında ince bir nüans vardır. Vâhid ismi her şeyi yaratanın Allah olduğunu ifade ederken, Ehad ismi her bir şeyi onda gözüken tüm özelliklerle birlikte yaratanın O olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan Ehad ismi can alıcı bir öneme sahiptir. Çünkü, 'Her şeyi yaratan Allah'tır.' diyen insan aklı, bütün o şeyleri birden kuşatamaz. O genel hüküm içerisinde gözünden ve dikkatinden kaçan şeyler olur. İşte dikkatten kaçan bu şeylerin, belki farkında bile olmaksızın, -insanın kendisi de buna dahil olmak üzere- sebeplere, tabiata, tesadüfe havale edilmesi mümkündür. Bu imkânı kullanan şeytan, bizi nefsin de işbirliğiyle, nefis yahut esbab (sebepler) şirkine düşürür. Oysa Ehad ismi, her bir şeye doğrudan doğruya Allah adına bakmayı gerektirir. Tabir yerindeyse, sadece kâinat fuarının girişine 'Burası Allah'ın mülküdür.' diye yazmakla yetinmeyip, kâinat isimli fuarın/serginin içindeki her bir şeyin üzerine tek tek O'nun mührünü, damgasını vurur, her bir şeyi O'nun namına okutturur ve kullandırır. Birinci durumda, yani, sadece genel anlamda varlığı yaratanın Allah olduğunu bilme durumunda, bu ilahî fuarın içinden, şeytanın, nefis ve esbab hesabına hırsızlık yapması mümkündür. Allah'ın mülkü, icraatı sebeplere veya başka bir şeye verilerek farkında olunmadan tevhidden sapılabilir. İkincisinde bu imkânsızdır.

Bu yüzden şirkten uzak olmanın ve dolayısıyla ihlâsa yaklaşmanın yegâne yolu, her şeye Ehad isminin dürbünüyle bakmaktan geçer. İşte yüce Yaratıcı bu sûrenin ilk ayetinde kendisi için ‘O Allah Ehaddir.’ buyurarak bize ihlâsın ilk şartını öğretir. Yani, ‘Her şeyi yaratan Allah’tır.’ gibi genel bir kabulün şirkten uzak durmak için yeterli olmadığını açıkça belirtir. Şu halde, ihlâsın elde edilmesi ehadiyetin gerektirdiği şuuru yakalamakla mümkündür. Yani, varlığın yaratılışının O’ndan olduğunu bilme yanında, bunların idare, işleyiş ve terbiyesinin de –başka hiçbir eli karıştırmaksızın– yalnızca O’nunla olabileceğini kabul etmekle mümkündür.

Sûrenin ikinci ayetinde ise Allah (c.c.), Samed ismiyle tanıtılır. Bilindiği gibi bu isim, ‘Her şey O’na muhtaç ama O hiçbir şeye muhtaç değil.’ anlamındadır. Samed ismi bir bakıma Ehad isminin kaçınılmaz bir sonucudur. Şöyle ki, Ehad isminin penceresiyle her bir şeydeki tüm özelliklerin O’nun isimlerinin bir tecellisi olduğunu; O’na ait olduğunu, O’ndan geldiğini ve O’nu tanıttığını gören biri, ister istemez Samed ismine ulaşacaktır. Mademki her bir şey ancak O’nun ile vardır; o halde her şey O’na muhtaçtır.

Bu bakımdan ‘Allah Ehad’dir.’ diyen biri, katî surette ‘Allah Samed’dir.’ diyecektir. Bunu derken, Allah’ı mutlak isim ve sıfatları ile tanımanın yanı sıra, kendisinin ve bütün eşyanın temelde/zatında âciz ve muhtaç olduğunu da kabuletmiş olacaktır. İşte ene (benlik) ve esbab (sebepler) şirkinden uzak durmanın ve tam bir ihlâs içinde olabilmenin vazgeçilmez ikinci bir şartı da budur.

Üçüncü ayet ise Allah için ‘lem yelid ve lem yûled’ der. Yani, O doğmamış ve doğurmamıştır. Daha genel bir ifadeyle, Allah, ne başka bir şeyden doğmuş (kopmuş, ayrılmış) bir varlıktır ne de şu görünen mevcudat, O’ndan doğmuş/ayrılmış bir şeydir. Demek ki, doğurmuş ve doğurulmuş olanlar, ilâh olamazlar. Nasıl ikinci ayet, ilk ayetin zorunlu bir sonucu ise, bu ayet de ikinci ayetin zorunlu bir sonucudur. Çünkü ‘doğma ve doğurma’ özelliği, ancak kendinden başkasına muhtaç olanlara özgüdür.

Doğan ve doğuran varlıklar hem bir şeyin sonucu olur, hem de başka bir şeyin sebebi. Şu halde ‘sonuçlar’ hakikî anlamda hiçbir zaman sebeplere mal edilemez. Zira –sonucu doğurduğu zannedilen– her bir sebep,

başka bir sebebin sonucudur. Bu ise, kendisine izafe edilmek istenen özelliklerin, onun malı ve zatî bir özelliğinin olmadığının bir delilidir. Yani sebepler âleminde yaşayan her bir varlığın, kendinde, kendine mal edebileceği bir var etme gücü yoktur. Şu halde hem doğuran hem de doğurulan bir varlık ilâh olamaz. Zira mutlak ve zatî özelliklere sahip olan bir ilâh, bütün bunların üstünde olandır; doğmayan ve doğurmayandır.

Ayrıca doğan ve doğuran bir şeyin öncesi ve sonrası vardır. Doğmayan ve doğurmayanın ise ne öncesi ne de sonrası vardır. O hem Evvel'dir hem de Ahir'dir. Dolayısıyla zaman ve mekân O'nun elindedir. Bir diğer ifadeyle, zaman ve mekân içinde belirli bir yeri ve ömrü olan, öncesi ve sonrası olan her şey varoluşunu doğrudan doğruya O'na borçludur. Zira her bir mevcudun varoluşu, bütün kâinata sözü geçer bir kudret ve bütün mahlukatın hareket ve düzenini bilecek bir ilmi gerektirmektedir. Doğan ve doğuran, yani cüz'î, sınırlı ve ölümlü olan şeylerin ise bu mutlak kudret ve ilmin sahibi olduğu düşünülemez. Bunların sahibi ancak Ehadiyet ve ve Samediyet sıfatlarının sahibi olan Allah'tır.

Kısaca, 'lem yelid ve lem yûled' lafzı, doğan ve doğuran bütün sebepleri, sonuç üzerinde 'hakikî tesir ve sahiplenme' iddiasından azletmekte ve her şeyin –sebebi ve sonucuyla birlikte– doğrudan doğruya O'nun eseri ve mülkünden ibaret olduğunu bilmeyi gerekli kılmaktadır.

Sebeplere riayet etmeyi Allah emretmektedir. Bir işin olması için gereken sebeplere başvurmak, istenilen neticenin icadı için bir duadır. Sebeplerin bir araya getirilmesi neticenin yaratılması adına onların Allah'a bir çeşit dua ve talep etmeleri demektir. Meselâ bir çekirdeğin filizini çıkarıp ağaç olması için sebeplere riayet edilerek su, hararet, toprak ve ziyanın (ışık), bir araya getirilmesi bir duadır. Sebepler "Bu çekirdeği ağaç yap, yâ Hâlıkımız!" derler. Çünkü, Cenab-ı Hakk'ın kudretinin mucizelerinden olan ağaç, o şuursuz, câmid, basit maddelere havale edilmez, havalesi muhaldir. Demek, sebeplerin bir araya gelmesi bir çeşit duadır. Yaratan Allah'tır. Sebeplere hakiki tesir vermek şirktir. Sebeplere hakiki tesir vermeme ise, şirk kapılarını kapatır. Şirk kapıları kapanınca, tevhid ve ihlâs kapısı ardına dek açılır.

Surenin son ayetinde ise Allah (c.c.) kendisini bize 've lem yekun lehu küfuven Ehad/hiçbir şey de O'nun dengi değildir.' şeklinde tanıtır.

Nasıl ilk üç ayetin her biri, bir öncekinin zorunlu sonucu ise, dördüncü ayet de, üçüncünün zorunlu sonucudur. Ehad olan, elbette Sameddir. Samed olan elbete doğmamış ve doğurmamış olandır. Doğmamış ve doğurulmamış olanın elbette eşi, benzeri, dengi yoktur.Başka birifadeyle, yaratılan, yani öncesi ve sonrası olan Yaratan cinsinden olamaz. Fanî olan Ezelî olanla aynı niteliği taşıyamaz. Aciz olan Kadir olanın dengi olamaz.

Bu son ayet bizi, hâlikıyet-mahlûkıyet, kudret-acziyet, rubûbiyet-ubûdiyet ve mâlikiyet-memlûkiyet denklemini doğru kurmaya çağırır. Bu denklemi düzgün biçimde kurabilen bir insan artık,

- Hiçbir yaratılana 'yaratan' imiş gibi davranmaz,

- Hiçbir âcize zatî bir kudret sahibiymiş gibi el açmaz

- Kendisi gibi kul olan hiçbir kimseye Rab gibi teveccüh etmez,

- Başka birinin mülkü olan hiçbir şey üzerinde, kendini hakikî mâlik ve efendi görme gibi bir yanlışa düşmez. Özetle ifade etmek gerekirse, hâlikıyet, kudret, rubûbiyet ve mâlikiyet gibi bütün sıfatları yalnızca yüce Allah'a tevdi eder ve yalnızca O'na kul olur. İhlâs da bu değil midir?

Hasılı, bu kısacık sûre, başta Kur'ân'ın, zihinlerimize yerleştirmek istediği 'tevhid' gerçeği olmak üzere, diğer mesajlarını da özetleyen bir çekirdek sûre olup, bize tevhid ve ihlâsın esasını ve ona ulaşmanın yollarını öğretir.

Allah (c.c.), Kainatla Olan İlişkisini Anlatıyor

Birçok ayette, kâinatı kuşatan icraat ve tasarruflarından bizleri haberdar eden Yüce Yaratıcı, Bakara suresi 2/255. ayetinde kâinatla olan ilişkisini, rububiyetine lâyık bir biçimde anlatmaktadır. Bu ayete "Ayetü'l-Kürsî" ismi verilmiştir. Bu ayet Allah'ın hükümranlığının son derece açık ve özet bir anlatımını ifade eder. Bir rivayette, Kur'ân'da en büyük ayetin bu ayet olduğu bildirilir. (Bkz., İbn Hanbel, Müsned, V, 142, 178) bu uzun ayetin kısa bir meali şöyledir.

Allah o İlahtır ki Kendisinden başka ilâh yoktur.

Hayy'dır (Her zaman var olan, diri olan, ezelî ve ebedî hayat sahibi),

Kayyûm'dur (Kendi zâtı ile var olup, zeval bulmayan ve bütün kâinatı varlıkta tutup onları yöneten).

Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutar.

Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur.

İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine?

Yarattığı mahlûkların önünde ardında ne var, hepsini bilir.

Mahlûklar ise O'nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar.

O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır.

Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez, O öyle ulu, öyle büyüktür. (Bakara, 2/255)

Hayy'dır

Kendisinden başka bir ilâh bulunmayan O Allah, zat-ı uluhiyetine has bir hayat sahibidir. Bütün hayat sahiplerinin, hayatlarını kendisinden aldığı bir hayat sahibidir. Fena ve zevalden (yok olmak ve kaybolmaktan) münezzehtir; ezelden ebede mutlak ve sonsuz bir hayat sahibi olup O'nun için ölüm diye bir şey söz konusu değildir.

Kayyûm'dur

Varlığı kendinden olan Allah, bütün mahlukatının da idaresini bizzat yürütendir. Her şey varlığı ve varlığının devamı için Kendisine muhtaçtır. Kendisinden başka bir ilâh bulunmayan O Allah, 'Her an yeni tecellilerle iş başındadır.' (Rahman, 55/29)."

Allah bu âlemi kanunlarla yönetir. Ancak kanunlar, Allah'ın, varlığın sevk ve idaresini kendilerine bıraktığı hariçte bizatihi var olan şey değillerdir. Kanunlar, ilahî icraat ve faaliyetin bizatihi kendisidir. Kâinatın düzeni veya tabiat kanunları dediğimiz şey, eşyanın yaratılış ve devam ettiriliş biçiminin bize yansıyan görüntüsüdür, yoksa belirleyicisi değil. Yani, eşya

belli bir biçimde yaratıldığı için kanunlar vardır; yoksa kanunlar var olduğu için eşya belli bir biçimde var oluyor değildir. Bir başka ifadeyle, mikro âlemden makro âleme kadar kâinatın işleyişinde gördüğümüz düzenli her bir faaliyet, Allah'ın sünnetinin/âdetullahın tecellisidir. Yaratıcı tarafından sebep-sonuç çizgisinde sürdürülen bu düzenli faaliyeti biz 'kanunlar' diye algılarız. Şu halde kanunlar, eşyanın bir silsile halinde varlık sahasına çıkarılmasının bize akseden görüntüsünden başka bir şey değildir.

Bilimler, varlıklarını "sünnetullah" denilen Allah'ın koymuş olduğu kanunların düzenliliğine, muntazamlığına borçludur. Eğer Yüce Yaratıcı, sebep-sonuç çizgisi ve düzenli bir devamlılık içinde varlığı yaratıp devam ettirmeseydi, bilimlerden asla söz edilemezdi.

Tevhid inancıyla doğrudan alâkalı olan bu hususun üzerinde biraz durmamız yararlı olacaktır. Bu konuda gerek geçmişte gerekse günümüzde tevhid inancına aykırı yanlış mülâhaza ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kur'ân ve hadislerin gayet açık ifadelerine rağmen, İslâm düşünce dünyasında bile –farkında olarak veya olmayarak- eşyada/sebeplerde hakikî tesir görenler eksik olmamıştır. Halbuki, sebep ve sonuçlar arasındaki ilişki, bir illiyet/nedensellik ilişkisi değildir. Bu ilişki yatay değil, dikeydir. Kâinatta bir düzen vardır, fakat bu düzen eşyanın kendi arasındaki zorunlu nedensel bağlantılara indirgenemez.

Gerek sebeplere bakarak sonucu aklımızla bulabileceğimizi iddia etmek; gerekse, sebep-sonuç ilişkilerinin değişmeyen bir düzen içerisinde olduğunu deneylerle gözlemleyerek, sonucun, sebep tarafından yapıldığını iddia etmek, temelde hep aynı yanılgıya dayanmaktadır.

Kur'ân açısından olaya baktığımızda bizim farklı bir şekilde düşünmemize yarayacak ciddî bir delile ve gerekçeye sahip olmadığımızı görüyoruz. Dört kuvvetin tamamı (çekim kuvveti, elektromanyetik kuvvet, zayıf ve güçlü kuvvetler) İlahî Kayyûmiyetin sebep-sonuç çizgisinde düzenli bir devamlılık içinde bize akseden tecellisinden ibarettir.

Sebep ve sonucun birbirine rasyonel yasalarla veya zorunlu tabiat kanunlarıyla bağlı olduğunu zannetmenin adı determinizmdir. Sebepler de sonuçlar da yaratılmışlardır. Sebepler, kendilerinin kâinattaki düzeni sürdürmelerine imkân veren zatî hiçbir niteliğe sahip değillerdir. Yaratılış-

ta sünnetullah caridir. Eğer Kâinatta Allah'ın koymuş olduğu kanunlar sürekli değişse idi, istikrar olmayacağından ne ilimler teşekkül ederdi ne de yaşamak mümkün olurdu. Yaratılış, Allah öyle irade ettiği için tekdüzedir; daha da ötesi, yaratılışta, Allah'ın başka bir şekilde değil de, bu şekilde yaratmasını zarurî kılacak hiçbir şey yoktur. Allah istediği zaman istediği şeyi değiştirebilir. Mesela on katlı bir apartmanın en üst katından bir bebek aşağı düşüyor, ölmüyor. Deprem gibi afetlerde bakıyorsunuz kendini korumaktan aciz birçok çocuk, günlerce sonra enkaz altından sapasağlam çıkabiliyor.

Yüce Yaratıcı biz kâinatı anlayabilelim, böylece kendisini tanıyabilelim diye, sebep-sonuç-çizgisi içinde yaratmayı irade etmiştir. Yaratanın, sonuçları yaratmak için sebeplere ihtiyacı yoktur, ama, O'nun nasıl yarattığını anlamak için, bizim, sebeplere bağlı daimi bir yaratılış şekline ihtiyacımız vardır. Bunun içindir ki, yüce Yaratıcı, kendi isimlerini göstermek için kâinatta eşya ve olaylar arasında gözle görülür anlamlı bir ilişki ve ilgi kurmuştur. Bütün eşya ve sebepler O'nun isim ve sıfatlarını bize aksettiren birer ayna gibidir. Büyük-küçük, küllî-cüz'î her bir mahluk kendi hal diliyle O'nun yüceliğini ilan eden ayetler olup, asla O'nun icraatında birer ortak gibi düşünülemezler.

Varlığın düzenlilik içinde devam eden işleyişi, ancak ve ancak mutlak irade, ilim, kudret, hikmet ve rahmet gibi sıfatlara sahip bir Yaratıcının doğrudan idare ve tasarrufuyla izah edilebilir, zira mevcudatta tezahür eden bütün küllî fiiller, her şeyi ihata eden bir kudretin tecellileri olduğunu gösterirler.

Gerek fezada gerekse arzda bulunan bütün cisimlerin varlığı ve bekası bu kayyumiyet kanununa bağlıdır. Eğer Kayyûm (âdeta ayakta, her an iş başında) olan Allah, emrini bir an için çekecek olsa, milyonlarca küre ve gerçekte her şey hiçliğe düşecektir; çünkü yaratılmış şeyler, varlıklarını kendi başlarına devam ettirmelerine yardım edebilecek hiçbir şeye sahip değillerdir. Bu hususu konuyla ilgili Kur'ân'ın şu ayetleriyle noktalamış olalım:

"Her bir şeyin melekûtu (idare ve tasarrufu) elinde olan (Allah'ın) şanı ne yücedir." (Yasin, 36/83.)

“O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de, göğün ve yerin, Kendisinin buyruğu ile kaim olmaları, belirlenen yerde sapasağlam işlerinin başında bulunmalarıdır.” (Rum, 30/25)

“Gerçek şu ki: Gökleri ve yeri yok olmaktan koruyan, Yüce Allah’tır. Şayet onlar yıkılacak olursa onları Allah’tan başka kimse tutamaz.” (Fatır, 35/41)

Hasılı, varlık ne kendiliğinden olagelmiştir ne de yaratıldıktan sonra kendi akışına bırakılarak ‘Hadi, bakın işinize!’ denilmiştir. İlahî irade ve ilahî kudret varlıkta her an hükmünü icra etmektedir. Her şey O’nun elinde ve O’nun tasarrufundadır. Hiçbir şey O’nun kudretinin dışında değildir. Her şeyin gerçek sahibi ve yöneticisi yalnızca O’dur.

Allah’ı ne bir uyuklama, ne de uyku tutar

O öyle bir kayyûm’dur ki, her şeyin varlığı da varlığını devam ettirmesi de O’na bağlıdır. Her şey her anında Allah’a muhtaçtır. Allah’ın varlığı kendinden ve bizatihi kaimdir. Bu konuda O’nun hakimiyetine gölge düşürebilecek/halel getirebilecek bir anlık ne bir gaflet ne de bir uyuklama söz konusudur. O, mülkünün her şeyini bilen ve her şeyinden haberdar olandır.

Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O’nundur

Fizik ve fizikötesi boyutlarıyla varlık bütünüyle O’nundur. Her bir mevcut, acizlikleri ile O’nun kudretini, şuursuz mahiyetleri ile O’nun ilmini ihtiyaçları ile O’nun ğınasını/lütfunu, fanilikleri ile O’nun bekâsını vs. gösteren âdeta birer ayna görevi görürler.

Yukarıda aşağıda, görünen görünmeyen her bir şey O’nun irade ve kudretinin eseridir. Varlıkta ‘Bu da başkasının.’ denilebilecek hiçbir şey yoktur ve mümkün de değildir. Zira, kâinat ayrılmaz bir bütündür. Her şey, -içinde hiçbir cüz’ün diğerinden daha aslî olmadığı- bir bütünü oluşturan diğer her bir şeye bağlıdır. Yani, her şey yoksa, bir şey de yoktur. Bir şeyden sorumlu olan her kim veya her ne ise, her şeyden de onun sorumlu olması gerekir. Başka bir ifadeyle, realitede bütün eşya birbirine öylesine bağlıdır ki, bir şey, kâinattaki başka her şeyden bağımsız bir şekilde var

olamaz; bir şey, ancak kâinatın bütünü içinde var olabilir. Öyleyse, bir şeyi yapabilmek için, kâinatta her şeyi kontrol altında bulunduracak bir bilgi ve kudrete sahip olmak gerekmektedir ki, O da Allah'tan başkası değildir.

İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine?

O'nun idare ve tasarrufuna sözlü veya fiilî olarak müdahale edebilecek hiçbir güç yoktur. Bu ayet her şeyden önce Allah'ın kâinattaki hükümranlığı ve tasarrufunu anlatmaktadır. O zaman buradaki şefaati, öncelikli olarak varlığın işleyişi noktasında (kozmolojik açıdan) ele almak daha uygun olacaktır.'Şe-fe-a' fiili, kelime olarak 'aracı olma, araya girme, müdahale etme' gibi anlamlara sahiptir. Bu cümleden olarak, bu ayeti -diğer bilinen anlamı yanında- şöyle yorumlamamız mümkündür: Huzurunda -O'na rağmen- mülküne ve onun işleyişine müdahale etmek kimin haddine? O'nun işine karışacak, izni dışında varlığın emir ve idaresine müdahale edebilecek bir ortak ve nezaret edici olamaz. Bu mülk bütünüyle O'nundur ve O'nun hükmü altındadır. İnsanoğlunun varlığa yapmış olduğu her bir müdahale O'nun izniyle gerçekleşmektedir. Bugün bilimsel alanda gerçekleştirilen bir kısım başarılar O'na rağmen olmuş değildir, O'nun müsaadesiyle olmaktadır. Meselâ, insanımızı hayrette bırakan klonlama olayı üzerinde duralım. Kopyalama olarak da isimlendirilen bu olayın aslı şudur: Kopyalama işlemi için, kopyalanması planlanan canlının DNA'sı kullanılır. Canlının bir hücresinde bulunan DNA mikroskop altına alınır ve o türden başka bir canlının yumurta hücresi içine yerleştirilir. Ardından hemen şok uygulanır ve yumurta hücresinin bölünmeye başlaması sağlanır. Bölünmeye devam eden embriyo, aynı türden herhangi bir canlının rahmine yerleştirilir ve gelişip doğması beklenir. Dikkat edilirse bu işlem sırasında kullanılan bütün biyolojik materyaller, hücre, hücre çekirdeği, hücre zarı, mitokondri, DNA gibi canlılığın hayatî bütün parçaları, hazır bir şekilde bir canlıdan alınıp diğer canlıya nakledilmiştir. Bu, canlılığın cansız maddelerden ortaya çıkması değil, canlı bir varlığın canlı başka bir varlığa -teknolojik imkânların kullanılmasıyla- aktarımından ibarettir. Aktarımdan sonra gerçekleşen sonuç, yine Yüce Yaratıcının

yaratmasıyla meydana gelmektedir. Burada bilim adamlarının yaptığı, aktarımı yapıp yaratılacak olan neticeyi beklemekten ibarettir. Yoksa sonuç onların becerileriyle ortaya çıkmış değildir, sonuç yine Allah tarafından yaratılmaktadır.

Şu halde, bu ve bunun gibi olaylar, Allah'ın -sebeplere usulünce müracaat eden- kullarının bu dünyadaki gayretlerine müsaade etmesi ve çalışmalarının karşılığını vermesiyle meydana gelmektedir. Çünkü Allah, insanı yeryüzüne halife olarak göndermiştir. (Bakara, 2/30) Bütün varlığa halife olabilme payesiyle şereflendirilmiş bulunan insanın hilafeti Allah'a inanıp ibadet etmeden eşya ve hâdiselerin esrarına vâkıf olmaya, ondan da tabiata müdahale etmeye kadar fevkalâde geniş bir dairede cereyan eder.

Ne var ki, Allah'ın bir şeye izin vermesi ve neticesini yaratması her zaman O'nun, o şeyden razı olduğu anlamına gelmez. Çünkü O bu dünyada kullarını hür iradeleriyle istediklerini tercih etmekte serbest bırakmıştır. Sorumluluk kendilerine ait olmak üzere kullarının iyi veya kötü olarak seçtiği her bir fiili yaratır. Çünkü dünya bir imtihan yeridir.

Yarattığı kullarının önünde arkasında ne var, hepsini bilir

Yüce Yaratıcı kâinatın, varlığın her şeyiyle kendi emir ve tasarrufunda olduğuna dikkat çektikten sonra sözü insanlara getirerek onların da tamamen kendi gözetimi altında olduklarını hatırlatıyor. Allah kullarının her şeyini bilir; bildiklerini ve bilmediklerini, geçmişlerini, geleceklerini ve de gizli açık her şeyini bilir. Zaten uluhiyetin şe'ni de bunu gerektirmektedir.

O'nun için geçmiş-gelecek diye bir şey yoktur. Bu ifadeler, zihinleri zaman mefhumuyla yoğrulmuş biz insanlar içindir. O, geçmişi, geleceği ve içinde bulunulan zamanı bir noktayı, bir anı görüyor gibi görür, bilir.

Allah'ın yarattığı varlıklar O'nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar

İnsanların Allah'ın nihayetsiz ilmini ve de mutlak/kayıtsız ilminin tecelli ettiği malumatı ihata etmesi, bilmesi mümkün değildir. Ancak O'nun dilediği kadarını kavrayabilirler.

Esasen insanların bildikleri O'nun bildirdiklerinden ve duyurduklarından ibarettir. Allah'ın kullarına verdiği/duyurduğu bu ilmi iki grupta değerlendirebiliriz:

Birincisi, Allah'ın kullarından seçip dilediğine verdiği bir ilimdir ki, bu, peygamberlere gelen vahiydir. Vahiy, özel donanımlı kimseler olan peygamberlere Hakk'ın hususî bir teveccühüdür. Dünyada hiçbir mevhibe ile mukayese edilemeyecek kadar da yüksektir. Buna, ilham yoluyla Allah'ın bazı kullarına –istidatları ve kendisine yakınlıkları ölçüsünde- açtığı bilgileri/sırları da dahil edebiliriz; ama vahiy, şeffaf, şahitle müeyyed (Cebrail) objektiftir, bağlayıcıdır; İlham ise, hususî, yoruma açık, şahitsiz ve bu itibarla da ilzam edici değildir. Yani nebî vahyi Hak'tan telâkki ettiği gibi velî de ilhamlarını yine O'ndan almaktadır. Ancak velîye Cibrîl nâzil olmamakta, dolayısıyla da böyle bir mesaj bağlayıcı bir hitap sayılmamaktadır. Subjektif ve vicdanî bir hâdisedir, bağlayıcılığı da söz konusu değildir. İlham, Kur'ân ve Sünneti Sahiha'nın muhkemâtına uygunluğu ölçüsünde kabule şâyân görülüp dinin esaslarına uygunluğu çerçevesinde bir değer ifade eder.

İkincisi, Allah'ın, eşyanın sırlarıyla alâkalı olarak, her devirde -sebeplere usulünce müracaatlarının bir karşılığı olarak- kullarına açtığı, verdiği bir ilimdir. Şöyle ki, ilahî ilmin tecelli alanı olan varlık âdeta bir şifreler mecmuasıdır. İşte bu şifrelerin çözümüne yardımcı olacak ilhamı/desteği kullarının gayretine bağlı olarak lutfeden de yine Allah'tır. Meselâ, bir bilim adamı, kendi kapasitesiyle asla altından kalkamayacağı bir çalışma içinde ne yapacağını bilememenin çaresizliği içinde kaldığı bir anda, o işin çözümüyle alâkalı bir ilhama mazhar olur; yine teknolojik bir alanda çaba sarf eden bir bilim adamı, araştırmasını yaparken, bazen hedeflediğinin tamamen aksine bir şey keşfeder. Bu, –ister inanan ister inkâr eden olsun- sebeplere müracaat eden o bilim adamının şahsında, Allah'ın insanlığa bir lütfudur. Kur'ân'ın "Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir." (Alak, 96/4-5) ayetini, böyle geniş bir perspektiften düşünmemize bir mani olmayacağı kanaatindeyiz.

O'nun kürsüsü (hakimiyet ve tasarrufu) gökleri ve yeri bütünüyle kaplamıştır

Bu cümlede geçen kürsü, Allah'ın hükümranlığını ifade eden bir kelimedir. Yüce Yaratıcı kâinatla olan ilişkisini bu ifadenin evvelinde açıklamış olduğu halde, burada da varlıktaki tasarrufunu veciz ve kapsamlı bir ifadeyle dikkatlerimize arz eder ve biz kullarına şu mesajı verir: Şunu iyi biliniz ki, çepeçevre kuşatılmış olduğunuz şu kâinatta hiçbir nokta bulunmaz ki, orada rabbinizin irade ve kudreti, hükmünü icra etmiş olmasın.

Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez, O öyle ulu, öyle büyüktür

Bu cümle, Allah'ın gücü ve kudreti hususunda şeytanın insan aklına sokabileceği bütün şüpheleri bertaraf edici mahiyettedir. Yüce Yaratıcı bize burada âdeta "Bu kadar iş tek bir zat tarafından nasıl yürütülür, gibi bir düşünceye asla kapılmayın." demektedir. Zira O'nun için zor veya kolay diye bir şey yoktur. O'nun Kitab'ında zaman zaman bu türden beyan buyurduğu ifadeler, biz kullarının seviyelerini gözetmesinden ötürüdür.

İlahî irade ve kudret için hiçbir engelin söz konusu olmadığı, Kur'ân'ın önemle üzerinde durup vurguladığı bir husustur. Allah (c.c.), hemen hemen her sûrede pek çok ayetin sonunda birer fezleke olarak "Şüphesiz O, her şeye kadirdir."[13] buyurarak bu gerçeği hatırlatır. Kur'ân'ın Allah'ın (c.c.) kudretinin mutlaklığını ifade sadedinde serdettiği "O bir şeyin (olmasını) diledi mi ona, sadece 'ol' der, o da hemen oluverir." (Yasin, 36/82) âyeti ise, bu konuda beyanın zirvesindedir.

Cenab-ı Hakk'ın kudretine göre yıldızlar bir zerre, bahar bir çiçek, ağaç bir tohum kolaylığında yaratılır.

(İşte) O (böylesine) yüce, (böylesine) büyüktür

O'nun büyüklüğü lafızlarda kalan mücerret bir büyüklük değildir. O yegâne yüce ve yegâne büyük olandır. Büyüklüğünü akıl terazilerinin asla tartamayacağı kadar yüce bir Varlık'tır. Büyük Allah'tır. Mikro âlemden

---

13 Bkz. Âl-i İmran, 3/29, Maide, 5/40)

makro âleme kadar topyekûn kâinatın, -herhangi bir karışıklık ve kaostan uzak olarak- baş döndürücü bir ahenk ve nizam içerisinde yürütülmesi, bize bu noktada yeterli bir fikir verecek mahiyettedir.

Ayetü'l-Kürsî'nin, İnanan Bir Kulun Huzur ve Mutluluğu Adına İfade Ettiği Mesajlar

Yüce Allah, evvela, koymuş olduğu kanun ve sebeplere sarılıp onlara tâbi olmamızı istiyor. Ancak sebeplere sarılıp da bir neticeye varamadığımızda "O Kayyûm'dur: Yaratmış olduğu kâinat, her an idare ve tasarrufundadır." beyanıyla bize şunu hatırlatıyor: Bu mülkün yönetimi O'nun elindedir. Kapalı gördüğünüz kapıları O sizin için dilediği an açar; mümkün olmadığını gördüğünüz şeyi sizin için mümkün hale getirebilir. Sebeplerin tamamen düştüğü, sustuğu yerde 'Artık her şey bitmiştir.' gibi, bir ümitsizliğe kapılmayınız. Rabbinize sığınınız, Zira O, dilediğini yapmaya gücü yetendir.

"Onu ne bir uyuklama ne de bir uyku tutar." cümlesiyle ise, yüce Allah mümin kullarına şu mesajı veriyor: Huzur ve emniyet içinde olunuz, çünkü kendisine iman edip teslim olduğunuz o Rabbiniz, sizinle alâkalı yapılanların hiçbirinden bir an için bile olsun, habersiz değildir. 'Ben uyuyorken, düşmanlarım bana bir zarar verir.' diye bir endişeye girmeyin. Asla uyumayan ve sizi daima görüp gözeten olarak Ben varım. Siz, kulluğunuzun gereği olan tedbirinizi alınız, ötesini bana bırakınız.

İbrahim Hakkı Hazretleri bunu veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir.

"Nâçar (çaresiz) kaldığı yerde

Nâgah (ansızın, birdenbire) açar ol perde

Derman olur her derde

Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler

"Göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) O'nundur." cümlesiyle ise, inanan kalpte mevcut olan güven ve huzur daha da pekiştiriliyor. Yüce Allah kuluna burada âdeta şöyle diyor: Neden korkuyorsun, yarın elde edemeyeceğini zannettiğin rızıktan mı, yoksa yarın yerine getiremeyeceğin-

den korktuğun bir işten mi? Şunu aklından çıkarma ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Benimdir, onları dilediğime veririm, dilediğimden de geri alırım.. Sen, sana düşeni yap, sonra Bana itimat et. Zira, Ben bana inanmayanlara bile rızık veriyorum, kaldı ki, sen bana itaat ediyorsun ve bana inanıyorsun.

"İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine?" beyanıyla ise Allah (c.c.), huzurunda, kendisine rağmen kimsenin kimseye bir müdahalesinin olmayacağını hatırlatarak şöyle demektedir: Ne kadar güç sahibi olurlarsa olsunlar bu dünyada kimseden korkma. Bana rağmen kimsenin sana zarar vermesi mümkün değildir. Eğer bir acı ve zorlukla yüz yüze kalmışsan, bilmiş ol ki, bu Benim seninle alâkalı olan bir takdirimdir. O halde, sen yalnızca kendi vazifeni düşün ve ötesi için endişelenme.

Cenab-ı Hak "(Yarattığı kullarının) önünde arkasında ne var, hepsini bilir." ifadesiyle ise, mümin kullarına şöyle der: Neler olduğunu ve senin için insanların neler planlandığını bilmediğimi sakın sanmayasın. Ben onların gizli-açık her şeylerini biliyorum. Haberdar olmayacağım bir şey olur diye korkun olmasın. Durum böyle olunca, sen artık ey kulum, neden korkuyorsun?

ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARI

A- Allah'ın İsimleri

Biz, bize ait isimleri anne ve babamızın isimlendirmesiyle değil de sonradan elde edeceğimiz mahâretlere göre almış olsaydık, kimimiz ekmek pişiren ma'nâsına "Habbâz", kimimiz, marangozluk işlerini iyi becermesiyle "Neccâr".. vs. gibi isimler alırdık. Yani kimin mahareti hangi yönde ise, alacağı isim o manâyı ifâde eden bir isim olurdu. Bazen bu isimler, mübâlâğa kalıbıyla da ifâde edilir. Meselâ normal setredene "Sâtir", fakat, tastamam ve kusursuz setredene ise "Settâr"; normal hamdedene "Hâmid', hamd vazifesini tam yerine getirene de "hammâd" denir.

Halbuki, bizim isimlerimiz, sonradan kazanacağımız mahârete göre değil de anne ve babalarımızın arzusuna göre verilir. Hatta bazen, hiç de bize uygun düşmeyen veya bizimle alâkası olmayan bir isimle isimlendirilebiliriz.

Böyle bir benzetme ilk bakışta kaba ve sevimsiz görülebilir. Ne var ki, mücerret hakikatlerin anlatılmasında öteden beri hep aynı yolda hareket edilmiş ve ifâde tenezzülâtına gidilmiştir.

Cenab-ı Hakk'a ait isimler, kâinatta icraatı müşahede edilip ve yine O güzel isimler sahibi tarafından, O'nun has kulları vasıtasıyla bize tâlim edilmiş isimlerdir. Meselâ, kâinatta apaçık gördüğümüz bir güzellik vardır. Gökkuşağı gibi bu güzellikler birbiri içinde bütün varlığı sarmış durumdadır. Ovada, obada, çiçekte baharda, gözde ve kaşta bir güzellikler cümbüşü hâkimdir. Bu güzelliklerin sadece dış yüzüne bakıp hayranlığını ifade için, binlerce senedir, binlerce edip ve şâir hep bu güzellikleri destanlaştırmaya çalışmış, yine de söylenmesi mümküne kıyasla, çok az şey söyleye-

bilmişlerdir. Anlatmakla bitiremeyeceğimiz bütün bu güzellikler elbette Cenâbı Hakk'ın bu manâyı ifâde eden bir ismine dayanmaktadır ki o da "Cemîl" ismidir.

Yine, kâinatta ince bir nizâm ve intizam dâhilinde, rızık tevziatı yapılmaktadır. Hücreden gergedana kadar her canlı kendine münâsip bir rızıkla beslenmektedir. İbâdet ve tesbihler meleğe rızık olurken, et insana, kemik de cinlere rızık olmaktadır. İşte gözle gördüğümüz rızka ait bu faaliyet, hiç şüphesiz, Cenab-ı Hakk'ın bir "Rezzâk" ismi olduğunu ispat etmektedir.

Eğer biz Cenabı Hakk'ın "Cemîl" ve "Rezzâk" isimlerini bilmemiş olsaydık icraatını gördükten sonra, Ona hitaben "Sen Cemîlsin.", "Sen Rezzâksın." diyecektik. Bunun gibi, diğer isimlerini de icraatından anlayıp yine, O'na o isimlerle seslenecektik. İşte Cenabı Hakk, icraatını gösterdikten sonra, bizi yanıltmamak için kendisini bu isimlerle tesmiye etmiştir. Ancak Esmâ-i İlâhi istikrâidir (tevkîfîdir). Biz, Zât-ı Ulûhiyet hakkında kendi kafamızdan isim uyduramayız.

Bu isimler, Zât-ı Ulûhiyette, bunlara medâr olabilecek bir kısım sıfatlara dayanmaktadır. Yine yukarıdaki misâlden hareketle söyleyecek olursak, kendisine "Habbâz" ismi verilen bir insanda eğer ekmek yapma sıfatı yoksa veya "Neccâr" bir marangozluk sıfatına sâhip değilse bu isimlerin ona verilmesi mümkün değildir. İşte, Cenabı Hakk'ın, her şeyin yüzüne perçinlediği güzelliklerle kendisinde varlığını kabul ettiğimiz ve belli bir seviyedeki insanların da müşâhede ettiği "Cemîl" ismi, bütün güzelliklerin kaynağı olan "Cemâl" sıfatına dayanmaktadır. Bunun gibi bütün isimler kendilerine kaynak olacak bir sıfata, bütün sıfatlar da "Şe'n"e ki - bunu beşer için kullanacak olursak, kâbiliyet ve istidât diyebiliriz; ancak Cenab-ı Hakk için böyle bir tabir kullanmamız doğru değildir- dayanmaktadır. Demek oluyor ki fiiller isimlere, isimler sıfatlara, sıfatlar Şuûnât-ı ilâhiyeye ve Şuûnat-ı ilâhiye ise Cenabı Hakk'ın Zâtına dayanmaktadır. İşin burasında duruyor ve Allah Resulü gibi; "Seni hakkıyla bilemedik Ey Ma'ruf!" diyoruz; yine Hz. Ebu Bekir gibi "Seni anlamaktan âciz olmak Seni anlamak demektir." diyor ve edeble iki büklüm oluyoruz.[14]

---

[14] Fethullah Gülen, Asrın Getirdiği Tereddütler, 3/57-59

Ehl-i sünnet, kâinattaki bütün varlıkları iktiran ile doğrudan Allah'a bağlamasını bilmiştir. Aslında mahiyet-i eşyanın Rab'le olan münasebeti, bunların mahiyeti, hangi isim ve sıfatların tecellileri olduğunu bizlere peygamberler bildirmiştir. Ehl-i sünnetin yaptığı, bu hakikatleri formüle ederek bizim idrak ufkumuz seviyesinde ifade etmekten ibarettir.

Allah'ın isimlerini biz ancak Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) beyanları ile bilebiliriz. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın isimlerinden, en güzel isimler manasına gelen "esma-i hüsna" olarak bahsedilmiştir: "O Allah ki, Ondan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur."(Taha, 20/8; Haşr, 59/24) **Ayette bildirildiği üzere en güzel ve en yüksek manâlara delalet eden isimler** Cenabı Hakk'a aittir..

Allah'ın (c.c.) Kur'ân'da ve hadislerde geçen pek çok ismi vardır. Bunlardan 99 tanesi hadisi şeriflerde bildirilmiştir. Allah Resûlü, bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: "Allah'ın 99 ismi vardır. Bunları belleyip sayan, Allah ile muamelesinde esma-i hüsnanın sınırlarını muhafaza edip, onlara güzelce riayet ederek kullukta bulunan cennete girer." (Tirmizi, daavat, 82; Buharî, Tevhid, 12) Hadisin devamında Allah'ın 99 ismi bildirilmiştir ki şunlardır;

Allah: Cenab-ı Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarını kendinde toplayan Zatına delalet eden özel ismi.

Rahmân: Bütün mahlukatına, inanana, inanmayana merhamet edip nimetlendiren.

Rahîm: Allah'ın Rahman sıfatıyla lutfettiklerini imanla güzelce değerlendirenlere hususî rahmetini ifade eden ve "Çok merhametli" manasına gelen ismi.

Melik: Varlığın gerçek hükümdarı.

Kuddûs: Her türlü kusur ve noksanlıktan uzak, tahdid ve tasvire sığmayan, her özelliğinde mükemmel olan, tertemiz.

Selâm: Her türlü selâmetin kaynağı, ayıptan, kusurdan, eksiklikten salim, kullarını selâmete çıkaran.

Mü'min: İman, emniyet veren, şüphe ve tereddütleri kaldıran, kendisine sığınanlara iman, korkanlara eman verip onları koruyan.

Müheymin: Görüp gözeten, her şeye şahid olan ve koruyup, sıyanet eden.

Azîz: Üstün kudret sahibi, mutlak galip.

Cebbâr: Yaratıklarının hallerini ve işlerini düzelten, iradesi ile onları istediği şekilde yöneten ve hükmünün yerine gelmesine karşı konulamayan.

Mütekebbir: Her şeyde ve her hâdisede büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, azamet kendisine mahsus, kendisinin hakkı olan.

Hâlik: Her şeyi yoktan yaratan.

Bâri: Yaratıklarını düzgün ve âhenkli kılan.

Musavvir: Bütün mahlûklarına özel sûretlerini veren.

Gaffâr: Kullarının günahlarını affederek örten, mağfireti engin olan.

Kahhâr: Galip gelen, hükmeden. Hâkimiyet ve kudretle mahlukata galebe eden, onları istediği şekilde yöneten ve yönlendiren, isyankârları kahreden.

Vehhâb: Karşılıksız bol bol veren, lutfeden.

Rezzâk: Mahlukatını rızıklandıran.

Fettâh: Her bir müşkil ve hayır kapısını açan.

Alîm: Her şeyi bilen.

Kâbız: Hikmeti ve lütfu gereği sıkan, daraltan, ruhları alan.

Bâsıt: Açan, genişleten, ömürleri uzatan.

Hâfıd: Dilediğini al-aşağı eden, firavnları, cebbarları, kâfirleri hor ve hakir eyleyen.

Râfi': Dilediğini, yücelten, yükselten.

Mu'iz: Dilediğini aziz kılan.

Müzill: Dilediğini zelil eden.

Semi': Her şeyi işiten.

Basîr: Her şeyi gören.

Hakem: Hükmeden, iyiyi kötüden ayırt eden.

Adl: Adalet sahibi.

Latîf: Lutfeden ve her şeyi incelikleriyle bilen.

Habîr: Her şeyden haberdar olan.

Halîm: İsyankarları cezalandırmakta aceleci olmayan.

Azîm: Ululuk ve azamet sahibi.

Gafûr: Günahları, hataları, çok affedip örten.

Şekûr: Kulların az amellerine karşı çok mükâfat veren, sevaplarını kat kat artıran.

Aliyy: Yaratılanlar üzerinde kudretiyle yücelik sahibi.

Kebîr: Büyük.

Hafîz: Kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, kullarının yaptığı her şeyi kaydeden, kudretiyle gökleri ve yeri varlıkta tutan, insanları koruyup kollayan.

Mukît: Her şey üzerinde kadir, her şeyi gözeten ve her yaratılmışın azığını veren.

Hasîb: Kâfi gelen, hesab gören, hesaba çeken.

Celîl: Karşısında hiçbir şey kendi kendine tutunamayacak, azamet ve celali ile her şeyi kahr ve yok edebilecek derecede büyüklük ve istiğnayı mutlak sahibi.

Kerîm: Kerem ve ihsan sahibi.

Rakîb: İnsanların bütün yaptıklarını kayd ve kontrol eden.

Mücîb:	Dua ve dilekleri kabul edip, icabet eden.
Vâsi':	İlmi, rahmeti, gınası her şeyi kuşatan.
Hakîm:	Hikmet sahibi, her şeyi yerli yerinde yapan.
Vedûd:	Sevilmeye çok layık olan, kullarını çok seven.
Mecîd:	Şanı yüce olan, sınırsız kerem sahibi.
Bâis:	Öldükten sonra dirilten, peygamber gönderen.
Şehîd:	Kendisinden hiçbir şey saklanamayan, hiçbir şeyi unutmayan, her şeye şahit olan.
Hak:	Varlığı kendinden, inkârı mümkün olmayan.
Vekîl:	Her şeyi tedbir ve idare eden, gözeten, Kendisinden hiçbir şeyin bilgisi gizli kalmayan, varlıkların rızık ve idareleri kendisine ait olan.
Kavî:	Hiçbir halde Kendisine aczin yol bulamadığı, yegâne güç ve kuvvet sahibi.
Metîn:	Kâmil kuvvet ve tam iktidar sahibi.
Velî:	Kendisine inananların dost ve yardımcısı olan, kâinatın ve mahlukların işlerini tekeffül eden.
Hamîd:	Her türlü hamd ve övgüye lâyık olan.
Muhsî:	Her şeyi bir bir sayıp hıfz eden.
Mübdi':	Mahlukatı örneksiz ve yoktan yaratan.
Mu'îd:	Mahlûkatı öldürdükten sonra tekrar yaratan.
Muhyî:	Hayat veren.
Mümît:	Öldüren.
Hayy:	Her zaman var olan, hayat sahibi.
Kayyûm:	Zevalsiz kaim olan ve her şeyin kıyam ve idaresini ayakta tutan.
Vâcid:	Zengin ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, dilediğini istediği anda meydana getiren.

Mâcid: Şanı yüce olan.

Vâhid: Tek ve eşsiz

Samed: Tam, eksiği olmayan, her şey kendisine muhtaç olduğu halde, Kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan.

Kâdir: Tam kudret sahibi, kudretine hiçbir surette acz bulaşamayan.

Muktedir: Kendisine hiçbir şey mümteni (imkânsız) olmayan, şiddet veya kuvvet ile hiç kimsenin Kendisine karşı çıkamayacağı tam kudret sahibi.

Mukaddim: Dilediğini öne alan.

Muahhir: Dilediğini geri bırakan.

Evvel: Bütün varlıklardan önce var olan, Kendisine hiçbir şeyin sebkat etmediği Zat.

Âhir: Sonu olmayan, varlıkların geçmesinden sonra bâki kalan.

Zâhir: Her şeye galip her şeyin üstünde olan Yüce, delilleriyle, işleriyle aşikâr olan.

Bâtın: Hiçbir gözün idrak edemeyeceği, hiçbir vehmin kuşatamayacağı her şeyin içine nüfuz eden, her şeye her şeyden daha yakın olan Zat.

Vâlî: Bütün varlığı idare ve tasarruf eden.

Müteâli: Her şeyden aşkın ve yüce olan.

Berr: Kullarına karşı çok şefkatli, iyiliği bol olan.

Tevvâb: Kulların tevbelerinin her yenilenmesinde, onların tevbelerini kabul buyuran.

Müntakim: Suçluları, adaletiyle hak ettikleri cezaya çarptıran.

Afüvv: Cezalandırmaya kadir olduğu halde lutfedip bağışlayan, affeden.

Raûf:	Merhameti, şefkati, engin olan.
Mâlikü'l-mülk:	Mülkün gerçek sahibi, varlıklar üzerinde istediği gibi tasarruf eden.
Zü'l-celâli ve'l-ikram:	Ululuk ve ikram sahibi.
Muksıt:	Adil, bütün işlerini yerli yerinde, dengeli kılan.
Câmi':	Dilediğini istediği anda ve istediği yerde toplayan.
Ganiyy:	Kimseye ihtiyacı bulunmayan ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu zengin.
Muğnî:	Dilediğini zengin hale getiren.
Mâni':	Dilediğine engel olan. Kullarından itaat edenleri kötülüklerden koruyan, yardım eden.
Dârr:	Elem ve zarar veren şeyleri yaratan ve dilediğini bunlarla imtihan eden.
Nâfi':	Hayır ve yarar veren şeyleri yaratan ve dilediğini bunlardan yararlandıran.
Nûr:	Âlemleri ve gönülleri nurlandıran.
Hâdî:	Hidayet eden, her şeye varlıklarını sürdürme yollarını gösteren.
Bedî':	Eşsiz bir biçimde yaratan.
Bâkî:	Varlığının nihayeti olmayan, dâimi var olan.
Vâris:	Her şey yokluğa döndükten sonra da varlığı ve saltanatı devam eden, bütün servetlerin hakiki sahibi.
Reşîd:	Her şeyi bir hikmet ve nizam üzere hedefine ulaştıran, yol gösteren.
Sabûr:	İsyankarları hemen cezalandırmayıp mühlet veren, çok sabırlı Celle Celâluhu.

İlâhî isimler, bu sayılanlardan ibaret değildir. Hadisi şerifte doksan dokuz sayısının zikredilmesi, bunlardan başka ilâhî isim yoktur anlamında bir sınırlama değildir. Bunlar en meşhur isimlerdir. Allah'ın sayısız ismi vardır.

Biz Esmâ-i İlâhiye'nin tamamını bilmiyoruz. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kimsenin afet ve musibetler dolayısıyla tasalandığında okuması için talim ettikleri duada, "Allah'ım, ben Senin kulunum, kullarından bir erkekle bir kadının oğluyum. Perçemim Senin (kudret) elindedir. Hakkımdaki kararın yürürlükte ve takdirin âdilânedir. Senden, kendini isimlendirdiğin, Kitab'ında zikrettiğin, mahlûkatından herhangi birine öğrettiğin veya gayb ilminde kendine tahsis ettiğin (kimseye bildirmediğin) her ismin hürmetine... Kur'ân'ı kalbimin baharı, gözümün nuru, hüzün, gam ve tasamın gidericisi kılmanı diliyorum." buyuruyor. (A. Hanbel, Müsned, 1/391; Hakim, Müstedrek, 1/690).

Demek ki, sadece bir insanın bildiği, yalnız bir kitapta zikredilmiş, tek bir salih kul, cin veya meleğe bildirilmiş ya da nezd-i Uluhiyet'te mazharı isti'sâr olmuş (kimseye bildirilmeyip ilm-i İlâhî'ye has kılınmış) isimler de vardır.

Esmâ-i Hüsnâ İle Dua Etme

Dua, kulluğun özüdür. Allah'a samimi ve yürekten dua etmek, içini O'na dökmek insanı insan yapan, ona değerler üstü değer kazandıran en hayatî meseledir. Kur'ân bu hakikati şöyle ifade etmiştir: "Dualarınız olmasa ne kıymetiniz olur." De ki: "Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki?" (Furkan, 25/77)

Dua ederken Allah'ın isimleri ile dua etmek çok önemlidir. Allah Teâlâ, kullarının en güzel isimlerle Kendisine dua etmesini istemektedir; "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin." (A'raf 7/180)

Birçok ilâhî isme mazhar ve çok vazifelerle sorumlu olan ve değişik düşmanlar (nefis, şeytan vs.) ile imtihan olan insan, hem düşmanlarının şerrinden korunmak hem de istediklerine ulaşmak için Allah'a dua etmelidir. Öyle bir dua etmelidir ki, âdeta bir dilencinin bir şeyler koparmak

için yalvarması gibi insan Allah'a dua dua yalvarmalıdır. Duasında, yakarışında Allah'ın isimlerini zikretmelidir.

Ayrıca, siz muztar kaldığınız ve ihtiyaç hissettiğiniz zaman herhangi bir lafızla Cenâbı Hakk'a çağrıda bulunursunuz. Söylediğiniz lafız ne olursa olsun, o, içinizin sesi ve gönlünüzün ifadesiyse hiç farkına varmadan o gizli bırakılmış isimlerden birini ya da İsm-i A'zam gibi kabul edilecek bir ismi telaffuz edebilirsiniz. Mesela, "Ben bâisi fakîrim, Sense düşkünlerin elinden tutan." dersiniz. Esmâi İlâhiye'de bunun karşılığı bir isim bilmiyoruz; ama belki bu da onlardandır. Mesela, "Ben muztarı muhtacım, muztar olanların ızdırarını gideren de Sensin." dersiniz ve bunu Cevşen'de geçen "Yâ Fârice'lhemm, Yâ Kaşife'lğamm" yerinde kullanabilirsiniz. Eğer samimi ve gönülden iseniz Cenâbı Hak dilinizin bağını çözer ve farkına varmasanız da size İsm-i A'zam'ı söyletir. Fakat diliniz gönlünüze tercüman değilse, İsm-i A'zam'ı da söyleseniz, o işin bir yanını eksik bırakmış olursunuz.

İşte bundan dolayı, hak dostları, yalvarış ve yakarışların ancak sıdkla edâ edildiği ölçüde "İsm-i A'zam"a iktiran etmiş gibi, rahmet arşına ulaşacağını ve hüsnü kabûl göreceğini söylemişlerdir.. evet samimiyet, sıdk ve sadâkat, âdetâ İsm-i A'zam iksiri gibi tesir eder. Bayezid-i Bistâmî, kendisinden İsm-i A'zam'ı soranlara: "Siz, Allah'ın isimleri içinde İsm-i Asğarı (en küçük isim) gösterin, ben de size İsm-i A'zam'ı göstereyim." der ve ilâve eder: "Bence İsm-i A'zam tesiri yapacak bir şey varsa, şüphesiz o da sıdktır; sadakatle hangi isim okunsa, o İsm-i A'zam olur."

Evet, insan Cenâbı Hakk'a samimi teveccüh etmeli ve Esmâ-i İlâhiye'yi, Sıfat-ı Sübhâniye'ye yanaşma hususunda çok önemli bir merdiven olarak değerlendirmeli. Zâtı Ulûhiyeti tanımanın, ancak Esmâ-i İlâhiye'yi bilmekle mümkün olacağını kabul etmeli. Bütün kalbiyle onların arkasına düşmeli. Bir gönül insanı olarak bu isimleri bilmeli ve zikretmeli."[15]

Cevşen-Esma-i İlâhî Münasebeti

Bediüzzaman Hazretleri "el-Cevşen'ül-Kebîr"e dikkatleri çekmiş ve şu müthiş tespitte bulunmuştur:

---

[15] Fethullah Gülen, Kırık Testi, 374-5

Cevşen, Kur'ân'ın hakikî ve tam bir münacatı, Kur'ân'dan çıkan bir hülasasıdır.

Cevşen, en hakiki insan-ı kâmil olan Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) **Allah'a bin bir ismiyle yaptığı bir münacattır**, ateşten (cehennemden) istiâzedir, sığınmadır.[16]

Demek ki "Cevşen" Efendimizin Cenab-ı Allah'a bin bir ismi ile yaptığı münacatıdır. Bin bir esma-i ilâhîyi ihtiva etmektedir. Cevşen'i okuyan kimse, Peygamberimizin Allah'a bin bir ismiyle yaptığı münacatı yapıyor demektir.

B- Allah'ın Sıfatları

Cenab-ı Hakk'ın sıfatları, umumîyetle 'zâtî ve subûtî' olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

Zatî Sıfatlar

Sadece O'nun zatına mahsus olup, yaratıklarından herhangi birisine verilmesi caiz ve mümkün olmayan şu altı sıfattır.

Vücûd: Allah'ın, kendisine has bir varlığa sahip olması. O'nun (c.c.) varlığı, kendindendir. Varlığın zıddı olan yokluk, O'nun için söz konusu değildir.

Kıdem: Varlığının başlangıcının olmaması. Ne kadar geriye gidilirse gidilsin, O'nun var olmadığı bir an yoktur.

Beka: Allah'ın varlığının sonunun olmaması. Ne kadar ileriye gidilirse gidilsin, O'nun olmayacağı bir an düşünülemez.

Muhâlefetün li'l-Havadis: Allah'ın, sonradan olmuş varlıkların hiçbirisine hiçbir şekilde benzememesi. O'nun zatı, hatırımıza ve zihnimize gelen her şeyin ötesindedir.

---

16 Bkz. 24.Söz, 1.Dal; 25. Söz, Emirdağ Çiçeği.

Vahdaniyet : Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olması, eşinin, benzerinin bulunmaması.

Kıyam bi-nefsihi : Varlığının kendinden olması. O'nun varlığına sebep olan başka bir varlık, başka bir irade ve kudret yoktur. Varlığı, zatının gereğidir.

Subutî Sıfatlar:

Benzerleri sınırlı ve vasıtalı olarak insanlara verilmiş olsa da, Allah'ın kendisine has olan bu sıfatları sınırsızdır ve herhangi bir vasıtaya muhtaç değildir. Bunlar sekiz tanedir.

Hayat: Allah'ın kendisine has bir hayata sahip olması, ölümsüz olması.

İlim: Allah'ın, olmuş, olan ve olacak her şeyi bilmesi.

Semi': Cenab-ı Hakk'ın, gizli, aşikâr her şeyi işitmesi.

Basar: Yüce Yaratıcı'nın, her şeyi görmesi. Hiçbir şeyin O'ndan gizli kalmaması.

İrade: Allah'ın, dilediği her şeyi dilediği gibi yapması.

Kudret: Sonsuz ve sınırsız güç sahibi olması.

Kelâm: Allah'ın, kelâm sahibi konuşan bir Varlık olması.

Tekvin: Allah'ın, yok olanı, yokluktan varlığa çıkarması, yaratması. Ehl-i Sünnet'in Eş'arîye kolu, bu sıfatı, 'kudret' sıfatı içinde mütalâa edip ayrıca zikretmez.

ALLAH'A İMANDAKİ EŞSİZ MUTLULUK

Gerek fert gerekse toplum planında, beşerin maruz kaldığı bütün ıstırapların, kalakların, dünyayı kasıp kavuran zulümlerin, istismarların, bitip tükenmeyen kavga ve savaşların, anlaşmazlıkların, boğuşma ve didişmelerin altında yatan en birinci ve en önemli sebep, Allah'ın gerektiği gibi tanınmaması, tanınıp sevilememesi ve o sevgideki manevî lezzetin elde edilememesidir. Elemsiz lezzet imandadır. Bu itibarla beşerin O'nu tanımaya, O'na iman etmeye ve bu imanın ne demek olduğunu yeniden keşfetmeye, duyup tecrübe etmeye her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır.

Bir insanın gerek kendi varlığını, gerekse yaşadığı âlemin mahiyet ve maksadını kavrayabilmesi ancak bu imanla mümkündür. Bu cümleden olarak, Allah'a imanın insan için ifade ettiği değeri, birkaç madde halinde özetlemeye çalışacağız:

Bu inanç, her şeyden önce insanın dürüst ve faziletli bir varlık olmasını sağlar. Şöyle ki, Allah'a iman eden birisi, başarı ve kurtuluşunun ancak O'nun kendisine bildirdiği iyilik ve güzellik öğretileriyle mümkün olacağına inandığı için, bunlara bir prensip olarak sarılır ve hayatını hep bu çizgide sürdürmeye çalışır. İnkârcılara gelince, onlar, kendilerinden başka yönelecekleri ve de mesul tutulacakları üstün hiçbir varlığın mevcudiyetine inanmadıkları için, iyilik ve kötülüğü sadece kendi nefisleri ve menfaatleri açısından değerlendirirler. Böylece, adalet-zulüm, helâl-haram farkı gözetmeksizin her çeşit arzu ve isteklerini, taşkınlıklarını yapmakta bir mahzur görmezler. Çünkü onların ilahı, arzu ve istekleridir.

Bu iman insanda, kendine güvenle birlikte, tevazu ve alçak gönüllülük hissini yerleştirerek onu -beşerin huzur ve birlikteliğini ihlal eden- gurur ve kibirden uzak tutar. Allah'a gereğiyle iman etmiş birisi, hiçbir za-

man kibirli ve mağrur olamaz. Çünkü o bilir ki, kabiliyetleri dahil, sahip olduğu her şey Allah'a aittir, O verdiği her şeyi dilediği an geri almaya muktedirdir. İnkâr edenlere gelince, onlar, sahip göründükleri her şeyi doğrudan kendi güç ve kabiliyetlerinin eseri olarak bildiklerinden, teşekkür edecekleri hiçbir merci bulamazlar. Sadece kendilerini görür, kendilerini yüceltirler ki bu da, insanlığın bir arada yaşayabilmek için muhtaç olduğu sevgi ve saygı hissini dinamitleyen bir durumdur.

Bu iman sayesinde insan, hayatın her şeye rağmen neş'e ve güzelliklerle dolu olduğunu görür ve hayatın değerinden hiçbir şey kaybetmediğini anlar. İnanan bir insan, -ölümler, felâketler, hastalıklar ve acılar gibi- dünyanın sevimsiz ve dış yüzü ekşi görülen hâdiselerinin altında dahi, bir hikmet ve şefkat elinin işlediğini düşünerek, acı ve ızdıraplar içinde boğulmaz. Onlardan alması gereken dersler olduğunu hatırlayarak yoluna devam eder. Zira o, kâinatta hiçbir şeyin başıboş olmadığını düşünerek, başına gelen musibetleri sabırla göğüsler; yine o, Allah'ın, hiçbir kuluna altından kalkılamayacak bir yük yüklemediğini,[17] ve arkasında manevî mükâfatı bulunan bir imtihana tâbi tutulduğunu[18] düşünerek hâdiseleri sabırla, metanetle karşılar. Dünyası ne kadar sıkıntılı da olsa, o, önünde çiçeklerinin solmadığı, güneşlerinin batmadığı, semtine acı ve ızdırapların yaklaşamadığı bir hayatın olduğunu düşünerek her acıyı bir anda unutabilir. Oysa inançsız birisi, zaman olur, küçücük bir musibete bile dayanamayıp intihara teşebbüs edebilir.

Varlığa iman penceresinden bakan bir insan, kâinatı, yüce Yaratıcı'nın eserlerinin sergilendiği ilahî bir sergi, kendisini de, o harika ve her biri birer mucize olan sanat eserlerini incelemekle görevli bir memur olarak görür ve seyrettiği her şeyden manevî bir lezzet alır. İnançsızlığın penceresinden bakıldığında her biri birer yabancı ve düşman olarak görülen varlıklarla o, Sahib'lerinden ötürü bir irtibat kurar ve böylece onlara olan yabancılığını bir nevi dostluğa çevirme imkânı bulur. Bir başka ifadeyle, inanmış bir insan, Yaratan'dan ötürü her bir yaratılana sevgi ve dostlukla bakabildiği için, onlarla iç içe yaşadığı hayattan keyif alır.

---

[17] Bkz. Bakara, 2/ 286; En'am, 67152; A'raf, 7/42.

[18] Bkz. Bakara, 2/155.

İnançsız bir insan, kâinata bakıp, milyarlarca yıldızın baş döndürücü bir hızla dönüp dolaştıklarını gördüğünde telâş ve endişeye düşerken, iman etmiş birisi, onların rast gele, gelişigüzel ve kendiliğinden değil, ilmi ve kudreti sonsuz yüce bir Kumandanın kontrolüyle yürütüldüğünü bilir; onları sevgi ve coşkuyla seyreder; yine bu çerçevede inançsız bir kalp, dünyayı uzay denizinde yol almakta olan başıboş, kaptansız bir gemi gibi görüp dehşete, korkuya kapılırken, imanlı bir kalp, dünyayı, ilahî bir programla hareket eden, her türlü yiyeceği, içeceği ve giyeceği içinde bulunduran bir seyahat gemisi gibi görüp huzur içinde Rabbine hamdeder.

İnançsızın gözünde karanlıklı, korkunç bir mezarlığa benzeyen geçmiş zamanı, mümin kişi farklı görür; onun nazarında geçmiş zamanın sakinleri yok olmamış, sadece yer değiştirmiş, daha güzel, daha aydınlık bir âleme gitmişlerdir.

İman etmemiş birisi, inançsızlığının, önüne koyduğu tablolar karşısında büyük bir vahşet (yalnızlık), dehşet ve ümitsizlik içinde kıvranırken, inanan kişi, ölmüş gitmiş bütün dost ve yakınlarının daha parlak bir âlemde yaşadıklarını düşünerek rahatlar, derin bir sevinç ve gönül rahatlığı duyar.

İnançsız bir insan, bütün varlıkların ölümle yokluğa gittiklerine inandığından, kendisinin de aynı yolun yolcusu olduğunu düşününce, çıldıracak dereceye gelirken, inanan insan bunu sevimli bir yolculuk olarak görür. Zira onun nazarında ölüm, fani bir âlemden baki bir âleme bir seyahattir. Zahmetten kurtulup rahmete ermektir. Kulluk vazifesini bitirip ücret almaya[19] gitmektir.

Hâsılı: Allah'a iman, ihtiyaçları sonsuz, fakat sermayesi o ölçüde az; düşmanları sayısız, fakat gücü son derece sınırlı; istekleri nihayetsiz, fakat eli o nispette kısa olan insan için, en büyük dayanak noktasıdır. İşte insan isimli böyle bir varlığın, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, sayısız düşmanının hakkından gelebilmesi, korku ve endişelerinden kurtulabilmesi, ancak, sonsuz güç, kuvvet ve servet sahibi bir yüce varlığa (Allah'a) bağlanıp dayanmasıyla mümkün olabilir.

---

[19] Bkz. Al-i İmrân , 3/195; Mürselat, 77/44;

FİZİK ÖTESİ / NURANÎ VARLIKLAR: MELEKLER

Melek Kavramı

Melek kelimesi, sözlükte 'haberci, elçi, güç ve kuvvet' gibi anlamlara gelir. İslâm terminolojisinde ise, 'Allah tarafından yaratılmış, erkeklik ve dişilikleri olmayan ve Allah'a itaatten ayrılmayan latif ve nuranî bir varlık' olarak tarif edilir.

Meleklere İmanın Vücûbu

Melekler, bizim zahirî duyularımızla algılanabilecek maddî bir yapıya sahip olmamaları yönüyle gayb âlemine ait varlıklardır. Bunun için de, haklarında duyularla değil, peygamberlerin verdikleri haberlerle bilgi sahibi olunur.

Yüce Yaratıcı, gaybın son habercisi, son peygamberi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) vahyetmiş olduğu kitabında, bize meleklerden bahseder ve onların varlığına inanmayı iman esasları içinde zikreder:

"Peygamber Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, (buna) mü'minler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler." (Bakara sûresi, 2/285)

Meleklere inanmayan kişi, ilgili âyetlerin hükmünü inkâr ettiği için iman etmiş sayılmaz. Esasında meleklere inanmamak, dolaylı olarak vahyi, peygamberi, peygamberin getirdiği kitabı ve tebliğ ettiği dini inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü din, peygamberlere melekler aracılığıyla bildirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"... Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, o artık tam bir dalâlet içine düşmüş demektir. (Nisa sûresi, 4/136.)

Meleklerin Varlığı, Mahiyeti ve Özellikleri

Kâinatta çok küçük bir yer işgal eden gezegenimizde binlerce çeşit hayat ve yaşama şekli mevcuttur. Tam bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba, yeryüzünde vaziyet böyle iken, dünyadan çok daha büyük yıldızların, gezegenlerin ve sistemlerin kendi şartlarına uygun canlı ve şuurlu sakinleri var mıdır? Bu soruya bir çırpıda verilecek 'hayır' cevabı elbette ki yanıltıcı olacaktır. Bütün hayat şartlarını sadece kendi dünyamızın hayat şartlarına kıyas edip diğer gezegen ve yıldızları şuur sahibi canlılardan hâlî/boş görmek hiç de makul değildir. Şu hâlde bilmediğimiz bu gibi mevzularda, bu sahanın uzmanları, özel donanımlı müstesna varlıklar olan peygamberler tarafından bizlere anlatılanlara inanmamız gerekir.

Konuya, akla ufuk açabilecek temsilî bir kıyas ile yaklaşmaya çalışalım: Sayısız hazineleri ve eşsiz sanat harikaları bulunan bir Sultan düşünelim. Bu Sultan, emsalsiz diyebileceğimiz muhtelif saraylardan bir şehir kurmuş ve o muhteşem şehrin bir köşesinde de kulübe ebadında küçük bir ev/hane yaptırmıştır. Biz, bu küçücük binada büyük bir faaliyet ve hareket olduğunu bizzat gözlerimizle müşahede ediyoruz. Sonra gözlerimizi o muhteşem saraylara çeviriyoruz; fakat oralarda kimseleri göremiyoruz. Bizim bu göremeyişimiz başlıca üç sebepten kaynaklanıyor olabilir: Göz zaafımızdan, sakinlerinin bizden saklanışından, oralarda kimse olmayışından.

Böylesine muhteşem bir şehirde 'binlerce sarayın boş, sadece küçücük bir binanın binlerce canlıyla dolu' oluşunu kabul manâsına gelen son görüş, aklı başında birisinin kabul edebileceği bir görüş değildir. O hâlde ya göz zaafımız o sarayların sakinlerini görmemize manidir, yahut o sakinler bilemediğimiz hikmetlerle bizden gizlenmektedirler.

İşte meseleyi zihinlere yakınlaştırma maksadına yönelik olarak arz etmeye çalıştığımız bu 'muhteşem şehir' örneğindeki küçücük bina, 'dünya'mızdır. Bu şehirdeki büyük saraylar da dünyamızın dışındaki yıldızlar

ve sistemlerdir. Şimdi bu örneğimizin ışığında düşünelim. Kâinat şehrinin 'dünya' isimli küçük bir noktasında/haneciğinde bin bir ışık, renk ve ses cümbüşüne ve de sürekli bir faaliyete şahit olup seyreden birisinin, o muhteşem yıldız saraylarını 'boş' zannetmesi doğru mudur? Elbette ki hayır. Zira oralarda da hayat vardır ve oraların da şuurlu sakinleri mevcuttur. Bizim onları görmeyişimiz onların olmamasını gerektirmez. Göremeyişimiz, ya bizim gözümüzdeki bir zaaftan ya da onların başka bir boyutta oluşlarındandır.

Şu hâlde, meleklerin gözle görülmez, duyu organlarıyla algılanamaz oluşları, inkâr edilmeleri için bir gerekçe olamaz. Zira onların görünmeyişleri, var olmadıklarından veya asla görünmez olduklarından değildir. Bu, bizim onları görecek bir kabiliyet ve kapasitede yaratılmadığımızdandır. Başka bir ifadeyle, meleklerin görünmeyişleri, onların bizim gözlem ve tecrübeye dayanan bilgilerimizin ilgi alanı dışında kalan fizik ötesi varlıklar oluşlarındandır. Bugün var olduğu ilmen ispat edilen veya hissedilen nice varlıklar vardır ki biz onları çıplak gözle göremiyoruz.

Melekleri bize birçok özelliğiyle tanıtan Kur'ân-ı Kerim, onların nasıl bir unsurdan yaratılmış oldukları hususunda bilgi vermez. Onlarla ilgili bu bilgiyi biz, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadislerinde görmekteyiz. Bir hadis-i şerifte "Cinlerin ve şeytanların ateşten, Hz. Âdem'in topraktan/çamurdan, meleklerin ise, nurdan yaratıldığı" (Müslim, Zühd 10) bildirilir.

Melekler, öfke, kin, gazap, kıskanma ve haset gibi negatif duygulardan uzak olup, beşere ait diğer his ve meyillerden de korunmuşlardır. Dolayısıyla onlar için, isyan ve başkaldırma gibi herhangi bir günah söz konusu değildir.

"Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere isyan etmezler ve ne ile emrolunuyorlarsa onu yerine getirirler."(Tahrim sûresi, 66/6.)

İnsanların sahip oldukları yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, gibi fiil ve özelliklerden uzak[20] ruhanî birer varlık olan meleklerin, makamları sabittir ve onlar için bir ücret de söz konusu değildir, ama, Allah

---

[20] Bkz. Zuhruf sûresi, 43/19; Saffat sûresi, 37/49; Necm sûresi, 53/27.

namına işledikleri her emirde latif bir zevk ve hoş bir lezzetleri vardır. Allah'a karşı derecelerine göre feyiz (manevî bir keyif) alırlar. Nurdan ibaret varlıklar olmaları yönüyle, ihtiyaç duydukları gıdalar da manevîdir; zikir, tesbih, hamd ve Cenab-ı Hakk'a ait mârifet ve muhabbet nurlarından lezzet alırlar ve O'na ibadet hususunda ne bir büyüklük duygusuna kapılırlar ne de yorulup usanırlar:

"… O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."[21]

Ayrıca melekler, kendilerine has latif ve nuranî bir yapıya sahip olmaları sebebiyle hareket ve nüfuz keyfiyetleri son derece süratli ve mükemmel olan varlıklardır. Kur'ân'da onların bu özelliklerini ifade sadedinde şöyle buyrulur:

"Melekler ve ruh, O(nun arşı)na -miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan- bir günde yükselip çıkarlar."(Mearic sûresi, 70/4)

"Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun…" (Fatır sûresi, 35/1)

Gerek Kur'ân'da gerekse hadis-i şeriflerde meleklerin kanatlarından söz edilir. Bu kanatların, içinde bulunduğumuz âleme ait varlıkların kanatlarıyla aynı olduğunu söyleyemeyiz. Meleklerin farklı bir boyutta hayat süren nuranî varlıklar olduğu göz önünde tutulursa, bunları kuş veya uçak kanatları gibi maddî vasıflara konu etmenin doğru olmayacağı ortadadır. Melekler, beşerin idrak vasıtalarıyla tanınamayacak bir yapıdadırlar. Şu hâlde bu kanatların mahiyetini ancak Allah ve onları gören peygamberler bilebilirler.

Meleklerin kanatları hakkında bilinmesi gereken bir husus da şudur: Bu kelimenin Kur'ân'daki karşılığı 'cenah'tır. Cenah ise sadece 'kanat'tan ibaret olmayıp 'yan, taraf ve hususiyet' gibi mânâlara da gelmektedir. Bu cümleden olarak, Kur'ân'da, أُولِي أَجْنِحَةٍ / ulî ecniha' şeklinde geçen bu ifadeyi, güç ve sür'at gibi meleklere verilmiş olan hususiyetlerin çeşitliliği veya Allah katındaki dereceleri' olarak anlamak da mümkündür.

---

[21] Enbiya sûresi, 21/19-20

Melekler, Allah'ın emir ve izni ile çeşitli şekillere girebilen varlıklardır. Melekler peygamberler tarafından hem aslî şekilleriyle hem de, temessül etmiş oldukları başka şekilleriyle görülmüşlerdir. Meselâ, Cebrail (aleyhissalatu vesselâm) Hz. Meryem'e bir insan şeklinde görünmüştür[22] Hz. İbrahim'e (aleyhissalatu vesselâm) bir oğul müjdesiyle gelen melekler de, insan şeklinde görünmüşlerdir. Hz. İbrahim onları misafir zannederek kendilerine yemek hazırlamış, fakat yemediklerini görünce korkmuş sonra da onların melek olduğunu anlamıştır.[23] Bu âyetten meleklerin yiyip içmediği sonucu da çıkmaktadır. Keza, Cibrîl hadisi olarak bilinen, -iman, İslâm ve ihsan kavramlarının tanımlarının yapıldığı- rivâyette de belirtildiği gibi, Cebrail sahabiler tarafından insan şeklinde görülmüştür. (Müslim, İman 37; Ebu Davud, Sünnet 15)

Allah'ı İdrak Etme Açısından Melek ve İnsan Arasındaki Fark

İlâhî azamet ve sırlara daha yakından şahit olmaları yönüyle melekler, Cenab-ı Hakk'ın Zat-ı Ulûhiyetine ait hususiyetleri idrak mevzuunda insanlardan daha ileridedirler. Bir diğer ifadeyle melekler, Allah'ın sıfat ve isimlerini bilme noktasında insanların önündedirler. Ancak insanlar, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını aksettiren câmi'/kapsamlı bir ayna olmalarından ötürü potansiyel değerleri itibarıyla meleklerden dahi ulvi sayılırlar.

Melekler, Yüce Yaratıcı'nın isim ve sıfatlarına sadece nuranî/ruhanî cepheleriyle ayna olabilecek bir yapıda yaratılmışlardır, insanlara gelince onlar, hem cismanî hem de ruhanî olmak üzere iki ayrı açıdan ilâhî isim ve sıfatların tecellilerine mazhar olabilecek özelliklerle yaratılmışlardır.

Meleklerin Görevleri

Yüce Yaratıcı tarafından meleklere verilen görevleri Kur'ân âyetlerinin ve bazı hadis-i şeriflerin ışığında şöyle sıralayabiliriz:

---

[22] Bkz. Meryem sûresi, 19/16-17.

[23] Bkz. Hud, sûresi 11/69-70.

a- Allah'ı her bir eksik ve yanlış mülâhazadan tenzih etmek, O'na gece gündüz övgü ve şükranda bulunmak ve O'nu, O'na yaraşır bir biçimde takdis etmek (yüceltmek.)[24],

b- Allah'ın peygamber olarak seçtiği kullarına vahiy getirmek[25],

c- Peygamberleri salât ve selâm ile yüceltmek ve bütün insanlara dünyada hayır duada bulunmak[26],

d- Peygamberlere ve mü'minlere manevî bir güçle destek olup onları sıkıntılı ve üzüntülü anlarında rahatlatmak, inkârcıları ise sıkıntıya sokmak[27],

e- İnsanı koruyan takipçiler olarak bir anlamda insanlara hizmet etmek[28],

f- İnsanların fiillerini kaydetmek[29],

g- Kâinatla ilgili olarak yürütülen ilâhî icraata vasıta olmak[30],

h- Beşerin yaratılış ve ölümüyle ilgili olarak görev yapmak[31],

ı- İlâhî cezaları icra eden elemanlar olarak görev yapmak[32].

Meleklerin Sayısı ve Çeşitleri

Meleklerin sayısını ancak Allah bilir. Kur'ân'da ve hadislerde meleklerin sayıları hakkında açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak Kur'ân'ın 'Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir.'[33] şeklindeki beyanlarından hareketle, sayılamayacak kadar çok olduklarını söylememiz mümkündür.

---

24 Bkz. Bakara sûresi, 2/30; A'raf sûresi, 7/206; Nahl sûresi, 16/50; Enbiya sûresi, 21/19, 27; Şura sûresi, 42/5; Tahrim sûresi, 66/6.

25 Bkz. Nisa sûresi, 4/163; Hac sûresi, 22/75; Şuara sûresi, 26/193-194.

26 Bkz. Şura sûresi, 42/5; Mumin sûresi, 40/7-9; Necm sûresi, 53/26. Bir hadiste ise, meleklerin şefaatinden de söz edilir. Bkz. Buharî, Tevhid, 24.

27 Bkz. Bakara sûresi, 2/87; Âl-i İmran sûresi, 3/124-125; Maide sûresi, 5/110; Enfal sûresi, 8/12; Nahl sûresi, 16/28; Fussilet sûresi, 41/130-132; Mücadele sûresi, 58/22;.

28 Bkz. Ra'd sûresi, 13/11.

29 Bkz. Ra'd sûresi, 13/11; Kâf sûresi, 50/17-18; İnfitar sûresi, 82/10-12; Tarık sûresi, 86/4.

30 Bkz. Naziat sûresi, 79/5.

31 Bkz. Buharî, Bed'u'l-Halk, 6; En'am sûresi, 6/39; Secde sûresi, 32/11.

32 Bkz. Bakara sûresi, 2/210; Enfal sûresi, 8/50; Furkan sûresi, 25/21-26; Muhammed sûresi, 47/27; Hıcr, 15/7-8.

33 Bkz. Fetih sûresi, 48/4,7. Keza bkz. Tevbe sûresi, 9/26; Ahzab sûresi, 33/9.

Biz, bazı melekleri isim ve icraatlarıyla tanımaktayız. Bazılarını ise, sadece memur oldukları vazifenin türü itibarıyla ve hepsine birden verilen unvanla bilmekteyiz. Melekler için hakiki mânâda bir tasarruf söz konusu değildir. Onlar sadece ilâhî icraatın alkışçıları ve nezaretçileri durumundadırlar. Aksi bir düşünce tevhid ilkesiyle örtüşmez. Bu cümleden olarak, melekleri, temel görevleri açısından şu gruplarda inceleyebiliriz:

Dört Büyük Melek

Cebrail

Vahiy meleğinin özel adıdır. Kur'ân'da üç yerde Cibrîl olarak geçmektedir.[34] Ayrıca Cibrîl âyetlerde "rûh", "rûhenâ", "resûlün kerîm", "resulü rabbik", "rûhu'l-emin", "rûhu'l-kudüs" gibi isimlerle de zikredilmektedir.[35] Bir hadiste ise, bunlara ilâveten 'en-Nâmus' diye isimlendirilmektedir.[36]

Mikâil

Dört büyük melekten biri olup Allah tarafından kâinattaki olayların ve yaratıkların rızıklarının idaresine vasıta kılınmıştır. İsmi, Kur'ân'da sadece bir âyette geçer.[37]

İsrafil

Bu meleğin adı Kur'ân'da açıkça geçmez. Âyetlerde yalnızca, sura üflenileceğinin haberi verilir.[38] Adı, hadiste dört büyük meleğin içinde zikredilir.[39]

Azrail

Görevi, eceli/vakti gelenlerin ruhunu teslim almaktır. Kur'ân'da 'ölüm meleği' adıyla zikredilmiştir.[40]

---

34 Bkz. Bakara sûresi, 2/97, 98; Tahrim sûresi, 66/4.

35 Bkz. Mearic sûresi, 70/4; Nebe' sûresi, 78/38; Kadr sûresi, 97/4; Meryem sûresi, 19/7; Tekvir sûresi, 81/19; Meryem sûresi, 19/19; Şura sûresi, 26/193; Bakara sûresi, 2/87, 253; Maide sûresi, 5/110; Nahl sûresi, 16/102.

36 Bkz. Buharî, Bed'u'l-Vahiy 3.

37 Bkz. Bakara sûresi, 2/98.

38 Bkz. En'am sûresi, 6/73; Kehf sûresi, 18/99; Taha sûresi, 20/122; Yasin sûresi, 36/51.

39 Bkz. Buharî, Rikâk 43.

40 Bkz. Secde sûresi, 32/11.

Kirâmen Kâtibîn Melekleri

İnsanın sağında ve solunda görevli olarak bulunan iki meleğin adıdır. Sağdaki, iyi iş ve davranışları, soldaki ise kötü iş ve davranışları tespit etmekle görevlidir. Hafaza melekleri adı da verilen bu melekler, kıyamet günü hesap sırasında yapılan işlere de şahitlik edeceklerdir.[41]

Mukarrebûn melekleri

İlliyyûn ve kerûbiyyûn olarak da anılan bu melekler, Allah'ı tesbih ve anmakla görevli olup O'na çok yakın ve O'nun katında şerefli bir mevkide bulunurlar.[42]

Hamele-i Arş melekleri

Arşı taşıyan meleklerin adıdır. Kur'ân'da haklarında şöyle buyrulur: "Arşı yüklenen bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler) rablerini hamd ile tesbih ederler (yüceltirler), O'na iman ederler."[43]

Münker ve Nekir

Ölümden sonra kabirde sorgu ile görevli iki melektir. 'Bilinmeyen tanınmayan, yadırganan' anlamındaki münker ve nekîr, mezardaki şahsa, hiç görmediği bir şekille gelmeleri sebebiyle bu ismi almışlardır. Bu iki melek kabirdeki ölülere, "Rabbin kim?", "Peygamberin kim?", "Kitabın ne?" şeklinde sorular yöneltirler ve o insana, alacakları cevaplara göre muamele ederler.[44]

Hadis-i Şeriflerde, insanın kalbine doğruyu ve gerçeği ilham eden[45], namaz kılanlarla birlikte Fatiha sûresinin bitiminde 'âmin' diyen[46], her gün sabah ve ikindi namazlarında mü'minlerle birlikte olan[47], Kur'ân okunur-

---

41 Bkz. Kâf sûresi, 50/17-18; İnfitar sûresi, 82/10-12; Zuhruf sûresi, 43/80.

42 Bkz. Nisa sûresi, 4/172.

43 Mu'min sûresi, 40/7. Keza bkz. Hâkka sûresi, 69/17.

44 Bkz. Tirmizî, Cenaiz, 70; Müsned, 3/126.

45 Tirmizî, Tefsir 3.

46 Buharî, Ezan 11; Müslim, Salât 18.

47 Buharî, Mevakıt 16; Müslim, Mesacid 37.

ken yeryüzüne inen[48], ilim ve zikir meclislerini dolaşan[49] ve mü'minlere rahmet okuyan[50] meleklere de dikkat çekilir.

Meleklerin İnsanları Koruması

Allah insanı doğrudan koruduğu gibi, melekleri vasıtasıyla da koruyabilir; her şeyden önce böyle bir durum Allah'ın meşietine bağlıdır. Bazen on katlı bir binadan bir bebek düşmekte ve hiçbir şey olmamaktadır. İnsanların imanı, teslimiyeti, donanımı, Allah'a yakınlığı, metafizik âlemlere açık olması, içinde bulunduğu durum gibi hususlar, melekler ile mülaki olma, onların yardımına mazhar olma hususunda değişik faktörlerdir.

İlgili hadis-i şeriflerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, meleklerin insanlarla manevî bir bağlantı kurmaları ve onlara destekçi olmaları, onların sergileyecekleri salih amel ve tavırlara bağlı bulunmaktadır.

Melek İnancının İnsan Hayatındaki Etkileri

Allah'a ve âhiret hayatına inanma gibi, meleklerin varlığına inanmanın da, insan hayatı üzerinde önemli etki ve yansımaları söz konusudur.

Bunları şöyle özetleyebiliriz:

Meleklere inanan birisi, kendisini hiçbir zaman yalnız hissetmez. Zira böyle birisi en yalnız zamanlarında bile, kendisiyle beraber bulunan meleklerin varlığını bilir ve onların mevcudiyetlerinden duyduğu manevî bir feyizle yalnızlığını ünsiyete (sıcak bir birlikteliğe) çevirir. Görmediği o manevî dostlarla bir nevi arkadaşlık yaparak huzur bulur.

Melek inancı, inanan bir insanın nefsanî heveslerine karşı frenleyici bir unsur olması ve böylece onun hayatını zabt u rapt altına almasını kolaylaştırması yönüyle de önemli bir etkiye sahiptir. Şöyle ki, her an onların kontrol ve murakabesi altında olduğunu bilen ve düşünen bir mü'min, günahlara doğru yürümekten hem utanacak hem de çekinecektir.

---

[48] Buharî, Fezailu'l-Kur'ân 15; Müslim, Müsafirîn 36.

[49] Buharî, Daavât 66; Müslim, Zikir 8.

[50] Tirmizî, İlim 19.

Melek inancı, manevî güzelliğin ve ahlâkî inceliğin bir sembolü olarak, insanlarda kendilerine benzemeye özlem duyulan bir hedef olarak da teşvik edici bir etkiye sahiptir. Pratikte, hayatlarını duru ve nezih olarak yaşamaya çalışan insanların, 'melek gibi insan' ve benzeri nitelemelerle anılmaları, bu inancın insan hayatındaki olumlu etkilerini gösterir.

Maddî Olmayan (Fizik Ötesi) Diğer Varlıklar:

Melekler gibi cinler ve şeytanlar da beşere ait zahirî duyu organlarıyla algılanamayan, varlığı gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde açık bir biçimde haber verilen varlıklardır. Bu itibarla onların varlığını inkâr etmek, anlamları gayet açık olan âyet ve hadisleri inkâr anlamına gelir.

Cinler

Madde ve fizik ötesi varlıklardan biri de 'cin'lerdir. Cin, kelime olarak 'örtülü ve kapalı' anlamlarını ifade eder. Istılahî manası ise şöyledir: Muhtelif şekillere girebilen, kendilerinden acip (insanlar açısından olağanüstü bulunan) fiillerin zuhur ettiği, ateşten yaratılmış latif cisimlerdir. Onların insanlar gibi, hem mü'min olanı hem de kâfir olanı vardır.

Kur'ân-ı Kerim'de, yaratılışlarının söz konusu edildiği yerde, cinler ve insanlar birlikte ele alınmıştır. Meselâ, bir âyette şöyle denir: "Allah insanı pişmiş bir çamurdan yarattı. Cinni de halis bir ateşten (mâric bir nardan) yarattı." (Rahman sûresi, 55/14-15)

Bu âyetteki 'halis ateş' veya 'ateşin özü' olarak tercüme edebileceğimiz (مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ) min mâricin min nâr' ifadesinden hareketle cinler, bir çeşit ateşten yaratılmıştır ama; bu ateş ne bir şua, ne parıldayıp yanan bir ateş ne de sadece kömür gibi siyah bir dumandır. Bu ateş, maddenin esaslarından olup etrafa şerareler saçan bir ateştir. İşte cinler böyle bir ateşten yaratılmışlardır.

Sorumlulukları açısından insanlarla olan benzerliklerine gelince: Cinler de aynen insanlar gibi kulluk için yaratılmışlardır. Nitekim bir âyette Allah (c.c.) "Ben cinleri ve insanları bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zariyat sûresi, 51/56.) buyurmaktadır.[51] ve yine cinler de in-

---

[51] Burada cinlerin insanlardan önce zikredilmesini, onların insanlardan önce yaratıldığının bir işareti olarak değerlendirebiliriz.

sanlar gibi Allah'a muhatap olan iradeli varlıklardır. Onlara da emir ve yasakları ihtiva eden ilâhî mesajlar gelmiştir, dolayısıyla onlar da, bu mesajlarla sorumludurlar. Rahman sûresinde, gerek "ey cin ve ins topluluğu..."[52] şeklindeki ifadeyle, ilâhî hitaba birlikte muhatap edilmeleri, gerekse "O hâlde Rabbinizin hangi nimetini yok sayabilirsiniz"[53] âyetleriyle sorumluluklarının birlikte hatırlatılması, bu hususu yeterince aydınlatıcı mahiyettedir.

Cinler gaybı bilmezler. Onların gaybı bilmediklerini Kur'ân, -emri altında çalıştıkları Hz. Süleyman'ın (aleyhissalatu vesselâm) vefatından söz açtığı- bir âyetinde şöyle beyan eder:

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde (onlar onun ölümünü fark etmemişlerdi), onun ölümünü onlara, ancak (dayandığı) asasını yiyen bir ağaç kurdu fark ettirdi. O ölmüş olarak yere düşünce, ortaya çıktı ki, cinler gaybı bilmiş olsalardı kendilerini küçük düşüren bir azap içinde kalmaya devam etmezlerdi." (Sebe' sûresi, 34/14)[54]

Cinlerle alâkalı son olarak vurgulanması gereken bir husus da şudur: Cinler bizim görüş alanımızda bulunan varlıklar değillerdir. Şu hâlde bizim onları asıl mahiyetleriyle görmemiz mümkün değildir. Bizler tarafından görülen, onların temessül etmiş (yani bizim algılayabileceğimiz bir boyuta girmiş) şekilleridir. Cinler, insan suretinde görünebildikleri gibi diğer canlılar şeklinde de temessül etme kabiliyetine sahiptirler. Nitekim Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem), muhtelif hadislerinde -evlerde görülen yılanlara işaretle- ilk önce "Cin isen dışarı çık!" denilmesini tavsiye etmesi, eğer çıkmazsa, bunun üzerine öldürülmelerini emretmesi[55] bu gerçeğe ışık tutan bir delildir.

---

52 Rahman sûresi, 55/33. Keza bkz. En'am sûresi, 6/130.

53 Rahman sûresi, 55/34.

54 Bu âyetten, vefat eden Hz. Süleyman'ın naaşının bir süre asasına dayanarak ayakta kaldığı anlaşılmaktadır. Cinler, çeşitli işlerde istihdam edilmek üzere Hz. Süleyman'ın emrine verilmişti. Bu âyette geçen 'küçük düşüren azap' ifadesinden onların, bu istihdamı kendilerine lâyık görmeyen inkârcı cinler olduğunu söyleyebiliriz. Bu cinler, Hz. Süleyman'ın ölümünü anlamadıkları için, -o hayattaymış gibi- istemedikleri işlerine bir süre daha devam etmişlerdi.

55 Müslim, Selâm 139; Ebû Davûd, Edeb 174.

Şeytanlar

Şeytan'ın kelime anlamıyla ilgili olarak iki görüş söz konusudur. Bunlardan birincisi, 'ş-t-n' kökünden türemiş olup 'uzak olmak, muhalefet etmek' anlamına gelir. İkincisi, 'ş-y-t' kökünden olup 'öfkeyle yanmak' manâsını ifade eder. İslâmî literatürde ise şeytan, 'verdiği vesveselerle sürekli olarak insanları saptırmaya çalışan, ateşten yaratılmış, azgın ve kibirli varlıklar'a verilen addır.

Kur'ân'da ilk şeytandan 'İblis' diye söz edilir ve "… İblis cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı" (Kehf sûresi, 18/50) denilerek onun aslında bir cin olduğu belirtilir. İblis'in cin olduğunu ortaya koyan diğer bir delil de onun da diğer cinler gibi ateşten yaratıldığının belirtilmesidir. (A'raf sûresi, 7/12)

Bir zamanlar kendisine melekler arasında yer verilen bu ilk ve en büyük şeytan olan İblis, sonradan kibrine yenilerek Allah'a muhalefet eden bir varlık konumuna düşmüştür:

"Meleklere, Âdem'e secde edin demiştik. (O gün içlerinde bulunan) İblis hariç hepsi secdeye vardılar, o ise bunu kabul etmedi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu." (Bakara sûresi, 2/34)

Şeytan, 'mantıksızlık mantığı' diyebileceğimiz bir diyalektik ile Cenab-ı Hakk'ın 'Sana emrettiğim hâlde seni secdeden alıkoyan neydi?' sualini 'Ben ondan daha üstünüm, beni ateşten onu çamurdan yarattın.' (A'raf sûresi, 7/12) şeklinde cevaplandırmıştır. Şu hâlde, İblis'in yaratılışı cebrî olmasına karşılık, onun şeytanlaşması kendi irade ve hatasıyla olmuştur.

Şahsına ait yanları itibarıyla hiçbir zatî değer ve kıymeti olmayan bu lânetlenmiş varlığın, birçok hikmete binaen yaratılmış olduğunda şüphe yoktur. Hiç kuşkusuz bu hikmetlerden biri, belki de en birincisi, onun cin ve insin yükselmeleri ve alçalmaları adına oynadığı roldür.

Yüce Yaratıcı, şeytanı insanın manen yükselip terakki etmesine ve kemaline sebepler dünyasında bir vesile kılmıştır. İnsan fıtratındaki birçok duygunun inkişafını, şeytan ile mücadele etmeye bağlamıştır. Şurası bir gerçek ki, mücadelenin olmadığı bir yerde ilerleme de olmaz. Nitekim,

kendilerine şeytanın musallat kılınmadığı melekler için manevî bir terakki/yükseliş söz konusu değildir.

Serçeye musallat olan atmaca kuşu nasıl serçenin uçma kabiliyetini geliştirmesine ister istemez sebep oluyorsa; şeytanlar da, istemeksizin, insanların manevî yükselişine sebep olmaktadırlar.

İmtihan dünyasında insanın, bir kısım istidat ve kabiliyetleri, şeytana karşı verdikleri mücadelelerindeki muvaffakiyetleri neticesinde inkişaf edip Cennet'e layık/ehil hâle gelirler, Allah'ın kendilerine verdiği istidadı onun telkin ve istekleri doğrultusunda işletenler ise Cehennem'e müstahak hâle gelirler.

Ne inkâr edenlerin ne de inananların, 'Niye şeytan yaratıldı?', veya 'Olmasaydı daha iyi olmaz mıydı?' şeklindeki bir itiraza hakları yoktur. Evvelâ, Yaratıcı'ya ve O'nun haber verdiği hususlara inanmayan bir inkârcının, inanmadığı şeyleri itiraz konusu olarak ileri sürmesinin haklı bir yanı yoktur. İnanan birisinin ise, O'nun takdirlerine teslimiyeti söz konusudur. Esasında, içinde bulunduğumuz kâinatla birlikte yoktan yaratılmış bir varlık olarak bizim Yüce Yaratıcı'ya karşı 'hak iddia etme' hakkımız yoktur. Zira bizim O'na (c.c.) vermiş olduğumuz bir şey yoktur ki, O'na karşı bir 'hak iddia etme' hakkımız olsun. Öyleyse bizim O'na karşı yalnızca sorumluluklarımız, görevlerimiz ve verdiği sayısız nimetlere hamd ve şükrümüz olması gerekir.

İblis gibi, insanları saptırmaya çalışan diğer inkârcı cinlere de şeytan adı verilir. Hatta Kur'ân-ı Kerim, insanlara inkârı ve inkârın ihtiva ettiği her bir bâtıl düşünceyi telkin etme ortak paydası altında, şeytanları insî ve cinnî olmak üzere iki kısımda mütalâa eder. Meselâ, bir âyette şöyle denir: "… Böylece her peygamber için ins ve cin şeytanlardan düşmanlar var ettik." (En'am sûresi, 6/112) Şu kadar ki, insanları Allah'tan ve O'nun koymuş olduğu esas ve değerlerden uzaklaştırmaya çalışan insî şeytanlar bunu yüz yüze yaparlarken cinnî şeytanlar bu vesvese ve telkinlerini bizim onları göremeyeceğimiz bir konumdan yaparlar. Nitekim İblis hem cinsi olan şeytanlarla beraber bir âyette şöyle ele alınır:

"Çünkü o ve tayfası/kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz Biz, (bu) şeytanları inanmayanların dostları yaptık." (A'raf sûresi, 7/27)

Bu âyetin yorumuyla alâkalı olarak Fethullah Gülen Hoca Efendi'nin, 'Varlığın Metafizik Boyutu' isimli eserinde enfes bir yaklaşımı vardır: Şeytan ve tayfası durmadan insanların zaaflarıyla uğraşır ve onları Allah'tan uzaklaştırmaya çalışır. O, insanı sözgelimi şehvetle vurduğu zaman yolların en kestirmesini bulmuş demektir. Zira şehvet, insan iradesini gevşeten ve onu şeytanın oyuncağı yapan en tehlikeli bir silâhtır. O, insanlara daha başka hilelerle yaklaşır ama insanlar bunu çoğu zaman göremezler/sezemezler. Çünkü o, insanları, onların kendisini göremediği yerlerden, yani insanlara ait zaaf ve boşluklardan gözetler. İnsanlar onun tayfasını da göremezler/sezemezler. Çünkü onlar, insanların kendilerini göremeyecekleri, hissedemeyecekleri bir şekilde mevzilenmişlerdir. Hiç beklenmedik bir anda insanı kalbinden vurabilirler. Ayrıca bu âyette 'Biz şeytanları inanmayanların dostları yaptık.' denilmektedir ki, bu da bize şunu anlatıyor: İnsan inancı nispetinde şeytana karşı buğzedebilir ve ona karşı tavır alabilir, inanç azaldıkça da şeytanla dostluk bağları kuvvet kazanır.[56]

Kur'ân başka bir âyetinde şeytanın insanlar üzerindeki emel ve plânlarının ne olduğunu kendi ağzından konuşturur. O, isyan ve küstahlığının cezası olarak kovulduğunda Allah'a karşı şöyle homurdanmıştı:

"… Onları saptırmak için, Senin doğru yolunun üzerine oturacağım. Sonra mutlaka onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım ve Sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın." (A'raf sûresi, 7/16-17)

Bu âyette insanları saptırma işinden asla vazgeçmeyen şeytanın dört yönden insanlara sokulduğu söz konusu edilmektedir.

"Sonra onlara önlerinden geleceğim." İleriye matuf, yani âhiretle ilgili meselelerde onları tereddüt ve şüpheye düşüreceğim. Onları âhirete Cennet ve Cehennem'e inanmaz hâle getireceğim. Bu suretle de onlar, hayatlarını âhirete göre tanzim etmeyi düşünmeyecekler; her şeyi kendi menfaatleri etrafında yorumlayıp birer maddeci ve birer pragmatist olarak yaşayacaklar

---

[56] Fethullah Gülen, Varlığın Metafizik Boyutu, 2/411.

"Ve arkalarından geleceğim." Aradıkları gerçek keyif ve lezzetlerin ötelerde olmadığını, ufuklarını ötelerden çevirip arkalarına dönmeleri gerektiğini ve de aradıkları her şeyin içinde bulundukları hayatta olduğunu onlara telkin edeceğim. Yani dünyanın sürekli ve devamlı olduğunu onlara fısıldayarak içlerine tul-i emel salacağım. Dünya nimetlerini onlara o kadar güzel göstereceğim ki, başka güzel tanımaz olacaklar. Böylece Ebedî Güzel'i ve ebedî güzellikleri görmek için içlerinde hiçbir arzu ve rağbet kalmayacak.

"Ve sollarından geleceğim." Bâtılı teşvik ederek ve her bir günah ve kötülüğü süsleyip güzel göstererek onlara davetiye çıkaracağım. Hususiyle, içlerini gıdıklayarak, şehvetlerini tahrik edeceğim. Kadını, erkeklere, erkekleri de kadınlara salarak onları kendi dünyalarında iffetsiz ve ismetsiz hâle getireceğim.

"Ve sağlarından geleceğim." Yaptıkları hayırların içine dahi şeytanlık karıştıracağım. Taatlerini süslü-püslü göstererek yaptıklarını bulandıracağım. Bazen de âdabın en küçüğü dahi kabul edilemeyecek fiilleri onlara din diye kabul ettireceğim, bid'atleri yaygınlaştırmak suretiyle dinin ruhunu onlara unutturacağım.[57]

Cinnî şeytanların insanlarla olan münasebetini göstermesi açısından burada Hz. Âişe'den mervi bir hadisi nakletmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

"Resûlullah gece yanımdan ayrıldı, kıskançlığımla öfkelendim. Geri dönüp ne yaptığımı görünce 'Ey Âişe, sana ne oluyor ki öfkeleniyorsun?' buyurdu. Ben de 'Benim gibi birisi senin gibi birisini nasıl kıskanmayıp öfkelenmez?' dedim. O bana 'Şeytanın mı geldi?' dedi. Ben 'Ya Resûlellah! Benimle birlikte (olan) bir şeytan mı?' dedim, 'Evet.' dedi. Ben tekrar 'Her insanla birlikte bir şeytan var mıdır?' dedim, (yine) 'Evet.' dedi. (Sonra ben yine) 'Bu senin için de söz konusu mudur, ey Allah'ın Resûlü?' dedim. 'Evet, ancak o (bana) teslim / Müslüman oluncaya kadar (حَتّٰى أَسْلَمَ / hattâ esleme) Rabbim ona karşı bana yardım etti.' buyurdu."[58]

---

[57] Gülen, age., 2/414.

[58] Müslim, Münafikûn sûresi, 70.

İnsan şeytana muhalefet edebildiği nispette Allah nezdinde makbul ve başarılı sayılır. Ancak bu başarının gerçekleşmesi, onun iradesinin hakkını vermesine ve her şeyi görüp gözeten Allah'a sığınmasına bağlıdır. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), hususiyle meselenin ikinci yönüne işaretle, öfkeden bunalıp ne yapacağını bilemeyen birisine ne yapması gerektiğini öğretmek ve yardım etmek maksadıyla şöyle buyurur: "Ben bir kelime biliyorum ki, eğer onu dese bu hâl ondan gidecek; o kelime '(أَعُوذُ بِاللّٰهِ) / eûzu billah'dır. (Yani Allah'a sığınırım."[59] Bu sözle Allah Rasulü (sallallahu aleyhi ve sellem), o kişiyi bir an önce içinde bulunduğu havadan uzaklaştırmayı hedefliyor ve ona, sen bu sözü söylemekle meseleyi şeytanla beraber Allah'a havale etmiş olursun, demek istiyordu.

Bu hususu, gerek insî gerekse cinnî şeytanların şerrinden nasıl korunmamız gerektiğini bize öğreten 'Nas' suresine yer vererek, noktalamış olalım:

"De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan sinsi o cinnî ve insî şeytanın şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine), insanların İlâhına sığınırım." (Nas sûresi, 114/1-6)

---

[59] Buhari, Bed'u'l-Halk 11; Müslim, Birr 109.

İNSANLIĞA LÜTFEDİLEN İLÂHÎ KİTAPLAR

İlâhî Kitap Kavramı

Arapça bir kelime olan 'kitab' sözlükte 'yazmak ve yazılı belge' anlamına gelir, çoğulu 'kütüb'dür. Dinî terminolojide ise kitap, 'Allah'ın, kullarından ne istediğini bildirmek ve bu konuda onlara yol göstermek üzere peygamberlerine vahyettiği sözlere ve bunun yazıya geçirilmiş şekline' denir.

Peygamberlere indirilen kitaplara ilâhî kitap denilmesinin sebebi, bu kitapların Allah tarafından gönderilmesi, söz ve muhteva olarak onlarda hiçbir beşer katkısının bulunmamasıdır. İlâhî kitaplara Allah katından indirilmiş olması sebebiyle 'kütüb-i münzele' veya 'semavî kitaplar' da denir.

İlâhî Kitaplara İmanın Vücûbu

Müslüman olabilmek için farz olan diğer bir esas da ilâhî kitaplara imandır. Bu kitaplara iman etmenin anlamı ise, Allah tarafından bazı peygamberlere kitaplar indirildiğini ve bu kitapların –indirilmiş oldukları orijinal şekilleriyle- muhtevalarının bütünüyle doğru ve gerçek olduğunu ayrım yapmadan kabul etmektir.[60] Kur'ân-ı Kerim'in şu âyeti Allah'ın indirmiş olduğu kitaplara inanmanın, imanın bir esası olduğunu ve de bunları inkâr edenlerin haktan tam anlamıyla sapmış kimseler olduğunu bildirir:

---

[60] Burada önemli gördüğümüz bir noktaya daha değinmemiz gerekmektedir: Bir Müslüman'a önceki kutsal kitaplarda bulunan bir hususun haber verilmesi durumunda; eğer bu husus, Kur'ân ve hadislerdeki bilgilere uygunsa kabul edilir, değilse reddedilir. Âyet ve hadislerde hiç bahsedilmiyor ve İslâm'ın temel prensiplerine de zıt düşmüyorsa, Hz. Peygamber'in şu tavsiyesi doğrultusunda hareket edilir: "Ehl-i Kitab'ı ne tasdik ediniz ne de yalanlayınız. Biz 'Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e ... indirilene inandık.' deyin!" (Buharî, İ'tisam 25.)

"Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır." (Nisa sûresi, 4/136.)

Peygamber Efendimiz de ilâhî kitaplara iman etmeyi, her Müslüman'ın inanması gereken esaslar arasında zikretmiştir. İman esaslarının sıralandığı meşhur Cibrîl hadisinde ve diğer hadislerde hem kendisine indirilen Kitab'a (Kur'ân'a) hem de kendisinden önce gönderilen semavî kitaplara iman etmek gerektiğini insanlara açıkça bildirmiştir.[61]

İlâhî Kitapların Gerekliliği

Zâtını idrak etmekten aciz varlıklar olmamız itibarıyla Yüce Yaratıcı, bize kendisini, sıfatları ve bu sıfatlarının tezahürleri olan eserleriyle tanıtmak istemektedir. Bu eserleri, Kudret sıfatının eserleri ve Kelâm sıfatının eserleri olmak üzere iki grupta mütalâa edebiliriz.

Kâinat -tabir yerindeyse- O'nun kudret kaleminden çıkmış bir kitap gibidir. Şöyle ki, bu varlık sistemi içinde yer alan her bir mevcut bize O'nu anlatan, O'ndan haber veren birer 'dil' gibidir. Zira bu eserlerden her biri, yazılmış bir mektup, ifade edilmiş sessiz bir söz, bir kitaptır; bir şeyler anlatır, müellifinin evsafından ve muradından haber verirler.

Kendisini, kullarına -akılları hayranlıkla dolduran- eserleriyle tanıtan yüce Allah, elbette sözleriyle de varlığından ve muradından haberdar edecektir. Diğer bir ifadeyle, varlığını ve maksadını yalnızca eserlerinin şehâdetine bırakmayıp, bizzat hitap edecektir. İşte Allah (c.c.), peygamberleri aracılığıyla göndermiş olduğu kitaplarla insanlara hitapta bulunmuştur.

Allah için kitap gönderme ve hitapta bulunma, bir görev veya zorunluluk değildir. Bu, tamamıyla O'nun kullarına olan ilâhî bir lütfu ve yardımıdır, zira böylesi bir yardım ve lütfa insanlar muhtaçtırlar.

Netice olarak diyebiliriz ki, insanın, gerek Yaratıcısını doğru bir şekilde tanıyabilmesi, gerekse en kısa ve en emin bir yoldan dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşabilmesi, ancak ilâhî kitapların öğretmiş olduğu prensipler ile mümkün olabilir.

---

[61] Bkz. Müslim, İman 1; Ebû Davûd, Sünnet 15.

Kitapların Peygamberlere Vahyedilme Keyfiyet ve Şekli

Vahiy, kelime olarak, 'ima etmek, fısıldamak, işaret etmek, ilham ve telkinde bulunmak, seri ve gizli bir şekilde bildirmek' gibi anlamlara gelir. Bir terim olarak ise, vahiy 'Yüce Allah'ın, bildirmek istediği hidayet ve buyruklarını elçi olarak seçtiği kullarına, doğrudan veya bir melek vasıtasıyla mutat olmayan gizli bir yolla bildirmesidir.'

Vahyin mahiyetini bilmek ve kavramak o hâli yaşamayan biz insanlar için imkânsızdır. Bu itibarla biz, -beşer açısından- vahyin makul ve zarurî olduğunu kabul eder, özü ve mahiyetiyle ilgilenmeyiz.

Vahyin geliş şekillerini de, peygamberlerin dışında hiçbir insan idrak edemeyeceğinden, bunu aklî muhakeme ile değil ancak onların bildirmesiyle öğrenebiliriz. Kur'ân'da vahyin üç türünden bahsedilir:

"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından hitap ederek ya da aracı bir melek göndererek, dileklerini onun vasıtasıyla elçisine vahyeder.." (Şûrâ sûresi, 42/51)

İslam Dini'nde vahiy, âyette bildirildiği üzere şu üç husustan birine ircâ ile gerçekleşegelmiştir:

1. Cenab-ı Allah'ın, peygamberin kalbine mesajı doğrudan bırakmasıyla (ilkâ)

2. Peygamberlerin, his ve kulak gibi zâhir ve bâtın alıcılarına emir ve isteklerini duyurmakla.

3. Belli bir şekil ve surete bürünmüş vahiy getirmekle vazifelendirilen bir meleğin elçi olarak gönderilmesiyle.

Cenâb-ı Hak emir ve mesajlarını, fevkalâde donanımlı insanlar olan peygamberân-ı izâma, bu üç yoldan biriyle duyurmuş ve çoğunluk itibarıyla bu konuda bir melek istihdam ederek kendi sistemini insanlara talim buyurmuştur. Kur'ân ve Sünnet-i Sahiha vahiy meleğinin Cibrîl olduğunu bildirmişlerdir.

Peygamberler vahyi alma esnasında şuur hâlindedirler. Kendilerini ve şuurlarını kaybetmek değil, bilâkis şuurlarının teksifi (sırf şuur kesilmeleri)

söz konusudur. Peygamberlerle alâkalı bu duruma, -Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) şahsında- Allah, şöyle dikkat çeker:

"... Vahyi çarçabuk bellemek için dilini kımıldatma, onu toplamak ve kıraatini sabit kılmak, Bize aittir. Biz sana Kur'ân'ı okuyunca, sen de onun okunuşuna tâbi ol." (Kıyame sûresi, 75/16-18) Bu âyet, vahiy esnasında bir peygamberin bütün dikkat ve şuurunu muhafaza ettiğini gösterir.

İlâhî Kitaplar ve Kısımları

İlâhî kitaplar, umumiyetle hacimleri ve hitap ettikleri kitlenin büyüklüğüne göre, suhuf (sahifeler) ve kitaplar olmak üzere iki grupta değerlendirilir:

a. Sahifeler

Dar bir çevrede küçük topluluklara, ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde indirilen birkaç sayfadan oluşmuş küçük kitap ve risalelerdir. Kur'ân'ı Kerim'de peygamberlere verilen suhuf-i ûlâ'dan (ilk sahifeler'den)[62] bahsedilir. Ayrıca Kur'ân'da Hz. İbrahim'e verilen sahifelerden[63] ve onun soyundan gelen İshak, Yakub, Süleyman, Yusuf ve Zekeriyya (aleyhimusselâm) gibi peygamberlere verilen kitaplardan söz edilir ki bu da, suhuf şeklindeki küçük kitapların varlığını te'yit etmektedir.[64] Kur'ân'da bunun dışında hangi peygambere ne kadar sahife verildiği açıklanmamıştır.

Peygamber Efendimiz'den (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Âdem'e on, Hz. Şit'e elli, Hz. İdris'e otuz, Hz. İbrahim'e on sahife verildiği nakledilmiştir.[65]

Peygamberlere verilen suhuflarda Cenab-ı Allah'ı tevhid ve tenzih, ahiretin dünyadan daha hayırlı ve baki olması, namaz ile kurtuluşa erme, saygı, vaaz u nasihat gibi her dinin esası olan konular vardı.

---

[62] Bkz. Tâhâ, 20/133; A'lâ sûresi, 87/18.

[63] Bkz. Necm sûresi, 53/37; A'lâ sûresi, 87/18.

[64] Bkz. Nisa sûresi, 4/54; En'am sûresi, 6/89; Hadid sûresi, 57/26.

[65] İbn-i Hibban, Sahih, 2/77; Taberî, Tarih, 1/187; Heysemî, Mevaridü'z-Zem'an, 1/53

b. Kitaplar

Sahifelere göre daha hacimli ve kitap şeklinde olan, evrensel mesajlar içeren ve özel bir isimle zikredilen kitaplar ise, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân olmak üzere dört tanedir:

Tevrat: İbranice bir kelime olan Tevrat, 'kanun, şeriat ve öğreti' anlamına gelir. Hz. Musa'ya indirilmiştir. Bu kitabın aslının Allah kelâmı olduğuna inanmak her Müslüman'a farz olup, bunu inkâr etmek kişiyi küfre götürür. Zira, Kur'ân'da, Tevrat'ın Allah'ın mukaddes kitaplarından biri olduğu açıkça belirtilen bir husustur:

"İçinde (insanlara) hidayet ve nur olan Tevrat'ı biz indirdik." (Mâide sûresi, 5/44)

Bugün Ahd-i Atik adıyla Tevrat'ın üç nüshası meşhur olmuştur. Bunlar, Yahudiler ve Protestanlarca kabul edilen İbranîce nüsha, Roma ve Doğu Hıristiyan kiliselerince kabul edilen Yunanca nüsha ve Sâmirîlerce kabul edilen Sâmirîce nüshadır.

Zebur: İbranîce'de mektup, Arapça'da kitap anlamına gelen Zebur, Hz. Davud'a (aleyhissalatu vesselâm) indirilmiş ilâhî kitabın adıdır. Kur'ân'da bu hususla ilgili olarak "Davud'a da Zebur'u verdik." (İsra sûresi, 17/55) buyrulur.

Zebur'un nazil olduğu şekliyle Allah kelamı olduğuna inanmak iman esaslarındandır

İncil: Kelime olarak 'müjde, öğreti' anlamına gelen İncil, Hz. İsa'ya (aleyhissalatu vesselâm) indirilmiş kutsal kitabın adıdır. Bu kitaba da -Allah'tan Hz. İsa'ya indirildiği şekliyle- inanmak, imanın gereklerindendir. Kur'ân-ı Kerim'de bu ilâhî kitapla ilgili olarak şöyle buyrulur:

"(Evvelki) peygamberlerin yolunu takiben, Meryem oğlu İsa'yı, kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik. Ona, kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik edici ve de müttakîlere bir hidayet ve öğüt olmak üzere -içinde hidayet ve aydınlığın bulunduğu- İncil'i verdik." (Mâide sûresi, 5/46.)

Allah'ın İnsanlığa Son ve En Kapsamlı Hitabı: KUR'ÂN

'Kur'ân' Lâfzının Anlamı

Kur'ân kelimesi, en tercih edilen görüşe göre, (قَرَأَ) / karae fiilinden (فُعْلاَنٌ) / fu'lân vezninde mastar olup 'okumak, tilâvet etmek' demektir. Kıyame sûresinin on yedinci ve on sekizinci âyetlerinde bu mana söz konusudur. Kur'ân kelimesi, ism-i mef'ul olarak 'okunan, tilâvet edilen' anlamına da gelir. İslâm'ın zuhuru ile bu kelime Allah'ın kitabının özel adı haline gelmiştir.

Allah (c.c.), insanlığa gönderdiği bu son kitabını, değişik isimlerle de adlandırmıştır. Kur'ân'dan sonra bunların en meşhuru, el-Kitab kelimesidir. Diğer meşhur olan isimleri arasında el-Furkan (gerçeği, yanlış ve bâtıldan ayırt eden) ve et-Tenzil (kısım kısım indirilen vahiy), gibi isimlerini zikredebiliriz. Bunların dışında ez-Zikr, en-Nûr, eş-Şifa gibi Kur'ân'dan alınan ve sayıları bazı âlimlerce elli beşe hatta doksana çıkarılan isimleri de vardır ki, bunların çoğunluğu isim olmayıp, onun özelliklerini belirten vasıflarıdır.

Kur'ân'ın Farklı Açılardan Tarifi

Kur'ân-ı Kerim'in farklı açılardan tarifleri yapılmıştır. Bunlardan birkaçını burada zikredebiliriz.

Klasik eserlerde Kur'ân'la alâkalı serdedilen tarifler şöyledir: Kur'ân "Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilâvetiyle ibadet edilen ilâhî kelâmdır." Kur'ân, "Milâdî 610-632 tarihleri arasındaki yirmi üç yıllık risalet devresinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) çeşitli vesilelerle Allah tarafından gönderilmiş -tilâvet olunan- vahiylerin mecmuudur."

Kimden, hangi makamdan, kime ne için geldiği göz önünde bulundurularak yapılmış olan diğer tarifler ise karşımıza şu ifadelerle çıkar:

"Kur'ân, beşerin ruh ve cismaniyetini birlikte nazar-ı itibara alarak, yüksekler yükseğinden nüzûl ile insanlık ufkunda tulû etmiş en mükemmel mesajlar ve ilâhî kanunlar mecmuasıdır."

"Kur'ân, bütün mevcudatın Sahib'i unvanıyla Allah'ın ezelî kelâmı ve fermanıdır."

"Kur'ân, bütün âlemlerin Rabbi olması itibarıyla Allah'ın kullarına tenezzül buyurduğu eşsiz bir iltifat ve ihsanıdır."

"Kur'ân, ebedî ve değişmeyen ilâhî prensipleriyle, topyekûn beşer mutluluğunun ve o mutluluğa ulaştıran en kestirme, en aydınlık yolun göstericisi olarak, eşi, benzeri olmayan ilâhî bir hitaptır."

"Kur'ân, varlığın tercümesi; hâdiselerin tercümanı; makro ve mikro âlemlerin müfessiri; bu dünyada âlem-i gaybın lisanı; insanoğluna ilâhî iltifatların senedi; İslâmiyet'in özü, esası, nur ve ziyası; uhrevî âlemlerin haritası ve ona inananların vesile-i saadeti olduğu gibi aynı zamanda açık-kapalı, doğrudan doğruya ve dolaylı olarak bir dua mecmuasıdır."

Kâinatı bir düzen ve ahenk içinde kuran Allah olduğu gibi, onu Kur'ân'la konuşturan da Allah'tır. Buna göre, Allah'tan başkalarının kâinat hakkındaki hükmü nasıl yanlışsa, insan hakkındaki hükümleri de yanlıştır. Zira, varlık/mülk kime aitse o varlık ile alâkalı doğru hükmü de ancak o verebilir.

Kur'ân'ın Allah Kelâmı Olduğunun Delilleri

İnsan ve kâinat kimin eseriyse, Kur'ân da ancak O'nun eseridir. Zira Kur'ân-ı Kerim, hem insanı insana tanıtmakta, hem de varlık kitabını tefsir etmektedir. Şöyle ki, Kur'ân bir taraftan, insanı bütün zaaf ve faziletleriyle, diğer taraftan da kâinatı bütün sır ve incelikleriyle, okumaktadır ki, kâinatın bütününde tasarruf edemeyen bir Zât'ın öyle bir söz söylemesi mümkün değildir.

Bu girişten sonra Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunun şahit ve delillerini özetle ve maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce, Kur'ân, yeryüzünü şereflendirdiği o ilk dönemde, hem ruhlarda, hem akıllarda, hem de gönüllerde tasavvuru imkânsız öyle bir tesir icra etmiştir ki, onun o ışıktan atmosferinde, yeniden hayata uyanan nesillerin mükemmelliği, onun hakkında başka bir delile/mûcizeye ihtiyaç bırakmayacak ölçüde bir harikadır ve bu insanların düşünce ufukları, kulluk esrarına vukufları ve marifetleri açısından benzerlerini

göstermek de mümkün değildir. Gerçek şu ki, Kur'ân o çağda 'sahabe' unvanıyla öyle bir nesil yetiştirmiştir ki, bu nesil meleklerle eş değerdedir denilse mübalâğa edilmiş olmaz.

2. Acaba, şimdiye kadar -okumuşu, okumamışı; ilk mekteplisi, üniversitelisi; avamı, mütefekkiri; çobanı, bilim adamı ile- her tabaka ve her seviyedeki insanın, kapasitesi ölçüsünde hissesini alıp anlayacağı bir kitap yazılmış mıdır? Cevap: Hayır! Şairin, musikişinasın, iktisatçı ve hukukçunun, idareci ve içtimaiyatçının, eğitimci ve öğreticinin, fikir ve zikir yolu mensubunun okuyup istifade edeceği, yol ve mesleğine düstur, meselesine çözüm, sıkıntılarına şifa bulduğu yegâne kitap sadece Kur'ân'dır.

3. Kur'ân dışında usanmadan defalarca okunabilen kitap belki hiç yoktur; bu Kitap'tır ki, çeşitli vesilelerle devamlı okunur, hatmedilir, ama hiçbir zaman usanç ve bıkkınlık vermez. Nice müstesna eserler, fikir yazıları ve şiirler orijinalliğini ve değerini kaybeder; nice aktüel eserler birkaç yıl hatta birkaç ay ya dayanır ya dayanmaz; hem doğruluğu hem de aktüalitesi yönünden değerini yitirir ve sonunda bir kenara bırakılır. Kur'ân'a gelince, o, -solmak, eskimek şöyle dursun- her geçen gün, zihin ve kalplere yeni yeni fikir ve marifet meltemleri üfler ve tazeliğini artırarak muhafaza eder.

4. İnsan hayatını maddî-manevî bütün yönleriyle kucaklayan Kur'ân'ın bir beşer kelâmı olamayacağı açıktır. Her asırda her türlü şartlar altında ve her seviyedeki insanın müşkillerini çözecek küllî prensipler ortaya koymak, hiçbir zaman bir insanın –hele hele ümmî bir Zât'ın- kapasitesi dâhilinde olamaz. Diğer bir ifadeyle, bir beşerin zihninden çıkan prensipler, asırlarca kıtalara huzur ve saadet veremez. İlâhî kitaba dayanmayan, vahye istinat etmeyen beşerî çözüm ve sistemler, değişmeden, revizyona uğramadan elli yıl bile ayakta kalamazlar. Beşer mahsulü kaideler, sistemler, fikirler, düşünce ve ideolojiler bir gün eskir ve yetersiz kalır, yan tesir gösterir ve hatta yenilenme/değiştirilme ihtiyacı hissettirir. Hâlbuki Kur'ân'ın hiçbir mevzuunda, hiçbir kaide ve prensibinde ve hiçbir meselesinde bu gibi arıza ve noksanlıkları bulmak mümkün değildir.

Servetin sadece zenginler elinde dönüp dolaşan bir devlet olmamasını[66],

---

[66] Bkz. Haşr sûresi, 59/7.

İnsan için kendi gayret ve emeğinden başka bir şeyin olmadığını[67],

Emanet ve vazifelerin ehline verilmesini ve adaletle hükmedilmesi gerektiğini[68],

Bir nefsi öldürmenin bütün insanları öldürmek gibi olduğunu[69], temel ve ölümsüz kaideler olarak yerleştiren bu Kitap'tır.

Fert, aile ve cemiyet için birer öldürücü zehir olan faiz, kumar, içki ve fuhşun her çeşidini, yalan, iftira, lüks ve israfın her türlüsünü yasaklayan bu Kitap'tır.

Ve yine, insana, insanlığını kazanması, ferd ve toplum hayatında daha dünyada iken, Cennet benzeri bir hayat yaşaması için namaz, oruç, hac, zekât ve daha başka ibadetleri emreden bu Kitap'tır.

Keza, akıl ve ruhları, insanı insan yapan her bir güzellik ve fazilete yönlendirip, Allah korkusunu her kalbe bir gözetici, Allah sevgisini de bir teşvikçi yapan bu Kitap'tır.

Böyle bir Kitap, ilmi, hikmeti ve rahmeti sonsuz bir Yaratıcı'nın kelâmı olmaktan başka ne ile izah edilebilir?

5. Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunun bir delili de şudur: Eserlerinde manzara tasvirinde bulunan herhangi bir yazar daha çok –iklimi, bitki örtüsü ve tabiî şekilleriyle- yaşadığı veya gezip gördüğü çevreyi anlatır. Hâlbuki Kur'ân'da çöl. ve çöl hayatının tasvirinden çok, coşkun akan nehirlerden, yemyeşil manzaralardan, toprağa can katan yağmur yüklü bulutlardan, bağ ve bahçelerden, dağlardan ve denizlerden bahisler açıldığını görürüz. Sözgelimi, Nur sûresinde engin denizin karanlıklarından söz edilmesi; üst üste gelen dalgalardan ve bu dalgaların üstünü bulutların kaplamasından ve bu durumun oluşturduğu karanlıklar içinde elin görülememesinden bahisler açılarak[70] enteresan teşbih ve anlatımlarda bulunulması, ne o zamanki Arap coğrafyası ne de devrin denizcilik literatürüyle alâkalıdır. Sonra çölde doğup, çölde büyüyen sadece gençliğinde iki defa Şam tarafına, yine çöllerden geçerek seyahatte bulunan Peygamber

[67] Bkz. Necm sûresi, 53/39.

[68] Bkz. Nisa sûresi, 4/58.

[69] Bkz. Mâide sûresi, 5/32.

[70] Bkz. Nur sûresi, 24/40.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), ne Kur'ân'ın sözünü ettiği manzara ve bitki örtülerini görmüş ne de deniz yolculuğu yapmıştı.

Ve yine bu çerçevede, En'am sûresinde, kâfir birisinin hâli, göğe doğru yükselirken kalbi sıkışıp daralan bir insanın durumuna benzetilir.[71] Bugün, bilimsel gelişmeler, gerekli cihaz kullanılmadan dağların tepesine doğru yükseldikçe, oksijen azalmasından insanın nefessiz kaldığını; göğsünün daralıp sıkıştığını ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu gerçek, ancak balon gibi vasıtalarla yukarılara çıkıldığında veya çok yüksek dağlara tırmanılarak anlaşılabilmektedir. Allah Resulü'nün döneminde balonla yolculuk bir hayal bile olmadığı gibi, Arabistan coğrafyası da yüksek rakımlı yerlerden mahrumdu. Öyleyse böyle bir teşbih ve ifade ancak her şeyi bilen Allah'a (c.c.) ait olabilir.

6. Kur'ân'ın nâzil olduğu devrede şiir fevkalâde gelişmişti. İnsanlar sohbetlerinde ve kavgalarında birbirlerine âdeta hep şiirle karşılık verir, her yıl şiir müsabakaları düzenlenir ve kazanan şiirler altınla yazılıp Kâbe duvarına asılırdı. Birer millî kahraman sayılan şairlerin sözleriyle kabileler harbe girer veya sulh yaparlardı. Ve Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) aralarında büyümüş olmasına rağmen, herkesin bildiği bir vakıa olarak, ne şiirle, ne secî ile ne de nesirle uğraşmıştı. Sonra Kur'ân'ın sırlı ve i'cazlı ifadeleri ne O'nun ne de başkasının ifadelerine benziyordu; ne şiirin ne secînin ne de nesrin sahasına giriyordu, ama kendisine has orijinalliği ile herkesi büyülüyordu. Bu yüzden insanları ondan uzaklaştırmak isteyen müşriklerin ileri gelenleri, "Şiir desek şiir değil, secî desek secî değil, 'kâhin sözü' desek o da değil, cinnet eserine zaten benzemiyor; en iyisi 'sihirdir, kulaklarınızı tıkayın, yoksa çarpılırsınız.' diyelim." şeklinde kendilerince karşı koymaya çalışıyorlardı.[72]

---

[71] Bkz. En'am sûresi, 6/125.

[72] Müşriklerin ithamlarını dile getiren âyetler için bkz. Enbiya sûresi, 21/5; Saffat sûresi, 37/36; Sâd sûresi, 38/4; Zariyat, 51/52. Burada şu hususun da hatırlatılmasında yarar görüyoruz: O dönemde dil çok gelişmiş ve belli bir seviyeye ulaşmış olmakla birlikte, lisan olarak Arapça, metafizik anlamlar, ilmî, dinî, felsefî mefhum ve ifade şekillerinden mahrum bulunuyordu. Sadece çöl insanının duygu ve düşüncelerini ifade etmeğe yarayan bu lisan, Kur'ân'la birdenbire öyle bir değer ve zenginlik kazandı ki, ilmî, iktisadî, hukukî, içtimaî, idarî ve metafizik bütün mevzu ve meseleleri ifade edebilecek bir seviyeye ulaştı. Lisan tarihinde böyle bir hâdiseye rastlamak mümkün değildir. Diğer zaman ve mekânları da kucaklayacak bir filoloji inkılâbı, değil bir ümmî Zât'tan yüzlerce dil uzmanından bile beklenemez.

Onun çağlara ışık tutan mesajlarına karşı, bugünün inkârcıları da, eskilerden tevarüs ettikleri muaraza ruhunun yanında, onca demagoji, diyalektik ve karşı çıkma taktiklerine rağmen acz ve öfke içinde yutkunup durmaktan başka bir şeye muvaffak olamamışlardır. Zaman değişip durmuş, asırlar başkalaşmış, telâkkiler farklılaşmış, mücadele hissi daha bir hararetlenmiş ama, Kur'ân, bunca muarız ve muaraza yolları karşısında hâlâ o müessir hâliyle baş döndürmektedir.

7. Kur'ân'ın Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) bir eseri olamayacağına bir de şu açıdan bakalım: Bir yazar, eserini daha çok his ve zihin konsantrasyonunun tam sağlandığı anlarda yazar ve kendisini üzüntüye veya sevince sevk eden hâdiselerden de bahsetmemezlik edemez. Diğer bir ifadeyle, bir yazarın ruhunda ve kalbinde derin etkiler bırakan hâdiselerden tecerrüt ederek bir şeyler yazması öyle kolay kolay mümkün değildir.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), çileler, ıstıraplar ve mücadelelerle dolu hayatı içinde; bir yandan müstesna cemaatini yetiştirirken, diğer yandan, dışa karşı amansız bir mücadele vermekteydi. Durum bu iken, Kur'ân'da ne O'nun çektiği acılarla alâkalı bir âyet, ne de eşinin ve çocuklarının vefat ve hayatıyla ilgili bir âyet görürüz. Öyleyse, bu kitap O'na ait değildir. O sadece bir vasıtadır ve Kur'ân'ı geldiği şekliyle tebliğ etmiştir.

8. Acaba hangi yazar, eserinde, kendi lehine görünmeyen sözlere yer verir? Meselâ, Kur'ân'da Tebuk Gazvesinden geri kalanlardan ötürü "Hay Allah affedesi Nebi, doğrular Sana belli olup, yalancıları bilmeden önce niçin onlara izin verdin?"[73] ikazında bulunulmaktadır. Ve bu hususta bir başka misal: Allah Resulü, belini büken, kendisini ıstıraptan ıstıraba sürükleyen ifk (iftira) olayı karşısında tam bir ay beklemişti. Münafıkların, eşine attıkları iftira karşısında –muhal farz- eğer o Kur'ân'ı kendi yazmış olsaydı, hakikati ortaya koymak ve namusu üzerinde en ufak bir lekenin olmadığını ilân etmek için bir ay bekler miydi? Yani, bir insanın kendi yazdığı kitaba alması mümkün görünmeyen beyan ve ifadelere yer verilmektedir. Bu demektir ki, Kur'ân hiçbir zaman Hz. Muhammed'in değil, mutlak surette Allah'ın kelâmıdır.

---

[73] Tevbe sûresi, 9/43.

Sözün özü: Kur'ân'ın, kendisini "Sen bundan önce ne bir kitap/yazı okur, ne de elinle onu yazardın..." (Ankebut sûresi, 29/48) şeklinde tanıttığı okuma ve yazması olmayan o Zât, 'Haydi el ele verin de, fazla değil, Kur'ân'ın sûrelerinden tek bir sûrenin mislini getirin!' diyerek o günün okuyup yazmışlarından bu günün en büyük bilgin ve ediplerine kadar meydan okumaktadır. O'nun kendinden gayet emin bir şekilde böyle bir meydan okuyabilmesi bile, Kur'ân'ın o ümmî Zât'ın değil de, Allah'ın kelâmı olduğuna yeterli bir delil ve şahid değil midir?

Kur'ân ve İlmî Gerçekler

Kur'ân'ın asıl gayesi, insana, kulluk dairesindeki vazife ve sorumluluklarını öğretmek, ferdî ve içtimaî hayatını düzenlemek ve ebedî saadeti kazanmasına vesile olmaktır. Daha özlü bir ifadeyle Kur'ân'ın en birinci vazifesi, insan hayatını Yaratıcısının irade ve rızası istikametinde şekillendirmektir.

Bunun dışında kalan hususlara Kur'ân, mahiyeti, önemi ve kıymetine göre yer verir. Kur'ân, böyle olmayıp da, sözgelimi, çağın tabusu hâline gelmiş bir kısım medeniyet harikalarından ve ilmî gelişmelerden açıkça ve detaylarıyla bahsetseydi, o zaman pek ehemmiyetli maksatların söz konusu edilme hakkı ortadan kalkacak ve de dünyanın en mükerrem varlığı olan insan ihmal edilmiş olacaktı.

Bu itibarla Kur'ân, birçok ilmî ve teknik bahse ana maksatlar çerçevesinde özlü ve i'cazlı bir biçimde yer vermiştir. Bu cümleden olarak Kur'ân'ın, Yüce Yaratıcı'nın kudret, azamet ve hikmetlerinin bilinmesi namına[74] varlıkta cereyan eden birçok olaya bazen açıkça bazen de işaretler ve ipuçları hâlinde teması söz konusudur ki, bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

1. "Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderip gökten su indirdik, böylece sizi suladık. (Yoksa) siz suyu depo edemezdiniz."[75]

---

[74] Nitekim bu hususu aydınlatıcı mahiyette bir âyette şöyle buyurulur: "Doğrusu göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbirini takip edip durmasında basiret erbabı için, (O'nun varlık, kudret ve hikmetini gösteren) deliller vardır." Âl-i İmran sûresi, 3/190.

[75] Hicr sûresi, 15/22

Bu âyet de, henüz yirminci yüzyılda anlaşılan ilmî bir gerçeğin Kur'ân tarafından asırlar önce ifade edildiğinin bir göstergesidir. Rüzgârlar su buharından meydana gelen bulutları birbirine çarpıştırır. Bu çarpışmada bulutlarda pozitif-negatif elektron geçişmesi olur, şimşek meydana gelir. Rüzgârlar bulutları sıkıştırarak yere yağmuru aşılar. Aynı zamanda rüzgârlar, bitkiler üzerinden eserken, erkek tohumları dişi tohumlar üzerine kondurmak suretiyle onları aşılar. Böylece bitkilerde döllenmeye yardım eder. Yine bu âyet gökten inen yağmur sularının yerin dibinde depo edildiğini ve böylece oradan çeşmeler ve kuyular açmak suretiyle canlıların sulanabileceğini anlatmaktadır.

2. "Her şeyi çift yarattık."[76]; "Münezzehtir o Allah, her noksandan münezzeh! Yerin bitirdiği her şeyi, ve kendilerini, ve daha nice bilmedikleri şeyleri çift yaratan, münezzehtir, Yücedir!."[77]

İlim adamlarının kısa bir zaman önce keşfettiği bir hususu Kur'ân asırlar öncesinden haber vermiştir. Bugün çok iyi bilinmektedir ki, insanlar nasıl çiftse, diğer canlılar da öyle çifttir. Hatta her şeyin asıl maddesi olan atomlar da çifttir. Onların bir kısmı artı bir kısmı eksi yüklüdür. Ayrıca her şeyde cazibe (çekme) ve dafia (itme) olmak yönüyle bu ikilik değişik bir şekilde kendini göstermektedir. İkinci âyette ise, o günün insanının müşahedesine arz edilen tablonun dışında, o devre göre bilinmeyen bir kısım şeylerden de bahsedilerek 'Daha sizin bilmediğiniz şeyleri de çift yarattı.' deniyor.

3. "Semayı (kudret) eliyle biz kurduk ve ona durmadan genişlik veriyoruz."[78]

Bu âyette, ilim mahfillerinde ağırlığını devam ettiren 'mekân genişlemesi' bin dört yüz küsur sene evvel Kur'ân'da söz konusu edilmektedir.

4. "Güneş de kendi ekseni etrafında bir vakte kadar hareket eder."[79]

Kur'ân asırlar önce, eski kozmolojiye rağmen, Güneşin sabit olmadığını ve kendi ekseninde hareket ettiğini bildirmiştir.

---

[76] Zariyat sûresi, 51/49.

[77] Yasin sûresi, 36/36.

[78] Zariyat sûresi, 51/47.

[79] Yasin sûresi, 36/38.

5. “Sen dağları görür de onları hareketsiz sanırsın, oysaki onlar bulutlar gibi yüzer geçer.”[80]

Yine Kur’ân-ı Kerim, dünyaya ait parçalar olan dağlara dikkat çekmek suretiyle arzın hareket ettiğine işaret etmiştir.

Görüldüğü gibi, kâinat kitabının bir tercümesi olan Kur’ân’da -en mükerrem bir varlık olarak kâinata gerçek değerini kazandıran- insanla alâkalı ilmî meseleler ve gerçekler de ihmal edilmeyip, önem ve mahiyetlerine göre yerini almıştır.

Kur’ân’ın Mucizevî Korunması

Hiç şüphe yok ki, Kur’ân’ın korunmasındaki en büyük teminat, onu gönderen Allah Teâlâ’nın vermiş olduğu taahhüttür: “Şüphesiz ki, zikri (Kur’ân’ı) Biz indirdik, elbette onu yine Biz koruyacağız.”[81]

Yüce Yaratıcı, Kur’ân’ı, en başta Peygamber Efendimiz, sonra sahabe ve daha sonra gelen hamele-i Kur’ân’ı vesile kılarak korumuştur. Bununla, onu tasdik edenlerin böylesine yüce bir vazifede pay sahibi olarak şereflenmelerini takdir buyurmuştur.

Kur’ân, gökten nazil olduğu şekliyle tespit edilmiş, koruma altına alınmış ve günümüze kadar bir harfi bile değişmeksizin gelmiş yegâne kitaptır. Kıyamete kadar da aslî hüviyetiyle devam edecektir.

Kur’ân, nazmıyla aynı kaldığı gibi, insanlığa sunmuş bulunduğu mesaj ve hakikatlerin tazeliğini ve aşkınlığını korumuştur. Üzerinden sür’atle akıp giden zaman onu eskitememiştir. Birbiri ardınca aleyhine geliştirilen tezler onu yıpratamamıştır. Evet, Kur’ân, nâzil olduğu günden bu yana pek çok itiraza ve tenkitlere uğramıştır, ama, bu mevzuda kurulan bütün mahkemeler onun beraat ve zaferiyle noktalanmıştır.

---

[80] Neml sûresi, 27/88.

[81] Hicr sûresi, 15/9.

Kur'ân'ın Sihirli Ufku

Sonsuzun, kelime ve harfler dünyasında parıldayan ışığıdır Kur'ân. İns u cinnin duygu, düşünce ve his atlasında melekutun sesi-soluğudur Kur'ân. Gün gelip de O, en müstesna bir sadef içinde inciye dönüşünce, işte o zaman, söz sarraflarının gözleri de, sararıp solmayan ve renk atmayan bir güzellikle buluştu. Kur'ân, ziya olup varlığın çehresine yağacağı güne kadar, her yanıyla ayrı bir renk, desen ve ahenk meşheri olan şu koca kâinat bir gulyabanîler ülkesi; her satırı, 'Mele-i A'lâ'nın farklı bir sırrına sadef sayılan bu varlık kitabı da bir kısım evrak-ı perişandan ibaretti. Kur'ân bir güneş gibi doğunca –hiç olmazsa olumsuz ön yargıları olmayanların nazarında– o güne kadar bütün ufukları karartan küme küme bulutlar dağılıp gitti ve varlığın o güzellerden güzel endamı ortaya çıktı; çıktı ve bütün eşya, okunup zevk alınan bir kitabın paragraf, cümle ve kelimelerine dönüştü.. O'nun sesinin duyulmasıyla gönül gözlerine nurlar indi.. ve ruhlarda köpüren duygular da, o duygulara tercüman olan diller de, ışık türküleri söylemeye başladı.

Evet, gözlerin, gönüllerin onunla aydınlandığı günden itibaren, kâinat ile alâkalı nice bin seneden beri çözüm bekleyen bilmeceler, iç içe problemler, birer birer çözülür hâle geldi ve insan-varlık-Yaratıcı münasebeti ayın on dördü gibi ortaya çıktı; derken, bütün muammalar mana urbaları giyerek hikmet yörüngelerine oturdular.

Sağlam bilgi ve sağlam düşüncenin başı Kur'ân; doğru ifadenin, mantikî beyanın esası da yine Kur'ân'dır. O'nun ilk muhatab-ı zîşânı, bütün peygamberlerin efendisi; o Furkan-ı Zîşan da bütün semavî, gayri semavî kitapların sultanıdır.. öncekiler, O'nun gelip geçeceği yollara işaretler koymak ya da bayraklar dikmek için gelmişlerdir; sonrakiler de –biraz da kendi ruhlarının desenine göre– O'na şerh, haşiye ve dipnot düşmek için... eskiler, misalî fotoğraflarında, yeniler de, O'nun vücudî resimlerinde, meydana getirdiği büyük tesir ve inkılâplarda O'nu görmüş, O'nu tanımış; O'na "Söz

Sultanı" diyerek saygıyla dillerini tutmuş ve karşısında el pençe divan durmuşlardır. Kur'ân, değişik dalga boyundaki ışık ve renklerini yeryüzüne salarken, kadirşinas ruhlar da gözlerini ondan hiç ayırmamış ve bütün gönülleri ile O'na yönelmişlerdir.. evet O, bir çağlayan gibi göklerden gönüllere boşalırken, hüşyar sîneler de, bağırlarını O'na açıp, damlasını bile zayi etmemeye çalışmışlardır.

O, bir hamlede en kuytu yerlere bile sesini duyurmuş ve şerare yapan bütün uğursuz hırıltıları bastırmış.. ön yargılı olmayan her düşüncede kevser çağıltıları duygusu uyarmış.. ve fethettiği sînelerde hicran ateşlerini söndürerek, bütün ruhlarda vuslat arzu ve ümidini coşturmuştur. Sopsoğuk tabiatlar onunla hararetlenmiş, ebet arzusuyla yanıp tutuşan gönüller de onunla serinlemişlerdir.

Her yeninin eskiyip partallaştığı, her tazenin sararıp renk attığı şu fani dünyada, her zaman rengârenk ve taptaze kalabilen bir şey varsa, o da Kur'ân'dır. Evet O, indiği günden beri, onca muhalif rüzgâra, beklenmedik soğuğa, buza ve vakitsiz yağan kara, yer yer sertleşen atmosfere, değişen şartlara rağmen hep orijinini koruyup semavî kalabilmiş tek kitaptır. Bundan dolayıdır ki Kur'ân, ne zaman kendi lisanıyla heyecan köpüren sînelerden yükseliverse, ruhlarımızda âdeta semadan henüz inmiş bir ilâhî sofra ve Cennet'ten gelmiş bir demet turfanda hurma hissini uyarır; ne zaman O, özündeki cevherleri etrafa saçsa, inanmış gönülleri bütün dünyevî servetlere karşı istiğna ufkuna yükseltir. Kur'ân, ilâhî sözlerden nazmedilmiş bir beyan gerdanlığı, ilim feyezanlı beşer idrakinin son durağı ve lâhûtî ibrişimlerden örülmüş bütün varlığın haritasını resmeden incelerden ince bir danteladır. O'nun sesinin duyulduğu bucaklarda söz şeklindeki bütün ifadeler birer hırıltıya dönüşür; onun bayrağının dalgalandığı burçlarda inananların ruhlarına ışık, şeytanların başlarına da taşlar yağar ve oralarda ruhanîler iç içe şehrayinler yaşarlar.

Kudreti Sonsuz, iki cihan mutluluğunu O'nun kılavuzluğuna bağlamıştır. O'nun rehberliğine başvurulmadan kat'iyen hedefe ulaşılamaz; O'nun vesayetine sığınmayan yolcular da dökülür, yol-

larda kalırlar. Arkasına aldıklarını, şaşırtmadan, yanıltmadan maksada ulaştıran en son, en kâmil söz O'dur.. her zaman, herkes tarafından gayet kolaylıkla tilâvet edildiği hâlde, söylenmesi imkânsız olan da yine O'dur. O'nu kendi derinlikleriyle sînelerinde duyanlar, duyulması gereken her şeyi duyup hissetmiş olurlar. O'nu tam tadıp zevk edenler de, birer "arş-ı Rahman" sayılırlar. Ve onların sesleri, her zaman meleklerin solukları ile iç içedir.

Kur'ân'ın yeryüzünü şereflendireceği güne kadar, gelmiş-geçmiş her nebî, kendi çağını aydınlatacak çerağı O'nun ışık kaynağından tutuşturmuş ve çevresindeki amansız çölleri O'ndan birkaç damla ile cennetlere çevirmiştir.

Hatta, O'nun gölgesinin gezindiği en karanlık devirler bile, birer altın çağ hâline gelmiştir. Aslını duyup yaşayanların dönemleri ise Cennet sabahlarından farksızdır. O'nun eşiğine başkoymuş olanlar meleklere eş, O'nun aydınlık ikliminde canlı-cansız her varlık da kardeştir.

Kur'ân'ı tam duyabilmiş bir sînenin ilhamları karşısında koca deryalar damla gibi kalır ve O'nun nuruyla aydınlanmış bir dimağ yanında güneş bir mum ışığına dönüşür. O'nun gönüllerimizde duyulan nefesi canlarımıza can ve eşyanın yüzüne çaldığı ziya ile bütün varlık da iç içe Hakk'a bürhandır. O'nun soluklarının duyulduğu en kuytu yerler bile İsrafil'den sur sesi almış gibi birden bire dirilir; O'nu kendi şivesiyle duyan gönüller Cebrail'den nağmeler duymuş gibi gerilir; dirilir ve gerilir, zira "Bu Kitap, iman edenler için, onların Rabbleri tarafından basiretleri açan bir hidayet ve bürhandır.." Evet O, insanî melekeleri ölmemiş kimseler için tam bir rahmet ve hikmet kaynağıdır.

Kur'ân, kat'iyen beşeriyetin çocukluk dönemlerinde mahallî risaletler çerçevesinde kalıp zaman ve mekân hudutlarını aşmayan, aşamayan diğer beyanlar gibi değildir; O, bütün zamanları, mekânları aşan ve itikaddan en küçük âdâbına kadar, bütün insanlığın ihtiyaçlarını cevaplayan engin ve zengin bir mucizedir ve O,

bu derinliğiyle bugün dahi herkese ve her şeye meydan okuyabilecek güçtedir.

Kur'ân, indiği dönemdeki ilk muhatabları olan hedef kitlenin bütün muarazalarını onların yüzlerine çalmış ve onlardan, benzer muhtevada bir kitap, bir sûre, hiç olmazsa bir ayet getirmelerini istemişti. Bu ilk muarızlar O'nun beyan gücüyle büyülenmiş, yer yer O'na sihir demişler; bedî' üslûbuna çarpılıp şiir demişler ve eşyanın perde arkasından verdiği haberler karşısında aptallaşıp, onu kehanete bağlamak istemişlerdi; ama, kat'iyen O'nun benzerini getirememişlerdi. Nazım, nesir sözün her türlüsünü konuşan, konuşmayı seven konuşma üstadı o günkü muarızlar, dillerini yutup, kuyruklarını kısıp inlerinin bir köşesinde sessizlik ve hacalet murakabesine daldıkları gibi, bu ifrit çağın inatçı münkirleri de, eskilerden tevarüs ettikleri muaraza rûhunun yanında, onca demagoji, diyalektik ve karşı çıkma taktiklerine rağmen, acz ve öfke içinde yutkunup durmaktan başka hiçbir şey yapamamışlardır. Zaman değişip durmuş, asırlar başkalaşmış, telâkkîler farklılaşmış, muaraza ve mücadele hissi daha bir hararetlenmiş ama, Kur'ân, bunca muaraza yolları ve muarızlar karşısında hâlâ dağlar gibi metin, deryalar gibi zengin ve gökler gibi de derin o vakur ve müessir hâliyle gönüllere ürpertiler salmakta ve başları döndürmektedir. O, ruhlarımıza taht kurduğu günden bu yana geçen bin dört yüz küsur sene içinde, değişik dönemler itibarıyla pek çok söz sultanları yetişmiş, beyan saltanatları kurulmuş; farklı sistemler, farklı ekoller, farklı fikir cereyanları sözlerin en sihirlileri, beyanların en büyüleyicileriyle kendilerini ifade etmek ve Kur'ân'ı yıkmak için bütün cephanelerini kullanmış, her tabyaya başvurmuş ve sürekli bu Kitap'la savaşmışlardır; ama, O'nun kâinat, eşya ve insanla alâkalı ortaya koyduğu esaslardaki tenasübü, izahlardaki derinlik ve inandırıcılığı, vâkî istifhamları cevaplamadaki ilmîliği karşısında hep yenik düşmüşlerdir.

Evet Kur'ân, kâinata, eşya ve insan hakikatine fevkalâde çarpıcı bir uslûpla farklı bir bakış ortaya koymuştur ki, bu bakışla O,

topyekün varlığı ve varlık içinde insanı bir bütün olarak ele alır ve tek bir noktayı bile ihmal etmeden her şeyi yerli yerine oturtur. Parçaların bütünle münasebetlerini, bütünün kendi cüzleri karşısındaki yerini en ince özellikleriyle sergiler.. ve bu koskoca 'kitap' ve muhteşem meşherle alâkalı insanın içinden geçen en küçük sorulara dahi değişik cevaplar verir. O, varlığın perde önü ve perde arkası esrarını en ince teferruatına kadar tahlil ederken, zihinlerde herhangi bir şüpheye kat'iyen mahal bırakmaz; evet Kur'ân, o inceden inceye tafsillerinde, ne akıllarda, ne mantıklarda, ne kalblerde, ne de hislerde herhangi bir boşluğa meydan vermez; O, insanın akıl, şuur, his ve idrakini öyle bir kuşatır ve dediklerini öyle bir kabul ettirir ki, O'nun bu aşkın tesiri karşısında âdeta insan, sıfat dairesini aşmış da Hazreti Zât'a açılmış hak yolcuları gibi hayretten dehşete, dehşetten kalaka yürür, haşyetle iki büklüm olur ve kendi kendine, "Rabbin kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı, hatta ona bir misli daha ilâve edilseydi, denizler bitip gidecekti ama, onun (teşriî ve tekvînî emirleriyle alâkalı) kelimeleri bitmeyecekti." diye mırıldanır. Kur'ân, işte bu tükenmez kelime hazinelerinin altın anahtarı; iman da, bu esrarlı anah-tarın dişleri ya da şifreleridir. Ben, bu anahtar ve bu şifreleri elinde bulunduran birinin kâinat, eşya ve insanla alâkalı temel meselelerde başka bir şeye ihtiyaç duyacağına ihtimal vermiyorum.

Kimse, benim, bu perişan sözlerimle Kur'âna methiye düzdüğüm vehmine kapılmamalıdır. Evvelâ, ben kim oluyorum ki, O'nu methedeyim.

Onu vasfederse vasfeder Hazreti Vassaf;

Dün ve bugün melekûtta rûhanîler saf saf.

Bir ta'zim ederler ki O'nu, sanırsın tavaf.

Ondaki bu harikulâde mazhariyetleri mücerret söz cevherleri açısından göremeyenler çıkabilir; ancak vicdanlarını kullananların, hiç bir zaman yanılmadıkları da açıktır. Hele bir de şimdiye kadar O'nun cihan çapındaki o müthiş tesirine bakabilmişlerse..

Kur'ân, yeryüzünü şereflendirdiği o ilk dönemde, hem ruhlarda, hem akıllarda, hem de gönüllerde tasavvuru imkânsız öyle bir tesir icra etmiştir ki, O'nun o ışıktan atmosferinde, yeniden hayata uyanan nesillerin mükemmeliyeti, O'nun hakkında başka mucizeye ihtiyaç bırakmayacak ölçüde bir harikadır ve bu insanların, dinleri, diyanetleri, düşünce ufukları, ahlâkları, kulluk esrarına vukufları ve marifetleri açısından benzerlerini göstermek de mümkün değildir. Doğrusu Kur'ân, o çağda, Sahabe unvanıyla öyle bir nesil yetiştirmiştir ki, bu nesil meleklerle eş değerdedir dense mübalâğa edilmiş sayılmaz. Aslında O, bugün bile, yürekten kendine yönelenlerin gönüllerini aydınlatmakta ve O'na ruhunu açabilenlere varlığın en mahrem sırlarını fısıldamaktadır. Öyle ki, kalb, şuur, his ve idrakleriyle O'nun atmosferine girenlerin birden bire duyguları, düşünceleri değişmekte ve herkes belli ölçüde de olsa kendini, bir farklı âlemde hissetmektedir.. Evet, insan O'na bir kere yürekten yönelebilse, bir daha da tesirinden kurtulamaz. Kur'ân, atmosferine çekebildiği talebesini öyle yumuşatır, öyle inceltir, öyle yoğurur ve şekillendirir ki, insan kendi kendine bir şey olacaksa, ancak bunun sayesinde olur; hatta çok defa, olmazlar bile O'nun gölgesinde tabiî bir oluşum sürecine girer; girer ve herkesi dehşete sevk eder. Kur'ân; "Eğer dağlar yürütülecek olsaydı, bu Kur'ân'la yürütülürdü, yeryüzü paramparça olup ve ölüler konuşturulabilseydi, o da yine bu Kur'ân'la olurdu." der; der zira O, kalblerde, şuurlarda, hislerde, akıllarda öyle bir tesir icra etmiştir ki, O'nun bu müessiriyeti, dağları yürütmekten, yerküreyi paramparça etmekten, ölüleri konuşturmaktan ve nice bin seneden beri çürümüş cesetlere can vermekten daha geri değildir.

Her biri birer kalb ve ruh kahramanı olan Sahabî topluluğu, Kur'ân'ın feyyaz ve bereketli ikliminde neş'et etmiş aşkın bir cemaattir. Onlar, arzın büyük bir bölümünde ve insanlığın beşte biri üzerinde o denli derin bir tesir icra etmişlerdir ki, dağları söküp atma, cansız cesetlere hayat olma ve arzı semaya bağlama ölçüsündeki bu harika işte, onlarla boy ölçüşecek bir başka toplum göstermek

mümkün değildir. Kur'ân'a gönül veren, O'nun semavî disiplinleriyle yoğrulup şekillenen, daha doğrusu, ruhta, manada Kur'ân'laşan bu insanlar, o Furkan'la olmazları oldurmuş; ölü ruhlara ebedî varolmanın yollarını açmış; arzın şeklini değiştirmiş; temas ettikleri toplumlara ötelerin zevkini duyurmuş; düşünceler üzerindeki zincirleri kırmış; ağızlardaki fermuarları çözmüş; hilkatteki müstesna yeri açısından insanoğlunu yeniden Allah'ın oturttuğu tahta oturtmuş; ona yitirdiği itibarını iade etmiş; kâinat, eşya ve insanı yeni baştan yorumlamış; tekvînî emirlerle teşriî kurallar arasındaki o derin ve sırlı münasebeti bir kere daha vurgulamış; kalb, irade, his ve şuurun nihaî gayelerini belirleyip ortaya koyarak, insan rûhundaki izafî, nisbî ve potansiyel değerlerin inkişaf ettirilme usûl ve esaslarını harekete geçirip düz insanı, insan-ı kâmil olmaya yönlendirmiş ve böylece ona, gözünün iliştiği, duygularının ulaştığı, kalbinin hissettiği her şeyde Kudret ve İradesi Sonsuz'un mevcudiyetini duyurmuş ve her şeyi götürüp, gerçek sahibine bağlamıştır.

Bir mü'min, bu ölçüde gözü-gönlü açık, duyguları ve rûhu uyanık, düşünce ve zihni de Allah'a bağlı ise, o kimse, cismaniyete ait bütün basitliklerden uzaklaşmış; hayatı daha bir başka şekilde duymaya başlamış ve duygular dünyasının sınır ötesine uyanmış sayılır ki, böyle bir hakikat eri, her nesnede, varlığın her parçasında Allah'ın ilminin dalgalandığını, Kudret elinin işlediğini hisseder ve bir ürperti duygusu, bir yakınlık şuuruyla ümit ve haşyeti iç içe yaşar; dünyevîliği içinde öbür âlemin en son noktalarında dolaşır. Nefes alırken ümit ve beklentilerle alır, verirken de mehafet ve mehabetle verir. Hep Kur'ân'ın haritalandırdığı çerçeve içinde ve çizgiler arasında gezinir, gezinir ve hayatını sürekli maiyyet televvünlü yaşar.

NÜBÜVVET (PEYGAMBERLİK MÜESSESESİ)

Peygamber Kavramı

Farsça bir kelime olan ‘peygamber’ lafzı sözlükte, ‘rehber, yol gösteren ve elçi’ anlamlarına gelir. Dinî terminolojide ise, ‘Allah’ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği elçiye denir.

Peygamber kelimesinin Arapça’da kullanılan karşılığı ise, ‘resûl’ ve ‘mürsel’dir. Resûl veya mürsel, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere denilir. Çoğulları ‘rusül’ ve ‘mürselûn’dur. Kur’ân’da peygamber anlamını ifade eden diğer bir kelime de Nebî kelimesidir. Nebî de Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, fakat yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyip, önceki bir peygamberin kitap ve şeriatını ümmetine bildirmeye görevli olan peygamberdir. Çoğulu ‘enbiyâ’dır. Risalet ve nübüvvet kelimeleri masdar olup, peygamberlik anlamına gelir.

Peygamberlere İmanın Vücûbu

Peygamberlere iman, imanın altı esasından biridir. Peygamberlere iman etmek, onların Allah tarafından seçilip gönderilmiş olduklarına ve bu kimselerin Allah’tan aldıkları bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.

Cenab-ı Hakk, her Müslüman’a, herhangi bir ayırım yapmaksızın, bütün peygamberlere inanmayı farz kılmıştır:

“Peygamber de –kendisine Rabbi tarafından indirilene– iman etti, mü’minler de. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine

iman edip (şöyle dediler:) Allah'ın peygamberleri arasında bir ayırım yapmayız." (Bakara, 2/285)

Kur'ân-ı Kerim bir başka ayetinde ise, açık bir şekilde peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini tasdik etmemenin bir küfür/inkâr olduğunu belirtmiştir:

"O kimseler ki ne Allah'ı tanırlar ne resullerini ve o kimseler ki Allah'ı tanıdığını iddia edip resullerini tanımayarak, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler.

Ve o kimseler ki "Resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz." derler ve böylece iman ile küfür arasında bir yol tutmak isterler,

İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirler için zelil ve perişan eden bir ceza hazırladık.." (Nisa, 4/150-151)

Peygamberlik Müessesesine Duyulan İhtiyaç

İnsan potansiyel değerleri ve donanımı itibarıyla varlıklar hiyerarşisinde en üst zirvededir. Ancak, o, bu potansiyeliyle birlikte mahiyetindeki kin, nefret, haset ve baş kaldırma gibi özellikleriyle de dibe vurmaya müsait bir varlıktır. İşte yarattığı insanın bu yönünü en iyi bilen yüce Allah, hikmetinin, lütuf ve merhametinin bir sonucu olarak insanlara peygamberler göndermiştir.

Kâinat içinde hiçbir varlık gayesiz ve vazifesiz yaratılmamış ve hiçbir canlı da rehbersiz bırakılmamıştır. Karıncayı meliksiz, arıyı beysiz, balıkları ve kuşları rehbersiz bırakmayan Allah (c.c.), insanları da peygambersiz bırakmamıştır.

Her bir peygamber, tarih boyunca insan fıtratına yerleştirilen kabiliyetleri inkişaf ettirip geliştiren ve onları yaratılış gayelerine yönlendiren birer görevli olarak büyük gayret sarf etmiştir. Onlar olmasaydı, yaratılış ağacının en mükemmel meyvesi olan insan, çürümeye mahkûm, anlamsız bir varlık olurdu.

Ve yine peygamberler, cemiyet halinde yaşamaya mecbur olan insanların, aralarındaki muamele ve münasebetleri tanzim eden ve onları hak ve adalet temelleri üzerine oturtan yetkin insanlar olarak insanlığa

hizmet etmişlerdir. Keza, eşya ve olayların sırlarını insanlara öğreterek onlara insan-kâinat-Allah münasebetlerini izah eden ilk muallimler de yine peygamberlerdir.

Diğer taraftan, peygamberler, manevî sahada, dünya ve âhiret saadetine ulaşmada yanıltmayan rehberler oldukları gibi maddî sahalarda da üstatlık yapan, çağları aşacak şekilde çığırlar açan, vesile oldukları mucizeler ile medeniyetlerin ve uygarlıkların kurulmasına, ilimlerin gelişmesine zemin hazırlayan rehberler olarak da önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir.

İnsanların peygamberlere ihtiyaç duymalarının sebeplerini özetle şöyle ifade edebiliriz.

İnsanlar, akıllarıyla varlıkta cereyan eden hâdiselere bakıp Allah'ı bulabilseler bile, yaratılışlarındaki gaye ve hikmeti, nereden gelip nereye gittiklerini ve yaratıcılarına nasıl teveccüh edeceklerini (ibadetlerinin keyfiyetlerini) peygambersiz bilemezler. İşte yüce Allah insanların bu ihtiyacını gidermek için, peygamberler göndermiştir.

Peygamberler olmasaydı, insanlar, geçici arzu ve isteklerinin baskısı altında doğru olan ile nefislerine hoş gelen zararlı şeyi birbirine karıştıracaklar ve isabetli karar veremeyeceklerdi.

İnsanların, belli işlerde sorumlu ve yükümlü tutulabilmesi ve bundan ötürü onlara sevap ve ceza verilebilmesi için de, peygamberlere ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde, ölüm sonrası hayatta insanların 'bilmiyorduk' diye Allah'a karşı mazeret ileri sürmelerinin önüne geçilmiş olur. Kur'ân bu hususa bir ayetinde şöyle temas eder:

"Biz müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdik ki, artık peygamberlerden sonra insanların, Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.." (Nisa, 4/165.)

Netice olarak diyebiliriz ki, peygamberler, şu sınırlı dünyamızın maddî kalıplarından görünmez âlemlere pencereler açan, sınır ötesi dünyaların varlığını haber veren ve yaşadığımız dünyanın anlamını, bizzat onu Yaratan'ın emirleri istikametinde bildiren fevkalade donanımlı insanlardır. Onların bize ulaşmasına vasıta oldukları vahiy nuru ruhumuza sız-

madıkça, diğer bir ifadeyle, ruhumuz o nur ile aydınlanmadıkça düşünen ve gerçekleri arayan aklımızın bütün gayretlerinin, bir körebe oyunundan farkı olmayacaktır.

Peygamberlerin Ortak ve Ayrılmaz Özellikleri

a. Beşer Olmaları

Peygamberler hakkında bilinmesi gereken ilk husus, onların birer beşer, yani insan olduklarıdır. Zaten insanlara gönderilen birer elçi olmaları da bunu gerektirir. Zira, insanlara ancak kendileri gibi bir insan her hususta rehberlik yapabilir. Nitekim Kur'ân'da onların bizim gibi beşerî vasıflara sahip birer insan oldukları bildirilmiştir.[82]

b. Allah Tarafından Seçilmeleri

Peygamberler, Allah tarafından seçilmiş özel kimselerdir. Hiçbir peygamber, kendi çabasıyla nübüvvet mertebesine ulaşmış değildir. Allah, peygamber olacak zatı, ruhî ve fizikî yapısı itibarıyla bu göreve elverişli bir şekilde yaratmış ve kimi peygamber yapacağını kendisi takdir etmiştir. Bu tercih tamamen yüce Yaratıcıya aittir.[83]

c. Doğru ve Güvenilir Olmaları

Peygamberler, gerek dünyevî gerekse uhrevî bütün işlerinde doğru ve güvenilir, yanıltmayan insanlardır. Diğer bir ifadeyle, yalana asla tenezzül etmeyen ve insanlara hep güven telkin eden kimselerdir. Onların böyle olduklarına hem Allah[84] hem de tarih şahittir.

d. Fetânet

Peygamber mantığı diyebileceğimiz bu özellik, her bir peygamberin ayrılmaz bir vasfıdır. Peygamberlere ait bu özelliği normal insanların zirvesi kabul edilen deha ile ifade etmek doğru değildir. Zira peygamberler

---

[82] Bkz. Maide, 5/75; Ra'd, 13/38; Kehf, 18/110; Enbiya, 21/7-8; Furkan, 25/7; Zümer, 39/30.

[83] Bkz. Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

[84] Bkz. Al-i İmran, 3/161.

fevkalâde donanımlı, beşerî normları aşkın bir zekaya, mantığa sahiptirler. En zor problemleri çay içme rahatlığı içinde halletmişlerdir.

e. Günah İşlemekten Korunmaları

İnsanlara yol göstermekle görevlendirilen peygamberler, kendilerine olan güveni zedeleyecek günah ve yanlışlardan uzak tutulmuşlardır. Allah'ın kendilerini koruduğu bu özel donanımlı insanlar, hayatlarının hiçbir döneminde günah işlememişlerdir.

f. Aldıkları Vahyi Aynen Tebliğ Etmeleri

Peygamberler Allah'tan aldıkları emir ve yasakları görevlendirildikleri topluma (ümmetlerine) eksiksiz iletmişlerdir. Onlar hakkında tersi düşünülemez,[85] zira buna ne onların Rabbi, ne de temiz fıtratları müsaade eder.

Peygamberlerin Sayısı ve Kur'ân'da Sözü Zikredilen Peygamberler

Kur'ân'da, gönderilen peygamberlerin sayısı konusunda kesin bir bilgi verilmemiştir. Bu çerçevede ayetlerde önemle vurgulanan husus, her millete, her bölgeye bir uyarıcının gönderildiğidir.

"...Hiçbir ümmet/toplum yoktur ki, onlar için bir nezîr (doğru yolu gösterip eğri yolun akıbetinden onları sakındıran bir peygamber) bulunmuş olmasın." (Fâtır suresi, 35/24)

"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız olanlar da var, durumlarını sana bildirmediğimiz olanlar da vardır.."(Mu'min suresi, 40/78)

Peygamberlerin sayılarıyla ilgili olarak bir hadiste, 124 bin nebi, 313 tane de resul gönderildiği bildirilmiştir.[86]

Kur'ân'da isimlerine yer verilen peygamberler şunlardır: Âdem, İdris, Nûh, Hûd, Salih, Lût, İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, Yusuf, Şuayb, Harûn,

---

[85] Bkz. Maide, 5/67.

[86] İbn-i Hibban, Sahih, 2/77; Heysemî, Mevaridü'z-Zem'an, 1/53

Musâ, Davud, Süleyman, Eyyûb, Zülkifl, Yûnus, İlyas, Elyesa', Zekeriyya, Yahyâ, İsâ (aleyhimusselâm)[87] ve Hz. Muhammed (aleyhissalatu vesselâm).

Nübüvvetin Çehresinde Okuduklarımız

Allah, varlık ve eşya ile Kendinin tanınıp bilinmesini dilediği gibi, vahyin lisanıyla da, tekvînî ve tenzîlî emirlerinin iç içe mütalâa edilmesini; gözlerden kalbe akan mânâların, kulaklar yolu ile gelip ruhları saran nefehatla desteklenmesini; zât, sıfât ve esmâsı itibarıyla "min haysü hüve hüve" bir ulûhiyet anlayışının ortaya konmasını ve tabiî buna karşılık da kullarının sorumluluklarını, bu sorumlulukları nasıl yerine getireceklerini, yürüdükleri/yürüyecekleri yolun âdâp ve erkânını, varacakları hedefin vaad ettiklerini talim etmek istemiştir. Evet, gayb-ı mutlakla alâkalı konuların dosdoğru bilinmesi vahyi gerektirdiği gibi, vahiy de zarurî olarak peygamberlik müessesesini iktiza etmektedir. Bu zarurete binaendir ki, Allah, hemen her devri ve bazı dönemler itibarıyla her kıt'ayı ayrı bir peygamberin vücuduyla şereflendirmiş ve Bediüzzaman'ın ifadesiyle, karıncayı emirsiz, arıyı ya'subsuz bırakmayan Kudret-i Ezeliye, beşeriyeti de hiçbir zaman nebîsiz bırakmamıştır.

Allah, bu kâinatları bilerek ve dileyerek yaratmıştır; yaratmış ve haricî vücud giydirerek var ettiği canlı-cansız, kesif-lâtif, arzî-semavî her varlık ve her nesneyi değişik hikmetlerle, maslahatlarla donatmış; belli gayelere bağlamış ve belli hedeflere yönlendirmiştir. Ayrıca, farklı bir tecelli dalga boyunda, Kendini, kendi olarak bildirme, bu mânâda varlığından herkesi haberdar etme, hususiyle de şuur sahibi varlıklara, niçin yaratıldıklarını, neye ve nereye namzet olduklarını, sorumluluklarının neden ibaret bulunduğunu duyurma yolunda, esrar-ı ulûhiyet ve nizam-ı ubudiyete tercüman olmak üzere özel donanımlı bazı kimseleri birer elçi olarak gönderip, bize yarattıklarının renk, desen, şive, âhenk, mânâ ve muhtevasıyla varlığını anlattığı gibi, bu seçkin kimselerle de tenezzülat perdesinden tenzîlî beyanıyla, beşerin idrak, his ve şuur seviyesine

[87] Kur'an-ı Kerim'de bu yirmi beş peygamberin dışında nebi mi veli mi olduğu ihtilaflı olan üç isim ise şunlardır: Üzeyr, Lukman, Zülkarneyn (aleyhimusselâm)

göre, aynı zamanda zâtı, sıfatları, esmâsı arasında bulunan sağlam tenasübü de gözeterek ulûhiyet ve rubûbiyetin esrarını, hilkatin gayesini, fıtratın neticesini, insanoğlunun yeryüzündeki konumunu, varacağı son noktanın keyfiyetini ruhlarımıza duyurmak istemiştir.

Ne var ki, Cenâb-ı Hak –her işte pek çok hikmeti vardır ve daire-i rubûbiyeti aynı zamanda pek çok hikmet ve maslahatları da ihtiva etmektedir– bu tenzîlî ve teşrîî emirlerinde herkesi muhatap almamış, herkesle ayan-beyan konuşmamış, böyle çok önemli ve hususiyet isteyen bir konuda sadece, özel donanımlı ve hayatını kalb ve ruh seviyesinde yaşayabilen müstesna bazı karakterleri seçerek onlarla konuşmuş ve bu yüksek istîdat, hârika fıtrat, yüce seciyelerle, yaratılışın gayesini, var olmanın hikmetlerini, dünya ve içindekilerin mana ve muhtevasını, ötelerin mahiyetini, ötelerde insanları ebediyetlere ulaştıracak Cennet yollarını, yer yer yürekleri hoplatarak, zaman zaman da öbür âleme iştiyakları şahlandırarak bir baştan bir başa bütün yeryüzünü kendi güzelliklerinin pırıl pırıl bir meşheri ve ebediyetler hesabına da bir ekim-biçim hasat zemini olduğunu vicdanlara duyurup insanları yalnızlıktan, gayesizlikten, vazifesizlikten, hedefsizlikten kurtarmış; onlara bu dünyanın ötelere ait bir bekleme salonu olduğunu anlatmış, var olma ve varlığı duymanın ötesinde müstaid ruhları bir de ebediyet vaadleri ve cemâlini gösterme beşaretiyle sevindirmiştir.

Allah, bütün bu yüce hedefleri, peygamber dediği o müstesna kimselerle gerçekleştirmiş ve onları, varlık ve eşyanın dili, tercümanı, yorumcusu; ibadet, istikamet, ihlâs ve âhiret yurduna ulaştırmanın da yanıltmayan rehberleri kılmıştır. İşte bu üstün fıtratlar, kendi devirlerinde, kendi sorumluluk sahaları içinde sürekli gezip-dolaşmış, hakkı ilan etmiş, onun taleplerini herkese duyurarak mesuliyet alanları içindeki insanlara rehberlikte bulunmuşlardır.

Nebilerin hemen hepsi de –aralarında derece farklılığı mahfuz– birer temiz fıtrat timsali, yüksek ahlâk örneği, iffet ve namus âbidesi, emniyet kahramanı ve sadakat numunesidir.

Bunlar, üstün karakterleri, ciddî tavırları, hep güven vaad eden hâlleri, hiç şaşmayan istikametleri, değişmeyen doğrulukları, meleklerinkine denk vefaları, dağlar rasânetindeki metanetleri ve o derinlerden derin kulluk şuurlarıyla hemen her zaman müşârun bilbenân (parmakla gösterilen) olmuş örnek insanlardır. Bu insanlar, aynı zamanda, kusursuz görüntü ve suretleri; gören herkese Hakk'ı hatırlatan sîretleri; her zaman fevkalâdeliklere açık hayat sergüzeştleri; karşılarına çıkan ferdî, içtimaî, iktisadî, siyasî, kültürel problemleri bir hamlede çözebilecek kadar üstün istîdatları; çevreleri üzerinde olağanüstü müessiriyetleri; hârika beyan kabiliyetleri; insan-kâinat-ulûhiyet hakikatleri adına ortaya koydukları birbiriyle mütenasip, mütevâzin ölçüleri; insanların kalbî, ruhî, zihnî, fikrî, hissî bütün lâtifelerini tatmin edecek seviyedeki beşerî müktesebat-üstü fevkalâde donanımları; kâinat ve umum eşyanın iç ve dış âhengine vukufla genel muvazeneye riâyetteki basiretli, dengeli tavırlarıyla rubûbiyet âleminin sözcüleri ve tenezzülât-ı ilâhiye perdesinde rabbânî emir ve sırların da aksettirici aynaları mesabesindedirler.

Evet, hemen her nebî, insanları dünya ve ukbâ saadetine ulaştıran yollarda emin bir rehber; gönülleri ilâhî güzelliklere uyarmada gürül gürül bir nâsih; muhataplarının ruhlarına girmede kusursuz bir mürşid; ele aldıkları kimselerin duygularını, düşüncelerini yontup şekillendirmede, şekillendirip yaratılış gayesine bağlamada bir insan sarrafı; kötü huy, fena âdet, kirlenmiş tabiatları söküp atmada ve onların yerlerine yüksek insanî değerleri ikame etmede mükemmel bir terbiyeci.. imanları kavî, Hakk'a güvenleri metin, sundukları mesajların hakkaniyetinden emin; her zaman tereddütsüz ve itminanla konuşabilen; en ifritten hâdiseler karşısında dahi fütursuz, pervasız, fakat mutlaka dirayet ve fetanetle hareket eden; fevkalâde ciddî, olabildiğine kararlı bir halaskârdır. Öyle bir halaskârdır ki, O, arkasına düşenleri asla aldatıp yanıltmamış, arkasına düşenler de böyle bir ittibadan ötürü kat'iyen pişmanlık duymamışlardır. Bu böyledir; zira onlar, duygu ve düşüncelerimizin mantık ve muhakemelerimizin bize kazandırdığı/kazandıracağı

müktesebatın çok çok üstünde, en sağlam, en duru lâhûtî natürel bilgilerin en zengin hazinedarları; iman, mârifet, muhabbet, aşk u şevk ve zevk-i ruhanî yolunun en emin rehberleri ve insanları Hakk'a ulaştırmanın da en güvenilir kılavuzlarıdırlar. Hakk'a uyananlar onların âvazıyla uyanmış, mârifet mırıldananların dilleri onların sunduğu kevserlerle çözülmüş, Hak rızasını arayanlar, aradıklarını onların atmosferinde bulmuş, kâinat kitabının esrarını merak edenler, onların ortaya koydukları donelerle bu sırlı kitabı doğru okuyabilmişlerdir.

Nebîler maddî-mânevî terakkinin pirleri, aklî ve ruhî kemalât yolunun öncüleri, dinî hayat gibi dünyevî bütün nizamların, intizamların da mimarları ve üstadlarıdırlar. Onlar sayesinde insanoğlu biyolojik bir canlı seviyesinden hakikî insan olmanın ayrı bir unvanı sayılan "ahseni takvîm" mertebesine ulaşmış; onlar vasıtasıyla kendini keşfederek, varlıklar arasındaki konumunu kavrayabilmiş; onların rehberliğinde, evliyâ, asfiyâ, ebrar, mukarrebîn.. gibi aşkın kimselerin hayat seviyelerindeki enginliği duyup tadabilmiş.. ve yine onların talim, irşad ve iş'arlarıyla dünyayı hakikî çehresiyle görüp değerlendirebilmiş ve onu bir laboratuar, bir kimyahane, bir eczahane, mükemmel bir saray, muhteşem bir meşher gibi değerlendirebilmiştir. Evet, Bediüzzaman'ın da ifade ettiği gibi; Allah, enbiyâya ittiba edilmesini emretmekle insanları, onların mânevî derinlikleriyle tanıştırıp bu feyyaz kaynaktan istifade edebilme imkânıyla şereflendirmenin yanında, peygamberliklerinin emare ve nişanları sayılan mucizelerinin değişik perdelerden tecellileriyle de, insanoğluna maddî terakki yollarını göstermiş, hiç olmazsa konuyla alâkalı bir kısım iş'arlarda bulunmuş ve hassas, mütecessis ruhların çağrışım sistemlerini harekete geçirerek, bunların hayallerinde teknolojik gelişmelere kapılar aralamış ve onlar arasında beyin fırtınalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hazreti Nuh'un, nübüvvet tersanesinde inşa ettiği mucizevî gemisi.. Hazreti İbrahim'in, en yüksek hararetlere karşı amyant ve daha ötesinin mukavemetini tedayi ettiren "hasbiyallah" tezgâhından

çıkmış ateş dokunmaz gömleği.. Hazreti Yusuf'un, ızdırar derecesine varan evkat cetveli arayışına mucizevârî lütfedilen mahiyeti meçhul saati.. Hazreti Musa'nın, modern sondaj aletlerini ve santrifüjleri çağrıştıran o hârika asâsı.. Hazreti Davud'un, demir çelik sanayiini tedâi ettiren, demiri eritip, şekillendirip farklı kalıplara ifrağ etme mucizesi.. Hazreti Süleyman'ın, Belkıs'ın tahtını, resim, şekil, ses, belki de bütün çevre aksesuarıyla celbetmesinin düşündürdüğü modern çağların televizyon, internet ve daha ötesindeki hârikaları hatırlatan, âdiyat-üstü tasarrufu.. ve yine bu yüce Nebî'nin, iki aylık mesafeyi bir günde kat'etmesiyle, bugünkü uçak teknolojisini çağrıştıran fevkalâdeden seyr ü seyahati.. keza onun, metafizik âlemlere müdahaleyi işaretleyen, cin, ifrit ve şeytanları teshiri hâdisesiyle, günümüzdeki ruhlarla alâkalı çalışmaların nihaî sınırlarına kapı aralayan madde ve fizik ötesi icraatı.. ayrıca, kuş, karınca ve diğer hayvanların dillerini veya anlaşma kodlarını öğrenme tekniklerini gösteren, hattâ ona teşvik eden "mantıku'l-hayvânât" vak'ası.. Hazreti İsa'nın, cansız nesnelere hayat üfleme, anadan doğma körlerin gözlerini açma, abraşı iyileştirme ve ölüleri ihya etme gibi mucizeleriyle modern tıp ve modern gen biliminin hâlihazırdaki durumlarının çok ötesinde insanı düşündüren hârika muâleceleri ve nihayet İnsanlığın İftihar Tablosu'nun bütün bunların hepsine denk yüzlerce mucizesi.. tekvînî emirler itibarıyla birer işaret, iş'ar, hatırlatma ve tedâîdir ve hemen hepsi de, bu müstesna insanların değişik alanlardaki hususiyetlerinin ele alınıp değerlendirilmesine birer çağrı mesabesindedir.

Nebî, Allah'tan gelmesi itibarıyla zarurî bilgiler cümlesinden sayılan malûmatı olduğu gibi alıp kavrayan, sonra da onu, özüne ters hiçbir şey bulaştırmadan başkalarına aktarabilen aşkın, rabbânî bir kabiliyet ve istîdattır. Düz insan ve diğer varlıklarda sevk-i ilâhî ile hayat ve üreme faaliyetlerinin –bu aşağıdan bir benzetme– zarurîliği ne ise, nübüvvetle serfiraz ruhların – lâtifei rabbâniye, his, şuur ve irade halitasından ibaret olan vicdan mekanizmalarıyla görüp gözetmelerinin, teşhis ve tesbitte bulunmalarının, ihtiyaca göre içtihad etmelerinin kıymet ve değeri mahfuz– vazife

ve sorumlulukları da, âdeta böyle bir tabiîlik çerçevesinde cereyan etmektedir. Evet onlar, Hak'tan aldıkları mesajları iç donanımları itibarıyla tabiatlarının bir yanı gibi duyar, fıtratlarının gereği gibi de ulaştıracakları kimselere ulaştırırlar; ulaştırır ve durup dinlenmeden her zaman emrolundukları gibi hareket ederler. Hareket ederken de, ihtiyac-ı fıtrîlerini yerine getiriyormuşçasına herhangi bir beklentiye girmezler.

Enbiyâ-yı İzâm'ın, ilâhî seçme ve rabbânî tavzif ve onların iç donanımları iktiranına bağlı ifa ettikleri hizmet ve faaliyetlerinin, o temiz vicdanlara ait ef'âl-i zaruriye türünden bir hamle ve hareket şeklinde yorumlanması büyük çoğunluğun görüşü. Bu görüşe göre nübüvvet, iç donanım adına her rüknü kendi varoluş gayesine yönelmiş –buna tam inkişaf etmiş de diyebiliriz– vicdanın yanında selim fıtrat, müstakim tabiat, mahiyet itibarıyla da onu arızasız aksettirmeye müsait reşha gibi ruhlara ilâhî bir atıyye, bir mevhibe, nebî de, bu mukaddes mevhibe ve atıyyenin özel temsilcisidir. Bu itibarla nübüvvete, beşer idrakiyle anlaşılmaz şeyleri anlama, kavrama ve kırmadan, inkisara uğratmadan ikinci derecedeki muhataplara intikal ettirme de denmiştir. İşte bu açıdan da o, mebde ve müntehânın birleşik noktası sayılmıştır. Yani Allah, dilediği kimseleri "(يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً) O istediğine hikmet verir; kime de hikmet bahşedilmişse, ona pek çok hayır verilmiş demektir."[88] fehvasınca, bir kısım yüce paye ve mansıbla serfiraz kılmış; sonra da bu seçkin şahsiyetler vasıtasıyla "esrar-ı ulûhiyet" ve "esrar-ı rubûbiyet"ini başka vicdanlara duyurmuş, onları da aydınlatmıştır...

Allah'ın, böyle iç donanımlı, masûn ve mâsûm yüksek karakterleri insanlığa göndermesi, takılıp yollarda kalma, şaşkınlığa düşüp zayi olma durumunda bulunan bizlere, yaratılıp vücuda mazhar olma nimeti kadar, hatta ondan da önemli ayrı bir ikramdır; evet var olma bir ihsan, var olduktan sonra bütün kâinat ve hâdi-

[88] Bakara sûresi, 2/269

selerin bir elçi vasıtasıyla izahı, yorumlanması, yorumlanıp uhrevî ve ilâhî derinliklerinin ortaya çıkarılması ise ayrı bir lütuf ve ikramdır. Kirlenmemiş, saf her insan tabiatı ve körelmemiş her vicdan, farklı seviyede de olsa, bu izah ve yorumları değerlendirmek suretiyle ruhanîleri imrendirebilecek seviyeler üstü seviyeye ulaşabilir ve ulaşmıştır. Buna mukabil, kibir, zulüm, inhiraf ve körü körüne taklit kıskacında yaşayanlar ise, var olma lütfunu sezemedikleri gibi, ikinci ihsan ve ikram konusunda da –şart-ı âdi plânında iradelerine bağlı olarak– kendi körlük, sağırlık ve kalbsizliklerine takılıp kalmış ve ona bir melek indirilseydi de, O'nunla beraber o da inzarda bulunsaydı."[89] diyerek temerrüt göstermiş ve bütün bütün ufuklarını karartmışlardır.

Peygamber göndermek ve gönderilecek şahsı belirlemek Allah'a ait umûr-u âliyedendir. Bu itibarla da, O'na bakan her iş ve icraat "Her işte hikmeti vardır / Abes fiil işlemez Allah." (İbrahim Hakkı) mantığına bağlanmalı ve sonra da aklın idrak ufku ölçüsünde O'nun hikmetleri aranmalıdır. Aslında, gönderilecek elçinin bizden biri olması; hayat buutları itibarıyla duyduklarımızı duyması, bizim hoşlandıklarımızdan zevk alabilmesi, her türlü elem ve lezzetlerimizi paylaşabilmesi, zaruret saydıklarımızı ve ihtiyaçlarımızı ruhunda hissedebilmesi, hedef kitle ve muhataplarının yüklenmesi gerekli olan sorumlulukları onun da yüklenmesi, arkasından gidecek kimseler için taklit, daha doğrusu ittiba edilir olması.. hâsılı, her zaman Hak mesajlarının semavîliği içinde arzîliğini de temsil edebilmesi gibi önemli hikmet ve maslahatlardan söz etmek mümkündür; ama biz yine de, "Bu işin iç yüzünü ancak Allah bilir." der, "fe lillâhi'l-huccetü'l-bâliğa" hakikatine inkıyadımızı yeniler ve o "Alîm" u "Hakîm" karşısında sükûtu en büyük hikmet sayarak, dilimizi kalbimize bağlayıp temkin murakabesine dalmayı yeğleriz.

Ancak, bütün bu hususiyetlerine rağmen unutulmaması gerekli olan bir şey daha var ki o da, enbiyâ ve mürselîn-i kiram efen-

[89] Furkan sûresi, 25/7

dilerimizin de tıpkı bizim gibi birer beşer olmalarıdır. Evet onlar da bizim gibi beşerdirler. En önemli vasıfları iman ve ubûdiyet; seçilmelerine esas teşkil eden vazifeleri de, bu inanç ve ibadet anlayışlarını başkalarına da duyurup, onlarla Cenâb-ı Hak arasındaki engelleri bertaraf eden birer beşer. Dağları-taşları altına çevirmek, ırmakların akışını değiştirmek, kuru çölleri yemyeşil cennetler hâline getirmek, nehirleri yarıp ortasından geçmek ve gökten yemek indirmek, peygamberlerin vazifeleri değildir. Gerçi bu zâtların nübüvvet davalarına bağlı olarak yine onların eliyle bu ve buna benzer pek çok kevnî mucizelerinin var olduğunu ifade eden de yine Kur'ân'dır. Ama, bütün bu hârikalar, bir yandan o mümtaz kimselerin hâlisane kulluklarına, vazife şuurlarına, Hak karşısındaki duruşlarına birer ücret-i âcile ve özel lütuf; diğer yandan da, onların ümmetlerinde itminan hasıl etmeye matuf hususî birer teveccüh olup, tamamen meşiet ve ilâhî irade ile ortaya konmuş rabbânî iltifatlardır.

Evet, peygamberlik davasına iktiran etme çerçevesinde Allah, onların eliyle taşı-toprağı altına, kömürü elmasa çevirerek ve yine onların soluklarıyla ölüleri ihya ederek –ki bunların hiçbiri, Cenâb-ı Hakk'ın hususi inayetiyle, münkir ruhlara iman hakikatini duyurmasından, küfre kilitlenmiş tabiatları yumuşatarak Kendini onlara hissettirmesinden ve mürde gönüllere hayat üflemesinden daha hârika değildir– onların peygamberliklerini kabul yolunda bir lütuf tecellisi, ümitlerini de yakîne sevk etme adına bir ihsan esintisidir. Tabir-i diğerle, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen bu hârika hâdiseler tamamen nebîyi teyit ve teselliye, muhataplarını da iz'an ve teslime matuf nübüvvetin temel yörüngesi sayılmayan tâlî vak'alardandır.

Bir kere daha hatırlatmakta yarar görüyoruz: Peygamberlerin asıl vazifeleri, insanların Allah'a ulaşmalarına engel ve ondan uzaklaşmalarına vesile sayılan kibir, zulüm, inhiraf, ataları taklit, nefis ve cismâniyetin tesirinde kalma.. gibi fena huy ve fena hasletlerden onların arınmalarını temin; tevazu, haddini bilme, düşünce istikameti, hakka taraftarlık, kalbî ve rûhî hayata yönelme.. gi-

bi güzel huy ve güzel evsafa da uyarma; uyarıp onlara konumlarını ve mesuliyetlerini hatırlatma, Yaradan'la münasebetlerinde saygılı, yaratılanlara karşı da şefkatli olmayı öğretme; ebed için yaratılmış bulunan ve ebediyetten başka da hiçbir şeyle tatmin olmayan insanların gönül gözlerini sonsuzun güzelliklerine çevirme; doğru-yanlış, yararlı-zararlı, güzel-çirkin, hak-bâtıl, bâki-fâni... gibi bütün insanları alâkadar eden hususları önyargısız hemen umum akılların anlayabileceği ve bozulmamış vicdanların kabullenebileceği biçimde anlatarak onların yanılmalarını önleme; hidayet ve dalâleti, Hak nezdindeki çerçeveleriyle vaz' u tesbitte bulunarak Hakk'a ermenin sonsuz güzelliklerini, sapıp gitmenin de korkunç çirkinliklerini ruhlara duyurma; heva ve hevesin belirlediği biçimde değil, Cenâb-ı Hakk'ın istediği şekilde bir ulûhiyet ve rubûbiyet akidesini talim etme; her işi Hak rızasına bağlama ve o ufka ulaştıran yolları gösterme; ötede münkirlerin cezalandırılacaklarını ve mü'minlerin de naîm cennetleriyle mükâfatlandırılacaklarını bildirme.. gibi icmalî hususlardan ibarettir.

Peygamberlerden, onların vazife alanlarının dışında bir şey beklemek, peygamberliği bilememe ve peygamberlere karşı da apaçık bir saygısızlıktır. Nebîlerden, onların vazife alanlarının dışında herhangi bir istek ve beklentisi olanlara karşı Kur'ân'ın cevabı gayet nettir: "De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımda (da, ben de onlara mâlikim) demiyorum. Aslında ben gaybı da bilmem; (ayrıca) ben size melek olduğumu da söylemiyorum. Ben, bana vahyedilene uyuyor ve ona bağlı hareket ediyorum."[90]. Evet, nebîler sadece Allah'ın vahyine tâbidirler ve bütün himmetleriyle onu en iyi şekilde seslendirmeye, yorumlamaya ve temsile çalışırlar. Bildikleri, söyledikleri, yaptıkları ve yapılmasını istedikleri hemen her şey, Cenâb-ı Alîm u Hakîm'in özel bir üslupla onlara duyurduğu mesajların tebliğ ve temsilinden ibarettir. Farklı bir ifadeyle onlar, ilâhî mesajlar karşısında ve bir "menhelü'l-azbi'l-mevrûd" olan vahiy kaynağı başında âdeta birer tevzî, taksim ve tebliğ memuru mesabesindedirler. Vahyin muhkematına tevfikan yer yer bir

[90] En'âm sûresi, 6/50

kısım yorum ve içtihatlarda bulunsalar da, yine de her şeyi ilm-i muhitin plân ve çerçevesine göre ifadelendirmeye çalışır ve her hareketlerinde murad ve marziyat-ı ilâhiyeyi gözetirler.

Onlar, hayatlarını her zaman vahyin gölgesinde devam ettirir; bütün faaliyetlerinde sadece ve sadece Hakk'ın hoşnutluğunu arar; her halükârda Cenâb-ı Mürşid'in belirlediği yolda yürür; hareket ve faaliyetlerinin neticesini Allah'a havale eder ve gayretlerinin semeresini de ötelerin tâ öbür ucuna bırakırlar. Onlar ve onlara gönülden ittiba edenler, hiçbir zaman dünya sevdasına, makam-mansıp arzusuna kapılmaz; her hareket ve her davranışlarını takva duygusuna bağlar; vahye uyma basiretini hidayetin kendisi sayar, bütün aklî, rûhî, kalbî ve hissî melekeleriyle bu aydınlık şehraha yönelir, o yolda yürümeyi kurtulmanın da, kurtarmanın da teminatı görür ve hayatlarını böyle bir görmeye ve böyle bir bilmeye bağlarlar.

Esasen, insan aklı, insan mantık ve muhakemesi –bunların hepsini tek bir şey kabul etmek de mümkündür– nübüvvet ve onun vaad ettiklerini kabullenip, bu feyyaz kaynaktan tam yararlanabildiği müddetçe, bir yandan kendi alanının serhaddine ulaşma yoluna girerken, diğer yandan da başkalarını aldatan birer vasıta durumuna düşmekten kurtulmuş olur/olacaktır. Her şeyden evvel, böyle davranmada, bütün varlık ve eşyaya hükmeden sonsuz kudret ve muhit ilme teslim olma gibi bir husus söz konusudur. İsterseniz siz buna, akıl ve mantık ürünlerini, akılla, mantıkla elde edilen de-ğişik projeleri ve farklı alanlardaki araştırmaları, tecrübeleri, yani bütün arzî olanları semavileştirmek, arazî olanlarda da cevherin ruhunu aksettirmek için her şeyi vahye test ettirme de diyebilirsiniz. Aslında aklı yaratan da Allah'tır, ona vahiy ile derinleşme yolunu gösteren de... Allah, akılla insanların gözünü açmış, vahiyle de aklın doğru görüp, doğru düşünmesini sağlayarak, ona daha geniş bir muhakeme alanı hazırlamıştır; hazırlamış ve o kuşatıcı beyanıyla insanlar üzerinde bağlayıcı hüccetini ikame etmiştir. Tabir-i diğerle Allah, bütünü birden kucaklayan vahiy müesse-

sesini, her zaman dağınık ve birbirinden kopuk bir durum arz eden akıl ve muhakemenin farklı yollarını birleştirecek ve bunların mukayese ürünlerini de test edebilecek bir laboratuvar haline getirmiştir.

İşte, bütün bu mülâhazalara binaendir ki biz, her biri kendi çağında emin, tecrübeli ve yürüdüğü yolları bütün değişik hususiyetleriyle bilen Enbiyâ-yı İzam Efendilerimize (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüssalâtü vetteslîmât) uyulmadan, emniyetle yol alınamayacağı ve oldukça karmaşık görünen bu hayatın falsosuz yaşanamayacağı kanaatindeyiz. Keza, vahyin, insan aklını değişik hezeyanlardan koruyan bir iksir ve peygamberlerin de bu iksiri yerinde kullanan hâzık birer hekim olduklarına inanıyoruz. Evet, bu seçkin kimseler, insan aklını değişik sapma noktalarına karşı sıyânet eden; ona, yüksek, lâhutî ve fizikî hedeflerin üstünde fizik ötesi ufuklar açan aydınlık birer mürşiddirler. Bu mürşidlere el veren akıl, mantık ve muhakeme, aynı zamanda kendi serhadlerine ulaşmayı da garanti etmiş sayılırlar. Biz, nübüvvet ve vahye inananlar, aklı, mantığı ve bu melekelerin ürünlerini takdirle karşılamanın yanında, bunların asla vahyin boşluğunu dolduramayacaklarına ve onun sâdık ve kusursuz tebliğcilerinin yerini alamayacaklarına inancımız da tamdır.[91]

Peygamberlik müessesesine genel bir bakıştan sonra Peygamberler Sultanı Efendimizi (sallallahu aleyhi ve sellem) bir nebze olsun tanıtmaya çalışacağız.

İnsanlığın İftihar Tablosu, Son Peygamber Peygamber Efendimiz (Aleyhissalatu Vesselâm)

Burada Her bir peygamberin peygamberliğini etraflıca anlatmak imkânı olmadığı için, bütün peygamberleri ve kitapları bize anlatan ve onlara iman etmemizi isteyen Peygamber Efendimiz'i (aleyhissalatu vesselâm) anlatmakla, hepsini anlatmış ve anlamış olacağımıza inanıyoruz.

---

[91] Yeni Ümit Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 2001, Cilt 7, Sayı 52

Muazzez Hayatına Kısa Bir Bakış

Doğumundan vefatına kadar hayatı tarihî vesikalara dayanılarak, hemen hemen bütün ayrıntılarıyla bilinen Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), Arabistan yarımadasının Mekke şehrinde miladî 571 tarihinde dünyamızı şereflendirmiştir. Bölgenin saygın kabilelerinden Kureyş içinde köklü bir aile olan Haşimoğullarına mensuptur. Babası, Kureyş'in ileri gelenlerinden Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi Zühre kabilesinden Vehb'in kızı Amine'dir. Daha doğmadan babasını kaybeden Muhammed (aleyhissalatu vesselâm), iki yıl dedesinin himayesinde kaldı. Bir müddet sonra onu da kaybedince amcası Ebu Talib'in yanına verildi. Çocukluk yıllarını Mekke civarında geçirdi. On iki yaşlarında amcası Ebu Talib'in ticaret kervanıyla Suriye'ye yolculuk yaptı. Yirmi yaşından sonra Mekke'nin zengin tüccarlarından biri olan Huveylid'in kızı Hatice'nin ticaret kervanını yönetmek üzere ikinci defa Suriye'ye gitti. Yirmi beş yaşında Hatice ile evlendi. Kırk yaşlarında daha önce hissetmediği bazı ruhî tecrübeler yaşamaya başladı. Mekke'deki Nur dağının tepesinde bulunan Hira mağarasında inzivaya çekildi. Daha önceleri hiç yapmadığı bu inzivayı âdet halinde getirdi. İnzivada bulunduğu günlerin birinde insan suretinde bir melek ona doğru geldi ve ona "Oku" dedi. Efendimiz (s.a.s) "Ben okumasını bilen birisi değilim.' deyince melek onu kuvvetle sıkarak ikinci kez "Oku!" dedi. Üçüncü defa da aynı olay vuku bulunca melek ona şu ilahî hitabı duyurdu:

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! (O Rabbin ki), insanı bir yapışkan hücreden yaratmıştır. Oku ve (de şunu bilmiş ol ki,) insana bilmediklerini bildiren, kalemle (yazmasını) öğreten Rabbin, kerem (büyük bir ihsan ve lütuf) sahibidir." (Alak suresi, 96/1-5)

Peygamberlikle görevlendirilen Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), Allah'tan aldığı vahyi zaman kaybetmeden insanlara tebliğ etmeye başladı, onları tevhide çağırdı. Yapmış olduğu davet esnasında arkadaşlarıyla birlikte tahammül edilmesi zor acı ve sıkıntılara maruz bırakıldı. Bunun üzerine peygamberliğinin on üçüncü yılında Medine'ye hicret etti. Burada birbiri ardınca meydana gelen çetin muharebelere ve engellemelere rağmen Peygamber Efendimiz risalet görevini başarıyla tamamladı.

Miladî 632 yılında, sonunda her fanî gibi o da, -insanlara, arkasında Allah'ın kelâmını ve kendi sünnetini vasiyet ederek- Rabbine yürüdü.

PEYGAMBER EFENDİMİZ'İN PEYGAMBERLİĞİNİN DELİLLERİ

Geçmiş İlahî Kitaplarda Geleceğinin Müjdelenmesi

Geçmiş ilahî kitaplarda Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) peygamberliğini müjdeleyen ve onun bir peygamber olarak insanlara gönderileceğini haber veren ifadeler mevcuttur. Birçok değişikliklere maruz kalmalarına rağmen elimizdeki mevcut Tevrat ve İncil nüshalarında, pek çok işaret bulunmaktadır.

Tevrat'tan bunlardan sadece dört tanesini arz etmekle iktifa edeceğiz:

"..Musa demiştir: 'Rab size kardeşlerinizin arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak, her ne söylerse onu dinleyeceksiniz. Ve bütün peygamberler, Semuel (İsmail) ve sıra ile gelenler, hep söylenen bu günleri ilan ettiler."[92]

"..Ve Rabbin... Musa gibi bir peygamber daha İsrail'de çıkarmadı."[93]

"Onlar için kardeşleri arasından, senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim, her şeyi onlara söyleyecek"[94]

"Rab Sina'dan geldi ve onlara Sâir'den doğdu; Paran dağlarında parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi. Onlar için sağında ateşli ferman vardı."[95]

Ahd-i Atik'in (Tevrat'ın) ilgili yerlerinden yapılan iktibaslardan hareketle şu tespitleri yapabiliriz:

Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ın soyundan gelen İsrail Oğullarına Hz. Musa'nın, 'kardeşleriniz' şeklindeki hitabı, İshak'ın kardeşi Hz. İsmail'in soyuna, yani İsmail Oğullarına işarettir. İsmail Oğullarından gelecek

---

92 Rasullerin İşleri, Bab: 3, ayet: 22.

93 Tesniye, Bab: 34, ayet: 12.

94 Tesniye, Bab: 18, ayet: 18.

95 Tesniye. Bab: 33, ayet: 2.

peygamber ise, ancak Peygamber Efendimiz olabilir; çünkü İsmail soyundan yalnızca Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) gelmiştir. Burada sonradan gelen birer peygamber olmaları yönüyle akla Hz. Yûşa ve Hz. İsa da gelebilir, ne var ki her ikisi de Hz. İsmail'den değil İsrail Oğullarındandır. Nitekim Hz. Musa, ikinci ayette kendisi gibi bir nebinin İsrail Oğullarından bir daha çıkmayacağını açıkça ifade etmektedir.

Hz. Musa 'benim gibi' sözüyle Peygamberimizi kastetmektedir; çünkü, cihad, getirdiği hükümler, koyduğu cezalar, cemaati arasında sözünün dinlenir olması.. gibi pek çok hususta Hz. Musa'ya benzeyen, Hz. Yuşa ve İsa değil, Peygamber Efendimiz'dir.

'Sözlerimi ağzına koyacağım.' ifadesi, Peygamber Efendimizin ümmî olup, okuma yazması bulunmadığı halde Kur'ân'ı ezbere okumasıdır. Yüce Allah, vahyi peygamberine inzal etmiş o da şifahen başkalarına aktarmıştır ki, bu konuda o sadece bir aracı durumundadır. Kur'ân'ın şu ayeti bu hususa dikkat çeker: "(Ey Nebi,) muhakkak ki bu (Kur'ân) âlemlerin rabbinin indirdiği bir kitaptır. Onu rûhu'l-emin (Cibrîl), uyaranlardan olman için, senin kalbine gayet açık bir Arapça ile indirmiştir. Bu, (Kur'ân'ın indirileceği) şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır. İsrailoğulları âlimlerinin, bunu bilmeleri, onlar için bir delil değil midir?" (Şuarâ suresi, 26/192-197.)

'Sina'dan gelme' ifadesi, Hz. Musa'ya Tur-ı Sina'da ilahî hükümlerin verilmesini; 'Sair'den doğma' Hz. İsa'ya İncil'in verilmesini; 'Paran dağlarında parlama' ise, Peygamber Efendimiz'in Mekke'den çıkacağını ifade eder. Paran, -Arapça okunuşuyla Faran- Mekke'nin eski isimlerinden olduğu gibi, Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde de,[96] Hz. İsmail'in Paran çölünde oturduğu anlatılmaktadır. Bu ayette 'mukaddesler' ifadesiyle de, Peygamberimizin her türlü ayıptan uzak bulunan âline ve ashabına işaret olunmaktadır. Keza bu son ayette geçen 'sağda ateşli ferman' ifadesi İslâm dinindeki Cihad'a işaret etmektedir.

Eldeki İncil metinlerinde de bu işaretleri görmek mümkündür:

"Taş köşenin başı oldu... ve o, gözlerimizde şaşılacak iştir... Allah'ın melekûtu sizden alınacak ve O'nun meyvelerini yetiştirecek bir millete ve-

---

[96] Tekvin, Bab: 21, ayet: 21.

rilecek ve bu taşın üzerine düşen parçalanacak; o da kimin üzerine düşerse onu toz gibi dağıtacaktır."[97]

"Rab size başka bir Faraklit verecektir; ta ki, daima sizinle beraber olsun."[98]

"O, size her şeyi öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir"[99]

"...ben gitmezsem Faraklit gelmez... ve O geldiği zaman günah, salah ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir."[100]

Birinci ayette geçen 'köşe taşı' Hz. İsa olamaz; çünkü Hz. İsa ve getirdikleri altında parçalanma ve toz gibi dağılma meydana gelmemiş, bu, Peygamber Efendimizle olmuştur. Zaten hükmeden Hz. İsa değil, Peygamber Efendimizdi. Nitekim, hükmetmek için gelmediğini[101] söyleyen de bizzat Hz. İsa'nın kendisidir. Diğer taraftan hadis-i şeriflerde, Peygamberimiz, kendisinin peygamberlik binasının köşe taşı olduğunu bizzat ifade etmektedir, yani, peygamberimizle peygamberlik tamamlanmış olmaktadır.[102]

Müteakip ayetlerde ise, Faraklit olarak geçen kelimenin aslı Yunanca'da 'Piriklitos' olup Arapça'da 'Ahmed' kelimesinin karşılığıdır. Zaten Kur'ân'da Peygamberimizin İncil'deki isminin 'Ahmed' olduğu zikredilir.[103] Esasında Peygamberimizin geleceğini ve vasıflarını anlatan pek çok İncil bugün elimizde mevcut değildir.

Üstün ve Eşsiz Ahlâkı

Gerek peygamberliğinin gerekse peygamberlikten önceki hayatının her bir döneminde, O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) herkese iyilik yapan, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gideren, sade bir hayat yaşayan, asla

---

97 Matta, Bab: 21, ayet: 42.

98 Yuhanna, Bab: 14, ayet, 15.

99 Yuhanna. Bab: 14, ayet: 26.

100 Yuhanna, Bab: 14, ayet: 7-8.

101 Bkz. Yuhanna, Bab: 12, ayet: 47. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Davud, Abdulahad, Tevrat ve İncillere Göre, çev.: Nusret Çam, Nil yay., İzmir 1992.

102 Bkz. Buharî, Menâkıb 18; Müslim, Fedâil 20.

103 Saff, 61/6.

yalan söylemeyen, kendisine kötülük yapanları bağışlayabilen, her konuda güvenilebilen "üstün ve yüce ahlâk sahibi" mükemmel bir insan olduğu, tarihle ilişkili bütün kaynaklarca tespit edilen bir gerçektir. Kur'ân, Peygamber Efendimizin eşsiz ahlâkını şöyle ifade etmektedir:

"Her hâlde Sen, ahlâkın -Kur'ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla- ihâtası imkânsız, idrâki nâkabil en yücesi üzeresin." (Kalem, 68/4)

Hayatın her safhasında her türlü hâl, durum ve engellemeler karşısında, ahlâkî değerlerin tamamını yaşayıp bunların canlı bir örneğini verebilmek, ancak doğrudan doğruya ilahî bir terbiyeye tâbi tutulan bir peygamber için mümkün olabilir.

O, bütün güzel hasletleri en yüce şahsiyet oluşturacak şekilde kendinde toplamıştır. Son derece cesur ve celadetliydi, ama, aynı zamanda son derece mütevazı, halim ve selimdi. Daha da önemlisi, cesaret ve celadeti kalpleri kırıp dökme noktasına varmadığı gibi, tevazuu ve affediciliği de hiçbir zaman zillet ve korkaklık seviyesine düşmemişti. Vakar ve ciddiyetinin yanında mütebessim ve huzur veren bir insan olan Peygamber Efendimiz, metin ve çetin oluşunun yanı sıra, insanları alabildiğine seven ve onlara merhamet eden birisiydi. Sevenlerinin kendisine en derin hislerle teveccüh ettiği manevî bir mevkide olmasına rağmen, o bir çocukla dahi sohbet edebilecek kadar mütevazı idi. Ve yine O, son derece cömert idi, ama bunu israf derecesine vardırmayacak kadar da iktisatlı idi. Bunlar gibi daha pek çok güzel ahlâkı şahsında toplayan, yaşayan ve örnek olan bir insanın durumu ancak onun özel ve görevli bir insan oluşuyla (peygamberliğiyle) izah edilebilir.

Hayatı boyunca sade bir hayat yaşamayı tercih eden Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), Mekke döneminde kendisine defalarca yapılan makam ve servet gibi dünyevî vaadleri her seferinde reddetmiştir. Uzak kaldığı bu hususlardan, ailesinin ve çocuklarının da beri olmasını sağlamıştır. Gerek zekât ve sadakanın yasak olduğu aile efradına bakıldığında, gerekse, kendisine bir kolye takma izni bile verilmeyen kızı Fatıma'ya bakıldığında onun bu hassasiyeti daha iyi anlaşılacaktır.[104] Medine döneminde de elde ettiği çeşitli muvaffakiyetler, zaferler ve malî

---

[104] Bkz. Nesaî, Zînet 39.

imkânlardan sonra hiç değişmemesi, O'nun yüce ve yüksek ahlâkının doğruluk derecesini gösterir. Büyük zafer ve fetihlerden sonra bile, bakışının bulanmaması, başının dönmemesi, vazifesini başladığı gibi bitirmesi, peygamberliğinin en parlak bir delilidir.

Hasılı, O'nun –faraza- söz ve davranışlarında yalan ve samimiyetsizlik olsaydı, gerek peygamberlik öncesi gerekse peygamberliği döneminde mutlaka bir açık verecek, ve neticede fırsat kollayıp duran hasımları, kılıca sarılma lüzumu duymadan –bu durumu değerlendirmek suretiyle- maksatlarına ulaşacaklardı.

Şu halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, O'nun hiçbir mucizesi olmasa bile bizzat kendisi, kendi doğruluğuna ve peygamberliğine büyük bir delil ve şahittir.

İnsanlık Tarihinde Gerçekleştirdiği İnkılaplar

Beşer tarihinde, kompleks bir varlık olan insan unsurunu, Peygamber Efendimiz'den daha iyi anlayan daha iyi yoğurup yetiştiren, tarihe mal edip numune kılan ve de yetiştirdiği kimseleri medenî milletlere yol gösterici mürşid ve muallimler haline getiren ikinci bir insan göstermek mümkün değildir.

O, Hak'tan, hak olan mesajlarla gelmiş hak bir peygamberdir. Ortaya koymuş olduğu pâk hayat ve gerçekleştirmiş olduğu eşsiz inkılap, onun Allah adına konuştuğunun cerhedilemez (ibtal edilemez) delilleridir.

Bu cümleden olarak, birkaç hususu hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Hayatı bütün yönleriyle kucaklayan ve zaman aşımına uğrama, yetersiz kalma ve yeniden düzenleme gibi noksanlıklardan uzak evrensel bir nizamı, bir adam, bir çocuk, bir köle ve bir kadınla başlatıp yirmi üç yıl gibi çok kısa denilebilecek bir zamanda yerleştiren bir Zat'ın peygamberliğinden nasıl şüphe duyulabilir? Hiçbir pedagoji eğitimi görmeyen, hiçbir askerî okul bitirmeyen, hiçbir ictimaî mektepten çıkış almayan, teleskop ve mikroskopla hiçbir tanışıklığı bulunmayan, hele hele okuma-yazması olmayan o Zat'ın her sahada o sahanın uzmanlarına aşkın, şaşmaz ve eskimez sözler söylemesi başka nasıl izah edilebilir?

Peygamber Efendimiz, güçsüzlerin ve fakirlerin alabildiğine ezildiği, kabile ve soylarına göre insanların değer gördüğü, piyasayı faiz ve karaborsanın teslim aldığı ve kuvvetin kanun haline geldiği bir ortamdan, diğer bir ifadeyle, çölün inatçı, zulümkâr ve kendini beğenmiş insanlarından, insanlığın en önemli rehberlerini çıkarmıştır. Bu durum onun peygamberliğinin dışında ne ile izah edilebilir?

Kalbe ve kafaya yerleşmiş inançları ve hele saplantı derecesindeki huyları değiştirmenin ne derece zor olduğu ortadadır; hususiyle, belli bir yaşı aşmış insanlara yanlış ve batıl inançlarını terk ettirmek çok daha zordur. Bugün, bırakın içki, kumar, fuhuş, rüşvet, dolandırıcılık, hırsızlık gibi alışkanlıkları- bir sigarayı bile insanlara bıraktırmak çok büyük bir başarı sayılmaktadır. İlim adamları zararlarını anlata anlata bitiremedikleri halde, sigara gibi içki de, kumar da terk ettirilememektedir.

Şimdi Peygamber Efendimiz'in (aleyhi ekmelüttehaya) çehresini değiştirdiği asra uzanalım. Kendisi hükümdar olmadığı, yani hiçbir tahakküm ve zorlamayla işini yürütmediği –ve zaten tahakküm ve zora başvurma imkânına sahip bulunmadığı- halde, âdet ve alışkanlıkları damarlarına kadar işlemiş, inatçı, mutaassıp ve geleneklerine son derece bağlı muhtelif kabile ve topluluklardan küçük bir imkânla ve gayet kısa bir zamanda, o Zat'ın, bir değil, onlarca, belki yüzlerce âdet ve alışkanlığı kaldırdığına şahit oluyoruz. Bunun da ötesinde, bu alışkanlıkları kaldırmakla kalmayıp onların yerine insanı insan yapan hasletleri yerleştirdiğini görüyoruz. Bunları bilen her bir insana 'Sen Allah'ın resûlüsün.' demek düşmez mi?

O (aleyhissalatu vesselâm), bütün bu işleri yaparken, korkutma ve zorlamaya başvurmadan sevdirmeye dayalı ikna yoluyla kalplere girmiştir. Zaten, tehdit ve zorlamaya başvurmuş olsaydı, getirdiği dinin asırları aşıp bugüne gelmesi de asla mümkün olamazdı. O, muhabbeti, müsamahası, şefkati, merhameti ve affediciliği ile yalnızca dostlarının değil, kendisine kılıç çekmiş –Halid, Vahşi, Ebu Süfyan, Hind, İkrime ve Safvan gibi- düşmanlarının bile kalplerini bir bir fethetmiştir.

Tebliğ ettiği Kur'ân ve onun canlı tefsiri olan Sünnet'iyle dünya nüfusunun dörtte birinin ferdî ve ictimaî hayatına modellik yapan, her gün

en az beş defa yeryüzünün dört bir yanında ismi ilan edilen ikinci bir insan göstermek mümkün değilse, –ki, değildir- o zaman o Zat için, 'Böyle birisi ancak gücünü Allah'tan alan bir peygamber olabilir.' diye düşünülmesi gerekmez mi?

Mâzî ve İstikballe Alâkalı Verdiği Haberler

Gaybı bilmek tamamen Allah'a aittir. Kur'ân, birçok ayetiyle bu gerçeğe dikkat çeker.[105] Bu itibarla Peygamber Efendimiz bir beşer olarak gaybı bilemezdi; ancak o Allah'ın bildirmesiyle biliyordu. Nitekim bir ayette bu husus şöyle ifade edilir:

"Gaybı bilen O'dur. Gayba kimseyi muttali kılmaz, ancak (bildirmeyi) dilediği resûl bunun dışındadır.." (Cin, 72/26-27.)

O kendiliğinden bir şey söylemiyordu, söyledikleri, yalnızca Allah'ın bildirdikleriydi. Bu cümleden olarak, Peygamber Efendimizin gaybla ilgili haberlerini, geçmiş ve geleceğe ait olmak üzere iki grupta değerlendireceğiz.

a- Kur'ân vasıtasıyla, onun gerek fert gerekse, Âd, Semûd ve İrem kavimleri gibi geçmiş toplumlara ait verdiği haber ve bilgilerin hiçbiri, on dört asırdır yapılan ilmî araştırmalar ve arkeolojik kazılarla yalanlanamamış, hatta, tam tersine her geçen gün yeni buluş ve gelişmelerle doğrulanmıştır. Ayrıca o, anlattıklarını, sadece tarihte kalmış hikâyeler olarak değil, yaşanmış bu hâdiseleri ders çıkarılması gereken birer ibret sahnesi olarak takdim etmiştir. Acaba, okuma yazması olmayan Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm), hem kendi zamanındaki hem de gelecekteki ilim adamları ve mahfilleri karşısında- Tevrat ve İncil gibi ilahî kaynaklı mukaddes kitapları kendinden emin bir şekilde kritiğe tâbi tutup, doğrularını tasdik, yanlış ve muharref yanlarını tashih etmesi, O'nun bir peygamber olmasından başka ne ile izah edilebilir?

b- Onun -Kur'ân'da bildirilenler hariç- ileride vuku bulacağını söylediği gaybî haberlerden birkaçını burada zikredebiliriz: Bedir'de Peygamber Efendimizin savaş öncesinde –Ebu Cehil, Utbe, Şeybe ve Velid gibi-

---

[105] Bkz. En'am, 6/50, 59; A'raf, 7/188.

inkârcıların ileri gelenlerinin öleceklerini yerleriyle birlikte haber vermesi ve bu durumun aynen gerçekleşmesi;[106] vefatından sonra ailesi içinde kendisine ilk kavuşacak olanın Fatıma (r.anha) olacağının haber verilmesi ve altı ay sonra kızının babasına kavuşması;[107] Hz. Hasan daha küçük bir yaşta iken, ona işaretle "Bu benim evladım Hasan, o seyyiddir, Allah onunla iki azim topluluğu birbiriyle sulh ettirecektir."[108] buyurması ve bu durumun ileride aynıyla tahakkuk etmesi; Ammar b. Yasir'in vuku bulacak bir fitne içinde şehid edileceğinin haber verilmesi; [109] annesi tarafından akrabası olan Ümmü Haram'ın ileride bir sefere iştirak edeceğini haber vermesi[110] ve bu haberin Kıbrıs seferiyle gerçekleşmesi…[111]

Peygamber Efendimizin uzak istikbale ait verdiği haberler de söz konusudur ki, bu haberler yorum isteyen haberler olması yönüyle bu çalışmanın hacmini aşmaktadır.

Hasılı, kendisinden asırlar önce vuku bulmuş ve bulacak olan olayları tam bir doğruluk ve mükemmel bir üslup ile nakleden bu ümmî Zat'ın önünde bir kere daha eğilip 'Sen Allah'ın Rasûlüsün.' demekten öte, önümüzde başka bir yol kalmıyor.

Göstermiş Olduğu Mucizeler

Mucize, Allah'ın, gerek vahyin doğruluk ve sıhhatini desteklemek için gerekse, müminlerin imanını kuvvetlendirip, inkârcıların inadını kırmak için peygamberleri vasıtasıyla göstermiş olduğu harikulade durum ve hallerdir. Peygamberimizin mucizelerini Kur'ân ve diğer kevnî mucizeler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz:

Ebedî Mucize: Kur'ân

Hiç şüphesiz ki O'nun en büyük mucizesi Kur'ân'dır. Çağlar üstü bir gerçekliğe sahip bulunan özelliğiyle Kur'ân her şeyden önce, Peygam-

---

106 Bkz. Müslim, Cennet 76-77.

107 Bkz. Buharî, Menakıb 25; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 98,99; İbn Hanbel, Müsned, I,6.

108 Buharî, Sulh 9; İbn Hanbel, Müsned, V,49.

109 Tirmizî, Menakıb 35.

110 Bkz. Buharî, Ta'bir 12; Müslim, İmare 160.

111 Bkz. İbn Hacer, İsabe, IV, 441.

ber Efendimiz'in peygamberliğini destekleyen bir delil olarak karşımızda durur.

Kur'ân, ümmî bir insanın elinde ortaya çıkışı, ihtiva ettiği hakikatlerin birbiriyle çelişmeyişi, geçmiş ve geleceğe dair haberler verişi ve asırlar öncesinden kevnî bilgilere temas edişi gibi mucizevî yönleriyle, hem Allah kelâmı olduğuna apaçık bir delildir, hem de Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) peygamberliğini ispat eden bir delildir.

Her peygamber, kendi zamanında revaçta olan meselelerle alâkalı mucize göstermiştir. Meselâ, Hz. Musa (aleyhissalatu vesselâm) zamanında, Mısır'da 'sihir' revaçta olduğundan O, bütün sihirleri yutup iptal eden ve bütün sihirbazları dize getiren 'asâ' mucizesiyle gelmiştir; Hz. İsa (aleyhissalatu vesselâm) zamanında ise 'tıp' revaçta olduğundan o, onulmaz hastalıkları iyi etme ve ölüleri diriltme mucizesiyle gelmiştir; Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) zamanında ise, şiir, güzel söz söyleme sanatı (belağat) el üstünde tutulduğundan ve belki ondan sonraki zamanların dahi en tesirli ve güçlü silahı 'söz söyleme sanatı' olacağından, O da, en büyük mucize olarak bütün şairleri, hatipleri, edipleri susturan Kur'ân mucizesiyle gelmiştir.[112]

Diğer Mucizeler ve Bu Mucizelerle Alâkalı Olarak Vurgulanması Gereken Hususlar

Peygamber Efendimize ait mucizeler tabiatıyla sadece Kur'ân'dan ibaret değildir. O, 'bütün âlemlere rahmet olarak gönderildiği'[113] için her türden mahluk ile alâkalı mucizeler göstermiştir.[114] Nasıl ki büyük bir hükümdar bir yaverini/elçisini çok çeşitli milletlerin ve toplulukların bulunduğu bir diyara gönderse, orada bulunan her millet, her kabile ve her sınıf, kendi milleti, kabilesi, sınıfı adına o elçiyi karşılayıp 'hoş geldin' der, ona şükranlarını arz eder ve alkış tutar; aynen öyle de, varlığın yegâne Sahibi ve Yaratıcısı olan Allah tarafından âlemlere gönderilen bir elçi ola-

---

[112] Kur'an'la ilgili gerekli malumatı 'Kitaplara İman' bölümünde ele alacağız.

[113] Bkz. Enbiya, 21/107.

[114] Bu tür mucizeler, Cenab-ı Allah'ın, gönderdiği peygamberini teyid etmek için kainatta cereyan eden âdetini değiştirmesiyle meydana gelen harikulâdeliklerdir.

rak Peygamber Efendimiz, insanoğluna bir memur ve meb'us olarak geldiği gibi, diğer mahlûkata da rahmet olarak gelmiştir. Şöyle ki, varlıklar, peygamberlerin, hususiyle en son ve en kapsamlı mesajın sahibi Peygamber Efendimizin verdiği 'tevhid' dersiyle, abes, boş ve manasız görülmekten kurtulup bir anlam ve değer kazanmışlardır. Bu münasebetle de, meleklerden cinlere, yıldızlardan ağaç ve taşlara, hayvanattan bitkilere kadar her taife, her sınıf –kendilerine has bir dille- O'na şükranlarını arz edip O'nun elinden sadır olacak mucizelere birer vasıta olmuşlardır. Böylece bütün bir varlık, kendisine rahmet olarak gönderilen Elçi'nin doğruluğuna şahitlik yapıp peygamberliğini âleme ilan etmişlerdir.

Vurgulamaya çalıştığımız bu husus mübalâğalı ifadeler olarak algılanabilir. Bu noktada şunu hatırlatmakla iktifa edeceğiz: Unutulmamalıdır ki, Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) getirdiği mesaj, vesile kılındığı rahmet, bütün âlemlerle alâkadardır,[115] buna göre, kâinatın her bir âleminin O'nun risaletini/peygamberliğini tasdik eden mucizelere sahne olması gayet makul bir durumdur.

Mucizeyi, imkânı yönünden inkâra imkân yoktur. Çünkü mucizeler peygamberlerin elinde görülmüş olsalar da onları varlık sahasına çıkaran, kendisi için zor ve kolay diye bir şey olmayan, Kur'ân'ın ifadesiyle 'dilediğini yapan'[116] yüce Allah'tır. Allah (c.c.), ilahî âdetinin gereği olarak sebepler ve kanunlar[117] çerçevesinde icraatta bulunur. Ama, O, sebepler dâhilinde icraatta bulunmak mecburiyetinde de değildir. Allah için herhangi bir mecburiyet söz konusu olamaz. Bu yüzden O, gerek hiçbir şeye mecbur olmadığını göstermek, gerekse akılların sebep ve kanunlar ağına takılıp kalmasını önlemek için, zaman zaman farklı icraatta bulunur, böylece bize irade ve kudretinin sebep ve kanunları aşan sınırsız ve sonsuz bir keyfiyette olduğunu hatırlatır.

---

[115] Nitekim bir ayette şöyle buyurulur: "(Ey nebi,) Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik" Enbiya, 21/107.

[116] Burûc, 85/16.

[117] Burada 'kanun' kavramına kısaca değinmemiz yerinde olacaktır: Kanunlar, yüce Yaratıcı'nın, eşyayı sebep-sonuç çizgisinde, düzenli bir devamlılık içinde yaratma ve devam ettirme usulünün (âdetinin) bize yansıyan görüntüsüdür. Allah, varlığı sebep-sonuç çizgisi içinde yaratmaya mecbur değildir, ama bizim O'nu nasıl yarattığını anlayabilmemiz için böyle bir yaratılış biçimine ihtiyacımız vardır. İlimler, bu ilahî icraatın -meşietine bağlı olarak- muttarid cereyan etmesinin keşfinden ortaya çıkar.

Mucizelerin tamamı her yerde, herkesin açıkça göreceği bir şekilde cereyan etmemiştir. Şayet böyle olmuş olsaydı, o zaman, aklın varlığının bir hikmeti kalmazdı. Zira böyle bir durumda, insanlar, iradeleri ellerinden alınmış olduğu için cebren imana zorlanmış olurlardı ki, bu, onların içinde bulunduğu imtihanın sırrıyla bağdaşmaz.

Mucizelerin çoğunu, yalan üzerinde birleşmeye tenezzül etmeleri mümkün olmayan bir topluluk nakletmiştir. Bazıları ise, bu seviyede bir cemaat tarafından nakledilmese de diğer şahitlerin/sahabilerin buna itiraz etmemesiyle, onlara yakın bir rivayet kuvveti kazanmışlardır.

Peygamber Efendimizin Mucizeleri

a. Kur'an'da Zikredilen Mucizeleri

Mi'rac Olayı

Kur'ân'ı Kerim'de, mirac mucizesine, biri olayın başıyla diğeri sonraki safhasıyla ilgili olmak üzere iki ayrı yerde şöyle değinilir:

"Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, (Muhammed) kulunu, Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir." (İsrâ, 17/1)

"Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki, iki yay arası (imkân ve vücub arası) kadar, hatta daha da yakın. Bunun üzerine Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. (Muhammed'in) gözüyle gördüğünü kalbi yalanlamadı."(Necm suresi, 53/8-11)

Kur'ân'ın, Miraç mucizesinin başlangıcı olan İsrâ olayını anlatırken 'noksan ve eksik sıfatlardan münezzeh olan O Allah ki..' anlamında 'sübhâne'llezî..' gibi bir ifadeyle başlaması gayet dikkat çekicidir. Bununla aslında Allah'ın, biz inanan kullarına vermek istediği mesaj şudur: Bakın, şimdi size bir olayı haber vereceğim, sakın, bu mümkün olabilir mi, türünden bir düşünceye kapılmayın, çünkü bu işi gerçekleştiren Benim ve Benim için noksanlık ifadesi olan hiçbir zorluk veya güçlük asla söz konusu değildir.

Kudreti ve lütfu sınırsız olan yüce Allah, derin ve duru kulluğuyla mahiyetini inkişaf ettiren Resûlünü lütfuyla huzuruna alıp hiçbir varlığa nasip olmayan bir hususiyete mazhar etmiştir. Miraç yolculuğunda Peygamber Efendimiz kendisini çepeçevre saran maddî sebepleri aşarak, Rabbini görmeğe mani buudları geride bırakarak, cismen ve ruhen vardığı makamda Cenab-ı Hakkı müşahede etmiştir. Bu sırlarla dolu yolculuğunda O, peygamberlerle selâmlaşıp konuşmuş, melekleri görmüş, cenneti ve güzelliklerini seyretmiş, cehennemi ve azametini görmüştür.[118]

Yüce Allah, peygamberinin, ümmetine anlatacağı meseleleri itmi'nan ve yakîn içinde anlatması için, daha açık bir ifadeyle, gıyaben inandığımız şeyleri bizatihi müşahedesi olarak bize intikal ettirmesi için, hatta Allah'ı görsün ve görmeye dayalı olarak da 'vardır' desin diye, bu miracı ona lutfetmiştir.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bu yolculuğunda, bir saatine bin yıllık dünya hayatının kâfi gelmediği cenneti seyredip ve de bir anlığına bin yıllık cennet hayatının kâfi gelmediği cemalullah'la müşerref olduktan sonra; Kur'ân'a ait bütün meselelerin hakikatlerini, temessül keyfiyetlerini, bütün ibadetlerin anlam ve hikmetlerini görüp anladıktan sonra, bunları anlatmak için yeniden yeryüzüne/aramıza dönmüştür.

Ay'ın Bölünmesi (Şakk-ı Kamer)

Kur'ân'ın "Kıyamet yaklaştı ve Ay yarıldı." (Kamer, 54/1.) diyerek bize haber verdiği bu mucize, hadis kitaplarında nakledilir. Sahabeden İbn Mesud bu hâdiseyi bize şöyle anlatır: "Bir defasında biz Mina'da Resulullah ile birlikte iken, ansızın Ay iki parçaya ayrıldı. Bir parçası dağın arkasında, bir parçası da önünde idi. Bunun üzerine Resûlullah bize 'Şahit olun!' buyurdular."[119]

Bu türden mucizelere inanamayanlar, esasında Allah'ı ve O'nun kudretini takdir edememişler, demektir. 'Mucize ile Ay parçalanmaz.' diyenler, farkında olsunlar veya olmasınlar 'Allah, Ay'ı parçalayamaz.' der gibi bir çıkmaza düşmüş olmaktadırlar.

---

[118] Bkz. Buharî, Salât 1; Müslim, İman 263; Nesaî, Salât 1; İbn Mace, İkame 194.

[119] Bkz. Buharî, Menakıb 27; Müslim, Sıfatu'l-Münafikîn 44; İbn Hanbel, Müsned, I, 377.

Yine bu çerçevede, bir kısım mü'min zevatın, 'Allah'ın sünnetinde/âdetinde bir değişiklik bulamazsın.'[120] şeklindeki ayetlerin ifadesinden hareketle, 'Allah'ın bu işi yapmayacağı' tarzında, iddialarına şahit olmaktayız. Böyle bir yaklaşıma cevaben deriz ki, evet, Allah'ın kâinatta değişmeyen ve süreklilik arz eden kanunları vardır, ancak, sebep-sonuç çizgisinde yürütülen bu faaliyetler, O'nun (c.c.) farklı bir icraat sergilemesine mani değildir, bu sadece meselenin bize bakan yönüyle ilgilidir. Meselâ, sebepler açısından, bir çocuğun meydana gelmesi için, anne ve babanın birlikteliğini -veya çocuğun oluşumuna sebep olan unsurların bir araya getirilmesini- bir sünnet/âdet olarak va'z eden Allah (c.c.), farklı bir icraatıyla Hz. İsa'yı (aleyhissalatu vesselâm) babasız dünyaya getirmiştir.

Burada çok önemli olan bir hususa vurgu yapmak istiyoruz: mucizeler her yerde her an herkesin açıkça görüp inanmaya mecbur olacağı bir şekilde cereyan etmemiştir. Zira mucize, insanlara bakan yönüyle inananların imanını kuvvetlendirmek ve inanmayanların inkârlarındaki inatlarını kırıp ikna etmek içindir, yoksa onları zorlamak için değildir. Şayet böyle olmuş olsaydı, o zaman aklın varlığının bir hikmeti kalmazdı; insanlar ellerinden iradeleri alınarak cebren imana zorlanmış olurlardı. Bu, kulluk teklifi ve imtihan sırrının ortadan kalkması demektir ki, bunun sonucunda elmas ruhlu Ömer ile kömür ruhlu Ebu Leheb arasında bir fark bulunmazdı, yani, insanlar iman noktasında birbirine eşit olurlardı. Bunun içindir ki, Ay'ın ikiye ayrılması gibi büyük bir mucize, gecenin belli bir vaktinde, kısa bir zaman içinde, belli sayıda bir insanın gözleri önünde meydana gelmiş ve neticede hem bu vak'aya şahit olanlar hem de sonradan gelecekler için ne iradelerinin tercih hakkı ellerinden alınmış, ne de akıllarının düşünce kapısı kapatılmıştır.

b. Hadis Kitaplarında Zikredilen Mucizeleri

Hadis kitaplarında Peygamberimizin (aleyhissalatu vesselâm) pek çok mucizesi rivayet edilip meşhur olmuştur. Bunlar o kadar çoktur ki, hepsini burada saymak ve anlatmak bu çalışmanın hacmini artıracağından sadece, bunlardan en çok duyulan ve en yaygın olanlarından birka-

---

[120] Bkz. Ahzab, 33/62; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23; İsrâ, 17/77.

çını zikretmekle yetineceğiz. Burada Kur'ân'da zikredilenlerin dışında şunları sıralayabiliriz: Parmaklarından suyun akması,[121] az yemeğin bereketlenip çoğalması,[122] hasta ve yaralıların şifa bulmaları,[123] dağların-taşların selâm ve şehadetleri,[124] dualarının anında kabul olması.[125]

Hissî/Maddî Mucizelerle İlgili Bir Değerlendirme

Bu başlık altında bir hususun hatırlatılmasında fayda mülâhaza ediyoruz. Gerek Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) gerekse diğer peygamberlerin mucizeleri, tenasüb-i illiyet prensibine uygun olmasa da bir kısım sebepler üzerine bina edilmiştir. Meselâ, Allah Rasulü'nden sadır olan mucizelere bakacak olursak: O, bir defasında susuz kalan ordusunun su ihtiyacını gidermek için parmaklarından şakır şakır su akıtır, ancak O, böyle bir mucizeyi izhar ederken parmaklarını bir miktar suya daldırır. Bir başka defasında ise, üç yüz civarında sahabiyi doyurmak için bir-iki avuç hurmayı değerlendirir ve Allah'ın yaratmasıyla onu bereketlendirir. Bütün bunlardan şunu anlıyoruz: Allah (c.c.), sebepler dairesi içinde bulunulduğu sürece sebepleri tamamen ortadan kaldırmamaktadır. O (c.c.), peygamberlerinden sadır olan mucizeleri dahi, cüz'î sebepler vasıtasıyla lutfetmekte ve bununla sebeplerin ehemmiyetine dikkat çekmektedir.

Netice itibarıyla Efendimiz'in (sallallahü aleyhi vesellem) konumunu aklî, mantıkî delillerle gerek zihnimizde ve gerekse hayatımızda bir kere daha belirlemek ve yerini tahkim etmek zorundayız. O'na olan iman ve teslimiyetimiz ne kadar derinse getirdiği mesajdan, nurdan istifademiz de o ölçüde olacaktır.

---

121 Bkz. Buharî, Şurût 15; Müslim, Fedail 4-6.

122 Bkz. Buharî, Eyman 22; Müslim, Eşribe 142.

123 Bkz. Buharî, Fedailu's- Sahabe 9; Müslim, Fedailu's-Sahabe 34.

124 Müslim, Fedail 2; Buharî, Menakıb 25.

125 Buharî, İstiska 7; Müslim İstiska 1.

...Ve Gaybın Son Habercisi[126]

Allah, kâinat ve insan konusunda son sözü, varlık ağacının çekirdeği, kâinat kitabının ille-i gâiyesi ve Hakk'a davetin en gür sesi olan Hazreti Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) söylemiştir. "Gayb" ve "Gaybu'l-gayb"ın son habercisi O, eşya ve hâdiselerin yanıltmayan yorumcusu O, insan ve Yaratıcı münasebetini hem de herhangi bir iltibasa meydan vermeyecek şekilde ortaya koyan O ve böyle bir münasebetin gereklerini açık-seçik belirleyen de O'dur. O, bir yönüyle ilk ve Hakk'a en yakın, diğer yönüyle de son, fakat en emin bir kurbet rehberidir.

Melekler O'nun muntazırı, nebiler müjdecisi, veliler de O'ndan ışık alan O'nun meyveleridirler. Nübüvvet çerağı başta O'nunla tutuşturulmuş, özündeki mânâ ve muhteva da en nurefşan şekliyle yine O'nunla ortaya konmuştur. Evvelden evvel ilk nur O'nun nuru, son ışık tufanı ise O'nun haricî âlemdeki zuhurudur. Bir başka zaviyeden O, âfak ve enfüsün fihristi, varlığın özü, usâresi, yaratılış ağacının gaye çerçevesinde en münevver meyvesi ve Yüce Yaratıcı adına bütün ins ü cinnin de efendisidir.

O, özü ve konumu itibarıyla her zaman tavsif üstü, zatı açısından nazîrsiz, ötelere ait derinlikleri zaviyesinden ferid-i kevn ü zaman, elindeki mesajıyla da apaçık bir bürhandır. Şöhreti tâ Âdem Nebi öncesine dayanmakta; ziyası vücudundan evvel dillere destan; kudûmu ise –ayağı başımızın tacı– bütün insanlığa bir ihsandır. Varlığı vücud sadefinin en saf incisi, mesajı da mesajların en umumîsidir. İlmi bütün ilimlerin zübdesi, irfanı, etrafında en dırahşan çehrelerin toplandığı tertemiz bir kaynak, ufku da sonsuzu temâşâya koşan saf ruhların rasathanesi mesabesindedir. Gözler O'nun her yana saçtığı nurlar sayesinde gerçek çehresiyle eşyayı temâşâ etme fırsatını elde etmiş; kulaklar O'nun söz zemzemesiyle söz cevherinden o güne kadar işitilmemiş lâhûtî besteler dinlemiş; O'nun atmosferinde nice gizli şeyler ayan olmuş ve bulanık düşünceler

[126] Yeni Ümit, Ocak-Şubat-Mart 2003, Cilt 9, Sayı 59

de durulup safvete ulaşmıştır. O'nu gören ve O'nu dinleyenlerin ruhlarındaki paslar çözülmüş, gözlerindeki buğular silinip gitmiş; başların en başından, sonların en sonundan verdiği haberlerle beşer idrakini aşkın bütün meçhuller aydınlanmış, belirsizlikler birer birer mânâ zeminine oturmuş ve topyekün varlık yaratılış gayesi açısından okunup yorumlanan bir şiir ve ebediyet edalı bir beste hâline gelmiştir.

Bütün ilimler O'nun bilgi deryasından sadece bir katre, umum hikmetler de O'nun mârifet çağlayanından küçük bir damladır. O'nun hayatının saniye ve saliselerine nisbeten bütün zamanlar âdeta bir âşire; O'nun maskat-ı re'si olması sırrıyla, kâinatlar yanında bir tırnak hükmündeki şu yerküre de bütün varlığa denk bir cihandır. Taayyün ve kaderî programda evvel O, nübüvvet davasında son sözün hatibi O, zahirin hakiki şârihi O, esrâr-ı bâtının nâtıkı da O'dur. Ruhu-l'Kudüs'ten ilmî ve aklî hakikatleri almaya müsait yaratılması, engin şuuru, üstün idraki, melekût ötesine açık kalbi ve öteler ötesini temâşâya müstaid sırrıyla O nübüvvet tahtının sultanı, ötelere açık nurânî bir âhize gibi aldığı şeyleri ruhlara ve akıllara arızasız duyurması itibarıyla da risalet âleminin en beliğ tercümanıdır.

O, zatına ait hususiyetleri mahfuz, nübüvvetinin gereği bize Cenâb-ı Hakk'ı zât-sıfât-esmâsıyla bildirir, tanıttırır ve O'na karşı bizlerde sorumluluk duygusu uyarır; bu yönüyle O, bilinmezleri bildiren, idrak edilmezleri ruhlarımıza duyuran bir tarif edici ve bir muallim-i ekberdir. Dinî hükümleri tebliğ, insanî değerleri talim ve ahlâkî esasları temsil yanı itibarıyla da O, muvazzaf bir müşerri', bir kanun vazıı ve hakikatler hakikatinin bir kavl-i şârihidir.

Nübüvvet, risalet ve bunların vesayetinde vilâyet, zâhire açık oldukları gibi, bâtına karşı da "müfettehü'l-ebvâb"dırlar. Hatta onların akılları dahi, bu ilâhî mansıbın boyasıyla bir insibağdan geçmiştir; geçmiş ve birkaç kadem onların gerisinde durmakta ve onların buyruklarını beklemektedir. Onların akılları gibi haddini bilip nübüvvet vesayetine giren bir akıl, "Ruh-u A'zam"la nurlanır ve insan hakikatinin

önemli bir buudu hâline gelir, zamanla da zâhirin yanında bâtını da sezmeye, evvelin yanında âhiri de duymaya başlar.

Varlığın hem zâhiri vardır hem de bâtını; zâhir, gözle görülür, duyu organlarıyla hissedilir; akıl ve muhakemeyle de değerlendirilir. Bâtın ise ancak, onu duyma donanımıyla yaratılmış kimselere Allah tarafından açılır ve zâhirin ötesinde bir ses, bir soluk, bir renk ve bir desen olarak kendini hissettirir. Nebiler işte bu sesi, bu soluğu, değişik dalga boylarında bütün bir ömür boyu dinler ve hep ona göre tavır belirlerler.

Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) hususî konumuna göre hususî donanım açısından bu konuda mutlak bir fâikiyetin remzi ve sesidir. O, Allah'ın duyurmasıyla duyulmazları duyar, görülmezleri görür; yer yer, ruhunun zaman ve mekân üstü bir mahiyet almasıyla ruhanîlerin önüne geçer; Hakk'ın en mükerrem ibadı melekleri aşar ve gidip tâ "Kab-ı kavseyni ev ednâ" ufkuna ulaşır. O'nun Hak katındaki payesi kadar halk içinde de mütemâdî ve sarsılmaz bir itibarı vardır. O ömür boyu kıl kadar doğruluktan ayrılmamış; dost-düşman herkese güven vadetmiş; Hak'tan aldığı mesajları lâhûtîliğindeki cazibesiyle muhataplarına sunmuş; her zaman mâsumiyetiyle hatırlanmış, masûniyetiyle bilinmiş; fizik ve metafizik âlemlere açık keskin fetanet ve aydınlık ruhuyla tabiat ve mâverâ-i tabiatı hep doğru okumuş, doğru yorumlamış; dolayısıyla da ön yargılı olmayan bütün temiz vicdanların hemen hepsi hiç tereddüt göstermeden O'na koşmuş; en mütemerrid nefisler O'nun karşısında dize gelmiş, en müstesna dimağlar O'nun mesajlarında aklın yaratılış gayesini okumuş ve O'na teslim olmuşlardır. O'nun sayesindedir ki, insanoğlu, hayvâniyet ve cismâniyetten sıyrılarak kalb ve ruhun hayat mertebesi seviyesinde bir ufka yönelmiştir. O, varolma ufku itibarıyla vücud-u haricîye açılan kapının sırlı anahtarı, varolma gayesini gerçekleştirme adına da Hakk'a giden doğru yolun rehberi ve ebedî saadetin de şefaatkânıdır.

O'na kadar gelip geçmiş bütün nebiler O'nun dediğini demiş, O'ndan sonra gelen bütün evliyâ ve asfiyâ ise -fevkalâde halleri davalarına senet- O'nu tasdik etmiş ve mazhariyetlerinin de O'ndan olduğu itirafında bulunmuşlardır.. evet O, "Allah" deyip nazarları tevhide çevirmişse, bütün enbiyâ ve mürselînin sesi-soluğu, bütün evliyâ ve asfiyânın müşahede ve keşifleri de bunu müeyyiddir.

O, emin bir iman abidesiydi; dediklerini kılı kırk yararcasına yaşıyor, tavırlarını hep ötelere göre ayarlıyor ve hayatını Hakk'ı görüyor ve O'nun tarafından görülüyor olma derinliğiyle yaşıyordu; herkesten daha hassas davranıyor, her haliyle ciddî bir sorumluluk tavrı sergiliyor; her zaman hüsn-ü akıbet peşinde koşuyor ve gözünü bir lâhza olsun hedeften ayırmadan hep namzet olduğu noktaya doğru koşuyordu; koşuyor ve herkese Allah'la arasındaki o derin münasebetten çizgi çizgi mânâlar sunuyordu.

O'ydu varlığın mânâsını şerh ederek gerçek sahibine bağlayan; eşya ve hâdiselerin özündeki hikmet ve maslahatları ortaya çıkaran; bize burada yalnız olmadığımızı sık sık hatırlatan; görülüp gözetildiğimizi ruhlarımıza duyurarak içlerimize inşirah salan; vahşetlerimizi izale edip gönüllerimizi ünsiyetle şahlandıran ve bize, baba ocağı gibi bir yerde bulunuyor olma duygularını yudumlatan. Eğer bugün bu sımsıcak yuvada her şeyin yerli yerince dizayn edildiğini görüp hissediyorsak, eğer kalblerimiz hakikat aşkıyla çarpıyorsa, eğer varlığı tahlil ve tanıma adına bir şeyler yapıp ortaya koyabiliyorsak bu dimağlarımızda O'nun tutuşturduğu çerağdandır. Evet, insan, varlık ve topyekün kâinatlar hakkında ne biliyorsak bütün bunlar O'nun, ruhlarımıza duyurduğu icmâlin inkişâfından ibarettir.

O, dünü, bugünü ve yarını itibarıyla insanlığı yeniden inşa etmiştir, ediyor ve edecektir. Kendi devrinde, tabiatlara sinmiş binlerce senelik çarpık anlayışları, gayriinsanî davranışları, sû-i ahlâk ve mizaç inhiraflarını bir hamlede, bir nefhada değiştirdiği gibi; tamamen şirazeden çıkmış günümüzün yığınlarına da sözünü dinleterek

er-geç onları da zabturabt altına alıp mesajının gücünü göstereceğine inancımız tamdır. Siz buna, insan, kâinat ve ulûhiyet hakikatinin yeniden bir kere daha doğru okunup doğru yorumlanması ve insanoğlunun varlık içindeki yerine göre bir duruşa geçmesi ve geçeceği de diyebilirsiniz.

Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) herkesi ve her şeyi alâkadar eden bir mesajla gelmişti ve vazifesi itibarıyla gönülleri, gözleri dolduracak bir derinlik ve cazibeye sahipti. Yaratılışında olabildiğine bir mükemmeliyet, davranışlarında fevkalâde inandırıcılık ve tavırlarında da her zaman cismâniyetini aşan bir lâhûtîlik nümâyandı. Bu göz kamaştıran zâhirî çizgilerin arkasında O, bugüne kadar hiç kimseye müyesser olmamış, Kur'ân'ın "huluk-u azîm" dediği öyle yüce bir ahlâka sahipti ki önyargısız, bir kerecik olsun O'nun atmosferine giren, bir daha da tesirinden kurtulamazdı. Bu güzellik ve fâikiyetlerinin yanında bir büyülü beyanı vardı ki, en mahir söz sarrafları dahi O konuşunca dillerini yutar, sessizlik murakabesine dalar ve O'nun ifadelerinin sihrine kapılıverirlerdi.

Şimdi isterseniz bu hususları biraz daha açalım: Allah O'na, iç ve dış yapısı itibarıyla öyle bir genişlik bahşetmişti ki, fevkalâde mütevazı olmasının yanında olabildiğine mehîb ve büyüleyiciydi; huzuruna giren en mağrur ve mütekebbir ruhlar bile O'nun mehâbeti karşısında tir tir titrer, düşünce ve niyetlerinin hilâfına farklı bir hâl alırlardı. Mağrur Kisra elçileri, o mehâbet abidesiyle karşılaştıklarında oldukları yerde kalakalmış ve ne diyeceklerini unutmuşlardı. Aynı zamanda böylesi bir heybet ve ciddiyetin yanında herkesi büyüleyen ve kendine çeken öyle bir yumuşaklığı vardı ki, O'nu yakından tanıyan herkes, O'na, evlât, anne-baba ve bütün sevdiklerinden daha fazla alâka duyar, âdeta O'nun tiryakisi olur ve bir daha da huzurundan ayrılmak istemezdi. O her hâliyle çevresine güven vadeder; söz, tavır ve mimikleriyle her zaman Rabbisinin huzurunda bulunduğunu işaretler; sürekli emniyet soluklar ve herkese demet demet güven dağıtırdı. O, evvel ve âhir

emin olarak tanınmıştı; bakışlarında emniyet nümâyândı, sözleri emniyet etrafında döner durur ve huzurunda hep emniyet besteleri duyulurdu. O'nun umumî davranışlarıyla aklı, ruhu, hissi, mantığı atbaşıydı ve birbirine müsâvî sayılırdı. Keskin zekası; hiç yanıltmayan firaseti; her türlü tereddüde kapalı kararlılığı; azm ü ikdamı; kimseyi aldatmamanın yanında baş döndüren stratejileri; en yaman hâdiseler karşısında dahi asla "pes" etmemesi; musibetlerin yüzüne gülmesi ve belâları iyi okuyup onlardan kitaplar dolusu ibretler çıkarması; şiddet, hiddet ve öfkeye sebebiyet veren münasebetsizlikler karşısında olabildiğine soğukkanlı, olabildiğine temkinli davranması hem O'nun insanüstü karakterini, hem de konumunu ve o konuma göre duruşunu aksettiren hususlardan sadece birkaçıdır. Herkesin telâşa kapılıp paniklediği yerlerde O'nun öyle merdâne bir duruşu vardır ki, o duruş karşısında hezimetler zafere dönüşür, bozgunlar yerlerini taarruza bırakır ve mağlûbiyetin tozu-dumanı içinde başarı stratejileri tüllenirdi.

Aile efradı arasında O, eşi menendi olmayan bir aile reisiydi.. arkadaşları içinde, kardeşçe, yumuşak tavırlarıyla gönüllere girmesini çok iyi bilen mükemmel bir mürşit ve muallimdi.. arkasındakileri hiçbir zaman yanıltmayan ve inkisara uğratmayan eşsiz bir rehberdi.. söz sultanı bir hatip, kalb eri bir rabbânî, muhakeme üstadı bir hâkim; harikulâde bir devlet reisi ve bozgunlardan zafer çıkaran bir erkan-ı harpti. Bu mükemmelliklerin hepsi O'nda zirveye ulaşıyordu ama, bütün bunlara rağmen O, her zaman düz bir insan gibi davranıyor, kendini insanlardan bir insan sayıyor; hakkı olan, halkın da terbiyesinin gereği bulunan büyük payeler isnadından fevkalâde rahatsızlık duyuyor ve çok sevdiği o güzide arkadaşlarına bu konuda yer yer biraz da şiddetli ikazlarda bulunuyordu.

Varlığın "ille-i gâiyesi" konumundaydı ama, ona bir sinek kanadı kadar ehemmiyet vermiyor; sultanlara tahtlar bahşedip taçlar giydirdiği halde, olabildiğine zâhidâne yaşıyor ve âdeta hayatını dünyaya karşı oruca niyet etmiş gibi fevkalâde bir zühd içinde geçiriyordu; yemiyor, yediriyor; giymiyor, giydiriyor; bir damla nimet karşısında

yüz defa şükürle gürlüyor ve hep minnet hisleriyle oturup kalkıyordu. Mârifet, muhabbet ve haşyet duyguları itibarıyla O her zaman meleklerle atbaşıydı; dünyadaydı ama dünyevî değildi, ukbâ yolundaydı, orayla da evvelen ve bizzat irtibatı yoktu; gönlü hep Rabbinde, gözü O'nun âsârında, âsârına renk, şekil, desen kazandıran esmâsındaydı. Dünyaya bir ukbâ koyu nazarıyla bakıyor, onu bir mezraa gibi görüyor; ekiyor, biçiyor ve elde ettiklerini de hep ötelere bağlıyordu. Rüzgârların tohumları sağa-sola taşıyıp neşv ü nemaya emanet ettikleri gibi O da esiyor-savuruyor; yoksulları görüp-gözetiyor, açları doyuruyor ve kendisi çok defa aç yatıp kalkıyordu. İki cihanın sultanı olarak yürüyüp Rabbine ulaştığında ne sarayı ne villası ne servet ü sâmanı ne de eş ve evlâdına bıraktığı bir malı vardı. Kendi gibi yaşamış, dünyayı kendi gibi değerlendirmiş ve kendine yakışır şekilde buradan göçüp gitmişti; elbette ki, O bir târik-i dünya değildi; tabiî câlib-i dünya ise hiç olmadı. O, dünyaya dünya kadar, ötelere ve öteler ötesine de onların kıymetleri ölçüsünde değer veriyor ve ona göre bir tavır sergiliyordu.

Fevkalâde asalet, necâbet ve Hak'la münasebetin hâsıl ettiği, herkesin başını döndüren o müthiş mehâbetine rağmen, zıtları bir arada yaşıyor gibi öylesine mütevazıydı ki; az önce arz edilen hususiyetleri görmeyenler O'nu âhâd-ı nasdan biri sanırlardı. Arkadaşlarının onca tazim ve saygısını görmezlikten gelerek onlarla aynı zeminde bulunur, aynı sofrada yemek yer; farklılık ve hususiyetlerini bir namus gibi setreder ve yanında bulunanları, tabiatındaki mehâbet, haşmet ve mehâfetle bunaltmamak için yer yer cemâlî tecelli dalga boyundan, ibret, ders ve nükte edalı mülâtefelerle rahatlatır; izzetini tevazu ile süsler; mehâbetini şefkatle tadil eder ve nâsûtî rengini öne çıkararak o şeker-şerbet konumuna ayrı bir halâvet katardı.

O her zaman halim, selim ve dengeliydi; kin, nefret ve öfke hislerinin tetiklendiği durumlarda bile fevkalâde mülayim davranır; gayzla köpüren insanların şiddetini, hiddetini tadil eder; en can alıcı hasımlarını bir hamlede yumuşatır ve cephe durumuna getirilmek istendiği yerlerde dahi hemen sıçrayıp hakemlik koltuğuna oturmasını

bilirdi. Umumî bir hakkın çiğnenmediği, Allah hakkına saygısızlıkta bulunulmadığı hemen her yerde O, bağışlayıcı ve müsamahalı davranırdı ki siyer-i nebevîde, O'nun afv u safh ve müsamahasını gösteren misallerin yüzlercesini görmek, göstermek mümkündür.

Vade vefada da O'nun eşi-emsali yoktu. Bir kere hulfü'l-vaadde bulunduğu, bir kere olsun sözünden döndüğü görülmemişti. Ne peygamberliğinden önce ne de nübüvvetle serfiraz kılındıktan sonra -ahd u misak tanımayanlara karşı kararlı tavrı malum- hiç mi hiç sözünden dönmemiş, hilâf-ı vaki beyanda, hatta böyle bir şeyi îmâda dahi bulunmamış, hep bir güven ve vefa abidesi olarak yaşamıştı.

O bir beyan sultanıydı; söz cevheri gerçek değerini O'nda bulmuştu. Eline ne hokka ne de kalem almamış, hiçbir kitapla tanışmamış, kimsenin tedris rahlesi önünde oturmamış, kimseye üstad deme mecburiyetinde kalmamış ve üstad-ı küll olduğuna asla toz kondurmamıştı. Bu, ilâhî emirlerin yorumunda zihnî müktesebat ve yabancı malumatın konuyu bulandırmaması, ayrı bir renk ve kalıba ifrağ etmemesi adına, Allah'ın evvelen ve bizzat kendi emirlerini, saniyen ve bilaraz O'nun fıtrî melekelerini haricî tesirat ve mülâhazalardan sıyaneti demekti.. ve işte O bu mânâda ümmîydi –O ümmîye canlarımız feda olsun- ama dünya ve ukbâ işleriyle alâkalı hemen her alanda üstad-ı küll olarak öyle sözler söylemiş, öyle hükümler vaz'etmiş ve yerinde öyle kararlar almıştı ki, en mütebahhir âlimlerden en seçkin dâhilere, en mütefelsif dimağlardan en münevver ruhlara kadar hemen herkes o sözler, o hükümler, o kararlar karşısında hayret ve dehşet yaşıyordu. Tarih şahit, hiç kimse, O'nun beyan gücüne karşı bir şey söyleyememiş, hiçbir hükmünü sorgulayamamış, hiçbir icraatını da tenkide cesaret edememiştir.

O, bütün muhtevası pırıl pırıl öyle bir bilgi havzı ve hazinesiydi ki, ne geçmiş zamanın küllenmiş hâdiselerinden verdiği haberlerinde ne de tarih öncesi farklı milletlerin din, mezhep, kültür, an'ane ve örfleriyle alâkalı ihbarlarında hiçbir itirazla karşılaşmamıştı; karşılaşmazdı da;

zira O, Allah'ın elçisiydi ve O'nun bilgi havzına akan o yanıltmayan malumat da hep O'ndan geliyordu. O, ifadelerinde söz kesen bir beyan sultanı, mantığında bir muhakeme abidesi ve düşüncelerinde de misyonunun enginliğine denk bir okyanustu. İfadeleri o kadar kıvrak, beyanı o denli vâzıh, üslûbu öylesine zengin ve rengin idi ki, bazen bir-iki cümle ile muhataplarına dünya kadar hakikatleri birden arz eder, bazen mücelletlere sığmayacak kadar geniş konuları bir solukluk söze sıkıştırır, bazen de tevil ve tefsir üstadlarına yorumlamak üzere ne söz cevherleri ne söz cevherleri emanet ederdi. "Bana cevâmiu'l-kelim verilmiştir." sözleri O'nun işte bu enginliğini işaretlemektedir.

Her zaman O'na yüz cepheden yüz türlü soru yöneltilirdi. Sorulan soruların bütününe, hem de herhangi bir tereddüde düşmeden, hemen cevap verir.. konuşmalarında büyük çoğunluğun anlayabileceği bir üslup kullanır.. her türlü teşevvüşten uzak olduğu gibi teşvişe de sebebiyet vermeden, gayet vecîz ve fakat arı-duru bir ifade ile maksadını ortaya kor; âlim-cahil, zeki-gabî, az bilen-mütefennin, genç-ihtiyar, kadın-erkek herkesin istifade edeceği bir seviyede konuşur ve muhataplarının gönlünde mutlaka itminan hâsıl ederdi.

O, çok konuşmuş, çok hutbe irad etmiş, ifadelerinde değişik meselelere girmiş, farklı konuları tahlil etmiş, ama hep vakıa mutabık düşünmüş ve konuşmuştur. Onun beyan ve hitabelerinin üzerine hilâf-ı vaki'in gölgesi bile düşmemiştir. Öyle ki, O'nu yakın takibe alıp vurmak için sürekli fırsat kollayan o pek azılı hasımları bile hiçbir zaman O'na yalan isnadında bulunmamış ve bulunamamışlardır.

Aslında, çocukluğundan gençliğine, ondan da peygamberlikle şereflendirildiği kırk yaşına kadar fevkalâde bir hassasiyetle, hemen her davranışı gibi lisanını da hilâf-ı vaki beyandan sıyanet eden birinin, yaşının üçte ikisi gittikten sonra, kalkıp nübüvvet iddiasında bulunacağına ihtimal vermek günahtan öte apaçık bir küfür yobazlığı, akla ve mantığa karşı da bir saygısızlıktır. Kaldı ki, O'nun söylediği

sözler, vaz'ettiği hükümler dünü-bugünü-yarını içine alacak şekilde fevkalâde geniş açılıydı.. ve muhtevaları da bir beşer dimağını aşacak kadar mütenevvi idi: O itikatla alâkalı konuşuyor, ibadete dair ahkâm vaz'ediyor, içtimaî, iktisadî, askerî ve idarî konularla alâkalı sözler söylüyor; söylediklerini uyguluyor; uyguladıklarından semere alıyor ve getirdiği esasların doğruluğunu tarihe tescil ettirerek insaflı ve önyargısız vicdanlara emanet ediyordu; ediyordu ve arkadan binlerce yorumcu, binlerce mütefekkir, yüzlerce filozof ve her biri pek çok fende uzman on binlerce mütefennin O'nun söylediği sözlere ve ortaya koyduğu içtimaî, iktisadî esaslara, askerî ve idarî disiplinlere, terbiyevî kurallara "evet" deyip imza basıyor; ayrıca bunların yanında milyonlarca evliyâ ve asfiyâ da her hüküm ve her beyanda O'nu tasdik edip, O'nun rehberliğinde bu payelere erdiklerini haykırıyorlardı. Bu itibarla da, O'na "hayır!" diyen herhalde ya ne dediğinin farkında olmayan bir densiz ya da beyni yıkanmış bir talihsiz olmalıdır; zira, ne dün ne de bugün birbirinden çok farklı bunca mesele hakkında hiç kimse bu ölçüde her zaman ter ü taze kalabilecek tek bir söz söyleyememiş ve değişmez hükümler verememiştir; hele uzmanlık isteyen konularda asla.! Her şeyden evvel, Bediüzzaman'ın da ifade ettiği gibi, bir insan ne kadar yüksek istîdatlı ve kabiliyetli de olsa, ancak birkaç fen ve birkaç alanda tutarlı söz söyleyebilir. Oysaki bu Zât, bütün varlık ve hâdiselerle alâkalı, bütün zaman ve mekânlarda geçerli öyle ince işlerden söz ediyor, söylediklerini öyle mâhirâne, hakîmane bir üslûpla ortaya koyuyor ve o denli kendinden emin ve tereddütsüz konuşuyordu ki, görüp tanıyan ve kulak verip ön yargısız O'nu dinleyen herkese "âmennâ" dedirtiyordu.

ÖLÜM ÖTESİ SONSUZ HAYAT: ÂHİRET

1. Âhiret Kavramı

a. Kelime Olarak Âhiret

Âhiret lâfzı, "(أَخَرَ) / e-h-r" kökünden ism-i fâil olan "(اٰخِرٌ) / âhir" kelimesinin müennesidir. 'Evvel'in karşıtı bir sıfat olan bu kelime 'son, sonra gelen' anlamına gelmekte olup çoğulu "(أَوَاخِرُ) / evâhir"dir.

Âhirete, âhiret denilmesinin sebebini izah sadedinde ise iki yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi, âhiretin, kendisinden evvel olan dünya hayatından sonra gelmesidir. İkinci görüşe göre ise, varlıklara ve onları kuşatan hayat boyutuna yakın olması anlamında içinde bulunduğumuz hayata dünya, uzak ve sonradan gelecek olana da âhiret denilmiştir.

b. Dinî Terminolojide Âhiret

Âhiret, Kur'ân'da dünya hayatından sonra sonsuz yeni bir hayat boyutuna ad olarak kullanılmıştır. Birinci hayat için 'ûlâ' ikinci hayat için 'âhir'[127] ifadelerinin kullanması bunu göstermektedir.

Âhiret terimi kelâmî eserlerde şöyle tarif edilmiştir: Âhiret, kıyametin kopmasından başlayıp ebediyyen devam edecek olan ikinci hayattır ki, ba's (öldükten sonra dirilme), haşr, hesap, mizan, şefaat, sırat, Cennet, Cehennem gibi bütün olay ve aşamaları içine alır.

Esasında, her insanın ölümüyle, o insanın âhireti başlamakta ve ebediyete kadar devam etmektedir. Buna göre insanların bir kısmı hayatın dünya boyutunu yaşarken, diğer bir kısmı da âhiret boyutu içine girmiş olmaktadır.

---

[127] Bkz. Leyl sûresi, 92/13; Duha sûresi, 93/4.

2. İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhiret

Öldükten sonra dirilme ve insanın yapmış olduklarından dolayı hesaba çekilmesi meselesi çok eski zamanlardan beri insan aklını meşgul eden konulardan bir tanesi olmuş ve kabul veya red noktasında düşünceler birbiriyle çarpışıp durmuştur.

İnsanlık tarihi, diriliş ve âhiret hayatı konusuyla ilgili farklı görüş ve tutumlara sahne olmuştur. Aslî fıtratını muhafaza edememiş kimselere bir ölçüde en garip gelen şey, bir peygamberin öldükten sonra yeniden diriltileceğini bildirmesi olmuştur.

İçinde yaşadığı hayat mûcizesi, fıtrat çizgisinden uzaklaşan beşere, bir sonraki hayatın daha kolay ve daha basit olabileceği gerçeğini çoğu zaman ilham etmemiştir. Esasen sürekli her şey ve hâdise bu hakikati haykırmakla birlikte bu tip insanlar kendilerini sefahete, gaflete saldıklarından duymamış veya duymak istememişlerdir. Bunun için de pek çok insan "âhiret" karşısında kendilerini uyaran insanlara karşı sırtlarını dönmüşler neticede -her an biraz daha yaklaşmakta oldukları- kıyametin ve arkasından gelecek olan yeni bir hayatın vukû bulmayacağı vehmine kapılıp inkâr yolunu tutmuşlardır. Kur'ân, insanların içine düştüğü bu durumu ifade sadedinde şöyle der:

"Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda şüphe yoktur. Fakat insanların birçoğu buna inanmazlar." (Mu'min sûresi, 40/59.)

a. Âhiretin İnkârına Sebep Olan Faktörler

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi maksadıyla, âhiret hayatının imkân ve lüzumuna geçmeden önce, insanları âhireti inkâra sevk eden faktörler üzerinde kısaca durmamız yararlı olacaktır.

Geçmişte ve günümüzde birçok insan, bilmediği âhiret hakkında sürekli olarak konuşmaktan çekinmemiş ve ölüm ötesi hayatı akıl ve idraklerine sığdıramadıklarını ileri sürerek kabule yanaşmamışlardır.

Bu çerçevede Kur'ân'da, gerek 'düşüncenin ihmaliyle' alâkalı gerekse 'nefsanî" faktörler açısından âhireti inkâra götüren bir kısım sebeplerin nazara verildiği görülmektedir.

Kur'ân'a göre, âhirete inanmayanların tatmin edici hiçbir delili yoktur. Ancak inkârcılar, sathî bakışlarıyla kavrayamadıklarından veya kavrama cehd ve gayretini göstermediklerinden, ortaya birçok iddia atmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu insanları inkâra sevk eden faktörleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a.1. Doğru Düşüncenin İhmaliyle Alâkalı Faktörler

Sathî ve ön yargılı değerlendirme

İnsana, gerek peygamberler vasıtasıyla, gerekse kâinatta cereyan eden hâdiselerin diliyle ard arda bilgiler verilmektedir. Bu hususla ilgili olarak bir âyette şöyle buyrulur:

"… Âhiret hakkında onlara bilgiler ard arda gelmektedir, ama, onlar bundan bir şüphe içindedirler, daha doğrusu onlar bundan yana kördürler." (Neml sûresi, 27/66.)

Bu âyet, âhirete dair delillerin bolluğuna rağmen, bir kısım insanlarda cehalet ve körlük içinde hareket etmeleri sebebiyle- bu konuda hiç bir bilgi ve fikrî ameliyenin oluşmadığını anlatmaktadır.

Kur'ân, insanlara aklı muhatap alarak hitap etmiştir. Pek çok yerde hususiyle 'şartlanmışlık ve nefsanîlikle bozulmamış akıl sahipleri' mânâsına gelen 'ulu'l-elbâb'[128] ifadesini kullanması bunun en açık örneğidir. Çünkü bir şeyin idraki ve bunun neticesinde nihaî karar verme, akıl ve irade ile olmaktadır. Bu itibarla denilebilir ki, Kur'ânî mânâda tefekkür, aklın, hakikati arayış seyrinde en doğru şekil ve en doğru yerde kullanılmasıdır. Akıl ancak böyle bir tefekkürle, -elde edilen bilgilerin arkasındaki- gerçeği görebilir.

Zanna dayalı fikir yürütme:

Bu hayatın sonunda başka bir hayatın olmadığına dair, inkârcıların elinde hiç bir ilmî dayanakları yoktur. İnsanı ancak zamanın yok edeceği ve geriye toz topraktan başka bir şey kalmayacağı şeklindeki düşünceler,

---

[128] Bkz. Bakara sûresi, 2/179, 197, 269; Âl-i İmran sûresi, 3/7, 190; Mâide sûresi, 5/100; Yusuf sûresi, 12/111; Ra'd sûresi, 13/19; İbrahim sûresi, 14/52; Sad sûresi, 38/29, 43; Zümer sûresi, 39/9, 18, 21; Gafir (Mü'min) sûresi, 40/54; Talâk sûresi, 65/10.

gerçekte âhireti inkâr edenlerin zanlarından öte bir şey değildir. Onlar 'Bu hayattan sonra ne olacağını bilemeyiz; insan tıpkı bir saat gibi zamanla durur ve yok olur.' demekten öteye geçemezler. Gerçekte iddialarının aklî ve mantıkî bir temeli yoktur, ama onlar öyle olmasını arzu ederler.

Kur'ân, inkârcıların çoğunun, düşünceyi ihmal ve cehaleti tercih etmelerinin bir tezahürü olan zan ve tahmine dayandıklarını belirgin bir şekilde şu âyet-i kerimeyle ortaya koymaktadır: "İnkârcıların çoğu sırf bir zan (ve tahmine) tâbi olurlar. Oysaki zan, gerçek adına bir şey ifade etmez." (Yunus sûresi, 10/36)

İnsanın tahmine dayanarak hakkında konuştuğu sahalar ise, aslında onun bilgi sahibi olmadığı sahalardır. Öyleyse insanın bilgisi olmadığı bir hususta hiçbir esasa dayanmadan heva ve vehimlerinden ibaret olan bir zanna tâbi olmak suretiyle gerçeğe ulaşması asla mümkün değildir.

Taklide Yönelme:

İnsanların, diğer birçok konuda olduğu gibi âhiret konusunda da inkâra kaymalarında sahip oldukları bilgilerin, doğru olup olmadığını öğrenmek için kendilerini zahmete sokmadan önde bulunanların veya çoğunluğu teşkil edenlerin düşüncelerine kapılmalarının rolü büyüktür. Hiç bir delile dayanmaksızın öncekileri taklit edenlerin, onlar gibi âhireti inkâra gittiklerine Kur'ân şu âyetiyle dikkat çeker:

"Hayır; yine öncekilerin dediklerini derler. Öncekiler: 'Ölüp toprak ve bir yığın kemik olduğumuzda mı diriltileceğiz? Yemin olsun ki, biz ve daha önce de babalarımız tehdit edilmişti. Bu evvelkilerin masallarından öte bir şey değildir.' demişlerdi." (Mü'minûn sûresi, 23/81-83.)

a. 2. Nefsanî Faktörler

Kur'ân-Kerim, âhireti inkâra götüren sebepler arasında bir kısım nefsanî faktörler üzerinde de durur. Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu bu noktaları esas olarak üç başlık altında toplamak mümkündür: 1. Tutku boyutuna ulaşmış dünya sevgisi, 2. Azgınlığı ve şehevî istekleri sürekli bir biçimde devam ettirme arzusu, 3. Kibir veya gurur.

Şimdi bunları kısaca değerlendirmeye çalışacağız:

Tutku Boyutuna Ulaşmış Dünya Sevgisi

Dünyayı ve hayatı sevmek insanın yaratılışında vardır.[129] İnsan ihtiyaçlarını, arzularını ve zevklerini helâl dairede fazlasıyla tatmin edebilir. Helâl dairesi keyfe kafidir, haramlara girmeye lüzum yoktur. Burada konunun daha net anlaşılması açısından Bediüzzaman Hazretlerinin dünya ile ilgili çok orijinal ve enfes yaklaşımından bahsetmek istiyoruz: Dünyanın üç yüzü vardır:

Birinci yüzü: Dünya, Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği bir sanat galerisidir. Dünyadaki eşya ve hâdiseler Allah'ın isimlerinin yansıdığı birer ayna gibidirler. Her varlık Allah'ın harika bir sanatı, bir kitabı, bir mektubudur. Dünyanın bu yüzü gayet güzeldir, aşka layıktır.

İkinci yüzü: Âhirete bakar. Dünya âhiretin tarlasıdır. Cennetin mezraıdır. Âhirete, ebedî hayata giden yol dünyadan geçmektedir. Dünyanın Allah'ın hoşnutluğu çerçevesinde değerlendirilmesiyle âhiret kazanılmaktadır. Şu yüzü de evvelki yüz gibi güzeldir. Tahkîre değil, muhabbete layıktır.

Üçüncü yüzü: Sırf insanın hevasına bakan, gaflet perdesi olan ve ehli dünyanın hevesatının oyuncağı olan yüzüdür. Bu yüz çirkindir. Fani, gelip-geçicidir, elemlidir, aldatır.[130]

Bu açıdan meseleye baktığımızda sadece dünyanın çirkin yüzüne takılıp kalan ve her şeyi ondan ibaret gören insanların dünya zevkine dalmaları; uzun olsun kısa olsun hep bu hayatı düşünmeleri, varsa yoksa bu hayata yönelmeleri ve ona sonsuz umut bağlamaları onları âhireti inkâra götüren sebeplerden biridir.

İşte dünyanın bu çirkin yüzüne tutkunun, insana, ölüm ötesini unutturduğunu işaretle Kur'ân, bir âyetinde şöyle der: "Onları, dünya hayatı aldattı."[131] A'raf sûresinde geçen bu âyetin hemen akabinden onların, âhirete kavuşacaklarını unuttukları, vurgulanır.[132] Böylece, tutku boyutu-

---

129 Kur'ân bu hususa şu âyetiyle temas eder: "*Kadın, evlât, tonlarca altın, gümüş, eğitilmiş atlar, hayvanlar ve ekinlere olan istek ve tutku, insanlara süslü (cazip) kılınmıştır.*"(Âl-i İmran sûresi, 3/14.)

130 Bkz. Said Nursî, Sözler, s. 862.

131 En'am sûresi, 6/130. Ayrıca bkz. A'raf sûresi, 7/51; Lokman sûresi, 31/33; Fatır sûresi, 35/5; Âl-i İmran sûresi, 3/185; Hadîd sûresi, 57/20.

132 Bkz. A'raf sûresi, 7/51.

na çıkmış dünyevî zevklerin insanı nasıl düşünemez hâle getirdiğine dikkat çekilir.

Yalnız dünya hayatına razı olup ona kilitlenenlerin, başka daimî ve daha yüksek bir hayat hakkında düşünüp fikir yürütmeleri oldukça zordur. Diğer bir ifadeyle, dünyayı varlıklarının gayesi kılanların düşüncelerinin, onun ötesine uzanması güçtür.

Azgınlığı ve Şehevî İstekleri Sürekli Bir Biçimde Devam Ettirme Arzusu

Hak ve had tanımayan mütecavizlerin ve günaha düşkün olanların en belirgin özellikleri, hesap gününü inkâr etmeleridir. Kur'ân-ı Kerim bu hususu "Hesap gününü, her bir haddini aşmış, günaha düşkünden başkası inkâr etmez." (Mutaffifîn sûresi, 83/12.) beyanıyla dile getirmektedir.

Âhireti inkâr edenlerin bu konuda sergiledikleri tavır ve tutumlar, aslında yükümlülük ve sorumluluğun etkisinden kurtulma çabasıdır. Böyleleri, âhiret gününü yalanlamakla teselli bulmaya çalışırlar. Öyle ki, bu insanlar, kendilerine ölüm ötesi hayatın varlığını bildiren ilâhî mesajlar hatırlatıldığı zaman, 'Bunlar önceki milletlerin uydurmalarıdır, onlardan intikal eden hikâyelerdir; üzerinde durmaya değmeyen asılsız şeylerdir.' gibi sözlerle karşılık verirler:

"Ona (diriliş gerçeğini bildiren) âyetlerimiz okunduğu zaman da, 'Eskilerin masallarıdır.' der." (Mutaffifin sûresi, 82/13)

Görüldüğü üzere, yaptıkları işin sonunu ve âkıbetini düşünmeden keyiflerince şehevî arzularını yaşamaya ve beşerin hukukuna tecavüz etmeye alışmış olan bu insanlar, ceza gününe (karşılıkların verileceği güne) inanmaları durumunda, keyifleri kaçmış olacağından, kendilerince çıkış yolunu, din gününün aslı yoktur, mânâsına gelen "Eskilerin masallarıdır." sözleriyle bulmuşlardır.

İnkârcıları böyle söylemeğe sevk eden, onların işlemiş oldukları fiillerdir. Onlar kalpleri katılaşıncaya kadar bu yolda devam etmişlerdir. Onların kalpleri, günahları alışkanlık hâline getirmelerinden dolayı pas tutmuş aynalar gibi kararmış; sonuçta gerçeği duymaz ve göstermez olmuştur.

Âhireti inkâr eden tiplerin bu durumu başka bir âyette ise şu ifadelerle ele alınır:

"Fakat insan önünü boş bulup günaha devam etmek ister (ve), 'O kıyamet günü ne zamanmış?', diye sorar." (Kıyame sûresi, 75/5-6)

Bu âyet, âhireti inkâr etmenin ruhtaki gizli saikini, aslî sebebini açıklıyor. Şöyle ki, insan şehvetlere dalmak, haramlara yönelmek istiyor, ama öldükten sonra diriliş ve hesaba çekilme fikri, onunla arzuları arasına giriyor. İnsan, hiçbir şeyin kendisini bu zevklerden engellemesini istemediği için de âhiret düşüncesini kendinden uzak tutmak istiyor; öldükten sonra tekrar dirilme fikrini zihninden silip atmak istiyor.

Kibir / Gurur

Âhireti kabullenme noktasında insanı menfi tavır almaya götüren bir başka faktör olarak kibri görmekteyiz. İnsanın büyüklenmesi ve kendini yüksek görmesi anlamına gelen kibir, ekseriyetle inatla iç içe bulunmakta ve insan fıtratının Yaratıcıya açılan pencerelerini perdeleyen bir sebep olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim âhireti inkâr edenlerin daha çok kibirli ve gururlu kimseler olduğunu Hz. Musa'nın (aleyhissalatu vesselâm) diliyle şöyle ifade eder:

"Musa 'Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım.'dedi." (Mü'min sûresi, 40/27.)

Kibir, basireti örten, kör eden bir perdedir. Bu itibarla kibirle örtülü bir vicdanın, ne kâinatta sayfa sayfa yazılmış mûcizeleri görebilmesi ne de ölüm ötesi bir hayatın varlığını kabullenmesi mümkün değildir, zira basiret körleşince basar (göz) da bir işe yaramaz olur. Kur'ân, büyüklenen bir kalp ve kibirlenen bir nefsin âhiret gerçeği karşısında teslim ve ikna olmayacağını bildirir:

"Âhirete inanmayanlara gelince, onların kalpleri inkârcı, kendileri de büyüklük taslayan kimselerdir." (Nahl sûresi, 16/22.)

Bunlar, Allah'a kul olmayı, Allah'ın kulları gibi muamele görmeyi kibirlerine yediremeyerek, Peygamberlerin tebliğ ettiği iman esaslarını dinlemeye tenezzül etmeyip karşı çıkmışlardır. Diğer bir ifadeyle, hakkı kabu-

le tenezzül etmek istemeyen bu inkârcılar, mücerret bir büyüklük davası ve kuru bir azamet kuruntusuna saplanmışlardır.

b. Kur'ân'ın Dirilişin İmkânını İspat Metotları

Âhiret hayatının gerçekleşmesinin en büyük delil ve teminatı, Cenab-ı Hakk'ın kullarına olan va'didir. Kur'ân, her nefsin öleceğini[133], ölümden kaçılamayacağını[134], öldürenin Allah olduğunu[135] ve sonunda dönüşün yine O'na olacağını[136] pek çok yerde vurgulayarak, öldükten sonra dirilişin, Allah'ın va'dinin bir gereği olduğunu bildirir:

"Size va'dedilmekte olan, hiç tartışmasız doğrudur. Hiç şüphe yok, ceza ve hesap da mutlaka gerçekleşecektir."[137]

Bilindiği gibi, bir haberin doğruluğu onu bildirenin doğruluğuna bağlıdır. Şu hâlde, va'dine muhalefet etmesi asla söz konusu olmayan Yüce Yaratıcı, bütün semavî kitaplarda ve de Kur'ân-ı Hakîm'de bir kitap gibi yarattığı şu kâinatı kapatıp, başka bir gün yeniden açacağını söylüyor. Madem ki, söyleyen O'dur; ve bu mevzunun söz sahibi peygamberler de buna şehadet ediyorlar; o hâlde âhiret hayatının vukûuna olmuş nazarıyla bakılmalıdır.

Kur'ân, sadece öldükten sonra dirilmenin mutlaka meydana geleceğini haber vermekle yetinmemiştir. İnsan aklını meşgul eden önemli meselelerden biri olan ba's ve haşri ispatlayan kesin deliller getirmiştir. Delillerini ortaya koyarken de, inkârcıların itirazlarını içine alan canlı örnekler vermiştir.

---

133 Bkz. Âl-i İmran sûresi, 3/185; İsra sûresi, 17/99; Enbiya sûresi, 21/34; Mu'minûn sûresi, 23/15; Ankebût sûresi, 29/57; Rahman sûresi, 55/26.

134 Bkz. Bakara sûresi, 2/243; Âl-i İmran sûresi, 3/145, 154; Nisâ sûresi, 4/78; Kâf sûresi, 50/19.

135 Bkz. Bakara sûresi, 2/28; Al-i İmran sûresi, 3/27,156; En'am sûresi, 6/2; A'raf sûresi, 7/158; Tevbe sûresi, 9/116; Yunus sûresi, 10/31,56; Hıcr sûresi, 15/23; Nahl sûresi, 16/70; Hacc sûresi, 22/66; Rum sûresi, 30/19,27,40; Mu'min sûresi, 40/68; Duhan sûresi, 44/8; Kâf sûresi, 50/43; Necm sûresi, 53/44; Vakıa sûresi, 56/60; Hadid sûresi, 57/2.

136 Maide sûresi, 57/18,105; En'am sûresi, 6/61,62; A'raf sûresi, 7/29; Yunus sûresi, 10/4; Hud sûresi, 11/4; Meryem sûresi, 19/40; Nur sûresi, 24/42; Kasas sûresi, 28/70,88; Ankebut sûresi, 29/17,21,57; Yasin sûresi, 36/83; Necm sûresi, 53/42.

137 Zariyat sûresi, 51/5-6. Keza bkz. Nahl sûresi, 16/38; Yunus sûresi, 10/4.

Ba's (öldükten sonra dirilme) ve haşr meselesini hiçbir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde kendine has aklî ve mantikî metotlarla ispat eden Kur'ân, dirilişin imkânını, şu üç yolla ele almıştır:

b.1. Temsilî Kıyas Usûlüyle İspat

Kur'ân'da, âhiret âleminin imkânını izah ve ispat konusunda, muhatapların gerçeği bulmaları için kullanılan metodlardan birisi olarak, kıyas/mukayese usûlünü görmekteyiz. Bu usûl, Kur'ân'da inkârcıların iddialarının bâtıl olduğunun gösterilmesi bakımından kendisine has bir istidlâl metodu olmuştur.

Bir şeyi yoktan var edebilenin onu ikinci defa var etmesinin daha kolay olması

İnsan, bazen kendi kudret ve düşüncesini aşan bir şeyle karşılaştığı zaman o şeyin gerçekleşmesinin imkânsız olduğu zannına kapılır. Bu itibarladır ki, Kur'ân, Yüce Yaratıcının kudreti merkez alındığında, cesetlerin diriltilmesinin ve haşrin herhangi bir imkânsızlığının söz konusu olmayacağını sürekli bir biçimde vurgular.

Bir sayfada milyonlarca kitabı birbirine karıştırmadan yazıp nazarımıza arz eden zat, formalarını söküp dağıttığı bir kitabı ikinci defa aynı şekilde bir araya getireceğini va'detse 'Bu, onun kudretinden uzaktır.' denilebilir mi? Bu açıdan Kur'ân'ın şu âyetini yeniden düşünelim:

"O gün göğü, kitapları dürer gibi (toplarız). İlk yaratmaya nasıl başladıksa onu, yine öyle iâde ederiz. Üzerimize söz; biz bunu mutlaka yapacağız." (Enbiya sûresi, 21/104.)

Yine aynı paralelde başka bir misalle meseleyi ele alalım; yoktan bir makineyi îcad eden sanatkâr, daha sonra bu makineyi söküp dağıtsa ve ikinci defa bu makineyi monte edeceğini söylese, ona karşı 'Hayır başaramazsın, yapamazsın!' denilebilir mi? Sınırlı beşer kudreti açısından bu durum mümkün olduğuna göre; bir sınır ve kayıt tanımayan ilâhî kudret açısından hangi engel söz konusu olabilir? Eşyayı yokluktan varlık âlemine çıkaran Yüce Kudretin, nasıl olur da, dağılan parçalanan varlıkları tekrar birleştirmeye gücü yetmez?

Yok iken var olan insanın, yok olduktan sonra tekrar var olması niçin mümkün olmasın? Kur'ân inkârcı kafanın "Ben öldüğümde mi, diriltileceğim." itirazına şu veciz ifade ile cevap verir: "O, kendisi önceden hiçbir şey değil iken, onu yaratmış olduğumuzu hatırlamaz mı?" (Meryem sûresi, 19/66-67)

İnsanın yaratılışı, dünyaya gelişi ve bu gelişme safhaları kendisinin hiç bir müdahale ve ilâvesi olmadan hep dışardan olmaktadır. Bu itibarla insanın geçirmiş olduğu yaratılış seyri, onun Allah'ı ve âhireti tasdik etmesi hususunda kendine en yakın ve en müessir bir delildir.

Kur'ân, dirilişi, enfüsî delillerle ispat ederken dikkatlerimizi, yaşadığımız normo âleme çevirir. Yeniden dirilişin imkân dairesinde cereyan eden bir vakıa olduğunun delili olarak, insanın kendi hayat safhalarını gözler önüne serer:

"Ey insanlar! Eğer siz öldükten sonra dirilmekten şüphe ediyorsanız, (bilin ki): Biz sizi (ilkin) topraktan, sonra bir nutfeden (spermden), sonra alâka (embriyo)'dan, sonra esas unsurlarıyla hilkati tamamlanmış, ama bütün azalarıyla henüz tamamlanmamış bir çiğnem et görünümünde bir ceninden yarattık ki, (kudretimiz)i size açıkça gösterelim. Dilediğimizi belli bir süreye kadar ana rahminde durdururuz. Sonra da sizi bir bebek olarak (dünyaya) çıkarırız. Sonra güç kuvvet kazanıncaya kadar sizi büyütürüz. İçinizden kimi (henüz çocukken) öldürülür, kimi de hayatın en düşkün biçimine götürülür, öyle ki, daha önce bildiği şeyleri bilmez hale gelir… (Hacc sûresi, 22/5)

Basit bir nutfeden mükemmel bir varlığın meydana getirilmesi, Allah'ın varlığına bir delil olduğu gibi, ba's ve haşre de kat'i bir delildir. Nitekim âyet-i kerimenin son kısmında "... Bu böyledir, çünkü Allah tek gerçektir. Ölüleri O diriltir ve O, her şeye kadirdir." (Hacc sûresi, 22/6) buyrularak bu hususa dikkat çekilir.

Kur'ân, âhireti inkâr eden insanın bu konudaki düşmanca tavır ve itirazlarını onun kendi yaratılış seyrinden habersiz oluşuna bağlar: "İnsan, bizim kendisini bir nutfeden (spermden) yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir hasım kesildi?" (Yâsîn sûresi, 36/77)

İnsanın kendisini unutması, daha açık bir ifadeyle yaratılışındaki o harikalık ve mükemmelliği unutması, inkâr kapısını aralamaya sebep olmaktadır. Kur'ân'ın bu hususla ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz âyetin devamındaki şu ifadesi, bu hususu vurgulamaktadır: "Ve o yaratılışını (nasıl meydana geldiğini) unuttu." (Yâsîn sûresi, 36/78)

Kendi yaratılış seyrinin farkında olan bir insanın, ikinci dirilişinden şüphe etmesi düşünülemez. Topraktan, canlı, düşünen, konuşan, duyan, anlayan şuur ve idrak sahibi insanı yaratan Allah, elbette toprak olmuş insanı yine ondan diriltebilir.

Diriltmek daha kolay

Kur'ân-ı Kerim, yine bu mukayese usûlü içinde insanların zihinlerini farklı bir zaviyeden uyandırmaya çalışır. Âhireti inkâr edenlerin, sık sık, 'Biz, içinde hayat namına bir şey kalmamış kemik yığınlarına döndükten sonra mı, yeniden diriltilip hayata döndürüleceğiz?' şeklinde dışarı vurdukları şüphe ve itirazlarına karşı Kur'ân, Yüce Allah'ın kâinatta insandan daha büyük ve daha zor olan şeyleri yaratmış olduğunu hatırlatarak, bunun yanında insanların yeniden hayata döndürülmelerinin pek zor bir iş olmadığını bildirir.

Bu noktada Kur'ân, inkârcıların daha ciddî düşünmelerini temin maksadıyla ilk olarak şu soruyu yöneltir: "(Sizce, öldükten sonra O'nun) sizi tekrar yaratması mı zor, yoksa semayı yaratmak mı? (O sema ki,) onu Allah bina etmiştir." (Naziât sûresi, 79/27)

Bu âyetle insanlara âdeta "Sizler tekrar tekrar, 'Bu çürümüş kemikler nasıl canlandırılacak?' diye sorup duruyorsunuz; şu muazzam semayı yaratan Allah için hiçbir şeyin güç olamayacağını düşünmüyor musunuz?" denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, ilk adım olarak 'İnsanın yaratılışı mı, yoksa bütün unsurlarıyla birlikte semanın yaratılışı mı daha zor?' şeklinde ortaya koyduğu sorularla zihinleri önemli bir noktaya teksif ettikten sonra, ikinci adım olarak da bu soruların cevabını bizzat kendisi verir: "Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük bir şeydir. Lâkin insanların çoğu (böyle olduğunu) bilmez." (Mü'min sûresi, 40/57)

Yüksek ve mükemmel bir köşkü inşa eden birisi için, yıkılmış basit bir kulübeyi yeniden bina etmek nasıl daha kolay ise, aynen öyle de varlık olarak arz ve semavât karşısında son derece küçük bir yer işgal eden insanın yaratılış meselesi de koca kâinatın yaratılışı yanında bundan farklı bir şey değildir.

Kur'ân başka bir âyetinde, o denli büyüklüğü ile arz ve semavatı muazzam bir nizam ve ahenk içinde yaratıp devam ettirmeye kadir olan Allah'ın, ölümlerinden sonra insanları tekrar yaratmasının, zorluk adına zikre değer bir husus olmadığını şöyle ifade eder:

"(Şimdi), semavât ve arzı Yaratan, onları (insanlar) gibisini yaratmağa kadir olmaz mı? Elbette kadirdir. O, çok bilen yaratıcıdır."(Yâsîn sûresi, 36/81)

Bir şeyi zıddına çevirebilenin benzer diğer bir şeyi de zıddına çevirebilmesi

Dirilişin imkânını ispat sadedinde Kur'ân-ı Kerim'in insanlara sunduğu diğer bir mukayese şekli ise özel bir misalle ele alınmıştır:

"Size yeşil ağaçtan ateş yaratan/çıkaran O'dur. İşte siz ondan yakıp durmaktasınız."[138]

Kur'ân, burada verdiği misalle evvelâ o gün bu mesajların ilk muhatapları durumunda olan Araplara, kullandıkları yeşil iki ağacı[139] birbirine sürtmekle elde ettikleri ateşi nazara vererek, Yüce Allah'ın murat ettiği her şeyi yapmaya ve yerine getirmeye kadir olduğuna; kudretinin önünde hiçbir engelin bulunmadığına dikkat çeker.

Âyetin konuyla alâkalı olarak ifade etmek istediği husus ise şudur. Su ile ateş birbirine zıt şeylerdir. Suyun bol miktarda bulunduğu yeşil ağaçtan ateşin çıkması âdeta imkânsız iken, Yüce Kudret ateşi yeşil

---

[138] Yasîn sûresi, 36/80. Konuyla alâkalı benzer ifadelerin yer aldığı diğer bir âyet ise, şöyledir: *"Söyleyin şimdi, tutuşturmakta olduğunuz ateşin ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan Biz miyiz? Biz onu (kudretimizi) hatırlatıcı bir ibret ve oradan gelip geçenler için bir istifade vesilesi kıldık. Öyleyse Yüce Rabbi'nin adını tenzih et."* (Vakıa sûresi, 56/71-74.)

[139] Araplar bu iki yeşil ağacı *merh* ve *afâr* olarak isimlendiriyorlardı.

ağaçtan çıkararak, bir şeyi onun zıddı olan diğer bir şeyden yarattığını göstermiştir.[140]

Ölüm ötesi hayatın imkânını istidlâl sadedinde verdiği bu misalle Kur'ân, bu âlemde bir şeyin, onun zıddı olan diğer bir şeyden meydana gelmesinin müşahede edilen mümkün bir vakıa olduğunu hatırlatıp, zihinleri, bu açıdan dirilişin imkânını kabule hazırlamayı hedeflemiştir.

Hasılı, Kur'ân, yaş bir ağaçtan zıddı olan ateşi çıkarmağa muktedir olan Yüce Yaratıcının, hayata zıt gibi görünen çürümüş kemiklerden de hayatı var etmeğe muktedir olacağını üstün bir beyanla dikkatlerimize arz eder.

b.2. Karşılaştırılabilir Örneklerini Göstermek Suretiyle İspat

Kur'ân, bazen de bizlere dirilişin bizatihi karşılaştırılabilir, seyredilebilir örneklerini hatırlatır. Bu örnekler uzakta olmayıp, inanan, inanmayan her insanın yanı başında bulunan, diğer bir ifadeyle herkesin müşahede ettiği vakıalardır.

Kur'ân böylece tecrübe dünyasından aldığı delillere dayanarak hem diriliş olayının aklî temellerini gösterir, hem de bunu inkâr edenlerin hiçbir delile sahip bulunmadığını ve itirazlarının ilmî bir değer taşımadığını ortaya koyar. Bu cümleden olarak o, dirilişi imkânsız görenlere karşı kupkuru ölü arzın yağmur suyuyla canlanışını ve muhtelif bitkilerle bezenişini ve insanın bizatihi tecrübe ettiği uyku örneğini, yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan deliller olarak arz eder.

Burada aklın, düşünce ve tefekkür yoluyla varabileceği hükümler, öğretici bir üslûp içinde verilir. Öyle ki, onun bu konudaki ispat ve ikna üslûbunu, bir meselenin ulûhiyet makamından kullara haber verilmesi hâlinden ziyade; bir hocanın talebesine ders vermesi gibi mütalâa etmek mümkündür.

Sunduğu bu deliller itibarıyla mesele ister bir filozof isterse bir çoban zaviyesinden ele alınsın, Kur'ân'ın takip ettiği bu ispat ve ikna metodundan daha üstünü gösterilemez. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sel-

---

140 Aslında insanoğlu bile bunun benzerini Allah'ın tevfîk ve lütfuyla hayatında tatbik etmektedir. Söz gelimi, insan elektrikten istediği zaman ateş alabildiği gibi, istediği zaman da buz ve soğuk elde edebiliyor.

lem) mevzu ile alâkalı hadisleri de Kur'ân-ı Kerim'in anlattıklarının tafsil ve tefsirinden ibarettir. Şimdi Kur'ân'ın bu maksatla insanların dikkat nazarlarına sunduğu bu örnekleri kısaca ele alalım.

Ölümünden Sonra Arzın Canlandırılması

Kışta ölü gibi olan yeryüzünün ilkbaharda tekrar diriltilmesi, Kur'ân'da öldükten sonra dirilişin imkân dâhilinde ve seyredilebilen bir vakıa olduğunu göstermek maksadıyla verilen en çarpıcı misaldir. Allah'ın yeryüzünde hâkim kıldığı bir kanunla her şey tekrar tekrar yenilenmektedir. Özellikle Kur'ân, bizlere bu noktada su ve onunla boy atıp gelişen nebatatı misal vererek, bununla dikkatleri şu noktaya çeker: 'Her şey yok edilip tekrar geri döndürülüyorsa, insanın da öldükten sonra eski hâline döndürülmesi niçin mümkün olmasın?'

İçinde bulunduğumuz hayatın işleyişi, ölüm sonrası bir hayatın imkânına başlı başına bir delildir. Şöyle ki, kış ve bahar mevsimlerinin birbiri ardınca gelip geçmesi, ölüm ve diriliş hâdiselerini aylarca bize seyrettirmektedir. Benzerlerini daimî bir surette görüp seyrettiğimiz bir âlemde dirilişin vukûunu çok görmemizin bir anlamı olabilir mi? Öldükten sonra dirilme ve haşr bundan öte bir şey midir? Yoksa insan kendi haşrini O'nun kudretinden uzak bir şey mi zanneder?

Böyle her baharda sayısız 'ba'sü ba'de'l-mevt' olayına sahne olan yeryüzüne bir kez ibret gözüyle bakabilen, kendisinin de öldükten sonra aynen bunlar gibi yeni ikinci bir âlemin baharında haşrolunacağını anlamada güçlük çekmeyecektir. Bu hususa işaret eden Kur'ân'da pek çok âyet vardır. Birkaçını zikredelim:

"Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl da diriltiyor. Bunları yapan (O Allah), şüphesiz ölüleri de diriltir. O her şeye kadirdir."[141]

"O'nun âyetlerinden biri de şudur: Sen, toprağı boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine bir su indirdiğimiz zaman, titreşir ve kabarır. Onu dirilten Allah, ölüleri de diriltir. O, her şeye gücü yetendir."[142]

---

[141] Rum sûresi, 30/50.

[142] Fussilet sûresi, 41/39.

Yaratılışın birliğini göstermesi açısından Kur'ân'ın ölü arzı insanın dirilişine delil olarak getirmesi, önemli bir husustur. Zira o Mutlak Kudret, her zaman diliminde dünyanın şeklini hangi kanunla değiştiriyorsa, Kıyamet gününde kâinatın şeklini de aynı kanunla değiştirir. Baharda ölmüş bütün ağaç ve bitkileriyle arzı, hangi kanunla diriltiyorsa, öldükten sonra da insanları aynı kanunla diriltir.

Konuyla alâkalı âyetlerin sonunda, "İşte böyle çıkartılacaksınız."[143] veya "İşte çıkış da böyledir."[144] denilerek, biz insanlara 'Nasıl ölü toprak canlanıyor, ağaçlara taze bir hayat geliyor ve bitkiler yerden çıkıyorsa, siz de kabirlerinizden öyle yeni bir can bulup çıkacaksınız.' mesajı verilir.

İnsanın her sabah ölümden diriltilircesine uyandırılması

Kur'ân-ı Kerim, tecrübe dünyasından ele aldığı deliller arasında şunu da hatırlatır; eğer insan bir çeşit ölüm sayılabilecek olan uykuya dalışından sonra tekrar hayata dönüşü üzerinde fikir yürütür ve bu ahenk ve işleyişi araştırırsa, ba's ve haşri anlamada güçlük çekmeyecektir.

Yeniden dirilmenin imkânı konusunda inkârcılar, "Öldükten sonra yeni bir bitkisel hayatın mümkün olabileceğini kabul edelim; ama hislerin ve şuûrun vücudumuzla alâkası kesildikten sonra, insanî hayatımız yeniden tekrar nasıl başlayabilecektir?" diyerek bunun imkânsız olduğunu belirtirler. Onların bu itirazına karşı, Kur'ân günlük bir tecrübe olan uykuyu hatırlatmıştır. Zira ard arda gelen uyku ve uyanıklık hâlleri, ölümden sonra da hayatın olacağı hususunda bizlere güzel bir örnek teşkil eder. Yeniden dirilişin ispatı için bundan daha fazla bir ikna gücü istenemez. Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"O'dur ki, geceleyin sizi öldürür gibi uyutur, gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra da belirlenmiş bir süre geçip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Yine dönüşünüz O'nadır; (ve yine) O, dünyada yaptıklarınızı size haber verecektir."[145]

Allâme Elmalılı Hamdi Yazır'ın da söz konusu âyetteki "Sonra (gündüzün yine) sizi diriltir." kısmıyla alâkalı oldukça önemli bir değerlendir-

---

143 A'raf sûresi, 7/25; Rum sûresi, 30/19; Casiye sûresi, 45/35.

144 Kâf sûresi, 50/11.

145 En'am sûresi, 6/60.

mesi vardır. O, -kısmen sadeleştirerek ve özetleyerek iktibas ettiğimiz yorumunda- şöyle der:

Allah (c.c.), bedeninizde zedelenen, uzuvlarınızdan ölen kısımları uykuda haberiniz olmadan telâfi ederek yeniler ve sizden aldığı şuur ve idraklerinizi yine sabahleyin size geri verip önceki gibi maddî ve manevî hayatınızla sizi tekrar diriltir, uyandırır; siz ancak o zaman geceyi gündüzü fark eder; kendinizi ve geçmiş kazançlarınızı hiç kaybetmemiş, arada hiçbir kesinti fasılası geçmemiş gibi bilir tanırsınız. İnsanın sahip olduğu maddî-manevî her iki hayat, her gün her gece ve hatta her an böyle ruhanî ve cismanî bir 'diriliş' içindedir. Bunu birçokları mecazî bir mânâ ile dirilme kabul ederlerse de, ciddî bir şekilde ilmî bir gözle bakıldığı zaman, bunun tam mânâsıyla bir 'ba's/diriliş' olduğu ortaya çıkar."[146]

İnsanların -uykudan sonra uyandıkları gibi- öldükten sonra dirileceklerini ifade eden bir başka âyet ise, Zümer sûresinde yer almaktadır:

"Allah, ölümleri vaktinde canları alır; ölmeyeni de uykusunda (bir tür ölüme sokar.) Böylece kendisi hakkında ölüm kararı verilmiş olanın (ruhunu) tutar, diğerini ise kararlaştırılan vakte kadar salıverir. Şüphesiz bunda, düşünebilen bir kavim için önemli âyetler vardır." (Zümer sûresi, 39/42)

Bu âyetler ölüm ve uyku arasındaki benzerliği, yani uyanma ve ölümden sonraki diriliş arasında bulunan benzerliği açıklamaktadır. Uyku, zayıf ve küçük bir ölüm; ölüm ise, büyük ve şiddetli bir uyku. Her iki durumda da insan ruhu için bir hayattan başka bir hayata geçiş söz konusudur.

Uyuyup uyanma ile ölüm ve dirilişin benzerliğine hadis-i şeriflerde de vurgu yapılmıştır. Meselâ, bir Nebevî beyanda uykuya yatarken "Allah'ım, Senin isminle ölüyor ve diriliyorum!" kalkarken "Bizi ölümümüzden sonra dirilten Allah'a hamd olsun!" (Buharî, Tevhid 13) şeklinde tavsiyede bulunulmuştur.

Uyuma ve uyanma olayının yaratıcısı olan Yüce Allah, bu ikisi arasında vuku bulan 'rüya' gerçeğiyle de bu husustaki şüpheleri izale sadedinde düşüncelerimize ayrı bir ufuk açmaktadır. Şöyle ki O, hislerimizi bu

---

[146] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* 3/1949-1950.

âlemden çekip bizi başka bir âlemin seslerine ve renklerine bağlayıp gezdirmekle, bu üç boyutlu maddi çeperlerin kuşattığı âlemden başka farklı âlemlerin de var olduğunu insana bizzat yaşatarak göstermektedir. Her gece ölümün bir nevi küçük kardeşi olan uykuya dalan ve her sabah yeniden dirilircesine dünyaya gözünü açan insan, Kıyametin ve haşrin alâmetlerini her gün seyrediyor demektir.

Görüldüğü gibi insan, öldükten sonra dirilişin bir benzerini, uyuma ve uyanması ile fiilen yaşamaktadır. Kur'ân, ölümle uyku, dirilişle uyanma arasındaki bu benzerliği gündeme getirmek suretiyle şu mesajı verir: Allah insanı nasıl uyutuyorsa, öyle öldürür; nasıl da uyandırıyorsa öyle diriltir.

b. 3. Geçmişte Yaşanmış Diriliş Örneklerini Nazara Vererek İspat

Kur'ân-ı Kerim'in dirilişin imkânını ispat yollarından birisi de geçmişte vuku bulmuş mûcizevî diriliş hâdiselerini gündeme getirmesidir. Kıssalar içerisinde anlatılan bu tür olaylarda şahıslarla ilgili unsurlar genelde gizli tutularak, verilmek istenen bu ibret ağırlıklı mânâ, yaşanmış bir örnekle açıklanmıştır. Diğer bir ifadeyle, öldükten sonra dirilme gerçeği, tarihen vuku bulmuş bir olayla muhataba anlatılıp, Allah'ın ölülere tekrar hayat vermeğe gücünün yettiği gösterilmiştir.

Dirilişin imkân ve vukuunun fiilî birer delili olarak, Kur'ân tarafından tescil edilmiş bu vak'alar için 'Bunları zamanında yaşayanlar görmüşlerdir, sonradan gelenler bunları göremeyecektir ki, onlara örnek olsun?' diyenlere şu noktayı hatırlatmak kâfidir:

"Bu hâdiseleri haber veren kaynağın hakkaniyeti ispatlandıktan sonra, bunların her gün gözler önünde cereyan etmekte olan vakıalardan farkı kalmaz. Kur'ân'ın diriliş gerçeğini akıllara yaklaştırmak ve onu ispatlamak için hatırlattığı bu vakıalar, cereyan ettikleri çağdakilere ışık tuttuğu gibi her zaman ve mekândaki insanlara da mesaj mahiyetindedir."

Diriliş hakkındaki şüphe ve tereddütlerin giderilmesi sadedinde serdedilen bu örnekler, bir yandan dirilişin imkân dairesinde bir hâdise olduğunu bildirirken aynı zamanda dirilişin mutlaka cismanî olacağını da haber vermektedir.

Kur'ân, ölüm sonrası dirilişi hayretle karşılayan ve bu konuda kesin bilgi sahibi olmak isteyenlere cevap teşkil etmek üzere, geçmişte yaşanmış duyular âleminden insan zihnine diriliş gerçeğini yaklaştıran örnekler sunmuştur.

Bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Üç yüz dokuz sene mağarada uyutulduktan sonra Ashab-ı Kehf'in diriltilmesi[147], İsrailoğullarından ölmüş birisinin kendisine bir sığırın organıyla vurularak diriltilmesi[148], Sina çölünde İsrailoğullarından bir topluluğun topluca öldürülüp diriltilmesi[149], Hz. İsa'nın bir mûcize olarak bazı insanları hayata kavuşturması ve bunun yanında Allah'ın izniyle çamurdan yaptığı kuşlara üfleyip onları diriltmesi[150] ve parçalanmış dört kuşun Hz. İbrahim'in talebi üzerine diriltilmesi.[151]

c. Âhiret Hayatının Gerekliliğini Bildiren Âyetler

Kur'ân, âhiret hayatının gerçekleşmesini bir kısım mühim sebeplere de bağlar. Bunları sırasıyla kısaca ele alıp inceleyelim:

c.1. Ubûdiyetin/Kulluğun Karşılığının Verilmesi

İnsanın yaratılışının önemli gayeleri vardır ve bu yaratılışta Yüce Yaratıcı'nın pek çok hikmetlerinin olduğu açık bir gerçektir. Sürekli değişen ve her an yenilenen bir dünyada yaşıyoruz. Her şeyin bir noktaya bir sona doğru seyrettiğini görüyoruz ki, varılacak bu son nokta, yaratılış gayesinin ve bu istikametteki çabaların anlam kazanacağı âhiret hayatından başkası değildir.

Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, Allah'ın, salih kullarının amellerini karşılıksız bırakması, -O'nun hikmetine münafi bir durumun ortaya çıkması demek olacağından- düşünülemez. Zira böyle bir durumda, hayır ve şer, iyilik ve kötülük farkı ortadan kalkacak; iyi ile kötü arasında mücadele veren insanın çabası bir anlam ifade etmeyecektir. Öyleyse, insanların yapmış olduğu salih amellerin karşılığını görebilmeleri için, ölüm sonrası bu hayatın ötesinde başka bir hayatın varlığı gerekmektedir. Bu itibarla-

---

147 Bkz. Kehf sûresi, 18/9-19

148 Bkz. Bakara sûresi, 2/72-73.

149 Bkz. Bakara sûresi, 2/55-56.

150 Bkz. Âl-i İmran sûresi, 3/49; Mâide sûresi, 5/110.

151 Bkz. Bakara sûresi, 2/260.

dır ki, Kur'ân iyilik ve güzellik sergileyenlerin karşılığının yine aynı şekilde bir iyilik ve güzellik olacağını hatırlatır:

"İhsanın (iyiliğin, güzelliğin) neticesi ondan başka bir şey mi olacaktır?" (Rahman sûresi, 55/60)

Dünyada nefsini haramlardan Allah için koruyan, helâlin idraki içinde yaşayan ve hak-hakikat için her türlü külfete katlanan bir şahsın fedakârlıkları için Yüce Allah'ın bir mükâfat vermemesi mümkün müdür? Nitekim Kur'ân, Rablerine yönelip "Bize va'dettiğin mükâfatları lutfet." (Âl-i İmran sûresi, 3/194) diyen kullarına Allah'ın icabetinin şu şekilde olduğunu bildirir:

"Sizden gerek erkek, gerek kadın hayır işleyen hiçbir kimsenin çalışmasını zayi etmem. Çünkü siz birbirinizdensiniz. Benim rızam için hicret edenlerin, vatanlarından sürülenlerin, benim yolumda işkenceye, ziyana uğrayanların yine benim yolumda savaşanların ve öldürülenlerin elbette kusurlarını örtecek ve onları Allah tarafından mükâfat olarak içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğim. (Şu bir gerçek ki) en güzel mükâfatlar Allah'ın yanındadır." (Âl-i İmran sûresi, 3/195)

Yine bu münasebetle Mürselât sûresinde Yüce Allah, -yaratılış maksat ve istikametinde kulluklarını eda edenlerin bu davranışlarına karşılık olarak- bütün güzellik ve nimetleriyle Cennet'in kendilerine verileceğini şöyle beyan eder:

"Biz, gerçekten güzel davrananları böylece mükâfatlandırırız…"[152]

Netice olarak diyebiliriz ki, insanın yapmış olduğu ibadetin karşılığını alması ve amellerinin gerçek değerini görmesi gibi, yaratılışa ait gayelerin gerçekleşmesi için âhiret hayatı mutlaka vuku bulacaktır:

"O gün insanlar, -yaptıklarının karşılığı kendilerine gösterilsin diye- grup grup (ilâhî divana) çıkarlar."(Zilzâl sûresi, 99/6)

c. 2. Mutlak Adaletin Gerçekleştirilmesi

Eski-yeni, medenî-gayr-i medenî, bilgili-bilgisiz herkeste, dünyada iken elde edilemeyen adaletin gerçekleşmesi konusunda bu âlemin öte-

---

[152] Mürselât sûresi, 77/44,45.

sinde bir başka hayatın varlığına dair ilhama benzeyen gizli bir şuur hâli mevcuttur.

İnsan fıtratından sökülüp atılması mümkün olmayan bu şiddetli duygunun mercii, nihaî tahlilde bütün asılların aslı olan Yüce Allah'tır. Öyleyse Cenab-ı Hak, insanların fıtratına yerleştirdiği bu duygunun icabı olarak, rabbanî adaletin bir gün hükmünü tam icra edeceği ve bugünkünden daha mükemmel olan bir hayat sahası yaratacaktır.

Bu itibarla 'Ceza ve mükâfat olarak vicdanî ıstırap ve vicdanî tatmin insan için yeterlidir, bu itibarla âhiret düşüncesine gerek yoktur.' şeklinde gündeme getirilen bir yaklaşımın tutarsızlığı üzerinde durmamız gerekmektedir. Böyle bir yaklaşımın, 'âhiret hayatına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırabileceğini' ileri sürmenin makul hiçbir temeli yoktur. Sözgelimi, bir kimse suçsuz bir insanı öldürmüş ve bu öldüren de hemen bir kaza dolayısıyla ölmüşse, bu kişi o suçtan ıstırap çekmek için ne zaman fırsat bulacaktır? Veya bu şahıs, hak ve adalet gibi bir değer uğrunda savaşıp can vermişse, bu kişinin kalbinde duyması gereken itminan mükâfatı ne zaman gerçekleşecektir?

Görülüyor ki, bu dünyada her suça tam tamına bir ceza ve her iyiliğe tam tamına bir mükâfat verilemiyor. Bu itibarladır ki, aklın insanı ulaştırdığı en son nokta, âhiretin vuku bulmasının gerekliliğidir.

Kur'ân-ı Kerim, âhiret meselesini ve onda görülecek olan hesabı, âdil karşılık çerçevesinde ele alır:

"Zerre miktar bir hayır işleyen de, şer işleyen de onun karşılığını görecektir." (Zilzâl sûresi, 99/7,8)

"Kıyamet günü için Biz, âdil teraziler koyarız. Hiçbir kimseye zerre kadar bir haksızlık edilmez. Hardal tanesi ağırlığınca da olsa, yapılan iyi veya kötü işi oraya getirip tartarız. Hesap görücü olarak Biz (fazlasıyla) yeteriz." (Enbiya sûresi, 21/47)

Âhiret hayatı, ilâhî adaletin mutlak anlamda tecellisi bakımından temel ve merkezî bir konuma sahiptir. Nitekim Kur'ân, hayatlarının sonlarına kadar farklı yolları takip etmiş insanların, ölümlerinden sonra –mükafat ve ceza olarak- aynı âkıbetle karşılaşmalarının mümkün ol-

mayacağını ve bunun Allah'tan beklenemeyeceğini kesin bir ifadeyle vurgular:

"Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, iman edip güzel ve makbul işler gerçekleştirenlere yaptığımız muameleyi, kendilerine de göstereceğimizi; hayatlarında ve ölümlerinde onları bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Ne kötü bir muhakeme!" (Casiye sûresi, 45/21)

"Biz şimdi Müslümanları, suçlu (kâfirler) gibi mi tutacağız? Ne oluyor size? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?" (Kalem sûresi, 68/35-6.)

Yüce Allah va'dettiği o günü mutlaka yaratacaktır. Zira, O'nun, yaratılış gayelerine uygun biçimde ömürlerini geçiren mü'minleri takdir etmemesi ve de hayata tuzak kuran, nizamı bozan inkârcı ve fasıkları tekdir etmemesi, adalet ve hikmetinden vazgeçmesi mânâsına gelecektir.

Hasılı, gerek mü'minler mükâfatlarını, gerek kâfirler cezalarını çoğunlukla bu dünyada almadıklarına göre, demek ki, netice, büyük bir mahkemeye bırakılmaktadır.

c. 3. İhtilâfların Sona Erdirilmesi

İnsanın yeryüzünde yaratılışından beri, hakikatin, fertler ve toplumlar arasında anlaşmazlıklara neden olabilecek biçimde değişik şekillerde algılandığı bilinen bir husustur. Bu değişik algılamalar, farklı nazariyelere dayalı birçok toplum, kültür ve inançların doğmasına neden olmuştur. Her çağda, bu inançların taraftarları, kabullendikleri düşünceleri yaymak için büyük bir çaba sarf etmişlerdir.

Durum böyle olunca aklı başında olan her insan, bu ihtilâfların mutlaka bir gün çözümlenmesi ve neyin doğru neyin yanlış olduğunun ortaya çıkması gerektiği, sonucuna varacaktır. Ne var ki, gerçekler üzerindeki perdelerin, bu dünyada iken açılamayacağı ve her şeyin ortaya serilemeyeceği de meydandadır. Çünkü dünyanın üzerine kurulduğu yapı buna izin vermez. Öyleyse bu ihtiyacın karşılanması için başka bir âleme/hayata ihtiyaç vardır.

Gerek inat ve nefret gibi önyargıların, gerekse yanlış zihnî tavırların ürettiği ihtilâfların, ne söz meclislerinde ne de harp meydanlarında çözülebilmesi mümkün değildir. Öyleyse, her şeyin kesin ve nihaî bir hüküm-

le karara bağlanacağı bir gün gerekir ki, insanlar hayatları boyunca daldıkları tartışmalarda yatan hakkın ve bâtılın iç yüzünü öğrenebilsinler. Bu ise, ancak, her şeyi, en iyi bilen ve görüp gözeten Allah'ın huzurunda gerçekleşebilir.

Âhiret hayatının zaruretine esas teşkil eden bu husus, Nahl sûresinde şöyle açıklanır:

"Onlar 'Ölecek kimseyi Allah diriltmez.' diye var güçleriyle yemin ettiler. Hayır, bu O'nun üzerine aldığı hak bir vaaddir (diriltecektir.) Ama insanların çoğu bunu bilmezler. (Diriltecektir ki,) hakkında ihtilâf ettikleri gerçeği onlara açıklasın ve inkâr edenler de yalancı olduklarını bilsinler." (Nahl sûresi, 16/38-9.)

Bu âyette yüce Allah, öldükten sonra tekrar diriltmeyi üzerine aldığı bir va'd olarak bildirdikten sonra, bunu hangi sebeple üzerine aldığını da beyan etmiştir ki, bunlardan biri, ihtilâf ettikleri gerçeğin onlara bildirilmesi; ikincisi ise, inkâr edenlerin gerçekten yalancı olduklarının kendilerine gösterilmesidir.

Kur'ân, o günü, insanın, yalnız söz ve amellerinin değil, gizli maksat ve niyetlerinin de ele alınıp değerlendirmeye tâbi tutulacağı bir gün olarak vasfeder:

"O gün, bütün sırlar ortaya dökülür." (Târık sûresi, 86/9.)

d. Âhiretin Vukû Bulacağını Gösteren Delillerden Bazıları

d.1. Kâinatta Abes ve Tesadüfe Yer Olmayışı

İbretler ve hikmetlerle dolu olan bir âlemin, hedefi olmadan yok olup gitmesi düşünülemez. Eşya ve hâdiseleri dikkatle inceleyen herkes, her şeyin üstünde Yüce Yaratıcının hikmet mührünü ve izlerini görecek ve rahatlıkla bu âlemin başıboş olmadığına ve bir hedef ve gayesinin olduğuna hükmedecektir.

Dünyaya anlam kazandıran âhirettir. Zira, harekete anlam veren maksattır. Ebedî olan âhiret âlemi olmasaydı dünyanın gerçek maksat diyebileceğimiz nihaî bir maksadı olmazdı ve her şey gezip dolaşma cinsinden boş yere bir dönüp-durma olurdu. Bunun içindir ki, Kur'ân Cenab-ı

Hakk'ın, varlığı kendisi için bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadığını ve böyle bir şeyin O'nun şanına da uygun düşmeyeceğini vurgulayan şu ifadelere yer verir:

"Elbette biz göğü, yeri ve bunların aralarında olan varlıkları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Eğlenme dileseydik, nezdimizde eğlenecek çok şey bulurduk! (Faraza) yapacak olsak, öyle yapardık." (Enbiya sûresi, 21/16, 17.)

Kâinattaki eşsiz nizamı ve onda tezahür eden mükemmelliği nazarlarımıza arz etmek suretiyle düşünceyi harekete geçiren Kur'ân-ı Kerim, varlığın her bir cüz'ünün bir hakikat/gerçek üzere yaratıldığını[153] ve bu hakikat üzere kuruluş ve yaratılışın da, ölüm sonrası yeni bir hayatın varlığını düşündürme ve inandırmaya matuf olduğunu bildirir. Önemle üzerinde durduğu bu husus bir âyette şöyle ele alınır:

"Gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükselten, sonra da arş üzerine istiva eden Allah'tır. (O Allah ki,) Güneş'i ve Ay'ı iradesine boyun eğdirmiştir. Her biri belli bir vakte kadar akıp gitmektedir. Rabbinizle karşılaşacağınıza yakînen inanasınız diye, O, (mevcudatın) işini (işte böyle) düzenler (ve) âyetleri (ni böyle) ayan-beyan açıklar." (Ra'd sûresi, 13/2**)**

Hem görüyoruz ki, bu dünyanın kemali yoktur; geçici, devamsız, kararsız ve değişkendir. Âlemlerin Rabbi Yüce Allah'ın ebedî ve muhteşem rubûbiyeti, muazzam ve kuşatıcı hakimiyeti böyle bir dünya üzerinde kurulamaz ve duramaz. Demek ki, Ona lâyık daimi, kararlı, zevalsiz, mükemmel ve muhteşem başka bir diyar gerekir. O hâlde Yüce Allah'ın başka bir bâkî memleketi vardır ve insanı onun için çalıştırmaktadır.

d.2. İnsan Ruhunda Bulunan Sonsuz Yaşama Arzusu

İnsan ruhundaki sonsuzluk arzusu, âhiretin varlığını gösteren çok kuvvetli psikolojik bir delildir. Su ile susayan insan arasında özel ve derunî bir alâkanın bulunması gibi, insanın da ruhunda ebedî bir hayat arzusunu hissetmesi, esasında böyle bir şeyin mevcudiyetine büyük bir delil teşkil

---

[153] Bkz. Yunus sûresi, 10/5-6.

etmektedir. Bu psikolojik arzu, akıbetimizin âhiret gerçeğiyle olan alâkasını kuvvetlendirmektedir. İnsanlık tarihi, ondaki bu fıtrî duygunun tezahürlerini gösteren örneklerle doludur.

Aslında insanın düşünmeden ilk bakışta 'bir yok oluş' gibi telâkki ettiği ölümden ürkmesi bile, onun bu ebediyet duygusuna olan derin arzusundan kaynaklanmaktadır. Fıtrattan yükselen bu ses, insanın ebed için yaratıldığını gösterir. Her insan, kendinde yok olmayı istemeyen bu fıtrî duyguyla, gelip geçici iğreti bir hayat için değil de, ebedî, yok olmayan bir hayat için yaratıldığını hisseder ki, bu his ve şuur da fanî bir hayattan sonra ebedî bir hayatın varlığının açık bir işaretidir.

En kötü var olma bile yokluktan iyidir. Filozof M. Unamuno, yok olmanın kör talihinden kurtulup var olmaya devam edebilmek uğrunda, insanların her türlü işkenceye katlanabileceğini şu çarpıcı sözüyle dile getirir: "Yok olmaktansa, ebediyyen Cehennem'de yanmaya razıyım, çünkü hiçbir şey bana, yokluğun kendisi kadar korkunç görünmemiştir."[154]

Bir başka âlemde de olsa, hayatın ebediliğini arzu etmek, insanların ruhunda hafife alınması mümkün olmayan güçlü bir duygudur. Şüphesiz ruhumuzun derinliklerinde şiddetle arzulayıp duyduğumuz bu duygu, insanlığın varlığında mevcut aslî/fıtrî bir duygunun yankısı mahiyetindedir.

Sonuç: Maddî yönüyle bile insanı tatmin edip cevap veremeyen dünyanın, onun hayal ve ebedî yaşama arzusu gibi kâinatı kuşatacak istidat ve kabiliyetlerine cevap vermesi düşünülemez. Öyleyse dünyada bu duygularının karşılığını göremeyen insan, onların karşılığını başka bir âlemde görecektir.

e. Allah'ın Varlıkta Tecelli Eden İsim ve Sıfatlarının Delâleti

Cenab-ı Hakk'ın mutlak kudret ve adaletinin âhiretin vukûuna delâletine, ilgili konu başlıkları münasebetiyle değinmiş olduğumuzdan burada meseleyi yalnızca O'nun sonsuz hikmeti, keremi, rahmeti ve hıfzının delâleti zaviyesinden ele alacağız:

---

[154] Migvel de Unamuno, *Yaşamın Trajik Duygusu,* (Çev.: Osman Demirsu), İstanbul 1986, s. 20.

İlâhî Hikmet Açısından

İnsanın engin bilgi ve istidatlarla donatılmış olması, onun sonsuz bir hayata namzet bir varlık olarak yaratıldığını göstermektedir. Bütün canlılar içinde en güzide ve gözde bir yeri olan ve âdeta varlıkların odak noktasında bulunan insana, sahip olduğu akıl, his, şuur, irade ve ihtiyar gibi bütün bu üstün duygu ve kabiliyetler, ebedî âlemde ona lûtfedilecek nimetlere lâyık olması için verilmiştir. Eğer bu böyle olmasaydı, insandaki mevcut bu idrak ve üstün kabiliyetler mânâsız ve abes olurdu.

İnsanları boş yere yaratmayan Allah, elbette onları başıboş bırakmayacaktır. Bu cümleden olarak, Yüce Yaratıcı, beşer için yeniden dirilişin gerekliliğini ve bunun kesinliğini ifade sadedinde şöyle buyurur:

"Bizim sizi boş yere bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin Bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi, zannettiniz?" (Zâriyat sûresi, 51/56); "İnsan başıboş bırakılacağını mı zanneder?" (Kıyame sûresi, 75/36.)

İnsan hayatının doğum perdesiyle başlayıp ölüm perdesiyle sona ereceğini düşünmek, Yüce Yaratıcı'nın bu fiiliyle abes bir iş yaptığını tasavvur etmek demek olacaktır ki, aklı başında birinin böyle bir iddiayı tasdik etmesi düşünülemez. Öyleyse ölüm, insan hayatına son vermek değil, ikinci bir perdenin başlamasının startı mahiyetinde bir fâsıladan ibarettir.

Varlıkta Görülen İlâhî Hıfzın Delâleti

Bu âlemde görülen hıfz ve muhafaza da, âhiretin vukû bulacağına ayrı bir delildir. Bilindiği gibi Cenab-ı Hakk'ın bir ismi de Hafîz'dir. Hafîz ismi yapılan bütün işleri muhafaza etme, her şeyi belli bir vakte kadar her türlü tehlikelerden saklayıp gözetme, kontrol etme mânâlarını ifade etmektedir. Allah (c.c.), insanların iyi veya kötü konuştukları bütün söz ve sesleri eksiksiz olarak muhafaza etmektedir. Bu husus Kur'ân'da şöyle belirtilir:

"İnsanın ağzından çıkardığı her sözün yanında hazır bir gözcü vardır." (Kâf sûresi, 50/18)

Konuşulan sözlerin yanı sıra, insanın bütün hareketleri de kaydedilmektedir. Kur'ân kişinin Kıyamet gününde bütün hareketlerinin mükemmel bir film şeridi gibi önüne serildiğinde duyacağı teessürü bize şöyle

aktarır: "Vay hâlimize! Bu nasıl bir kitaptır ki, büyük küçük dememiş hepsini sayıp dökmüş." (Kehf sûresi, 18/49.)

Modern ilim, insanların söylediği sözlerin yok olmayıp fezanın derinliklerinde muhafaza edildiğini söylemektedir. Sesin meydana getirdiği dalgalar ilk meydana gelişinden sonra ebediyyen fezada kalırlar. Nazarî olarak bu sesleri tespit etmenin ve gelecekte de bu tespitin gerçekleşmesinin mümkün olduğu, bilim adamları tarafından ifade edilmektedir. Bunun için bir alet icad edilmesi durumunda mazideki sesleri gelecekte dinlemek mümkün olacaktır. Ayrıca, gerek aydınlıkta, gerekse karanlıkta ferdî veya toplu olarak yaptığımız bütün hareketlerin şekiller hâlinde fezada mevcut olduğunu; herhangi bir kimsenin hayatı boyunca yapmış olduğu bu hareketlerin istenildiği anda bir araya getirilmesinin mümkün olacağını da, pek çok ilim adamı ileri sürmektedir.[155]

Buna göre, âhiret gerçeğiyle bütün bunları karşılaştırırsak, muazzam bir uygunluk ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, eğer bir işe yaramayacaksa bu sesleri ve hareketleri muhafaza etmek boşunadır. Hâlbuki Kâinatta boşuna ve israf olan hiçbir şey yoktur. Öyleyse bu sesler çok mühim bir muhasebe için saklanmaktadır.

Buradan şu noktaya gelmek istiyoruz: İçinde yaşadığımız bu âlemde her şey zayi olmadan ve kaybolmadan muhafaza edilmektedir. Her bir canlıyı karakterlerinin en ince teferruatına kadar kromozomlarında muhafaza eden böyle bir Hafîz, insan gibi, varlığın odak noktası ve yeryüzünün halifesi olan bir değeri, öldükten sonra elbette yokluğa terk edip zayi etmeyecektir; toprağa atılan bir tohum gibi, başka bir âlemde ona has bir hayat lûtfedecektir.

Allah'ın Sınırsız Kereminin Delâleti

Yine insana bu dünyada sonsuz kerem ve ihsanda bulunan Kerîm Rab, bu ihsan ve nimetlerini kesip de nimet ve lezzetleri azaba çevirmeyecektir. Zira bu ihsan ve kerem ebedî olmazsa, lezzet azap olur, muhabbet/sevgi düşmanlığa dönüşür. Öyleyse, O'nun sonsuz kereminin bir gereği olarak bütün bunların devam edeceği bir ebedî âlem olmalıdır.

---

[155] Bkz. Han, Vahidüddin , *el-İslâm Yetehaddâ,* s. 130-133

Allah'ın Sonsuz Rahmetinin Delâleti

Dünyada en basit şeylere gösterilen şefkat ve ihtimam, âhiretin tahakkuk edeceğine ayrı bir delildir. Böyle en ehemmiyetsiz gibi görünen canlıların imdadına şefkati ile karşılık veren sonsuz merhamet sahibi Yüce Rahîm'in, beka arzusuyla yanıp tutuşan insanın bu arzusunu yerine getirmemesi mümkün müdür?

3. Âhiret Hayatının Devreleri

a. Kabir Hayatı

Ölümden sonraki hayat iki aşamada gerçekleşecektir. Bir diğer ifadeyle insan, ölümden sonra iki âlemden geçecektir. Birincisi dünya gibi sona erecek olan kabir âlemi[156], diğeri, hiç bir şekilde sona ermeyecek olan âhiret âlemidir. Kabir hayatı, berzah hayatı diye de anılır.

Berzah, kelime itibarıyla, iki şey arasındaki perde, set ve engel demektir. Istılahî olarak ise; ölümden sonra ruhların kıyamete kadar kalacakları âlem, kabir âlemi, dünya ve âhiret arasındaki koridor, bir bekleme salonu mânâlarına kullanılmaktadır. Berzah, dünyayla âhiret arasında bir köprüdür. Nitekim bu ifade Kur'ân'da hem kelime anlamında hem de ıstılah anlamında kullanılmıştır.[157]

Kur'ân'da kabir azabının varlığına işaret eden birçok âyet vardır. Bunlardan Mu'min sûresinde geçen bir âyette şöyle buyrulur:

"... Onlar (Firavun ailesi) sabah-akşam ateşe arz edilirler. Kıyamet koptuğu gün de, (görevli meleklere) 'Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun!' denilir."[158]

Bu âyette gayet açık bir şekilde Kıyamet kopmadan önceki bir azaptan söz edilmektedir ki, bu kabir azabından başka bir şey değildir. Firavun ailesinin ateşe arz edildiklerinin bildirilmesinden sonra, arkadan يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ / kıyamet koptuğu gün de...' şeklinde gelen ifade bunu teyit etmektedir.

---

[156] İmansız bir kimse için, korkunç ve çürüten bir yer olarak görülen kabir, iman gözlüğüyle bakıldığında, saadet yurduna açılan sevimli bir koridor olarak görülür.

[157] Lûgat anlamı için bkz. Rahman sûresi, 55/20. Istılah anlamı için bkz. Mu'minûn sûresi, 23/100.

[158] Mu'min sûresi, 40/46. Keza bkz. Mu'min sûresi, 40/11; Bakara sûresi, 2/28.

İnsanın ölümüyle kabir hayatının başlayacağının bildirildiği bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulur: "Kabir (berzah), âhiret duraklarının ilkidir. Orada kurtulana ondan sonrası daha kolaydır. Eğer orada kurtulamazsa ondan sonrası daha zordur." (Tirmizi, Zühd 5.)

Her insan ister normal bir ölüm sonucunda toprağa verilmiş olsun, ister boğularak denizde kalsın, ister yanarak külü havaya karışsın, mutlaka kabir hayatını yaşayacak ve arkasından diriltilecektir. Bu ara âlemde inkârcılar acı ve sıkıntılı bir hayat, inananlar ise amellerinin durumuna göre mutlu ve sıkıntısız bir hayat geçireceklerdir.[159] Hadislerde, münker ve nekîr adlı iki meleğin insanlara 'Rabbın kimdir? Peygamberin kimdir? Kitabın hangisidir?' şeklinde sorular yönelteceği ve alacakları cevaplara göre onlara muamele edeceği, haber verilir.[160]

Kabir azabını kabul etmeyenler, "Organizma hâlindeki canlıya ancak azap edilebilir." veya "Azabı ancak canlı duyabilir, terkip bozulunca ölü azap duymaz." tarzında itirazlarda bulunurlar. İnsan, sahip olduğu hayat şeklinin hep bu terkiple (organizmayla) olduğunu görüp durduğu için, hayat için, organizmayı 'olmazsa olmaz' sanıyor. Diğer bir ifadeyle, Allah'ın bu terkibe ihtiyaç bırakmayan farklı bir hayat şekli yaratabileceğini düşünemiyor.

Esasında insanın bilgi ve idrak sınırlarını aşan bir hayat boyutunu ifade eden kabir hayatı konusunda yapılması gerekenin en doğrusu, -o hayatın ve oraya ait azabın keyfiyetiyle meşgul olmadan- Allah ve Resûlü'nün verdiği haberleri tasdik edip orası için hazırlıklı olmaktır.

b. Haşir ve Mahşer Ahvali: Amel Defterlerinin Dağıtılması, Hesap ve Sual, Mizan, Sırat, Kevser Havzı

Lûgatte, toplamak, bir araya getirmek ve sevk etmek mânâlarına gelmekte olan haşir, dinî bir ıstılah olarak, 'Kıyamet gününde dirilişi müteakiben bütün yaratıkların toplanmasını ve toplanma yerine sevk edilmesini' ifade etmektedir.

---

[159] Bkz. Tirmizî, Cenaiz 70.

[160] Bkz. Tirmizî, Cenaiz 70; Müsned, 3/126.

Kur'ân, haşrin, bütün insanların bir araya toplandığı[161] ve gerçekte kimin kazanıp kimin aldandığının ortaya çıkacağı bir gün olduğunu bildirir.[162] Yine Kur'ân'a göre, haşir yerinde (mahşerde) toplanacak olan insanların görecekleri muamele, dünyadaki yaşayışlarına göre olacaktır. Nitekim Kur'ân'da, burada Allah'tan yüz çevirenlerin o gün kör olarak haşrolunacağı, kâfirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, mü'minlerinkinin ise parlak ve sevinçli olacağı[163] haber verilir.[164]

Mahşerde haşrolunacakların durum ve ahvaliyle ilgili Allah Resulü'nden (aleyhissalatu vesselâm) vârid olan hadislerde ise mahşerin beyaz ve parlak bir düzlük olduğu, insanların çıplak, yalınayak, sünnetsiz ve kusursuz olarak haşrolunacağı bildirilir.[165]

Kıyametin kopması ve dirilişin vuku bulmasından sonra mahşerin safhaları başlar. Bunları sırasıyla kısaca ele alalım.

Amel Defterlerinin Dağıtılması

İnsanların mahşer denilen alanda bir araya getirilmesinden sonra, kendilerine dünyada iken sarf ettikleri her bir sözün ve yaptıkları her bir işin kaydedildiği 'amel defterleri' dağıtılır. Bu defterlerin mahiyeti bilinmemektedir. Bu itibarla onların bu dünyadaki defterlere benzetilmesi isabetli bir yaklaşım değildir. Melekler tarafından tutulmuş bu defterler/kayıtlar hakkında Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"(Artık) kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. 'Vay hâlimize' derler, bu nasıl bir kitapmış; küçük-büyük bir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş. (Onlar) böylece yap-

---

161 Hûd sûresi, 11/103.

162 Bkz. Teğabun sûresi, 64/9.

163 Bkz. Âl-i İmran sûresi, 3/106-7; Abese sûresi, 80/38-43.

164 Tâhâ sûresi, 20/124-126.

165 Bkz. Buharî, Rikâk 44, 45; Müslim, Cennet 14; Tirmizî, Tefsir 18. Teklife muhatap olanların haşri hususunda bir ihtilâf söz konusu olmazken hayvanat ve haşerâtın -ki bunlara teklif yoktur- haşrinde Ehl-i Sünnet ve Mûtezile arasında ihtilâf olmuştur. Ehl-i Sünnet, 'hayvanlar da haşrolunacaktır, fakat bunların haşri bir karşılık için olmayacaktır; Cenab-ı Hakk'ın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaklardır.' demiştir. Mûtezile'nin görüşü ise şöyledir: Teklife muhatap varlıkların haşro-lunması gibi hayvanat da, devamlı kalmak üzere haşrolunacaktır. (Bkz. Bağdadî, *Usûlu'd-Din*, s. 236; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi,* s. 226.)

tıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (Kehf sûresi, 18/49)

Kur'ân-ı Kerim, amel defterlerinin cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan veya arkadan verildiğini bildirir. Defteri sağdan verilenlere 'ashab-ı yemin', soldan veya arkadan verilenlere ise, 'ashab-ı şimal' adı verilir. Defterlerin sağdan verilmesi iyi bir sonucun, soldan verilmesi de azabın habercisidir.[166]

Hesap ve Sual

Mahşer yerinde herkesin Allah nezdindeki yerine ve derecesine göre uzun yahut kısa süren bir bekleyişi olacaktır. Burada insanlar, aracı olmaksızın Allah tarafından hesaba çekilecektir. Hadis-i şeriflerde mü'minlerin sorulan sorulara kolaylıkla cevap vereceği bildirilirken, inkârcıların ise, inceden inceye bir hesap ve sorgulamadan geçirileceği haber verilir.[167]

Hesap ve sorgulama sırasında amel defterlerinden başka, gerektiğinde insanların uzuvları[168] ve yeryüzü de insanın yaptıklarına şahitlik edecektir.[169] Zerre miktar hayır işleyenin mükâfatını, kötülük işleyenin cezasını göreceği sorgu ve hesap sırasında insanlar, şu beş şeyin hesabı sorulmadan bırakılmayacaklardır:

a. Ömrünü nerede tükettiği,

b. Gençliğini nasıl geçirdiği,

c. İlmini hangi yolda kullandığı ve onunla nasıl amel ettiği,

d. Malını nerede kazanıp nerede harcadığı,

e. Bedenini nerelerde kullanıp yıprattığı.[170]

Mîzan

Kelime olarak 'terazi' anlamına gelir. Mizandan bizim anlamamız gereken ise, Allah'ın takdir ettiği tarzda amellerin tartılmasıdır. Yalnızca Al-

---

166 Bkz. İnşikak sûresi, 84/7-11.

167 Bkz. Buharî, Rikak 49; Müslim, Zekât 20.

168 Bkz. Fussilet sûresi, 41/21.

169 Bkz. Zilzal sûresi, 99/4.

170 Bkz. Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame 1.

lah'ın keyfiyetini bildiği bu mizan hakkında bir fikir yürütmemiz mümkün değildir. İç yüzünü bilemediğimiz bu hususî tartıda, iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise Cehennem'e gideceklerdir.[171] Mizanla alâkalı olarak Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"Biz Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar bile olsa, onu (bu teraziye) getiririz. Hesap gören olarak Biz (herkese) yeteriz." (Enbiya sûresi, 21/47)

Sırat

Cehennem üzerinde bulunan, herkesin üzerinden geçeceği ve geçmeye muvaffak olamayanların Cehennem'e düşeceği bir köprüdür. Sıratın gerçek mahiyeti hakkında da kesin bir şey söylemek zordur. Ancak böyle bir geçiş, Allah'ın bildiği ve takdir ettiği keyfiyette mutlaka olacaktır. Hadis-i şeriflerde, Cehennem'in üzerine kurulacak sırattan ilk geçenin Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ümmeti olacağı ve bu geçiş esnasında insanların amellerine göre bir kolaylık veya zorluk yaşayacakları bildirilir.[172]

Geçilmesi iman ve amel sahipleri için gayet kolay, inkârcılar için ise oldukça çetin olan bu köprüyü, insanın 'dünya hayatı boyunca iyi ya da kötü amelleriyle inşa ettiği bir köprü' olarak yorumlamak da mümkündür. Şöyle ki, insanın buradaki amelleri onun önüne köprü olarak konur. Bu cümleden olarak, onun güzel amelleri onu sahil-i selâmete (Cennet'e) ulaştıracak sağlam bir köprü vazifesi görürken, yanlış ve bozuk amelleri ise onun Cehennem'e düşmesine sebep olacak çürük bir köprü fonksiyonu görür. Doğrusunu Allah bilir.

Kevser Havzı

Hadislerde bildirildiğine göre Kıyamet gününde her peygambere ihsan edilecek bir havuz vardır. Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) verilen havuzun suyu ise, rengi sütten beyaz, kokusu miskten

---

[171] Bkz. Karia sûresi, 101/6-9.

[172] Bkz. Buharî, Ezan 129; Müslim, İman 81.

daha güzel olup bu sudan bir kere içen bir daha susamayacaktır. Kıyamet gününde bu havzın başına ilk varıp ondan su içen Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) olacaktır. Sırasıyla Allah yolunda çaba sarf eden ve İslâm'a hizmette bulunan mü'minler bundan istifade edeceklerdir. Hadislerde havzın başında cereyan edecek hadiselerle ilgili olarak şu bilgiler de yer alır: Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) burada ümmetini beklerken, hayattayken gördüğü ve bildiği bazı insanların Cehennem'e doğru götürüldüğünü gördüğünde, 'Onlar benim ashabım ya Rabbî!' diye ıstırap duyacağı, bunun üzerine O'na 'Onların istikametlerini koruyamayıp sonradan geriye (eski hallerine) döndükleri, çizgi dışına çıktıkları' haber verilecektir.[173]

Kur'ân'da "Şüphesiz ki biz sana Kevseri verdik." (Kevser sûresi, 108/1) âyetinde geçen Kevser de, tefsirlerde umumiyetle havuz olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple de Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Kıyametteki havuzu için, 'Havz-ı Kevser' denilmiştir.

c. Şefaat Konusu

Kelime olarak 'aracı olmak, tavassutta bulunmak' anlamına gelen şefaat, dinî terminolojide, âhirette günahkâr mü'minlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların ise, daha yüksek derecelere yükselmesi için Allah'ın izin verdiği 'peygamberler, âlimler, şehitler ve derecesine göre müminleri[174] vesile yaparak rahmetinin farklı bir boyutta tecellisinden ibarettir.

"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."[175] âyeti, Kur'ân'da şefaatin olduğunu gösterir.

Şefaatle ilgili olarak Kur'ân'da 'hiç kimseden şefaat kabul edilmeyeceğini'[176] bildiren âyetler, şefaatin olmadığına bir delil olarak ileri sürülemez, zira bu âyetler, inkârcıların akıbetlerinin söz konusu edildiği yerlerde

173 Bkz. Buharî, Fiten 1, Cenaiz 73, Rikak 45; Müslim, Salat 53.

174 Kimlerin şefaatte bulunacağı için bkz. İbn Mace, Zühd 37.

175 Tahâ sûresi, 20/109. Keza bkz. Enbiya sûresi, 21/28.

176 Meselâ bkz. Bakara sûresi, 2/123, 255.

gündeme getirilen ifadelerdir. Bununla kâfir, müşrik ve münafıkların bu tasarrufun dışında olduğu vurgulanır.[177]

Hadis-i şeriflerde ise, şefaatle ilgili açık haberler vardır. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir hadislerinde, ümmetinden günah işleyenlere şefaat edeceğini haber vermiş[178], bir başka hadislerinde ise, her peygamberin kendisine has ve kabul olunan bir duasının bulunduğunu, kendisinin ise bu duasını âhirette ümmetine şefaat etmek için yapacağını bildirmiştir.[179] Yine bir başka hadislerinde Allah Resulü, (sallallahu aleyhi ve sellem) mahşerde insanlar ıztırap ve heyecan içinde hesaplarının görülmesi için bekleşirlerken, Allah'a dua ederek hesap ve sorgunun bir an önce yapılmasını isteyeceğini[180] bildirmiştir.

Adil ve de merhametli bir sultanın hâkim olduğu bir ülkede birisinin bir suç işlediğini düşünelim. Şu kadar ki, suçu sabit olmuş bu kişi, işlediği cürmü meslek hâline getirmemiş birisi. O bu cürmü bir kısım nefsanî dürtülerle işlemiş, yaptığına da pişman olmuş. Bu yaptığından ötürü de sultanın kanunlarından çekiniyor, kendisini hatalı ve cezayı hak etmiş görüyor. İşte o merhametli sultan, mülkündeki suçluyu pişmanlık ve korku içinde görür ve ona acır. Fakat sultan, bu suçluyu sebepsiz yere affederse, koyduğu kanunlara, nizamlara halel gelir, ahali kanunları hafife alır ve artık kendisinden korkmazlar endişesiyle, bir emir veya vezirine onu affedeceğini ima eder. Vezir de suçlu için şefaat ederek onun kurtuluşuna vesile olur. Aslında suçluyu affetmeyi murad eden, sultanın bizzat kendisidir; ancak sultan, vezirinin şefaatini kabul etmek suretiyle onun, nezdindeki değerini insanlara göstermeyi ve ona bir nevi şeref ve paye vermeyi dilemiştir. İşte Kur'ân ve hadislerde anlatılan şefaatin tamamı bu türdendir. Bu itibarla, böyle bir şefaate nail olabilmek için kula düşen, Allah ve Resûlü'nün kendisinden istediği vecîbeler konusunda dikkatli olmak ve O'nun azabından korkarak O'ndan yardım dilemektir.

---

[177] Bkz. A'raf sûresi, 7/53; Ğafir (Mü'min) sûresi, 40/18.

[178] Bkz. Ebû Davud, Sünnet 21; Tirmizî, Kıyamet 11.

[179] Buharî, Daavat 21; Müslim, İman 86.

[180] Buharî, Zekât 52.

d. Cennet, Cehennem ve A'raf:

Cennet

Lügatte, 'yeşilliklerle ve ağaçlarla örtülü yer/bahçe' anlamına gelen Cennet, dinî terminolojide, 'sürpriz nimetlerle donatılmış olan ve mü'minlerin içinde ebedi olarak kalacakları âhiret yurduna verilen isimdir.

Cennet ve oradaki hayat sonsuzdur. Bu hayatın sonsuz olması insanlara asla bıkkınlık vermeyecektir. Çünkü cennet sürprizler diyarıdır. Bu hayata mazhar olanlar -bir kısım hikmetlere binaen dünya hayatlarında kin, nefret ve usanç gibi, fıtratlarına konulan- negatif duygulardan soyutlanacaklardır.

Kur'ân, insanın bu dünyada bir kısım hikmetler için fıtratına konulan bu duygularından âhirette arındırılacağını bildirir. Meselâ, dünyada kalbe sirayet eden ğıllın (kin duygusunun) kalpten sökülüp atılacağı hususu, bir âyette şöyle ifade edilir: "(Cennet'te) onların altlarından ırmaklar akarken kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız." (A'raf sûresi, 7/43.) Bu itibarla onlar her anı, mutluluk ve neşe içinde yaşayacaklardır.

Cennet'i pek çok özelliğiyle dikkatlerimize arz eden Kur'ân âyetlerinin tasvirleri yanında[181] Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Cennet'le ilgili şu beyanı da, ona inananları oldukça heyecanlandıran bir müjdedir:

"Allah buyuruyor ki: Salih kullarım için ben, Cennet'te hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insan tasavvurlarını aşkın şeyler hazırladım."[182] Tek kelime ile ifade edecek olursak, Cennet 'sürprizler' diyarıdır ve Allah'ın kullarına olan sınırsız rahmet ve lûtfunun bir tecellisidir. Bu itibarla, hiçbir kulun kendi ameliyle orayı hak etmesi mümkün değildir. Yani insanın yapmış olduğu ameller asla Cennet'in elde edilmesine yetmez. Dahası, bir insanın ibadetleri –gelecekte kendisine verilecek olan Cennet bir tarafa- Allah'ın önceden kendisine vermiş olduğu nimetlerin

---

[181] Bkz. Âl-i İmran sûresi, 3/133; Kehf sûresi, 18/21; Yasin sûresi, 36/56; Saffat sûresi, 37/47; İnsan sûresi, 76/13; Muhammed sûresi, 47/15; Vakıa sûresi, 56/28-29; Nebe sûresi, 78/32; Mutaffifîn sûresi, 83/25.

[182] Buharî, Tefsir 32; Müslim, Cennet 1.

binde birini bile karşılayamaz. Nitekim bu hususa bir hadis-i şerifte şöyle dikkat çekilmektedir:

"Resûlullah Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm)'... Şu muhakkak ki, hiçbir kimseyi kendi ameli Cennet'e girdiremez.' buyurunca, sahabîler, 'Seni de mi kendi amelin girdiremez ya Resûlallah?' dediler. Bunun üzerine Resûlullah, 'Allah'ın (kullarını) kucaklayan/kuşatan rahmet ve mağfireti olmazsa beni de (kendi amellerim oraya götüremez)" buyurdu.[183]

Rü'yetullah Nimeti

Cennette bulunanların nail olacağı en büyük mutluluk ve nimet ise, Allah'ın kendisini kullarına göstermesidir. Allah (c.c.) bu durumu bizzat kendisi bize haber verir: "Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlayacaktır, Rab'lerine bakacaklardır." (Kıyame sûresi, 75/22-23) Bu âyetin anlamının bu şekilde anlaşılması gereğini teyit eden sahih bir rivâyette ise, şöyle buyrulur: "Muhakkak ki siz şu Ay'ı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de göreceksiniz, ve görürken de izdiham yaşamayıp, birbirinize de zarar vermiş olmayacaksınız."[184]

Yukarıdaki hadis-i şerifte Allah'ın mü'minler tarafından 'Ay'ın görülmesi gibi' görüleceği belirtiliyor. Esasında bu ifade, Allah'ın görülmesi hususunda belirebilecek bir şüpheyi kesin bir cevapla ortadan kaldırmak içindir; yani Allah'ın mutlaka görüleceğini vurgulayan bir ifadedir, yoksa insanların, Allah'ın Zat-ı Ulûhiyetini olduğu gibi görecekleri/idrak edecekleri anlamına gelmez. Böyle düşünmeye "Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder." (En'am sûresi, 6/103.) âyeti de izin vermez. Zira yaratılan, Yaratanını hiçbir zaman olduğu gibi ihata edemez. Şu hâlde –keyfiyeti bizce meçhul olan bir şekilde- Cennet'teki her bir mü'min, dünyada imanını, marifetullahını inkişaf ettirdiği ölçüde/oranda Allah'ı görecektir. Buna göre, herhangi bir mü'minle, peygamberlerin Allah'ı görmeleri farklı bir şekilde olacaktır.

---

[183] Buharî, Rikak 18; Müslim, Münafikûn 71-76.

[184] Buharî, Mevakıf 16; Müslim, İman 81.

Cehennem

Kelime olarak ‘derin kuyu’ anlamına gelen Cehennem, âhirette kâfirlerin devamlı olarak, günahkâr mü’minlerin de günahları ölçüsünde cezalandırılmak üzere kalacakları azap yeridir.

Kur’ân’da –farklı yanlarına dikkat çekmek üzere- Cehennem için ‘nar, cahîm, hâviye, saîr, lezâ, sakar ve hutame’ gibi çeşitli isimler kullanılmıştır. Allah’ı bilerek inkâr edenleri bu azap ebedî olarak kuşatacaktır.[185] Günahkâr mü’minler ise, burada sürekli olarak kalmayacaklardır, cezalarını çektikten sonra Cennet’e konulacaklardır.[186]

Bu arada ‘sınırlı bir ömürde, sınırlı sayıdaki inkâr ve isyanların karşılığının, ebedî bir azap olması, Allah’ın adalet ve merhametiyle telif edilemez’ gibi bir düşünce de akla gelebilir.

Şu bir gerçek ki, her bir mevcudun/yaratığın Yaratıcı’sından ötürü kazanmış olduğu büyük bir değeri vardır. Zira her şey, Allah’ın eşsiz bir sanat eseri olup kendilerine has bir dil ile Allah’ın varlığını, birliğini ve güzel isimlerini ilân edip dururlar. İşte inkârcılığı meslek edinen bir insan Allah’ın vazifeli birer memuru olan bu varlıkları yüksek makamlarından indirip, görevsiz, anlamsız bir dereceye düşürmüş olmaktadır. Her bir mevcut kendi diliyle ‘Allah vardır, birdir, her şeyin sahibidir, biz de O’nun emir, izin ve kudretiyle hareket eden vazifeli memurlarıyız ve de engin mânâlar ifade eden, mesajlar taşıyan birer mektuplarıyız.’ derken, kâfir bu gerçeği inkâr etmekle dehşetli bir suç işlemektedir.

Böylesi bir hakaret sınırlı bir zaman diliminde de olsa, neticesi büyük bir cinayet olduğu için, azabı da o ölçüdedir. Meselâ, iki saniyelik gayet sınırlı bir zaman diliminde tetiğe basarak iki kişiyi öldüren bir kişinin cezası, yalnzca iki saniyelik bir ceza değildir, hayat boyu bir cezadır. Kâfirin suçu ise, adam öldürmekten bin kere daha dehşetlidir, çünkü o böyle bir inkârla sayısız yaratığın temsil ve ilân ettikleri mânâ ve mesajları âdeta öldürüp ortadan kaldırmak gibi bir cinayet işlemektedir. Hâsılı, kâfirin her bir inkârı ebedî olan bir gerçeği inkâr etmek demek olduğundan, Yüce Yaratıcı’nın rahmetinden ebedî bir şekilde mahrumiyeti netice verecektir.

---

[185] Bkz. Nisa sûresi, 4/169; Ahzab sûresi, 33/65.

[186] Bkz. Buharî, Rikak 51; Tirmizî, Birr 61.

Cehennem'le alâkalı olarak vurgulanması gereken bir diğer husus da şudur: Gerek Kur'ân-ı Kerim'in gerekse hadis-i şeriflerin çizmiş olduğu cismanî tablolardan kolayca anlaşılacağı üzere, cehennem azabını ruh, bedenle birlikte çekecektir. Bununla birlikte ateş azabının da iç yüzünü tamamıyla bilmemiz mümkün değildir, zira bize sözü edilen bu âlemin, yaşadığımız âlemle bir benzerliği olsa da, onun aynısı olmadığı muhakkaktır.

A'raf

Sözlükte 'tepe, yüksek yer, sur, dağ' gibi anlamlara gelen A'raf, Cennet ile Cehennem arasında bulunan yüksek bir yere verilen addır. Kur'ân'da A'raf'ta bulunanlarla ilgili olarak bir âyette şöyle denmektedir:

"İki taraf (cennetliklerle cehennemlikler) arasında bir perde ve herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz Cennet'e girebilmedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline 'Selâm size!' diye seslenirler. Gözleri cehennem ehline çevrildiğinde ise, 'Ey Rabbimiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler."(A'raf sûresi, 7/46-47.)

A'raf esasen orta menzil, orta yer demektir. Âyetten anlaşılan mânâsıyla Cennet ile Cehennem arasındadır; fakat keyfiyeti hakkında hiç bir malumata sahip değiliz.

Burada bulunan şahıslar kimlerdir? Bu soruya verilen birçok cevap vardır. Fakat verilen cevapların hepsi de dirayetle alâkalıdır. Zira hem A'raf hem de A'raf'ta bulunanlar hakkında Kur'ân'da zikri geçen hususun dışında herhangi bir rivayet bilmiyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de ise üç ayrı tablo sergilenmekte ve bu arada A'raf'taki insanlardan bahsedilmektedir.

Birinci bölümde, Cennet ehlinin Cehennem ehline sorusu yer alıyor. "Cennet ehli soruyor: "Biz Rabb'imizin bize vâdettiğini gerçek olarak bulduk; siz de Rabb'inizin size vaadettiğini gerçek olarak buldunuz mu?" Bu soruya Cehennem ehli "Evet" diye cevab veriyor.

Tam bu esnada aralarından bir münâdi şöyle seslenir: "Allah'ın (c.c.) laneti zalimlerin üzerine olsun!." (A'raf, 7/44)

İkinci tabloda devreye A'raf ehli giriyor. Cennet ehline bakıp "Selâm size!" diyorlar. Cehennem ehlini gördüklerinde de "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" diyorlar.

Daha sonra da tanıdıkları Cehennem ehlinin ileri gelenlerine dünyadaki sözlerini hatırlatıyor ve onlara ne mallarının ne de çocuklarının hiç bir fayda vermediğini yüzlerine vuruyorlar. Bu sahne değişir gibi oluyor ve son olarak A'raf ehlinin Cennet ehline şu sözleri duyuluyor: "Girin Cennete artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz!" (A'raf, 7/49)

Üçüncü tabloda ise, Cehennemdekilerin Cennet ehline verilen nimetlerden kendilerine de vermelerini talep ederek "Suyunuzdan veya Allah'ın (c.c.) size verdiği nimetlerden bizim üzerimize de dökün!" diye seslenişleri yer alıyor. Cennet ehlinin verdiği cevap ise şu oluyor: "Allah (c.c.) bunları kâfirlere haram kılmıştır.." (A'raf, 7/50)

Demek oluyor ki A'raf ehli bir yönüyle Cennet ehliyle diğer yönüyle de Cehennem ehliyle münasebet içindeler. Her iki tarafı da yakından tanımakta ve bilmekteler.

Bu arada bazı sahabelerden "A'raf"ın sıratın şerefeleri ve A'raf'dakilerin de günahı, sevabı müsavi olanlar.. diğer bazılarından da, bunlar Peygamberler, şehidler, âlimler ve âdeta melekleşmiş yüksek ruhlu insanlar olup, ötelerden bakar, her iki menzilde olup bitenleri görür ve yukarda bahsi geçen muhavereye iştirak ederler, şeklinde rivayetler var ise de tahkik ehlince şayan-ı kabul görülmemiştir.

İsrailiyatta bunlar günah ve sevapları eşit olan insanlar şeklinde yer almaktadır. Bazıları da bunların insan suretinde melekler olduğunu söylemektedir. Bu son kısım doğru kabul edilecek olursa, âyette geçen "Ve hüm yatmeûn" "Onlar Cennet'e girmeyi umuyorlar." ifadesi Cennet ehline râci olur. Yani Cennet ehli Cennetlik olduklarını bildikleri hâlde henüz girmedikleri bir anda.. demek olur.

Bazılarına göre de, Cennet'e bakıp ümitle dolan, Cehennem'e bakıp korkudan ürperen bu insanlar, orada Cennet'e tam ehil hâle gelebilmeleri için bir müddet böyle bir sıkıntı ve iç geçirmeyi tatmaları gereken kimselerdir.

Evet günahkârların bazılarına dünyada çektikleri sıkıntılar kefaret olurken, bazılarına da kabir azabı kefaret olmakta ve onları günahlardan temizlemektedir. Ancak bunlarla temizlenmeyecek durumda olanlar ise âhirette böyle bir temizlenme ameliyesinden geçeceklerdir.

İşte bunlardan bir grup da Cennet ehli Cennet'e girdikten sonra bir müddet kalacak ve Cennet umudu ve Cehennem endişesiyle A'raf'ta ömür süreceklerdir. Bu hayat şekli de onlar için bir kefaret ve günahlardan arınma olacaktır. Ve daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) rahmet ve inayetiyle Cennet'e gireceklerdir.

Her şeyin hakikat ve içyüzünü Allah (c.c.) bildiği gibi, A'rafı ve A'raf'takilerini de ancak Allah bilir...[187]

4. Âhiret İnancının İnsan İçin Önemi/Pratik Değeri

Kur'ân; tevhid, nübüvvet ve âhiret olmak üzere tebliğinin temelini oluşturan üç esasından biri olan âhirete imanı, Allah'a imanla birlikte zikretmiştir.[188] Onun pek çok âyette bu iki iman esasını birlikte zikretmesi, Allah'a imanın âhiret gününe iman üzerine kurulu olup onunla tamamlandığını göstermektedir.

Âhirete iman, Allah'a imanla birlikte Tevhid inanç sisteminin temelini oluşturmaktadır. Şöyle ki, bu iki inanç unsuru birlikte olduklarında bir değer ifade etmektedir; âhiret inancı devre dışı bırakıldığında Allah'a iman da anlamını yitirmektedir. Bu itibarla Kur'ân'da âhireti inkâr etme, Allah'ı inkâr olarak değerlendirilmiştir.[189]

Kur'ân'da neredeyse her sûrede âhiretten söz edilmekte ve çeşitli vesilelerle bu hayata atıfta bulunulmaktadır.

Ölüm ötesi hayata bu denli önem verilmesinin sebebi, onun Kur'ân'ın temel ilke ve ana hedeflerini pekiştirmeğe yönelik en güçlü âmil olmasıdır. Zira insan hayatına farklı bir boyut kazandıran diriliş inancı, ona hiçbir şeyin veremeyeceği bir anlam ve ciddiyet vermektedir. Dene-

---

[187] Fethullah Gülen, Tereddütler, 4/133-135

[188] Bkz. Âl-i İmran sûresi, 3/113,114; Nisa sûresi, 4/38; Tevbe sûresi, 9/19; Haşir sûresi, 58/22.

[189] Bkz. Ra'd sûresi, 13/5.

bilir ki, insanı insan kılan ve onun ahlâkî bir varlık oluşunu pekiştiren, onun ölüm ötesiyle ilgili böyle bir metafizik gerilim içinde olmasıdır.

Uhrevî hayat gerçeği, dünyadaki bütün oluşlara yansımış var oluşun, en gerçekçi ve en derin boyutunu teşkil eder. Bu inanç kadar insan ruhunu yücelten, hayatı tanzim eden, beşeri lâyık olduğu mertebeye yükselten başka bir inanç yoktur.

Getirdiği âhiret inancıyla helâl-haram, güzel- çirkin bilumum dünya hayatının her sahasını değerlendirmiş olan Kur'ân, olumlu-olumsuz insan davranışlarının arkasında âhiret inancının rolünü açıkça işler.

Âhiret akidesinin beşerin huzur ve saadetini temin bakımından ifade ettiği önem her türlü izahın üstünde bir değere sahiptir. Bunları birkaç madde hâlinde şöyle özetleyebiliriz:

a- Âhiret gününe inanan insanın ümidi daima tazedir; asla ümitsizliğe düşmez. Bu iman, onu maruz kaldığı her türlü musibet ve hastalığa karşı tahammül etmeğe muktedir kılar. Çünkü böyle birisi, bunların hepsinin Allah'tan olduğunu ve dünyada bunlara rıza ile katlandığı takdirde bunların hepsinin karşılığını Allah'ın âhirette vereceğini bilir ve rahatlar.

b- Yakınlarının bir bir ölüp gidişi karşısındaki bir insanı ancak, öldükten sonra dirilmeye inanmak teselli edebilir. Ve yine adım adım ölüme yaklaştıklarını gören hastaları ve ihtiyarları ancak bu inanç rahatlatabilir.

c- Bir insanın, gerçek anlamda vazife ve sorumluluk şuurunun gelişmesi de, küçük-büyük bütün amellerinin hesabının görülebileceği bir âhiret yurduna inanmasına bağlıdır. Ancak bu inanca sahip insanlara 'İstediğini yap!' denebilir. Zira bu anlayıştaki bir insanın, ötede kendisini mahcup edip yere baktırmayacak işler yapma lüzumunu duyacağı muhakkaktır. Yine bu inanca sahip bir kişi 'Kıyamet gününde bütün yaptıklarımı önüme çıkaracak bir kitap hazırlanmaktadır.'[190] diyerek adımını hesaplı ve dikkatle atacaktır. Sözgelimi; konuştuğu her bir sözün teybe alınıp sonra üst makam tarafından dinleneceğini bilen bir memurun dikkati ile böyle

---

[190] Bu noktaya işaretle Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Ve o gün kitap ortaya konulmuştur. Suçluların, o kitabın içindekilerden korkarak: 'Vah bize, ne oluyor bu kitaba! Küçük büyük kapsamadığı hiçbir şey bırakmıyor!' derler. Ve yaptıklarını önlerinde hazır bulurlar.Rabbin hiç kimseye asla zulmetmez."* (Kehf sûresi, 18/49)

olmayanın hassasiyeti bir olmaz. Sözün özü, 'âhiret günü akidesi, vazife ve mes'uliyet fikrinin en büyük kefilidir.'

d- Kur'ân'da bu rükne önem atfedilmesinin bir diğer hikmeti de bu akidenin, toplumun ıslahında lüzumlu bir ilke olmasıdır. Metafizik gerçeklere inanmayan Voltaire dahi bunu itiraf etmek mecburiyetinde kalarak şöyle demiştir: "Ahlâkî prensipleri tesis eden iki esas olması bakımından ilâh ve âhiret düşüncesi, hakikaten büyük bir ehemmiyet taşır."[191] Görüldüğü gibi Voltaire'in nazarında da bu akide, cemiyet içinde tek başına en üstün ahlâkî çerçeveyi kuracak güç ve kudrettedir. Şayet bu akide ortadan kalkacak olursa, güzel iş ve faaliyetler için teşvik edici herhangi bir faktör bulamayacağız.

e- İnsan tabiatı şehevî lezzetlere ve bedenî arzulara meyillidir. Bunlar insanın mahiyetine birçok hikmetler için konulmuştur. Neslin devamı, hayatın idamesi yeryüzünün imarı vs. Ve helal dairesi geniştir, keyfe kâfi gelir. İnsan, helâl dairede her ihtiyacını, zevkini tatmin edebilir. Harama girmeye hiç lüzum yoktur. Ne var ki insandaki bu duygular yanlış mecralarda kullanılabilir, böylelikle de insanı haram yollara sürükleyerek hem dünyada hem de âhirette mahvedebilir. İşte insanı böylesine büyük bir tehlikeden ancak hesap korkusu ve ceza endişesi alıkoyabilir. Buna, 'Kanunların icrası ve elde bulunan nimetlerin gitme endişesi kifayet eder.' denemez. Çünkü kanunların hükmü bazen infaz edilmeyebiliyor, edilse de nihaî bir çare olamıyor. Ayrıca nimetin elden gitmesi de böyle bir hesap korkusuna denk olamaz. Zira bazen zora düşen kimseler, kurtuluşu kendilerini öldürmekte buluyor ve nimetin elden çıkmasına aldırmıyorlar. Öyleyse, insanı, kendisini bekleyen zararlardan sakındıracak ve alıkoyacak caydırıcı bir kuvvetin olması şarttır. İyilik ve kötülük yolunu sadece tercih etmek kâfî değildir. İnsanı bu noktada iyiye yöneltip, kötülükten uzaklaştırmaya yetecek bir tercih ettirici unsurun bulunması şarttır. Bu tercih ettirici kuvvet ise âhiret inancından başkası olamaz.

---

[191] Vahidüddin Han, *el-İslâm Yetehaddâ,* s. 147 (Wındelbant, History of phılosophy p. 496'dan naklen).

5. Ahireti İnkârın, İnsan Hayatındaki Olumsuz Etkileri

Bu hususu maddeler hâlinde sıralayacak olursak;

a- Âhireti inkârın, insan üzerindeki olumsuz tesiri son derece büyüktür. Ölümü bir 'yok olma' kabul eden bir insanın, zihninde kat'iyen bir güven ve sükûnet oluşmaz. Şöyle ki, ebedî bir hayat düşüncesine sahip olmayan bir kimsenin, her gün hayat takviminden bir yaprağın kaybolması karşısında içinde beliren 'unutulma ve mahvolma' düşüncesi, onun kalbine bir ok gibi saplanır ve onu tarifi mümkün olmayan bir ıztıraba sokar.

b- Âhiret inancı olmayan birisi için, -her ne yol ve usûlle olursa olsun- dünyada en güzel ve tek doğru şey menfaat teminidir. Çünkü onun önünde artık, özlemini duyacağı başka bir şey yoktur. Bu anlayışının sonucu olarak da o hep başkalarının hakkını yiyecek, hukukunu çiğneyecek ve fesat çıkaracaktır. Kısaca, hilelerin her türlüsüne ve en kötüsüne başvurmaktan çekinmeyecektir.

c- Âhireti inkâr edenlerin kendilerini gösteriş ve riyakârlıktan uzak tutmaları da mümkün değildir. Çünkü onlar, dünyevî menfaatlere ulaşmak için her bir zillete katlanmaya çoktan razıdırlar.

d- Yine âhirete inanmayanların gözünde suç ve günah kavramlarının da bir değeri yoktur. Bunların değeri ancak, çıkarlarına bir zarar söz konusu olduğu zaman vardır; iyilikler ve hayırlar aptallığın kendisidir, eğer kötülük kendileri için bir tehlike doğurmuyorsa, onlar için bir mahzuru yoktur.

Bütün bu sebeplerden ötürüdür ki, Kur'ân, terbiye etmeğe çalıştığı insanda ilk önce âhiret endişesi oluşturmaya çalışır. Zira, gelişen olaylara dikkatle baktığımızda, âdeta tüm azgınlık, isyan ve başkaldırmaların temelinde 'âhireti hesaba katmadan yaşama fikrinin' yattığını görürüz. Nitekim Kur'ân bu hususa şöyle dikkat çeker:

"Hayır, doğrusu onlar âhiretten korkmuyorlar." (Müddessir sûresi, 74/53)

İLÂHÎ TAKDİR: KADER

Kader Kavramının Anlamı

a. Lügat Anlamı

Kader, lugatte, 'ölçme, takdir etme, biçime koyma, şekillendirme' gibi anlamlara gelir. Arap dilinde (قَدَرَ) / ka-de-ra, fiili, 'takdir etti, hisselere ayırdı ve herkese payını bölüştürdü, güç yetirdi.' mânâlarına gelir. Kelime tef'îl babına nakledilince (قَدَّرَ) / kad-de-ra olur ki, o zaman anlamı, 'hükmetti, hükmünü geçirdi ve kazada bulundu.' olur. Kaderle alâkalı diğer bir kelime ise, 'kaza'dır. Kaza, kelime olarak 'emir, hüküm ve yaratma' anlamlarına gelir.

Ehl-i Sünnet mezhebinin iki önemli kolu olan Maturidîler ve Eş'ariler, kaza ve kader kavramlarını, ifade ettikleri mânâ bakımından birbirlerinin tersi şeklinde anlamışlardır. Eş'arilerin 'kaza' dediklerini Maturidiler kader, 'kader'i de kaza olarak ele almışlardır. Aradaki ihtilâf lâfzî bir anlaşmazlıktan ibarettir.

b. Istılah Anlamı

Maturidîler açısından kader, Allah'ın takdiridir. Kaza ise, O'nun bu takdiri infaz etmesi, yani yapılacak şeyi eda etmesi ve hükmü yerine getirmesidir. Eş'ariler açısından ise, kaza, Allah'ın ezeldeki hükmüdür. Kader ise, şartların var oluşundan sonra bunların birer birer meydana getirilişidir.

Maturidîlerin bakış açısıyla 'kader' ve 'kaza'yı şöyle açabiliriz:

Kader, sonsuz ilme sahip, geçmiş, hâl ve geleceği bir nokta gibi görüp, bilen ve esasen kendisi için geçmiş, hâl ve gelecek diye bir şey mev-

zubahis olmayan Yüce Yaratıcı'nın, mikro âlemden makro âleme, ondan normo âlem olan insana kadar bütün kâinatı ilmî vücutlarıyla plânlayıp programlaması ve bunları ilmî plândan alıp irade ve kudretiyle varlık âleminde gösterime koyacağı süreç de dahil olmak üzere- olup bitecek her şeyi daha olmadan evvel keyfiyeti bizce meçhul bir 'Kitap'ta takdir ve tespit etmesidir. Kaza ise, Cenabı Hakk'ın ezelde tespit ve takdir ettiği şeyleri vakti gelince her birisini ezelî ilmine uygun bir biçimde, irade ve kudretiyle meydana getirmesidir.

Bir İman Esası Olarak Kader Mevzuu

İslâm'da kadere iman etmenin zaruretinin, iki delilden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, birçok âyette kadere işaret edilmesi ve kadere iman edilmesi gerektiğini gayet açık bir şekilde bildiren hadislerin varlığı; ikincisi, Cenab-ı Hakk'ın kayıtsız ve sınırsız olan mutlak ilim, irade ve kudret sıfatlarına iman etmenin gereğidir.

Kur'ân'da insanla alâkalı kaderin mevcudiyetini bize bildiren birçok âyet vardır. Şimdi bunlardan birkaçını buraya alıp değerlendirelim:

"Ne yerde ne de kendi nefislerinizde (gerek üzülmenize gerekse sevinmenize sebep olacak şekilde) meydana gelen hiçbir şey yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın. Doğrusu, bu Allah'a göre kolaydır. Bu, elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve de Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diyedir.." (Hadîd sûresi, 57/22-23)

"Onlara de ki, 'Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez."(Tevbe sûresi, 9/51. En'am sûresi, 6/38; Yasin sûresi, 36/12)

"Şüphesiz ölüleri ancak Biz diriltiriz. Onların yaptıkları (her işi), bıraktıkları her eseri/izi yazarız. Ve (de Biz), her şeyi apaçık bir Kitap'ta saymışızdır." (Yasin sûresi, 36/12.)

Birinci âyet, insan ve onunla alâkalı olan her bir durum dâhil olmak üzere bütün varlık ve olayların varlık sahasına çıkmadan önce bir kitapta yazılı olduğunu gayet açık bir şekilde dile getirmektedir. Keza ikinci âyet, insan açısından bu gerçeğe net bir şekilde dikkat çekmekte, üçüncü âyet de -biraz önce üzerinde durduğumuz gibi- insanla alâkalı her iki kitâbeti/yazıyı bizlere bildirmektedir.

Kur'ân bu âyetleriyle bize, her şeyin varlık sahasına çıkmadan önce ilm-i ilâhî de var olduğunu, hiçbir tevil ve tefsire ihtiyaç bırakmayacak bir açıklıkla anlatmaktadır. Şimdi burada durup kendimize şu soruyu yöneltelim: Cenab-ı Hakk'ın herhangi bir hususla alâkalı olarak 'Bu böyledir.' demesi, -netice itibarıyla- 'Bunun böyle olduğuna inanın.' demesi, anlamına gelmez mi? Daha açık bir ifadeyle, Allah'ın 'Başınıza gelecek olan her bir şey Allah tarafından önceden bilinmektedir.' demesi 'Başınıza gelecek olan her bir şeyin önceden Allah tarafından bilinmekte olduğuna inanınız.' anlamına gelmez mi?

Kanaatimizce, Allah'a ve O'nun ilim, irade, kudret gibi yüce sıfatlarına iman etmek, kaza ve kadere de iman etmeyi içine aldığından, iman esaslarını bir arada bildiren âyetlerde[192] imanın bu rüknü ayrıca vurgulanmamıştır. Bir diğer ifadeyle, kadere iman, temelde 'Allah'a iman esası' içinde bulunmuş olduğundan Kur'ân'da açık bir şekilde ayrıca zikredilmemiştir. Zira, "Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğuna ve ilim ve iradesinin bütün cüz'iyyat ve külliyata şamil bulunduğuna inananlar, kaza ve kadere de iman etmiş bulunurlar. Şu kadar ki, hususî ehemmiyetine binaen, kaza ve kadere imanın vücubiyeti hadis-i şeriflerle ayrıca tasrih edilmiştir."

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) ayetlerde bildirilen kader meselesini tafsil ederek açıklamıştır. Bir iman esası olarak 'kadere iman', hadis-i şeriflerde gayet açık ifadelerle yer alır. Hususiyle Müslim'in Sahih'inin başında naklettiği hadis-i şerif, İslâm akidesini formüle etmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ravisi Hz. Ömer (r.a.) olan bu uzun hadisin yalnızca mevzuumuzla alâkalı kısmını iktibasla yetineceğiz:

'... İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere; hayrına ve şerrine inanmaktır..."[193]

Bu hadiste geçen 'şerrin de Allah'tan olduğuna' inanılmasının anlamı, hayırda olduğu gibi- her bir şer, kötülük ve musibetin de varlık sahasına çıkmasının (yaratılmasının) Allah'ın irade ve kudretiyle olduğuna inanmak demektir, yoksa, Allah'ın insanın aleyhine olarak 'onun için şer-

---

[192] Bkz. Bakara sûresi, 2/177, 285; Nisa sûresi, 4/136.

[193] Müslim, İman 1; Ebû Davud, Sünnet 16

ri dilemesi' demek değildir. Zira, Allah, kullarının ne inkârına ne de inkârla ilgili herhangi bir fiiline asla razı değildir.[194]

Hasılı, kader konusunu dar kalıplar içine sıkıştırmadan geniş bir perspektiften ele aldığımızda, iman esaslarının, kaza ve kader inancıyla/esasıyla çevrelendiğini görürüz. Çünkü Yüce Yaratıcı, başta Kendi varlığının bilinip tanınması olmak üzere, yaratmış olacağı hayatın ve ötesinin (âhiretin) anlam ve maksadının ne olacağını ve bunun için indireceği öğretileri (kitapları) hangi insanlara (peygamberlere) hangi varlık (melek) vasıtasıyla göndereceğini önceden takdir etmiştir. Bunun aksini düşünmek haşa- O'nun zuhûrata göre, gelişigüzel hareket ettiğini iddia etmek anlamına gelir ki, bu gerçekten izahı mümkün olmayan bir durumdur.

İnsan İradesinin İlâhî İrade Karşısındaki Konumu

Kur'ân'da kader kavramı sadece insanla değil, mikro âlemdeki zerrelerden makro âlemlere kadar bütün bir kâinatla ilgilidir. Yani sebep ve sonuç çizgisi içinde varlık sahasına çıktığına şahit olduğumuz her bir mevcut, bir ilâhî program (kader) içinde meydana getirilmektedir. İlgili âyetler dikkatle incelendiğinde bu husus açık bir şekilde görülür.[195]

Kur'ân, insanla alâkalı kader konusunu ele alırken meseleyi bazen Allah'ın iradesine bakan yönüyle ele alır bazen de insanların iradesine bakan yönüyle ele alır. Olaya bir bütünlük içinde bakılmazsa, iki ayrı açıdan dikkatlere arz edilen bu âyetlerin birbiriyle çeliştiği zannedilebilir. Fakat durum böyle değildir. Şimdi bu âyetleri sırasıyla ele alalım.

a. İnsanın fiil ve hareketlerinde hür olduğunu belirten âyetler:

"Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör." (İnsan sûresi, 76/3)

"De ki, (size gelen) gerçek/hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." (Kehf sûresi, 18/29)

---

194 Bkz. Zümer sûresi, 39/7

195 Bkz. Kamer sûresi, 54/49; Ra'd sûresi, 13/8; Yunus sûresi, 10/44; Neml sûresi, 27/75.

“Her kim iyi bir iş yaparsa lehine; her kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara asla zulmetmez.” (Fussılet sûresi, 41/46)

“Her nefis kazandığı karşılığında rehindir. (Herkes yaptığı işlerin rehini ve esiridir.)” (Müddessir sûresi, 74/39)

“De ki: Ey insanlar, Rabbinizden hak olan (Kur’ân) gelmiştir; her kim ona uyarsa kendi için uymuş olur. Her kim de (ondan ayrılır) dalâlete düşerse, (olan yine) kendisine olur.” (Yunus sûresi, 10/108.)

Bir kısmını misal olarak aldığımız bu âyet-i kerimeler gösteriyor ki, insan fiil ve hareketlerinde hürdür. Bu sebeple de o, fiil ve hareketlerinden sorumludur.

b. İlahî Meşîetin/İradenin esas olduğunu bildiren âyetler:

“Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (İnsan sûresi, 76/30)

“Allah dileseydi, onu yapamazlardı.” (En’am sûresi, 6/37)

“Allah dilemeyince iman edecek değillerdi.” (En’am sûresi, 6/111)

Görüldüğü gibi birinci grup âyetlerde insanın hür bir varlık olduğu, ikincisinde ise, İlâhî iradenin esas ve belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Bu iki grup âyet arasında telifi mümkün olmayan bir zorluk söz konusu değildir. Birinci gruptaki âyetlerde konu, insan iradesini ilgilendiren yönüyle ele alınmıştır, ikinci gruptaki âyerlerde ise mesele, Yüce Yaratıcı’nın iradesi cephesiyle ele alınmıştır.

Şu hâlde bu âyetleri şu ifade altında telif edebiliriz: İlâhî irade esas olmak üzere, insan dilediğini yapabilen bir varlıktır. Bu şu demektir: Cenab-ı Allah küllî iradesinin taallukuna bizim irademizi bir şart-ı âdi yapmıştır. İnsanın, olmasını istediği maddî veya manevî herhangi bir şeyin varlık sahasına çıkması, -tabir caiz ise- ilâhî iradenin vizesine bağlıdır.

İlâhî âdet (âdetullah) gereğince, insan dilemesinde hürdür, ancak onun dilediği şeyin olması da yine ilâhî irade ve kudrete bağlıdır; kulun dilediğini Allah da dileyip onay vermedikçe onun dilemesi bir şey ifade etmez. Diğer bir ifadeyle, kulun dilemesi ilâhî iradenin izin ve kabulüne mazhar olmadıkça bir şey meydana gelmez. Olan her şey O’nun izni ve

iradesi dâhilinde olur; O'nun iradesine rağmen bir şey vuku bulmaz. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle denir:

"Allah ne dilerse o olur. O'nun dilemediği ise, asla olmaz." (Ebû Davud, Edeb 106.)

Allah (c.c.), meselenin her iki yanını, yani hem ilâhî iradeye bakan hem de kulun iradesine bakan yönüyle birlikte dikkatlerimize arz ettiği bir âyetinde ise, şöyle buyurur:

"O (Kur'ân şuur sahibi) âlemler için (halis) bir öğütten başkası değildir. (Bilhassa o) içinizden müstakim olmayı isteyenler için bir öğüttür. (Ama şunu da bilmiş olun ki,) âlemlerin rabbi olan Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz. (Sizin dilemenizle bir iş tamam olmaz.)" (Tekvir sûresi, 81/27-29)

İnsan iradesinin ilâhî irade karşısındaki konumunu anlama adına Fethullah Gülen Hoca Efendi'nin çok vecîz ve enfes yorumunu nakletmek istiyoruz: "Allah, bize ait emr-i itibârî gibi bir şeyi, irâde ve meşîetine dâvetçi gibi kabul buyurmuş, ona önem vermiş, en büyük projeleri o plân üzerinde gerçekleştirmeyi va'detmiş ve gerçekleştirmiş.. ve bu itibârî nesneyi günaha, sevaba bir vesile olarak yaratmış, onu cezâ ve mükâfata esas kılmış, hayır ve şerrin isnâd edilmesine fâil kabul etmiş.. ve zâtında hiçbir değer ifade etmeyen bu nisbî emre, ona terettüb eden neticeler itibarıyla, değerler üstü değer atfetmiş -ki eğer böyle olmasaydı, bütünüyle hayat durur, insan camidler derekesine düşer, teklif bâtıl olur ve her şey gider abese incirâr ederdi- elbette ona, onun istek ve dileklerine fevkalâde önem verecek.. onu dünya ve ukbânın îmarına bir şart-ı âdi, hatırı sayılır bir vesîle ve dünyaları aydınlatacak bir elektrik mekanizmasının sihirli düğmesi haline getirerek, damlada deryâ, zerrede güneş, hiç ender hiç olan bir şeyde cihanları var etmek suretiyle kudretinin sırlı bir buudunu daha gösterecektir."[196]

Kadere İman-İnsan Hürriyeti

İslâm'ın kaza ve kadere iman esasını, insan hürriyetine aykırı görmek doğru değildir. Çünkü bir Müslüman'ın kadere iman etmesi demek,

[196] Fethullah Gülen, Ruhumuzun Heykelini Dikerken, s.13

esas itibarıyla, her şeyin Allah'ın bilmesi, dilemesi, kudreti ve yaratması ile olduğuna, Allah'tan başka yaratıcı bulunmadına inanması demektir.

Kadere iman, insandaki sorumluluğu yok saymak anlamına gelmez. Zira, İslâm, hem küllî irade ve kudret sahibi, kâinatı yaratan yüce bir varlığı kabul etmemizi, hem de, O'nun insanları irade sahibi birer varlık olarak yaratmış olduğunu ve de sevap ve cezanın bu irade üzerine bina edildiğini kabul etmemizi ister.[197] Böylece kadere ve ihtiyar esasına iman bir araya gelmiş bulunur. "Müslümanların kadere iman etmeleri, iradeleriyle seçim yapabilmelerine aykırı mıdır?" şeklindeki bir soruya merhum Ahmed Hamdi Akseki 'Ahlâk Dersleri' isimli eserinde şöyle cevap verir:

Müslümanların kaza ve kadere iman etmelerini, ihtiyar esasına (irade hürriyetine) aykırı görenler varsa da bu anlayış kat'iyen yanlıştır. İslâm'da kadere imanın ne demek olduğu lâyıkıyla anlaşıldıktan sonra, bu gibi düşüncelerin ne denli yanlış olduğu rahatça anlaşılacaktır. Zira bir Müslüman'ın kadere iman etmesi demek, esas itibarıyla, hayır ve şerrin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmesi demektir. Yani bir Müslüman, hem kâinatın azamet ve kudret sahibi bir Yaratıcısı'na ve O'na ait küllî bir iradeye inanır; hem de sorumluluğuna muhatap ve esas olmak üzere kendisine verilmiş olan cüz'î bir iradenin varlığına inanır. İslâm dini, bunun her ikisini de öğretir. Bu itibarla, insanların kâinatta mutlak ve küllî ilâhî bir iradeyi kabul etmeleri, sorumluluklarının esas unsuru olan cüz'î iradelerini ortadan kaldırmaz."[198]

Kısaca, her işinde hikmet ve adalet olan Cenab-ı Hak, insanın kusurlarına bahaneler aramaması ve de onun sevap ve günahlarına kaynak olabilmesi için insana bir irade vermiştir. Bu iradeye, cüz-î irade veya cüz'î ihtiyarî denir. İşte seçmek, istemek niyet ve azmetmek mânâlarına gelen cüz'î ihtiyarî, kusurunu kadere yüklemek isteyen insanın karşısına çıkar ve ona, 'Mes'ulsün, zira seçen sensin.' der.

---

[197] Fiili seçen, tercih eden kuldur, onu varlık sahasına çıkaran ise, Allah'tır. Diğer bir ifadeyle, kendi hür seçimiyle fiilinin iyi veya kötü olarak- rengini belirleyen kul, onu yaratan ise Allah'tır. Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşü olan bu kabulde insanın irade hürriyetini sınırlayıcı herhangi bir durum söz konusu değildir.

[198] Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri,* Nur yay., Ankara 1991, s. 77.

Allah'ın, Bir Şeyi Önceden Bilmesinin, Zorlayıcı Olup Olmaması Meselesi

İnsanın, 'işlemiş ve işleyecek' olduğu iyi veya kötü her bir fiilinin, Allah tarafından ezelde bilinip tespit edilmiş olması, onun iradesine rağmen değildir. Zira, insan iradesinin söz konusu olduğu yerde yapılan takdirde, onun iradesinin hangi tarafa sarf edileceği Cenab-ı Hak tarafından bilinmekte ve ona göre takdir edilmektedir. Sanki Yüce Yaratıcı bu takdiriyle/tespitiyle insana şöyle demektedir: Ben, şu zamanda, iradeni şu istikamette kullanacağını biliyorum. Onun için de senin hakkında bu işi o şekilde takdir ediyorum. Böyle bir tespit ise, iradeyi iptal etmek değil, onu teyit etmek, demektir.

Aliyyu'l-Karî'nin de önemle belirttiği üzere, Allah, insan iradesiyle alâkalı bir şeyi, 'şöyle şöyle olacaktır.' diye yazmıştır, yoksa 'şöyle şöyle olsun' diye yazmamıştır. Şu hâlde biz bir şeyi, Allah'ın ezelde bilmiş olması ve bu bildiğini kaydetmesinden (kaderden) ötürü yapmıyoruz, bilâkis, Allah yaptıklarımızı ve yapacaklarımızı bildiği için yazıyor. Şayet Allah (c.c.), durumu vasfetmek için değil de gereğinin yerine getirileceği bir hükümle yazmış olsaydı, o zaman insan iradesinin bir kıymeti kalmayacaktı.[199]

Allah'ın önceden bizim yapacağımız bir şeyi bilmesi asla bir zorlama olarak düşünülmemelidir. Meselenin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından şimdi iki örnek verelim.

Birinci örnek: Bir öğretmen öğrencilerini çok iyi tanıdığı için, yıl sonu imtihanında hangi öğrencisinin kaç puan alabileceğini yüzde seksen-doksan oranında önceden bilmektedir; şimdi öğretmenin bu sonucu önceden bilmesi, nasıl ki, o öğrencinin o notu almasını etkilemiyorsa, her şeyi bilen hiçbir şeyin ilminden uzak kalmadığı Allah'ın önceden bizim akıbetimizi bilmesi/görmesi de fiillerimizi etkilemez.

İkinci bir örnek: Güneş ve Ay tutulması gibi astronomik hâdiseler önceden tespit edilip ilmî raporlara, takvimlere saati saatine kaydedilir. Şimdi Güneş ya da Ay tutulması, ilim ehlince tespit edildiği veya takvimlerde yazıldığı için mi o saatte gerçekleşir; yoksa o saatte gerçekleşeceği

---

[199] Bkz. el-Karî, Ali, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber,* Beyrut 1997, s. 74.

önceden bilindiği için mi ilim adamlarının raporlarına geçer? Gerçek şu ki, Güneş ve Ay takvimlerde yazıldıkları için tutulmuyor, bilâkis önceden tutulacağı bilindiği için takvimlere yazılıyor. İşte biz insanlar da, yaptıklarımızı Allah kaderimizde yazdığı için yapmayız; bilâkis, Allah irademizi önceden hangi yönde kullanacağımızı bildiği için ile yazar.

Kader Bir Mazeret Sebebi Olarak İleri Sürülebilir mi?

İslâm'da kader vardır ama 'kadercilik' yoktur. Kader, bazılarının zannettiği gibi kulun kendisini olayların akışına salmayı ve de kulluk ve tedbiri lüzumsuz görmeyi gerektirmez. Kadere iman, mümin olmanın şartlarındandır fakat onu bir delil olarak ileri sürüp yapılması gerekeni terk etmek doğru değildir. Bu cümleden olarak, bir insanın, günah işleyip sonra 'Kaderim bu imiş.' demesi doğru olmadığı gibi, kadere dayanarak sebeplere tevessülü terk etmesi de doğru değildir, çünkü kaderinde ne olduğu o insanın meçhulüdür.

Bu itibarla insanlar işlerini ne meydana gelmeden önce ne de meydana geldikten sonra kadere dayandırarak mes'uliyetten kurtulamazlar.

Her şeyde Allah'ın kaza ve kaderinin bir hakimiyeti vardır, ancak şu da bilinmelidir ki, kulların ihtiyarî fiilleriyle ilgili kaza ve kaderin cereyan etmesi için, kendi amelleri vasıta kılınmıştır. Bu itibarla kendi istek ve arzumuzla yaptığımız bir işi, kadere isnat ederek kendimizi mes'uliyetten uzak tutmamız, İslâmî bir kader anlayışı değildir ve de böyle bir yaklaşımın, İslâm'ın şer'î teklifleriyle bağdaşması mümkün olmaz.

Kaderle Alâkalı Münâkaşaların Yasaklanmasının Hikmeti

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) kader mevzuunda münâkaşa ettiklerine şahit olduğu bir kısım sahabîye: "Siz bunlarla mı emrolundunuz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu konuda tartışmaya başladıkları zaman helâk olmuşlardır." buyurarak,[200] kader konusunun, münâkaşa konusu edilmesinden, rahatsız olduğunu göstermiştir.

---

[200] Tirmizi, Kader 3.

Kaderle ilgili konuların Hz. Peygamber tarafından münâkaşa tarzında ele alınmasının yasak kılınmasının hikmetini şu üç açıdan değerlendirmek mümkündür:

Birincisi; her şeyden önce kader meselesi, imanî bir meseledir; imanî meselelerin de münâkaşa tarzında ele alınması doğru değildir. Zira iman, hadisi şeriflerde altı esasıyla beraber bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu da imanın, hem bölünme kabul etmez, hem de her bir esasına teslimiyetin izhar edilmesi gereken bir husus olduğunu gösterir. Teslimiyet ise münâkaşayla bağdaşmaz. Ancak, meselenin münâkaşaya çekilmeden, öğrenme ve bilgilenme kastıyla bahis mevzuu edilmesinde bir mahzur söz konusu değildir. Nitekim, bu düşünceyle pek çok İslâm âlimi, eserlerinde kaderle ilgili bölümler, hatta müstakil eserler telif etmişlerdir.

İkincisi; insanın kendi iradesiyle ilgili kaderi, bir de iradesi dışında cereyan eden kaderi vardır. İradesi dışında meydana gelen kaderin sebepleri ise insanlarca bilinmemektedir. 'Akıl yaratıktır, yaratanını kavrayamaz.' kaidesince insan aklı, kaderin bu ikinci kısmına ait hikmet ve sırlara vakıf olamayabilir. İnsanın 'dünyaya gözlerini açtığı asır ve belde, anne ve babasının kim olduğu, cinsiyeti, ırkı ve iradesi dışında ortaya çıkan musibetler ve hastalıklar' gibi hususlar bu kısma misal olarak verilebilir. Bu ve benzeri durumlarda münâkaşaya kalkışmak, kaderin sırrını anlamaya zorlanmak, insanı içinden çıkamayacağı sonuçlara götürebilir. Bu cümleden olarak, Hz. Peygamber'in bizi uğraşmaktan menettiği, kaderin bu boyutuna ait kısmı olduğu söylenebilir.

Üçüncüsü; insanın kaderle ilgili her bir hususu kesin bir biçimde çözmeye girişmesi, kapasitesini aşan bir şeye talip olması demektir. Çünkü kader, zihni zaman ve mekân mefhumlarıyla yoğrulmuş insanların ilmî ve nazarî açıdan bütünüyle kavrayabilecekleri bir konu değildir. Bu itibarla, bir mü'min, kader meselesiyle ilgili anlayabildikleriyle yetinip, anlayamadığı hususları Cenab-ı Hakk'a havale etmeli ve gereksiz münâkaşalara girmemelidir.

Kader İnancının İnsan Hayatı Üzerindeki Etkileri

Kader akidesinin, Müslümanları olumsuz bir şekilde etkilediği şeklinde mülâhazaları seslendirenler var. Acaba bu mülâhaza veya iddiaların doğruluk payı ne kadardır?

Müslümanların dünyasında yaşadığımız şu an ki zaman diliminde ters giden bir şey varsa bunu kadere değil de, tembelliklerine ve ihmalkârlıklarına kılıf arayan insanların kadercilik yapmalarına bağlamak daha uygun olacaktır.

Bugün perişan bir vaziyette bulunan İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum, İslâm'ın bildirdiği kader akidesinin değil, İslâm'ın ruhuna uygun yaşanmayışının, temsil eksikliğinin ve Müslümanların gerektiği yerde kendilerinden beklenen fedakârlığı, çalışkanlığı ortaya koyamamalarının neticesidir.

Kaza ve kadere iman, eğer Müslümanların faaliyetlerine engel olmuş olsaydı, İslâmiyet'in yüksek devirlerindeki o fevkalâde terakkiler nasıl meydana gelebilirdi? Yani, bu dinin hayata hayat kılındığı devirlerde, böyle bir akide, Müslümanların ilerlemesine ve medeniyet öncüleri olmalarına asla mani olmamıştır. Amelî/pratik yönden bir araştırma yaptığımız zaman, kalplerinde dinî düşüncenin etkisi daha fazla olan önceki Müslümanların tembel olmadığını, diğer milletler tarafından da mağlûp edilemediklerini görürüz. Onların kaza ve kadere inanmadıklarını ise hiçbir kimse iddia edemez.

Kadere iman, kozmolojik açıdan 'her şeyin Allah tarafından bir tertip ve ölçüye bağlandığına iman' mânâsına geldiğinden, insan zihninde, kâinatta tesadüflere yer olmadığı şuurunu ve bir nizam fikrini yerleştirip insanı devamlı ve programlı bir çalışmaya sevk eden bir esas olmuştur.

Böyle bir girişten sonra şimdi sağlıklı kader inancının insan hayatındaki yerini iki açıdan ele alıp değerlendirmeğe çalışacağız.

a. Kâinatta Hakim Olan İlâhî Program Açısından

Her şeyden önce, kadere iman, tesadüf düşüncesini ortadan kaldırır. Materyalizm gibi felsefî akımların düşünceleri, son derece mükemmel bir nizamın hakim olduğu kâinatın bir tesadüfler zinciri neticesinde bugünkü hâline geldiği noktasında odaklaşmaktadır. Müslümanları, bu çeşit yanlış düşüncelerden yalnızca kader inancı kurtaracaktır. Çünkü 'kadere iman etmek' demek, kâinatta tesadüflere yer olmadığına iman etmek demektir. Nitekim varlıkta hiçbir şeyin tesadüflere bağlı olmayıp, bir plân ve programa tâbi olduğu Kur'ân'da açıkça ifade edilen bir gerçektir:

"Allah'ın yanında her şey bir ölçüye göredir."(Ra'd sûresi, 13/8)

"Muhakkak ki, biz her şeyi bir kaderle yaratmışızdır." (Kamer sûresi, 54/49)

Kâinatta en küçüğünden en büyüğüne kadar, her şeyde bir düzen müşahede etmekteyiz. Tabiata Yaratıcı tarafından konulan kanunlar, ilâhî kaderin (ilâhî programın) birer parçasıdır; bu kanunların hepsi kader dairesinde cereyan etmekte ve bunların kaderlerinde Kur'ân'ın ifadesiyle bir değişiklik görülmemektedir: "Allah'ın yaratmasında bir değişiklik bulamazsın." (Rum sûresi, 30/30)

Bu esasa göre, Cenab-ı Hak, kâinattaki her şeyi ezelde tespit ettiği ilâhî plân ve yüce nizama göre idare etmektedir. O hâlde âlemde vaki olan maddî, manevî her türlü hâdise, maksatsız ve gayesiz olarak rastgele meydana gelmemektedir. Her şey, Allah'ın her şeyi kuşatan ezelî ilmi, mutlak irade ve sonsuz kudretiyle ilâhî nizam ve plâna uygun olarak yaratılmaktadır. Allah'ın kazası, kaderine daima uygun olarak tecelli etmektedir. Aksi hâlde, kâinatın nizam ve düzeni bozulur, varlığı devam edemezdi. Bu yönüyle kaderin ispatı, tevhidin ispatı olmaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte de "Kadere iman tevhidin nizamıdır." [201] denilerek, bu esasın, tevhid akidesiyle doğrudan alâkalı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kısaca, kader inancı, -determinizmde olduğu gibi- kâinatta meydana gelen bütün hâdiselere, 'sebeplerin doğurduğu neticeler' nazarıyla bakmaya engel olur ve bizi determinist bir düşünceden alıkoyup, her şeyin arkasında bir hikmet ve kudret elinin daima tasarrufta bulunduğunu bildirir.

b. İnsanla Alâkalı Takdir Açısından

Bu konuyu maddeler hâlinde sıralamak gerekirse;

1. İman edilmesi gereken esaslar arasına girmesinin önemli hikmetleri bulunan kader, insanı inkâra götürebilecek yolu kapatan bir set gibidir. Şöyle ki, insan, nefs-i emmaresi cihetiyle, kendisine yaratılıştan bahşedilmiş vasıf ve güzelliklerle övünüp iftihar etmek, kusurlarına ve cinayetlerine ise, bahaneler aramak, yahut bunları başkalarına yüklemek ister.

---

[201] Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummal,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994, 1/106.

İnsanın kendisinde bulunan bu yüksek istidat ve güzellikleri, Cenab-ı Hakk'ın bir ihsanı olarak bilmemesi, gurura ve kibre yol açar. Bu gurur damarı, insanlardan birçoğunu hemcinsine karşı büyüklenmeye sevk ederken, bazılarını ise, 'her şeyi kendinden bilme ve kendine ait görme' saplantısına kadar götürüp, nihayetinde kendi üstünde hiçbir irade ve kudreti tanımama düşüncesine mahkum etmesi söz konusudur.

Esasında insan fıtratında, her bir güzellik, meziyete sahip çıkıp, onlarla övünme, iftihar etme, hatta daha da ötesinde gururlanıp kendinden geçme duygusu vardır. İşte bu noktada; yapılan güzel işler karşısında gurura düşmemek için 'kader' devreye girer ve 'Mağrur olma yapan sen değilsin.' diyerek, insanı kibre gurura düşmekten korur. Çünkü iyiliklerin yapılmasını isteyen, ilâhî irade olduğu gibi; onların yerine getirilmesi için lâzım olan istidat ve gücü veren de yine o Kudret'tir. Bu noktada, mes'uliyet ve teklif ortadan kalkmasın diye de İslâm'ın ihtiyar prensibi (irade) devreye girer ve 'Sen mes'ulsün, zira seçen sensin.' der, ona sorumluluğunu hatırlatır.

Bu cümleden olarak, "Sana gelen her iyilik Allah'tandır, her bir kötülük ise, nefsindendir."[202] âyetiyle Kur'ân, 'bütün güzellik ve hayırların gerçek sahibinin nefis değil, Allah (c.c.) olduğunu, buna karşılık bütün kötülük ve günahların ise, kendi nefsinden kaynaklandığını' ifade için ihtarını çeker.

2. Kadere inanan bir insanda en küçük bir ümitsizlik ve gevşeme olmaz. Sonra kadere inanan insan, başarıya ulaştığı zaman tevazuu ve alçak gönüllüğü de elden bırakmaz; zafer sarhoşluğuyla kendini kaybetmez. Kadere imanın, insana, gerek maruz kaldığı musibetler karşısında bir güç kaynağı olduğu, gerekse onu gururdan kurtardığı hususu, şu âyet-i kerimede veciz bir şekilde ifade edilmiştir:

"Ne yerde ne de nefislerinizde (gerek üzülmenize gerekse sevinmenize sebep olacak şekilde) başınıza gelen hiçbir şey yoktur ki, Biz onu yaratmazdan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdikleriyle de şımarmayasınız diyedir. Allah çok övünen kibirlileri sevmez." (Hadîd sûresi, 57/22-23)

---

[202] Nisa sûresi, 4/79.

Burada “Allah (c.c.), insanların, musibetler anında, feryat ve üzüntülerini hafifletmek için kadere imana çağırmıştır.” Zira kader inancı, insan iradesinin altından kalkamayacağı sıkıntı ve musibetler açısından düşünüldüğünde, ümitsizliğin, hüznün ve bunların doğurduğu stresin müessir bir ilâcıdır. Her şeyin Allah’tan olduğunu bilen ve buna iman eden insan, O’ndan gelen acı ve tatlı her şeyi rıza ile kabul eder. O’nun rahmet ve hikmetine itimat eder. Sabretmekle, kederden ve musibetin getirdiği üzüntüden kurtulur. Bir musibet karşısında, ‘Ben Allah’ın kuluyum, sonunda yine O’na döneceğim. Allah’ın dilediğinde hayır vardır, inşallah böylesi hakkımda daha hayırlıdır. Allah’ım beni sabredenlerden eyle, beni daha büyük musibetlerden koru!’ der, huzur bulur.

Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulur: “Onların başına bir musibet geldiği zaman, ‘Biz Allah içiniz, (O’na yönelmiş kullarız) ve mutlaka O’na döneceğiz.’ derler.” (Bakara sûresi, 2/156); “Olur ki, sizin hoşunuza gitmeyen bir şeyde Allah birçok hayırlar takdir etmiş olur.” (Nisa sûresi, 4/19)

Musibetlere kader açısından bakamayan insanın, her ümit kırıcı ve kahredici hâdise karşısında apışıp kalması, sürekli hâlinden şikâyet etmesi, kafasını şuraya buraya vurması hatta neticede günah ve sefalet bataklığına düşmesi bir bakıma kaçınılmaz olur. Böyle birisi en küçük bir musibet karşısında dahi ezilir ve dünyayı ‘ah’ ve ‘of’larla kendine zindan eder. Kadere inanan bir mü’mine gelince, o, -Kur’ân’da da değinildiği gibi ne dünya işlerinden kazandığıyla sevinip gurura kapılır, ne de kaybettiği şeye mahzun olur.[203] Zira o bilir ki, her şey bu hayat boyutundan/dünyadan ibaret değildir; her şeyin en iyisi ve güzeli bir sonraki hayattadır.

3. Kaderin iman esasları arasına girmesinin bir diğer hikmeti de, insanı hayatın ağır yüklerinden kurtarıp ruhuna bir rahatlık ve hafiflik vermesidir.

İnsan, kâinatla alâkalı bir varlıktır; nihayetsiz maksatları ve arzuları vardır. İnsanın kudreti ve iradesi ise ihtiyaçlarının milyonda birisine dahi kâfi gelmez. Ayrıca insan çevresinde görüp hikmetini anlayamadığı bazı hâdiselerin tesirinden kendisini çoğu kere kurtaramaz, huzursuz olur.

---

[203] Bkz. Hadîd sûresi, 57/23.

Meselâ, acıklı bir sahne görse bir zaman kendisini onun tesirinden alamaz ve hayatı acılaşır.

Bu noktada insanın imdadına yetişebilen tek yardımcı, kadere imandır. Kadere hakiki mânâda iman eden bir kişi, ihtiyaçlarının ve korkularının hâsıl ettiği yükü tabir caizse- kaderin gemisine bırakır ve böylece kalbi ve ruhu rahata kavuşur. Şöyle ki, kâinatta meydana gelen bütün işlerin bir ilâhî kanun nizamıyla cereyan ettiğine ve her şeyin bir ilâhî programla gayet kolay bir surette yürüdüğüne inanan kimse, yaşadığı âlemin zahmet ve külfetlerini o mülkün Sahibine bırakıp, cennet gibi bu yerlerin bütün güzellik ve lezzetlerinden istifade etmeye bakar. Diğer bir ifadeyle, O'nun merhametine, icraat ve kanunlarının güzelliğine istinaden her şeyi güzel tarafından görür ve buna bağlı olarak hayatını elemsiz bir lezzet ve saadetle geçirir. Bu açıdan da kadere iman o kadar huzur vericidir ki, tarif edilemez. Bu mânâda kadere iman eden birisi, kederden ve üzüntüden emin olur. Nitekim Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şerifinde bu gerçeğe dikkat sadedinde "Kadere iman, kaygı ve üzüntüyü giderir." buyurmuşlardır.[204]

Bu itibarla, kadere imanın, ağır hastalıklara yakalanmış insanların hayatlarındaki müspet etkisi açısından da doldurulamayacak bir yeri vardır. Onulmaz bir derde düşmüş, elinde hiçbir çaresi olmayan bir mü'min 'Yüce Allah'ım! Senin iradene mutlak itaat ediyorum. Senin hikmetlerin sonsuzdur. Sen dilersen beni iyileştirirsin de. Dileyip dilememen de Sana ait bir hikmettir, biz elimizden geleni yaptık, bizden sonrakiler de yapacaklar… Ölüm ise Senin kanunundur, ölsek ne gam! Zira Sana dönüyoruz!' der, kendini emniyette hisseder. Netice olarak, 'ilâhî takdirin/kaderin her şeyi güzeldir' hakikatini kavrayıp ona teslim olan bir insan, her şeyde ilâhî kaderin hikmet ve adaletini görür.

4. Kadere imanın insan üzerindeki diğer bir etkisi de, onun iradesini güçlendirmesidir. Çünkü kadere inanan bir kul, hadis-i şerifin de ifadesiyle 'başına gelecek bir musibetin mutlaka geleceğine, gelmeyecek olanın da asla gelmeyeceğine'[205] inandığı için cesaretlidir.

---

[204] Münavî, Feyzu'l-Kadîr, 3/187.

[205] Tirmizi, Kader 10.

Bu akide, insanı canlı ve hareketli kalmaya sevk edeceğinden, böyle bir imana sahip bir kişi, zorluklar karşısında yılmaz, tembellik ve gevşeklik göstermez. Geçmişte büyük muvaffakiyetlere imza atmış insanların, bu akidenin temsilcileri olması, bunun en açık delilidir. İslâm'daki kaderin karakterini 'maddî olayların ve maddî sebeplerin üstüne çıkış, ufuklara tırmanış' olarak ele alan H. Ziya Ülken, konuyla alâkalı şu tespitte bulunur:

İslâmî kaderde, irade ve maksat vardır. Aydınlığın takdiri bize ümit ve huzur verir, boşluğa ve karamsarlığa düşmeyiz. Kadere iman, 'her şeyimizin tükendiği, elimizden gelenlerin bittiği zaman dahi yalnız kalmadığımızın; maddenin duymaz ve anlamazlığına terk edilmediğimizin ve de en yüce dayanağın bizimle beraber olduğunu bilmenin' ifadesidir. Allah'a bağlanmak, iradeyi sıfıra indirmek değildir, aksine, beklenmedik hâller, hatta imkânsızlıklar önünde dahi iradeyi harekete geçirmektir.

Kaza ve kadere iman eden, Allah'a dayanmış olacağından dolayı, hayatta her işe girişir ve ömrü boyunca cesaret ve gücünü kaybetmeden başarıdan başarıya yürür. Başarısızlığa uğradığı zamanlar olsa da, 'bunda bir hikmet olacak' diyerek, aynı şeyi değişik yollardan denemeye çalışacak, bunu da yapamazsa, 'takdir bu kadarmış' deyip, azmini ve iradesini kaybetmeden yine yoluna devam edecektir.

5. Kadere iman etmiş bir mü'min, rızkının tayin edildiğini, ne yaparsa yapsın başkasının kısmetini elde edemeyeceğini bildiği için, başkasının hakkına tecavüz etmez, hırs göstermez ve haset etmez.

Bu itibarla kadere inanan bir kul "Bir de Allah'ın bir kısmınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyiniz." (Nisa sûresi, 4/32) âyetinin de işaretiyle başkasının elinde bulunana göz dikmez. Zira o, böyle bir göz dikmenin 'Allah'ın kaza ve kaderine küsme, kulları arasında taksim ettiği nimetini hor görme, hikmetiyle mülkünde ikame ettiği adaletini nahoş telâkki etme, dolayısıyla tevhidin özüne karşı işlenilmiş bir suç' mânâsına geldiğini bilir ve ondan uzak durur."

6. 'Her şeyin Allah'ın kaderi, kazası, hükmü ve iradesiyle meydana geldiğine' inanan bir kimse, kendisine karşı suç işleyen birini mes'ul tutsa bile ona karşı daha müsamahalı olur. Başına gelen bu olayı bir de kader açısından değerlendiren bir mü'minin, muhatabını affedebilmesi daha kolay olur.

Şöyle ki, o, bir başkasının kendine verdiği acı veya zararda, kendi günahlarının da hissesinin olduğunu dikkate alır, yani bu sıkıntılı durumun, kendisinin önceden işlemiş olduğu bir günahına karşı bir ceza olabileceğini de düşünerek nefis muhasebesi yapar/yapmalıdır. Nitekim Kur'ân "Başınıza gelen her bir musibet kendi işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber,) Allah (günahlarınızın birçoğunu) affeder (de onlardan ötürü bir musibet vermez.)"(Şûrâ sûresi, 42/30) Böylece muhatabına karşı duyacağı nefret ve kinden daha rahat kurtulur.

Kader konusunu Asrımızın bir numaralı aksiyon ve düşünce insanı Bediüzzaman Hazretleri'nin şu ifadeleriyle noktalayalım:

"Kadere iman o kadar lezzetli, saadetlidir ki, tarif edilmez."

"... ben kendi hayatımda binler tecrübelerimle gördüm ve bildim ki, kadere iman olmazsa hayat-ı dünyeviye saadeti mahvolur. Elîm musibetlerde, ne vakit kadere iman cihetine bakardım, musibet gayet hafifleşiyor görüyordum. Ve "Kadere iman etmeyen nasıl yaşayabilir?" diye hayret ederdim..

İBADET MÜKELLEFİYETİ

TEKLİF NEDİR, MÜKELLEF KİME DENİR?

Teklif, lügatte, bir kimseye zorluk veren bir şeyi emretmek ve ona yüklemek demektir. Istılahta ise, İslâm Dininin insanlara Allah'ın emirlerini yapmalarını, yasaklarından da kaçınmalarını emretmesi manasına gelir.

Mükellef de İslâm Dininin getirdiği mesajla yükümlü tutulan, düşünce, söz ve davranışlarına birtakım dünyevî-uhrevî, dinî-hukukî sonuçlar bağlanan âkıl (aklî melekeleri yerinde) ve bâliğ (ergin) olan insan demektir.

Mükellefiyet Ne Zaman Başlar?

Kişinin dinî hükümlerden sorumlu tutulabilmesi için,

a. Âkıl

b. Bâliğ olması şarttır.

Din, akıl ve şuur sahiplerini muhatap alır onları kendi ihtiyar ve seçenekleriyle, dünyevî-uhrevî hayra yönlendirir; icabet edenlere de ebedî saadetler vaad eder.

Bu itibarla dini, özel bir donanıma karşı özel bir teveccüh şeklinde yorumlamak da mümkündür. Zira akıl ve irade mahrumları onunla mükellef tutulmamışlardır ve onlar için bizzat hayra sevk gibi bir iltifat da söz konusu değildir.

Akıl ve irade, dinin ilk şartı ve İslâm'ın hayata hayat olması manasına "diyanet"in de en hayatî rüknüdür. Bu da, akl u iradesi olmayanlara, hayrı, şerri temyiz kabiliyeti isteyen din gibi bir sorumluluğun teklif edilemeyeceği demektir. Böyleleri için, ne akl u ihtiyarı ilk şart kabul eden ilâhî kanunlar mecmuası dinden, ne de Allah'ın yaratması ve beşerin kesbiyle meydana gelecek olan diyanetten söz etmek mümkündür.

Bu itibarla mükellefiyetin birinci şartı âkıl olmaktır. Âkıl, ne yaptığını bilen, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek temyiz kabiliyetine sâhip olan kimse demektir.

Mükellefiyetin bir diğer şartı da, kişinin bâliğ olması yani, bülûğa ermiş bulunmasıdır.

Bülûğa Ermek Ne Demektir?

Bülûğa ermek, insanların çocukluktan çıkıp cinsî duygu ve hislerinin başladığı çağa ermeleri demektir.

Bülûğ Çağı Ne Zamandır? Nasıl Bilinir?

Bülûğ çağı, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre kızlarda 9-15; erkeklerde 12-15 yaşları arası olarak belirlenmiştir.

Kişinin bülûğa ermesi erkeklerde ihtilâm denilen cinsî boşalmanın olması; kızlarda ise hayız ve aybaşı adı verilen muayyen hâlin ortaya çıkması ile gerçekleşir. Buna "tabiî bülûğ" denir. Bazen olur ki, erkek ve kız, yaş olarak bülûğ çağına girdikleri halde, kendilerinde ihtilâm ve ay hâli görülmez. Böyleleri için "hükmî bülûğ" vardır ki bu, belli bir yaş sınırına ulaşanların fiilen bülûğa ermiş olmasalar bile bâliğ olarak kabul edilmeleridir.

Hükmî bülûğ yaşı, hem erkek hem de kızlar için 15 yaştır.

Bülûğla birlikte kişinin yeterli aklî yetişkinlik kazandığı var sayıldığı için aksini gösteren bir delil olmadıkça kişi mükellef olur. Dinî terminolojide buna "âkil ve bâliğ olmak" denir. Bunun anlamı kişinin hakları kullanmaya, sözlü, yazılı, fiilî hukukî işlemleri bizzat yapmaya, dinî ve içtimaî mükellefiyetlere muhatap olmaya ve cezaî sorumluluk taşımaya ehil hale gelmesidir. Kişinin malî konularda normal seviyede tedbirli ve basiretli davranması demek olan rüşd, genelde buluğ ile birlikte gerçekleşir. Kişi bâliğ olmuş da reşid olmamışsa, bu durum onun dinî ve cezâî ehliyetini etkilemez, bu iki ehliyeti tam olarak mevcuttur, sadece malî yönü bulunan hukukî işlemlerde ehliyetine bazı sınırlamalar getirilir.

Mükelleflerin Yapmaları Gereken Dinî Vazifeler Nelerdir?

Mükellefiyet çağına giren her Müslüman'ın yapmak zorunda olduğu bazı dinî vazifeler vardır ki, bunlara fıkıh ve ilmihal kitablarında "mükelleflerin yapacağı vazifeler" manasına "Ef'âl-i Mükellefîn"denir. Bunlar yediye ayrılır.

1. Farz,
2. Vâcib,
3. Sünnet,
4. Müstehab,
5. Mübâh,
6. Haram,
7. Mekrûh,

Bu fiillerden ilk dördünün yapılması gerekli görülmüş; "mübah"ın yapılıp-yapılmaması tercihe bırakılmış, son üçünün ise terki istenmiştir. Din tarafından bir fiilin yapılmasının istenmesine "emir"; terk edilmesinin talep edilmesine de "nehiy" adı verilir.

Farz Nedir?

Kelime manası, "bir şeyi kesinleştirmek, takdir etmek, pay ve parçalara ayırmak, belirlenmiş şey ve pay" demektir. İslâmî terminolojideki manası ise, yapılması kat'î ve açık delillerle emredilen dinî iş ve vazifelerdir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi.. Farz ikiye ayrılır:

a. Farz-ı Ayn

Yerine getirilmesi her Müslümana ayrı ayrı borç olan farzlardır. Bunlar, bir Müslümanın yapmasıyla diğer Müslümanların üzerinden düşmez. Namaz, oruç gibi. Gerek namaz ve gerekse oruç, istisnasız her Müslüman'ın yapmak zorunda olduğu, dinî birer vecibedir.

b. Farz-ı Kifâye

Yerine getirilmesi her Müslümana ayrı ayrı borç olmayan, Müslümanlardan bazısının yapmasıyla diğerlerinden borçluluk hâli kalkan farzlardır.

Bu gibi farzları, hiç kimsenin yapmaması hâlinde, bütün cemiyet mes'ul ve günahkâr olur. Bir Müslümanın cenaze namazını kılmak gibi. Cenaze namazının bazı Müslümanlar tarafından kılınması, diğer Müslümanlar üzerinden mükellefiyetin kalkması için yeterlidir. Ancak, hiç kimse kılmayacak olsa, bütün Müslümanlar mes'uliyet altına girmiş olurlar. Farz-ı kifâyenin sevabı, sadece yapana aittir. Tamamen terkinden dolayı gelen günah ise, bütün Müslümanlarındır.

Farzın Hükmü Nedir?

Yapılırsa büyük sevab vardır. Özürsüz olarak terk edenler, dünyada huzur bulamayıp iç sıkıntısından kurtulamadıkları gibi, âhirette de çetin azaplara çarptırılırlar. Farzın inkârı Müslüman'ı dinden çıkarır.

Vâcib Nedir?

Sözlükte "sabit, lazım, var ve gerekli olan şey" anlamına gelir. Istılahî manası ise fıkıh bilginlerinin çoğunluğuna göre farz ile eş anlamlıdır. Hanefî uleması farz ve vacip diye ikili bir ayırım yapmışlardır. Hanefîlere göre vacip, yapılmasının gerekliliğini ifade eden deliller, farz kadar kuvvetli ve açık olmayan vazifelere denir. Vaciplerin de farzlar gibi kesin olarak yapılması gerekir. Bundan dolayı vacibe, "amelî farz" da denmektedir. Kurban kesmek, vitir ve bayram namazı kılmak gibi.

Vâcibin Hükmü Nedir?

Vâcibin hükmü de, farz gibidir. Yani, işlenmesi halinde sevab, terkinde ise azab vardır. Ancak îtikad bakımından vâcib, farz gibi değildir. Vâcibi inkâr eden dinden çıkmaz. Fakat dinde olan bir emri inkâr ettiği için bid'at işlemiş ve günaha girmiştir. Vacibi unutarak veya kasten terk eden daha sonra kaza etmekle mükelleftir. Mesela, vitir namazını kaçıran daha sonra kaza etmelidir.

Sünnet Nedir?

Sünnetin kelime manası "yol" demektir. İslâm fıkhına göre ise Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) farz ve vaciplerden hariç olarak yaptığı ve yapılmasını istediği fiil ve davranışlardır ki, ibadet kabi-

linden olanlara "Sünnet-i Hüdâ", âdet-i seniyyeleri cümlesinden bulunanlara da "Sünnet-i Zevâid" denir.

Sünnet ikiye ayrılır:

a. Sünnet-i Müekkede,

b. Sünnet-i gayr-ı müekkede.

Sünnet-i Müekkede

Resûlüllah Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) umumiyetle yapmaya devam edip pek az terk etmiş oldukları sünnettir. Lügat mânası, kuvvetli sünnet demektir. Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri gibi. Ezan, ikâmet, cemaate devam gibi İslâm şeâirlerinden sayılan sünnetler de, sünnet-i müekkededir. Bunlara sünnet-i Hüdâ da denir.

Sünnet-i Gayr-i Müekkede

Resûlüllah Efendimizin ibâdet maksadıyla bazen işleyip bazen de terk ettikleri sünnettir. İkindi namazının sünneti ile yatsı namazının ilk sünneti gibi. Resûlüllah'ın yiyip içme, giyinip kuşanma, oturup kalkma gibi günlük normal davranışları ve âdâb-ı muaşerete taallûk eden işleri de sünnet-i gayr-ı müekkedeye dahildir. Bunlara sünnet-i zevâid adı da verilmiştir.

Sünnetin de farz gibi ayn ve kifâye kısımları vardır. Meselâ, Ramazan'ın son on gününde i'tikâfa girmek, teravihi cemâatle kılmak, teravihi hatimle kılmak sünnet-i kifâyedir. Farz namazları cemaatle kılmak ise, sünnet-i ayn'dır.

Sünnetin Hükmü Nedir?

Sünnet-i müekkedenin yapılmasında büyük sevaplar vardır. Kasden veya tembellikle terk edilmesinde Cehennem azâbı yoksa da, şefâatten mahrumiyet gibi büyük bir kayıp ve ziyan söz konusudur. Böyle kimseler Resûlüllah tarafından kınanıp levmedilmeye de müstehak olurlar. Bu sünnetlerin değiştirilmesi veya inkârı ise bid'attır, dalâlettir.

Sünnet-i gayr-ı müekkedenin yapılması da pek güzel ve sevaplıdır. Yemek, içmek, giyinmek, v.s. gibi günlük fıtrî hareket ve muameleler, sünnete ittiba' yoluyla, ibadet hükmüne geçer. İşlenmesi âdet olan fiiller,

böylece hayatlanır, şefâate vesile hâline gelir, insan ruhuna feyizler bahşederler. Çünkü, sünnetin en küçük bir edebine riâyet dahi, Allah Resûlünü hatıra getirir, kalbe nûr ve huzur verir. Bu ikinci kısım sünnetlerin terkinde, hiçbir günah olmadığı gibi, kınama ve azar (levm ve itab) da yoktur. Fakat yukarıda saydığımız büyük sevabları kaybetmek ve sünnetin nurundan ve hakikî edebden istifade edememek durumu vardır.

Sünnet Namazlar terk edilebilir mi?

Sünnet, bir manada insanın sahib-i sünnet ile yani Hz Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile irtibata geçmesinin adıdır. İnsan bu sünnetlere devamı nisbetinde, O'nunla kontakt halinde olur. Hasenatımız ile sevinen, seyyiatımızdan dolayı üzülen Allah Rasûlüne rezonans olmanın yolu, sünnetleri yerine getirmektir. Bu itibarla, sünnet namazların kılınması çok önemlidir.

Revatib Sünnetler

Bu namazları Allah Rasülü (sallallahu aleyhi ve sellem) hayat-ı seniyyeleri boyunca hiç terk etmemiştir. Terk etmek bir yana, sünnetler kaza edilmediği halde hayatımda boşluk olmasın düşüncesiyle, -lihikmetin- kılamadığı bir iki sünnet namazını da kaza etmiştir.[206] Yine bir gün kılamadığı teheccüd namazını da ertesi günü öğleye kadar olan vakitte kaza etmiştir..[207]

Bu sebeple, "Hammâdun" ümmeti olarak bizi, o'nunla münasebete sevk edecek, ahirette "livâu'l hamd" sancağı altında toplanmamıza vesile olacak şeyler, her hâlde bizim sünnetlere ittibamızdır.

Sünnet namazları terk eden bir insan farzları kılıyorsa, Allah'a karşı olan borcunu ödüyor, mükellefiyetini yerine getiriyor demektir. Fakat sünneti terk etmesi kulluğunu kâmil-i mükemmel olarak yerine getirmemesinin göstergesidir. Avamca bir yaklaşımla; hac vazifesi, bütünüyle Mekke-Mina-Arafat ve Müzdelife arasında yerine getirilen bir ibadettir. İnsan Mekke'ye varıp, hac vazifesini ifa ettikten sonra, o dinin nâşiri, mübelliği, mümessili Hz Muhammed'in huzuruna varmaması, nasıl ona karşı yapı-

---

[206] Ebu Davud, Salat, 11

[207] Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 139.

lan edepsizlikse, aynen öyle de, farzları yapıp, sünnetleri terk etmek öylece edepsizliktir. Hz. Peygamberin kudsî atmosferinin dışında kalmaktır. Onun için kulluğu, ondan gördüğümüz sınırlar içinde eda edelim. O, nasıl, ne şekilde ve ne kadar (kaç rekât) namaz kıldıysa, biz de öyle yapmaya özen gösterelim.

Sünnete Uymanın Lüzum ve Faydaları Nelerdir?

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minler, Allah Resûlünün sünnetine uymaya teşvik edilerek şöyle buyurulur: "Allah'ın Resûlünde sizin için kendisine uyulacak en güzel örnek ve numûneler vardır." (el-Ahzâb, 33/21) Diğer bir âyette ise: "(Ey Şanı Yüce Nebi) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun, benim sünnetlerime tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.." (Âl-i İmran, 3/31) denilmiştir.

Demek ki, Allah'ı sevmenin alâmeti ve kendini Allah'a sevdirmenin yolu, Resûlünün sünnetine ittiba' etmekten geçmektedir. Çünkü Allah'ı gerçekten seven bir kişi, elbette Allah'ın sevdiği ve râzı olduğu zâta benzemeye, onun hareketlerini kendisine örnek almaya çalışacaktır.

Sünnet'e uygun hareket etmenin pek çok uhrevî sevap ve nurları vardır. Sünnet-i Seniyyenin her biri, hattâ en küçük edebleri bile, birer pusula gibi Müslüman'a, hayatın fırtına ve dağdağaları içinde nasıl hareket edeceğini bildirir ve ona en selâmetli ve emniyetli yolu gösterir. Ona şaşmaz ve değişmez değer ölçüleri kazandırır. Kısacası, "Sünnet-i seniyye, dünya ve âhiret saadetinin temel taşı ve kemâl-ı insaniyenin mâdeni ve menba'ıdır."

Sünnetin bütününe birden uymak çok zordur. Ehass-ı havassa, yani en büyük velilere ve din büyüklerine bile zor nasip olan bir husustur. Ancak sünnetin hepsini bilfiil yapmaya herkesin gücü yetmemekle beraber, ona ittiba' niyet ve kasdında olmak, taraftarâne ve iltizamkârâne bir tavır takınmak, herkesin elinden gelir. Böylece insan, sünnetlere olan ittiba' niyet ve kasdı ve tarafgirliği sayesinde, Allah Resûlünün şefâatinden mahrum kalmamış ve sünnetin feyzinden istifadeye uzak durmamış olur. Şu halde şartların elverişsizliği sebebiyle yerine getiremediğimiz sünnetlere karşı içimizde ittiba' arzu ve niyetini, iştiyakını daima korumalıyız. İfa edebileceğimiz sünnetlere karşı da sebepsiz yere ihmale, tembellik ve lâkaytlığa düşmemeliyiz.

Mübâh Nedir?

Yapılmasında veya terkinde dinî yönden hiçbir mahzûr bulunmayan, yani, mükellefin yapıp yapmamakta tamamen serbest olduğu işlerdir. Oturmak, yemek, içmek, uyumak gibi.. Mübah olan bu gibi işlerin ne yapılmasında sevab vardır, ne de terkinde günah.. Ancak mü'min bu fiilleri, Peygamber Efendimiz'e bağlılığına işareten, O'nun sünnetine uygun yapmayı düşünür, o niyetle hareket ederse sünnet sevabını kazanır. Eşyada aslî vasıf, mübah ve helâl olmaktır. Mübahlığın ortadan kalkması için, o şeyin mübah olmadığına dair bir şer'î delil gerekir. Mübahlığı ortadan kaldırıcı bir delil olmadığı müddetçe, eşya mübahlığını korur.

Helâl ise, yapılması câiz görülen, işlenmesinde dinî yönden hiçbir mahzur bulunmayan şeydir. Helâlin her türlü şâibeden uzak, saf ve temiz olan kısmına "tayyib" denir. Her tayyib şey helâl, fakat her helâl olan şey tayyib değildir.

Müstehab Nedir?

Lügatte, "sevilmiş şey" mânâsına gelir. Istılahta ise Resûlüllah Efendimizin (aleyhi ekmelüttehaya) ara sıra yapmış oldukları şeydir. Duha (Kuşluk) namazı gibi. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vessalam), müstehab denilen hususları sevip zaman zaman yapmışlar, Selef-i Sâlihîn de bunları seve seve işlemiş ve diğer ehl-i îmânı da yapmaya teşvik etmişlerdir. Müstehaba, sünnet-i gayr-i müekkede hükmünü verenler olduğu gibi, mendub, nâfile, tatavvu', edeb ismini verenler de vardır. Bilhassa güzel, medhe ve övgüye lâyık bir özellik ve davranış olması sebebiyle, müstehab yerine edeb tabiri çok kullanılmıştır. Edeb'in çoğulu âdâb'dır.

Müstehab'ın Hükmü Nedir?

Müstehab'ın yapılmasında sevab vardır. Yapılmaması hâlinde ise, yalnızca bu sevabdan mahrumiyet söz konusudur.

Haram Nedir?

Yapılması, kullanılması, yenilip içilmesi dinimizce kat'î olarak yasak edilmiş şeylere denir. İçki içmek, kumar oynamak, zinâ etmek, adam öldürmek, gıybet ve iftirada bulunmak gibi..

Haram kılınan eşya veya fiil, kendisinde bulunan, hiç ayrılmayan bir zarar, kötülük ve pislik sebebiyle haram kılınmış ise, buna liaynihî (bizzat) haram denir. Domuz eti ve şarap gibi.

Kendi tabiat ve vasfından dolayı değil de elde etme şekli, kazanma yolu gibi dıştan bir sebeple haram kılınmış ise, buna da ligayrihî (bilvasıta) haram denir. Çalınmış ekmek, gaspedilmiş para gibi.

Haramın Hükmü Nedir?

Haramın terkinde büyük sevab vardır. İnsanı takvâ mertebesine çıkarır. Çünkü haramın terk edilmesi farzdır. Bir farzı işlemenin, çok sünnetlere mukabil sevabı vardır. Günahların değişik yönlerden hücum ettiği günümüzde bir tek haramı terk eden kimse, az bir işle bir farz işlemiş gibi sevap kazanır. Böylelikle haramları, günahları terk eden bir insan, terk ettiği her bir günah, haram sayısınca bir vacip yapmış gibi olur. Dolayısıyla takvâ dairesinde bir hayat yaşama niyetiyle, iradesinin hakkını vererek günahlardan kaçınmak suretiyle sâlih amel işlemiş olmaktadır.

Haram işlenmesi hâlinde ise, kalblerin kararıp vicdanların paslanması, îmanın zayıflaması, huzur ve neş'enin gitmesi, ibadetten zevk alma duygusunun yok olması gibi zarar ve kayıpların yanı sıra, âhirette de çetin bir azab söz konusudur. Haramlığı kesin olan bir şeyi helâl kabûl etmek, Allah korusun insanı îmandan çıkarır.

Mekrûh Nedir?

Mekrûh, lügatte, sevimsiz bulunan, nâhoş ve kerih görülen şey demektir. Istılahta ise, dinen yapılması çirkin ve kötü görülen işler mânasına gelir. Abdest alırken ve gusül ederken suyu israf etmek, erkeklerin başı açık namaz kılmaları gibi hususlar mekruhlardandır.

Mekrûh iki kısma ayrılır:

a. Tahrîmen Mekrûh: Harama yakın olan mekrûha denir. Abdest alırken suyu israf derecede harcamak gibi.

b. Tenzîhen Mekrûh: Helâla yakın olan mekruhtur. Burnu sağ el ile temizlemek gibi.

Mekrûhun Hükmü Nedir?

Tahrîmen mekrûhun terkinde sevap vardır. İşlenmesinde ise, âhirette azâba uğrama ihtimali mevcuttur. Yani, harama yakın olan mekrûhu işleyen kimsenin âhirette hesaba çekilmesi ve azâba uğramasından korkulur. Bu, İmam-ı A'zam ile Ebû Yûsuf'a göredir. İmam-ı Muhammed ise, tahrîmen mekrûhu, aynen haram gibi telâkki eder, âhirette azab muhakkaktır, der.

Tenzîhen mekrûhun işlenmesi ise, azâbı gerektirmez. Fakat terki sevabtır. Mekruhları helâl telâkki etmek, hata olmakla beraber, insanı dinden çıkarmaz. Mekrûh kelimesi, fıkıh kitablarında tenzîhen veya tahrîmen kayıtları konmaksızın geçiyorsa, bununla tahrîmen mekruh kastediliyor demektir.

Fâsid Nedir?

Başlanmış bir ibâdeti bozan ve ibtâl eden şeydir. Fâsidin özürsüz, kasden yapılması günâhı gerektirir. Kasden yapılması azaba sebeb ise de, yanılarak yapılması azabı gerektirmez. Namaz içinde gülmek gibi. Gülmek de namazı bozar. İbadet konusunda fâsid ile bâtıl aynı hükümdedir.

Sahîh Nedir?

Bütün şartlarına ve rükünlerine uyularak eksiksiz ifa edilen bir ibâdet veya muameledir. Meselâ: Farz ve vâciblerine riayet edilerek kılınan namaz sahihdir.

Câiz Nedir?

Yapılması dinen yasak olmayan şeydir. Bu kelime, bazen sahih, bazen de mübah yerine kullanılır. Bazı muameleler vardır ki, dünyevî hükümler bakımından sahih olduğu halde, uhrevî hükümler bakımından câiz olmaz. Cuma namazını kılmakla yükümlü olan bir kimsenin cuma ezanı okunurken yaptığı alış veriş muamelesi gibi. Böyle bir muamele sahihtir ve geçerlidir. Fakat manevî sorumluluğu gerektirdiği için caiz değildir.

Bâtıl Nedir?

Rükünlerine veya şartlarına tamamen veya kısmen uyulmayan herhangi bir ibâdet ve muameledir. Abdestsiz namaz kılmak gibi. Bâtıl, sahîhin zıddıdır.

TEMİZLİK

Temizlik İmanın Yarısıdır

Namaza başlamadan evvel yapılıp yerine getirilen temizlik, namazın anahtarıdır. Dolayısıyla bu temizliği yapamamış insan, namaza girememiş demektir. ".. İlk günden takva üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever."(Tevbe suresi, 9/108) ayeti, namaza hazırlık konusunda temizliğe, dolayısıyla abdeste çok önem veren Kuba ehli hakkında nazil olmuştur. Hz. Enes (radiyallahu anh), Allah Resulü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem), Kuba ahalisine: "Allah, temizlik hususunda sizi övmektedir. Bu neden ileri geliyor?" diye sorduğunda, onların: "Biz, istincada taşla suyu birleştiriyoruz; (önce taşla silip arkadan su ile yıkıyoruz)" dediklerini rivayet eder.[208] Evet, iç nezafet ve temizliğin, abdest halinde dışa taşmasını sağlayan mümin, netice itibarıyla Allah'ın sevdiği bir insandır.

Yapılıp yerine getirilen temizlikle, bir taraftan el-ayak, saç-sakal.. kirden pastan temizlenirken, diğer taraftan da dopdolu bulunduğu mana ile kalb, kötü ahlâka ait hususiyetlerden sıyrılıp yükseklere pervaz eder. Derken sır, Cenab-ı Hakk'tan gelen şeyler karşısında mücella bir ayine haline gelir ve safiyetini muhafaza eder. İşte böyle bir temizlikle, imanın yarısı elde edilmiş olur ki, Allah Resulü'nün: **"**Temizlik imanın yarısıdır."[209] sözünün hakikati burada ortaya çıkar. Geriye kalan yarısı ise; imanın gönülde yaratılması meselesidir ki, o da tamamıyla Cenab-ı Hakk'a aittir. İnsan,

---

[208] İbn Kesir, Tefsir, 4/154.

[209] Müslim, Taharet 1; Tirmizi, Da'avat 91.

Rabbine ibadet yapma niyetiyle böyle bir temizlik içerisine girince, içindeki is pas silinecek.. ve imana müheyya hale gelen bu kalbde de Cenab-ı Hak iman şem'asını, meşalesini tutuşturuverecektir.

Yapılan Temizlikle Elde Edilecek Mertebeler

Namaz, dört mertebe temizliği içeren muhteşem bir ibadettir. Ona hazırlık adına en başta gusül veya abdest almakla, beden ve organlar kir ve pastan temizlenmiş olur. Vücudun temizlenmesi ilk mertebedir. İkinci sırada "Elbiseni tertemiz tut." (Müddessir 74/4) ayetinin ifadesiyle insanın elbisesini, bulunduğu ortamı ve namaz kılacağı mekânı, zemini temizlemesi yer alır. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte bu durumu şöyle ifade eder: "Mümin bir kul abdest aldı mı, yüzünü yıkayınca, gözüyle bakarak işlediği bütün günahlar su ile –veya suyun son damlasıyla- yüzünden dökülür iner; ellerini yıkayınca elleriyle işlediği hatalar su ile birlikte –veya suyun son damlasıyla- ellerinden dökülür iner; ayaklarını yıkayınca da ayaklarıyla giderek işlediği bütün günahları su ile –veya suyun son damlasıyla- dökülür iner. (Öyle ki abdest tamamlanınca) günahlarından arınmış olarak tertemiz çıkar."[210] Belki bu yüzden Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), her vakit namaz için ayrı ayrı abdest almıştır. Hatta Mekke fethine kadar O'nun bir abdestle iki vakit namaz kıldığı bilinmez. Bu şekilde bir temizlik ameliyesinden geçen göz, harama bakmaz; ağız, kötü söz söylemez; el, fena iş yapmaz; ayak, kötülük istikametinde adım atmaz.. ve bütün azalar bu şekilde günahtan sıyrılmış olur.

Üçüncü derecede kalb temizliği vardır ki, kötü duygu ve düşüncelerden tecerrütle berrak bir hale gelip verâsında Rabbin rızasını göstermesi de kalbin temizliğidir. Evet, Cenab-ı Hak emir buyurduğu şeylerle insanlara bakmayı murad ediyor ve onların kendisine yönelmesini bu bakmaya vesile yapıyor; "Siz bana yönelin, dua edin ben de size yöneleyim ve duanıza cevap vereyim."[211] buyuruyor. Başka bir ifadeyle bir insan namazla Allah karşısında iki büklüm ise, Allah da ona bakıyor demektir.

---

[210] Müslim, Taharet, 32; Muvatta, Taharet 31

[211] Bkz. Ğâfir 40/60

Zaten âyette “Beni anın ki, Ben de sizi anayım..” (Bakara, 2/152) buyuruluyor, hadis-i şerif de bu manayı şerh ediyor; “Geniş ânınızda Allah’ı anın ki sıkıntılı anlarınızda O sizi ansın.”[212] Dünyada Beni anın ki kabirde, mahşerde, sıratta, cehennem kıvılcımları üzerinize geldiği zaman Ben de sizi anayım.. ayet ve hadis bunu ifade etmekte. Evet kul, âdeta pervane misali, döne döne O’nu aramalı ki, bir gün O’nu bulsun. İşte namaz bu teveccühü temin ediyor; namaza hazırlık yapan bir mümin, ister istemez abdestle kendisini yenileyip ter ü taze bir hâl alacak, sonra da O’nun huzuruna koşacak, O’na yönelecektir. Cenab-ı Hak da bu yönelişe bigane kalmayacak ve bütün kapıları ardına kadar açacaktır.

Bir de taharetin son mertebesi olan nebilerin tahareti vardır ki, o da kalbin masivâullahtan tecerrüdü, dünyaya ait meşrû şeylerin dahi kalbden çıkarılıp atılması ve Allah’ın tecelli etmesidir. İşte Efendimiz ve diğer nebilerden istenen temizlik.. ve onların temizlikte ulaştıkları nihai nokta budur. Bu mertebeye ulaşabilmek için, baştan başlayıp sırayı sonuna kadar takip etmek gerekmektedir. Meselâ; kalb temizliğinden geçip mezmum ahlâktan tecerrüde mazhar olmadan, masivaullahtan temizlenme mümkün olmaz. Zira kalb, kötü ahlâktan sıyrılıp dünyayla alâkalı şeylerden kopmadıktan sonra Allah’la münasebet kuramaz. Yine uzuvlar günahtan sıyrılmadan, kalbde bir ışık yakılamaz. Başka bir ifadeyle, ancak iç ve dış uzuvların günahtan uzaklaşması sayesinde, insanın kalbinde iman lem’ası parlayacaktır. Demek oluyor ki, sırasıyla bu mertebelerden biri geçilmeden öbürüne ulaşmak mümkün değildir. Tıpkı merdivenin basamakları gibi; kademe kademe yükselip istenilene ulaşılacak ve neticede rıza-yı ilahi elde edilecektir. Allah Resulü (sallâllâhu aleyhi ve sellem), hem abdestte hem de namazda alabildiğine titiz davranmış, kalb temizliği adına sadece bir günde yüz –başka bir rivayette yetmiş– defa istiğfar etmiş ve bunu ifade sadedinde, “Şurası muhakkak ki, ben Allah’a günde yüz defa istiğfar eder (affımı diler) tevbe ederim.” buyurmuştur.[213]

Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) istiğfar ve tevbe etmesini şu şekillerde yorumlamak gerekir; insanlara istiğfar etmenin ne

---

[212] A.b. Hanbel, Müsned,1/307; Hakim, Müstedrek, 3/623

[213] Müslim, Zikr 41; Ebu Davud, Salat 361.

kadar gerekli olduğunu ders vermesi, ümmetinin günahları için Allah'tan af dilemesi ve devamlı manevî terakkî halinde olması itibarıyla, son durumuna göre bir önceki makamını eksik bulması ve nadiren daha evlâ olanı terk etmesi. Yoksa O'nu kendimiz gibi biri düşünerek bizim gibi günahlarından istiğfar ediyor-haşa- şeklinde anlamak doğru değildir. Çünkü Peygamberler büyük ve küçük günahlardan masumdurlar.

Yine O'nun sabah-akşam birkaç defa, "Ey kalbleri evirip çeviren! Kalbimi din üzerine sabit kıl."[214] şeklinde dua ettiği bildirilir.

İşte, O'nun iç kontrolü bu kadar sağlam, içte de bu kadar duru ve derindir.

Temizlikte Denge

Kulluk anlayışındaki dengesizlik, içim temiz diye ibadet ü taati terk eden bir düşünce şeklinde tezahür eder ki, dinde laubaliler güruhu, benim kalbim temiz, ibadete ne gerek var.. Kitap okumak, sohbet etmek ondan daha ileri, ibadetin kazası olur, ama bunların olmaz vs. demek suretiyle bir laubaliliğe düşmüşlerdir.

Bu tefritin yanında bir de ifrat hastaları vardır; bunlar da yapılan ibadetlerde, sadece kalıplara hassasiyet göstermekte, bu manada meselâ başını toprağa koymamak için, insanlar yanında seccade taşımakta, zaruret olmadığı halde namaz için hususi elbiseler giymekte, yine istibra yapacağım düşüncesiyle sevimsiz hallere girmektedirler ki, bütün bunlar ne Efendimiz, ne selef-i salihin, ne de fukaha-i izamda görülmeyen şeylerdir.

İşin dışıyla fuzulî meşgul olan, kuvvetle muhtemeldir ki içiyle o kadar meşgul değildir ve kalbinin paslanmasından haberi yoktur. Şu katiyen bilinmelidir ki, insan istibra yapacağım diye ne kadar rezalet izhar ederse etsin, ayağım kuru kaldı, yüzümün her tarafına su yetişmedi diye ne kadar vücudunu ovalarsa ovalasın.. iç âleminden ve yaptığı şeylerin muhtevasından habersiz olarak yaşıyorsa, yaptığı şeylerin değeri olmayacak ve onlar birer rezalet emaresi olarak öbür tarafta yüzüne çarpılacaktır. Din, kolaylık dinidir. Onu zorlaştıranlar, onu hakiki manada anlamayan-

---

[214] Tirmizi, Kader 7; İbni Mace, Mukaddime 13.

lardır. Allah Resulü'nün ifadeleri içinde bu durum: "Bu din kolaylık dinidir. Kimse (aşırı gayretle) dini geçmeye çalışmasın, (başa çıkamaz, yine de yapamadığı eksiklikleri kalır ve) galibiyet dinde kalır."(Buharî, İman 29) şeklinde dile getirilir. Evet, din yaşanır bir şeydir; o, hem kalbim temiz diye ibadet ü taati terk etme gibi bir anlayıştan; hem de seccadesiz yere secde etmeme gibi, aşırılıktan çok uzaktır. Haddizatında bir insanın Rabb'e karşı kulluğu, içinde taşıdığı heyecanı kadardır. O, bu heyecanın üstünde yapmacık birtakım hareketlere kesinlikle girmemelidir. Aksi halde dengeyi bozmuş olur. İnsan, istediği kadar şekille uğraşsın, içle bir bütünlüğü yoksa, başı açık, ayağı yalın halde bu vadide dolaşır fakat eli boş geri döner. O halde, peygamberlerin başını koyduğu yere, şeytanî bir hava ve eda içinde başını koymama gibi bir gurur ve kibir içine kesinlikle girilmemelidir. Zira bütün bunlar, muvazenesiz şeylerdir.

Peygamberler, ibadetlerde de belli bir dengeyi getirmişlerdir. İnananlar onlara uyup onların dediği şekilde ibadetleri yerine getirdiklerinde, istikameti muhafaza edilebilirler. Bu itibarla su ile abdest alınır, su bulunmadığı durumlarda, Kur'ân-ı Kerim'in emir buyurduğu gibi, toprakla teyemmüm edilir, o müthiş istihale fabrikasına eller, yüzler sürülür namaza durulur. Ama bunun yanında iç berraklığı ve iç aydınlığı nispetinde, dış temizliğine de dikkat edip hassasiyet göstermek, bütünlüğü bozmadığından, gayet güzeldir. Müminler, dinin, emrettiği temizliğe dikkat eder, üstlerine bir damla idrarın dahi sıçramamasına özen gösterir. Yine istibra yapılacaksa, onu yapılması gereken yerde yapar, idrar sızıntılarının kesilmesini bekler. Daha ayağını pisliklerin bulunduğu yere atarken: "Allah'ım! Ben pis, necis, habis ve muhbis olan şeytan-ı racimden sana sığınırım."[215] der, üzerine sıçrayacak şeylerden sakınma ahd ü peymanında bulunur. Dolayısıyla, bu şekilde hem nefsine bir hatırlatma yapar, hem de manevî pisliklerden Rabbe sığınılmış olur. Cenab-ı Hak, içteki fazlalıkları dışarı çıkarma imkânı verdiğinden dolayı dışarı çıkınca da, "Benden ezayı giderip afiyet veren Allah'a hamdolsun."[216] denir. Zira kalb, üç-beş dakika da olsa O'ndan gaflet içinde bulundu. Yine O, insanı rahatsız eden şeylerden kurtardı ve afiyet verdi. Bunun nasıl bir afiyet olduğu, ancak

---

[215] İbni Mace, Taharet 9.

[216] İbn Mace, Taharet 10, 40.

çeşitli rahatsızlıklarından dolayı idrarını yapamayan insanlara sorulduğunda öğrenilebilir.

Sonra da, ne maksatla olursa olsun, ister yemek artıklarını gidermek, isterse diş etlerindeki bakterileri izale etmek maksadıyla olsun, abdest almadan evvel dişler fırçalanır ya da misvaklanır. Çünkü insan, her ne kadar kendi işlerinde hür görünse de, Allah'ın kulu olması itibarıyla O'nun izni dairesinde olmadan kendi nefsinde dahi bir kısım müdahalelerde bulunamaz. O, Allah'ın kuludur; kul ise ancak efendisinin izni dairesinde hareket eder.

Meselâ, insan kendi parmağından, bu benim parmağımdır, istediğim tasarrufta bulunurum düşüncesiyle bir parça kesip atamaz. Bu haramdır ve yapıldığı takdirde tevbe etmek gerekir.

Aynı şekilde insan, bu takım elbise benim, istediğim gibi tasarruf ederim düşüncesiyle onu parçalayamaz.

Bir insanın ağzındaki diş sayısı otuz ikidir. Bu dişlerin şu ya da bu şekilde işe yaramaz hale getirilmesi de bir insanın kan bedeline denk sayılmıştır. Demek insan vücudundaki en küçük şeyler bile değersiz değil; onların her biri ayrı bir değere sahiptir ve hepsi ayrı bir nimettir. Ancak bu nimetlerin başta verilmesi cebrî; onların tamamlanıp devam etmesi ise kulun iradesine bağlıdır. Şayet insanın kendi ağzındaki dişler sağlam değilse, bu nimet devam etmiyor ve tamam değil demektir ki, bu da kulun bu husustaki gayretinin olmamasıdır. Peki nedir bu gayret?

Bu gayret, günde en az birkaç defa dişlerin çok ciddi şekilde fırçalanıp temizlenmesidir. Mütevatir olarak rivayet edilen bir hadis-i şerifte Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Dişlerinizi misvaklayın. Çünkü misvak ağız için temizlik sebebidir, Allah'ın rızasına vesiledir. Cibrîl her gelişinde bana misvakı tavsiye etti; öyle ki bana ve ümmetime farz kılacağından korktum. Ümmetime zorluk veririm diye endişe etmeseydim bunu onlara farz kılardım. Ben öyle (ciddi) misvak kullanırım ki, öndeki dişlerimin (veya diş etlerimin) diplerinden kazınacağı endişesine kapılırım."[217] Hadis, kırktan fazla sahabi tarafından rivayet edilmiştir. Hıfzıssıhha adına bugün de konu üzerinde hassasiyetle durulmakta; ihtimal gelecekte de

---

[217] İbni Mace, Taharet 7; Buharî, Cum'a 8

çok durulacaktır. Fakat bizler bu meselenin önemini anlatan, Allah Resulü'nün sözü seviyesinde başka bir söz bilmiyoruz. Diğer bir hadis-i şeriflerinde ise O (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Muhakkak ki ağızlarınız Kur'ân'ın yollarıdır, onları misvakla temizleyin."[218] buyurur. Evet, "Allah (c.c.) güzeldir, güzel olanı sever."[219]; latiftir, latif olanı sever.. O, çirkin şeyleri sevmez. Siz ağzınızı temiz tutacaksınız ki, Allah da sizden hoşnut olacak. Değilse O'na hesap vereceksiniz demektir.

Burada son olarak bir şeye daha işaret etmek gerekirse; "sivak" kelimesi, her ne kadar sivak ameliyesini yapan ağaç manasına kullanılmışsa da, asıl bu kelimeden kasd edilen şey dişlerin temizlenmesidir. Bu temizlik elle ovularak, diş fırçası veya ipiyle ya da herhangi bir şeyle yapılabilir. Tabi bu temizliğin Allah'ın rızası, O'nun hoşnutluğu gözetilerek yapılması halinde, dinin insan hayatı ile alâkalı emirlerinin ciddiyeti daha iyi anlaşılmış olur.

Abdest, Başlı Başına Bir Temizliktir

Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) abdesti, evin önünden geçen bir nehre benzetir ve müminin günde beş defa, o nehirde yıkanmasıyla üzerinde hiçbir kir ve pasın kalmayacağını bildirir.[220] Bu yüzden, ibadete niyetlenen her mümin, abdest alırken Rabbin huzuruna çıkma havası içinde abdestini alır ve belki dış temizliğinden çok iç temizliğine önem verir. Zira o, dışın temiz olması nispetinde, içte bir karanlık kendini gösterir ve hissettirirse, iç ve dış bütünlüğü sağlanamadığından münafık olma endişesini taşır ve elini yüzünü üçer defa yıkayıp onlardaki tozu toprağı temizlemenin yanı başında, içinde bir kısım eracif ve çirkefle Rabbin huzuruna çıkmayı O'na karşı bir saygısızlık addeder. "Cenab-ı Hak, cesetten ziyade, kalbe bakar."[221]; dıştaki temizliğe karşı içte bir fersûdelik ve köhnelikle kendi huzuruna gelenleri, huzurundan kovabilir. Bu yüzden dış temizliği, mümin için aynı zamanda bir iç temizliği mahiyeti taşır. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir hadis-i şeriflerinde: "Uykudan uyanınca,

---

[218] Buharî, Savm 27; Nesei, Taharet 4

[219] Müslim, İman, 147; İbn Mace, Dua, 10

[220] Buharî, Mevakıt 6; Müslim, Mesacid 282

[221] Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9

sizden hiç kimse, üç sefer yıkamadıkça ellerini kaba sokmasın. Çünkü o, ellerinin geceyi vücudunun neresinde geçirdiğini bilemez."[222] buyurur. Günümüzde bu mesele bir hekime sorulsa, ihtimal mikropların daha çok koltuk altı gibi rutubetli yerlerde yaşadığını söyleyecek, sadece bir tırnak arasında bile milyarlarca mikrobun barınabileceğini ve içine daldırılacak kabı bir anda kirletip mikrobik hastalıkların insan vücuduna bu yolla sirayet edebileceğini haber verecektir. Dolayısıyla insan, gece farkına varmadan elinin koltuk altında ya da vücudunun herhangi bir yerinde dolaştığını bilemez. O halde, mesele ister hekimlik açısından ele alınsın, ister namaz için taharete vesile sayılsın, isterse bunlar hiç düşünülmeden Resulü Ekrem'in fermanına iktida havası içinde, "O emrettiği için yapıyorum." denilsin fark etmez; zira bu bir temizlik meselesidir. Günahlardan ancak Allah'ın affetmesi halinde kurtuluruz. Kirli elin hatası ise, onun güzelce yıkanmasıyla zail olur. Dolayısıyla günde beş defa abdest alan bir insan, ne iç duruluğunu bulandırmak suretiyle Rabbisine karşı hata eder; ne de herhangi bir şekilde vücuduna mikrop bulaştırma hatasına maruz kalır. Abdest, bütün bunlara keffaret olur ve müminin derecesini yükseltir. Mümin, daha ellerini suyun altına götürürken, çoktan Rabbin mehafet ve mehabeti altında bir abdest alma havası içine girer ve dünyaya ait fuzûli söz ve sohbeti bırakır. Ne havanın soğukluğu, ne de sıcaklığı, onun tastamam bir abdest almasına mani olmaz. "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedip topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın.." (Maide suresi, 5/6) fermanına uyarak tam bir taharet içinde Rabbin huzuruna gelir. Bu durumu ifade sadedinde sarf edilen, "Allah'ın günah ve hataları silmeye, handikapları def ü ref etmeye ve dereceleri yükseltmeye vesile kıldığı şeyleri size söyleyeyim mi?" sözlerine karşı, Sahabe'nin: "Evet ey Allah'ın Resulü, söyleyin!" dediği ve Allah Resulü'nün de: "Zahmetine rağmen abdesti tastamam almak."[223] şeklinde ifade ettiği hadis-i şerifinde O (sallallâhu aleyhi ve sellem), "esbiğ" kelimesini kullanır ki bu, eksiksiz, tastamam; ağıza, burna dolu dolu su vermek, elleri ayakları iyice yıkamak demektir. Yine hadiste "ale'l-mekârih" ifadesi kullanılır ki bu da, bütün zorluklara

---

[222] Buharî, Vudu 26; Müslim, Taharet 87.

[223] Müslim, Taharet 41; Muvatta, Sefer 55

rağmen, soğuk-sıcak demeden suyun başına koşup tastamam abdest almak demektir. Aynı kelime "abdestin size zararı olmadığı sürece" manasına da gelir. Diğer taraftan hasta bir insan, eğer su ile abdest aldığında hastalık artacaksa veya iyileşmesi gecikecekse bu durumda teyemmüm edebilir. Aynı şekilde soğuk su ile gusul abdesti aldığında hastalanma tehlikesi varsa yine teyemmüm edilir.

Suyun fiilen veya hükmen (suyun mevcudiyeti ile birlikte kullanılamadığı durumlar) olmadığı zamanlarda ise teyemmüm edilir ki bu da ayrı bir nimettir.

Hasılı; mümin, aldığı tam bir abdestle, dışa ait bütün pislikleri izale ettiği gibi, içte de bir temizlik yapmış olacak ve her türlü çirkinliklerden uzak bir halde Rabbin huzuruna gelecektir.

Abdest Müslümanlara Özel Bir Keyfiyettir

Abdestin geçmiş ümmetlerde nasıl olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa, o da İslâmiyet kadar temizliğe önem veren başka bir dinin olmadığı, İslâmiyet'in, maddî-manevî temizliğe çok önem verdiğidir. Bu cümleden olarak Allahu Teâlâ, kulun en önemli ibadeti olan namazdan önce abdesti emretmiştir: "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde, yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedip, topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın. Cünüb iseniz tastamam yıkanın, boy abdesti alın. Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz, yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm edin, manen arınma niyeti ile ondan yüzlerinize ve ellerinize meshedin..." (Maide, 5/6) ayetiyle abdesti ve guslü Müslümanlara teşri kılmış; namazın terkine sebep olacak bir halde kalmayı haram saymış ve su bulunamadığı takdirde toprakla teyemmüm yapılmasını istemiştir.

Abdest deyip geçmemeliyiz, haddizatında o büyük bir manadır. Belki bizim için ülfet olmuş olabilir, onun parlaklığını göremiyor olabiliriz; ama biraz, abdest alıp namaz kılanların dışına çıkıp, deryanın dışındaki mahiler gibi deryaya dışarıdan baksak onun kadir ve kıymetini daha iyi anlar ve kavrarız. Soğuk kış şartları altında, buz gibi sularla abdest alan

insanların hali tüyler ürpertir. Bunun nasıl bir mana taşıdığını ifade etmek çok zordur.

Evet, abdest sadece müminlere has bir keyfiyettir. Müslüman'dan başka soğuk-sıcak demeden abdest alan başka kimse de yoktur.

Nimetler Abdestle Tamamlanır

Cenab-ı Hak, insan vücuduna koyduğu mekanizmada baş döndürücü gayeler takip buyurmuştur. İmam Gazali Hazretleri, insan vücudundan daha garib ve acib bir şey yoktur der. Alexis Carrel de, "İnsan Denen Bu Meçhul" adlı kitabında, insanın fizikî yapısının ne kadar muhteşem olduğundan bahisler açar. İnsan vücuduna öyle hassas dengeler yerleştirilmiştir ki, bu dengeleri değiştirmeye kalksanız isabetsizlik etmiş olur, bütün bir bedenin ifsadına sebep olursunuz. Meselâ, vücutta, yerinde emme-basma tulumbası görevini yapan kalb ve damar sistemleri vardır. Bu sistem hayatımızda o kadar âşikârdır ki, her an nabzımızı tutmakta ve vücudumuzun en ücra yerlerine kadar kanın pompalanıp taşınmasını sağlamaktadır. Hayatımıza canlılık kazandıran bu sistem, biz hiç farkına varmadan, hayat boyu, Allah deyip atar. Dervişler, "La ilahe illallah, La ilahe illallah.." ritminin, kalb atışlarına denk geldiğini söylerler. İnsan, "La ilahe illallah" demeye başladıktan sonra kalb de o ritme uyar, "La ilahe illallah, La ilahe illallah.. demeye başlar ve vücudu ayakta tutan kanı, bedenin en ücra yerlerine kadar pompalar. Kanın taşınmasında ise kılcal damarlar vazife görür. Bu damarlar tıpkı su boruları gibidir; su borularının cidarlarının zamanla kireçlenmeden dolayı tıkanması gibi, damarlar da oluşan yağ tabakalarıyla zamanla sertleşir ve görevini yapamaz hale gelir. Bu durumda en çok gadre uğrayacak olan uzuvlar ise, el-ayak parmaklarının uç kısımları, beynin son noktası gibi kalbe en uzak olan uzuvlardır. Bu uzuvların sağlıklı olabilmesi için, vücutta kan dolaşımının sıhhatli bir şekilde işlemesi gerekmektedir. İşte abdest suyu, buna yardımcı olur ve kalbe en uzak noktadaki kılcal damarları harekete geçirir. Bu ise, biyolojik olarak kirlenen kanın kalbe geri dönüp temizlenmesi ve yeniden süzülüp o uzuvlara ulaşarak onların canlılığını koruması açısından çok önemlidir. Bütün bunlar Allah'ın birer nimetidir. Allah (c.c.), yukarıda zikrettiğimiz abdesti emreden ayetinin sonunda "Allah size herhangi bir güçlük çıkar-

mak istemez; fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetlerini tamama erdirmek ister." (Maide, 5/6) buyurmaktadır.

"Peki bu tamamlanmak istenen nimet nedir?" denecek olursa; Cenab-ı Hakk'ın insana verdiği her şey bir nimettir. Fakat bu nimetlerin tamamlanması kulun kendi iradesine bırakılmıştır. Zira ilk yaratılış cebrîdir; Allah (c.c.) yaratır ve sevk eder.. kimseye sormaz. Ama bu nimetlerin devam ve temadisi kulun kendi iradesine bağlıdır; meselâ, bugün doktorların da ifade ettiği üzere, damar sistemlerinin elastikiyetinin korunmasında önemli amillerden biri, onların bazen sıcak, bazen de soğuk su ile yıkanmasıdır. Sıcak su damarların açılmasına yardım eder, soğuk su ise onları büzer. Dolayısıyla insan abdest aldığı sürece, onların sürekli büzülüp tekrar açılarak görev yapmalarını kendi iradesiyle temin etmiş olur.

Yine abdest ve gusül, vücudun kan dolaşım mekanizmasına katkıda bulunduğu gibi lenf sisteminin uyarılıp harekete geçmesine de yardımcı olur. Herkesin bildiği bir gerçektir ki, bu sistemin çalışması yaraların tedavisinde ve mikroplara karşı vücudun korunmasında önemli bir faktördür. İslâm'la tıbbı telif adına yazılmış kitapların çoğunda, bu lenf sisteminin uyarılmasının ancak burna ve boyun etrafına verilen su ile mümkün olduğu ifade edilir. İşte Cenab-ı Hak abdestle bu vazifeyi gördürmektedir. İnsan vücudunun bütününde olmak üzere statik bir elektrik dengesi vardır. Bu elektrik dengesinin sürekliliği vücut sağlığı açısından çok önemlidir. Aslında denge her yerde önemlidir; bir zamanlar acımasızca tabiatın dengesini bozanlar, dengenin ne denli önemli olduğunu çok sonra anladılar. Yine çeşitli gazlarla ozon tabakasının delinmesine sebep olunca, ne büyük dengesizlik yaptıklarını daha yeni anladılar. Allah (c.c.), eğer yapılan bu dengesizlikleri yeniden tamir etmez, bu delikleri yamamazsa, onu tamir etmek kimsenin elinden gelmez. Bunun gibi, insan vücudundaki elektrik dengesinin de korunması gerekir. Bilhassa günümüzde psikosomatik rahatsızlıklar dediğimiz ruhsal hastalıklar, büyük oranda bedeni de baskı altına almakta ve ona etki etmektedir. Meselâ; mide ülserleri gibi rahatsızlıklar, bu tür etkileşimin bir neticesidir. Günümüzde insanın ruh yapısını etkileyecek ve ondaki elektrik dengesini bozacak olumsuzluklar bir hayli fazladır. Kirletilen hava, plastik giysiler ve kaplar vs. bütün bunlar

vücuttaki elektrik dengesini bozacak ve insanı dengesizliğe itecek birer faktördür. Bütün bu dengesizlikleri izale edip vücut elektriğini ayarlayacak şeylerin başında ise su ve toprak gelir. Bu iki madde de iletkendir. İnsanın günde beş defa o âb-ı hayat musluklarına yanaşıp abdest alması, suyu bulamadığı takdirde de ayetin ifadesiyle temiz toprakla teyemmüm etmesi, vücuttaki elektriği regüle edip ayarlar, fazlasını dışarı atar. İşte Kur'ân, bu hususa da dikkat çekiyor; namaza kalktığınız zaman abdest alın, cünüpseniz gusledin, su bulamamışsanız teyemmüm edin buyuruyor. Bütün bunlar, Cenab-ı Hakk'ın kulları üzerindeki nimetlerini tamamlaması içindir.

Aynı şekilde hayat da bir nimettir. Bu nimetin devam ve temadisi, başka bir ifadeyle ebediyet kazanması, onun ebediyet yolunda harcanmasına bağlıdır. Allah (c.c.), bu imkânı vermiş; fâni ve zail bir hayatı, sermedi bir güneş haline getirme imkânını kulun kendi iradesine sunmuştur. Bu çerçevede, insan sağlığını tehdit eden içki, alkol vb. uyuşturucuları haram kılmıştır. Evet, dinde gözetilmesi gerekli olan belli dengeler vardır. Meselâ Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), hayat-ı seniyyeleri boyunca cemaate çok önem vermiş, namazları camide cemaatle birlikte kılmayanlar hakkında, "Nefsimi kudret eliyle tutan Zât'a kasem olsun! Ezan okutup namaza başlamayı, sonra halkın namazını kıldırması için yerime birini bırakmayı, sonra da beraberlerinde odun desteleri olan bir grup erkekle namaza gelmeyenlere gitmeyi ve evlerini yakmayı düşündüm."[224] demek suretiyle tehdit ifade eden kelimeler kullanmıştır; fakat diğer taraftan ağzında soğan, sarımsak vs. kokusu olanların da camiye gelmelerini istememiştir.[225]

Geçen kısımlarda ifade edildiği gibi, ağız içinin sadece bir bölümünü teşkil eden dişler bu denli ehemmiyet arz ediyorsa, onun diğer kısımları olan damak, gırtlak, yemek borusu vs. ne kadar ehemmiyet arz eder, düşünmek gerekir. Bu âzaların içki, sigara veya başka uyuşturucu şeylerle ifsad edilmesi veya onların haram şeylerle beslenmesi doğrudan doğruya hayata bir kasıt manası taşır. Bu konuda, dinin temel prensipleri vardır.

---

[224] Buharî, Ezan 29; Müslim, Mesacid 252

[225] Buharî, E'ime, 49; Ebu Davud, Et'ime, 40

Meseleye bu açıdan bakıldığında, meselâ sigarayı sadece bir israf meselesi olarak değerlendirmemek gerekir. Bu mevzuda hekimler, kanser gibi onulmaz dertlere düşenlerin çoğunluğunun sigara içenlerden müteşekkil ve yine yemek ve nefes borusu, gırtlak, ağız içi, dudak.. kanserlerinin büyük bir oranla sigaradan kaynaklandığını bildirirler. İşte bu tür illetlere yakalanma sonucu o uzuvların kesilmesi bir kan diyetine tekabül eder. Dolayısıyla bir insanın herhangi bir yolla bu azalarından birini tahrip etmesi ve işe yaramaz hale getirmesi, kendisini tedrici olarak intihara sevk etmesi demektir.

Evet, İslâm kolaylık dinidir. Allah, hiçbir zaman kulunu zora sokmak istemez. Bir ayet-i kerimede ifade ettiği gibi, "O kolaylık murad buyurur, zorluk istemez." (Bakara suresi, 2/185) Bu yüzden, niçin zor şartlarda da olsa abdest almamız isteniyor denemez. Çünkü O, üzerimizdeki nimetlerini tamamlamak istemektedir ve abdest de o nimetlerin devamında önemli bir faktördür.

Abdestin Mümine Kazandırdıkları

Allah'a karşı yapılan kulluğun bir fihrist ve hülâsası olan namazın anahtarı, içte bir hazırlık yapmak, dışta da abdest almaktır. Zira abdest alma; ruhu zindeleştirip kendi gücüyle serfiraz kılma, vücudun melekiyet yönünü geliştirme ve böylece Rab'den gelecek lütufları intizar etme havası içine girme demektir. Meselâ, soğuk suyun vücudumuzla teması anında nasıl bir elektriklenme ve zindelik hissediliyor.. ve bunun fizikî ve tabiî bir izahı varsa, öyle de gençleşmiş ve zindeleşmiş ruh da, Rab'den gelecek şeylere makes olabilme hüviyetini kazanmış olmaktadır.

Bu mana ve bu keyfiyette olan bir abdesttir ki, ümmet-i Muhammed'in ahirette diğer ümmetler arasında hususî bir isimle çağrılmasına vesile olacaktır. Ebû Hüreyre (radiyallahu anh) abdest alırken ellerini neredeyse omzuna kadar, ayaklarını da bacaklarına kadar yıkar ve sonra da: "Ben Resulullah'ın: "Ümmetim kıyamet günü çağrıldıkları vakit, abdestin izi olarak (nurdan) bir parlaklıkları olduğu halde gelirler. Öyleyse kimin imkânı varsa parlaklığını artırsın. (Müslim'in diğer bir rivayetinde de; müminin zineti, abdestin yükseldiği yere kadar yükselir)" dediğini duy-

dum."der.[226] Başka bir rivayetinde meseleyi daha tafsilatlı şekilde anlatır: "Resulüllah, kabristana (Bakiü'l-Gargad ki, tarihçilerin tespit ve ifadelerine göre bugün on bin sahabeyi bağrında saklamaktadır) gelerek: "Selâm size ey müminler diyarı! İnşaallah biz de size katılacağız. Din kardeşlerimizi görmeyi çok arzu ederdim." buyurdu. Bunun üzerine ashab: "Biz, Senin din kardeşlerin değil miyiz ya Resulallah?" dediler. Efendimiz: "Siz benim ashabımsınız, kardeşlerimiz ise henüz gelmeyenlerdir." buyurdu. Bunun üzerine ashab: "Ümmetinden henüz gelmeyenleri nasıl tanıyacaksın ya Resulallah?" dediklerinde de; "Ne dersiniz, bir adamın yağız ve doru at sürüsü içinde, bir kısım, alnında, ayağında beyazlık olan atları olsa, o adam atlarını tanımaz mı?" buyurdu. Ashab: "Tanır ey Allah'ın Resulü!" dediklerinde ise; "İşte onlar da abdestten dolayı böyle sakar ve sekili gelecekler. Ben havuza onlardan önce varacağım. Dikkat edin, birtakım adamlar benim havuzumun başından kayıp develerin kovulduğu gibi kovulacaklar. Ben onlara: "Hey, beri gelin!" diye nida edeceğim. Bunun üzerine bana, "Sen bilmiyorsun, senden sonra, bunlar neler yaptılar." denilecek. Ben de: "(Öyleyse) uzak olsunlar! Uzak olsunlar!" diyeceğim."[227] buyurmuştur.

Temizliğin Mana ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde, Allah Resulü'nün hadislerinde ve örnek hayatında temizliğin önemi ve gerekliliği üzerinde ısrarla durulmuştur. Genel anlamda temizlik ve ibadet amaçlı temizlikle ilgili birtakım ilke ve ölçüler getirilmiş, temizlik bazı ibadetler için ön şart sayılmıştır.

Dinin özü; manevî kirlerden arınma, Allah'ı tanıma O'na itaat ve ibadet etmekle birlikte, ruhun yücelişi ve insanın böyle manevî bir bağlantı ortamına geçebilmesidir. Bunun için insanı çevreleyen fizikî şartların da uygun olması gerekir. İbadet hayatıyla ve manevî temizlenme ile beden ve çevre temizliği arasında sıkı bir bağın kurulması hatta Kur'ân'da, temizlikten, hem maddî hem de manevî temizliği kapsayacak şekilde genel bir anlatımla söz edilmesi böyle bir anlam taşır.

---

[226] Buharî Vudun 3; Müslim, Taharet 34.

[227] Müslim, Taharet 39

İslâm kültüründe, genel anlamdaki temizlik ile ibadet amaçlı temizlik birbirini tamamlar ve birlikte bir anlam ifade eder. Bu sebeple İslâm bilginleri temizliği; maddî temizlik, hükmî temizlik ve manevî temizlik şeklinde üç safhalı bir faaliyet olarak görürler.

Kur'ân-ı Kerim'de çevrenin ve ibadet yerinin temizliğinden söz edilir. Allah'ın, temizlik konusunda titizlik gösterenleri sevdiği bildirilir. (Bakara 2/125; Tevbe 9/108; Hac 22/26)

Peygamberimiz de bu hususta şöyle buyurur: "Temizlik imanın yarısıdır." (Müslim, Taharet 1) "Allah temizdir temizliği sever."[228] "Namazın anahtarı temizliktir."[229]

Abdest başlı başına ve bizzat amaç olan bir ibadet değil belli ibadetleri yapmayı mubah kılan, kulun bu ibadetlere manen ve ruhen hazırlanmasına ve bu ibadetlerden azami verim elde etmesine yardımcı olan vesile-i ibadettir.

Abdest almak isteyen kimsenin abdest öncesi hazırlığa başlarken (tuvalete gitme vs.) niyet etmesi sünnettir. Böylelikle abdest ve öncesi yaptığı bütün fiilleri ibadete vesile ve hazırlık olması cihetiyle bir çeşit ibadet olup sevap kazandırır.

Temizliğin; görünür kir ve pisliklerin giderilmesine "necasetten taharet", abdestsizlik durumunun kaldırılmasına ise "hadesten taharet" denir.

---

[228] Tirmizi, Edeb 41

[229] Ebu Davud, Salat 73; Tirmizi, Taharet 3

ABDEST

a) Abdest Öncesi Hazırlık

Abdest almadan önce tuvalet ihtiyacı olabilir. Bu hususla ilgili olarak "istibra" ve "istinca" kavramları üzerinde durmamız gerekir.

İstinca ve İstibra ne demektir?

Büyük ve küçük abdestlerden sonra temizlenmeye **istinca**, küçük abdesten sonra tenasül uzvunda idrar kalmaması için özen göstermeye **istibra** denir.

Özellikle erkeklerin bu idrar kesilmesine dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü abdest aldıktan sonra bir damla bile olsa sızan idrar abdesti bozar. Hatta bazıları, mevzunun ehemmiyetini bildiği halde özen göstermeyip öylece namaz kılan insanı, kasten abdestsiz namaz kılan insana benzetmişlerdir.

İstibra için, küçük abdestten sonra, öksürmek, tenasül uzvunu sıvazlamak, biraz yürümek, öteden bu yana fıkıh kitaplarımızda tavsiye edilegelen şeylerdendir. İstibradan sonra tenasul uzvunu yıkama ve o mahalli bir bez ile veya tuvalet kâğıtları ile kurulama yapılmalıdır.

Üzerinde hassasiyetle durulması gereken istibra ve istincadan sonra şimdi abdeste geçiyoruz.

b) Abdestin Farzları

Bir temizliğin abdest sayılabilmesi için onda bulunması zorunlu olan ana unsurlar vardır. Abdestin farzları ayette zikredildiği üzere dörttür**:** "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklerinize

kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedip, topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın." (Mâide 5/6)

* Yüzü yıkamak
* Kolları dirseklerle birlikte yıkamak
* Başı meshetmek
* Ayakları topuklarla birlikte yıkamak

Hanefîlerin dışındaki mezheplerde bu sayılan dört farzla birlikte başka farzlar da vardır. Şöyle ki, Şafiî mezhebine göre niyet ve tertibe riayet etmek (abdest azalarını sırasıyla yıkamak) de farzdır. Malikî mezhebine göre niyet ve "delk" yani abdestte yıkanan uzuvları ovalamak da farzdır. Hanbelî mezhebinde ise niyet ve "müvâlât" yani abdest azalarını yıkarken arada fasıla vermemek/bir uzuv kurumadan diğerini yıkamak farzdır.

c) Abdestin Sünnetleri

Abdestin sünnetleri şöyle sıralanabilir.

* Abdest almaya niyet etmek.
* Başlarken besmele çekmek.
* Elleri bileklerle birlikte üç defa yıkamak.
* Ağız ve buruna su çekip iyi bir ağız ve burun temizliği yapmak.
* Misvak kullanmak veya dişleri fırçalamak.
* Sakalın içine su girmesini sağlamak.
* El parmaklarını birbirine sokup ovuşturmak.
* Başın tamamını bir defada meshetmek.

Abdest alan bir kimse, iki avucunu ve parmaklarını başının ön kısmından başlayarak arka kısmına kadar, başın tamamını kaplayacak bir şekilde arkaya doğru çekerek mesheder.

* Boynu meshetmek.
* Abdest uzuvlarını yıkarken sıraya uymak.
* Abdeste sağ uzuvlardan başlamak, uzuvları üçer defa yıkamak ve iyice ovmak.
* Abdesti ara vermeden tamamlamak.

d) Abdestin Adabı

Abdestin adabından maksat, abdestin farzlarının ve sünnetlerinin daha uygun şekilde ve ortamda, mükemmel olarak yerine getirilmesini sağlamaktır. Abdestin birçok edebleri vardır. Başlıcaları şunlardır:

* Abdest alırken mümkünse kıbleye dönmek.
* Abdest suyunu vücuda ve elbiselere sıçratmamak.
* Dünya işlerine ilişkin konuşmayıp abdest dualarını veya bilinen duaları okumak.
* Suyu ölçülü kullanmak.
* Abdest sonunda kelime-i şehadet getirmek.
* Abdest aldıktan sonra, eğer kerahet vakti değilse, iki rekât namaz kılmak.

e) Abdesti Bozan Haller

Şu durumlarda abdest bozulur:

* İdrar ve dışkı yollarından idrar, meni, mezi, kan gibi bir necasetin, herhangi bir sıvının veya maddenin çıkması.
* Arka taraftan yel çıkması.
* Ağız ve burundan, ön ile arkadan başka herhangi bir organdan sıvı halinde kan çıkması. Akıcı bir halde ağızdan çıkan kan, tükürükten fazla veya ona eşit ise, abdesti bozar, değilse, bozmaz. Bu husus tükürüğün renginden anlaşılır. Diğer yerlerden çıkan kan ise, çıkış yerinden yanlarına taşarsa abdesti bozar. İğne ucu gibi çıkıp da yerinde kalan kan damlası abdeste engel olmaz. Ve bunun el veya parmak ile silinmesi de zarar vermez. Yaradan çıkan irin ve sarı sular da kan hükmündedir.

Vücuttaki kabarcıklardan çıkan saf su da kan hükmündedir. Bir görüşe göre böyle bir suyun çıkması abdesti bozmaz. Çiçek ve uyuz hastalıklarına tutulmuş olanlar bu görüşten istifade edebilirler. Şafiîlere göre, önden ve arkadan başka diğer herhangi bir yerden gelen kan, irin ve sarı su abdesti bozmaz.

* Ağız dolusu kusmak.

* Az veya çok bir müddet bayılmak, delirmek, sarhoş olmak.
* Rükûlu ve secdeli bir namazda iken mükellef bir insanın kasden veya yanılarak yanındakiler işitecek kadar kahkaha ile gülmesi, hem abdestini, hem de namazını bozar. Cenaze namazında rükû ve secde olmadığından gülmek namazı bozmaz.
* Doğum yapmak. Çocuğun doğması ile kan görülmese bile abdest bozulur.
* Kadınla erkeğin birbiriyle fâhiş mübâşeretleri abdesti bozar. Fâhiş mübaşeret, erkekle kadının arada hiçbir örtü olmaksızın veya çok ince bir bez olduğu halde mahrem yerlerini birbirine dokundurmaları, temas ettirmeleridir. İmam Muhammed'e göre, bu durumda mezî gibi bir yaşlık çıkmadıkça abdest bozulmuş olmaz.
* Kadının tenasül organı içine veya dışına tıkanan bez veya pamuğun yaş olarak dışarıya çıkması veya çıkarılması abdesti bozar. Çünkü bu durumda organın dış kısmına tıkanan pamuğun iç tarafı ıslanmış olur ki bu abdesti bozar. Pamuğun dışına ıslaklığın geçmesi şart değildir. Ancak bu organın iç kısmına tıkanan pamuğun dışarısına kadar yaşlık gelmedikçe, abdest bozulmaz.
* Yan üstü yatarak, bir şeye dayanarak uyumak.
* Namaz dışında secde halinde uyumak. Namazda iken secdede uyumak abdesti bozmaz.
* Özür sahibi bir kimsenin mazeret halinin sona ermesi. Özürlü bir kimsenin namaz vakti çıkınca mazeret hali sona ermiş, abdesti bozulmuş olur. Su bulamadığı için teyemmüm eden kimse suyu bulunca, mest üzerine mesh yapan kimsenin mesh süresi dolunca, abdesti bozulmuş olur.

Uyku abdesti bozar mı?

Uyku abdesti bozmaz. Abdesti bozan husus, uyku esnasında insanın kendine hakim olamamasıdır. İşte bu hakimiyetsizlik durumunda yellenme gibi beşerî özelliklerin vuku bulması ihtimali nedeniyle, abdest bozulmuştur, hükmü verilir. Fıkıh kitaplarımızda bunun teferruatına ait bilgiler vardır. Mesela; bir at üzerinde uyuyarak giden bir insan, yokuş yukarı çı-

karsa bozulur, inerse bozulmaz vs. gibi. Burada önemli olan, temel prensibi kavramaktır. O da, insanın kendine hakim olduğu ya da olmadığı pozisyondur.

Ayrıca; insan, yemek, uyumak gibi sair fıtrî ihtiyaçlarının hakkını vermektedir. Sıcak bir mekân, yumuşak bir döşek, gürültüye karşı tenbih... gibi birçok tedbirler ve hazırlıklar yaptıktan sonra insan uyur. Bunlar uyumanın hakkını vermek demektir. Yine günde 3 defa çeşit çeşit nimetlerle donatılmış sofralar hazırlamak ve hiç bir öğünü fevt etmemek, yemenin hakkını vermek demektir. İşte insan, uykuya, yemeye dikkat ettiği ölçüde Rabbin huzuruna çıkarken, onun hakkını vermesi gerekmez mi? Şüpheli abdestle huzura çıkmak farklıdır, Allah Resulünün tarif buyurduğu peygamberlere has abdest alıp, kalb ile konsantrasyonu tam yapıp huzura çıkmak her hâlde farklıdır. Bu açıdan insanın ibadet hayatına taalluk edenher meseleye azami derecede dikkat göstermesi gerekmektedir. Şüpheli şeyleri terk etmenin Allah Resûlü'nün buyruğu olduğu unutulmamalı.

f) Abdest nasıl alınır?

Abdest; farz, sünnet ve adabına uygun olarak şöyle alınır:

* Abdest suyunun elbiseye sıçramayacağı bir konum alınır. Mümkünse kıbleye dönülür.
* Niyet ve besmele ile abdeste başlanıp, önce eller bileklere kadar ve parmak araları da ovuşturularak üç defa yıkanır.
* Cild üzerindeki hamur, boya, sakız gibi maddeler temizlenir. Parmakta yüzük varsa oynatılır. Misvak veya diş fırçası ile, bunlar yoksa sağ elin parmakları ile dişler temizlenir. Bu arada bir hususa dikkat çekmek istiyoruz.

Abdestte esas olan suyun deriye ve tırnağa temasıdır. Bu temasa mani olan her şey abdeste manidir. Oje de suyun tırnak ile temasını engellediği için abdeste manidir.

Burada oje ile kına arasında ne fark vardır gibi bir sual akla gelebilir. Kına yakma sonrasında yakılan uzuvda kalan şey, sadece renktir. Suyun deri veya tırnak ile temasına kına mani olmamaktadır. Hâlbuki oje hatta ruj bu kategoride mütalaa edilemez. Zira onlar deri veya tırnak üzerinde

bir perde oluşturmakta ve suyun temasını engellemektedirler. Bu sebeple oje ve ruj abdeste manidir.

* Ağız sağ el avucuna alınan su ile üç defa çalkalanıp temizlenir.
* Üç defa da burna su çekilip sol elle burun temizlenir.
* Üç kere yüz yıkanır. Varsa sakalın içinden parmaklar geçirilerek suyun sakal diplerine ulaşması sağlanır.
* Dirseklerle birlikte sağ kol üç defa, sonra aynı şekilde sol kol üç defa yıkanır.
* Sağ el ıslatılarak avuç ve parmakların içiyle başın üstü bir defa meshedilir. Bu şekilde başın dörtte birini meshetmek yeterli ise de iki elle başın tamamının meshedilmesi sünnettir.
* Eller yine ıslatılarak baş parmakla kulağın dışı, şahadet parmağı veya serçe parmakla içi meshedildikten sonra her iki elin arkasıyla boyun meshedilir.
* Önce sağ sonra sol ayak, parmak uçlarından başlanarak topuk ve aşık kemikleri de dahil olmak üzere yıkanır. Parmak aralarının yıkanmasına özen gösterilir.
* Abdestten sonra kelime-i şehadeti okumak, bir miktar su içmek ve Kadir suresini okumak da abdestin adabındandır.

g) Özürlünün Abdesti

İslâm'da ibadet hayatı dahil her konuda kolaylığın sağlanması, zorluk ve sıkıntının önlenmesi temel bir ilkedir. Normal hallerde abdesti bozan şeyler konusunda özürlü kimseler için hususî hükümler getirilerek bu kimselerin ibadet etmesine ruhsat tanınmıştır.

Abdesti bozan ve kısmen süreklilik taşıyan bedeni rahatsızlıklara özür, böyle kimselere de özürlü denir. Devamlı burun kanaması, idrarı tutamama, yaranın sürekli kanaması, hanımların akıntısı gibi… durumlar özürdür. En az bir namaz vakti süresince devam eden bedenî rahatsızlıklar özür hali sayılır. Özürlü kişi her namaz vakti için ayrı bir abdest alır, aldığı bu abdestle o vakit içinde dilediği kadar namaz kılabilir. Namaz vakti çıktığında özürlü kimsenin abdesti bozulur, yeni namaz vaktinde tekrar abdest alması gerekir.

ğ) Abdestin Çeşitleri

Üç çeşit abdest vardır:

1. Farz 2. Vâcib 3. Mendub

Farz Olan Abdestler:

Hangi namaz olursa olsun (Farz, nafile, cenaze namazı gibi) abdest almak farzdır. Abdestsiz namaz olmaz. Tilâvet secdesi ve Kur'an'a el sürmek için de, abdestli bulunmak şarttır.

Vâcib Olan Abdestler:

Kâ'be-i Mükerreme'yi tavâf için (abdestsiz olana) abdest almak vâcibdir. Kâ'be, abdestsiz olarak tavâf edilirse, tavaf geçerli olur fakat abdestin terkinden dolayı, tavâfın nev'ine göre kurban kesilmesi veya sadaka verilmesi gerekir.

Mendûb (Yapılması teşvik edilen) Abdestler:

Yukarıda saydığımız hususlar dışında abdest alınması teşvik edilen (mendûb/müstehab) pek çok hal vardır. Bunlardan bazılarını sıralayalım:

* Fıkıh, Hadîs ve Akâid gibi dinî kitabların elle tutulabilmesi için abdest alınması mendubdur. Bu kitabları okumak için abdest almak, dinî ilimlere hürmet içindir. Âlimlerimiz bu hususa çok dikkat etmişlerdir. Bu konuda misal çoktur. Bir-iki misal nakletmekle iktifa etmek istiyoruz: İmam-ı Hulvanî, "Biz ilimde bu pâyeye ve mertebeye ilme karşı duyduğumuz saygı ve hürmet ile nâil olduk. Çünkü ben abdestsiz olarak elime kâğıt dahi almadım." demiştir.

İslâm Fıkhının dev imamlarından Serahsî, bir gece bağırsaklarından rahatsızlanmıştı. "İlmî çalışmama devam edebilmem için, o gece on yedi kere abdest aldım." demiştir.

* Uyumadan önce abdest
* Uykudan kalktığında abdest almak..
* Devamlı abdestli bulunmak için abdest almak.
* Abdestli iken abdest üzerine abdest almak.

- Kazara yapılan gıybet, söylenilen yalandan, koğuculuktan, sövmek gibi günahlardan sonra abdest almak.
- Kahkaha ile güldükten sonra abdest almak.
- Öfkeyi gidermek için abdest almak. Bu hususta Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır: “Öfke Şeytan’dandır. Şeytan da ateşten yaratıldı. Ateşi de ancak su söndürür. Dolayısıyla öfkelendiğinizde hemen abdest alın.” (A. Hanbel, Müsned, 4/226)
- Ezbere Kur’an okumak için abdest almak. (Abdestsiz iken ezberden Kur’an okunabilir.)
- Hadîs okumak ve hadîs rivâyet etmek için abdest almak.
- İlimlerden birini okumak veya okutmak için abdest almak.
- Arafat’ta vakfede durmak ve Safâ ile Merve arasında sa’y etmek için abdest almak.
- Kadına dokunmak gibi mezhebler arası abdesti bozup bozmayacağı ihtilâflı mes’elelerden kurtulmak için abdest almak.
- Cenazeyi yıkamak ve tâkib etmek için abdestli olmak.

h) Mesh nedir? Sargı ve Mest Üzerine Mesh

Mesh bir şeyin üzerini elle silmek demektir. Başın, ayaklara giyilen mestin veya sargının üzerine, elin ıslaklığı ile dokunmaya mesh denir.

İslâm’da mestler ya da mest şartlarına haiz çorap, ayakkabı, çizme gibi şeylerin üzerine mesh etmek caizdir. Allah Resulü’nün hayat-ı seniyyeleri içinde mestler üzerine mesh ettiği vâkidir.[230] İslâm tarihinde itikadi mezheplerin teşekkülü döneminde bu mesele problem olduğundan dolayı, İmam Azam Hazretlerinin yazmış olduğu “**Fıkh-ı Ekber**” adlı kitapta, bunu iman edilmesi gerekli olan hususlar arasında saydığı bilinen gerçeklerdendir.

Mestte aranan birtakım şartlar da vardır bunlar;

1) Mestler, ayakları topuk kemikleriyle beraber örtecek şekilde olmalıdır.

2) Giyilen mest, bir fersah (yaklaşık 6 km) yürüyecek kadar dayanıklı olmalıdır.

[230] Buharî, Vudu, 35,48; Müslim, Taharet 72

3) Mestler bağcıksız olarak ayakta durabilmelidir.

4) Mest, deriye suyu geçirmemelidir.

5) Mestin topuktan aşağı kısmında, ayağın küçük parmağının üç misli büyüklüğünde yırtık olmamalıdır.

Abdest alırken mestin üzerine elin en az üç parmağı kadar yerin elin ıslaklığı ile bir defa meshedilmesi gerekir. Bunun için mestin abdestli olarak giyilmiş olması gerekir.

Mest üzerine meshin süresi 24 saat (bir gün), yolculuk durumunda ise 72 saattir (üç gündür). Bu müddetin başlangıcı, mestler giyildikten sonra ilk abdestin bozulma zamanından itibarendir. Örnek verilirse, bir kimse abdestini aldıktan sonra o taharet üzerine mestlerini giyse de, beş saat sonra ondan abdesti bozucu bir hal meydana gelse, bu beşinci saatten itibaren meshin müddeti yolcu olmayan için yirmi dört saat ve yolcu için yetmiş iki saat devam eder. Mestleri giyiş zamanına bakılmaz.

Üzerinde sargı bulunan bir organın abdest alırken su ile yıkanması sağlık açısından zararlı ise, bu sargı çözülmeyip üzerinin meshedilmesiyle yetinilir. Hatta mesh etmek de zararlı ise ondan da vazgeçilebilir. Sargının çoğunluğunu sadece bir defa meshetmek yeterlidir. Sargının abdestsiz veya cünüpken sarılmış olması meshe engel olmadığı gibi bu meshin süresi de yoktur.

Gusül (Boy Abdesti)

Gusül, bütün vücudun temiz su ile yıkanmasıyla yapılan temizlik işlemidir. Kur'ân'da "Eğer cünüp iseniz iyice temizlenin." (Mâide5/6) buyrularak cünüplük halinden kurtulmak için guslün gerekliliği bildirilmiştir. Bir de hayzın kadınlar için mazeret hali olduğu belirtilerek gusledip temizleninceye kadar onlarla cinsel ilişki kurulması yasaklanmıştır. (Bakara suresi 2/222) Cünüplük hali ile kadınların hayız ve nifas kanlarının kesilmesi halinde guslün gerekli olduğu ve bunun nasıl yapılması gerektiği hususuna Peygamber Efendimiz'in söz ve uygulamaları da önemli açıklamalar getirmiştir.

Gusül ile, hayız, nifas ve cünüplük halinin vücutta bırakabileceği kirlilikler temizlenmiş olur.

Guslün, cünüplük halinin vücudda yol açacağı yorgunluk ve gevşekliği giderme, bedende yeni bir denge kurma, kan dolaşımını düzene koyma ve kişiyi ibadet iklimine hazırlama gibi beden ve ruh sağlığı açısından birçok yararı vardır. Bunun dışında guslün bizim bilemediğimiz birçok faydası olabilir.

Guslü Gerektiren Durumlar

1- Cünüplük

İnsanın cinsiyet organından gelen üç çeşit akıntı vardır. Bunlar mezi, vedi ve menidir.

Mezî; cinsel oynaşma, hayal etme ve şakalaşma sonunda duyulan haz sebebiyle cinsel organdan gelen, ince, şeffaf ve kaygan sıvıdır. Geldiğinin farkına varılmayabilir. Erkekte de kadında da olur.

Vedî; soğuk, ağır kaldırma vs. sebebiyle genellikle idrardan sonra gelen, koyu, kesik kesik ve renk olarak meniye benzeyen maddedir. Bazen cinsel oynaşma sebebiyle de gelebilir.

Menî; Şehvetle gelip, genelde hızla dışarı çıkan ve kendine has kokusu ve rengi olan bir sıvıdır.

Gusül sadece meniden dolayı gerekir. Mezi ve vedinin gelmesiyle sadece abdest bozulur, geldiği yer yıkanır ve abdest alınır.

Cünüplük, cinsi münasebet veya şehvetle meninin gelmesi sebebiyle meydana gelen ve belirli ibadetlerin yapılmasına mani olan durumdur.

Meni gelsin veya gelmesin, cinsi münasebet sonunda kadın da erkek de cünüp olur. Cünüplüğe yol açan cinsi münasebetin ölçüsü ve başlangıcı, erkeklik organının sünnet kısmının kadının organına girmiş olmasıdır. Erkek veya kadından şehvetle meninin gelmesi cünüplüğün ikinci sebebidir. Meninin uyku halinde veya uyanıkken, iradî veyahut da gayrî iradî gelmesi neticeyi değiştirmez. Cünüplük için meninin şehvetle gelmesi şarttır. Ağırlık kaldırma, düşme, hastalık gibi sebeplerle meninin gelmesi cünüplük sebebi değildir.

Uyandığında ihtilam olduğunu hatırlamamakla birlikte, çamaşırında meni bulaşığı gören kimsenin gusletmesi gerekir. İhtilam olduğunu hatırladığı halde elbisesinde böyle bir iz görmeyen kimsenin ise gusletmesi gerekmez.

Gusül alırken yarıda abdest bozulursa, gusül bozulur mu?

Gusül abdesti alırken insanın bir yerinin kanaması veya umumi olarak namaz abdestini bozan hallerin zuhur etmesi durumunda bunun gusle herhangi bir manisi yoktur. Ancak böyle bir gusülle ayrıca abdest almadan ibadet etmek mümkün değildir. Guslü gerektiren haller bellidir. Bunlar zuhur etmeden gusle zarar gelmez. Ancak gusül esnasında tazyik olmadan meni veya mezi gelmesi durumunda ihtiyaten gusle yeniden başlamak evladır.

Cünüp iken diş doldurttuktan sonra alınan gusül abdestinin hükmü nedir?

Hanefî mezhebinde, gusül abdestinde ağız içini yıkamak farz, Hanbelî'de vacip, Şafiî ve Malikîlerde ise sünnettir. Bu açıdan "**mazmaza**" yani ağız içinin yıkanması özellikle Hanefî mezhebinde ayrı bir önem taşımaktadır.

Yalnız burada dikkat edilmesi gerekli olan husus, "**ağız içi**" kavramıdır. Yani yıkanması farz olan ağız içidir; yoksa dişin içi değildir. Bu sebeple dolgulu veya kaplamalı bir diş için gusülde farz olan, dişin dış çeperine suyun temas etmesidir. Bu da her hâl ü kârda olacağı için, burada şüpheye esas olabilecek bir mevzu bahis konusu değildir.

Fakat bir Müslüman'ın cünüp halde olmaması, mümkün olduğunca guslü tehir etmemesi meselesi ise farklı bir konu. Ama bunu diş dolgusu veya kaplaması ile karıştırmamak lazım.

2- Hayız ve Nifas

Hayız (âdet görme, âdet kanaması, aybaşı hali) ve nifas (lohusalık) kanlarının kesilmesi ile veya bu iki durum için öngörülen azami sürelerin bitmesiyle gusül gerekir. Bu süreyi aşan kanamalar özür hali (istihaze) sayıldığından bu tür kanamanın sona ermesi halinde gusül gerekmez.

Hayız ve nifas halindeki kadının hükmü cünüp kimseninki gibidir. Ayrıca bu durumdaki kadınların cinsel ilişkide bulunması haramdır, oruç

tutması da caiz değildir. Kadınlara özel durumlar ve bunların fıkhî hükmü ileride anlatılacaktır.

Müslüman'ın cenazesinin yıkanması gerekir. Şehid hükmüne tabi olanların cenazeleri yıkanmaz. Müslüman'ın cenazesinin yıkanması, geride kalanlar için cenaze namazı gibi farz-ı kifaye cinsinden bir sorumluluktur. Bu yıkama, İslâm'ın insana verdiği değerin, Müslüman olarak yaşamış bir kimseye karşı gösterilen sevgi ve saygının bir ifadesidir.

Yeni Müslüman olmuş bir kimsenin sırf bu sebeple gusletmesi Malikî ve Hanbelî fakihlerine göre vacip, Hanefî ve Şafiîlere göre ise menduptur. Eğer yeni müslüman olan kimse cünüp ise gusletmesinin gerekliliğinde ittifak vardır. İslâm dinine giren bir kimsenin bu sebeple gusletmesi, geride kalan manevî kirlilikten ve günahlardan arınıp yeni bir hayata tertemiz başlangıç yapması anlamını taşır.

Bu sayılanlara ilave olarak Cuma ve bayram namazları öncesinde, hac veya umre niyetiyle ihrama girerken ve Arafat'ta vakfe için gusletmek sünnettir.

Cenaze yıkama, kan aldırma, Mekke ve Medine'ye girme, Berat ve Kadir gecelerini ihya, bir toplantıya katılma, yeni elbise giyme, bir günahtan tevbe etme için gibi durumlarda gusletmek de müstehaptır.

Gusül Etmesi Gerekenlere Haram Olan Şeyler

Kendilerine gusül farz olanlara-hayız ve nifas halindeki kadınlar da aynı hükme tabidir- gusletmeden önce haram olan şeyler şunlardır:

1) Namaz kılmak, tilavet secdesi yapmak. Bir ayet olsa bile, Kur'an niyeti ile Kur'an okumak. Yalnız hamd ve dua ile ilgili ayetleri, dua ve zikir niyeti ile okumak caizdir. Cünüb veya adet halinde olan bir kadının dua niyeti ile Fatiha Suresini okuması caizdir.

Yine bu durumda olan kimsenin çocuklara Kur'an ayetlerini kelime kelime öğretmesi de caizdir. Şehadet kelimesini söylemek, tesbih ve tekbir getirmek yine caizdir.

2) Kur'an-ı Kerim'e, bir veya yarım ayet olsa bile, el sürmek ve Mushaf-ı Şerif'i tutmak haramdır. Ancak Kur'an'a yapıştırılmamış olan bir kılıf, bir mahfaza ve sandık içinde onu taşımak ve onu dış taraftan tutmak caizdir.

3) Kabe'yi tavaf etmek ve bir zaruret olmadığı halde bir mescide girmek veya içinden geçmek. Fakat zaruret hali olursa, geçilebilir. Bir kimsenin evinin kapısı, mescidin içine doğru açılsa ve evine girip yıkanmak için mescit içinden geçmek zorunda kalsa, o kimse mescit içinden geçerek evine girer ve yıkanır. Bu bir mecburiyet halidir. Mescit içinde uyurken ihtilam olan kimse, dışarıya çıkmak için teyemmüm eder; fakat bu teyemmüm ile Kur'ân okuyamaz, namaz da kılamaz.

4) Üzerinde ayeti kerime yazılı bulunan bir levhayı veya bir parayı el ile tutmak.

Üzerlerine Gusül Gerekli Olanların Yapmaları Mekruh Olan şeyler

1) Din kitablarından herhangi birini el ile tutup okumak.

2) El ve ağzı yıkamadan yiyip içmek.

3) El ile tutmayıp yer üzerinde bulunan bir sayfaya veya bir levhaya Kur'an'dan yazı yazmak. Bu da İmam Muhammed'e göre mekruhtur. Cünüb ile hayız ve nifas halinde bulunanların Kur'an-ı Kerim'e bakmaları mekruh değildir. Bu, el ile tutmak hükmünde değildir.

İmam Malik'e göre, Cünüb olan kimse, Kur'an okuyamazsa da hayız halinde olan kadın okuyabilir; çünkü cünüb olan kimse hemen yıkanabilir. Fakat âdetli kadın, âdet müddeti dolmadan yıkanamadığı için özürlü sayılır.

Boy abdesti almak gerektiği halde yıkanmamanın hükmü nedir?

Bir mü'min, su iktiza ettiğinde, o haliyle en çok bir namaz vaktini kaçırmayacak kadar kalabilir. Ama bu en son limittir. Zira namazı kaçırmak haramdır. Burada esas olan ise, ilk fırsatta o halden kurtulmaktır.

Bir hadislerinde Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle bir durumda namaz abdesti gibi abdest alıp yatmayı tavsiye ediyor.[231] Hz. Aişe validemizin "Su iktiza edince yer, içer ve otururdu." şeklindeki ifadeleri de, hadis şerhlerinde abdest alıp, elini-ağzını yıkadıktan sonraya hamledilir.

---

[231] Buharî, Gusül, 26

Yalnız bir defasında Nebiler Serveri -ihtimal ki ümmete talim için- mescide çıktı, ön safa kadar geldiğinde hızla geri döndü ve hücreyi saadetlerine girdi. Bir müddet sonra çıktığında başından sular damlıyordu.[232] Belki Allah Resulü, bununla ümmete her şeyi göstermek istiyor, böyle bir durumda unutarak camiye girmenin bir mahzur teşkil etmeyeceğini gösteriyordu.

Bir başka defasında da kendisini görünce kaçan Ebu Hureyre'ye daha sonra bunun sebebini soruyor. "Necistim ya Resulallah!" cevabını alınca "Sübhanallah! Hiç mü'min necis olur mu?" (Buharî, Gusül, 23) buyuruyor ve âdeta bu durumda da cemaat içinde oturulabileceğini vurguluyor.

Hz. Aişe validemizin ifadeleriyle Allah Resulü (s.a.s), Hz. Aişe (r.anha) aybaşı halinde iken dizine başını kor, yanına oturur, örtüsünü de üzerine alırdı. (Buharî, Hayz, 2)

Ayrıca çok önemli gördüğümüz bir hususa dikkatleri çekmek istiyoruz: İnsanı, maddî sebepler itibarıyla Allah'ın sıyanetinden (koruması) çıkarabilecek bazı hâller vardır. Erkekler için cünüp olma hâli de bunlardan biri sayılabilir. Bu hâlden kurtulmak iradî olduğu için, insanın yıkanmasını tehir etmesi, ilâhî sıyaneti inkıtaya uğratabilir. Onun için bu hâli fazla uzatmamak ve hemen o hâlden kurtulmak gerekir. Zira bu, hadisin ifadesiyle kanın aktığı mecrada dolaşan şeytan ve emsali varlıklar için en müsait bir zemin ve vasattır.

Guslün Farzları

Guslün farzı "Cünüp iseniz tastamam yıkanın." (Mâide 5/6) ayetinin ifadesiyle bütün vücudun tamamen yıkanmasından ibarettir. Ağız ve burun da bedenin dış kısmında olduğundan, bunların da yıkanması gerekmektedir. Bu durumda ağız, burun ve bütün vücudu yıkamak, guslün üç temel esasıdır.

Guslün Sünnetleri ve Adabı

Gusle besmele ve niyet ile başlamak, önce elleri ve avret yerini yıkamak, sonra namaz abdesti gibi abdest almak, abdestten sonra bütün vücudu yıkamak ve ovalamak, suyu israf etmemek, avret yerlerini örterek yıkanmak ve konuşmamak guslün sünnet ve adabındandır.

[232] Buharî, Gusül, 17.

TEYEMMÜM

Lügatte, "bir işe yönelmek, bir şeyi kastetmek" anlamına gelen teyemmümün dinî terminolojideki manası; su bulunmadığı veya suyu kullanmaya güç yetmediği zaman, toprak cinsinden temiz bir şeyle abdestsizliği gidermek için yapılan bir işlemdir. Şöyle yapılır: Abdestsiz olan yahut gusletmesi gereken bir kimse, iki elini toprak cinsinden temiz bir şeye bir kez vurup bununla yüzünü mesheder. Sonra yine iki elini ikinci kez vurup bununla da dirseklerine kadar iki kolunu mesheder. Bu işlem, abdestsizliği gidermek yahut namaz kılmak veya abdestsiz yapılamayan bir ibadeti yerine getirmek niyeti ile yapılır. Teyemmümün farzları niyet ve iki mesihden ibarettir.

Teyemmüm, bu ümmetin özelliklerindendir, ahir zaman ümmeti için bir kolaylıktır. Yüce Mabuduna ibadet edecek olan bir Müslüman'ın en zor şartlarda bile ibadet etmesini sağlar. Bu konuda Müslüman'ın duyduğu ruhsal bir ihtiyacı giderir, insAnı yaratılışının aslı olan toprağa döndürerek onda tevazu ve yaratıcıya saygı duygularını canlandırır.

Teyemmüm Hicretin beşinci yılanda meşru olmuştur. Medine'ye hicretlerinin beşinci senesi Şaban ayının ilk günlerinde Peygamberimiz Huzaa kabilesinin bir oymağı olan "Beni Mustalık" savaşında bin kişilik bir ordu ile susuz bir yerde gecelemişlerdi. Sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamadılar. Sabahın erken bir vaktinde şu mealdeki ayet-i kerime nazil oldu: "Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz, yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamazsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin, (mânen arınma niyeti ile) onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Allah size güçlük çıkarmak istemez, fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetlerini ta-

mama erdirmek ister."(Maide: 5/6) Bunun üzerine sahabe efendilerimiz sevindiler ve teyemmüm ederek sabah namazını kıldılar. Böylelikle teyemmüm dinimizin temizlikle ilgili bir ruhsatı olmuştur.

Teyemmümün Şartları

Teyemmüm abdest ve gusül yerine geçen bir bedel ve istisnaî bir hükümdür. Ancak belli bir özür bulunması halinde geçerlidir. Bu özürler de iki grupta toplanabilir:

1- Abdest veya gusle yetecek miktarda suyun bulunmaması.

2- Suyu kullanmayı engelleyen fiilî bir durumun veya suyu kullanmamak için dinen geçerli bir mazeretin/engelin bulunması ki buna suyun hükmen olmaması denir.

Bu vaziyette olan kişinin teyemmüm yapabilmesi için, önce durumuna göre, civarda su araştırması yapması gereklidir. Şöyle ki: Susuz kalan kimse, şehir veya şehir gibi bir yerde ise, teyemmümden önce mutlaka su aramalıdır. Çünkü, böyle bir yerde araştırılırsa su bulunması kuvvetle muhtemeldir. Yolculuk esnasında ise, suyun bir millik (1609 m.) bir mesafe içinde olması mümkün ve suyu aramaya gittiği takdirde de mal ve can emniyeti mevcud ise, suyu araması gerekir. Daha uzaktaki suyu aramak mecburiyeti yoktur. Bu durumda su, yok sayılır.

Su bulunur da, kişi onunla yıkandığı takdirde hastalanmaktan, hastalığının artmasından veya uzamasından tecrübesi neticesi olarak korkarsa veya yetkili Müslüman bir doktor su kullanmasını zararlı sayarsa, yine teyemmüm eder; çünkü hükmen su yok demektir. Malikîlere göre, mesleğinde uzman Müslüman bir doktor bulunmazsa, teyemmüm konusunda Müslüman olmayan fakat sahasında uzman olan bir doktorun sözü yeterlidir.

Şu durumlarda da hükmen su bulunmamış sayılır:

* Yakında bulunan bir suyun kullanılması halinde, cana, mala, şeref ve emanete ait bir tehlikenin, bulunması.
* Bulunan suyun abdest veya gusle yetmemesi.

* Bulunan su, abdest veya gusle harcandığı takdirde, kendisinin veya arkadaşının veya beraberindeki hayvanın susuzluktan helak olacağını kuvvetli bir ihtimal ile bilmesi.

* Su bulunduğu halde onu elde edebilecek aletlerin olmaması mesela kuyudan su çekebilmek için ip ve kova gibi aletlerin bulunmaması.

* Bulunan su ancak pisliği gidermeye kâfi gelip de bundan fazla su bulunmaması.

* Mevcut olan su ile abdest alındığı veya gusledildiği takdirde, bayram ve cenaze namazlarının tamamen kaçırılacağından korkulması. Ancak bahsi geçen bu namazların bir kısmına yetişilebileceği tahmin ediliyor veya cenazenin velisi olup da, kendisini bekleyeceklerini biliyorsa bu durumda teyemmüm etmek caiz değildir.

Ancak Cuma ve diğer vakit namazları gibi kazası mümkün olan (bedeli bulunan) namazları kaçırma korkusu ile teyemmüm etmek caiz değildir. Çünkü bunlara yetişilemezse, mesela cuma namazı yerine öğle namazı kılınır, vakit namazlarına yetişilemezse, bunlar kaza edilir.

Yukarıda geçtiği üzere teyemmüm ederken niyet bulunmalıdır. Teyemmüm edecek kimse, elini teyemmüm edecek toprağa korken veya eline dokunan toprak ile yüzünü meshe başlarken, bu işi abdestsizlikten temizlenmek, namaz kılmak veya abdestsiz yapılması caiz olmayan bir ibadette bulunmak maksadı ile yapmalıdır. Böyle bir niyet olmaksızın alınan bir teyemmüm ile namaz kılınmaz. Zira sadece teyemmümü niyet etmek yeterli değildir. Dolayısıyla su bulamayan abdestsiz bir kimse, Kur'an'ı eline almak veya bir mescide girmek niyeti ile teyemmüm etse, bu teyemmümle namaz kılamaz.

Gusül (boy abdesti) alması gereken bir kimse mescide girme mecburiyetinde ise teyemmüm ederek mescide girebilir fakat aldığı bu teyemmüm ile namaz kılamaz.

Ezan okumak, ikamet yapmak, kabirleri ziyaret etmek, ölüyü gömmek, selâma karşılık vermek veya hayırlı bir iş yapmak niyeti ile yapılan teyemmümlerle de namaz kılınamaz.

Teyemmüm, her yönden temiz olan toprak cinsinden bir şeyle yapılabilir. Pislik dokunmamış olan toprak, kum, çakıl, alçı gibi toprak cinsinden olan şeylerle teyemmüm yapılır. Yine taş cinsinden olan mermer, kiremit, tuğla, yakut, zümrüt, zebercet, çinko ve mercanla veya nemli olsun, yanık olsun toprakla veya çoğu toprak karışımı olan maddelerle, kaya tuzu ile, çamurla sıvanmış duvarla da teyemmüm edilebilir. Bunların üzerinde toz bulunması şart değildir. İmam Azam'a göre, vaktin çıkmasından korkulur ve çamurun toprağı da sudan fazla olursa bu durumda çamur ile teyemmüm edilebilir. İmam Ebû Yusuf'a göre kurumadıkça çamurla teyemmüm edilmez.

Odunların ve otların yanması ile meydana gelen küllerle, demir, altın, gümüş gibi eriyip şekil değiştiren ve yumuşayan madenlerle, inci, cam, kumaş ve elbiselerle, hayvan postekileri ile teyemmüm yapılmaz. Çünkü bunlar toprak cinsinden sayılmazlar. Ancak bunların üzerinde belli bir şekilde toz bulunursa, bu durumda üzerlerinde teyemmüm edilebilir.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Şafiî'ye göre, teyemmüm yalnız toprakla yapılır, İmam Malik'e göre, toprak ve kumla teyemmüm caiz olduğu gibi otlarla, ağaçlarla ve karla da caiz olur. İmam Ahmed İbni Hanbel'e göre, teyemmüm yalnız yanmamış olan ve başkasından gasbedilmemiş olan tozlu bir haldeki temiz bir toprakla yapılır. Kum ve diğer şeylerle yapılmaz.

Teyemmüm yapılabilmesi için, temizliği engelleyen durum son bulmuş olmalıdır. Vücudun herhangi bir yerinden çıkan kan daha kesilmeden abdest alınamayacağı gibi teyemmüm de yapılamaz.

Meshe engel olan deri üzerindeki kurumuş hamur ve balık pulu gibi şeyler giderilmiş olmalıdır. Aksi halde, mesih yüz ve kollar üzerinde bulunan engeller üzerine yapılmış olur.

Teyemmüm, iki elin iç taraflarını iki kez toprak cinsinden temiz bir şey üzerine koymakla yapılmalıdır. Bununla beraber niyet eden kimseye başkası teyemmüm ettirebilir.

Teyemmüm iki elin veya bunların yerini tutacak olan bir şeyin tümü veya çoğunluk kısmı ile yapılır. Bunun için iki parmakla teyemmüm caiz olmaz. Fakat bir el ile yüz ve diğer bir elle de kol meshedilebilir. Bu halde, bir elle tekrar toprağa vurulup diğer kol da meshedilir.

Eli çolak olup su kullanamayan kimse, yardımcısı yoksa, yüzünü ve kollarını yere sürmek sureti ile teyemmüm edebilir. Elleri ve kolları kesilmiş olan kimse de, yalnız yüzünü yere sürmek suretiyle teyemmüm edebilir. Eğer bu durumdaki bir kişinin yüzünde, teyemmüme mani bir yara varsa, teyemmüm etmeksizin namaz kılabilir.

Yüz ile kollar tamamen meshedilmelidir. Yüz kısmı sayılan yerin her tarafı meshedilir. Yüzük ve bilezik gibi şeyler de çıkartılır veya yerlerinden oynatılır.

Teyemmümün Sünnet Üzere Yapılışı

Sünnete uygun bir teyemmüm, aşağıdaki şekilde yapılır:

1) Teyemmüme başlarken Besmele çekip namaz için temizlenmeyi niyet etmelidir.

2) Parmaklar açık olduğu halde iki eli toprağa vurduktan sonra ileri sürüp geri çekmelidir.

3) Elleri kaldırınca, eğer fazla tozlanmışlarsa onları yan yana getirip birbirine hafifçe vurmalı. Bu şekilde ellerdeki tozlar silkildikten sonra, bu ellerle bütün yüzü meshetmelidir.

4) İlk vuruşta yapıldığı gibi elleri yine temiz toprağa tekrar vurduktan sonra silkmeli ve sol elin baş parmağını ayırarak diğer parmakların iç tarafları ile sağ elin parmak uçlarından başlayarak kolun dış tarafını dirseklere kadar çekip meshetmeli. Sonra yine sağ elin iç tarafına dönerek sol elin baş parmağı ile serçe parmağını halka ederek baş parmakla beraber elin ayası ile dirsekten bileğe kadar kolun iç tarafını meshetmeli. Baş parmağı daha ileriye yürüterek sağ elin baş parmağının üstünü de meshetmelidir.

5) Sol elle sağ kolun meshedilişi gibi, aynen sağ elle de sol kolu meshetmelidir.

6) Açıklandığı şekilde teyemmümde sıra gözetilerek önce yüzü, sonra kolları meshetmeli ve yaparken de arada kesinti olmamalıdır.

Teyemmümü Bozan Haller

Abdesti bozan ve guslü gerektiren durumlar teyemmümü de bozar. Hastalık, tehlike, şiddetli soğuk gibi mazeretler sebebiyle teyemmüm yapılmış da bu mazeret hali ortadan kalkmışsa, teyemmüm bozulmuş olur. Yaptığı teyemmümle namaz kılan kişi, namaz kılarken su görür veya su bulunursa teyemmümü bozulur.

Kadınlara Özel Durumlar

Tarih boyunca âdet kanaması birçok toplumda ters yorumlanmış, çeşitli kültürlerin ve yanlış inanışların etkisiyle adet gören kadın, toplumdan ve beşerî ilişkilerden dışlanmıştır. İslâm bu yanlışlıkları düzeltmiş, hayız gören kadını günlük hayattan, özel ve sosyal ilişkilerden uzak tutmamış, âdet kanamasının yaratılış gereği bir hâdise olduğunu belirtmiş, kadını bedenen ve ruhen rahatsız eden bu özel durumda ona gayet normal davranılmasını, beşerî ilişkilerini ve hayatını etkilememesini istemiştir.

Yetişkin bir kadının cinsel organından üç türlü kan gelir. Birincisi yaratılışları gereği belirli yaşlar arasında ve belirli periyotlarla gelen hayız kanıdır. İkincisi, doğumdan sonra belirli bir süre gelen nifas kanıdır. Üçüncüsü de bu ikisi dışında kalan ve genelde bir hastalıktan kaynaklanan istihaze (özür) kanıdır.

a) Hayız

Hayız ergenlik çağına giren sağlıklı kadının rahminden düzenli aralıklarla akan kanı ifade eder. Kadınlarda ergenlikten menopoza kadar görülen bu fizyolojik olaya da hayız hali (aybaşı, âdet kanaması) denir.

Hayzın başlama yaşı ile bitiş yaşı fiziki bünye, kalıtım, çevre ve iklim şartlarına göre kadından kadına değişiklik gösterebilir. Âdet kanamalarının ortalama olarak 11-13 yaşlarından başlayıp 45-50 yaşlarında sona erdiği bilinmektedir.

Hanefî mezhebine göre adetin (hayzın) en az süresi 3, en uzun süresi ise 10 gündür. Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) bu hususta şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hayzın en azı üç, en çoğu on

gündür."[233] Üç günden az, on günden çok olan ise özür (istihaze) kabul edilmiştir. İki adet arasında kalan en az temizlik süresi de 15 gündür.

Hayız süresince terk edilen namazların kaza edilmesi gerekmez, oruçların ise temizlendikten sonra kaza edilmesi gerekir. Bu konuda Allah Resûlünün onayı ve bilgisi dahilindeki uygulamalar esas alınmıştır.[234] Hayızlı kadınla cinsel ilişkide bulunmak, haramdır. (Bakara 2/222)

Kadınların hayız dönemlerinde bedenen ve ruhen hassasiyet kazandıkları, onlara karşı çevresindekilerin daha anlayışlı davranması gerektiği açıktır. Kadınlar da âdet dönemlerinde beden temizliğine ve sağlık kurallarına daha çok önem vermeli ve uymalı, mümkünse sık sık banyo yapmalı, etrafındaki insanları rahatsız etmemek için gerekli tedbirleri al malıdır. Kadının hayız sebebi ile ibadet etmemesi, Kur'ân okuyamaması dinin kendisine tanıdığı bir muafiyettir.

b) Nifas

Doğumdan sonra gelen kana nifas denir. Nifas süresinin alt sınırı yoktur. Üst sınırı ise 40 gündür. Nifas hali en fazla kırk gün devam eder.

Nifasın bitmesiyle namaz ve oruç gibi ibadetler yapılmaya başlanır. Kırk günü geçtiğinde hâlâ kanama devam ediyorsa bu nifas değil özür kanı kapsamına girer.

c) İstihaze

İstihaze, kadının âdet ve loğusalık dışındaki kanamalarının genel adıdır. Rahim içi damarlardan hayız ve nifas durumları dışında bir rahatsızlık sebebiyle gelen kana istihaze kanı denir.

Hayız ve nifas konusunda sürelerin tesbit edilmesi bir bakıma istihaze kanını diğerlerinden ayırt etmeye yöneliktir. İstihaze, sürekli burun kanaması gibi yalnız abdesti bozan bir özür halidir.

Peygamber Efendimizin ifadesiyle istihaze 'damar çatlamasından' meydana gelen ve iyileşinceye kadar süreklilik arz eden bir hastalıktır.[235]

---

[233] Taberanî, Mucemu'l-Evsat, 1/90

[234] Bkz. Buharî, Hayz 20; Müslim, Hayz 69

[235] Nesai, Taharet, 133; Darimi, Vudu 847.

Asr-ı saadette bilebildiğimiz kadarıyla 3 veya 5 tane istihaze hastalığına yakalanmış kadın vardır. Bunlardan birisi de, ezvâc-ı tâhirâttan Zeyneb binti Cahş vâlidemizdir. Allah Resulü (s.a.s) bu validemize, hastalığı ile ilgili olarak şu tavsiyede bulunuyor; "Sabah namazına kalktığında boy abdesti al, ikindiye az bir zaman kala tekrar boy abdesti al, onunla öğle ve ikindi namazını kıl, akşam vaktinin sonuna doğru bir daha boy abdesti al, onunla da akşam ve peşi sıra yatsı namazını kıl." Burada görüldüğü gibi, kadın günde 3 defa boy abdesti alıyor ve her namazı vakti içinde eda etmiş oluyor. Allah Resulü bunun arkasından "Gücün yeterse böyle yap; aksi takdirde her namaz için ayrı namaz abdesti al." buyuruyor.[236]

Burada hemen herkesin kabul edebileceği gibi birinci şık daha faziletlidir ama hayata tatbiki olabildiğine zor ve yıpratıcıdır. Ama her şeye rağmen "Ben, Allah Resulünün hanımına tavsiye ettiği yolu tercih ederim." diyenlere diyeceğimiz hiçbir şey yoktur.

Kadınların özel günlerinde ibadetten muaf tutulmaları bir lütufdur

Malikü'l mülk olan Allah'tır. O, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Buna göre Allah, kadınları bir fıtrat üzere yaratmış ve o fıtratla ayın belli günlerinde hayız-aybaşı dediğimiz abdestsizlik halinin hakim olduğu bir hastalık vermiş, bu muayyen günlerde bazı mükellefiyetleri yapmaması gerektiğini ifade buyurmuştur. Aslında bu türlü sınırlayıcı hükümler erkekler için de geçerlidir. Mesela; cünüplük halinde veya namaz abdestinin olmaması durumunda Kur'an'a el sürülmemesi, okunmaması gibi.

Kadınlar, fıtratları ve içtimaî hayatta tabii iş bölümünün gereği olarak, birçok külfetleri sırtında taşıyan varlıklardır. Onlar bir taraftan çocuklarına bakma, ev işlerini yapma, öte taraftan da ibadetlerini eksiksiz yerine getirmekle mükelleftirler. İşte Allah, birçok hikmetin gözetildiği hayız döneminde, kadının üzerinden namaz, oruç gibi farz, Kur'an okuma gibi nafile ibadetleri kaldırmıştır. Bununla beraber kadın, bu dönemde de sanki bu ibadetleri yapıyormuşçasına sevap kazanır. Tabii temiz halinde bu mükellefiyetleri yerine getiriyorsa. Öyleyse, burada bir haksızlık, adaletsizlik değil, tam anlamıyla bir adalet hakimdir.

---

236 Ebu Davut, Taharet,110.

Ayrıca bir manada Kur'an okuma, sekinenin inmesine, meleklerin nüzulüne davetiyedir. İnsanın abdestsizlik hali ise onların nüzulüne manidir. Onun için bu devrede böyle bir davetiyenin yapılmaması gerekir. Evet, Buharî ve Müslim'deki bir hadis-i şerifte Üseyd b. Hudayr'ın yanı başında atı bağlı olduğu halde Kur'an okuduğu anlatılır. Bu arada at, deprenmeye başlar. Bunun üzerine Hz. Üseyd susar. Okumaya başladığında at, tekrar hırçınlaşır. Birkaç defa devam eden bu olaydan sonra oğlu Yahya'nın ata yakın bir yerde yatması dolayısı ile Hz. Üseyd okumayı keser. Bu arada başını yukarıya kaldırdığında beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde, kandiller gibi birtakım şeylerin parlamakta olduğunu görür. Sabah olduğunda Hz. Peygamber'e bunu anlatan Hz. Üseyd, Efendimiz'den şu cevabı alır. "Onlar meleklerdi, senin Kur'an okuyuş sesine yaklaşmışlardı. Eğer okumaya devam etseydin, sabaha kadar seni dinlerlerdi. İnsanlar da onlara bakarlardı. Onlar, insanların gözünden gizlenmezlerdi." buyurur.[237]

Özel Günlerindeki Bir Kadın, Çocuğuna Süt Emzirebilir mi?

Lohusalık ve hayız, kadının fıtratına Allah tarafından konulmuş bir özelliktir. Kadının bundan kendi iradesiyle kurtulması mümkün değildir. Bu, tabiî süreç içinde belli bir yaşa kadar devam eden ve zamanı geldiğinde de kesilen bir hastalıktır. Bu dönem içinde kadın, sürekli abdestsizlik halindedir.

Lohusalık döneminde en fazla 40, hayızda da en çok 10 gün devam eden bu zaman diliminde, çocuğunu emzirmek zorunda olan kadına, her seferinde 'abdest al' demek dinin ruhunda olan 'yüsr' yani kolaylığa muhaliftir. Kaldı ki bu abdest ile kadın şer'an temiz de olmayacaktır. Din, her ferdin, mükellefiyetlerini rahatlıkla yerine getirebilecek şekilde düzenlenmiş kurallarla doludur. Onu yaşanmaz hale getirmeye ve zorlaştırmaya kimsenin hakkı yoktur. Onun için bu devrelerde kadın, memesinin ucunu ve elini temizlemek suretiyle çocuğunu emzirebilir. Hastalığı bittikten sonra, yani şer'an temizlik halinde bulunduğu zamanlarda ise, çocuğunu ab-

---

[237] Buhari, Fedailü'l-Kur'an, 15; Müslim, Müsafirin, 242.

destsiz emzirmemesi tavsiye edilir. Bu hassasiyet ihtimal çocuğun yümün ve bereket içinde büyümesine, Allah'ın razı olacağı bir kul olmasına sebebiyet verebilir.

Bazı anneler çocuklarına loğusa ve hayızlı olduğu zamanlarda bile abdestsiz süt emzirmediklerini ikrar etmekteler. İhtimal bu hassas kadınlar süt emzirme öncesi teyemmüm alıyorlardı. Bu açıdan, isteyen anneler hastalıklı dönemlerinde süt emzirme öncesi teyemmüm alabilirler. Fakat bu dinî bir emir değildir.. değildir ama bu faydadan hâli olmayan, yümün ve berekete vesile olabilecek hassas ve ince bir uygulamadır.

Özel durumlarda kadınlar ne yapmalı?

İnsanı, maddî sebepler itibarıyla Allah'ın sıyanetinden (koruması) çıkarabilecek bazı hâller vardır. Bu durum kadınlarda hayız ve nifas dönemlerinde olabilir. Zira kadınlara şerir mahlukların musallat olması, genelde onların hayız ve nifas dönemlerine rastlar. Bu dönemde kadınların kendilerini korumaları meselâ, namaz abdesti alarak, namaz kılamasalar dahi vakit içinde namaz kılınacağı süre seccade üzerinde kıbleye müteveccih olarak oturmaları, tesbih çekmeleri, dua etmeleri öteden beri tavsiye edilen bir husustur.

NAMAZ

Namazın Tarifi, Mahiyeti ve Önemi

Namazın Tarifi

Kelime-i şehadetten sonra İslâm'ın en önemli rüknü olan namaz, günde beş ayrı zaman diliminde olmak üzere kadın ve erkek her Müslüman için bir görevdir.

Kur'ân'da Peygamber Efendimiz'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) önceki peygamberlerin namaz kılmakla emrolundukları değişik vesilelerle belirtilmektedir.[238] Bundan anlaşıldığına göre, namaz ibadeti sadece Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) ümmetine has olmayıp önceki dinlerde de bulunmaktaydı.

Namazın daha önceki dinlerde de emredilmiş olduğu hatırlanınca, sayısız hikmetinin yanında güçlüklere direnç göstermede bir fonksiyonu bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir ayette "Ey inananlar sabır ve namaz ile yardım isteyin." (Bakara suresi 2/153) buyrulmaktadır.

Namaz Allah'ı sürekli hatırlamanın en büyük vesilesidir. Nitekim ayette "Beni hatırlamak/anmak için namaz kıl." (Tâhâ suresi, 20/14) buyrulmaktadır. Namaz emrini Allah Teâlâ'nın yeryüzüne melek aracılığıyla göndermeyip Mirac gecesi Allah Resûlü (aleyhissalatü vesselâm) huzuruna çıktığında ona bizzat tebliğ etmesi de[239], bu ibadetin Müslüman'ın dinî ve ruhanî hayatı açısından önem ve anlamını göstermektedir. Bu sebeple de dini literatürde namaz ibadetinin bu yönünü, namazın kulun Allah'a ulaşması, kavuşması yolunda önemli bir araç olduğunu anlatmak için

---

[238] Bkz. Bakara, 2/83; Yunus 10/87; Hud 11/87; İbrahim 14/37, 40; Meryem 19/30-31, 54-55; Taha 20/14.

[239] Buharî, Salat, 1; Müslim, İman, 263.

"Namaz müminin miracıdır." denilmiş, ümmetin namazla ilgili ortak bilinç ve değerlendirmesi âdeta bu cümleyle özetlenmiştir.

Ferde ve Cemiyete Kazandırdıkları

Namaz, Müminin Hayatını Disipline Eder

Günde beş defa kılınan namaz, müminin hayatını disipline etmede büyük rol oynar. Sürekli belli vakitlerde ifa edilmesi, onu ruhen ve bedenen, maddeten ve manen disipline alıştırır. Cemaatle kılınan namazlarda özellikle imama iktida; müminleri askeri bir disipline kavuşturur. İmam "Allahu Ekber" dediğinde artık, konuşan ve Rabb'e yüksek sesle iltica eden o olur. Müminlere aynı zamanda vekalet etmiş olur. İmamın tekbirleri bir direktif halinde tüm cemaati oturtur-kaldırır. Bu açıdan cemaatte manevî, ruhî, yüksek ve yüce bir disiplin vardır. İdeal bir cemaatin ve inanmış topluluğun ileri derecede disipline olmuş formlarını ancak günde beş defa kılınan namazda bulmak mümkündür. Şüphesiz bu disiplin her şeyden önce ruhî, fikrî ve manevî bir disiplindir. Diğer bazı disiplinlerin soğukluğu da onda yoktur. Her ibadet hareketi sımsıcak bir duygu ve disiplin verir insana. Bu hareket, bütün ömür boyu devam eder.

Namaz İnsanı Fuhşiyattan Alıkoyar

Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerim'de: "... Muhakkak namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkor." (Ankebût, 29/45) buyuruyor. Fuhşiyat ve münkerat, kendilerine has o menhus yönleriyle mümini miraciyesinden ve Allah'a kurbiyetinden uzaklaştırır. Haddi zatında her bir günah içinde küfre giden bir yol vardır. Günah, işlene işlene insana küfrü kolaylaştırır. Ancak, namaz Allah'a bir kurbiyet olduğu için, insanı her türlü günahtan korur, tıpkı bir paratoner gibi.. Tabi namaz, gerçek anlamda bir namaz ise. Yukarıdaki ayette de ifade edildiği gibi gerçek manasına ve ruhuna uygun olarak ifa edilen namaz, her türlü kötülükten, hayasızlıktan, azgınlıktan ve taşkınlıktan alıkoyar. Şuursuz ifa edilen bir ibadette ise bu kuvvette bir koruyuculuk söz konusu olmaz.

Nitekim Maûn sûresinde Allah (c.c.) ".. veyl olsun o namaz kılanlara! Onlar ki kıldıkları namazdan gafildirler." (Maûn, 107/4-5) buyurur. Demek ki namazda, insanı kötülüklerden koruyan bir kuvvet var; var ki, hak-

kıyla eda edilmediği zaman kul kendini günahlara karşı riske açıyor demektir. Namaz kurbiyeti temsil ettiği için, yüksek düzeyde vefa da istiyor. Bunun anlamı şudur; kulun, namaza karşı gösterdiği vefa, özen ve iştiyak nisbetinde, namaz da ona karşı vefalı olur ve ondaki fuhşiyata açılan duyguları ve kötülük hislerini köreltir. Yani namazda karşılıklı vefa söz konusudur.

Namazın, Kalbî Huzuru Temin Etmesi

Müminin namazlarını şuurlu olarak eda etmesi, onun düzensiz hayatına bir düzen, dağınık kalbine bir denge ve insicam getirecek, perişan hislerini ayağa kaldırıp bulanık yönlerine de bir ışık saçacaktır. O, bu sayede doğru görme, doğru düşünme, doğru konuşma imkânını elde edecektir. Günde beş defa Rabbin huzuruna gelinip şuurla eda edilen namaz, Allah'ın izniyle bütün bunları insana kazandıracak mahiyettedir. Namaz, bu manaları hem taşır hem de tekeffül etmiş durumdadır.

Evet, müminin hudu ve huşû içinde eda ettiği namaz, gerçek namaz olacaktır. Ama huşuun temini için bir kısım şartlar vardır; evvela huzur-u kalb lazımdır; sonra bir tefehhüm, yani meseleyi kavrama; sonra da bir recâ ve ümitle Rabb'e bel bağlama.. daha sonra da utanma ve sıkılma havası içinde Rabbin huzuruna gelme.

Evvela, huzur-u kalb nedir? Huzur-u kalb, namazda söylenip ifade edilen bütün bu manaların dışına çıkmamaktır. Zaten "huzur" Arapça manası itibarıyla; "hazır olma", "hazır bulunma" demektir. Avamca ifadesi ile, çarşıya pazara çıkarken cüzdanınızı yanınızda taşıdığınız gibi, namazda kalbinizi yanınızda taşımanız demektir. Zira Allah indinde geçer akçe bir şey varsa, o da kalbdir. Siz, kalbinizi O'na verecek, karşılığında da O'nun rahmet ve rızasını alacaksınız.

Namazın İçtimâî Bir İbadet Olması

Ferdî ve ruhî bir ibadet olduğu kadar, namazın sosyalleştirici bir yönü de vardır. Özellikle farz namazların cemaatle kılınmasının lüzumu, ondaki içtimaî muhtevanın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. İslâm'da camilerin, tarih boyunca Müslüman ferdlerin sosyalleşmesinde büyük hizmetleri ve rolü olmuştur. Zira camiler yalnızca ferdlerin namaz ibadetlerini ikame etmeleri için inşa edilmiş değildir. Peygamber Efendi-

miz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Medine'ye hicret ettikten sonra orada mescidi inşa ettiğinde, Müslümanların bugünkü ifade ile plan ve projeleri, ferdî, ailevî, sosyal ve uluslar arası (diğer kabile ve devletlerle arasındaki) ilişkileri adına bütün problemleri mabedde görüşülüyor, istişare ediliyor ve karara bağlanıyordu. Belki daha sonraki yüzyıllara damgasını vuracak olan ilmi faaliyetlerin ve halkaların da merkezi konumuna yükselecekti. İlim ve medeniyetin ilk çekirdekleri, denebilir ki buralarda atıldı. İslâm medeniyetine bir mabed medeniyetidir de denebilir. Mabed, ibadet edilen yer demektir; ama topluca, cemaat halinde ifa edilen ibadet mahalleri, aynı zamanda Müslüman bireylerin sosyalleşmesinde ve kamusal bir şuur edinmelerinde temel fonksiyonlar icra etmiştir. Bu bakımdan namaz, İslâm'da yalnızca bir ibadet değildir. Bireylerin sosyalleşmesinde ve ilk şehir ve kentlerin oluşmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi İslâm'da ilk şehirler, camiler etrafında örgülenmiştir.

Namaz İnsanlar Arası Eşitliği Sağlar

İslâm-ibadet sisteminin amaçlarından birisi de insanlar arasındaki farklı toplumsal statü gruplarını ve sınıfsal yapıları refüze ederek, mahviyet ve tevazu etrafında eşitleyen bir sosyal model oluşturmasıdır. Fakir-zengin, efendi-köle, alim-cahil, aristokrat ya da orta halli, memur-sivil, devlet başkanı ve sıradan bir vatandaşı aynı safta ipe dizercesine eşit bir statüye kavuşturmasıdır. Sınıf çatışmalarıyla ilgili kavgalar, insanlık tarihinde nasıl kanlı olaylara, siyasi, kültürel ve etnik gettoların oluşmasına hizmet etmiştir? Bunu Batı'nın tarihinden bilmekteyiz. İslâm tarihinde bu anlamda bir çatışmadan ve farklılaşmadan söz edilemez. Bunun sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi, cemaat halinde kılınan namazların bireylere kazandırdığı kardeşlik ve eşitlik ruhudur. Çünkü her inanmış, kültürel ve sosyal mevkii ne olursa olsun, birlik, beraberlik, ortak düşünce ve hazzı bu namazlar sayesinde elde eder.

Namaz müminin Miracıdır.

Namaz, insanı hakikî insanlığa götüren nurani bir helezondur. Namaz müminin miracıdır. Namazın hakikatini, bir Müslüman'ın hayatındaki yerini, önemini, namaz öncesi konsantrasyonu ve nasıl bir mirac olduğunu

anlamak için Muhterem Fethullah Gülen hocamızın "Namaz" yazısıyla sizleri baş başa bırakıyor ve Yüce Mevla'dan bu yazıda gösterilen namaz ufkuna bizleri ulaştırmasını niyaz ediyoruz.

Namaz

Namaz müminin miracı, mirac yolunda ışığı-burağı.. yollardaki inanmış gönüllerin sefinesi-peyki-uçağı.. kurbet ve vuslat yolcusunun ötelere en yakın karargâhı, en son otağı, gaye ile hemhudut en büyük vesilelerden biridir.

Kıyamet gününde, ak alınlı, aydın bakışlı; secde ve abdest uzuvlarındaki emarelerle öndekilerden de önde; elleri, yüzleri tertemiz, vicdanları göktekilerin iç âlemleri kadar nezih olmanın yolu da yine namaz ve namaz öncesi amellerden geçer. Aynı zamanda, Allah'a yakınlığın ayrı bir ünvanı da sayılan ve çok farklı derinlikleri bulunan bu namaz ibadetine; kulluk düşüncesine kilitlenip ömrünü Hakk karşısında geçirme mânâsına "ribat" da diyebiliriz.

Abdest namaz yolunda ilk tembih ve en birinci hazırlık; ezan ise ikinci uyarı ve önemli bir "metafizik gerilim" yoludur. Abdestle, bedeni nâpâk şeylerden ve sezildik-sezilmedik menfîliklerden arınan insan, ezanla vicdan ve tasavvurlarını dinler.. ilk kılacağı namazla da özündeki sesi-soluğu bulmaya çalışır.. ve ancak cemaatle gerçekleştirilebilecek büyük hareketin startını beklemeye koyulur.

İnsanı, arşiyeler gibi döndüre döndüre sonsuzluğun semâlarında dolaştıran ve götürüp tâ melekler âlemine ulaştıran mirac enginlikli bu mübarek ibadet, günde beş defa kendimizi içine salıp yıkanacağımız bir çay gibidir ki, her dalışımızda bizi hatalarımızdan bir kere daha arındırır; alır ummâna taşır ve sürekli başlangıçla son arasında dolaştırır ki, bu da buudlarımız dışında bir uhrevîleşme ve ebedîleşme temrinâtı demektir.

Namazla, gece-gündüz sırlı bir taksime tâbi tutulur. Hayat, ibadet eksenli bir zaman anlayışına göre tanzim edilir.. ve bu sayede davranışlarımızın, Hakk murâkabesi altında hüsnü cereyanı

sağlanır.. derken, ibadet dışı hareketlerimiz de, ibadet halini alır.. ibadet rengine bürünür.. ve yeryüzündeki fâni hayatımız göklerdekilerin rengiyle tüllenmeye başlar.

Dünyevî gürültüler veya umûmî sükût içinden ezanın taşacağı an; saatlerin ibreleri, güneşin yer değiştirmesi, cami çevresindeki sesin-soluğun çoğalması, her yanda ebediyet heyecanının yaşanması, müezzinlerin gırtlak kontrolü ve hoparlörlerin hırıltılı-gürültülü sesleriyle belli olunca, sînelerde sessiz sessiz konuşmalar, henüz uykudan yeni kalkmış insanların dağınıklığı içinde sayıklamalar, dünya-ukbâ arası bir berzah yaşanıyor gibi buudlarımızı aşan sözler duyulmaya başlar.. ayrıca, düşüncelerin yeni bir mecrâ arayış manevraları ve henüz namaza girilmediği halde, namaz yolu mülâhazasıyla daha bir sürü his ortaya çıkar.. dünya kadar şey mırıldanılır.. ve biraz sonra gerçekleştirilmesi plânlanan ibadet adına metafizik gerilim ve konsantrasyon aranır.. ve bütün rûhî melekelerle kıvama erilmeye çalışılır.

Mescide doğru yürüyüş, yol mülâhazası, abdestle gerçekleştirilen ilk gerilim ve akordasyon hep birer kıvama erme cehdi sayılabilirler. Ezan, âdeta harem dairesine alınma daveti, ruhumuzun derinliklerinde bizi konsantrasyona hazırlayan ledünnî bir ses ve duygularımız üzerine inip-kalkan bir mızrap gibidir. Her gün tekerrür ettiğinden kulaklarımız ona alışmış olsa da, düz mantığımız ona karşı bir kanıksama hissetse de, ezan, her zaman ötelerle aramızdaki tepelerin arkasından tıpkı bir ay gibi birdenbire zuhur eder.. yıldırımlar gibi gürler ve bir anda arzî olan nazarlarımızı semâya çevirir.. ve derken her yanda şadırvanlar gibi ince ince çağlayan, şelâleler gibi ihtişamla coşan yepyeni ilâhî bir fasıl başlar.. ve başlar-başlamaz da ruhlarımıza dünyanın en enfes, en çarpıcı ve en diriltici mûsıkîsini boşaltır. Onunla da kalmaz, bizi çağrışımların atlas iklimine çeker ve gönüllerimize aydınlık çağların büyülerini fısıldar. Zaman üstülüğe açık hayallerimizi, tarihin değişik dönemeçlerinde kaybettiğimiz şeyleri bulup, getirip iâde etmekle coşturur.. ve her defasında bize taptaze bir demet ses, bir demet şiir, bir demet

âhenk bahşeder. Biz, ezanı her zaman, bir mûsıkî banyosu alıyormuşçasına bütün benliğimizle duyar ve her duyuşumuzda, bilemediğimiz bir büyü ile bir başka tat, bir başka letâfet, bir başka hazza uyanırız. Bu duyuş ve bu seziş çok defa bizde, bir sihirli helezonla göklere doğru yükseliyor veya bir balonla çok yukarıda dolaşıyormuş gibi bir his uyarır. Hele bir de ezan, usûlüne uygun ve vicdanın sesi, soluğu olarak icrâ ediliyorsa.. göklerin nûra gark olduğu, ruh-i revân-ı Muhammedî'nin şehbal açtığı ve lisan-ı Ahmedî'nin arz u semâyı çınlattığı ezan dakikaları ne nurlu ve hislidir! İnsan o dakikalarda ruhunun derinliklerine inip vicdanını dinleyebilse, ne keşfedilmedik mânâların içine aktığını ve kendi derinliklerinde ne çağrışımların kaynağını duyacaktır!

Her zaman kendini yenileyip kalbî ve rûhî hayatı itibâriyle taze kalabilen canlı vicdanlar, her ezan vaktinde, onun ilk gökten indiği dönemin halâvet ve tarâvetini duyar ve minarelerden yükselen sesin içinde peygamberlerin çağrılarını dinlerler.. gönlünde meleklerin tekbir, tehlil, şehadet korosuna erer.. ve âdeta Cibrîl'in dirilten nefeslerini, İsrâfil'in hayat veren soluklarını duyar gibi olurlar.

Ezanla, namaz dışı gerilim ve doyum tamamlanınca, henüz farzla gerçek kurbet enginliklerine açılmadan evvel, ılgıt ılgıt ilâhî rahmet esintilerinin ruhları kuşatma faslı sayılan ilk nafile namaz ve kametle, o dakikaya kadar adım adım derinleştirilen konsantrasyon bir kere daha kontrol edilir; nihâî huzura ait teveccüh ve temkin bir kere daha gözden geçirilir ve miraca yürünüyor gibi namaza yürünür. O âna kadar gönlümüze çarpan, insanî yanlarımızı alarma geçiren ve bizi ebedî mihrabımıza yönlendiren ses, söz ve davranışlar, vicdan tellerinde gönlümüze ait hakiki nağmeleri bulabilmek için bir akort ameliyesi gibidir. İbadette asıl ses ise, o biricik mihrap karşısında, duygu, düşünce birliğine ulaşmış ve bir imam arkasında elpençe divan durmuş; eğilip saygı ve hürmetini ifade eden, kalkıp Hakk karşısında temennâ duran; yerlere kapanıp baş ve ayaklarını aynı noktada birleştirerek Allah'a yürüyen cemaatin müşterek davranışlarıyla başlar. Bizler cemaat şuurunu vicdanlarımızda

duyduğumuz ölçüde, peygamberlerle yaşanmış aydınlık çağların bütün güzellik ve cümbüşünü duyuyor ve hissediyor gibi oluruz.

Evet, namazın göklerdeki âhengiyle bütünleşmiş olanlar için imamın arkasındaki her hareket, her söz, insanoğlu için yitik cennet adına bir hasret ve bir dâussıla sesi verir, bir ümit ve bir vuslat duygusuyla tüllenir. Kendini, namazın mirac buudlu havasına salan hemen herkes için o, cennet dönemlerimizin ve ötedeki cennetlerin nazlı, hülyalı günlerinin fecir tepelerine benzer. Bizler, his dünyamızın vüs'ati ölçüsünde, her namaza duruşumuzda, cennet güzelliklerinden tâ bizim altın çağlarımıza uzanan bütün bir ışık kuşağının safvetini, sükûtunu yudumlar ve neşeyle geriniriz. Bu sayede, dünyanın binbir dağdağasıyla dağınıklığa uğramış zihinlerimiz toparlanır.. ruhlarımız cismâniyetin kasvetli atmosferinden sıyrılır ve gönül dünyamız bir kere daha vuslat mülâhazasıyla köpürür. Her namaz vakti ve her farz edasında olmasa bile, ruh ve gönül erleri hiç olmazsa her gün birkaç kez, ezel ve ebed arası gelir-gider.. sık sık geçmişi geleceği birden düşünce menşurundan geçirir.. ve geçmiş gibi görünen zamanın altın dilimlerini, geleceğin ümitle tüllenen yemyeşil zümrüt tepeleriyle bir arada temâşâ eder.. ve başkalarının yaşadıkları hayatla bizim ömürlerimizi aynı anda duyar ve yaşar, kevser yudumluyor gibi içimizde binbir lezzet ve mutluluğun hatıralarını buluruz. Tıpkı rüyalarda olduğu gibi mesafeleri aşar.. zamanüstü âlemlerde dolaşır.. fevkalâdeliklerin bütün zevklerini duyar.. duygudan duyguya, fikirden fikire geçer.. her ânı, ayrı bir marifet, ayrı bir muhabbet ve ayrı bir zevk tûfânı içinde geçiririz. (Bu mülâhazalar irfan ufku bu noktaya ulaşanlar içindir.)

Hele bir de ruh ve gönül namazlaşınca, artık bu nûrânî keyfiyet evirir-çevirir, her zamanki amelimizin yerine kendi âhengini, kendi şiirini ve kendi semâvîliğini getirir ikâme eder.

Günde birkaç defa, düşünce ve hülyalarımızı besleyen namaza ait sırlı ve sihirli hareketler, her zaman bizi mâverâîliğe taşıyabilecek bir yol ve bir menfez bulur ve gönüllerimize:

“Mekânım lâ mekân oldu
Bu cismim cümle cân oldu
Nazar-ı Hakk ayân oldu
Özüm mest-i likâ gördüm”

Nesîmî

dedirtir.. ve böylece ibadet, gönüllerde gizlenen, gizlenip kenzen bilinen o ezelî güzellik ve bütün vâridâtların kaynağını, buudlara sığmayan derinlikleriyle bir kere daha fâş eder. Bu itibarladır ki, namazın içinde açıktan açığa bilinen ve net olarak görünen hususlardan daha çok, azamet ve heybet buğulu, kemmiyet ve keyfiyetleri aşan bir his tûfânı ve bir duygu anaforu yaşanır. Namazda, hep söylenemez şeyler beyan ufkumuzu sarar.. ifadesi imkânsız hisler ruhumuza garip bir mûsıkî fısıldar.. gündelik lisana sığmayan engin duyuşlar, düşünüşler benliğimizi işgal eder.. ve maddî aklın, mücerret mantığın sınırlarını aşan gaybûbet renkli bir fetânet, peygamber çizgisindeki meâdî bir düşüncenin kapılarını aralar. Bu açıdan da diyebiliriz ki, kulun namazdan daha büyük bir ibadeti ve namaz içinde köpüren tasavvur ve tahayyüllerden daha sıhhatli ve engin bir hali yoktur.

İnsan ruhunun, duyuş ve sezişleriyle şuhud ve vücudu aşıp gayb noktasına ulaştığı namaz ufku, onu duyan ruhların bütün hasretlerini, hicranlarını ve dâussılalarını söyler. Aynı zamanda kalbin itmi’nânını, insanî duyguların revh u reyhânını, varlığın ezelî serencâmesini, yıldızların yeryüzünü temâşâsını, göklerin sırlarını, ukbânın ışıklarını, cennetin yamaçlarını, yamaçlarda salınan ağaçlarını, ağaçların altında her zaman çağlayan ırmaklarını söyler.. rükünleriyle söyler, içindeki Kur’an’la söyler, duâlarla söyler; söyler ve söylediklerini yepyeni bir edâ ve üslupla ruhlarımıza kevserler içiriyor gibi tekrarlar...

Kıyamdan sonra, kulluğa kilitli bu sadık bendeler, saf ruhlarının heyecanlarını, müstakîm düşüncelerinin ra’şelerini bir kere de rükû kürsüsünden haykırmak isterler. Azamet ve ceberûtun, rahmet ve

lütfun halitasından hasıl olan bir duyguyla ve heybete bürünmüş bir edâ içinde âdeta bir asâ gibi bükülürler.. bükülür ve iliklerine kadar işleyen bir kulluk şuuruyla hep ilâhî azameti mırıldanır ve bir kısım gök sakinlerinin Allah'a yöneliş üslupları sayılan rükû ile "Hazîratü'l-Kuds"ün kapılarını zorlar ve o kapıların aralanması ölçüsünde kendi rûhî âlemlerinin derinliklerine kavuşurlar. Hacda ve başka yolculuklarda, tepelere tırmanılması, tepelerin aşılıp düzlüklere varılması tekbir, tehlil fasıllarıyla seslendirildiği gibi, namaz ünvanı altında ruhun mirac yolculuğu da, bir bölümden diğer bölüme geçişte hep aynı mübarek duygu ve düşüncelerle ve hep aynı mübarek kelimelerle ifade edilir. Hemen her rükünde, Allah'a karşı saygılı olmayı en iyi şekilde dile getirmek üzere söylenilen tekbirlerle, tahmidlerle ve bu kelimelerin çağrıştırdığı mülâhazalarla yüce divânın kapı tokmaklarına dokunulur; sonra da, bir eşref saati en mükemmel şekilde değerlendirme dikkat, teyakkuz ve temkiniyle beklemeye geçilir; geçilir ve avını bekleyen bir kedi hassasiyeti, bir örümcek sabrıyla ilâhî vâridât ve tecelliler avlanmaya çalışılır.

Namazda rükû, kıyamdan bir adım daha ileride üzerimize nefehâtını salar, ruhlarımıza hayattan daha güzel, cismânî zevklerden daha enfes ve bu sınırlı dünyada gerçekleştirilmesi imkânsız bir rüyadan, hem de tasavvur edemeyeceğimiz ölçüde bir rüyadan neler neler fısıldar. Gönüllerimize, istediğimiz, beklediğimiz nesnelerin ötesinde zümrütten günler, saatler ve dakikalar vaat eder. Zaten, hepimiz biraz da ümitlerimizin, mefkûrelerimizin, hülyalarımızın, beklentilerimizin çocukları değil miyiz? Hemen hepimiz, bugünkü tersliklerle hırpalanıp da gerçeğe uyanınca, içinde bulunduğumuz zamanı aşar ve ileride elde edeceğimiz hayat ve saadetin ümidiyle "gelecek zaman" der ve tebessümlerle cennetin yamaçlarını süzeriz.

Rükû, Hakk karşısında iki büklüm olma mânâsındaki buuduyla, bütün kaddi bükülmüşlerden bir ses alır; yer yer "Rabbim bana zarar dokundu.", zaman zaman da "Dağınıklık ve tasamı sadece sana açıyorum." der ve bize hayat ırmağından bir çağlayış, Yusuf ilinden de bir gömlek kokusu duyurur.. duyurur, hep hakikatlerin

ötesinden gelecek hârikulâdeliklerin zuhur edeceği neşesiyle bizleri coşturur. Hem öyle bir coşturur ki, benliğimizden fışkıran bir hamd ü senâ tûfânıyla belimizi doğrultur ve O'na, bir ara fasıl minneti daha sunarız. Bu kısacık ayakta duruş, ilkinden farklı ve ayrı bir Hakk'a yürüme limanıdır. Bu nurlu limanda kıyamı, kıraati, rükû tesbihlerini, bir kere daha gönlümüzün derinliklerinden geçirir; hislerimizin sınırsızlığını, hayallerimizin sonsuzluğunu, bu kısacık tevakkuf içine sıkıştırarak duymaya çalışır ve bütün his gücümüzü vâridât avlamak üzere seferber eder ve yakaladığımız "kenz-i mahfî" tayflarıyla kendimizi daha engin ve kurbet renkli bir yeni duyuş çağlayanına salıveririz. Namazı rükûda duyup kıyamda dinleyenlerin nasıl bir haz ve lezzete erdiklerini, nasıl bir haşyet ve saygıyla kıvrandıklarını, nasıl bir ümitle gerilip nasıl bir korkuyla ürperdiklerini kestirmek zordur. Bu duyuş, bu dinleyiş, vuslata atılan adımların en ciddilerinden ilki, secde de bunun ikincisidir.

Secde, namazın içindeki mevhibe ve vâridâtın şükür zemini, erimiş gönüllerin kulluk kalıbına tam olarak döküldükleri mehâbet potası, duâlarla Hakk'ın kabulü, ortasında iki nokta arasındaki doğru çizgi ve bulunup bilinecek, bilinip sevilecek Zât'a karşı duyguların, düşüncelerin visâl koyu ve buluşma arsasıdır. Bizler, gerçek konumu içinde secdeyi duyup dinledikçe, imandan, İslâm'dan, ihsandan süzülmüş bir usârenin, namazlarımızın kıyam, rükû ve kavmesinden geçerek gönüllerimizin zümrüt tepelerine aktığını hissederiz.

Secdede baş ve ayaklarımızı aynı noktada birleştirerek yusyuvarlak hâle gelir; bir yay gibi gerilir; bir ses, bir soluk olur inler ve ümitlerimizin ameller önündeki her şeye yeten enginliğini, rahmetin her şeye sebkat eden öndeliğini imanımızla birleştirir, bütünleştirir; bir ucu dünyada bir ucu ukbâda âdeta bir gökkuşağına benzeyen bu alâim-i semâ altından geçmek sûretiyle tâliimizi değiştirmeye çalışırız.

İnsan, secdedeki duyuş ve sezişlerin kendisini yükseltmiş bulunduğu bahtının zirvesinden bakıp gerçeği temâşâ ettiği bu noktada, kalbinin dilini kullanarak, hislerinin bütün kelimelerini ortaya dökerek, dünyayı biraz âhirete doğru yönlendirip, öteleri de biraz ruh dünyasının içine aksettirerek kulluğunun destanını okuyor gibi bir mazhariyeti duyabilir, yaşayabilir.

Evet onun, kulluk şuuruyla coşan duâları, Allah'ın rahmet ve lütuf çağlayanlarıyla karşılaşıp birbirinin içine akıp da duâ ve icabet buluşunca, duygularımız cennet hayatı gibi güzel, vuslat gibi engin çağlamaya başlar. Anlayanlar için bu güzelliklerin tadı o kadar keskin, şivesi o kadar büyüleyicidir ki, onu bir kere duyup yaşayanlar bu nimetlere ve nimet sahibine nasıl şükredeceklerini bilemezler.

Başı yerde ve ışıktan bir helezonla en ulaşılmaz zirvelere tırmanıp ve semâvî seyahatle Hakk'a yakınlığı derinleştiren bir kurbet eri, "Hazîratü'l-Kuds"e ermiş olma his, şuur ve mahmurluğuyla vuslatını bir başka buudla daha da renklendirmek üzere Hakk'a tazim ve tekrimini arz ederek saygıyla başını kaldırır ve huzurda bulunmanın bütün âdâbıyla "et-tahiyyât..." diyerek vecde gelir ve artık bir yeryüzü varlığı değilmişçesine tabiatüstü bir hal, bir mânâ ve bir büyüye bürünür.

Öyle ki, bu engin hazlarla coşan namaz kahramanı, doyma bilmeyen bir hisle, kemmiyet ve keyfiyet sınırlarının üstünde, niyetle derinleştirip sonsuzlaştırdığı; yakîniyle Hakk'la irtibatlandırıp hulûsuyla ebedîleştirdiği, mal, can ve bütün ilâhî mevhibeler adına Hakk'a karşı minnet borcunu edâya yönelir; gönlünün bütün duyarlılığıyla Allah'ı anar ve inler.. Nebî'yi yâdeder, içi inşirahla dolar.. kendisiyle aynı mutluluğu paylaşan insanları düşünür, hayır duâlarıyla gürler.. ve tekbirlerle başlattığı bu mirac yolculuğunu, dinin temeli sayılan şehâdetlerle noktalar...

Namaza alışmış ve onunla beslenen insanlar, ona hiçbir zaman doymazlar. Doymak şöyle dursun, her namaz bitiminde "Daha yok mu?" der, nafileden nafileye koşar; duhâ ile güneş gibi yükselir, evvâbinle gidip kurbet tokmağına dokunur, teheccüdle berzah karanlıklarına ışıklar gönderir ve ömrünü âdeta ibadet atkıları üzerinde bir dantela gibi örmeye çalışır ve kat'iyen içinde yaşadığı nurlardan, ruhunu saran mânâlardan ayrılmak istemez.. istemez ve hep ibadetin vaat ettiği güzelliklere koşar.[240]

[240] Fethullah Gülen, Yeşeren Düşünceler, s.74

Ayrıca namazı değişik açılardan anlatan şu yerlere de bakılabilir: 11. Söz; 16. Söz, 4. Şua; Sonsuz Nur, 1/329-337; Kırık Testi, 1/62-65.

Namazın Çeşitleri

Hanefîlere göre namazlar: a) farz, b) vacip, c) nafile olmak üzere üç çeşittir.

a) Farz namazlar

Farz olan namazlar, aynî farz (farz-ı ayın) ve kifâî farz (farz-ı kifâye) olmak üzere ikiye ayrılır. Farz-ı ayın olan namazlar yükümlülük çağındaki her Müslüman'a farz olup, her biri ayrı ayrı bunu yerine getirmekle mükelleftir. Farz-ı ayın olan namazlar, her gün beş vakit namaz ve her hafta Cuma günleri kılınan Cuma namazından ibarettir. Günlük farz namazlar; sabah namazı 2 rekât, öğle namazı 4 rekât, ikindi namazı 4 rekât, akşam namazı 3 rekât ve yatsı namazı 4 rekât olmak üzere toplam 17 (on yedi) rekâttir. Cuma namazı, Cuma günü öğle namazının vaktinde cemaatle kılınan ve farz olan kısmı 2 rekât olan bir namazdır. Cuma namazı kılınınca ayrıca öğle namazı kılınmaz.

Farz-ı kifaye olan namaz ise, bir Müslüman öldüğünde başta yakınları, komşuları ve tanıyanları olmak üzere Müslümanlarca kılınması gereken cenaze namazıdır. Bu namazı birileri kılınca öteki Müslümanlar cenaze namazı kılmadıkları için sorumlu olmazlar. Sevap ve fazileti ise namazı kılanlar elde etmiş olurlar. Eğer hiç kimse kılmazsa herkes mesul olur.

b) Vacip namazlar

Vacip namazlar, vacip oluşu kulun fiiline bağlı olmayan (li-aynihi vacip) ve vacip oluşu kulun fiiline bağlı olan vacip (li-gayrihi vacip) olmak üzere iki kısımdır. Yatsı namazından sonra kılınan üç rekâtlık vitir namazı ile Ramazan ve Kurban Bayramı namazları birinci grupta yer alır.

İkinci grupta ise nezir namazı ve bozulan nafile namazın kazası yer alır. Nezir namazı, mükellef olduğu namazların dışında, kişinin bir vesileyle "Şu kadar namaz kılmayı nezrediyorum." gibi kendi iradesiyle kendini yükümlü kılmış olduğu namazdır. Dolayısıyla bu şekilde adanan bir yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekir.

c) Nafile namazlar

Farz veya vacip olan namazların dışındaki namazlara nafile namazlar denir ve farz namazların öncesinde veya sonrasında kılınan sünnet namazlar nafile namaz kapsamında yer alır. Nafile namazları, sünnet namazların dışında ayrı bir kategori olarak ele alan âlimler de bulunmaktadır. Buna göre namazlar; farz, vacip, sünnet ve nafile olmak üzere dört kısımdır.

Sünnet namazlar, vakit namazları yanında düzenli olarak kılınan sünnetleri (revatib), nafile namazlar ise düzenli olmayarak çeşitli vesilelerle Allah'a yakınlaşmak ve sevap kazanmak maksadıyla ayrıca kılınan namazları (regaib) ifade etmektedir.

Namaza Hazırlık Ezan ve Kâmet

Namaza çağrıyı sembolize eden ezan ve kâmet, Müslümanların gerek ibadet hayatında gerekse mûsikîden mimarî ve edebiyata kadar İslâm kültür ve medeniyetinde ayrı bir önem taşımaktadır. Ezan sözlükte "duyurmak, bildirmek" anlamına gelir. İlmihaldeki anlamı ise, farz namazlar için belli vakitlerde okunan "bilinen özel sözler"dir. Ezan okuyan kişiye "müezzin" denir.

İslamın ilk zamanlarında bugün bildiğimiz şekilde ezan okunmuyordu. Namaz Mekke döneminde farz kılındığı halde, Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) Medine'ye gelişine kadar namaz vakitlerini bildirmek için bir yol düşünülmemiş ve belki de cemaatle kılınmadığı için buna ihtiyaç duyulmamıştı. Medine'ye gelindiğinde bir süre sokaklarda "es-salah es-salah" (namaza, namaza) veya "es-salatü câmia" (namaz insanları toplayıcı ve bir araya getiricidir veya namaz birçok güzellikleri ve şükür çeşitlerini kendisinde toplar) diye nida edilmişse de bu yeterli olmamıştı. Hicretin ilk yılında Medine'de Mescid-i Nebevî'nin inşası tamamlanıp Müslümanlar düzenli bir şekilde toplanıp cemaatle namaz kılmaya başlayınca, Peygamberimiz namaz vakitlerinin girdiğini ve topluca namaz kılınacağını duyurmak için ne yapılabileceğini ashabıyla görüşmeye başladı. Sonunda bazı sahabilerin aynı şekilde rüya görmeleri üzerine bugünkü bilinen şekliyle ezan ilk defa olarak Hz. Bilal tarafından sabah na-

mazında, Neccaroğulları'ndan bir kadına ait yüksekçe bir evin damında okunmuş ve artık Müslümanlığın bir şiarı, alâmeti haline gelmiştir.

Ezan ile halka hem namaz vaktinin girdiği ve cemaatle namaz kılınacağı duyurulmuş olmakta, hem de Allah'ın büyüklüğü, Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Allah'ın elçisi ve namazın kurtuluş yolunun kapısı olduğu ilan edilmektedir. Namaz vakitleri Güneş'in hareketine göre düzenlendiği için yeryüzünde namaz vakitleri değişik anlara rastlamakta ve bu suretle yukarıda belirtilen hakikat, gece gündüz fasılasız olarak haykırılmış olmaktadır.

Ezanın sözleri şöyledir:

Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Eşhedü en lâ ilahe illallah	أَشْهَدُ أَنْ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ
Eşhedü en lâ ilahe illallah	أَشْهَدُ أَنْ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ
Eşhedü enne Muhammeden Resulullah	أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللّٰهِ
Eşhedü enne Muhammeden Resulullah	أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللّٰهِ
Hayye alessalâh	حَيِّ عَلٰى الصَّلَاةِ
Hayye alessalâh	حَيِّ عَلٰى الصَّلَاةِ
Hayye alelfelâh	حَيَّ عَلٰى الْفَلَاحِ
Hayye alelfelâh	حَيَّ عَلٰى الْفَلَاحِ
Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Allahü Ekber	اَللّٰهُ أَكْبَرُ
Lâ ilâhe illallah	لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ

Sabah ezanında "hayye alelfelâh" denildikten sonra iki defa "es-Salâtü hayrun minennevm" (Namaz uykudan hayırlıdır) denilir.

Erkekler yalnız başlarına yahut cemaatle namaz kılacakları zaman kâmet yapılır. Ezanın sözleri aynen okunur, sadece "hayye alelfelâh"tan sonra iki kere قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ "Kad kâmetissalah" (Namaz başladı) denilir.

Her namaz için bir ezan okunur ve bir de kâmet getirilir. Sadece Cuma namazında iki ezan bulunmaktadır. Ezan ve kâmet vakit namazlarında sünnettir. Ezan ve kamet vaktin değil, namazın sünneti olduğu için kaza namazı kılarken de ezan ve kâmet okumak sünnettir.

Ezan, namaza konsantre olma adına, abdestten sonra ikinci basamağı teşkil eder. Mümin, şeytanî duygu ve düşüncelerden sıyrılmaya abdestle adım atar, fakat ezanla daha bir derinleşir, inşiraha erer ve içinde tatlı cennet esintileri esmeye başlar. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), ezan için: "Namaz için ezan okunmaya başlayınca şeytan sırtını döner kaçar.."[241] buyuruyor.

Demek ezan, şeytan ve şeytanî ruhların rahatsızlığa gömülmesine vesile olan bir şeydir. İnsanın, şeytan ve şeytanî düşüncelerden arınıp gözyaşı ile namazı eda edebilmesi, ona konsantre olabilmesi için şuurlu ve içten okunacak bir ezanı dinlemesi çok önemlidir. Çoğu zaman Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem) namaz vakti geldiğinde, Hz. Bilal'e doğrudan "Ezan oku" demez; "Bizi bir ferahlandır ya Bilal!"[242] derdi. Yani bunun manası, şu dünya işleri, çoluk-çocukla meşguliyet bizleri sıktı, hele içimize bir su serp de omuzlarımızdaki bu yükleri atıp bir rahatlayalım.. nefsimize fısıldanan şeytanî vesveselerden bir temizlenelim demekti.

[241] Müslim, Salât 15.

[242] Ebu Davud, Edeb 86.

Minarelerin Sesi

Minarelerin sesi asırlardır milletimizin sesi olagelmiştir. Biz, o seslerin çağlayanlar gibi üzerimize döküldüğü bir dünyada doğup büyüdük. O altın seslerle güne başladık, onlarla gün boyu yaşadık, onlarla oturup kalktık ve hâlâ onlarla oturup kalkıyoruz. Aslında o sesler, günde beş defa bize, kim olduğumuzu ve nasıl bir konumda bulunduğumuzu hatırlatır; biz de onlarla derlenir-toparlanır ve varoluş gayemize, gerçek insanî ufka yöneliriz.

Bu semâvî çağrı bizim dünyamızda, gökten indiği andan itibaren hep kendi orijiniyle gürleyip durdu, asla susmadı ve onca münasebetsiz hırıltıya rağmen ona icabet de hiç mi hiç kesilmedi. Her şeyin künde künde üstüne devrildiği dar bir zaman diliminde, bir kısım alafranga düşüncelerin tesiriyle onda da muvakkaten bir alaturkalaşma oldu ise de, o hemen bütün zaman ve mekânlarda kendine has örgüsü ve şîvesiyle hep devam etti ve gelip bugünlere ulaştı. Bundan sonra da –inşaallah– "ebed müddet" böyle sürüp gidecektir.

Her zaman gürül gürüldür minarelerin sesi bizim dünyamızda. Bu ses, her gürleyişinde pek çok mü'min gönlü âbâd, bir hayli şeytanî hânümânı da târumâr etmiştir.. Evet minarelerin sesi duyulunca, Arz'a ruhânîlerle beraber itminan ve sekine iner, bu esnada habis ruhlarsa kuyruklarını kısar ve saklanacak yer ararlar. Arz u semâda bir velvele olur minarelerin sesi duyulunca; kimileri ona koşar, kimileri de ondan kaçar. Yarasalar rahatsız olur, güvercinler ona dem tutmaya durur. Gönüller pür heyecan şahlanır, nefislerse yeisle yutkunur.

Minareler bazen bulundukları yer itibarıyla yalnızdırlar, tek başlarına söze başlarlar. Ne var ki, sağa-sola doğru birkaç adım atınca, daha başka seslerin de onlara eşlik ettiği duyulur. Bazen de minareler birbirlerine yakın bulunuyor olmanın hakkını eda sadedinde, vakit "tık" deyince hepsi birden gürler.. ve ayrı ayrı enstrümanlar gibi birbirinden farklı sesler çıkarırlar. Sesler birbirinden

farklıdır ama yine de bir korodaki âhenk bütünlüğü içinde hep bir beraberlik arz ederler. En azından biz onu öyle duyar, öyle hisseder ve öyle anlarız.

Sabah ayrı, öğlen ayrı, akşam ayrıdır minarelerin o ince, o narin ve o içten sesleri. Ruh ve gönüller üzerindeki füsunlu tesirleriyle her zaman farklı birer mûsıkî faslı gibi boşalır başımızdan aşağı bu lâhûtî sesler ve soluklar. Onları duyar duymaz da –en azından inanan gönüller için bu böyledir– ayaklarımız yerden kesilir gibi olur, derken bulunduğumuz zaman ve mekânla alâkamız kalmamışçasına yürürüz bir sihirli derinliğe doğru. Yürürüz o sesleri mırıldana mırıldana Firdevslere yürüyor gibi mâbede... Varıp Hak karşısında el-pençe divan duracağımız âna kadar da gönüllerimiz hep bu seslerle çarpar, dil ve dudaklarımız da sürekli onlara eşlik eder.

Minarelerin sesleri, bir yandan kulaklarımıza çarpıp bizi semâvîliğe çağırdıkları aynı anda, diğer yandan da göklerin derinliklerine doğru yankılanarak "Sözlerin en temiz ve en güzel olanı O'na yükselir." fehvasınca semâ kapılarnı aşar ve gider tâ ötelere, ötelerin de ötesine ulaşırlar; ulaşırlar da geçtikleri her kapı ve ulaştıkları her noktada hummalı bir faaliyet başlar: İnsanlar fevç fevç abdeste koşar, tâzim u tekrîmle namaza yürür ve herkes bir çeşit vuslat yaşar; buna karşılık gök ehli de ihtimal, safvetlerinin derinliğiyle mütenasip, olabildiğine bir temkin ve huşû içinde, ona yönelir ve kendilerince Hakk'a tebcîlât ve tekrîmâtlarını arz ederler.. evet, bu seslerin büyüsüyle hemen herkes, olduğundan ve bulunduğundan daha farklı yeni bir duruşa geçer; yeni bir duyuş, yeni bir sezişle öteleri daha anlamlı bir temâşâya koyulur. Öyle ki, bu seslerin ulaştığı hemen her yer âdeta ruhânîlerin metâfı hâline gelir. Her hâlde semâ sakinleri de yerdekilere gıpta etmeye dururlar.

Minarelerden yükselen o lâhûtî âvaz, bazen bize bir sûr sesi gibi gelir, uyarır hepimizi içinde bulunduğumuz dünyevîlikten; akseder dil ve dudaklarımıza o büyülü kelimeler; mırıldanırız aynı şeyleri hep beraber ve sihirli bir koro oluşur bulunduğumuz kuşakta.

Şehbal açar peygamber unvanı Hakk'ı yâd etmenin yanında. Dalgalanan bir bayrağa dönüşür gökyüzünde bu altın sesler; onların gölgesinde ötelere açılma hissi belirir sinelerimizde; belirir de, ne zaman mâbede yürüsek, kanatlarını germiş, semânın derinliklerine doğru açılan kuşlar gibi sanırız kendimizi.

Minarelerin sesini, bazen yitirdiğimiz Cennet'e bir çağrı gibi duyar ve koşarız binlerce yıllık yitiğimizi bulmaya, o öldüren hasretten kurtulmaya doğru: Minareler "Allah büyüktür!" der, biz de Firdevs'e gidiyor gibi mâbede yürürüz. Onlar gürler "kelime-i şehadet"le, biz de "İşte hedef bu!" der köpürürüz gönülden. Onlar haykırır o Sonsuz Nur'u, ışık yağar öteden gözlerimize, gönüllerimize. Ardından "Yürüyün Hakk'ın rahmet ufkuna, meleklerin istiğfar sağanağına!" diye inler minareler; coşarız pür heyecan bir kere daha ve günahlardan arınmaya yürürüz. Ürpeririz "Haydin kurtuluşa!" sesleriyle, duyarız duyulmadık neş'e ve inşirahı, koşarız namazgâha çocuklar gibi sevinçle...

Minareler hep aynı şeyleri söyleseler de, değişik kesimlerce birbirinden çok farklı algılanır bu sesler: Çocuklar, bir ninni gibi dinler; hasta ve alîller, Hakk'a teveccüh daveti şeklinde yorumlar; yaşlılar, rahmetle tüllenen bir âleme hazırlanma tenbîhi olarak algılar; gençler, iradelerini hatırlatma çağrısı gibi duyarlar bu sesleri. Evet, kelimeler-sesler aynı olsa da duyup değerlendirmelere göre farklı farklıdır minare seslerinin ruhlara çarpıp yankılanışı. Anne sesleri gibi rikkatle okşar-geçerler körpe dimağları; şefkatle kucaklarlar dertle kıvrananları; yıldırımlar gibi gürlerler feverandaki duyguların tepelerinde ve herkese onların ufku itibarıyla demet demet mesajlar sunarlar; onlar, gönüllere sundukları bu şeyleri bir daha kimsenin söküp atamayacağı şekilde de âdeta altın çivilerle mıhlarlar. Fecrin ışıktan sinyalleriyle başlayıp tâ yatma zamanına kadar devam edenbu uhrevî nağmeler, inanan gönüllere kâse kâse mûsıkî kevserleri sunar durur ve üst üste zevk fasılları yaşanır bütün bir gün...

Bazen minarelerin sesleri, birer kıvılcım gibi gönüllerimizin üzerine saçılır ve ardından hayallerimizde sönmeyen birer meş'aleye dönüşür.. bulunduğumuz yerle varacağımız ufuk arasındaki bütün mesafeleri aydınlatarak, korku ve endişelerimizi siler, süpürür, götürür ve gönüllerimizde apak yol mülâhazaları ve hedef iştiyakı uyarır. Hatta, bazen alır bizi tâ teşrî çağında gezdirir; Nebi (sallâllahu aleyhi ve sellem) mescidine ulaştırır; Bilâl'in (radıyallahu anh) sesiyle buluşturur ve bize âdeta zaman üstü olmanın hazlarını duyurur; duyurur da ilklerle ezan seslerini paylaşır gibi olur ve kendi kendimize: "Bu ses onların sesi, bu velvele de onların velvelesi; öyle ise bütün bunların bir arkası da olmalı..." diye mırıldanır; "tayy-ı zaman" "tayy-ı mekân" yapmış gibi o aydınlık günleri bütün tarâvetiyle şu yaşadığımız zamanla iç içe duyar ve böyle bir bahtiyarlığa bir kere daha "eyvallah" çekeriz.

Minarelerin sesi çok defa bize, bezm-i ezeli, "bîkem u keyf" Hak'la muhavereyi, ruhlarımızın O'na verdiği sözü hatırlatır; hatırlarız "Elestü bi Rabbiküm = Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" istintâkını; cevaplarız fiilen "Evet Rabbimizsin." diyerek. Sonra da O'na en yakın duracağımıza inandığımız bir rasat noktasına koşar, en içten inleyiş ve sızlanışlarla yenileriz ahd ü peymanlarımızı, bir kere daha yeni bir vefa faslına "vira bismillâh" diyerek.

Bazen minarelerin sesi, o kadar dokunaklı, o kadar derin ve o denli büyüleyici bir ahenge ulaşır ki, en katı kalbler bile dayanamaz da muvakkaten dahi olsa onlar da kapı aralayıverirler.. ve akar bütün teşne gönüllere en güzel semâvî kelimelerle örgülenmiş ses hevenkleri; akar ve birer ruh gibi bütün insanî duyguları tesiri altına alır. Sûr sesi almış gibi canlanır vicdanlarımız, dirilir iradelerimiz ve koşarız böyle bir imtiyazla serfiraz olmanın hakkını eda etmeye.

Bazen minarelerin sesi bir meltem yumuşaklığıyla dalga dalga her yana yayılır; derken üstümüzde yağmur yüklü bulutlara dönüşür. Sonra da "çiy" noktasına ulaşmış nem habbecikleri gibi dökülmeye durur başımızdan aşağı. Meleklerin kanat seslerine karışmış

gibi başımızdan aşağı boşalan bu nağme ve ışık tufanı karşısında kendimizi âdeta bir ziya çağlayanı içinde sanırız. Alır götürür bu ışık çağlayanı bizi yolların Cennet'e açıldığı kavşağa. Tetikler iştiyaklarımızı, heyecan salar sinelerimize; benliğimizin hudutlarını aşıyor gibi oluruz ve kanatlanırız mevcudiyetini vicdanlarımızda duyup hissettiğimiz Firdevslere doğru.

Minarelerin bu olabildiğine tatlı, içli ve biraz da "dâüssıla" edalı seslerini her duyuşumuzda, annelerimizin şefkat kokan neferlerini ve o yumuşaklardan yumuşak ninnilerini duyar gibi olur, kendimizi hülyalarımızın oluşturduğu o engin şefkate salar; sonra da gönüllerimizin derd ü hicranını dökmeye durur; çocuklar gibi içimizi çeker ve ne hülyalara dalarız!

Bizim için ezanlar her zaman, gönüllerimizle konuşan sihirli birer beyan olmuştur. Minareler ne zaman onlarla gürlese, ruhlarımızı kendi iklimlerine çeker, onları kendi dünyalarında dolaştırır, herkesle, onların anlayabilecekleri bir dil kullanarak konuşur ve ne yapıp yapıp kendilerini onlara ifade ederler. Bu seslerin ne mânâya geldiğini, neye çağırdığını, niye çağırdığını bilenler bilir ve her zaman onu/onları severler; bu itibarla da minareler o lâhûtî sesleriyle ne zaman gürleseler, onlar da soluklarını tutar ve derin bir haşyetle o sesleri mırıldanmaya dururlar. Bu seslerin aynı ölçüde onlara âşinâ olmayanlar üzerinde de ciddi tesirleri söz konusudur. Hele onlar içten, samimi, usta bir sesle ve gönül-dil uyumuyla icrâ ediliyorlarsa.. evet, işte o zaman:

Gök nura gark olur nice yüz bin minareden,
Şehbal açarak (açınca) Ruh-u Revân-ı Muhammedî..
Ervah cümleten görür "Allahu Ekber"i,
Akseyleyince arşa lisan-ı Muhammedî.

(Yahya Kemâl)

mazmununca arz u semâ inler o soluklarla; inler de çok defa biz bu fâni seslerin ötelere bir şeyler ifade etme gayretiyle insan üstü

bir hâl aldıklarını tahayyül eder ve bu nefeslerde âdeta birer sermediyet şîvesi duyar gibi oluruz. Bu ses ve bu mutasavver şîve uykuda olan bütün hislerimizi uyarır; bizi lezzetten haşyete, vazife şuurundan haz alaşımlı mehabet ufkuna çeker, gönüllerimize beşiklerin başında mırıldanan ninniler safvetinde en masum zevkleri duyurur.

Bir ân gelir ki, bizim bulunduğumuz zaman dilimi itibarıyla bütün minareler seslerini keser; ama müezzin, uhrevî heyecanlarımızın biraz daha devam etmesi için farklı fasıllarla gönlünün dilinden daha değişik şeyler meşk etmeyi sürdürür: Kametle bizi Hak karşısında divan durmaya çağırır.. yeri geldiğinde "tekbir" ve "tahmîd"de imama eşlik eder.. "Allahümme Ente's-Selâm"la, mü'minlerin herkese esenlik vâdettiklerini haykırır.. gönüllerimizi, tesbih, hamd ü senâ ve tekbirle son bir kez daha şahlandırır ve bize başlarımızı döndürecek yeni yeni uhrevî pencereler açar; hem öyle bir açar ki, kendini bu çağlayana kaptırmış pek çok kimse, iç insiyaklarıyla Kudreti Sonsuz karşısında hemen diz çöker ve yakarışa geçer.

Kametten, böyle bir yakarış faslına kadar mâbedin içindeki ses-söz, harem dairesinde bulunuyormuşçasına olabildiğine yumuşak, ince, narin, haşyet edalı ve edep televvünlüdür. Hele bu sesler ve sözler hüşyar ruh ve ötelere açık gönüllerin iniltisi ise...

Biz ne zaman yer yer cemaatin de ses kattığı bu nazlı nağmeleri dinlesek, göklerin ruh ve mânâsının tıpkı şelâleler gibi üzerimize döküldüğünü ve bu hamd ü senâ, tesbih u tekbir zemzemesiyle banyo yapmış gibi arınmış ve hiffet kazanmış olduğumuzu sanırız.

Ezanla, kametle Hakk'ı ilana doymamış gibi sürekli bir şeyler bulup söyleyen bu sesler, bazen okudukları evrâd u ezkâr, münâcât ü naatlar ve bunların her birine göre başvurdukları eski-yeni makam ve usullerle her ağızlarını açışlarında bize dünyalar dolusu altın mülâhazalar bahşetmiş gibi olurlar; bizi şanlı geçmişimizin yamaçlarında dolaştırır; kendi düşünce dünyamızın mefkûre atlasında

konuk eder; bugünkü şîveyi dünkü üslûbuyla harman yaparak bize gönüllerimizi büyüleyen değişik ses ve söz demetlerinden ne buketler ne buketler sunarlar.

Evet biz, bu ses ve bu sözlerde mübarek bir milletin bütün bir geçmişini, bu koskoca geçmişte oluşup gelişen değişik değerler manzumelerini görür, duyar, dinler; o dağlar cesametindeki millî vâridatımızın –hayallerimizde olsun– temâşâsıyla âdeta mest olur ve kendi kendimize: "Meğer ne âlî bir kavimmişiz!" diye mırıldanırız; mırıldanırız zira, minarede başlayıp mâbedin içinde noktalanan bu sesler bazen o kadar mazi televvünlü, o kadar millî ve o kadar bizden birer nağme gibi duyulur ki, bu ses ve bu sözlerin her bir demetinde bütün tarihimizi ve onun arkasındaki atalarımızın o enginlerden engin his ve heyecanlarını duyuyor gibi olur ve kendimizi onların arasında sanırız; sanırız da bu seslerin ve bu sözlerin bitmesini hiç mi hiç istemeyiz.

Ama her şey gibi, onlar da mevsimi gelince bizim bulunduğumuz yer itibarıyla biter ve yerlerini büyülü bir sükûta terk ederler. Biraz mutmain biraz da buruk olarak ayrılırız olduğumuz yerden. Ayrılırız mağribe doğru açıldıkça yeni ses hevenklerinin yükseliyor olduğu tahayyülleriyle ve "Nasıl olsa bu sesler bir müddet sonra gelip yine minarelerimizde gürleyecektir." tasavvurlarıyla...[243]

Nafile Namazlar

Farz namaza konsantre olma adına önem taşıyan bir diğer unsur da ondan önce eda edilecek sünnet namazlarıdır. Sünnet namazlar, farz namazda insanın yüreğinin daha bir dolup ayrı bir dolgunluğa ulaşması adına atılan adımların bir diğerini teşkil eder. Başka bir ifadeyle, henüz farzla gerçek kurbet enginliklerine açılmadan evvel, ılgıt ılgıt ilahî rahmet esintileriyle ruhların bir kere daha kuşatılması, o ana kadar abdest ve namazla adım adım derinleştirilen konsantrasyonun bir kere daha kontrol edilmesidir. Böylece insan, sünnetlerle biraz daha mesafe almış ve Allah'a biraz daha yaklaşmış olacaktır.

---

[243] M. Fethullah Gülen, Örnekleri Kendinden Bir Hareket, s. 205

Bilindiği gibi, farz namazların dışında kılınan namazların hepsine nafile denir. Bunların bir kısmı günlük beş vakit namaza bağlı olarak kılınır ki, bunlar sabah namazının sünneti, öğle namazının ilk ve son sünnetleri, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının sünnetleridir. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), çeşitli hadislerinde, bu nafileler üzerinde durur ve onların önemini uzun uzadıya anlatır. Revâtib sünnetler de denilen bu nafile namazlar, bir hadis-i şerifte toplu olarak zikredilir ve: "Her gün on iki rekâta kim devam ederse, Allah ona cennette bir ev bina eder." buyrulur. Sonra da bu on iki rekâti şöyle sayar Allah Resulü: "İkisi sabahtan, dördü öğleden önce, ikisi öğleden sonra, ikisi akşamdan sonra, ikisi de yatsıdan sonra."[244] Diğer hadislerinde ise, bu nafilelerin faziletini ayrı ayrı anlatır. Meselâ; sabah namazının iki rekât sünnetiyle alâkalı: "Sabah namazından önce kılınacak iki rekât nafile namaz dünyanın tamamından daha hayırlıdır." buyurur ve: "Sizi atlılar kovalayacak bile olsa o iki rekâti terk etmeyin."[245] diyerek ne kadar önemli ve faziletli olduğunu bildirmiştir..

Yine Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), öğle namazı nafileleri için: "Kim öğleden önce dört, öğleden sonra da dört (rekât nafile) kılarsa, Allah onu ateşe haram eder"[246] buyurur. Aynı şekilde ikindi namazı sünneti için: "İkindiden önce dört rekât nafile kılan kimseye Allah rahmetini bol kılsın."[247]; akşam namazı sünnetini anlatırken de: "Kim akşam namazından sonra hiç konuşmadan iki rekât kılarsa, namazı illiyyûna yükseltilir."[248] buyurur.

Beş vakte bağlı olarak kılınmayan nafileler ise, teheccüd (gece) namazı, kuşluk namazı, evvâbin namazı, Ramazan ayı boyunca kılınan teravih namazı, küsuf namazı, istiska (yağmur) namazı, tahiyyetü'l-mescid namazı, istihare namazı, hacet namazı, tesbih namazı.. gibi namazlardır. Bu namazlar ileride detaylı olarak işlenecektir.

---

[244] Tirmizi, Salât 206; Nesei, Kıyamu'l-leyl 66

[245] Buharî, Teheccüd 27; Müslim, Salâtu'l-Müsafirin 96

[246] Ebu Davud, Salât 296; Tirmizi, Salât 317

[247] Ebu Davud, Salât 297; Tirmizi, Salât 318.

[248] Feyzu'l-Kadir, 6/167.

Nâfileler Farzları Tamamlar

Aslında nafile namazlar, "cebren li'n-noksan" teşrî kılınmıştır. Bunun manası şudur; onlar farzlarda meydana gelecek herhangi bir eksikliği gidermek için eda edilir. Haddizatında cebir, herhangi bir yara-bere üzerine sarılan sargı demektir. Dolayısıyla bizim, beş vakit namazla birlikte onlara tahsis edilen revatib sünnetleri eda etmemiz, manevî ve ruhî hayatımızda meydana gelen çeşitli yaraları tedavi edecek, günahlarımıza keffaret olacak ve kıyamette eksik olan farz namazların yerine sayılmak suretiyle cennete girmemize vesile olacaktır. Allah Resulü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu hakikati ifade eden bir hadisini, Hureys İbni Kabîsa (r.a.) rivayet ediyor: "Medine'ye geldim ve: "Ey Allah'ım! Bana salih bir arkadaş nasip et!" diye dua ettim. Derken Ebu Hureyre'nin (radiyallahu anh) yanına oturdum. Kendisine: "Ben, Allah'a bana salih bir arkadaş nasip etmesi için dua ettim. Bana, Resulullah'tan işittiğin bir hadis söyle! Olur ki Allah Teâlâ ondan faydalanmamı nasip eder!" dedim. Bunun üzerine dedi ki: "Ben, Resulullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini işittim: "Kıyamet günü, kişi amelleri arasında önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bu hesap bozuk olursa, hüsrana düştü demektir. Eğer farzında eksiklik çıkarsa Rab Teâla: "Bakın, kulumun (defterinde yazılmış) nafilesi var mı?" buyurur. Böylece, farzın eksikleri nafile (namazları) ile tamamlanır. Sonra, bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir."[249]

Kurbet-i İlahîye Vesile Olur

Nafile namazların bir diğer manası ise, kurbet-i ilahî'ye (Allah'a yaklaşma) vesile olmasıdır. Cenab-ı Hakk'a kurbiyet kazanma, O'nun sevgi dairesi içine girme demektir ki, Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir hadis-i şeriflerinde bu hakikati şöyle ifade ederler: "Allahü Tealâ buyuruyor ki: "Her kim Benim velîlerimden bir velîye düşmanlık ederse, şüphesiz Ben ona îlân-ı harp ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili hiçbir şey ile Benim kurbiyetime mazhar olamaz. Bir de kulum nafileler ile Bana yaklaşır ha yaklaşır ve nihayet öyle bir hâle gelir ki, artık Ben onu severim. Onu sevince de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutup yakalayan eli ve yürümesine vasıta olan ayağı olurum (Hâsılı; onun

[249] Tirmizi, Salât 305; Nesei, Salât 9.

işitmesi, görmesi, tutması, yürümesi doğrudan doğruya meşîet-i hâssa dairesinde cereyan etmeye başlar). Böylesi bir kul Benden bir şey isterse istediğini muhakkak ona veririm. Bana sığınırsa onu hıfz ve sıyânetim altına alırım."[250] Evet insan, nafilelerle Allah'a yaklaşır, O'nun sevgisine mazhar olur. Allah Teâlâ bir insanı sevince, onu başkalarına da sevdirir.

Dereceleri Yükseltir

Yine nafile ibadetler, kulun bir kısım günahlarına keffaret olması hasebiyle, ona bir çeşit derece de kazandırır. Bu yüzden vaktinde eda edilen her nafilenin ayrı bir değeri vardır. Muhbir-i Sâdık, meselâ kuşluk namazıyla alâkalı bir hadislerinde: "Her gün, sizin her bir mafsalınız için bir sadaka terettüp etmektedir. Her tesbih (sübhanallah) bir sadakadır. Her tahmid (elhamdülillah) bir sadakadır, her bir tehlil (La ilahe illallah) bir sadakadır. Emr-i bi'l-maruf bir sadakadır. Nehy-i ani'l-münker de bir sadakadır. Bütün bunlara kişinin kuşlukta kılacağı iki rekât namaz kâfi gelir."[251] buyurur.

Demek Allah (c.c.), her nefes alış verişimizde hayatımızı bizlere iki defa bağışlamaktadır. O halde, hayatımızı idam sehpasından her defasında bizlere geri bağışlayan Allah'a şükretmemiz gerekmez mi? İşte, Allah'ın formüle edip belli bir şekle koyduğu namaz, hususiyle de nafileler, O'na karşı böyle bir şükrü eda etme imkânını bizlere bahşetmektedir.

Namazın Farzları ve Vacipleri

Namazdaki her bir rüknün ayrı ayrı hikmetleri vardır; namaza başlamak için söylenen tekbirden, ondan ayrılmak için verilen selâma kadar yapılan her hareket bir rükündür ve her birinin kendine has manası vardır. Dolayısıyla bütün rükünlerin hassasiyetle, -fıkhî ifadesiyle tadil-i erkanla- yerine getirilmesi gerekir. Meselâ; bir jimnastik salonu düşünülecek olursa, orada hareket yaptıran şahıs, salondaki insanlara elini, kolunu, bacağını şöyle tutacaksın, böyle hareket ettireceksin şeklinde komut verir ve yapılan hareketlerin jimnastik tekniğine uygun şekilde yapılmasını sağlar. Çünkü hususiyle bir kısım arızalara karşı tavsiye edilen hareket-

---

[250] Buharî, Rikak 38.

[251] Müslim, Müsafirin 84; Ebu Davud, Salât 301.

lerde, tekniğine behemehal riayet etme zarureti vardır; dolayısıyla o hareketlerin, terbiyecilerin öğrettiği şekilde yapılmaması halinde, bir kısım sakatlıkların ve arızaların meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Namazı bir jimnastik hareketinden ibaret görmek yanlış olur; fakat onda da îfa edilmesi gereken bir kısım rükünler vardır ki, onların kemal-i hassasiyetle yapılıp yerine getirilmesi şarttır.

Sahih ve eksiksiz bir şekilde kılınabilmesi için namazın birtakım farzları ve vacipleri (sıhhat şartları), sünnetleri ve adabı bulunmaktadır. Farzlara riayetsizlik, namazın bozulmasına yol açar.

Namazın vaciplerinden biri sehven/unutularak terk edilmişse sehiv secdesi yapmak gerekir. Eğer kasten terk edilmişse, namazın iade edilmesi yani yeniden kılınması gerekir.

Sünnet, Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) devamlı olarak yaptığı (muvâzebe) ve bir mazeret olmaksızın terk etmediği şeydir. Namazda "Sübhâneke" okumak bu manada sünnettir. Sünnetin yapılmasına sevap verilmekle birlikte terk edilmesine ceza (ikab) yoktur, sadece kınama ve sitem (itab) vardır.

Edep (çoğulu âdâb), Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) devamlı olmaksızın zaman zaman yaptığı şeylerdir. Namazın farz, vacip, sünnet ve edebleri aşağıda sırasıyla açıklanacaktır.

Namazın Farzları

Namazın on iki farzı vardır. Namazın farzları, namazın dışındaki farzlar ve namazın içindeki farzlar olarak iki gruba ayrılır. Namazın dışındaki farzlar, namazdan önce ve namaza hazırlık mahiyetinde olduğu için "namazın şartları" olarak adlandırılır. Namazın içindeki farzlar ise, namazın varlığı ve tasavvuru kendisine bağlı olduğu, yani bu farzlar namazın mahiyetini oluşturduğu için "namazın rükünleri" adını alır. Bunlar namazı oluşturan unsurlardır. Namazın farzlarından herhangi birinin eksikliği durumunda namaz sahih olmaz. Buna göre;

a) Namazın şartları

Hadesten taharet, Necasetten taharet, Setr-i avret, İstikbâl-i kıble, Vakit, Niyettir.

b) Namazın rükünleri

İftitah tekbiri, Kıyam, Kıraat, Rükû, Secde, Ka'de-i ahîre, şeklinde sıralanır.

Namazın Şartları

1. Hadesten Taharet

Hades, genel olarak hükmî kirlilik, hadesten taharet de bu hükmî kirlilikten temizlenme demektir. Abdestsizlik durumu yani namaz abdestinin olmayışı ve cünüplük hali, dini literatürde "hades" yani hükmî kirlilik olarak nitelendirilir. Hadesten taharet, namaz abdesti olmayan bir kimsenin abdest alması, gusül yapması gereken bir kimsenin gusül etmesi yani boy abdesti alması demektir. Bu çeşit taharet, maddî kirleri giderme, beden sağlığını koruma gibi birçok yararı içinde bulundursa da, esas itibarıyla başka hikmetlere mebnî dinî muhtevalı ve ibadet içerikli (taabbüdî) bir temizliktir.

Bilinen namaz abdestinin olmaması durumu, küçük hades olarak; cünüplük, âdet görme (hayız) ve lohusalık gibi, gusül yapmayı gerektiren durumlar ise büyük hades olarak adlandırılır.

Cünüp olan kimseler, boy abdesti almadan namaz kılamazlar. Aynı şekilde âdet yahut lohusalık halinde olan kadınlar da bu halleri devam ediyorken namaz kılamazlar. Bu halleri sona erdikten sonra, namaz kılabilmek için boy abdesti almaları gerekir. Boy abdesti almak için su temin edemeyen veya su bulduğu halde bu suyu kullanma imkânı bulamayan-daha önce teyemmüm bahsinde geçmişti- kimseler teyemmüm ederler. Aynı durum, namaz abdesti almak için su bulamayan kimseler için de geçerlidir. Tilavet ve şükür secdesi için de hadesten temizlenmiş olmak yani abdestli bulunmak şarttır.

Özel durumlarında kadınlar namaz ve oruç gibi ibadetlerden muaftır. Kur'ân-ı Kerim'de hayız durumunun bir eza ve rahatsızlık hali olduğu bildirilmekte ve erkeklerin bu durumdaki eşleriyle cinsel ilişkide bulunmaları yasaklanmaktadır. (Bakara, 2/222) Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem) bu durumda olan kadınların namaz kılmayacaklarını ve

oruç tutmayacaklarını açıklamıştır. Kadınlar bu dönemlerinde kılamadıkları namazları kaza etmeyecekler, fakat tutamadıkları oruçları kaza edeceklerdir.

2. Necâsetten Taharet

Necasetten taharet, vücut, elbise ve namaz kılınacak yerin, -insan kanı ve idrarı, at, koyun gibi hayvanların idrar ve dışkıları gibi- dinen pis sayılan şeylerden temizlenmesi demektir. Necaset (pislik) iki çeşittir:

a. Ağır Necaset (Necaset-i Galîza)

b. Hafif Necaset (Necaset-i Hafîfe)

Bu ayırım, pisliğin az veya çok oluşuna göre değil, namazın sıhhatine mâni olup olmayan miktarına göre yapılmaktadır. Yoksa pislik, ister galiz olsun, ister hafif olsun eşyayı kirletmekte birbirine eşittir. Meselâ, bunlar az miktarlardaki bir suyun içine düşseler, o suyu derhal necis (pis) ederler. Artık o sudan abdest almak caiz olmaz.

Hangi Şeyler Galiz (Ağır) Necâsetten Sayılır?

Galiz necâsetten sayılan maddeleri şöylece sıralayabiliriz:

* İnsan vücudundan çıkan ve abdest veya gusül almayı gerektiren her şey: idrar, dışkı, meni, mezi, vedi, kan, irin, sarı su, ağız dolusu kusmuk, hayız-nifas ve istihaze kanları gibi..

* Eti yenmeyen hayvanlarin idrarları, ağız salyaları ve tersleri.. Ancak eti yenmeyen hayvanlardan çaylak, kartal, atmaca gibi kuş cinsinden olanların pislikleri, hafif necâsetten sayılmaktadır.

Eti yenmeyen hayvanlardan, sadece kedinin salyası ve artığı temiz kabul edilmiştir. Kedi, insanlarla çok düşüp kalktığından, ev eşyasına her zaman dokunduğundan ve insanın elini, v.s. yaladığından, insanlara güçlük olmaması için, dinimiz onun salyasını ve ağzını pis saymamıştır. Nitekim Resûlüllah Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem), bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

“Kedi pis değildir. O sizin etrafınızda çok dolaşanlardandır.” (Ebu Davud, Taharet, 38; Tirmizi, Taharet, 69)

* Bütün hayvanların akan kanları..

* Eti yenen hayvanlardan tavuk, kaz, ördek ve hindi gibi kümes hayvanlarının tersleri..

Eti yenen hayvanlardan serçe, güvercin gibi havada pisleyen kuşların tersleri, temiz kabul edilmektedir.

* "Meyte" tabir edilen leşler, yani, karada yaşayıp besmele ile boğazlanmaksızın ölen kanlı hayvanlar ve bunların tabaklanmamış derileri..

Hayvan boğazlanarak öldürülmekle beraber, bu boğazlama işlemi dinin tarif ettiği şekilde yerine getirilmemişse, bu hayvan da leş (meyte) hükmündedir, pis sayılır, eti de yenilmez. Hayvanı boğazlarken kasden, bile bile besmeleyi terk etmek gibi. Unutularak besmele terk edilmiş ise, bunda bir sakınca yoktur.

* Alkollü içkiler (şarap vs.). Sarhoşluk verici maddelerin içilmesi haram olduğu gibi, onların değdiği beden veya elbise ile namaz kılmak da doğru değildir. Zira bunlar necis (pis) hükmündedir. Ayrıca kolonya ve ispirto gibi maddeler de alkol içerdiklerinden necaset-i galiza olarak değerlendirilmiş ve el ayası (avuç içi) miktarını aştığında onunla namazın sahih olmadığı bildirilmiştir. Kolonyanın, ıslattığı yerden, rüzgâr dokunması veya sıcaklık sebebiyle uçup gitmesi, temizlik için kâfi değildir. Mutlaka o yerin yıkanması şarttır. Alkol içeren maddelerden kaçınmak en selâmetli yoldur.

Galiz Necasetten Namazın Sıhhatine Mâni Olan Miktar Ne Kadardır?

Bu pisliğin, kuru veya yaş bir madde olup olmamasına göre, namazın sıhhatine mâni olan miktar değişir. Şöyle ki: Galiz necâset tabir edilen ağır pislik, kuru bir madde ise, bir dirhem, yani, üç gramdan az olmalıdır. Üç gramdan fazlası, namazın sıhhatine mâni olur. Eğer yaş bir madde ise, el ayası dediğimiz avuç içinden daha geniş bir alana yayılmamış olması şarttır. El ayasından fazla bir kısmı bulaşmış olan pislik, namaza mânidir. Namaz kılabilmek için bu miktardaki pisliklerden temizlenmek farzdır. Bu miktarlardan aşağı olan pislikler, namazın sıhhatine engel teşkil etmez. Ancak yine de bu miktar pisliğin - eğer mümkünse – yok edilmesi sünnettir.

Hafif Necâsetten Sayılan Maddeler Nelerdir?

* Atların ve etleri yenen koyun, geyik gibi ehlî veya yabanî hayvanların idrar ve tersleri.. Katır ve merkep tersleri ihtilâflıdır. Bunları galiz necâset sayan olduğu gibi, hafif necâset sayanlar da vardır.
* Etleri yenmeyen hayvanlardan atmaca, çaylak, kartal gibi havada tersleyen vahşî kuşların tersleri.. Güvercin ve serçe gibi eti yenen kuşların tersinin ise, temiz olduğu daha önce geçmişti.

Hafif Necâsetin Namaza Mâni Sayılan Miktarı Ne Kadardır?

Hafif necâsetlerde ölçü, pisliğin, bulaştığı elbisenin veya uzvun dörtte birini kaplamasıdır. Miktar dörtte birden az olursa namaza mâni olmaz. Çok olursa, namazın sıhhatine mânidir. Yıkamak farz olur. Ancak, ibâdete mâni olmayacak miktarda da olsa, galiz ve hafif her türlü necâsetten temizlenmek dinin ruhuna uygun bir davranış olur. Peygamber Efendimiz, "Temizlik imanın yarısıdır."[252] buyururken, temizliğe dikkat edenlerin kuvvetli bir îmana sahip olduklarına işaret etmiştir. Bu itibarla ister necâsetin galiz kısmından, isterse de hafif cinsinden olsun, kirlenen yerleri imkanlar ölçüsünde temizlemeye çalışır, her ne kadar namaza mâni olmayacak miktarda da olsa, yine tertemiz bir beden ve elbise ile ibadet etmeyi isteriz. Kaldı ki, namaza mâni olmayacak miktardaki pisliğin de temizlenmesi gerekir.

3. Setr-i Avret

Avret, insan vücudunda başkası tarafından görülmesi ayıp veya günah sayılan yerlerdir. Setr-i avret, avret sayılan yerleri örtmek demektir. Avret yerlerinin namazda olduğu gibi, namaz dışında da örtülmesi ve başkalarına gösterilmemesi gerekir.

Erkek için avret, yani örtülmesi gereken yerler, göbekten diz kapağının altına kadarki bölgedir. Buna göre diz kapağı da avretten sayılır, gösterilmesi caiz değildir.

Kadın için avret, yüz, el ve ayak dışındaki bütün vücuttur. Onlar, yüzlerini namazda örtmedikleri gibi, ellerini ve ayaklarını da açık bulundura-

---

[252] Müslim, Taharet, 1

bilirler. Saçlarıyla beraber başları, kolları ve bacakları örtülü bulunur. Buraları örtmek farzdır.

Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve selem) "Allah, büluğa ermiş kadının namazını başörtüsüz kabul etmez"[253] ve "Kadın bulüğ çağına erince elleri ve yüzü dışında kalan yerlerinin başkasına görünmesi helal olmaz."[254] şeklindeki hadisleri göz önüne alınınca, başörtüsüz kılınan namazın geçerli olmayacağı anlaşılır.

4. İstikbâl-i Kıble

İstikbâl-i kıble, namaz kılarken kıbleye yönelmek demektir. Müslümanların kıblesi, Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Kâbe denilince sadece bilinen bina değil, bunun yanında, hatta daha öncelikle bu binanın bulunduğu yer kastedilir. Kâbe'yi gözüyle gören kişi, bizzat Kâbe'ye yönelir. Kâbe'den uzakta olan kişinin ise yönünü Kâbe'nin bizzat kendisine denk düşürmesi şart değildir. Onun bulunduğu tarafa yönelir, yüzünü ve yönünü o tarafa çevirir. Namazda kalb, mâsivadan (Allah'tan başka her şeyden) sıyrılıp yalnızca Allah'a yönelmelidir. Elbette Allah herhangi bir yönle kayıtlı ve sınırlı değildir. Fakat, kalbin huzur ve sükûnetini sağlamak bakımından, namazda herkesin yöneleceği bir yönün tayin edilmesi, belirlenmesi gerekir. Zâhirde, yüzümüzü Allah'ın evi olan Kâbe'ye çevirdiğimiz gibi, bâtınen de, Allah'ın nazargâhı olan kalbimizi, gönlümüzü başka şeylerden çekip alarak, arındırarak yalnız Allah'a yöneltmeli, Allah'tan başka şeyleri kalbden atmalıyız.

Mümin, namaz için bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra, kıbleye yönelir. Zira o, -bazı zaruret durumları hariç- bütün namazlarında Kâbe'ye yönelmekle memurdur. Bu emir, "Her ne taraftan yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Her nerede olursanız yüzünüzü ona doğru döndürün." (Bakara, 2/149,150) ayetleriyle sabittir. Çünkü Kâbe, sırf Allah rızası için yapılmış bir Beyt-i Atik (en kıdemli ev); yeryüzündeki diğer mescitler de, ona teveccüh etmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm, Hz. İbrahim ve İsmail'in beşerin kıyamete kadar yeryüzünde kıblegâhı, Sidretü'l-Müntehâya kadar da meleklerin metafı (tavaf yeri) olan Beytul-

---

[253] İbn Mace, Tahare, 132; Tirmizi, Salat, 160; Müsned, IV, 151, 218, 259.

[254] Ebu Davud, Libas, 31.

lah'ı taş taş üstüne koyup bina etmelerine atıfta bulunarak: "Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: "Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun!" diye emretmiştik"(Bakara, 2/125) buyurur.

Mümin, bu kudsiyetteki Kâbe'ye teveccüh etmekle, sanki Allah'ın huzurunda içindeki bütün kötülükleri dökmüş, kendisini de o günahların başında ağlıyor görür ve düşüncede bir adım daha ileri atarak, ahirete gidiyor ve orada hayatının hesabını vermek üzere dimdik kıyamda duruyor gibi tasavvur eder.

5. Vakit

Namaz günün belli zaman dilimlerinde yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Bu itibarla farz namazlar için vakit şarttır. Yine her bir farz namaza bağlı sünnet namazlar, vitir, teravih ve bayram namazları için de vakit şarttır. Bir farz namaz, vaktinin girmesinden önce eda edilemeyeceği gibi, vaktinin çıkmasından sonra da eda edilemez. Bir farz namazın vakit içinde kılınması "eda", vakti içinde namazdaki herhangi bir eksiklikten dolayı tekrar kılınması "iade", vaktinin çıkmasından sonra kılınması da "kaza" olarak adlandırılır.

Kaza, sadece beş farz namaz ve bir de vitir namazı için söz konusudur. Cuma ve bayram namazları ile sünnet namazlar kaza edilmez.

6. Niyet

Bütün ibadetlerde olduğu gibi namazda da niyet şarttır. Niyet aslen bir azimden ve kesin bir iradeden ibarettir. Kalbin bir şeyi kastetmesi ve bir işin ne için yapıldığını bilmesi demektir.

Namazla ilgili niyet, Yüce Allah'ın rızası için namaz kılmayı istemek ve hangi namazın kılınacağını bilmektir. Yapılan işlerin önemleri ve sevabları niyetlere göredir. İnsanın niyeti halis, sırf Allah rızası için olmalıdır. İnsan yapacağı bir ibadeti şuurlu bir halde yapmalıdır. Yapacağı işle, Allah rızası gibi, yüksek bir gaye gözetmeli ve gaflet içinde bulunmamalıdır.

Niyet kalbe aittir. Kalbden niyet olmaksızın dil ile yapılan niyet geçerli değildir. Namaza başlarken yapılacak olan niyetin illa dille söylenmesi yani niyet edilen şeyin telaffuz edilmesi şart değildir. Niyetin mahalli kalptir. Niyet, yapılacak olan şeyi kalbin kast etmesidir. Hanefî fıkıh âlimleri kalbin kastettiği o ibadete, dilin tercüman olmasını müstehap görmüştür. Yalnız İmam Rabbani'nin bu konuyla ilgili bir görüşü vardır; "Gafletin hüküm-fermâ olduğu şu devirde, niyet ağızla yapılmamalı, dilin telaffuzu terk edilmeli. Çünkü ağız bunu söylerken, asıl kalp yapması gerekli olan kastı terk edebilir."

Buradan hareketle, ağzı ile niyeti söylerken, kalbi ile de bu akdi yapacak ve namaz sonuna kadar şuurluca akdine sadık kalacak olanların Arapça veya Türkçe niyetini söylemesinde bir mahzur yoktur. Aksi halde, dil ile söyleyeyim derken kalp bundan gafil ise bu durum tehlikelidir. Bir müstehap yapayım derken, farz olan niyet terk edilmiş ve namaz batıl olmuş olur.

Namazlara Ait Niyetler

Farz namazlarla bayram ve vitir namazları kılınırken bu namazların vakitlerini belirlemek gerekir. Mesela "bugünkü sabah namazına" veya "bugünkü cuma namazına, bugünkü vitir namazına, bugünkü bayram namazına" diye niyet edilir. Sadece farz namaza niyet etmek yeterli değildir. Çünkü böyle bir niyetle farz namazlar tayin edilmiş olmaz. Ancak hangi namaz olduğu belirlenmeksizin vakit içinde: "bu vaktin farzını kılmaya" diye niyet edilmesi kâfi gelir. Rekatların sayısını niyet etmeye gerek yoktur. Cuma namazı vaktin farzı niyeti ile kılınmaz; çünkü asil vakit öğlenindir, cumanın değildir. Nafile namazlarda sadece namaza niyet etmek yeterlidir. Bununla birlikte vaktin ilk sünnetine veya son sünnetine niyet edilerek de kılınırlar. Bu namazların müekked veya gayri müekked olduklarını belirlemeye de gerek yoktur. Ancak teravih namazında ihtiyatlı davranarak, teravih namazının veya vaktin sünnetinin kılınmaya niyet edilmesi gerekir.

Cemaata yetişip de, imamın farzı mı, yoksa teravihi mi kıldırdığını bilmeyen kimse, farza niyet ederek imama uyar. Eğer imam farzı kılıyordu ise, imama uyan bu kimsenin farzı geçerli olur. Eğer imam teravih nama-

zını kıldırıyordu ise, ona uyan bu kimsenin namazı nafile yerine geçer. Yatsı namazından önce teravih kılınamayacağı için, teravih yerine geçmez.

Farz namaz kılınırken kazayı niyet etmek, kaza namazı kılınırken farza niyet etmek suretiyle namaz caiz olur. Mesela, bir kimse öğle namazının vakti çıkmamıştır düşüncesiyle öğlenin farzını yerine getirmeye niyet etse ve namazı tamamladıktan sonra öğle vaktinin çıkmış bulunduğunu anlasa, farza niyet ederek kılmış olduğu namaz, kaza yerine geçer.

Bir kimse öğle namazının vakti içerisinde hem öğle, hem de ikindi namazına niyet etse, bu niyet vakti girmiş olan namaz için geçerli olur.

Bir vaktin farzına niyet edilerek namaza başlanıp da sonra nafile kılıyormuş gibi bir zanla namaz tamamlansa, bu namaz o vaktin farzından sayılır. Çünkü namazın sonuna kadar niyetin hatırlanması şart değildir.

Bir kimse nafileye niyet ederek tekbir aldıktan sonra farza niyet ederek tekrar tekbir alsa, farz namaza başlamış olur. Tersinde de durum böyledir. Yine bir kimse öğle namazının farzına niyet ederek bir rekat kıldıktan sonra, ikindi namazının farzına veya bir nafile namaza niyet ederek tekrar tekbir alsa, öğle namazını bozmuş olur ve ikinci niyete göre namaza başlamış sayılır.

Cemaat halinde imama uyulduğu zaman da niyet edilmesi lâzımdır. “Allah rızası için bugünkü öğle namazının farzını kılmaya niyet ettim; uydum imama” denir. Bu şekilde bir niyet yapılmazsa, imama uymak geçerli olmaz.

Bir kimse namaza tek başına başlamışken imama uymaya niyet ederek diliyle tekrar tekbir alsa önceki namazını bozmuş ve imama uymuş olur.

İmama uyan kimsenin kılacağı namazı belirtmeksizin yalnız: “İmama uydum” veya “iktida ettim” diye niyet etmesi, tercih edilen görüşe göre yeterli değildir. İmamla beraber namaz kılmaya niyet edilmesi gerekir.

Bir kimse imama uymaya niyet edip namaza başladığı halde imam henüz namaza başlamamış ise bu şekildeki bir imama uyma geçerli değildir. Hatta “Allah” veya “Ekber” kelimesini imam daha bitirmeden kendisi bitirse yine imama uymuş olmaz. Fakat daha sonra tekrar imama iktidaya niyet ederek tekbir alsa bununla imama uymuş olur

Cemaatın tekbirleri imamın tekbirine yakın olmalıdır. İmam, daha Fatiha suresini bitirmeden tekbir alıp imama uyan kimse de, iftitah (başlangıç) tekbirinin sevabına yetişmiş olur.

Kendisine uyulan imamın kim olduğunu bilmek gerekmez. Hasan olduğu sanılan imamın, Bekir olduğu anlaşılsa, bu durum imama uyma niyetine bir engel teşkil etmez. Ancak Hasan'a uydum diye tayinde bulunarak niyet edildiği halde, imamın başkası olduğu anlaşılsa, imama uyma gerçekleşmemiş olur. Çünkü bu şekildeki niyet bir kayda bağlanmış olmaktadır.

İmam olan şahsın, imamete niyet etmesi gerekmez. Ancak kendisine uyacaklar arasında kadınlar da varsa onlara da imamlık yapmaya niyet etmesi gerekir. Bunun için "Ben bana uyanlara imamım" gibi bir niyette bulunursa kendisine kadınlar da uyabilir.

Namaz Vakitleri

Namazın Beş Vakte Tahsisi[255]

Namazın günde beş vakit olduğunu, hem Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden, hem de Efendimiz'in sünnetinden anlamak mümkündür. Biz, öncelikle Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden namazın beş vakit olduğuna dair işaretleri zikredecek, daha sonra da hadislerde bunun uygulamalarını göreceğiz.

a) Kur'ân-ı Kerim'de Beş Vakit Namaz

Beşer oluşumuzun gereği olarak bizler, mazhar olduğumuz şeyleri hemen unutuverir ve hatırlamaz oluruz. Bizi bizden daha iyi bilen Cenab-ı Hak, bu gafletimizi çok iyi bildiği için, günün yirmi dört saatini belli parçalara ayırmış ve bu parçaların belli bölümlerinde kendi huzuruna gelip, âdeta hesap verme havası içinde ve sahip olduğumuz nimetleri hatırlamamız için el-pençe divan durmamızı istemiştir. Çünkü kul, semt-i Uluhiyet'e yakın olduğu müddetçe hayret ve hayranlığı devam eder; O'ndan uzak kaldığı müddetçe de hayvanî duygular onun yakasını bırakmaz. İşte Cenab-ı Hak, bu gafleti kıralım diye: "Namaz belirli vakitlerde müminlere farz kılınmıştır." (Nisa, 4/103) buyurmakta ve bizleri belli vakitlerde namaz kılmaya davet etmektedir.

---

255 Namazın Beş vakte tahsisinin hikmetleri için bkz. 9.Söz, 21.Söz

Cenab-ı Hak başka bir ayet-i kerimede ise: “Haydi siz, akşama ulaştığınızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah’ı tesbih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur” (Rûm, 30/17-18) buyurmakta ve namazın günde beş vakit olduğunu bildirmektedir. Nâfi İbn-i Ezrak, Resuli Ekrem’in tefsir anlayışını İbn-i Abbas’tan dinlemiş olanlardan biridir. O: “İbn Abbas’a, beş vakit namaz Kur’ân-ı Kerim’de anlatılıyor mu, diye sorduğumda bana bu ayeti okudu ve ayette geçen tesbih kelimesinin namaz manasına geldiğini bildirerek, beş vaktin anlatıldığını haber verdi”[256] der. Evet, ayet açık bir şekilde gösteriyor ki, günlük namaz beş vakittir ve vakit bevakit kılınması gerekmektedir. Sadece İbn-i Abbas değil, pek çok sahabi bu ayet-i kerimeden aynı manayı anlamıştır.

Demek namaz, günde beş vakit olmalı.. ve kul günde beş defa Allah’ın huzuruna gelebilmeli ki kemale yükselme adına hız alabilsin; beş defa hayatın hesabını vermeli ki, gafleti izale edip Rabbiyle münasebet kurabilsin; edeble Rabbin huzurunda oturmasını bilmeli ki feyz-i akdesten gelen sırra, kalbi müheyya hale gelebilsin, letaifi bu işte oturaklaşsın, ruhunda bir zerafet ve nezaket hasıl olsun.. ve böylece hayvaniyete ait hususları sırtından atsın ve fuzulî bir yük taşımasın.

b) Hadislerde Beş Vakit Namaz

Namazın beş vakte tahsisi, sadece ayetlerde geçtiği şekilde kalmamış; Cenab-ı Hak doğrudan doğruya melek vasıtasıyla Efendimiz’e de talim buyurmuştur. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), İbn-i Abbas (r.a.)’ın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte bu hakikati haber vermektedir: “Cibrîl bana, Beytullah’ın yanında, iki kere imamlık yaptı. Bunlardan birincisinde öğleyi, gölge, ayakkabı bağı kadarken kıldırdı. Sonra, ikindiyi, her şey kendi gölgesi kadarken; akşamı, güneş battığı ve oruçlunun orucunu açtığı zaman; yatsıyı, ufuktaki aydınlık (şafak) kaybolunca; sabahı, şafak sökünce ve oruçluya yemek haram olunca kıldırdı. İkinci sefer öğleyi, dünkü ikindinin vaktinde, her şeyin gölgesi kendisi kadar olunca kıldırdı. Sonra ikindiyi, her şeyin gölgesi kendisinin iki misli olunca; akşamı, önceki vaktinde; yatsıyı, gecenin üçte biri gidince; sabahı, yeryüzü ağa-

[256] Kurtubi, el-Camiu Liahkami’l-Kur’an, 14/14.

rınca kıldırdı. Sonra da bana yönelip: "Ey Muhammed! Bunlar senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakti de bu iki vakit arasında kalan zamandır!" dedi." (Tirmizi, Salât 1; Ebu Davud, Salât 2.) Evet, biz, beş vakit namazın Efendimiz'in sünnet ve sözlerinde değişik açılardan çok net bir şekilde ifade edildiğini görürüz.

Hasılı; beş vakit namazın eda şekli Efendimiz'in öğrettiği surette günümüze kadar nasıl devam etmişse, namaz vakitleri de aynı şekilde devam etmiştir. Dolayısıyla Müslüman için beş vakit namaz nasıl mühimse, onları vaktinde kılmak da o kadar mühimdir. Başka bir ifadeyle namaz kılmak nasıl farz ise, onları vaktinde kılmak da öyle farzdır; yine namazı terk nasıl haramsa, onları vaktinden geriye bırakmak da haramdır. O halde, bütün namazların Efendimiz'in tespit buyurduğu vakitler içinde kılınması gerekmektedir. Sahabe, Allah Resulü'ne, en faziletli amelin ne olduğunu sorduklarında, Efendimiz'in saydığı üç esastan biri, "vaktinde kılınan namaz" olmuştur.[257] Yani vaktin namazla nurlanması, onunla değer kazanmasıdır.

Namazın Beş Vakte Tahsis Edilmesinin Hikmetleri

Sabah Vaktinin İfade Ettiği Mana

Fecr-i sadık da denilen ikinci fecrin doğmasından güneşin doğmasına, kadar olan süre sabah namazının vaktidir. Fecr-i sadık sabaha karşı doğu ufkunda tan yeri boyunca genişleyerek yayılan bir aydınlıktır. Bu andan itibaren yatsı namazının vakti çıkmış, sabah namazının vakti girmiş olur. Bu vakit aynı zamanda, sahurun sona erip orucun başlaması (imsak) vaktidir.

Biz, sabah vaktine fecrin tülûuyla birlikte yeni ve aydın bir güne kavuşma neşvesi içinde girer, biz de böyle bir gün gibi doğmuştuk deriz. Zira bu yeni gün, hem bizim anne karnına düştüğümüz günden, hem de kâinatın yaratılmasında geçen altı günün ilk gününden haber verir. Belli bir şeritten büyük saate doğru tırmanır, yani başımıza doğan bir günün fecrinden, anne karnına düşmemiz ânına, ondan da kâinatın yaratıldığı ilk güne intikal

---

[257] Bkz. Buharî, Mevakıt 5; Müslim, İman 137.

eder, Allah'ın (c.c.) nimetleriyle eteklerimizi doldurması adına bu günleri yaratmasını hatırlarız. Sonra da O'ndan onca uzaklığımıza rağmen, kurbiyetiyle bize yakın olmasını tazim, tekbir ve tesbih için huzura geliriz. İşte bu mana içinde eda edilen sabah namazı ne denli yerinde bir ibadettir.

Öğle Vaktinin İfade Ettiği Mana

Öğle namazının vakti, zeval vaktinden yani güneşin tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasından itibaren başlar, güneş tam tepedeyken eşyanın yere düşen gölge uzunluğu (fey-i zeval) hariç, her şeyin gölgesi kendisinin iki misline ulaşacağı zamana kadar devam eder.

Evet, öğle vakti, günlük işlerin kemale erdiği ve Allah'ın nimetlerinin doruğa ulaştığı anı hatırlatır. İnsan, o vakitte günlük işlerin sıkıntısından âdeta boğulacak hale gelir. Bu hengâmda o, bir taraftan bütün bu sıkıntıları atıp kurtulmak, diğer taraftan da günün o saatine kadar Rabbin başından aşağıya yağdırdığı nimetlere karşı şükürde bulunmak maksadıyla mescide koşar ve dünya işlerinden muvakkaten sıyrılarak bir nefes alma fırsatı bulur. Bütün bunlar, ruh için öyle bir teneffüstür ki, insan gerçekten ruhunu dinlese ve kalbinin atışlarına kulak kesilse, âdeta onda dersten bunalan talebenin teneffüse kavuşma heyecan ve helecanını duyacaktır. Yine Efendimiz'in: "Şiddet-i hararet cehennemin bir kabarmasıdır.."[258] buyurduğu öğlenin şiddetli hararetinin başları okşadığı zaman mescide koşma, Allah'a dehalet edip hiçbir gölgenin bulunmayacağı günde Rabbin gölgesi altına sığınma, Resulü Ekrem'in Livâü'l-hamd sancağı altına girme ferahlığı taşır. Bu manada öğle namazına gelme, cismaniyeti muvakkaten bırakıp kalbin feryadına kulak verme ve ruhun sesini dinlemedir ki, bu da ayn-ı huzur ve saadettir.

İkindi Vaktinin İfade Ettiği Mana

İkindi namazının vakti, öğle namazının vaktinin çıkmasından güneşin batmasına kadar olan süredir.

İkindi vakti, Güneş'in guruba meylettiği zamandır. Dolayısıyla bu vakit, insanlığın ihtiyarladığı anı ve son Peygamber Fahr-i Kâinat'ın tulûuy-

---

258 Buharî, Mevakıt 9, 10; Ezan 18; Bedü'l-Halk 10; Müslim, Mesacid 184.

la birlikte gurûbunu da hatırlatır. Biz, ikindiyi eda ederken, her şeyin gurûba doğru yüz tuttuğunu ve birkaç saat sonra yeryüzünde her şeyin silinip, kaybolacağını ve ayaklarımızdaki sızı, belimizdeki ağrı, başımızdaki beyaz tüylerle kendi nefsimizin de fâni olduğunu ve yavaş yavaş zevale doğru yaklaştığını anlarız. İşte tam ümitsizliğe ve inkisara düşeceğimiz böyle bir vakitte ezan sesi kulaklarımıza gelir ve bu fâni hayatı bâkileştirme yolunu bulduk diye sevinir, bu neşve ile namaza koşarız.

Akşam Vaktinin İfade Ettiği Mana

Akşam namazının vakti, güneşin batmasından başlayıp şafağın kaybolmasına kadar devam eden zamandır.

Şafak, İmam Azam'a göre, akşamleyin ufuktaki kızıllıkdan sonra meydana gelen beyazlıktır. İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ve diğer üç imama göre ve İmam Azam'dan diğer bir rivayete göre şafak, ufukta meydana gelen kızıllıktır. Bu kızıllık gidince akşam namazının vakti çıkmış olur.

Akşam namazını ilk vaktinde kılmak müstehabdır. Akşam namazının vakti dar olduğundan onu geciktirmek uygun değildir. Bu namazı, kızıllığın kaybolmasına kadar geciktirmemek gerekir.

Akşam vakti bir gurûb anıdır; gün biter, güneş batar ve biz ayrı bir zaman dilimine gireriz. Bu hal, yirmi dört saatlik bir günün ölümüyle birlikte bizim ölümümüzden de haber verir; gün gelip ölecek, bir kefen içine sarılıp el, ayak ve çenemiz bağlanarak kabre konacağız. Başımıza bir çift taş dikilip kabrimiz belirlenecek, bırakıp gidecek ve orada yalnız kalacağız...

Diğer taraftan bu vakit, bir can çekişmesi içinde küre-i arzın hırıltılarına da dikkat çeker. Güneş'in batmasıyla birlikte, sâniyenin hareketi saatin hareketini haber verdiği gibi, doğan her şeyin gurûbunu, bütün sistemlerin batışını hatırlar, "Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde.." (Tekvir suresi, 81/1-3) hakikatine şahit oluruz. Bu dehşet ve hayret içinde dâğidâr olan kalbimize teselli vermek ve ruhumuzu inşiraha kavuşturmak için akşam namazına koşarız.

Akşam vakti, bir gurûb başında ya ağlamak, ya inkisara dem tutmak veya öbür âlemdeki durumumuzu mamur kılma heyecan ve helecanını yaşamanın ifadesidir. Her şeyin birbirine "elveda" deyip ayrılık türkülerini çağırdığı ve bin bir vâveyla ile inkisarını dile getirmek istediği böyle bir hengâmda duyulan ezan sesleri bize gurûbun içinde yeni bir fecrin haberini verir; ölümümüzle birlikte yeni bir diriliş ve var oluşu bütün kuvvetiyle ruhumuzda yaşarız. Başka bir ifadeyle bu vakitte okunan ezan, âdeta İsrafil'in kıyamette haşir için sûra üflediği bir ses gibi olur; her şeyin ölüp bittiği bir anda "Yeniden dirilme ve Rabbin huzuruna gitme var." denilir. Yine Hz. İbrahim'in: "..batanları sevmem." (En'am suresi, 6/78) dediği gibi, batıp gidenlerden, benimle hem dem olup sabah-akşam benimle beraber bulunmayanlardan razı olamam deyip bâki ve lemyezel olan, batanlar karşısında batmayan Allah'a yönelme manası taşır. Çünkü Allah (c.c.), Ehad ve Samed'dir; yokta varlık cilvesi gösteren O'dur, batanları O batırır, zevâle mahkum olanları O mahkum eder. Yine yokluğu varlığa çevirecek, zeval bulduktan sonra kudret ihsan edecek, gönüllerde aşk ve heyecan öldükten, kafalarda fikir adına her şey silindikten sonra, yeniden aşk ve heyecan verecek, ölü gönülleri hayata kavuşturacak da O'dur.

Yatsı Vaktinin İfade Ettiği Mana

Yatsı namazının vakti, güneşin batışından sonra gökte oluşan kızıllığın veya bu kızıllığı takip eden beyazlığın kaybolmasından yani akşam namazı vaktinin çıkmasından itibaren başlar, ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder.

Yatsı vakti, akşam şafağının bütün bütün kararıp güneşe ait hiçbir emarenin kalmadığı zamandır. Bu zamanda, arkada bırakılan bir günün mevcudiyeti hakkında, bize fikir verecek hiçbir şey yoktur. Zira, gün gittikten sonra, akşam vakti izini beyazlık veya kızıllık halinde şafağa bırakmış, beni bir parça daha hatırla demişti.. o şafak da gidince, her şey gitmiş ve bitmiş olmaktadır.

Yatsı vakti, her şeyin bitişiyle birlikte insan ömrünün de bitip kaybolmasını hatırlatır. Vefat ayrı bir şeydir; insan öldüğü zaman arkasından ağlayanlar, musalla taşında ayağının bağı çözülenler ve kendinden geçenler olur.. fakat aradan belli bir müddet geçtikten sonra, o insanın bâkiye-i

âsârı dahi zihinlerden silinir, ruhlar ona ait manaya karşı bomboş hale gelir ve ayet-i kerimenin ifadesiyle “unutulup gitmiş” olur. Demek insan, aradan seneler geçtikçe hiç yaşamamış gibi olur. İşte yatsı vakti, insana her şeyin bitip tükendiği ve kendisinin kabirde her türlü ışık ve ziyadan mahrum kalacağı bir ânı hatırlatır.. böylesine gönlü kırık, hissi yıkık ve bütün duyguları alt üst olmuş bir kulun yapacağı tek şey; o dakikada dahi teselli dilenmek ve dilemek için yatsı namazında Rabbine koşmak, gecesini o huzurla aydınlatmak, kışına bahar havası serpmek, dökülüp saçılan yıldızları yeniden semasına perçinlemek ve zevale meyl eden ömrünü, yeni bir hayatın başlangıcı yapmak; “Burada bitip tükendik ama bu batış bir doğuşun müjdesini de taşıyor, öldüğümüz gibi tekrar dirileceğiz.” demek ve bu duygularla seccadeye alnını öptürmek olacaktır.

Gece Karanlığı ve Teheccüd

Gece karanlığı, kabrin dehşeti karşısında insanın bütün ümitlerinin kesildiği, ses ve soluğunun tükendiği, el, kol ve ayaklarının bağlandığı bir anla birlikte bütün kâinatın yıkılacağı zamanı da hatırlatır. Kabrin bu dehşeti karşısında insan, üzerine kâbus çökmüş gibi olur; konuşmak ister fakat konuşamaz, elini-ayağını hareket ettiremez, bağırır, fakat kimseye sesini duyuramaz.. ve bir mevtâ halinde miadını beklemeye durur. İşte tam bu vakitte onun kalkıp namaz kılması, gecenin karanlık mevceleri üzerine bir âh bırakması, bütün hayatını nurlandırması, karanlık gecesini aydınlatması için ne kadar nurlu, ne kadar feyizli ve bereketli bir hareket olduğunu ancak insan olan anlayabilir.

Kur’ân, ısrarla gece ibadeti üzerinde durmakta ve Efendimiz’e ve O’nun mesajına tercüman olmak isteyenlere hitaben: “Ey örtünüp bürünen (Resulüm)! Geceleyin kalk da, az bir kısmı hariç geceyi ibadetle geçir. Duruma göre gecenin yarısında, veya bundan biraz daha azında veya fazlasında ibadet etmen de yeterlidir. Kur’ân’ı tertîl ile, düşünerek oku.” (Müzzemmil, 73/1-4) buyurmaktadır. Bu ayetlerden hemen sonra da: “Muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir ve Kur’ân okuyuşu bakımından daha düzgün, daha sağlam bir tilavet sağlar. Halbuki gündüz seni meşgul edecek yığınla iş vardır.” (Müzzemmil suresi, 73/6-7) buyurarak, vazife ve misyonunu îfa için çok önemli olan Cenab-ı Hakk’a müracaat zamanını tayin buyurmaktadır.

Müstehap Vakitler

Her vaktin namazı, kendisi için belirlenmiş olan vaktin hangi parçasında kılınırsa kılınsın vaktinde kılınmış olur.

Farz namazları vaktin ilk girdiği anda kılmak efdaldir. Nitekim Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) "Vaktin evveli, Allah'ın hoşnutluğu, vaktin sonu ise affıdır."[259] buyurmuştur.

Bununla birlikte, Resûlüllah'ın sünnetinde, bâzı namazların mevsim, iklim, v.s. gibi bâzı değişik durumlar nazara alınarak, vaktin evvelinden geciktirilerek kılınması daha faziletli sayılmıştır.

Vakit namazlarını kılmanın daha faziletli ve sevablı sayıldığı bu zaman dilimlerine fıkıhta "Müstehab Vakitler" denir..

Vakit namazlarının kılınmasının müstehab olan vakitleri şöyledir:

Sabah namazında ortalığın biraz ağarmasını beklemek müstehabdır. Buna "isfar" denilir. Bunun sebebi daha çok insanın namaza iştirak etmesidir.

Peygamber Efendimiz bu hususta şöyle buyurmuştur: "Sabah namazını ortalık biraz aydınlık iken kılın. Bu şekilde kılmanın sevabı daha büyüktür."[260] İsfar vaktinde kılmanın ölçüsü şudur: tertil üzere 40-50 âyet okunarak namaz kılındıktan sonra namazın yeniden kılınması gerektiği anlaşılsa, yeniden abdest alarak güneş doğmadan aynı şekilde sabah namazını sünneti ile birlikte kılacak kadar bir sürenin olmasıdır. Yani sabah namazını güneşin doğmasına yarım saat kala kılmak demektir.

Yalnız kurban bayramının ilk gününde Müzdelife'de bulunacak hacılar için, o günün sabah namazını hemen fecrin arkasından daha ortalık karanlık iken kılmak daha faziletlidir. Buna "Tağlis" denilmektedir. Hanefî mezhebinin haricindeki diğer üç mezhebe göre, sabah namazını her zaman "tağlis" vaktinde kılmak daha faziletlidir.

Yazın öğle namazını biraz serinlik çıkıncaya kadar geciktirmek, kışın da ilk vaktinde kılmak müstahabdır.

---

[259] Tirmizi, Mevakit, 13.

[260] Tirmizî, Salat, 3; Nesaî, Mevakit, 27.

İkindi namazını, güneşin renginin henüz değişmeyeceği bir vakte kadar geciktirmek daima müstahabdır. Güneşin bu değişmesinden maksad, güneşin gözleri kamaştırmayacak bir duruma gelmesidir.

Akşam namazını, yaz ve kış her mevsimde acele kılmak müstehabdır.

Yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmek müstahabdır. Gecenin yarısına kadar geciktirilmesi ise mubahtır. İkinci fecrin biraz öncesine kadar geciktirmek, bir özür olmadıkça, mekruhtur. Çünkü bu durumda yatsı namazının kaçırılması ihtimali söz konusudur.

Vitir namazını, gece uyanacağına güvenen kimselerin uykudan önce kılmayıp gecenin sonlarına doğru te'hir etmeleri müstehabdır. Hadîs-i şerîf'te, "Gecenin sonunda kalkabilecek olanlar, vitri kılmayıp te'hir etsinler. Çünkü gece namazında rahmet melekleri hâzır olurlar. Uyuduktan sonra kalkamayacak olanlar ise, yatsının akabinde hemen kılsınlar." buyurulmuştur.[261]

Gece kalkıp teheccüt namazı kılmayı âdet edinenlerin vitir namazını tehir etmeleri daha faziletlidir. Peygamber Efendimiz bu hususta şöyle buyurmuşlardır: " En son kıldığınız namaz, vitir namazı olsun."[262]

Mekruh Vakitler

Şu vakitlerde namaz kılmak mekruhtur.

1. Güneşin doğmasından memleketimize göre kırk-elli dakikalık bir müddet içerisindeki yükselişine kadar olan zamandır.

2. Güneşin yükselip de tam tepeye geldiği zeval anının bulunduğu vakit.

3. Güneşin sararmasından ve gözleri kamaştırmaz bir hale gelmesinden itibaren batışı zamanına kadar olan vakit.

4. Fecr-i Sadık'ın doğmasından güneşin doğacağı zamana kadar olan vakit.

5. İkindi namazı kılındıktan sonra güneşin batmasına kadar olan vakit. İlk üç kerahet vaktinde kazaya kalmış farz namazlar, vitir gibi vacib

---

[261] Müslim, Müsafirin, 162

[262] Buharî, Salat, 84

olan namazlar, önceden hazırlanmış bir cenaze namazı kılınamaz. Yine bu vakitlerde önceden okunmuş bir secde ayeti için tilavet secdesi yapılmaz. Eğer bu söylenenler yapılacak olursa, iade edilmeleri gerekir.

Bu üç vakitte nafile namaz da kılınmaz. Şayet kılınacak olursa, kerahetle caiz olur ve iadesi gerekmez. Çünkü bu kerahet, nafile namazların sağlıklı olmasına engel değildir. Bununla birlikte bu vakitlerden birine raslayan bir nafile namazı bozup kerahet vaktinden sonra onu kaza etmek daha faziletlidir. Bu üç vakit, ateşe tapanların ibadet zamanlarıdır. Onlara benzemekten kaçınmak, hak dine saygının gereğidir.

Diğer iki kerahet vaktinde ise yani fecr-i sadık'ın doğmasından güneşin doğacağı zamana kadar olan vakit ile ikindi namazı kılındıktan sonra güneşin batmasına kadar olan vakitte sadece nafile namaz kılmak mekruhtur. Farz ve vacib namaz, cenaze namazı, tilavet secdesi mekruh değildir. Bu iki vakitten birinde başlanmış olan bir nafile namaz, kerahetten kurtulmak için bozulmuş ise, sonradan kaza edilmesi gerekir.

Güneş batarken, yalnız o günün ikindi namazı kılınabilir. Fakat başka bir günün kazaya kalmış olan ikindi namazı kılınamaz. Çünkü kamil bir vakitte vacib olan bir ibadet, nakıs olan (keraheti bulunan) bir vakitte kaza edilemez. Kerahet vakti ise, ibadetlerin noksanlığına sebebdir.

Güneşin doğuşuna rastlayan herhangi bir namaz bozulmuş olur. Çünkü yeni bir namaz vakti girmiş olmaktadır. Bu itibarla sabah namazı kılınırken güneş doğsa, namaz bozulur. Ama ikindi namazını kılar iken güneş batsa, namaz bozulmaz. Çünkü namaz vakti çıkmış; fakat yeni bir namaz vakti girmemiştir.

Tam zeval anına raslayan bir namaz farz veya vacib ise, bozulur. Eğer nafile ise, mekruh olmuş olur. Zeval vakti son bulup da güneş batıya doğru yönelmeye başlayınca, artık ittifakla kerahet vakti çıkmış olur.

Mekruh bir vakitte okunan bir secde ayetinden dolayı, o vakitte secde yapılabilir. Fakat bu secdeyi kerahet vaktinden sonraya bırakmak daha iyidir. Yine kerahet vakitlerinden birinde hazırlanmış olan bir cenazenin namazı o vakitte kılınabilir. Çünkü cenaze namazını geciktirmeyip hemen kılmak mendubdur.

Güneşin batışından sonra akşam namazı kılınmadan nafile namaz kılmak mekruhtur. Çünkü akşam namazı geciktirilmiş olur. Oysaki, akşam namazında acele etmekte fazilet vardır.

Cuma günü imam hutbeye çıktıktan sonra veya kamet getirildikten sonra nafile bir namaza başlamak mekruhtur.

Bayram namazlarından önce ve bayram hutbeleri esnasında ve bu hutbelerden sonra bayram namazı kılınan yerde nafile namaz kılmak mekruhtur.

Güneş tutulması, yağmur duası ve hac hutbeleri okunur iken nafile namaz kılmak mekruhtur. Bu hutbeleri dinlemek lazımdır.

Mekruh olmayan bir vakitle başlanmış olan nafile bir namaz bozulmuş olsa, bunu kaza etmek vacib olduğundan) ikindi namazından sonra güneşin batışına kadar ve fecrin doğuşundan sonra güneşin bir mızrak boyu yükselmesine kadar kaza edilemez, mekruhtur. Bununla beraber kaza edilse sahih olur. Diğer kerahet vakitleri de böyledir. Ancak başta sıralanan ilk üç kerahet vakti böyle değildir. Onların birinde kaza edilmesi sahih olmaz. Yeniden kazası gerekir.

Güneş doğduktan sonra görünüşüne göre bir veya iki mızrak boyu yükselmesi ile kerahet vakti çıkmış olur. Artık istenilen nafile ve kaza namazları kılınabilir. Bu zamanı belirlemek için başka kolay bir usul de vardır. Şöyle ki: Çeneyi göğse dayayarak güneşe bakmalı; eğer güneş ufuktan yükselmiş olmasından dolayı görünmezse, kerahet vakti çıkmış demektir.

Kutuplarda Namaz

Bazıları "Beş vakit namaz farzdır. Kutuplarda ise altı ay gece, altı ay da gündüz olur. Buralarda nasıl namaz kılınacak?" şeklinde sorular sormaktadır. Bu husus bir hâdise münasebetiyle, tâ ilk asırda vuzûha kavuşturulmuştur. Hadis kitaplarında, Efendimiz ile Ashâbı arasında şöyle bir müzâkerenin cereyan ettiğini görüyoruz. Peygamberimiz: "Dinden dönüldüğü zaman, deccal çıkar." başka bir rivayette: "O, şarktan zuhur eder ve kırk günde, yeri bir baştan bir başa dolaşır. O'nun bir günü sizin bir seneniz... Ve bir günü de vardır ki, bir ayınız; diğer bir günü bir haftanız; sâir günleri ise sizin günleriniz gibidir." buyurur. Sahâbi sorar: "Miktarı bir sene olan o günde, bir günlük namaz yeter mi?" O cevap verir: "Hayır, tak-

dir ve hesap edersiniz." yani, bütün bir gece ve gündüz olan ayları ve haftaları yirmi dört saatlik günlere böler, ibadetinizi ona göre yaparsınız.[263]

Vakitler, namazların sebebleridir. Vakit bulunmayınca, namaz da farz olmaz. Meselâ, bir yerde yatsının vakti tahakkuk etmiyorsa, yatsı namazı da farz olmaz; ama bu, günün bir vaktinin bulunmadığı yerler içindir; yoksa deccal hadisinde anlatıldığı gibi, senenin büyük bir kısmı gece veya gündüz olduğu yerlerde, o uzun gün veya geceyi, günlerimiz ve gecelerimiz ölçüsüne göre bölüp, hesap ve takdir etmekle vazifelerimizi yerine getiririz. Yani o mıntıkaya en yakın yerin imsakiyesini kullanarak, mevcut gece ve gündüzü, belli bölümlere ayırıp, geceleri, gecede yapılan ibadeti, gündüzleri de, gündüz yapılan ibadeti eda ederiz. Tıpkı yeme, içme, yatma ve kalkmada, tabiî ve fıtrî olarak bu parçalama işini yaptığımız gibi...

Evet aylarca Güneş'in batmadığı ve doğmadığı yerlerde, fıtrat kanunlarına karşı nasıl iki büklüm isek, oruç, namaz ve hac gibi ibadetlerde de, yaşadığımız hayata uygun olarak, aynı âhengi muhafaza etme mecburiyetindeyiz.

Hâsılı, diyebiliriz ki, İslâm, bu hususu da katiyyen ihmâl etmemiş, kutuplara en yakın yerlerden, beş vaktin tahakkuk ettiği bir daireye ait evkât cetvelinin kullanılması prensibini getirmiştir.

Burada diğer bir meselenin de ele alınması uygun olacaktır. O da, vaktin bulunmadığı yerde namazın da tahakkuk etmeyeceği hususudur. Evet, gerçi vakitler namazlara sebeb gösterilmiş ise de, namazın hakikî sebebi Allah'ın emridir. Dolayısıyla vaktin tahakkuk etmediği yerlerde dahi başka bir vakit içinde o namazın kaza edilmesi, ihtiyata uygundur. İşin doğrusunu Allah bilir.

Namazın Rükünleri

1. İftitah Tekbiri

İftitah, "başlamak, kapıyı açıp girmek" anlamındadır. İftitah tekbiri (tahrime), namaza başlarken alınan tekbir olup "Allahu Ekber" cümlesini söylemektir.

---

[263] Müslim, Fiten, 110; Ebu Davut, Melâhim, 14; Tirmizi, Fiten, 59.

Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) tekbir alırken ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığına dair rivayet bulunduğu gibi, kulak hizasına veya kulaklarının üstü hizasına kadar kadar kaldırdığına dair rivayetler de vardır. Bu rivayetlerin birleştirilmesi durumunda, tekbir alırken başı hafifçe öne eğerek başparmak kulak memesine değecek şekilde elleri kaldırmanın uygun olduğu belirtilmiştir.

Kalbe bütünlük kazandırmak, bulunduğu buudların üstüne çıkıp ayrı bir âleme girerek "Allahu Ekber" demek, namaz kılmak için bir başlangıç teşkil etmektedir.

Zira dikkat edilirse tarih boyunca tapılan putların, ilahlaştırılıp takdis edilen ve boyun eğilen kuvvetlerin, kendilerine körü körüne itaat edilen liderlerin ortak özellikleri, hep azamet ve kibirlilik, üstünlük ve yükseklik duyguları olmuştur. Bu yüzden "Allahu Ekber" diyerek namaza başlayan mümin, bütün cebbar ve mütekebbirlerin üstesinden gelmiş, onları dize getirmiş ve hiçbir zaman Allah'tan başka bir güç tanımadığını bildirmiş olur. Dolayısıyla kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyi arkaya atar, nazarını lâhut âleminin menfezlerine diker ve oradan gelecek şeyleri beklemeye durur. O, başka bir sözle namaza giremez. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Namazın anahtarı temizliktir. (Namaz dışı şeylerle meşguliyeti) haram kılan şey iftitah tekbiridir, (namaz dışı meşguliyeti) helal kılan şey (de sondaki) selâmdır."[264] buyurur ve bu hususa dikkat çeker. Başka bir hadislerinde ise: "Abdesti yerli yerinde almadıkça, sonra kıbleye dönüp "Allahu Ekber" demedikçe.. hiçbirinizin namazı tam olmaz."[265] buyurur. Bu yüzden namaza iftitah tekbiri ile girmek namazın bir rüknüdür.

Namaza başlarken "Allahü Ekber" (Allah Büyüktür) yerine "Allahü'l-Kebîr" veya "Allahü Kebîr" yahut yalnız "Allah" denilmesi de farz için yeterlidir. Bunlarda da Yüce Allah'ın şanını yükselten mana vardır. Fakat şu ifadelerle namaza başlanmaz: "Allahümmeğfîr lî(Allahım beni bağışla), Estağfirullah (Allah'tan bağışlanmamı taleb ediyorum), Eüzü Billah (Allah'a sığınırım), Bismillâh." Çünkü bunlar birer dua sözleridir, yalnız tazimi ifade etmezler.

---

[264] Ebu Davud, Taharet 31; Tirmizi, Taharet 3.

[265] Nesei, Tatbik 77; Darimi, Salât 78.

2. Kıyam

Kıyam "doğrulmak, dikilmek, ayakta durmak" demektir. Namazı oluşturan ana unsurlardan biri olarak kıyam, iftitah tekbiri ve her rekâtta Kur'ân'dan okunması gerekli asgarî miktarı okuyacak kadar bir müddet ayakta durmak anlamına gelir.

Hasta veya ayakta durmaya gücü yetmeyen kişiden kıyam vecibesi düşer. Bu kişi oturmaya güç yetiriyorsa, namazı oturarak kılar. Bu durumda oturma, o kişi için hükmen kıyam yerine geçer. Oturmaya da gücü yetmiyorsa, uzanarak veya ima ederek nasıl kılabiliyorsa o şekilde kılar.

Müminin, Rabbin karşısında el-pençe divan durarak huzura gelmesi, ona yeryüzünde iki ayağı üzerinde isbat-ı vücut eden ilk varlık olduğunu hatırlatır. Kimi mahlukat yerde sürünüp, kimisi de dört ayağı üzerinde iki büklüm yürürken, Cenab-ı Hak insana âdeta bir "elif" (harfi) gibi dimdik ayakta durmayı ve yürümeyi lutfetmiştir. O, en başta iç ve dışıyla ahsen-i takvime mazhar bir varlık olarak yaratılmıştır. Cenab-ı Hak, onu camid kılıp cansız yapmamış; canlılar arasında şuursuz kılmamış; şuurlular arasında ona bir de akıl ve irade vermiştir. Yine onu kâfir topluluklar içine dahil etmemiş; aksine, onu temizleyip tasfiye ede ede insanlık mertebesine, ondan da müminlik mertebesine yükseltmiştir ki, bu haliyle âdeta onun her tekamülünde sırtında taşıdığı küfeye bir nimet daha koymuştur. İşte insan, kıyamda olduğu vakitte, küfesindeki bu nimetleri hatırlayıp, kendisini daima mahşerde hesap vermek üzere Rabbin huzurunda tasavvur edecek ve Rabbi'nin, "Hayatın boyunca alıp verdiğin nefeslerin hesabını ver." sualini hatırlayacaktır.

3. Kıraat

Sözlükte "okumak" anlamına gelen kıraat, "Kur'ân okumak" demektir. Namazda bir miktar Kur'ân okumak gerekir. Namazda Kur'ân, kıyam halinde iken yani ayakta dururken okunur. Namazda okunması farz olan asgarî miktar, kısa üç ayet veya buna denk bir uzun ayettir.

Kıraat, nafile namazların, vitir namazının ve iki rekâtlı farz namazların bütün rekâtlarında, dört veya üç rekâtlı farz namazların ise herhangi iki rekâtında olması farzdır. Kıraatin ilk iki rekâtta olması ise vaciptir. İkinci rekât-

tan sonraki rekât veya rekâtlarda Fatiha suresini okumak Hanefî imamlardan nakledilen bir görüşe göre vacip, diğer bir görüşe göre ise sünnettir.

Kul, "Allahu Ekber" deyip, Allah'ın büyüklüğünü ilan ve itiraf ederek namaza başlar, kılacağı namazda şeytanın bir payı olmaması arzusuyla "Eûzu billâhi mine'ş-şeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim" der ve şeytandan Allah'a sığınır. Bu söz, daha ilk başta insanın kendi aczini itiraf etmesi demektir. Namazda bu şekilde aczini itiraf eden bir insan, kırık kalbiyle Allah'a teveccüh eder. Diğer taraftan kul, okuduğu bu ayetlerle Allah'la (c.c.) konuşmuş gibi olur.

4. Rükû

Rükû sözlükte "eğilmek" anlamına gelir. Namazın ana unsurlarından olan rükû, kıyamdan sonra eller dizlere erecek şekilde öne doğru eğilmek demektir. Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) uygulamasına en uygun rükû şekli, sırt ve baş düz bir satıh oluşturacak biçimde eğilmektir.

Yine rükûda bu kavisli duruş, iki büklüm yürüyen mahlukatın ibadetidir ki, mümin onu da hatırlar ve orada yaptığı dua ile sanki: "Sana hamdolsun Rabbim! Beni, iki büklüm yürüyen mahlukatın gibi değil de, elif gibi, dümdüz yarattın.. her ne kadar şimdi senin azamet ve ululuğunu ifade ve itiraf için eğildim ise de, yine doğrulacağım." demek ister.

5. Secde

Secde sözlükte "itaat, teslimiyet ve tevazu içinde eğilmek, yere kapanmak, yüzü yere sürmek" anlamına gelir. Namazın her rekâtında belirli uzuvları yere veya yere bitişik bir mahalle koyarak iki defa yere kapanmak namazın rükünlerindendir. Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) uygulamasına en uygun secde, yüz, eller, dizler ve ayak parmakları olmak üzere yedi uzuv üzerine yapılan secdedir.

Mümin, bütün bu manaları rükûda kalbinde duyduktan sonra, Rabb'inden gelen bir recâ (ümit) meltemi ile yeniden başını kaldırır ve yeniden O'nun rahmetine doğru nazar eder.

İşte kul, rükûdan tekrar doğrulurken bir inşirah hisseder, sonra da, Cenab-ı Hakk'a karşı şükranın ifadesi olarak yüzünü yere koyup secdeye

kapanır. Bu defa da, Efendimiz'in: "Kulun Rabbine en yakın olduğu zaman secde halidir. Öyle ise secdede iken çok dua edin"[266] buyurduğu, Rabb'e en fazla yakın olma anını ihraz eder. Orada da en az üç defa: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلٰى Subhane Rabbiye'l-A'lâ "Yüce Rabbim, (her çeşit kusurdan) münezzehtir." demek suretiyle Rabbi tazimde bulunur. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem); "Allah'a secde et ve yalnızca O'na yaklaş" (Alak suresi, 96/19) emrine imtisal edip secde ediyor; bazen "Allah'ım! Büyük-küçük, evvel-âhir, gizli-açık bütün günahlarımı mağfiret buyur."[267] diyerek kendinden geçiyor; bazen de: "Allah'ım! Sana secde ettim, Sana inandım, Sana teslim oldum. Yüzüm de kendisini yaratıp şekillendiren, ona kulak, göz takan Yaratanına secde etmiştir. Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir!"[268] şeklinde dua ederek Rabbine karşı tazimat ve tekrimatını ifade ediyordu.

Hasılı mümin, yaptığı bu secde ile, tıpkı Efendimiz'in kulluğuyla yükselip miracda Rabbisiyle görüştüğü gibi, bir görüşme ve mülâkat için O'nun arkasında ihraz etmesi gereken yeri ihraz edecektir. O, namazını eda ederken, bu muallâ mevkii ihraz etme niyetiyle kılmalıdır. Rabbisinin kendisine yaptığı emir ve teklifi, yine Rabbinin kendisine vadettiği şeyi elde etmek için yapan mümin, namazın bütün erkânında tatlı bir zevk ve namütenahi bir lezzet duyacaktır. Zira bu vaadin arkasında rıza-yı ilahiyi elde etme, cemal-i ilahiyi müşahede vardır ve bu büyük vazifeyi eda ederken de, rehber olarak önde Peygamber Efendimiz vardır.

6. Ka'de-i Ahîre

Ka'de-i ahîre "son oturuş" demektir. Namazın sonunda bir süre (teşehhüt miktarı) oturup beklemek namazın rükünlerindendir. İki rekâtlık namazlardaki oturuş, daha önce oturuş bulunmadığı için son oturuş sayılır.

Son oturuşta olması gereken asgari süre "teşehhüt" miktarıdır. Teşehhüt miktarı ise, "tahiyyat" duasını okuyacak kadar bir süredir.

Tahiyyatta, mirac; yani Resulü Ekrem'e, halkın yüz çevirmesine mukabil, gök kapılarının açılıp, sema ehlinin tebessüm ettiği ve Allah'ın "Buyur ey kulum!" diye iltifatta bulunduğu kutlu yolculuk destanlaştırılmaktadır.

---

[266] Müslim, Salât 216; Ebu Davud, Salât 152.

[267] Müslim, Salât 216; Ebu Davud, Salât 152.

[268] Müslim, Salâtü'l-müsafirin 201; Tirmizi, Daavat 32; Ebu Davud, Salât 121; Nesei, İftitah 17.

Evet, tahiyyat miracı anlatmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, kendi kendimize Rabbin huzuruna çıkmamız çok zor; ne kadar kulluk yapsak da, bizden evvel gelip geçen, iz bırakan ve bir şehrah açan Peygamber Efendimiz'e uğramadan, O'na selâm çakıp O'nun aracılığını temin etmeden Cenab-ı Hakk'ın huzuruna çıkmak imkânsızdır. Onun içindir ki, Rabbimize karşı tahiyyatımızı, yani yaptığımız bedenî ve mâlî bütün ibadetlerimizi O'nun için yaptığımızı ifadeden hemen sonra, Resulü Ekrem'e selâm veriyor, "es-selâmu aleyke eyyühennebiyyü" diyoruz. Bunun tasavvufta manası; günah ve seyyiatımızla Cenab-ı Hakk'ın huzuruna giderken Peygamber Efendimiz'in arkasında saf bağlama ve bu tatlı mülâkatta konuşulan şeylere kulak kesilme, ne dendiğini anlamaya çalışmadır. Orada, miracın bir semeresi olan namazın alınması ve ümmet-i Muhammed'e hediye edilme muamelesi anlatılır. Orada önce Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Tahiyyat, tayyibat ve salavat Allah içindir.", yani; zerrat-ı vücudumuzla yaptığımız bütün ibadetler, kazanıp topladığımız maldan sarf ettiğimiz şeyler Sanadır ve Senin rızan içindir Allah'ım! Ben, böylesine ahd ü peymanımı ve sadakatimi dile getirmek için huzuruna geliyor, bu sözlerle seni selâmlıyorum der ve Allah'a (c.c.) selâm verir. Cenab-ı Hak da, kendisine bu şekilde selâm sunan Habibine: "Ey Nebi! Selâm, Allah'ın rahmet ve bereketi senin üzerine olsun." sözleriyle mukabelede bulunur ve âdeta, "Ey şanı yüce Nebi! Selâmına mukabil sana da selâm olsun." der.

Bütün bu konuşmalar, aklın almayacağı, mekânın var mı, yok mu idrak edilemeyeceği bir makamda cereyan ederken melekler: "Selâm bizim üzerimize ve Allah'ın salih kulları üzerine de olsun." der ve bu sözlere kulak kesilirler. En sonunda Cebrail (aleyhisselâm), bu senfonizmaya tatlı bir hava ve bir âhenk katar, arş ve ferşi çınlatacak şekilde "Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, yine şehadet ederim ki Muhammed, Allah'ın Resulü'dür!" der; Allah'ın, Mabud-u Mutlak ve Maksud-u bi'l-İstihkak olduğunu; Peygamber Efendimiz'in ise, şanı yüce bir nebi olduğunu bütün yer ve gök ehline haykırır.

Namazın Vacibleri

Namazların farzları olduğu gibi, bir kısım vacibleri de vardır. Bu vacibleri yerine getirmekle namazın farzları tamamlanıp noksanları giderilmiş olur. Namazın vacipleri şunlardır:

1) Namaza başlarken yalnız “Allah” ismi ile yetinmeyip büyüklüğü ifade eden “Ekber” sözünü de ilave ederek “Allahü Ekber” demek.

2) Namazlarda “Fatiha” süresini okumak. Diğer üç mezhebe göre ise farzdır.

3) Farz namazların ilk iki rekatında, vacip ve nafile namazların her rekatında Fatiha’dan sonra, Kur’an’dan en az kısa bir sûre veya buna denk düşecek bir veya birkaç ayet okumak (zamm-ı sûre). Fâtiha’ya bir küçük sûre veya en küçük sûreye denk üç kısa âyet ya da üç kısa âyete denk bir uzun âyet eklemek vaciptir. (En küçük sûre Kevser sûresi (İnna a’tayna) ve en kısa ayet “sümme nazara” ayetidir.

4) Farz olan kıraati ilk iki rekatta yerine getirmek.

5) Fatiha suresini diğer okunacak sûre ve ayetlerden önce okumak.

6) Tek başına namaz kılarken öğle ve ikindi namazları ile gündüz kılınan nafile namazlarda gizli okumak. Gizli okumanın ölçüsü, sadece kendisinin duyabileceği kadar kısık bir sesle okumaktır. Sabah, akşam ve yatsı namazları ile gece kılacağı nafile namazlarda kişi serbesttir; isterse sesli (cehrî), isterse gizli (hafî) okuyabilir. Bununla birlikte sesli olarak daha faziletlidir.

7) Cemaatle kılınan namazda imamın, sabah namazı ile akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rekatında sesli okuması vaciptir. Cuma namazında, bayram namazlarında, cemaatle kılınan teravih namazında, teravihden sonra cemaatle kılınan vitir namazında da imamın kıraati sesli yapması gerekir.

İmamın, öğle ve ikindi namazlarının bütün rekatlarında, akşam namazının üçüncü ve yatsı namazının son iki rekatında gizli okuması vaciptir.

8) Vitir namazında kunut duası okumak ve kunut tekbiri almak. Bu İmam Azam’a göre vaciptir.

9) Kazaya kalan bir namaz, gündüzün cemaatla kılındığında, eğer sabah namazı gibi sesli kıraat yapılması gereken bir namaz ise, yine açıktan sesli kıraet yapılır. Gizli kıraet yapılması gereken bir namaz ise, gizli kıraet

yapılır. Tek başına namaz kılan kimse, sesli kıraet yapılması gereken bir namazı kaza ederken sesli de okuyabilir, gizli de okuyabilir.

10) Secde yaparken yalnız alınla yetinmeyip alınla beraber burnu da yere koymak.

11) Üç ve dört rekatlı namazlarda ikinci rekatın sonunda oturmak. (kade-i ûla: ilk oturuş)

12) Namazların her oturuşunda teşehhüdde bulunmak (Tahiyyatı okumak).

13) Namazdayken secde âyeti okunmuşsa tilavet secdesi yapmak.

14) Ramazan ve Kurban bayramı namazlarının her iki rekatında da ilave (zaid) üçer tekbir almak.

15) Namazların farzlarında sıraya riayet edilmesi. Farz olan kıyamdan sonra rükûa gitmek, rükûdan sonra da secdeye gitmek, iki secdeyi peşpeşe yapmak gibi.

16) Vaciblerin her birini de yerinde yapmak ve sonraya bırakmamak. Kur'an okuduktan sonra bir zaman bekleyip unutarak düşünceye dalmak ve sonra rükûa varmak gibi.

17) Namazların sonunda selâm vermek.

Peygamber Efendimiz ilk önce sağ tarafına sonra sol tarafına "es-Selâmu aleykum ve rahmetullah" (Selâmet ve Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.) diyerek selâm verirdi.

18) Ta'dil-i erkana riayet etmek. Şimdi tadil-i erkan üzerinde müstakil olarak durmak istiyoruz.

Ta'dîl-i Erkân

Ta'dîl-i erkân, rükünleri, düzgün, yerli yerinde ve düzenli yapmak demektir. Ta'dîl-i erkâna riayetin sonucunda rükünler şekil olarak düzgün ve kıvamında yerine getirilmiş olur. Böylece kişi namazını üstün körü değil, "dört başı mamur" kılmış olur.

Namazda ta'dîl-i erkân, namazın kıyâm, rükû', sücûd gibi her bir rüknünün sükûnet, vakar ve itmi'nân içinde yerine getirilmesi, acelecilik ve çabukluk gösterilmemesi demektir. Meselâ rükû'dan kalkıldığında vücud dimdik hâle gelmeli, en az bir kere "sübhâne rabbiye'l-azîm" diyecek kadar ayakta durulup ondan sonra secdeye varmalıdır. Her iki secde arasında da en az böyle bir tesbih miktarı durmalıdır. Yoksa rükû'dan tam doğrulmadan secdeye varmak, birinci secdeden sonra tam doğrulmadan ikinci secdeye gitmek ta'dîl-i erkân'a zıddır.

İmam Ebu Yusuf'a göre tadil-i erkan, farzdır. İmam Azam ile İmam Muhammed'e göre, vacibtir. Bu iki farklı yaklaşımdan birincisine göre, tadil-i erkan yapılmaksızın kılınan bir namazı yeniden kılmak gerekir, ikincisine göre ise, tadil-i erkanı terkden dolayı yalnız sehiv secdesi gerekir. Fakat böyle bir namazı yeniden kılmak daha iyidir. Böylece insan ihtilaftan kurtulmuş olur.

Burada çok önemli bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: Namazın kalıplarına, şekillerine vakar ve ciddiyetle riayet etme şeklinde tarif edebileceğimiz tadil-i erkanın yanında-ki bu açıdan buna dış tadil-i erkan da diyebiliriz- bir de "huşu" ve "hudu" denilen **"iç tadil-i erkan"** vardır. Gerçi fıkıh kitaplarında namazla ilgili olarak "iç tâdil-i erkân" sözü çok kullanılmamıştır. Ama huşû ve hudû ile alakalı bir tabir olarak "iç tadil-i erkan" denebilir. Huşû ve hudû, meseleyi namazın mazmununa bağlı götürmektir. İnsanın, Rabb'iyle münasebetinde asıl olan mânâdır, özdür, ruhtur. Fakat, onları taşıyan da lafızlardır, şekillerdir, kalıplardır. Bundan dolayı, mutlaka o lafızlara, kalıplara da dikkat edilmelidir. Esas alınan mânâyı, mazmunu o kalıpların taşıması lazım. Dolayısıyla, kalıp ve şekillerin hiçbir mânâsı yok denilemez. Zâhirî ahkam onlara bina edilir. Ne var ki, namaz vardır namazdan içeri, oruç vardır oruçtan içeri. Onun için buyrulur ki, "Kad eflehal mü'minûn. Ellezîne... Müminler kurtuldu. O müminler ki..." (Mü'minun, 23/1) İsmi mevsûlün sılası "hüm fi salâtihim hâşiûn" (Mü'minun, 23/2) şeklinde geliyor. Yani, "Onlar, her zaman namazlarında huşû içindedirler." "Hüm yusallûn-Onlar namaz kılarlar." Denmiyor. Sebata ve devama işaret eden bir kalıp kullanılıyor. Yani, buyruluyor ki; ne zaman olursa olsun namazda haşyet yaşayanlar, huşû arayanlar, her karesini duya duya namaz kılanlar, işte kurtulanlar bunlardır.

Bu itibarla namaz kılarken, hem dış tadil-i erkana hem de iç tadil-i erkana riayet edilmelidir.

Namaz bir insanî davranıştır. Fakat o çizgi içinde kalınmadığı zaman yapılan hareketler hayvanî hareketlere benzetiliyor. Mesela, hadis-i şerifte " Sizden biri imamdan önce başını rükûdan kaldırdığında Allah'ın suretini eşek suretine çevirmesinden korkmuyor mu!.."[269] deniliyor. Demek ki, imamdan evvel harekete geçme meselesi insanlık çizgisinden çıkma manasına geliyor. Başka bir hadiste Peygamber Efendimiz: "Herhangi biriniz secdeye gittiği zaman horozun daneyi gagaladığı gibi yapmasın." buyuruyor.[270] Bakın, o bir hayvan davranışı; alnını yere vurup kaldırma bir hayvan davranışı. Namaz kılarken secdeye gidildiğinde "Köpek gibi ellerini yere sermesin."[271] deniliyor başka bir hadiste. Bütün bu zikredilen hadisi şeriflerde oturmadan secdeye, secdeden rükûya, rükûdan kıyama kadar davranışların hayvan davranışlarından farklı olması gerektiğine dikkat çekiliyor.

Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bu mübarek sözleriyle bizi bir insanî davranış mecmuasına çağırıyor. Evet, huşû ve hudû ancak o kalıplarla ifade edilir. "Ben huşû ve hudû içindeyim." dediğin zaman hayvanî kalıpları aşman gerekir. Allah'ın huşû ve hudû atiyyesini ancak o atiyyeyi taşıyabilecek matiyyesi götürebilir.[272]

Namazın Sünnetleri

Sünnet, Peygamber Efendimiz'in devamlı olarak yaptığı ve bir mazeret olmaksızın terk etmediği veya mazeretsiz nadiren terk ettiği şeydir. Sünnetler, namazların vaciblerini tamamlar. Onlardaki noksanlıkları giderir ve daha çok sevab kazanmaya vesile olurlar.

Sünnetlere riayet edip aksatmamak Peygamber Efendimiz'e olan sevginin alameti ve O'nun şefaatine mazhariyetin bir vesilesidir. Sünnetlerin küçümsemeksizin kasden terk edilmesi bir hata ve bir mahrumiyet olmak-

---

[269] Buhari, Ezan, 53

[270] Ahmed b. Hanbel, 3/247

[271] Ebu Davud, Salat, 154; Tirmizî, Salat, 89

[272] Bkz. Fethullah Gülen, Kırık Testi, s.62-64.

la birlikte namazın bozulmasını ve tekrar kılınmasını gerektirmez. Fakat sünnetin hak görülmemesi, boş ve hikmetten uzak sayılarak küçümsenmesi, -Allah korusun- küfürdür. Çünkü Sünnet de şer'î hükümlerden ve esaslardan biridir.

Namazın belli başlı sünnetleri şunlardır:

* Beş vakit namaz ve cuma namazı için ezan okumak ve kamet getirmek sünnettir. Vaktinde cemaatle kılınan her farz namaz için ezan ve kamet sünnet olduğu gibi, kazaya kalıp da cemaatle kılınacak olan farz namazlar için de sünnettir. Birçok namaz cemaatle kaza edileceği zaman, bunlardan yalnız ilk kılınacak namaz için ezan okunur. Sonra gerek bu namaz için ve gerek bunun arkasından kılınacak diğer kaza namazları için birer kametle yetinilir.

Kendi evlerinde yalnız başına namaz kılacak erkekler için ezan ve kamet müstahabdır. Gerek yolcular için, gerekse cemaatle namaz kılacaklar için ezan ve kâmeti terk etmek mekruhtur.

* İftitah tekbirini alırken ellerin yukarı kaldırılması ve bu esnada ellerin açık ve parmakların normal hâli üzere bulunması ve avuç içlerinin kıbleye yönelik tutulması. Erkekler ellerini kulaklarına, kadınlar göğüsleri hizasına kadar kaldırırlar. Bu hüküm kunut tekbiri ve bayram namazının ilave tekbirleri için de geçerlidir. Ayrıca, imama uyan kişi (muktedî) iftitah tekbirini, imamın namaza başlamasından çok sonraya bırakmamalıdır.

Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheblerine göre, erkekler de ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldırırlar.

* İftitah tekbirinin hemen ardından el bağlamak (itimat). Tekbir aldıktan sonra elleri salıverip (irsâl) sonra bağlamak yoktur. Erkekler göbek altından ve kadınlar göğüs üstünden el bağlarlar. Sağ el sol elin üzerine konulur. Erkekler sağ elin serçe ve baş parmaklarını sol bileğin iki tarafından halka yaparlar. Kadınlar halka yapmayıp, sağ ellerini düz bir şekilde sol elleri üzerine koyarlar.

* "Sübhaneke" okumak, namaza Allah'ı bu şekilde överek, sena ederek başlamak. Bu bakımdan "Sübhaneke" birinci rekâtta iftitah tekbirinden hemen sonra okunur.

* Fatiha'dan sonra gizlice "amîn (dualarımızı kabul buyur)" demek. Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "İmam amin dediği zaman, siz de amin deyin. Çünkü kimin amin demesi, meleklerin amin demesine denk gelirse onun geçmiş günahları bağışlanır."[273]

* Tek başına namaz kılarken Fatiha'nın peşinden okunacak surenin, sabah ve öğle namazlarında uzun surelerden, (Bunlara tıval-i mufassal denir. Hücurat suresi ile Bürûc suresi arasındaki sureler bu grupta yer alır.) ikindi ve yatsı namazlarında orta uzunluktaki surelerden (Bunlara evsat-ı mufassal denir. Burûc suresi ile Beyyine suresi arasındaki surelerdir.) ve akşam namazında kısa sûrelerden (Beyyine Suresinden Nas suresine kadar olan sureler) seçilmesi.

* İmam olan kimsenin, tekbirleri ve rükûdan kıyama kalkarken (سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) "Semiallahu limen hamideh" sözünü ve namazın sonunda her iki tarafa vereceği selâmı ihtiyaç olduğu ölçüde sesini yükselterek cemaatın da rükûdan kalkarken: (اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ) "Allahumme Rabbena ve lekelhamd" demesi ve tekbirleri, selâmı gizlice yapması sünnettir. Tek başına namaz kılan kimse rükûdan kalkarken bunların ikisini de söyler.

* Namazda erkeklerin, göbeklerinin altında tutmak üzere sağ ellerini sol elleri üzerine koyup sağ ellerinin baş parmak ve serçe parmağı ile sol bileği kavramaları ve sağ elin diğer üç parmağını sol kol üzerine uzatmaları. Kadınların da sağ ellerini sol elleri üzerine koyarak halka yapmaksızın göğüsleri üzerinde bulundurmaları sünnettir.

* Namaz kılarken kıyamdan rükûa ve secdelere giderken (اَللّٰهُ أَكْبَرُ) "Allahü Ekber", rükûdan kıyama kalkarken (سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) "Semiallahü limen hamideh", secdeden kalkıp yine secdeye giderken "Allahü Ekber" demek.

* Tek başına namaz kılan kişi, tesmi' (Semiallahu limen hamideh) ve tahmîdi (Rabbena ve lekelhamd) gizli okur. İmam ise "Semial-

---

[273] Buharî, Ezan, 111; Müslim, Salat, 72

lahu limen hamideh"i sesli söyler. Tahmîd her durumda sessiz okunur. Ancak kalabalık cemaatte imamın sesi arkalardan duyulmuyorsa ortalardan bir kişi, imamın tekbirlerini yüksek sesle tekrarladığı gibi "Rabbena lekelhamd"i de yüksek sesle okur.

* Rükûda üç kere (سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ) "Sübhane Rabbiyelazim" demek

* Erkeklerin rükû yaparken dizlerini dik ve sırtlarını düz tutmaları, dizlerini elleriyle kavramaları, dizlerini tutarken ellerini açık bulundurmaları. Kadınlar ise ellerini dizleri üzerine koyarlar, dizlerini tutmaz ve parmaklarını ayrık bulundurmazlar. Dizlerini bükük ve arkalarını meyilli bulundururlar.

* Secdeye varırken yere önce dizlerini, sonra ellerini, daha sonra yüzünü koymak ve secdeden kalkarken, secdeye varış sırasının tersini yapmak; secdeye varırken ve secdeden kalkarken "Allahu Ekber" demek.

* Secdelerde üçer defa (سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلٰى) "Sübhane Rabbiyel-a'lâ" demek.

* Erkeklerin, secdede iken karnı uyluklardan, dirsekleri yanlarından ve kolları yerden uzak tutması. Kadınların ise secdede kollarını yanlarına bitiştirmeleri ve karınlarını uyluklarına yapıştırmaları.

* Ka'delerde (tahiyyatlara oturuşlarda) ve celselerde (secdeler arasındaki bekleyişlerde) ellerin kıbleye yönelik olarak uyluklar üzerine konulup dizlerin tutulması.

* Ka'delerdeki teşehhüdlerde "La İlâhe" denirken, sağ elin şehadet parmağını kaldırıp "İllallah" derken indirmek. Bunu yaparken baş parmak ile orta parmak halka edilip diğer iki parmak bükülür ve bu pozisyonda bırakılır.

* Farz namazların, vitir namazının ve müekked sünnetlerin son oturuşlarında, gayr-i müekked sünnetlerle diğer nafilelerin her oturuşunda tahiyyattan sonra Peygamber Efendimize salat ve selâm okumak.

* Son oturuşta, tahiyattan sonra salavat okumak. Bu, namazın müekked sünnetlerindendir.

* Bütün namazların son oturuşlarında salat ve selâmdan sonra iki tarafa selâm vermeden önce dua edilmesi. Bu dua Kur'an'da geçen dua ayetleri ve mütevatir veya meşhur olan dua hadisler ile yapılır. (Namazın kılınışı bölümüne bakınız.)

* Selâm verirken başı önce sağa sonra sola çevirmek ve her iki tarafa selâm verirken (اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ) "es-Selâmu aleyküm ve rahmetullah" demek. İmam selâm verirken hafaza melekleri ile cemaate; imama uyan kimseler cemaate ve imama, tek başına namaz kılan kimse ise meleklere selâm vermeye niyet eder. İmam sola selâm verirken sesini biraz indirir. İmama uyanların selâmı, fasılasız olarak imamın selâmının hemen ardından olmalıdır. Ayrıca birinci rekattan sonra imama yetişen kimsenin (mesbuk) imamın ikinci selâmını beklemesi de sünnettir.

* Sütre edinmek. Başkaları tarafından önünden geçilmesine engel olmak için, namaz kılan kimsenin önüne koyduğu şeye "sütre" denir. Direk ve sandalye gibi şeyler sütre işini görürler. Cemaatle kılınan namazlarda yalnız imamın önünde sütre bulunması kafidir. Namaz kılanın önünden geçmek günahı gerektirdiğinden bundan kaçınılması lazımdır. Namaz kılan kimse, önünden geçmek isteyeni engellemek için "Sübhanellah" diyebilir. Eli ile, gözü ile veya başı ile hafifçe işaret edebilir.

Namazın Âdâbı

Âdâb, "edeb"in çoğuludur. Allah Resûlü'nün devamlı olmaksızın bazen yaptığı şeylerdir. Hanefî mezhebinin literatüründe mendup veya müstehap anlamında kullanıldığı da olur. Bunları terk etmek kınamayı gerektirmez, bir günah sayılmaz. Fakat bunları yapmak daha faziletli olup, daha çok sevab kazanmaya vesiledir.

Namazların başlıca edebleri şunlardır:

* Namaz esnasında hem dış görünüşte hem de iç dünyasında bir tevazu, sükunet ve huzur içinde bulunmak.

* Kıyafete çeki düzen vermek. Mesela gömlek gibi düğmeli bir giysi giyildiğinde düğmelerini iliklemek.

* Kıyamda secde yerine, rükûda ayakların üzerine, secdede burnun iki yanına, oturuşta kucağa, selâmda sağ ve sol omuz başlarına bakmak.

* Yalnız başına namaz kılan kimsenin, rükû ve secde tesbihlerini üçten fazla yapması.

* Kâmet sırasında (حَيَّ عَلٰى الْفَلَاحِ)"Hayye alel felâh" denirken imam ve cemaatin namaz için ayağa kalkması. İmam mihraba doğru gelirken, safların imam aralarından geçerken ayağa kalkması.

* (قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ) "Kad kâmeti's-salah" denilirken imamın namaza başlaması. Bununla birlikte kamet bittikten sonra da namaza başlanmasında bir sakınca yoktur. Hatta İmam Ebu Yusuf ile üç İmama göre, uygun olan da budur. Kamet alınırken camiye giren kimse oturur. Sonra cemaatle beraber ayağa kalkar. Kametin bitmesini ayakta beklemez.

* Namazda esneme halinde ağzı tutmak ve dudakları dişlerle olsun kapamak. Mümkün olmazsa sağ el ile kapamak. Öksürüğü ve geğirmeyi mümkün olduğu kadar gidermek.

Cemaatle Namaz Kılmanın Önemi

İslâm dini birlik ve beraberliğe, uhuvvete çok önem vermiştir. Günde beş vakit namazın bir arada kılınmasının teşvik edilmesi, hafta da bir Cuma namazının ve senede iki kez olan bayram namazlarının topluca kılınmasının gerekli görülmesi, Müslümanların birbiriyle görüşmesine, bir birinin hal ve hatırını sormasına, birbirleriyle yardımlaşmalarına vesile olması gibi birçok hayati hikmetleri vardır.

Kur'an-ı Kerim'de şu ayette: "Ey Resulüm! Sen müminlerin içinde olup da onlara namaz kıldıracak olursan, onlardan bir kısmı sana tâbi olarak namaza dursun ve silahlarını yanlarına alsınlar." (Nisa suresi, 4/102) Cephede cihad ederken, en tehlikeli bir yerde ve zaman da bile cemaatle namaz kılmaktan bahsedilmektedir. Cephede savaşırken bile ce-

maatle namaz kılmanın teşvik edilmesi, normal zamanlarda cemaate riayet edilmesinin daha öncelikli ve önemli olduğuna vurgu yapılmış olmaktadır.

Peygamber Efendimiz, cemaatle namaz kılmayı teşvik ederek, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi veya yirmi beş derece daha faziletli olduğunu bildirmiştir.[274] Allah Resulü, hayatı boyunca cemaate namaz kıldırmış, hastalandığında ise cemaate katılarak Hz. Ebu Bekir'in arkasında namaz kılmıştır. Bu itibarla cemaatle namaz kılma, İslâm'ın bir şiarı ve sembolüdür. Asr-ı saadetten günümüze vazgeçilmez bir uygulama olarak gelmiş ve aynen de kıyamete kadar devam edecektir/etmelidir.

Cuma namazı dışında en kuvvetli cemaat, sabah namazının cemaati, sonra yatsı namazının cemaati, sonra ikindi namazının cemaatidir. Allah Resûlü bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "İnsanlar ilk safın sevabını bilselerdi, ön safta durabilmek için kura çekmekten başka yol bulamazlardı. Namazı ilk vaktinde kılmanın sevabını bilselerdi bunun için yarışırlardı. Yatsı namazı ile sabah namazının faziletini bilselerdi, emekleyerek de olsa bu namazları cemaatle kılmaya gelirlerdi."[275] Bir başka hadiste de şöyle buyurmuşlardır: "Kim yatsı namazını cemaatle kılarsa, gece yarısına kadar namaz kılmış gibi sevab alır. Sabah namazını da cemaatle kılarsa bütün geceyi namaz kılarak geçirmiş gibi sevap alır."[276]

Cemaatle kılınan namazda safların en faziletlisi en ön saftır. Bu fazilet imama yakınlık derecesine göredir. Fakat imama en yakın kişiler imamlığa ehil olan kişiler olmalıdır. Zira imamın namazı devam ettirememesi gibi bir durum olduğunda bu en yakın kişilerden birini imamete geçirebilmelidir.

Cemaatle Namaz Kılmanın Hükmü

Cemaat fazileti her ne kadar bir kişiyle de olabilir ve hane halkıyla dahi cemaatle namaz kılınabilirse de bu, camiye gitmenin ve daha kala-

---

[274] Buharî, Ezan, 30; Müslim, Mesacid, 42

[275] Buharî, Ezan, 9,32; Müslim, Salat, 129

[276] Buharî, Ezan, 34; Müslim, Mesacid, 260

balık bir cemaatle namaz kılmanın sevabına denk olmaz. Farz namazların cami ve mescidlerde cemaatle kılınışı İslâm dininin bir şiarı olduğundan bunun terk ve tatil edilmesi asla caiz görülemez.

Cemaatle namaz kılmanın önemini bildiren pek çok hadisi şerif vardır. Bunlardan birinde Allah Resûlü: "Üç kişi bir köyde veya sahrada bulunur ve cemaatle namaz kılınmazsa, şeytan onlara hakim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma. Çünkü sürüden ayrılanı kurt yer." buyurmaktadır. (Ebu Davud, salat, 47)

Bir diğer hadisi şerifte ise "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ateş yakılması için odun toplanmasını emretmeyi, sonra da namaz için ezan okunmasını, daha sonra da bir kimseye emredip imam olmasını, sonra da cemaatle namaza gelmeyenlere gidip evlerini yakmayı düşündüm." (Buharî, ezan, 29; Müslim, mesacid, 251) buyurarak cemaatin topluca terk edilmesinin en ağır müeyyide uygulanmasını gerektiren yanlış bir davranış olduğunu ifade etmektedir.

Cemaatle namaz kılmanın önemini ifade eden bu ve benzeri hadislerden ve ilgili ayetlerden hareketle Hanbelîler, cemaatle namaz kılmanın erkeklere farz-ı ayın, Şafiîler de farz-ı kifaye olduğunu söylemişlerdir.

Hanefî ve Malikîlere göre ise, Cuma namazı dışındaki farz namazları cemaatle kılmak, erkekler için müekked sünnettir. Kadınların, hastaların, çok yaşlı kimselerin ve kötürümlerin ise cemaatle namaz kılmak için mescide gitmeleri gerekmez.

Hanefî ve Şafiîlere göre, cemaatin en az sayısı İmam'dan başka bir kişidir. İmama uyan kişi bir kadın veya çocuk da olabilir. Çünkü Peygamber Efendimiz, teheccüt namazında çocuk yaşta olan İbni Abbas'a imamlık yapmış ve bir hadisi şeriflerinde "İki kişi ve daha fazlası cemaattir." buyurmuşlardır.[277]

İmamlığın Şartları

İmamın bâliğ, (ergin, büluğa ermiş) ve tabii ki Müslüman olması şarttır. Hanefî mezhebi alimlerine göre, küfrü gerektirecek bir inancı bulunan

[277] İbni Mace, İkamet, 44; Nesaî, İmamet, 43

kimsenin arkasında namaz kılınmaz. Şefaati, kabir azabını ve hafaza meleklerini inkâr etmek gibi... Fasıkın (aşikare haram işleyenin) ve bid'at sahibi olanın (din işlerine dinde olmayan şeyleri karıştıranın) imameti tahrimen mekruhtur. Çünkü fasık din işlerinde saygılı bulunmaz, İmam Muhammed ile İmam Malike göre, bunlara uymak esasen caiz değildir.

İmam olacak kimsenin erkek olması şarttır. Kadın, erkeklere imam olamaz. Bununla birlikte kadınlar kendi aralarında cemaatle namaz kılmak istediklerinde içlerinden biri imam olabilir. Ne var ki kadının kadına imamlığı hoş görülmemiştir (mekruh). Bununla birlikte eğer kadınlar kendi aralarında cemaatle namaz kılacak olurlarsa, imam olacak kadın ilk safta aralarında durur, onların önüne geçmez. Zira öne geçip namaz kıldırması mekruhtur. Yine bir cenaze namazında sadece kadınlar bulunuyorsa, bu durumda içlerinden biri imam olup cenaze namazını kıldırabilir.

İmamlık yapabilmek için namaz sahih olacak kadar Kur'an'ı ezbere okuyabilmek (kıraat) şart olduğu gibi, özürlü olmayıp sağlam olmak ve namazın sıhhat şartlarından birini yitirmiş olmamak gerekir. Özürlü olan kimse, özürsüze imam olamayacağı gibi, necasetten taharet şartını veya setr-i avret şartını yerine getirmemiş kimse, bu şartları yerine getirmiş olan kişiye imam olamaz.

İmamlık ve Cemaat Halinde Namaz Kılma İle İlgili Meseleler

Geleneksel olarak İslâm toplumlarında, namaz da dahil olmak üzere birçok konuda insanlara önderlik etmek yöneticilere ait kabul edildiği için, namaz imamlığı da teorik olarak onlara bırakılmış ve bu bakımdan kitaplarımızda imamlığa en layık kişiler sıralanırken en başta o bölgenin üst düzey yöneticileri sayılmıştır. Artık günümüzde, imamlık ve müezzinlik bir meslek haline geldiği için, mülkî amirlerin sembolik öncelikleri devam etmekle birlikte, camide namazı o caminin resmi görevlisi olan imam, o yoksa müezzin kıldırmaktadır.

Cami dışında veya görevlisi olmayan bir mescidde namaz kılınacaksa bu takdirde imamlığa kimin geçeceğini belirlemek için bazı özellikler aranır. Bir evde cemaat yapılacaksa evin sahibi veya onun izin verdiği kişi imam olur. Bunun dışında şöyle bir sıra takip edilir:

Namaz hükümlerini en iyi bilip Kur'an'ı daha güzel okuyan, daha müttaki olan, yaşça büyük olan, ahlâkça daha üstün olan, daha yakışıklı olan, sesi daha güzel olan, elbisesi daha temiz olan, insanlar arasında itibarı daha fazla olan.

Cahil kişinin, müraî ve ilim sahibi bile olsa fasık yani büyük günah işleyen veya küçük günahta ısrar eden kişinin imam olması mekruh görülmüştür.

Daha üstün bir kimse bulunduğu takdirde gözü görmeyenin imameti de mekruhdur.

Abdestte ayaklarını yıkamış olan kimsenin ayaklarına mesh yapmış olan kimseye, abdest alanın teyemmüm etmiş olana, ayakta namaz kılanın oturarak namaz kılana, boyu dik ve doğru olanın rükû derecesinde kanbur olana uyması (iktidası) caizdir. Farz namaz kılanın nafile namaz kılana veya başka bir farz kılana uyması caiz değildir. Fakat nafile namaz kılanın farz namaz kılana uyması caizdir. Örnek: Öğlenin farzını kılmış olan bir kimse, öğle namazını kıldırmakta olan imama uyacak olsa, bu ikinci defa kılacağı namaz bir nafile olarak caizdir.

Bir kimsenin, haklı olarak kendisinden hoşlanmayan bir cemaate namaz kıldırması mekruhtur. Fakat hoşlanmayacak bir durum veya imamlığa daha ehliyetli bir kimse yoksa, cemaatin hoşlanmasına bakılmaz. Çünkü bu halde cemaatin hoşlanmaması yersizdir.

Hanefî mezhebindeki bir kimse Şafiî mezhebinde olan imamın arkasında namaz kılabilir mi?

Mezheb değişikliği iktidaya (uymaya) engel değildir. Hanefî mezhebinde olan birisi Şafiî mezhebindeki bir kimsenin arkasında namaz kılabilir. Yeter ki imam olan zat, namazın şartlarına ve rükünlerine riayet etsin. Şöyle ki: mezheplerin ihtilafı teferruata bakmaktadır; ama esasta birdirler. Bu itibarla farklı mezhepten olanlar birbirlerinin arkasında namaz kılabilirler.

Bu hususta en güzeli, her Müslüman'ın kendi mezhebinde bulunan bir imama uymasıdır. Bu olmayınca, diğer bir mezhebde bulunup da na-

mazın farzlarına riayet eden herhangi bir imama uyulması, yalnız başına namaz kılmaktan daha faziletlidir. Fakat burada hassas bir nokta vardır. Eğer başka mezhepten birinin imamlığında namaz kılan kimse kendi mezhebine göre namazı bozacak bir şeyin böyle bir imamda bulunduğunu görüp bilirse, ona uyması sahih olmaz. Mesela bir Hanefî'nin, burnundan kan aktığı halde abdestini yenilemeden imamlığa geçen bir Şafiîye uyarak namaz kılması geçerli olmaz. Zira Şafiî mezhebine göre kan akması belli bir miktara ulaşmayınca abdesti bozmaz. Ama Hanefî mezhebine göre ise az da olsa çok da olsa kan akması abdesti bozar. Bu itibarla değişik mezhepteki insanların olduğu bir yerde imamlık yapacak kimselerin diğer mezheplerin ihtilaflı noktalarına da riayet etmeleri gerekir.

Malikî ve Hanbelî olanlara göre, namazın sıhhati için şart olan şeylerde yalnız imamın mezhebine itibar olunur, uyanın (muktedinin) mezhebine bakılmaz. İmam olan zat, cemaate nefret verecek şeylerden sakınmalıdır. Bir imamın, kıraati veya tesbihleri cemaati usandıracak derecede uzatması uygun değildir. Burada sünnetin en az olan derecesi ile yetinmelidir. Çünkü bu uzatma cemaate usanç verir, bu ise mekruhtur. Cemaatle kılınacak bir namazın sevabı ziyadedir. Bu sevabtan başkalarını mahrum bırakmaya sebebiyet vermek uygun olmaz. Cemaatin uzatmaya razı olmaları halinde kerahet olmaz. Bununla beraber cemaatin rükû ve secde tesbihlerini ve teşehhüdü sünnet üzere tamamlamalarına meydan vermeyecek bir şekilde imamın acele etmesi de mekruhtur. Cemaatin yetişmesi için, imamın rükûu uzatması da mekruhtur.

İmamın kendisine kolay gelen ayet ve sûreleri okuması vacibdir. Henüz kuvvetlice ezberlememiş olduğu ayetleri okumamalı, cemaatin yardımcı olmasına meydan bırakmamalıdır. Şöyle ki: İmam bir ayette yanılır ve hatırlayamazsa bakılır: Eğer sünnet miktarı veya namazın caiz olacağı kadar okumuş ise, hemen rükûa gitmelidir, yanıldığı yeri düzeltmeyi cemaatten beklememelidir. Yeterli miktar okumamış ise, başka bir ayete geçmelidir.

İmam ile imama uyanın yerleri hükmen bir olmalıdır. Aralarında yüksek boylu bir duvar olup imamın görülmesini veya sesinin işitilmesini engelliyorsa bu durumda o imama uymak sahih olmaz. Yine, imam ile ima-

ma uyan arasında veya imama uyan birisi ile öndeki saf arasında uzaklık bulunsa bakılır: Eğer namaz mescid dışında kılınıyorsa ve aradaki mesafe bir saf bağlanacak miktardan az ise, imama uymak sahih olur. Fakat mesafe bundan daha çok ise uymak sahih olmaz. Ama namaz mescid içinde kılınmakta ise, aradaki uzaklık ne olursa olsun imama uymaya engel olmaz. Bununla beraber bazı alimlere göre, Beytü'l-makdis gibi pek geniş olan mescidlerde, saflar arasında bağlantı olmaksızın mescidin en uzak bir yerinde durup imama uyulması caiz değildir. Yine, camide veya başka bir yerde imam ile imama uyan bir kimse arasında kayık geçecek büyüklükle bir ırmak veya araba yürüyecek genişlikle saflardan boş bir yol bulunsa, imama uymaya engel olur.

Cemaate kavuşmak için koşa koşa yürümek mekruhtur, saygıya aykırıdır. Bu gibi davranışlardan daima sakınmalıdır. Cemaatin birçok kişiden ibaret olması şart değildir. Bir kişi ile de cemaatin fazileti elde edilir. İmama uyan kişinin bir kadın veya mümeyyiz bir çocuk olması yeterlidir. Bunun için evde ailece cemaatle kılınan namaz da, yalnız başına kılınan namazdan kat kat faziletlidir. Mescidlerde ve camilerde cemaatle kılınan namazların fazileti daha çoktur.

Namazda imama uyan tek kişi ise, imamın sağında durur, iki ve daha çok kimse olunca, imamın arkasında dururlar. Cemaatin imamdan ilerde durması ise caiz değildir. Bu hususta secde yeri değil, ayakların yeri esas alınır. Cemaatin topuklarının imamın ayak topuklarından ilerde olmaması yeterlidir.

İmama uyan kimse, imama uymayı niyet etmeli ve kıldıkları farz namaz aynı olmalıdır. Bunun için bir kimse imama uymayı niyet etmeksizin ona uysa veya kendisi öğle namazını kılmak istediği halde imam ikindi namazını kıldırmakta olsa, imama uyması caiz olmaz.

İmamın sesi kafi gelmezse, cemaatten biri tarafından iftitah ve intikal tekbirleri yüksek sesle alınır ve rükûdan kalkarken de "Rabbena ve lekelhamd" denilir, yüksek sesle yine selâm verilir. Bu bir tebliğ, bir bildirimdir. Ancak tekbirler alınırken iftitah ve intikal tekbirleri olarak alınmalıdır, yalnız bildirme için alınmamalıdır. Eğer ilk tekbir ile namaza başlamaya niyet edilmez ise, bunu alan namaza başlamış olmaz. Diğerleri de tesbih,

tahmid ve intikal tekbirleri olarak alınmazsa, sevabdan mahrum olmayı gerektirir. İmamın sesi yettiği takdirde bu tebliğe gerek kalmayacağından, bu durumda bu tebliğ işi mekruh olur. Bu noktaya müezzin olanların dikkat etmesi gerekir.

İmamın namazı bitirirken birinci selâmı ikinci selâmdan daha yüksek sesle söylemesi bir sünnettir. Çünkü yüksek sesle söylenmesi cemaate bir bildiridir. Bu bildiriye ihtiyaç ise, daha çok birinci selâmda görülür.

İmam selâm verince, imama uyan kimse de teşehhüdü bitirmiş ise selâm verir. Salat-Selâm ve duayı bitirmek için selâm vermeyi geciktirmez. Teşehhüdü bitirmeden selâm vermesi de caizdir.

İmam namazdan sonra iki tarafa selâm verirken "Aleyküm" sözü ile Hafaza meleklerini ve bütün cemaati kasdeder. Cemaatten her biri de sağ tarafa selâm verirken o taraftaki meleklerle cemaati ve imam eğer o tarafta veya kendi hizasında ise imamı da kasdeder. Sol tarafa selâm verirken de o taraftaki meleklerle cemaatı ve imam o tarafta ise imamı kasdederek onlara selâm vermiş olur. Yalnız başına namaz kılanlar da bu selâm ile yalnız Hafaza meleklerini kasdederler.

Cemaat selâmdan sonra: "Allahümme entesselâmü ve minkesselâm, tebarekte ya zelcelâli vel-ikram" cümlesi okununcaya kadar yerlerinde dururlar. Sonra yerlerinden kalkıp sünneti veya duayı başka uygun bir yerde tamamlarlar. Farzdan sonra saffı bozmaları müstahabtır. Bunu yapmakla sonradan gelenler namazın tamamlanmış olduğunu anlarlar.

İmam selâm verince bakılır: Eğer namaz tamamlanmışsa, imam serbesttir. Dilerse sağ tarafına, dilerse sol tarafına döner. Böylece kıbleyi sağ veya sol tarafına alır ve öylece oturur. Dilerse çıkıp işine gidebilir. Eğer karşısında namaz kılan yoksa, dilediği takdirde cemaate doğru döner. Namaz kılanın yüzüne karşı dönüp durmaz; çünkü namaz kılanın yüzüne karşı oturmak mekruhtur. Fakat namaz bitmiş olmayıp, kılınacak sünnet bulunursa, imam "Allahümme entesselâmü ve minkesselâm" denilinceye kadar yerinde durur, sonra kalkar ve sağa, sola, ileriye veya geriye çekilerek o sünnet namazı kılar. Eğer kendisi başka bir şeyle uğraşmayacaksa, bu sünneti gidip evinde kılabilir. Çünkü sünnetlerin evde kılınması daha faziletlidir. Ancak cemaatin imam hakkında kötü bir zan besleyecekleri düşüncesi varsa, imamın sünnetleri eve gitmeden kılmalıdır.

Yalnız başına namaz kılanlara gelince, bunlar farz namazları kıldıkları yerde durabilirler ve sünnetleri de orada kılabilirler. Bununla beraber nafile namazları başka bir tarafa çekilip kılmaları daha güzeldir.

Cemaat, kıyam, rükû, secde gibi yapılması gerekli rükünlerde, Sübhaneke ile Tesbihat ve Tahiyyat gibi dua ve zikirlerde imama uyarak bunları yapar. Fakat sözle yerine getirilmesi gereken kıraat rüknünde imama uymaz, imamın aşikare okuduğu Kur'anı dinler ve susar.

Bu, İmamı Azam ile İmam Ebû Yusuf'a göredir. Bu iki büyük imama göre, açıktan okunan namazlarda cemaatin okuması tahrimen mekruh (harama yakın) olduğu gibi, gizli okunan namazlarda da cemaatin okuması mekruhtur. İmam cemaate öncülük etmektedir. Bunun için imamın okuması, cemaatin de okuması demektir. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İmamın kıraati (imamın okuyuşu) imama uyan kimsenin de kıraatidir."

İmam Şafiî'ye göre, gizlice Kur'an okunan namazlarda imama uyan kimse, Fatiha'dan başka ayetler de okur. Açıktan kıraat yapılan namazlarda ise, eğer rekâtı kaçırmayacaksa, yalnız Fatihayı gizlice okur.

İmam Malik'e göre, gizlice Kur'an okunan namazlarda imama uyan da gizlice okur; böyle yapması güzel bulunmuştur. (Müstahsen) İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise, gizlice okunan namazlarda muktedi de gizlice okur. Bundan başka imamın namazlarda aşikare okuyuşunu cemaatten herhangi biri işitemiyorsa bu kimsenin okuması gereklidir. Fakat işitirse, okuması caiz olmaz, imamı dinlemesi gerekir.

İmam namaza başlamak için tekbir alırken ellerini yukarı kaldırmasa, Sübhaneke'yi okumasa, rükû ve secde tekbirlerini almasa ve bunlardaki tesbihleri söylemese, "Semiallahu limen hamideh" demeyi, tahiyyatı ve selâmı terk etse veya teşrik tekbirini getirmese, cemaat bunları yapar. Bu dokuz şeyde cemaat, imama uymaz.

İmam kunut duasını, bayram tekbirlerini, birinci oturuşu, tilavet secdesini, sehiv secdesini terk etmiş olursa, cemaat da terk eder. İmam bir secde fazla yapsa veya bayram tekbirlerini ashabı kiramdan rivayet edilen miktardan daha fazla yapsa veya cenaze namazında dörtten fazla

tekbir getirse veya yanılarak beşinci rekâta kalksa, cemaat bu işlerde imama uymaz. İmam beşinci rekâta kalktığı zaman bakılır: Eğer imam dördüncü rekâttan sonra oturuş (ka'de) yapmışsa, cemaat oturarak bekler, imam hemen dönüp teşehhüdü iade etmeksizin selâm verirse, cemaat da onunla beraber selâm verir. Fakat imam kalktığı beşinci rekât için secdeye varırsa, cemaat kendi başına selâm verip namazdan çıkar. Eğer imam dördüncü rekâtın arkasından oturuş (ka'de) yapmamış ise, cemaat yine bekler. Eğer imam hemen kıyamdan ka'deye dönüp ondan sonra selâm verirse, cemaat da onunla beraber selâm verir. Fakat imam beşinci rekâtı secde ile bağlarsa, hepsinin namazı bozulmuş olur. Bu durumda cemaatin yalnız başına teşehhüdü yapıp selâm vermesi fayda vermez.

Vitir namazında, cemaat daha kunut duasını bitirmeden imam rükûa gitse, cemaat de gider. Ancak kunut duasından henüz hiç bir şey okumamış olsalar, imam ile rükûda bulunmayı kaçırmayacak şekilde bir miktar okurlar.

İmam (vitirde) kunut duasını unutup rükûa gittiği halde, cemaat ona uymasa ve imam başını kaldırıp kunut duasını okuduktan sonra tekrar rükûa giderken cemaat da ona uymuş olsa bu durumda cemaatin namazı bozulur.

Cemaatle kılınan namazlarda safların düzgün olmasına, aralarında açıklık bulunmamasına dikkat edilir. İmam olan zat da buna dikkat edip cemaati uyarır.

Cemaatten birinin saf arkasında yalnız başına durup imama uyması mekruhtur. Ancak saflar arasında duracak bir yer bulamazsa, o zaman mekruh olmaz.

İmamı rükû halinde iken bulan kimse, imama uymak için ilk saflara gittiği takdirde rekâtı kaçıracağından korkarsa, son safa geçerek imama uyar, saflardan birine katılmaksızın tek başına yalnızca bir yerde durup imama uymaz; rekât kaçırılacak olsa bile...

Namaz kılanın önünden geçmek mekruhtur. Ancak önünde bir perde, ağaç, direk benzeri bir engel bulunursa mekruh olmaz. Bu kerahiyet, kırlarda, büyük mescidlerde namaz kılanın secde edeceği yerden geçmek

halindedir. Çünkü böyle büyük ve açık yerlerde namaz kılanın önünden hiç geçilmemesinde güçlük vardır. Evlerde ve küçük mescidlerde ise, namaz kılanın önünden geçmek mekruhtur. İmamın karşısında bulunan sütre (duvar gibi bir engel), cemaat için de yeterlidir.

Yüksek veya aşağı bir yerde namaz kılanın önünden geçildiği takdirde bakılır: Eğer geçen kimse ile namaz kılanın bazı azaları arasında bir hizaya gelme ve karşılaşma olursa, geçen kimse günah işlemiş olur; değilse olmaz. Bununla beraber hiç bir zaman namaz bozulmaz.

İmam abdestsiz olarak namaz kıldırdığını, cemaat dağıldıktan sonra anlamış olursa, mümkün olduğu kadar bunu cemaate duyurması gerekir. Bir diğer görüşe göre de, cemaate bildirmek gerekmez.

Bir özür bulunmadıkça cemaate devam etmelidir. Devam edilmemesini mubah kılacak özürler, teyemmümü mubah kılacak derecede olan hastalıklardır. Bunlar da felce uğramak, yürüyemeyecek kadar yaşlı olmak, kör olmak, haksız yere saldırıya uğramaktan korkmak, şiddetli yağmur ve çamur bulunmak, soğuk ve karanlık hali olmak, hizmet etmeye mecbur olduğu ve ayrıldığı zaman zarar göreceği bir hasta bulunmak, yolculuğa çıkma hazırlığı ile uğraşmak gibi sebeplerdir.

Cemaate devam etmek istediği halde, haklı bir özürden dolayı devamdan mahrum kalan kimse de, niyetine göre cemaat sevabına kavuşur.

İmama Sonradan Uyan Kimse (Mesbuk) İle İlgili Meseleler

İmam namaza başlayıp bir rekât kıldıktan sonra geriye kalan rekâtlardan herhangi birinde imama uyan kimseye "mesbuk" denir. Son oturuşta (kade-i ahire) dahi imama uymuş olsa yine mesbuk sayılır. Mesbuk hakkında aşağıdaki meseleler ortaya çıkar: Mesbuk, kaza edeceği rekâtlarda, tek başına namaz kılan gibidir. Mesela, bir kimse sabah namazının ikinci rekâtında imama uyacak olsa, mesbuk olmuş olur. Aldığı tekbirden sonra sükut eder. İmamla beraber son oturuşta yalnız "Tahiyyat"ı okur. İmam selâm verince, kendisi ayağa kalkar ve imam ile kılmamış olduğu ilk rekâtı kılmaya başlar. "Sübhaneke ve Eüzü Besmele'den"

sonra Fatiha suresi ile bir miktar daha Kur'an-ı Kerîm okur. Bilindiği şekilde rükû ve secdelere gider. Ondan sonra oturup "Tahiyyatı, salavatları ve bundan sonra okunan duaları okuyarak selâm verir.

Akşam namazının ikinci rekâtında imama uyan kimse de birinci rekât hakkında bu şekilde hareket eder.

Mesbuk, akşam namazının son rekâtında imama uysa, "Sübhaneke'yi" okur ve imamla beraber o rekâtı kılarak teşehhüde oturur. İmam selâm verdikten sonra kalkar, Sübhaneke, Eüzü Besmele, Fatiha ve bir miktar daha Kur'an-ı Kerîm okur. Rükû ve secdelerden sonra oturur ve yalnız "Tahiyyat'ı" okur. Sonra "Allahü Ekber" diyerek ayağa kalkar, yalnız Besmele ile Fatiha ve bir miktar daha Kur'an-ı Kerîm okuyarak rükû ve secdeleri yapar. Sonra son oturuş yaparak selâm ile namazdan çıkar. Bu halde üç defa Teşehhüde oturmuş olur. Bununla beraber mesbuk, ikinci rekâtın sonunda yanılarak teşehhüde oturmayacak olsa, sehiv secdesi yapması gerekmez. Çünkü bu rekât, bir yönden birinci rekât yerindedir.

Mesbuk, dört rekâtlı namazlardan birinin dördüncü rekâtinde imama uysa, imam ile teşehhüde oturduktan sonra kalkar, Sübhaneke, Eûzü Besmele, Fatiha ve bir miktar Kur'an okur. Rükû ve secdelerden sonra oturur. Yalnız "Tahiyyat'ı" okur. Ondan sonra kalkar. Besmele ile Fatiha'yı ve bir miktar daha Kur'an ayetlerini okur. Sonra rükû ve secdelere varır, oturmaksızın kalkar. Yalnız Besmele ve Fatiha ile bir rekât daha kılarak son oturuşu yapar. Tahiyyat'ı, Salavatları ve duaları okuyup selâm vererek namazını tamamlar.

Mesbuk, dört rekâtlı namazların üçüncü rekâtından başlayarak imama uysa, imamla beraber son oturuşta yalnız "Tahiyyat'ı" okur. İmam selâm verdikten sonra kalkar, Sübhaneke, Eûzü Besmele, Fatiha ve bir miktar daha Kur'an okur. Rükû ve secdelere varır, sonra kalkar yalnız Besmele ile Fatiha'yı okur. Biraz daha Kur'an-ı Kerîm okur. Yine rükû ve secdelere gider. Teşehhüde oturur. Tahiyyat'ı, Salavatları ve duaları okuyarak selâmla namazını tamamlar.

Mesbuk, dört rekâtlı namazların ikinci rekâtında imama uyacak olsa, üç rekâtı imamla kılmış olur. Teşehhüdden sonra imam selâm verince ayağa kalkar. Sübhaneke'yi, Eûzü Besmele'yi, Fatiha'yı ve okuyacağı

ayetleri okur. Rükû ve secdelere varıp son oturuşu yapar. Selâm verip namazını tamamlar.

İmam rükûda iken, imama uyan kimse, o rükûa ait olan rekâta yetişmiş olur. Fakat imamı secde halinde bulan kimse, hemen secdeye varırsa da o secdenin rekâtına yetişmiş olmaz. Bununla birlikte nerede namaza yetişilirse orada uymak iyidir.

Mesbuk, imam selâm verdikten sonra "Allahü Ekber" diyerek ayağa kalkar ve noksan kalmış olan rekâtları tamamlar. İmam selâm vermeden mesbukun kalkıp noksan kalan rekâtları kılmaya başlaması uygun değildir Ancak namaz vaktinin çıkmak üzere olması ve insanların önünden geçme durumu olması gibi özürler sebebiyle selâmından önce kalkar. Bununla beraber imam, henüz selâm ile namazdan çıkmamış olunca, mesbukun teşehhüd miktarı oturması lazımdır. Bundan önce kalkması caiz değildir.

İmam teşehhüdü tamamlamadan mesbukun kalkıp Kur'an okuması geçerli değildir. Onun için mesbuk, birinci veya ikinci rekâtı kaza için ayağa kalkar da, imamın teşehhüdü bitirişinden sonra namaz caiz olacak kadar Kur'an okursa, namazı caiz olur. Fakat namaz caiz olmayacak kadar az okumuş olursa namazı sahih olmaz.

Mesbukun kaza edeceği rekâtlarda başkasına uyması ve başkasının da bu halde mesbuka uyması caiz değildir. Mesbuk burada yalnız başına sayılmaz. Fakat bir mesbuk ne kadar rekât kaza edeceğini unutup da kendisi ile beraber mesbuk bulunan kimsenin ne kadar rekât kaza edeceğini yalnız göz önünde bulundursa, bununla namazı bozulmaz.

Mesbuk, namazını yeniden kılmak niyeti ile tekbir alacak olsa önceki tekbiri ile başlamış olduğu namazı bozulmuş olur. Tek başına namaz kılan kimse böyle değildir; başka bir namaz kılmaya niyet etmedikçe, aynı namaza yeniden başlamak niyeti ile alacağı tekbir bu namazı bozmaz. Çünkü her iki namaz, tek başına namaz kılan için birbirinin aynıdır. Mesbuk ise, bir yönden tek başına namaz kılan gibidir, bir yönden de imama uyduğundan onun için aynı namaz değildir.

Mesbuk, İmam Azam'a göre Kurban Bayramı'nda teşrîk tekbirlerini imamla beraber alır, sonra ayağa kalkıp geri kalan rekâtları tamamlar. Halbuki İmam Azam'a göre, tek başına namaz kılan kimse bu tekbirleri getirmek zorunda değildir. Bunun için mesbuk, burada tek başına namaz kılan gibi değil, muktedi (imama uyan) yerindedir.

Mesbuk, ayağa kalkması sahih olacak bir zamanda ayağa kalkıp da, imam henüz selâm vermeden mesbuk namazını bitirerek selâmda imama uysa, namazı bozulmuş olur.

İmam daha selâm vermeden, mesbuk Tahiyyat'ı okuyup bitirmiş olsa, bir görüşe göre şehadet sözünü tekrarlar, bir görüşe göre de susar. Burada sahih olan mesbukun tahiyyat'ı yavaş yavaş okumasıdır.

Birinci oturuşta imamdan önce teşehhüdü bitirmiş olan bir muktedi de susar, teşehhüdde bulunmaz.

Mesbuk, cehren (açıktan kıraat) okunan namazlarda imama uyduğunda, "Sübhaneke"yi okumaz. İmam selam verdikten sonra geri kalan rekâtları kılmak için kalktığında okur. Doğrusu budur.

İmam yanılarak beşinci rekâta kalkınca, mesbuk da ona uyarak kalksa, bakılır: Eğer imam dördüncü rekâtta oturmuş ise, mesbukun namazı bu kalkış ile bozulmuş olur. Fakat imam dördüncü rekâtta oturmamış ise, beşinci rekâtta secdeye varmadıkça, mesbukun namazı bozulmaz. İmam secdeye varınca namazı bozulmuş olur.

Namaza Aykırı Davranışlar

Bir Müslüman'ın namaz esnasında, yukarıda ayrı ayrı sayılan namazın farz, vacip, sünnet ve âdâbını en iyi şekilde yerine getirmeye gayret etmesi ve bu ibadetin mana ve gayesine aykırı her türlü davranıştan da kaçınması gerekir. Namaza aykırı davranışlar, bu aykırılığın derecesine göre namazın mekruhları ve namazı bozan haller şeklinde iki kısımda ele alınır.

Namazın mekruhları

Namazda yapılması hoş karşılanmayan davranışlara "namazın mekruhları" denir. Genel olarak namaz için öngörülmüş bulunan şeklî yapıya aykırı olan davranışlar ile namazın gerektirdiği saygı, tazim, tevazu, bo-

yun bükme ve sükûnet haline de aykırı olan ve namazda kalbi meşgul edecek, insanı ibadetin gerektirdiği kalb huzurundan ve huşûdan alıkoyacak davranışlar mekruh sayılmıştır. Namaz esnasında elbiseyle veya vücudun bir yeriyle oynamak gibi namazla ilgisi olmayan ve onunla bağdaşmayan bir hareketin yapılması mekruhtur. Çünkü bu şekildeki davranışlar namazın şeklî yapısına aykırıdır ve aynı zamanda namazın gerektirdiği saygı ve tazim vaziyetiyle de bağdaşmamaktadır. Bunun yanında namazın vaciplerinden ve sünnetlerinden birini terk etmek de mekruh sayılmaktadır.

Namazda mekruh sayılan şeylerin bazıları şunlardır:

* Bir zararın giderilmesi veya namazın tamamlanması amacı olmaksızın namaz dışı bir davranışta bulunmak.
* Kıyam, rükû ve secde aralarındaki tekbir ve zikirleri kendi yerlerinden sonraya bırakmak.
* Namazda esnemek, gerinmek ve boğazı açıyormuş gibi yapmak.
* Namazda iken verilen selâmı el veya baş işaretiyle almak. Tahrimen mekruh olan bu fiille bazı âlimlere göre namaz bozulur.
* Abdesti sıkışık olduğu halde namaz kılmak.
* Cemaatle namaz kılınırken, imamdan önce rükû ve secdeye gitmek veya ondan önce rükû ve secdeden doğrulmak.

Namazı Bozan Haller

Namazın rükünlerinden veya şartlarından herhangi birinin eksikliği durumunda namaz, bozulur. Rükûn ve şartların eksikliği dışında ayrıca namazda yapılmaması gereken bazı durum ve davranışlar vardır ki, bunların hepsine birden "müfsidât-ı salât" (Namazı bozan haller) denir. Şart ve rükünleri yerine getirilerek başlanmış bir namazı bozacak hallerin başlıcaları şunlardır:

* Namazda konuşmak. Bilerek, bilmeyerek, unutarak olması fark etmez. Birine seslenmek, selâm vermek, merhaba demek, verilen selâma sözlü olarak karşılık vermek, aksırana "yerhamükallah"

demek, namazı bozar. Peygamber Efendimizin ismi anıldığında salavat getiren kimsenin namazı da bozulur. Söylenilen bir şeye cevap kasdiyle ayet okumak da konuşma kapsamında değerlendirildiğinden namazı bozar. Mesela, iyi bir haber duyduğunda "elhamdülillah", kötü bir haber duyduğunda "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun", hayret verici bir şey duyduğunda "sübhânellah" demek namazı bozar.

* Amel-i kesirde bulunmak. Ameli kesir, çok veya aşırı bir davranışta bulunmak demektir. Amel-i kesir için net bir sınır çizme imkânı olmamakla birlikte, dışarıdan bakan kişide namazda olunmadığı kanaatini verecek davranışta bulunmak şeklinde bir ölçü getirilmiştir. Bu itibarla, namazdayken namaza muhalif, namazdaki hareketlere benzemeyen ve namazın ruhuna uymayan bir davranış, namazda olunmadığı izlenimi veriliyorsa amel-i kesir çerçevesine girer.
* Yönü kıbleden çevrilmek.
* Bir şey yiyip içmek.

Namaza durduktan sonra ağza alınıp yenen şey susam tanesi kadar da olsa namazı bozar. Namaz öncesinde yenilen bir şeyden dolayı dişlerin arasında kalmış olan bir kırıntı namaz içinde yutulsa, nohut miktarı kadar veya ondan daha büyük ise namazı bozar. Bundan küçük ise namazı bozmaz. Ağızda bulunan bir şeker parçasının, namazda çiğnenmediği halde tadı boğaza gitse, namazı bozar. Fakat namazdan önce yenmiş bir yemeğin ağızda kalmış olan tadı, namaz içinde tükürükle boğaza gitse, bununla namaz bozulmaz. Namazda sakız çiğnemek namazı bozar.

* Özürsüz olarak boğaz hırıldatmak (tenahnuh yapmak), öksürmeye çalışmak. Ancak herhangi bir zorlama olmaksızın tabii olarak öksürmek namazı bozmaz.
* Üf, tüh diyerek bir şeyi üflemek veya bezginlik göstermek ve uf, puf gibi şeyler söylemek veya ah, oh demek.

* İnlemek. Allah korkusu, cennet veya cehennemin hatırlanması gibi uhrevî duygularla ağlamak, ah ve iniltide bulunmak namazı bozmaz. Kendini tutamayacak derecede şiddetli hastalıktan dolayı inlemek de namazı bozmaz.

* Gülmek. Kendisinin duyacağı kadar bir gülme sadece namazı bozar. Yakında bulunanların işitebileceği kadar olursa abdest de bozulur. Bu şekilde gülme, bülûğa ermemiş çocukların sadece namazını bozar, abdestini bozmaz.

* Namaz kılarken göze ilişen bir yazıya bakmak namazı bozmaz. Fakat karşısındaki Mushaf'tan ezberinde olmayan bir âyeti okursa, bu bir telkin olduğundan İmam A'zam'a göre namaz bozulur. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, İmam Şafii'ye göre namaz bozulmaz fakat böyle yapmak mekruhtur. Hafız olan bir kimsenin mushaftan okumasıyla ise ittifakla namaz bozulmaz.

* Namaz kılarken kendisini çağırana veya içeriye girmek için izin isteyene, namazda olduğunu anlatmak için "Elhamdü lillâh" veya "Sübhanellah" dese veya okuyuşunu sesli yapsa, bununla namaz bozulmaz.

* Namazda, kendi imamından başkasının okuduğu Kur'andaki yanlışlığı veya takıldığı yeri düzeltmek. Çünkü bu hareket bir öğretme ve öğrenme sayılır. Öğretme ve öğrenme ise, amel-i kesir kabuledilmiştir. Kendi imamı için düzeltme yapsa, namazı bozulmaz. İmamın yeteri kadar Kur'an okumuş olması fark etmez. Çünkü bu aynı namazı düzeltmeye aittir.

* Namazda şeytani bir vesveseden dolayı "Lâ havle ve la kuvvete illâ billah" denilse, bakılır: Eğer bu vesvese ahiretle ilgili bir şey ise, namaz bozulmaz. Fakat dünya ile ilgili bir şey ise, namaz bozulur.

* Namazda tekrarlama yapılmaksızın bir el ile baştan sarığı veya takkeyi kaldırıp yere koymak veya bunları yerden kaldırıp başa koymak, namazı bozmaz. Fakat bunları yerden kaldırıp başa koymak çok iş ve harekete muhtaç olursa, namazı bozar.

* Namaz kılarken çocuk emzirmek namazı bozar. Namaz kılmakta olan bir kadının memesini çocuk kendi başına tutup emecek olsa bu durumda eğersüt çıkmaksızın bir iki defa emmiş ise, namaz bozulmaz. Fakat süt çıkarsa veya süt çıkmaksızın iki defadan çok emerse, namaz bozulur.

* Namaz kılarken herhangi bir sebeple abdest bozulursa namaz da bozulmuş olur.

* Birinci oturuşu, son oturuş zannederek selâm vermek namazı bozmayıp sadece sehiv secdesini gerektirir. Kıldığı öğle namazını Cuma namazı veya yatsı namazını teravih zannederek selâm vermek, namazı bitirme kastı taşıdığından namazı bozar.

* Unutarak veya farkında olmayarak bile olsa avret yeri açık iken bir rükün eda edecek kadar bir sürenin (üç defa sübhanallah diyecek kadar bir zaman) geçmesi namazı bozar. Üzerinde namaza mani bir necaset olduğunda da aynı hüküm söz konusudur.

* Sabah namazını kılarken güneşin doğması; bayram namazını kılarken zeval vaktinin olması; Cuma namazını kılarken ikindi vaktinin girmesi durumunda namaz bozulur. Fakat öğle namazını kılarken ikindi vaktinin girmesiyle öğle namazı bozulmaz.

* Teyemmüm ile namaz kılarken kullanılması mümkün suyu görmesi.

* Özür sahibi olan kişinin özrünün ortadan kalkması.

* Mest üzerine meshetmiş olarak namaz kılarken mesh müddetinin dolması.

Namazın Kılınışı

Namazın farz ve vaciplerine, sünnet ve âdâbına uygun şekilde kılınışına ilmihal dilinde "sıfatü's-salat" denir. Namaz kılacak kişi abdestli ve kıbleye yönelik olarak durup ellerini kaldırır ve niyet ederek "Allahü Ekber" der, ellerini bağlar.

(سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَٓا إِلٰهَ غَيْرُكَ) yi okur.

İmama uymuş (muktedi) değilse, "Euzu billahi mineşşeytanirracim. Bismillahirrahmanirrahim" der ve Fatihayı okur. Fatihanın bitiminde "amin" der, besmelesiz olarak bir sûre veya en az bir uzun yahut üç kısa ayet okur. Ardından "Allahu Ekber" diyerek rükûa gider. En az üç kere "Sübhane Rabbiyelazim" dedikten sonra "Semiallahu limen hamideh" diyerek doğrulur ve "Rabbena lekelhamd" der. Ardından "Allahü Ekber" diyerek secdeye gider. Bedenî bir engeli yoksa yere önce dizlerini, sonra ellerini ve en son yüzünü koyar, kıyama dönerken de bunun aksini yapar. Secdede en az üç kere "Sübhane Rabbiyelala" dedikten sonra yine "Allahü Ekber" diyerek ara oturuşu (celse) yapar, sonra yine "Allahü Ekber" diyerek ikinci secdeye gider ve yine üç kere "Sübhane Rabbiyelala" dedikten sonra "Allahü Ekber" diyerek ikinci rekâta kalkar.

İkinci rekât da birinci rekât gibidir. Şu kadar ki, ikinci rekâtta elleri kaldırma, "Sübhaneke" ve "Eûzu" yoktur. Ayağa kalkınca el bağlayıp besmele ile Fatihayı okur ve "amin" dedikten sonra Fatihaya bir sûre veya birkaç ayet ekler. Daha sonra birinci rekâtta olduğu gibi rükû ve secdeleri yapar. İkinci secdeden sonra ka'de yapıp et-Tahiyyat'ı okur;

التَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ
عَلَيْنَا وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

"et-Tahiyyatü lillahi vesselavatü vettayyibat. Esselâmu aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetullahi ve berakatüh. Esselemu aleyna ve ala ibadillahissalihin. Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne muhammeden abduhu ve resûluh" (Buharî, Ezan, 148; Müslim, Salat, 56)

Manası; "Bütün tahiyyeler (hayat sahibi varlıkların hayatlarıyla sunduğu ibadetler), salavat (ruh sahibi varlıkların ibadet ve duaları) ve tayyibat (bütün güzel söz ve davranışlar, kâmil insanların mukarreb meleklerin ibadetleri, duaları) Allah'a mahsustur. Ey Şanı Yüce Peygamber, selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketleri senin üzerine olsun. Bize ve Allah'ın salih kullarına selâm olsun. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Yine şehadet ederim ki, Hz. Muhammed, O'nun kulu ve resulüdür."

Kılacağı namazın rekât sayısı ikiden fazla ise bu "ilk oturuş" (ka'de-i ûlâ) olur. Bu oturuşta "Tahiyyat"a bir şey eklenmez ve "Allahü Ekber" diyerek üçüncü rekâta kalkılır. Kalkacağı zaman ellerini dizleri üzerine getirir, öyle kalkar. Kıyamda el bağlayıp "Besmele" ile Fatihayı okur ve "amin" der.

Bundan sonra yapılacak şeyler namazın farz olup olmamasına göre küçük değişiklikler gösterir:

Bu kıldığı farz namaz ise Fatihadan sonra sûre veya ayet okumadan rükûa varabilir. Secdelerden sonra, eğer varsa dördüncü rekâta kalkar, dördüncü rekât da üçüncü rekât gibidir. Dördüncü rekât yoksa ikinci secdeden sonra oturur (son oturuş=ka'de-i ahîre).

Kıldığı namaz farz değilse, farklı olarak üçüncü rekâtın Fatihasına "amin" dedikten sonra bir sûre veya birkaç ayet okur. Sonra rükûa ve secdeye varır. Dördüncü rekât, üçüncü rekât gibidir. Dördüncü rekâtın secdeleri yapılınca oturulur. Bu oturuş, üç rekâtlı namazların üçüncü rekâtının ve iki rekâtlı namazların ikinci rekâtının bitiminde yapılan oturuş gibi son oturuş (ka'de-i ahîre) adını alır. Son oturuşta tahiyyattan sonra salavat ve dualar okunur, ardından selâm verilir.

Salavât şudur:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى سَيِّدِنَا إِبْرٰهِيمَ
وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا إِبْرٰهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Allah'ım, Efendimiz Muhammed'e ve Efendimiz Muhammed'in ailesine, Efendimiz İbrahim'e ve İbrahim'in ailesine salat ettiğin gibi salat et. Şüphesiz ki Sen her bakımdan hamda layık ve şanı yüce olansın"[278]

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى سَيِّدِنَا إِبْرٰهِيمَ
وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا إِبْرٰهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Allah'ım, Efendimiz İbrahim'e ve ailesine bereket ihsan ettiğin gibi, Efendimiz Muhammed'e ve Efendimiz Muhammed'in ailesine de bereket ihsan eyle. Şüphesiz ki Sen her bakımdan hamda layık ve şanı yüce olansın"[279]

Dualar: Son oturuşta et-tehiyyatu okunup salavat getirdikten sonra Kur'an'da geçen dua ayetlerinden, mütevatir veya meşhur olan dua hadislerinden okunur. Ayetlerden okunan dualar:

---

[278] Buharî, Enbiya, 10; Müslim, Salat, 65

[279] Buharî, Enbiya, 10; Müslim, Salat, 65

رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Ey bizim kerim Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ve güzellik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver ve bizi cehennem ateşinden koru." (Bakara suresi, 2/201)

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاَةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَآءِ

"Ya Rabbî! Benide, neslimden çoğunu da namazı devamlı olarak ve gereğince kılan kullarından eyle! Duamı, lütfen kabulbuyur Ya Rabbi!" (İbrahim suresi, 14/40)

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Ey Rabbimiz! Beni, annemi, babamı ve bütün müminleri hesaba çekilme günü affeyle." (İbrahim suresi, 14/41)

رَبَّنَا لاَ تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ

"Ey bizim kerîm Rabbimiz, bize hidâyet verdikten sonra kalplerimizi saptırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı bol olan Vehhab Sensin Sen!" (Âl-i İmran suresi, 3/8)

Hadislerden okunan dualar:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَفِتْنَةِ الْمَمَاتِ

Manası: "Allah'ım kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım Mesih-i Deccal'in fitnesinden Sana sığınırım. Allah'ım hayatın ve ölümün fitnesinden Sana sığınırım."[280]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ

Manası: "Allah'ım borçtan ve günahtan Sana sığınırım"[281]

[280] Buharî, Ezan, 149; Müslim,Zikir, 49

[281] Buharî, Daavat, 39; Müslim, Zikir, 48

Diğer Namazlar

a) Cuma Namazı

1- Cuma Namazının Diğer Namazlar Arasındaki Yeri

Cuma namazı, namaz olarak sair namazlardan farksızdır; yani o da kıyam, kıraat, rükû, sücud ve ka'deden ibarettir. Biz, günün yirmi dört saatini beşe bölüp, her parçasını beş vakit namazla nurlandırdığımız gibi, haftayı da Cuma ile böler, bir biçime kor ve nur serperiz. Haftalık saatimizi, cumaya göre ayarlar, o an gelip çattığı zaman bütün hissiyat, letâif ve kalbimizle Rabbimize teveccüh ederiz. Çünkü Cuma günü, Allah'ın yarattığı günler içinde en kıymetli bir gündür. Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), cuma hakkında: "Cuma günü, (haftanın diğer) günlerinin efendisidir. Allah katında da en mühim olanıdır. O, Allah katında, Kurban ve Ramazan Bayramı günlerinden daha mühimdir. Bu günün beş hasleti vardır: Allah (c.c.), Âdem'i bugünde yarattı. Allah Âdem (aleyhisselâm)'ı o günde yeryüzüne indirdi. Allah Âdem'in ruhunu o gün kabzetti. O günde bir saat vardır ki, kul o saatte Allah'tan haram bir şey talep etmedikçe her ne isterse mutlaka kendisine talebi verilir. Kıyamet de o gün kopacaktır. Bütün mukarreb (Allah'a yakın) melekler, sema, arz, rüzgâr, dağ, deniz hepsi o günden korkarlar."[282] buyurur.

Evet, Cuma namazı, haftayı böler ve insanları, Allah'a yaklaşabilecekleri bir yere yükseltir. Onlar da, Cuma mirsadıyla Rabbin rahmetinden istifade etme yolunu düşünürler. Başka bir ifadeyle, altı gün namaz kıldıktan sonra, ulûfe almak üzere belli bir gün belli bir noktaya yükselirler ki, o gün, şuurluların, Hakk'a gönül vermişlerin etekleri mücevherlerle dolar taşar. Dolayısıyla Cuma, bir haftalık seyahatin neticesinde belli şeyleri Rabb'den almak üzere belli bir doruğa ulaşmanın ifadesidir. Bu hakikati Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), şu hadisiyle ifade eder: "Beş vakit namaz, bir Cuma namazı diğer Cuma namazına, bir Ramazan diğer Ramazan'a kadar hep kefarettirler. Büyük günah irtikab edilmedikçe aralarındaki günahları affettirirler."[283] Görüldüğü gibi Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), günü, haftayı ve seneyi belli bölüm ve parçala-

---

[282] İbn Mace, İkame 79; Müsned, 3/429.

[283] Müslim, Taharet 14; Tirmizi, Salât 160.

ra ayırır; o parçalarda eda edilen namazların, namazsız geçen diğer bölümlerini nurlandırdığını ifade ederler.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığınız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır." (Cuma suresi, 62/10) ayetiyle müminleri Cuma namazına davet etmektedir. Ayette "nida" kelimesiyle, ezan-ı Muhammedî kastedilmektedir. Zaten Müslümanların gülbangı, günde beş defa minarelerden semalara doğru şehbal açan ezan-ı Muhammedî'dir. "Zikir"den maksat ise, hutbe ile başlayan namazdır. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminde bu ezan, imam minberde iken okunur, sonra da namaz için "kâmet" getirilir ve namaza durulurdu. Bu uygulama Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (radiyallâhu anhüma) devrinde de devam etmiştir. Fakat Müslümanlar, gün be gün çoğalıp şehirler genişledikçe, ses her tarafa ulaşmaz ve duyulmaz oldu. Bundan dolayı da Hz. Osman, hatip minberde iken okunan ezana ilave olarak halka duyurmak için dış ezanı okutmaya başladı ve bu usûl üzerine icma vaki oldu. Hutbede okutulan ezana da, sünnete riayet olsun diye teberrüken devam edildi.[284]

Bir sonraki ayet-i kerimede ise: "Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki, kurtuluşa erersiniz" (Cuma suresi , 62/10) buyrulmaktadır ki, bu lütfun ne olduğu hususunda İbn-i Abbas şöyle der: "Bu ayetle müminler dünya isteğine dair bir şeyle emrolunmadılar, ancak hasta ziyaret etmek, cenazeye gitmek ve Allah için din kardeşini ziyaret etmek gibi şeyler hariç."[285] Fakat biz meseleyi cem ederek ifade edecek olursak şöyle diyebiliriz: "Namazı eda edin ve içiniz durulaşıp berraklaşsın, mesuliyet duygusu altında yeryüzüne dağılın, Allah'ın dünyevî ve uhrevî lütuflarından istifade edin. Nurlu ve yümünlü bir hayat yaşayın ki, hayatınız bir düzene girsin. Böylece felaha eresiniz."

Sûrenin son ayetinde de; "Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın

---

[284] Bkz. Buharî, Cuma 21, 25, Menakıb 25; Müslim, Fedail 6, 7.

[285] Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur 8/165.

yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (Cuma suresi, 62/11)

2- Cuma Namazının Câmi Bir İbadet Olması

Evet Cuma, ferdî bir ibadet değil; toplu olarak ma'şerî vicdanın Yüce Allah'a teveccühüdür. Âdeta kul, tek başına Allah'ın nimetleri karşısında gerekli şükrü eda edemez ve Rabbim! "Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız, sayamazsınız." (İbrahim, 14/34) diye bize anlattığın nimetlere karşı, ben ferdî durumumla mukabele edemem, vicdanım buna kâfi gelmez. Bu yüzden de biz, bir araya gelerek cemaat halinde kulluğumuzu ve şükrümüzü sana takdim ediyoruz." der.

3- İlk Eda Edilen Cuma Namazı

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Mekke'de Cuma ile mükellef tutulmamıştı. Hicretle memur kılınıp Medine'ye yol açılınca önce Kuba'ya gelmiş; orada kaldığı dört-beş gün içinde kendi elleriyle Kuba mescidini inşa buyurmuş, Cuma günü oradan ayrılıp Salim İbn-i Avf oğullarının vadisine gelince de Cibrîl haber getirmiş ve orada Cuma namazını kılmışlardı.[286] Böylelikle Allah Resulü (sallallâhu aleyhi ve sellem), İslâm'ın şeairinden olan Cuma namazını ilan etmişti.

4- Cumada Aranan İcabet Saati

Namaz, sefine-i dinin direği ve mümine gideceği yönü gösteren pusula gibidir. Başka bir ifadeyle o, mümini miraca yükseltecek, bir ucu kendi elinde, diğer ucu da Allah'ın elinde olan bir merdiven ve hablü'l-metindir (sağlam bir ip). Bütün bu evsafa sahip namazın özü ise, maşeri vicdanın heyecan ve helecanının ifadesi, Cuma namazıdır. Dolayısıyla o, uyanık bir kalb ve gönülle idrak edilmelidir. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Onda, bir saat vardır; Müslüman bir kul, namaz kılar olduğu halde o saate erse, Allah'tan her ne isterse, Allah kendisine mutlaka onu verir"[287] buyurur. Bu anın hangi an olduğu hususunda Sahabe, Tabiin ve

---

[286] İbni Hişam, Tehzib, 1/122, 123.

[287] Buharî, Cuma 37, Talak 24, Daavat 61; Müslim, Cuma 13.

daha sonra gelen fukaha-i izam, değişik zamanlar söylemişlerdir. Meselâ; Abdullah İbni Selâm (r.a.): "Resulullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) oturuyordu. Ben: "Allah'ın kitabında (Tevrat'ta) şu ifadeyi buluyoruz: "Cuma gününde öyle bir saat vardır ki, mümin kul o saati denk getirerek namaz kılıp Allah'a dua ettiği takdirde isteği mutlaka yerine getirilir." dedim. Benim bu sözüm üzerine Resulullah: "Yahut bir saatin bir kısmı" diye bana işaret buyurdu. Ben de: "Doğru söylediniz veya bir saatin bir kısmı" diyerek sözümü düzelttim. Sonra sordum: "Bu vakit (Cumanın) hangi vaktidir?" Bana: "O, gündüzün saatlerinin sonudur." diye cevap verdi. Ben: "Bu saat namaz vakti değildir." deyince bana şu cevabı verdi: "Evet, mümin kul namaz kılar, sonra müteakip namazı beklemek maksadıyla oturursa o, sevap yönüyle aynen namaz kılıyor gibidir." buyurdu.[288] İhtimal, tıpkı "Kadir Gecesi'nin Ramazan'ın içinde dolaşıp durduğu gibi, o an da Cuma günü içinde gezip durmaktadır. Dolayısıyla o dakikayı yaşayabilmek, Cuma gününü bir bütün olarak yaşayıp Allah'a tam bir teveccüh ile yönelmeye bağlıdır.

5- Cuma Namazına Hazırlık

Cuma günü Müslümanlar açısından büyük önem taşıdığı ve âdeta bir bayram günü kabul edildiği için, Perşembe günü akşamından başlamak üzere maddî ve manevî temizliğe her zamankinden daha fazla önem vermek gerekir. Bunların başında boy abdesti almak gelir ki Cuma günü boy abdesti almak İslam âlimlerinin çoğuna göre sünnet, bazılarına göre farzdır. Bunun yanında, Cuma günü namaza gelmeden önce tırnak kesme, dişleri temizleme gibi bedeni temizlikler yapmak, temiz elbiseler giymek; başkalarını rahatsız etmeyecek, aksine onların hoşuna gidecek güzel kokular sürmek sünnet olan davranışlardır. Mümin, böyle değerli ve önemli bir günün manevî havasına girmeli; dua ve tevbesini dua ve tevbelerin kabul edileceği vakit olduğu bildirilen "icabet saati"ne denk düşürmeye çalışmalı, ayrıca Kur'ân okumalı, tezekkür ve tefekkür etmeli, Resulullah'a salat u selâm getirmeli ve samimi bir kalb ile yüce Allah'a dua ve istiğfarda bulunmalıdır.

---

[288] İbni Mace, İkame 99; Müsned, 5/450.

Hutbe okunurken konuşmak, Cuma vakti alış veriş yapmak ve Cuma günü yolculuğa çıkmak gibi hoş karşılanmayan davranışların hükümleri aşağıda ele alınacaktır.

Cuma Namazının Dindeki Yeri ve Hükmü

Cuma namazı farz-ı ayındır. Farz olduğu, Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir. Kur'ân-ı Kerim'in 62. Suresi, Cuma namazından bahsettiği için Cuma sûresi olarak adlandırılmıştır. Bu sûrede yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrılınca Allah'ı anmaya (namaza) koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınınca yeryüzüne yayılın da Allah'ın lütfunu arayın ve Allah'ı çok çok anın ki felah bulasınz." (Cuma suresi, 62/9-10)

Cuma namazı, Cuma günü öğle namazı vaktinde kılınan ve farzı iki rekât olan bir namazdır. Bu namazdan önce hatibin hutbe okuması namazın sıhhat (geçerlilik) şartlarındandır. Cuma namazı o günkü öğle namazının yerini tutar.

Cuma Namazının Şartları

Cuma namazının farz olabilmesi için belli birtakım şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Bu şartlar vücub şartları ve sıhhat şartları olmak üzere iki çeşittir. Vücub şartları, Cuma namazı kılmakla yükümlü olmanın şartlarıdır; sıhhat şartları ise kılınan namazın sahih yani geçerli olmasının şartlarıdır. Sıhhat şartları yerine, Cuma namazının edasının şartları da denilir.

Cuma Namazının Vücub Şartları

Cumanın bir kimseye farz olabilmesi için, onda şu şartların bulunması gerekir.

a. Erkek olmak

Cuma namazı erkeklere farz olup kadınlara farz değildir. Bu konuda bütün fakihler ittifak etmiştir. Fakat kadınlar da camiye gelip Cuma namazı kılsalar, bu namazları sahih (geçerli) olur ve artık o gün ayrıca öğle namazı kılmazlar.

b. Mazeretsiz olmak

Bazı mazeretler, Cuma namazına gitmemeyi mübah kılar ve böyle bir mazereti bulunan kişiye Cuma namazı farz olmaz. Fakat böyle kimseler de kendilerine Cuma namazı farz olmadığı halde, bu namazı kılarlarsa namazları sahih olur ve artık o gün ayrıca öğle namazı kılmazlar. Cuma namazına gitmemeyi mübah kılan belli başlı mazeretler şunlardır:

1. Hastalık

Hasta olup Cuma namazına gittiği takdirde hastalığının artmasından veya uzamasından korkan kimse Cuma namazı kılmakla yükümlü olmaz. Yürümekten aciz durumda bulunan çok yaşlı kimseler de bu konuda hasta hükmündedirler. Cuma namazı için camiye gittiği takdirde hastaya zarar geleceğinden korkan hasta bakıcı için de aynı hüküm geçerlidir.

2. Körlük ve kötürümlük

Kör (âmâ) olan bir kimseye, kendisini camiye götürebilecek biri bulunsa bile, İmam Azam Ebu Hanife, Malikîler ve Şafiîlere göre Cuma namazı farz değildir. Hanbelîlerle, İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise, kendisini camiye götürebilecek biri bulunan âmâya Cuma farzdır. Kendisini camiye götürebilecek kimsesi bulunmayan âmâya ise, bütün âlimlere göre Cuma namazı farz değildir. Ayakları felç olmuş veya kesilmiş kimselerle yatalak hastalara da Cuma namazı farz değildir.

3. Uygun olmayan hava ve yol şartları

Cuma namazına gittiği takdirde kişinin önemli bir zarara veya sıkıntıya uğramasına yol açacak çok şiddetli yağmur bulunması, havanın çok soğuk veya sıcak olması veya yolun aşırı çamurlu olması gibi durumlar da, cuma namazına gidilmemesini mübah kılan özürlerdendir..

4. Korku

Cuma namazına gidildiği takdirde mal, can veya namusunun tehlikeye girmesine dair endişeler varsa bu durumda Cuma namazına gidilmemesine geçerli bir özür sayılır.

c. Hürriyet

Hür olmayan kimseler yani köle ve esirler, fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, Cuma namazı ile yükümlü değildir.

Hapiste olan kişilerin, Cuma namazı kılmalarına fizikî şartlar ve bazı imkanların eksikliği dışında bir engel bulunmamaktadır. Mahpusların Cuma namazı kılabilmeleri için fizikî şartların hazırlanması ve gerekli düzenlemenin yapılması istenebilir. Cuma namazının kılınacağı yerin herkese açık olması (izn-i âm) şartı, özel durumundan dolayı hapishaneyi içine almaz.

d. İkamet

Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Cuma namazının vacip olması için, kişinin Cuma namazı kılınan yerde ikamet ediyor olması gerekir. Bu bakımdan Cuma namazı dinen yolcu sayılan (seferî) kimselere farz değildir. Cuma günü Cuma namazının vakti girmeden önce yola çıkmakta bir mahzur yoktur. Fakat Cuma namazının vakti girdikten sonra namazı kılmadan yola çıkmak mekruhtur.

Cuma Namazının Sıhhat Şartları

a. Vakit

Cuma namazı öğle namazının vaktinde kılınır. Bu vakit çıktı mı, artık cuma namazını kılmak veya kaza etmek caiz olmaz. O günün öğle namazı da kılınmamış ise, yalnız onu kaza etmek gerekir.

Cuma namazı kılınmakta iken vakit çıkacak olsa, yeniden öğle namazını kaza olarak kılmak gerekir.

İmam Malik'e göre, cuma namazı öğle vakti çıktıktan sonra da kılınabilir. İmam Ahmed'den bir rivayete göre de, cuma namazı zeval vaktinden önce de kılınabilir.

b. Cemaat

Cuma namazı ancak cemaatle kılınan bir namaz olup münferiden, yani tek başına kılınamaz. Cuma namazı için cemaatın en az miktarı, imamdan başka üç kişidir. İmam Ebû Yusuf'a göre, imamdan başka iki ki-

şidir. İmam Malik'den bir rivayete göre otuz, İmam Şafiî ile İmam Ahmed'in mezheblerine göre de kırk kişidir.

Cemaatin aklı yerinde ve erkek olması ve en az bu üç kişinin birinci secdeye kadar hazır bulunması da İmam-ı Azam'a göre şarttır. Buna göre, yalnız kadınların veya çocukların cemaatiyle veya birinci secdeden önce dağılıp da azınlıkta kalan cemaatle cuma namazı kılınamaz.

Cemaatin bulunması, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre iftitah tekbirine kadar şarttır. İmam Züfer'e göre, hiç olmazsa ka'dede teşehhüd miktarı duruncaya kadar cemaatin hazır bulunması şarttır. Cemaat bundan önce dağılacak olsa, geriye kalan bir veya iki kişinin öğle namazını kılması gerekir. Cemaatin mukim veya hür olmaları şart değildir. Öyle ki, yolcu(seferî) veya köle olan bir Müslüman cuma namazını kıldırabilir.

c. Şehir

İslâm bilginleri Cuma namazı kılınacak yerin şehir veya şehir hükmünde bir yerleşim birimi olmasını şart koşmuşlardır. Fakat bu şartların ayrıntıları hususunda görüş ayrılıkları vardır.

Hanefî mezhebinin klâsik fıkıh kaynaklarına göre, Cuma namazı kılınacak yerleşim biriminin şehir veya şehir hükmünde bir yer olması ya da böyle bir yerin civarında bulunması gerekir. Bir yerleşim yerinin hangi durumda şehir hükmünde sayılacağı hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir kısım âlimlere göre bu kriter "Cuma kılmakla mükellef olan insanları o yerleşim yerinin en büyük camisinin almaması"dır. Bazı âlimlere göre de "Bir yöneticisi olan yerleşim birimi" kriter kabul edilmiştir. Şehrin civarı yani zikredilen şartlardaki yerleşim birimlerinin yakınlarında bulunan mezarlık, atış alanları ve çeşitli gayelerle toplanmak için hazırlanan sahalar ve uzaklıktaki yerler, şehirden sayılır.

Kaynaklarda geçen bu şehir ifadesinin günümüzde, büyük veya küçük yerleşim birimi olarak anlaşılması gerektiği, bu bakımdan farzı eda edecek sayıda yerleşik cemaatin ikamet ettiği köy, belde gibi bütün yerleşim alanlarında Cuma namazının kılınabileceği âlimler tarafından kabul edilmektedir.

Şafiî mezhebine göre, Cuma namazının insanların devamlı oturdukları bir şehir veya köyün sınırları içinde kılınması gerekir.

Malikîlere göre Cuma namazı kılınacak yerin, insanların devamlı oturdukları şehir, köy vb. bir yerleşim birimi veya buraların civarında bir yer olması gerekir.

Hanbelîlere göre ise, Cuma namazının kılınabileceği yerin en az kırk kişinin devamlı olarak oturduğu yer olması şarttır.

d. Cami

Bir yerleşim yerinde birden fazla yerde Cuma namazı kılınıp kılınamayacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bütün mezhepler, bir şehirde kılınan Cuma namazının mümkün olduğunca bir tek camide kılınması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Cuma, toplanma, bir araya gelme manalarına geldiğinden, bu şartta esasen toplanma, bir araya gelme ve bu şekilde birlik ve beraberlik ruhunun kuvvetlendirilmesi, kuvve-yi mâneviyenin takviye edilmesi gayesi vardır. Bu manayı ve ruhu her zaman canlı tutmak gerekmekle birlikte, günümüzde çok büyük sahalarda insanların yaşadığı şehirler göz önüne alındığında, Cuma namazının bir veya birkaç yerde ihtiyacı karşılayacak bir camide kılınması mümkün gözükmemektedir.

İmam-ı Âzam hazretlerinden bu konuda nakledilen iki görüşten birine göre, bir şehirde yalnız bir yerde Cuma namazı kılınabilir; diğerine göre ise bir şehirde birden fazla yerde Cuma namazı kılınabilir. İmam Muhammed, bunlardan ikincisini benimsemiştir. Ebu Yusuf'a göre ise, şehrin ortasından nehir geçip de şehri ikiye bölüyorsa veya şehir zayıf ve yaşlı kimselerin Cuma kılınan camiye gelmelerini zorlaştıracak ölçüde büyük ise bir şehirde iki yerde Cuma namazı kılınabilir. Böyle bir durum söz konusu değilse sadece bir yerde kılınır.

Netice itibarıyla Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan yaklaşıma göre, bir şehirde birden fazla cami bulunması halinde bütün camilerde Cuma namazı kılınabilir.

Şafiî mezhebine göre bir şehirde birden fazla cami bulunsa bile, birden fazla yerde kılmayı zorunlu kılan sebepler olmadıkça sadece bir ca-

mide Cuma namazı kılınır. Şehir çok büyük olur ve bir camide kılmak mümkün olmazsa ihtiyaç durumuna göre birden fazla yerde Cuma namazı kılınabilir.

Malikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, Şafiî mezhebinde olduğu gibi, birden fazla yerde kılmayı mecburi kılan sebepler olmadıkça, bir şehirde sadece camide Cuma namazı kılınır. Hanbelîlerin yaklaşımı da aynı şekildedir.

e. İzin

Hanefî fıkhında cuma namazı için izin denildiğinde iki şey anlaşılır.

* Devlet başkanı veya vekil tayin ettiği kimsenin ya da salahiyetli bir makamın cuma namazı kıldıracak şahsa izin vermesidir.
* Namaz kılınacak olan mekana herkesin girebilmesine izin verilmesidir.

Hanefî mezhebi haricindeki mezhepler cumanın sahih olması adına böyle şartlar ileri sürmemişlerdir. Kaldı ki Hanefî mezhebi de bunu cumanın edasının şartları arasında saymıştır.

İçinde yaşadığımız ülkede Hanefî mezhebinin noktayı nazarına göre böyle bir problem söz konusu değildir. Köyler dahil bütün beldelerdeki camilere girebilme izni zaten verilmiştir. Bu konuda herhangi bir engel yoktur. Cuma namazı kıldıran imamların da devletin görevlendirdiği, yetkili (izinli) şahıslar olduğu muhakkaktır.

f. Hutbe

Cuma namazının sıhhat şartlarından birisinin de hutbe olduğu hususunda fakihler görüş birliği içindedirler.

Hutbe, birilerine hitap etme, bir şeyler söyleme demektir. Haftada bir gün bir mekânda toplanmış olan müminlerin başta dini konular olmak üzere, onların hayatlarını kolaylaştıracak, ilişkilerini uyumlu hale getirecek her konuda aydınlatılması için hutbe bir vesile ve bir fırsattır. Hutbe esasen bu amacı gerçekleştirmek için düşünülmüştür; bu sebeple cemaatin bilip anladığı bir dille irad edilir.

Cuma namazının bir parçasını teşkil eden hutbenin varlığı, fıkhen geçerliliği veya en güzel şekilde ifası için bazı şartlar aranır. Bunlar ilmihal dilinde; hutbenin rükünleri, şartları ve sünnetleri olarak anılır.

Cuma Namazının Kılınışı

Cuma günü öğle vaktinde ezan okunur (dış ezan). Camiye girince dört rekât sünnet kılınır. Bu, cumanın ilk sünnetidir. Hatip minbere çıkmadığı sürece bu namazlar kılınabilir. Ama hatip minbere çıkmış ise, onu dinlemek daha uygundur. Sonra cami içinde bir ezan daha okunur (iç ezan), arkasından minberde imam, cemaate hutbe okur. Bu hutbeden sonra kâmet getirilerek Cuma namazının iki rekât farzı cemaat halinde kılınır ve imam açıktan okur. Bundan sonra dört rekât sünnet kılınır. Bu dört rekât, cumanın son sünnetidir.

Cuma namazının farz ve sünnetlerinden sonra dört rekâtlık "zuhr-i âhir" namazı kılınır.

Zuhr-i âhir namazı: Zuhr-i âhir namazı, son öğle namazı demektir. Cuma namazı, öğle namazının vaktinde kılınıp, onun yerini tuttuğuna göre, ayrıca bir "son öğle namazı" kılmanın anlamı nedir?

Esasen Peygamber Efendimiz'den ve ilk dönemlerden gelen rivayetler arasında zuhr-i âhir diye bir namaz yoktur. Önceleri Cuma namazı bir yerleşim yerinde sadece bir tek yerde kılınıyordu. Daha sonraları büyük şehirlerde bir tek camide kılmanın mümkün olmaması ve birden fazla camide kılınması üzerine gündeme gelmiştir.

İşte zuhr-i ahir, cumanın sıhhat şartlarının, özellikle Cuma namazının bir bölgede bir tek camide kılınması şartının şehirlerin nüfusunun artması sebebiyle gerçekleşmemesi, dolayısıyla bir şehirde birçok yerde namaz kılma mecburiyetinin ortaya çıkmasıyla birlikte ihtiyaten kılınan bir namazdır. Daha önce geçtiği üzere İmam-ı A'zam hazretlerine göre cumanın bir belde de bir tek camide kılınması dinin yüceliğini ifade etmesi bakımından çok önemlidir. Bu itibarla cumaya katılan cemaatin azaltılması uygun değildir.

Artık pek çok yerleşim yerinde bir tek camide Cuma namazı kılmak mümkün olmamaktadır. Cuma namazının birçok camide kılınmasını caiz

görmeyenlere göre, bir yerleşim yerinde birçok yerde kılınan cuma namazlarından hangisine daha önce tekbir alınarak başlanmışsa o namaz sahih olur, diğerleri olmaz.

Cuma namazı sahih olmayan kişilerin de öğle namazını kılmaları gerekir. Hangisinin sahih, hangilerinin sahih olmadığı bilinmediğine göre, hepsinin ihtiyaten yeniden öğle namazı kılması en uygun çözümdür.

İşte böyle bir ihtilâftan kurtulabilmek içindir ki, cumanın dört rekât son sünnetinden sonra "Zuhr-i âhir" adı ile dört rekât namaz daha kılınmaktadır. Şöyle ki: "Vaktine yetişip henüz üzerimden düşmeyen son öğle namazına" diye niyet edilir ve tam öğle namazının dört rekât farzı veya dört rekât sünneti gibi, dört rekât namaz kılınır. Daha iyisi sünnet namazı şeklinde kılmaktır. Çünkü cuma namazı sahih olmamışsa, bu dört rekât ile o günün öğle namazı kılınmış olur. Bu namazın son iki rekâtına ilave edilen sûre ve ayetler, farzın sıhhatine zarar vermez. Eğer cuma namazı sahih olmuşsa, bu dört rekât kazaya kalmış bir öğle namazı yerine geçer. Kazaya kalmış böyle bir namaz bulunmayınca da nafile bir namaz olur.

Netice itibarıyla "zuhr-i âhir" namazının kılınması ihtiyata uygun olduğundan, âlimlerin çoğu tarafından güzel görülmüş ve uygulanması istenmiştir. Ve asırlardır uygulanmaktadır da.

Zuhr-i âhir'den sonra "vaktin sünneti" niyeti ile aynen sabah namazının sünneti gibi iki rekât namaz daha kılınır.

Cuma İle İlgili Bazı Meseleler

İşverenin işçilerine cuma namazını kılmak için izin vermeme yetkisi var mıdır?

İslâm hukukunda işçi, "ecîr-i has" ve "ecîr-i müşterek" adı altında iki ayrı kategori içinde değerlendirilir. Ecîr-i hâs, özel işçi diye Türkçemize aktarılabilir. Bu herhangi bir kişi ya da kuruma, zamanını, mesela; 8 saatini satan insan demektir. Özel işçi, bu 8 saatlik zamanını iş sahibine hasretmek zorundadır. İşçi bu süre zarfında kendisine hiç bir iş yaptırılmasa dahi, anlaşmaya konu olan ücreti almaya hak kazanır.

Ecîr-i müşterek ise, halk arasında "götürü" denilen, parça başına iş yapan işçi demektir. Mesela; sipariş usûlüne göre elbise diken terzi, ayakkabı yapan ayakkabıcı, TV tamircileri ve benzeri meslek erbabı müşterek işçidir.

Bu tasnife göre soruda bahsi geçen husus, ecir-i müşterek için problem değildir. Ecîr-i has'a gelince; cuma namazı ve vakit namazlarının sadece farzları, hukuk tabiriyle "Allah hakkı" olduğu için, hiçbir işverenin çalıştırdığı işçisini bu namazları kılmaktan alıkoymaya hakkı yoktur. Hatta bu, iş sözleşmesine konu bile olmuş olsa, bu şarta uyulmak zorunda değildir. Yani bu durumda anlaşma sahih, şart batıldır. Yalnız hemen ifade edelim ki, bahsini ettiğimiz bu husus sadece farz namazlar için geçerlidir, nafile namazlar –cinsi ne olursa olsun– bu hükme dahil değildir. Allah hakkı her şeyin önünde gelir

Cuma vaktinde alış veriş yapmak haram mıdır?

Allah (c.c.), "Cuma günü namaz için çağrıda bulunulduğu, (ezan okunduğu zaman) Allah'ı zikretmeye koşun, alış verişi bırakın" (Cuma suresi, 62/9) buyurmaktadır**.** Bu ayet-i kerimeden hareketle Hanefî mezhebi bu vakitte alış veriş yapmaya tahrimen mekruh, sair üç mezhep ise haram hükmünü vermişlerdir. İç ezanın okunması ile cuma namazının bitmesine kadar olan bu sürede alış verişin tahrimen mekruh olması, yapılan akdin zatından dolayı değil, cuma namazının edasına engel olduğundan veya mücaveretten yani ticaretin, farz olan ibadete yakınlığından ya da aynı vakitte kesiştiğinden dolayıdır.

Bir insan bu emre uymayıp, alış veriş yapsa, bu kişi tahrimen mekruh (ameli haram) veya haram işlemiş olmasına rağmen elde ettiği kazanç haram değildir. Yalnız ehl-i tahkik, Allah'ın menetmiş olduğu bir iş yapıldığından dolayı bu yolla elde edilen kazancın yümün ve bereketinin olmayacağı, bu parayı yiyen insanların ruhî hayatında olumsuz neticeler doğabileceğini ve kalbî hayatın ölebileceğini söylemişlerdir.

Vitir Namazı

Vitir (vitr) Arapça'da çiftin karşıtı "tek" anlamındadır.

Vitir namazının vakti, yatsı namazının vaktidir. Ancak vitir namazı yatsı namazından sonra kılınır. Peygamber Efendimiz, günün kılınan son

namazının vitir namazı olmasını tavsiye ve teşvik etmiştir.[289] Yani gecenin kılınan son namazı olmasını tavsiye etmiştir ki bu da gecenin son üçte biridir. Sabah namazı vaktinin girmesine yakın bir vakittir. Yine Allah Resûlü, gece uyanamayacağından endişe edenlerin de yatmadan önce vitri kılabileceklerini belirtmiştir.[290] Bu itibarla eğer bir kimse uyanacağından emin ise, vitir namazını gecenin sonuna kadar geciktirmesi ve teheccüt namazından sonra kılması faziletlidir. Çünkü hadisi şeriflerden, Peygamber Efendimiz'in teheccüt namazından sonra vitri kıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca teheccüd namazı kılmaya alışmak için de vitir geceye bırakılabilir. Böylelikle hem teheccüd kılınmış hem de ondan sonra hadiste teşvik edildiği üzere vitir kılınmış olur. Diğer taraftan bir insan uykudan uyanacağına güveni yoksa, uyumadan önce vitir namazını kılmalıdır.

Vitir namazı Hanefîlere göre akşam namazı gibi bir selâmla kılınan üç rekâttan ibaret olup akşam namazından farkı, bunun her rekâtında Fatiha ve ardından bir sûre ve son rekâtta rükûdan önce tekbir alınarak kunut duası okunmasıdır. Bu tekbiri almak ve kunut duasını okumak Ebu Hanife'ye göre vaciptir ve hangisi terk edilse sehiv secdesi gerekir. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre kunut duası okumak sünnettir. Vitir namazı, müstakil bir namaz olduğu için vaktinde kılınamadığında kaza edilmesi gerekir.

Kunut duası:

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَهدِيكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتُوبُ اِلَيكَ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيكَ
وَنُثْنِي عَلَيكَ الْخَيرَ كُلَّهُ وَنَشْكُرُكَ وَلاَ نَكفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ

"Allah'ım! Biz senden bize yardım etmeni, bizi bağışlamanı, bize hidayet vermeni istiyoruz. Sana iman ediyoruz, sana tevbe ediyoruz, sana güveniyoruz, seni bütün hayırla övüyoruz, sana tevbe ediyoruz, sana şükrediyoruz, seni inkâr etmiyoruz. Sana isyan edip duranlardan ilişiğimizi keseriz."[291]

---

[289] Müslim, Salatü'l-müsafirin, 53.

[290] Müslim, Salatü'l-müsafirin, 21.

[291] İbn-i Ebi Şeybe, Musannef, 6/90; Tahavî, Şerhü Maani'l-Âsar, 1/149.

اَللّٰهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ نَرجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى
عَذَابَكَ إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ

"Allah'ım! Biz ancak sana ibadet eder, sadece senin rızan için namaz kılar ve secde ederiz. Senin rahmetine kavuşmak için koşarız ve çalışırız. Senin rahmetini umarız ve azabından korkarız. Muhakkak ki senin azabın kâfirlerin tepesine binecektir."[292]

Bu duayı okuyamayan kimse "Rabbena âtinâ" duasını okur veya üç kere "Allahümmağfir lî" veya üç kere "Ya Rabbi" der.

Vitir namazı tek kılınır. Cemaatle kılınması sadece ramazan ayına mahsustur.

Bayram Namazı

Bayram namazı, biri Ramazan Bayramı'nda diğeri Kurban Bayramı'nda olmak üzere yılda iki defa kılınan iki rekâtlık bir namazdır.

Bayram namazının sıhhat şartları, Hanefîlere göre, hutbe hariç, Cuma namazının sıhhat şartları ile aynıdır. Sadece hutbenin hükmü bakımından aralarında fark vardır. Yani Cuma namazında hutbe sıhhat şartı olduğu halde, bayram namazında sünnettir. Yine hutbe Cuma namazında namazdan önce, bayram namazında ise namazdan sonra okunur.

Bayram namazının diğer namazlardan kılınış bakımından farkı, bunun her rekâtında üçer fazla tekbir olmasıdır. Bu fazla tekbirlere zait tekbirler denir. Bu ilave tekbirler vacip olup birinci rekâtta kıraatten önce, ikinci rekâtta kıraatten sonra alınır. Tekbirle birlikte eller kaldırılır ve yanlara bırakılır (ref' ve irsal). İlk rekâtta iftitah tekbirinden sonra eller bağlanır (itimad) ve "Sübhaneke" okunur. Bundan sonra imamla birlikte zait tekbirlere geçilir. İmamın tekbiri diğer tekbirlerde olduğu gibi sesli, cemaatin tekbirleri ise alçak sesle olur. "Allahü Ekber" denilerek eller kaldırılır ve yanlara salınır, üç kere "Sübhanallah" diyecek kadar beklendikten sonra yeniden tekbir alınır; aynı şekilde eller kaldırılır, yanlara bırakılır ve biraz beklendikten sonra bu rekâttaki zait tekbirlerin sonuncusu olan

---

[292] İbn-i Ebi Şeybe, Musannef, 6/90; Tahavî, Şerhü Maani'l-Âsar, 1/149.

üçüncü tekbir alınır ve bu defa eller bağlanır. Cemaat susar, imam gizlice "Eûzü" ve "Besmele" çektikten sonra açıktan okumaya başlar. Fatihadan sonra bir sûre daha okur, rükû ve secdeden sonra ikinci rekâta kalkılır. İkinci rekâtta imam, Fatiha ve arkasından bir sûre okuduktan sonra üç defa tekbir alınır ve eller yanlara salıverilir. Dördüncü tekbir rükûa geçiş tekbiri olup bu tekbirle rükûa gidilir ve namaz tamamlanır.

Namazdan sonra imam minbere çıkar ve hiç oturmaksızın hutbe okur. Cuma hutbesindeki hamd ü senaya bedel olarak bu hutbede, "Allahü Ekber, Allahü Ekber, La ilahe illallahu vallahu Ekber. Allahu Ekber velillahilhamd" der, cemaat bu tekbirlerde imama eşlik eder. İmam, Cuma hutbesinde olduğu gibi, hutbeyi iki hutbe yapıp arasını kısa bir oturuşla ayırır.

Bayram namazına giderken yolda tekbir getirilir. Bu tekbirler Ramazan bayramında sessiz, kurban bayramında ise açıktan yapılır. Camiye varıldıktan sonra her ikisinde de namaz vaktine kadar hep birlikte tekbir alınır. Camide vaaz ediliyorsa oturup sessizce dinlenir. Bayram namazının vakti, güneşin doğuşu sırasındaki kerahet vaktinin çıkmasından sonradır.

Teşrik tekbirleri

Kurban bayramının arefe günü sabah namazından başlayarak bayramın 4. günü ikindi namazına kadar, toplam 23 vakit, her farzın selâmından sonra teşrik tekbiri getirmek, kadın-erkek, seferî-mukim ayırımı olmaksızın her mükellefe vaciptir. Teşrik tekbiri şöyledir:

"Allahü Ekber, Allahü Ekber. Lâ ilahe illallahu vallahu ekber. Allahü Ekber ve lillâhilhamd."

Nafile Namazlar

Nafile, farz ve vacip olan ibadet yerine getirildikten sonra, onlar dışında daha fazla sevap elde etme amacıyla yapılan ilave ibadeti ifade eder. Bunun ötesinde aşağıda görüleceği gibi nafile kapsamında yer alan sünnet namazları mümkün oldukça kılmak, kılmaya çalışmak, peygamberimize olan muhabbeti ve bağlılığı kuvvetlendirme bakımından son derece önemlidir.

1- Revâtib sünnetler

Bir vakti bulunan nafile namazlara revâtib sünnetler denir. Bunlar belli bir düzen ve tertip içinde beş vakit farz namazlarla birlikte kılındığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Bunların bazıları müekked, bazıları gayr-i müekked sünnettir.

Vakit namazlarıyla birlikte düzenli olarak kılınan sünnetler (Farzlara tâbi olan nafile namazlar)

Farzlara tâbi nafile namazlar; sabah namazının farzından önce iki; öğle namazının farzından önce dört, farzından sonra iki; ikindi namazının farzından önce dört; akşamın farzından sonra iki; yatsının farzından önce dört, farzdan sonra iki olmak üzere toplam 20 rekâttır. Cuma namazının farzından önce ve sonra kılınan dörder rekâtlık nafile namazlar da farzlara tabi nafile kapsamında yer alır. Bunların bir kısmı müekked, bir kısmı gayr-i müekkeddir.

Sabah, öğle, akşam ve Cuma namazının sünnetleri ile yatsının son sünneti müekked sünnettir. Peygamber Efendimiz bunları daima kılmış, ender olarak terk etmiştir. Mümkün oldukça bunlara riayet etmelidir.

İkindi namazının sünneti ile yatsı namazının ilk sünneti gayr-i müekkeddir. Peygamberimiz bunları bazen kılmış bazen terk etmiştir. Bunları da kılmaya çalışmalı, kılmamayı alışkanlık haline getirmemelidir.

Teravih Namazı

Teravih, Arapça "tervîha" kelimesinin çoğulu olup "rahatlatmak, dinlendirmek" gibi anlamlara gelir. Ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan sünnet namazın her dört rekâtının sonundaki oturuş, tervîha olarak adlandırılmış, sonradan bu kelimenin çoğulu olan teravih kelimesi ramazan gecelerinde kılınan nafile namazın adı olmuştur.

Teravih namazı, sünnet-i müekkededir. Şeâir-i İslâmiye'dendir. Kadın ve erkek için, orucun değil Ramazan ayının sünnetidir.

Hz. Aişe'den gelen rivayette Peygamber Efendimiz Ramazan'da birkaç gece teravih namazı kıldırmış, sonra da farz kılınır endişesi ile bırak-

mış[293] fakat ashabının kılmasını teşvik etmiştir: "Kim ramazan namazını (teravih) inanarak ve sevabını Allah'tan umarak kılarsa onun geçmiş günahları bağışlanır." diyerek bu namaza teşvik etmiştir.[294]

Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm) bir başka hadisi şeriflerinde teravih namazı kılmanın önemini ve sünnet olduğunu bizzat kendileri şu şekilde ifade buyurmuşlardır; "Allah Ramazan ayında oruç tutmanızı farz kıldı. Ben de ramazan gecelerinde kıyam etmenizi (teravih namazı) kılmanızı sünnetim olarak teşvik ettim. Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ihlâs ile oruç tutar ve kıyam ederse (teravih namazı kılarsa) annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenir"[295]

İbn Abbas'dan (r.a.) "Peygamber Efendimizin Ramazanda yirmi rekât ve vitir kıldırdığı" rivayet edilmiştir.[296] Bu hususta sahabe efendilerimizin fiili icması da vardır.[297]

Teravih namazı Hanefî, Şafiî, Hanbelî mezheplerine göre yirmi rekâttır. Malikî mezhebinde ise yirmi ve otuz altı rekât olduğu şeklinde iki görüş vardır. Fakat bu mezhebin bazı kitaplarında teamülün seleften halefe (dünden-bugüne) yirmi rekât olduğu da ifade edilmiştir.[298] Şafiî mezhebinin en önemli imamlarından olan İman Nevevî, teravih namazının âlimlerin icması ile sünnet olduğunu vurguladıktan sonra mezheblerine göre yirmi rekât olduğunu da açık bir şekilde ifade etmiştir.[299] Son dönemlerin fıkıh ilmindeki tartışmasız otoritelerinden İbn Abidin, teravihin doğuda ve batıda yirmi rekât kılındığını ifade etmiştir.[300]

Teravih namazı yatsı namazı kılındıktan sonra, vitirden önce kılınır. Vitirden sonra kılınması da caizdir.

---

293 Buharî, Salatü't-teravih 2; Müslim, Salatü'l-müsafirin, 178.

294 Buharî, Salatü't-teravih, 1; Müslim, Salatü'l-müsafirin, 174.

295 Nesai, Sıyam, 40, İbn Mace, İkame, 173; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/191

296 Abd b. Humeyd, Müsned, I/218; Taberani, Mucemu'l-Evsat, V/324; Mucemu'l-Kebir, XI/393 İbn Ebi Şeybe, Musannef, II/164;

297 Kandehlevi Evcezü'l-Mesalik ila muvatta Malik 2/298

298 Düsüki, Haşiye ale'ş-Şerhi'l-Kebir, 1/503. Bkz. Hafid İbn Rüşt, Bidayetü'l-Müçtehid, 1/166: Kandehlevi Evcezü'l-Mesalik ila Muvatta Malik 2/304

299 Nevevi, Mecmu, IV/37

300 İbn Abidin, Reddü'l-Muhtar, 2/45; el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye, 27/141

Teravih namazını cemaatle kılmak sünnettir. Teravihin cemaatle kılınması kifaî sünnettir. Yani bir yerleşim yerinde en az bir yerde cemaatle teravih namazının kılınması gerekir.

İki rekâtta bir selâm vererek kılınması en faziletli olanıdır. Aralarda salatu selâm, esma-ı ilahî ve "hizbul-hasîn", "hizbul-masûn" gibi dualar okunabilir.

Teravih namazından sonra yine cemaatle vitir namazı kılınır.

2- Diğer Nafile Namazlar

Revatip sünnetler dışındaki nafile namazlar ise sünen-i regâib adını alır. Bunlar, Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) uygulamalarına dayanılarak belirli zamanlarda veya bazı vesilelerle yahut kişinin kendi isteğiyle herhangi bir zamanda Allah'a yakınlaşmak ve sevap kazanmak amacıyla kılınan namazlardır. Bunlar gönüllü olarak kendiliğinden kılındığı için "gönüllü (tatavvu) namazlar veya arzuya bağlı namazlar" olarak da adlandırılır.

a. Teheccüt namazı

"Hem uyumak, hem uyanmak" anlamına gelen teheccüt sözcüğü, terim olarak "geceleyin uyanıp namaz kılmak ve gece namazı" anlamındadır. Dilimizde teheccüt kelimesi, farz ve vacip namazlarla teravihin dışında, geceyi ihya için kılınan namazların hepsini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

Bediüzzaman'ın tesbitiyle, teheccütle gecenin ihya edilmesi, berzah alemini aydınlatan bir projektördür. Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği bir hadis ve bir hâdise bu mevzuya ışık tutar. Bu hadiste Abdullah b. Ömer mealen diyor ki: "Herkes rüya görür ve gelir Allah Resûlü'ne anlatırdı. Ben de kendi kendime, keşke berzah âleminin kapıları bana da aralansa ben de bir kısım şeyler görsem ve gördüğüm şeyleri gelip İnsanlığın İftihar Tablosu'na anlatıversem; O da bunları tabir etse.. derken, bir gün rüyamda gördüm ki, iki zat beni kollarımdan tutup derdest ederek, derin ve alevli bir kuyunun başına getirdiler. O derince kuyunun içinden adeta bir hortum gibi döne döne alevler yükseliyordu. Vakumunu bile yutacak kadar korkunçtu. Anladım ki bu, cehennemdir. Beni başına getirdiklerinde, oraya atacaklar diye çok korktum. Allah'a sığınıp, "Ya Rab" diye yalvarmaya başladım. Birisi bana dedi ki: "Korkma! Senin için endişe edecek

bir şey yok. Sen oraya girmeyeceksin." Sonra uyandım ve ablam Hafsa'ya rüyamı anlattım ve bunun tabirini Resulullah'a sormasını istedim. Ablam sorunca Allah Resulü buyurdular ki: "Abdullah b. Ömer ne güzel bir insandır ama, keşke geceleri ihya etse!"

Burada berzah aleminin dehşetinden kurtulma yolunun gösterildiği açıktır. O da, geceleri ihya etmektir.. evet gönüllerin diri ve canlı olması; bir yönüyle gecelerin canlı olmasına bağlıdır.

Peygamberimiz (Sallallahu aleyhi ve selam) yatsıyı kıldıktan sonra vitri kılmadan uyur, gecenin ortalarından sonra uyanıp bir müddet namaz kıldıktan sonra yani teheccüt namazı kıldıktan sonra vitir namazını ve daha sonra vakti girince sabah namazının sünnetini kılardı.[301]

b. Kuşluk namazı

Diğer adı, Duha namazıdır. Peygamberimiz'in kuşluk vaktinde nafile namaz kıldığına ve ashabına bu vakitte namaz kılmayı tavsiye ettiğine dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Peygamberimiz'in kuşluk vaktinde 12 rekât namaz kılan kişi için Allah'ın cennette bir köşk bina edeceğini müjdelediği nakledilmektedir.[302]

Kuşluk namazı kılmak müstehap olup, güneşin bir mızrak boyu yükselmesinden, yani güneşin doğması üzerinden takriben 45-50 dakika geçmesinden zeval vaktine kadar olan süre içerisinde iki, dört, sekiz veya on iki rekât kılınabilirse de, en faziletlisi sekiz rekât kılmaktır.

c. Evvabin namazı

Evvab, "tevbe eden, sığınan" anlamınadır. Buna göre evvabin namazı, tevbe eden ve Allah'a sığınanların namazı demektir. Altı rekâtlık bir namaz olan evvabin namazı tek selâmla kılınabileceği gibi üç selâmla da kılınabilir. Peygamberimiz, "Kim, akşam namazından sonra kötü bir şey konuşmaksızın altı rekât namaz kılarsa, bu kendisi için on senelik ibadete denk kılınır."[303] demiştir.

---

[301] Müslim, Salatülmüsafirin, 26.

[302] Tirmizi, Vitr, 15.

[303] Tirmizi, Salat, 202.

d. Tahiyyetü'l-Mescid

Tahiyyetü'l-mescid, mescidin selâmlanması, saygı gösterilmesi demek ise de esasında mescidlerin sahibi olan Allah'a saygı ve tazim anlamını içermektedir. Bu bakımdan Peygamberimiz "Biriniz mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rekât namaz kılsın." buyurmuştur.[304]

e. Abdest ve gusülden sonra namaz

Peygamberimiz "Her kim şu benim aldığım gibi abdest alır ve aklından bir şey geçirmeyerek iki rekât namaz kılarsa geçmiş günahları affolunur." buyurmuştur.[305] Bu sebeple abdest alındıktan sonra veya gusül yapıldıktan sonra iki rekât namaz kılmak güzel karşılanmıştır. İhrama girmek için iki rekât namaz kılmak da müstehap görülmüştür.

f. Yolculuğa çıkış ve yolculuktan dönüş namazı

Peygamberimizin yolculuğa çıkarken ve yolculuktan döndükten sonra iki rekât namaz kıldığı rivayet edilmektedir.[306] Bu namaz, Allahu Teala'nın kişinin işlerini kolaylaştırması, onu sağ salim yuvasına kavuşturması için yakarmak, yolculuktan döndükten sonra da yuvasına, eşine, dostuna kavuşturduğu için teşekkür etmek için kılınır ve menduptur. Faziletli olan, yolculuğa çıkarken evde, yolculuktan döndükten sonra mescidde kılmaktır.

g. Hâcet namazı

Bir haceti, sıkıntısı, derdi olan kimse abdest alır iki rekât namaz kılar, sonra şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتَوَجَّهُ إِلَيكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي تَوَجَّهْتُ بِكَ
إِلَى رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ لِتُقْضَى لِي اَللّٰهُمَّ فَشَفِّعْهُ فِيَّ

"Allah'ım Sen'den diliyor ve dileniyorum, Rahmet Peygamberi elçin Hazreti Muhammed'i vesile edinerek Sana teveccüh ediyorum. Ya Mu-

---

304 Müslim, Salatülmüsafirin, 11.

305 Buharî, Vudû, 14; Müslim, Taharet, 5, 6, 17.

306 bk. Müslim, Müsakat, 21.

hammed (aleyhissalatu vesselâm) şu hacetimin yerine getirilmesi için seni vesile yaparak Rabbime yöneliyorum. Allah'ım peygamberimizi hakkımda şefaatçi eyle." (Beyhaki, Sünen-i Kübra, 6/169; Hakim, Müstedrek, 1/458)

Bir başka rivayette ise kişi iki rekât namaz kılar, Allah'ı sena eder. Peygamber Efendimize (aleyhissalatu vesselâm) salatü selâm getirir ve şöyle dua eder.

لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا إِلَّا فَرَّجْتَهُ وَلَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ اَللّٰهُمَّ كَاشِفَ الغَمِّ مُفَرِّجَ الْهَمِّ مُجِيبَ دَعوَةِ الْمُضْطَرِّينَ اِذَا دَعَوْكَ رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَرَحِيمَهُمَا فَارْحَمْنِي فِي حَاجَتِي هَذِهِ بِقَضَائِهَا وَ نَجَاحِهَا رَحْمَةً تُغْنِينِي بِهَا عَن رَحْمَةِ مَنْ سِوَاكَ

"Halîm ve Kerîm olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Arş-ı Azîm'in Rabbi Allah'ı tesbih ederim. Hamd alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Senden, rahmetini celbedecek şeyleri, gerçekleşmesi muhakkak olan mağfiretini, günahtan korunmayı, her türlü iyiliği kazanmayı, her türlü günahtan da selâmette olmayı istiyorum. Bende bağışlamadığın hiçbir günah, gidermediğin hiçbir keder, Senin rızana matuf olup da gidermediğin hiçbir ihtiyaç bırakma Ya Erhamerrahimin."[307]

Allah'ım Sen kulların arasında ihtilaf ettikleri şeylerde hüküm verirsin. Yüce ve Azim olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Halîm ve Kerîm olan Allah'tan başka ilâh yoktur.

Yedi semanın ve Arş-ı Azîm'in Rabbi Allah'ı tesbih ederim.

Hamd alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

---

[307] Tirmizi, Salat, 140, 348

Allah'ım, kederleri gideren, tasaları kaldıran, Sana dua ettiklerinde çaresizlerin duasına icabet eden, ey dünya ve ahiretin Rahman ve Rahimi, şu ihtiyacımın giderilmesi ve tamamlanması hususunda beni başkalarının merhametinden müstağni kılacak bir şekilde bana merhamet et."

Hâcet namazı dört veya on iki rekât olarak da kılınabilir. Dört rekât olarak kılındığı taktirde birinci rekâtında Fatiha'dan sonra üç Ayetelkürsi, diğer üç rekâtında ise Fatiha'dan sonra birer kere İhlas, Felak ve Nas sureleri okunur. Kişi, namazdan sonra hadiste bildirilen hâcet duasını okur ve isteğini Cenab-ı Rabbilâlemin'e iletir.

h. İstihare namazı

İstihare "hayırlı olanı istemek" anlamına gelir. İnsanlar, kendileri için önemli olan bir karar verecekleri veya bir seçim yapacakları zaman, bazen eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle veya başka sebeplerle dünya ve ahiret bakımından kendileri için hangi seçimin hayırlı olacağını kestiremezler ve bunu bilmek için çeşitli çarelere başvururlar. Meselâ, Peygamberimizin nübüvvetle görevlendirildiği sıralarda Araplardan bir kimse yolculuğa çıkmak istediğinde, bu yolculuğun kendisi için hayırlı olup olmadığını anlamak maksadıyla fal oklarına başvururdu. Peygamberimiz bu âdeti kaldırarak onun yerine istihareyi getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Biriniz bir iş yapmaya niyetlenince farzın dışında iki rekât namaz kılsın ve şöyle dua etsin :

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَآ أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَآ أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ (يسمي حاجته) أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ. وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ

Ey Allah'ım, ilmine güvenerek Senden hakkımda hayırlısını istiyorum, gücüme güç katmanı istiyorum. Sınırsız lütfundan bana ihsan etmeni istiyorum. Ben bilmiyorum, ama Sen biliyorsun, ben güç yetiremem

ama Sen güç yetirirsin. Ey Allah'ım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dinim, dünyam ve geleceğim açısından hayırlı olacaksa, bu işi benim hakkımda takdir buyur, onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle. Yok eğer benim dinim, dünyam ve geleceğim için kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Ve hayırlı olan her ne ise Sen onu takdir et ve beni hoşnut ve mutlu eyle!"[308] bu duanın peşine ihtiyacını arz eder.

Samimi olarak yapıldığı takdirde Allah'ın hayırlısını lutfedeceğine ümit bağlanır, kalbe doğuş olabilir. İstiharenin sonucunda bir rahatlık ve ferahlık hissedilirse o işin hayırlı olacağına, buna karşılık sıkıntı ve darlık hissedilirse, olumsuz olacağına yorulur. İstihare namazını kılıp yattıktan sonra, Allah bunu samimi olarak isteyenlere bir işaret veya ipucu verir. Birinci defada sonuç alınamazsa üç kere veya yedi defa tekrarlanabilir. Kişi bu duanın Arapçasını okuyabileceği gibi bildiği bir dilde anlamını da okuyabilir.

i. Tevbe namazı

Günah ve çirkin sayılan işleri yapmaktan kaçınmak İslâm dininin emridir. Kur'ân-ı Kerim ve hadisi şeriflerde bir günah işlenmesi durumunda, kişinin günahta ısrar etmeyerek hemen tevbe etmesi gerektiği ve Allah'ın içten yapılan tevbeleri kabul edeceği belirtilmiştir. Esasen tevbe ve istiğfarda bulunmak için günah işlemiş olmak gerekmez.

Ayrıca Peygamberimiz tevbe namazına ilişkin olarak, "Bir kul günah işler de sonra kalkıp güzelce abdest alıp temizlenir ve iki rekât namaz kılarak Allah'tan bağışlanmak dilerse, Allah onu mutlaka affeder." buyurmuş ve arkasından şu ayeti okumuştur: "O müttakiler ki çirkin bir iş yaptıklarında veya kendi nefislerine zulmettiklerinde, peşinden hemen Allah'ı anar, günahlarının affedilmesini dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki? Bir de onlar, bile bile işledikleri günahlarda ısrar etmez, o günahları sürdürmezler" (Al-i İmran, 3/135).

Tevbe namazı iki rekât olarak kılınabileceği gibi daha fazla da kılınabilir.

j. Tesbih namazı

Peygamberimiz (sallalahu aleyhi ve sellem) amcası Abbas'a bir hediye, bir lütufta bulunayım mı diyerek bu namazı tavsiye ederek öğretmiş-

---

[308] Buharî, Teheccüd, 25; Tirmizi, Vitr, 15.

tir." Bak amca sana on faydası olan bir şey öğreteyim; bunu yaparsan günahlarının ilki-sonu, eskisi-yenisi, bilmeyerek işlediğin-bilerek işlediğin, küçüğü-büyüğü ve gizli yaptığın-açıktan yaptığın on türlü günahını Allah bağışlar." (Ebu Davud, Tatavvu, 14; Tirmizî, Salat, 350)

Dört rekâtlı bir namazdır. Her rekâtında 75 kere: "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber" cümlesi okunur. Bir rekât içinde bu tesbih cümlesinin söylendiği yerler ve miktarları şöyledir:

* İlk rekâtta Sübhâneke'den sonra; ikinci rekâtta da Fâtiha okunmadan evvel 15 kere,
* Fâtiha ve sûre okunduktan sonra 10 kere,
* Rükû'da 3 kere Sübhâne rabbiye'l-azîm dendikten sonra 10 kere,
* Rükûdan kalkıldığında 10 kere,
* Secdede, üç kere Sübhâne rabbiye'l-a'lâ denilmesini müteâkip 10 kere,
* Secdeden doğrulup oturulduğunda 10 kere,
* İkinci kere secdeye gidilip 3 kere Sübhâne rabbiye'l-a'lâ denildikten sonra yine 10 kere.

Böylece her rekâtta 75 Sübhânallahi.. ilh. cümlesi söylenmiş olur. İkinci rekâtın sonunda selâm verilerek 3 ve 4. rekâtlar ayrı iki rekât hâlinde kılınabileceği gibi, selâm verilmeden üçüncü rekâta da kalkılabilir. Üçüncü ve dördüncü rekâtlar, aynen birinci ve ikincisi gibi kılınır. Böylece 4 rekâtta toplam 300 tesbih okunmuş olur.

Bu namazın hiç olmazsa ömürde bir defa kılınması tavsiye edilmiştir.

k. Yağmur duası

Bir bölgede kuraklık olması durumunda o bölge sakinlerinin mümkünse topluca bölge dışına, açık bir alana çıkıp tevbe istiğfardan sonra Cenab-ı Allah'tan bolluk ve berekete vesile olacak yağmur göndermesini istemeleri, bunun için dua etmeleri, yalvarıp yakarmaları sünnettir. Bu duaya "istiska duası" denir. İstiska, su isteme, yağmur isteme manalarına gelir.

İmam-ı A'zam'a göre, istiskadan maksad, yalnız dua ve istiğfardır. Allah'ın yağmur yağdırmasını istemek için, cemaatle namaz kılınabilir ama bu sünnet değildir. İnsanlar isterlerse tek başlarına da namaz kılabilirler.

Yağmur duası şu şekilde yapılır: Güneşin ilk ışınları açığa çıkınca (araziye veya bir tepeye) çıkılır ve Allah'a çokça istiğfar edilir. Sonra imam yüksekçe bir yere çıkar ve;

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

(Hamd alemlerin rabbi Allah'a mahsustur. O Rahman ve Rahîm'dir. Din gününün sahibidir.) dedikten sonra ellerini iyice kaldırır ve şöyle niyaz eder:

لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ اللّٰهُمَّ أَنْتَ اللّٰهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْغَنِيُّ وَنَحْنُ الْفُقَرَآءُ أَنْزِلْ عَلَيْنَا الْغَيْثَ وَاجْعَلْ مَا أَنْزَلْتَ لَنَا قُوَّةً وَبَلَاغًا إِلَى حِينٍ

(Allah'tan başka ilâh yoktur. O dilediğini yapar.

Allah'ım sen Allah'sın. Sen'den başka ilâh yok. Hiçbir şeye muhtaç olmayan Sen'sin. Bizler ise her halimiz ile sana muhtaç kimseleriz. Bize yağmur lütfeyle, bize verdiğin yağmurda bir vakte kadar kuvvet ve kifayet ver.)

اَللّٰهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ وَبَهَائِمَكَ وَانْشُرْ رَحْمَتَكَ وَأَحْيِ بَلَدَكَ الْمَيِّتَ

(Allah'ım, kullarını, hayvanlarını sula, rahmetini her tarafa yay, ölü olan beldeni dirilt.)

اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًا مُغِيثًا مَرِيئًا مَرِيعًا نَافِعًا غَيْرَ ضَارٍّ عَاجِلًا غَيْرَ آجِلٍ

(Allah'ım, hayırlı, afiyetli, bereketli, zararlı olmayıp faydalı ve gecikmeden hemen yağmur ihsan et!)

Bu şekilde dua ettikten sonra, sırtını insanlara döner, elbisesini ters çevirir, elleri yukarıda (dua halinde) olduğu halde iner ve iki rekât namaz kılar.

İmam-ı Muhammed ile Ebû Yûsuf'a göre ise, istiska için en büyük idarecinin veya onun göstereceği kimsenin, cuma namazı gibi aşikâre okuyuşla iki rekât namaz kıldırması mendubdur. Bu namazın arkasından, bayramlarda olduğu gibi, hutbe okunur. Hatib minbere çıkmaz, yerde durur. Kılıç, ok veya sopa gibi bir şeye dayanarak hutbelerini okur.

Üç gün birbiri peşine yağmur duasına çıkılması müstahsen görülmüştür.

Müslümanlar mümkün ise yanlarına çocuklarını, ehlî hayvanlarını ve onların yavrularını da alırlar. Çocukları ve yavruları bir müddet için analarından uzaklaştırırlar, bu hazin manzara içinde zayıflara, ihtiyarlara dualar ettirerek kendileri de âmin derler.

Yağmur duası, sulamak ve bol yağmur almak için başka tedbirler almaya engel değildir; müminler hem tabiî ve teknik tedbirleri alır, hem de her şey iradesine bağlı bulunan Rablerine dua ederler.

ı. Küsûf ve Hüsûf Namazları (Güneş ve Ay tutulması esnasında namaz)

Güneş tutulmasına "küsûf", ay tutulmasına "hüsûf" denir. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve selem) oğlu İbrahim'in öldüğü gün Güneş'in tutulması üzerine şöyle demiştir: "Ay ve Güneş Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren alâmetlerdir. Bunlar hiç kimsenin ölümünden veya yaşamasından/doğmasından dolayı tutulmazlar. Ay veya Güneş tutulmasını gördüğünüz zaman, açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin."[309]

Güneş tutulduğu zaman, ezansız ve kâmetsiz olarak, en az iki rekât olmak üzere toplu olarak namaz kılınır. İmam her rekâtta normal namazlara göre daha uzun ve açıktan kıraatte bulunur. Namazdan sonra imam kıbleye karşı ayakta veya cemaate dönük şekilde oturarak dua eder. Cemaatle kılınmadığı durumlarda bu namaz tek başına da kılınabilir.

Şiddetli rüzgâr, aşırı yağmur, aşırı soğuk ve benzeri durumlarda, bunların can ve mal kaybına yol açabilecek doğal afete dönüşmemesi için dua etmek ve bu anlamda iki rekât namaz kılmak güzel (müstehap) bulunmuştur. Nitekim Peygamberimiz şiddetli bir rüzgâr estiğinde şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Senden rüzgârın en hayırlısını, rüzgârla gönderdiklerinin en hayırlısını isterim. Bu rüzgârın kötülüğünden, bu rüzgârdakilerin kötülüğünden ve rüzgârla gönderdiğin şeylerin kötülüğünden Sana sığınırım."[310]

m. Mübarek Gecelerde Namaz Kılmak

Müslümanlar için çeşitli sebeplerle mübarek sayılan birçok gece mevcuttur. Üç ayların birincisi olan Recep ayının ilk cuma gecesi Regaib

---

[309] Buharî, Küsuf, 1, 15.

[310] Tirmizi, Daavat, 48, 88; Müslim, İstiska, 15.

gecesi ve 27. gecesi de Mirac gecesidir. Üç ayların ikincisi olan Şaban ayının 15. gecesi Beraat gecesidir. Üç ayların üçüncüsü olan Ramazan ayının 27. gecesi ise Kadir gecesidir.

Aslında Allah'ın her günü mübarektir. Fakat insanların bu mübarek günleri değerlendirmesiyle onlar ayrı bir bereket kazanır ve zamanın birer altın dilimi haline gelirler.

Bu mübarek gecelerle ilgili özel nafile namaz yoktur. Fakat bu geceleri vesile ederek kaza namazı kılmak, nafile namaz kılmak, tevbe istiğfar etmek, Kur'ân-ı Kerim okuyarak üzerinde düşünmek, tezekkür ve tefekkür etmek yararlı olur. Peygamberimiz Kadir gecesinde nasıl dua edebileceğini soran Hz. Aişe validemize şöyle demesini tavsiye etmiştir: "Allahümme, inneke afüvvün tühibbulafve fa'fü anni (Ey Allah'ım! Sen şüphesiz çok affedicisin, affetmeyi seversin, beni affet.)"[311]

Namazla İlgili Bazı Meseleler

Hasta Namazı

Hastalık ve yolculukta genel olarak meşakkat ve sıkıntı bulunduğu için bu durumlar, bedenî ibadetlerden özellikle namaz ve oruçta bir hafifletme, kolaylaştırma sebebi sayılmıştır.

Taat, takate göre, yani buyruğun yerine getirilmesi kişinin gücü ölçüsünde olduğundan hastanın namazı kendi gücüne göre belirlenmiş, hastalığın artması ve şiddetlenmesi nisbetinde namazın eda biçiminde eksiklik ve kolaylığa izin verilmiştir.

Kıyam (ayakta durma), farz ve vacib namazlarda bir rükündür ve bir esastır. Bundan dolayı kıyama gücü yeten kimsenin oturarak kılacağı farz veya vacib namaz caiz olmaz. Rükünler farz olduğundan onlara riayet etmek gerekir.

Ayakta durmaktan âciz olan kimse, namazını oturarak kılar. Bir kimse ya hastalık gibi bir özürden dolayı gerçekten ayakta duramıyor veya sıhhatli olduğu halde şiddetli ağrılar duyacağından veya bulunduğu hal-

[311] Tirmizi, Daavat, 84.

den daha kötü bir hale düşeceğinden korktuğu için ayakta duramıyor ise her iki halde de oturarak namazını kılabilir. Gücü yetiyorsa rükû ve secdeleri yapar; çünkü zorluklar kolaylığı kazandırır. Zaruretler de, kendi miktarlarınca bir ölçüye bağlanır.

Bir hasta, bir yere dayanmak suretiyle ayakta namaz kılmaya gücü yettiği sürece oturarak farz namazları kılamaz. Yine bir süre ayakta durmaya gücü yetiyorsa, o sürece ayakta durur ve sonra oturarak namazı bitirir. Öyle ki, yalnız iftitah tekbirini ayakta almaya gücü yeten kimse, bu tekbiri ayakta alır, sonra oturup namazını kılar; başka türlü yapamaz.

Ayakta durmaya gücü yettiği halde rükû ve secdeye veya yalnız secde etmeye gücü yetmeyen bir kimsenin namazını ayakta kılması gerekmez. Oturup imâ (işaret) ile namaz kılar, faziletli olan budur. Fakat İmam Züfer ile Üç İmama göre, namazını ayakta imâ ile kılması gerekir. Îmâdan maksad, namazda başı aşağıya doğru eğerek rükû ve secde için yapılan işarettir. Ancak secde için yapılan eğilme hareketi, rükû için yapılandan daha aşağı olması gerekir.

Ayakta namaz kıldığı takdirde Kur'an okumaktan aciz kalacak olan bir kimse, namazını oturup kıraetle kılar. Ayakta bir miktar okumaya gücü yeten kimse, gücü yettiği kadar ayakta okur, geri kalan kısmı oturarak okur.

Rükû ve secde ile namaz kıldığı takdirde yarasından kan akacak olan bir kimse namazını ayakta veya oturarak imâ ile kılar. Ayakta namaz kıldığı takdirde idrarını tutamayacak olan kimse de, namazını oturarak rükû ve secde ile kılar.

Tek başına namaz kılınca kıyama gücü yettiği halde, cemaatle kıldığı zaman buna gücü yetmeyen kimse, ayakta namaza başlar, sonra oturur. Gücü varsa rükû için yine ayağa kalkar ve rükû eder; fakat namazı tekrar kılması gerekmez.

Oturduğu halde de, rükû ve secde etmeye gücü yetmeyen kimse, başı ile ima ederek rükû ve secdesini yapar. Secde için, rükûdan daha fazla başını eğer. Üzerine secde etmek için yastık gibi bir şey temin etmesi uygun değildir.

Oturarak da namazını kılamayan kimse, sırt üstü yatar ve ayaklarını kıble yönüne doğru uzatır. Sonra rükû ve secde için ima ederek namazı-

nı kılar. Başı ile ima edebilmesi için, omuzlarının altına uygun bir şey konur. Böyle bir hasta, yüzü kıbleye yönelmiş olarak sağ yanı üzerine yatıp ima ile rükû ve secde yapsa, namazı yine caiz olur. Fakat gücü varsa, arkası üzerine yatması daha iyidir.

Oturarak namaz kılabilecek bir hasta, gücü varsa teşehhüdde oturulduğu gibi oturur ve böylece namazını tamamlar. Buna gücü yetmiyorsa, kolayına geldiği şekilde oturur.

Başı ile ima etmeye gücü yetmeyen bir hasta, İmam Azam'a göre namazını sonraya bırakır; kalbi ile, kaş ve gözleri ile ima etmez. İmam Ebû Yusuf'a göre, bu durumda kalbi ile imada bulunmazsa da, göz ve kaşları ile ima eder. İmam Züfer ile İmam Şafiî'ye göre, kalbi ile de imada bulunur.

Diğer bir rivayete göre, böyle bir hastanın acziyet hali bir gün ve bir geceden fazla devam ederse, bu süre içerisindeki namazları büsbütün kendisinden düşer. Aklı başında olsa da hüküm budur.

Bir kimsenin baygınlığı bir gün ile bir geceden az devam ederse, bu arada geçen namazlarını kaza eder. Fakat bundan çok devam ederse, namazları üzerinden düşer. Bu azlık ve çokluk İmam Azam'a göre saat itibarıyladır. İmam Muhammed'e göre ise, geçen namazların vakitleri itibarıyladır. Bunun için İmam Muhammed'e göre, geçmiş olan namazlar beşten fazla ise düşerler; değilse düşmezler. Bu görüş daha sahih görülmektedir.

Netice itibarıyla namaz, tam bir özür bulunmadıkça asla terk edilemez ve geciktirilemez. Aksi halde Yüce Allah'ın azabı çok şiddetlidir, pek korkunçtur. O'nun büyük varlığına sığınırız.

Bir özre dayanmaksızın farz namazlar hayvan/vasıta üzerinde kılınmaz. Bu hususta vitir namazı ile cenaze namazı ve yerde okunmuş olan secde ayetinden dolayı yapılacak tilavet secdesi ve kazası gereken herhangi bir namaz da aynı hükme tabiidir.

İmam Azam'dan bir rivayete göre, sabah namazının sünneti de bir özür bulunmadıkça hayvan üzerinde kılınamaz.

Hareket halinde olan bir araba vs., yürür halde olan hayvan hükmündedir. Onun için bir zaruret bulunmadıkça hareket halinde olan ara-

ba üzerinde farz ve vacib namazlar kılınamaz. Yerde duran araba ise, yer üzerindeki bir sedir ve bir taht gibi olduğundan üzerinde namaz kılınabilir.

Uçakta iken eğer ayakta namaz kılınabiliyorsa namazlar ayakta kılınır. Ayakta namaz kılma imkanı yoksa duruma göre uçağa binmeden veya indikten sonra cem ederek kılınabilir. Öğle namazı ikindi ile, akşam namazı da yatsı namazı ile cem edilebilir. Namazlar cem edildiğinde iki farz arasındaki sünnetler kılınmaz.

Bir zaruretten dolayı hayvan, araba, uçak vs. üzerinde oturarak namaz kılan kimse, rükû ve secdeyi ima ile yapar; secde için rükûdan biraz daha fazla eğilir. Herhangi bir eşya üzerine başını koyarak secde etmesi mekruhtur.

Sünnet ve müstehab namazlar, bir özür bulunmaksızın oturularak da kılınabilir. Fakat faziletli olan, ayakta kılınmalarıdır. Bunda âlimlerin ittifakı vardır. İmam Azam'a göre, yalnız sabah namazının sünneti bundan müstesnadır; özürsüz oturularak kılınmaz. Yukarıda buna işaret edilmişti. Teravih namazını da özürsüz oturarak kılmak mekruhtur.

Bir kimsenin ayakta olarak başladığı nafile bir namazı, yorulduğunda bir yere dayanarak veya oturarak kılması caizdir. Böyle bir özür bulunmadıkça, bir yere dayanılması veya oturulması mekruhtur.

Bir kimse oturarak kılmaya başladığı nafile bir namazı, kalkıp ayakta tamamlayabilir. Bunda ittifak vardır.

Görüldüğü üzere bir Müslüman zor şartlarda bile olsa namazını kılmak ile mükelleftir. Dinimiz her şartta yaşanılabilecek bir evrenselliğe ve enginliğe sahiptir.

Yolcu Namazı ve Seferîliğin Mahiyeti

Kişinin herhangi bir nedenle ikamet ettiği yerden kalkıp başka bir yere gitmesi veya gitmek için yola koyulması, Arapçada sefer veya müsaferet olarak adlandırılmakta olup, bu şekilde yola çıkmış kişiye de seferî veya müsafir denilir. Seferînin mukabili mukimdir ve mukim bir yerde yerleşik bulunan, yolcu olmayan kişi anlamındadır.

Hanefî mezhebi bu konuda mekânı esas almış ve Allah Resulû'nun hadis-i şeriflerinde belirtildiği üzere 3 konaklık yani 90 km'lik mesafeyi kat' eden insan "seferî" dir hükmünü vermişlerdir.

Hanefî fukahası, bu mesafenin alınmasında kullanılan vasıtayı hiç değerlendirmeye almamıştır.

Yalnız çağımızın bazı âlimleri ulaşım vasıtalarının gelişmesini de nazara alarak, seferiliğin tahakkuku için zamanın esas alınması ve sevâd-ı âzâm'ın (toplumun çoğunluğunun) yolculuk yaptığı vasıta ile üç günlük zaman sonucu ancak seferi olunabileceğini söylemişlerdir. Merhum Allame Elmalılı, bu görüşün öncülerinden sayılır. O, konu ile ilgili görüşlerini açıkladığı risalesinde bunu uzun boylu müdafaa eder ve o günkü şartlar altında trenin ölçü olarak alınmasını söyler.

Fakat Elmalılı, bu risalesini "Bir kitapta bir görüşün açıklanması ile herkesin ona uymaya mecbur olduğu iddia edilemez. Fetva sorumluluğu da bana ait değildir. Ben de bir görüş açıklamasında bulundum." diyerek bitirir.

Öte yandan seferilik, sadece namazların kısaltılmasını doğuran fiilî bir durum değildir. Bunun haricinde oruç tutma, sefer mesafesi dışında kocası ölen kadının iddet beklemesi, kadınların tek başına yolculuk yapması... gibi meseleler de seferiliğin neticeleri arasında yer alır. Bu açıdan meseleyi daha geniş bir çerçeve içinde ele alıp değerlendirmek gerekir.

Netice itibarıyla; bu konuda net ve kesin bir hüküm vermek zordur. Bunu, bütün Müslümanların fetvasını kabulleneceği ilmi bir hey'et verecektir; başka bir ifade ile, bu ve bunun gibi çözüm bekleyen meseleler, böylesi bir ilmi hey'etin teşekkülünü beklemektedir. O zamana kadar mevcut fukahanın çoğunluğunun kabul ettiği 90 km'de seferî olunur görüşüyle hareket etmek en uygun olsa gerektir.

Seferiliğin Hükümleri

Yolculuk durumu, genel olarak meşakkat ve sıkıntı içerdiğinden bu durumdaki kişi için bazı kolaylıklar getirilmiştir. Bunlar yolcuya tanınan ruhsatlardır. Bunların başında Ramazan ayında yolculuk yapan kişi için tanınan, orucu yolculuk anında tutmayıp sonraya bırakma ruhsatıdır. Normalde bir gün bir gece olan mest üzerine mesih süresi, yolcu için üç gün üç geceye çıkarılmıştır. Ayrıca yolcu olan kişinin, dört rekâtlı farz namazlarını ikişer rekât olarak kılmasına da izin verilmiştir. Buna "kasrü's-salat" denir.

Hanefî mezhebinde seferî iken namazların kısaltılması Allah'ın bir lütfudur. Bu lütuf azimet manasında bir ruhsattır. Bu itibarla yolcunun na-

mazı kasretmesi vaciptir. Yolcunun bilerek dört rekatlı bir farzı ikiye indirmeyip dört kılması mekruhtur.

Yolculukta dört rekâtlı namazların kısaltılarak kılınması konusunda ayet ve Peygamberimiz'in uygulaması bulunmakta olup ayrıca âlimler bu hüküm üzerinde icma etmişlerdir.

İmam Şafiî'ye göre yolcu serbesttir. Dilerse dört rekatlı farzları kısaltmadan kılabilir.

Namazların kısaltılmasına ilişkin ayet şudur: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size kötülük etmesinden (fitne) korkarsanız, namazları kısaltmanızda bir sakınca yoktur." (Nisa, 4/101).

Seferî kimse bir beldede on beş gün ve daha fazla kalmaya niyet edince mukim olur ve artık namazlarını tam kılar. Eğer on beş günden az kalmaya niyet ederse seferiliği devam eder.

Namaz cemaatle kılındığında mukim yolcuya, yolcu mukime uyabilir. Mukim kişi, seferi kişiye uymuşsa, seferi iki rekâtın sonunda selâm verince, mukim selâm vermeyip kalkar, namazı dörde tamamlar.

İki Namazı Bir Vakitte Kılmak (Cem')

Hanefî mezhebinde namazları cem' sadece Arafat ve Müzdelife'de yapılabilmektedir. Arafat'ta cem-i takdim, yani öğle ile ikindi namazları öğle vaktinde, Müzdelife'de ise cem-i tehir yani akşamla yatsı namazları, yatsı vaktinde kılmak suretiyle eda edilir. Hanefî mezhebinde bu iki durumun dışında namazları birleştirerek kılma yoktur .

Hanefî fukahası Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bazı hallerde cem' ederek kıldığı namazları ise, sûri cem' olarak telakki etmişler ve bunu mutlak cem'den ayrı düşünmüşlerdir. Buna göre ilk vaktin sonunda o vaktin namazı ve hemen akabinde giren vaktin namazı da vaktin evvelinde kılınmış ve bu cem' gibi anlaşılmıştır.

Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheblerine göre cem'in vakti yoktur. Cem-i takdim ve te'hir çeşitli zamanlarda olabilir. Cem'i kabul edenlere göre, iki namazın cem' edilmesini caiz kılan sebepler, ayrıntıdaki görüş ayrılıkları bir tarafa bırakılacak olursa şunlardır.

Yolculuk (sefer) Hanefîlerin dışındaki âlimlerin çoğu seferi (yolculuğu) bir mazeret kabul ederek, yolculukta cem' yapılmasını caiz görmüşlerdir.

Yağmur, çamur, kar, dolu. Yağmur, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerinde, yolcu olmayan (mukim) kişiler için bir mazeret kabul edilmiş ve böyle günlerde namazın cem'i belli şartlarda caiz görülmüştür.

Hastalık Malikîlere göre hasta bir kişi, ikinci bir namazın vaktine kadar durumunun namaz kılamayacak derecede kötüleşeceğinden veya bayılacağından endişe ediyorsa cem edebilir. Hanbelîler de hastalık sebebiyle meşakkat söz konusu olduğunda cem'i caiz görmüşler ve emzikli kadını, istihaze kanı gören kadını, özür sahibi kişileri ve her vakit için abdest almaktan âciz olan kişileri de aynı hükümde tutmuşlardır. Şafiîlere göre ise hastalık sebebiyle cem' caiz değildir.

İçinde bulundukları şartlar itibarıyla vaktinde namaz kılabilme imkânına sahip olmayan kimseler, namazlarını cem' etmek suretiyle en azından namaz kılmama günahından kurtulmuş olurlar ve kul olma mükellefiyetini yerine getirmiş olurlar.

Sabah namazı hiçbir şekilde cem' edilmez. Cem' yalnız öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı arasında olabilir. Şayet cemi takdim yapılacaksa, mesela öğle ile ikindi, öğlenin vaktinde birlikte kılınacaksa, öğle namazına başlarken cem yapmaya niyet etmek gerekir. Bazı âlimlere göre birinci namazı bitirmedikçe de niyet edilebilir. Cem'i tehir de ise, birinci namazın vakti içerisinde cem' yapmaya niyet etmek gerekir. Aksi takdirde, namazı vaktinden sonraya ertelemiş olur ki bu haramdır.

Cem'i takdimde sırayı gözetmek gerekir. Öğle ile ikindi cem ediliyorsa önce öğle sonra ikindi kılınmalıdır. Aradaki sünnetler kılınmaz. Cem'i tehirde de yine sıraya riayet etmek gerekir. Şafiîlere göre riayet edilmezse ikinci namaz kaza olarak kılınmış olur.

Akşam ile yatsının cem'i takdim olarak birlikte kılınması durumunda vitir namazı yatsı namazından sonra kılınır.

Namazların Kazası

Bir namazı vaktinde kılmaya "eda", namazda oluşan herhangi bir eksiklik sebebiyle aynı namazı vakti içinde tekrar kılmaya "iade", vaktinden

sonra kılmaya ise "kaza" denir. Vaktinde kılınamayan namaza "fâite" (çoğulu fevâit) denir. Vaktinde kılınamamış namazı ifade için "kaçmış" anlamındaki fâite kelimesinin kullanılmış olması, bir Müslüman'ın namazı kasten terk etmeyeceğini, vakti içinde eda edeceğini, ancak uyuma ve unutma gibi elde olmayan nedenlerle namazın kaçmış olabileceğini hissettirmesi bakımından manidar bir seçimdir.

Sebepler

Allah Resûlü'nün (aleyhissalatü vesselâm) bu husustaki ifadesi şöyledir: "Biriniz uyuyakalır veya unutur da bir namazı vaktinde kılamaz ise, hatırladığı vakit o namazı kılsın; o vakit, kaçırdığı namazın vaktidir."[312]

Vaktinde kılınamamış olan beş vakit farz namazın kazası farz, vitir namazının kazası ise vacip olur. Sünnet namazlar, kural olarak, kaza edilmez. Bununla birlikte sabah namazının sünneti farzı ile birlikte kaçırıldığında o gün güneşin doğup, kerahet vaktinin çıkmasından sonra öğleyin Güneş tam tepede oluncaya kadarki zaman dilimi içinde kaza edilebilir.

Namaz belli vakitlerde yerine getirilmesi gereken bir farz olduğu için, bir özür olmaksızın namazın vaktinde kılınmayıp kazaya bırakılması büyük günahtır ve namazı kaza etmek bu günahı kaldırmaz. Kaçırılan namazı kaza etmek, namazı terk etme günahını kaldırır, fakat vaktinden sonraya bırakma günahını kaldırmaz. Bunun için ayrıca tevbe ve istiğfar etmek gerekir.

Meşru bir mazeret sebebiyle namazın kazaya kalması veya bırakılması günah olmaz. Düşman korkusu veya bir ebenin doğum yapacak kadının başından ayrılması halinde çocuğun veya annesinin zarar göreceğinden korkması gibi durumlar meşru birer mazerettir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hendek Savaşı'nda namazlarını tehir etmiştir.

Hayız ve nifas hallerinde kadınlardan namaz borcu düşer. Yani kadınlardan bu hallerinde namaz kılmaları istenmediği gibi, bu halde iken kılmadıkları namazları daha sonra kaza etmeleri de istenmemiştir.

---

[312] Buharî, Mevakit, 37; Müslim, Mesacid, 314-316.

Beş vakit namaz süresince ve daha fazla devam eden akıl hastalığı veya bayılma yahut koma halinde namaz borcu düşer.

Müslüman toplumların dışında başka bir toplumda İslâm'a giren, yani yabancı bir ülkede Müslüman olan kimse, namazın farz olduğunu ve nasıl kılındığını öğreninceye kadar mazur sayılır. Çünkü böylesi bir durumda bazı emir ve yasakların ayrıntılarını bilmemek mazeret kabul edilir.

Kaza Namazlarının Kılınışı

Kazaya kalmış bir namaz, vakti içinde nasıl eda edilecek idiyse daha sonra kaza edilirken o şekilde kılınır. Meselâ seferde iken dört rekâtlı bir namazı kaçıran kimse bunu ister seferde isterse aslî vatanına döndükten sonra kaza etsin, iki rekât olarak kılar. Aynı şekilde, normal zamanda kazaya kalmış olan dört rekâtlı bir namazı sefer esnasında kaza edecek olan kişi de sefer haline bakılmaksızın bu namazı dört rekât olarak kaza edecektir.

Üzerinde çok sayıda kaza namazı bulunan, meselâ namaza geç yaşlarda başlamış olan kişi, geçmiş namazları kaza ederken "Vaktine yetişip de kılamadığım ilk sabah /ilk öğle /ilk akşam /ilk yatsı namazını kılmaya" şeklinde niyet edebileceği gibi, "Vaktine yetişip de kılamadığım son sabah... namazını kılmaya" şeklinde de niyet edebilir. Böylece hangi namazı kaza ettiği bir ölçüde muayyen hale gelmiş olur.

Secdelerle İlgili Meseleler

Sehiv Secdesi

Sehiv "yanılma, unutma ve dalgınlık" gibi anlamlara gelir. Buna göre sehiv secdesi, yanılma, unutma veya dalgınlık gibi durumlar yüzünden namazın vaciplerinden birini terk veya tehir etme durumunda, namazın sonunda yapılan secdelere denir. Sehiv secdeleri sayesinde namazda meydana gelen kusur ıslah edilmiş, eksiklik telâfi edilmiş olur. Şu hadis-i şerifler sehiv secdesini anlatır:

"Biriniz namazında şüpheye düşerse doğrusunu araştırsın ve namazını kanaatine göre tamamlasın, sonra selâm versin ve sehiv secdesi yapsın."[313]

---

[313] Buharî, Salat, 31.

"Biriniz namazını dört rekât mı yoksa üç rekât mı kıldığında şüpheye düşerse, şüpheyi atsın ve yakinen bildiğine göre davranıp namazını tamamlasın. Selâm vermeden önce de iki secde yapsın. Eğer beş kılmış ise bu secdeler namazına şefaatçi olur, eğer namazını tam kılmış ise bu secdeler şeytanın uzaklaştırılmasına vesile olur."[314]

Sehiv Secdesinin Yapılış Biçimi

Son oturuşta tahiyyat duası okunup iki yana selâm verildikten sonra iki secde daha yapılır ve oturulur. Bu oturuşta tahiyyat duası, "salavat (salli ve bârik)" ve "Rabbenâ âtinâ" duası okunarak, her zamanki gibi önce sağa sonra sola selâm verilir. Sadece sağ tarafa selâm verdikten sonra sehiv secdelerinin yapılması daha faziletlidir, ihtiyata uygundur. Bundan dolayı cemaatla kılınan namazlarda cemaatın yanlışlıkla dağılmaması için, yalnız sağ tarafa selâm verdikten sonra sehiv secdesi yapılması tercih edilmiştir. Sehiv için yapılacak iki secde vacip olduğu gibi, secdeden sonraki oturuşta tahiyyat okumak ve selâmla çıkmak da vaciptir. Sehiv secdesi imam için de tek başına namaz kılan kişi için de söz konusudur.

Sehiv Secdesini Gerektiren Durumlar

Daha önce geçtiği üzere namazın farzları (rükû ve secde gibi), vacipleri, (Fatiha ve ardından başka bir sûre veya ayetlerin okunması, tertibe riayet edilmesi gibi) ve sünnetleri (ka'delerde salavat okumak gibi) vardır. Namazın tam olabilmesi için bunların hepsine riayet etmek, namazla ilgili yapılması gerekenleri tam ve yerli yerinde yapmaya çalışmak ve iç tadili erkan diyeceğimiz huşu içinde namaz kılmaya özen göstermek gerekir. Bununla birlikte çeşitli sebeplerle bu şartlara riayet etmeyerek terk etme de söz konusu olabilir. Bu durumda ne yapılması gerektiği bilinmeli ve ona göre hareket edilmelidir.

Namazda terk edilmesi söz konusu olabilecek fiil ya farz ya vâcip ya da sünnettir. Bunlardan her birisinin terk edilmesinin hükümleri ayrı ayrıdır.

Şimdi bunların üzerinde duralım:

* Namazın farzlarından birinin tehiri veya vaciplerinden birinin terk edilmesi sehiv secdesini gerektirir. Herhangi bir namazda namaza

---

[314] Buharî, Sehv, 6-7.

ait bir farzın kasden veya unutularak terk edilmesi, o namazın yeniden kılınmasını gerektirir. Böyle büyük bir noksanı gidermek için sehiv secdeleri yeterli değildir.

* Bir vacibin kasden terki veya geciktirilmesi bir günahtır. Bundan dolayı sehiv secdeleri gerekmez, böyle bir namazı iade etmek daha iyidir. Bir vacibin sehven terk edilmesi veya geciktirilmesi, sehiv secdelerini gerektirir. Bu şekilde o noksanlık düzeltilmiş olur. Bir sünnetin kasden veya sehven terk edilmesi, sehiv secdelerini gerektirmez. Fakat kasden terk edilmesi bir kusur olup sevab ve faziletten mahrum olmayı gerektirir.

Malikî ve Şafiî'lere göre sehiv secdeleri sünnettir. Ancak imam sehiv secdelerini yaparsa, cemaatın imama uyması vaciptir. İmam Şafiî'ye göre, sehiv secdeleri iki tarafa selâm vermeden önce yapılır.

* Namazın sünnetlerinden birinin veya birkaçının terk edilmesi durumunda bir şey yapılmaz. Bir sünnetin kasden veya sehven terk edilmesi, sehiv secdelerini gerektirmez. Fakat sünnetin kasden terk edilmesi bir kusur olup, sevab ve faziletten mahrum olmayı gerektirir.

* Bir namazın tam bir rüknünü, bir farzını öne almak veya sonraya bırakmak sehiv secdelerini gerektirir. Çünkü öne almak ve sonraya bırakmak, vacibi terk etmek demektir. Kıyamda "Sübhaneke"den sonra, henüz kıraat yapmadan rükûa varılıp ondan sonra hatırlanarak kıyama dönmekle farz olan kıraatin yerine getirilmesi gibi. Bu durumda önceki rükû geçerli olmaz. Kıraattan sonra yeni bir rükû yapılır. Eğer dönüp kıraat ve ondan sonra rükû yapılmazsa bu şekilde kılınacak namaz bozulmuş olur. Çünkü böyle bir rekatta rükû gibi tekrarlanmayan rükünler arasında sıraya riayet edilmesi farzdır.

* Namazın rekatlarından birindeki iki secdeden biri yanılarak terk edilip ondan sonraki rekatın veya ka'denin sonunda hatırlansa, bunun geciktirilmesinden dolayı namazı iade gerekmez, hemen o secde kaza edilir. Eğer son oturuşta iken hatırlansa, bu secde yapılır ve ondan sonra bu oturuş (ka'de) iade edilir daha sonra da sehiv secdeleri yapılır. Bu durumda son rekatta beş secde ile üç

ka'de bulunmuş olur. Çünkü bir rekatta iki secde vardır. Böyle tekrarlanan bir rüknün kısmen sonraya bırakılması, farzı terk etmek sayılmadığından namazın iadesini gerektirmez.

* Bir rekattaki iki secdeden ikisi de yanılarak öne alınsa, önce iki secde ve ondan sonra rükü yapılmış olsa, bu durumda farz olan tertibe riayet etmek için tekrar rükû ve ondan sonra da secdelere gidilir. Bu tekrar ve iadelerden dolayı da namazın sonunda sehiv secdeleri yapılır.

* Herhangi bir namazın bir rüknünü tekrar etmek, sehiv secdelerini gerektirir. Bir rekatta iki defa rükü veya üç defa secde yapmak gibi.

* Birinci ve ikinci rekatlarda Fatiha'nın tekrarlanarak okunması veya arka arkaya okunması veya rükû, secde ve teşehhüdde Kur'an okunması sehiv secdesini gerektirir.

* Bir vacibi yanılarak terk etmek, sehiv secdelerini gerektirir. Birinci oturuşu veya vitirde Kunut'u veya bayram namazlarında ziyade tekbirleri yahut birinci ve ikinci oturuşlarda Tahiyyat'ı okumayı terk etmek gibi. Vitir namazında rükûdan sonra Kunut duasının unutulduğu hatırlanmış olsa, artık onu okumak için geri kıyama dönülmez. Rükûdan sonra okunması da gerekmez. Çünkü yeri kaçırılmıştır. Rükû halinde hatırlandığı halde de okunması gerekmez. Bununla birlikte okunsun veya okunmasın, her iki halde de sehiv secdeleri gerekir. Kunut tekbirini unutmak, bir görüşe göre sehiv secdesi gerektirir, bir görüşe göre de gerektirmez.

* Bir vacibin yanılarak geciktirilmesi de sehiv secdesini gerektirir. Birinci veya üçüncü rekattan sonra biraz oturulması, dördüncü rekattan sonra beşinci rekat için ayağa kalkılması, sabah namazının ikinci rekatinden sonra üçüncü bir rekata ve akşam namazının üçüncü rekatından sonra dördüncü bir rekata kalkılması gibi...

Birinci oturuşta (ka'de'de) teşehhüd miktarından fazla oturulup üçüncü rekata kalkmanın geciktirilmesi de sehiv secdesini gerektirir.

* Bir vacibin vasfını değiştirmek, sehiv secdesini gerektirir. İmamın, açıktan sesli okuması gereken yerde ayetleri gizlice okuması veya

gizlice okunacak yerde ayetleri açıktan okuması gibi. Açıktan okumanın en az derecesi, başkasının işiteceği miktardır. Gizlice okumanın en alt limiti de, yalnız okuyanın işiteceği miktardır.

* Gizli okunacak yerde, Fatihanın çoğu yanılarak açıktan okunsa, geri kalanı yine gizlice okunur. Aksine olarak açıktan okunması gereken bir namazda Fatiha'nın bir kısmı gizli okunup ondan sonra açıktan okunması gerektiği hatırlansa, Fatiha yeni baştan açıktan okunur.

* Tek başına namaz kılanın açık veya gizli okumasından dolayı, tercih edilen görüşe göre, sehiv secdesi gerekmez. Ancak öğle namazı gibi gizli okunacak yerde kasden açıktan okursa, günah işlemiş olur. Tek başına namaz kılanın gündüzün kılacağı nafile namazlarda açıktan okuması mekruhtur.

* İmam, sabah namazında Fatiha suresini unutarak gizlice okuyup sonra hatırlasa, ekleyeceği sureyi açıktan okur, Fatiha'yı iade etmez.

* Farz bir namazda ikinci rekattan sonra oturulmayıp da üçüncü rekata yanılarak kalkmaya yeltenen kimsenin pozisyonu oturmaya yakın ise, oturur, sehiv secdesi gerekmez. Fakat doğrulması kıyama yakın ise, kalkar ve ondan sonra sehiv secdelerini yapar. Çünkü bu durumda vacib olan birinci oturuş terk edilmiştir.

* Sünnet namazlarda ikinci rekatta oturulup da Tahiyyat okunmadan üçüncü rekata kalkılırsa eğer bu üçüncü rekat daha secde ile kayıtlanmamış ise, oturmaya dönülür, eğer secde ile bağlanmışsa, dönülmez.

* Dört rekatlı farzlarda ikinci oturuş yapılmadan beşinci rekata kalkılacak olsa, henüz beşinci rekat için secde edilmedikçe oturuşa dönülür. Teşehhüdden sonra selâm verilip sehiv secdeleri yapılır. Çünkü farz olan son oturuş geciktirilmiştir. Bu geciktirme ise, vacibi terk sayılır. Fakat beşinci rekat için secde yapılmış olursa, bu namaz nafileye dönmüş olur. Artık buna bir rekat daha ilave edilir ve tam altı rekatlı bir nafile namaz kılınmış olur.

* Dört rekatlı bir farz namazın son oturuşunda selâm vermeden yanılarak ayağa kalkılsa, hemen oturuşa dönülüp selâm verilir ve sehiv secdesi yapılır. Fakat beşinci rekat için secdeye varılmışsa, buna bir rekat daha ilave edilir. Bu durumda önceki dört rekat ile farz tamamlanmış olur; diğer iki rekat da nafile sayılır ve sehiv secdeleri yapılır.

Akşam namazında ikinci oturuştan sonra bir dördüncü rekata, sabah namazında da oturuştan sonra bir üçüncü rekata kalkılması da aynı hükümdedir.

* Namazda zikirlerin, duaların ve tahiyyatın açıktan okunması sehiv secdelerini gerektirmez.

* Farz namazların üçüncü ve dördüncü rekatlarında kasden susarak Fatiha veya diğer bir sure okunmaması bir hatadır; fakat sehiv secdelerini gerektirmez. Yanılarak sükut edilip Fatiha veya başka bir sûre okunmaması sehiv secdelerini gerektirir. İmam Ebû Yusuf'a göre, her iki halde de sehiv secdelerini yapmak gerekir.

* Namaz içinde bir rükün yerine getirilecek kadar düşünceye dalınsa, başlangıç (iftitah) tekbirini aldım mı, almadım mı diyecek kadar düşünülse sonra tekbir alındığı hatırlansa, veya alınmamış olması sanılarak tekrar bir tekbir daha alınsa, sehiv secdesi gerekir.

Aynı şekilde üç rekat mı, dört rekat mı kılındığından şüphelenilse veya Fatiha okunduktan sonra hangi surenin okunacağı üzerinde düşünülse, yine sehiv secdeleri gerekir. Çünkü bu durumlarda düşünmenin uzatılmasıyla vacip tehir edilmiş olmaktadır.

* Bir kimse, kıldığı bir namazın rekatlarında şüphelense bakılır: Eğer bu şüphe kendisine ömründe ilk kez ârız olmuşsa, o namazı yeniden kılar. Fakat birkaç defa olmuşsa araştırır ve kanaatine göre hüküm verir. Namazı yeniden kılması gerekmez. Araştırmada kalbin şahidliği yeterlidir. Mesela, sabah namazını kılarken bir rekat mı kıldım, iki rekat mı, diye şüphelenip de bir rekat kılmış olduğuna kalben hüküm verse, ihtiyaten buna bir rekat daha ilave eder. Bu husustaki tereddütlerinden dolayı da sehiv secdeleri yapar. Aksine olarak iki rekat kılmış olduğuna hüküm verirse bu takdirde oturur.

Teşehhüdden ve selâmdan sonra sehiv secdelerini yapar. Hiç birine karar veremiyorsa, az olanı esas alır, çünkü az olanda kesinlik vardır. Bu durumda bir rekat daha kılar; ancak bu takdirde şüphelendiği rekatin sonunda oturur. Ondan sonra kalkıp o bir rekatı kılar. Çünkü önceden iki rekat kılmış olması ihtimali vardır. Bu durumda namazın sonunda sehiv secdelerini yapar.

* Dört rekatlı bir namaza başlamış olan kimse, kıldığı rekatın birinci rekat mı, ikinci rekat mı olduğunda şüphe edip bir karar veremezse, kendisini bir rekat kılmış sayar ve her bir rekatın sonunda ihtiyat olarak bir kere teşehhüd miktarı oturur; bu şekilde dört defa ka'de yapılmış olur. Çünkü birinci sayılan rekatın ikinci ve üçüncü sayılan rekatın dördüncü rekat olması ihtimali vardır.

* Bir kimse kıldığı rekatın ikinci rekat mı, üçüncü rekat mı olduğundan şüphe etse, bu rekatın sonunda oturmaz. Bir tarafı tercih edemezse, bunu ikinci rekat sayar. Geri kalan rekatları da tamamlar. Akşam namazı ile vitir namazı bu hükmün dışındadır. Bu şekildeki bir şüphelenme bu namazlardan birinde olursa, oturmak gerekir. Çünkü şüphelenilen rekatın üçüncü rekat olması da ihtimal dairesindedir. Bu durumda teşehhüdden sonra bir rekat daha ilave edilir. Çünkü şüphelenilen rekatın ikinci rekat olması da mümkündür. Sonunda da sehiv secdeleri yapılır.

* Dört rekatlı namazlarda, kılınan rekatın dördüncü rekat mı, beşinci rekat mı olduğunda ve sabah namazında kılınan rekatın ikinci rekat mı, üçüncü rekat mı olduğunda, akşam ile vitir namazlarında da kılınan rekatın üçüncü rekat mı, dördüncü rekat mı, olduğunda şüpheye düşülse, sonunda oturulur ve teşehhüdden sonra kalkılıp bir rekat daha kılınır. Çünkü bu rekatların üçüncü, dördüncü veya beşinci rekat olması muhtemeldir. O halde ilave edilen birer rekat ile fazla olan miktar nafile olmuş olur. Sonunda da sehiv secdeleri yapılır. Bu şüphe, kıyam veya rükü veya rükûdan kıyama geçiş halinde olduğuna göredir.

İlk secde yapıldıktan sonra şüphelenme olursa, ittifakla namaz batıl olur. Çünkü şüphe edilen rekat fazla olup son oturuşun terk edilmiş olması ihtimali vardır.

* Namazda Fatiha'dan önce başka bir sûre, bir harf bile olsa yanılarak okunsa, Fatiha yeniden okunur ardından o sûre okunur. Namazın sonunda da sehiv secdeleri yapılır. Fakat bir namazda okunan bir sûrenin altında bulunan sûre okunmak istenirken üstündeki sûre okunsa, bundan dolayı sehiv secdeleri gerekmez.

* Bir kimse namazda, Fatiha okuyup okumadığından şüphe etse, eğer henüz zamm-ı sûre okumamış ise, Fatiha'yı okur. Fakat başka sûre okumuş ise, artık Fatiha'yı okumaz. Çünkü surenin Fatiha'dan sonra okunmuş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bununla beraber namaz kılanın bu hususta ağır basan bir kanaati varsa ona göre hareket eder.

* Bir kimse, ilk rekatlerde birer sûre okuyup da Fatiha'yı okumamış olduğunu secdeye vardıktan sonra hatırlarsa, son rekatlerde Fatiha'yı iade etmez. Çünkü son rekatlarda zaten Fatiha okunacaktır. Bir rekatte iki Fatiha okunması ise meşru değildir.

* Üç veya dört rekatlı farz namazların ilk iki rekatinde Fatiha'dan sonra birer sûre veya bir miktar ayet okunmamışsa, bu sûre veya ayetler üçüncü ve dördüncü rekatlarda Fatiha'dan sonra ilave edilir. Eğer bu namaz cemaatle kılınan bir akşam veya yatsı namazı ise, üçüncü ve dördüncü rekatlarda hem Fatiha, hem de ilave edilecek sûre açıktan okunur, sonunda sehiv secdeleri yapılır.

* İmamın yanılması, kendi hakkında asaleten, cemaat hakkında da imama uymuş olmalarından ötürü sehiv secdelerini gerektirir. Fakat imama uyan cemaatten birinin yanılması ile ne kendisine ne de imama sehiv secdesi yapmak gerekmez.

* Sehiv secdelerini yapmakta olan bir imama uyulabilir. Bu itibarla sehiv secdelerinin herhangi birinde veya teşehhüdünde iken olması fark etmez. Sehiv secdelerinin ikincisinde imama uyan kimsenin birinci secdeyi ve teşehhüdünde uyan kimsenin de her iki secdeyi kaza etmesi gerekmez.

* Mesbuk, imamla beraber sehiv secdelerini yapar, imamın yanılması, mesbukun imama uymasından önce de olsa hüküm aynıdır. Çünkü mesbuk imama bağlıdır.

İmam teşehhüdde iken daha selâm vermeden önce mesbuk kalkarak kıraat veya rükûda bulunduktan sonra, imam selâm verip sehiv secdesine gitse, mesbuk da hemen bu secdeye uyar ve evvelce yaptığı kıratla, rükûu aradan çıkar, bunları sonradan kalkıp tekrar yerine getirir. Bununla birlikte mesbuk bu secdelerde imama uymazsa namazı bozulmaz. Namazı bitirince bu sehiv secdelerini kendi başına yapar. Yine mesbuk secdeye vardıktan sonra, imam sehiv secdelerini yapacak olsa, imamına uymaz, namazını bitirir ve sonra sehiv secdelerini yapar. Eğer bu durumda imama uyacak olursa, namazı bozulur.

* İmam selâm verdikten sonra, noksan kalan rekatlarını tamamlamak için ayağa kalkan bir mesbuk, bu rekatlarda yanılırsa, sehiv secdelerini yapması gerekir. Önceden imamla beraber sehiv secdeleri yapmış olsa bile bu hüküm değişmez. Çünkü mesbuk, noksan kalan rekatları tamamlarken tek başına namaz kılan gibidir.

* Mesbuk imamla beraber yanılarak selâm verse, onun sehiv secdeleri yapması gerekmez. Fakat imamın selâmından sonra selâm verecek olsa, sehiv secdesini gerekir. Çünkü birinci durumda henüz muktedi (imama uyan), ikinci halde ise, münferid (yalnız başına namaz kılan) olmuştur. Muktediye, kendi yanılmasından dolayı sehiv secdesi lazım gelmez.

* Bir namazda birden fazla sehiv secdesi yapmayı gerektiren yanılma olsa, bunlar için namazın sonunda yalnız bir defa sehiv secdesi yapmak yeterlidir. Sehiv secdelerindeki bir yanılma da başka sehiv secdelerini gerektirmez.

* Sehiv secdeleri kasden veya yanılarak terk edilirse, namaza aykırı bir durum olmadıkça, sehiv secdesi yapılır. Fakat teşehhüdden sonra gülmek, konuşmak gibi, namaza aykırı bir durum meydana gelirse veya kerahet vakti girerse, sehiv secdeleri düşer. Sabah namazında selâmın peşinden güneşin doğması veya ikindi namazında yine selâmdan sonra güneşin (sarararak kamaştırıcılığının) değişmesi gibi...

* Bir imam, sehiv secdesini terk edecek olsa, cemaat da terk eder. Cuma ve bayram namazlarında da, fazla kalabalıktan dolayı bir karışıklığa meydan vermemek için sehiv secdeleri terk edilir.

* Sehiv secdesindeki iki secde ile Tahiyyat ve selâm vacibdir. Tahiyyattan sonra Salavat ve dua okunması, bu secdelerdeki tekbirler, secde halindeki tesbihler ve iki secde arasındaki oturuş sünnettir.

* Bir kimse, namazını tam olarak kıldığını kesinlikle bildiği halde, sözüne inanılır bir adam ona eksik kıldığını haber verse, onun sözünü kabul etmez. Fakat iki güvenilir adam haber vermişse onların sözüne uyulur. Çünkü böyle bir iki kişinin şehadeti ile doğruluğu gerçekleşen bir haber çok yerlerde geçerli ve bağlayıcıdır. İmam ve cemaat ihtilaf ettikleri takdirde, imamın bilgisi varsa, cemaatın sözü ile hareket etmez, imam kesin bilmiyorsa cemaatın sözünü kabul eder.

* Bir kimse açıktan okunan (sabah, akşam, yatsı) bir namazda imam olup gündüz cemaat halinde kaza ederken, sehven gizlice okusa, sehiv secdesi gerekir. Aynı şekilde gizli okunan bir namazı (öğle, ikindi) imam olarak gece açıktan okuyarak kaza ederse sehiv secdesi gerekir.

* Bir kimse geceleyin nâfile namaz kıldırmak üzere bir topluluğa imam olsa ve unutarak gizliden okusa veya gündüz nâfile namaz kıldırmak üzere imam olup sehven açıktan okusa sehiv secdesi gerekir. Bunu kasden yaparsa isâet işlemiş olur.

Tilavet Secdesi

Tilavet secdesi, Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde geçen secde ayetlerinden birini okumak veya işitmek durumunda yapılan secdeye denir. Peygamberimizin, içinde secde ayeti bulunan bir sûre okuduğunda secde ettiği, sahabenin de onunla birlikte secde ettiği ve bazılarının alınlarını koyacak yer bulamadıkları rivayeti yanında, bu konuya ilişkin olarak Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet olunmaktadır.

"Âdemoğlu secde ayetini okuyup secde edince, şeytan ağlar ve "Vay benim halime! Âdemoğlu secde etmekle emrolundu ve hemen secde etti; Cennet onundur. Ben ise secde etmekle emrolundum ama secde etmekten kaçındım, bundan dolayı Cehennem benimdir." diyerek oradan kaçar"[315]

---

[315] Müslim, İman, 35.

Secde ayetlerinin bir kısmında genel olarak müşriklerin Yüce Yaratıcı'nın karşısında boyun bükmekten ve secde etmekten kaçındıkları anlatılmakta, bir kısmında ise müminler/muhataplar doğrudan secde etmekle emrolunmaktadır. Secde ayetlerinin bu muhtevası göz önünde bulundurulursa, bu ayetleri okuyan veya işiten kimsenin secde etmesi, hem emre itaat etmek hem de secde etmekten kaçınanlara tepki göstermek ve onlara muhalefet etme anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, tilavet secdesiyle yükümlü olabilmek için her şeyden önce, dinlenen ayetin secde ayeti olduğunun bilinmesi gerekir. Dinlediği ayetler arasında secde ayeti bulunduğunu bilmeyen kişinin secde etmesi gerekmez.

Secde ayetini okuyan veya işiten her mükellefin secde etmesi gerekir. Tilavet secdesi yapmak, Hanefîlere göre vacip, diğer üç mezhebe göre ise sünnettir.

Tilavet secdesi şöyle yapılır:

Tilavet secdesi yapacak kişinin abdestli, üstünün başının temiz ve avret yerlerinin de örtülü olması şarttır. Tilavet secdesi yapmak niyetiyle abdestli olarak kıbleye dönülür ve eller kaldırılmaksızın "Allahu Ekber" diyerek secdeye varılır. Üç kere "Sübhane Rabbiyela'la" denildikten sonra yine "Allahü Ekber" diyerek kalkılır. Bu secdede aslolan, yüzün yere konulması, yani secde edilmesidir. Secdeye giderken ve kalkarken "Allahu Ekber" ve secde esnasında "Sübhane Rabbiyela'la" denilmesi sünnettir. Aynı şekilde secdenin oturduğu yerden değil de, ayaktan yere inilerek yapılması, secde yapıp oturmak yerine ayağa kalkılması ve secdeden kalkarken "Semi'na ve eta'na Gufraneke Rabbena ve ileykelmasir" denilmesi müstehaptır.

Tilavet secdesini hemen yerine getirmek mecburiyeti olmamakla birlikte, bu secdenin anlamına ve amacına uygun olan davranış, mümkünse secdenin hemen o anda yapılmasıdır.

Secde ayetlerinin hangileri olduğunu görmek için şu ayetlere bakılması ve bu ayetlerin meallerinin okunması uygun olur: Araf 7/206; Ra'd 13/15; Nahl 16/49; İsra 17/107; Meryem 19/58; Hac 22/18; Furkan 25/60; Neml 27/25; Secde 32/15; Fussılet 41/38; Sad 38/34; Necm 53/62; İnşikak 84/21; Alak 96/19.

Şükür Secdesi

Şükür secdesi bir nimetin kazanılmasından veya bir felaket ve musibetin atlatılmasından dolayı kıbleye dönerek tekbir alıp secdeye varmak, secdede iken Allah'a hamd ve şükür ettikten sonra yine tekbir alarak ayağa kalkmaktır.

Cenaze Namazı

Bâki olan Allah'tır ve her canlı ölümü tadacaktır. Doğum gibi ölüm de Allah'ın birçok hikmetlere binaen takdir ettiği bir hâdisedir. Fakat İslâm inancı bakımından ölüm bir son değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Dolayısıyla bu âlem için ölüm denilen şey, başka bir âlem için mahiyeti farklı yeni bir doğum olarak gerçekleşir. Mutlaka yaşanacak olan bu yeni hayat için insanın bu dünyada iken hazırlık yapması gerekir. Esasen Allah'ın emirleri ve Peygamberimizin tavsiyeleri dikkate alınıp onlara uygun davranışlar sergilenmesi dışında özel bir hazırlık yapmaya gerek yoktur. Bu emir ve tavsiyeler, bu geçici dünyanın en güzel şekilde yaşanmasını sağlamaya yeteceği gibi, müstakbel hayat için de bir hazırlık teşkil edecek özelliktedir.

İnsanın ölüsü de saygıya layıktır. Bu saygı bir yönüyle, ölünün yakınlarına bir teselli mahiyeti taşıdığı gibi ölümün hiçlik olmadığını anlatmak amacına da yöneliktir. O ölmüştür, fakat yine insandır; bu dünya açısından ölmüştür, fakat başka bir âlem için yeniden doğmuştur. Ölünün âdeta yeni doğmuş bir çocuk gibi yıkanması, bir yönüyle bu yeniden doğuş olayını sembolize etmekte, bir yönüyle bu fani yolculuğun yani dünya hayatının kendisi üzerinde bıraktığı kir, toz ve bulaşıkları gidermeyi temsil etmektedir. Bu yıkamanın ardından, yeni doğan çocuğa giydirilen zıbın misali kefene sarılır ve büyük bir ihtimamla beşiğine indirilir. Ötesini Allah biliyor, gidenler biliyor. Biz de bildirildiği kadarını biliyoruz...

Cenaze, ölü anlamına geldiği gibi, tabut veya teneşir anlamına da gelir. Son nefesine yaklaşmış ve ölmek üzere olan kişiye muhtazar, ölen kişiye meyyit (çoğulu mevtâ), ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara teçhiz, ölünün yıkanmasına gasil, kefenlenmesine tekfin, tabuta konulup musallaya yani namazın kılınacağı yere ve namazdan sonra kabristana taşınmasına teşyi ve kabre konulmasına defin denir. Telkin, muh-

tazarın yanında kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet okumaya denildiği gibi definden sonra sorulması muhtemel soruları ve cevapları ölüye hatırlatma konuşmasına da denilir. Ölünün yakınlarına başsağlığı dileğinde bulunmaya taziye denir ki teselli etmek anlamındadır.

Ölen bir Müslüman'ı yıkamak, kefenlemek, onun için namaz kılıp dua etmek ve bir kabre gömmek Müslümanlar için farz-ı kifayedir.

Peygamberimiz "Ölülerinizin güzel işlerini yad edin, kötü taraflarını dile getirmeyin."[316] diyerek, ölmüşlerimizi hayırla anmamızı, iyi taraflarını ön plana çıkarmamızı tavsiye etmiştir.

Muhtazar ölünce gözleri kapatılır, bir bezle çenesi bağlanır.

Cenazenin Yıkanması

Cenazenin bir an önce yıkanması, kefenlenip hazırlanması ve defnedilmesi müstehaptır. Yıkama işini yapmak için cenaze önce, teneşir denilen tahta bir sedir üzerine, ayakları kıbleye gelecek şekilde sırt üstü yatırılır. Teneşirin çevresi güzel kokulu bir şeyle, üç, beş veya yedi defa tütsülenir. Göbeğinden diz altına kadar olan avret yeri bir örtü ile örtülür ve elbiseleri tamamen çıkarılır. Erkek ölüyü erkek, kadın ölüyü kadın yıkamalıdır.

Cenazenin Kefenlenmesi

Erkeğin kefeni, biri gömlek (kamîs) yerine, biri don ve etek (izâr) yerine ve biri de sargı-bürgü (lifâfe) yerine olmak üzere yensiz ve yakasız, etrafı dikişsiz üç kat bez; kadının kefeni ise bu üç kata ilave olarak bir baş örtüsü ve bir de göğüs örtüsü olmak üzere beş kat bezdir.

Cenaze Namazı

Yıkanıp kefenlenen ölüye son duayı yapmak üzere cenaze namazını kılmak görevi vardır. Bu görev farz-ı kifayedir. Namaza duracak olan Müslümanların yönü kıbleye gelecek şekilde, cenaze ön tarafa konulur, Müslümanlar abdestli ve kıbleye yönelik olarak dua mahiyetindeki bu namazı kılarlar.

---

[316] Tirmizi, Cenaiz, 34.

Cenaze namazında niyet şarttır. Niyette ölünün erkek veya kadın, kız veya erkek çocuğu olduğu belirtilmelidir. Bu durumu bilmeyen kişi "imamın üzerine namaz kıldığı kişi" diye niyet edebilir.

İmam olan kişi, Allah Teâlâ'nın rızası için orada bulunan cenazenin namazını kılmaya ve o cenaze için dua etmeye niyet ederek namaza başlar. Cenaze namazının rükünleri kıyam ve tekbirdir. Sünnetleri ise hamd ve sena etmek, salat ve selâm getirmek, hem ölüye hem de diğer Müslümanlara dua etmekten ibarettir. Cenaze namazında iftitah tekbirinden başka, üç tekbir bulunmaktadır.

Cenaze namazında cemaatin bulunması şart değildir. Yalnız bir erkeğin veya yalnız bir kadının bu namazı kılmasıyla farz yerine getirilmiş olur.

İmam ölünün göğsü hizasında durur. Cenaze namazını kıldıracak imamın âkıl-baliğ olması şarttır. Diğer namazları bozan şeyler cenaze namazını da bozar.

Cenaze Namazının Kılınışı

Cenazeye karşı ve kıbleye yönelik olarak saf bağlanır, niyet edilir. İmam tekbir alarak ellerini namazda olduğu gibi bağlar. Cemaat de gizlice tekbir alarak ellerini bağlar. Bu tekbirin arkasından hem imam hem cemaat, "ve celle senaüke" cümlesini ilgili yere ekleyerek içlerinden "Sübhaneke"yi okurlar. Ardından imam elleri kaldırmadan "Allahü Ekber" diye açıktan tekbir alır. Cemaat de ellerini kaldırmadan gizlice tekbir alır. Bundan sonra hepsi içlerinden "Allahümme salli ve Allahümme bârik" dualarını okurlar. Tekrar aynı şekilde "Allahü Ekber" diye tekbir alınır. Bu tekbirden sonra ölüye ve diğer müminlere içlerinden dua ederler. Ölünün erkek veya kadın olmasına göre yapılacak dua metinleri aşağıda verilecektir.

Bu duadan sonra yine "Allahü Ekber" denilip tekbir alınır ve arkasından önce sağa sonra sola imam yüksek sesle, cemaat alçak sesle selâm verir. Böylece namaz tamamlanmış olur. Vacip olan bu selâm verilirken ölüye, cemaate ve imama selâm vermeye niyet edilir.

Cenaze Namazı Duası

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا وَذَكَرِنَا وَاُنْثَانَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا

اَللّٰهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلٰى الْاِسْلاٰمِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلٰى الْاِيمَانِ وَخُصَّ هٰذَا الْمَيِّتَ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ

اَللّٰهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِي إِحْسَانِهِ وَإِنْ كَانَ مُسِيئاً فَتَجَاوَزْ عَنْهُ وَلَقِّهِ الْأَمْنَ وَالْبُشْرٰى وَالْكَرَامَةَ وَالزُّلْفٰى بِرَحْمَتِكَ يَآ أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

Allahümmağfir lihayyina ve meyyitinâ ve şâhidina ve gâibina ve zekerina ve ünsâna ve sagîrina ve kebîrina. Allahümme men ahyeytehü minnâ fe ahyihi ale-l İslâm ve men teveffeytehu minnâ fe teveffehu aleliman. Ve hussa hazelmeyyite birravhi verrahati velmağfireti verrıdvan. Allahümme in kâne muhsinen fezid fi ihsanihi ve in kâne müsîen fe tecâvez anhü ve lakkihilemne velbüşra velkerâmete vezzülfâ, bi rahmetike ya erhamerrahimin (Anlamı: Allah'ım! Dirimizi, ölümüzü, burada bulunanlarımızı bulunmayanlarımızı, erkeğimizi kadınımızı, küçüğümüzü büyüğümüzü mağfiret buyur, bağışla. Allah'ım! Aramızdan yaşatacaklarını İslâm üzere yaşat, öldüreceklerini iman üzere öldür. Şurada duran ölüye, kolaylık ve rahatlık ver onu bağışla. Bu kişi iyi bir kimse idiyse sen onun iyiliğini artır, eğer kötü davranmış günahkâr bir kimse idiyse sen rahmet ve merhametinle onları affet. Ona, güven, müjde, ikram ve yakınlık ile mukabele et. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi olan Allah'ım).

Ölen kişi çocuk gibi mükellef olmayan bir kimse ise, duadaki "vemen teveffeytehu minna fe teveffehu aleliman (eceli gelenleri iman üzere vefat ettir)" cümlesi yerine "Allahümmec'alhü lenâ feratan, Allahümmecalhü lenâ ecren ve zuhran, Allahümmec'alhü lenâ şefîan müşeffean (Allah'ım! Sen onu bizim için önden gönderilmiş bir sevap vesilesi yap, ecir vesilesi ve ahiret azığı eyle, onu bize şefaati kabul edilen bir şefaatçi eyle!)" diye dua edilir.

Ölen kişi kadın ise, duanın ana metni ve anlamı aynı kalmak üzere, duadaki "ve hussa"dan sonraki zamirler kadın yerini tutacak şekilde şöyle değiştirilir: "Ve hussa hâzihilmeyyitete birravhi verrahati velmağfireti

verrıdvan. Allahümme in kânet muhsineten fe zid fi ihsaniha ve in kânet müsieten fe tecâvez anhâ ve lakkihâlemne..."

Bu duaları bilmeyenler kolaylarına gelen başka uygun dualar da okuyabilirler. "Rabbenâ âtinâ" duası bu dualardan biridir. Ayrıca "Allah'ım beni, bu ölüyü ve bütün müminleri bağışla." şeklinde dua edilebilir.

Taşınması

Cenazeyi teşyi etmek, yani arkasından mezara kadar gitmek sünnettir, bunda büyük sevap vardır. Hatta akraba veya komşulardan olup iyi haliyle bilinmiş kişilerin cenazesini teşyi etmenin nafile namazdan daha faziletli olacağı söylenmiştir.

Hazırlanmış olan cenazeyi bir an önce götürüp defnetmek iyidir. Cenazenin taşınmasında sünnet olan şekil dört kişinin dört taraftan cenazeyi yüklenmesidir. Cenazeyi, omuzlara yüklenerek kabre götürmek onların haklarında gösterilen en büyük hürmet ve saygı nişanıdır. Böyle bir hareket insanlığın şeref ve kıymetini gösterir.

Allah'a isyan anlamını içerecek şekilde dövünüp, saç baş yolmamak ve yersiz sözler söylememek şartıyla cenaze için kalben kederlenme ve gözyaşları dökerek ağlamak doğaldır ve bu bakımdan günah değildir.

Cenazeyi takip edenler, hayatın sonlu olduğunu, bir gün kendi hayatlarının da son bulacağını düşünmeli; gün gelip kendisi de böyle eller üzerinde taşınırken, cenazeye katılan insanlara kendisi hakkında "Ne iyi adamdı, incinmedik kırılmadık, bir kötülüğünü görmedik." dedirtmenin anlamını ve önemini hissetmelidir.

Defin

Cenaze kabre götürülüp omuzlardan indirilince bir engel yoksa, cemaat oturur. Cenaze omuzdan inmeden oturmaları mekruh olduğu gibi, cenaze yere indikten sonra ayakta durmaları dahi mekruhtur.

Kabrin bir insan boyu kadar derin olması yeterlidir. Kabirlerde lahit yapmak faziletlidir; kabrin içinde kıble tarafı oyulur ve ölü, yüzü kıble tarafına gelecek şekilde sağ tarafı üzere buraya konur. Lahitin önüne tahta,

kerpiç veya kamış gibi şeyler konur ve böylece atılan toprak ölünün üstüne değil, bu şeylerin üstüne gelmiş olur. Bu ölüye saygının ve vahşi hayvanların cesedine tasallutundan kurtarmanın bir gereğidir.

Cenaze kıble tarafından kabre indirilir, sağ yanı üzerine kıbleye döndürülür ve kefen üzerinde bağı varsa çözülür. Cenazeyi kabre koyan kişiler "Bismillahi ve alâ milleti Resulillah (Allah'ın adıyla ve Resulüllah'ın dini üzere)" derler. Kabrin topraktan bir iki karış yükseltilip, deve hörgücü gibi yapılması menduptur. Kabir üzerine su serpmekte –gerekli olmamakla beraber- bir sakınca da yoktur.

Kur'ân Okuma ve Telkin

Ölünün yanında güzel kokulu bir şey bulundurulur. Yıkanmadıkça yanında Kur'ân okunmaz, okunması mekruhtur. Bu durumda başka bir odada Kur'ân okunabilir. Ölünün bulunduğu yer geniş olup üzerinde de tam bir örtü bulunduğu takdirde, kendisine yakın oturulmaksızın gizlice Kur'ân-ı Kerîm okunması da kerahet olmayabilir.

Peygamberimiz bir cenaze gömüldükten sonra hemen dönmez, bir müddet mezarı başında bekler ve cemaate şöyle derdi: "Kardeşiniz için yüce Allah'tan mağfiret ve sükûnet isteyiniz. O şimdi sorguya çekilmektedir."[317]

Ölümden Sonra Telkin Yapılır mı?

Allah Resulüne isnad edilen telkine dâir zayıf rivayetler var; Allah dilerse fayda verir. Ama, esas olan, insanın ölünce teklif dâiresinin dışına çıkmış olmasıdır. Onun için bu telkin, daha dünyada iken ve rûhunu teslim etmeden evvel yapılmalıdır. Zira, son söz ve mülâhazaların tevhidle alâkası çok mühimdir. Mezarlarda yapılan telkin Kitap ve Sünnet'teki yeri itibarıyla çok tatmin edici değildir.

Alimlerimizin çoğunluğuna göre Yasin-i Şerif'in de ölüm anında okunması lazımdır ki; sekerattaki insan onun mana ve muhtevasıyla dolsun-taşsın, merciin ve meabın Allah olduğunu bilsin, tefekkür ve tezekkür

---

[317] Ebu Davud, Cenaiz, 67-69.

kapıları ona açılsın. Bununla beraber, ölünün ardından okunmasında ve sevabının bağışlanmasında da bir beis olmasa gerek...

Ölmüş Bir Kimsenin Ardından Yapılacak Faydalı Şeyler Nelerdir?

Vefat etmiş yakınlarımızın ve sevdiklerimizin ardından yapılacak en güzel şey onlara dua etmek; Allah'ın onları bağışlaması için yalvarıp-yakarmak ve imkânlarımız ölçüsünde sadaka vermektir.

Ölmüş bir kimse için istiğfar edilmesi ve kabirdeki hesabının kolay geçmesi için dua yapılması ile ilgili birçok hadis-i şerif vardır.[318] Ayrıca şu ayette ölmüş kimselerin ardından dua ve istiğfar etmenin önemi vurgulanmıştır: "Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler): "Ey Kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle! İçimizde müminlere karşı hiçbir kin bırakma! Duamızı kabul buyur ya Rabbenâ, çünkü Sen raufsun, rahîmsin!" (şefkat ve ihsanın son derece fazladır). (Haşir suresi,, 59/10)

Peygamber Efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) ölünün defnini tamamlayınca, kabri yanında durur ve:"Kardeşiniz için (Allah'tan) mağfiret talep edin, onun için karşılaşacağı sorgulamada metanet dileyin. Zira şimdi ona hesap sorulacak!" buyururdu. (Ebu Davud, Cenaiz 73).

Görüldüğü üzere, ölen kimse defnedildikten sonra onun için dua ve istiğfarla yardımına koşulması, kabir sorgulamasını metanetle karşılaması için dua edilmesi Peygamber Efendimiz tarafından tavsiye edilmiştir. Ahirete intikal etmiş kimseler için dua, istiğfar ve sadaka vererek imdatlarına yetişmek lâzımdır. Bu hususla ilgili olarak Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Ölünün mezârdaki hâli, "İmdat! imdat!" diye can havliyle bağıran, denize düşmüş kimseye benzer. Boğulmak üzere olan kimse, kendisini kurtaracak birini beklediği gibi, meyyit (ölmüş kimse) de babasından, anasından, kardeşinden, arkadaşından gelecek bir duâyı gözler. Kendisine bir duâ gelince de öyle bir sevinir ki bu sevinç dünyânın hepsi kendisine verilmiş bir kimseninkinden daha çoktur. Alla-

---

[318] Bkz. Buharî, Fazailü's-Sahabe, 68; Hakim, Müstedrek, 1/526.

hü Teâlâ, yaşayanların duâları sebebi ile, ölülere dağlar gibi rahmet verir. Dirilerin de, ölülere hediyesi, onlar için duâ ve istiğfar etmektir." (Beyhakî, Şuabu'l-İman, 7/116; Bkz. İ. Rabbanî, Mektubat, 104. mektup)

Dua, istemek demektir. Allah'a, bir şeyler koparmak için yalvaran dilenciler gibi dua dua yalvarmak gerekir. İsmen dua etmek çok önemlidir. Bir kimseyi ismen zikrederek ona dua etmek onun bizzat ismen adresine postalamak gibidir. Ayrıca gözden uzak tutulmaması gereken ehl-i sünnetin şöyle bir yaklaşımı vardır; yakınımız veya sevdiğimiz bir kimse için sadaka verirken bütün inanmış erkek ve bayanları da niyet etmek faziletli bir davranıştır[319] Allah'ın rahmeti engindir. Hepsine ulaşır. Nasıl ki bir görüntü veya ses aynı anda milyarlarca yerde seyredilebilmekte ve dinlenilmektedir. Yapılan dua, hayır ve hasenat da niyet ile birçok insana Allah'ın izniyle ulaşır.

Taziye

Ahirete intikal eden kimsenin yakınlarının, yapılacak taziyeleri kabul için, üç gün kadar evlerinde oturmalarında bir mahzur yoktur. Bununla beraber oturulmaması da iyidir. Cenazenin gömülmesinden sonra, üç gün içinde bir defa taziye yapılması müstehabdır. Eğer taziye edilecek kimse ortada yoksa veya uzakta bulunuyorsa, bu durumda üç günden sonra da yapılabilir.

Taziyelerin kabristanda veya ölünün kapısı önünde yapılması bid'at ve mekruh görülmektedir. Taziyenin tekrarı da mekruhtur. Böyle bir musibete uğrayana: "Allah Teâlâ size güzel sabır ve bol mükâfat ihsan buyursun," gibi sözlerle teselli verilir. Musibete uğrayan kimse de: "**İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciun** = Biz Allah'tan geldik ve Allah'a döneceğiz." diye Allah'a teslimiyet göstermelidir..

---

[319] İbn-i Abidin, Haşiyetu Reddi'l-Muhtar, 2/243

ORUÇ

Oruca geçmeden önce ayların sultanı, kutlu zaman dilimi Ramazan ayından bahsetmek istiyoruz. Malum farz olan oruç ramazan ayında tutulur. Bu mübarek ay, gündüzleri oruç, geceleri teravih ve sahurlarla ve günün değişik saatlerine serpiştirilen Kur'ân tilavetleriyle, hatimlerle kullukta seviye kazanma rampasıdır.

Bir Kere Daha Ramazanlaşırken

Ramazanda her ses ve soluk derinlerden derin o rûhânî edâsıyla, dünyada yaşamak istediğimiz hemen bütün zevkleri ve gönüllerimizin iyilik düşüncesi adına beslediği bütün ümitleri en ulvî, en coşturucu bir üslupla söyler. Hemen her zaman, ramazanın nazlı günleri bir ışık yumağı gibi gelip her yanımızı sarar ve tedayi ettirdiği hülyâları, emelleri, sevinçleri, neşeleri, ziyafetleri ve renk renk öteler buudlu televvünleriyle bize cennetlerden demet demet numûneler sunar.

Ramazanın başlamasıyla; düşüncelerin bir kere daha yenilendiği, duyguların zindeleştiği ve rahmetin her türlü dalga boyu ile gidip insanın ümit ve recâsıyla bütünleştiği, bütünleşip gönüllere sindiği.. evet; O'nun o sihirli günlerinde ve aydınlık gecelerinde, sanki insanın Allah'a kavuşmasına mani bütün engeller ortadan kalkıyor, bütün olumsuzluklar bertaraf ediliyor gibi, vuslata giden yollardaki tepeler dümdüz, düzlükler de pürüzsüz hale gelir...

Her zaman rahmete susamışlığını hisseden gönüllere ramazan, toprağın bağrına inen yağmur gibi, onların başlarından aşağıya boşalttığı his ve mana ile gönüllerin kurumaya yüz tutmuş bütün

yamaçlarını sular, duyguların tâ derinliklerine iner ve insan benliğini yepyeni manaların yemyeşil meşcereliği haline getirir. Öyle ki bu mübarek zaman diliminin hayata aksettirdiği binbir televvünlü mübarek zaman parçalarının, ışıktan dakikaları gözlere, gönüllere saçtığı nurlar sayesinde bütün bütün uhrevîleşen ruhlar, artık manaya ve ledünniyâta öyle bir uyanmış ve alışmış olurlar ki, bir daha da bu masmavi iklimden ayrılmak istemezler.

Ramazan, fecr-i kazibi, fecr-i sâdıkı ve tulûuyla tıpkı bir gün gibi doğar üzerimize.. daha ufukta emareleri belirir-belirmez, onun için ne tatlı ne sıcak ne heyecanlı bir hazırlık dönemi yaşarız. Günler ve haftalar önce, yiyecekler-içecekler olağanüstü ve ramazana mahsus bir cömertlikle akar mutfaklara.. akar da, günler öncesinde, değişik çağrışımlarla bizi hep O'nun rengârenk ikliminde dolaştırır...

...Ve nihayet; herkesin bunca sabırsızlıkla beklediği rahmet televvünlü, gufran buudlu mübarek ay gelir.. ve onun gelişiyle herkes kendini semâlara doğru uzayıp giden ışıktan bir helezonun merdivenlerinde bulur.. bulur ve gündüzleri ayrı bir derinlikte, geceleri de ayrı bir derinlikte O "mevcut u meçhul"e doğru seyreder durur. Sabaha uyanırken ayrı bir temkin, ayrı bir dikkat, ayrı bir disiplinle uyanır; akşamla kucaklaşırken de ayrı bir haz, ayrı bir büyü ve ayrı bir füsûnla buluşuruz...

Ramazanın nazlı geceleri, bütün ruhlara, gönüllere âdetâ taht kurmak üzere gelir; onda bakışlar derinleşir, muhabbetler tebessüme inkılâb eder. Sürekli iyilik duygusu soluklanır; hatta bir ölçüde bütün kötü duygular ve tutkular baskı altına alınır; derken herkes derecesine göre bir çeşit melekleşme yoluna girer. Gerçekten ramazanda insanlar, Allah'la o kadar irtibatlı, kullukta o kadar i'tinalı ve muamelelerinde o kadar ince, o kadar nazik bir hâl alırlar ki, bunu görüp sezmemek mümkün değildir.

Evet onlar, her halleriyle îman nimetinin lezzetlerini, İslâm ahlâkının büyülerini, ihsan şuurunun ledünnî hazlarını hem yaşar hem de yaşama istidadında olan bütün gönüllere duyururlar.. duyurur ve âdetâ hepimize semâvîliklerden bazı şeyler fısıldarlar.

Evet, bu doymuş ve itmi'nâna ulaşmış ruhlar, yaşanılan bu hayatın bir gün mutlaka, ebedî bir mutluluğa inkılâb edeceğini, burada, Allah'ın hoşnutluğu istikametinde gösterilen fedakârlıkların, katlanılan sıkıntıların, hatta bunların en önemsizlerinin bile, ötede değerlerüstü değerlere ulaşacağını bildiklerinden açlığı, susuzluğu, nefsin arzularına karşı savaşı ve cismanî arzularla yaka-paça olmayı derin bir ibadet neşvesi içinde yerine getirirler. Onların düşünce dünyalarında, iftarlar ibadetler gibi icra edilir ve âdetâ teravihlerle bitevîleşir; sahurlar teheccüdle iç içe girer ve Allah'a yakınlıktan bir hisse alır.. sokaklar cami yolcularıyla dolar-taşar.. mabetler Kâbe gibi tekbirlerle inler.. çarşı-pazar aynen mabet olur; mabet de gider Kâbe ile bitevîleşir.

Böylece, bütün bu fânî insanlar ebedî ve manevî birer varlık seviyesine; onların ibadet ruhuna göre programlanmış her davranışları da uhrevî birer merasim kıymetine ulaşır.

Ramazanda hemen her gece, bildiğimiz gecelerden çok daha derin ve ukbâ buudlu; gündüzler de o çarpıcı renkliliği ve temkiniyle âdetâ bir irade ve azim atmosferi olarak duyulur ve hissedilir. Oruçlu ruhlar, her gece ayrı bir visale hazırlanıyor gibi sımsıcak, olabildiğine heyecanlı, fevkalâde yumuşak ve şaşırtacak kadar naziktirler. Her sabah yeni bir güne uyanırken, yeni bir Arasat'a, yeni bir imtihana çağrılıyor gibi hem bir ürperti hem de ümitle uyanırlar. Yüzlerinde tevâzu ile vakârın, mahvîyet ile ciddiyetin, emniyet ile hüznün, olmak ile görünmenin karışımından meydana gelen hoş, latif, biraz da buruksu bir mana nümâyândır. Bunların her davranışında, Allah'a mensubiyetten gizli gizli sezilen bir itmi'nân ve olgunluk, hatta bir iftihar ve inşirah, Kur'ân çağlayanlarında yıkana yıkana bir safvet, bir arınmışlık, bir incelik ve bir zerafet hissedilir. Hemen hepsi de ışıktan, manadan yaratılmış gibi görülüp sezilseler bile, âdetâ gölgeleri andırır ve katiyen kimseyi rahatsız etmezler. Rûhî saygı ve terbiye benliklerine öylesine işlemiştir ki, upuzun bir günü açlık, susuzluk ve arzularına başkaldırmanın cenderesinde geçirdikleri halde melekler kadar ince, rûhânîler kadar da,

içtendirler. Korku-saygı, nizam-rahatlık, nezaket-ciddiyet karışımı bir ruh hâli onların en bariz yanlarından biridir. Allah'a karşı tavırlarında hep ürpertili, hep dengeli ve hep nazik, birbirlerine karşı da saygılı, tekellüfsüz ve yürektendirler.

Ramazanda, bütünüyle Allah'a yönelmiş her çizgisi bir büyü bu sihirli yüzlerin ve mana âlemlerinden bir kısım derinlikleri aksettiren bu sırlı gözlerin hemen hepsi de bir bilinmez âlemin ışıklarıyla pırıl pırıldır. Farklı dünyaların, farklı iklimlerin, farklı düşüncelerin yontup şekillendirdiği bu insanlar, saf olanı-akıllısı, mazbut yaşayanı-biraz dağınığı, uslusu-afacanı, her şeyi görüp bileni-hiçbir şeye aklı ermeyeni, milletine yararlı olma düşüncesiyle oturup kalkanı-hiçbir yararlı düşüncesi bulunmayanı, duyarlı olanı-alabildiğine duygusuzu, mutlu yaşayanı-saadet arayanı, hastalıklar içinde kıvrananı-sıhhatten sarhoş olanı, mağruru, kibirlisi-mütevazıı ve muhlisiyle herkes, şaşırtacak şekilde onda birleşir; geceyi beraber duyar, imsaka beraber uyanır, ezanı beraber dinler, namazı beraber edâ eder, iftarı beraber açar ve ihtimal, her akşam oruçlu mü'min için müjdelenmiş bulunan iki sevinç, iki inşirahtan ikincisini de vicdan ve îmanlarında beraber duyar ve beraber yaşarlar.

Evet, topyekûn bütün Müslümanlar, genci-ihtiyarı, kadını-erkeği, zengini-fakiri, sıhhatlisi-alîli, idare edeni-idare edileni, memuru ve esnafıyla ramazanın o eriten, yumuşatan, yoğurup şekillendiren sihirli ikliminde biraraya gelir.. ve gönüllere rikkat verecek bir saflık bir içtenlikle, ancak rûhânîlerin yaşayabileceği bir mutluluğu paylaşırlar. Hatta öyle ki, o, çoğu îtîbariyle talihsiz görünen fakir ve bedbaht yığınlar üzerinde bile inanılmayacak ölçüde müsbet tesirler bıraktığı müşahede edilir.

Her şeyi böyle kendi güzellikleriyle saran ramazan, öyle yumuşak, her zaman bahar gibi tüten teravihler o kadar tesirli, ramazana uyanmış ruhlar o kadar hisli, gökteki ışık kaynaklarından minarelerdeki mahyalara kadar üzerimize dökülen aydınlıklar o kadar duygulandırıcı ve her yanda ayrı bir güzellik armonisiyle gönüllerimize bir şeyler fısıldayan Yaratıcı Kudret o kadar şefkatli ki, bütün

bunları duyup hissedip de bunlara karşı alâkasız kalmak mümkün değildir.

Ramazanlardaki şeâir sanki, bizlerdeki bu duygu ve bu düşünceyi tutuşturmak için plânlanmış gibi, onda her ses ve soluk bir mızrap gibi gönül tellerinde değişik değişik iniltiler meydana getirir. Onda, minarelerin dili sayılan ezânlar, salâlar, temcitler insan gönlünü ibadete akord ediyormuş gibi, sık sık kulaklarımızda uğuldar durur ve ruhlarımızı bir şeye hazırlar. Evet, salâlar, temcitler, âdetâ, birer akord, birer deneme, birer kontrol mahiyetinde icra edilir.. ve bunlar sanki, uykudan henüz tam uyanmamış, ruhların, uyku mahmurluğu içindeki sözleri, gerçek söze ulaşma yolunda ilk mırıltıları ve ibadet konsantrasyonuna hazırlama ameliyeleri gibidirler. Sonra bütün minareler, kıvamını bulmuş gibi, mabedler konsantrasyona girmiş gibi birden gürler.. ve yükselen sesler gider gökteki soluklarla bütünleşir.. derken bu en içten nağmeler, dökülen şelâleler, fışkıran fevvareler gibi semanın enginliklerinde, arzın derinliklerinde bir velvele olur inler.. inler de, minarelerden yükselen, cami kubbelerinden taşan bu seslerin, her yanımızı sardığını, gidip benliğimizin derinliklerine ulaştığını, hem de sadece kulaklarımızla değil, bütün duygularımızla hisseder ve kendimizi bir mana ve şiir ikliminde sanırız.. sanırız da âdetâ hülyâlar âleminde seyahat ediyor gibi oluruz. Bu hülyâlı mavilikte, göklerin başımıza ramazan yağdırdığını, camilerin çevresindeki ışıkların ramazan yazdığını, insanların çehrelerinde ramazanın tüllendiğini, atmosferin buğu buğu ramazan koktuğunu duyar, büyülenir ve bu sihirli havanın tesiriyle rüyalarda olduğu gibi bütün bütün ruhun emrine girer; istediğimiz zaman göklerde uçar, istediğimiz zaman bir yere konar; istediğimiz âlemlerde dolaşır ve en mahrem yerlere gireriz. Mukayyetken âdetâ mutlak olur, mahdutken sınırsızlaşır, zerre iken güneşlere denk hale gelir ve hiç ender hiçken bütün bir varlık oluruz.

Ramazan, bilhassa sonsuza açık gönülleri öylesine büyüler ve onları öylesine tesir altına alır ki, hep onu duyar, onu düşünür ve onu düşlerler. Evet, sokaktaki insanların mûnîsleşen çehrelerinden,

başı yazmalı analarımızın aydınlık nasiyelerine, bulunduğumuz yerlerin ramazanca aydınlatılmasından çarşı-pazardaki ampullerin ışığına, şadırvanların başındaki kandillerden camilerin içindeki avizelere ve minarelerdeki mahyalardan başımızın üstünde kanat açmış gibi duran semanın yıldızlarına kadar her şeyin ramazanlaştığını duyar ve yaşarız.

Hatta hatırlarım; elektriğin olmadığı, camilerin bile gaz lambalarıyla aydınlatılmaya çalışıldığı dönemde, imkânı olan aileler namaza giderken, o zamanlar oldukça yeni sayılan lüküs lambalarını da beraber götürürlerdi. Biz, onların böyle gürültüyle sokaktan geçtiğini duyunca, ramazanın, lüküs lambaların ışığı altında mahalle aralarında dolaştığını tahayyül ederdik.. tahayyül eder ve onu ruhlarımızda daha bir derince duyardık. O günlerde bile ramazanın böyle garip füsunlarla üzerimize boşalttığı mana, hülyâ ve şiiri düşündükçe bu mübarek ay hiç bitmesin isterdik.. isterdik ama, o bize rağmen uçar gider ve arkadan da binbir debdebe ile bayram gelirdi...[320]

1. İslâmiyet'te Oruç

Orucun Arap dilindeki karşılığı "savm" kelimesi olup, bu kelime "bir şeyden uzak durmak, kişinin kendini tutması ve engellemesi" manalarına gelmektedir. Istılahî olarak ise, tan yerinin ağarmasından güneşin batma vaktine kadar, bir gaye uğruna bilinçli bir şekilde yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durup nefsi dizginlemek demektir. (Pek çok hüküm gibi oruç da, İslâm'ın bidayetinde değil de Medine döneminde farz kılınmıştır. Tarih olarak hicretin ikinci yılının Şaban ayına rastlayan oruç emri üzerine Efendimiz dokuz yıl Ramazan orucu tutmuştur.)

a. Kur'ân'dan Orucun Farziyetine Delil

"Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki korunursunuz."[321]; "O sayılı günler, Ramazan ayıdır. O Ramazan ayı ki insanlığa bir rehber olan, onları

---

[320] M.Fethullah Gülen, Günler Baharı Soluklarken, s.109.

[321] Bakara 2/183.

doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'ân o ayda indirildi. Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun. Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde oruç tutar. Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez. Oruç günlerini tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden ötürü Allah'ı tazim etmenizi ister. Şükredesiniz diye bu kolaylığı gösterir." (Bakara suresi, 2/185)

b. Sünnet'ten Orucun Farziyetine Delil

"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Peygamber Efendimizin Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namazı kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, gücü yetenler için Beytullah'ı ziyaret etmek."[322]

Diğer bir rivayet de şöyledir:

"Saçı başı dağınık bir adam Peygamber Efendimiz'e gelerek: "Ya Rasûlallah! Allah'ın üzerime oruç olarak neyi farz kıldığını bana haber ver." dedi. Peygamber Efendimiz bunun üzerine şöyle buyurdu: "Ramazan ayını (orucunu) farz kıldı." Adam: "Benim üzerimde bundan başka bir borç var mıdır?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz: "Hayır, ancak kendiliğinden nafile olarak yaparsan bu müstesna." buyurdu. Adam, bundan sonra sorularına devam ederek: "Allah'ın bana farz kıldığı zekâttan haber ver." dedi. Peygamber Efendimiz ona İslâm'ın gösterdiği yolları ve esasları anlattı. Bundan sonra adam şöyle dedi: "Sana ikramda bulunan Allah'a yemin olsun ki, bu söylenenlerden ne fazla ne de eksik yaparım." Bunun üzerine Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: "Eğer doğru söylüyorsa, bu adam kurtulmuştur, yahut cennete gidecektir."[323]

2- Orucun Önemi

Oruç, namaz, zekât ve hac gibi Cenab-ı Hakk'ın yapmakla mükellef tuttuğu ibadetlerden biridir. O, Allahu Teâlâ'nın mükâfatını kendi üzerine aldığı, kalemlerin ve defterlerin hesabını tutamayacağı, mü'minin içten

---

[322] Buharî, İman 1; Müslim, İman 20; Tirmizi, İman 3.

[323] Buharî, İman 3; Savm 1; Müslim, İman 8.

içe Rabbiyle münasebetinin alâmetidir. Oruç muvakkaten beşeriliği terk etmenin, yememenin, içmemenin, şehevî arzu ve istekleri gemlemenin, dünyaya ait bağlardan tecerrüd etmenin böylece Allah'a yaklaşmanın ifadesidir. Oruç bizlere farz olduğu gibi, bizden önce yaşamış olan insanlara da emredilen bir ibadettir.

a- Peygamber Efendimiz'in Oruca Verdiği Önem

Her din ve her düşünce kendi tâbilerine, yapmakla mükellef olacakları birtakım emirler ve nehiyler getirmiştir. Hak olsun bâtıl olsun bütün dinlerde az-çok bu mükellefiyet vardır. Bir dini ve düşünceyi temsil eden insan, bağlılığını ancak yapacağı bu fiillerle ortaya koyar. Hak ve hakikat dini olan İslâmiyet de, temsilcilerine birtakım ibadetleri emir buyurmuş, Müslümanlığın bir şartı olarak, bunların yerine getirilmesini istemiştir. Kur'ân-ı Kerim meseleleri icmâli olarak ele alır. O'nu tafsil edecek olan, Kitab'ın kendisine inzal olduğu Resûlullah'tır. Zira Kur'ân'ın en büyük müfessiri O'dur. Orucu bize Allah Rasulü nurlu beyanlarıyla anlatmış, bütün teferruatıyla ele almıştır. Burada orucun önemiyle alâkalı Resûlullah'tan varid olan bir iki kutlu sözü aktarmaya çalışacağız.

Ebu Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: "Âdemoğlunun her ameli kendi içindir. Yalnız oruç müstesna. Onun mükâfatını ben veririm. Zira yemesini ve nefsâni arzularını, sırf benim için terk ediyor. Oruçlu için iki sevinç ânı vardır: Biri iftar ettiği, diğeri de Allah'a kavuştuğu vakittir. Oruçlunun ağzının kokusu, Allah katında misk kokusundan daha hoştur."[324] Evet, oruç bu duygular içinde eda edilmelidir.

Oruç tutanın ağız kokusu açlıktan kaynaklanır. Kıyamet günü Cenab-ı Hakk katında bu koku, miskten, anberden daha hoş, daha nefis ve daha temizdir. Temiz ruhlar olan melâikenin arş u ferşi çınlattıracak bir velvele içerisinde Allah'a karşı kulluk vazifesini yaparken hoşlandıkları kokular vardır. Onlar gül kokusundan çiçek kokusuna, miskten anbere kadar güzel kokulardan hoşnut olurlar. Mele-i Ala'da güzel kokular sırlı hazineleri açan anahtar hükmündedir. Oruçlunun ağız kokusu da bu güzel kokular

---

[324] Buharî, Savm 2; Müslim, Sıyam 152; Tirmizi, Savm 54.

cümlesindendir. Bunun böyle olması, orucun Allah'la kul arasında irtibat buudlu bir ibadet olmasındandır. Bu yönüyle oruç, kendi derinliği içinde ele alınmalı, yoksa salt ağız kokusu açısından değil.

Yine Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir diğer hadiste Resulü Ekrem (aleyhissalatu vesselâm): "Her şeyin zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruç tutmaktır. Oruç tutmak sabrın yarısıdır."[325] Başka bir yerde, "Sübhanallah demek mizanın yarısını, elhamdülillah demek tamamını, Allahü Ekber demek ise yer-gök arasını doldurur. Oruç sabrın, temizlik de imanın yarısıdır."[326] buyururlar.

Allah'ın yüklediği ibadet mükellefiyetini sırtında taşımaya sabretme, O'dan gelen şeyler karşısında sarsılmama, sabit kadem olma, O'nun kapısından ayrılmama, günah fırtınaları ve günah tufanı karşısında kendini koruyup dişini sıkma vs. bunlar dinin yarısını teşkil etmektedir. "Oruç ise sabrın yarısıdır." Zira sabrın diğer yarısı başka şeylere dağılmıştır. Oruçta bir yönüyle şehevât-ı nefsâniyeyi gemleme olduğu için, günahlara karşı sabır, diğer bir yönüyle aç-susuz durma gibi (hususiyle sıcak günlerde) bir işin altına girmekle ibadete karşı sabır vardır. Böylece oruç, dinin dörtte birini teşkil etmiş oluyor. Dolayısıyla o, dört büyük ve mühim esası olan namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinden biridir. Ve hem de yukarıda belirttiğimiz gibi oruçta, hem ibadet ü taate, hem beşerî arzu ve isteklere, hem şehevânî duygulara ve hem de beşerî kaprislere bir set çekme ve mani olma vardır.

Allah uğrunda yapılan her işin mutlaka bir sevabı vardır. Onun karşılıksız kalması düşünülemez. Ama oruca gelince onun sevap yönüyle dengi yoktur. Ebu Umame (r.a.) şöyle diyor: "Resûlullah'a yapmam gerekli bir amel söylemesini istedim. O da "Oruç tut. Zira onun dengi yoktur." dedi. Ben yine tekrar ederek aynı şey sordum. O, "Oruç tut, zira onun dengi yoktur." şeklinde cevap verdi, Ben üçüncü kez yine sordum. O aynen, "Oruç tut, zira onun dengi yoktur."[327] buyurdular.

Yine orucun sevabına işaretle, Peygamberimiz başka bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: "Allah katında oruç kadar sevaplı bir ibadet yok-

---

[325] İbni Mâce, Sıyam 44

[326] Tirmizi, Daavat 85; İbni Mace, Sıyam 44; Darimi, Vüdu 2; Ahmed b. Hanbel, 4/260

[327] Nesâi, Sıyam 43

tur."[328] Başka bir hadislerinde de: "Oruç, nefsinin çektiği yiyecek ve içeceklerden kimi alıkoyarsa, Cenab-ı Hak onu cennet meyvelerinden yedirip, cennet ırmaklarından içirir."[329]; "Cennette Reyyan denilen bir kapı vardır ki oradan sadece oruç tutanlar girebilir."[330]; "Oruç tutan helâlinden rızkını temin ettiği zaman ahirette hesaba çekilmez."[331]; "Oruç tutanın uykusu ibadet, susması ise tesbih sayılır. İyilik ve ibadetlerine kat kat ecir verilir. Duası Allah tarafından kabul edilip günahları afvedilir."[332]

Oruç, kıyamet günü oruçlu için şefaat edecek, Cenab-ı Hakk'a niyazda bulunup, "Ya Rabbi! Ben onu gündüzleri yiyip içmekten ve zevklerinden alıkoydum. Bunun için onun hakkındaki şefaatimi kabul buyur." diyecektir. Cenab-ı Hak da orucun bu isteğini kabul edip, oruçluya şefaat etme izni verecektir."[333]

3. Orucun Kazandırdıkları

Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insan, Cenab-ı Hakk'ın sayılamayacak kadar fazla olan lütuf ve ihsanlarına mazhardır. Onda melekî ve şeytanî dediğimiz iki uç nokta vardır. Bu kısacık hayatında yapacağı amellerle o bu iki noktadan birinde karar kılacak ve akıbetini bu yönde hazırlamış olacaktır.

Rahmeti sonsuz Allah'ın insana verdiği nimetlerden biri de onu kendi aklıyla baş başa bırakmayıp, yol gösterici olarak peygamberleri ve kitapları göndermesidir. Bunlar vasıtasıyla insan, şeytani dehlizlerde gezmek yerine melekî ufukta pervaz edecek, böylece yaratılış gayesine muvafık hareket etmiş olacaktır.

Bu gayeyi Kur'ân bizlere: "Ben cinleri ve insanları başka değil, (Beni bilip) Bana kullukta bulunsunlar diye yarattım." (Zariyat suresi, 51/56) âyetiyle bildirmektedir. Yani insanın mevcudiyetinin gayesi ibadet et-

---

328 Nesâi, Sıyam 43

329 Kenzü'l-Ummal, 3/328

330 İbni Mace, Sıyam 1

331 Kenzü'l-Ummal, 3/328

332 a.g.e. 3/327

333 et-Terğib, 2/84

mektir. Yapılan bu ibadetlerin karşılığı Allah'tan beklenir. İbadetlerin semeresi uhrevîdir, mükafatı orada görülecektir. Bazı ibadetlere iktiran eden dünyevi faydalar katiyen o ibadetlere sebep ve gaye olamaz. Bu sebepledir ki ibadetlerle insan, uhrevi yanı ağır basan kâmil kul durumuna yükselir. Bu durumu korumak da yine ibadetlerle olur.

İbadetlere iktiran eden, hiç düşünülmeden gelen fayda ve maslahatlar ise Hakim olan Allah'ın hikmetinin gereğidir. O'nun bize olan tekliflerinde nice hikmetler gizlidir. Namaza, hacca, zekâta ve oruca iktiran eden fayda ve maslahatlar hep bu perspektiften değerlendirilmelidir.

a. Orucun Ferde Kazandırdıkları

İnsan, ruhla cesetten mürekkep olarak yaratılan bir varlıktır. Ruhun olmadığı ceset bir şey ifade etmediği gibi, cesedin olmadığı ruh da teklif dünyası adına bir mânâ ifade etmez. İnsan, yiyip içtiği yiyeceklerle, yaptığı hâl ve hareketlerle, yerine getirmeye çalıştığı ibadet ü taatle hem cesedine ve hem de ruhuna birtakım tesirlerde bulunmuş olmaktadır. Ağzına aldığı bir lokma zahiren midesine gitse bile o aslında ruhta da birtakım tesirler icra etmektedir. Yaptığı bedenî hareketler, vücutta maddî olarak bazı tesirler oluşturduğu gibi ruhta da değişik tesirler icra etmektedir. İnsanın ferdi hayatının geliştirilmesi ve olgunlaştırılmasında riyazatın pek mühim bir yeri vardır. Bu da ancak oruçla olur. Orucun bir manası da, ruhun riyazatı ve cesedin perhizi olmasıdır. Sık sık oruca müracat edildiği zaman, içte, vicdanda hasıl edeceği meziyet ve faziletler açık bir şekilde müşahade edilecektir. Midede fani olan, tamamen ceset kesilen, her zaman ve her yerde mideyi düşünen bir insanda temiz bir ruh ve saf bir kalbin bulunmasına ihtimal verilemez. Böyle birisinin yaptığı tek iş, yeme, içme, def-i tabiîde bulunma, çeşitli nimetleri alma, şükürsüz bir nankör olarak tüketme olacaktır. İşte oruç, fertlere bunun böyle olmaması gerektiğini hatırlatır.

Oruç Bedeni Dinlendirir

Dünyaya gelir gelmez faaliyete başlayan sindirim sisteminin zaman zaman dinlenmeye ihtiyacının olduğu, tıbbî çevrelerce kabul edilip savunulan bir hakikattir. Senenin bir ayında vücudun dinlendirilmesi anlamına gelen orucun bu yönüyle insan bedenine faydası inkâr edilemez. Hem

o mide fabrikasının pek çok hademeleri ve kendisiyle alâkadar çok insanî duyguları var. Eğer senenin bir ayında gündüzleri tatile girmezse, hademelerin ve diğer duyguların hususî ibadetlerini onlara unutturur, kendiyle meşgul eder, onları tahakkümü altına alır, nazarı dikkatlerini daima kendine çeker, onlara ulvî vazifelerini unutturur. Fakat Ramazan-ı Şerif orucuyla o fabrikanın hademeleri anlarlar ki, sırf o fabrika için yaratılmamışlardır. Ve sair cihazat, o fabrikanın süflî eğlencelerine bedel, Ramazan-ı Şerif'te melekî ve ruhanî eğlencelerle lezzet alırlar, nazarlarını o manevî zevklere dikerler. Onun içindir ki, Ramazan-ı Şerif'te mü'minler, derecelerine göre ayrı ayrı nurlara, feyizlere, manevî zevklere mazhar olurlar. O mübarek ayda oruç vasıtasıyla ruh, akıl ve sır gibi latifeler çok terakki eder, midenin ağlamasına karşılık onlar masumâne gülerler.[334]

Faaliyet içinde olan her makine bir müddet sonra bakıma ve dinlenmeye tâbi tutulur. Bu yapılmadığında ya makine tamamen tahrip olur ya da ömrü kısalır. Bir talebeye belirli bir süre tedrisat gördükten sonra tatil verilir. Bir işçi, sabahtan akşama kadar çalışır ama akşamleyin istirahata çekilir. Bu mola ve dinlenmeler olmadan aynı tempoda çalışma ve semere verme mümkün değildir. İnsanın vücudu bir fabrika, azaları o fabrikanın aletleri hükmündedir. Oruç ise, vücut fabrikamızın dinlenmesine, eskimemesine ve mükemmel bir şekilde çalışmasına vesiledir. Oruçla vücutta biriken zararlı yağlar, şişmanlık vesilesi fazla etler atılmış, vücut rahatlık kazanmış olur. Bugün şişmanlıktan dolayı sağa sola başvuran, buna çare arayan bir sürü insan vardır. Ve bu şişmanlığın kanın deveranına, beynin yavaş çalışmasına sebep olduğu da yine tıbbın kabul ettiği bir gerçektir. Halbuki oruç, hem bu dertlere çare hem de sevap kazanmaya önemli bir vesiledir.

Oruç Hastalıklara Karşı Korur

"Orucun ruh ve beden sağlığına faydası hakkında şu ana kadar çok söz söylenmiş, bu hususta bir hayli makale ve kitap yazılmıştır. Bunlardan biri olarak Alman profesör Cehardet, iradenin takviyesi konusunda yazdığı kitapta orucu tavsiye ederek, insanın, maddî meyillerinin esiri olma-

334 Mektubat, 29. Mektub, 2. Kısım.

ması, nefsinin dizginlerine malik bir hayat yaşaması için ruhun cesede hakimiyetini temin edecek en tesirli yolun oruç olduğunu belirtir.[335]

Dr. Rowy ise, bu hususta, "Oruç, vücudun hastalıklara karşı mukavemetini artırır. Bu önemli tıbbi hakikati İslâm, orucu farz kılarak ortaya koymuş, bugünkü modern tıp ise orucu hastalıklara karşı koruyucu ve ilâç olarak kullanmaktadır"[336] demektedir. Dr. Rowy'nin sözlerini teyid edercesine Dr. Henri Lahman'ın Saksonya'nın Dresden şehrindeki hastanesinde, ayrıca Dr. Berşerbenr ve Dr. Moliere ait sağlık evlerinde oruçla tedavi yapılmaktadır.[337]

b. Ruha Kazandırdıkları

Daha önce ki satırlarda da geçtiği üzere insan, ruhla cesetten mürekkep bir yapıya sahiptir. Bu yapıdaki her iki unsur, insanı kendi yörüngesi etrafında döndürmeye çalışmaktadır. Bu ikisinden biri olan madde, şehevî ve behîmi arzulardır. Yani insanın ceset itibarıyla sahip olduğu, Kur'ân'ın da bize şu cümlelerle tanıttığı yönüdür: "Andolsun ki biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık."[338]; "Onlara bir sor bakalım: Yaratılışta kendileri mi daha kuvvetli, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Gerçekten biz onları yapışkan çamurdan yarattık."[339]; "O, insanı bardak gibi (çınlayan) kupkuru bir balçıktan yarattı."[340]

İnsanın diğer bir yönü ise, ona yaratılış gayesini hatırlatan, onu Rahmanî şeyler yapmaya sevk eden, manevî âlemleri seyrettirmeye vesile olan, aç-susuz kalmasına rağmen tarif edilemeyen lezzetler hissettiren, kötülükleri hoş göstermeyip ondan kaçınmayı ve hoşlanmamayı ihsas ettiren vs. rûhî tarafıdır.

İnsanın üzerinde ruhun hakimiyeti zayıflar veya ceset hakim duruma geçerse, o zaman insan lezzet ve şehvetlerinde dolu dizgin gider. Aklın hu-

---

335 Abdulfettah Tabbara, İlmin Işığında İslâmiyet, s. 274. İs. 1977

336 Kırca, Celal, Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri. S. 141.

337 Abdurrezzak, Nevfel, İslâm ve Modern İlim, s. 209.

338 Hicr, 15/26

339 Saffat, 37/11

340 Rahman, 55/14

dudunu, dinin çizdiği sınırları hiçe sayar, âdeta zihni gücünü, yiyeceğin çeşidini, içeceğin türlüsünü elde etmeye harcar. Bütün tasası şehevî arzularını kamçılayacak maddeleri bulma, acıktırıcı, hazmettirici, iştah açıcı yolları öğrenmek olur. "Böylece ilmin, kültürün ve medeniyetin zirvesine çıktığı halde değirmen merkebinden, saban öküzünden farksız hale gelir, yemek odasıyla ayak yolu arasında mekik dokur durur. Bundan başka da ne bir prensipten ne de ikinci bir hayattan haberi olur ve bu ikisinin arasında dolaşıp durmaktan gayri bir şey tanımaz, kendisinde de yeme içme arzusundan başka, zevk ve safa duygusundan gayri, yemek için kazanma kaygısının dışında her şey ölür gider. Kur'ân'ın tasvirinden daha doğru ve daha ince tasvire imkân olmadığına göre sözü yine ona bırakalım: "Küfredenlere gelince, onlar dünyada sadece zevk u safa sürerler, davarların yediği gibi yerler. Onların yeri de ateştir.[341]

Oruç Cenab-ı Hakk'a Kavuşmayı Hatırlatır

Oruçlunun her saati, her saniyesi Allah'ı ve Allah'ın nimetlerini hatırlatması ve netice itibarıyla de en büyük nimet olan Allah'a lika (kavuşma) nimetini hatırlatması itibarıyla çok kıymetlidir. Oruç bu fonksiyonunu iki türlü eda eder. Bunu, lezzetlerin zevaliyle zeval bulmayacak nimetlere iştiyak ve yine elemlerin zevaliyle gelen lezzet şeklinde özetleyebiliriz. Sabahtan akşama kadar aç ve susuz olan insan zahiren sıkıntı çekse de, bu ibadetin getireceği uhrevî semere (lika) bu elemleri unutturur. Oruçlu, bütün gün şehvetini, yemesini ve içmesini hoşnutluğunu elde etmek için bıraktığı Rabbisine kavuşmayı düşünür. Bu düşünce sayesinde hayatının bütün fakülteleri istikamet dairesinde cereyan eder. Rasulü Ekrem de "Oruçlu için iki sevinç zamanı vardır. Birisi iftar ettiği, diğeri de Rabbiyle buluşacağı zamandır."[342] buyurmaktadır.

Oruç İnsanı Melekiyete Yükseltir

İnsanda melekî ve behimî olmak üzere iki yön vardır. İnsan hayvânî hislere ters istikamette yürüdüğü zaman melekî yönünün geliştiğini ve hayvanî tarafının azaldığını vicdanen hisseder. İnsan, meleklerin altında,

---

[341] Muhammed, 47/12

[342] Buharî, Tevhid 35; Müslim, Sıyam 164; Tirmizi, Sıyam 55.

diğer canlıların ise üstünde yaratılmıştır. Fakat Allah onu, yüceler yücesi bir makam ile aşağılar aşağısı bir noktaya uzanan çizgide yol almaya muktedir kılmıştır. Dolayısıyla insan yer yer melekler âlemini aşar, derece itibarıyla onları geride bırakır. Zaman zaman da şeytanların altında bir yere sukut eder. "Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına atıverdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. Onlar için kesintisiz bir mükâfat vardır."[343]

İnsanı meleklerden ayıran özelliklerden birisi, onun nefis sahibi olmasıdır. Meleklerde yeme-içme, evlenme, Allah'a isyan etme vs. gibi davranışlar söz konusu değildir. Yaratılış icabı onlar masum, her an Allah'a tesbih ve taatle meşgul varlıklardır. "Ondan önce söz söylemezler ve onlar O'nun emriyle hareket ederler. (Allah) onların önlerinde ve arkalarında ne varsa (ne yapmış, ne etmişlerse) bilir. (Allah'ın) razı olduğundan başkasına şefaat edemezler ve onlar, O'nun korkusundan tir tir titrerler[344]". İnsana gelince, o hayatiyetini ancak yeme-içmeyle devam ettirebilir. İsyan etmesi, kusur yapması her zaman için muhtemeldir. Ama oruç tutan bir mü'mine gelince o, sabahtan akşama kadar yemeyip içmemesiyle, şehvetine hakim olmasıyla, gıybet ve zulümden kaçınmasıyla âdeta melekleşir. Hatta o bu davranışıyla melekleri bile geride bırakır. Cenab-ı Hakk, meleklere karşı böyle olan mü'min kullarıyla iftihar eder, onları meleklere örnek gösterir.[345]

Oruç Nimetlerin Değerini Öğretir

Cenab-ı Hakk, küre-i arzı bin bir çeşit nimetlerle donatmış ve onu yeryüzünün halifesi olan insanın emrine musahhar kılmıştır. Her gün önümüze âdeta semadan bir sofra indirilip diğeri kaldırılmakta, o kaldırılırken de hemen arkasından başka biri gelmektedir. Yaz, bahar, kış, sonbahar demeden ağaçlar meyve vermekte; sema, dolu dolu etekleriyle mücevherler göndermekte; zemin, çeşit çeşit nimetler fışkırtmaktadır. "Semada rızkınız ve size va'dolunan şeyler vardır."[346]

---

[343] Tin, 95/4-6

[344] Enbiya 21/27-28

[345] Terğib, 2/99

[346] Zariyat, 51/22

Yer ve gök insanın emrine sunulmuştur. İnsanlar, bu sayılamayacak kadar fazla olan nimetlerin içerisinde yüzerken, çoğu kez bu nimetlerin farkına varamamaktadırlar. "O mahiler ki derya içredir, deryayı bilmezler." Denizin içindedirler ama, yüzmeyi kolaylaştıran sudan habersizdirler. Nimetler içinde yüzen insan, oruçla onların kıymetini ve ehemmiyetini anlar, şükrünü eda etmeye çalışır.

Oruç İnsanı İktisada Alıştırır

İslâm'daki oruç ibadeti, insana güzel bir haslet olan iktisat düsturunu öğretir. Oruç, insanlara iktisadı öğreten bir muallim mevkiindedir. İstediği şeyi aklına geldiği zaman hiçbir sınırlama getirmeden yapmaya alışan kişi, oruçlu olduğu zaman mecburen onu yapamayacaktır. Mesela her aklına estiği zaman yemek yiyen, maddî olarak vücudunun arzularına boyun eğen insan, oruçlu olduğunda mecburen akşamın olmasını bekleyecek, dolayısıyla bu beklemeyle o, iktisat etmeyi öğrenecek, sorumsuzca yaşamaktan uzaklaşmış olacaktır.

Oruç Ruhu Olgunlaştırır

İnsan, beden-ruh ikilisinden mürekkep bir varlıktır. Bedenin bir kısım ihtiyaç ve istekleri olduğu gibi, ruhun da kendine göre istekleri vardır. İnsan cismaniyeti itibarıyla küçük bir varlıktır; ama ruhî melekeleri yönüyle o, sonsuzla kucaklaşma yarışındadır. Sınırsız meyilleri, arzuları, istekleri, duyguları, hayalleri, düşünceleri ve fikirleriyle insan sanki kainatın küçük bir fihristi hükmündedir.

İşte böyle bir insanın ruhî yönünü ve bütün istidatlarını inbisat ve inkişaf ettiren meyillerinin, emellerinin tahakkukuna vesilelik eden, fikirlerini genişletip intizama tâbi tutan, şeheviyye ve gadabiyye gibi kuvvelerini zabt u rabt altına alan; insanı, mukadder olan kemalatına ulaştıran ve onu Rabbine rabteden en ulvî ve en yüksek irtibat ameliyesi ancak ve ancak ibadettir.[347] Dolayısıyla bir ibadet şekli olan oruçta bütün bu hususiyetler mevcuttur. Peygamber Efendimiz bir hadislerinde: "Her şeyin zekâtı vardır, bedenin zekâtı da oruçtur. Oruç ise sabrın yarısıdır."[348] buyurmaktadır.

[347] Bediüzzaman Said Nursî, İşaratü'l-İcaz, s 94

[348] Tirmizi, Daavat 86; İbni Mace, Sıyam 44

Namaz dinin direği, oruç ruhun direği ve gıdası, zekât da cemiyetin direğidir. Yani namazsız dinin, oruçsuz ruhun, zekât vermeden de cemiyetin ayakta durması zordur. Yemek cesedi beslediği gibi, oruç da ruhu besler. Yemek yenmeyince hayatı devam ettirmek nasıl zor ise, oruç tutmadan da ruhanî hayatı devam ettirmek o kadar zordur.

Bu sebepledir ki, insanı ruhanîleştirmeyi hedefleyen bütün dinlerde, şekil farklılıkları bir tarafa bırakılacak olursa, oruç önemli bir esas olmuştur. Hatta insanları olgunlaştırmada rehberlik eden bütün peygamberler, böyle bir misyonu yüklenmeye hazırlanma dönemlerini hep oruçlu geçirmişlerdir. Bu da, yine orucun insanı olgunlaştırmadaki tesirini gösteren ayrı bir delildir.

İnsanlarda ruh cesedin, ceset de ruhun namına gelişir. Ruhanî yönleri itibarıyla gelişmek isteyenler mutlaka oruç tutmalıdırlar. Veya şöyle söyleyelim: Oruç tutmayanlar, cesetlerinin altında kalır ve istenen ölçüde ruhanî olgunluğa ulaşamazlar...

Oruç Nefsi Gemler

Nefsin dizginlerini elde tutmak, insanlar için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Zira nefsin istek ve alışkanlıkları, insan için öldürücü birer zehir ve insanı aşağılara çeken ağırlıklar gibidir. Nefis daima insana kötülüğü emreder. Hz. Yusuf, "Doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder. Doğrusu Rabbim gafurdur, rahimdir (affı ve merhameti boldur)" beyanıyla nefsi en güzel şekilde tanıtmaya çalışmıştır. Nefis, verdikçe büyüyen, büyüdükçe isteyen bir özelliğe sahiptir. Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm) da bir dualarında, "Ey Allah'ım, âcizlik ve tembellikten, korkaklık ve cimrilikten, yaşlılık ve kabir azabından sana sığınırım. Ey Allah'ım, nefsime takvayı nasib eyle. Onu tertemiz yap. Zira sen temizleyenlerin en hayırlısısın. Sen onun (nefsin) efendisi ve sahibisin. Ey Allah'ım, fayda vermeyen ilimden, haşyet duymayan kalbden, doymayan nefisten, kabul olmayan duadan sana sığınırım."[349] buyurmaktadır. Başka bir dualarında ise nefsin şerrinden, kötülüklerinden, başına getireceği gailelerden Allah'a sığınmıştır.[350]

---

[349] Müslim, Zikir 73

[350] Tirmizi, Daavat 14

Bu anlamda insanı büyük tehlikelere sürükleyen zina hadisesine karşı oruç bir kalkan hükmündedir. Evlenme imkânı olmayanlar, Allah Resulü'nün (aleyhissalatu vesselâm) tavsiyesine göre oruç tutmalıdır. Zira oruç günahlara karşı bir kalkandır.

Evet, nefsi kontrol altına almanın sembolü oruçtur. Bunun içindir ki, farz olan oruç, dinin temel rükünlerinden biri olmuş, insanın İslâm'ı nefsinde uygulamasının pratik ifadesi olan takvaya gerçekten ulaştıran yollardan biri sayılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi (günahlardan) korunmanız için size de farz kılındı."[351]

Hasılı; oruçla insan, kendi nefsini Cenab-ı Hakk karşısında serkeşlikten kurtarır ve itaat eden bir kul haline getirir. Oruç tutan herkes, oruçlu olmadığı günlere nisbeten, daha bir melekleştiğini vicdanında hisseder. Yine herkes anlar ki, izin verilmedikçe en küçük bir şeyi dahi yapamaz, elini suya uzatamaz.. ve bu vesileyle de kendinin mâlik değil memlük; hür değil kul olduğunu anlar. Neticede nihayetsiz aczini, fakrını, kusurunu görür ve bir şükr-ü manevî eliyle rahmet kapısını çalmağa hazırlanır. Yeter ki onu dinin verdiği ölçüler içinde tutsun...

Oruç İnsanı Günahlara Karşı Korur

Günah bir iç çöküntü, bir terslik ve fıtratla bir zıtlaşmadır. Günaha giren kimse, kendini vicdanî azaplara ve kalbî sıkıntılara bırakmış bir talihsiz ve bütün ruhî meleke ve kabiliyetlerini şeytana teslim etmiş bir mazlum ve mağdurdur. Bir de o günahı işlemeye devam ederse, bütün bütün ipi elden kaçırır ve artık ne bir irade, ne bir direnme, ne de kendini yenilemeye mecali kalmaz.

Yığın yığın günah vardır insanın geçip gittiği yollarda. Bu yollarda birer kobra gibi gözetler insanoğlunu günahlar.. birinden kurtulması mümkün olsa bile, diğerlerine kendini kaptırmadan yoluna devam etmesi bir hayli müşküldür. Polat gibi sağlam irade gerektir ki, aşılsın bu yollar. Yoksa diferansiyeli bozuk bir araba ile en sert virajları aşma gibi olacaktır ki, hangi çukurda gidip duracağını söylemek, her hâlde kehanet sayılmaz...

351 Bakara 2/183

İşte bu tehlikeye karşı oruç, kefil ve bir teminat hükmündedir. Bazı kimseler için, onları inhiraftan koruyucu bir sütredir. Masiyetlere karşı yapılmış bir tahşidattır. Evet o, bir kalkan gibi sahibini koruyan, onun cennete girmesine yardım için cennet surlarında sırlı bir kapı haline gelen ve elinde kâsesi bir sâki gibi ona kevserler sunan bir kutlu yoldaştır.

Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm): "Ey gençler topluluğu! Evlenmeye güç yetirebileniniz evlensin. Zira bu (evlenme), gözü (haramlardan) koruyucu, ferci (apış arası) günahlara karşı muhafaza edicidir. Kim de evlenmeye muktedir değilse, o da oruç tutsun. Zira oruç, onun için bir kalkandır."[352] buyurmaktadır.

Oruç bir temrindir; kişide cismani arzulara karşı koyma melekesini geliştirir. İnsan oruçlu olduğu anlarda her türlü negatif istek ve meyillere engel olmaya güç yetirdiği gibi, kazandığı bu dirençle oruçlu olmadığı zamanlarda da bu tür istek ve meyillerini zapt u rapt altına alabilir. Zira oruç sadece midenin aç bırakılması demek değil, aksine mide gibi bütün duygulara; göze, kulağa, kalbe, hayale ve sair maddî, manevî uzuvlara da oruç tutturmak, onları haramlardan, malayanî şeylerden çekmek ve her birisine mahsus ubudiyete sevk etmektir. Bu şekilde bir oruç tutan insan, "helâl" endeksli bir hayat yaşar. Efendimiz'e ait şu hadisi bu espri içinde yorumlamak gerekir: "Kim ki bana iki çene (dil) ve apış arası mevzuunda söz verir kefil olursa, ben de ona cennet için kefil olurum."[353]

Dini hayatı kontrol altında tutmanın en etkili yolu oruçtur. Zira sürekli olarak midenin tok olması, insan vücudunun bütün organlarını, en yüksek enerji kapasitesine ulaştırır. Bu da nefsin arzu ve isteklerini, azgınlıklarının en son kertesine vardırır. O zaman da insanın dili çözülür, onu kontrol altına alamaz hale gelir. Evet, kontrolsüz dil, insanın ahiret hayatı için en büyük tehlikelerden biridir. Onu kontrol altına almanın tek çaresi ise nefsin arzu ve isteklerini kısıtlamak ve kesmektir. Oruç bu fonksiyonunu eda etmesi bakımından şayan-ı tavsiye tek reçetedir. Peygamberimiz'in şu hadisleri de bunu teyid etmektedir: "İçinizden biri oruçlu olduğu günlerde başkasına çirkin söz söylemesin, bağırıp çağırmasın. Eğer bi-

---

[352] Buharî, Savm 10; Ebu Davud, Nikah 1.

[353] Buharî, Rikak 23

ri ona söver veya elle sataşırsa, "Ben oruçluyum." desin[354], "Kim oruçlu iken yalan konuşmaktan ve kötü hareketlerden vazgeçmezse, bilsin ki Allah'ın onun yemeyi ve içmeyi bırakmasına ihtiyacı yoktur.[355]

Hasılı; orucun en mükemmeli, mideye olduğu gibi, göze, kulağa, kalbe, hayale, fikre ve sair organlara da bir nevi oruç tutturmaktır. Yani onları haramlardan, mâlâyani şeylerden alıkoyarak her birisini kendilerine mahsus kulluğa sevk etmektir. Bunun yolu ise, insan vücudundaki en büyük fabrika mide olduğundan, oruç vasıtasıyla o kontrol altına alınabilirse, diğer azalar da kolayca ona tâbi kılınabilir.[356]

Oruç Emanete Riayeti Öğretir

Oruç, gizli ve aşikâr her zaman emanete riayet edilmesini öğretir. Zira Allah'ın helâl olarak kıldığı nimetleri yiyip-içmekten kaçınmayı sağlayacak, Allah'tan başka bir gözetici yoktur. Oruçlu, sabahtan akşama kadar Allah'ın hududuna riayet eder. Bütün imkânlar hazır olmasına, hiç kimse görmemesine rağmen mü'min, orucunu sürdürür. O, akşama kadar emaneti muhafaza hissiyle doludur. Oruca karşı gösterilen bu tavır, Müslüman'ın bütün hayatına akseder. Dolayısıyla oruç tutan insan, bütün hayatı boyunca kendisine emanet olarak verilen şeylere karşı son derece dikkatli davranır.

Oruç Ahde Vefayı Öğretir

Oruç, vefa duygusunun tezahür ettiği en güzel bir ibadettir. Zira oruç, Allah ile kul arasında yapılmış bir ahiddir. Kul, belirli zaman dilimlerinde belirli şeylerden vazgeçecek, dolayısıyla bu hareketiyle o, ahdinde vefalı olduğunu gösterecektir. Aynı zamanda insan, tuttuğu oruçlarla vefa duygusunu geliştirecek, vefa onun ayrılmaz bir parçası olacaktır. Bu durumu kazanan kimse, içtimâî, ailevî ve ferdî hayatında âdeta "vefa" dan bir abide haline gelecektir.

---

354 Buharî, Savm 9; Nesai, Sıyam 42; Ahmed b. Hanbel, 2/273

355 Buharî, Savm 8

356 Said Nursî, mektubat, 29. Mektub, 7. Nükte (s.423)

Oruç İnsana Müstağni Olmayı Öğretir

Oruçla insan, nefsin kendisine fısıldamaya çalıştığı şeytani vesveselerin önüne bir set çeker, onun zimamını kendi eline alır, nefsi yönlendirmeye çalışır. Zira o, yemeğe, kadına ve dünyaya karşı kapalı bir durumdadır. Böylelikle o, nefisten ve beşerî duygulardan gelecek baskılardan âzâde olarak, izzetli bir hayat tarzına sahip olur. Ve Cenab-ı Hakk'ın, mü'minlerin bir sıfatı olarak bildirdiği izzet duygusunu yakalamış olur. "İzzet (üstünlük) ancak Allah'a, resûlüne ve mü'minlere mahsustur."[357]

Oruç Sabrı Öğretir

Orucun en büyük faydalarından biri de şüphesiz insanı sabra alıştırmasıdır. Tuttuğu oruçla insan, bir sabır eğitimi görmüş olur. Zira o, acıktığında yemez, susadığında su içmez, kendisine yapılan kötülükler karşısında "Ben oruçluyum!" der, sabreder. Bu şekilde Rabbine doğru kanat çırparken, bir de sabrı kendine burak edinebilirse, Cenab-ı Hakk'ın maiyyetine erme şerefini elde eder.

Oruç Sıkıntılara Katlanmayı Öğretir

Her türlü nimetin içinde rahat bir şekilde hayatını devam ettiren kişinin bu durumu hep böyle sürüp gitmez. Zaman zaman, hiç beklenmedik bir yerde, beklenmedik bir zamanda fakirlik gelip başına konabilir. Beklenmeden gelen böyle bir durum karşısında dayanıklı olmak, sarsılmamak için önceden hazırlıklı olmak, vücudu böyle zamanlara göre de alıştırmak icap eder. İnsan zenginken, iflas edip fakirleşebilir, çıkan bir felâketle her şeyini kaybedebilir, meydana gelen bir harpte çeşitli sıkıntılarla baş başa kalabilir.

İşte bu ve buna benzer sıkıntılar karşısında zor duruma düşmemek, ümitsizliğe kapılmamak için oruç ibadeti, âdeta bir intibak eğitimi yaptırıp vücudu yeme-içme gibi en zarurî ihtiyaçlara sabrettirerek başına ansızın gelecek olan birtakım sıkıntılara karşı hazırlamış oluyor ki, bu hazırlıkla insan dünyanın değişik sıkıntılarına, zahmet ve külfetlerine daha kolay bir şekilde karşı koyabilir. Aynı zamanda oruç, sıkıntılar ve ızdıraplar karşısında, boynu eğilmeyen, kendine hakim olan, kendisine takdim edilen

---

[357] Münafikûn 63/8

bir kısım vaadler karşısında gerçek ve hak bildiği herhangi bir prensipten asla taviz vermeyen mükemmel ve ideal insanlar meydana getirir.

Oruç İnsanı Nizam ve İntizama Alıştırır

Evet, oruçlu mü'min bir nizam ve intizam eğitimi yapar. Belirli vakitlerde yiyip, belirli vakitlerde kendini yeme-içmeden alıkoyması, namazlarına oruçlu olduğu zamanlarda daha da dikkat etmesi, bütün inananlarla aynı ânı bekleyip sahura kalkması, teravih namazını kılması vs. bunların hepsi onu intizama alıştıran ayrı ayrı birer vesiledir. Böylece mü'min, zamanını en güzel şekilde değerlendirerek, hayatını disipline etmiş ve ondan tam manasıyla istifade etmiş olacaktır.

b. Orucun Cemiyete Kazandırdıkları

Oruç Cemiyette Birlik ve Beraberlik Sağlar

Oruç sayesinde (hususiyle Ramazanda) insan, içtimaî hayatta diğer insanlarla muhtelif bağlar kurmuş olur. Bununla onlara karşı kuvvetli bir irtibat ve bağlılık duyar. Bütün inananların aynı anda oruca başlamaları; akşam, iftarı beraber beklemeleri, sahura kalkmaları, teravihi cemaatle eda etmeleri, Kadir Gecesi'ni ihya etmeleri, beraberce bayrama girmeleri vs. çok sağlam bir kardeşliğe ve hakiki bir sevgiye vesile olur. Böylece inananlar, kendilerini Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) nurlu beyanlarında: "Birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımalarında ve birbirlerine şefkatle muamele etmelerinde mü'minlerin misali bir vücut gibidir. Nasıl ki vücudun bir uzvu rahatsızlandığında veya uykusuz kaldığında, sair uzuvlar birbirlerini aynı ızdırabı paylaşmaya çağırır. Müminler de aynen böyledir/böyle olmalıdır."[358] şeklinde buyurduğu gibi, tek bir vücudun azaları halinde görürler. Bu yüce düşünceyle de cemiyette birlik ve beraberlik tesis edilmiş olur.

Bir sofra etrafında bütün bir ailenin iftarı beklemesi, yani teker teker bu insanların, aynı zamanda gelecek aynı şeyi beklemeleri, bu kimseleri birbirlerine daha ziyade bağlayacaktır. Bu iftar bekleme hali, daha ziyade aile fertleri arasındaki sevgi ve muhabbeti arttırma, yani ailenin daha sağlam temeller üzerinde kurulmasını gerçekleştirme bakımından çok mü-

---

[358] Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66; Ahmed b. Hanbel, 4/270.

himdir. İslâmiyet'in bütün ailenin beraberce iftar sofrasına oturmasını ve iftarı beklemesini istemesinin hikmetlerinden biri de bu olsa gerektir. İftar bekleme aile fertleri arasında olduğu kadar birtakım davetler ile tanıdıkları, dostlar ve hatta tanıdık olmayanlar arasında da sevgi ve muhabbet bağlarının kuvvetlenmesine yol açacaktır.

Oruç Fakirin Halini Hatırlatır

Oruç, bütün bir hayatını en seçkin ve lüks yemeklerle devam ettiren, hayatında hiç aç-susuz kalmayan, açlığın sıkıntısını hiç hissetmeyen, hatta belki açlığın nasıl bir şey olduğunu bile bilmeyen zengine, zamanın belirli günlerinde aç-susuz bırakmak suretiyle bizzat yaşayarak açlığın ve susuzluğun ne manaya geldiğini öğretir. Böylelikle zengin, fakirin durumunu anlayacak, aç-susuz kalmanın insana ne kadar zor geldiğini idrak edecek ve muhtacın yardımına koşacaktır. Bu şekildeki bir açlık (oruç), her türlü maddî imkâna sahip olan zenginlerin, fakr u zaruret içinde olan kişilerin durumlarını anlamalarına, dolayısıyla onlara karşı olan tutum ve davranışlarının değişmesine, semahat hislerinin coşmasına, yardım etme duygusunun çoşmasına vesile olur. Zenginler bu davranışları sergilemeye koyulunca, fakirde zengine karşı olan haset ve kin duyguları izale olup bu iki sınıf arasındaki savaş diner, cemiyette sulh hakim olur. Hatta bir nevi fakir, zenginin malının koruyucusu olur.

Binaenaleyh oruç bu mevzuda da bizim his ve heyecanlarımızı tahrik eder. Dolayısıyla zenginler kendileri gibi olmayanları görme fırsatını yakalar. Peygamber Efendimizin şu sözünü hatırlarlar: "Komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir."[359]

Ancak aç durulduğu zaman açın, susuz durulduğu zaman da susuzun hali anlaşılır. Bu yönüyle de görüyoruz ki, Cenab-ı Hakk'ın emri istikametinde arzu ve isteklerimizi frenleme ve emirlerine uyarak oruç tutma, kendimizi bu yolda perhize alıştırma, içtimaî hayatımıza dönük olarak bizi çok mükemmel bir rükün haline, mükemmel bir toplumun mükemmel bir parçası haline getirir.

---

[359] Ahmed b. Hanbel, 1/55.

Oruç Dilenciliği Önler

Oruçla nefsini terbiye eden, sıkıntılara katlanan, açlığa ve susuzluğa göğüs geren insan, eşya ve hâdiselere meydan okur bir duruma gelir. Artık ne açlık, ne susuzluk onu bağlayamaz. Başına hangi sıkıntı gelirse gelsin, günlerce aç kalsın, susuz kalsın, izzet ve haysiyetini, gurur ve onurunu hiçe sayıp da başkasına el açamaz. Hatta yoga yapanlar, Allah rızası için olmasa bile altı ay yemeden-içmeden yaşayabildiklerine göre, mü'minler tuttukları oruçlar sayesinde, arkalarında Allah'ın lütuf ve ihsanını da hissederek daha fazlasına katlanabilirler.

Fakat oruçtan haberi olmayan, hayatının değişik dönem ve zamanlarında oruç tutmayan, böylelikle de kendini yememe ve içmemeye alıştırmayan insan, başına gelen muhtemel bir açlık ve fakirlik karşısında bütün izzet ve onurunu ayaklar altına alarak kapı kapı dilenmeye başlar.

4. Orucun Çeşitleri

Oruç, farz, vacip ve nafile olmak üzere üçe ayrılır. Ayrıca tutulması yasaklanan oruçlar da vardır. Bunlar orucun bizzat kendisiyle değil de tutulduğu vakit veya tutulma şekliyle ilgilidir. Bu konu "Yasak Edilen Oruçlar" başlığı altında müstakil olarak ileride gelecektir.

Farz Oruçlar

Farz olan oruçlar; Ramazan orucu, Ramazan orucunun kazası ve Ramazan orucunun bozulması sebebiyle tutulan kefaret orucu, zıhar, yanlışlıkla ve kaza ile adam öldürme, hacda iken vaktinden önce tıraş olma(halk) ve yemin için tutulacak olan kefaret oruçlarıdır.

a. Ramazan Orucu

Ramazan ayında oruç tutmak farzdır. Farz oruç deyince Ramazan orucu kastedilir. Bu ay Ramazan orucuna tahsis edilmiştir.

Ramazan Orucunun Kazası

Kendisine oruç farz olan kimse, Ramazan ayında tutmadığı veya meşru bir ma'zeretinden dolayı bozduğu her günkü orucun karşılığı olarak, Ramazan ayının haricinde oruç tutarak Ramazan orucunun kazasını yerine

getirmiş olur. Buna göre bir kimse yolculuktan, hastalığının artmasından (bu durum hastanın kendi kanaatiyle veya uzman Müslüman bir hekimin bildirmesiyle olur); kadınlar da hayız, nifas gibi bir mazeretten dolayı oruç tutmaz veya bozarlarsa, tutamadıkları gün sayısınca oruç tutmaları farzdır. Bunu Kur'ân'ın şu ayeti ifade etmektedir: "Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar."[360]

Ramazan orucu kazaya kalan kimse, bunu kaza etmeden bir sonraki Ramazana ayı gelirse, gelen Ramazan orucunu tutar daha sonra kazaya kalan orucunu tutar. Çünkü kaza için zaman geniştir.

Şafîîlere göre, bir Ramazana ait kaza orucunu, diğer Ramazan gelmeden önce tutmak gerekir. Önceki Ramazan orucu tutulmadan ikinci bir Ramazan gelirse, gelen Ramazan orucu tutulur, kazaya kalan oruçlar için hem kaza ve hem de her gün için bir fidye vermek gerekir. Çünkü kaza vaktinden çıkarılmıştır. Kazayı vaktinden sonraya bırakmak ise, yerine getirilmesi gereken bir ibadeti sonraya bırakmak gibidir.

Yolculuk veya hastalık sebebi ile Ramazan orucunu tutamamış olan bir kimse, kazaya kalan oruçların tamamını veya bir kısmını kaza edebilecek bir zaman bulmuş iken, bunları kaza etmeden ölüm hastalığına yakalanırsa, malının üçte birinden ödenmek üzere kazaya kalan her bir gün için bir fidye ödenmesini vasiyet etmelidir. Bu fidye fakirlere verilir. Aynı şekilde meşru bir özrü olmaksızın kasden Ramazan orucunu tutmayan kimsenin de ister kaza edecek vakit bulsun ister bulamasın, öldüğü zaman malının üçte birinden fidye verilmesini vasiyet etmesi vacipdir. Çünkü yapılması mümkün olan bir ibadeti terk etmiştir. Böyle bir kimse vasiyet etmediği takdirde, varislerin bu fidyeyi vermeleri üzerlerine vacip değildir. Ama isterlerse kendi mallarından bir bağış olarak verebilirler. Ölen kimsenin vârisleri veya vârisi olmayanlar ölü adına oruç tutmak suretiyle kaza edemezler. Böyle beden ile yapılan ibadetlerde, başkasına vekalet edilemez. Ancak kendileri için tuttukları oruçların sevabını ölüye bağışlayabilirler.

İmam Şafiî'ye göre, ölü vasiyet etsin veya etmesin, onun geriye bıraktığı malın tamamından kazaya kalmış oruçlarının fidyesi verilir. Böyle bir ölü adına da velisi oruç tutabilir.

---

360 Bakara 2/184

b. Kefaret Oruçları

Ramazan Orucunun Kefareti

Ramazan orucunu, kasden, bilerek veya herhangi bir özür olmaksızın bozmak, kaza ile birlikte iki ay peşi peşine kefaret orucu tutmayı da gerektirir. Bu husus değişik hadislerde bildirilmiştir:

Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

Bir adam Resulullah'a gelerek: 'Mahvoldum!' dedi. Peygamber Efendimiz: 'Seni mahveden şey nedir?' buyurdu. Adam: 'Ramazan'da hanımımla ilişkide bulundum.' dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): 'Köle azad edecek kadar mal bulabilir misin?' buyurdu. Adam: 'Hayır' dedi. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): 'Peş peşe iki ay oruç tutabilir misin?' buyurdu. Adam: 'Hayır' dedi. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): 'Altmış fakiri doyuracak kadar mal bulabilir misin?' buyurdu. Adam yine: 'Hayır' dedi. Sonra adam oturdu. Peygamber Efendimiz'e (aleyhissalatu vesselâm) bu esnada bir zenbil içinde hurma getirildi. Peygamber Efendimiz bu hurmaları adama uzatarak, 'Bunları sadaka olarak ver.' buyurdu. Adam: 'Bizden daha fakiri mi vardır?' Medine'nin doğusu ve batısındaki siyah taşlık yerler arasında bizden daha muhtaç bir aile yoktur." dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) dişleri görününceye kadar gülümsedi ve şöyle buyurdu: 'Git bunları ailene yedir.'[361]

Ebu Hureyre'den (r.a) rivayet edilen bir başka hadis de şöyledir: " Bir kimse Ramazan ayında orucunu bozmuştu. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) ona bir köle azat etmesini, buna gücü yetmiyorsa iki ay oruç tutmasını, bunu da yapamıyorsa altmış fakiri doyurmasını emretti."[362] Konu ile ilgili bir diğer hadis de şu şekildedir: "Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Ramazan ayında orucunu bozan bir kimseye kefareti zıharı emretti." Biraz sonra açıklanacağı üzere kefaret-i zıharda iki ay peş peşe oruç tutmak vardır. Şafiî mezhebine göre sadece cinsi münasebet yolu ile kasden bozulan Ramazan orucundan dolayı kefaret orucu gerekir.

---

[361] Buharî, Savm, 30; Müslim, Sıyam, 81; Tirmizi, Savm, 28.

[362] Tehanevi, İ'laü's-Sünen, 9/121

Zıhâr Kefareti

"Zıhâr", sırt anlamına gelen "zahr" kelimesinden türetilen bir kelimedir. Anlamı: "sırtlaşma, sırtını sırtına benzetme" demektir. Istılahî manası ise bir kimsenin karısının vücudunun tamamını veya onun yarısı gibi bir kısmını veyahut da tümüne delâlet edecek bir uzvunu, kendisine ebedî olarak haram bulunan annesi ve kız kardeşi gibi bir kadının tamamına veya bakması haram olan bir uzvuna benzetmesi demektir. Mesela, hanımına: "Sen bana anam gibisin, sen bana anamın arkası gibisin, senin boynun annemin arkası gibidir." demesi gibi. Bu şekilde söz söyleyen mükellef bir Müslüman'a kefaret gerekir. Bu kefareti yerine getirmeden karısı ile ilişki kurması helâl değildir. Çünkü bu şekildeki bir ifade ile yalan konuşmuş ve helâl olan bir şeyi haram göstermiş olmaktadır. Zıharın kefareti peş peşe iki ay oruç tutmaktır. İşte bu şekilde kefaret-i zıhar olarak peş peşe iki ay oruç tutmak da farz olan oruçlardandır. Eğer bu şekilde oruç tutmaya güç yetirilemiyorsa altmış fakirin sabah-akşam doyurulması gerekir.

Yemin Kefareti

Yemin kefareti, yaptığı bir yemine bağlı kalmayıp onu bozan bir Müslüman'a gereken kefarettir. Böyle bir kimsenin gücü yetiyorsa, on fakiri akşam-sabah doyurması veya on fakiri vücudun tamamını örtecek şekilde giydirmesi gerekir. Bu itibarla sadece bir pantolon yeterli olmaz. Buna gücü yetmiyorsa üç gün arka arkaya oruç tutar. Bu şekilde yemin kefareti olarak tutulması gereken oruç da farz olan oruç grubundandır. Bu oruç, hayız sebebiyle dahi olsa bir kesintiye uğrasa, yeniden tutulması gerekir. Şafiîlere göre, bu orucu peş peşe tutmak şart değildir.

Traş Olma Kefareti

Traş kefareti, hac için ihrama girip de, bir özürden dolayı saçlarını vaktinden önce traş ettirenin tutacağı üç gün oruçtan ibarettir. Bu orucun arka arkaya tutulması şart değildir, ayrı ayrı günlerde de tutulabılır.

Adam Öldürme (Katl) Kefareti

Bir Müslümanı veya İslâm idaresi altında yaşamakta olan bir gayr-i müslimi (zimmîyi) kasıdlı olarak değil de, bir hata sonucu öldüren bir

müslümana gereken kefarettir. Bu kişi, gücü varsa bir mü'min köle veya cariye azad eder. Buna gücü yoksa iki ay arka arkaya oruç tutar.

Vacip Oruçlar

Vacip oruçlar, nezredilen (adak olarak belirlenen) oruçlarla, başlanıp bozulmuş nafile oruçların kazası olmak üzere iki kısımdır.

Nezir Orucu

Nezir, mükellef olmadığı halde Allah'a ta'zim için yapılmasında sakınca olmayan bir fiilin yapılmasını üstlenmek, kendi üzerine mecbur kılmaktır. Sadece Allah rızasını kazanmak için namaz, oruç, kurban gibi ibadet cinsinden bazı şeyleri nezretmek makbuldür ve sevaba vesiledir. "Nezrim (adağım) olsun, yarın Allah rızası için oruç tutayım (veya) muhtaçlara şu kadar yardım edeyim.." gibi. Böyle bir nezirde bulunan insana, nezrettiği şeyi yerine getirmesi vacip olur. Zira Cenab-ı Hakk: "...Nezirlerini yerine getirsinler."[363] buyurmaktadır. Allah Rasulü de: "Her kim Allah'a itaat edeceğini adarsa, itaat etsin, her kim de Allah'a isyan edeceğini adarsa, Allah'a asi olmasın."[364] buyurmuşlardır.

Nezredilen bir oruçta, orucun tutulacağı gün belirlenmişse, mesela falan ayın falan günü gibi, bu muayyen bir vacip olur. Ve tayin edildiği günde tutulması gerekir. Nezredilen itikaf orucu da belirli günde tutulacağı için muayyen bir vacip sayılır. Orucun tutulacağı gün tayin edilmemişse, gayr-ı muayyen vacip olur. Oruç tutmanın yasaklanmadığı (Ramazan Bayramı'nın 1. günü ile Kurban Bayramı'nın 4. günü oruç tutmak caiz değildir) herhangi bir günde tutulabilir.

Bozulan Nafile Orucun Kazası

Prensip olarak başlanılan bir ibadeti özürsüz olarak bozmak haramdır. Çünkü başlanmış bir ibadeti devam edip bitirmek vacibdir. Ayet-i Kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "..Başlanmış olan herhangi bir ameli bozacak bir fiilde bulunarak amellerinizi ibtal etmeyin"[365]

---

[363] Hac 22/29.

[364] Nesâî, Îmân 41.

[365] Muhammed suresi, 47/33.

Başlanılan bir ibadetin tamamlanması esas olmakla birlikte, nafile olarak başlanılan namaz veya oruç gibi bir ibadet tamamlanmadan, herhangi bir sebepten dolayı bozulursa, daha sonra kaza edilmesi gerekir. Ziyafet, davet gibi bir sebeple nafile orucun bozulabileceği söylenmiştir. Şöyle ki, kişi davet edildiği yerde yemek yemediğinde davet sahibi alınacaksa bu durumda orucunu bozar. Eğer böyle bir durum söz konusu değilse orucunu bozmaz.

Bununla ilgili olarak Hz. Aişe validemiz şu hâdiseyi bizlere nakleder: "'Ben ve Hafsa oruçlu idik. Bize bir yemek getirildi. Canımız yemeği çekti, biz de onu yedik. Daha sonra Resulüllah gelince, Hafsa benden önce hemen Resulullah'a şöyle dedi: "'Ey Allah'ın Resulü! Biz oruçlu idik. Bize bir yemek getirildi. Canımız çekti biz de onu yedik."' Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Bu günün yerine, başka bir günde kaza olarak bir gün oruç tutunuz."[366]

Burada bir hususun üzerinde durmak istiyoruz. Biraz önce ifade edildiği üzere başlanılan ibadetin tamamlanması vaciptir. Yani vacip olması orucun bozulmasına değil başlanılmış olmasına bağlıdır. Başlanılan ibadetin bir şekilde tamamlanması gerekir. Dolayısıyla vacibe dönsün de sevabı daha fazla olsun düşüncesiyle nafile orucun bozularak başka bir gün kaza edilmesi düşüncesi doğru değildir. Böyle bir davranış ibadetlere gösterilmesi gereken ciddiyete uygun düşmez.

Nafile oruç tutmaya başlayan bir kadın, âdet görecek olsa, bu orucu kaza etmesi gerekir.

Şafiîlere göre nafile oruç tutan bir kimse orucu bozulduğunda veya kendi iradesiyle bozduğunda dilerse bu orucu kaza eder, dilerse etmez.

Nafile Oruçlar

Diğer bir adı da tatavvu olan nafile, farz olmayan ibadetlerle Allah'a yaklaşmadır. Kudsî bir hadiste Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), nafilenin önemini şu sözleriyle ifade buyurmuşlardır: "Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili olan bir şeyle yaklaşamaz. Kulum nafilelerle ba-

---

[366] Ebu Davud, Sıyam, 73; Tirmizi, Savm, 36; Ahmed b. Hanbel, 6/263.

na yaklaşmaya devam eder. Nihayet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."[367]

Yine nafile olarak tutulan orucun fazileti hakkında Allah Resulü şöyle buyururlar: "Her kim Allah için bir gün oruç tutarsa, Allah Teâlâ yetmiş sene onun yüzünü cehennemden uzaklaştırır."[368]

Nafile oruçların bir kısmı sünnettir. Sünnet olan oruçlar üzerinde durmaya çalışacağız. Bunun dışında bir kimse oruç tutulması yasaklanan günlerin dışında dilediği zaman Allah rızası için oruç tutabilir ve sevabına nail olur. Şimdi sünnet olan oruçlara geçiyoruz:

Sünnet Olan Oruçlar

Savm-ı Dâvûd

Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm) farz orucun dışında nafile olarak tutulan en faziletli orucun Savm-ı Dâvûd olduğunu bildirmiştir: Abdullah b. Amr rivayet ediyor: "Resulüllah'a (aleyhissalatu vesselâm) benim, yaşadığım müddetçe mutlaka geceleyin namaz kılacağım ve gündüzün oruç tutacağım, dediğimi haber vermişler. Bunun üzerine Resulullah (aleyhissalatu vesselâm), 'Bunu sen mi söylüyorsun?' diye sordu. Kendisine, evet, bunu ben söyledim ya Resulallah, dedim. Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm), "Ama senin buna gücün yetmez. Sen bazen oruç tut, bazen tutma, kâh uyu, kâh namaz kıl. Bir de her aydan üç gün oruç tut. Çünkü yapılan bir hayırlı amele mukabil on misli sevap verilir. Bu üç gün oruç bütün senenin orucu gibidir." buyurdu. Ben, bundan daha fazlasına takat getirebilirim, dedim. Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm): "Bir gün oruç tut, iki gün oruçsuz dur." Buyurdu. Ben, "Bundan daha fazlasını yapabilirim." dedim. Bunun üzerine, "Bir gün oruç tut, bir gün tutma. Bu en dengeli oruçtur." buyurdular. Ben bundan daha iyisini yapabilirim." deyince "Bundan daha iyisi daha faziletlisi yoktur." buyurdular.[369]

Başka bir hadislerinde de Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm): "En faziletli oruç, Davud'un (aleyhissalatu vesselâm) tuttuğu oruçtur. Davud

---

[367] Buharî, Rikak, 38; Müsned, 4/256

[368] Buharî,Cihad, 36; Müslim, Siyam, 167; İbn Mace, Sıyam, 34.

[369] Buharî, Enbiya, 37; Müslim Sıyam, 181; Ebu Davud, Savm, 53; Nesai, Sıyam, 86

(aleyhissalatu vesselâm) bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."[370] buyurmakla bu orucun faziletine işaret etmiştir.

Pazartesi-Perşembe Günlerinde Oruç

Rasulü Ekrem (aleyhissalatu vesselâm) bazı zamanlarda ibadet ü taata daha çok özen gösterir, diğer vakitlerdekinden daha hassas davranırdı. Hz. Aişe de bu mevzu ile alâkalı olarak: "Allah Rasulü, Pazartesi-Perşembe günleri oruç tutmaya çokça özen gösterirdi."[371] buyurmaktadır. Allah Rasulü'nün hususiyle bu günlerde oruç tutmasının sebebi ise, bu günlerin insanların amellerinin Cenab-ı Hakk'a arz edildiği günler olmasıdır. Üsame b. Zeyd (r.a.) şöyle rivayet etmektedir: Ben Peygamber Efendimizin, Pazartesi-Perşembe günleri oruç tuttuğunu görünce, O'na bunun sebebini sordum. Bana şu cevabı verdiler: "Ameller, Cenab-ı Hakk'a Pazartesi-Perşembe günleri arz olunurlar. Cenab-ı Allah'a amelim arz olunurken oruçlu, olmayı arzu ediyorum."[372]

Başka bir rivayette de Resulüllah'a, Pazartesi günü tutulan oruçtan sordular. Peygamber Efendimiz: "Ben o gün dünyaya geldim ve o gün peygamberlik verildi veya bana vahiy indirilmeye başlandı."[373] buyurmuşlardır.

Eyyam-ı Bîyz veya Her Aydan Üç Gün Oruç Tutmak

Her ay üç gün oruç tutmak, Resulüllah'ın güzel âdetlerindendir. Oruç tutulan bu günlerin kamerî ayın 13, 14, 15. günlerinde olması daha faziletlidir. İşte bu günlere "eyyam-ı biyz" denilir. Bu ismin verilme sebebi, bu zaman dilimlerinde gecelerin ay, gündüzlerin de güneş ile aydınlatılmış olmasıdır. Bu günlerde tutulan oruçların sevabı, katlanmak suretiyle yıl boyu tutulan orucun sevabı kadardır. Bir iyiliğe karşı on sevap verildiğine göre, -kim bir iyilik yaparsa, ona o yaptığının on katı vardır[374]- ayda üç günü on ile çarparsak otuz gün eder. Yani bu günlerde oruç tutan

---

[370] Buharî, Savm, 56; Müslim, Sıyam, 189; Ebu Davud, Sıyam, 76

[371] Tirmizi, Savm, 44; Nesai,sıyam, 36; İbn Mace, Sıyam, 42; Ahmed b. Hanbel 6/80.

[372] Tirmizi, Savm, 44; Nesai, Sıyam, 70

[373] Müslim, Sıyam, 197.

[374] En'am 6/160.

kişi, her gün oruç tutmuş sevabını elde eder. Ebu Hureyre (r.a.) rivayet ediyor: "Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bana üç şeyi tavsiye buyurdu. Bunlar: 1. Her ayda üç gün oruç tutmak, 2. İki rekât kuşluk namazı kılmak 3. Yatmadan önce vitir namazı kılmak.[375] Ebu Zer (r.a.)'in rivayetine göre ise, Resulüllah şöyle buyurmuşlardır: "Ey Eba Zer! Aydan üç gün oruç tuttuğun zaman 13, 14 ve 15. günlerinde tut.[376]

Arefe Günü ve Zilhicce Ayında Tutulan Oruç

Hacı olmayanlar, arefe günü oruç tutabilirler. Bu gün, kamerî aylardan Zilhicce'nin 9. günüdür. Peygamber Efendimiz, bu gün tutulan orucun, geçmiş ve gelecek birer yıllık günaha kefaret olacağını bildirmiştir.[377] Bu günün faziletiyle alâkalı olarak da: "Arefe gününden daha çok Allah'ın cehennem ateşinden insanları âzad ettiği bir gün yoktur."[378] buyururlar.

Hacceden insanların arefe günü oruç tutmaları Resulü Ekrem tarafından yasaklanmıştır. Zira bu gün oruçlu olan kimse hac menâsikini yapmakta zorlanır, belki tam manasıyla ifa edemez. O zaman da öncelikle yapması gereken vazifeyi, ikinci dereceye atmış olur ki, bu da doğru bir şey değildir.

Şevval'de Tutulan Altı Gün Oruç

Kamerî aylardan olan Şevval, Ramazan'dan sonra gelen ayın adıdır. Bu ayda da altı gün oruç tutmak sünnettir. Zira Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bir hadislerinde: "Her kim Ramazan orucunu tutar da sonra buna Şevval ayından altı gün ilave ederse, bütün yılı oruçlu geçirmiş gibi olur."[379] buyurmuştur.

Aşûre Günü Tutulan Oruç

Aşûre günü, kamerî ayların birincisi olan Muharrem ayının 10. günüdür. Aşûre gününün orucu hakkında İbni Abbas (r.a.) bize şu maluma-

---

[375] Buharî, Savm, 60; Nesai, Sıyam, 81.

[376] Nesai, Sıyam, 84; Ahmed B. Hanbel, 5/152.

[377] Müslim, Sıyam, 196.

[378] Müslim, Hac, 436.

[379] Müslim, Sıyam, 204; Tirmizi, Savm, 52; ibn Mace, Sıyam, 33.

tı aktarır: "Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm) Medine'ye hicret ettiğinde Yahudilerin Aşure gününde oruç tuttuklarını gördü ve: "Bu oruç nedir?" diye sordu. Kendisine şöyle cevap verildi: "Bu gün iyi bir gündür. Allah Teâlâ bu günde Musa (aleyhissalatu vesselâm) ile İsrailoğullarını düşmandan kurtarmıştır. Bu sebeple Musa (aleyhissalatu vesselâm) bu günde oruç tutmuştur." Peygamber Efendimiz de (aleyhissalatu vesselâm): "Ben Musa'ya sizden daha yakınım." buyurdu ve bu günde oruç tutulmasını emretti."[380] Bu durum Ramazan orucu farz kılınıncaya kadar devam etti. Daha sonra ise Rasulü Ekrem (aleyhissalatu vesselâm) Aşure orucu mevzuunda insanları muhayyer bıraktı. Şu hadis-i şerif bu muhayyerliği ifade eder: "Bu gün Aşure günüdür. Bu günde oruç tutmak sizlere farz olmamıştır. Dileyen oruç tutsun, dileyen tutmasın."[381]

Şaban Ayında Tutulan Oruç

Rasul-ü Ekrem'in tuttuğu oruçlardan birisi de, Şaban ayında tuttuğu oruçtur. Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm) bu ayda oruca kendini daha çok verir, hatta Ramazan'la bitiştirirdi. Ümmü Seleme validemizin rivayet ettiği bir hadiste: "Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselâm) yıl içinde Şaban ayı dışında tam bir ay oruç tuttuğu olmamıştır. Şaban ayını Ramazan'a bitiştirirdi."[382] denmektedir. Hz. Aişe (r.anha) de bu mevzuda şu haberi bize nakleder: "Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) Şaban ayından daha fazla hiçbir ayda oruç tutmazdı. Şaban ayının tamamını oruçlu geçirirdi."[383]

Yasak Edilen Oruçlar

Peş Peşe Tutulan Oruç

"Visal orucu" denen bu oruç şekli, iki veya daha fazla gün hiç iftar etmeden tutulan oruçtur. Şefkat ve merhamet timsali Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bu şekilde yapanları ihtar etmiş, onlara visal yapmamalarını tavsiye buyurmuştur. Hz. Aişe validemiz, bu durumu ifa-

---

[380] Buharî, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 127; Ebu Davud, Savm, 63.

[381] Buharî, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 116; Muvatta, Sıyam, 34.

[382] Ebu Davud, Savm, 57.

[383] Buharî, Savm, 52; Müslim, Sıyam, 176; Ebu Davud, Savm, 59.

de eden bir beyanlarında: "Peygamber (aleyhissalatu vesselâm) Müslümanlara acıdığı için, visal orucunu (iftar etmeksizin devamlı oruç tutmayı) yasaklamıştır."[384] demiştir.

Her Gün Tutulan Oruç

İslam, her şart ve zeminde yaşanabilecek bir enginliğe sahiptir. Herkesin yaşayabileceği kolay bir dindir. O'nda insanların üstesinden gelemeyecekleri hiçbir hüküm yoktur. O'nda her şey itidalli bir şekilde olup, ifrat ve tefrit bulunmamaktadır. Bir insanın her gün oruç tutması, bir kısım menfi neticeler verebilir. Vücudunu zayıflatabileceğinden diğer bedenî vazifelerini aksatabilir, cemiyetle tam olarak kenetlenemez, belki ferd-i ferid olarak yaşama mecburiyetinde kalabilir. Veyahut da her gün oruç tuta tuta açlık onda alışkanlık haline gelir, dolayısıyla oruçtan elde edilecek pek çok fayda kaybedilmiş olur. İşte bunlardan dolayıdır ki Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm) insanların devamlı oruç tutmalarını istememiş, böyle yapanların oruç tutmuş sayılmayacağını[385] bildirmiştir.

Şek Günü Tutulan Oruç

Şek günü, Şaban ayının otuzuna denk gelen gündür. Bugünün oruçlu olarak geçirilmesini Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm) yasaklamıştır. Bunda şu hikmetler gözetilmiş olabilir: Müslümanların Ramazan ayına zinde bir şekilde girmeleri, ibadetlerin başlangıç ve bitiş zamanlarını iyice araştırma ve buna göre hareket etmeleri, bunun bir âdet haline gelerek, Ramazanın başlangıcının değişmesi ihtimali vb. Bu mevzuda şu rivayetleri görmekteyiz. Ammar b. Yasir şöyle rivayet etmektedir:

"Kim şek gününde oruç tutarsa Ebu'l Kasım'a (Peygamber Efendimiz'e) karşı gelmiş olur."[386] Diğer bir rivayette de Efendimiz şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi biriniz Ramazan'dan bir veya iki gün önce oruç tutmasın. Ancak eskiden beri tutageldiği bir oruç varsa tutsun."[387] İkinci hadisten, eğer bir kişinin eskiden beri tuttuğu bir oruç varsa ve bu şek gününe denk gelmişse bunda herhangi bir mahzurun olmadığı anlaşılmaktadır.

---

384 Buharî, Savm, 20; Müslim, Sıyam, 60; Ebu Davud, Savm, 24; Tirmizi, Savm,62

385 Buharî, Savm, 57; Müslim, Sıyam, 186; Nesai, Sıyam, 71; İbn Mace, Sıyam 28.

386 Buhâri, Savm, 11; Tirmizi, Savm,3; Nesâi, Sıyam, 37

387 Buhâri, Savm, 14; Müslim, Sıyam, 21.

Bayram ve Teşrik Günlerinde Tutulan Oruç

Tutulması yasaklanan oruçlardan biri de, Ramazan bayramının birinci günü ile Kurban bayramı günlerinde tutulan oruçlardır. Bayram günleri, yeme-içme, Müslümanlarla bayram sevincini yaşama, onlarla beraber sofraya oturma günleridir. Bu zamanlarda Müslüman oruç tutmayacak, diğer Müslümanlarla beraber aynı şeyleri paylaşmaya çalışacaktır. Bunun için Allah Rasûlü (aleyhissalatu vesselâm) bu günlerde oruç tutmayı yasaklamış, bu günlerin âdeta Allah'ın insanlara açtığı birer ziyafet sofrası olduğunu bildirmiştir. Ukbe b. Amir'n rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): "Arefe günü, Kurban bayramı günü ve teşrik günleri biz Müslümanların bayramıdır. Bu günler yeme-içme ve Allah'ı anma günleridir."[388] buyurmuştur. Yine bu mevzuda Ebû Saîd el-Hudri'den de şu rivayet vardır: "Allah Rasûlü (aleyhissalatu vesselâm) şu iki günde oruç tutmayı yasak etti. Bunlar Ramazan ve Kurban bayramı günleridir."[389]

Sadece Cuma Günü Oruç Tutmanın Hükmü

Cuma günü Müslümanların bayram günüdür. Sadece cuma günü oruç tutmak Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) tarafından yasaklanmıştır. Bir hadislerinde Peygamber Efendimiz: "Geceler arasında sadece cuma gecesini ibadete tahsis etmeyin, yine günler arasında oruç tutmak için sadece cuma gününü tahsis etmeyin. Ancak sizden biri âdeti olan bir oruç tutuyorsa bu müstesnadır."[390] buyurmuşlardır.

Hayız ve Nifaslıların Oruç Tutması

Kadınlardan hayız ve nifaslı olanlar bu dönemlerinde bazı ibadetlerden muaf tutulmuşlardır. Böyle bir durumda kadın oruç tutmayacak, namaz kılmayacaktır. Ancak bu devre Ramazan'a denk gelirse, tutamadığı gün sayısınca başka zaman tutacaktır. Bir rivayette Muaz (r.a.) şöyle demektedir: "Ben Hz. Aişe'ye (r.a.) hayızlı bir kadının sadece orucu kaza edip, namazı etmediğinin sebebini sordum. O şöyle cevap verdi: "Biz Re-

---

[388] Buharî, İdeyn, 25; Ebu Davud, Savm,49; Tirmizi, Savm, 58

[389] Buharî, Edâhi,16; Müslim, Sıyam, 141; Ebu Davud, Savm, 48.

[390] Müslim, Sıyam, 148; Ebu Davud, Savm,50; Tirmizi, Savm, 41

sulüllah ile beraber bulunduğumuzda, hayızlı iken sadece orucu kaza etmemizi söyler, namaz hakkında herhangi bir emirde bulunmazdı."[391]

5. Oruçlunun Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Her ibadette olduğu gibi, oruç ibadetinde de yerine getirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır.

Orucun istenilen çerçevede yerine getirilmesi, onun ruh ve manasının duyulup, hissedilmesi adına şu hususlara dikkat edilmesi lâzımdır.

Bir Lokma Bile Olsa Sahurda Bir Şeyler Yemek

Sahur, gece yarısı ile tan yerinin ağarışı arasında yenen yemeğin adıdır. Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm), bir lokma dahi olsa sahura kalkıp yemek yemeyi tavsiye etmiş, sahurda bereketin olduğunu ve sahura kalkanlara meleklerin duada bulunacağını bildirmiştir. Ebu Said el-Hudri (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyurmuştur: "Sahura kalkmada/sahurda yenilen yemekte bereket vardır. Bir yudum su içmek dahi olsa sakın onu terk etmeyin. Zira sahura kalkanlara Allah (c.c) rahmet eder, melekler de istiğfar ederler."[392]

Bu vakitler, en bereketli ve en verimli zamanlardır. Bu bereket değişik cihetlerden olabilir; bunları Efendimizin sünnetine uyma, sahurla oruç ve diğer ibadetler için güç ve kuvvet kazanma, dinç olma, şiddetli açlığın meydana getirebileceği kaba davranışlara engel olma, dua ve Allah'ı anmaya vesile olma şeklinde sayabiliriz. Yine sahur, yapılan duaların, kılınan namazların, okunan Kur'ân'ların Cenab-ı Hakk'a ulaşacağı anlardır.

Sahuru Geciktirmek

Oruçlunun dikkat etmesi istenen davranışlardan birisi de, sahuru son vaktine kadar tehir etmesidir. Bu tehirde, Peygamber Efendimizin ümmetine karşı gösterdiği şefkat ve merhamet vardır. Zira bazı bünyeler uzun süre açlıktan fazlaca muzdarip olabilirler. Dolayısıyla sahurun son vaktine kadar geciktirilmesi, oruç süresinin az da olsa kısalmasını sağlar. Ayrıca

---

[391] Ebu Davud, Tahâret,104; Nesâi, Hayz,17; Ahmed b. Hanbel, 6/32

[392] Ahmed b. Hanbel, 3/12,32,44,99...

sahura gecenin başlangıcında veya biraz daha sonraki vakitlerde kalkılması, sabah namazının kaçırılmasına sebep olabilir. Son vaktine tehirinde ise, sabah namazının vakti yakın olduğundan kaçırılmaması ihtimali daha büyüktür. Bu mevzuyla alâkalı olarak Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): "İftarı acele yapıp, sahuru te'hir ettikleri müddetçe ümmetim hayır üzerindedir."[393] buyurmuşlardır.

İftarı Hemen Yapmak

Akşam vakti girdiği zaman oruçlunun hemen iftar etmesi sünnettir. Resulü Ekrem önce iftar yapar daha sonra akşam namazını kılardı. İftarı vakti gelince hemen yapmada insanlara karşı gösterilen şefkat ve merhamet vardır. Sabahtan akşama kadar aç duran insanları, vakti girdiği halde, iftarı tehir ederek zor duruma sokmayı, İslâm'ın engin şefkatiyle telif etmek zordur. Ayrıca bunda, Cenab-ı Allah'ın davetine icabette acele etme, müstağni davranmama manası da vardır. Bunun için Peygamber Efendimiz, ümmetini iftarda acele etmeye teşvik etmiş, onu gözünün nuru olan namazın dahi önüne almıştır. Bir hadislerinde: "İnsanlar iftarı acele yapmaya devam ettikleri sürece, hayır üzerindedirler."[394] buyurmuşlardır.

İftarı Su veya Hurma ile Açmak

Oruçlu bir kimsenin iftarını hurma veya su ile açması sünnettir. Allah Resulü iftarını varsa hurma ile, o da yoksa su ile açardı. Daha sonra da akşam namazını eda ederdi. Hz. Enes'in (r.a.) naklettiğine göre: "Resulüllah (aleyhissalatu vesselâm) namaz kılmadan önce birkaç tane yaş hurma ile iftar ederdi. Eğer yaş hurma bulunmazsa kuru hurma ile iftar ederdi. Eğer kuru hurma da yoksa birkaç yudum su içerdi."[395] Süleyman b. Amir'in rivayetine göre ise Allah Resulü (s.a.s.) şu tavsiyede bulunmuştur: "Sizden biriniz oruçlu olduğunda hurma ile iftar etsin. Şayet hurma bulamaz ise, su ile iftar etsin. Zira su çok temizleyicidir."[396]

---

393 Ebu Davud, Savm, 21; Ahmed b. Hanbel, 2/450

394 Buharî, Savm, 45; Müslim, Sıyam 48. Tirmizi, Savm, 13; İbn Mace, Sıyam, 24; Darimi, Savm, 11

395 Ebu Davud, Savm, 21; Tirmizi, Savm, 10; Ahmed b. Hanbel 3/164.

396 Ebu Davud, Savm, 21; Tirmizi, Savm, 10; İbn. Mace, Sıyam, 25; Darimi, Savm, 12.

İftar Vaktinde Dua Etmek

Birtakım kimseler vardır ki, dualarına icabet edilir, elleri geriye boş olarak dönmez. İşte bunlardan birisi de iftar vaktinde ellerini Cenab-ı Allah'a açıp yalvaran insandır. Zira Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm): "Üç kişi vardır ki, bunların duaları reddolunmaz. Bunlar, oruçlunun iftar vaktindeki duası, adil olan imamın duası ve bir de mazlumun duasıdır."[397] buyurmuşlardır. Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm)'in iftar vaktinde okuduğu dua ise şöyledir: "Allah'ım; senin rızan için oruç tuttum, senin rızkınla orucumu açtım. Susuzluk gitti, damarlar ıslandı. İnşaallah ecir ve sevap da sabit oldu."[398]

Kötülüklerden Uzak Durmak

Oruçlu, kötülüklerin bütününe karşı kapılarını sonuna kadar kapatmalı, onlara geçit vermemelidir. Bunun için de:

1. Gözü Muhafaza Etmek

Göz, Allah'ın insana verdiği en kıymetli azalardan biridir. Görmesini, tefekkür etmesini, dış dünya ile olan alâkasını sağlayan şey insanın gözüdür. Kafaya ve kalbe giden şeyler gözlerden süzülerek giderler. Âdeta onların ilk kapısıdır göz. İnsan, hususiyle de oruçlu olduğu zaman gözünü zehirli ok hükmünde olan haramlardan, kalbi meşgul edebilecek mâlâyani şeylerden muhafaza etmelidir. Allah Resulü: "Harama bakmak, lanetlenmiş şeytanın zehirli oklarından bir oktur. Kim Allah'tan korktuğu için onu terk ederse, Allah (c.c.) o kuluna kalbinde tatlılığını hissedebileceği bir iman ihsan eder."[399] buyurarak gözle girilecek günahlara dikkatleri çekmiştir.

2. Dili Muhafaza Etmek

Dili; yalandan, gıybetten, haram şeyleri konuşmaktan, başkalarının eksiklerini söylemekten, kavga ve gürültüden koruyup zabt-u rapt altına almaktır. Bunun yanında Kur'ân'la, evrad u ezkarla meşgul olma, uhrevî âlemi hatırlatacak, tefekküre sebep olacak eserleri okumaktır. Oruçlu

[397] Tirmizi, Deavat, 130

[398] Ebu Davud, Savm, 22.

[399] Hâkim, Müstedrek, 4/314

kavga-gürültü çıkarmayacak, sövene mukabelede bulunmayacak, cahilâne tutum ve davranışlar içine girmeyecektir. Kendisine bu mevzuda herhangi bir sataşma olursa, oruçlu olduğunu, mukabele etmeyeceğini, bu mevzuda ona karışmayacağını söylemelidir. Zira Resulü Ekrem:

"Oruç, mü'min için bir kalkandır. Binaenaleyh sizden biriniz oruçlu iken, kötü şeyler konuşmasın, cahilane hareket etmesin. Eğer bir kimse kendisine sövecek olur veya çatacak olursa 'Ben oruçluyum.' desin"[400] buyurmaktadır.

Oruçlu olduğu halde, bir sürü dedikoduya dalan, diline hâkim olmayan, sadece midesine bir şey koymamakla iktifa eden, oruçtan hâsıl olacak mükâfattan mahrum kalır. Kâr olarak yanına sadece susuzluk ve açlık kalmış olur. Bunu da Allah Rasûlü (aleyhissalatu vesselâm) şu beyanlarıyla ifade etmişlerdir: "Yalan konuşmayı, yalan sözlerle amel etmeyi terk etmeyen kimsenin, yemesini, içmesini terk etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur."[401] Başka bir yerde de şöyle buyururlar: "Nice oruç tutanlar vardır ki, orucundan, susuzluk çekme ve açlıktan başka bir kazancı yoktur. Nice geceleyin kalkıp nafile ibadet yapanlar vardır ki, bu kalkmasından ötürü, uykusuzluktan başka bir kazancı yoktur."[402]

3. Kulağı Muhafaza Etme

Allah'ın insanlara değerli bir emanet olarak verdiği kulağın da, yalan, gıybet, dedikodu gibi çirkin şeylere karşı kapalı tutulması, onların konuşulduğu yerlerden uzaklaşılması, mü'min için yapılması gerekli olan bir davranıştır. Çünkü konuşulması çirkin olan bir şeyin, dinlenilmesi de o kadar çirkindir. Kur'ân şu kudsî beyanıyla, yalan dinlemeyi, ona kulak kesilmeyi çok çirkin görmüştür: "Onlar devamlı yalan dinler ve haram yerler."[403]

4. Diğer Organları Muhafaza Etme

İnsanın, hususiyle de oruçlunun bütün azalarını günahlardan koruması ve bunları koruma adına âdeta mayınlı bir tarlada geziyormuş gibi

---

[400] Buharî, Savm, 2; Müslim, Sıyam, 161; Ebu Davud, Savm, 25; Tirmizi, Savm, 54.

[401] Buharî, Savm, 8; Ebu Davud, Savm, 25; Tirmizi, Savm, 16; İbn. Mace, Sıyam, 21.

[402] İbn. Mace, Sıyam 21.

[403] Maide 5/42.

dikkatli olması gerekir. Kısacası o, elini, ayağını, başını, kulağını şeytandan gelecek oklara karşı, zırha sokmalı ve onlardan müteessir olmamaya çalışmalıdır. İslâm büyükleri de orucu, üç mertebeye ayırmışlardır. Bunlar:

Avamın orucu: Bu oruç, mide ve tenasül uzvunu şehvetlerden sakındırmadır. Yani, yemek, içmek ve cinsî münasebette bulunmaktan kendini korumaktır.

Havassın orucu: Kulak, göz, dil, el, ayak ve sair azaları günahlardan muhafaza etmektir.

Ahassü'l-havassın orucu: Kalbi, dini maksat ve dünyevî düşüncelerden men edip Allah'tan başkasını kalpten tamamen uzaklaştırmaktır. Böyle bir oruç, Allah'tan ve kıyamet gününden başkasını düşünmekle bozulmuş olur. Din için kasdolunmayan dünyayı düşünmek de bu orucu bozar. (Bu seviyedeki insanlara göre)[404]

Kur'ân Okuma

Mü'minlerin hidayet menbaı olan Kur'ân, her zaman için okunup düşünülmesi, tefekkür edilmesi gereken bir kitaptır. Mü'min Kur'ân'a, hava, su ve ekmek kadar muhtaçtır. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bütün hayatını, insanların dikkat ve nazarını Kur'ân'a çekmekle geçirmiştir. O'nu, vird-i zeban edinmiş, bununla da kalmayıp zaman zaman bazı sahabilere okutup onlardan dinlemiştir. Oruçlu olduğu zamanlarda, hususiyle Ramazanda Kur'ân'a daha bir özen göstermiş, O'nu çokça okumuştur. Mü'minler de Peygamber Efendimizin ümmeti olarak, özellikle Ramazanda Kur'ân'la içli dışlı olmalı, O'nun aydınlık ikliminden nurlanmalıdırlar. Kur'ân'ı hususiyle Ramazan ayında okumanın ayrı bir önemi vardır. Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm) Ramazan'da her zamankinden daha fazla Kur'ân'la meşgul olur, onu okur ve tefekkür ederdi. Zira Allah O'nu, bu ayda inzal etmişti. Ramazan'ın her gecesinde Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) Cibrîl-i Emin'le birlikte aralarında Kur'ân talimi yaparlardı. Ve her Ramazanda baştan sona O'nu Cibrîl'le mukabele ederdi. Vefat ettiği yılda da bu arz iki defa cereyan etmişti. İbn-i Abbas rivayet ettiği bir hadiste bunu ifade etmektedir:

---

[404] Gazali, İhya, 1/350

"Allah Resulü (aleyhissalatu vesselâm), insanların en cömerdi idi. Cömertliğinin doruğa ulaştığı zaman ise, Ramazan'da Cibrîl ile karşılaştığı an idi. O, Ramazanın her gecesinde Cibrîl ile karşılaşır, Kur'ân'ı aralarında mukabele ederlerdi. Yemin olsun ki öylesine hayır yaparak cömertlikle coşardı ki, rüzgâr bile hızına yetişemezdi."[405]

Orucun Farz Olduğu Kimseler

İslâm, emir ve yasaklarına muhatap olan kimselerde birtakım şartlar arar. Bu anlamda diğer ibadetlerde olduğu gibi, oruç ibadetinde de belli başlı özelliklere haiz olan kimseler mükellef tutulmuştur. Bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Müslüman Olmak

Oruç ibadetinin bir kimseye farz olması için, o kişinin Müslümanlığı kabul etmiş olması gerekir.

Ergenlik Çağında ve Akıllı Olmak

Bir kimseye orucun farz olması için, o kişinin ergenlik çağında ve akıllı olması gerekir. Bu anlamda çocuklar ve ergenlik yaşına ulaştığı halde akıldan mahrum olanlar, bu ibadetten muaf tutulmuşlardır. Bu hususu Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şu beyanlarıyla bildirmişlerdir: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Bâliğ oluncaya kadar çocuktan, aklı yerine gelinceye kadar deliden, uyanıncaya kadar uyuyandan."[406]

Oruç Tutmaya Muktedir Olup Mukim Olmak

Orucun farz olması için, mükellefin beden itibarıyla sağlıklı olması, hasta olmaması ve mukim olması gerekir. Bedenen oruç tutmaya muktedir olmayanların, hastaların ve seferde olan kimselerin oruç tutmaları farz değildir. Ancak bu kimseler yine de oruç tutacak olsalar, tutmuş oldukları oruç geçerlidir. Şayet kendilerine verilen bu ruhsatı kullanır da tutmazlarsa, o zaman da tutmadıkları gün sayısı kadar daha sonra tutarlar. Bu hususla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulur:

---

[405] Buhârî, Bed'ü'l-vahy 5, 6; Savm 7; Menâkıb 23; Müslim, fedâil 48, 50.

[406] Buhârî, Hudûd 22; Ebû dâvûd, Hudûd 17; Tirmizî, Hudûd 1.

"Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri (sabah-akşam) doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[407]

Orucun Bozulması ve Bunun Cezası

Oruç, niyet edip tutmaya başlamakla mükellef üzerine borç olmuştur. Bu sebeble, meşrû' (hastalık, yolculuk gibi) bir mâzeret olmadıkça, başlanmış orucu bozmak günahtır. Ayrıca bozulan orucun sonradan gününe gün kazâ edilmesi de lâzımdır. Farz olan Ramazan orucunu kasden bozmakta ise kazâ ile birlikte bir de kefaret denilen, iki kamerî ay (yaklaşık 60 gün) aralıksız oruç tutmak cezası vardır.

Kazâ: Hiç tutulmayan veya tutulmaya başlanıp da bozulan bir orucu sonradan günü gününe tutmaktır.

Keffâret: Kasden bozulan bir günlük Ramazan orucu yerine, ceza olarak iki ay birbiri ardınca oruç tutmaktır.

Oruç kefaretinin dayanağı, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve selem) döneminde vuku bulan bir olay karşında Peygamber Efendimizin uygulamasıdır. Hâdise şöyledir:

Ashabtan birisi "Mahvoldum!" diyerek Allah Resûlü'ne (aleyhissalatu vesselâm) gelmiş ve Ramazanın gündüzünde eşiyle cinsel ilişkide bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

-Köle azat etme durumun var mı?

-Hayır yok.

-Peş peşe iki ay oruç tutabilir misin?

-Hayır. Zaten bu işte sabredemediğim için başıma geldi.

-Altmış fakiri doyuracak malî imkânın var mı?

-Hayır.

---

[407] Bakara suresi, 2/184.

Bu sırada Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) bir sepet hurma getirildi. Resûlullah bu hurmayı adama vererek, yoksullara dağıtmasını söyledi. Adam: "Bizden daha muhtaç kimse mi var?" deyince, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gülümseyerek: "Al git, bunları ailene yedir." buyurarak adamı gönderdi."[408]

Ramazan ayında herhangi bir özür bulunmaksızın oruç bozmak, büyük günahtır. Bundan dolayıdır ki, Ramazan ayının bu saygınlığını ihlâl ettiklerinden dolayı bu ağır cezayla karşı karşıya kalmış olurlar ki, işte buna kefaret adı verilmektedir.

Kefaret yerine getirilirken yukarıda belirtilen üç seçeneğin uygulanmasıyla ilgili olarak, sıranın mı gözetileceği, yoksa herhangi birisinin mi tercih edileceği hususunda farklı görüşler vardır. Hanefilere göre tercih söz konusu olmayıp, sıralamanın gözetilmesi gerekir. Günümüzde kölelik bulunmadığı için, öncelikle iki ay peş peşe oruç tutulması, oruca güç yetiremeyecek durumda ise, o zaman da bir günde altmış fakiri veya bir fakiri altmış gün doyurmak suretiyle kefaret yerine getirilmesi gerekir.

Kefaret aynı zamanda toplumdaki fakirlerin gözetilmesi, onlara yardımda bulunulması için önemli vesilelerden birisidir. İslâm, oruç ibadetini ihlal edenlere böyle bir cezayı vermekle, hem onları önemli bir ibadeti ihlal ettiklerinden dolayı cezalandırıp uyarmış, hem de bu vesileyle toplumdaki bir ihtiyacı gidermiş oluyor.

Bu cezayı, yaşlılık, zayıflık ve hastalıktan dolayı yerine getiremeyen kimse, 60 fakiri sabah ve akşam olarak iki öğün doyurur. Doyurmak; yedirmek suretiyle olacağı gibi, yemek parasını fakirin eline vermekle de olur. 60 fakir yerine bir fakiri, 60 gün doyurmak da câizdir.

Oruç tutmaya bedenî gücü yetmediği gibi fakiri doyurmaya da mâli gücü kâfi gelmeyen bir kimseden ise, kefaret cezası kalkar. Artık onun yapacağı şey, Allah'tan af ve mağfiret dilemektir.

Fidye

Sürekli bulunan bir hastalıktan veya yaşlılıktan dolayı oruç tutma imkânları olmayan kimselerin, tutmaları gereken her gün için sabah-ak-

---

[408] Buhârî, Savm 30; Müslim, Sıyam 81; Ebû dâvûd Savm 37.

şam iki öğün bir fakiri doyurmalarına fidye denmektedir. Kefarette olduğu gibi, fidyede de, hem oruç tutması gereken kimse fidyeyle bu mükellefiyetten kurtulmakta, hem de toplumsal dayanışmanın önemli bir unsurunu teşkil eden fakirleri doyurma meselesi karşılanmış olmaktadır. Bu hususla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

"Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye, bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." (Bakara suresi, 2/184).

Kefaret Orucu Tutanların Dikkat Etmeleri Gereken Hususlar

* Üzerinde kefaret borcu olan bir kimse, bu 2 aylık orucu, hiç ara vermeden peş peşe tutmak zorundadır. Dolayısıyla araya, Ramazan ayı veya kendisinde oruç tutmanın haram olduğu günlerin girmemesi lâzımdır. Aksi takdirde kefaret orucunu tutmaya yeniden başlamak gerekir.

* Yolculuk, Ramazan orucunun edâsını te'hire ruhsat olmakla beraber; kefaret orucu tutmakta olan kimse, yolculukta da bu orucu devam ettirmek zorundadır.

* Hayız, nifas hâline giren kadının kefareti bozulmaz. Bu günleri geçirdikten sonra, kefaret orucunu kaldığı yerden tutmaya devam eder.

* Kefaret; orucu tutmamanın değil, tutulan orucu kasden bozmanın cezasıdır. Bu bakımdan, Ramazan-ı şerîf'te oruç tutmaya hiç niyet etmeyen bir kimse, tutmadığı bu oruçları sonradan sadece kazâ eder. Kendisine ayrıca kefaret gerekmez. Yalnız böyle bir şey günahtır. Tevbe edilmesi gerekir.

Orucu Bozup Hem Kazâ Hem de Kefareti Gerektiren Durumlar

Ramazan ayında oruç tutarken aşağıda sayılacak hususlardan herhangi birini mecbur kalmadan, unutma durumu olmadan isteyerek yapan bir kimse için hem kazâ, hem de kefaret lâzım gelir:

* Cinsî münasebette bulunmak.
* Yemek, içmek veya ilâç kullanmak.
* Ağzına ihtiyarsız giren yağmur, dolu ve kar suyunu isteyerek yutmak.
* Tütün içmek, tütün veya benzeri bir tütsü maddesini yakıp dumanını içine çekmek. Enfiye çekmek.
* İçyağı, pastırma veya çiğ et yemek.
* Dişlerin arasında kalan susam veya buğday danesi kadar küçük bir şeyi yutmak orucu bozmaz. Fakat böyle bir şey dışardan alınıp yutulsa, orucu bozar ve kefaret de gerekir. Ancak böyle pek az bir şey ağza alınıp çiğnense oruca zarar vermez. Çünkü bu ağız içinde dağılır bir zerre haline gelir. Ancak bunun tadı boğaza giderse oruç bozulur.

Nohut büyüklüğünden az olup dişler arasında kalan bir şey, ağızdan çıkarılıp sonra yenirse orucu bozar. Ancak sahih olan görüşe göre kefaret gerekmez. Çünkü böyle bir şeyi yemek, olağan dışı bir iştir.

* Zevcesinin veya sevdiği bir kimsenin tükürüğünü, ağız suyunu yutmak. Bu saydığımız şeylerde, bedenin tedâvisi veya gıdalanması ve beslenmesi veyahut zevk ve lezzet alması vardır. Bu sebeble kazâ ile beraber kefâreti de gerektirir

Kefareti Düşüren Haller

Bile bile oruç bozduktan sonra, aynı gün hayız ve nifas gibi oruç yemeyi mübah kılan bir durum ortaya çıkarsa, kefaret düşer. Sadece kazâ borcu kalır. Oruç tutmaya mâni bir hastalığın zuhuru hâlinde de, hüküm aynıdır.

Orucu bozduktan sonra, kendi isteğiyle veya mecburen seyahate çıkmak, yahut da kendini zorla hasta etmek, kefareti düşürmez.

Orucu Bozup Yalnız Kazâyı Gerektiren Durumlar

* Yenilip içilmesi mutad (normal, alışılmış) olmayan, ve insan tabiatının meyletmediği şeylerin yenilip içilmesi orucu bozar ve sade-

ce kazayı gerektirir. Taş, toprak, çiğ pirinç, çiğ hamur, un gibi insanların normalde yemediği şeyleri yemek orucu bozar ve sadece kazayı gerektirir.

* Henüz içi olmamış yeşil cevizi yemek. Veya bademi, fındığı ve kuru fıstığı kabuğuyla birlikte çiğnemeden yutmak.
* Arka yola fitil koymak, ilâç akıtmak.
* Burna ilâç çekmek.
* Kulağın içine yağ damlatmak.
* Boğaza huni ile bir şey akıtmak.
* Karında veya başta bulunan herhangi bir yaraya sürülen ilâcın vücuttan içeri nüfuz etmesi.
* Boğaza kaçan yağmur, kar veya doluyu istemeyerek yutmak.
* Abdest alırken boğazına veya burna su çekerken genzine hata ile suyun kaçması.
* İsteyerek boğazına veya burnuna duman çekmek. Sigara, anber gibi lezzet ve keyif verici bir duman olursa, kefaret de gerekir.
* Ramazan günü zor kullanmak suretiyle yapılan cinsel ilişkiden dolayı, bu işe zorlanan kimseye sadece kaza gerekir, kefaret gerekmez. Zor kullanmak, can almak, bir organı kesmek veya bunlardan birine sebebiyet verecek şekilde dövmekle yapılan zorlamadır. Üzüntü ve acı verecek derecede olan dövmek veya sadece hapsetmek suretiyle yapılan bir zorlamadan dolayı Ramazan orucunu bozmak kaza ile birlikte kefareti de gerektirir.
* Uyurken boğazına birisi tarafından su dökülmek.
* Unutarak yiyip içtikten sonra, orucum bozuldu zannıyla bilerek yiyip içmek.
* Dişleri arasında kalan nohut tanesi kadar olan bir şeyi yemek.
* Kendi isteğiyle dışarı kusmak. Bu kusma ağız dolusundan az da olsa orucu bozar.

* Ağız dolusu kendiliğinden gelen veya isteyerek getirilen kusmuğu mideye çevirmek.

* Sahur vakti geçtiği halde, geçmedi zannıyla sahur yemek.

* Güneş battı, iftar oldu zannıyla oruç bozmak.

* Ramazan orucundan başka bir orucu bozmak. İsterse kasden olsun..

* Hanımını öpmek, okşamak, sarılma, v.s. sebebiyle erkekten ve kadından meninin gelmesi. Şehvetle sadece mezinin gelmesi ile oruç bozulmaz.

* Ramazan orucunu tutmaya niyet etmeden gündüz yiyip içmek de sadece kazâyı gerektirir. Kefaret icab etmez. Çünkü kefaret oruç tutmamanın değil, tutulan orucu bozmanın cezasıdır. Fakat böyle bir şey günahtır. Tevbe etmek gerekir.

* Başkasının tükürüğünü veya ağzından çıkan lokmasını yutmak veyahut kendisinin ağzından çıkarıp dışarıda biraz beklettiği lokmasını yemek.. İnsan tabiatı bu gibi hallerden iğreneceği için, sadece kazâ gerekir: Ancak insanın, sevdiklerinin tükürüğünü yutması kefareti de icab ettirir. Çünkü insan bundan lezzet alır.

* Ön veya arka yolların içine parmakla veya başka bir vasıta ile, su yahut yağ gibi bir yaşlığın iletilmesi. Bu itibarla oruçlunun istinca (Büyük ve küçük abdestlerden sonra temizlik) yaparken dikkatli olması, elindeki yaşlığı ön ve arka mahallerin içine değdirmemesi şarttır.

* El ile meni getirmek (istimna' - mastürbasyon).

* Kan yutmak. Çoğunluğunu tükürük teşkil eden ağızdaki az kanı yutmak orucu bozmaz.

Kaza Edilmesi Gereken ve Gerekmeyen Oruçlar

Yolculuk veya hastalık gibi bir özre binaen Ramazan orucunu tutmamış olan kimse, bunları kaza etmeye elverişli bir vakit bulamadan önce ölürse, üzerinde oruç borcu olduğu halde ölmüş bir kimse değildir. Varislerinin de onun ardından fidye vermeleri gerekmez.

Ancak tutamadığı oruçları için fidye verilmesini kendisi vasiyet etmiş ise varislerinin malının üçte birinden bu vasiyetini yerine getirmeleri gerekir.

Yolculuk veya hastalık sebebi ile Ramazan orucunu tutamamış olan bir kimse, bunun tamamını veya bir kısmını kaza edebilecek bir zaman bulmuş olduğu halde, bunları kaza etmeden ölürse, malı varsa, kazaya kalan her gün için malının üçte birinden ödenmek üzere bir fidye ödenmesini vasiyet etmesi gerekir. Bu fidye fakirlere verilir. Bir özrü olmaksızın kasden Ramazan orucunu tutmayan kimse de, öldüğü zaman malının üçte birinden fidye verilmesini vasiyet etmelidir. Bu şekilde vasiyet etmesi, üzerine vacipdir. Kaza edecek zaman bulamasa da hüküm aynıdır. Çünkü yapılması mümkün olan bir ibadeti terk etmiştir. Vasiyet etmediği takdirde, varislerin bu fidyeyi vermeleri üzerlerine vacip değildir. İsterlerse kendi mallarından bir bağış olarak verebilirler. Varisler ve varis olmayanlar, ölü adına orucu tutmak suretiyle kaza edemezler. Böyle beden ile yapılan ibadetlerde, başkasına vekâlet edilemez. Ancak kendileri için tuttukları oruçların sevabını ölüye bağışlayabilirler.

İmam Şafiî'ye göre, kişi vasiyet etsin veya etmesin, onun geriye bıraktığı malın tamamından kazaya kalmış oruçlarının fidyesi verilir. Böyle bir kişi adına da velisi oruç tutabilir. Tutulamayan oruçlardan dolayı fidye verilmesi, Ramazan orucu ile Ramazan ayından kazaya kalan oruçlara ve nezir (adak) oruçlarına mahsustur. Yemin ve adam öldürme kefaretleri için gereken oruçları tutmaktan aciz kalan kimsenin, daha hayatta iken fidye vermesi caiz değildir. Fakat bu oruçlar için vasiyet etmesi caizdir.

Bozulan herhangi bir nafile orucun kazası gerekir. Bu orucu bozma işi ister oruçlunun kendi isteği ile olsun, ister olmasın fark etmez. Bunun için, nafile oruç tutmaya başlayan bir kadın, âdet görecek olsa, bu orucu kaza etmesi gerekir. Çünkü başlanmış bir ibadeti yarıda bırakmamak ve yüklenilen bir din görevini yok etmemek vacibdir, gereklidir.

Şafiîlere göre, böyle bir oruçlu serbesttir, dilerse bu orucu kaza eder, dilerse etmez. Çünkü üzerine vacib olmayan bir ibadete başlamıştır. Yerine getirmediği fazladan bir ibadet için kendisine kaza gerekmez.

Bir kimse, fecrin doğuşundan sonra kaza orucuna niyet etse, bu oruç kaza yerine geçmez, nafile bir oruç olur. Çünkü geceden niyet edilmesi gerekirdi. Bu orucu bozacak olsa, ayrıca kazası gerekir.

Ramazanın başından sonuna kadar baygın bir halde olan kimse, sonradan kendine gelince, üzerine kaza gerekmez. Bunda ittifak vardır. Çün-

kü bayılma hali bir hastalıktır. Fakat böyle bir halin bu kadar uzaması da çok az olur. Nadir olan şeylerdeki güçlük de izne sebeb olamaz.

Delirmiş olan bir adam, Ramazan içinde kendine gelip iyileşse, geçmiş günleri kaza eder. Fakat bir kimsenin delirmesi Ramazanın başından sonuna kadar veya son günün zevalinden sonraya kadar devam etse, sonradan iyileşmekle kendisine kaza gerekmez. Çünkü bunda güçlük vardır. Yine böyle delirmiş olan kimse, Ramazan gecelerinden birinde iyileşip de, sonra fecirden itibaren yine delirse, üzerine kaza gerekmez.

Delirmiş olan kimsenin iyileşmesi, kendisindeki delirmenin tamamen ortadan kalkması ile olur.

Orucu kazaya kalan kimse, bunu kaza etmeden ileriki Ramazana yetişince, gelen Ramazan orucunu, kaza orucundan önce tutar. Çünkü kaza için zaman geniştir, daha sonra tutar.

Şafîîlere göre, bir ramazana ait kaza orucunu, diğer Ramazan gelmeden önce tutmak gerekir. Önceki Ramazan orucu tutulmadan ikinci bir Ramazan gelince, hem kaza ve hem de her gün için bir fidye vermek gerekir. Çünkü kaza vaktinden çıkarılmıştır. Kazayı vaktinden sonraya bırakmak ise, yerine getirilmesi gereken bir ibadeti sonraya bırakmak gibidir. Hanefi mezhebinde, kaza için belli bir vakit gösterilmemiştir.

Çocukların oruç tutması namaz gibidir. Bunun için on yaşında bulunan bir çocuğa oruç tutması emredilir. Tutmazsa hafifçe dövülebilir. Bununla beraber tutmazsa, kaza etmesi gerekmez. Bir de çocuğun oruca gücü yetmelidir. Oruçtan zarar görecek olan çocuğa: "Oruç tut!" diye emredilmez.

Orucu Bozmayan Şeyler

* Unutarak yemek içmek ve cinsî münasebette bulunmak, unutarak yapılan bu işler orucu bozmaz. Ancak oruçlu olduğunu hatırladığı anda, bu işleri yapmayı bırakması gerekir.

Birinin unutarak yiyip içtiği görülürse, eğer yiyip içen adam, güçsüz, zayıf ve ihtiyar birisi ise, hatırlatmamak daha iyidir. Zira bu, Allah'ın, o kimseye, güçsüzlüğüne merhameten orucunu unutturmak suretiyle ikram

ettiği bir rızıktır. Unutarak yiyip içen kimse güçlü, kuvvetli biri ise, hemen hatırlatılmalıdır.

* Uyurken ihtilâm olmak.
* Hanımını öpmek, elle tutmak, okşamak.. Bu durumda meni gelmedikçe oruç bozulmaz.
* Kadına el sürmeden sadece bakmak, veya şehevî konuları düşünmek sebebiyle tahrik olup meninin gelmesi.
* Geceden cünüp olan kimsenin, yıkanmayı sahurdan sonraya, oruçlu vaktine bırakması.
* Ağza gelen balgamı yutmak.
* Kafasından burnun içine gelen akıntıyı çekip yutmak.
* Denize, yahut başka bir suya dalınca, kulağa su kaçması.
* İstek dışı olarak boğaza sigara dumanı gibi keyif verici bir duman girmesi.
* Boğazına toz veya sinek kaçmak. Gözyaşı veya yüz teri ağza girecek olsa, eğer bir-iki damla kadarsa orucu bozmaz. Ancak tuzluluğu bütün ağız içinde hissedilecek kadar çok olup oruç hatırda iken yutulursa orucu bozar.
* Sahurdan dişleri arasında kalmış nohut tanesinden küçük bir şeyi yutmak.. Nohut tanesinden büyük olursa, orucu bozar.
* Hariçten susam veya buğday tanesi kadar bir şeyi ağzına alıp yavaş yavaş ve tadı boğazına varmayacak şekilde çiğneyip yok etmek.
* Kendiliğinden gelen kusuntu, yine kendiliğinden geriye gitse, ağız dolusu bile olsa orucu bozmaz. Kusma isteğiyle ağza getirilen az miktardaki kusmuk ise, kendiliğinden içeri gitse, orucu bozmaz. Fakat miktarı ağız dolusu ise, orucu bozar.
* Kan aldırmak.
* Göze sürme çekmek.
* Ön ve arka yola kuru olarak sokulan parmak da orucu bozmaz. Ancak parmak yağlı ve ıslak olursa oruç bozulur.

* Derideki gözeneklerden (mesamattan) içeri giren şeyler orucu bozmaz. Buna binaen, vücuda sürülen yağ veya yıkanılıp soğukluğu içeri nüfuz eden su, orucu bozmaz. Çünkü bunlar mesamat yoluyla içeri girerler.
* Baş veya karındaki bir yaraya konulan ilâç, vücuttan içeri girmedikçe oruç bozulmaz.

Aşı ve İğneler Orucu Bozar mı?

İnsan vücudunda gıdalanmaya esas olan kanal ve yollar iki kısımdır:

a. Burun, kulak, ön ve arka yollar gibi tabiî ve aslî kanallar. Bunların herhangi bir yerinden vücudun iç kısmına geçecek olan maddeler ittifakla orucu bozarlar. İç kısma ulaşmayanlar ise, orucu bozmazlar.

b. İkinci kısım yollar ise, sonradan meydana gelen ârızî kanal ve yollardır. Vücuddaki bir kesik, yara, v.s. gibi. Bu yollardan içeri geçiş kesinlik kazandığı takdirde orucun bozulacağında yine ittifak vardır. Ancak iç kısma geçiş şüpheli durumlarda ise İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'e (İmameyn) göre oruç bozulmaz, İmam-ı A'zam Hazretlerine göre ise oruç bozulur.

Görüldüğü gibi İmam-ı A'zam ile iki talebesi arasındaki ihtilâf esasta değil, keyfiyet üzerindedir. Yani içe nüfuz kat'iyet kazandığı zaman, onlara göre de oruç bozulmuş olmaktadır.

Bir de iğne, mermi, ok gibi bir şey'in vücuda saplanıp vücudun içinde kaybolma durumu vardır ki, bu durumda da oruç bozulur. Ancak vücuda saplanan bu maddelerin bir kısmı vücud dışında kalırsa oruç bozulmaz.

Bu genel kaideler ışığında iğne ve aşıları incelediğimizde şu durum ortaya çıkmaktadır: Çiçek aşısı gibi deri üzerinden yapılan aşı ve ilâçlamalar, orucu bozmaz. Çünkü deri vücudun dış kısmını teşkil eder. Bunun dışında kalan iğne ve aşılar, genel olarak damardan, kaba etten ve deri altından yapılmaktadır. Her üç halde de ilâç verilmeksizin vücudun derinliğine batırılan iğnenin bir tarafı dışta kaldığı için, yalnız batırmakla oruç bozulmaz. Ancak içeri ilâç, su gibi maddeler enjekte edilirse oruç bozulur. Çünkü bu maddeler vücud içinde kararlaşıp yerleşir. Damardan veri-

len ilâçlar ise, doğrudan doğruya kana intikal eder. Oradan organlara dağılır. Kaba et ve deri altındaki ilâçlar da yine içeriye nüfuz etmiş sayılır. Bu itibarla vücuda ilâç zerketmek için yapılan aşı ve iğneler, orucu bozarlar. Ancak kefaret icab etmez. Yalnızca kaza kâfi gelir.

Önemli hastalığı olanlar, zaten oruçlarını bozabilirler. Bunlara oruçlu halde yapılan iğne ile oruçları bozulur. Sağlık durumları düzeldiğinde oruçlarını kazâ ederler. Bu gibi kimselerin mümkünse iğneyi geciktirerek iftardan sonra yaptırmaları daha iyidir.

* Vücuda dışardan kan almak, ilâç almak gibidir. Orucu bozar. Fakat kan vermek orucu bozmaz.

* Abdestte ağza su verip geri boşalttıktan sonra, arta kalan yaşlığın tükürük ile beraber yutulması orucu bozmaz.

* Dişlerin arasından çıkan kan, az olup tükürük içinde kaybolmakta ise, bu kanın yutulması oruca zarar vermez. Ancak kan tükürüğe galebe çalacak çoğunlukta ise, bunu yutmakla oruç bozulur.

Oruçlu İçin Mekruh Olan ve Olmayan Şeyler

* Bazı âlimlere göre, oruçlu bir kimsenin yaş ve kuru misvak kullanmasında bir sakınca yoktur. Fakat İmam Ebu Yusuf'a göre su ile ıslatılmış bir misvakı kullanmak mekruhtur.

İmam Şafiî'ye göre, öğleden sonra misvak kullanılması mekruhtur. İhtiyata uygun olan, oruçlu iken hiç misvak kullanmamaktır.

* Oruçlu kimsenin istincada (büyük abdest temizliğinde) ve abdest alırken ağzına, burnuna su verirken aşırı gitmesi, fazla su doldurup taşırması mekruhtur.

* Oruçlunun bir özrü bulunmaksızın pişirilen yemeği yalnız ağzı ile tatması mekruhtur. Bir kocanın kötü huylu olması, karısı için bir özürdür, böyle bir kadın, pişireceği yemeğin, yutmaksızın, tadına ve tuzuna bakabilir.

* Oruçlu bir kimsenin satın alacağı bal ve yağ gibi şeylerin iyi olup olmadığını anlamak için yalnız ağzı ile onlardan tatması mekruh-

tur. Bir görüşe göre, muhakkak satın alınması gerekiyorsa yahut aldanmaktan korkuluyorsa, boğaza kaçırmamak şartı ile tadına bakılmasında bir mahzur yoktur.

* Oruçlu kimsenin, sakız çiğnemesi caiz değildir.
* Oruçlunun kan aldırması, orucunu koruyamayacak şekilde zayıf düşmesinden korkulursa mekruhtur, böyle bir durum söz konusu değilse mekruh olmaz. Bununla beraber bu işi iftardan sonraya bırakmak yerinde bir davranış olur.
* Ramazanda harareti azaltıp serinlenmek için ağza ve buruna su almak ve soğuk su ile yıkanmak, İmamı Azam'a göre mekruhtur. Çünkü bu şekilde davranılması, yapılan ibadetten bir sıkılma, bir daralma göstermek demektir. İmam Ebû Yûsuf'a göre, böyle yapmak mekruh değildir. Zira böyle yapmakla ibadete yardım edilmiş ve tabiî olarak sıkıntı giderilmiş olur. Fetva da buna göredir.
* Kendine güvenemeyen bir oruçlunun zevcesini öpmesi ve okşaması mekruhtur.
* Oruçlu kimsenin cünüb olarak sabahlaması veya gündüzün uyuyup ihtilam olması orucuna zarar vermez. Fakat mümkün olduğu halde geceleyin yıkanmamak mekruhtur.
* Oruçlu kimsenin gül ve misk gibi kokuları koklaması da mekruh değildir. Sürme çekmesi, bıyık yağı kullanması da mekruh değildir. Ancak erkeklerin süs maksadı ile sürme çekmeleri ve bıyıklarına yağ sürmeleri mekruhtur

Orucun Âdâbı (Müstehabları)

Orucun belli başlı edebleri şunlardır:

* Sahura kalkmak. Allah Resûlü (aleyhi ekmelüttehaya) bir hadîs-i şerîflerinde şöyle buyurmuştur: "Sahura kalkın, çünkü sahura kalkmada/sahurda yemek yemede bereket vardır."[409] Peygamber Efendimiz, diğer bir hadîs-i şerîfte ise şöyle buyurmuştur: "Sahur

---

[409] Buharî, Savm, 20; Müslim, Sıyam, 45

yemeği ile gündüz tutacağınız oruca; öyle uykusuyla da (kaylûle) teheccüt namazına kuvvet kazanın."[410] Sahur yemeği oruç için insana kuvvet verir. Böylece oruç tutmak daha kolay hâle gelir.

* Sahuru geç yemek, iftarı ise vakti girince hemen yapmak, yani, güneş batar batmaz hemen orucu açmak. Hadîs-i şerîf'te, "İnsanlar iftar etmeyi acele yaptıkları ve sahuru da geciktirdikleri müddetçe daima hayır ile yaşarlar." buyrulmuştur. Bir hadîs-i kudsîde de, "Kullarımın en sevimlisi, iftar yapmakta son derece acele davranandır." buyurulmaktadır. Resûlüllah Efendimiz iftar etmedikçe akşam namazını kılmazlardı. Önce bir-iki hurma tanesi yiyerek, eğer hurma yoksa birkaç yudum su içerek iftar ederler, sonra namaz kılarlar, asıl yemeği de namazı kıldıktan sonra yerlerdi. Sahurun ne zamana kadar geciktirilebileceği hakkında Zeyd bin Sâbit'ten gelen şu rivâyet, bize bir ölçü vermektedir: "Biz Resûlüllah ile beraber sahur yemeği yedik. Sonra sabah namazının kıldık. (Enes sordu): "Sahur ile sabah namazı arasında ne kadar zaman vardı?" "50 âyet okuyacak kadar."

Bu süre, takriben 15-20 dakika eder. Bâzıları el-Hâkka, diğer bâzıları da Mürselât sûresini misâl verirler. Hâkka sûresi 52, Mürselât sûresi ise 50 âyettir.

Bu rivayet muktezasınca, âlimler, ihtiyaten yeme-içmenin imsak vaktinden 15-20 dakika önce bırakılması gerektiğine hükmetmişlerdir.

* İftarı açarken şu duâyı yapmalıdır: "Allahümme leke sumtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rizkıke eftartü." Meâli: "Ey Allah'ım, sırf Senin rızan için oruç tuttum. Sana îman ettim. Sana dayanıp güvendim, tevekkül ettim. Ve verdiğin rızıkla da orucumu açtım."
* İftarı hurma gibi tatlı bir yiyecekle, yoksa su ile açmak.
* Orucun mühim bir âdâbı da, mide gibi, bütün duygulara da bir nevi oruç tutturmaktır. İnsanda mideden başka, göz, kulak, kalb, hayâl, fikir gibi pek çok duygu ve cihazlar vardır. İnsan oruçlu

---

[410] İbn-i Mace, Sıyam, 22

iken, bütün bu duygularını mâlâyânilikten ve haramlardan çekerek, her birini kendine mahsus ubudiyet ve kulluk vazifesine sevk etmelidir. Meselâ, dilini yalandan, gıybetten, galiz ve çirkin sözlerden uzak tutmak ve onu Kur'ân tilâveti, zikir, tesbih, salâvat ve istiğfar gibi şeylerle meşgul etmek.

Gözünü nâmahreme bakmaktan ve kulağını fena şeyleri işitmekten men edip gözünü ibrete ve kulağını hak söz ve Kur'ân dinlemeye sarfetmek. İşte bunlar gibi sair duygu ve cihazlara da bir nevi oruç tutturmak mümkündür. Oruçtan beklenen kemal ve fazilet de ancak bu şekilde tahakkuk eder. Resûlüllah Efendimiz bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: "Kim ki yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, Cenâb-ı Hak o kimsenin yeme ve içmeyi terk etmesine hiç kıymet vermez, iltifat etmez." Diğer bir hadîs-i şerîfte ise şöyle buyrulur: "Beş şey orucu bozar (yani sevabını ve faziletini giderir): Yalan konuşmak, gıybet etmek, kovuculuk (arada lâf götürüp getirme), yalan yere yemîn etmek ve harama şehvetle bakmak." Görüldüğü gibi hadîs-i şerîflerde, Allah katında makbûl bir oruç için, mide gibi sair âzalara da oruç tutturulması lüzumu üzerinde durulmaktadır. İbn-i Hacer, "Tam ve kâmil olan oruç; bütün günahlardan ve Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak durmaktır." der.

* İftar ve sahurda aşırı derecede yememek, mideyi tıka-basa doldurmamak da orucun edeblerindendir. Çünkü oruçtan bir maksad da, beden ve ruhumuza dinlenme, rahatlama, vücut fabrikamıza baştan sona yıllık bir temizlik ve bakım fırsatı vermektir. Akşama kadar yemeyip de ezanı duyar duymaz bütün hız ve hışmıyla sofraya kapanmak, sofrada tıka-basa yemek, edebe aykırıdır. Hattâ beden sağlığı açısından da zararlıdır. Çünkü sindirim organlarımız, bu hücum ve baskın karşısında son derece zorlanır, ıztıraba düşer. Şu halde sahurda ve iftarda, yangından mal kaçırır gibi sofradakileri mideye doldurmaya çalışmamalıdır. Az ve öz yiyerek, oruçlu olmanın hikmet ve gayesine uygun hareket etmelidir.

* Oruç ayı olan mübarek Ramazan ayında, bütün mü'minler, daha çok ibâdet etmeli, verdiği sonsuz nimetler sebebiyle bütün ruhuyla Allah'a şükretmeli, daha çok iyilik ve ihsanlarda bulunmalıdır. Bu ayda Kur'ân okumanın, Kur'ân dinlemenin sevabı çoktur.

Binaenaleyh, Kur'ân okumasını bilenler bol bol Kur'ân okumalı, hiç olmazsa Ramazan boyunca bir hatim indirmeye çalışmalı; bilmeyenler ise, camilere gidip güzel sesli hâfızların ağzından Allah'ın âyetlerini dinlemelidirler. Ramazan-ı şerîf gibi mübarek bir aya, lâyık olduğu ihtiram, ancak bu şekilde gösterilir.

Oruç Tutmamayı Mübah Kılan Sebepler

Yolculuk: İslâm, insanlara üstesinden gelemeyecekleri mükellefiyetleri yüklemez. Emirler takat ölçüsündedir. Yolculuk ise, zaman zaman meşakkat ve sıkıntıların olduğu bir durumdur. Böyle bir durumdaki Müslüman yolculuğun vereceği meşakkat karşısında oruç tutmada zorlanabilir. Bundan dolayıdır ki Cenab-ı Hakk, Bakara suresinin 184. âyetinde bu durumdaki kimselere oruç tutmama noktasında ruhsat vermiştir. Seferde iken oruç tutmayan daha sonra kaza eder.

Hastalık: Yine yukarıdaki âyetten de anlaşıldığına göre Yüce Yaratıcı, oruç tutamayacak kadar hasta olan kimselere de ruhsat vermiş, oruç mükellefiyetinden onları istisna etmiştir. Bu kişiler, iyileştikten sonra tutamadıkları orucu kaza ederler.

Gebelik ve Çocuk Emzirmek: Gebe olan ya da çocuğunu emzirme durumunda olan kadınlar, gerek kendileri gerekse çocuklarıyla ilgili bir zarar görme ihtimali söz konusu olduğunda, oruç tutmama noktasındaki ruhsata dâhildirler ve daha sonra müsaid olduklarında kaza ederler.[411]

Yaşlılık: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İslâm, oruç tutamayacak kadar yaşlı olan kimselere ruhsat tanımış, tutamadıkları her gün için bir fakir doyurmak suretiyle onları bu ibadetten muaf tutmuştur.

Aşırı Açlık ve Susuzluk: Oruçlu olan bir kimse, aşırı açlık ve susuzlukla karşı karşıya kalsa, orucun, onun beden ve ruh sağlığını ciddi boyutta etkileyeceğinden endişe etse yahut doktor bu hususta kendisine tutmaması noktasında rapor vermiş olsa, bu kimse de oruçtan muaf tutulmuş olup, sağlığına kavuştuğunda, tutamadığı günler kadar tutmak suretiyle bu ibadeti yerine getirmiş olur.

---

411 Bkz: İbn Mâce, Sıyâm 3; Nesâî, Sıyâm 50-51, 62.

ZEKAT

İslâm'ın, üzerine bina edildiği temel unsurlardan biri de zekâttır. Zekât, kelime olarak temizlemek ve artmak gibi anlamlara gelir. Istılahtaki manasıyla ise zekât, belli miktardaki malın, belli kimseler tarafından, verilmesi gereken yerlere verilme işine denilmektedir. Sadaka, infak ve öşür gibi kavramlar da belli şartlar dâhilinde zekât kelimesi yerine kullanılabilmektedir.

Öncelikle zekât, sadece mâlî bir yardımlaşma değil, namaz, oruç ve hacc gibi bir ibadettir. İnanan bir insan, onunla Rabbi'nin emirlerini yerine getirmekte ve bunun neticesinde de, ahireti adına 'sevap' kazanmaktadır. Sevap ise, kişinin sadece dünyada yaptıklarıyla karşı karşıya kalacağı, ahiret hayatını şekillendiren en önemli unsurdur. Cennet veya cehennem, sevabın günaha oranı nispetinde gidilecek ölüm sonrasına ait mekânlardır.

Namaz ve oruç gibi ibadetler bedenle yerine getirilirken, zekât, sadece malla ilgili bir ibadettir ve belli bir zümre yerine toplumun bütün fertlerinin refah ve sosyal statüsünü yükseltmeye yönelik bir organizasyonu ifade etmektedir. O, diğer sistemlerde olduğu gibi sadece 'tavsiye edilen' bir yardımlaşma müessesesi değil, aksine dinin üzerine bina edildiği bir rükün, ana umdelerden bir umde ve namaz, oruç, hac gibi dört ibadet çeşidinden birinin adıdır.

Aynı zamanda zekât, fakirin zengin malı üzerindeki haklarından biridir. Bu hakkı tespit eden de, mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Dolayısıyla zengin, malının zekâtını verirken, fakiri minnet altında bırakması muhtemel zemin ortadan kaldırılmıştır.

Şartları itibarıyla zekâtı vermekle mükellef olan kimsenin, onu vermeme gibi bir lüksü yoktur. Aksi halde bu, hem dünyevî hem de uhrevî bir

cezayı gerektirmektedir. Hz. Ebû Bekir döneminde, namaz kılıp da zekât vermek istemeyenlere karşı takınılan tavır[412] ve bu insanların ahiret hayatında karşılaşacakları uhrevî cezalar[413] bunun açık bir göstergesidir.

Zekâtın Tarihçesi

Zekât, sadece İslâm dininin ortaya koyduğu bir ibadet değil, tarih boyunca devam edegelen temel bir uygulamadır. Konuyla ilgili ilahi kitaplara bakıldığında, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinlerde de benzeri uygulamaların varlığı dikkat çekmektedir. Tevrat ve İncil'e bu açıdan bakıldığında, fakirin korunup kollanması, genel manada cömertlik ve bununla ilgili detaylarla sadaka vermeyi ifade eden birçok emir ve tavsiyenin yer aldığı görülecektir.[414] Hatta toprak mahsullerinden alınacak miktarın 'ondalık' olarak nitelendirilmesi ve İslâm'daki 'öşür' uygulamasıyla örtüşmesi oldukça çarpıcıdır.[415]

Kur'ân, Hz. İshak, Ya'kub, İsmail, Şuayb[416] gibi peygamberlere namaz yanında zekâtı da emrettiğini anlatmaktadır. İsrailoğullarından da benzeri sözler aldığını[417] ifade eden Kur'ân, 'Sağ olduğum müddetçe bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti.' şeklinde konuşan beşikteki İsa'ın (aleyhissalatu vesselâm) ifadelerine yer vermekte[418] bunların her birinde zekâtın varlığını tescil etmektedir.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere namaz ve zekât, Allah'a kulluk anlamında bütün dinlerde vazgeçilmez birer esastır. Muhteva ve şekil itibarıyla belli dönemlerde farklılık arz etme ihtimali olsa da, temelde namaz yanında zekâtın sürekli var olması, aynı zamanda bu iki ibadetin Allah katında ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

---

[412] Bkz. Buharî, İman, 1, 17; İ'tisam, 2, 28; Zekât, 1, 40; Müslim, İman, 19-21, 36; Ebu Davud, Zekât, 1, 4; Nesai, Zekât, 4

[413] Bkz. Tevbe, 9/34; Al-i İmran, 3/180; Buharî, Zekât, 3, 4; Müslim, Zekât, 24

[414] Bkz. Süleyman'ın Meseleleri, 10/4; 14/31; 19/17; 22/16; 28/27; 31/9; Mezmurlar, 13/6; 22/24; Eyub,29/12,16,17; Tensiye, 15/7-12; Işaya, 58/10; Matta, 6/1-3, 19-22, 21,34; Rasullerin İşleri, 10/2-4, 31; Luka, 12/33, 41; I. Korintosululara, 13/3; İbranilere, 13/5

[415] Bkz. Matta, 23/23

[416] Bkz. Enbiya, 21/73; Meryem, 19/55; Beyyine, 98/5; Hûd, 11/87

[417] Bkz. Bakara, 2/83

[418] Bkz. Meryem, 19/30-33

İslâm'da Zekât

İslâm'ın Mekke yıllarında ibadet mükellefiyetleri yerine genelde imana yönelik emir ve tavsiyelerin varlığı söz konusu olduğu için, diğerleri gibi zekât da, Medine yıllarında farz kılınmıştır. Ancak bu, Mekke'de zekâttan hiç bahsedilmediği anlamına gelmemektedir. Zira üslup itibarıyla İslâm'da 'tedricilik' önemli bir yoldur. Buna göre, mükellef tutulmadan önce insanları zihnen konuya hazırlamanın ayrı bir önemi vardır ve zekât konusunda da bu yola başvurulduğu görülmektedir. Mekke'de inen ayetlerde zekât kelimesi, ibadet olarak zekât yerine değil de 'temizlemek' gibi diğer anlamlarda kullanılmış,[419] aynı zamanlarda önceki ümmetlerden bahsederken onların zekât mükellefiyetini yerine getirdiklerine vurgu yapılarak[420] zihinler hazırlanmaya başlanmıştır. İmanla zekâtın bütünleşmesinden de[421] bahsedilen bu dönemde, aynı zamanda inanmayanların ortak özelliği olarak zekât vermemeleri[422] nazara verilmiştir. Yine Mekke'de inen bir ayette, malın artması düşüncesiyle faiz olarak verilen şeyin, gerçekte artmadığı gibi sadece Allah rızası gözetilerek verilen zekâtın malda devamlı bir artışa sebep olacağı[423] bildirilmiştir.

Hasat mevsiminde 'ürünün hakkını' vermek gerektiğini[424] anlatan ayetle Habeşistan'a hicrette Cafer İbn Ebî Tâlib'in Necâşî'ye söylediği sözler arasında geçen, Peygamber Efendimizin namaz kılma yanında zekât vermeyi de emrettiğine dair sözleri[425], farz anlamında olmasa da isteğe bağlı bir zekât anlayışının daha ilk günlerden itibaren yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir.

Zekâtın, onu vermekle yükümlü bir mü'min için vazgeçilmez bir farz olarak ilan edildiği tarih, hicretin 2. senesidir. Bu zamana kadar zihnen hazırlanan ve pratikte isteğe bağlı olarak uygulaması yaygınlaşan zekât, bu tarihten itibaren artık, vazgeçilmez bir ibadet olarak yürürlüğe girmiş

---

[419] Bkz. Kehf, 18/81; Meryem, 19/13

[420] Bkz. Meryem, 19/31, 55; Enbiya, 21/73; A'raf, 7/156

[421] Bkz. Mü'minûn, 23/4; Neml, 27/3; Lokman, 31/4

[422] Fussılet, 41/7

[423] Bkz. Rûm, 30/39

[424] En'am, 6/141

[425] Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 1/461

ve istisnasız uygulanır olmuştur. Bu kesinliği anlatan, 'Namazı kılın, zekâtı da verin' veya, 'Namazı kılarlar, zekâtı da verirler.' mealindeki benzer ayetler, ayrı kipleriyle beraber Kur'ân'da kırktan fazla yerde tekrarlanmış[426] ve böylelikle emirdeki kesinlik ifade edilmiştir.

Uygulamada Peygamber Efendimiz'e emirle organizasyonu ifade eden, 'Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın..'[427] mealindeki ayetle, toplanan zekâtların kimlere verileceğini bildiren ayetler,[428] herhangi bir boşluğun bırakılmaması adına ayrıca dikkat çekmektedir. 'Cibrîl hadisi' olarak bilinen ve Cebrail'in insan kılığında Peygamber Efendimiz'e gelerek belli başlı konuların, soru-cevap tarzında genele takdim edildiği yerde 'İslâm nedir?' sorusuna karşılık, 'Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılıp zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır.' şeklindeki cevap[429] ve daha buna benzer başka diyaloglar da,[430] bu farziyeti anlatan ayrı birer unsurdur.

Bu noktadan sonra Peygamber Efendimiz, kendisine dini öğrenmek için gelen insanlara namazla birlikte zekâtı da emretmiş,[431] etrafa gönderdiği elçilerinden de aynı vazifenin yerine getirilmesini istemiştir.[432] Kendisine 'bey'at' eden kimselere zekât şartını da koşan[433] Peygamber Efendimiz, 'İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de O'nun Rasûlü olduğuna şehadet, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak[434] de-

---

426 Bkz. Ahzab, 33/33; Bakara, 2/3, 43, 83, 110, 177, 277; Nisa, 4/77; Hacc, 22/78; Nûr, 24/56; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Beyyine, 98/5; Maide, 5/12, 55; Enfal, 8/3; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Ra'd, 13/22; Fatır, 35/29

427 Tevbe, 9/103

428 Bkz. Tevbe, 9/60

429 Buharî, İman, 36; Müslim, İman, 1, 5, 7

430 Bir bedevinin Peygamber Efendimiz'e gelerek İslâm hakkında duyduklarını yeniden sorup kendisine tasdik ettirmesi ve neticede, '*Allah'a yemin olsun ki, bunlardan ne bir fazla ne de eksiğini yaparım*' diyerek ayrılması şeklinde gerçekleşen diyalog, buna iyi bir örnektir. Bkz. Buharî, İlim, 6; Müslim, İman, 6

431 İslâm'ı öğrenmek için sadece belli dönemlerde Medine'ye gelebileceklerini anlatan Abdülkays oğullarıyla ilgili olarak bkz. Buharî, İman, 53; Zekât, 1

432 Konuyla ilgili Muaz İbn Cebel'in Yemen'e gidişinde Peygamber Efendimiz'le konuşma hâdisesi meşhurdur. Bkz. Buharî, Zekât, 40, 62; Müslim, İman, 29, 31

433 Bkz. Buharî, Zekât, 2; Müslim, İman, 97, 99

434 Buharî, İman, 1, 3; Müslim, İman, 19-22

mek suretiyle aynı zamanda İslâm'ın şartlarından biri olarak zekât hakkındaki son hükmü ilan etmiştir.

Ana noktaları itibarıyla Kur'ân'da anlatılan zekâtın, detaylarını etraflıca tarif ve tatbik eden Peygamber Efendimizin bütün uygulamaları, başka delile ihtiyaç bırakmayacak mahiyette zekâtın vazgeçilemez bir farz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Peygamber Efendimizin vefatından sonra, bir kısım insanlar, 'Namaz kılarız ama zekât vermeyiz!' gibi bir tavır sergileyince Hz. Ebû Bekir, namazla zekâtın arasını ayıranlarla gerekirse savaş ilan edeceğini söylemiş ve Hz. Ömer gibi önemli insanların itirazlarına rağmen, Peygamber Efendimizin konuyla ilgili hadislerine istinaden bu fikrinden taviz vermemiştir.[435] Gerek Peygamber Efendimizin[436] gerekse kendisinden sonraki halifelerin,[437] başta sahabenin ileri gelenleri olmak üzere birçok önemli ismi zekâtın organizasyonunda görevlendirdiği bilinmektedir.

Zekâtın organizesindeki bu hassasiyet, 'Öyle bir zaman gelecek ki, elinde altından sadakası ile adam dolaşacak ve onu alacak kimse bulamayacak'[438] şeklindeki Peygamber müjdesinin gerçekleşmesini netice vermiş ve bilhassa Ömer b. Abdülaziz döneminde herkesin müşahede edebildiği böyle bir zenginliğin, toplumun bütün kesimleri tarafından yaşandığına tarih şahit olmuştur.

Mülkiyet Hakkı ve İslâm

Temelde, insanın kendisi dâhil bütün mülk, Allah'a ait olmakla birlikte Allah, kendisine vekil olarak yarattığı insana bu mülkte tasarruf yetkisi vermiştir. Ancak bu yetki sınırsız olmayıp genel anlamda çerçevesi çizilmiş bir alanı kapsamaktadır.

---

[435] Bkz. İbnü'l-Esîr, Kâmil, 2/161

[436] Peygamber Efendimiz, Muaz İbn Cebel, Hz. Ömer, Übeyy İbn Ka'b, Zeyd İbn Harise, Mahmiye İbn Cez', Ebu Rafi', Kays İbn Sa'd İbn Ubade, Muhammed İbn Mesleme, Ubade İbn Sabit ve İbn Lüteybiyye gibi bazı sahabileri zekât toplama vazifesinde bizzat görevlendirmiştir. Bkz. Buharî, Zekât, 41, 67

[437] Hulefa-i Raşidin döneminde zekât memuru olarak görevlendirilen zatlardan bazıları şunlardır: Enes İbn Malik, Abdullah İbn Sa'di, Ebu Ubeyde İbn Cerrah ve İmran İbn Husayn.

[438] Bkz. Buharî, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 59, 61

Mal edinme de, can, akıl, nesil ve din gibi korunması gereken beş temel esastan biri ve İslâm'ın önem verdiği temel konuların en önemlilerindendir. Bunun içindir ki, malını korurken öldürülen insan, en büyük rütbe olan 'şehid' unvanını elde etmektedir.[439]

Kazancın kutsallığı üzerinde duran İslâm, el emeğiyle elde edilen mal için sahibini tebrik eder ve Hz. Dâvûd gibi örnekler göstererek, sürekli üreten insan olmanın lüzumunu anlatır.[440] Zaten insan için, kendi alın teri ve el emeğinden başka kazanç sağlayacak ulvî bir kapı da yoktur.[441]

Mal edinmenin teşvik edildiği kadar bu malı hayır istikametinde kullanma da takdir ve teşvik gören hususlardandır.[442] Bir yönüyle İslâm, kişileri kazandıklarının esiri olmaktan kurtarıp onları mal üzerinde tasarruf eden birer sultan konumuna yükseltmektedir. Onun prensiplerine göre dünya, dünya malı, kazanılmakla birlikte kalplere hakim konuma gelmemeli, ihtiyaç olduğu yerde 'Allah rızası' istikametinde verilebilecek bir değere dönüştürülmelidir.

Zaten İslâm, sosyal hayata bir bütün halinde huzur vadeden bir sistemdir. Dolayısıyla o, fertlerin mülkiyet haklarını vermekle birlikte bunu, kendi iradeleriyle toplum yararına dönüştürme yollarını göstermektedir. Bu yollar, bazen zekât gibi mutlaka yapılması gereken zorunlu bir görev, zaman zaman da isteğe bağlı tasadduklardan ibarettir. Bir başka ifadeyle İslâm, bireyi ihmal etmemekle birlikte sosyal hayatı daha da ön plana almakta, böylelikle insana verilen nimetleri, yine o insanın iradesiyle toplumun faydasına dönüştürme yollarını göstermektedir. İşin merkezinde yine insanın kendisi vardır ama o, artık sadece kendini düşünen bir insan değil, toplumuyla bütünleşmiş sosyal bir dinamiktir.

Şu da bir gerçektir ki, dünyadaki her şey, maddî anlamda mal ve mülkten ibaret değildir. Madde, insanın ihtiyacını gidermede en önemli

---

[439] Bkz. Buharî, Mezalim, 31; Müslim, İman, 226

[440] Buharî, Büyu', 15; Enbiya, 37; İbn Mace, Ticarat, 1; Müsned, 2/314

[441] Bir ayette, 'İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka bir şey elde edemez. Emeğinin karşılığı kendisine tam tamına ödenecektir' (Necm, 53/39) denilerek bu husus anlatılmaktadır.

[442] Konuyla ilgili Kur'an'da bir hayli emir ve tavsiye vardır. Örnek olması açısından bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 254, 267, 277; Maide, 5/55; Tevbe, 9/71; İbrahim, 14/31; Meryem, 19/31, 55; Neml, 27/3 vb.

unsur olduğu için değer kazanmaktadır ve alanı, dünya hayatıyla sınırlıdır. Hâlbuki insan hayatı, sadece dünya ile sınırlı değildir. Ölümle başlayan ebedî hayata, buradaki mal ve mülkü taşımaya imkân yoktur. İşte zekât gibi mâlî boyutlu ibadetlerle Allah, insanoğluna ebedî hayatında kendisine fayda verecek yolları göstermekte ve elindeki imkânları istenilen yerlerde kullanmak suretiyle ahireti adına hazırlık yapma fırsatı vermektedir. Kendi verdiği malı, kulunun tasarrufuyla ebedîleştirmekte ve en fazla ihtiyaç duyacağı ebedî hayatında mükâfat olarak karşısına çıkaracağını ifade etmektedir.

Verme Ahlâkı ve Zekât

İslâm'ın zekât mükellefiyetini değerlendirirken onu, diğer prensiplerinden bağımsız düşünmeye imkân yoktur. O, ancak kendi içindeki bütünlükle birlikte değerlendirildiğinde topluma saadet ve refah getirmektedir. Zira zekâtı farz kılan ve onun dışındaki diğer sadaka türünden 'verme'leri teşvik eden unsurlar bilinmeden işin detaylarını kavramaya imkân yoktur.

İslâm, kişinin kendi öz benliğinden fedakârlıkta bulunmasını teşvik eden bir dindir. Zira her şey maddeden ibaret olmazken insan da sadece dünya hayatıyla sınırlı bir varlık değildir. Onun dünya hayatında bir kısım ihtiyaçları olduğu gibi, dünya sonrasındaki ebedî hayatında da ihtiyaç duyacağı şeyler vardır. Konuya bu açıdan bakıldığında, maddî olanların yanında manevî değerlerin varlığı ayrıca dikkat çekmektedir. Bu manevî değerleri kazanmanın genel adına 'sevap' diyebiliriz. Sevap ise, dünya hayatında yapılan güzel hareketlerin, ölüm sonrası ebedî âlemde kazanca dönüştürülmesinin adıdır.

Konuyu zekât açısından değerlendirdiğimizde İslâm'ın, 'verme' yönünde ciddî bir teşvikinin olduğu karşımıza çıkmaktadır. Neredeyse o, vermeyi müntesiplerinde bir ahlâk haline getirmeyi hedeflemekte ve bütün vermelerin karşılığını bizzat Allah'ın mükâfata çevireceğini vaad etmektedir. Onun öğretileri içinde cimrilik, insanı Allah'tan, cennetten uzaklaştıran bir unsur iken, cömertlik kişiyi Allah'a ve cennete yaklaştıran en önemli hususlardandır.[443]

---

443 Bkz. Nisa, 4/29; Teğabun, 64/16; Al-i İmran, 3/180; Tirmizi, Birr, 40; Ebu Davud, Zekât, 46; Kenzü'l-Ummal, 6/347

Dolayısıyla mü'min, digergâmdır. Toplumun selâmeti adına kardeşlerine maddî katkıda bulunmayı alışkanlık haline getiren bir mü'min, yeri geldiğinde canını bile verebilecek bir inanca sahiptir. Bir yönüyle bu, mal ve can verilerek ebedî cenneti elde etmenin adıdır.

Cömertliğin önünde iki temel engel bulunmaktadır. Bunlardan biri, şeytanın insanı fakirlikle korkutup vermekten alıkoymaya çalışması, diğeri de cimriliktir.[444] Her iki hastalığın ilâcı da yine İslâm'ın bünyesinde mevcuttur. Tedavide en önemli unsur imandır ve inanan bir insan için de, Rabbinin istekleri birinci derecede öneme haizdir. Allah ise, Yüce Beyanında her fırsatta 'İnfak edin' diyerek cömertliği teşvik etmekte;[445] Resulüllah da, bir taraftan aynı noktaya sürekli vurgu yaparken[446] diğer yandan da pratikte bizzat uygulamasını göstermektedir.[447] Dini omuzlarında dünyaya taşıyan Sahabe'lerin durumu da bu merkezdedir.[448]

Varlık adına her şey, Allah'ın ihsanından ibarettir. Dolayısıyla inanan bir insan, elindeki değerleri 'ver' denilen yerlere verirken, bu ihsana karşılık bir ihsanla mukabelede bulunmakta ve inandığını pratikte de göstermiş olmaktadır. Aynı zamanda her bir ihsan, yeni bir ihsana davetiyedir. Bu ise, veren insanın sürekli ihsan-ı ilahi ile lütuf kuşağında yaşamasını beraberinde getirmektedir.

---

444 Bir ayette konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: 'Şüphesiz Şeytan, sizi fakirlikle korkutur ve size fuhşiyatı emreder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vaat eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.' (Bakara, 2/268) Cömertliği ön plana alıp cimriliğe tavır alma anlamında Kur'an ve Hadislere bakıldığında konuyla ilgili birçok emir, tavsiye ve uygulamayla karşılaşılmaktadır. Örnek olması açısından bkz. Leyl, 92/5-11; Teğabün, 64/16; Buharî, Mezalim, 8; Tevhid, 23; Müslim, Zekât, 63, 64, 87; Birr, 57; Tirmizi, Zekât, 23; Birr, 35, 83; Müsned, 6/346, 354

445 Kur'an'da 'infak edin' diye başlayan birçok ayet vardır ve bunların hepsi, hemen her fırsatta inanan bir insanın tasaddukta bulunmasını teşvik etmektedir. Örnek olması açısından bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 254; Maide, 5/55; Tevbe, 9/71; İbrahim, 14/31; Meryem, 19/31, 55; Enbiya, 21/73; Hacc, 22/35, 41, 78 vb.

446 Buharî, Deavat, 11; Ebu Davud, Edeb, 100; Tirmizi, Birr, 40; Müsned, 1/136; Kenzü'l-Ummal, 6/571; İbn Sa'd, Tabakat, 2/152; İbn Kesir, Bidaye, 6/63

447 Buharî, Bed'ü'-Vahy, 5, 6; Müslim, Fezail, 48, 50, 57; Müsned, 6/465; İbn Hişam, Sire, 4/135; İbn Hacer; İsabe, 2/187; İbn Kesir, Bidaye, 6/63

448 Başta Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hatice validemiz olmak üzere genelde sahabenin cömertliğiyle ilgili olarak en temel kaynaklarda birçok detay bulunmaktadır. Genelde bunların çoğu, faziletlerinin anlatıldığı yerlerde yoğunlaşmakla birlikte o günkü şartlar ve tarihi sürecin ifade edildiği eserlerde de yer almaktadır. Örnek olması bakımından bkz. Müslim, Eşribe, 140; Ebu Nuaym, Hilye, 1/130; Taberi, Tarihü'l-Ümem, 4/252; İbn Kesir, Bidaye, 3/158, 159

Zekâtın Önemi

Zekâtın önemini kavramak için iki yönüne özellikle dikkat etmek gerekmektedir: Bunlardan birincisi Allah ve Rasûlü'nün onunla ilgili emir, tavsiye ve uygulamaları, diğeri de onun fert ve toplum açısından insanlığa kazandırdıklarıdır. Her iki yönüyle de zekât, insanlığın sahip çıkması gereken bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki;

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi gerek Kur'ân ve Peygamber Efendimizin bu noktadaki beyanlarından, gerekse önceki dinlerin âsârından anladığımıza göre zekât, namazla birlikte bütün semâvî dinlerde mevcut vazgeçilmez bir ibadettir. Mahiyetinde farklılık olsa bile her peygamber, ümmetine zekâtı emretmiştir. Peygamberlerin her birine verilen kitap ve sayfalar elimizde olmasa bile, mevcut olanlardan hareketle bu kanaate varmak mümkündür.

Namazla birlikte Kur'ân'ın en çok zikrettiği ibadet şekillerinden birisi de zekâttır ki, bu, Cenab-ı Hakk'ın zekâta verdiği ehemmiyeti anlatması bakımından önemlidir.

Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) de, zekât farizasını, İslâm'ın üzerine bina edildiği beş temelden birisi olarak anlatması,[449] ayrıca hangi eşyadan ne kadar verileceğini de bizzat beyan ederek ısrarla bunun takibini yapması,[450] hatta inandığı halde zekât vermemekte direnenlere savaş ilanı[451] gibi hususlar, onun önemli bir ibadet olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir.

Sadece, zekât toplamak için vazifeli memurların tayin edilmesi ve bunlara da, zekât olarak toplanan emtiadan pay ayrılması, aynı zamanda bu takdiri bizzat Kur'ân'ın yapması zekâta verilen ehemmiyeti ortaya koymaktadır.

Zekâtın farziyetini inkâr edenin küfrüne hükmedilmesi de bu ehemmiyetin ayrı bir yönüdür.

---

[449] Buharî, İman, 1, 3; Müslim, İman, 19-22

[450] Bkz. Buharî, Zekât, 33, 45, 46, 65; Müslim, Zekât, 7, 10, 24; Hudud, 45; Ebu Davud, Zekât, 4, 11, 12; Tirmizi, Zekât, 5, 9; İbn Mace, Zekât, 20; Nesai, Zekât, 5; Zinet, 39

[451] Bkz. Buharî, Zekât, 1; Ebu Davud, Zekât, 4; Nesai, Zekât, 4

Zekât müessesesinin uygulandığı toplumda fakir kalmayacağını bildiren Allah Resûlü (aleyhissalatu vesselâm),[452] bu beyanlarıyla zekâtın ictimai ehemmiyetine işaret etmekte ve zekâtın bir müessese olarak işletildiği dönemlerde ictimaî zenginliğin yaşanacağı müjdesini vermektedir ki, zekâtın bu semereyi verdiğine, değişik dönemleri itibarıyla tarih de şehadet etmektedir.[453]

Zekât bir köprüdür. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) 'Zekât, İslâm'ın köprüsüdür'[454] buyurmuş ve sosyal hayattaki tabiî farklılaşmanın, zekât gibi bir köprüyle tabiî bir çizgide birleşeceğine işaret etmiştir. Zira zekât, zengini fakirin yanına, fakiri de zenginin yanına yaklaştıran önemli bir ibadettir. Çünkü İslâm, 'Sen çalış ben yiyeyim.' veya 'Ben tok olduktan sonra başkası açlıktan ölse bana ne!' gibi bencil anlayışları temelinden reddetmek suretiyle toplumun alt ve üst tabakası arasında doğabilecek olumsuzlukların önünü, daha işin başındayken almakta ve üst tabakanın şefkatli tavırlarına alt tabakadan saygı ve muhabbetle mukabelenin doğabileceği zemini göstermektedir.

Allah, dünyayı insanların tamamına yetecek mahiyette nimetleriyle donatmıştır. O'nun, karşılıksız olarak verdiği nimetlerin, adalet ölçülerine uymadan dağıldığı bir dünyada sıkıntılar baş göstermekte ve azınlık bir kesim refah içinde yüzerken, büyük çoğunluk sefalet içinde sıkıntılı bir hayat yaşamaktadır. İşte zekât, dağılımdaki bu dengesizliği ortadan kaldırıp adaleti tesis için zenginlere farz kılınan mâlî bir ibadettir. Böylelikle emtia, sadece zenginlerin arasında dolaşan bir nimet olmaktan kurtulmakta, daha geniş kitlelerin istifadesine sunulmaktadır.

Dünya, insanların istifadesine sunulmuş bir nimetler mecmuasıdır ve her bir insan bu nimetlerden istifade etme durumundadır. İnsan, burada doğar, büyüyüp gelişir ve nihayet öncekilerde olduğu gibi ölümle bu dünyayı terk ederek ebedî âleme göç eder. Yani dünya, sonsuza dek kalına-

---

[452] Bkz. Buharî, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 58, 59, 61

[453] Bilhassa Ömer İbn Abdülaziz döneminde böyle bir bolluğun yaşandığına dair genel bir bilgi ve kanaat vardır. Hatta O'nun, 'Borçlular nerede? Evlenmek isteyenler yok mu? Miskinler nerede? Yetimler var mı? Gelsinler, bunların hepsinin ihtiyaçlarını gidereyim.' diyerek duyurularda bulunduğu anlatılmaktadır. Bkz. İbn Kesir, Bidaye, 9/208, 209

[454] Heysemi, Mecmaü'z-Zevaid, 3/62

cak bir mekân değil geçici bir ikamet yeridir. Aynı zamanda o ve içindeki nimetler, sadece nimet olma maksadıyla yaratılmamış, Yüce Yaratıcının varlık ve birliğini anlatan birer unsur olarak yerleştirilmişlerdir. İşte zekâtla bu bağ kurulmakta ve sürekli 'veren el' hatırda canlı tutulmaktadır.

İnsanlar yaratılış itibarıyla eşit olmakla birlikte, sosyal hayattaki konumları yönüyle farklılık arz ederler. Herkesin makam ve mevkii bir ve eşit olmadığı gibi, maddî imkânlar cihetinde de bu farklılık vardır. Bir yönüyle bu, zaruridir de! Fertlerin huzurlu bir toplum meydana getirebilmeleri ve bunu herhangi bir zorlama ile değil, tabiî seyri içinde yapabilmeleri için bu farklılıkta âdeta zaruret vardır.

Zira her bir insanın bütün ihtiyaçlarını kendi başına karşılaması imkânsız denecek ölçüde zordur. Hele günümüzde, giyimden gıda sanayiine kadar birçok alanda, sayılamayacak kadar çeşitlilik arz eden ihtiyaçlara ait sektörlerin işletilme işini, herkesin tek başına halletmesi katiyen mümkün değildir. Dolayısıyla, ihtiyaçların temini için koordineli çalışmanın lüzumu kaçınılmazdır.

Aksi halde, her insan, sadece şahsî ihtiyaçlarını karşılamak için bütün bir ömrünü heba eder, yine de istediği neticeye ulaşamazdı. Hâlbuki insanın ihtiyaçları yalnız fizikî yönüyle de sınırlı değildir. Onun bir de ruh yönü vardır. Onun bu yönüne ait ihtiyaçları âdeta sınırsızdır. İlim, irfan, terbiye gibi hususlar da bu tür ihtiyaçlara dâhildir. İşte meseleye bu zaviyeden bakılacak olursa, insanların ayrı ayrı istidat ve kabiliyette yaratılmasının hikmet sırrı daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Her insan, her işte aynı derecede başarılı olamaz. Mesela bir insan çok başarılı terzidir; fakat berberlik yapamaz; yemek yapmaktan hiç anlamaz. İşini bilen bir çiftçidir; fakat ham mamulleri işlemede mahareti yoktur vs. Bunlar hep birer sebeptir ve insanları toplu yaşamaya zorlamaktadır. Durum böyle olunca, sosyal farklılıklar da ister istemez kendiliğinden doğmaktadır.

Elbette, bu farklılaşmanın bir de imtihan yönü vardır. Cenab-ı Hak, insanları böylece imtihan etmekte ve kul, toplu yaşamanın getirdiği sorumluluklarla imtihan olmaktadır. Zaten insanın dünyaya geliş gayesi de,

bin bir çeşit imbikten geçerek, engellere takılmadan maksuda ulaşmak değil midir?

İbadetler, toplum içindeki farklılaşmayı asgari seviyeye indirir. Namaz, oruç ve haccın böyle bir fonksiyonu eda yönleri olduğu gibi, zekâtın da vardır. Zekât, zengin ile fakir arasındaki farklılaşmayı en az seviyeye indiren dinamik bir formüldür. Fakirden zengine karşı takınılması muhtemel kin, nefret ve kıskançlık gibi tavırlar zekât formülüyle regüle edilirken, zenginin kibir ve gurur gibi sevimsiz duygulara kapılarak fakir üstünde sulta kurması da yine zekâtla önlenmekte ve böylece toplumda sulh ve sükûn temin edilebilmektedir.

Zekâtın Faydaları

Zekâtın, hem veren hem de kendisine verilen kimseler itibarıyla birçok faydası olduğu gibi aynı zamanda o, sosyal hayat adına da önemli bir dinamiktir.

Veren Açısından

Öncelikle zekât, kelime manasından da hareketle bir temizlenmenin adıdır. Zekât veren, bir yönden malını kirlerinden arındırmakta diğer yönden de günahlarının affına vesile olacak bir yola girmiş olmaktadır. Zekâtı emrederken Allah (c.c.), 'Onların mallarından, kendilerini temizleyecek ve yüceltecek bir sadaka al'[455] buyurarak bu noktalara dikkat çekerken, Peygamber Efendimiz de, 'Allah zekâtı, geride kalan mallarımızı temizlemek için farz kıldı.'[456] diyerek aynı noktanın altını çizmektedir. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü, kendi zatı ve yakın akrabalarına zekât ve sadaka almayı yasaklamıştır.[457] Çünkü aynı zamanda zekât, günahların ortadan kalkması için bir sebep ve kefarettir. Diğer iyilik türleri ve ibadetler yanında zekâtı da sayan Yüce Mevla, bütün bunları, günahların affına birer vesile ve insanı cennete ulaştıracak unsurlar olarak anlatmaktadır.[458]

---

455 Tevbe, 9/103

456 Ebû Davûd, Zekât, 32

457 Konuyla ilgili bir hadis, 'İşte bu sadakalar, insanların kirlerinden başka bir şey değildir. Onlar ne Muhammed'e ne de O'nun ailesine helâl değildir.' mealindedir. Bkz. Müslim, Zekât, 167, 168; Ebû Davûd, İmâre, 20

458 Bkz. Maide, 5/2

Bir başka açıdan bakıldığında zekâtı verilen mal, dinin şiddetle karşı çıktığı 'kenz/stok' olmaktan kurtulmakta ve meşruiyet kazanmaktadır. Zekâtı verilmeden stok yapılan mal sahibinin ahirette karşılaşacağı azab şekillerini ifade eden ayet[459] ve hadisler,[460] böyle davranan bir mü'minin karşılaşacağı olumsuzlukları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Zekât, Allah'ın verdiği malı yine O'nun için ve O'nun istediği yere vermekle, kulu Allah'a yaklaştırmakta ve böylelikle O'nun rızasını kazanmaya vesile olmaktadır. Böyle bir hareket, rahmet kapılarının açılmasına sebep olur ve neticede eldeki mal, görünürde eksiliyor gibi olsa da aslında ilâhî bir bereketle kıymet kazanır. Zira, Rahman'ın kullarına merhametle muamele, rahmet kapılarının açılması için en büyük vesiledir. Birkaç yerinde Kur'ân, faizin malı küçülttüğünü anlatırken aksine zekât ve sadakanın ona bereket kattığını ve artışına sebep olduğunu vurgulamakta,[461] Peygamber Efendimiz de, 'Sadaka (Zekât), maldan hiçbir şey eksiltmez.'[462] diyerek aynı noktaya dikkat çekmektedir. Yine, 'İnfak et ki, infaka mazhar olasın'[463] şeklinde işin gerçek yönünü ortaya koyan Allah Rasûlü'nün (aleyhissalatu vesselâm) şu sözleri oldukça dikkat çekicidir:

'En temizinden -ki Allah en temizini kabul eder- veren birisinin sadakasını (zekâtını) Rahman olan Allah alır. Bu bir hurma bile olsa, Rahman'ın eliyle öyle bereketlenir ki, Uhud dağından daha büyük olur. Aynen sizden biriniz, tayını veya deve yavrusunu nasıl büyütürse Allah da malı öylece çoğaltır.'[464]

Ayrıca, ölümle sınırlı olan dünyada zaten elde durmayacak olan mal, zekâtı verilmekle ebedîyet kazanmakta ve kişinin ebedî geleceği için büyük bir yatırıma dönüşmektedir. Bir ayette konu, 'Allah, mü'minlerden

---

459 Konuyla ilgili bir ayette, mal biriktirenler kınanarak ahirette karşılaşacakları olumsuzluklardan bahsedilmektedir. Bkz. Tevbe, 9/34; Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/180

460 Buharî, Zekât, 3; Müslim, Zekât, 28; Bir hadislerinde Peygamber Efendimiz, 'Zekâtını ödediğin mal, yerin altında gömülü bile olsa kenz değildir. Ancak zekâtını ödemediğin mal, açıkta da olsa kenzdir.' buyurarak konuya ayrıca açıklık getirmiştir. Beyhaki, Sünen, 4/82, 83, 84; Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Ebû Davûd, Zekât, 4; Hakim, Müstedrek, 1/390; Tirmizi, Zekât, 2

461 Bkz. Rûm, 30/39; Bakara, 2/276; Sebe', 34/39; Bakara, 2/268

462 Müslim, Birr, 69; Tirmizi, Birr, 82; Muvatta, Sadaka, 12

463 Müslim, Zekât, 36, 37

464 Müslim, Zekât, 63; Tirmizi, Zekât, 28

canları ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.'[465] denilerek bu ebedîyete dikkat çekilmektedir. Zira Peygamber Efendimizin de belirttiği gibi maldan geriye kalan sadece yenilip bitirilen, giyilip eskitilen ve sadaka olarak dağıtılandan başkası değildir.[466]

Zekât, kişiyi maddenin esiri olmaktan kurtardığı gibi, cimriliği öldüren önemli bir unsurdur. Bu ise, kulu Allah'a yaklaştıran cömertlik duygularının gelişmesi anlamına gelmektedir. Ahireti hatırlatması yönüyle insanın içindeki dünyada ebedî kalma vehmini yıkar ve onu, Rabbin hoşlandığı ulvî duygularla bütünleştirir. Zira insanda, ihtiyacı olsun veya olmasın bütün dünyaya talip olma ve onu elde etme hırsı vardır. Aynı zamanda bu, insanın gelişip büyümesiyle orantılı olarak artan bir özelliktir.[467] Hadisin ifadesiyle böyle bir insan, bir vadi dolusu altını olsa ikincisini, iki vadi dolusuna malik olsa üçüncüsünü ister. Onun gözünü ancak toprak doldurur.[468]

İnsan hayatında duanın çok ayrı bir yeri vardır ve zekât da, hem Peygamber Efendimizin[469] hem ihtiyacı görülen fakirin, hem de meleklerin duasını almaya en büyük vesiledir. Zira Peygamber Efendimiz, zekâtını verenlere bizzat kendisi dua ettiği gibi her gün iki meleğin inerek infak edenlere dua ettiğini de bildirmektedir.[470]

Bunlardan başka zekâtın, veren açısından bir emniyet vesilesi olduğu,[471] maddî afetler için bir kalkan vazifesi gördüğü[472] ve Rahmet kapısının aralanmasına sebeb olması yönüyle hastalıklara şifaya bir vesile olup[473] ölümü şehadete çeviren bir sebep olduğuna[474] dair belli başlı rivayet ve değerlendirmelerden bahsedilebilir.

---

465 Tevbe, 9/11

466 Bkz. İbn Kesir, Bidaye, 3/157, 158

467 Bir hadislerinde Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), 'Ademoğlu büyüdükçe onunla birlikte iki özellik de büyür: Mal veya dünya sevgisiyle tûlu emel' buyurmaktadır. Bkz. Buharî, Rikak, 6; Müslim, Zekât, 13-15

468 Buharî, Rikak, 10; Müslim, Zekât, 116-119

469 Bkz. Buharî, Zekât, 64; Müslim, Zekât, 176

470 Buharî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57

471 Bkz. Buharî, Bedü'l-Vahy, 1; Müslim, İman, 252; İbn Hişam, Sire, 2/11

472 Bkz. Kenzül-Ummal, 6/296

473 Bkz. Heysemi, Mecmaü'z-Zevaid, 3/63

474 Bkz. Kenzü'l-Ummal, 6/525

Alan Açısından

Fakirliğin neredeyse küfür konumuna geldiğinden bahseden Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm),[475] aynı zamanda maddî açıdan sıkıntı çeken ve önünde çözüm olarak herhangi bir alternatifi bulunmayan kimselerin birer suç odağı haline gelebileceğini de hatırlatmakta ve bu noktada zekâtın önemine vurgu yapmaktadır. Zira ihtiyacının esiri haline gelen bir insanın yapacaklarını tahmin etmek zor olduğu gibi, düşünce ve hareketlerini ıslaha da imkân yoktur. Bugün hırsızlık, gasp ve her türlüsüyle soygun gibi birçok âdî suçun altında böyle bir esaret yatmaktadır. Zira bu, başa gelip çatmadan önce tedbiri alınıp çözülmesi gereken bir problemdir.[476] İşte zekât, sosyal hayatta maddî sıkıntı içinde yaşayanları hedef alan bir organizasyon olması yönüyle bu problemi temelinden çözmekte ve yokluktan kaynaklanan suç ihtimallerinin önüne geçmektedir.

Zekât, kişiyi ihtiyacının esiri olmaktan kurtardığı gibi ona çalışma gücü de kazandırmakta, elinde iş yapabileceği bir sermayenin oluşmasına imkân vermektedir. Aynı zamanda zekâtla kişi, elinde imkânı olan kimselere kıskançlık duygularıyla yaklaşmaktan kurtulmaktadır. Zira, kendisine elinden tutup yeni imkânlar hazırlayanlar, zengin ve varlıklı insanlardır. Dolayısıyla kıskançlık ve servet düşmanlığı yerine minnet duyguları ön plana geçer ve böylelikle toplum içinde olası olumsuzlukların önüne geçilmiş olur.

Aynı zamanda zekâtta, onu alan insan, aranan kişidir. Zengin, elindeki zekâtı verebilmek için, onu alabilecek şahısların varlığına muhtaçtır. Zira elindeki zekâtı fakire vermeyi emreden bizzat Allah'tır. Zekâtın yaygınlaşıp alacak insanın bulunmadığı dönemlerde zenginler, âdeta fakir bulma yarışı içine girmişler ve sonunda çözüm olarak zekâtlarını devletin organizesine teslim ederek ancak vazifelerini yerine getirebilmişlerdir.

Bir yandan fakir, zekâtla böyle bir itibara ulaşırken, İslâm, sürekli hazırdan yiyen parazit bir kadronun oluşmasının da önüne geçmiş, fakirin çalışması gerektiğine sıklıkla vurgu yaparak, 'alan el' olma yerine 'veren el' olmanın üstünlüklerini ortaya koymuştur.[477] Yani zekât, fakirleri tem-

---

[475] Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, 2/107, 108; Münavi, Feyzü'l-Kadir, 4/708

[476] Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), başa gelip çatmadan önce tedbirlerinin alınması gerektiğini bildirdiği yedi şeyden birisi olarak, 'Rabbi unutturan fakirlik'i de saymakta ve aynı zamanda ıslahçılara yol göstermektedir.

[477] Buharî, Vesaya, 9; Rikak, 11; Zekât, 18; Nafakat, 2; Müslim, Zekât, 94-97, 106

belliğe sevk eden bir faktör değil, aksine fertleri çalışmaya teşvik eden bir ibadettir. Her meselesinde böyle bir dengeyi ön plana alan İslâm, bir taraftan zengini vermeye teşvik ederken diğer yandan da fakiri, almanın iyi bir durum olmadığı noktasında sürekli uyararak onun da, zekâtla elde ettiği miktarı sermayeye dönüştürüp bir an önce toplum içinde üreten bir insan konumuna gelmesini istemiştir. Hatta bunun için, istemektense sırtına bir ip alıp hamallık yapmanın daha iyi olacağını vurgulayan Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm),[478] el emeği ve alın teri ile elde edilen kazancın kutsallığı üzerinde ısrarla durmaktadır.[479]

Toplum Açısından

Zekâtın, hem alan hem de veren adına getirdiği faydaların her biri, aslında toplum açısından da geçerlidir ve azımsanmayacak maslahatları haizdir. Zira toplum, fertler arasındaki birlik şuurunun keyfiyeti nispetinde huzurludur. Bu açıdan bakıldığında zekât, zengin ve fakir adına oluşturduğu ortamla cemiyetteki problemleri halletme adına önemli fonksiyonları yüklenmiş bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zekât, toplumun huzuru adına ciddî bir dinamik ve pratik bir çözümdür. Zira sınıf kavgalarının çıkış sebebi, genelde toplumun alt ve üst tabakaları arasında sağlıklı bir diyalog kurulamamasıdır ki, bu problemi zekât temelinden çözmektedir.

Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi, bir tarafta fakir ihtiyaç içinde kıvranırken, diğer taraftan zenginin lüks bir hayat yaşaması, fakirlerin kıskançlık damarlarının kabarmasına sebep olmakta, kin ve nefretlerini artırmaktadır. Buna, bir de zenginin yüksekten bakması eklenince, arada telafisi mümkün olmayan uçurumlar meydana gelmektedir. İmandan yoksun birçok toplumda oluşan servet düşmanlığı bunun en açık misalidir. İşte fakirden bu kin ve nefreti söküp atmanın tek çaresi, zenginin kendine düşen vazifeyi yaparak farz olan zekâtını vermesidir. Bu durumda fakir zengine, 'ihtiyacı olduğunda yardım elini uzatan bir dost' nazarıyla bakacaktır ve onun malında artık gözü kalmayacak, kendine verilenle iktifa edecek ve sıkıntıdan kurtulmasına sebep olarak imdadına onu gönderen

---

478 Bkz. Buharî, Zekât, 50; Müslim, Zekât, 107; Tirmizi, Zekât, 38

479 Bkz. Necm, 53/39, 40; Buharî, Büyu', 15

Allah'a hamd edecektir. Zengin de, üzerindeki mükellefiyeti edaya vesile olduğundan fakire, üstten bakma bir tarafa, ihtiramla nazar edecektir ve böylece fertler arasında tam bir kardeşlik şuuru yerleşecek, cemiyet, kavga ve gürültüden uzak, birer huzur toplumu haline gelecektir.

Zenginin fakiri görmezden gelip ona yardımcı olmadığı yerde bu ortamı bulmaya imkân yoktur. Bu durumda, işçi hareketleri gibi maddeye bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzlukların başında, zamanında müdahale edilmeyen maddî problemler gelmektedir. Çünkü bu hareketlerin sebepleri veya sebep olarak gösterilen meselelerin kaynağı, maddî açıdan tatminsizlik ve bunun yanında belli bir kesimin maddeye hakimiyeti ve ondan tek taraflı istifade ederek tekel oluşturmasıdır.

Zekâtın verilmediği cemiyette, tabakalar arasındaki uçurumlar büyümekte, aşağı tabakadan yukarı tabakaya saygı ve muhabbet yerine kin ve nefret çığlıkları yükselirken; yukarı tabakadan da aşağı tabakaya merhamet ve ihsan yerine zulüm, tahkir ve tahakküm yağmaktadır. Bu durumda fakirlik, zenginlerin merhamet ve şefkatini celbetmesi gereken önemli bir faktör iken, sefaleti netice veren bir unsur haline gelmekte; zenginlik ise, tevazu ve merhamet duygularını geliştirmesi gerekirken tekebbür ve gurura sebep olmaktadır.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), 'Zekât, İslâm'ın köprüsüdür.' buyururken, aynı zamanda fertler arasındaki uçurumları kaldırmada zekâtın önemini vurgulamaktadır. Yani zekât, bir taraftaki sıkıntılardan kurtulmak için behemehal üzerinden geçilecek bir köprüdür. Bu köprüden içtimai hayat geçirildiğinde sınıflar arasındaki kavgalardan kurtulunmuş ve sahili selâmete ulaşılmış olacaktır. Zira bu köprü, başka sistemlerde yaşanan fakirliğin bir uçta, zenginliğin de diğer uçta toplanmasına karşılık, İslâm'ın ortaya koyduğu ve orta sınıfı ön plana çıkarıp sosyal hayatın huzura ulaşmasını temin edecek sağlam bir bağdır.

Zekâtın hedeflerinden biri de, toplum içindeki zenginlerin adedini belirli insanlarla sınırlı tutma yerine orta sınıfı güçlendirerek maddî anlamda genel bir iyileşmeyi temin etmektir. Buradaki maksat, malın sadece belli kimseler arasında kapalı devre dolaşmasının önüne geçmek ve onu daha

geniş kitlelerin istifadesine sunmaktır.[480] Yani zekâtla insanlar, gayr-ı meşru zeminlerde başka arayışlara itilmeden sıkıntılarını meşru çizgide çözme fırsatı bulmakta ve iki uç noktada kalanlar arasında sağlam bir köprü kurulmaktadır.

Bugünün toplumunda bazı zenginler, elindeki imkânı faizle kullanıma açmakta veya faiz kuruluşlarıyla kurumsal anlamda bir kumpas oluşturmaktadır. Bunun neticesi olarak, iflas hatta intiharla- yüz yüze kalmış nice insanı medya gündeminde takip etmekteyiz. İslâm ise, faizi temelinden yasaklayarak,[481] zekât ve 'karz-ı hasen'[482] yollarını göstermekte, farz olanın dışında daha fazla fakire destek olmak için ayrıca zenginleri, karşılıksız vermeye teşvik etmektedir. Zira zekâtla faiz, iki zıt kutbu ifade etmektedir. Birinde, fakirin hakkı gözetilip zulmün önü alınırken, diğerinde, zenginin daha da zengin olması ve fakirin sefalete itilmesi vardır. Fakir, faizle, içinde bulunduğu durumdan, kısmen ve geçici olarak kurtuluyor gibi gözükse de aslında yoksulluğun kollarında perişaniyetle baş başa bırakılmaktadır.

Özetle zekât, toplum hayatında bir sigorta vazifesi görmektedir. Onunla zengin-fakir arasındaki uçurumlar ortadan kaldırılırken aynı zamanda âtıl durumdaki kapasitelerin piyasaya girmesi temin edilmekte ve böylelikle ticarî hayatın daha zinde olması sağlanmaktadır. Bütün bunların neticesinde fertler arası hoşgörü ve diyalog köprüleri kurulmakta, alan ve veren olarak her iki kesime de, sosyal hayatı olumlu anlamda besleyen belli mesuliyetler yüklenmektedir.

Zekâtın Toplanıp-Dağıtılması

Kısaca zenginlerden alınıp ihtiyaç sahiplerine verilmesi gereken zekâtı, ferdin kendisi verebileceği gibi zekât dağıtım işinin devlet eliyle

---

[480] Konuyu anlatan ayette Yüce Mevla, emtianın tekelleşmesinin uygun olmadığını ifade ederken, 'İçinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın' (Haşir, 59/7) kaydıyla, işin altındaki gerçek sebebi ortaya koymaktadır.

[481] Bkz. Bakara, 2/188, 275-279; Nisa, 4/29, 31, 160, 161; Al-i İmran, 3/130; Rum, 30/39

[482] Karz-ı hasen, kişinin borç olarak verdiği parayı herhangi bir artış olmadan verdiği gibi geri aldığı bir sistemdir ki, ayetlerde böyle bir uygulama Allah'a borç verme olarak nitelendirilmiş olup sevabının büyüklüğü anlatılmaktadır. Bkz. Bakara, 2/245; Maide, 5/12; Hadid, 57/18 vd.

organizesi de mümkündür. Zekâtın kimlere verileceğini anlatan ayetteki ifadeler onun, daha ziyade çaplı bir organizasyon olması istikametindedir.

Elbette ki böyle bir organizasyonun, kendine göre belli başlı şartları vardır. Bunlardan bir kısmı malla, bir kısmı zekâtı verecek şahısla, diğer bir kısmı da zekât verilecek kimselerle ilgilidir. Bütün bunları özetlemek gerekirse;

Malla İlgili Şartlar

Zekâtın verilebilmesi için malda aranan birtakım şartlar vardır ve ancak bu şartlar oluştuğunda, o maldan zekât verme mükellefiyeti bir farz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şartlar; mülkiyet, nema, nisab, söz konusu malın aslî ihtiyaçtan, kişinin borçlarından fazla olması ve üzerinden bir yıl geçmesidir. Kısaca bunları izah etmek gerekirse;

Mülkiyet

Kişiden zekât talep edebilmek için, kişinin istediği zaman, istediği şekilde tasarruf edebilecek mahiyette elindeki mala tam bir mülkiyetle hak kazanmış olması şarttır.

Nema

Zekâtının farz olması için malın; artan, gelir getiren ve kazanç sağlayan bir özelliğinin olması gerekmektedir. Bu da, doğum, üreme, ticaret ve benzeri gerçek bir nemayla mümkün olabilmektedir.

Nisab

Nisab, zekâta tâbi malın, zekât verilebilmesi için ulaşması gerekli olan miktarın en alt sınırıdır ve her bir emtia için bizzat Peygamber Efendimiz tarafından tespit edilmiştir.

Buna göre; ticaret eşyası, altın ve gümüş, zirai mahsuller, yer altı zenginlikleri ile deve ve sığır gibi büyükbaş; koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlara ait nisab miktarları birbirinden farklılık arz etmektedir.

Aslî İhtiyaçtan Fazla Olması

Malda aranan şartlardan bir diğeri de, kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin iaşe, ibate, giyim ihtiyaçlarının dışında ol-

masıdır. Meslekle ilgili aletler, ev eşyaları ve binek gibi temel ihtiyaçlardan sayılan mallar da zekât kapsamına girmez.

Borçlardan Fazla Olması

Kişiye zekâtın farz olması için malından, ödemesi gereken borçları düşülür, ondan sonra arta kalan mal eğer nisab miktarını buluyorsa zekât farz olur. Borçlar çıkarıldıktan sonraki miktar nisaba ulaşmıyorsa zekât farz olmaz.

Kazanç Üzerinden Geçecek Süre

Ticarî emtia, para ve hayvanların zekâtının farz olması için bunlara sahip olunduktan sonra bir yıl geçmesi lazımdır. Toprak mahsulleri ile maden ve definelerin zekâtında ise mülkiyetin üzerinden bir yıl geçmesi şartı yoktur; mülkiyet gerçekleşince hemen zekât farz olur. Çünkü yukarıdakilerin (ticarî emtia, altın, gümüş, para ve hayvanlar) nemalanabilmesi, üreyebilmesi için zaman gerekir ki, İslam, bu süreyi bunlar ele geçtikten sonra bir yıl olarak belirlemiştir. Toprak mahsulleri, maden ve defineler ise ele geçtiğinde üremesi bitmiş, nemasını almış olduklarından zamana ihtiyaç yoktur.

Şahısla İlgili Şartlar

Zekâtın farz olabilmesi için zekât verecek şahıslarda aranan birtakım şartlar vardır. Bunlar; verecek şahsın Müslüman olması, hür olması ve mükellefiyet yaşı olan büluğ çağına girmiş olması gibi şartlardır. Kısaca bunları izah etmek gerekirse;

Müslüman olma

Diğer bütün ibadetler gibi zekât da ancak Müslüman olanlar üzerine farz bir mükellefiyettir. Müslüman olmayanların, İslâm idaresi altında yaşadıkları yerlerde, güvenliklerini sağlamaya bedel olarak verecekleri verginin adı ‘cizye’dir ve cizyenin miktarı, günün şartlarına göre tayin edilmektedir.

Hürriyet

Yalnız hür insanlar zekât vermekle mükelleftirler. Köleler bu ibadetle mükellef değillerdir.

Akıl-büluğ

Rüşd çağı tabir edilen ergenlik, İslâm'da mükellefiyetlerin başladığı zaman dilimidir. Dolayısıyla namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerde olduğu gibi zekâtta da, zengin bile olsa akıl ve büluğ çağına gelmeyen çocuk üzerinde farz olarak herhangi bir mükellefiyet yoktur.

Zekât Verilecek Yerler (Mesârif-i Zekât)

Zekâtın kimlere verileceğini bizzat Allah (c.c.) tayin etmiştir. Bunu ifade eden ayette şöyle denilmektedir:

'Zekâtlar Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.'[483]

Buna göre zekât verilecek yerler;

Fakir ve Miskinler

Fakir ve miskinin tarifi hususunda fıkıh âlimlerinin ihtilafı bir yana bırakılacak olursa, bu iki zümre; bir günlük yiyeceğini bulamayacak derecede düşkün kimselerden, biraz daha iyi durumda olanlara kadar, nisab miktarı mala sahip olmayan yani zekât vermekle mükellef olmayan bütün Müslümanları da içine alır.

Zekât Memurları

Zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtıldığı durumda, zekât toplamakla görevli memurların maaşı da zekât olarak toplananan mallardan verilir.

Müellefe-i Kulûb

Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimselerdir. Bu grubu üç başlıkta toplamak mümkündür:

* Müslüman olduğu halde henüz iman kalbinde oturaklaşmayan kimseler.
* Müslüman olmayan ama Müslüman olması umulan insanlar.

---

[483] Tevbe, 9/60

* Müslüman olmadığı halde şerrinden emin olmak ve ortamı yumuşatmak için ihsanda bulunulan şahıslar.

Ancak konuyla ilgili olarak ikinci halife Hz. Ömer'in, kalplerin ısındırılmasına bağlanan hükmü 'artık şartlar değişti, telifi kuluba ihtiyaç yok' diyerek Müslüman olmayan insanlara zekâttan pay verilmesini şartlara bağlı olarak durdurması söz konusudur ki, aynı şartların gerekli olduğu zaman ve yerlerde bu uygulamanın devam edeceğinde şüphe yoktur. Nitekim Ömer b. Abdülaziz döneminde uygulanmış, bir papaza bin dinar maaş verilmiştir.[484]

Köleler

Bilhassa eski tarihlerde yaygın bir uygulama olan kölelik sisteminin temelde karşısında olan İslâm, bu insanlara maddî destek olmak ve hürriyete giden yolları kendilerine kolaylaştırmak maksadıyla zekâttan pay vermiştir.

Borçlular

Normal şartlarda zengin bile olsa insanın işleri bozulmuş ve geçici de olsa bir borç içine girmişse bu şahsa da zekât verilmektedir.

Fî Sebîlillah

'Allah yolunda' anlamında bir kelimeyle tercüme edebileceğimiz bu alan, oldukça geniş bir yapıyı kapsamaktadır. Allah için kendini adamış ilim erbabını, dini başkalarına da ulaştırma adına gayret sarf eden kişi ve kurumları, genel olarak İslâm kültürünün yaygınlaşması için faaliyet gösteren birçok kişi ve hayır kurumunu, bu kavramın içinde mütalâa etmek mümkündür.

Yolcular

Zekât verilecek bir diğer sınıf da, normal şartlarda zengin olsalar bile yolculuk şartlarında imkânları tükenen ve maddî ihtiyacı bulunan kimselerdir.

---

484 İbni Sa'd,Tabakat, 5/350

Uygulamada Öne Sürülen Şartlar

Bir diğer konu da, zekâtı verirken dikkat edilecek hususların belli prensiplere bağlanmış olmasıdır. Buna göre, daha olgunlaşmadan zirai ürün ve meyvelerin miktarını tahmin edip zekât alınma yoluna gidilmemesi, zekât verilecek yerlerin ayetle tespit edilmiş olmasından hareketle, zekâtın toplanıp dağıtılması sırasında başka gelirlerle zekâtın karıştırılmaması, malın kendisinden bizzat zekât verilebileceği gibi, zekâta konu olan malın kıymeti takdir ve tespit edilip zekâtının, aynı değerde başka bir cins mal ya da para olarak da verilebilmesi, kadın, bekçi ve hizmetçi gibi kimselerin de evin reisine vekaletle zekât verebileceği, hukukî prensipler açısından problem olmasa da kişinin, zekât veya sadaka olarak verdiği malı tekrar geri almaması, zekâttan kaçma anlamında belli başlı hilelere baş vurulmaması, verirken başa kakma, küçük görme ve aşağılama gibi tavırlara girilmemesi, yeri geldiğinde açıktan verip diğer insanları da vermeye teşvik, yeri gelince de gizli vererek, her iki durumda da sadece Allah'ın rızasını talep etme, malın arızalı ve çürük olanını tercih yerine en iyisinden vermeye çalışma ve geciktirip vakit kaybetmeden ve mümkünse Ramazan ayı gibi mübarek zaman dilimlerinde verme gibi bir kısmı bağlayıcı, diğer bir kısmı da tavsiye edilen uygulama biçimlerine dikkat edilmelidir.

Zekâtın Verilemeyeceği Yerler

Zekâtın kimlere verileceği belli olmakla birlikte onun kimlere verilemeyeceği de tespit edilmiş ve bu sınıflar uygulamanın dışında değerlendirilmişlerdir. Buna göre zekât verilemeyecek yerler;

Zenginler

Maddî imkânı yerinde olan zenginler (nisab miktarı veya daha fazla mala sahip olan kimse), almakla değil zaten zekâtı vermekle yükümlüdürler ve kendilerine zekât verilmemektedir.

Çalışma Gücü Olanlar

Normal şartlarda fakir ve yoksulun yanında olan İslâm, çalışma gücü olduğu halde bu imkânını üretime dönüştürmeden hazırdan yemeyi âdet haline getirmiş asalak tiplere de zekât verilmesinin doğru olmadığını be-

lirtmektedir. Zira zekâttan maksat, toplumda asalak grupların türemesi değil, arızî ve geçici olan yoksulluk halinden insanların kurtularak üretime katılmalarıdır.

Gayr-i Müslimler

Zekâtın verilme şartlarından biri de, verilecek şahsın Müslüman olmasıdır ki, bu durumda -müellefe-i kulûb gibi istisnalar dışında- gayr-i Müslimlere zekât verilmemektedir.

Yakın Akraba

Kişi hanımı, ana-baba ve çocukları gibi birinci dereceden bakmakla yükümlü olduğu yakın akrabalarına da zekât veremez. Çünkü zaten onlara bakmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğünü zekâtından düşüremez. Ana-babadan kasdedilen, kişinin ebeveyni, dedeleri, nineleri, onların ebeveyni…şeklinde çıkabildiği kadar yukarısı; çocuklardan kasıt ise aynı şekilde çocuklar, torunlar, onların çocukları…şeklinde inebildiği kadar aşağısıdır.

Benî Haşim

Zekât verilmesi yasak olan bir diğer zümre de, Peygamber Efendimizin akrabaları olan Haşimoğullarıdır. Allah Resulü'nün kendisi de, hediye kabul ettiği halde sadaka kabul etmiyordu.[485] Aynı şekilde kendi akrabalarının da zekât ve sadakadan pay almalarını bizzat kendisi yasaklamıştır.[486]

Haşimoğullarından maksad, Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) amcaları Hz. Abbas ile Hâris'in nesli ile Hz. Ali ve kardeşleri Akîl ile Cafer'in neslinden gelenlerdir. Devlet hazinesinin ganimetler kısmından bunların ihtiyaçları karşılanır. İhtiyaç halinde iken kendilerine zekât verilebileceğini söyleyen fıkıh âlimleri de vardır.

Potansiyel Güç Olarak Zekât

Zekât, sadece eldeki nakit parayı hedef almayan, aksine maddî değeri olan birçok şeyi içine alan çok yönlü malî bir ibadettir. Bu yönüyle

---

485 Bkz. Müslim, Zekât, 162-165; Ebû Davud, Zekât, 30

486 Bkz. Buharî, Zekât, 60; Müslim, Zekât, 161, 167, 175; Ebû Davud, Zekât, 30; Tirmizi, Zekât, 25

zekât, elinde imkânı olan hemen herkesi ilgilendirmekte ve toptan iyileştirme adına cemiyetin bütün fertlerini sorumlu tutmaktadır. Bu noktada İslâm, barınma, binek ve giyim gibi aslî ihtiyaçları dışında nisap miktarı mala sahip olan her bir Müslüman'ı zekât gibi bir vazifeyle yükümlü kılmaktadır. Elbette bir insan, daha fazla mülke sahip olabilecektir; ancak bunun şartı, elindeki malın zekâtını vermektir.

Bu yönüyle zekât, maddî anlamda toplumu ayakta tutmaya yarayan en önemli güçtür ve bu gücü ortaya çıkaran potansiyelle ilgili detaylar bizzat Peygamber Efendimiz tarafından tespit edilmiştir. Şu da bir gerçektir ki İslâm, ortaya koyduğu meseleleri, günün şartlarına göre değişiklik arz edecek bir yapı yerine hemen herkesin rahatlıkla algılayıp kullanabileceği pratik değerler olarak takdim etmiştir. Ticaret eşyasının zekâtındaki oran 1/40 (% 2,5) olmakla birlikte diğer emtiada bu oran, malın konumu ve değerine göre farklılık arz etmektedir. Ancak bütün bu değerler, zekâtın asgari ölçüde sınırlarını belirtmektedir ki, yeri ve zamanı geldiğinde bu oranların isteğe bağlı olarak artırılma kapısı açıktır.

Zekât Mükellefiyeti Nasıl Tesbit Edilir?

Bir kimsenin zekâta tâbi malı nisap miktarına ulaşınca, -sene geçmesi şart olan mallarda- kişi o vakti tespit eder, bunun üzerinden bir yıl geçip ertesi yılın o vakti geldiğinde -sene içerisinde malda artma eksilme olabilir- malı eğer nisap miktarı veya bu miktarın üzerinde ise o kimseye zekât farz olur. Ve malın cinsine göre ne kadar zekât vermesi gerekiyorsa o kadar zekât verir.

Zekâtı verilmesi gereken değerlerle bunların oranlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Zekâta Tâbi Mallar

a. Ticaret Eşyası

Ticarete konu olan, yiyecek, giyecek, hayvan, mücevherat, arsa, ev ve arazi.. her çeşit emtia, ticaret malıdır ve zekâta tâbidir. Yalnız bir malın ticaret malı sayılabilmesi için, niyet, yani kâr sağlama maksadıyla elde bulundurulması ve alış verişe arz edilmiş olması gerekmektedir.

Ticaret mallarının nisab miktarı, 85 gr. altın veya 595 gr. gümüş karşılığı olarak tespit edilmektedir. Bu miktar, sene içinde bu rakamların altına düşse de, sene başı ve sonunda nisab miktarını tutması şarttır. Zekâtı verilecek bu mallar, sene sonunda toptan piyasa fiyatlarına göre değerlendirilir. Sene içinde fiyatların artması veya eksilmesine itibar edilmez.

Ticaret için beslenen hayvanlar, ticaret malı hükmündedir ve % 2,5 nispetinde zekâta tâbidir.

Ticaret mallarının zekâtı % 2,5 oranında mal olarak verilebileceği gibi, toplam değer üzerinden yine % 2,5 oranında para veya başka cins bir mal olarak da verilebilir.

Bu bilgiler ışığında; tüccar, sene sonunda sahip olduğu ticarî emtiayı toptan fiyatlarına göre, para olarak hesap eder. Bunun üzerine mevcut parasını, borç olarak verdiği paraları ve ticarî satışının karşılığı olan alacaklarına çek, senet, açık hesapta bulunan miktarları da ilâve ederek bu miktardan borçlarını çıkarmak suretiyle sonuçta elde ettiği rakamın % 2,5 nispetini zekât olarak verir.

b. Hayvanlar

Hayvanlar, belli sınıflandırmalara tâbi tutulur; her biri için zekât verilmeyi gerektiren miktar ve verilecek değer açısından farklı uygulamalar söz konusudur. Bunların her biri bizzat Allah Resûlü tarafından tespit edilip uygulanan hususlardır. Buna göre, bilhassa o dönemde hemen herkesin elinde bulunan deve, sığır ve koyun cinsleriyle ilgili zekât ve nisaplar, bir tablo halinde şu şekilde özetlenebilir:

Deve

Nisab	Vacip Olan Miktar
5-9	1 tane koyun
10-14	2 tane koyun
15-19	3 tane koyun
20-24	4 tane koyun
25-30	2 yaşında bir dişi deve
36-45	3 yaşında bir dişi deve
46-60	4 yaşında bir dişi deve
61-75	5 yaşında bir dişi deve
76-90	3 yaşında iki dişi deve
91-120	4 yaşında iki dişi deve
121-129	3 yaşında üç tane dişi deve
130-139	4 yaşında bir , 3 yaşında iki deve
140-149	4 yaşında iki , 3 yaşında bir deve
150-159	4 yaşında üç dişi deve
160-169	3 yaşında dört dişi deve
170- 179	3 yaşında üç, 4 yaşında bir deve
180- 189	3 yaşında iki, 4 yaşında iki deve
190-199	4 yaşında üç, 3 yaşında bir dişi deve
200-209	4 yaşında dört veya 3 yaşında beş dişi deve

Et, süt ve güçlerinden istifade etme gibi çok yönlü kendilerinden yararlanılan manda ve sığırların zekâtları da yine, hadislerle tespit edilmiştir. Camızlar da sığır konumunda değerlendirilmektedir. Bu hayvanlardan zekât verilme şartı, 30 adet olduklarında başlamaktadır.

Sığır

Nisab	**Vacip Olan Miktar**
30	Bir buzağı
40	3 yaşında bir tosun
60	2 yaşında bir dana
70	2 yaşında iki dana ve 3 yaşında bir tosun
80	3 yaşında iki tosun
90	2 yaşında üç dana
100	2 yaşında iki dana ve 3 yaşında bir tosun
120	3 yaşında üç tosun veya 2 yaşında dört dana

Koyun

Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların nisabı 40 olup zekât verilme durumları ise şöyledir;

Nisab	**Vacip Olan Miktar**
40-120 arası	1 koyun
121-200 arası	2 koyun
201-399 arası	3 koyun
400-449 arası	4 koyun
500-599 arası	5 koyun

599'dan sonraki her 100 koyunda bir koyun ilave edilerek zekâtı hesaplanmaktadır.

Yukarıda zikredilen hayvanların dışında kalan ve et ve sütünden yararlanma maksadı dışında ticarî bir maksada yönelik beslenenlerden alınacak miktar 1/40'tır. Gerçi aynı durum, yukarıda sayılan hayvanları ticaret maksatlı besleyen kişiler için de söz konusudur. İpek böceği, bal, yu-

murta gibi ürünler de aynı kapsamda ticarî emtia olarak kabul görmekte ve %2.5 oranında zekâtlarının verilmesi gerekmektedir.

c. Menkul Kıymetler

Ticarî maksat dışında süs eşyası olarak bilhassa kadınların kullandıkları ziynet eşyaları için zekâtı gerektirecek nisap, altında 85, gümüşte ise 595 gramdır ve bu miktar altın ve gümüşü olan kimse %2.5 nispetinde zekât vermekle yükümlüdür. Nakit yerine kullanılıp istenildiğinde paraya çevrilebilen hisse senedi, bono, çek ve senet gibi değerlerin zekâtı da ticaret eşyası statüsünde 1/40 oranında zekâta tabidir.

İhtiyaç fazlası süs eşyaları, koleksiyon ve değerli taşlardan da zekât verilmesi genel olarak benimsenmektedir.

İhtiyaç fazlası arabayla kişinin statüsünün üstündeki pahalı bineklerden de zekât alınması gerektiği ağırlıklı olarak ifade edilmektedir.

d. Gayr-i Menkuller

İnsanın aslî ihtiyacı dışındaki ev, arsa ve iş yeri gibi gayr-i menkullerden de zekât vermesi gerekmektedir. Arsanın, ziraat maksatlı kullanılması durumunda, verilen emeğe göre 1/10 veya 1/20 oranında 'öşür' denilen bir zekât söz konusudur. Bu durumda tarlanın kendi değerinden değil, elde edilen mahsulden zekât alınmış olur. Ancak, ticari gayeyle tutulan gayri menkullerdeki hüküm, yine ticari malların zekâtıyla aynıdır.

Fabrika gibi üretime yönelik yatırımlarla, kira getirisi olan gayr-i menkulün zekâtında, elde edilen gelirden mi yoksa mülkün kıymetlerinden mi zekât verileceği konusu kısmen tartışmalıdır. Ağırlıklı görüş, maslahat prensiplerine göre zatî değerlerinden verilmesi istikametindedir. Aynı şekilde alınacak oranlarda da farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazı İslâm âlimleri, kira gelirlerini öşüre benzeterek 1/10 veya 1/20 oranında zekât alınmasının gerekliliğini ileri sürerken diğer bir kısmı ticarî eşya statüsünde 1/40 ölçüsünün geçerliliğini savunmaktadırlar.

e. Madenler

Geçmiş dönemlerde yer altına gömülerek saklanmış kıymetli eşya manasına 'kenz' ve toprak altındaki zenginliklerin tamamını ifade eden

'rikaz' olarak her türlü değerden de zekât alınması gerekmektedir. Altın, gümüş, yakut, zümrüt, mermer, kireç, petrol ve doğalgaz gibi her türlü yeraltı zenginliklerinden alınacak zekâtın oranı 1/5, bir başka ifadeyle % 20'dir.

f. Zirâî Mahsuller

Zirai mahsullerde iki türlü uygulama mevcuttur: şayet sulama, ilaçlama ve benzeri bir emek sarf edilerek bir tarım yapılıyorsa 1/20, ekimi yapıldıktan sonra herhangi bir emek sarf edilmeden kendi tabiîliği içinde ürün alınıyorsa 1/10 nispetinde zekât alınması gerekmektedir ki, onda bir anlamında bunun genel adı, 'öşür'dür.

Bunlardan başka sosyal hayatı canlandıracak mükellefiyetler de söz konusudur. Bunların bazıları zorunlu sayılırken diğer bir kısmı isteğe bağlı kabul edilmiş ve zenginlerin vermeleri teşvik edilmiştir. Buna göre, fıtır sadakası, kurban, akika ve velime gibi faaliyetler yanında vakıf müessesesi, adaklar ve her türlü nafile sadakalar, yoksulun durumunu iyileştirme adına sosyal hayatta İslâm'ın ön gördüğü potansiyeller olarak değerlendirilebilir.

Sadakalarla ilgili beyanların Kur'ân'da, herhangi bir kayıtla sınırlandırılmadan şümullü lafızlarla umumiyet arz etmesi, aynı zamanda sadakada sınırlama konulmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Mesela 'İnfak ettiğiniz her şeyin, mutlaka O, arkasını getirir',[487] 'Hayır adına infak ettiğiniz her şey, karşılık olarak mutlaka size dönecektir ve siz, asla zulme maruz bırakılmazsınız'[488] ve 'Hayır adına infak ettiğiniz her şeyi Allah bilmektedir'[489] mealindeki ayetler, hemen ilk akla gelenlerdir.

Konuyla ilgili Peygamber Efendimizin de yüzlerce beyanı vardır[490] ve bütün bunların her biri, fakirin gözetilip kollanmasına yönelik teşvik edici ifadelerdir.

---

[487] Sebe' 34/39

[488] Bakara,2/272

[489] Bakara,2/273

[490] Misal olması bakımından bkz. Buharî, İlim, 15; Zekât, 5, 10; Edeb, 34; Müslim, Zekât, 66-68.

Fıtır Sadakası

Fıtır, “yaradılış, hilkat, orucu açmak “manalarına gelmektedir. Türkçe’de fıtır sadakasına “fitre” denmektedir. Fıtır sadakası; Ramazan Bayramı’na kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında nisap miktarı mala sahip olan Müslümanların kendileri ve velâyetleri altındaki kimseler için yerine getirmekle yükümlü oldukları malî bir ibadettir.

Fıtır sadakası vermek Hanefîlere göre vacib, diğer mezheplere göre ise farzdır. Fıtır sadakasına “baş zekâtı” da denmektedir. Bu şekilde denmesinin sebebi onun şahsa bağlı, şahıs başına konmuş malî bir mükellefiyet olmasındandır. Teknik ifadesiyle fıtır sadakasının vacip olmasının sebebi, baş yani şahsın Ramazan Bayramı’nın birinci gününe kavuşmasıdır.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) birçok hadisi şeriflerinde sadakayı fıtır verilmesini emretmiştir.

Abdullah b. Ömer’den rivayet edilen bir hadis-i şerif şöyledir: “Allah Resûlü, fıtır sadakasını köle, erkek, kadın, küçük ve büyüklerin üzerine 1 sâ’ (ölçek) hurma ve 1 sâ’ arpa olmak üzere takdir etmiş ve insanlar bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretmiştir.”[491]

Bu konuda Ebu Saîd el-Hudrî’den gelen bir rivayet de şöyledir: “Biz Peygamber Efendimiz döneminde fitreyi yiyecek maddelerinden 1 sâ’ olarak verirdik. O zaman bizim yiyeceğimiz arpa, kuru üzüm, hurma ve keş (yağı alınmış peynir) idi.”[492]

Başka bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Vekaletiniz altındaki kimselerin fıtır sadakasını verin.”[493]

Fıtır Sadakası, Cenab-ı Allah’ın kişiye ve velayeti altındaki kimselere lütfettiği hayat ve vücud nimetine karşı bir şükran olmak üzere dindeki yerini almış bir ibadettir. Nitekim fıtır sadakasının vacip olması için oruç tutmak şart değildir. Oruç tutamayan veya tutmayanlara da fıtır sadakası vermek vaciptir.

Fıtır Sadakası, o yılın oruç ibadetini eda edebilen Müslümanların böyle bir ibadeti yapmaya muktedir kıldığı için Yüce Allah’a bir şükür manası da taşır.

---

491 Buharî, Zekat, 76; Müslim, Zekat, 12.

492 Buharî, Zekat, 74

493 İbn-i Mülakkin, Hülasatü’l-Bedri’l-Münîr, 1/314; Beyhaki, Sünen-i Kübra, 4/161

Aynı zamanda Hadis-i Şerîfte bildirildiği üzere fıtır sadakası, oruç tutan Müslümanın oruçluya yakışmayan davranışlarla zedelenen ibadetinin eksikliklerini tamamlar. Yoksulların bayram sevincine katılmalarını sağlar.[494]

Ayrıca fıtır sadakası verilmesinin orucun kabul edilmesine, felaha ermeye, sekeratü'l mevtten (ölüm anındaki ızdırap) ve kabir azabından halas olmaya vesile olduğu da söylenilmiştir.

Fıtır sadakası zekâttan çok daha geniş bir dairede mükellefler tarafından yerine getirilir. Böylece imkanı olan herkes Allah yolunda bir şeyler vermenin hazzını tatmakta ve toplumdaki muhtaç insanların durumlarını daha yakından görmekte ve anlamaktadır. Diğer taraftan fakir kimselere de onurları korunarak, isteme mecburiyetinde bırakılmadan yardım eli uzatılmış olmaktadır. Böylelikle aynı toplumda yaşayan fertler arasında kardeşlik, dostluk köprülerinden biri daha hem kurulmakta hem de işlerlik kazanmaktadır.

a. Fıtır Sadakasıyla Mükellefiyetin Şartları

Fıtır sadakasıyla mükellef olmanın şartları şunlardır:

Müslüman olmak: Fıtır sadakasının vacib olması için mükellefin Müslüman olması gerekir. Ancak Şafiî mezhebine göre gayri Müslim bir kimsenin bakmakla mükellef olduğu Müslüman yakınının fitresini ödemesi gerekir.

Nisap miktarı mala sahip olmak: Fıtır sadakası ile mükellef olmak için zekâtta olduğu gibi havayic-i asliyeden (temel ihtiyaçlar) başka nisap miktarı mala yani 85 gram altın veya 595 gram gümüş kıymetine denk mala sahip olmaktır. Zekâttan farklı olarak, fıtır sadakasının vacip olması için sahip olunan malın nâmi (artıcı) özellikte olması ve üzerinden bir yıl geçme şartı yoktur. Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre fıtır sadakası ile mükellef olmak için nisap miktarı mala sahip olmak şart değildir. Temel ihtiyaçlarının yanı sıra Bayram günü ve gecesine yetecek kadar azığa sahip olan her Müslüman fitre ile yükümlüdür. Fıtır sadakası ile mükellef olan bir kimse sahip olduğu malı kaybetse veya bu mal nisap miktarından aşağıya düşse fitre yükümlülüğü kalkmaz. Fakat fitre borcu olan bir

---

[494] Ebu Davut, Zekat, 17; Müsned, 2/277.

mükellef ölürse, bu borcun terikesinden alınıp ödenmesi gerekmez. Bununla birlikte ölen kimsenin varisleri kendiliklerinden öderlerse iyi olur.

Ehliyet: Fıtır sadakası ile mükellef olmak için âkıl, bâliğ olmak şart değildir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre, nisap miktarı mala sahip olan küçüğün ve akıl hastasının malından da fıtır sadakası verilmesi gerekir. Babası, zengin çocuğun malından fıtır sadakasını verir.

Velayet ve bakmakla yükümlülük. Bir kimsenin kendi dışındaki kimselerin fıtır sadakası ile mükellef olması için, bunların kendi velayeti altında ve bakmakla mükellef olduğu kimselerden olmaları gerekir. Fıtır sadakası ile mükellef olacak kadar mal varlığına sahip bulunan bir Müslüman, velayeti altında bulunan ve fıtır sadakası ile yükümlü olacak kadar malî imkanı olmayan çocukların, akıl hastalarının ve aklî dengesini kaybetmiş kimselerin de fitresini ödemekle yükümlüdür. Vefat eden oğulun çocuklarının fitrelerinin ödenmesi gerekir. Bununla birlikte bir kimse bakımını üstlendiği kişiler de olsa, anne-babası, büyük çocukları, karısı, kardeşleri ve diğer yakınları için fitre ödemekle mükellef değildir. Çünkü bu sayılanlar onun velayetinde değillerdir; ama onların fıtır sadakalarını da bir mükellefiyet olmamakla birlikte verebilir. Hanefîlerin dışındaki âlimlere göre, kendisine fitre vacip olan kimse-imkanı varsa- Müslüman ve bakmakla mükellef olduğu (anne-baba gibi) akrabası, hanımı içinde fıtır sadakası vermekle mükelleftir.

Vakit: Hanefî mezhebine göre fıtır sadakası Ramazan Bayramının 1. günü fecri sâninin doğuşu ile yani tan yerinin ağarması ile vacip olur. Çünkü bu sadaka bayrama (sadaka-i fıtır) izafe edilmiş, ona ait kılınmıştır. Buna göre Ramazan bayramının birinci günü fecirden önce ölene, fakir düşene fıtır sadakası gerekmez. Fecirden önce doğan veya Müslüman olan kimsenin ise fıtır sadakasının verilmesi gerekir.

Fecirden sonra dünyaya gelen çocuğa, Müslüman olan kimseye fıtır sadakası gerekmez. Diğer mezheplere göre ise fıtır sadakası Ramazan'ın son günü güneşin batması ile vacip olduğundan gerekir.

b. Fıtır Sadakasının Ödenme Vakti

Fıtır sadakası Ramazan ayının girmesinden itibaren ödenebilir. Âlimler, Peygamber Efendimizin (s.a.s) hadislerinde ifade edilen yoksulla-

rın ihtiyaçlarının karşılanması amacına uygun olarak fitrenin bayramdan bir-iki gün önce ödenmesini teşvik etmişlerdir.

Fitrenin bayramın birinci gününden sonraya bırakılması uygun değildir. Bununla birlikte bayramdan sonraya kalması durumunda fitre mükellefiyeti devam eder ve ilk fırsatta ödenmesi gerekir.

Şafiî mezhebine göre, fitreyi bayram gününden sonraya özürsüz olarak geciktirmek haramdır.

c. Fıtır Sadakasının Ödenme Miktarı

Daha önce geçtiği üzere fıtır sadakası ile ilgili hadis-i şeriflerde Allah Resûlü zamanında bu malî ibadetin hurma, arpa, kuru üzüm gibi o dönemin en çok kullanılan gıda maddelerinden 1 sâ' (3.350 kg.lık bir ölçek) ödendiği bildirilmektedir. Ayrıca Hülefay-ı Râşidin'in de içinde bulunduğu sahabe efendilerimizin uygulamasına göre buğdaydan 1/2 sâ' sadakayı fıtır verildiği rivayet edilmektedir.

Fıtır sadakası ile ilgili bu rivayetleri değerlendiren fıkıh âlimleri, fıtır sadakasının cins ve miktarını şöyle tesbit etmişlerdir:

Hanefî mezhebine göre fıtır sadakası buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm olmak üzere dört çeşit gıda maddesinden verilir. Buğdaydan -ki buna buğday unu ve kavut da dahildir- yarım sâ', diğerlerinden 1 sâ' fitre verilir.

Şafiî mezhebine göre fitre her çeşit hububattan, hurma ve kuru üzümden 1 sâ' olarak verilir. Ancak fitre ülkede veya mükellefin bulunduğu bölgede en çok tüketilen gıda maddelerinden biriyle ödenmelidir.

Klâsik fıkıh kaynaklarındaki bilgi ve ölçüler böyledir. Ancak, Peygamber Efendimiz dönemindeki uygulamalara dikkatlice bakıldığında ve fıtır sadakasının mahiyeti ve gayesi göz önünde bulundurulduğunda, genelde 1 sâ' olarak verilen fitrenin bir fakirin bir günlük yiyeceği olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca konu ile ilgili rivayetler, o dönemde fıtır sadakası olarak verilen gıda maddelerinin toplumun temel tüketim maddeleri olduğunu ve miktarlar arasında da denkliğin bulunduğunu göstermektedir.

Bu itibarla fitre ile, bir fakirin içinde yaşadığı toplumun hayat standardına göre bir günlük (sabah-akşam) yiyeceğinin karşılanması hedeflenmiş olmalıdır. Dolayısıyla günümüzde fitrenin arpa, buğday, üzüm, hurma gibi gıda maddelerinden biriyle ve verilen ölçülere (1 sâ' veya 1/2 sâ') göre ödenmesinin yeterli olmayacağı söylenebilir. Bu ve benzeri mülahazalardan hareketle günümüz İslam alimleri, fıtır sadakasının tesbiti konusunda iki ölçüden birinin esas alınması gerektiği görüşündedir:

* Buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmanın 1'er sâ'ının para cinsinden ortalamasının alınması. Bu uygulama ile, Ramazan ayında bu zikredilen gıda maddelerinin çeşitli kalitelerine göre belirlenmiş birbirinden çok farklı birçok rakamın ortaya çıkması ve Müslümanların bu durum karşısında tereddüde düşmesi önlenmiş olacaktır.

* Fitre miktarı olarak, bir şahsın bir günlük normal yiyeceğini sağlayacak miktarın ölçü alınması. Bu miktarın hadislerde bildirilen gıda maddelerinin en ucuzunun bedelinden daha düşük olmaması gerekir.

Netice itibarıyla fitrenin bir kimsenin günlük (sabah-akşam) normal yiyeceğini karşılayacak miktarın ölçü alınarak verilmesi en isabetli olanıdır. Bunu da yaparken fitre verilecek fakirin hayat standartlarına göre bir günlük gıda ihtiyacı değil, fitre veren kimsenin bir günlük gıda tüketim ortalamasının ölçü alınması, fitrenin mana ve gayesine daha uygundur. Kur'an-ı Kerîm'de yemin kefareti ile ilgili olarak "Âilenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek" (Maide suresi, 5/89) buyrulması böyle bir yaklaşımı desteklemektedir.

Ayrıca hadislerde fitre ölçüsü olarak tesbit edilen ve fıkıh kitaplarında ölçü alınan miktarlar asgarî sınırlardır. Bu konudaki Peygamber Efendimizin emir ve tavsiyeleri, fakirlerin böyle günde el avuç açmaktan kurtarılması, onların da doyurulup bayram sevincine iştirak ettirilmesi yönündedir.[495] Fitre verecek kimse, kendi ekonomik durumuna ve hayat standartlarına göre fakirin en az bir günlük yiyecek-içecek ihtiyacını karşılayacak bir parayı fitre olarak tespit edip vermelidir. Bu da şöyle yapılabilir: bir aylık mutfak masrafı otuz güne, sonra aile fertlerinin sayısına bölünür. Çıkan rakam kişinin bir günlük yiyecek masrafını gösterir. Bu ra-

---

[495] Beyhakî, Sünen-i Kübra, 4/175

kam ölçü alınarak fitre verilebilir. İmkanı olan Müslümanların daha fazla vermesi iyidir.

İşin doğrusunu Allah bilir.

d. Fıtır Sadakasını Ödeme Şekli

Fıtır sadakası bir ibadettir. İbadetlerde de niyet şarttır. Bu itibarla fitre verirken niyet etmek gerekir. Fitre verilirken niyet edildiği gibi, verilecek miktar önceden ayrılırken de niyet edilebilir. Niyet, fitreyi Allah rızası için verdiğine kalbin kastetmesidir. Kalbin kastı asıl olmakla birlikte dil ile de söylenebilir. Veren şahıs Allah'ın kendisine fakire, fukaraya, talebeye verilmek üzere emanet olarak verdiği malı, sahiplerine tevzi ediyor gibi vermelidir.

Fitreyi verirken "bu fitredir" demeye gerek yoktur.

Fakirin her türlü ihtiyacını karşılamasına yardımcı olması açısından fitrenin para olarak verilmesi daha iyidir. Bununla birlikte ihtiyaç durumuna göre zikredilen gıda maddelerinden de verilebilir.

Fitrenin "temlik" suretiyle yani bizzat şahsın eline mülk olarak verilmesi gerekir. Dolayısıyla fitre ile mükellef olan bir kimsenin, bir fakirden alacağına mahsup ederek ona fitre vermesi geçerli olmaz.

e. Fitre Verilebilecek Kimseler

Fıtır sadakasının sarf edileceği yerler ile zekâtın verildiği yerler aynıdır. Bu itibarla zekât verilemeyen kimselere fitre de verilmez.

Kendilerine fitre verilemeyecek kimseler şunlardır: dinen zengin sayılanlar (artıcı nitelikte olsun olmasın nisap miktarı mala sahip olanlar), fitre veren şahsın hanımı, usülü (anne-babası, dede ve nineleri), fürû (çocukları ve torunları), bakmakla yükümlü olduğu yakınları.

Fitre veren şahıs, bulunduğu yerdeki fakirlere, uzakta otursalar da akrabalarına, iyi ahlâk sahibi fakirlere ve talebelere öncelik vermelidir.

Bir kimse fitresini bir fakire verebileceği gibi birkaç fakire de dağıtabilir. Fakat verilen şahsın ihtiyacının karşılanması açısından bir kişiye verilmesi daha iyidir.

Ayrıca birçok kişi fitrelerini bir kimseye verebilirler.

HAC

Haccın Tarifi ve Önemi

Hac; kasdetme ve yönelme mânâlarına gelir. Ancak onu, mutlak kasd ve mücerret yöneliş mânâlarına hamletmek de doğru değildir. Hac, hususî bir zaman diliminde, hususî bir kısım yerleri, yine bir kısım hususî usullerle ziyaret etmeğe denir ki; senenin belli günlerinde, hac niyetiyle ihrama girip, Arafat'ta vakfede bulunmak ve Kâbe'yi tavaf etmekten ibaret sayılmıştır. İhram haccın şartı, vakfe ve tavaf ise onun rükünleridir.

Hac'da yapılan ibadetlere genel bir ifade ile "Menasik" denir. Bu ibadeti eda edenlere de "hacı" denir.

İslâmiyet'in beş temel esasından biri olan hac, hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Hacc'ın farz olduğu Kur'ân-ı Kerim ve sünnette bildirilmiştir; bu hüküm konusunda Müslümanlar görüş birliği (icma) içerisindedirler.

Kur'ân-ı Kerim'de "Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır." (Ali İmran 3/97) buyrulmuştur.

Peygamber Efendimiz (Aleyhissalatü vesselâm) da bir hadis-i şeriflerinde "Şüphesiz Allah size haccı farz kıldı, haccı ifa ediniz."[496] buyurmuştur.

Bir başka hadislerinde ise; "İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar; Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (Aleyhissalatü vesselâm) Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmektir." buyurarak haccı İslâm'ın beş temel esasından biri olarak tesbit buyurmuş ve bizatihi uygulamalı olarak nasıl yapılacağını da göstermişlerdir.

---

[496] Müslim, Hac 412; Nesai, Menasik,1

Peygamber Efendimiz (Aleyhissalatü vesselâm) haccın farz kılındığını ashabı kirama tebliğ edince, içlerinden birisi; "Her yıl mı?" diye sormuş, Efendimiz sükût etmiştir. Bu soru 3 defa tekrar edilince ; "Eğer evet deseydim, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezdiniz." buyurmuştur.[497]

Bu hadisin İbn Abbas (r.a.) yoluyla rivayetinin sonunda şu ilave yer alır. "Kim birden fazla hac yaparsa bu nafile olur."[498]

Erkek olsun, kadın olsun; şartlarını taşıyan, yani sağlık ve servet yönünden haccetme imkânına sahip olan her Müslüman'ın ömründe bir defa hacca gitmesi farzdır; hac ibadeti, imkân elde edilince, geciktirilmeden yerine getirilmesi gerekir. Ömründe bir defa hac yapmış olan her Müslüman bu farzı yerine getirmiş sayılır.

Haccın geciktirilmeden ifasına, hacla ilgili ayetlerin delalet etmesiyle birlikte şu hadisler de bu noktaya vurgu yapmaktadır: "Hacca gitmekte acele ediniz, çünkü sizden biriniz ölümün kendisine ne zaman geleceğini bilemezsiniz."[499]

Hac ibadeti bilindiği şekliyle Hz. İbrahim'e (aleyhisselâm) kadar dayanan bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerim, Hac suresindeki 22/27 –28. ayetleriyle Hz. İbrahim'in haccından, insanları hacca çağırmasından, Kabe'nin ve Hac menasikinin tarihçesinden bahsetmektedir.

Haccın Fazileti

Haccın ferdi ve içtimai pek çok faydaları vardır. Başlıcaları şunlardır: Hac, ferdin günahlarının bağışlanmasını, kalbinin günahlardan arınmasını sağlar. Hazreti Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz bir hadislerinde: "Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan sakınır ve günahlara sapmazsa, annesinden doğduğu günkü gibi günahlardan arınmış olarak döner." buyurur.[500]Bir diğer hadislerinde "Makbul haccın karşılığı cennetten başkası değildir." "Umre de, diğer bir umre ile arasında işlenen günahları siler."[501] buyurur.

---

[497] Müslim, Hac, 412; Nesai, Menasik, 1

[498] İbn Hanbel, II, 508; Nesai, Menasik, 1

[499] Ebu Davud, Menasik,5; İbn Mace, Menasik, 1

[500] Buharî; Hac, 4

[501] Müslim, Hac, 437; Nesai, Menasik,3-5

“Amellerin hangisi daha faziletlidir?” şeklindeki bir soruya Peygamber Efendimiz: “Allah’a ve Resulü’ne iman” şeklinde cevap vermiş, “Sonra hangisi?” diye sorulunca: “Allah yolunda cihat” buyurmuş, “Daha sonra hangisi?” denince, “Makbul hac” diye cevap vermiştir.[502]

Hacceden mü’minlerin Allah katında değerleri çok yüksektir. Peygamber Efendimiz; “Haccedenler ve umre yapanlar Allah’ın misafirleridir, dua ederlerse Allah dualarını kabul eder, bağışlanma dilerlerse onları bağışlar.” buyurarak[503] bu gerçeği ifade etmektedir.

Bir başka hadislerinde de: “Hac ve Umre’yi ard arda yapınız. Çünkü hac ve umre, körüğün, demir, altın ve gümüşün pasını giderdiği gibi fakirliği (yapılacak ticaret sebebiyle) ve günahları yok eder.”[504] buyurmak suretiyle haccın insanı günahlardan arındırmasıyla birlikte fakirlikten de kurtulmasına vesile olacağını müjdelemektedir.

Haccın Hikmetleri

Hac ve umre, kutsal mabed Kabe’nin her yıl ibadetle ihya edilmesine ve şenlendirilmesine vesile olur.

Hac, insan nefsini günahlardan temizler, arı duru hale getirir, onu ihlâsla donatır, yeni bir hayatın kapılarını aralar; insanın manevîyatını güçlendirir, ilahî rahmet ve affa dair duyduğu güveni sağlamlaştırır.

Hac imanı güçlendirir, kuvvetlendirir. Allah’a verilen sözün yenilenmesine yardım eder. Kolay kolay dönülmeyen nasuh tevbesine götürür. Nefsi tertemiz hale getirerek duyguları inceltir ve sanki onu kanatlandırır.

Hac mü’mine, İslâm’ın muhteşem geçmişini hatırlatır. Güzel ahlâkıyla ve faaliyetleriyle dünyayı aydınlatan Peygamber Efendimiz (aleyhissalatü vesselâm) ve güzide ashabının ve onlara en güzel şekilde tâbi olan kutlu insanların yaptığı fedakârlıkları ve kahramanlıkları hatırlatır.

Öte yandan hac, zorluklarıyla insanı sabra ve tahammüle alıştırır, disiplin ve emirlere uyma şuuru kazanmasına vesile olur.

---

502 Buharî, Hac, 4, Nesai, Menasik, 4

503 İbni Mace, Menasik, 5

504 Tirmizi; Hac, 2; Nesai, Menasik, 6

Hac ibadeti vesilesi ile kul, Rabbi'ne daha iyi şükreder, Rabbi'nin kendisine verdiği mal, sağlık ve afiyet nimetlerine daha içten şükretme yolunu bulur.

Sosyal hikmetleri yönüyle hac; renk, dil, ırk, ülke, kültür, makam ve mevki farkı gözetmeksizin aynı amaç ve gayeleri taşıyan milyonlarca Müslüman'ı bir araya getirerek Müslümanlar arasındaki eşitlik ve kardeşliğin çok canlı bir tablosunu oluşturmaya vesile olur. Zenginiyle, fakiriyle, güçlüsü ve güçsüzüyle bütün hacılar aynı kıyafetler içinde, aynı kurallara uyarak, aynı güçlüklere katlanarak, aynı şartlarda hareket ederek fiziki bir eşitlik ve kardeşlik eğitiminden geçerler.

Büyük servetlere sahip bir zenginle, geçimini zor temin eden bir mü'mine aynı kıyafet (ihram) içinde Arafat'ta beraberce el açıp dua ettiren ve Kabe'nin etrafında yan yana tavaf ettiren hac ibadeti, insanlara makam, mevki, servet ve zenginlikle gururlanmamayı, diğer Müslümanlarla tanışıp kaynaşmayı öğretir.

Hac ibadeti Müslümanlarda ömür boyu silinmeyecek derin hatıralar bırakır.

Hac sayesinde dünyanın değişik yerlerinden gelen Müslümanlar arasında güzel etkileşimler meydana gelir.

Hac yapan Müslüman; sabır, tahammül, sıkıntılara katlanma, yardımlaşma, dayanışma ve belli kurallara adapte olabilme gibi güzel hasletlerini geliştirir.

Hac, ziyaretçilerini alır on dört asır öncesine götürür. Hayalen Nebiler Nebisi ile buluşturur, o mekânlarda verilen o büyük mücadeleleri onlara hatırlatır.

Hac insana, ahirete ait bir manzara yaşatır. Dünyada misafir olduğu hakikatini ona gösterir.

Hac

Hac; kasdetme ve yönelme mânâlarına gelir. Ancak onu, mutlak kasd ve mücerret yöneliş mânâlarına hamletmek de doğru değildir. Hac, hususî bir zaman diliminde, hususî bir kısım yerleri, yine bir kısım hususî usullerle ziyaret etmeğe denir ki; senenin belli günlerinde, hac niyetiyle ihrama girip, Arafat'ta vakfede bulunmak ve Kâbe'yi tavaf etmekten ibaret sayılmıştır. İhram haccın şartı, vakfe ve tavaf ise onun rükünleridir.

Her sene, dünyanın dört bir yanından yüz binlerce insan, "Beytullah"a teveccüh edip, mübârek bir zaman dilimi içinde, Sahib-i Şeriat tarafından belirlenmiş bazı mekânları.. hususî bir kısım usullerle ziyaret eder.. vazifelerini yerine getirir ve günahlarından arınırlar -ki böyle bir vazife "Ona varmaya gücü yeten kimsenin Kâbe'yi tavaf etmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır"- fermânıyla, İslâm'ın beş esasından biri olarak gücü yeten herkese farz kılınmıştır.

Hac, Müslümanlar arasında içtimâî birliği tesis ve tecelli ettiren öyle büyük ve öyle şümullü bir İslâm şiârıdır ki, onun enginlik ve vüs'atini, küre-i arz üzerinde bir başka mekân ve bir başka cemaatte bulup göstermek mümkün değildir. Kâbe, o derin mânâ ve kudsiyetiyle, tâ Hz. Âdem ve onun yaratılışından önceki zamanlara gidip dayanan.. ve daha sonra Hz. İbrâhim'le bilmem kaçıncı kez ortaya çıkarılıp îmar edilen, millet-i İbrâhimiye ile irtibatlı, Hakikat-ı Ahmediye'nin amânın bağrında eşi, Nûr-u Muhammedî aleyhisselâmın dölyatağı ve bütün semâvî dinlerin kıblegâhı, eşşiz öyle bir tevhid ocağıdır ki, bu hususiyetleriyle ona denk, Allah evi denebilecek ikinci bir bina yoktur.

Her yıl, yüz binlerce insan, Allah'a karşı kulluk sorumluluklarını yerine getirmek için, Hakk'a en yakın olacakları bir zaman diliminde, bir zirve mekânda, edâ edecekleri ibadetlerin menfezleriyle duygularını, düşüncelerini soluklar.. ahd u peymanlarını yeniler.. günahlarından arınır.. birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlar ve

hatırlatır.. içtimâî, iktisâdî, idârî ve siyâsî işlerini, her yanıyla Hakk'a kulluğu çağrıştıran bir ibadet zemininde, kalplerin rikkati, duyguların enginliği ve İslâm şuurunun med vaktinde, bir kere daha gözden geçirip pekiştirir; sonra da yepyeni bir güç, yepyeni bir azim, yepyeni bir şevkle ülkelerine dönerler.

Hepimiz hacca, biraz da, ruh ve duygularımızın kirlenmiş olması mülâhazasıyla gider ve o güne kadar tanımadığımız farklı bir kapıdan, ayrı bir mânâ âlemine açılıyor gibi yola revân olur ve geçeceğimiz yollara sıralanmış şeâiri bir bir görür, duyar, enginliklerine iner.. ve ulu dağların mehâbeti içinde gözümüzü, gönlümüzü dolduran bunca İslâm alâmeti karşısında, daha yolda iken Kâbe ve haccetme ruhunun perde perde sıcak ve derin esintilerini duymaya başlarız. Sonra da, gidip tâ en son noktaya ulaşıncaya kadar, otobüs kanepelerinde, tren kompartımanlarında, gemi kamaralarında, uçak koltuklarında, otel odalarında, misafir salonlarında, hatta çarşı ve pazarda hep o sımsıcak meltemlerin tesirini hissederiz. Bu vasıtalara, bu yollara ne kadar alışmış ve ne kadar kanıksamış olursak olalım; vasıtasına göre, saatler, günler ve haftalar süren bu mavi, bu rûhânî, bu âhenkli, bu vâridatlı yolculuktan bir kurbet, bir vuslat, bir güzellik, bir şiir hatta bir romantizm banyosu ala ala, ruhlarımıza, asıl kaynağından gelen gücü kazandırmış, gönüllerimizi itmi'nân arzusuyla şahlandırmış ve husûsî bir âlemin namzedi olmuş gibi kendimizi, bütün bu büyülü güzelliklere ulaştıracak sırlı bir kapının önünde sanırız. Bu Kudsi yolculuk ve yol mülâhazası, her zaman his dünyamıza öyle esbabüstü bir duyuş ve bir seziş kabiliyeti bahşeder ki; bazen neşeyle tüten, bazen murâkabe ve muhâsebe duygusuyla buruklaşan bir ruh hâletiyle, âdeta kendimizi âhiretin koridorlarında yürüyormuşçasına hep tedbirli ve temkinli hissederiz.

Kâbe; bakış zâviyesini iyi belirlemiş olanlara göre, boynu ötelere uzanmış, bir bize, bir de sonsuzluğa bakan; yer yer sevinen, zaman zaman da kederlenen için için bir hâli olduğu hissini uyarır. Binlerce ve binlerce senenin tecrübe, vakar ve ciddiyetini taşıyan

ve daha çok da bir insan yüzüne benzeteceğimiz onun dış cephesini görünce, edâsı ve endâmıyla bize bir şeyler anlatmak istediğini, harîmini açıp bize:

"Gel ey aşık ki, mahremsin
Bura mahrem makamıdır
Seni ehl-i vefa gördüm"
dediğini duyar gibi oluruz.

Kâbe; konumu itibâriyle, evimizin en mûtenâ köşesinde, en hâkim bir sedir üzerinde oturup evlatlarının, torunlarının neşelerini paylaşan, elemlerini ruhunda yaşayan bir anne görünümündedir. Bulunduğu yerden çevresini temâşâ eder; yer yer acılarla burkulur, zaman zaman da inşirahla çevresine tebessümler yağdırır. İnsan, beldelerin anasına yaslanmış bu binaların anası çevresinde dönmeye başlayınca şefkatle kucaklandığını, sevgiyle koklandığını duyar gibi olur. Tavafta hemen herkes kendini, annesinin elinden sımsıkı tutmuş koşan bir çocuk gibi hafif, güvenli ve şevkli hisseder. Evet insan, o binler ve yüz binler içinde, uhrevî düşüncelerle coşmuş onun etrafında pervaz ederken, âdeta Allah'a doğru yürüyormuşçasına şevk u tarâbla coşar ve kendinden geçer. Vücutlarının yarısından çoğu açık, urbaları omuzlarında "remeli yapıp zıplayarak yürürken her zaman telaşlı, endişeli; fakat bir o kadar da ümitli ve çelik-çavak bir yol alışın heyecanını yaşarlar. Dünya hesabına bu salınmışlık, bu rahatlık ve romantizm, mübarek evin çevresindekilere tarifi imkânsız büyülü bir derinlik, bir hayal ve bir melâl aşılar. İnsan, o uhrevî kalabalığın ukbâ buudlu görüntüsü karşısında, daha tavafa girmeden o ilâhî harîmin münzevî sükût ve şiirini duyar gibi olur. Her zaman kendini Kâbe'nin çevresinde bu dönme büyüsüne kaptıran derin ruhlar, dönerken kimbilir, ne mahrem kapıların önünden geçer.. ne bilinmez tokmaklara dokunur ve ne sihirli panjurlar aralarlar ötelere.! Öyle ki, bu eski fakat eskimemiş binanın çevresinde, her an yepyeni duygularla coşup dönerken, tahayyüllerimizde açılan menfezlerden gönüllerimize akan

vâridâta, sînelerimizde çakan ışıklara ve ruhlarımızı uçuran sırra şaşarız. Her adım atışımızda, sırlı bir kapı açılacakmış da, bizi içeriye çağıracaklarmış gibi bir hisle hareket eder, keyfiyetini bilemediğimiz bir zevke doğru kaydığımızı sanır ve kalbimizin heyecanla attığını hissederiz. O esnâda bulunduğumuz yerden, Kâbe'nin gönüllerimize sinmiş olanca büyüklüğünün, derinliğinin, büyüsünün canlanıp, köpürdüğünü tepeden tırnağa her yanımızda duyar ve ürpeririz.

Bu mülâhazaları bazen, bir kısım gerçek sebeplere dayandırarak izah etmek mümkün olsa da, çok defa kriterlerimizi, takdirlerimizi aşan vâridat ve sünûhat karşısında sessiz kalırız. Zira Kâbe ve çevresi, maddî şartları ve dış aksesuarı itibâriyle bir şeyler ifade etse de, muhtevası kapalı, mânâları buğulu, üslubu da uhrevî olduğundan herkes onun anlattıklarını anlamayabilir. Oysa ki, avam-havas, cahil-âlim, genç-yetişkin herkesin mutlaka ondan anladığı ama çok defa ifade edemediği bir sürü şey vardır.

Kâbe, hepimizde ürperti hâsıl eden mehip dağ ve tepeler arasında daha çok filizlenmiş bir nilüfere benzemesinin yanında, içinde varlığın esrârını taşıyan bir sır fanusu, Sidretü'l-Müntehâ'nın izdüşümü veya göklerötesi âlemlerin üsâresinden meydana gelmiş bir kristâl gibidir. İnsan o sır fanusunun çevresinde şuuruyla döndüğü sürece, akıp dışarıya sızan dünya kadar gizli şeyler hissettiği gibi, zaman zaman da, Sidretü'l-Müntehâ'ya kilitli bu prizmadan göklerötesi âlemleri de temâşâ eder.

Evet, hemen herkes, onun harîmine sığınır-sığınmaz, zaten ruhlarında mevcut olan his ve düşünce enginliğinde daha bir derinleşerek Kâbe'yi, kendi varlıklarını ve Cenâb-ı Hakk'ın matmah-ı nazarı bu iki unsurun birbirleriyle münasebetlerini düşüne düşüne, içlerine açılan bir kısım sırlı kapılardan geçerek, o güne kadar tanımadıkları en mahrem dünyalara açılırlar. Elbette ki bu duyuş ve bu seziş, bu mânâ ve bu ruh ancak, sağlam bir iman, mükemmel bir İslâmî hayat ve tastamam bir ihlâs ve yakîn birleşiminden hâsıl olacaktır. Yoksa, mücerret kalıpların hissesi kalıpların çerçevesine bağlı kalacaktır.

Kâbe'deki bu derinlik ve bu zenginlik sayesinde oradaki hemen her şey, diğer zamanlarda olduğunun üstünde, hac duygusuyla renklenince, bir başka ihtişam, bir başka mehâbetle tüllenir.. tüllenir de insan onun büyüsüne kapılarak, âdeta ışıktan bir helezonla, vuslata tırmanıyor gibi döne döne yükselir ve özündeki bir cazibeyle gider Ma'buduna ulaşır. Bu noktaya ulaşan ruhun edâ ettiği tavaf namazı aynı şükür secdesi, içtiği zemzem de cennet kevseri veya vuslat şarabı olur.

Kâbe'nin çevresindeki tavafı, tasavvufî ifadesiyle, daha çok, mübarek bir duygu, bir düşünce etrafında ve kendi içimizde derinleşme hedefli bir seyahatin ifadesi sayılan "seyr fillâh"a benzetecek olursak, sa'y mahallindeki gelip-gitmeleri, halktan Hakk'a, Hakk'tan da halka urûc ve nüzûlün ünvanı olan "seyr ilallah", "seyr minallah" mânâlarıyla yorumlamak muvafık olur zannederim. Evet, Safâ-Merve arasındaki gelip-gitmelerde işte böyle bir mülâhaza ve bu mülâhazadan kaynaklanan bir derin his ve arzu tûfânı yaşanır.

İnsan mes'âda (sa'y mahalli) hep bir koşup aramanın, bir medet dileme ve imdat etmenin kültürünü, şiirini, mûsıkisini, vuslat ve "dâussıla"sını yaşar. Orada önemli bir şeyin peşine düşülmüş gibi, takipler aralıksız devam eder. Aranan şey zuhur edeceği âna kadar da gelip-gitmeler sürer durur. O yolda rastlanılan her iz ve emâre insanın heyecanını bir kat daha artırır.. ve sîneler:

"Bak şu gedânın haline
Bend olmuş zülfün teline
Parmağı aşkın balına
Bandıkça bandım bir su ver."

Gedâi

der ve Kâbe'nin çevresinde olduğu gibi hem koşar hem de içine matkaplar salarak, Beytullah'ın çevresindeki enfüsî derinleşmeye mukabil, burada, bir hatt-ı müstakîm üzerinde gelip-gitmeli, peygamberâne his

ve duygularla, başkaları için yaşama, başkaları için gülme ve ağlama, hatta başkaları uğrunda ölme cehdiyle gerilir.. Telâşlı fakat hesaplı, endişeli ama ümitli; semânın altın ışıkları altında, hac mevsiminin mavimtrak saatleri içinde; yeni bir vuslatın heyecanı ve henüz aradığını tam bulamamış olmanın tehassürüyle gelir-gider, koşar-âheste yürür, tepeye tırmanır, oradan aşağı iner ve yolda olmanın bütün kararsızlıklarıyla çırpınır durur. Bazen, mes'âda koşan insanların, daha çok bir nehrin akışına benzeyen çağıltılarına karışarak, karışıp bir koro şivesiyle hislerini dile getirerek.. bazen de hiçbir şey ve hiçbir kimse görmüyor olma ruh hâletiyle, tek başına sa'y ediyormuşçasına, gözünde Hz. Hacer'in silûeti, elinde gönül kâsesi ve dilinde:

İste peykânın gönül hecrinde, şevkim sâkin et,
Susuzum bir kez bu sahrada benim'çün âre su!
....
Bîm-i dûzah nar-ı gam salmış dil-i sûzânıma.
Var ümidim ebr-i ihsanın sepe ol nâre su

Fuzûlî

sözleri, göklerden gelip alevlerini söndürecek bir rahmet bekler.. ve ruhunu yakan kendi ateşiyle beraber, intizarın bitmeyen hasretiyle de kavrulur durur. Bazen mes'âda, ötelerden kopup gelen bir meltemin serinliği duyulsa da, genelde orada hep şevk buudlu bir hüzün, ümit ve recâ televvünlü bir aşk ızdırabı yaşanır.

Mes'âda çok defa, hakikatler hayale karışır ve çevredeki insanlar bazen sükûtun derinliğiyle, bazen de çığlık çığlık hıçkırışlarıyla, kâh mîzâna sürükleniyor gibi, kâh kevsere koşuyor gibi zevk ve tasa ikilisiyle yer yer yutkunur, zaman zaman da rahat bir nefes alır.. ve geliş-gidişlerine, iniş-çıkışlarına devam ederler. Orada saat ve dakikalar o kadar nazlıdırlar ki, mutlaka iltifat ve alâka isterler. Yoksa, hiç var olmamışlar gibi iz bırakmadan eriyip giderler.

Günler bayrama doğru kaydıkça, metaf, zemzem ve mes'â gizli bir gurbet ve hasret duygusuyla lacivertleşir.. Kâbe, bize araladığı

pencerelerin panjurlarını yavaş yavaş indirir.. ve her hadise ile fâniliğini anlayan insan, buradan göçme zamanı geldiğinde ayrılması icap ettiği gibi, bir gün mutlaka dünyadan da ayrılacağını düşünür ve kendi içine, kendi husussî dünyasına çekilerek âdeta bir rûhî inzivaya bürünür.

Ama henüz her şey bitmemiştir; Hakk'a yürüyen bu insanları bekleyen hâlâ upuzun bir yolculuk var. İnanılmaz tılsımı ve baş döndüren füsûnuyla güzergâhı kesmiş duran "Mina" onları bekliyor.. gök kapılarının gıcırtılarının duyulduğu "Arafat" onları gözlüyor.. "Müzdelife", onlara mini bir şeb-i arus yaşatmadan salıvereceğe benzemiyor.. daha ileride teslimiyetlerini soluklayıp akl-ı meâşlarını taşa tutacakları yerler gelecek ve Allah'a nefislerinin fidyelerini sunup, kendi duygu dünyalarında beraatlerinin bayramını yaşayacak; sonra da, Kâbe'de, kâbe-i kalplerine yönelerek, Hakk'tan yine Hakk'a, urûc ve nüzûllerini noktalayarak "fenâ fillâh" ve "beka billâh" tedâîlerinin ilhamlarıyla tâlihlerine tebessümler yağdıracaklar.

Postunu fedâkârlık iklimine sermiş bulunan Mina, o büyüleyen parıltılarıyla, şiirini tâ Müzdelife'nin tepelerine duyurur.. onun içine girmek ister.. hatta onu da aşarak ötelerdeki Arafat'ı selâmlar.. selâmlar ve yirmi dört saatlik misafirlerine referans verir.. ve bu bir günlük konuklarını Arafat'a emanet eder.

Bence Mina, fedâkârlıkla şefkatin, emre itaatteki inceliği kavramakla muhabbetin tüllendiği arzda semâvî bir kuşak ve sımsıcak bir kucaktır. Mina, âdeta bir teslimiyet kovanı ve bir hasbîlik yuvası gibidir. Eski hâli itibâriyle tamamen, şimdiki durumu itibâriyle de kısmen, hemen herkesin, evsiz-barksız, yurtsuz-yuvasız birkaç günlüğüne ikamet ettiği Mina, öyle sırlı bir yerdir ki, ukbâya bütün bütün kapalı olmayan her gönül, o dağlar ve vadiler arasındaki âramgâhta neler hissederler neler..! Bizler Mina'yı, her yanıyla, ruhumuzla öyle kaynaşmış ve bütünleşmiş buluruz ki; onun, âdeta kalbimizde attığını, damarlarımızda aktığını ve âsâbımızda yaşadığını duyar gibi oluruz. Öyle ki, oraya daha adım atar-atmaz, onun,

ruhumuzla kucaklaştığını, -Allah Resûlü'ne ilk kucak açılan yer olması itibâriyle de üzerinde durulabilir- bize ötelere açılan yolları işaret ettiğini ve bizi tamamladığını, hatta gelip duygu dünyamıza karıştığını hisseder ve bir ölçüde hepimiz "Mina"laşırız.

Biz Mina'da hazırlıklarımızı yapıp ruhumuzun kanatlandırılmasıyla uğraşırken, "Arafat" bir baştan bir başa gelin odaları gibi süslenir ve bağrını gelip konacak, gerilip ötelere açılacak misafirleri için tıpkı bir liman, bir meydan, bir rampa gibi hazırlar, açar.. ve ona bir dâussıla tutkusuyla koşan Hakk konuklarını beklemeye koyulur.. yeni bir imkân, yeni bir devran mülâhazasıyla coşkun Hakk konuklarını.

Arafat'ın öyle bir nûrânîliği ve orada yaşanan zamanın öyle bir derinliği vardır ki, o hazîrede bir kere bulunma bahtiyarlığına ermiş bir ruh, gayri hiçbir zaman bütün bütün mahvolmaz ve kat'iyen dünyevîler gibi ölmez. Ömrünün birkaç saatini Arafat'ta geçirmiş olanlar, bütün bir ömür boyu güller gibi açar durur ve asla solmazlar. Onun şefkatli, aşklı, şiirli dakikalar hep bir sabah güneşi gibi gönül gözlerimizde ışıldar durur.. ve her yanında açık-kapalı aşkla bilenmiş, bülbül gibi şakıyan, şakıyıp kalplerinin en mahrem noktalarında petekleşmiş bulunan imanlarını, irfanlarını, muhabbetlerini ve cezb u incizaplarını haykıran insanların çığlıkları kulaklarımızda tın tın öter ve ötelere müştak gönüllerimizi coşturur. Hem öyle bir coşturur ki, bizi, en inanılmaz, en erişilmez lezzetlere çeker.. en olgun, en doyurucu vâridatla hislerimizi şahlandırır.. ve görmüş-geçirmiş varlıkların istiğnâlarına benzer şekilde gözlerimize bir büyü çalar ve bizleri özlerimizin içindeki zenginliklerde dolaştırır.

Arafat'ta, sabahlar da gurûblar da hep derinlik soluklar ve ihtimal ki, en yüksek şâirlerin bile terennüm edemeyeceği nüktelerini kalplerimize boşaltır ve bize varlığımızın gayeleri adına neler ve neler fısıldarlar. Bence, ruhun uhrevîleşip incelmesi için insan hiç olmazsa ömründe bir kere Arafatlaşmalı, Arafat'ı yaşamalı ve Arafat'ın tulû' ve gurûbunu oksijen gibi ciğerlerine çekmelidir.

Arafat'ta insan, duânın, yakarışın, iç çekiş ve iç döküşün en ürperticilerine şâhit olur. Hele ikindi sonrasına doğru, biraz da buruksu veda havasıyla eda edilen duâlar, daha bir derinlikle tüllenir, sesler, soluklar, göklerötesi meleklerin çığlıklarını hatırlatan bir enginlik ve duruluğa ulaşır. İnsan, Arafat düzlüğünde yükselen âh u efgânı duydukça, seslerdeki uhrevîlik, ebedî saadet ümidinin hâsıl ettiği rikkat, şefkat ve recâsıyla gençleştiğini, ebedîleştiğini, büyük bir açılışa geçtiğini ve genişlediğini sanır. Hele, güneş gurûba kapanıp da, kararan ufukların her yana buğu buğu veda duyguları saldığı dakikalarda ümitlerin cisimleşip içimize aktığını, şuurlarımızın Arafat vâridâtıyla aydınlandığını ve tıpkı rüya âlemlerinde olduğu gibi, kalıplarımızdan sıyrılıp, bır kısım mânevî anlaşılmazlıklara açıldığımızı.. Arafat gibi çığlık çığlığa inlediğimizi.. batan güneşle beraber eriyip gittiğimizi.. kulaklarımıza çarpan âh u efgan gibi birer feryat hâline geldiğimizi.. kuşlar gibi hafifleyip bir tür kanatlandığımızı.. ve mâhiyet değiştirip birer mânevî varlığa inkılâp ettiğimizi sanır ve hayretler içinde, olduğumuz yerde kalakalırız.

Arafat, insanların bütün bir gün, melek mevkibleri arasında dolaşıp durduğu, otururken-kalkarken sürekli semâvîlik solukladığı, Hakk rahmetinin sağnak sağnak gönüllerimize boşaldığı ve hadiselerin hep ümit televvünlü cereyan ettiği bir rahmet yamacı ve hesap endişeli bir Arasat meydanıdır. Dünyaya ait her şeyden sıyrılmış ve soyunmuş insanlar, hesap, terazi, mîzân endişesi ve rahmet ümidiyle hep hayaletler gibi dolaşırlar onun düzlüklerinde. Affolacaklarını umar, kurtuluşa ereceklerinin hülyalarını yaşar ve bu bir tek günü, senelerin vâridâtını elde edebilecek şekilde değerlendirirler.. değerlendirirler ama, yine de bir başka yerde duâ edip yakarışa geçmeleri lâzım geldiğini de söküp kafalarından atamazlar.

Atmalarına gerek de yok, zira birkaç adım ötede bağrını açmış Müzdelife onları bekliyor. Vicdanlarımızdan, Müzdelife'nin bizi beklediği mesajını alır almaz, içinde bulunduğumuz ışıklardan ve ümitle bize tebessüm eden Arafat'tan ayrılır, rükûa nisbetle secde seviyesinde Allah'a yakın olmanın ünvanı sayılan Müzdelife'ye yürürüz.. sonsuza,

mekânsızlığa, ebediyete ve Allah'a yürüdüğümüz gibi Müzdelife'ye yürürüz. Tamamlanmaya yüz tutmuş mehtâbın, dağ-dere, vadi-yamaç her yanı aydınlatan ışıklarla cilveleştiği bir mübarek mekânda ve göklerin yere indiği, arzın semâvîleştiği duyguları içinde, kendimizi, orada, Hakk'a ulaştıran ayrı bir rıhtım, ayrı bir liman ve ayrı bir rampada buluruz. Kâbe'den beri değişmeyen halleriyle, göklerin pırıl pırıl çehresinin, hacıların simalarındaki akislerini, Allah'a yönelmiş yalvaran bu sâdık bendelerin seslerini bedenlerimizde, ruhlarımızda, gözlerimizde ve gönüllerimizde duyarak ötelerde dolaşıyor gibi öteleşir, meleklerle ve melekûtla hem olur uhrevîleşir ve kendimizi bütün bütün rahmetin enginliklerine salarız.

İbn Abbas, İnsanlığın İftihar Tablosu'nun, Arafat'ta ümmeti adına sarih olarak elde edemediği önemli bir reçete ve beraati Müzdelife'de elde ettiğini söyler. Gönlüm bu tesbitin yüzde yüz doğru olmasını ne kadar arzu ederdi..! Eğer, Hz. İbn Abbas'ın dediği gibi ise, başların secdeye varmışlığı ölçüsünde insanları Allah'a yaklaştıran Müzdelife, bir başka feryâd u figân, bir başka âh u zâr ister..

Müzdelife'nin hemen her yanında, lambalardan akseden ışıklarla, hacıların parıldayan yüzleri, buğulu bakışları ve heyecanla çarpan sîneleri, sadece gecesiyle tanıdığımız o mübarek sahaya, büyüleyen ayrı bir güzellik katar. Hele gece ilerleyince her yanı daha derin bir esrar bürür. Bir kısım kimseler ertesi günkü zor vazifeleri için dinlenirken, sabaha kadar elpençe divan duran insanlar da vardır. Sesini sînesine çekip duygularıyla tıpkı bir mızrap gibi gönlünden gönül ehline nâğmeler dinleten bu engin ruhlar kimbilir neler düşünür, neler söyler ve içlerinden neler geçirirler..! Kalp sesleri her zaman kendilerini aşan bir seviyede cereyan eder ve meleklerin soluklarıyla atbaşıdır. Kalbini dinleyen ve kalbiyle konuşan bu zamanüstü insanlar, şimdi seslendirdikleri bu gönül bestelerinin yanında, daha önce, ondan da önce, duygu mızrabıyla gönül telleri üzerinde duyurup duymaya çalıştıkları ne kadar nağme varsa, hepsini bir koro gibi birden duyar, birden dinler ve geçmişlerini bu günle beraber bir zevk zemzemesi hâlinde yudumlarlar.

Ufuklarda şafak emâreleri tüllenmeye başlayınca, bir gün önce Arafat'ta yaşanan ses-soluk, his-heyecan katlanarak bütünüyle Müzdelife'ye akar.. akar ve tan yeri bir sürü his, bir sürü iniltiye karışarak ağarır. Namaz dışı Hakk'a yönelişler, namaz içi teveccühler.. ve namazın içine akıp kunutlaşan duâlar her biri Hakk'a yakınlığın ayrı bir buudu olarak keyfiyetler üstü bir derinlikte edâ edilirler.

Bazen dört bir yanımızı saran ve bütün duygularımızı okşayan bir ipek urba gibi.. bazen ümitlerimize fer ve acılarımıza tesellibahş olan semâvî eller gibi.. bazen ocaklar gibi yanan sînelerimize su serpen birer tulumba gibi.. bazen ruhlarımıza en yüce hakikati duyurup gönüllerimize ürpertiler salan ezanlar gibi.. bazen yıkılmış, dağılmış eski dünyamızın parçalarını bir araya getirerek, özümüzden, ebediyetimizden, dünyamızdan, ukbâmızdan öyle mânâlar duyururlar ki, kendimizi yeniden keşfediyor, özümüzü daha yakından tanıyor, dünyaya farklı bir zâviyeden uyanıyor, ukbâyı da ayrı bir yakınlık, ayrı bir netlik içinde görüyor gibi oluruz.

Bu yalvarış ve yakarışlar, güneş ışınları yeni bir günün müjdesiyle ufukta belireceği âna kadar da devam eder. Güneş doğarken de, âdeta o âna kadar secdede olan başlar, bir başka yakınlığa ulaşmak için yeniden "şedd-i rihâl" eder ve yollara koyulurlar. Şimdi, önümüzde daha önce de uğrayıp ve vadi vadi selâm durup geçtiğimiz Mina var. Safvete ermiş kalplerin, düz mantığa zimam vurup ruhun eline teslim edecekleri Mina.. teslimiyete ermiş gönüllerin inkıyadlarını ortaya koyacakları Mina.. Hz. Âdem'den Hz. İbrâhim'e, ondan da insan nev'inin Şeref Yıldızı'na kadar binlerin, yüz binlerin akıl ve mantıklarını gemleyip muhâkemelerini kalple irtibatlandırdıkları Mina.. nihayet bütün bunlardan sonra, şeytanı taşlarken nefislerimizin de paylarını aldıkları, ayrıca ibadetin esası sayılan taabbüdîliğin ma'şerî vicdan tarafından temsil edildiği Mina... Ve şeytan taşlamanın yanında daha neler neler yapılır orada.. kurban, tıraş, hac esvâbından soyunma.. ve yol boyu derinleştirilen konsantrasyondan sonra tam bir metafizik gerilimle eda edilen farz tavaf bunlardan sadece birkaçı..

Hac yolcusu, evinden ayrıldığı andan itibaren, yol boyu, nefis ve enâniyeti hesabına iplik iplik çözülür; kalbî ve rûhî hayatı adına da bir dantela gibi ibrişim ibrişim örülür. Evet, insan bu ışıktan yolculuğunda en eski fakat eskimeyen, en ezelî ama taptâze gerçeklerle tanışır ve halleşir.. ve hiçbir zaman unutamayacağı edalara ulaşır. Hele, yapılan işin şuurunda olanlar için bu arzî fakat semâvî yolculuk, ihtivâ ettiği vâridât ve hâtıralarla daha bir derinleşir ve ebediyet gamzetmeye başlar.. başlar ve güya semânın renkleri, hacıların sesleri gelir hülyalarımıza dolar, ruhlarımızı sarar ve ömür boyu gönül gözlerimizde tüllenir durur.

Dünyada, Kâbe ve çevresi kadar, biraz hüzünlü de olsa, ama mutlaka füsûnlu daha câzip bir başka yer göstermek mümkün değildir. İnsan, onun harîminde her zaman efsânevî bir güzelliğe şâhit olur ve her şeyi en olgun, en tatlı bir meyve gibi koparır ve yer. Oralara yüz sürme tâlihliliğini paylaşan ruhlar, ebediyen başka bir ibadet mahalli arama vehminden kurtulurlar.. ve oraların öteler buudlu cazibesini ömürlerinin gurûbuna kadar da asla unutmazlar.[505]

Haccın Şartları

Haccın şartları üçe ayrılır:

* Haccın Vücubunun (Farz olmasının) Şartları
* Haccın Edasının Şartları
* Haccın sıhhatinin şartları.

Haccın Farz Olmasının Şartları

Bir kimseye hac ibadetinin farz olması için öncelikli olarak bu kimsenin Müslüman olması, akıllı ve bülüğ çağına ermiş bulunması, hür olması; hac yapabilmesi için bedenî ve malî imkânlarının yeterli olması gerekir ki, buna fıkıh kitaplarında, güç yetirebilme, yapabilme manasına "istitaat" denir.

Bir kimsenin hac ibadeti ile yükümlü sayılabilmesi için bunlara ilâve olarak; bu farizayı yerine getirebilecek vakte erişmiş olması da gerekir. Sa-

[505] M.Fethullah Gülen, Yeşeren Düşünceler, s.61.

yılan bütün şartları taşımasına rağmen bu ibadeti eda edebileceği hac mevsimine yetişemeden vefat eden bir kişi, hacca gitmekle yükümlü olmadan vefat etmiş sayılır.

Hac ibadeti hac aylarında yapılır. Hac ayları; Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günüdür. Bu sürenin dışındaki vakitlerde, farz hac için ihrama girilemez ve haccın rükünleri eda edilemez.

İstitaat dediğimiz hac yapabilme güç ve imkânı, hacca gidecek kimsenin gidip dönünceye kadar kendisinin ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselerin geçimlerini sosyal seviyelerine uygun olarak sağlayacak mali güce, hac için yeterli zamana ve malî imkâna sahip olması manasına gelmektedir.

İstitaat kavramı çerçevesi içinde; beden, mal ve yol emniyetini de zikredenler olmuştur. Hanefi mezhebi âlimleri ayet-i kerimede geçen "hacca gitmeye yol bulabilen, gücü yeten" ifadesinin, "bedenî malî istitaat ve yol emniyeti" unsurlarını içine aldığını ifade etmişlerdir.

Haccın farz olması için gereken şartlardan bir tanesi olmazsa hac farz olmaz ve yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olarak tahakkuk etmez.

Haccın Edasının Şartları

Kendisine hac farz olan kimsenin bu farzı bizzat eda edebilmesi için gereken şartlara "Haccın edasının şartları" denir. Bu şartlar genel hatlarıyla şunlardır:

a. Sağlıklı olmak

Hac yapmakla mükellef kişinin sıhhatinin buna elverişli olması lazımdır. Aksi halde üzerine hac farz olan bir kimsenin, fiilen haccetmeye mani bir hastalık ve sakatlığı bulunursa yerine vekil göndermesi veya bunu vasiyet etmesi gerekir.

Fiilen haccetmeye engel hastalık ve sakatlıklar genel olarak; körlük, kötürümlük, felç, iki ayağı kesik olmak, hac yolculuğuna dayanamayacak derecede hasta veya yaşlı olmaktır.

b. Yol Güvenliği

Yol güvenliğinin bulunması

c. Arızî Bir Engelin Bulunmaması

Tutukluluk veya yurt dışına çıkma yasağı gibi hacca gitmeye mani bir durumun hac mevsimine denk gelmesi halinde eda sorumluluğu gerçekleşmez.

Kadınlara mahsus şartlar;

Haccın edasıyla doğrudan ilgisi olmayan, fakat kadınlar için yalnız başına uzun yola çıkma yasağından kaynaklanan, eşi veya bir mahremi refakatinde haccetme şartı vardır. Genel görüşe göre, 90 km'den daha uzak bir yere gitmekle ilgili seferilik hükümlerinin uygulanacağı bir mesafeden hacca gidecek kadınların, yalnız başlarına hacca gitmeleri caiz görülmemiştir.

Farklı bazı değerlendirmelerde (Şafiî mezhebine göre) ise sefer mesafesinden ziyade yol güvenliği ve kadınların emniyeti esas alınmış, kadının yanında kocası veya mahremi şart koşulmamış en az üç kadın olmak üzere bir grup oluşturmaları, hatta kendini güvenlik içinde hissediyorsa bir kadının tek başına da hacca gidebilmesine cevaz verilmiştir.

Eda şartlarını taşıyan kimselerin bizatihi hacca gitmeleri, şartlardan herhangi birinin gerçekleşmemesi durumunda ise kendi yerlerine (bedel) vekil göndermeleri veya bunu vasiyet etmeleri gerekir.

Haccın Sıhhatinin Şartları

Yapılacak haccın sahih, yani geçerli olabilmesi için şu üç şartın bulunması gerekir.

* Hac yapmak niyetiyle ihrama girmek.
* Hususî (Özel) vakit.
* Hususî mekândır.

İhram

İhram sözlükte; "haram etmek, kendini mahrum bırakmak" anlamına geldiği gibi, "tazim edilmesi gereken zamana veya makama girmek ve bunlara saygı duymak" manasına da gelir.

Terim olarak ihram; "hac ya da umre yapmaya niyet eden kimsenin başka zamanlarda işlemesi mübah olan bazı fiil ve davranışları, hac veya umrenin rükünleri tamamlanıncaya kadar kendisine haram kılması demektir."

Diğer zamanlarda helâl olan bazı fiiller, ihramlı için yasak hale gelir. Kılık kıyafet, cinsel hayat ve avlanma ile ilgili olan bu yasakların ihlali; yasağın cinsine ve ihlal şekline göre değişen cezaları gerektirir. Bu cezalar kurban kesmek, sadaka vermek ve oruç tutmaktan ibarettir. İhrama girmenin gereklerinden biri olarak örtünülen havlu ve benzeri dikişsiz kıyafete de halk arasında ihram denmektedir. İhram; niyet ve telbiye ile birlikte bu örtüye bürünmekle gerçekleşir.

İhramın Rükünleri

Hanefi mezhebine göre ihramın iki rüknü vardır: Niyet ve telbiye. Bunlardan birisini terk eden kimse ihrama girmiş olmaz.

Niyet, eda edilecek haccın türüne, veya umre yapmaya karar vermektir. Niyetin yeri kalbtir. Kalben gafil olmamak şartıyla niyeti dil ile ifade etmek de müstehaptır. Şayet yapılacak hac, yapılış şekli itibarıyla Temettu haccı ise şöyle niyet edilir: "Allah'ım senin rızan için umre yapmak istiyorum, bunu bana kolaylaştır ve kabul eyle." Niyet edilip telbiye söylenince ihrama girilmiş olur.

Telbiye: Şu duayı okumaktır:

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ
لَا شَرِيكَ لَكَ

"Allah'ım emrine âmâdeyim, davetine icabet ettim geldim Allahım. Yeter ki Sen emret. Emrine itaat ederek Sana yöneldim Allah'ım, Senin ortağın yoktur. Elbette ki, hamd Sen'in, nimet Sen'in, mülk de Sen'indir. Senin şerîkin yoktur."

Telbiyeyi ihrama girerken bir kere söylemek farz, zaman zaman da sesli bir şekilde tekrar etmek ise sünnettir. Kadınlar gerek telbiyede gerekse diğer dua, zikir ve tesbihlerde seslerini fazla yükseltmezler.

İhrama Girme Zamanı

Hac ayları girmeden hac menasikinden hiçbir şey yapılamaz. Hanefi mezhebine göre, henüz hac ayları başlamadan ihrama girmek mekruh olmakla birlikte caizdir. Çünkü ihram, haccın rüknü değil sıhhat şartıdır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi şartın yerine getirilmesi için vaktin girmesi gerekmez.

Şafii mezhebinde ise ihram şart değil rükün sayıldığından hac aylarından önce, hac için ihrama girilemez. Hac aylarından önce ihrama girildiği takdirde, bu ihram umre ihramı olur. Umre yapmak için özel bir vakit olmadığından umre için her zaman ihrama girilebilir.

İhrama Girme Yerleri (Mîkatlar)

Mikat; İhrama girme yeri ve zamanı demektir. Terim olarak ise Mekke çevresinde, çeşitli bölgelerden hacca gelenlerin ihrama girecekleri özel mekânları ifade eder. Kuran'ı Kerimde Kabe'ye "el-Beytül-Haram" (Maide suresi, 5/2) çevresindeki mescide "el-Mescidü'l-Haram" (İsra 17/1) bu mescidin ve Kabe'nin içinde bulunduğu Mekke şehrine "Harem" (Kasas, 28/57; Ankebut, 29/67) demek suretiyle Kabe ve çevresindeki bölgeyi "saygı ve hürmete layık" sözüyle tavsif etmiştir. Kabe'nin çevresini kuşatan mekanlar yakından başlamak üzere "Harem", "Hill", "Âfâk" olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Hac ve umreye niyet edecek kimselerin bu bölgelere göre durumları değişiklik arz eder.

Harem Bölgesi

Mekke ile çevresinde; bitkileri kesilmemek, yeşiline dokunulmamak ve av hayvanlarına zarar vermemek, canlılarına ilişilmemek üzere sınırları Hz. Cebrail'in göstermesi ile Hz. İbrahim tarafından belirlenmiş, daha sonra Peygamber Efendimiz tarafından yenilenmiş olan emniyet ve güvenin hâkim olduğu bölgedir.

Mekke ahalisi hac için Harem sınırları içinde; umre için bu sınırların dışına yani Hill bölgesine en yakın olan Ten'im veya Arafat'a çıkarak ihrama girerler.

Hill Bölgesi

Harem bölgesi ile Mikat mahalleri arasındaki bölgedir. Bu bölgede yaşayanlar harem bölgesi sınırları dışından, bulundukları yerden ihrama girerler.

Afak Bölgesi

Harem ile Hill bölgelerinin dışındaki yerlere Afak denilir. Afak bölgesinden Mekke veya Harem bölgesine geleceklerin ihramsız geçmemeleri gereken beş nokta Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) tarafından tespit edilmiştir. Afak Bölgesinde ikamet edenlere "afâkî" tabir edilir.

Mekke-i Mükerreme'ye Veya Harem Bölgesine Gelenlerin İhramsız Geçemeyecekleri Beş Nokta Şunlardır:

Zülhuleyfe: Mekke veya Harem'e Medine yönünden gelenlerin mikatı olup, Medine'ye yaklaşık 10 km., Mekke'ye ise 450 km. mesafededir. Mekke'ye en uzak mikat bu mikattır. Peygamber Efendimiz veda haccı yapmaya niyet ettiklerinde bu mikatta ihrama girmişlerdir.

Cuhfe (Rabiğ): Mısır ve Suriye istikametinden gelen ziyaretçilerin mikatıdır. Mekke'ye yaklaşık 187 km. mesafededir.

Zatüırk: Irak yönünden gelenlerin mikatı olup 94 km. uzaklıktadır.

Yelemlem: Yemen ve Hindistan tarafından gelenlerin mikatı olup, Mekke'ye 54 km. mesafesi ile en yakın mikat olma unvanını taşımaktadır.

Karnü'l-Menazil: Necid ve Kuveyt istikametinden gelenlerin mikatıdır. Mekke'ye uzaklığı 96 km. dir.

Hava yoluyla Cidde'ye gelenlerin ise, geldikleri yöndeki mikat hizasını geçmeden uçakta ihrama girmeleri gerekir. Ancak uçakta ihrama girmeleri zor olacağından, hava limanında ihrama girmeleri daha doğru bir uygulama olsa gerektir.

Harem Bölgesine İhramsız Girmemek

Her ne maksatla olursa olsun uzaklardan gelip de doğrudan Harem bölgesine, mesela, Mekke'ye gidecek olan âfâkîlerin, mîkat sınırını geçmeden ihrama girmeleri gerekir. Âfâkî, Mekke'ye mikat sınırları dışından gelen kimse demektir. İhram, bu kutsal bölgeye saygı için vacip kılınmıştır. Bu konuda hac ve umre için gelenler ile ticaret, ziyaret veya tedavi gibi başka maksatlar için gelenler arasında fark yoktur. Bunlar hac ve umre yaptıktan sonra ihramdan çıkarlar. Herhangi bir sebeple mîkat sınırları dışında bulunan Hill ve Harem bölgeleri halkı da aynı hükme tabidir.

Şafiî mezhebinde, hac ve umre kastı olmadıkça uzaklardan gelenlerin (âfâkî) Harem bölgesine ihramsız girmeleri vacip değil, müstehaptır.

Hill bölgesi halkı hac veya umre yapmayacakları zaman, Harem bölgesine ihramsız girip çıkabilirler. Harem bölgesinde bulunan kimseler ister Mekkeli, isterse uzaklardan gelenlerden olsun, Hill bölgesine –mesela Cidde'ye- gittiklerinde, harem bölgesine ihramsız dönebilirler. Doğrudan Harem bölgesine gitme niyeti olmaksızın hil bölgesindeki herhangi bir yere mesela, Cidde'ye gidecek olan âfâkîlerin, mîkat sınırını ihramlı geçmeleri gerekmez. Bunlar, daha sonra Harem bölgesine, mesela Mekke'ye gitmek isterlerse, Hill bölgesinde oturanların hükmüne tabi olurlar. Hac veya umre kastı yoksa Harem bölgesine ihramsız girerler ve isterlerse Kabe'yi ihramsız tavaf ederler.

Medine ziyaretini hacdan önce yapmak için mîkat sınırını ihramsız geçenler, Cidde'ye indikten sonra önce Mekke'ye gitmek mecburiyetinde kalırlarsa, Cidde'de-Harem bölgesi sınırını geçmeden-ihrama girerler.

İhramın Vacipleri

* Mikat sınırlarını ihramsız geçmemek.

Mikat sınırları dışında ikamet eden Afâkîler, mikat sınırını ihramsız geçerlerse ceza (dem) yani koyun veya keçi kurban kesmeleri gerekir. Bununla birlikte, mîkatı ihrama girmeden geçen kimse, henüz hac veya umre menasikinden herhangi birine, meselâ, kudüm tavafına veya umre tavafına başlamadan mîkata dönüp orada ihrama girerse ceza düşer. Böyle bir kimsenin, ihramsız geçtiği mîkat sınırı yerine; bulunduğu yere

daha yakın bir mîkata gidip orada ihrama girmesi mümkündür. Mîkatı ihramsız geçtikten sonra, hac veya umre menasikinden birine başlanmışsa artık mîkata dönülse bile ceza düşmez.

* İhram yasaklarından sakınmak.

Haccın ruh ve manasına uygun düşmeyen hareket ve davranışlardan uzak durmaktır ki bunlar ileride ihram yasakları olarak gelecektir.

İhramın Sünnetleri

İhrama girmeden, yani niyet ve telbiyeden önce; genel temizlikle birlikte tırnakları kesmek, kasık ve koltuk altı kıllarını temizlemek, gerekiyorsa tıraş olmak, gusletmek, gusül yapılamıyorsa abdest almak, vücuduna güzel kokular sürmek, erkekler izar ve rida denilen iki parçadan ibaret olan belden aşağıya sarılan ve vücudun üst kısmını örten dikişsiz havluya sarılmak, ihram örtülerine büründükten sonra ise; kerahet vakti değil ise iki rek'at ihram namazı kılmak; birinci rek'atında Fatiha'dan sonra Kafirun suresi, ikinci rek'atında da İhlâs suresini okumak, ihramlı olduğu süre içinde her fırsatta telbiye getirmek. Hac için ihrama hac ayları başladıktan sonra girmek.

İhram Yasakları

İhram yasakları çeşitli alanlara göre şu şekilde gruplandırılabilir.

İhramlının vücudu ile ilgili yasaklar

* Saç veya sakal tıraşı olmak ve bıyıkları kesmek.
* Vücudunun herhangi bir yerindeki kılları tıraş etmek, yolmak veya koparmak. Tırnak kesmek.
* Süslenmek niyetiyle saç, sakal ve bıyıkları boyamak, yağlamak, saçlara briyantin sürmek, vücuda güzel kokular sürmek, kadınların oje ve ruj kullanması, kokulu sabun kullanmak vb.

Elbise ve Giyim Eşyası İle İlgili Yasaklar

* Giyim eşyası olarak hazırlanmış (dikilmiş veya örülmüş) şeyleri giymek, başı ve yüzü örtmek, takke ve benzeri şeylerle başı ört-

mek, başa sarık sarmak, eldiven, çorap ve topukları kapatan ayakkabı giymek yasaktır.

* Palto, pardösü gibi giysileri giymeksizin omzuna almak yasak değildir. Bele takılan kemerde, omuza asılan çantada, ayaklara giyilen üzeri ve topukları açık ayakkabı ve terlikte dikiş bulunabilir.

Giyim ile ilgili yasaklar sadece erkekler içindir. Kadınlar normal elbiselerini giyerler ihram süresince yüzlerini örtmezler.

Cinsel Konularla İlgili Yasaklar

* Cinsel ilişki ve genellikle cinsel ilişkiye götüren öpme, oynaşma, şehvetle tutma gibi davranışlar yasaktır. Şehvet duygularını harekete geçirecek fuhşiyata dair sözler söylemek de aynı şekilde yasaktır.

Harem Bölgesi İle İlgili Yasaklar

* Mekke-i Mükerreme ve çevresindeki "Harem" bölgesindeki av hayvanlarının avlanması, bitkilerin kesilmesi veya koparılması ister ihramlı ister ihramsız herkes için yasaktır.

Yapılması Günah Olan ve Başkalarının Hukukunu İlgilendiren Yasaklar

* **Füsuk:** Allah'ın emir ve yasaklarına itaatten uzaklaşıp masiyet sayılan fiilleri yapmak

* **Cidal:** Tartışmak, kavga etmek, hakarette bulunmak, kötü söz ve davranışlarla gönül kırmak, huzursuzluk çıkarmak. Umumî asayiş ve huzuru bozacak bu tür davranışlardan özellikle ihramlı iken kaçınmak gerekir.

* İster harem bölgesinde isterse dışında eti yenen veya yenmeyen her türlü kara avını avlanmak, avcıya avını göstermek, avcıya yardımcı olmak, av hayvanlarına zarar vermek yasaktır.

İhramlıya Yasak Olmayan Fiil ve Davranışlar

* Gölgelenmek, şemsiye kullanmak,
* İhram örtülerini değiştirmek
* Yıkanmak, kokusuz sabun kullanmak
* Dişleri fırçalamak, sürme çekmek
* Diş çektirmek, kan aldırmak, iğne yaptırmak, yara üzerine sargı bezi sarmak.
* Kırılan tırnağı ve zarar veren kılı koparmak
* Silah taşımak, bilezik, yüzük ve kol saati takmak
* Kemer takmak, omuzda çanta taşımak
* Çiçek veya meyve koklamak
* Güzel koku satan dükkânda bulunmak veya koku satın almak
* Yüzü ve başı örtmeden yorgan ve battaniye gibi örtü ile örtünmek
* Kollarını giymeden palto veya ceket gibi dikişli bir elbiseyi omuzlarına almak

Hususî (Özel) Vakit

Haccın farzlarını yani ihrama girme, Arafat Vakfesi ve ziyaret tavafını kendileri için belirlenmiş vakitlerde eda etmek haccın sıhhatinin (geçerli olmasının) şartıdır.

Hac menasiki, Şevval, Zilkade aylarının tamamıyla, Zilhicce ayının ilk on günü içinde eda edilir. Bu aylardan önce hac menasikine başlanmaz. Hac menasikinden her birinin (vakfe, tavaf, say, şeytan taşlama) bu aylar içinde belirlenen vakitlerde yapılması gerekir; aksi halde sahih (geçerli) olmaz.

Hususî Mekân

Haccın farzlarının hususî mekânlarda yerine getirilmesi gerekir. Bu da Arafat vakfesinin Arafat sınırları içinde ve tavafın da Kabe'nin etrafında ve mescidin sınırları içinde yapılması demektir.

Haccın Rükünleri

Hanefî mezhebine göre haccın ihram, Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı olmak üzere üç farzı vardır. Bunlardan ihram şart, Arafat'ta vakfe ve ziyaret tavafı ise rükündür. Rükünlerden biri olan Arafat vakfesi zamanla sınırlı olduğu için, vaktini geçiren bir kimse o sene hac yapmaktan mahrum kalır daha sonra yeniden hac yapması gerekir.

Şafiî Mezhebine göre bu üç farza ilave olarak sa'y, saçları dipten kazıtma veya kısaltma da rükündür. Ve bu rükünlerden ilk üçünde sıraya riayet etmek de farzdır.

Rükünlerin tamamı, usulüne ve şartlarına uygun yapılmadıkça, ceza ve kefaret ödemekle hac sahih olmaz.

Haccın sıhhatinin yani geçerli olmasının şartlarından ihram daha önce anlatılmıştı. Şimdi haccın iki rüknü olan Arafat vakfesi ve ziyaret tavafına geçiyoruz.

Arafat Vakfesi

Haccın, eda edilmeden yapılamayacağı bir rüknü olan Arafat vakfesi; Mekke'nin yaklaşık 25 km. güney doğusunda bulunan ve harem bölgesi dışında kalan, sınırları işaretlenmiş olan Arafat bölgesinde yapılır.

Vakfe; bir yerde bir süre durmak veya beklemek demektir. Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) "Hac Arafat'tan ibarettir."[506] beyanı, Arafat vakfesinin hac için ne kadar önemli olduğunu bildirmekte ve kaçırılmaması gerektiğine dikkatlerimizi çekmektedir. Bu itibarla hac esnasında Arafat'ı kaçıran insanlar, onu ancak bir yıl sonra yakalayabilir.

Vakfenin Sahih (Geçerli) Olmasının Şartları;

* Haccetmek niyetiyle ihramlı olmak.
* Vakfeyi, Arafat sınırları içinde ve Arefe günü zeval vaktinden (öğle namazının giriş vakti), bayram sabahı "fecr-i sâdık"a yani tan yeri ağarmasına (sabah namazının giriş vakti) kadarki zaman dilimi içerisinde yapmak.

---

[506] Tirmizi, Tefsir, 3; Ebu Davut, Menasik 68; İbn Mace, Menasik, 57

Arafat bölgesinin Mekke tarafındaki sınırı, "Urene vadisi"dir. Urene vadisi dışında Arafat bölgesinin her yerinde vakfe yapılabilir. Bu vadi Arafat bölgesinden değildir. Burada bulunan "Nemîre Mescidi"nin kıble tarafından (Kuzeybatı) bir kısmı da vakfe yerinin dışında kalmaktadır. Vakfenin Cebel-i Rahme denilen tepenin eteklerinde yapılması ise sünnettir.

Zilhicce ayının dokuzuncu günü olan Arefe günü güneşin tepe noktaya gelişi ile birlikte vakfenin vakti de girmiş olur. Bayramın ilk günü tan yerinin ağarması ile birlikte de vakti çıkmış olur. Bu konuda ittifak vardır. Vakfenin sahih olması için niyet etmek, Arafat'ta bulunup vakfe yaptığını bilmek şart değildir. Belirtilen süre içinde, şuuru yerinde veya değil, uykuda veya uyanık, abdestli veya abdestsiz, her ne halde olursa olsun kısa bir süre Arafat sınırları içinde bulunan, hatta o bölgeden geçen kimse Arafat vakfesini yapmış sayılır.

Arefe günü gündüz Arafat'ta bulunanların, güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılmamaları vaciptir. Mazeretsiz olarak güneş batmadan o bölgeden ayrılan kimse, henüz güneş batmadan geri dönerse bir şey gerekmez; aksi halde ceza, yani dem (koyun veya keçi kurban etmesi) gerekir. Şafiîlere göre, güneş batmadan önce ayrılanlara ceza gerekmez.

Arafat Vakfesinin Sünnetleri

* Zilhicce'nin 8. günü olan terviye gününü, Arefe gününe bağlayan geceyi Mina'da geçirip Arefe günü güneş doğduktan sonra Arafat'a hareket etmek.
* Zevalden önce Arafat'ta bulunmak, mümkünse boy abdesti almak.
* Zevalden sonra öğle namazından önce Nemire Mescidinde hutbe okunması
* Öğle ve İkindi namazlarını "cem-i takdim" ile öğle vaktinde birlikte kılmak.
* Vakfe yaparken abdestli olmak ve kıbleye yönelmek.
* Vakfeyi "Cem-i takdim" ile kılınan öğle ve ikindinin akabinde yapmak.

* Oruçlu olmamak

* Gün boyunca telbiye, tesbih, zikir, dua ve istiğfarla çokça meşgul olmak.

* Vakfeyi mümkün olduğu kadar rahmet tepesi olarak anılan "Cebel-i Rahme"ye yakın bir yerde yapmak. Vakfe yaparken ayakta durmak, oturmaktan; binek üzerinde olmak, ayakta durmaktan daha faziletlidir.

Cem-i takdim; Arefe günü Arafat'ta vakfe yapanların, öğle ve ikindi namazlarını öğle vaktinde peş peşe kılmalarıdır. Böyle yapılması da sünnettir.

Öğle ve ikindi namazları cem-i takdim ile kılınırken ezan okununca önce öğle namazının ilk sünneti kılınır. Sonra kâmet getirilerek öğlenin farzı kılınır. Tekrar kâmet getirilir ve ikindinin farzı kılınır. İkindi namazı için ayrıca ezan okunmaz ve iki farz arasındaki sünnetler kılınmaz. Her iki farzdan sonra telbiye ve teşrik tekbirleri okunur.

Ziyaret Tavafı

Haccın ikinci rüknü ziyaret tavafıdır. Ziyaret tavafı yapılmaksızın hac tamam olmaz. Kur'ân-ı Kerim'de: "Sonra saçlarını tırnaklarını kesip üstbaşlarındaki kirleri gidersinler ve diğer hac görevlerini yerine getirsinler, dünyanın bu en kıdemli mabedi Kabe'yi (Beyt-i Atik) bir kere daha tavaf etsinler." (Hacc, 22/29) buyrularak ziyaret tavafının farziyeti vurgulanmıştır.

Tavaf, "Bir şeyin etrafında dolaşmak, dönmek" manasına gelir. Hac menasiki olarak tavaf, Hacerü'l- Esved'in bulunduğu köşeden veya hizasından başlayarak, Kabe'nin etrafında yedi defa dönmektir. Her bir dönmeye bir şavt denir ve yedi şavt bir tavaf olur.

Tavafın Sahih Olmasının Şartları

Tavafın Vaktinde Yapılması: Ziyaret tavafına "ifada tavafı" da denir. Ziyaret tavafının vakti Bayramın ilk günü fecr-i sadıktan itibaren başlar. İlk vaktinden itibaren ömrün sonuna kadar yapılabilirse de İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar yapılmalıdır.

Şafiî mezhebine göre ziyaret tavafının vakti arefe günü gece yarısından itibaren başlar ve bayramın ilk üç gününde yapılması vacip değil, sünnettir. Tavafın bayramın ilk günü yapılması ise daha faziletlidir.

Niyet: Yapılmak istenen şeyin kalben kastedilmesi, belirlenmesidir. Kalben kastetmekle birlikte dil ile söylenmesi ise müstehaptır. Tavafa niyet etmeksizin Kabe'nin etrafında dolaşmak tavaf sayılmaz.

Tavafa niyet ederken, tavafın türünü yani yapılan tavafın kudüm tavafı mı, ziyaret tavafı mı yoksa umre tavafı mı olduğunu tayin etmek gerekmez. Mutlak tavafa niyet etmek yeterlidir.

Tavaf'ın Mescid-i Haram'ın içinde, Kabe'nin etrafında (metaf) yapılması gerekir. Mescid'in üst katlarında da tavaf yapılabilir. Ancak Mescid-i Haram'ın dışından tavaf yapılamaz.

Şavtların çoğunu yapmış olmak: Hanefi mezhebine göre şavtlardan en az dördünü yapmış olmak tavafın sahih (geçerli) olmasının bir şartıdır. Farz ve vacip tavaflarda eksik kalan her şavt için ceza gerekir.

Tavafın Vacipleri

* Abdestli olmak. Tavafı abdestli bir şekilde yapmak. Tavaf yaparken abdest bozulursa, abdest aldıktan sonra eksik şavtlar tamamlanabilir.
* Avret mahallinin örtülü olması. Avret sayılan ve örtülmesi gereken organların dörtte biri veya çoğu açılırsa ceza gerekir.
* Tavafa Hacerü'l- Esved hizasından başlamak.
* Kabe'yi sol tarafına alarak tavaf yapmak.
* Tavafı Hatim'in dışından dolaşarak yapmak. Hatim Kabe'den sayıldığından, Kabe'nin dışından tavaf yapmak için bu gereklidir.
* Farz ve vacip tavafları yedi şavtta tamamlamak.
* Gücü yetenlerin tavafı yürüyerek yapması
* Tavaftan sonra tavaf namazı kılmak. Farz olsun, nafile olsun her tavafın sonunda iki rekât tavaf namazı kılmak vaciptir.

Tavafın Sünnetleri

* Necasetten taharet: Gerek bedende gerekse ihram elbisesinde namaza mani bir pisliğin bulunmaması.

* Tavafa başlarken, Hacerü'l-Esved'e (Hacerü'l-Es'ad) veya hizasına Rüknülyemanî tarafından gelmek.

* Tavafa başlarken ve her şavtın sonunda Hacerü'l-Esved'i istilâm etmek. İstilâm, Hacerü'l-Esved'i selâmlamak demektir. Gerek tavafa başlarken ve gerek tavaf esnasında Hacer-i Esved'in önüne her geldikçe ona karşı durulur. Namaza durur gibi, eller kaldırılır, tekbir ve tehlil getirilir. Tehlil bilindiği üzere "La ilahe illallahu vahdehu la şerike leh, Lehül mülkü ve lehül hamdü ve huve ala külli şey'in kadir." demektir. Mümkünse Hacerü'l-Esved (Hacerü'l-Es'ad) öpülür veya eller sürülür. İzdiham sebebiyle Hacerü'l-Esved'e yaklaşılamadığı durumlarda başkalarına rahatsızlık vermemek için uzaktan avuçların içi Kabe'ye çevrilerek eller kulaklar hizasına kadar kaldırılarak "Bismillahi Allahu Ekber" denilerek karşıdan işaretle selâmlanır, selâmlamadan sonra da sağ elin içi öpülür. Hacerü'l-Esved uzaktan istilam edilirken karşısında durulup beklenmez, yürümeye devam edilir.

Hacerü'l-Esved'i istilam edeceğim derken insanlara eziyet edilmemesi meselesi çok önemlidir. Çünkü Peygamber Efendimiz veda haccında bineğinin üzerinden Hacerü'l-Esved'i uzaktan elindeki bastonu ile istilam etmiş sonra da bastonu öpmüştür.[507]

Ayrıca Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve selem) bu mevzuda ashabını ikaz etmiştir. Hz. Ömer (r.a.)e "Ey Ömer, sen güçlü kuvvetli bir insansın. Hacerü'l-Esved'i istilam ederken insanları sıkıştırarak zayıflara eziyet etme. Eğer yanına gidip bizzat istilam etme imkanı varsa yap, şayet böyle bir imkan yoksa Hacerü'l-Esved'ın karşısına geldiğinde uzaktan onu istilâm et, tekbir ve tehlil getir." buyurmuşlardır.[508]

---

[507] Müslim, Hac, 257

[508] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/28; Beyhakî, Sünen-i Kübra, 5/80

Her uğranıldığında Rüknülyemânî'nin de istilam edilmesi müstehaptır.

* Remel yapmak. Remel, peşinden Sa'y yapılan tavafların ilk üç şavtında erkeklerin koşar adımlarla omuzları silkerek çalımlı yürümesi demektir. Kadınların remel yapması gerekmez.
* Remel yapılması gereken tavaflarda erkeklerin ıztıba yapması. Iztıba: İhramın vücudun belden yukarısını örten parçasının bir ucunu sağ kolun altından geçirip, sol omuzu üzerine atarak sağ kolu ve omuzu ridanın dışında bırakmaktır. Remel yapılması gereken tavafların bütün şavtlarında ıztıba sünnettir. Tavaf bitince omuz örtülür, tavaf namazı omuz örtülmüş olarak kılınır. Remel yapılan tavafların haricinde ıztıba mekruhtur.
* Tavafın bütün şavtlarının peş peşe yapılması (muvâlât): Tavaf yapılırken farz namaz için kâmet getirilmesi veya abdestin bozulması gibi, tavafa devam etmeye mani bir durum ortaya çıkarsa, tavaf olduğu gibi bırakılır, sonra kalan kısmı tamamlanır.
* Erkeklerin mümkün olduğu kadar Kabe'ye yakın daireden, kadınların ise kenardan tavaf etmeleri.

Tavafın sünnetlerinin herhangi bir mazeret olmadan terk edilmesi mekruhtur. Terk edildiğinde ise herhangi bir ceza gerekmez.

Tavafın Yapılışı

Rükn-ü Yemani tarafından Hacerü'l-Esved hizasına gelinir. Tavafa niyet edilir. Hacerü'l-Esved "Bismillahi Allahu Ekber" denilerek istilam edildikten sonra tavafa başlanır. Tavaf esnasında tekbir ve tehlil getirilir, salât ve selâm okunur. Her şavtta Hacerü'l-Esved selâmlanır. Yedi kere dönüldükten sonra Hz. İbrahim'in (a.s) hatırasını yadetmek maksadıyla konulmuş olan Makam-ı İbrahim'in arkasında eğer orada kılmak mümkün değilse uygun bir yerde tavaf namazı kılınır. Peygamber Efendimiz, Makam-ı İbrahim'de iki rekat namaz kılmış ve zammı sûre olarak "kâfirun" ve "ihlâs" surelerini okumuştur. Namazdan sonra dua edilir.

Tavafın Çeşitleri

Haccın rükünlerinden olan ziyaret tavafından (tavaf-ı ifaza) başka, farz, vacip, sünnet ve nafile olmak üzere tavaflar da vardır. Ancak hepsinin yapılışı aynıdır. Tavafların bir kısmı hac ile ilgili diğer bir kısmı ise hac ile ilgili değildir.

Hac ile ilgili olan tavaflar şunlardır: Kudüm tavafı, ziyaret tavafı, veda tavafı. Umrede yapılan tavafa ise umre tavafı denir. Bunlar ilgili yerlerde açıklanmıştır.

Hac ve umre ile ilgili olmayan tavaflar ise şunlardır:

* Nezir tavafı. Bir kimse tavaf etmeyi nezretmiş (adamış) ise bu nezrini yerine getirmesi vaciptir. Nezri için bir zaman belirlemiş ise belirlenen zamanda yapması gerekir. Eğer zaman tayin etmemiş ise uygun bir zamanda nezrettiği tavafı yerine getirir.
* Tahiyyetü'l-Mescid Tavafı. Bir mescide girildiğinde iki rekat tahiyyetü'l-mescid namazı kılmak sünnettir. Mescid-i Haram'a her girildiğinde ise hürmeten mescidi selâmlamak için bir tavaf yapmak müstehaptır. Buna selâmlama tavafı manasında tahiyyetü'l-mescid tavafı denir. Hac ve umre için yapılan tavaf bunun yerini tutar.
* Tatavvu (Nafile) Tavafı. Mekke'de kalındığı süre içerisinde hac ve umre ile ilgili olan tavafların dışında, fırsat buldukça yapılan nâfile tavaflardır.

Haccın Vacipleri

Haccın rükün ve şartlarının yanında bir de vacip olan menasik vardır. Bunların terki ile hac geçersiz olmaz. Fakat mazeretsiz terk edilmeleri tahrimen mekruhtur. Meşru bir mazeret olmadan terk edilen vacipler veya vaktinde eda edilemeyen vacipler için de ceza gerekir. Haccın vacipleri, aslî ve fer'î olmak üzere ikiye ayrılır.

Aslî Vacipler: Safa-Merve tepeleri arasında sa'y, Müzdelife'de vakfe, şeytan taşlama (remy-i cimar), saçları dipten kazıtma veya kısaltma ve veda tavafı olmak üzere toplam beş menasikten (Hacda yerine getirilmesi gerekli olan fiiller) ibarettir.

Fer'i Vacipler: İhramın vacipleri, tavafın vacipleri, sa'yın vacipleri, Arafat vakfesinin vacipleri, Müzdelife'deki vacipler, Mina'daki vacipler şeklinde sıralanabilir. Fer'i vacipler bağlı oldukları menasikle birlikte ele alınmışlardır.

Sa'y

Sa'y lügatte "koşmak, çaba sarf etmek" manalarına gelir. Terim olarak ise; Kabe'nin doğu tarafında bulunan Safa-Merve tepeleri arasında, Safa'dan başlamak, Merve'de son bulmak üzere dört gidiş, üç geliş olmak üzere yedi defa gidip-gelmekten ibarettir. Safa'dan Merve'ye her gidişe ve Merve'den Safa'ya her dönüşe bir şavt denir. Yaklaşık 350 m'lik bu mesafeye "Mes'a" yani sa'yın yapıldığı yer denir.

Kur'ânı Kerim'de "Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdir. Kim hac veya umre niyetiyle Kabe'yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur." buyurularak sa'yın ehemmiyeti vurgulanmıştır. (Bakara suresi, 2/158)

Sa'yin Sahih (Geçerli) Olmasının Şartları

* Sa'yi, ihrama girdikten yani hac veya umre yahut her ikisi için niyet ve telbiye yapıktan sonra yapmak. İhrama girmeden önce, hac veya umre menasikinden hiçbiri yapılamaz. Sa'yin sahih olması için, ihrama girdikten sonra yapılması şart ise de ihramlı olarak yapılması şart değildir; belirli menasik tamamlanıp ihramdan çıktıktan sonra yapılabilir. Nitekim hac için ihrama giren kimse, kurban bayramının ilk günü fecr-i sadıktan önce ihramdan çıkamayacağı için, Arafat vakfesinden önce hac sa'yini yapmak isterse, ihramlı olarak sa'y yapar. Arafat dönüşü ziyaret tavafından sonra yapılırsa, ihramsız olarak da yapabilir. En faziletlisi ve sünnete uygun olan da budur. Umre sayinin ihramlı olarak yapılması vaciptir. Umre tavafının dördüncü şavtından sonra tıraş olan kişi, ihramdan çıkmış olur. Bu kişinin ihramsız olarak yapacağı umre sa'yi sahihtir, fakat sa'yi tamamlamadan ihramdan çıkarak vacibi terk ettiği için ceza (dem) gerekir.
* Hac sa'yini hac ayları başladıktan sonra yapmak. İhrama girme dışında, hacla ilgili menasikin hiçbiri, hac ayları girmeden yapılamaz.

* Muteber bir tavafın akabinde yapılması. Sa'y tek başına müstakil bir nüsük (Hac fiili) değildir. Muteber tavaf ise, cünüp, aybaşı ve lohusalık hali bulunmadan yapılmış olan tavaftır.

* Şavtların çoğunun yani en az dördünün yapılmış olması. Hanefi mezhebinde, sa'yin yedi şavtından dördü rükün, üçü vaciptir. Diğer üç mezhepte bütün şavtlar rükündür.

* Sa'ya Safa tepesinden başlamak. Merve'den başlanırsa ilk şavt sahih olmaz.

Sa'yin Vacipleri

* Sa'yın yürüyerek yapılması. Hastalık, yaşlılık, sakatlık....gibi sebeplerle yürüyerek sa'y yapamayanlar, araba ile yaparlar.

* Sa'yın yedi şavta tamamlanması.

Sa'yin Sünnetleri

* Tavaf ile Sa'yı peş peşe yapmak

* Sa'yı abdestli olarak yapmak

* Üzerinde ve elbisesinde namaza mani pislik bulunmamak

* Sa'ya başlamadan önce Hacerü'l-Esved'i selâmlamak

* Her şavtta Safa ve Merve'nin, Kabe'nin görülebileceği yerlerine kadar çıkmak

* Şavtları peş peşe yapmak.

* Erkekler, yeşil ışıkla işaretlenmiş sütunlar arasında, süratli ve çalımlı yürüyerek "hervele" yapmak.

* Sa'y yaparken tekbir, tehlil ve dua ile meşgul olmak.

Sa'yin Yapılışı

Tavaf yaptıktan sonra Safa tepesine gidilir, Hacerü'l-Esved selâmlandıktan sonra hac ise hac, umre ise umre sa'yine "Allah'ım Senin rızan için Safa ile Merve arasında yedi şavt hac (veya umre) sa'yini yapmak istiyo-

rum. Bunu bana kolaylaştır ve kabul buyur diyerek niyet edilir.. Tekbir, tehlil, zikir ve dualarla Merve'ye doğru yürünür, hervele esnasında; "Rabbim, günahlarımı bağışla, bize merhamet et, kusurlarımızı affeyle ve bize ikram eyle, bildiğin bütün günahlarımızı bağışla; çünkü sen bizim bilmediklerimizi de biliyorsun, şüphe yok ki, sen en Aziz ve en Kerîm olansın." duası okunur. Safa'dan Merve'ye dört gidiş Merve'den Safa'ya üç dönüş olmak üzere yedi şavt yapılınca Sa'y tamamlanmış olur.

Sa'y kendi başına müstakil bir ibadet değildir. Mutlaka bir tavaftan sonra yapılır. Hac ve umre için birer defa sa'y yapılır, sa'yin nafilesi yoktur. Dolayısıyla her tavaftan sonra sa'y yapılmaz.

Müzdelife Vakfesi

Müzdelife, Mina ile Arafat arasında Harem sınırları içinde kalan bir bölgedir. Hac'da Arefe gününü Bayram gününe bağlayan geceyi bu bölgede geçirmek sünnet, vakfe ise vaciptir.

Vakfenin Sahih (geçerli) Olmasının Şartları

* Hac niyetiyle ihramlı olmak.
* Arafat vakfesini yapmış olmak
* Belli mekanda yani Müzdelife sınırları içinde yapmak. Meş'ar-i Haram civarında yapmak sünnettir.
* Belirli zaman içinde yapmak.

Müzdelife Vakfesi'nin Zamanı

Müzdelife vakfesinin zamanı, Kurban Bayramının birinci günü fecr-i sadıktan güneşin doğmasına kadar geçen süredir.

Arafat vakfesinde olduğu gibi belirlenen süreler içinde herhangi bir anda kısa da olsa, ister uyanık, ister uykuda, ister baygın halde Müzdelife'de bulunan kimseler vakfeyi yapmış olurlar.

Kur'ân-ı Kerim'de "Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi Müzdelife'ye doğru akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı Zikredin." (Bakara suresi, 2/198) buyrularak Müzdelife vakfesine dikkat çekilmiştir.

Geceyi Müzdelife sınırları içinde geçirip, sabah namazını vaktin girişi ile birlikte kılmak; namazdan sonra telbiye, tekbir, zikir, dua ve istiğfar ile ortalık aydınlanıncaya kadar vakfeye devam etmek, ortalık aydınlandıktan sonra güneş doğmadan Mina'ya hareket etmek sünnettir.

Akşam ve Yatsı Namazlarının "Cem-i tehir" ile Kılınması

Hac yapanların arefe günü akşamı Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını yatsı vaktinde cem ederek kılmaları (cem-i tehir) vaciptir. Bu şekilde cem-i tehir ile kılınan namaz cemaat halinde kılındığı gibi münferid olarak da kılınabilir.

Akşam ve yatsı namazı, yatsı vaktinin çıkması endişesi bulunmadıkça Arafat'ta veya yolda kılınmaz

Gerek cem'i takdimde gerekse de cem'i tehirde iki farz arasında başka namaz yani sünnet kılınması mekruhtur. Dolayısıyla akşamın sünneti ve yatsının ilk sünneti kılınmaz. İki vaktin namazı bir ezan ve bir kametle kılınır. Yatsı namazı için ayrıca ezan ve kamet okunmaz.

Şeytan Taşlama (Remy-i Cimar)

Remy-i Cimar; haccedenlerin Bayram günlerinde Mina'da birinci gün, yalnız Akabe cemresine, diğer günlerde sırasıyla Küçük, Orta ve Akabe cemresine önceden hazırlanmış olan özel taşları atmalarıdır.

Halk arasında küçük şeytan, orta şeytan, büyük şeytan da tabir edilen ve taştan müteşekkil birer sütun olan cemrelere, usulüne göre taş atmak haccın vaciplerindendir.

Genel görüşe göre şeytan taşlanan günlerde geceyi Mina'da geçirmek sünnet, diğer bir görüşe göre ise mazereti olmayanların bu gecelerin her birinin yarısından çoğunu Mina'da geçirmeleri vaciptir. Mina, Müzdelife ile Mekke arasında ve Harem sınırları içinde, şeytan taşlama mahalli (cemerat) ile birlikte kurbanların da kesildiği bir bölgedir.

Şeytan Taşlamanın Sahih (Geçerli) Olmasının Şartları

* Cemrelere taşlar el ile fırlatılarak atılır. Taşların el haricinde başka bir aletle atılması veya atılmaksızın el ile cemrelerin üzerine bırakılması geçerli olmaz.

* Atılan şeylerin, taş, kurumuş çamur v.b. gibi kendisiyle teyemmüm edilmesi caiz olan bir madde olması gerekir. Ağaç, maden ve tezek gibi şeyler atılırsa taşlama sahih olmaz.
* Taşların her birisi ayrı ayrı atılmalıdır. Hepsi birden atılırsa tek taş atılmış kabul edilir.
* Taşların atılması gereken yere yani taşlardan örülü sütuna veya çevresindeki havuzun içine düşürülmesi gerekir. Yerine ulaşmayan taşlar geçerli sayılmaz.
* Taşların atılması gereken yere, atanın fiili sonucu ulaşması gerekir. Atılan taş bir yere düştükten veya çarptıktan sonra kendiliğinden atıldığı yere ulaşırsa geçerli olur. Ancak bir başkasının hareketiyle yerine ulaşırsa sahih olmaz, yeniden atılması gerekir.
* Taş atmaya gücü yetenin taşları bizzat kendisinin atması. Bir kimsenin bir başkasını kendi yerine taş atmaya vekil tayin edebilmesi için namazlarını ayakta kılamayacak durumda olması gerekir.
* Taşların belirlenmiş vakitlerde atılması gerekir.

Şeytan Taşlamanın Zamanı

Şeytan taşlama günleri bayramın birinci günü fecr-i sadıktan, dördüncü günü güneş batıncaya kadar geçen süredir. Ancak bu günlerde taş atılması caiz olmayan vakitler de vardır. Bayram günlerinde farklılık arz eden taş atma zamanlarını sırasıyla görelim.

a. Bayramın Birinci Günü (Zilhiccenin 10. günü)

Bu gün yalnız Akabe Cemresine yedi taş atılır. Bayramın birinci günü şeytan taşlama zamanı, bayram sabahı fecr-i sadıktan ertesi günkü fecr-i sadıka kadar geçen süredir. Bu süre içerisinde; güneş doğmadan önce atılması mekruh; güneşin doğuşundan, öğle vaktine kadar olan sürede sünnet; öğleden güneş batıncaya kadar geçen sürede caiz; mazeretsiz güneş battıktan sonraya bırakılması ise caiz fakat mekruh görülmüştür. Kerahetine sebeb de, karanlıkta atılan taşın mahalline atılamaması, başkalarına zarar verilmesi veya eziyete maruz kalınması gösterilmiştir.

Günümüzde ise yeterli aydınlatma olup, sayılan mahzurlar ortadan kalkmıştır. Diğer yandan gündüzleri fazla izdiham olup, izdiham da meşru mazeret sayıldığından ötürü geceleyin taş atmanın bir mahzuru olmasa gerek denilmektedir. (Allah en doğrusunu bilir.)

b. Bayramın İkinci ve Üçüncü Günleri (Zilhiccenin 11 ve 12. günleri)

Bayramın ikinci ve üçüncü günleri her üç cemreye yedişer taş atılır. Bu günlerde taş atma zamanı zeval ile başlar ertesi gün tan yerinin ağarmasına kadar devam eder. Bu iki günde zevalden önce taş atılması caiz değildir.

c. Bayramın Dördüncü günü (Zilhiccenin 13. günü)

İmam Ebu Hanife'ye göre bayramın dördüncü günü taş atma vakti, fecr-i sadık ile başlar. Bu süre içinde taşların güneş doğmadan önce atılması mekruh, güneşin doğuşundan zevale kadar caiz, zevalden sonra atılması ise sünnettir.

Bayramın dördüncü günü güneşin batışıyla birlikte gerek eda gerekse kaza etme yönünden şeytan taşlama süresi sona erer.

Şeytan Taşlamada Vekalet

Hastalık, yaşlılık, sakatlık gibi mazeretlerle taş atmaya gidip bizzat atamayacak olan kimselerin, uygun kişileri vekil ederek taşlarını attırmaları gerekir. Geçerli mazeretin ölçüsü; ayakta namaz kılmaktan aciz olmaktır. Gündüz izdiham sebebiyle taş atamayanlar gece izdiham olmayan vakitleri kollar ve taşlarını atarlar.

Geceleri, bizzat atabilecek olanların, başkasına vekalet vermesi caiz olmaz. Vekaletin caiz olabilmesi için acziyetin sabit olması gerekir.

Vekil olanlar her cemreye önce kendi taşlarını atar, sonra vekil olduğu kimselerin taşlarını atarlar.

Vaktinde Atılamayan Taşların Kazası

Vaktinde atılamayan taşların, taş atma süresi içinde kaza edilmesi vaciptir. Taş atma süresi Bayramın dördüncü günü güneşin batışıyla bir-

likte sona erer. Bundan sonra gerek eda, gerek kaza olmak üzere taşlama yapılamaz.

Cemrelere atılması gerekenden fazla taş atılması ise mekruhtur.

Saçları Dipten Kazıtmak Veya Kısaltmak

Hac veya Umre'nin süresi içinde saçların dibinden kesilmesi (ustura veya makine ile) veya kısaltılması da vacip olan menasiktendir.

Ayet-i Kerime'de "Bundan sonra saçlarını, tırnaklarını kesip üstlerindeki, başlarındaki kirleri gidersinler ve diğer hac görevlerini yerine getirsinler." buyrulmuştur. (Hac suresi, 22/29)

Hz. Enes'in (r.a.) rivayetine göre; "Resulullah (aleyhissalatu vesselâm) Mina'ya geldi, gidip şeytanı taşladı sonra Mina'daki menziline gelip kurban kesti. Akabinde berbere "Beni tıraş et." diyerek, önce sağ yanına sonra soluna işaret etti. Daha sonra da bu kesilen mübarek saçlarını etrafındakilere taksim etti."[509]

Tıraşın Zamanı

İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre; tıraşın zamanı Kurban Bayramı günleri, yeri ise Harem bölgesidir. Ebu Hanife'ye göre, Kurban Bayramı günlerinde tıraş olmayan veya Harem bölgesi dışında tıraş olan kimsenin ceza olarak kurban kesmesi gerekir; çünkü Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) Kurban Bayramı günlerinde ve Harem sınırları içinde tıraş olmuştur. Dolayısıyla bunun geciktirilmesi sonucunda bir vacip geciktirilmiş olacağından ve vacibin terkiyle de kurban gerektiğinden kurban kesmesi gerekir.

Bayram sabahı fecr-i sadık ile birlikte, her ne zaman olursa olsun tıraş olan kimse, ihramdan çıkmış olur. Ancak tıraş olmadıkça da ihramdan çıkılmış olmaz.

Saçların tıraş edilmesinde vacip olan miktar, abdestte meshedilmesi gereken miktarda olduğu gibi, başın en az dörtte biri kadardır. Başın sadece dörtte birinde veya daha az kısmında saç varsa, hepsinin tıraş edil-

---

[509] Müslim, Hac, 86, Fezail, 75.

mesi veya kısaltılması gerekir. Ne kadar saç olursa olsun, saçların tamamının tıraş edilmesi veya kısıltılması sünnettir. Şafiî mezhebine göre vacibin yerine getirilmesi için üç tel saçın tıraş edilmesi veya kısaltılması yeterlidir. Erkeklerin saçlarını dipten tıraş ettirmeleri, kısaltmaktan daha faziletlidir. Kadınlar ise saçlarının en az dörtte birinin uçlarından bir miktar keserler.Onların saçlarını dipten tıraş etmeleri mekruhtur. Saçların kısaltılması halinde kesilen miktar, parmak ucu uzunluğundan daha az olmamalıdır.

Tıraş ile Diğer Menasik Arasındaki Tertib

Peygamber Efendimiz (Sallallahi aleyhu ve Sellem)'in Veda Haccında Kurban Bayramı'nın ilk günü Müzdelife'den Mina'ya geldiğinde, önce Akabe cemresine yedi taş attı. Sonra sırasıyla kurbanlarını kesti ve saçlarını tıraş ettirdi. Daha sonra Mekke'ye gidip ziyaret tavafını yaptı ve tekrar Mina'ya döndü.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) sırasıyla eda ettiği bu menasikin bu tertib içinde eda edilip edilmemesi konusunda müctehid ve fakihler arasında görüş ayrılığı olmuştur: Ebu Hanife'ye göre, temettü ve kıran haccında, şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma; ifrad haccında ise; şeytan taşlama ve tıraş olma arasında tertibe riayet edilmesi vaciptir. Şayet bu sıraya uyulmazsa ceza gerekir. Ziyaret tavafında tertibe riayet konusunda ise Ebu Hanife ve diğer müctehidler, vacip olmayıp sünnet olduğunda ittifak etmişlerdir.

İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve diğer müctehidlere göre, tertibe riayet sünnettir. Tertibe uyulmaması mekruh ise de ceza gerekmez.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ictihadıyla amel edilip tertibe uyulduğu takdirde; İfrad haccı yapanlar Akabe Cemresi'ne taşlarını attıktan sonra, temettü veya kıran haccı yapanlar ise Akabe Cemresi'ne taşlarını atıp kurbanlarını kestikten sonra tıraş olup ihramdan çıkarlar.

İhramdan çıkmak üzere tıraş olacak kimseler, saçlarını kendileri tıraş edebilecekleri gibi, başkaları tarafından da tıraş edilebilirler. Tıraş olmadıkça, ihramlıya yasak olan fiil ve davranışları yapamazlar.

Tıraş Olma Veya Kısaltmanın Hükmü

Saçlarını tıraş eden veya kısaltan hacı, ihramdan çıkmış olur. İhramdan çıkma, elbise giyme, koku sürünme, saç, sakal, bıyık kesme gibi ihram yasaklarının kalkmasını temin eder. İhram yasaklarının kalkmasına "tahallül" denir. Tahallül iki safhada gerçekleşir. Hac'da cinsel ilişki dışındaki yasakların kalkmasına "ilk tehallül", cinsel ilişki yasağının kalkmasına ise "ikinci tehallül" denilir.

a. İlk Tehallül

Tehallül: İhram yasaklarının sona ermesiyle birlikte ihramdan çıkmak demektir. Cinsel ilişki dışındaki ihram yasaklarının kalkmasını sağlayan ilk tehallül, ancak saçları tıraş veya kısaltmak ile gerçekleşir. Dolayısıyla bir kimse Akabe cemresine taş atmakla, kurban kesmekle hatta ziyaret tavafını yapmakla eğer tıraş olmamış ise ihramdan çıkmış olmaz. Fakat bunlardan hiçbirini yapmadan sadece tıraş olan kimse ilk tehallül ile ihramdan çıkmış olur ve cinsel ilişki dışındaki ihram yasakları da kalkar. Fakat tıraş olmadıkça, ziyaret tavafını yapmakla ne küçük, ne de büyük tehallül yönüyle ihramdan çıkamaz.

b. İkinci Tehallül

İkinci tehallül ile cinsel ilişki dahil bütün ihram yasakları kalkar. İkinci tehallül ilk tehallülden sonra haccın ikinci rüknü olan ziyaret tavafının yapılması ile olur.

Veda Tavafı

Veda tavafı, haccın son menasikidir. Mikat sınırları içinde ikamet etmeyen uzaklardan gelmiş afâkî sayılan hacıların memleketlerine dönmeden önce veda tavafı yapmaları vaciptir. Bu tavafa "ayrılma" anlamına " Sader tavafı" da denir.

Vacip Olmasının Şartları

Bir kimseye veda tavafının vacip olması için;

* Haccetmiş olması

* Âfâkî olması (mikat sınırları içinde ve Harem bölgesinde oturanlara vacip değildir.)

* Kadınların Mekke'den ayrılacakları esnada hayız ve nifas hallerinden temiz olmaları gerekir. Veda tavafını yapmadan aybaşı olan ve temizlenmeden Mekke'den ayrılacak olan kadınlardan veda tavafı düşer.

Veda Tavafının Vakti ve Sıhhat Şartı

Veda tavafı ziyaret tavafı yapıldıktan sonra yapılır. Mekke'den ayrılıp Mikat sınırı dışına çıkılmadıkça da vakti sona ermez.

Veda tavafının Mekke'den ayrılma vaktine yakın yapılması daha faziletli ise de daha önceden yapmak da caizdir. Daha önceden yapılmış ise Mekke'den ayrılırken tekrar yapılması gerekmez. Veda tavafını yaptıktan sonra Harem-i Şerif'e gidip namaz kılmakta veya tavaf yapmakta bir mahzur yoktur. Bu durumda en son yapılan tavaf veda tavafı olur.

Haccın Sünnetleri ve Adabı

Haccın farzları ve vaciplerinin yanında sünnetleri de vardır. Sünnetlerin yerine getirilmesi haccın sevabını ve faziletini artırır. Herhangi bir mazeret olmaksızın kasten terk edilmesi ise mekruhtur. Ancak sünnetlerin terk edilmesi herhangi bir cezayı gerektirmez.

Haccın nasıl eda edileceğini Peygamber Efendimiz Aleyhisselatü Vesselâm bilfiil göstermiş ve: "Hac menasikini benden öğreniniz, benim yaptığım gibi yapınız."[510] buyurmuştur. Dolayısıyla kâmil bir hac, ancak sünnetlerin de eda edilmesiyle mümkündür.

Haccın sünnetleri, aslî sünnetler (kendi başlarına müstakil menasik) ve fer'i sünnetler (farz veya vacip olan diğer menasikin edasıyla ilgili sünnetler) olmak üzere ikiye ayrılır. Fer'i sünnetler ilgili menasikle birlikte açıklandığı için burada haccın aslî sünnetlerinden bahsedeceğiz.

---

[510] Buharî, Umre, 11, Hacc 32; Müslim, Hacc 154

Haccın Sünnetleri

a. Kudüm Tavafı

Kudüm, “geliş ve varış” manasına gelir. Kudüm tavafı ise Mekke’ye geliş tavafı demektir. Mîkat sınırları dışından hacca gelen ve ifrad veya kıran haccı yapacak olan afâkîler için sünnettir.

Afâkî olmayanların, sadece umre veya temettü haccı yapanların, ifrad haccı yaptıkları halde, Mekke’ye uğramadan Arafat’a çıkanların, özel halleri sebebiyle kudüm tavafı yapmaları gerekmez. Kudüm tavafının vakti Mekke’ye gelindiği andan itibaren, Arafat vakfesine kadar olan süredir. Arafat vakfesinin yapılması ile kudüm tavafının vakti de sona erer.

b. Hac Hutbeleri

Hacda üç hutbe vardır. Birincisi Zilhiccenin 7. günü Harem-i Şerif’te öğle namazından önce, ikincisi, Arefe günü Arafat’ta zevalden sonra Nemire Mescidinde cem’i takdim ile kılınan öğle ve ikindi namazlarından önce, üçüncüsü ise, bayramın ikinci günü öğle namazından önce Mina’da Mescid-i Hayf’ta okunur.

c. Arefe Gecesini Mina’da Geçirmek

Haccedenlerin Terviye günü yani zilhiccenin 8. günü güneş doğduktan sonra Mina’ya hareket etmeleri, o günkü öğle namazından Arefe günü sabah namazı da dahil olmak üzere beş vakit namazı Mina’da eda etmeleri ve geceyi Mina’da geçirerek, Arefe günü sabahı güneş doğduktan sonra Arafat için yola çıkmaları sünnettir.

d. Bayram Gecesini Müzdelife’de Geçirmek

Arefe günü güneş battıktan sonra haccedenlerin Arafat’tan Müzdelife’ye intikal edip geceyi Müzdelife’de geçirmeleri ve sabah namazından sonra ortalık aydınlanınca da buradan Mina’ya hareket etmeleri sünnettir.

e. Bayram Günlerinde Mina’da Kalmak

Bayram günlerinde yani zilhiccenin 10,11 ve 12 . günlerinde Mina’da kalmak ve orada gecelemek genel görüşe göre sünnet, farklı görüşlere göre ise vaciptir.

f. Muhassab'da dinlenmek

Hac sonunda Mina'dan dönerken, Mekke girişinde, Cennetü'l-mualla civarında, "muhassab" denilen vadide bir süre dinlenmek sünnet-i kifâyedir. Bu şekilde dinlenmeye "tahsîb" denir. Bu vadi günümüzde Mekke'nin içinde kaldığından artık bu sünnet yapılamamaktadır.

Haccın Âdâbı

* Hac ibadeti helâlinden kazanılmış para ile eda edilmelidir.
* Üzerinde kul hakkı olanlar, hak sahiplerine haklarını ödeyerek onlarla helâlleşmelidirler.
* Bir daha dönmemek azim ve kararlılığı ile günahlara tevbe edilmelidir.
* Kazaya bırakılmış ibadetler mümkün olduğunca kaza edilmelidir.
* Hac yolculuğu hakkında bilgisi olan kimselerden bilgi edinilmelidir.
* Riya, gösteriş ve gururlanmadan sakınmalı, mütevazı ve ihlâslı olmalıdır.
* Haline münasip, anlaşılabilecek yol arkadaşları edinilmelidir.
* Yola çıkarken ve eve dönüşte ikişer rekât namaz kılınmalıdır.
* Yola çıkmadan dost ve akrabalarla vedalaşılmalıdır.
* Gerek yolculukta gerek hac süresince başkalarıyla tartışmaktan ve kırıcı tavır ve davranışlardan sakınılmalıdır.
* Vakti boş işlerle değil, dua, zikir, tesbih, salavat ve Kur'ân okuyarak geçirmelidir.

UMRE

a. Tarifi ve Hükmü

Umre; belirli bir vakitle kayıtlı olmaksızın, usulüne uygun ihrama girerek tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkmaktan ibaret olan bir ibadettir.

Genel kanaate göre imkân bulabilen her Müslüman'ın ömründe bir kere umre yapması müekked sünnettir. Farklı bir görüşe göre ise farzdır.

b. Umrenin Farz ve Vacipleri

Umrenin ihram ve tavaf olmak üzere iki farzı vardır. Bunlardan ihram şart, tavaf ise rükündür. Safa-merve arasında sa'y ve saçların tıraş edilmesi ise vacipleridir.

c. Umrenin Zamanı

Umre yapmak için belirli bir zaman söz konusu değildir. Her zaman yapılabilir. Ancak Hanefi mezhebine göre, "teşrik günleri" denilen arefe günü sabahından dördüncü günü güneş batıncaya kadar geçen süre içinde umre yapmak, tahrimen mekruhtur. Umrenin Ramazan ayında yapılması mendup ve daha faziletli görülmüştür.

d. Umrenin Yapılışı

Umre yapmak isteyen kimse eğer afâkî ise, mikat sınırında, değilse Harem bölgesi dışında usulüne uygun ihrama girdikten sonra iki rek'at "ihram namazı" kılar. Namazdan sonra: "Allah'ım senin rızan için umre yapmak istiyorum. Umre'yi bana kolaylaştır ve benden kabul eyle" diye niyet eder ve ardından da "Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke La Şerike leke Lebbeyk, İnne'l-hamde ve'n-niğmete leke ve'l –mülk La Şerike lek" diyerek telbiye getirir. Böylece umre niyeti yapılmış olur.

Haremi Şerif'e gelince "Allah'ım senin rızan için umre tavafını yapmak istiyorum, tavafı bana kolay eyle ve tavafımı kabul buyur." diye tavafa niyet edilir ve umrenin tavafı eda edilir. Tavafın bitiminde iki rek'at tavaf namazı kılındıktan sonra, "Allah'ım senin rızan için umre'nin sa'yını yapmak istiyorum bana kolaylık ver ve onu benden kabul eyle" diyerek niyet edilir ve Safa ile Merve arasında dört gidiş ve üç de geliş olmak üzere yedi defa gidip-gelmek suretiyle umrenin sa'yi de eda edilmiş olur. Akabinde saçlar dipten kazıtılır veya kısaltılır ve ihramdan çıkılır. Böylece bir umre tamamlanmış olur.

Umre'nin Hac'dan farkı, Arafat, Müzdelife ve Mina'da eda edilen menasik ile birlikte kudüm ve veda tavafının bulunmamasıdır. Ayrıca teşrik günleri hariç bütün bir sene yapılabilmesi de umrenin hususiyetlerindendir.

Haccın Çeşitleri

A. Hüküm Yönünden Haccın Çeşitleri

Dinî hükümler açısından hac, farz, vacip ve nafile olmak üzere üç çeşittir. Hac şartlarını haiz olan bir kimsenin ömründe bir kere haccetmesi farzdır. Hac üzerine farz olmadığı halde hac yapmayı nezreden kişinin bu nezrini yerine getirmesi vaciptir. Başlandıktan sonra bozulan haccın kazası da vaciptir. Farz ve vacibin dışında yapılan hac ise nafiledir. Hac ile mükellef olmayan çocukların yaptıkları hac ile, birden çok yapılan haclarda birinciden sonraki haclar nafile olur.

Nafile hac yapmak caiz midir?

Bazı, din ve diyanet ile uzaktan-yakından ilgisi olmayan insanlar, hacca gitmenin döviz kaybına sebep olduğu, onun Araplara para yedirmekten başka bir şey olmadığını söylüyorlar ve belki de bazı Müslümanlar bu sözlerden etkileniyorlar. Halbuki hac Allah'ın emridir. O kudsî mekanları ziyaret etmekle elde edilecek şeyler, başka hiçbir şeyle elde edilemez. Hac farizasının yerini başka bir şey tutamaz. Kaldı ki o İslam'ın üzerine bina edildiği beş temel esastan biridir. İ. Azam Hazretlerine isnad edilen bir söz vardır. Der ki o büyük imam: "İbadetlerin en faziletlisi hangisi diye araştırdım. Hacca gittikten sonra anladım ki, en faziletli ibadet hac imiş." Onun için nafile dahi olsa, maddi imkanları yerinde olan kimsele-

rin hacca gitmelerine, o tevbe musluğundan arınmalarına mani olmak doğru değildir.

Bununla birlikte farz olan hac farizasını yerine getiren birisine, nafile hacca gitmeye bedel, İslam adına çok önemli ve hayati sayılan iman ve Kur'ân hizmetinde yetişen talebelere burs vermesi, himmet etmesi de tavsiye edilebilir..

B. Yapılışı Bakımından Hac Çeşitleri

Yapılış şekli (eda edilişi) yönüyle hac; ifrad haccı, temettü' haccı ve kıran haccı olmak üzere üç çeşittir.

İfrad Haccı

İfrad haccı umresiz yapılan hacdır. Yalnızca hac yapmak maksadıyla ihrama girildiği için umresiz hac anlamına bu ad verilmiştir. Hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmayıp, sadece hacca niyet edip hac menasikini eda edenler ifrad haccı yapmış olurlar. İfrad haccı yapanlar, Hac menasikini bitirdikten sonra dilediği kadar umre yapabilir. İster afakî isterse mikat sınırları içinde olsun herkes ifrad haccı yapabilir. İfrad haccı yapanların kurban kesmeleri vacip değildir.

Temettü' Haccı

Temettü', "yararlanmak, istifade etmek" anlamına gelmektedir. Aynı yılın hac aylarında umre ve haccı ayrı niyet ve ayrı ihramla eda etmektir.

Hac ayları içinde önce umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra, yine aynı yıl olmak üzere hac yapmak niyetiyle yeniden ihrama girerek hac menasikini eda edenler temettü' haccı yapmış olurlar.

Umre ile hac arasında ihramdan çıkılmak suretiyle ihram yasaklarının olmadığı serbest bir zaman dilimi bulunduğu için bu ad verilmiştir.

Temettü' haccı yapmak isteyenler, önce sadece umre yapmak niyetiyle ihrama girerler. Umreyi yaptıktan sonra, tıraş olup ihramdan çıkar ve arefe gününden bir önceki gün olan terviye günü gelince de hac yapmak niyetiyle tekrar ihrama girer ve hac menasikini eda ederler.

Temettü haccı yapanların "şükür kurbanı" kesmeleri vaciptir.

Kıran Haccı

Kıran haccı, aynı yılın hac aylarında umre ve hacca birlikte niyet edilerek hac ve umreyi bir ihramda birleştirmektir. Hac ve Umre tek ihramda eda edildiği için "birleştirmek" anlamına bu ad verilmiştir. Umre ve hacca, her ikisine birlikte niyet edip umreyi tamamladıktan sonra ihramdan çıkmadan, aynı ihramla hac menasikini "Hill" ve "Harem" bölgesi dışından gelip eda eden Afâkîler "Kıran haccı " yapmış olurlar.

Kıran Haccı yapacak kimseler, mikat sınırında umre ve hac için birlikte niyet eder ve ihrama girerler. Mekke'ye geldiklerinde önce umre yapar, hac menasikinin eda edileceği günlere kadar ihramlı bir şekilde beklerler. Aynı ihram ile haccı eda ettikten sonra ihramdan çıkarlar.

Temettü' haccında olduğu gibi Kıran haccı yapanların da "Şükür Kurbanı" kesmeleri vaciptir.

Temettü' ve Kıran Haccı'nın Şartları

* Hacceden kimse Afakî olmalıdır. Harem ve Hill bölgelerinde, mikat sınırları içinde mukim olanların temettü' ve kıran haccı yapmaları genel görüşe göre caiz değildir. Bunlar sadece ifrad haccı yaparlar.
* Umre ve hac aynı yılın hac aylarında yapılmalıdır. Şayet umre henüz hac ayları girmeden eda edilmiş ise yapılan hac temettü' veya kıran değil, ifrad haccı olur.
* Hac aylarında yapılan umreden sonra "sahih ilmam" olmamalıdır. Sahih İlmam; umreyi yaptıktan sonra memleketine dönmekle veya mikat sınırları dışına çıkmakla gerçekleşir.

Bu üç nevi haccın fazilet yönüyle sıralanışı şu şekildedir:

Kıran haccı, temettü' haccı, ifrad haccı.

Bu üç çeşit hacdan hangisi yapılırsa yapılsın hac farizası eda edilmiş olur.

Diğer bütün ibadetlerde olduğu gibi haccın bu yapılış şekillerinde de asıl fazilet, edasında gösterilen gayret, samimiyet, huşu ve ihlâsta olduğu bilinmelidir.

Hac ve Umre'nin Yapılışı

İhrama Girme Hazırlığı

Hac ve Umre menasiki ihrama girmekle başlar. İhrama girmeden önce yapılması gerekenler; genel temizlikle birlikte tırnakları kesmek, koltuk altı ve kasık kıllarını temizlemek, gerekli ise saç, sakal tıraşı olmak, bıyıkları düzeltmek, mümkünse boy abdesti almak, değilse abdest almaktır.

Beden temizliği ile ilgili bu hazırlıklar yapıldıktan sonra erkekler, üstlerindeki bütün giysilerden soyunup "izar" ve "rida" denilen iki parça özel ihram örtüsünü, usulüne göre bürünürler. Başları açık, ayakları çıplaktır. Ancak ayaklarına topukları ve üstü açık terlik giyebilirler.

Kadınlar normal elbise ve kıyafetlerini değiştirmezler. Kadınların her türlü giyim eşyası, kapalı ayakkabı, çorap ve eldiven giymelerinde bir mahzur yoktur. Sadece yüzlerini örtmemeleri gerekir.

Gerek erkekler ve gerekse de kadınlar, namaz kılınması mekruh olan kerahet vakti değilse iki rek'at "ihram namazı" kılar, ardından niyetle birlikte "lebbeyk Allahümme lebbeyk.. duasını okuyarak telbiye getirir ve ihrama girerler.

İfrad haccı yapacak olanlar,

"Allah'ım senin rızan için haccetmek istiyorum. Haccı bana kolaylaştır ve benden kabul buyur." diyerek yalnız hacca niyet eder ve

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ
لَا شَرِيكَ لَكَ

diyerek telbiye getirirler.

Temettü' haccı yapmak isteyenler,

"Allah'ım senin rızan için umre yapmak istiyorum. Umre'yi bana kolaylaştır ve benden kabul buyur" diyerek yalnızca umreye niyet eder ve ardından da telbiye getirmeye başlar.

Kıran haccı yapacak olanlar ise;

"Allah'ım senin rızanı kazanmak için umre ve hac yapmak istiyorum. Hac ve umre yapmayı bana kolaylaştır; ve benden kabul eyle." der ve hem umre, hem de hacca birlikte niyet eder, ardından telbiye getirmeye başlarlar.

Niyet edilmesi ve telbiyenin getirilmesi ile birlikte ihrama girilmiş, dolayısıyla da ihram yasakları başlamış olur.

Kabe'ye varıncaya kadar sefer esnasında telbiye yani "lebbeyk", tekbir; "Allahuekber, Allahuekber la ilahe illallahu vallahuekber Allahuekber velillahilhamd"

Tehlil; لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

ve salavat-ı şerife, "Allahümme salli ala seyyidina Muhammedin en-nebiyyil - Ümmiyyi ve ala alihi ve sahbihi ve sellim" denmeye çalışılır. Özellikle, zaman, mekân değişikliğinde; yokuşta, inişte, başka kafilelerle karşılaştığında, namazlardan sonra, her fırsatta söylenmelidir.

Telbiyeyi her söyleyişte üç kere tekrarlamak, sonra tekbir, tehlil ve salavat-ı şerife okumak müstehaptır. Telbiye hacda bayramın birinci günü Akabe cemresine taş atmaya başlayınca, umrede ise Harem-i şerifin kapısına gelince kesilir, daha sonra söylenmez.

Mekke'de kalınacak ev ya da otele yerleşip mümkünse boy abdesti, değilse abdest aldıktan sonra telbiye söylenerek Harem-i Şerife gidilir. Beytullah görülünce üç defa tekbir ve tehlil getirilerek dua edilir. Farz kılınmıyorsa hemen tavafa başlanır.

Tavaf

Mescid-i Haram'da " Tahiyyetül – Mescid" yani mabedi selâmlama namazının yerini tavaf karşıladığından, eğer farz kılınmıyorsa tavafa başlanır.

İfrad haccında ilk yapılacak tavaf "kudüm tavafı", temettü' ve kıran haccında ise "umre tavafı"dır.

İfrad haccı yapmak niyetiyle ihrama girmiş olanlar; "Allah'ım senin rızanı kazanmak için kudüm tavafını yapmak istiyorum. Kudüm tavafını bana kolaylaştır ve benden kabul buyur." diye niyet ederek tavafa başlarlar. Arafat dönüşü "ziyaret tavafı"nın akabinde yapılması gereken hac

sa'yi kudüm tavafından sonra yapılmak istenirse, bu tavafta "ıztıba"ve "remel" yapılır.

İztıba: İhramlı iken, sağ omuzun açık bırakılması, ihramın sağ kolun altından sarılması.

Remel: Tavafın ilk üç şavtında sık ve koşar adımlarla çalımlı bir şekilde yürümek.

Kudüm tavafının akabinde hac sa'yi yapılmayacaksa, "ıztıba" ve "remel" yapılmaz. Tavaf bitince, müsait yer varsa Makam-ı İbrahim'in arkasında şayet izdiham varsa bir başka yerde iki rek'at tavaf namazı kılınıp ardından tavaf duası yapıldıktan ve zemzem içildikten sonra; temettü ve kıran haccı yapanlar umre sa'yini; ifrad haccı yapanlar ise, isterlerse hac sa'yini yaparlar.

İfrad haccı yapanlar hac sa'yini yapmakla ihramdan çıkmaz, ihramlı bir şekilde hac menasikinin yapılacağı günleri beklerler.

Temettü haccı yapanlar mikat mahallinde yalnızca umreye niyet ettiklerinden, "Allah'ım senin rızan için umre tavafını yapmak istiyorum. Bana kolaylık ver ve benden kabul eyle." diye niyet eder, umrenin tavafını yapar, iki rek'at tavaf namazı kılar, zemzemden içer ve umrenin sa'yini yapmak üzere Safa tepesine gider; umrenin sa'yini tamamlayınca, tıraş olup ihramdan çıkarlar. Hacca niyet edip, tekrar ihrama girecekleri 8 zilhicce (terviye) gününe kadar Mekke'de ihramsız kalırlar. Ogün geldiğinde yeniden ihrama girer, hacca niyet ederler. İsterlerse, nafile bir tavaf ile birlikte Arafat dönüşü yapmaları gereken haccın sa'yini Arafat'a çıkmadan önce de yapabilirler.

Kıran Haccı yapanlar mikat mahallinde ihrama girerken umre ile birlikte hacca da niyet ettiklerinden "Allah'ım senin rızan için umre tavafını yapmak istiyorum. Bana kolaylaştır ve benden kabul buyur." diye niyet eder, umrenin tavafını yapar, tavaf namazını kılar, zemzem içer ve ardından umrenin sa'yini yapmak üzere "mes'â"ya gider, umre sa'yini bitirdikten sonra tıraş olmazlar ve ihramdan çıkmazlar.

Biraz dinlendikten sonra kudüm tavafını yapar, tavaf namazını kıldıktan sonra isterlerse peşinden haccın sa'yini yapabilirler. Temettü' ve kıran haccında umre tavafından sonra akabinde sa'y yapılacağından tavafda ıztıba' ve ilk üç şavtında remel yapılır.

İster ifrad, ister temettü', ister kıran haccı yapsınlar, bütün haccedenler zilhiccenin 8. günü Mekke'den ayrılıp Mina'ya veya Arafat'a çıkarlar.

Hac Menasikinin Eda Edildiği Günler

Hac menasiki Zilhiccenin sekizi ile on üçü arasındaki altı gün içinde eda edilir. Bu günlerde eda edilen menasik şöylece özetlenebilir.

a. Terviye Günü (8 zilhicce)

Bütün haccedenler, arefe gününden bir önceki gün olan terviye günü sabah namazından sonra Mina'ya veya Arafat'a intikale başlarlar. Terviye günü öğle namazı ile arefe günü sabah namazı arasındaki beş vakit namazı Mina'da kılmak ve geceyi orada geçirip güneş doğduktan sonra Arafat'a intikal etmek sünnettir.

b. Arefe günü (9 zilhicce)

Öğleyin zeval vaktine kadar intikal gerçekleşir. Zevalden sonra mümkünse boy abdesti alınır. Öğle ve ikindi namazları "cem-i takdim" ile, yani ikindi namazı öğle vaktinde ve öğle ile birlikte kılınır. Peşinden vakfe'ye durulur. Akşama kadar telbiye, tekbir, tehlil, zikir, tesbih, dua, salavat-ı şerife, tevbe ve istiğfar ile değerlendirilir.

Güneş battıktan sonra akşam namazı kılınmadan Arafat'tan Müzdelife'ye intikal başlar. Akşam namazı yatsı ile birlikte "cem-i te'hir" ile yatsı vaktinde Müzdelife'de eda edileceğinden Arafat'ta kılınmaz. Müzdelife'ye intikal edildikten sonra akşam ve yatsı namazları "cem-i te'hir" ile yani akşam namazı ertelenerek yatsı vaktinde ve yatsı namazı ile birlikte kılınır. Cem yapılarak kılınan namazlarda iki farz peş peşe kılınır, farzlar arasında herhangi bir sünnet kılınmaz. Burada da, telbiye, tekbir, tehlil ve salavat getirilerek, dua, tevbe ve istiğfar ederek sabahlanır. Şeytan taşlamada kullanılmak üzere yetmiş adet taş toplanır.

c. Bayramın birinci günü (10 zilhicce)

İmsak vakti girince Müzdelife'de sabah namazı kılınır. Namazın akabinde "Müzdelife vakfesi"ne durulur. Ortalık iyice aydınlanıncaya kadar dua edilir. Daha sonra Mina'ya hareket edilir.

Mina'da çadırlara yerleştikten sonra şeytan taşlamak üzere Akabe cemresine gidilir. Bayramın birinci günü Akabe cemresine yedi taş atılır. Taş atarken her defasında: "Bismillahi Allahuekber, recmen liş-şeytani ve hızbih" denilir. İlk taşın atılması ile, artık telbiye söylenmez.

Şeytan taşlamanın ardından temettü' ve kıran haccı yapanlar üzerlerine vacip olan şükür kurbanlarını Harem sınırları içinde olmak şartıyla keser veya vekalet yoluyla kestirirler. İfrad haccı yapanların kurban kesmeleri gerekmez; isterlerse nafile olarak kesebilirler.

İfrad haccı yapanlar Akabe cemresine taş attıktan sonra; temettü' ve kıran haccı yapanlar ise kurbanlarını da kestikten sonra tıraş olup ihramdan çıkarlar.

İmkân bulabilirlerse aynı gün Mekke'ye inerek ziyaret tavafını yapar, daha önce hac sa'yini yapmamış olanlar hac sa'yini de eda ederler. Ziyaret tavafının bayramın üçüncü gününün akşamına kadar yapılması İmam Ebu Hanife'ye göre vacip, diğer müctehidlere göre ise sünnettir. Bayramın ilk günü yapılması ise efdaldir.

Ziyaret tavafını yaptıktan sonra Mina'ya dönüp şeytan taşlama günlerinde geceyi Mina'da geçirmek, Hanefi Mezhebine göre sünnet, diğer üç mezhepte ise vaciptir.

d. Bayramın 2, 3 ve 4. günleri (11,12 ve 13 zilhicce)

Bayramın 2 ve 3. günleri zevalden sonra sırasıyla Küçük, Orta ve Akabe cemrelerine yedişer taş atılır. Küçük ve orta cemrelere taş attıktan sonra dua edilir. Akabe cemresinden sonra dua edilmez ve taş atar atmaz hemen oradan uzaklaşılır. Bayramın 2 ve 3. günleri zevalden önce şeytan taşlama yapılmaz.

Bayramın dördüncü günü şeytan taşlamayacak olanların, o gün fecr-i sadıktan önce Mina'dan ayrılmış olmaları gerekir. Dördüncü gün de Mina'da kalanların her üç cemreye de yedişer taş atmaları gerekir. Taşlar atıldıktan sonra Mekke'ye inerler.

Uzaklardan gelmiş olan Afâkîler, Mekke'den ayrılmadan önce veda tavafı yaparlar. Böylece hac menasiki tamamlanmış olur.

Kadınların Durumu

Şu aşağıdaki hususların dışında kadınlar hacda ve umrede erkekler gibidir

1. Kadınlar ihramlı iken elbise, çorap, eldiven, kapalı ayakkabı, mest, çizme ve her türlü giyim eşyası giyebilirler. Başlarını örterler yüzlerini örtmezler. Bununla birlikte yüzlerine dokunmamak üzere bir örtü (peçe) de kullanabilirler. Hatta böyle yapmalarının mendup olduğu görüşünde olan âlimler vardır. Nitekim Hz. Aişe (r.a.) validemiz bu hususta şöyle buyurmuştur: "Biz Allah Resûlü ile birlikte hac da ihramlı iken yanımızdan binekli erkekler geçerken bizden birisi başındaki örtünün bir kısmını yüzüne sarkıtırdı (peçe gibi). Yanımızdan geçip gittikten sonra tekrar yüzünü açardı."

2. Telbiye, tekbir ve dua yaparken seslerini yükseltmezler.

3. Tavafta ıztıba' ve remel, sa'yde ise hervele yapmazlar.

4. İhramdan çıkmak için saçlarını dipten kazıtmaz, uçlarından keserler (taksîr)

5. Hacerü'l-Esved'in yanında erkekler var ise yanaşmayıp uzaktan istilâm ederler.

6. Ziyaret tavafından sonra aybaşı ve loğusa hali zuhur etse ve bu halde iken Mekke'den ayrılsalar kendilerinden veda tavafı düşer, bir şey yapmaları gerekmez.

7. Özel hallerini görmekte olan kadınlar, tavaftan başka, haccın bütün menasikini bu halleriyle yapabilirler. Hayız ve nifas denilen özel durumlarından dolayı farz olan ziyaret tavafını bayramın ilk üç gününden (eyyam-ı nahr) sonra yaparlarsa ceza gerekmez.

Hac ve Umrede Kesilen Kurbanlar (Hedy)

Hedyin Mahiyeti

Hac ve umre menasiki ile ilgili olarak kesilen kurbanlara hedy denir. Hedy, Kabe'ye ve Harem bölgesine hediye olmak üzere, hac ve umre menasiki ile ilgili olarak kesilen kurban demektir.

Kurban bayramı vesilesi ile kesilen kurbana ise udhiyye denir.

Kur'ânı Kerim'de "...Her kim hacca kadar umre yaparak sevap kazanmak isterse, onun da kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir..." (Bakara suresi, 2/196) buyrularak bu kurbandan bahsedilmiştir.

Hedy Kurbanı ile Mükellef Olanlar ve Hedyin Çeşitleri

Temettü' ve Kıran haccı yapanların, temettü' veya kıran hedyi kesmeleri vaciptir.

İfrad haccı veya sadece umre yapanların ise ceza kurbanı dışında hedy kurbanı kesmeleri gerekmez. Eğer nafile olarak kesmek isterlerse, kesebilirler.

Hedy kurbanları, nafile ve vacip olmak üzere iki kısımdır.

a. Nafile Hedy

Hac veya umre yaparken vacip olmadığı halde sevap kazanmak maksadıyla kesilen kurbandır.

İfrad haccı veya sadece umre yapanların nafile hedyi kesmeleri müstehaptır.

b. Vacip Hedy

1. Temettü' ve Kıran Hedyi: Temettü' ve kıran haccı yapanların bir mevsimde umre ve haccı birlikte eda etmiş olmalarına şükürde bulunmak maksadıyla kesilmesi vacip olan kurbandır.

2. Ceza Hedyi: Hac ve umrenin vaciplerinden birinin terk edilmesi, vaktinde eda edilmemesi, ihram ve Harem bölgesi yasaklarına riayet edilmemesi sebebiyle kesilmesi vacip olan kurbandır.

3. İhsar Hedyi: Hac ve umreye niyet edip ihrama girdikten sonra çeşitli manilerle Kabe'yi tavaf edemeyecek ve Arafat'ta vakfeyi yapamayacak olanların ihramdan çıkmak için kesmeleri gereken kurbanlardır.

4. Nezir (adak) Hedyi: Harem bölgesinde kesilmek üzere adanan kurbanlardır. Vacip olmasının sebebi adak olmasıdır.

Hedy Kurbanının Kesileceği Yer ve Zaman

Gerek vacip, gerekse nafile olsun bütün hedy kurbanları Harem bölgesi sınırları içinde kesilir. Kurban bayramının üçüncü günü akşamına kadar kesilecek olan kurbanların Mina'da, sair günlerde kesilecek olanların ise Mekke'de kesilmesi efdaldir.

Temettü' ve Kıran Hedyleri, bayramın birinci günü fecr-i sadıktan itibaren kesilebilir. Daha önce kesilmesi caiz olmaz. Temettü' ve kıran hedylerinin imam Ebu Hanife'ye göre "eyyam-ı nahr"da (bayramın üçüncü günü akşamına kadar) kesilmesi vacip, imam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise sünnettir. Mazeretsiz olarak bu günlerde kesilmezse İmam Azam'a göre biri kaza, birisi de ceza olmak üzere daha sonra iki kurban kesilmesi gerekir.

Hedy Kurbanlarının Etleri

Temettü' ve kıran haccı yapanların kestikleri şükür kurbanları ile nafile olarak kesilen hedy kurbanlarının etlerinden herkes yiyebilir. Ancak ceza ile ihsar kurbanının etlerinden sahipleri ve bakmakla sorumlu oldukları kimseler ve zenginler yiyemezler. Adak kurbanında olduğu gibi bu kurbanların etlerini fakir kimselere dağıtırlar.

Kurban Yerine Oruç Tutmak

Temettü' ve kıran haccına niyet edip de üzerine şükür kurbanı vacip olanlardan, çeşitli sebeplerle kurban kesme imkânı bulamayanlar, üçü hac esnasında, yedisi de hacdan sonra olmak üzere on gün oruç tutarlar. İlk üç günün, hac ayları içinde, ihrama girdikten sonra ve kurban bayramından önce tutulmuş olması gerekir.

Üç gün oruç tuttuktan sonra, kurban kesme günlerinde ve henüz tıraş olmadan önce kurban kesmek mümkün olursa, tutulan oruç kurbana bedel olamayacağı için, kurban kesmek gerekir. Şayet Kurban kesilebilecek günlerden sonra bu imkân elde edilirse, kurban kesilmesi gerekmez.

Gerek hac yaparken tutulan üç gün, gerekse hacdan sonra tutulması gereken yedi gün orucun aralıklı olarak tutulması caizdir, ara vermeden tutulması ise daha faziletlidir.

Hac ve Umrenin Cinayetleri

a. Cinayetin Anlamı

Hacca veya umreye niyet edip ihrama girdikten sonra tıraş olup ihramdan çıkıncaya kadar yasak olan fiillerin yapılmasına cinayet denir.

Hac veya umrede vacip olan menasikten birinin mazeretsiz terk edilmesi veya geciktirilmesi de ceza yönüyle bir cinayettir. Cinayet cezayı gerektirir. Harem bölgesi ve ihram yasakları ile ilgili cinayetler ister mazeretle ister mazeretsiz yapılsın, cinayetin cinayet olduğu bilinsin veya bilinmesin, kasten, zorlama, hata veya yanılma yoluyla, uykuda veya unutularak yapılsın netice itibarıyla durum değişmez, kefaret gerekir. Eğer kasten yapılırsa ayrıca günah işlenmiş olacağından tevbe ve istiğfar gerekir.

b. Cinayetlerin Ceza ve Kefaretleri

Hac yaparken işlenen cinayetlerin bazıları haccın bozulmasını ve gelecek yıl kazasını gerektirirken, bazıları da çeşitli ceza ve kefaretleri gerektirir. İşlenen cinayetin durumuna göre ödenmesi gereken kefaret ve cezaları şöyle sıralayabiliriz.

* Kaza
* Bedene (büyük baş hayvan kurban etmeyi gerektiren cinayetler)
* Dem (Küçük baş; koyun veya keçi kurban etmeyi gerektiren cinayetler)
* Sadaka (fitre miktarı sadaka vermeyi gerektiren cinayetler)
* Tasadduk (Fitre'den daha az bir miktar sadaka vermeyi gerektiren cinayetler)
* Bedel ödeme
* Oruç (oruç tutmayı gerekli kılan cinayetler)

Hac ve Umreyi Bozan ve Kazasını Gerektiren Cinayetler

Haccetmek maksadıyla ihrama girdikten sonra henüz Arafat vakfesini yapmadan cinsi münasebette bulunmak, haccı bozduğu gibi gelecek yıllarda kazasını da gerektirir.

Bozulan bu haccın tamamlanması, gelecek yıllarda kaza edilmesi ve işlenen cinayet sebebiyle bir küçük baş hayvan kurban edilmesi gerekir.

Kur'ânı Kerim'de Cenab-ı Hak: "Hac malum aylardadır. Kim o aylarda haccı ifaya azmederse bilsin ki hacda ne cinsel yaklaşma, ne günah sayılan davranışlarda bulunma, ne de tartışma ve sürtüşme vardır." buyurarak hacda her türlü cinsel münasebeti yasaklamıştır. (Bakara, 2/197)

Şayet Arafat vakfesinden sonra henüz tıraş olup ihramdan çıkmadan önce cinsel münasebette bulunursa hac bozulmaz, ancak ceza olarak bir "bedene" (deve veya sığır) kurban kesmek gerekir.

Bedene (büyük baş hayvan) kurban etmeyi gerektiren cinayetler

1. Arafat vakfesinden sonra henüz tıraş olup ihramdan çıkmadan önce cinsi münasebette bulunmak

2. Ziyaret (ifada) tavafını cünüp olarak yapmak

Tavafın abdestli olarak yapılması vaciptir. Ziyaret tavafının abdestsiz olarak yapılması ise "dem" (koyun veya keçi) kurban etmeyi gerektirir. Cünüp veya abdestsiz olarak yapılan tavaf hangi tavaf olursa olsun abdestli olarak iade edilirse ceza düşer. Hanımların hayız ve nifas (aybaşı ve lohusa) halleri, erkeklerin cünüplük hali gibidir.

Dem (küçükbaş hayvan) Kurban Etmeyi Gerektiren Cinayetler

Bunlar, hac ve umrenin vacipleri ile ilgili cinayetler ve ihram yasaklarına uymamakla ilgili cinayetler, olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Hac ve Umrenin Vacipleri ile İlgili Cinayetler

* Mikat mahallini ihramsız geçmek.

* Sa'yin tamamını yahut en az dört şavtını yapmamak.

* Müzdelife vakfesini özürsüz olarak terk etmek.

* Şeytan taşlamanın tamamını veya bir günde atılması gereken taşların çoğunu süresi içinde atmamak. Yarıdan çoğu atılmışsa, eksik bırakılan her bir taş için sadaka vermek gerekir.

* Ziyaret veya umre tavafının son üç şavtını veya sadece birini yapmamak.
* Farz ve Vacip tavaflarda (ziyaret, umre, veda tavaflarında) setr-i avrete riayet etmemek.
* Ziyaret ve Umre tavaflarını abdestsiz; kudüm ve umre tavaflarını cünup olarak yapmak. Tavaf abdestli olarak iade edilirse ceza düşer. Diğer üç mezhebe göre hadesten taharet, tavafın sıhhat şartı olduğundan, cünüp veya abdestsiz olarak yapılan tavaf sahih olmaz.
* Arefe günü Arafat'tan güneş batmadan önce ayrılmak.
* İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre, ziyaret tavafını bayram günlerinden sonraya bırakmak, tertibe (Akabe cemresine taş atma, kurban kesme ve tıraş olma nüsüklerinde sıraya) riayet etmemek.
* Afâkî olanların veda tavafını veya en az dört şavtını terk etmeleri.

Bu saydıklarımız aynı zamanda hac ve umrenin vacipleridir. Vacibin terkinde ya da geciktirilmesinde "dem" (koyun veya keçi kurban edilmesi) gerekir.

b. İhram Yasakları ile İlgili Cinayetler

* Saçın veya sakalın en az dörtte birini veya başka bir organın tamamını tıraş etmek.
* Bir yerde ve aynı anda bütün tırnakları veya bir elin yahut bir ayağın tırnaklarının tamamını kesmek.
* İlk tehallülden (tıraş olup ihramdan çıkma) sonra henüz farz olan ziyaret tavafını yapmadan cinsi münasebette bulunmak.
* İhramlı iken eşini şehvetle öpmek, okşamak gibi neticesi itibarıyla cinsi münasebete götüren davranışlarda bulunmak.
* Erkekler bir tam gündüz veya gece süresince giyim eşyası (elbise, çorap, iç çamaşırı, topukları kapalı ayakkabı) giymek, başı ve yüzü örtmek... Kadınlar sadece yüzlerini örtmezler. Bir gündüz veya gece süresinden az giyilirse sadaka yeterli olur.
* Bir defada, aynı anda ve aynı yerde saç sakal gibi bir organın tamamına koku, yağ, jöle ve briyantin sürmek veya kına, saç boyası) vb. şeylerle boyamak.

* Bir yerde ve aynı anda vücudun ve bir uzvun tamamına güzel koku, yağ gibi şeyler sürmek.

Fıtır Sadakası Vermeyi Gerektiren Cinayetler

* Bir organın tamamına değil, bir kısmına güzel koku sürünmek.
* Bir el veya ayaktaki tırnakların bir kısmını kesmek.
* Her türlü giyim eşyasını (dikişli elbise, çorap v.s) bir gündüz veya geceden daha kısa bir süre giymek.
* Şeytan taşlamada eksik taş atmak. Her taş için ayrı ceza gerekir.
* Farz ve vacip olmayan tavaflarda (nafile) setr-i avrete riayet etmemek.
* Kudüm veya veda tavafını abdestsiz olarak yapmak.
* Veda tavafı veya sa'yin, dördüncü şavttan sonraki şavtlarını yapmamak. Eksik bırakılan her şavt için ceza gerekir.

Tasadduk (Fitreden daha az sadaka vermeyi gerektiren cinayetler)

Sadece sadaka vermeyi gerektiren cinayetler şunlardır: İhramlı olan bir kimsenin çekirgeyi, kendi üzerindeki biti öldürmesi veya tutup yere atması ve başkasının üzerindeki biti öldürülmesi için göstermesidir.

İhramlı iken bunları yapan kimse istediği miktarda sadaka verir.

Eğer öldürülen bitler üçten çok ise, bu durumda bir fitre miktarı sadaka verilir. Diğer taraftan yolda görülen bir biti öldürmek yasak olmadığı gibi, öldürüldüğünde cezası da yoktur.

Bedel Ödeme

Harem bölgesinin kendiliğinden biten her türlü ağaç, bitki ve otlarının koparılması veya kesilmesi, bu bölgedeki hayvanların avlanılması ihramlı olsun olmasın herkese haramdır. Harem bölgesinde herhangi bir kimsenin mülkü olmayan yeşile zarar veren, ağaç veya otları kesip koparan kimse bunların bedelini takdir eder ve fakirlere sadaka olarak verir. Eğer bahsi geçen şeyler bir kimsenin mülküne ait ise, yapılan zararın kıy-

metinin mal sahiblerine verilmesi gerekir. Öldürülen hayvan, eti yenmeyen hayvanlardan (arslan, fil gibi) ise, buna takdir edilecek ceza, bir koyun veya keçinin değerini geçmez. Fakat eti yenilir hayvanlardan ise, bu durumda iki adalet sahibi kimse tarafından hayvanın öldürüldüğü yerdeki kıymeti tespit edilir ve bu miktar sadaka olarak dağıtılır. Tespit edilen bu değer bir fitre miktarından az ise, onun yerine bir gün oruç tutmak da yeterlidir. Eğer bir kurban değerine eşitse, bu durumda yasağı işleyen kimse serbesttir. İsterse takdir edilen meblağı, her birine bir fıtır sadakası miktarından daha az veya daha çok olmamak üzere fakirlere dağıtır, isterse her fıtır sadakası miktarı için bir gün oruç tutar. Bu oruç değişik zamanlarda da tutulabilir.

Hayvan ölmemiş fakat yaralanmış ise veya zarar görmüşse, sağlam hali ile yaralı hali arasındaki kıymet farkı takdir edilir. Eğer hayvana verilen zarar iyileştikten sonra hayvanda bir eksiklik bırakmazsa, ceza ödemek gerekmez.

Öldürülen hayvan, doğan ve köpek gibi eğitilmiş bir hayvan ise, sahibine ona göre kıymeti ödenir. Eğitilmemiş ise fakirlere kıymeti sadaka olarak verilir.

Harem Bölgesindeki bir ağacın yalnız yapraklarını almak, eğer ağaca zarar vermiyorsa caizdir. Bundan dolayı ceza gerekmez.

Özür Sebebiyle İhram Yasaklarına Uymamakla İlgili Cinayetler

İhram yasaklarını ihlal geçerli bir mazeretle bile yapılsa yine ceza gerekir. Hastalanma, kaza geçirme gibi insan iradesinin dışında cereyan eden olaylar sebebiyle mesela, başı tıraş edilse veya elbise giydirilse ceza olarak mutlaka dem (küçükbaş hayvan) gerekmez. Böyle bir hâdise ile karşılaşan kimse muhayyer olur.

İstediği yer ve zamanda peş peşe veya aralıklı olarak üç gün oruç tutar.

Veya altı fakire fıtır sadakası miktarı sadaka verir.

Eğer isterse Harem bölgesinde istediği zaman bir koyun veya keçi kurban eder.

Ceza ve Kefaretlerin Eda Yeri ve Zamanı

Hac ve umrede işlenen cinayetlerin cezasını ödemek için belirli bir zaman söz konusu değildir. Ceza, ömrün sonuna kadar herhangi bir zamanda ödenebilirse de cinayetin hacda meydana getirdiği kusuru telafi etmek için geciktirmeden bir an önce ödemek daha faziletlidir. Bununla birlikte, cezayı ölümüne kadar geciktirip ifa etmeden vefat eden kimse günahkâr olur. Ölmeden önce varislerine vasiyet etmesi gerekir.

İşlenen cinayetlerden ceza olarak kesilmesi gereken kurbanların mutlaka Harem bölgesinde kesilmesi gerekir. Etleri ise Harem bölgesi fakirlerine verilebileceği gibi, başka bölgelere de gönderilebilir.

Cezalardan; sadaka, bedelini ödeme ve oruç için belli bir mekân tesbit edilmemiştir. İstenilen her mekanda bu cezalar ödenebilir.

İhsar ve Fevat

a. İhsar

İhsar, hac veya umreye niyet edip ihrama girdikten sonra, herhangi bir sebeple Kabe'yi tavaf etme ve Arafat'ta vakfe yapma imkânının ortadan kalkması demektir. Bunlardan herhangi birini yapma imkânı olursa, ihsar gerçekleşmez.

İhsar, düşmanın engellemesi, savaş sebebiyle yolların kapatılması, parasız kalmak, hastalık, kadının yanındaki mahreminin vefat etmesi gibi Kabe'yi tavaf ve Arafat vakfesini yapmaya mani sebeplerle gerçekleşir. Şafiî mezhebine göre ihsar, ancak düşmanın engellemesiyle meydana gelir. İhrama giren kimse ancak hac ve umre yaptıktan sonra ihramdan çıkabilir. Hac veya umreyi tamamlamasına mani bulunan kimse, Harem bölgesinde "ihsar hedyi" yani ihsar kurbanı keserek ihramdan çıkar.

İhsar sebebiyle yapılamayan hac ve umrenin kazası gerekir.

b. Fevat

Fevat, hac yapmak üzere ihrama girmiş olan bir kimsenin Arefe günü Arafat vakfesine kısa bir süre bile olsa yetişememesidir. Arefe günü zevalden itibaren, bayram sabahı fecr-i sadıka kadar, mazeretli veya maze-

retsiz Arafat bölgesine ulaşamayan kimse, o yılki hacca yetişememiş, haccı kaçırmış (fevt etmiş) olur.

Arafat vakfesini kaçıran kimse; daha sonraki yıllarda haccını kaza eder.

Hacca Bedel (Vekil) Göndermek

İbadetler; namaz, oruç gibi yalnız bedenle; zekât, sadaka ve kurban gibi yalnız mal ile; hac menasiki gibi hem beden, hem de mal ile yapılanlar olmak üzere üç kategoride değerlendirilir. Hangi şekilde yapılırsa yapılsın yapılan bir ibadetin sevabı başkasına bağışlanabilir.

Ancak, bir kimsenin üzerine farz olan ibadetleri kendi adına ifa etmek üzere bir başkasını vekil tayin etmesi, onu farz ve vacip olan ibadetlerin sorumluluğundan kurtarır mı?

Namaz, oruç gibi sadece beden ile yapılan ibadetlerde başkasını vekil tayin etmek mutlak olarak caiz değildir.

Hiç kimse başkası yerine namaz kılamaz, oruç tutamaz. Beden ile yapılması gereken ibadetlerin vekâleten yapılması, adına yapılan kişiden sorumluluğu kaldırmaz.

Zekât, sadaka, kurban gibi sadece mal ile yapılan ibadetlerde vekil tayin etmek, mutlak olarak caizdir. Bir kimse zekât ve sadakasını bizzat kendisi verip, kurbanını da kendisi kesebileceği gibi, vekil tayin ettiği birisi marifetiyle de eda edebilir.

Hac gibi hem beden, hem de mal ile yapılan ibadete gelince, mükellef olan kimsenin yerine getirmekten âciz olması ve zaruret halinde başkasının ona vekaleten yapması caizdir. Aksi halde caiz değildir.

Ölüm, yaşlılık, müzmin hastalık, kadınların birlikte sefere çıkacak mahremlerinin bulunmayışı gibi sebeplerle bizzat kendileri gitmek suretiyle haccedemeyenlerin yerine vekaleten yapılan hac, onlar adına yapılmış olur.

Üzerlerine hac farz olan ve zikredilen sebeplerden ötürü bizzat hacca gidemeyenlerin, bedel (vekil) göndererek hac yaptırmaları gerekir.

Üzerlerine hac farz olduğu halde, bizzat kendileri haccetmedikleri gibi vekil de göndermeden vefat eden kimselerin, vefat etmeden önce kendi yerlerine bedel (vekil) gönderilmesini vasiyet etmeleri gerekir.

Vekâleten hac yapılabileceğine dair Abdullah b. Abbas'tan nakledilen şu hadisi şerif konumuza ışık tutmaktadır. "Has'am kabilesinden bir kadın, Veda haccı senesi Resulullah Sallallahu Aleyhi Vessellem'e gelerek: "Ey Allah'ın Resulü, Cenabı Hakk'ın kulları üzerine haccı farz kılması emri, babama binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı iken ulaştı. Onun adına vekâleten haccedersem, borcu ödenmiş olur mu?" diye sordu. Resulullah (aleyhissalatu vesselâm) "Evet olur!' diye cevap verdi.[511]

Farz Olan Haccın Vekaleten Yapılabilmesi

Farz olan haccın bedel (vekil) tarafından yapılan hacla, eda edilmiş kabul edilebilmesi için şu şartlar gereklidir:

* Adına hac edilecek kişi vefat etmiş veya yaşlılık, iyileşme ümidi olmayan hastalık, kadının birlikte yolculuk yapacağı mahreminin bulunmaması gibi sebeplerle bizzat hacca gitmekten devamlı olarak âciz olmalıdır. Ölmeden önce âcizlik hali gider, hacca gidebilme imkânını tekrar elde ederse yerine vekaleten yapılan hac nafile olur, kendisinin bizzat hac yapması gerekir.
* Adına hacca gidilecek kimseye hac, önceden farz olmalıdır.
* Vekil, ihrama girerken sadece adına hacca gittiği kimse için niyet etmelidir.
* Vekâlet için ücret talep edilmemelidir. Hac bir ibadettir, ibadetler de Allah rızası için yapılır.
* Vekil gönderilen kimsenin masrafları, gönderen tarafından karşılanmalıdır.
* Adına hacca gidilen kimse, kendisi için haccetmesini vekilden istemiş olmalıdır.
* Vekil olarak gönderilen kimse haccı bizzat kendisi yapmalıdır.

[511] Buharî ; Hac, 1,2;Müslim, Hac, 7/3

* Vekil olarak gönderilen, gönderenin isteğine uymalı, onun istediği haccı yapmalıdır. İfrad haccı yapmasını istediği halde temettü' haccı yaparsa kendi adına haccetmiş olur. Parasını iade eder.

* Adına hacca gidilmesini vasiyet eden kimse sarf edilecek paranın miktarını ve vekilin nereden gönderileceğini belirlemişse buna riayet etmek gerekir.

* Vekil, gönderen adına haccın menasikini tamamlamadıkça kendisi için umre yapmamalıdır.

Peygamber Efendimizin Kabr-i Saadetini Ziyaret

Hacceden kimse Mekkei Mükerreme'de hac ile ilgili menasiki bitirdikten ve hacı olduktan sonra, Medine-i Münevere'ye gider, Mescid-i Nebevi'yi yeşil kubbeli türbesiyle süsleyen kabri saadeti ziyaret eder. Bu ziyaretin hac menasiki ile ilgisi yoktur. Ancak, Resulüllah sallallahu aleyhi vesellem Efendimizin medfun bulunduğu "Hücre-i Saadet", Kabe dahil olmak üzere, yeryüzünün her tarafından, göklerden ve arştan daha değerli ve şerefli kabul edilmiştir.[512]

Resulullah Efendimizin (sallallahu aleyhi vesellem) kabr-i şeriflerini ziyaret etmek mendup kabul edilmiştir. Mali durumu müsait olanların bu ziyareti gerçekleştirmesi, vacip derecesinde önemli görülmüş, çok büyük bir mazeret olmadıkça terk edilmesi, büyük bir gaflet sayılmıştır.

Konu ile ilgili hadisleri birlikte okuyalım:

"Kim beni vefatımdan sonra ziyaret ederse, hayatımda ziyaret etmiş gibidir."[513]

"Kim sevabına inanarak beni Medine'de ziyaret ederse, o benim komşum olur. Kıyamet günü ona şefaat ederim"[514]

"Kabrimi ziyaret edene kıyamet günü şefaatçi olurum."[515]

---

[512] Kamil, Miras, Tecrid Tercemesi, 4/258

[513] Ali el-Karî, Şerhu'ş-Şifa, 2/149

[514] Beyhakî, Şuabu'l-İman, 3/490; Aclunî, Keşfu'l-Hafa, 2/250

[515] Aclunî, Keşfu'l-Hafa, 2/250; Ali el-Karî, Şerhu'ş-Şifa, 2/149

"Şu üç mescidden başka, (namaz ve ibadet maksadıyla) hiçbir mescide sefer tertib edilmesi uygun olmaz. Bunlar: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa'dır."[516]

"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerde kılınan bin namazdan (sevap yönüyle) daha hayırlıdır."[517]

"Evimle minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir."[518]

"Bir kimse bana selâm verince Cenab-ı Hak bana ruhumu iade eder. Ben de o kimsenin selâmını alır, mukabelede bulunurum."[519]

Peygamber Efendimize (sallallahu aleyhi vesellem) hayatında hürmet ve ta'zim farz olduğu gibi irtihal-i dar-ı bekasından sonra da hürmet ve tazim gereklidir. Bu itibarla ziyaret esnasında, hürmeti bozan, edebe aykırı davranışlardan kaçınılması gerekir.

Ravza

Ravza, bize dünyâda bulunmanın ruhunu duyuran biricik binâdır. Bu mübârek binâ ile münasebet ve kalbî alâkalarımız, bizde öyle Kudsi heyecanlar hâsıl eder ki; onu düşünüp, onun hakkında bir şeyler söylerken, sanki iffetiyle tanıdığımız bir nâmus âbidesini anlatıyor gibi yanlışın en küçüğüne dahi düşmeyelim diye korkar ve tir tir titreriz. Onun aydınlık semtine dehâlet eden her ruh, vicdanının derinliklerinde, Nâbi'nin:

"Sakın terk-i edebten kûy-ı mahbûb-ı Hüdâdır bu
Nazargâh-ı İlâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu"

na'tının yankılandığını duyar ve irkilir.

Mekke, beşer tarihi boyunca bir kısım kısa aralıkların istisnasıyla, hep insanlığın mihrabı olmuştur. Mekke'nin bu hususiyeti Kabe'den ötürüdür. Ve bu yönüyle de Kabe mihrâblar mihrâbıdır. Bu muhteşem mihrâbın bir de minberi vardır ki -Sahibine vücudumuzun

[516] Tecrid Tercemesi; 4/199

[517] Müslim, Hacc 510; Tecrid Tercemesi, 4/249

[518] Buharî, Fezailu'l-Medine 11; Müslim, Hacc 502; Tecrid Tercemesi, 4/268

[519] Ebu Davud, Menasik, 96

zerrâtı adedince salât ü selâm olsun- o da Cennet bahçelerinden daha temiz olan Ravza-i Tâhire'dir.

Bahçe manasına gelen Ravza; inanmış insanların mukaddes şeylere karşı duydukları alâka, bu alâkadan kaynaklanan duygu, düşünce ve tasavvurların sürekli değişen telakkîlerle, san'at-mabet-metâf-ı kudsiyân[520] mülâhazaları içinde öteden beri bir çeper ve bir surla sınırlandırılmaya çalışılmış bir "hazîrat'ül-kuds" tür.[521]

Bu mübârek mekân, hürmet hissi ve san'at telâkkîsiyle defaatle zarf değiştirmiş.. dış nakışlarıyla tekrar bertekrar oynanmış, ama; katiyen gönüller âlemiyle alâkalı rûh ve manasına ilişilmemiş ve ilişilememiştir.

Sahibinin ruhuna doğru parçalanmış sîneler gibi aralanan kapılar veya onun ruhundan insanlığa açılan menfezlerin çokluğu gibi, Ravza-i Tâhire'nin de pek çok kapısı vardır. Bu kapılar arasında en namlısı da şâir Nâbî merhûmun:

"Felekde mâh-ı nevbâb üs-selâm'ın sîne çâkıdır"

sözüyle anlattığı "Bâb'üs-selâm: Selâm kapısı" dır. Selâm verip bu kutlu kapıdan içeriye girenler, iki adım ötede Gönüllerin Efendisi'yle karşılaşacakmış gibi bir ruh hâleti hissederler. Hissederler ve âdeta kendilerini bir kısım farklı esintilere salmış gibi olurlar.

Peygamber huzurunda bulunmanın vakar, ciddiyet ve temkîniyle; namaz kılan, duâ eden, salât ü selâm okuyan Hakk âşığı gönül erlerinin safları arasında, tıpkı nurlu bir koridorda yürüyor gibi, ışık alarak, aşk u şevkle dolarak Muvâcehe'ye[522] doğru ilerleyen uyanık bir insan, her adım başı, akla-hayâle gelmedik sürprizlerle karşılaşacağı hissiyle ilerler. Hele muvâcehe, hele muvâcehe... Oraya ulaşan nezîh ruhlar, artık gözleri hiçbir şey görmüyor gibi, sadece O'nu anar ve inler, sadece O'nun hayal ve misâliyle tesellî olurlar. Hele bir de, daha önceden hazırlanmış ve hayalinde

---

[520] Metâf-ı Kudsiyân: Kudsilerin çevresinde dönüp durduğu yer manasına, Şâir Nâbî'ye ait bir söz.

[521] Hazîrat'ül Kuds: Tasavvurlar üstü bir cennet bahçesi.

[522] Muvâcehe: Kıble tarafından Efendimiz'in nur-efşân kabrini çevreleyen mübârek parmaklıklar

birkaç defa o eşiğe baş koyup vicdanının derinliği ve gönlünün sınırsızlığıyla oraya varmışsa.. doğrusu öyle bir tabloyu tasvîr için sözün nutku tutulur ve beyân, aczini ifâdeden başka kelime bulamaz...

İnsan, daha çok hüzünle gülümseyen bir yüze benzeteceği, mübârek Merkad'in kıble cihetindeki sütrenin önüne varınca, ümîd ve emel heyecanıyla çırpınıp duran yüzlerce âşık ruhla karşılaşır. Bu alabildiğine yeşil ve sihirli nûr iklîmi, derecesine göre hemen herkese, bir başka âlemin kapısının önünde bulunma hissini verir. Öyle ki, muvâceheye ulaşan her âşık rûh, bir-iki kadem ötede sevgilisiyle buluşacakmış gibi his ve heyecanla köpürür ve vicdanında aşk u şevkin kalem ve mürekkep görmemiş besteleri duyulmaya başlar.. derken, o altın iklimin sesleri, sözleri, görüntüleri bin bir tedâî ile onun bütün benliğini sarar ve onu zaman-üstü sırlı bir kuşağa çeker götürür. Bu kuşağa ulaşan herkes, bugünü dünle, dünü de Dost'un ışık çağıyla bir arada idrâk eder ve onun meclisinden sızıp gelen en mahrem fısıltıları duyar ve kendinden geçer...

Ravza-i Tâhire karşısında hayat, hep bir hülyâ ve rüyâ gibi yaşanır. Bütün bütün ona sırtını dönmeyen hemen her rûh, onun elinden aşk şarabı içmiş, mest olup kendinden geçmiş gibi, bir türlü bu sihirli âleminden ayrılmak istemez. Burada fikirler durur, ruhlar duyguların te'sirine girer ve bütün gönülleri bir vuslat arzusu sarar. Burada, insanın içinde birer çiçek gibi açan mahrem hülyâlar, âdeta insana Cennet bahçelerinin hazlarını ve cennetliklerin neşe ve huzûrunu tattırır gibi olur. Burası, hassas ruhların hülyâlarına matkap salmak için, Kudret eliyle tâ ezelden plânlanıp kurulmuş ve hisleri, istekleri, sevgileri tutuşturan, besteleyip mırıldanan, dünyâda, gökler ötesinin bir uzantısı gibidir. Burada, kendini inanç buudlu tasavvurların rengîn ve zengîn iklimine salabilenler, uçsuz-bucaksız hülyâlara dalar, yaşadıkları hayatın içinde bir sır, bir hafî, bir ahfâ[523] yolcusu gibi çok defa bizim için gizli kalan ve insanoğlunun asıl benliğini teşkîl eden bir başka "ben"in varolduğunu duyarlar. Âdeta, şehâdet âleminin, ince tenteneli perdesi delinip de, her şeyin hakikatiyle beraber insanın özü de meydana çıkmış.. dolayısıyla herkes

[523] Hafî-Ahfâ: İnsandaki mahiyeti pek fazla keşfedilemeyen duygular.

kendini uhrevîleşmiş gibi hisseder ve öbür âlemin âhengine uyar ve kendini Firdevsî hazlar içinde bulur.

Bizler, her zaman kendimizi Kâ'be'de ibâdet, Ravza'da da aşk u hasret kuşağında hisseder, birincisinde kulluk sırrını idrâkle cevap vermeye çalışır, ikincisini de samimiyet ve vefa ile kucaklarız. Buralarda duyduğumuz şeylerin aslını tam tefrik edemesek bile, en duygulandırıcı şeylerden daha duygulandırıcı, en vecd verici şeylerden daha coşturucu; hülyâsıyla mest olduğumuz bir âlemi, kendine has âhengi, şiirî büyüsüyle duyar ve ifâdesi imkânsız hislerle yerlere kapanacak hâle geliriz.

Her zaman, aşk u şevkin gel-gitleri arasında yaşanan buradaki hayat, bir vuslat demi, bir "şeb-i arûs"[524] neşvesi içinde yaşanır. Her çığlık, her inilti, dosta açılan kapıların gıcırtıları gibi yüreklere ürperti salar. Ruh "vuslati der inler ara sıra dost yüzü kendi çağıyla kapısının önünde el pençe dîvan duranların, gözlerini yummuş, saygıyla bir menfez kollayanların hayâllerine kâh açılır, kâh kapanır. Ama sürekli imrendirir, sürekli ümitlendirir ve daima rikkatli geçer...

Burada duvarlar, sütunlar ve aşk matkaplarıyla oyulmuş gibi görünen kubbeler, hatta döşemeler, sergiler hemen her şey, mavi, yeşil, sarı her rengin nazlı çiçeklerini andırır mâhiyette, güzelliklerin en derinlerine açılmış yaşıyor gibidir...

Zaten her zaman nezîh bir rûha benzetebileceğimiz Merkad ve Yeşil Kubbe, âşıkların duygu ve düşünce dünyâlarındaki, derinliklerle yan yana gelince, öyle muammâlaşır ki, insan bulunduğu yeri Cennet'ten kopup gelmiş bir parça sanır.

Bugüne kadar mânevî havası ve ledünnî zevkleriyle pek çok feyizli makam gördüm.. bir hayli mübârek mahalleri müşâhede fırsatını buldum. Ama bunlar arasında, ruhumda en derîn izler bırakan Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) köyü -o köyün izleri ebedlere kadar gönüllerimizde yaşasın- olmuştur. Ruhum o beldeyi her zaman bir "dâü's-sıla" hasretiyle kucaklamıştır. Kucaklarken de

[524] Şeb-i Arûs: Kutlu kavuşma, âşıkın maşukuna kavuşması anı.

"İşte bir avuç toprağını cihanlara değiştirmeyeceğim beldeler beldesi!" demiş, içimi çekmişimdir.

Bunlar, bir ham ruhun duyup hissettiği şeyler. İrfanla kanatlanıp, aşkla şahlanmış büyük sînelerin duyup hissettiklerini onlardan dinlemek ve onlardan öğrenmek îcâb eder. Bu mevzûda benim söylemeye çalıştıklarım ise; beceriksizliğin ve isti'dâtsızlığımın çehresinde hamiyet ehlini gayrete getirmeden başka bir şey değildir... Bu kadarcık olsun bir şey yapabilmişsem, onu Rûh-u Seyyid-ül-Enâm'ın teveccühüne vesîle sayar, kapısının tokmağına dokunur "Beni de Yâ Resûlallâh..!" derim.[525]

Cumartesi günü Kuba'ya gitmek ve iki veya dört rekât namaz kılmak sünnettir. Bu hususta Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyurmuşlardır:

"Kim evinde güzelce temizlenip abdest aldıktan sonra, başka bir maksatla değil, sadece namaz kılmak maksadıyla Kuba Mescidi'ne giderse umre sevabı kazanır."[526]

---

[525] M. Fethullah Gülen, Zamanın Altın Dilimi, s.191.

[526] Nesai, Mesacid 9; Tecrid Tercemesi, 4/212

KURBAN

Kurbana genel bir bakış

a. Kurbanın Tarifi

Kurban; sözlükte "yaklaşmak, Allah'a yakınlık sağlamaya vesile olan şey" anlamına gelir. İslâmî terminolojide "ibadet niyetiyle belirli şartları taşıyan hayvanı usûlünce kesmek" demektir. Kurban bayramı günlerinde (ilk üç günde) böyle Allah rızası için kesilen kurbana "udhiyye" denir.

b. Kurban Bütün Dinlerde Olan Bir İbadettir

Kurban hemen hemen bütün dinlerde olan bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerim'de kurbanın bütün dinlerde var olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: "Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk."[527]

Kur'ân, kurbanın her dinde olduğunu bildirmenin yanında değişik dönemlerden kurban ile ilgili olaylar, misaller anlatmaktadır: Meselâ, Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a "kurban" takdim ettiklerini, birisinin kurbanının kabul edilirken diğerinin ise kabul edilmediğinden bahsetmektedir. (Maide suresi, 6/27-29)Kur'ân'da anlatılan bu olay, bazı değişikliklerle birlikte Kitab-ı Mukaddes'de de yer almaktadır[528]

Ve yine Kur'ân'da Hz.İbrahim'in, gördüğü bir rüya üzerine oğlunu (Hz.İsmail'i) kurban etmek istediği ve baba-oğul tam bir teslimiyet içerisinde bu emri yerine getirmek isterken Allah tarafından kendilerine Hz. İsmail'e bedel olarak kurban verildiği açıkça bildirilmektedir. (Saffat suresi, 37/101-107). Bu olay da Tevrat'ta bazı farklılıklarla birlikte geçmektedir. [529]

---

[527] Hac suresi, 22/34

[528] Tekvin 4/3-12. Bkz. Kitab-ı Mukaddes, Hezekiyel, 20/26 vd.; Sayılar, 3/13

[529] Tekvin, 22/1-14

c. Kurban Kesmenin Hikmetleri

Her şeyden önce şu hakikat bilinmelidir ki, ibadetler Allah emrettiği için yapılır. Allah'ın emri ile yapılan ibadetlerde de bildiğimiz bilemediğimiz sayısız hikmetler vardır. Allah şu ayette kurban ile neyin hedeflendiğini bildirmektedir: "Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki, Allah'ın kendilerine erzak olarak verdiği hayvanları keserken Allah'ın adını ansınlar." (Hac suresi, 22/34)

Kurban ibadeti yerine getirilirken, Allah'ın yüce adının zikredilmesi, yeryüzünde mevcut bütün hayvanların Allah'ın mülkü olup sırf rahmet eseri olarak insanların istifadesine verilmiş olduğunun bilinmesi ve o şuurla bu ibadetin yapılması emredilmektedir.

Kurban, Allah'ın rızasını kazanma yolunda bir kahramanlık, fedakârlık, hasbîlik ve teslimiyetin ifadesidir. Bu teslimiyet ve hasbilik, Hz. İbrahim ve İsmail ile zirveleşerek sembolleşmiştir. Kur'ân bu hâdiseyi mealen şöyle anlatır:

(Hz. İbrahim) "Ya Rabbi, salih evlatlar lutfet bana!" diye dua etti. Biz de ona aklı başında bir oğul müjdeledik. Çocuk büyüyüp yanında koşacak çağa erişince bir gün ona: "Evladım, dedi, ben rüyamda seni boğazlamaya giriştiğimi görüyorum, nasıl yaparız bu işi, sen ne dersin bu işe?" Oğlu: "Babacığım dedi, hiç düşünüp çekinme, sana Allah tarafından ne emrediliyorsa onu yap. İnşaallah Allah'ın izniyle benim de sabırlı, dayanıklı biri olduğumu göreceksin!" dedi.

Her ikisi de Allah'ın emrine teslim olup, İbrahim oğlunu şakağı üzere yere yatırınca ona şöyle nida ettik: "İbrahim rüyana sadık kalıp onun gereğini yerine getirdin. Onu kurban etmekten sizi muaf tuttuk. İşte böyle ödüllendiririz Biz iyileri! Bu, gerçekten pek büyük bir imtihandı. Oğluna bedel ona büyük bir kurbanlık verdik.

Sonraki nesiller içinde, ona da iyi bir nam bıraktık: ki o da, bütün milletler tarafından şöyle denilmesidir: "Selâm olsun İbrahim'e!" İşte böyle ödüllendiririz Biz iyileri. (Saffat, 37/100-110)

Kur'ân-ı Kerim olayı, inananlara Allah'ın emirlerine teslimiyet ve itaat adına bir ufuk olarak sunmaktadır; Hz. İbrahim'de ne müthiş bir tesli-

miyet, iman ve itaat vardır! Senelerdir evlat hasretiyle yanmıştı. Allah kendisine yaşlılıkta bir oğul verdi, sonra oğlu çocukluktan kurtulup da onunla birlikte koşma çağına eriştiğinde ve hayatında ona eşlik edebilecek çağa geldiğinde rüyasında oğlunu boğazladığını gördü. Bu rüyanın, Rabbisinden kendisine oğlunu kurban etmesi için bir işaret olduğunu anladı. Oysaki rüyasında gördüğü sadece bir işaret olup açık bir vahy değildi; ama Hz. İbrahim'e, Allah'ın emrine boyun eğmek ve itaat etmek için işaret yeterliydi. Hâlbuki istenilen şey, biricik oğlunu savaşa göndermesi veya hayatına mal olacak bir şeyi oğluna emretmesi de değildi. İstenilen, bizzat kendisinin oğlunu kendi elleriyle kurban etmesiydi. Hz. İbrahim tam bir teslimiyet, iç huzuru ve sükûnet içerisinde oğluna yönelmiş, onu da aynı teslimiyet içerisinde bulmuştu. Baba-oğul Allah'a teslimiyetin zirvesinde emredileni yerine getirmeye koyulmuşlardı. Hz. İbrahim, oğlunu şakağı üzerine yatırıp boğazlayacağı an Allahu Teâlâ, imtihanı kazandıklarını bildirerek kurbanlık koç göndermişti. Böylece imanın gerçek yüzü, itaatin güzelliği ve teslimiyetin büyüklüğü için bir meşale olarak yükselen bu büyük olayın anısı, kurban kesme geleneği ile devam etmektedir. Peygamber Efendimiz bu hususa dikkatleri çekerek "Kurban kesin. Zira kurban kesmek, atanız İbrahim'in sünnetidir." buyurmuştur.[530]

Kurban, Allah'a teslimiyet ruhunu geliştirir. Böylelikle insan hakikî kulluk tavrını takınır, şükür vazifesini yerine getirmeye çalışır; Allah'a yaklaşır, kurban onun kurbiyetine bir vesile teşkil etmiş olur.

Ayrıca kurbanın sosyal hayata bakan hikmetleri vardır. Kurban; toplumda kardeşlik, yardımlaşma, fedakârlık ve dayanışma ruhunu mayalar ve geliştirir. Toplumda adaletin gelişmesine yardım eder. Toplum katmanları arasındaki uçurumların aşılmasına ve değişik seviyelerdeki ferdlerin birbirlerinin halini tanıyıp ilgilenmelerine ve kaynaşmalarına ciddî katkıda bulunur.

Yoksul, et satın alamayan veya çok az alabilen insanların hayatında kurbanın ne kadar bereketli olduğunu belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Kurban, zengini, malını Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için vermeye alıştırır. Yardımlaşmaya teşvik eder ve yardımlaşmanın zevkini vicdanına duyurur. Böylelikle onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır.

---

[530] İbni Mace, Edahî, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/368; Hakim, Müstedrek, 2/422

Kurban, fakirin de varlıklı kullar vasıtasıyla Allah'a şükretmesine vesile olur. Fakir insan, kurban sayesinde dünya nimetlerinin yeryüzündeki dağılımı konusunda karamsarlık ve düşmanlıktan kendisini kurtarır ve içinde yaşadığı toplum tarafından görülüp- gözetildiğini hisseder.

Bütün bunlarla birlikte Allah rızası için kesilen kurbanlara birçok sevap vaad edilmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir kul, kurban günü, Allah indinde, kurban kanı akıtmaktan daha sevimli bir iş yapamaz. Zîra, kesilen hayvan, kıyamet günü boynuzlarıyla, kıllarıyla tırnaklarıyla gelecektir. Kesilen kurbanın kanı yere düşmeden önce Allah nezdinde yüce bir mevkiye ulaşır. O halde, gönül hoşluğu ile kurbanlarınızı kesin."[531]

Kurban kesmenin sevabını soran sahabeye de Peygamber Efendimiz; "Kurbanın her bir kılı için bir sevap vardır." buyurmuş; sahabe tekrar: "Ey Allah'ın Resûlü, kesilen kurban yünlü ise (koyun, kuzu gibi), sevabı nasıl olacak?" diye sorduğunda aleyhissalâtu vesselâm: "Yünün her bir kılı için de bir sevap vardır!" cevabını vermiştir. [532]

Allah rızası için kesilen kurban ahirette geçilmesi çok zor olan sırat köprüsünde sahibi için bir binek vazifesi görecektir. Peygamber Efendimiz bu hususta şöyle buyurmuştur; "Hayvanın iyi ve güzelini kurbanlık olarak seçin, çünkü o sırat köprüsünde size bineklik yapacaktır."[533]

Kurbanın daha bilemediğimiz birçok hikmetleri vardır. İbadetler her çeşit hikmet ve faydasından önce sırf Allah rızası için yapılmalıdır. Bu itibarla kurban da her türlü ferdî, sosyal faydasıyla birlikte Allah'ın hoşnutluğu ve sırf Allah rızası esas gaye yapılarak yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerim bunu şu şekilde vurgulamıştır: "Şunu unutmayın ki, ne onların (kurbanlıkların) etleri, ne de kanları asla Allah'a ulaşacak değildir. Lâkin O'na ulaşan tek şey, kalblerinizde beslediğiniz takvâdır, Allah saygısıdır.." (Hac suresi, 22/37)

---

531 Tirmizî, Edâhî 1; İbnu Mâce, Edâhî 3.

532 İbni Mace, Edahî, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/368; Hakim, Müstedrek, 2/422

533 Deylemî, el-Firdevs bi Mesuri'l-Hitap, 1/85; Münavî, Feyzu'l-Kadir, 1/496. Bkz. Bediüzzaman, Sözler, 17.söz

Kurbanın Dinî Hükmü ve Çeşitleri

Kurban vacip ve nafile olmak üzere ikiye ayrılır. Şimdi bunları ayrı ayrı ele almaya çalışacağız.

a. Vacip kurbanlar

Kurban bayramında kesilen kurban (udhiye)

Kurban denince aksine bir kayıt olmadığı sürece genelde Kurban Bayramında kesilen kurban ve onun hükmü anlaşılır. Kurban bayramında dinen aranan şartları taşıyan kimselerin kurban kesmeleri Hanefî mezhebine göre vacip, diğer mezheplerde ise terk edilmesi istenmeyen müekked bir sünnettir.

Kur'ân'ı Kerim'de Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve selleme hitaben şöyle buyrulmuştur: "Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver." (Kevser suresi, 108/2) Hanefî mezhebine göre; Peygamber Efendimiz (Sallallahu aleyhi ve sellem)'a vacip olan, aksini ispat eder bir delil, bir kayıt olmadıkça ümmetini de kapsar, dolayısıyla onların da kurban kesmeleri gerekir. Zira Allah Resulü (s.a.s.), ümmeti için bir rehberdir.[534]

Kevser suresinde geçen: "Venhar" emri, İslâm âlimlerinin çoğuna göre, kurban kesmek anlamındadır. Âlimlerin çoğunluğu bunun, Kurban Bayramı günlerinde kesilen kurban olduğu görüşündedirler. Zira bu konuda pek çok hadis-i şerif vardır. Dini bayramlarımızdan olan Kurban Bayramı, Asr-ı Saadetten günümüze kadar (kurban kesilerek) kutlanmıştır. Eyyam-ı Nahr (Kurbanlık hayvanların kesilme günleri) tabiri de, on beş asırdan beri bu anlamda kullanılmıştır.

Ayrıca Peygamber Efendimiz tarafından birçok hadis-i şerifte, hali vakti yerinde olanların kurban kesmesi gerektiği bildirilmiştir:

"Kurban kesecek güçte olup da kesmeyen, namazgâhımıza yaklaşmasın"[535] Bu hadiste Peygamberimiz, imkânı olup da kurban kesmeyeni mescidimize yaklaşmasın diyerek tehdid etmiştir. Tehdid ancak vacibin terkinde söz konusudur.[536]

---

[534] Kasanî, Bedaiü's-Sanai, 6/277

[535] İbn Mace, Edahi, 2; Müsned, 2/321

[536] Kasanî, Bedaiü's-Sanai, 6/279

"Her hane halkının senede bir kere kurban kesmesi gerekir."[537]

Bayram namazından önce kurbanını kesen birisine Allah Resûlü, yeniden kurban kesmesini emretmiştir.[538] Peygamberimizin yeniden kesmesini emretmesi, kurban kesmenin vacip olduğunu gösterir.[539]

Ayrıca Peygamberimiz, hicretten itibaren on yıla yakın bir süre hep kurban (Udhiyye) kesmiştir.[540] Kurbanını kesen kimse hem mesuliyetten kurtulur hem de niyetinin derecesine göre ahirette sevaba nail olur.[541]

Şafiî mezhebine göre kurban kesmek terk edilmesi istenmeyen bir sünnettir ki bu da Hanefi mezhabindeki "vacip"e yakın bir yaklaşımdır.

Şimdi kurban mükellefiyetinin şartları üzerinde durmak istiyoruz;

Kurban Kesmekle Mükellef/Yükümlü Olanlar

Bir kimsenin Kurban Bayramı'nda kurban kesmekle yükümlü olabilmesi için dört şart aranır:

1. Müslüman olmak

Müslüman olmayanlar öncelikli olarak imanla mükelleftir. Ancak iman ettikten sonra ibadetleri yerine getirmeye ehil sayılırlar. Bu sebeple bir kimsenin kurban kesmeye ehil hale gelebilmesi için ilk önce Müslüman olması gerekir. Bu şart bütün ibadetler için geçerlidir. Kurban Bayramının üçüncü günü güneş batmadan önce Müslüman olan ve durumu müsait olan kimsenin kurban kesmesi gerekir.

2. Akıllı ve büluğa ermiş olmak

Kurban bayramında kurban kesmekle yükümlü olmak için akıl ve büluğ şarttır. Bundan dolayı çocukların ve delilerin mallarından kurban kesilmesi gerekmez. Fetva da buna göredir. Bununla birlikte bir kimse kendi malından çocuğu için kurban kesebilir. Bu da güzel bir davranışdır.

---

537 Tirmizi, Edahi, 18; Ebu Davud, Edahî, 3; İbn-i Mace, Edahi, 2.

538 Buhârî, Edâhî 1, 4, 12, Ideyn 5, 23; Müslim, Edâhî 16; Nesâî, Ideyn 30.

539 Kasanî, Bedaiü's-Sanai, 6/280

540 Tirmizi Edahi, 11

541 İbn Abidin, 6/313

3. Yolcu (seferî) olmamak

Dinen yolcu hükmünde olan kimse kurban kesmekle mükellef değildir. Ancak yolcu hükmünde bulunan kimsenin tek başına veya mukimlerle birlikte kurban kesmesine bir mani yoktur. Hanefilerin yolcu için böyle bir ruhsattan söz etmeleri, ibadetlerde külfeti kaldırmaya ve kurbandan gözetilen hikmetlerin gerçekleşmesine öncelik vermeleri sebebiyledir. Diğer mezheblere göre, kurban mukim için de yolcu için de sünnettir.[542]

Klâsik fıkıh kitaplarında konu böyle ele alınmış olmakla birlikte, günümüzde yolculuk imkân ve şartları büyük ölçüde değişmiştir. Bayram tatilini fırsat bilerek yurt içi veya dışı geziye çıkan, yazlığa giden memleketine giden kimsenin durumu farklıdır. Bu durumdaki kimselerin söz konusu ruhsattan yararlanma yerine, ya önceden gerekli tedbirleri alarak vekaleten kurbanını kestirmesi ya da bulunduğu yerde kurban kesmesi daha isabetlidir.

4. Belirli bir malî güce sahip olmak

Hanefî mezhebine göre, kurban kesmeyi vacip kılan zenginliğin ölçüsü zekâtta ve fıtır sadakasında aranan zenginlik ölçüsüyle aynıdır. Bu da borçları ve aslî ihtiyaçları dışında 20 miskal (85 gram) altın veya 200 dirhem gümüştür. Bu durumdaki kadın ve yetişkin çocuklar bizzat mükellef olmakla birlikte kocası veya babası bunlar adına -hibe yoluyla- kurban keserse o da yeterli olur. Diğer mezhepler kurban kesmeyi sünnet saydıklarından, kurban mükellefiyeti için ayrıca bir zenginlik ölçüsü tesbit etmemişlerdir.

Kurbanlık Hayvan

Kurban kesmekle mükellef olan kimsenin bu ibadetinin geçerli sayılabilmesi için kurbanlık hayvan ve hayvanın kesimi ile ilgili bazı şartlar vardır. Bunlar kurbanın sıhhat şartlarıdır.

Kurbanlık Olacak Hayvan ile İlgili Şartlar

1. Kurban, koyun, keçi, sığır, manda, deve veya bu hayvanların türdeşlerinden kesilebilir. İslâm âlimleri bu hususta ittifak etmişlerdir. Kur'ân-ı

---

[542] Zuhayli, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, 3/603

Kerim'de kurbanlık olarak kesilecek hayvanlar şu şekilde ifade edilmiştir: "Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği en'âm (deve, sığır, koyun) cinsinden hayvanları keserken Allah'ın adını ansınlar. (Hac, 22/34)

Ayette geçen "en'âm" deve, sığır, koyun ve keçi demektir[543]Ayrıca Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashabından, bu zikredilenlerin dışında bir hayvanın kurban edildiği rivayet edilmemiştir. İbadetlerde ise aslolan, şekillere kadar bütün çerçevenin Kur'an ve sünnet tarafından çizilmiş olmasıdır. Dolayısıyla tavuk, kaz, ördek, deve kuşu, ceylan gibi hayvanlardan kurban olmaz. Bunları kurban niyeti ile kesmek tahrimen mekruhtur. Çünkü bunda Mecusilere benzeyiş vardır.

Koyun, keçi, sığır, manda ve devenin hem erkekleri hem de dişileri kurban olarak kesilebilir. Ancak koyun cinsinin erkeğini yani koçu kurban etmek daha iyidir. Keçinin erkeği ile dişisi kıymetleri eşit olduğunda, dişisini kesmek daha faziletlidir. Aynı şekilde devenin veya sığırın erkeği ile dişisi et ve kıymet bakımından eşit olduklarında, dişisinin kurban edilmesi daha faziletli kabul edilmiştir.

2. Koyun ve keçi cinsinden hayvanların kurban edilebilmesi için birer yaşını doldurmaları gerekir. Ancak altı aylık koyun, bir yaşındaki gibi cüsseli ve gösterişli ise kurban olarak kesilmesi caizdir. Keçinin ise bir yaşını doldurması gerekir. Sığır ve manda cinsinden hayvanlar iki yaşını, deve ise beş yaşını tamamladıktan sonra kurban olarak kesilebilir.

Koyun ve keçiden her biri yalnız bir kişi adına kurban edilir. Sığır (inek, boğa, manda) cinsinden bir hayvanı bir kişi kurban edebileceği gibi yedi kişiye kadar ortaklaşa kurban edebilirler.[544] Peygamberimiz döneminde bu şekilde uygulanmıştır.[545] Ancak bu ortakların hepsinin Müslüman olması ve her birinin ibadet niyetiyle iştirak etmesi gerekir. Eğer ortaklardan bir tanesi kurban niyetiyle değil de sırf et almak için iştirak etse hiçbirinin kurbanı sahih olmaz. Kurban kesildikten sonra et, tartı ile eşit şekilde paylaşılmalıdır.[546]

---

543 Kurtubi, el-Cami Li Ahkâmi'l-Kur'an, 6/34; Alusi, Ruhu'l-Meanî, 17/145

544 Serahsî, Mebsut, XII, 9-10;

545 Müslim, Hacc 355;Timizî, Hacc 66; Ebu Dâvud, Dahâya 7

546 Damad, Mecmau'l-Enhur, İstanbul 1328, II, 521

3. Allah'a kurbiyet ve ibadet için kesilen kurbanın semiz, sağlıklı ve azalarının tam olması, hem ibadetin gaye ve mahiyeti hem de sağlık kuralları açısından önemlidir. Bu itibarla, kurbanlık hayvanda kurban olmaya engel bir kusurun bulunmaması gerekir. Kur'ân'ı Kerim'de müminlerin kazandıkları şeylerin temiz ve güzel olanlarını Allah yolunda infak etmeleri emredilerek "Siz göz yummadan, içinize yatmaksızın almayacağınız, kötü, bayağı şeyleri vermeye kalkmayın. İyi bilin ki, Allah ganidir, hamîddir (kimseye ihtiyacı yoktur, bütün övgülere layıktır) (Bakara suresi, 2/267) buyrulmuştur. Böylelikle, kötü, bayağı şeyleri kendiniz almazken, Allah'a borcunuzu bu şeylerden vermeğe kalkmayınız, denilmiştir.[547] Buradan hareketle çok kusurlu olan hayvanların kurban edilmeleri uygun değildir.[548]

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) birçok hadislerinde kurbanlık hayvanın kusursuz ve ayıpsız olması gerektiğini bildirmiştir.[549] Meselâ bunlardan birinde "Kurbanlıklarda körlüğü her halinden belli olan, hastalığı açıkça anlaşılan, yürümeye mâni olacak derecede topallığı açık olan topal, iliği kurumuş zayıf hayvanın kurban edilmesi uygun değildir."[550] buyurmuştur.

Bir başka hadislerinde de, kurban edilmek istenilen hayvanın gözünün ve kulağının afetten salim olmasına dikkat edilmesini emretmiştir.[551]

Kurbanlık hayvanla ilgili kusurlar iki kısımda ele alınabilir; bir kısmı hayvanın kurban olmasına mani, bir kısmı ise değildir;

Hayvanın kurban olmasına engel olan kusurlar;

* İki gözünün veya bir gözünün kör olması.
* Kesilecek yere yürüyemeyecek kadar topal olması.
* İki kulağının veya bir kulağının kesik olması.
* Dişlerinin tamamının veya çoğunun dökülmüş olması.

---

[547] Elmalılı, Hak Dini, 2/910

[548] Serahsî, Mebsut, 12/15.

[549] Ebu Dâvud, Dahâya 6;Tirmizî, Edâhî 9, Muvatta, Dahâyâ 1.

[550] Muvatta, Dahâyâ 1; Tirmizî, Edâhî, 5; Ebu Dâvud, Dahâya 6

[551] Ebu Dâvud, Dahâya 6;Tirmizî, Edâhî 9, Muvatta, Dahâyâ 1

* Boynuzlarının ikisinin veya birisinin kökten kırılmış olması.
* Hayalarının ve meme uçlarının kopmuş olması.
* Kuyruğunun yarısı veya üçte birinden fazlasının kesilmiş olması.
* Kemiklerinde ilik kalmayacak kadar zayıf ve düşkün olması.
* Doğuştan kulağı ve kuyruğunun bulunmaması.
* Kontrol altına alınıp sürüye gönderilemeyecek ve yemlenemeyecek kadar deli olması.
* Aşikâr bir halde hasta bulunması.

Kurban kesmekle yükümlü olan bir kimsenin, satın aldığı kurbanda yukarıdaki kusurlardan biri sonradan meydana gelirse, yerine başkasını alıp kesmesi gerekir. Fakat fakir bir kimsenin aldığı kurban böyle kusurlanırsa, yerine başkasını alması gerekmez, onu kurban olarak kesebilir. Hatta böyle kusurlu bir hayvanı satın alıp kurban kesmesi de yeterli olur. Çünkü bu kurban, o fakir için bir nafiledir. Nafilelerde ise, genişlik ve kolaylık vardır.

Kurban olmaya mani olmayan küçük kusurlar;

* Gözlerinin şaşı veya zayıf görmesi
* Bir ayağı topal olup diğer üç ayağı ile aksayarak da olsa yürüyebilmesi
* Doğuştan boynuzsuz veya boynuzunun kırılmış olması
* Kulakları delik ve yarık veya uçları kesilmiş ve sarkmış olması
* Dişlerinin bazısının düşmüş olması
* Otlamasına mani olmayacak derecede deli olması
* Kuyruğunun, hayalarının veya kulağının üçte birinden daha az kısmının kesik olması
* Doğuştan kulaklarının küçük olması
* Uyuz fakat semiz olması
* Tenasül uzvunun burulmuş olması.

Bu sayılan kusurlardan birine sahip olan hayvanın kurban edilmesi mekruh olmakla birlikte caizdir.

4. İbadetlerin, kurbetlerin (Allah'a yakınlaşmak için yapılan şeylerin) Allah'ın istediği zaman ve şartlarda gerçekleştirilmeleri gerekir. Bu itibarla, kurbanın sahih olabilmesi için belirlenmiş vakit içinde kesilmesi gerekir. Bu belirlenen vakit de kurban bayramının ilk üç günü yani büyük zilhicce ayının 10, 11 ve 12. günleridir. Bayram namazının kılınmasından, 3. günü güneş batımına kadarki zaman dilimidir. Şafiî mezhebine göre bu süre, bayramın 4. günü akşamına kadardır. Aydınlatma imkânının yetersizliğinin yol açacağı muhtemel tehlike, hata ve zorluklar söz konusu ise kurbanın gece kesilmesi mekruhtur, hoş görülmemiştir. Bu sakıncalar yoksa gece de kesilebilir.

Kurban Bayramında, kesilmek üzere satın alınmış kurbanlık hayvan, kurban kesme günlerinde kesilmemiş ise, hayvanın kendisini sadaka olarak vermek gerekir. Eğer hayvan telef olmuşsa kıymetini sadaka olarak fakirlere vermek icab eder, ertesi seneye bırakılmaz. Kurbanın vacib olmasında kesim günlerinin sonu esastır. Bunun için Kurban Bayramının üçüncü günü güneş batmadan önce zengin olan kimsenin kurban kesmesi gerekir. Daha önce fakir olması bunu etkilemez. Aksine olarak o günün güneş batışından önce fakir düşen veya ölen Müslümanlardan bu kurban kesme yükümlülüğü düşer.

5. Kurbanın ibadet niyetiyle kesilmesi şarttır. Allah'ın insanın yaptığı hiçbir ibadete ihtiyacı olmadığı gibi keseceği kurbana da ihtiyacı yoktur. Ancak Allah, kurban kesme emriyle kullarını imtihan etmekte, onların İlahî emirlere itaatteki hassasiyetlerini, Allah'a yakınlık derecelerini ölçmektedir. Temelde Allah'ın hoşnutluğu hedeflenilerek yapılması gereken ibadet ve kurbetlerde, Hakîm olan yüce Mevla birçok hikmetler ve maslahatlar koymuştur. Kurban kesmenin de bildiğimiz bilemediğimiz birçok hikmet ve faydaları vardır. Ama asıl maksad, Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu kazanmaktır. Bu husus ayette şu şekilde vurgulanmıştır; "Unutmayın ki ne onların etleri, ne de kanları asla Allah'a ulaşacak değildir. Lâkin Ona ulaşan tek şey, kalblerinizde beslediğiniz takvâdır, Allah saygısıdır." (Hac suresi, 22/37)

İbadetlerin, hayır ve hasenatın kabulünün başta gelen şartı ihlâstır. Allah'ın rızasını gözetmek gerekir. Zira bunların mükâfatını vermek yalnız Allah'ın iradesindedir. O halde sadece Onu razı etmeye çalışmalıdır. "İşlerin kıymeti ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ve maksadı ne ise, eline geçecek olan da odur."[552] Hadis-i Şerifi de bu gerçeği beyan etmektedir. Bu itibarla kesilen kurbanlarda hedef; ihlâs, takva ve Allah'a yaklaşmak olmalıdır. Bu maksat ve gaye olmadıktan sonra kesilip dağıtılan etlerin, kanların Allah nezdinde bir değeri yoktur.

Ayrıca âyetteki tasvir, kanların ve etlerin Allah'a yükselmeyeceği tasavvuru ile, kurbanın gayesini küçük çocukların bile anlayabileceği mükemmel bir tarzda anlatmaktadır.

Kurbanın kesimi

Müslüman, Allah'a teslim olmuş insan demektir. Bu itibarla o, Allah'a sunacağı şeyin "metod ve şekli"nin seçimini kendi yapmaksızın, Rabbisi kendisinden nasıl sunulmasını istiyorsa o şekilde yapar. Böyle davranmakla Allah'ın takdirine teslimiyetini göstermiş olur. Kur'ân'da genel bir disiplin olarak şöyle buyrulmuştur; "Kim Allah'ın şeairini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır." (Hacc suresi, 22/32) Bu itibarla Allah neye ne ölçüde değer veriyorsa ona o ölçüde rağbet göstermek takva ile çok yakından alâkalıdır.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) kurbanlığın kesilmesi ile ilgili şöyle buyurmuştur; "Allah her şeyin ihsanla (Allah'ın teftişine arz ediliyor gibi) yapılmasını kabul etmiştir: öyle ise bir hayvanı boğazlarken, ihsan hissi ile kesin, içinizden kurban kesen kimse bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanını rahat ettirsin." (Müslim, Sayd, 57; Ebu Davud, Edahî, 11)

Hayvan, kesim yerine incitilmeden götürülür, kesileceği zaman da kıbleye karşı ve sol tarafı üzerine yatırılır. Elinden geldiğince, kurban sahibinin kurbanı kendisinin kesmesi mendup olmakla birlikte, bir başkasına vekalet vermek suretiyle de kestirebilir. Kurbanı kesecek kimsenin Müslüman olması tercihe şayandır. Yahudî ve Hıristiyanlara da kesim yaptırılabilir. Çünkü ayette, ehl-i kitabın kestiğinin yenilebileceği ifade edilmiştir: "Ehl-i

---

552 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 1; Müslim, İmâret 155.

kitabın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helâldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir." (Maide suresi, 5/5) Yalnız şu ayette bildirildiği üzere "...Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı." (Bakara suresi, 2/173) kesilen hayvanın Allah namına kesilmesi gerekir. Dolayısıyla bir Hristiyan'ın hayvanı keserken "Mesihin adına" veya başka bir şey namına diyerek kestiğini duyan bir Müslüman'ın o etten yemesi caiz değildir.[553] Ehli kitaptan birine kurban kestirmeyi mekruh gören âlimler de vardır.[554]

Kurban sahibinin kurbanını bizzat kendisinin kesmesi veya Müslüman birisine kestirmesi ve kesim esnasında da orada hazır bulunması müstehaptır. Zira Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) başkasına kurbanını kestiren kimsenin kesim anında orada bulunmasını ve kesenle birlikte şu ayetleri okumasını tavsiye etmiştir[555] ki bu ayetler hayvan besmele çekilip kesilmeden önce veya sonra okunur;

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً

"Ben batıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Rabbülâlemin'e yönelttim." (En'âm suresi, 6/79)

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ

"De ki: "Benim namazım da, her türlü ibadetlerim de, hayatım da ölümüm de hep Rabbülalemin olan Allah'a aittir. Eşi ortağı yoktur O'nun. Bana verilen emir budur. O'na ilk teslim olan da benim." (En'âm suresi, 6/162-163) Bu ayetlerle dua ettikten sonra devamla "Allah'ım dostun İbrahim'den habibin Hz. Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) kabul buyurduğun gibi benden de kabul buyur." şeklinde veya benzer tarzda dua eder. Daha sonra tekbir (Allahu Ekber) ve tehlil (La ilahe illallah) getirir.

Kurbanı kesen kimse hayvana eziyet vermemeye dikkat etmelidir. Bıçak hayvana gösterilmemelidir. Kullanılacak bıçak keskin olmalıdır. Kıbleye karşı yatırılan hayvan, sağ elle tutulan bıçakla kesilirken "Bismillahi Allahü Ekber" denir. Enes b. Malik (r.a.) Hz. Peygamberimizin (sallallahu

---

[553] Elmalılı, Hak dini, 3/1578

[554] İbn-i Abidin, Reddü'l-Muhtar, 6/328

[555] Taberanî, Mucemu'l-Kebîr, 18/239; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, 4/17.

aleyhi ve sellem) iki alaca (semiz) koç kurban kestiğini, ayağını yanlarına basarak (بِسْمِ اللّٰهِ) "bismillah" deyip, tekbir aldığını., Sonra onları kendi elleriyle kestiğini gördüğünü söylemiştir."[556]

Kurbanı başkasına kestiren kimse de, hayvan kesilirken besmeleye iştirak eder. Kurbanı kesen kimse keserken Allah'ın adını zikretmeyi (besmele) kasten terk ederse Hanefî mezhebine göre bu hayvanın eti yenilmez.

Kesilen hayvan fazla acı duymaması için, hareket hali sona ermeden derisi yüzülmemelidir. Kurban sahibinin, kurban kesildiği gün, ilk yemeğini kurbanın ciğerinden seçmesi güzel bir davranıştır.

Kurban kesmenin rüknü, kurbanlık hayvanın boğazlanarak kanının akıtılmasıdır. Sığır, manda, koyun ve keçi cinsinden hayvanlar yatırılıp çenelerinin hemen altından boğazlanır. Bu şekilde kesilmelerine "zebh" denir. Deve ise ayakta sol ön ayağı bağlanarak göğsünün hemen üzerinden kesilir ki, buna da "nahr" denilir. Kesim işlemi boğazın iki tarafındaki şah damarları, yem ve yemek borusu kesilerek yapılır ve hayvanın kanı iyice akması için bir süre beklenilir.

Şoklama ile hayvan kesilebilir. Yalnız bir hususa dikkat etmek gerekir; şoklama veya bayıltma kesim anında hayvanın mukavemetini zayıflatıyor fakat hayatına tesir etmiyorsa; yani hayvan ölmeyip yaşıyorsa, ancak kesildiğinde kanı akıyor ve ölüyorsa, bu şekildeki bir şoklama veya bayıltma ile hayvan kesilebilir. Eğer hayvan, henüz kesilmeden, şokun etkisiyle ölürse; o, kurban olamayacağı gibi, eti de yenmez.

Kurbanın eti ve derisi

Kurban bayramında kesilen kurbanın etinden sahibi yiyebilir. Kurban sahibi de bayram gününde diğer insanlar gibi Allah'ın misafiridir, o da Allah'ın ziyafetinden istifade edebilir. Bu arada kıran ve temettu haccı yapan kimsenin kesmesi gereken kurbandan da sahibi yiyebilir. (Şafiî mezhebine göre yemesi caiz değildir.) Ama adak/nezir kurbanından ve haccda kefaret olarak kesilen kurbanlardan sahibinin yemesi yasaktır.[557]

---

[556] Buharî, 73; Müslim 35

[557] Kasanî, Bedai, 6/328

Kesilen kurbanın eti üçe ayrılır. Bir kısmı ev halkı için ayrılır, üçte biri akraba ve komşulara dağıtılır. Geriye kalan üçte bir de fakir ve muhtaçlara verilir. Kurbanın etinin bu şekilde taksim edilmesi mendup/güzel bir davranıştır. Nitekim Kur'ânı Kerim'de şu ayetlerde böyle bir taksim yapılabileceği bildirilmiştir;

"Siz de onların (kesilen kurbanların) etinden hem kendiniz yiyin, hem de yoksula ve fakire yedirin." (Hacc suresi, 22/28)

"Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda Allah'ın dininin şeâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere saf halinde dururken, onları kestiğiniz zaman Allah'ın adını anın. Yanı üstü yere yıkılınca da onlardan hem siz yiyin, hem kanaat gösterip istemeyene, hem de isteyen fakire yedirin. İşte böylece onları size âmâde kıldık ki şükredesiniz." (Hacc suresi, 22/38)

Aynı zamanda Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) kesilen kurbandan hem sahibinin yemesini hem de başkalarına yedirmesini teşvik etmiştir[558] Kurbanın etinden dağıtılan kısmın üçte birden az olması mendup yani güzel bir davranıştır. Bütün bunlarla birlikte, eğer kurban kesen kimse ailesi kalabalık ve imkânı geniş biri değilse, bu durumda kurbanın hepsini kendi evinde bırakması daha uygun olur. Çünkü kendisinin ve ailesinin ihtiyacı, diğer insanların ihtiyacından önce gelir. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konuya dikkatleri çekerek, ihtiyaç sahibinin ilk önce kendisinden ve ailesinden başlaması gerektiğini bildirmiştir.[559]

Allah'a yakınlaşmak için kesilen kurbanın eti, derisi, yağı, başı, yünü satılamaz. Eğer bunlar satılırsa parası tasadduk edilmelidir. Hatta kurbanlık hayvan kesilmeden önce sütü sağılsa, yünü kesilse bunların tasadduk edilmesi gerekir. Çünkü kurbanlık hayvan her şeyiyle Allah'a kurbet için hazırlanmış, vakfedilmiştir.[560]

---

[558] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/391; Taberanî, Mucemu'l-Kebir, 12/142; Heysemî, Mec-mau'z-Zevaid., 4/25.

[559] Müslim, Zekât, 41; Buharî, zekât, 18; Tirmizî, Zekât, 38.

[560] Kasani, Bedai,6/320

Kurbanın derisi evde bırakılıp seccade yapılabilirse de en güzeli hayır kurumlarına vermektir. Bir hadislerinde Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) kestiği kurbanın derisini satan kimsenin, kurban kesene vaad edilen sevaptan mahrum kalacağını bildirmiştir.[561]

Bu hususla ilgili olarak Hz. Ali şöyle buyurmuştur "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), (beni göndererek), kurbanlık develeriyle ilgilenmemi, onların etlerini, derilerini, çullarını tasadduk etmemi, kasabın ücretini bunlardan vermememi tenbih etti." diyerek devamla "Kasab ücretini kendimizden öderdik." demiştir.[562]

Kurbanın etinin, kesimin yapıldığı bölgede dağıtılması teşvik edilirse de, daha fazla ihtiyaç sahibinin bulunması halinde başka yerleşim birimlerine de gönderilebilir, nakledilebilir.

Kurban kesildikten sonra çevre temizliğinin iyice yapılması gerekir. Hayvanın artan parçalarının toprağa derince gömülmesi ve mümkün olduğu ölçüde dışarıda hiçbir parçasının bırakılmaması gerekir. Bu şekilde bir hareket, kurbanlık hayvana ve kurban ibadetine bir saygının ifadesidir. Aynı zamanda çevre temizliği açısından da çok önemlidir. Peygamber Efendimiz birçok hadisi şeriflerinde çevre temizliğinin önemini vurgulamıştır.[563]

Kurban kesmenin ve etini ihtiyaç sahiplerine dağıtmanın sevabını, çevre kirliliği meydana getirerek ve kul haklarını ihlal ederek azaltmamaya dikkat etmek gerekir.

Nezir (Adak) Kurbanı

Nezir, yüce Allah'a saygı için yasak olmayan bir işin yapılmasını üzerine alıp yüklenmektir ki, bir kimsenin dinen yükümlü olmadığı ibadet cinsinden bir şeyi kendisi için vacip kılması demektir. Türkçesi "adak"tır.

Adakta bulunma, arzu edilen sonuçları elde etme veya beklenmeyen kötü durumlardan korunmada Allah'ın yardımına davetiye çıkarma gaye-

---

[561] Hakim, Müstedrek, 2/422; Beyhakî, Sünenü Kübra, 9/294; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, 6/93

[562] Buhârî, Hacc 122, Vekâlet 1; Müslim, Hacc 348.

[563] Müslim, Taharet 1; Tirmizî, Da'avat 91

siyle başvurulan dinî bir davranış mahiyetinde olup, hemen hemen bütün din ve kültürlerde görülmektedir. Özellikle Çin, Japon, Hint ve İslâm öncesi Türk kültüründe adağın önemli bir yer tuttuğu bu mahiyette birçok davranış ve geleneğin bu toplumlarda yaygınlık kazandığı, benzer davranışların diğer toplumlarda da sıkça görülen bir davranış olduğu bilinmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de ahde ve akitlere bağlı kalınması, Allah'a verilen sözün tutulması emredilmiştir: "Ey iman edenler! Bağlandığınız ahidleri yerine getiriniz." (Maide suresi, 5/1) "Verdiğiniz sözü yerine getirin; çünkü verilen söz sorumluluk gerektirir." (İsra suresi, 17/34) "Sözleşme yaptığınızda Allah'ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin" (Nahl suresi, 14/91)

Nezir/adak da bir ahid, bir söz vermedir; adak yapan Yüce Allah ile sözleşme yapmış demektir. Onun için yapılan adağa vefa gösterilmesi, verilen sözün yerine getirilmesi gerekir. (Hacc suresi, 22/19)

Yüce Allah, adaklarını yerine getirenleri Kur'ân-ı Kerîm'de övmüştür. (İnsan suresi, 76/7)

Hadis-i şeriflerde de Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'a itaat manasında olan adakların yerine getirilmesini, Allah'a isyan ve günah kabilinden olan hususlarda adakta bulunulmamasını emretmiş eğer yapılmışsa buna uyulmamasını istemiştir.[564]

Bir kimsenin Allah için adadığı kurbanı boğazlaması vaciptir. Nezredilen bir kurbanın kesilmesinin borç olması için şu şartların yerine getirilmesi gerekir;

1. Kurban olarak adanan hayvan, vacib kurbanlar cinsinden olmalıdır. Mesela, hindi veya horoz adamakla adak yerine gelmez; çünkü bu hayvanlardan kurban kesilmesi caiz değildir.

2. Adanan kurban, adayanın kendisine zaten vacip olan bir kurban olmamalıdır. Mesela zengin bir kimse "Şu işim olursa kurban bayramında kurban keseyim." dese, kestiği kurban adak yerine geçmez. Ancak kurbandan ayrı bir de adak kurbanı keserse, o takdirde adak yerine gelmiş olur.

---

[564] Buharî, Eyman, 26-27; Müslim, Nezir, 8.

3. Adanan şey aslında bir günah olmamalıdır. Bundan dolayı: "Şu işim olursa, kendimi Hak yolunda kurban edeyim, intihar edeyim." diye yapılan adak sahih olmaz. Bununla birlikte Allah için evlâdını kurban edeceğini nezreden kimseye, İmam Ebû Yusuf ile İmam Şafiî'ye göre bir şey gerekmez; çünkü bu, caiz olmayan bir adaktır. Fakat İmam Azam ile İmam Muhammed'e göre, bu halde, bir koyun kurban edilmesi gerekir. Çünkü İbrahim aleyhisselâm, böyle bir kurban kesmekle emrolunmuştur.

4. Adanan kurban başkasının malı da olmamalıdır. Kişi ancak kendi malından kurban adayabilir. Mesela, başkasına ait bir koyunun kurban edilmesini adayan kimseye, bu adağından dolayı bir şey gerekmez.

Adak kurbanın etinden sahibi yiyemediği gibi ailesi çoluk çocukları, torunları, anası-babası, dede ve ninesi de yiyemez. Tamamının fakirlere verilmesi şarttır. Şayet bir miktar yenilecek olursa, o yenen miktarın kıymeti sadaka olarak fakirlere verilmelidir.

Kurban bayramında kesmek üzere bir fakirin kurban alması da, bir çeşit adak hükmündedir. O kurbanı kesmesi fakir üzerine vacip olur.

Üzerinde malî bir adak borcu bulunduğu halde bunu ödemeden vefat eden kimse adağının yerine getirilmesini vasiyet etmişse terikesinden yerine getirilir. Böyle bir vasiyet olmadığı halde mirasçılar adağı yerine getirirlerse, ölen kimsenin adak borcundan kurtulması ümit edilir.

Hacc-ı Kıran ve Hacc-ı Temettu yapanların kesmek zorunda oldukları şükür kurbanları (hedy kurbanı)

Yüce Allah'ın rahmetine yaklaşmak veya hac fiillerinde meydana gelebilecek bir kusura (cinayet) kefaret olmak için Harem bölgesinde kesilmek üzere götürülen veya kendisi veya parası gönderilen kurbana "Hedy" denir.

Temettü haccı ile Kıran haccından dolayı hedy (Harem bölgesinde kurban kesmek) vacibdir. Bunun koyun cinsinden olması da yeterlidir. Bu kurbanlar, Bayramın birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde kesilebilir. Fakat birinci günde kesilmesi daha faziletlidir. Bu, bir şükür kurbanı olduğundan, bunun etinden sahibi de yiyebilir. Geri kalanını Mekke fakirlerine dağıtmakta fazilet vardır.

Hacda Kurban Kesmeyi Gerektiren Bir Kusur İşleyen Kimsenin Kesmesi Gereken Ceza Kurbanı

Hacla ilgili cinayetlerden (yapılması yasak şeyleri yapmaktan) dolayı ceza veya kefaret olarak kesilecek kurbanlar de hedy sayılır. Ancak bunların etlerinden sahipleri ile zevceleri, usul ve füruları yiyemezler. Çünkü bu ceza kurbanları zekât, adak kurbanı ve fitre sadakası yerinde sayılırlar. Bunların etinden yiyecek olurlarsa, kıymetlerini fakirlere sadaka verirler.

b) Nafile Kurbanlar

Vacip kurbanların dışında, nafile olarak kesilen kurbanlardır. Akika kurbanı, Hacc-ı ifrad yapanların kestikleri kurbanlar, kurban bayramı dışında kesilen kurbanlar vs..

Akîka Kurbanı

Yeni doğan çocuğun ilk günlerinde Cenab-ı Hakk'a bir şükran nişanesi olarak kesilen kurbana "akîka kurbanı" adı verilmiştir.[565]

Esasen akîka yeni doğan çocuğun başındaki ana tüyünün adıdır. Akîka kurbanı Hanefî mezhebinde mübahtır. Ama böyle şükür niyetiyle yapılan bir mübah kurbiyete dönüşmektedir. Zira niyet, âdetleri ibadete, mübahları da taate yani yapılmasından dolayı sevap kazanılan bir amele çevirir. Böylelikle de akika kurbanı nafile bir ibadet olmaktadır.[566] Akika kurbanı kesmek diğer mezheplerde sünnet; Zahiriyye mezhebinde ise vaciptir.

Peygamberimiz, torunları Hasan ve Hüseyin için birer koçu akika kurbanı olarak kesmiş ve ümmetine de yeni doğan kız ve erkek çocukları için kesmelerini tavsiye etmiştir.[567]

Peygamberimizin bu şekildeki uygulama ve tavsiyesini dini bir gereklilik olarak değil de, doğum gibi bir mutlu olayın yakın çevreye duyurulması, sevincin onlarla paylaşılması, böylelikle toplum fertleri arasında dayanışma ve kaynaşmanın temin ve tesisi yönünde tedbir ve örnekler (sünnet, nafile ibadet) olarak anlamak daha doğru olur.

---

[565] Bkz. Dihlevi, Hüccetullahi'l-Baliğa, 2/383

[566] İbn-i Abidin, Reddü'l-Muhtar, 6/326

[567] Ebu Davud, Edâhî, 21, Tirmizî, Edâhî 23

Akika kurbanını çocuğun doğumunun yedinci günü kesmek müstehaptır. Bununla birlikte doğumundan itibaren buluğ çağına kadar kesilebilir. Aynı günde çocuğa isim verilmesi, saçının kesilerek ağırlığınca altın veya gümüşün tasadduk edilmesi ve isminin konulması tavsiye edilmiştir.[568]

Kurban olmaya elverişli her hayvan akîka kurbanı olarak kesilebilir. Kesilen bu kurbanın etinden kurban sahibi ve aile fertleri yakın dostları yiyebileceği gibi tasadduk da edilebilir.

Hz. Peygamber bu kurbanın kesilmesi sırasında bir örf olarak başa kan sürülmesi âdetini yasaklamıştır.[569]

İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre akîka kurbanının kemikleri, çocuğun sağlık ve selâmetine bir hayır dileği olsun diye, kırılmayıp yalnız ek yerlerinden ayrılır ve öylece pişirilmesi güzel bir davranıştır. Diğer mezhep imamlarına göre ise çocuğun mütevazı olmasına ve kötü huylardan korunmuş olmasına bir işaret olsun diye kemiklerin kırılması müstahab görülmüştür. Anlaşılan niyete göre değişmektedir.

Haccı ifrat yapanların kurbanı

Hac mevsiminde nafile olarak Harem'de kesilen her cins kurban da birer hedy'dir. Bunların etlerinden sahipleri yiyebilir.

Kurban bayramı ve diğer vacip kurbanların dışında kalan kurbanlar bunlar da nafile kurbanlardır.

Kurbanla İlgili Bazı Meseleler

İmkânı olduğu halde kurban kesmeyen kimseye ne gerekir?

Kurban bayramı günlerinde imkânı olduğu halde kurban kesmeyen kimse daha sonra fakirleşse yani kurban kesemeyecek bir duruma gelse, bu kimsenin kurban olabilecek bir koyunun değeri kadar bir parayı tasadduk etmesi üzerine bir borçtur. İmkânı olduğu zaman bu miktarı tasadduk etmesi gerekir.

---

[568] Ebu Davud, Edâhî, 21, Tirmizî, Edâhî 23

[569] Ebu Dâvud, Edahî, 20

Ölmüş kimselere kurban kesilir mi?

Bir kimse, sevabını ölmüş bir akrabasına veya sevdiği bir kimseye bağışlamak üzere kurban kesebilir. Tıpkı ölen bir insanın ardından onun adına sadaka verildiği, hacc yapıldığı gibi, kurban da kesilebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz, ümmetinden kurban kesemeyenler adına kurban kesmiştir.[570]

Ebu Davud, Sünen'inde "Ölen kimsenin ardından kurban kesme" adı altında müstakil bir başlık yaparak şu hadisi rivayet etmiştir:

"Hz. Ali (r.a.), birisi Peygamber Efendimiz için olmak üzere iki tane koç keserdi. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda 'Allah Resulü bana yaşadığım müddetçe kendisine kurban kesmemi vasiyyet etti.' asla bunu terk etmem!" buyurmuşlardır.[571]

Peygamber Efendimizin, Hz. Ali'ye kendisi için kurban kesmesini vasiyet etmesi, O'nun adına kurban kesilmesini sevdiğine delalet eder. Bu itibarla imkânı olanların sevgili peygamberimiz için her sene en azından bir koyun/koç kesmesi veya bir ineğin yedide bir hissesine ortak olması çok yerinde bir davranış olur. Cenab-ı Allah bizleri Efendimiz için kurban kesmeye muvaffak kılsın ve bunda bizleri ebedlere kadar daim kılsın, rızasına nail eylesin. Peygamber Efendimizi bizden hoşnut eylesin. Efendimiz'e, âli beytine, ashabına, ezvac-ı tahirata salatu selâm olsun. Amin..[572]

Bir kimse kendi parasıyla aldığı, sevabını ölmüş bir yakınına bağışlamak üzere kestiği kurbanın etinden yiyebilir, başkalarına da yedirebilir. Bu niyetle kesilmesi düşünülen bir hayvanın bayram günlerinde kesilmesi de şart değildir. Her zaman kesilebilir. Hatta arefe günü kesilip fakirlere dağıtılması daha isabetli olur. Çünkü kurban bayramı günü zaten fakirlere et dağıtılacaktır. Arefe günü kesilip dağıtılırsa, o günde onların et yemeleri temin edilmiş olur.

Eğer ölen kimse kendisi adına kurban kesilmesini vasiyet etmiş ise bu kurbanın bayram günleri içinde kesilmesi gerekir. Böyle bir kurban etinden kesen kimse yiyemez. Tamamının tasadduk edilmesi gerekir.

---

570 Taberanî, Mucemu'l-Kebir, 3/182; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, 4/23

571 Ebu Davud, Edahî, 1; Hakim, Müstedrek, 4/255.

572 Tehanevî, İ'laüs'Sünen, 17/273

Ölen şahsın vasiyeti olmaksızın parasından alınarak kurban kesiliyorsa bu kurban da vasiyet üzerine kesilen kurban gibidir.. Vasiyet veya adak olmasa bile Şafiler hariç fakihlerin çoğunluğuna göre sevabı ölüye bağışlanmak üzere onun adına kurban kesilebilir.

Bu şekilde kesilen bir kurbanın Kurban Bayramı'nda kesilen diğer hayvanlardan farkı yoktur.

Kurban Kesmenin Yerine Sadaka Verilebilir mi?

Her ibadetin ayrı bir yeri vardır. Zekâtın ayrı, sadakanın ayrı kurbanın da ayrı bir yeri vardır. Ama kurbanın kesildiği kurban bayramı günlerinde kurbanlık hayvan kesilememişse; canlı ise kendisi, değilse parası tasadduk edilir. Allah'a kurbiyet için yapılan malî ibadetler iki çeşittir; bir kısmı sadaka ve zekâtta olduğu gibi temlik yani başkasına mülk olarak vermektir. Diğeri ise itlaf yani bir şeyi, elden çıkarma, feda etme şeklindedir. Köle azad etmede olduğu gibi. Kurbanda her ikisi de vardır. Kurban keserek kurbiyet kazanmadır ki, bu itlaftır. Sonra eti tasadduk etmek bu da temliktir. Ama asıl olan Allah rızası için kurban kesmektir. Bu yapılmadan kurban vecibesi yerine getirilmiş olmaz. Bu sebeple kurban bayramı günlerinde kurban kesme yerine parasını tasadduk etmekle kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz.

Türbelerde, törenlerde, açılışlarda kurban kesilebilir mi?

Mezarları tamamıyla sağlam ve sahih düşüncelerle türbe haline getirilen zevat-ı kiramı ziyaret etmenin, onların huzurunda onları şefaatçi yaparak Cenab-ı Hakk'a yalvarıp-yakarmanın hiçbir mahzuru yoktur. Önceleri bu niyetle türbeleri ziyaret eden insanlar ve özellikle bunlar arasında zengin olanlar, ziyaretleri esnasında kurban kesip, etini fakir-fukaraya dağıtmışlar, sevabını da türbe sahibine bağışlamışlardır. Bir teamül haline gelen, örfe mâlolan bu alışkanlık, sonraları su-i istimal edilmeye başlanmış.. başlanmış ve "Falan zata kurban keseceğim." gibi düşünceler içine girilmiştir. Fakat bu, akide açısından olabildiğine tehlikeli ve insanı küfre sokacak mahiyet taşımaktadır. Bazıları bu niyetle türbelere kurban kesenlere "Kâfir olur!" demektedirler ki, meseleyi böyle ifrat içine sokmaya gerek yoktur. Zira aslında kesilen her hayvan Allah adına kesilmekte ve ke-

silirken "Bismillahi Allahü Ekber" denilmektedir. Burada dikkat edilmesi gerekli olan husus, hayvanı boğazlayan kişinin niyetidir. Hüküm ona göre verilir. Mesela; bir beldeye teşrif eden devlet büyüğü için kurban kesilirken, onun ayak basması tazim edilerek kesiliyorsa, şirke düşme endişesi söz konusudur ve o hayvanın eti yenilmez. Fakat o vesileyle, Allah için kurban kesilirse, onun eti yenir. Aynı durum, törenler, açılışlar için de geçerlidir. Burada mühim olan kalptir, kalpte bulunan niyettir ve onu da Allah'tan sonra en iyi bilen o şahsın kendisidir. Türbelerde kesilen kurbanlar için de aynı şey geçerlidir.

HELAL VE HARAMLAR

Allah'ın Emir ve Yasaklarının Hikmeti

İslâm dini insan hayatını her yönüyle bir bütün olarak ele alır. İnsana, dünyada ve ahirette mutluluğa, huzura götürecek yolları gösterir, rehberlik eder. İnsanın inanç dünyası, ibadet hayatı, yeme içme, giyinme, beşeri münasebetler ve sosyal hayat gibi hayatın değişik alanlarıyla ilgili bilgi ve düzenlemeler yapmıştır. Bu bilgilendirme ve düzenleme, insanın yapısına ve donanımına aykırı bir yük, insanın onurunu kırıcı bir müdahale değil aksine onu destekleyen, ona metafizik bir güç ve anlam kazandıran Allah'ın rahmetinin ayrı bir boyutta tecellisinden ibarettir. Zira insanı yoktan yaratan Allah, onun için faydalı ve zararlı olan şeyleri de en iyi bilendir.

Allah'ın büyük gördüğü şeyleri büyük görmek, küçük gördüğü şeyleri de küçük görüp öylece kabul etmek kalbin Allah ile irtibatının, takva dairesinde yaşamasının alâmetidir.. Bu, İslâm'ın temel bir kuralıdır. Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir; "Bu böyledir. Kim Allah'ın şeairini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır." (Hacc suresi, 22/32)

Bu itibarla Allah'ın emir ve yasaklarını kendi ölçüleri içinde kabullenme ve hayata taşıma, Allah'a olan imanın, O'nunla irtibatın önemli bir göstergesidir.

Allah, insanı yoktan yaratmış ve onu sayısız nimetlerle donatmıştır. Bu nimetler insana bizzat bahşedilenlerle sınırlı değildir; göklerde ve yerde olan her şey insanın istifadesine hazırlanmış hatta onun emrine verilmiştir. Bu hakikat Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir: "Görmüyor musunuz ki Allah göklerde ve yerde olan şeyleri sizin hizmetinize vermiş. Görünen görünmeyen bunca nimete sizi gark etmiş? Yine de, öyle insanlar var ki hiçbir bilgiye, yol gösterici bir rehbere veya aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur." (Lokman suresi, 31/20)

"Allah gökleri ve yeri yaratandır. Gökten yağmur indirip size rızık olsun diye, onunla türlü türlü meyveler, ürünler çıkarandır. İzni ile denizde dolaşmak üzere gemileri size râm eden, akan suları da, ırmakları da sizin hizmetinize verendir. Mûtad seyirlerini yapan Güneş ile Ay'ı size âmade kılan, geceyi ve gündüzü istifadenize veren de O'dur. Hâsılı O, Kendisinden dilediğiniz her şeyi verdi. Öyle ki Allah'ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları toptan olarak bile sayamazsınız. Gerçekten insan zalim ve nankördür." (İbrahim suresi, 14/32-34)

"O (Allah)'dır ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı." (Bakara suresi, 2/29)

Bu zikredilen ayetlerden şu fıkıh kaidesi alınmıştır; "Can, ırz ve namusun dışında, varlıkta aslolan, mübah olmadır. Bir şeyin haram olduğuna dair bir delil yoksa, mübah olduğuna hükmedilir." Helâl haram kılma yalnız akıllara kalsaydı, kimi hep mübah der, kimi hep haram der, kimi de şaşırır kalırdı. Nitekim vahyin aydınlığından uzak yerlerde böyle olmuş ve olmaktadır. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, bu serbestlik, insanların hepsine eşit olarak tanınmış, insan insan için yaratılmamış ve birbirlerine mübah kılınmamıştır. Bunun için insanların canları, ırzları birbirlerine mübah değildir. Hatta bir insan kendi canını, ırzını bile dilediği gibi kullanmaya izinli değildir. İnsanlar, kendileri için değil Allah'a kulluk için yaratılmışlardır.

Yeryüzünde mevcut her şeyden insanlar için bir faydalanma yönü vardır. Bu faydalanma şekli bazısında pozitif, bazısında negatif bir durumdadır. Hepsinin faydalı olması, her birinin, her şekilde ve herkes için faydalı olması demek değildir. Bir kısmında zararlı olma durumu da vardır.

Cenab-ı Allah'ın insana lutfettiği helâl dairesi geniştir, dünyanın lezzetini, zevkini, saadetini rahatını isteyen kimseye, meşru dairedeki lezzetler yeterlidir. Helâl dairesi keyfe kâfi gelir. Harama girmeye hiç lüzum yoktur. Helâl ve meşru olmayan dairedeki lezzet ve keyiflerde hem dünyevî hem uhrevî birçok ızdıraplar, acılar, sıkıntılar vardır. Helâl dairesinde istikamet üzere yaşayanlara Allah'ın âhirette gayet parlak ve daimî bir hayat lütfedeceğini başta Kur'ân olmak üzere bütün semâvî kitaplar ve fermanlar haber verip müjdelemiştir.[573]

[573] Bkz.: Şualar, 11. Şua, 5. Mesele

Allah'ın emir ve yasaklarının temelindeki espri şudur: Cenâb-ı Allah hakikî mülk ve tasarruf sahibidir. İnsanlar da O'nun kulları ve dolayısıyla mülküdürler. Mülk sahibi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Öyleyse O, bizim tavır ve davranışlarımızı belirlemede de Mutlak Hâkim'dir. Bununla beraber, Allah (c.c) imtihan için gönderdiği insanoğluna bir hilafet manası vermiş, eşyaya müdahale etme hakkı tanımıştır ki, bu izâfî bir malikiyettir. İnsanlar, Allah'ın kendilerinden istediklerine teslim ve tâbî olmalı; âdiyatta da eşyaya müdahale etme mevzuunda kendilerine tanınan izafi ve nisbi hakkı kullanmalıdırlar.

Allah ve Resûlü, bazı yiyecek ve içecekleri ve bazı davranışları haram kılmış, yasaklamışlardır. Bunların bir kısmının neden haram kılındığını açıklamış bazılarını ise açıklamamışlardır. Açıklanan ve deneyerek anladığımız yüzlerce haram ve yasağın ferd ve toplum halinde insanların faydasına, iyiliğine olduğunu, ebedî saadetlerini hedef aldığını görünce, insaflı bir düşüncenin şöyle bir neticeye varması kaçınılmazdır: "Aklımızın ve bilgimizin kavrayabildiği bunca haramda, bu ölçüde büyük hikmet ve faydalar olduğuna göre, aynı kaynaktan gelen diğer yasakların da mutlaka hikmetleri olacaktır."

İnanmış bir insanın Allah'ın her işinde ve emrinde bir hikmet ve maslahat olduğunu bilmesi ve buna inanması gerekir. Bununla birlikte Allah'a kulluğu açısından emir ve yasakların hikmet ve maslahatları ne olursa olsun, onları anlasın ya da anlamasın, nasıl bildirildi ve emredildi ise ona göre hareket etmesi ve o onlarda bildiği bilemediği, daha pek çok hikmetler olabileceğini düşünmesi esastır. Emir ve yasaklarda, görünen bilinen hikmetlerinin yanında, kalbin, ruhun, hissin ve sırrın beslenmesi, Allah'a teveccühü gibi maslahatlar da olabilir.

Günlük iş ve muamelatımızda helal veya haram kılınan şeylerin akla, mantığa ve hikmete uygun manalar taşıdığı açıkça görülen ve kabul edilen gerçeklerden olsa bile kul, onlarda "emredilmiş olma" yı esas almalıdır. Böylelikle insan, ibadet ve muamelatını taabbüdilik (sırf Allah'ın emrine uyma) düşüncesiyle yaparsa, kendisini halisane olarak kulluk şuuruna alıştırmış olur.

Şimdi ferdî ve sosyal hayatın vazgeçilmez görülen maddeleri üzerinde durmak istiyoruz.

Yiyecekler

İnsanın hayatiyetini devam ettirebilmesi için yemesi, içmesi çeşitli gıda maddelerini alması gerektiği her türlü izahın üstünde bir gerçektir. İnsanın; aklının, nefsinin, neslinin, malının korunmasını esas alan İslâm dini, yiyecekler ile ilgili de bir düzenlemede bulunmuştur. Zira yiyecekler, insan sağlığını, aklını, neslini, nefsini ve malını yakından ilgilendirmektedir. Bu ilgi alanı üçüncü şahısların haklarını ilgilendirmekte hatta bazı yönlerden toplum hayatına kadar uzanmaktadır.

Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da beslenme ve yiyecekler konusunda bir düzenleme vardır. Yahudilikteki bir kısım kısıtlamaların Hristiyanlık ve İslâmiyet'te kısmen kaldırıldığı söylenebilirse de, bu üç ilâhî dinde de belli tür gıda maddelerinin yenmesi veya içilmesi yasaklanmıştır. Fakat İslâm dininde yasaklar en aza indirilmiş, bu konuda temel esas ve amaçların tesbiti yeterli görülmüştür.

Diğer taraftan Allah'ın emir ve yasaklarının kulları için aynı zamanda bir imtihan vesilesi olduğu da unutulmamalıdır. Emir ve yasaklarda, Allah'ın iradesine samimiyetle teslim olanları olmayanlardan ayırt etme söz konusudur.

Cenabı Allah Kur'ân'ı Kerim'de bütün insanlara hitap ederek ve onların yemeye, içmeye muhtaç varlıklar olduklarına işaret ederek, yer yüzünde bulunan şeylerin helâl, hoş ve temiz olanlarından yemelerini istiyor: "Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyiniz; fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır." (Bakara suresi, 2/168)

Bu itibarla insanın her önüne çıkanı, her eline geçeni yememesi, pis, murdar, başkasının hakkı geçmiş ve dinen yasaklanmış şeylerden uzak durması ve tenezzül etmemesi gerekir.[574]

Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: "Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların temiz ve helâlinden yiyiniz. Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'na şükrediniz." (Bakara, 2/172)

---

[574] Elmalılı, 1/582

Cenab-ı Allah yeryüzünde bulunan rızıkların maddeten ve manen temiz olanlarından yenmesini emretmektedir. Zira âlemde helâl, haram ve pis hepsi vardır. Diğer varlıklardan ayrı bir donanıma sahip olan insanın, iradesini kullanarak helâl ve meşru olanları yemesi gerekir. Aksi takdirde insanın hayvandan farkı kalmamış olur. Ayrıca insan helâl ve temiz şeylerden kendisini mahrum etmemeli, temizlerinden temiz temiz yemeli ve bu nimetleri kendisine bahşeden Allah'a şükretmelidir.[575]

Helâl yiyecekler sayılamayacak kadar çoktur. İnsanın gerek beden ve gerekse ruhuna zararlı olan maddelerin yenilip içilmesi dinen haramdır. Böyle bir yasaklamanın en başta gelen amacı, insanın beden ve ruh sağlığının korunmasıdır.

Bu genel bakıştan sonra, helâller ve haramlar üzerinde detaya girmeden belli başlıklar altında durmak istiyoruz.

Eti Yenen Hayvanlar

Her dinde yenilip-yenilmemesi gereken hayvanlar ile ilgili hükümler vardır. Bunlardan bazıları aşırılığa kaçarken bazıları da yasakların sınırlarını çok daha dar tutmuşlardır.

İslâm dininde, eti yenilen hayvanlar hususunda genel prensipler konulmuş, haram kılınanlar zikredilerek bunun dışındakilerin temiz olmak şartıyla helâl olduğu bildirilmiştir.

Kur'ân'da yenmesi helâl olan etlerin ayrı ayrı belirtilmesi yönüne gidilmemiş, Allah'ın nimetlerini hatırlatmak ve Müslüman'a yaraşan şeylerin yenmesi gerektiğini vurgulamak üzere "iyi ve temiz şeylerin helâl kılındığı" (Bakara, 2/172; A'raf, 7/32) ifade edilmiştir. Koyun, deve, sığır gibi (behimetü'l-enam) en çok yenilen hayvanlara da işaret edilmiştir. (Maide, 5/1)

Allah insana, istifadesine sunduğu hayvanlardan nasıl yararlanması gerektiğini de öğretmiş ve "temiz" olanların etinden yemeyi helâl kılmıştır. Ancak, yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bildirdiğinin dışında Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de Allah'ın kendisine bildirmesiyle bazı hayvanların etinin yenilemeyeceğini Müslümanlara öğretmiştir.

---

[575] Elmalılı, 1/588

Kur'ân'ı Kerim'de bildirildiği üzere, yeryüzünde ne varsa insan için yaratılmıştır. (Bakara, 2/29) Göklerde ve yerde bulunan her varlık ve imkân, Allah'ın bir lutfu olarak insanın emrine verilmiştir. (Casiye, 45/13) Bununla birlikte iyi ve temiz şeylerin helâl olduğu bildirilmiş "Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı." (Maide, 5/5) pis şeyler ise haram kılınmıştır; "...O Peygamber kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mübah, murdar şeyleri ise haram kılar.." (A'râf, 7/157)

Allah'ın insana bahşettiği sayısız nimetlerden biri de hayvanlardır. İnsanlık, tarih boyu hayvanları binek ve taşıma aracı olarak kullanmış; etinden, sütünden, derisinden vs. yararlanmışlardır.

Kur'ân, bir taraftan temiz ve helâl olanlardan istifade edilebileceğini bildirmiş, diğer taraftan da haram olanları zikrederek bunların dışındakilerin helâl olduğunu ifade etmiştir ki, bu ileride ele alınacaktır.

Bu izahtan sonra eti helâl olan hayvanları genel olarak zikretmek istiyoruz;

a. Kara hayvanları

Etlerinin yenmesinin helâl olduğunda görüş birliği olan hayvanlar:

* Koyun, keçi, sığır, manda, deve, tavşan, tavuk, horoz, hindi, kaz, ördek türünden evcil hayvanlar.
* Geyik, ceylan, dağ keçisi, yabanî sığır ve zebra gibi yabanî hayvanlar
* Güvercin, serçe, bıldırcın, sığırcık, balıkçıl gibi kuşlar.
* Tırnak ve pençeleri ile avını parçalamayan, leş ve necâsetle beslenmeyen bütün yabanî kuş çeşitleri.
* Çekirge, sünnette yenilebileceğine dair özel hüküm bulunması sebebiyle helâl hayvanlar grubunda yer almıştır.[576]
* At eti, dört mezhepte genel kabul edilen görüşe göre helâldir. Ebu Hanife'ye göre ise tenzihen mekruhtur.

---

[576] Buharî, Zebaih, 13; Müslim, Zebaih, 52

b. Su hayvanları

Suda yaşayanlardan balık sınıfına giren denizdeki bütün canlıların eti yenir. Kur'ân'da deniz avının ve denizden elde edilen yiyeceğin helâl olduğu bildirilmiştir. (Maide, 5/96; Fâtır, 35/12) Peygamber Efendimiz, deniz hakkında sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Onun suyu temiz, içinde ölen de temizdir"[577] Bu âyet ve hadisle birlikte hakkında özel bir hüküm bulunmayan konularda mübahlığın esas alınması prensibi, suda yaşayan hayvanlarla ilgili hükmün temelini teşkil eder.

Su hayvanları iki grupta ele alınabilir:

1- Balık türleri:

Balığın her çeşidi helâldir. Bunlarda akıcı kan olmadığı için boğazlama işlemi gerekmez. Hanefilerin yaklaşımına göre, kendiliğinden ölmüş ve suyun üzerine çıkmış balıkların yenilmesi caiz değildir.

2- Balık cinsi dışında kalan deniz canlıları:

Midye, kurbağa, yengeç gibi su hayvanlarını yemek Hanefî mezhebine göre helâl değildir.

c. Hem karada hem suda yaşayan hayvanlar

Hem karada hem suda yaşayan kurbağa, kaplumbağa, yengeç, yılan, timsah gibi hayvanları yemek helal değildir.

Hayvanların yumurtası ve sütü genellikle etlerinin hükmüne bağlanmıştır. Eti yenen hayvanların süt ve yumurtaları da helâldir. Etinin yenmesi caiz olmayan hayvanların yumurtası ve sütü de caiz değildir.

Kesimin Besmele Çekilerek Yapılması

Cenâb-ı Allah, "Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız; üzerine Allah'ın ismi anılanlardan yiyin." (el-En'âm, 6/118); aynı sûrenin 121. ayetinde de, "Allah adına kesilmeyen hayvanın etini yemeyin! Bu, Allah yolundan çıkmaktır, isyandır." buyurmaktadır.

---

[577] Ebu Davut, Taharet, 41; Tirmizî, Taharet, 52.

Âyetlerdeki ifade oldukça açıktır. Etin yenebilmesi için hayvanın etinin yenilen cinsten olması, kesim işinin İslâm'a uygun olarak yapılması ve hayvanın da Müslüman bir kimse tarafından kesilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte genel görüşe göre ehl-i kitaptan olan (Yahudi ve Hıristiyan) bir kimsenin kestiği de yenebilir. Fakat dini yaşamada "şüpheli şeylerden kaçınma" bir esas olduğundan mümkün mertebe ihtiyatlı olmayı tercih etmek gerekir. Aynı durum besmele ile kesilip kesilmediği belli olmayan etlerde de söz konusudur.

Hanefî mezhebine göre besmeleyi unutarak terk etmek zarar vermez, fakat kesen kimse kasden terk etmiş ise o hayvanın eti helâl olmaz. Şafi mezhebine göre besmele şart değil, müstehabdır, ister kasden, ister sehven terk edilsin besmele çekilerek yenilebilir.

Dinin yenmesine izin verdiği hayvanların etleri, dinî usule uygun olarak kesilirlerse, dînen helâldir, yenebilir. Koyun, keçi, sığır, manda, deve, geyik, tavuk, hindi, kaz, ördek, devekuşu, bıldırcın, güvercin, keklik ve başka hayvanların etleriyle beslenmediğini bildiğimiz diğer kuş ve hayvanlar, bu kısma girer.

Yenilmesi Haram Kılınanlar

Her işinde bizim bildiğimiz bilemediğimiz birçok hikmetleri olan Allah, bazı hayvanların etlerinin yenmesini haram kılmıştır. Haram kılınan şeyler, inanç, maneviyat, ahlâk ve temizlik gibi değişik açılardan haram kılınmıştır. Dolayısıyla sadece tıbbî yönden değerlendirmek isabetli olmaz.

Kur'ân'da yiyecekler konusunda haramlıkla ilgili açıklamaların ortak noktası ise, tayyibat (iyi ve temiz) sayılmayan "habais" yani pis ve iğrenç şeylerin yenmemesi gereğidir. Ayrıca insan sağlığına zararlı maddelerin yenilmemesi, İslâm'ın genel prensiplerindendir.

Etinin yenmesi haram kılınan hayvanlar ile ilgili olarak Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: "Ey Muhammed, de ki: Bana vahyolunanlar arasında, yiyen kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Yalnız murdar ölmüş hayvan eti veya akmış kan yahut domuz eti ki, bu, şüphesiz pistir; yahut Allah 'tan başkası adına bir fısk olarak boğazlanan hayvan müstesnadır.

Ancak kim darda kalırsa, aşırı gitmemek ve zarûret miktarını aşmamak şartıyla bunlardan yiyebilir." (En'âm, 6/145).

"Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, -henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna- boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler.

Bütün bunlar itaat dışına çıkıştır. Artık bugün kâfirler dininizi söndürmekten ümitlerini kestiler. Öyleyse onlardan korkmayın, Benden çekinin.

İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim, hoşnutluğum ondadır.

Kim günaha meyletmeksizin açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, haram olan etlerden yiyebilir. Çünkü Allah Gafurdur, Rahimdir (affı ve merhameti boldur)" (Maide, 5/3)

Şimdi yukarıda zikredilen ayetlerde yenilmesi haram kılınan dört şey üzerinde ayrı ayrı durmak istiyoruz:

1. Leş

Haram kılınan şeylerin başında "meyte" tabir edilen "leş" gelmektedir.

Leş yani "meyte" sadece kendiliğinden ölen veya canlının mukabili ölü hayvan olmayıp bu sayılanları da içine alacak şekilde tezkiye edilmeksizin yani dini usule göre boğazlanmadan ölen hayvan demektir. Böyle bir hayvan temiz değildir, yenilmez.

Hayvanın İslam'a Uygun Olarak Kesimi (Tezkiye)

Konuyla ilgisi bakımından bir hususu açıklamakta fayda görüyoruz. Eti helâl olan bir hayvanın dine uygun bir şekilde boğazlanması gerekir ki buna "tezkiye" denir. Hayvanın tezkiyesi, nefes borusu, yemek borusu ile şahdamarları denilen iki kan damarının kesilmesidir. Böylece hayvan kanın akmasına imkân verecek şekilde boğazlanmış olmaktadır.

Eğer boynun tamamı koparılır, yahut hayvan boğazı sıkılarak veya başka şekilde öldürülürse bunlar, uygun boğazlama sayılmaz. Zira bu durumda kan vücutta kalıp pıhtılaşır, ete yapışır.

Hayvanın damarlarında sıvı halde dolaşan kanda birçok mikroplar, parazitler barınabilmektedir. Hayvanın kesilerek kanının akıtılması suretiyle bu mikroplar, parazitler v.b. zararlı şeyler dışarı atılmaktadır. Kesilmeyip kendiliğinden ölen hayvanda ise; kan atılmadığından, mikroplar, parazitler vs. bünyede kalır, bunlar hızla çoğalır ve hayvanın bünyesi mikrop yuvası haline gelir. Zaten bu yüzden "leş" denmiştir.

Müdahalesiz ölen hayvanlar, genellikle şiddetli zayıflık, zehirlenme ve mikrobik hastalıklar sebebiyle ölürler. Onların yenmesi sıhhî yönden tehlikeli neticeler doğurabilir.

Diğer taraftan, insanlar bu tür hayvanları yemeyince, yaşayan kuşlar ve diğer hayvanlar gıda bulma imkânına kavuşurlar. Gerçekten de leşler, diğer hayvanların fıtrî gıdalarıdır.

Yine Kur'ân'da bildirildiği üzere (Maide, 5/3) şu hayvanlar da leş hükmündedir: Kesilmeden boğularak öldürülen, sopa veya herhangi bir şey ile bir yerine vurulmak suretiyle öldürülmüş olan, yüksek bir yerden düşüp ölen, başka bir hayvanın boynuzuyla, kafasıyla veya tekmesiyle vurması neticesi ölen, bir yırtıcı hayvan tarafından parçalanmak suretiyle ölen hayvanlar.

Ancak bu saydığımız hayvanlara, henüz kendisinde az çok bir hayat emâresi varken yetişilir ve bu hayvanlar besmele ile boğazlanırsa, murdar olmaktan çıkarlar, etleri yenilir hâle gelir.

Kendi kendine ölürse, kara hayvanlarının dışında su hayvanları da leş sayılırlar.

Leşlerin haram oluşundan maksat, onun etinin yenmemesidir. Ama boynuzlarından, kemiğinden ve kılından faydalanılabilir. Leşin derisinden faydalanmak ise, deriyi tabaklamak suretiyle mümkün olur. Peygamberimiz; "Bir deri tabaklanmakla temiz olur." buyurmuştur[578] Bundan sadece domuz derisi istisnadır. Domuz derisi tabaklanmakla temizlenmiş olmaz.

---

[578] Müslim, Hayız, 105; Ebû Dâvud, Libâs, 38.

Eti yenen bir hayvanın etinden, daha kendisi hayatta iken kopan bir uzvu ve parçası da leş hükmündedir. Bir hayvanın kesildikten sonra, henüz kendisinde hayat eseri varken kopan parçası ise, leş sayılmaz. Ancak böyle bir parçayı yemek mekruhtur..

2. Akmış kan

Akan kan haram kılınmıştır. (Enam, 6/145) Hayvanlar kesilince vücuttaki kanın büyük bir kısmı dışarı akar, az bir miktar da ince damarlarda kalır. Kan yemenin haram oluş hikmetlerinden biri, daha önce geçtiği üzere akan kan ile birlikte vücuttaki mikrop ve parazitlerin de dışarı atılmasıdır. İşte bu dışarıya akan kanı yemek, içmek haramdır. Zaten böyle bir şey pis olduğundan bozulmamış insan tabiatı onu yemekten, içmekten tiksinir.

İnce damarın içinde kalan veya dalak ve ciğer gibi âzalarda bulunan kan ise, akmış sayılmadığından et ve sakatat ile birlikte yenilmesi mübahtır.

3. Domuz eti

Domuz etinin yenmesi Kur'ân'ı Kerim'de açık ve kesin bir ifade ile haram kılınmıştır. (Bakara, 2/173, Maide, 5/3; Enam, 6/145); yine ayette bildirildiği üzere domuz etinin pis oluşunda şüphe yoktur. (Enam, 6/145)

Esasen domuz etinin yenmesi bütün ilâhî kaynaklı dinlerde haramdır. Tevrat'ta domuzun murdar olduğu bildirilip etinin yenmesi ve ölüsüne dokunulması yasaklanmıştır: "Domuz çatal tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız." (Tesniye, 14/8)

İncil'de, domuz etinin yenilmesini kesin yasaklayan açık bir ifade yoktur. Bununla birlikte birçok yerde domuz aşağılanmıştır. (Bkz. Matta, 7/6; Markos, 5/11/14)

Domuz, tabiatı icabı, ekşimiş ve kokuşmuş maddeler yiyen ve pislik içinde yüzen bir hayvandır. Bu sebeple eti, başta trişin ve tenya olmak üzere birçok mikroba yuvalık yapmaktadır. Domuz etinden insana geçebilen trişin, domuzlarda ağır bir hastalık yapmaz. Halbuki insanlarda, çok tehlikeli ve öldürücü bir hastalık meydana getirir.

Domuz etiyle alınan trişin kurtçukları, mide ve bağırsak yoluyla kana geçer. Böylece de, bütün vücuda yayılırlar. Trişin kurtçukları özellikle çene, dil, boyun, yutak ve göğüs bölgelerindeki kas dokularına yerleşirler. Çiğneme, konuşma ve yutma adalelerinde felçler meydana getirirler. Yine kan damarlarında tıkanıklığa, menenjit ve beyin iltihabına sebep olurlar. Bazı ağır vakalar, ölümle sonuçlanır. Bu hastalığın en kötü tarafıysa, kesin bir tedavisinin olmamasıdır.

Trişin gibi zararlı maddeler modern tesislerde istihale ile arındırılabilir. Fakat bu durum onu helâl hale getirmez. Her şeyden önce Allah, domuzu haram kılmıştır. Onda bizim bildiğimiz bilemediğimiz birçok zararlar vardır.

Diğer taraftan domuz eti çok yağlıdır. Yenildiği takdirde, bu yağ kana geçer. Böylece kan, yağ tanecikleriyle dolmuş olur. Kandaki bu fazla miktardaki yağ; atar damarların sertleşmesine, tansiyon yükselmesine ve kalp krizine sebep olur.

Ayrıca, domuz yağı içerisinde "sutoksin" denilen zehirli maddeler mevcuttur. Vücuda giren bu zehirli maddelerin dışarı atılması için, lenf bezlerinin fazla çalışması icap eder. Bu durum, bilhassa çocuklarda lenf düğümlerinin iltihaplanması ve şişmesi şeklinde kendini gösterir. Hasta çocuğun boğaz bölgesi anormal bir şekilde şişerek, âdeta domuza benzer. Bu sebeple, bu hastalığa "domuz hastalığı" (skrofuloz) adı verilir. Hastalığın ilerlemesi halinde, bütün lenf bezleri cerahatlenerek şişer. Ateş yükselir, ağrı başlar ve tehlikeli bir durum ortaya çıkar.

İnsan ve hayvanlar, yedikleri gıdaların az-çok tesirinde kalırlar. Mesela, köpek, aslan gibi et yiyen hayvanların yırtıcı; koyun, keçi, deve gibi ot ile beslenen hayvanların daha uysal ve yumuşak huylu oldukları malumdur.

Bu durum insanlar için de geçerlidir. Nebati gıdalarla beslenenlerin, genellikle halim-selim; et ve et ürünleriyle beslenen insanların ise daha sert mizaçlı oldukları tespit edilmiştir.

Domuz, dişisini kıskanmayan bir hayvandır. Domuz eti ile beslenen insanlarda, kıskançlık hissinin zayıfladığı veya dumura uğradığı gözlenmiştir

Fransız filozoflarından Savorin de beslenmenin mizaç üzerindeki bu tesirine çok önem vererek, "Bana ne yediğini söyle, senin ne olduğunu haber vereyim." demiştir.

Denizde veya belli havuzlarda domuz yağı katılmış yemle beslenen balıkların yenmesinde mahzur yoktur. Çünkü bu yem, balıkların vücudunda belli istihalelere, yani kimyevî değişikliklere uğrar. Şu kadar ki, nasıl sokaklarda salma gezen ve pislik yeme durumunda olan hayvanların boğazlanmadan önce birkaç gün bekletilmesi gerekiyorsa, necisü'l-ayn yani tabiatıyla pis bir şey yiyen balıklar da bir-iki gün bekletilmelidir.

4. Allah'tan başkası adına kesilenler

Hayatı veren de alan da Allah'tır. Allah'ın izin ve iradesiyle insanlar, hayvanları boğazlamaktadırlar. İşte hayvanı keserken, Allah'ın ismini anmak, Allah'ın insana verdiği bu izni tazelemek; ölümün ancak O'nun kudret ve iradesiyle olduğunu hatırlamak içindir.

Ayette bildirildiği üzere Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini yemek haramdır. (Bakara, 2/173)

Hayvanın kesimi sırasında Allah'tan başkasının ismi zikredilince, Allah'ın bu izni ve rızası iptal edilmiş; böylece kesilen hayvandan mahrumiyeti gerektiren büyük bir nankörlük içine girilmiş olur.

Hayvanları Allah'tan başkası adına kesme yasağı, aynı zamanda putperestliğin kökünü kazımak, tevhit inancını perçinlemek hikmetini de taşır.

Bir hayvanın etinin helâl olabilmesi için boğazlamadan veya ava ateş etmeden önce "Bismillâh" veya "Bismillâhi Allahu Ekber" diye besmele çekmek gerekir. Allah, unutularak işlenen hatalardan insanı sorumlu tutmayacağı için kasden olmayıp unutularak besmelesiz kesilen hayvanın eti yenilir. Ama hayvan kesilirken kasden besmele çekilmezse o hayvanın etini yemek haramdır.

Ayrıca Peygamber Efendimiz'in teşri yetkisini ifade eden ayetin şu ifadesi, helal olmanın dayandığı temeli de açıkça belirtir:: "O peygamber onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar " (A'râf, 157)

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)in sünneti de Kur'ân-ı Kerim'deki bu yasakları teyid ederek, "pis ve iğrenç" yiyeceklerin özelliklerine ilişkin detaylandırıcı açıklamalar içermektedir. Meselâ Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) "Azı dişi olan yırtıcı hayvanların (zî nab: ağzının dört yanında uzun ve sivri dişleri olan hayvanlar) ve "yırtıcı kuşların" (zî mihleb: pençesi ile avını parçalayan kuşlar) etlerinin yenmeyeceğini özellikle belirtmiştir.[579] İbn Abbâs'ın rivâyetinde bu hadisin devamı şöyledir: "Pençesi ile avlanan her kuş haramdır."[580]

Zikredilen ayetlere açılım getiren hadisler ışığında haram kılınan diğer hayvanlar şunlardır:

Ayet-i kerimede geçen "pis" diye vasıflanabilecek bütün hayvanlar

Burada geçen "pis" olma vasfı insana zararlı olabilecek şekilde zararlı şeylerle beslenen hayvanları içine aldığı gibi, tabiatı gereği insanın iğrendiği bütün hayvanları da içine alır. Yılan, fare, kaplumbağa, köstebek, kirpi, solucan, sinek gibi hayvanlar bu gruba girer.

Akar Kanı Olmayan Böcekler

Çekirge dışındaki böcekler.

Pençesiyle Avlanan Yırtıcı Hayvan ve Yırtıcı Kuşlar

Hanefi fıkhına göre "siba (yırtıcı hayvanlar)" kelimesi et yiyenler şeklinde kabul edilmiş ve bu gruba giren bütün etçil hayvanların eti haram sayılmıştır. (Aslan, kaplan, kurt, ayı, tilki, çakal, fil, gelincik, sansar, samur, sincap, maymun, köpek, kedi vs.) Şâfiîler ise bu kelimeye "insanlara saldıran ve parçalayan" anlamını verdikleri için tilki ve çakalı bunların dışında değerlendirip etlerini helâl kabul etmişlerdir. Mâlikilerde ise bu tür hayvanları yemek haram değil mekruhtur.

Yırtıcı kuşlar hakkındaki görüşler ise, Hanefilerde akbaba ve karga mekruh görülürken Malikilere göre bütün yırtıcı kuşlar mekruhtur. Şâfiîler

---

[579] Müslim Sayd, 15, 16; Ebû Dâvûd, Et'ime, 32.

[580] Müslim, Sayd 12-16

ise zararı dokunup dokunmadığını ölçü almakta ve zararı dokunanları mekruh görmektedir.

At, Eşek ve Katır

Eşek ve katırın yenmesi bütün mezheplerde haramdır. Bu konuda Hz. Câbir'den (r.a.) şöyle rivâyet edilir. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber gazasında eşek etini yasak etti, at etini yemeye izin verdi"[581] Bu hadis-i şerifi ölçü alan Ebû Yûsuf, İmam Muhammed gibi Hanefî imamlar, Ahmed b. Hanbel ve İslâm hukukçularının çoğunluğu at etini helâl kabul ederken; Ebû Hanife, tenzihen mekruh (helâle yakın mekruh) hükmünü vermiştir. İmam Mâlik ise, "Resulullah; at, katır, eşek etini ve azı dişi bulunan her yırtıcı hayvanın etini yasak etti."[582] hadisini esas alarak at etini haram saymıştır. Ebû Hanife ve İmam Mâlik'in at etini helâl kabul etmeyişlerine diğer bir delilleri de; "O, atı, katırı ve eşeği bunlara binmeniz ve süs için yarattı." (Nahl, 16/8) ayet-i kerimesidir. Atın sütünün içilmesinde ise bir mahzur yoktur.

Suda Yaşayan Hayvanlar

Bu konuda kabul edilen genel kriter "insan tabiatının çirkin görmesi"dir. Bu prensipten hareketle, mezheplerin yaklaşımı farklılık arz etmektedir. Hanefiler çerçeveyi dar tutarak suda yaşayan hayvanlardan yalnız balığın yenilebileceği, kurbağa dâhil diğer bütün deniz hayvanlarının yenilmesinin ise helal olmadığı kanaatindedirler. Mâlikîler ise çerçeveyi oldukça geniş tutmuşlardır. Onlara göre, deniz domuzu hariç bütün deniz hayvanları yenilebilir. Şafiîler'de ise, deniz hayvanlarından tabiatları gereği pis olanlar haram, temiz olanlar helâldir.

Hastalık sonucu kendiliğinden veya zehirlenerek ölen deniz hayvanları yenmez. Bunun dışında taş, sopa gibi maddelerle darbe sonucu veya havasız, susuz kalma neticesinde ölenler helâldir. Kara hayvanlarında kanın akıtılması şart olduğu halde su hayvanlarında boğazlama veya yaralamak suretiyle bir kan akıtma şartı aranmaz. Diğer kara hayvanlarından yenmesi haram olanlar ise şunlardır;

---

[581] Buhâri, Zebâih, 28; Müslim, Nikâh, 30; Sayd, 23.

[582] Ahmed b. Hanbel, I, 147.

* Azı dişleri ve pençesiyle avını tutup parçalayan ve dövüşen vahşî ve yırtıcı hayvanların etleri haramdır, yenmez. Kurt, ayı, aslan, kaplan, sırtlan, pars, sansar, sincap, fil, maymun, tilki, gelincik, kedi, köpek gibi.
* Tırnaklarıyla avını kapıp avlayan ve tab'an kerih görülen kuşların da etleri haramdır veya tahrimen mekruhtur. Bunlar; çaylak, kuzgun, kartal, akbaba, yarasa, atmaca, şahin, alacakarga gibi hayvanlardır.
* Yaradılıştan pis ve iğrenç olan hayvanların etleri de yenmez. Fare, köstebek, kirpi, kertenkele, akrep, yılan, kurbağa, kaplumbağa, salyangoz, solucan, arı, sinek, kurt, böcek, v.s.
* Temiz olmayan şeyleri yemiş olan tavuk, koyun, sığır gibi hayvanların etleri de, bir temizlik süresi geçmeden yenilemez. Bunun için böyle necasetle gıdalanan hayvanlar hapsedilir, temiz gıda ile beslenirler. Bu hapis süresi tavukta üç gün, sığır ve deve için on gün, koyun için de dört gündür.

Helâl Yemenin Önemi

Allah insanlara rızıkların güzel ve temiz olanlarından yemeyi ve buna karşılık da şükretmeyi emretmiştir. Helâl yemek duânın ve ibadetin kabulüne sebeptir. Haram yemek ise bunların geri çevrilmesine, kabul edilmemesine sebep olur. Allah Rasûlü bu çok hassas ve önemli olan noktaya şu şekilde dikkatleri çekmiştir: "Ey insanlar, şüphesiz Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Şüphesiz Allah, müminlere, peygamberlere emrettiği şeyleri emretmiştir. Allah şöyle buyurmuştur: Ey peygamberler, güzel rızıklardan yiyin, sâlih amel işleyin, ben sizin yaptıklarınızı bilirim." (Mü'minûn, 23/51). Yine Allah şöyle buyurmuştur: Ey iman edenler, size rızık olarak verilenlerin temiz olanlarından yiyiniz. " (Tâhâ, 20/81). Bu ayetleri okuduktan sonra Allah Resûlü, uzun bir yolculuğa çıkan, saçı başı karışmış, toza batmış, ellerini göğe kaldırmış, 'Ey Rabbim, ey Rabbim.' diye dua eden bir adamdan bahsetti ve şöyle dedi: "Bu kimsenin yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, haramla beslenmiş, duası nasıl kabul olsun?"[583]

En Doğru Sözlü'nün sözünden öteye söz olmaz.

---

[583] Müslim, Hacc, 64

Zaruret Hâli

Yukarıda zikrettiğimiz bütün bu haramlar, normal durumlar içindir. Zaruret hâlinin ise, kendisine mahsus hükümleri vardır. Zaruret hâlinden maksat, açlık ve susuzluğu giderecek, hastalığı tedavi edebilecek helâl bir nesnenin bulunmaması hâlidir.

Açlık ve Susuzluk

Ölmeyecek kadar yiyip içmek her insan için farzdır. İnsan bu sayede oruç tutmaya, namaz kılmaya muvaffak olur. İnsan yiyecek ve içecek helâl bir şey bulamazsa, haram olan şeyden de ölmeyecek kadar yiyip içebilir.

Bu yiyişin ve içişin ölçüsü ise, ölmeyecek, hayatını devam ettirecek miktardır. Daha fazlasını yiyip içmek helâl olmaz. Çünkü zaruretler kendi miktarlarıyla takdir olunurlar. Helâl yiyecek ve içeceklerden ise, kuvvetini artırmak için doyuncaya kadar yiyip içmek mübahtır. Şu kadar var ki, hadiste bildirildiği üzere helâl dahi olsa, bir Müslüman'ın tıka basa yemesi doğru bulunmamış, midenin üçte birinin yiyecek, üçte birinin içecek ve üçte birinin de nefes için ayrılması tavsiye edilmiştir.[584]

Tedavi Zarureti

Tedavi için temiz olan ilâçları yiyip içmek, kullanmak câizdir. Peygamber Efendimiz: "Ey Allah'ın kulları, tedavide bulununuz. Çünkü Allah Teâlâ, hiçbir hastalık yaratmamıştır ki, onun için bir deva ve ilâç da yaratmamış olsun. Yalnız bir hastalık müstesnadır. O da ihtiyarlıktır." buyurmuştur.[585] Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre helâl ve temiz olmayan şeylerle tedavide bulunmak caiz değildir. Meselâ şarap ve benzeri haram şeylerle tedavide bulunmak haram kılınmıştır. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: "Haram ile tedavi olmayınız"[586], "Şüphesiz ki Allah sizin şifanızı size haram kıldığı şeylerde yaratmamıştır."[587]

---

[584] Tirmizi, Zühd, 47; İbni Mace, Et'ime, 50

[585] Ebu Davud, Tıbb 1; Tirmizi, Tıbb 2

[586] Ebû Davûd, Tıb, 11

[587] Ebu Ya'la, Müsned, 12/402; Beyhaki, Sünen-ü Kübra, 10/5

Peygamber Efendimiz'e, ilaç için şarap yapmanın hükmü sorulduğunda, "Şüphe yok ki o deva değil, bir derttir."[588] buyurmuştur. Şu kadar var ki, bazı âlimlere göre başka bir ilaç bulunmadığı zaman, Müslüman ve uzman bir doktorun göstereceği lüzum üzerine câiz olabilir. Ameliyat olacak hastaların bayıltılmasında zaruret olduğundan narkoz gibi uyuşturucu maddelerin kullanılmasında mahzur yoktur. Nitekim, Peygamberimiz erkeklere ipek giymeyi haram kıldığı halde, cild hastalığı sebebiyle Abdurrahman bin Avf ve Zübeyr bin Avvâm gibi bâzı sahabîlerin giymesine müsaade etmiştir.

Haram olan bir şey'i ilâç olarak kullanmanın bâzı şartları vardır:

1. Bu ilâç kullanılmadığı takdirde, insan hayatının ve sıhhatinin hakikî bir tehlike içinde olması...

2. Onun yerini tutacak helâl bir ilacın bulunmaması...

3. Bu ilâcı, dindarlığına ve ihtisasına güvenilir bir Müslüman doktorun tavsiye etmesi...

Bu üç şartın bulunması hâlinde, haram maddelerle de tedavi câiz olur.

Görülen lüzum üzerine bir uzvuna ameliyat yapılacak bir kimseye aklını giderip bayıltacak bir ilâç verilmesinde de (narkoz) bir sakınca yoktur.

İçecekler

İnsanı öldüren veya aklını gideren, vücudu zehirleyen veya herhangi bir şekilde sağlığa zararlı olan şeyleri yemek, içmek haramdır.. Bu itibarla İslâmiyet, sarhoşluk veren her çeşit içkiyi haram kılmış, içilmesini yasaklamıştır. Kur'ân'da şöyle buyurulur: "Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız. Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranıza düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?" (Mâide, 5/90-91).

Bu konuda peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyurmuştur;

---

[588] Müslim, Eşribe, 12

"Her sarhoşluk veren şey haramdır"[589]

"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır"[590]

İslâm dininin emir ve yasakları temelde beş esası korumaya yöneliktir. "Zaruriyat" da denilen bu esaslar şunlardır: Din, can, nesil, akıl ve mal. Aslında dünyadaki bütün hukuk sistemlerinde bu değerler birer esas olarak korunmaya alınmıştır. Dolayısıyla bunlar herkesin korumakla mükellef, yani yükümlü olduğu temel esaslardır.

İçki içmek İslâm'da yasak olduğu gibi, önceki semavî dinlerde de bu konuda bazı yasaklar getirilmiştir. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta şu cümleler dikkati çeker. "Rab, Harun'a şöyle dedi: "Sen ve oğulların Buluşma Çadırı'na şarap ya da herhangi bir içki içip girmeyin, yoksa ölürsünüz. Kuşaklar boyunca bir kural olsun bu. Kutsalla bayağı olanı, kirliyle temizi birbirinden ayırt etmelisiniz. (Tevrat, Levililer, 10; 8-10)

İncil'de bu konuda şöyle denir: "Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükran duasını yapıp ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. "Alın, yiyin!" dedi, "Bu benim bedenimdir." Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, "Hepiniz bundan için!" dedi. "Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. Size şunu söyleyeyim, Babamın egemenliğinde sizinle birlikte tazesini içeceğim o güne dek, asmanın bu ürününden bir daha içmeyeceğim." (İncil, Matta, bab, 26; 26-29.).

Sarhoşluk veren maddeler, neslin, nefsin, aklın, malın, dinin zararınadır. Bu itibarla, haram kılınan bu maddelerden uzak durmak insanın birçok açıdan yararınadır.

İçkinin akıl, beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu, aile ve toplumda derin yaralar açtığı hususunda tıp doktorları, psikologlar ve sosyologlar dâhil herkes görüş birliğindedir. Alkolün, insanın ruhî ve bedenî çöküşüne, giderek toplumdan uzaklaşıp içine kapalı, hastalıklı ve problemli bir kişi oluşuna, ileri yaşlarda bunaklığa ve düşkünlüğe yol açtığı; başta ailenin dağılması, cinayetler, trafik kazaları olmak üzere birçok toplumsal

[589] Buhârî, Eşribe, 4; Müslim, Eşribe, 97-98

[590] Tirmizî, Eşribe, 3; Ebu Davud, Eşribe, 73

problemin önemli sebepleri arasında olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Yukarıda mealen verdiğimiz âyetlerde, içki ve kumar yasağının hikmetleri apaçık belirtilmiştir. İçkinin insan sağlığına zararları üzerinde, başta tıp olmak üzere değişik ilim dalları ittifak hâlindedir. Yapılan istatistikler ortaya çok vahim sonuçlar koymaktadır. Bazı ülkeler bu yüzden içki ile devletçe mücadele etme yoluna bile gitmektedirler.

Sarhoşluk veren her şey içkidir ve haramdır. Azı veya çoğu sarhoşluk veren her çeşit içki, hangi maddeden yapılmış olursa olsun, âyette geçen hamr mefhumuna dâhildir ve haramdır. (Buna göre bira ve benzeri şeyler de haramdır). Bal, darı, arpa ve benzeri maddelerin mayalandırılmasından elde edilen içkiler de haramdır. Hadiste geçtiği üzere, çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.

Sarhoşluk veren içkilerin, zamanla alışkanlık ve bağışıklık sağladığı, az içenin giderek bağımlı hale geldiği, zamanla vücudun daha fazlasını istediği bilimsel bir gerçektir. Bu sebeple içkiyi önlemenin en kesin yolu, azını çoğunu, hepsini yasaklamaktır. İşte bu ve daha birçok zararlarından dolayı İslâm, çoğu sarhoşluk veren nesnelerin azını içmeyi de haram kılmıştır.

Uyuşturucu Maddeler

Esrar, afyon, eroin, kokain, morfin, L.S.D. gibi bütün uyuşturucu maddeler haramdır. Kur'ân'daki içki yasağı (Maide, 5/90) sarhoşluk veren, insanın aklî ve ruhî dengesini bozan bütün katı ve sıvı maddeleri kapsar. Hadislerde de her sarhoşluk veren şeyin haram olduğu bildirilmiştir.[591] Şu halde haram hükmünün illeti olan sarhoş etme, uyuşturma özelliğini taşıyan maddeler için de geçerlidir ve onları kullanmak da haramdır.

Modern tıp, psikoloji ve toplum bilimleri, esrar, afyon, eroin, kokain gibi uyuşturucu maddelerin insan sağlığı ve toplum düzeni için içkiden daha zararlı ve tehlikeli olduğunda birleşmektedirler.

Bu bakımdan uyuşturucu kullanmak tıpkı içki kullanmak gibidir. İslâm âlimleri, uyuşturucu maddelerin haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

---

[591] Buharî, Eşribe, 4

GİYİNME

Cenab-ı Hakkın her emir ve yasağında sayısız hikmetler vardır. İnsanı, insanın içinde yaşadığı âlemi/alemleri yaratan ve insan ile onlar arasında müthiş bir nizam kuran Allah, insan için neyin faydalı neyin de zararlı olduğunu en iyi bilendir. Bu hakikat Kur'an'da şu şekilde ifade edilmiştir: "Yaratan yarattığını hiç bilmez olur mu? İlmi her şeye nüfuz eden, her şeyden haberi olan Latîf ve Habîr O'dur. (Mülk, 67/14) Yüce Allah, insanı hem bu dünyada huzur ve mutluluğa ulaştırmak hem de cennete ehil hale getirmek yani cennetlik kıvama ulaştırmak için, kulun lehine programlanmış birtakım emir ve yasaklarda bulunmuştur. İnsanın tabiî ihtiyaçlarından olan giyinmede de bu tür emir ve yasaklar mevcuttur.

Örtünmenin farz, müstehap, mübah ve mekruh olmak üzere kısımları vardır.

Farz Olan Örtünme

Avret yerlerinin örtülmesi ve kişinin kendisini soğuk veya sıcaktan koruyacak derecede giyinmesidir. İnsan vücudunun açılması, gösterilmesi ve bakılması dinen haram olan yerlerine "avret" denir. Avret yerlerinin örtülmesine "setr-i avret" denir. Bu tabir daha çok erkek ve kadının namaz kılarken belli uzuvlarının örtülmesini ifade etmekle birlikte, namaz dışındaki örtünme vecibesini de bildirmektedir. Daha önce namaz bölümünde geçtiği üzere namazda avret yerlerinin örtülmesi, dinin bir emridir ve namazın sahih olması için bir şarttır. Aynı şekilde namazın dışında örtünme de dinin bir emridir. Örtünmenin çerçevesi, sınırları erkek ve kadına göre değişir.

Erkeğin Avret Yeri

Bir erkeğin erkeklere ve hanımın dışındaki bayanlara karşı asgarî seviyede örtünmesi gereken yeri göbek altı ile diz kapağı altı arasıdır. Ta-

riften anlaşılacağı üzere göbeğin örtülmesi farz değilken diz kapağının örtülmesi farzdır.

Kadının Avret Yeri

Bir kadının; kocası, kendisine mahrem olan kimseler ve Müslüman kadınlar dışındaki kimselere karşı avret mahalleri, yüz, el ve ayakları hariç bütün vücududur. Bu verilen ölçü Hanefî mezhebinin genel görüşüdür. Diğer mezheplere göre ise kadının ayakları da avrettir. Hanefi mezhebinde kadının yüzünü örtmesinin gerekli olup-olmadığı hususu üzerinde durulmuş ve "fitne"ye sebebiyet verecekse kadının yüzünün örtülmesi gerekir, denilmiştir.

Bu genel yaklaşımla birlikte Hanefi mezhebinin önde gelen âlimlerinden Ebu Bekir el-Cessas, "(kadınlar) Ev dışına çıktıkları zaman dış elbiselerini üzerlerine salıversinler." (Ahzab, 33/59) ayetinin genç bir bayanın, yabancıların yanında yüzünü örtmesi gerektiğine ve iffetle hareket ederek insanları tahrik etmemesi gerektiğine delalet ettiği görüşündedir.

Kadınların, kendilerine mahrem olan kimselerle Müslüman kadınlara göstermeleri haram olan yerler ise, aynen erkeklerdeki avret mahalleri (göbekle diz kapağı arası) ile, karın ve sırt kısmının karnın hizasına gelen kısmıdır.

Eşler birbirlerinin vücutlarının her yerine bakabilirler, dokunabilirler. Ancak bununla beraber genel ahlâk kuralları ve eşlerin birbirlerine olan saygılarının muhafazası açısından galiz avret yerlerinin örtülmesi güzel olur ki Hz. Aişe validemiz: "Ben Peygamber Efendimiz'den (sallallahu aleyhi ve sellem) hiçbir şey görmediğim gibi O da benden hiçbir şey görmedi." demiştir.[592]

Örtünme ile ilgili önemli birşart da giyilen elbisenin vücut hatlarını gösterecek kadar dar, cildin rengini gösterecek kadar ince ve şeffaf olmamasıdır. Peygamber Efendimiz, ince bir elbise giymiş olan Hz. Aişe validemizin kız kardeşi Hz. Esma'ya "Ey Esma! Bülüğa erdikten sonra kadının –yüz ve ellerine işaret ederek– şu ve şundan başka yerlerinin görülmesi doğru değildir." buyurmuştur.[593]

---

[592] Münavî, Feyzu'l-Kadîr, 2/224

[593] Ebu Davud, Libas, 31

Dinimizde Müslüman kadın ve erkeğin iffet ve vakarını koruması temel bir esastır. Örtünme de iffetin en önemli bir yanıdır. Bu itibarla kadın ve erkeğin fitneye ve şüpheye sebep olmayacak, karşı cinsi tahrik etmeyecek, iffeti, vakarı koruyacak ve İslam dinini insanlara sevdirecek tarzda giyinmeleri gerekir.

Örtünme ile ilgili ayet[594] ve hadislerde[595] belli bir şekil şartı ve model söz konusu değildir. Verilen ölçülere uymak şartı ile kadın olsun erkek olsun içinde bulundukları ortama göre istedikleri gibi giyinebilirler.

Avret yerlerinin insanların yanında ve namaz kılarken örtülmesi gerektiği gibi insanın tek başına hiç kimsenin olmadığı tenha bir yerde olduğu zaman da örtülmesi gerekir. Bu husus ile ilgili Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır: "Allah, kendisinden haya edilmesi hususunda insanlardan daha çok hak sahibidir."[596]

Bu itibarla banyo yaparken mümkün olduğunca avret yerlerinin peştamal vs. ile örtülmesi edeb ve haya açısından yerinde bir davranıştır.

Avret yerlerine zaruret dışında bakmak haramdır. Zaruret durumu ise, sağlık ile ilgili bir meselede doktor, hemşire ve ebe gibi kimselerin zaruret çerçevesinde bakmalarıdır.

Müshetap Olan Giyinme

Mecburen örtülmesi gereken yerlere ilave olarak Allah'ın lutfettiği nimetlere bir şükür olarak, imkânlar ölçüsünde güzelce giyinmektir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Allah, kuluna lutfettiği nimetlerin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever." [597]

Mübah Olan Giyinme

Zinet, güzel görünmek için güzel elbiseler giymektir.

---

594 Bkz. Ahzab, 33/59; Nur, 24/31

595 Ebu Davud, Libas, 31

596 Buhari, Gusül, 20; Tirmizî, Edeb, 22.

597 Ebu Davud, Libas, 14, Tirmizî, Edeb, 54

Mekruh Olan Giyinme

Büyüklük, gurur, kibir ve hava atmak için giyinmektir.

İslam her meselede olduğu gibi giyim kuşamda da evrensel ölçüler getirmiş, itidali esas almıştır. Peygamber Efendimiz, hayatı boyunca daima şık, temiz, sade ve güzel giyinmiştir. Giyim kuşam hususunda bir-iki şey -bildiğimiz, bilemediğimiz hikmetlerine binaen- hariç bir sınırlama getirilmemiştir. Giyilmesi, kullanılması haram olan şeyler şunlardır:

İpek Giyilmesi

Erkeklerin ipek elbise giymesi haramdır. Peygamber Efendimiz birçok hadislerinde ipek giymeyi yasaklamıştır. Bu hususta âlimlerin ittifakı vardır. İpek giymeyi yasaklayan hadislerden bazıları şöyledir:

“İpeği dünyada giyen âhirette giyemeyecektir.”[598]

“İpek ve altın ümmetimin kadınlarına helal, erkeklerine haramdır.”[599]

İpek olmayan bir elbisede nakış veya süsleme amacıyla üç-dört parmak kalınlığında ipek kullanımına cevaz verilmiştir.

İmam Azam’a göre hadislerdeki yasak, ipekli kumaşın sadece giyilmesi ile ilgilidir. Giyim kuşam dışında ipeğin kullanılması caizdir.

İpekli elbise ile namaz kılmak mekruhtur. Bu şekilde kılınan namaz sahih olup iadesi gerekmez. Ama giyilmesi yasak olan bir şey giyilmekle günah işlenmiş olur. İmam Şafiî’ye göre ipekten başka bir elbise bulma imkanı varken ipekli elbise ile namaz kılınırsa namazın iade edilmesi gerekir.

Altın ve Gümüş Ziynetin Kullanımı

Altın ve gümüşün ziynet eşyası olarak kullanımı sadece kadınlar için caizdir. Erkeklerin altın yüzük takmaları genel görüşe göre haramdır.

Kadınlar israf ve gösterişe kaçmadan, gayri meşru tarz ve zeminde, karşı cinsi tahrik etmeme kaydıyla altın ve gümüş ziynet eşyası kullanabilir ve ipek elbise giyebilirler.

---

598 Buhari, Libas, 25; Müslim, Libas, 2.

599 Buhari, Libas, 30

Erkekler ise sadece gümüş yüzük, gümüş kemer takabilirler. Altının erkeklere haram olması ile ilgili birçok hadisi şerif vardır. Bazılarını zikretmek istiyoruz:

"Altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helaldir."[600]

"Peygamber Efendimiz altın yüzük kullanmayı yasakladı."[601]

Ebu Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre bir adam Allah Resulü'nün huzuruna geldi. Parmağında altın yüzük vardı. Peygamberimiz bu şahsa hiç önem vermeyerek yüzünü öbür tarafa döndü. Bunun üzerine bu kimse hemen oradan ayrıldı ve biraz sonra demir bir yüzükle geldi. Peygamber Efendimiz yine hoşlanmadı. Şahıs yine gitti. Bir müddet sonra parmağında gümüş yüzük olduğu halde geldi. Peygamberimiz onu bu şekilde parmağında gümüş yüzükle görünce memnun oldu ve ona hoşâmedîde bulundu."[602]

Altın ve Gümüşün Kullanımı

İslam âlimleri altın ve gümüş kaplardan yemek yemenin ve bir şey içmenin haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Diğer taraftan yeme ve içmenin dışında altın ve gümüşün kullanılması da yeme ve içmeye kıyasla haramdır.

Altın ve gümüşün ziynet eşyası olmaksızın, gösteriş ve israf ağırlıklı ev ve el eşyası olarak kullanılması kadına da erkeğe de haramdır. Peygamber Efendimiz değişik hadislerinde bu hususu ifade etmişlerdir:

"Altın ve gümüş kaplardan bir şey içmeyiniz ve bu ikisinden yapılan tabaklarda bir şey yemeyiniz. Çünkü bu tabaklar dünyada müşrikler, ahirette ise sizin içindir."[603]

"Peygamber Efendimiz, altın ve gümüş kaplardan yiyip içmemizi, ipek giymemizi ve ipek üzerine oturmamızı yasakladı."[604]

---

[600] Buhari, Libas, 30

[601] Buhari, Libas, 45.

[602] Tahavî, Meani'l-Asar, 2/351

[603] Müslim, Libas, 1

[604] Buhari, Libas, 27.

Hanefî mezhebinde, mescidi tezyin etmek ona saygı gösterme manasında kabul edilerek, mescidlerin altın suyu, ahşap vb. şeylerle süslenmesinde bir sakınca görülmemiştir. Bununla birlikte paranın bu tür şeyler için değil de, fakirler yararına harcanmasının daha faziletli olduğu kabul edilmiştir.

ZİNA

Allah, yeryüzünde canlı varlıkların nesillerinin devamını üreme faaliyetine, bunu da, erkek ve dişi olmak üzere iki farklı cinsin beraberliğine bağlamıştır. İnsanları da kadın ve erkek olmak üzere iki ayrı cinste birbirini tamamlayan bir çift olarak yaratmıştır. Erkek ve kadının beraberliği ile Allah, insan neslini üretmektedir. "O gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendi nefislerinizden eşler yarattığı gibi davarlara da eşler yarattı. O, bu düzen içinde sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi hakkıyla işitir ve bilir." (Şura, 42/11)

Neslin üremesinden maksat, Allah ve Resûlü'nün hoşnutluğunu kazanacak, hayırlı insanların yetişmesidir. Bu gayenin gerçekleşmesi için cismanî zevkler bir prim ve avans olarak insanın mahiyetine konulmuştur. İslâm Dini, fıtrî olan cinsi arzuların tatminini, ferd ve toplumun huzurunu, sağlam ve sağlıklı gelişimini hedef alan düzenlemeler getirmiştir. Aksi takdirde başıboş ve sorumsuz cinsel hayat, nesillerin bozulmasına, insanlar arasındaki gerçek sevgi ve rahmet duygularının yok olmasına, düşmanlık ve kavgaların çoğalmasına, ruhî ve bedenî birçok hastalığın yayılmasına yol açmaktadır.

Zina büyük günahlardandır. İslâm'da (Nur, 24/2) ve önceki bütün semâvî dinlerde haram ve çok çirkin bir fiil olarak kabul edilmiş ve çok ağır cezalar öngörülmüştür. (Kitab-ı Mukaddes, Tesniye, 22;22, Levililer, 20;10 İncil, Matta, 5;27-30)

İslâm, Müslümanların iffet ve namuslarını korumalarını emretmiş, (Nur, 24/32, 33) kadın ve erkeğin nikâh akdine dayalı beraberliği dışında, serbest ilişki ve birleşmelere izin vermemiştir. Kadın erkek beraberliğinde esas olan, iffet ve namusun korunmasıdır ve bunun en uygun yolu da evlenmedir.

Aile, kutsal bir müessesedir. Kutsiyetin en belirgin çizgisi de nikâhtır. Belli prensipler çerçevesinde, meşrû bir akitle çiftlerin bir araya gelmesine nikâh denir ki; bu, hedefi, gayesi belli bir anlaşmadır. Allah, nikâh prensipleri içinde olmayan bir araya gelmelere "sifah" ve "zina" nazarıyla bakar. (Nisa, 4/24)

Kur'ân, evlenme imkânı bulamayanların Allah'ın lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetli kalmaya çalışmalarını emretmiştir. (Nur, 24/33) Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) gençleri evlenmeye teşvik etmiş, bunun insanı günahtan koruyacağını bildirmiş, evlenmek için imkân bulamayanlara da oruç tutmayı ve iffetlerini bu şekilde korumaya çalışmalarını tavsiye etmiştir.[605] Kur'ân da, eşlerin her biri diğerinin iffetini koruma sebebi olduğu ifade edilmiştir: "..... Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz..." (Bakara, 2/187)

Zina ve fuhşun her çeşidi İslâm dininde ahlâka ve insanî değerlere aykırı, kötü çirkinliği apaçık meydanda olan bir davranış, bir yol, ve hayasızlık olarak nitelendirilmiş ve yasaklanmıştır. (Enam, 6/151; Araf, 7/133) Hatta zinaya ve fuhşiyata götüren yollara yaklaşılmayıp uzak durulması emredilmiştir: "Sakın zinaya yaklaşmayın; Çünkü o, çirkinliği meydanda olan bir hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur." (İsra, 17/32) "Kötülüklerin, fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın.." (Enam, 6/151)

Ayette geçen "fuhşiyat" (fevahiş) çirkinliği meydanda olan her türlü kötü davranışı kapsar. Kur'ân; zina, eşcinsellik, edep yerlerini açma, üvey anne ile evlenme gibi davranışları, fuhşiyattan saymıştır

Kitab-ı Mukaddes'te de zina yasaklanmakla kalmamış, zinaya götüren yollardan uzak durulması şu şekilde ifade edilmiştir: "Zina etmeyeceksin, dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur. Eğer sağ gözün günah işlemene neden olursa, onu çıkar at. Çünkü vücudunun bir azasının yok olması, bütün vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Eğer sağ elin günah işlemene neden olursa, onu kes at. Çünkü vücudunun bir bir azasının yok olması, bütün vücudunun cehenneme gitmesinden iyidir. (Matta, 5;27-30; Markos, Romalılar, 13;9)

---

605 Buharî, Nikah, 2; Müslim, Nikah, 1

Böyle bir günaha mübtela bir insan, vazgeçerek çok iffetli bir insan olabilir. Bu hususla ilgili olarak Asr-ı Saadetten çok çarpıcı bir misal vermek istiyoruz; Allah Rasûlü'nün huzuruna bir genç gelir ve: "Ya Rasûlallah, zina için bana izin ver, çünkü tahammül etmem mümkün değil" der. Orada bulunanların reaksiyonu çeşitli olur. Kimisi ağzını kapamak ister ve "Resulüllah'a karşı böyle terbiyesizce konuşma!" imasında bulunur, kimisi eteklerinden tutup çeker. Kimisi de suratına bir tokat vurmak niyetindedir. Ama, bütün bu olumsuz davranışlara karşı şanı yüce Nebi, şefkat peygamberi ve merhamet âbidesi, sadece susar; onu dinler, sonra da yanına çağırır, dizlerinin dibine alarak oturtur ve o insana sorar:

- Böyle bir şeyin senin ananla yapılmasını ister miydin?

- Anam babam Sana feda olsun Ey Allah'ın Rasûlü, istemezdim.

- Hiçbir insan da, anasına böyle bir şey yapılmasını istemez! Senin bir kızın olsaydı, ona böyle bir şey yapılmasını ister miydin?

- Canım Sana feda olsun Ya Rasûlallah, istemezdim.

- Hiçbir insan da, kızı için böyle bir şey yapılmasını istemez! Halanla veya teyzenle böyle bir şey yapılmasını ister miydin?

- Hayır, Ya Rasûlallah, istemezdim!

- Kız kardeşinle ister miydin bir başkası onunla zina etsin?

- Hayır, hayır, istemezdim.!

Ve son söz:

- Hiç kimse de, halasıyla, teyzesiyle ve kız kardeşiyle zina edilmesini istemez.

Allah Resûlü görüldüğü üzere gencin akıl ve mantığına hitap ederek bu günahın ne kadar çirkin olduğuna, ondan uzak durulması gerektiğine ikna etmiş ve sonunda elini bu gencin göğsüne koyarak şöyle dua etmişti: "Allah'ım bunun günahını bağışla, kalbini temizle ve namusunu muhafaza buyur."[606]

Bundan böyle o genç harama karşı çok duyarlı iffet abidesi bir insan haline gelmiştir.

---

[606] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/256

ADAM ÖLDÜRMEK

İslâm, haksız yere bir insanı öldürmeyi, bütün insanlara karşı cinayet işleme şeklinde değerlendirmiş, insan hayatının kutsallığını vurgulayarak en mükemmel bir şekilde beyan etmiştir: "Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa, sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur." (Maide, 5/32)

Ayette net bir şekilde ifade edildiği üzere İslâm, bir insanın öldürülmesini bütün insanların öldürülmesi gibi kabul etmiştir. Zira bir insanın öldürülmesi, herhangi bir insanın öldürülebileceği fikrini vermektedir. Hayatın korunması için, her bir kişi, başkasının hayatının kutsallığını kabul edip onu korumaya çalışmalıdır.

Kur'an-ı Kerim, bir başka ayette, kasden insan öldürene başka hiçbir suçta ifade edilmeyen çok şiddetli, insanı ürperten bir tehditte bulunmuştur: "Kim bir mümini kasden öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." (Nisa, 4/93)

Suçsuz yere kasden insan öldürmenin ahiretteki cezası, Allah Teâlâ affetmezse ebedî cehennemdir.

Bununla birlikte, ümmetin allâmesi İbn-i Abbas ve bazı âlimler bu ayeti, kasden bir mümini öldüren kimsenin tevbesinin kabul olunmayacağı ve ebedi cehennemlik olduğu şeklinde tefsir etmişlerdir.[607] Kur'an'ın tefsir ve yorumunda en önde gelen otorite bir insanın bu yaklaşımı gözden uzak tutulmamalıdır.

Kitab-ı Mukaddeste de insan öldürmek yasaklanmıştır. (Çıkış, 20;13, Matta, 5;21)

---

[607] Taberi, Camiu'l-Beyan, 4/295; İbn-i Kesir, Tefsiru Kur'ani'l-Azim, 2/332.

AHLÂK

GİRİŞ

Ahlâk, Arapça'da "seciye, huy, tabiat" gibi anlamlara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde genellikle insanın fizik yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.[608] Huluk yaratılışın en önemli gayesi, cebrî yaradılışın gerçek buudu ve insan iradesinin "halk" hakikati üzerinde ilâhî ahlâk hedefli tasarrufudur. Bu tasarrufu iyi kullanıp, "halk"a huluk urbası giydirebilen kimseye, bütünüyle a'mâl-i saliha kolaylaşır.

Evet halk da huluk da aynı kökten gelir ve temel yapıları itibarıyla birbirinden farkı yoktur. Ancak; halk, gözle görülen, dış duygularla idrak edilen sûret, hey'et, şekil ve heykel ile alâkalı madde ağırlıklı manâ olmasına mukabil; huluk, gönül ile idrak olunup, hislerle duyulan ve ruhla temsil edilen bir öz, bir muhteva ve bir manâdır.

Dış yüzü itibarıyla bilinmez bir meçhul olan insan, gerçek kimliğini ancak, huyu, seciyesi ve tabiatıyla ortaya koyar. İnsanlar ne kadar farklı görünürlerse görünsünler, huyları ve karakterleri bir gün onları mutlaka ele verir. Bir başka ifadeyle, şekil ve şemâilin aldattığı yerlerde, huy bütün yanılmaları tashih eder ve insanın özündeki gizliliklere tercüman olur. Gerçi, "huluk" dediğimizde akla hemen güzel ahlâk gelmekle beraber, hem hayrın hem de şerrin îtiyâd haline getirilebileceğine nazaran, **"ahlâk-ı hasene"** ve **"ahlâk-ı seyyie"** diye, diğer bir taksimden söz edenler olsa da, bizim burada "huluk" sözcüğüyle ifade etmek istediğimiz "güzel ahlâk"tır.

Tasavvufun en sağlam kriteri işte bu güzel ahlâktır. Fevkalâde haller, baş döndüren makamlar ve beşer üstü tasarruflar iyi huy zemininin gülü, çiçeği, meyvesi olması itibarıyla makbul sayılsa da, ahlâk-ı hasene ile beraber olmadıkları zaman hiçbir kıymet ifade etmezler ve üzerinde durmaya da değmez.

---

608 Lisanu'l-Arap, hlk md.

Ahlâk, en genel manasıyla Kur'ân'la temsil edilir. Bir anlamda Kur'ân, ahlâkın evrensel kriterlerinin bir bileşeni gibidir. Peygamber Efendimiz de (aleyhissalatu vesselâm) bunun mücessem (cisimleşmiş) halini ifade eder. Nitekim Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) ahlâkına dair Hz. Aişe Validemiz'e yöneltilen bir soruda o; "Kur'ân okumuyor musunuz? O'nun ahlâkı Kur'ân'dır" şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca bizzat Kur'ân, bu hakikati teyid ederken, "Her hâlde sen, ahlâkın Kur'ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla ihâtası imkânsız, idrâki nâkabil en yücesi üzeresin." (Kalem, 68/4) buyurmaktadır. Tarihteki uygulamalara baktığımızda gerçekten Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) ahlâkının, kendisine inanmayanlarca dahi hayranlık ve takdirle karşılandığını görürüz.

Nice güzel huylu, yumuşak ve hümanist görünenler vardır ki, onların hayatlarında ahlâk-ı hasene ve mülâyemet plastize bir yalan ve hemen kırılacak bir kristal gibidir. Küçük bir öfke, az bir şiddet, hafif bir damara dokundurma, onların gerçek yüzlerini ve hakiki düşüncelerini ortaya çıkarmaya yeter.

"Ahlâk iledir kemâl-i âdem

Ahlâk iledir nizâm-ı âlem"[609]

İslâm literatüründe iyi ve kötü huylar için kullanılan ahlâk kelimesinin yanı sıra; yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlere ve bu sözlerin derlendiği eserlere edep veya adâp da denilmiştir. Edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlâk terimi, tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.

Cahiliye halkı gibi ahiret hayatına inanmayan kimseler, (En'am, 6/29; Yasin, 36/78; Casiye, 45/24) bu dünyanın zevk ve sefasından olabildiğince yararlanmayı hayatın gayesi saymışlardır. Onun için mesela kadın, aşk,

---

[609] Kuşeyri, Risale, 404; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 107.

şarap ve kabile savaşları, Cahiliye şiirindeki temaların başında yer alır. O dönemin ünlü şairi Tarafa, Mu'allakat-ı Seb'a[610] arasında yer alan şiirinde, ebedîlikten söz edilemeyeceğine göre, insan için yapılacak en iyi şeyin bütün varlığı ile hayatın zevklerini yaşamak olduğunu belirtirken bu dönemin hedonist ahlâk anlayışını dile getirir.[611] Bu dönemin bütün ahlâkî faziletlerinin arkasında, kişinin veya kabilenin gururunu (fahr), şeref (mecd), öfke (gazap), kavmiyet (hamiyyet), duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı.

İslâm dini, aşiret ruhunun, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına, insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koydu; bu şekilde insana, o güne kadar kendi dışındaki varlıklara çevirdiği mücadele enerjisini kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini öğretti.

İslâm ahlâkının kaynağı Kur'ân ve Sünnettir. Kur'ân-ı Kerim sadece bir ahlâk kitabı değildir. O aynı zamanda bir dua kitabı, bir tefekkür kitabı, bir ahkâm kitabı… olduğundan ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi ele almamış, onları diğer konuların içine serpiştirerek, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.

Ahlâk konusuna eğilen âlimlerin başında mutasavvıflar yer alır. Hemen bütün mutasavvıflar, tasavvufî hayatta, ibadet ve zikir gibi taabbüdî faaliyetler kadar ahlâkî faaliyet ve faziletlerin de önemli olduğunu belirtmişlerdir. Birçok mutasavvıf daha, tasavvuf teriminin tarifinde onun ahlâkla ilişkisini göstermişlerdir. Nitekim Ebu'l-Hasan en-Nuri'ye göre "Tasavvuf ne birtakım merasimler ne de bir bilgi yığınıdır; aksine tasavvuf yalnızca ahlâktır." Aynı sûfî tasavvufun; hürriyet, fütüvvet, dünya gailelerinden sıyrılmak ve cömertlik erdemlerinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Tasavvufu kısaca "hüsnü'l-huluk" (ahlâk güzelliği) veya "el-ahlâku'r-ra-

---

610 İslâm'dan önce Araplar arasında şiir yarışmaları yapılır ve dereceye giren şiirler Kabe'nin duvarına asılırdı. Bunlardan en meşhur olan yedi tanesine *Mu'allakât-ı Seb'a* denir.

611 Zevzeni, Şerhu'l-Mu'allakât, 82. Beyrut, tr.

diye" (razı olunan, sevilen ahlâk) şeklinde tarif edenler de olmuştur.[612] Hasan-ı Basri takva ehlinin; doğru sözlülük, ahde vefa, sıla-i rahim, yoksullara merhamet, gurur ve kibirden arınmışlık, insanlarla iyi geçinme, güzel huy gibi ahlâkî faziletlerle tanınabileceğini belirtmiştir.[613] Genelde mutasavvıflar, başlangıçta Kur'ân ve Sünnet'ten kaynaklanan bir yaklaşımla zühd, takva, fakr, tevekkül, rıza gibi ilkeleri benimseyerek dünyevî nimet ve imkânlar karşısında ihtiyatlı bir tavır takınmışlardır. Kur'ân ve Sünnet, dünyevî imkânlara esir olmak yerine, bunları belirlenmiş prensipler çerçevesinde Allah rızası ve insanların mutluluğu için kullanmayı öngörmektedir.

Tasavvufun ileri gelenlerine göre, hem dinin hem de aklın reddettiği bütün kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı nefistir. Tasavvufî ahlâkta çoğunlukla insanın manevî benliğinin yüksek tarafını temsil eden ruh, meleğe; nefis ise şeytana benzetilir. Bu yüzden ahlâkî fenalıklar ancak riyazet ve mücahedeye koyularak, nefsin kötü eğilimlerini kırmak ve onu kötü huylarından arındırmak suretiyle önlenebilir. İmam Gazalî, "İnsan ihtiraslarıyla savaşır, nefsini bunların baskısından korur ve bu suretle meleklerin ahlâkına benzer huylar kazanırsa, kalbi meleklerin evi haline gelir."[614] demektedir.

Tasavvufî ahlâkta nefse karşı verilmesi öngörülen bu savaş, bir nevi iradeyi hür kılma, insanın ahlâkî mükemmelliğe ulaşmasını ve Allah'a yakınlaşmasını önleyen bedenî ve dünyevî tutkuların bağımlılığından kurtulma mücadelesidir. Bu açıdan tasavvuf ahlâkında hürriyetin büyük bir önemi bulunmaktadır. Mutasavvıflar, Allah'tan başka insanın şuurunu meşgul eden her şeyin hürriyeti kısıtladığı ilkesinden hareketle cennet nimetlerini arzulamayı bile gerçek hürriyete aykırı görmüşlerdir. Kuşeyri'ye göre hürriyet, kulun üzerinde Allah'tan başka hiçbir şeyin etkili olmamasıdır. Gerçek hürriyet tam kulluktur.[615] Tasavvuftaki fakr makamı hürriyeti kapsar. Çünkü fakr, insanın hiçbir şeye sahip olmamasından öte, hiçbir şeyin insana sahip olamamasıdır.

---

[612] Hucvirî, Keşfu'l-Mahcup, 237; Herevî, Menazilü's-Sairin, 23.

[613] Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, II, 23

[614] Gazalî, İhya, III, 27.

[615] Kuşeyrî, Risale, 365

İslâm'da ahlâkı imandan ayırmak mümkün değildir. Zira bütün Kur'ânî emirlere boyun eğmek imanın gereğidir. Bu emirlere uymakla da en üstün ahlâkî değerler elde edilir. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm): "Müminlerin iman açısından en mükemmel olanı, ahlâkı en iyi olanıdır."[616] buyurmuştur. Bu duruma göre ahlâkî açıdan mükemmel bir anlayış ve davranışa sahip olmayan kişi, iman açısından da kemâle ermiş olamaz. Şu sözler de O'na (Sallallahu aleyhi ve selam) aittir: "İman yetmiş şubedir. En üstünü 'Lâ ilâhe illâllah'tır, en aşağısı da yol üzerinde insanlara eziyet verecek bir şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir bölümüdür."[617] "Allah'a yemin olsun ki, hiçbir kul, kendi nefsi için istediği güzelliği kardeşi için de istemedikçe tam iman etmiş olmaz."[618] "Mîzana konan ameller arasında güzel ahlâktan daha ağır gelecek hiçbir şey yoktur. İnsan güzel ahlâkı sayesinde, nafile oruç tutup nafile namaz kılan kimseler derecesine yükselir."[619] Bu ve buna benzer hadislerde Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) güzel ahlâkın üstünlüğünü dile getirmiştir. Ayrıca, "Müslüman, Müslümanların onun elinden ve dilinden emin oldukları, rahatsızlık duymadıkları kimsedir."[620] buyurmakla da iyi bir Müslümanı tarif etmiştir.

Burada birtakım başlıklar üzerinde durduk. Bunları seçerken İslâmî genel ilkeler ve evrensel normlar gözetilmeye çalışılmıştır. Elbette detaylara inilirse bu ve benzeri ahlâkî kriterler ve maddeler etrafında filozoflar, ahlâkçılar, din adamları ve düşünürler arasında basit birtakım ihtilaflar ve farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ancak biz, bunlardan sarf-ı nazar ederek, daha genel kanaatler ve yaklaşımlar üzerinde durduk. Bunları seçerken de örnekler Kur'ân'dan ve Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) pratik hayatından, yakın çevresinden yani "saadet asrı" diye literatüre giren ilk kuşak sahabe pratiklerinden yola çıktık.

Doğruluk/Sıdk

Sıdk, Doğru düşünce, doğru söz, doğru davranış manâlarını ihtiva eder. İnançlı kimsenin, söz ve davranışlarında, şahsî ve insanlarla olan

---

[616] Buhâri, Edep, 39.

[617] Ebû Davut, Sünnet, 14

[618] Buhâri, İman, 7; Müslim, İman, 71-72.

[619] Tirmizi, Birr, 62.

[620] Müslim, İman, 14.

münasebetlerinde, sadakatin emin bir temsilcisi olması istenir. Arkadaş, dost ve yakın çevresini bu tür insanlardan seçmesi talep edilir. Nitekim Yüce Kur'ân'da; "Her zaman doğrularla beraber olun." (Tevbe, 9/119) buyrulmaktadır. Demek ki sıdk ve sadakat, doğruluk ve dürüstlük insanın tüm davranışlarına sirayet etmesi gereken bir hususiyettir. Bir anlamda sıdk/doğruluk, insan davranışlarının ruhunu ve özünü oluşturmaktadır. O, aynı zamanda peygamberlik sıfatlarından birisidir.

Sıdk, insandaki düşünce, amel ve davranış birliğini de ifade eder, ya da etmelidir. Sürekli iyinin, güzelin, doğruluğun temsilcisi olduğunu ifade ve iddia edip de davranışlarıyla bunu tekzib edenin, manevî ve ruhî bütünlüğü parçalanmıştır. Kamil mü'min daima düşünce ve davranış bütünlüğü içindedir. Kişi inanç ve düşüncelerine aykırı kalmaya ve davranmaya devam ettikçe onun güzel ahlâka ve dolayısıyla kâmil insan olmaya ulaşması mümkün değildir. Hatta daha ileri ve düzeyli derecelerde inançlı insandan; gizli iç hallerinde, düşünce, tasavvur ve niyetlerinde, tasavvufî anlamıyla derunî melekelerinde dahi tutarlı, sadık/doğru ve dürüst olması beklenir ve tavsiye edilir.

Sözde, davranışta, azimde, ahde vefada, amelde ve muamelede bütün meleke ve kabiliyetlerini doğruluğa yönlendirme, kâmil bir sadâkat ve aynı zamanda bir peygamberlik vasfıdır ki, Kur'ân-ı Kerim: "O yüce kitapta olanlar arasında İbrahim'i hatırla ki, O sıddîk bir Nebi idi." (Meryem, 19/41) diyerek, mutlak zikrin masruf olduğu işte bu zirveyi ihtar etmiştir. Sıdk, Enbiyâ-i İzâmın en önde gelen vasfı, her devirde îmâna ve Kur'ân'a hizmet mesleğinin en güçlü dinamiği olduğu gibi, öteki âlem itibarıyla de her mümin için en sağlam bir kredi kartı ve en geçerli bir itibar senedidir. Allah: "Doğru olanlara doğruluklarının fayda verdiği gün bugündür." (Maide, 5/119) buyurarak bu önemli hakikate dikkatlerimizi çeker.

Enbiyâ, asfiyâ ve mukarrabîni zirveler zirvesine ulaştıran ve onlara mânevî terakkilerinde berk ve burak olan sıdk; şeytan ve avenesini aşağıların aşağısına sürükleyen de yalandır. Düşünceler ancak sıdkın kanatlarıyla pervaz eder ve değerler ufkuna ulaşabilir.. davranışlar ancak sadâkat zemininde neşv ü nemâ bulur.. yalvarış ve yakarışlar ancak sıdkla edâ edildiği ölçüde "İsm-i A'zam" (kendisi ile dua edildiğinde icabet

olunan Allah'ın ismi veya isimleri) iktiran etmiş gibi, rahmet arşına ulaşır ve hüsn-ü kabûl görür; sıdk, âdetâ İsm-i A'zam iksiri gibi tesir eder.

Hz. Âdem'in alnında tevbe nûrunu parlatan sıdktır.. dünyanın tûfana gömüldüğü bir dönemde, tufan peygamberine sefîne-i necât olan sıdktır. Alev alev ateşler içinde Hz. Halil'i berd u selâma ulaştıran da yine sıdktır..

Kur'ân, değişik âyetleriyle, gerçek mümin olmayı, insanın söz ve davranışlarından iç âlemine kadar her hal ve tavrını sıdka göre dizayn etmesine ve sadâkat etrafında örgülemesine bağlamıştır. Ayrıca böyle bir tanzim ve düzenlemeyi de dünyevî mutluluk ve uhrevî saadetin esası saymıştır. İşte Beyân-ı Sıdk'tan birkaç pırlanta:

"De ki: Rabbim! Gireceğim yere doğrulukla girmeye, çıkacağım yerden doğrulukla çıkmaya beni muvaffak eyle!.." (İsra, 17/80) "Bana sonrakiler içinde bir lisân-ı sıdk (ve bir yâd-ı cemil) lûtfeyle!" (Şuara, 26/84) "İman edenleri Rableri nezdinde kadem-i sıdk (ve hüsnü istikbâl)le müjdele!" (Yunus, 10//2) "Şüphesiz müttakîler, cennet bahçelerinde ve ırmaklar başında, O gücü her şeye yeten Sultanlar Sultanı'nın nezdinde sıdk oturağı (ve otağında) dırlar.." (Kamer, 54/54-55)

Evet, müdhal-i sıdk, muhrac-i sıdk, lisân-ı sıdk, kadem-i sıdk, mak'ad-ı sıdk unvanıyla dünyadan ta ukbâya uzanan bir çizgide, hem uzun bir yola, hem yol azığına hem de neticeye işaret buyrulmuştur.

Niyet ve kasıtta sâdık olmak başta gelir. Evet, doğru düşünce, doğru karar ve doğru davranışa niyet, sıdkın ilk basamağıdır. Ayrıca sıdka azmeden insanın, karar ve niyetinden dönmemesi, düşünce ve azmini sarsacak ortam ve sâiklerden de uzak kalması şarttır.

İkinci basamak; dünyada kalmayı ve yaşamayı, sırf hakkı tutup kaldırmak ve Allah'ın rızasına mazhar olmak için arzu etmektir ki; bunun da bir kısım emareleri vardır: Her zaman nefsinin eksik ve kusurlarını görmek, dünyanın cazibedâr güzellikleri karşısında "pes" etmemek, dünyevî endişelerle yol ve yön değiştirmemek bunlardan sadece birkaçıdır.

Üçüncü basamak; sıdkın tamamen bir vicdan marifeti haline getirilmesi ve insan tabiatının her hal ve her tavrında sadakate düğümlenmesidir. En büyük sadakat, Rabbin rubûbiyyetine rızâda, İslâm'ın İlâhî sistem

olarak kabullenilmesinde ve Rûh-u Seyyidü'l-Enâm'ın rehberliğine teslimiyettedir.[621]

İnsana sadakat yaraşır görse de ikrâh;

Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah!

İstikamet de sıdk ile ilgilidir. Doğruluk demek olan istikâmet; ehl-i hakikatçe, itikatta, amelde, yemede, içmede, hâlde, sözde ve bütün davranışlarda ifrat ve tefritten sakınma şeklinde yorumlanmıştır. "Rabb'imiz Allah'tır" deyip, sonra doğru olanların üzerine melekler iner: "Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin" derler." (Fussîlet, 41/30) âyeti de, işte bu, Allah'ın rubûbiyetini itiraf ve birliğini tasdik edip, iman, amel ve muâmelelerinde peygamberlerin yürüdüğü yolda yürüyenleri, ötelerde saf saf meleklerin karşılayıp, korku ve tasanın kol gezdiği o ürpertici vasatta onları müjdelerle coşturacaklarını haber veriyor.

İstikâmete hakkıyla uymanın ne kadar güç olduğunu anlatması bakımından, en büyük ruh ve manâ insanının: "Hûd suresi ve benzerleri iflahımı kesip beni yaşlandırdı."[622] sözü -ki "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" (Hûd, 11/112) âyetine işâret buyuruyorlardı- ne mânidardır!

Yine Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm) bir sahabîye: "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol"[623] diyerek, iki cümlelik "cevâmiu'l-kelim" ile, bütün itikâdî ve amelî esasları ihtiva eden istikâmeti özetlemişti. Şu müthiş ifadeler de yine O'na aittir: "Kulun kalbi müstakim olmadıkça îmânı müstakim olamaz, lisânı dosdoğru olmayınca da kalbi müstakim olamaz."[624] "Her sabah insanoğlunun uzuvları lisâna karşı: 'Bizim hakkımızda Allah'tan kork; zîra sen müstakim olursan biz de müstakîm oluruz; sen eğri-büğrü olursan biz de eğriliriz.' derler"[625]

---

[621] Kuşeyri, Risale, 356; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 123.

[622] Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 57, Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 7/37.

[623] Müslim, İman, 62; Müsned, 3/413, 4/385.

[624] Müsned, 3/198.

[625] Tirmizî, Zühd, 61; Müsned, 3/96. Bkz. M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 97.

Alçak Gönüllülük/Tevâzu

Tevâzu; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük manâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu, insanın Hakk karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zâviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde de yorumlayabiliriz. Kibir ise kişinin kendini başkalarından büyük sanmasıdır, bunun açığa vurulmasına da tekebbür denmiştir. Yani kibir bir büyüklük zannıdır; insanın kendisini, olmak isteyip de olamadığı şey sanmasıdır.

Bazıları tevâzuu, kendinde zâtî hiçbir kıymet görmeme; bazıları, insanları, insana yakışır saygıyla karşılayıp onlarla muamelesinde mahviyet içinde bulunma; bazıları İlâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en hakiri görme; bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük-küçük her çeşit dahilî kıpırdanışa karşı hemen harekete geçip onu olduğu yerde boğma cehdi ve gayreti şeklinde tarif etmişlerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili, hem de tarzı telâkkisi vardır.

Hz. Ömer'i (r.a.) omzunda kırba, su taşırken gören bir sahabî sorar: "Bu ne hal ey Allah Rasulü'nün halifesi!" O: "Dış ülkelerden bir kısım elçiler gelmişti, içimde şöyle böyle bir şeyler hissettim, o hissi kırmak istedim." der. Onun sırtında un taşıması, minberde kendini levmetmesi, levmedenlere ses çıkarmaması hep bu kabil hazm-ı nefisle alâkalı hususlardan olduğu gibi; valiliği döneminde Ebû Hureyre'nin, şuna-buna sırtında odun taşıması; Zeyd b. Sâbit'in, kadı olduğu bir dönemde İbn Abbas'ın elini öpmesi; buna mukâbil Tercümânü'l-Kurân'ın da onun atının üzengisini tutması; Hz. Hasan'ın, ekmek kırıklarıyla oynayan çocuklarla oturup, onların yediğinden yemesi hep birer mahviyet ve tevâzu örneğidir.

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, Resûlullah da sünnetinde tevâzu etrafında o kadar tahşidat yaparlar ki, onları duyup-işitenin, gerçek kulluğun tevâzu ve mahviyet olduğunda şüphesi kalmaz. Kurân'ın: "Rahmân'ın has kulları, yeryüzünde alçakgönüllü olmanın örneğidirler ve ağırbaşlı, yüzleri yerde hareket ederler. Cahiller kendilerine sataşınca da 'selâm' der geçerler" (Furkan 25/63) beyanı onlardan sımsıcak bir ses; "Onlar mü'minlere karşı şefkatli ve mahviyet içindedirler." (Fetih, 48/29) beyanı da onların gö-

nüllerinden kopup gelen ve davranışlarına akseden yumuşak bir nefestir. Hele: "Onlar, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet timsalidirler.. her zaman onları rükûda iki büklüm ve secdede kıvrım kıvrım bulursun!" (Fetih, 48/29) fermanı ise onlara tasavvurları aşan bir iltifatın unvanı olmuştur.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) de şöyle buyuruyor: "Allah bana, tevâzu ve mahviyet içinde bulunmanızı.. ve kimsenin kimseye karşı övünmemesini emretti."[626] "Size ateşin kendine ilişmeyeceği insanı haber vereyim mi? Ateş; Allah ve insanlara yakın, yumuşak huylu, herkesle geçimli ve rahat insanlara dokunmaz."[627] "Allah için yüzü yerde olanı, Allah yükseltir de yükseltir; aslında o kendini küçük görmektedir ama, halkın gözünde asıl büyük odur."[628] "Allah'ım, beni benim gözümde küçük göster!"[629]

Zaten O, hayatını hep bu çizgide geçirmişti:

* Çocuklara uğrar, onlara selâm verir;
* Herhangi biri elinden tutup bir yere götürmek isteyince, tereddüt etmeden kalkıp gider;
* Ev işlerinde hanımlarına yardım eder;
* Herkes bir iş görürken, O da iştirak ederek, onlarla beraber olmaya çalışır;
* Ayakkabılarını tamir eder, elbisesini yamar, koyun sağar, hayvanlara yem verir;
* Sofraya hizmetçisiyle beraber oturur;
* Meclisini her zaman fakirlere açık tutar;
* Dul ve yetimleri görür-gözetir;
* Hastaları ziyaret eder, cenazelerde hazır bulunur ve kölelerin davetine icabet ederdi.[630]

---

[626] Müslim, Cennet, 64; Ebu Davud, Edep, 40; İbn Mace, Zühd, 23.

[627] Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame, 45.

[628] Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, 7/129.

[629] Bkz. Müslim Zühd, 14.

[630] Buharî, İstizan, 15; Müslim, Selâm, 15; Tirmizî, Şemail, 78; Müsned, VI, 256; Kadı İyaz, Şifa, I, 131.

Gerçek tevâzu; Hakk'ın büyüklük ve sonsuzluğu karşısında, sıfır-sonsuz nisbetlerine göre insanın kendi yerini belirleyip, bu düşünce, bu tespiti benliğine mal etmesidir. Bu anlayış tabiatına işlemiş ve bu işleyişle ikinci fıtrata ulaşmış olgun insanlar, halkla münasebetlerinde mütevazı, mahviyet içinde ve olabildiğince dengelidirler. Zira, Allah'a karşı yer ve konumunu belirlemiş olanlar, dinî hayatlarında da, halkla münasebetlerinde de, kendi iç dünyalarında ve gözlemlerinde de hep muvazene içindedirler.

Hâsılı, tevâzu hulûkullah (Allah ahlâkı) sarayının cümle kapısı olduğu gibi, Hakk'a ve halka yakın olmanın da birinci vesilesidir. Gül toprakta biter.. insan semâlarda değil, yerde yaratılmıştır. Mümin, secde unvanıyla başı ile ayakları aynı noktada birleşince Allah'a en yakın olur. [631]

Hemen her toplum içinde zenginlik, makam, ilim, güzellik soy vb. şeyler büyüklük vesilesi olarak kabul edilen şeylerdendir. Tevazu ise bunlara rağmen insan hayatına hâkim olması gereken bir ahlâk-ı âliyedir. Yani yukarıda saydığımız şeylerle tevazu, birbirine rağmen işleyen, biri diğerine engel olan iki unsurdur. Fakat Müslümanlık açısından önemli olan, insanın iradesi ile bunu aşmasıdır. Tıpkı Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) gibi. O, terk etmek zorunda kaldığı Mekke'ye seneler sonra muzaffer bir komutan olarak girerken, tevazuundan mübarek başları, binitinin eğerinin kaşına değecek kadar aşağılardaydı. Hatta denilebilir ki O, 23 yıllık, insanı gurura, kibre, büyüklenmeye sevk edebilecek hâdiselerle dopdolu hayatında tevazu ve mahviyete ters bir davranışta bulunmadığı gibi, bunlar O'nun tevazu ve mahviyetinin artmasına sebep teşkil etmiştir.

Zaten önemli olan da bu değil midir? Eğer insan, yaşadığı seneleri Allah için dolu dolu yaşamamışsa, zengin olması ne ifade eder? Davul gibi bomboş, tın tın öten bir hayat ile O'nun huzuruna gitmek kime ne kazandırır? Unutmayalım, tevazu, mahviyet, hacalet mümine yakışan ve yaraşan; tekebbür, inhiraf, kendini âlemden üstün görme ise Karun gibi insanı baş aşağı getiren şeylerdir.[632]

---

[631] M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 112.

[632] Kuşeyri, Risale, 283; M. F. Gülen, Fasıldan Fasıla IV, 115.

İnsanın, muttasıf olmadığı hâlde “azamet” ve “kibir” gibi vasıflara sahip çıkıp, diğer insanlara karşı üstünlük taslaması, onun ruh dünyası adına ciddî bir hastalık emaresidir; aklının noksanlığına ve ruhunun hamlığına delâlet eder. Akıllı ve ruhen olgunluğa ermiş bir insan, mazhar olduğu her şeyi Yüce Yaratıcı’dan bilir ve şükran hissiyle her zaman O’nun karşısında iki büklüm olur.

Mütevazı olma, Yaratıcı’nın takdirine, halkın tahkir ve tekdirine karşı insanın gönlüne hoşnutluk hissi kazandırır. Evet, baştan haddini bilip tevazu kanatlarını yerlere kadar indiren birisi, insanlardan gelecek her türlü hor görmelere karşı en emin bir zırh içine girmiş ve en sağlam emniyet tedbirini de almış demektir.

Alçak gönüllülük, ferdin olgun ve faziletli olmasının; kibirlenip büyüklük taslamak ise, onun seviyesiz ve nâkıs olmasının alâmetidir. En kâmil kimseler, insanlarla en fazla beraber bulunup, onlarla hem dem olanlardır. En nâkıs kimseler ise, insanlarla beraber bulunmayı, onlarla düşüp kalkmayı gururlarına yediremeyen bednâm talihsizlerdir. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bu noktaya şöyle işaret ediyor: “İnsanlar içine katılıp onların eza ve cefasına katlanan mümin, kenara çekilip sıkıntı çekmeyen mü’minden üstündür.”[633] Yüce Allah, Son Peygamber’e (aleyhi ekmelüttehaya) şöyle ferman ediyor: “Mü’minlerden sana tâbi olanlara tevazu kanadını indir. Buna rağmen sana isyan ederlerse ‘Ben sizin yapageldiklerinizden hakikaten uzağım.’ de.” (Şuara, 26/215-216) “Sakın bazılarına verdiğimiz geçici dünya nimetlerine gözlerini dikip uzatma. Onların karşısında tasalanma. Mü’minler için şefkat kanatlarını indir.” (Hicr, 15/88) Denebilir ki bu ayet-i kerimelerde hizmet ahlâkının temel özellikleri toplanmıştır: Karşılık beklemeden hizmet etmek, dünya nimetlerine göz dikerek şaşırmamak, hizmet götürülenlerin nankörlüğü halinde kızıp çekilmemek ve mükâfatı yalnız Allah’tan beklemek...

Kibri ifade etmek için Kur’ân-ı Kerim fahr (övünmek), ferah ve marah (taşkınlık) tabirlerini kullanır: “Yeryüzünde kibir ve böbürlenerek (marahan) yürüme. Çünkü yeri delemezsin, boyca da dağlara yetişemezsin.” (İsra, 17/37) “Kibirlenerek insanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde şı-

---

[633] İbn Mace, Fiten, 23.

marık yürüme. Çünkü Allah, kibir taslayan, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez. Yürüyüşünde mutedil ol. Sesini alçalt. Seslerin en çirkini eşeklerin sesidir." (Lokman, 18-19)

Bir insanın insanlığa yükselmesi onun tevazuu ile; tevâzuu da, makam, mansıp, servet ve ilim gibi halkın itibar ettiği şeylerin onu değiştirmemesiyle belli olur. Zikredilen hususlardan biriyle düşünce ve davranışlarında değişikliğe uğrayan kimsenin ne tevazuundan, ne de insanlığa yükselmesinden bahsedilebilir.

Alçak gönüllülük, hemen bütün güzel huyların anahtarı mesâbesindedir. Onu elde eden, diğer güzel huylara da sahip olabilir. Ona malik olamayan ise, çoğunlukla diğer huylardan da mahrum kalır. Âdem Nebi (aleyhissalatu vesselâm), sürçüp düştüğü zaman, gökler ötesine ait yitirdiği her şeyi tevazuu ile yeniden elde ederken, aynı bâdirede yuvarlanıp giden Şeytan, kibir ve gururunun kurbanı oldu.

Kibir ve ululuk "Zât-ı Ulûhiyet"in sıfatları olduğundan, büyüklük taslayıp şımarıklık yapanlar, hemen her zaman O'nun "Kahhâr" eliyle kıskıvrak yakalanmış ve helâk edilmişlerdir. Haddini bilip mütevazı olanlar ise, yükselip O'nun huzuruna ermişlerdir.

Hasan-ı Basrî, aldanmaması için bir öğrencisini şu sözlerle ikaz eder: "Yavrum! Şu kâğıt parçasında yazılı olan nasihatleri al, senin için binlerce ilim kitabından daha değerlidir. Kâğıt parçasında şunlar yazılıydı:

* İçinde bulunduğun ortamın, kötülüklerden uzak, salih ve iyiliklerle dolu bir ortam olmasına aldanma. Cennetten daha emniyetli ve kötülüklerden uzak bir yer düşünülebilir mi? Oysa babamız Âdem'in başına gelenler orada geldi.
* İbadetinin çokluğuna da aldanma. Şeytan gibi kendini ibadete adamış kim vardı ve başına neler geldi?
* Mütekebbir ilim sahipleriyle ne görüş, ne de sohbetlerine katıl. Bunlar sana hayır getirmez. Nitekim Peygamber Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) sohbetlerine katılan mütekebbir ve münafık ilim adamları vardı. Hiçbirisi ne imana geldi ve ne de o sohbetlerden istifade etti.

* İlminin çokluğuyla övünüp-aldanma. Nice ilim sahipleri vardı ki övünçleriyle helak olup gittiler.

İffet

Kelime olarak, caiz olmayan ve kişinin şeref ve izzetine yakışmayan hâl ve fiillerden uzak durma, kötülük ve çirkinliklerden kaçınma ve kendini koruma anlamına gelir. Başta zina ve ona götürücü her türlü fiil ve durum iffetsizlik sayıldığı gibi, seçici olmadan rast gele yiyecekler yemek, şahsî ihtiyacı olsa bile başkasından bir şeyler istemek, karşı cinsi tahrik edici davranışlarda bulunmak ve elbiseler giymek, saygısızca konuşmak, göz başta olmak üzere organlarına hâkim olmamak... da iffetsizlik sayılmıştır. Reklâmdan takvim yapraklarına, ticarî emtiadan çizgi filmlere, tiyatro sahnelerinden ambalaj kâğıtlarına, haber programlarından gazete/dergi sayfalarına varıncaya kadar her yere sirayet etmiş açık saçıklık da bir iffetsizliktir. (Nur, 33/31, 60) Bunun karşılığı haya ve nezahettir. Mü'minden, nezih, temiz, dikkatli, sabırlı, şeref ve haysiyetli bir hayat yaşaması beklenir.

Kur'ân-ı Kerim iffet ve namusu ahlâkî iyiliklerin en önemlileri arasında sayar. Toplumun temeli olan ailenin sağlıklı bir şekilde devam etmesini sevgi ve saygının yanı sıra, erkek ve kadının namuslu, iffetli, zina etmemiş ve gizli dostlar edinmemiş olması ilkesine bağlar. İffetsizliğin Kur'ân dili ile haddi aşmak olarak nitelenmesi işin önemini vurgulamaktadır. (Maide, 5/5; Nur, 24/6,7,15; Ahzab, 33/30-31, 35; Mearic, 70/29-31)

Peygamber Efendimizle (aleyhissalatu vesselâm) ilgili olarak, mü'minler arası münasebetleri düzenleyen ve usullerini belirleyen ayette Efendimizin utandığına dikkat çekilerek, evlere giriş, çıkış ve kalkışların bir ahenk ve usul içinde yürütülmesi istenmiştir. (Ahzab, 33/53)

Ayrıca girişte değinilen anlamları ihtiva eden şu ayetler de zikredilebilir: "Evlenme (imkânı) bulamayanlar, Allah kendi lütfundan onları varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar." (Nûr, 24/33) "Evlenme ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, ziynetlerini (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (dış) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Ancak iffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır."

(Nûr, 24/60) "(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adamış, bu nedenle yeryüzünde kazanç için dolaşmayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız hayırları muhakkak Allah bilir." (Bakara, 2/273)

Bu konuda varid olan birçok hadis bulunmaktadır. Onlardan birinde Allah Resûlü, şöyle buyuruyor: "Kim bana, iki çene ve apış arası mevzuunda söz verir kefil olursa, ben de ona Cennet için kefil olurum."[634]

Bunu söyleyen, Allah Resûlü'dür. O, bir insanın neye kefil olup neye olamayacağını herkesten iyi bilir. Cennet'e kefil olacağını söylüyorsa, mutlaka olacaktır. Zira, kardeşim deyip bağrına bastığı Osman b. Maz'ûn gibi bir sahabî hakkında hanımlarından birinin: "Cennet kuşu oldun gittin." demesine karşı çıkmış ve "Ben Allah'ın Resûlü olduğum halde bilmiyorum, sen onun cennetlik olduğunu nereden bildin?"[635] demişti.

Demek oluyor ki, ağzına ve apış arasına sahip çıkacağına dair söz veren ve verdiği sözde duran bir insana, Allah Resûlü cennet sözü verirken, bunu hevâ ve hevesine göre söylemiyor. Mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın bu mevzuda bildirdiği bir şeye binaen böyle bir vaatte bulunuyor.

Konuşmak Bir Nimettir

Aslında insanın ağzı, beyan nimetine mazhar, değer ve kıymeti ölçülemeyecek kadar büyük bir uzuvdur. Ancak böyle mübarek bir uzuv, kötüye kullanıldığı takdirde, insanı helâka, felakete götüren en zararlı bir âlet haline gelir ve onu mahveder. Ağız ki, insan onunla Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ve takdis eder. Ma'rûf'u emir, münkeri nehiy ağızla yapılır. İnsan ağızla, Kainat kitabını ve onun ezelî tercümesi olan Kurân'ı tilavet eder, âyât u beyyinâtı ağzıyla okur ve başkalarına anlatır. Bazen, inanmayan bir insanı, ifade ve beyanı vasıtasıyla imana getirir.. böylece üzerine güneşin doğup battığı her şeyden daha hayırlı bir iş yapmış olur ve insan, ağzıyla a'lây-ı illîyîne çıkar, sıddîkiyetin zirvesine taht kurar. Ancak aynı ağız, insanın felaketini de hazırlayabilir. Bütün küfür ve küfrana vasıta

---

[634] Buharî, Hudûd, 19, Rikak, 23; Tirmizî, Zühd, 61; Muvatta, Kelam, 11.

[635] Buharî, Cenaiz, 3; İbn Mace, Cenaiz, 7; Müsned, II, 335.

ağızdır. Allah'a ve O'nun şânı yüce Nebisine ağız dolusu sövenler, bu iğrenç günahı ağızlarıyla işlemektedirler. Yalan, gıybet, iftira hep ağızla yapılır ve insan ağızla, Müseylime'nin yalan çukuruna düşer.

İşte Allah Resûlü, sadece bir kelime söylüyor, bir uzva dikkati çekiyor... İşte bu tek kelimede, daha yüzlerce dile getirilmemiş hakikat ve bizim bir nebze işaret ettiğimiz hususlar bütünüyle dürülü bulunuyor. "Ağzı meşru dairede kullanın ki, ben de size Cennet'i söz vereyim." diyor. Bu, "Ağzınızı kapayıp bir köşede oturun." demek değildir; meşru dairede kullanın demektir.

Allah Resûlü, mahrem uzvun adını söylemiyor.. onun yerine iki bacak arası tabirini kullanıyor. Bu, O'nun yüce edebinin bir tezahürüdür. Zaten O, her zaman bizler için, gayet tabiî ve fıtrî olan şeyleri ifade ederken dahi, öyle kendine has derin bir edep içinde olmuştur ki, bazılarımızca en sevimsiz gibi görünen şeyler dahi, birden insanın gözünde sevimli birer tablo haline gelivermiştir. O, ahlâk, karakter, seciye ve tabiatıyla güzelliklere programlanmış bir insandı.

İnsanlar arasında söylenmesi utandırıcı olan bir uzuv zikredilecekken, Allah Resûlü, kendine has güzellik içinde bu uzva telmihte bulunuyor, "iki bacak arası" tabirini kullanıyor. Apış arası çok mühimdir. Neslin devamı bu yolla olduğu gibi, zina ve fuhuşla, neslin harap olması da yine bu yolla meydana gelmektedir. Zira onun su-i istimaliyle soy-sop birbirine karışır ve bütün hukuk sistemlerinde korunması gereken hususların en önemlileri bu sebeple yıkılır gider.

Kim kimin babasıdır? Kim kime miras bırakacak, kim kimden hak talep edecektir? Aile nasıl korunacak, millet nasıl ayakta duracaktır? Bütün bu ve benzeri sorular ancak iffetli olmaya bağlıdır. Afîf insanlar ve bu insanlardan meydana gelmiş cemiyetler, kendi iç yapılarını kıyamete kadar devam ettirirlerken; zina ve fuhuş bataklığına gömülen fert ve milletler, mevcudiyetlerini, bir batın öteye dahi götüremezler.

Esasen her mevzuda olduğu gibi bu mevzuda da helâl dairesi geniştir ve keyfe kâfidir. Harama girmeye hiç lüzum yoktur. İnsandaki o arzu, en güzel şekilde helâl dairesinde de tatmin edilebilir. İnsanın bu mevzuda helâl yol arayışı ona bir vacip sevabı kazandırır. Allah Resûlü, ashabına

bu hususu açıklayınca, sahabe hayretle, bunun nasıl olacağını sordu. Allah Resûlü (Sallallahu aleyhi ve sellem) de tebessüm ederek şu cevabı verdi: "Eğer helâl yolla olmasa idi, haram olmayacak mıydı"[636] Haramı terk ise vaciptir. Öyleyse helâl yolla mübaşeret insana vacip sevabı kazandırır.

Amûdî Velayet

Burada ince bir nükte dikkatimizi çekmektedir. Allah Resûlü, iki çene ve apış arası hakkında söz verene, cenneti va'dediyor. Cennetle müjdelenen müstesnâ kametler bilinmektedir. Demek onların dışında da bazı kimseler ihraz ettikleri makam ve kazandıkları kurbiyet haysiyetiyle böyle bir mazhariyeti elde edeceklerdir. Buradaki mazhariyet, ağız ve apış arasını korumanın zorluğundan gelmektedir. Zira, şehvetin, bütün vücudu sardığı, benliği kavrayıp ruhu sarstığı bir anda, hatta iradenin gevşeyip fenalığın her türlüsüne açık hale geldiği bir zamanda, Hakk'ın hatırı için insanın kendisini frenlemesi o kadar önemlidir ki; insanın manen amûdî (dikey) olarak zirveleşmesine vesile olabilir ve böyle bir amele muvaffak olan insan, elbette Allah Resûlü'nün kefaleti altına girip cennetlere uçabilir. Öyle ise nefsinin taşkınlıklarına gem vurabilen, onun her türlü fenalığa açık olduğu demlerde onu zapt u rapt altına alıp günahlara girmekten alıkoyan ve onlara karşı hep sabırla direnen; hattâ bu gibi zaaflara karşı durmadan tahşidat yapan bir insan, bir başkasının, her gece kıldığı bin rekât namazın ona kazandıracağından daha fazlasını hem de bir anda kazanabilir. Kazandırır ve dikey olarak velilik noktasına ulaştırır. Bunlarla, nafile namaz ve nafile orucun hafife alındığı zannedilmesin; onlar, önemli birer kurbet (Allah'a yakınlık) vesilesidir ve hep öyle kalacaktır.

Haya

Çekingenlik ve utanma da demek olan hayâ; Allah korkusu, Allah mehâfeti ve Allah mehâbetiyle O'nun istemediği şeylerden çekinmek manâsına gelir. Böyle bir hissin, insan tabiatında bulunan hayâ duygusuna dayanması, şahsı, edep ve saygı mevzuunda daha temkinli, daha tutarlı kılar. Temelde böyle bir hissi bulunmayan veya yetiştiği çevre itibariyle onu yitiren şahıslarda hayâ duygusunu geliştirmek zor olsa gerek.

---

[636] Müslim, Zekât, 53; Müsned, V, 167, 168.

Hayâyı ikiye ayırmak mümkündür:

1. Fıtrî hayâ ki, buna hayâ-i nefsî de diyebiliriz; insanı pek çok ar ve ayıp sayılan şeyleri işlemekten alıkor.

2. Îmândan gelen hayâdır ve İslâm dîninin önemli bir derinliğini teşkil eder.

Fıtrî hayâ, İslâm dîninin rûhundaki hayâ ile beslenip gelişince, ar ve ayıplara karşı en büyük mânia teşekkül etmiş sayılır. Tek başına kaldığı zaman, bazı ahvâl ve şerâit altında sarsılır, yırtılır, hatta bazen bütün bütün yıkılabilir.

Evet, insan tabiatında bulunan bu sıkılma ve çekinme hissi, "O, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmez mi?" (Alak, 96/14) gibi âyetlerle anlatılan îmân şuuruyla.. "Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde her şeyi görüp gözetendir." (Nisâ, 4/1) gibi beyanlarla ifâde edilen ihsan anlayışıyla beslenmezse uzun ömürlü olamaz. Zira hayânın hem var olup gelişmesi hem de devam ve temâdisi îmâna bağlıdır. Bu münâsebeti Hz. Seyyidü'l-Enâm (aleyhissalatu vesselâm), ashâbından birinin diğerine, hayâda mübalağa yapılmamasıyla ilgili tavrını duyunca: "Bırak onu, hayâ îmândan gelir.."[637] Diğer bir ifâdelerinde: "Îmân yetmiş küsur şûbeden ibârettir, hayâ da îmândan bir şûbedir."[638] buyururlar.

Bu itibarla diyebiliriz ki; fıtrî hayâ, tıpkı insan tabiatında saklı bulunan diğer iyilik nüveleri gibi, insanı insan yapan ma'rifet dinamikleriyle beslendiği ve takviye edildiği ölçüde gelişir, kalbî ve rûhî hayâtın bir buudu hâline gelir ve nefsin pek çok gayrı meşru isteklerine set çeker ve engeller. Aksine bu duygu îmân ve ma'rifetle geliştirilemez, ihsan şuuruyla takviye edilemez; takviye edilmek şöyle dursun nefsânîlik gayyâlarında açılıp-saçılarak köreltilecek olursa, fert ve toplum plânında insanı insanlığından utandıran yırtıklıklar ve sürtüklükler kaçınılmaz olur. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bu hususa temas eder ve "Hayâsız olduktan sonra istediğini yap!"[639] buyurur. Hayâ ve hayat birbirine bakan kelimelerdir ve bu yakınlıktan, kalbin ancak, îmân ve ma'rifet sağanakla-

---

[637] Buharî, İman, 16; Müslim, İman, 59; Ebu Davud, Edep, 6.

[638] Ebu Davud, Sünnet, 14; Nesei, İman, 16.

[639] Buharî, Enbiya, 54, Edep, 78; Ebu Davud, Edep, 6; İbn Mace, Zühd, 17.

rıyla beslendiğinde hayatta kalabileceği esprisini çıkarmak mümkündür. Hayat kendi dinamikleriyle, hayâ da kendi dinamikleriyle var olur ve yaşar; yoksa her ikisi için de inkıraz kaçınılmazdır.

Hayâda ilk mertebe, insanın kendisine, Hakk'ın nazarıyla bakmasıyla başlar. Bir insanın, O'nun ölçüleri ve O'nun murâkabesi açısından kendini yakın takibe alması onda temkin derinlikli bir hayâ hâsıl eder ki, böyle bir insan duygu ve düşünceleriyle hep diri sayılır.

İkinci mertebe; kurbet ve maiyyet şuuruyla mebsûten mütenâsiptir ve: "Nerede olursanız O sizinle berâberdir." (Hadîd, 57/4) ufkunda seyahat edenlere müyesserdir ki, bu hususla alâkalı Efendiler Efendisi'nin şöyle buyurduğunu naklederler: "Allah'a karşı olabildiğince hayâlı davranın! Allah'a karşı gerektiği ölçüde hayâlı olan, kafasını ve kafasının içindekileri, midesini ve midesindekileri kontrol altına alsın! Ölüm ve çürümeyi de hatırından uzak tutmasın! Âhireti dileyen dünyanın sûrî güzelliklerini bırakır.. işte kim böyle davranırsa, o, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş sayılır."[640]

Bir insanın gerçek insanlıktan nasibi, hayâdan hissesi ölçüsündedir. Eğer Hakk yolcusu, menfî-müsbet bütün teşebbüslerinde başını sonsuza çevirip davranışlarını ötelere göre ayarlayamıyor, mahviyet içinde iki büklüm olup edeple yaşayamıyorsa, onun mevcûdiyeti bir bakıma kendisi için ar, başkaları için de yüktür. Bu mülâhazaya binâendir ki âlimler, "Allah'a yemin olsun, hayâ sıyrılıp gittiği zaman, ne hayatta ne de dünyada hayır kalır." demişlerdir.

Hayâ, İlâhî bir ahlâk ve bir Allah sırrıdır. Eğer insanlar onun nereye taalluk ettiğini bilselerdi daha temkinli olur ve daha titiz davranırlardı. Bu hususu tenvir edecek şöyle bir vak'a naklederler:

Cenâb-ı Hakk mahşerde hesâba çektiği bir ihtiyara: "Niçin şu günahları işledin?" diye sorar. O da inkâra saparak günah işlemediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Erhamürrâhimîn: "Öyle ise onu cennete götürün." buyurur. Bu defa da melekler araya girerek: "Yâ Rab, bu insanın şu günahları işlediğini siz biliyorsunuz." derler. Allah da onlara: "Evet öyledir ama Ümmet-i Muhammed'den biri olarak ağaran saçına-sakalına baktım;

---

[640] Müsned, I, 387.

ayıbını yüzüne vurmaya hayâ ettim." ferman eder. Rivâyete göre; Cibrîl bu haberi Efendimiz'e iletince, o şefkat ve hayâ insanının gözleri dolar, ağlar ve şöyle buyurur: "Cenâb-ı Hakk ümmetimin ak sakallılarına azap etmekten hayâ ediyor da ümmetimin ak sakallıları günah işlemekten utanmıyorlar."[641]

Riyâ

Kelime olarak gösteriş, alayış, samimiyetsizlik, iki yüzlülük, mürailik gibi anlamlara gelir. Görmek anlamına gelen ru'yet masdarından gelmektedir. Yani görsünler diye bir davranış içine girmektir. Bir kavram olarak, Allah'tan başka bir varlık için, başta ibadet olmak üzere, yapmacık bir şey işlemek, bununla halkın övgüsünü kazanma ve onlar tarafından sevilmeyi arzulamak ve Allah'a yaklaşma niyeti dışında herhangi bir gaye gütmek anlamına gelir. Riyada, fiil niyetle uygunluk arz etmez. O halde şöyle de denebilir: İcra edilen fiil ve davranışın insanın öz niyetine kısmen veya tamamen ters düşmesi, yani niyetinin aksini yapması ve bundan bir sonuç beklemesi riyadır. Zıddı ise ihlâstır.

Riyada iki başlı bir yalan vardır. Riyakâr, Allah için yaptığını söylediği fiili kullar için yaparak bir yalan, Allah'tan beklediğini iddia ettiği karşılığı kullardan bekleyerek bir başka yalan içine girmiş olur. Bu tam bir kişilik çöküntüsüdür.

Riyanın hem nifak hem de şirkle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Hem Kur'ân hem de sünnet[642] riyanın en çok sergilendiği ibadetlerin başında namazı ve sadakayı zikrederler. Anlaşılan, dinin direği olan namazın ihlâsla kılınması büyük önem arz etmektedir. Aksi bir durum ise dini yıkıma götürebilir.

Riyâ konusuyla ilgili, Muhasibî'nin meşhur eseri er-Riaye'den bir pasaj almak istiyoruz:

"Riyâ kulun, ibadetiyle Allah'tan başkasını kastetmesidir. Bunun delili Allah'ın şu ayetidir: "Kim (yalnız) dünya hayâtını ve onun süsünü iste-

---

641 Kenzu'l-Ummal, 15/423; M. F. Gülen, Kabin Zümrüt Tepeleri I, 129.

642 Örnek olarak bk. Bakara, 2/264; Nisa, 4/38; Enfal, 8/47; Maun (107) ve İbn Mace, Zühd, 26, 29.

mekte ise, onların işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir, halen yapmakta oldukları şeyler zaten batıldır." (Hud, 11/15-16) Bunların "müraîler" olduğu söylenmiştir: Başka bir ayette: "Kötülükleri tuzak yapanlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır. Ve onların tuzağı bozulur." (Fatır, 35/10) deniliyor. Bunların da riyakârlar olduğu söylenmiştir. Diğer bir ayette ise: "Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz, dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz." (İnsan, 76/9) buyuruluyor. Yüce Mevlâ ameliyle dünyayı ve dünya süsünü isteyenin amelinin bu olduğunu bildirmektedir. Bu konuda birçok ayet vardır.

Hadis-i şeriflere gelince

1. "Melekler bir kulun amelini Allah'a yükseltince onlara, 'Benim bu kulum ameliyle beni kastetmemiştir. Ameliyle Cehenneme atın!' buyurur."[643] Burada da dünya ve süsünün arzusu vardır. Bu sadece bu işin ehli olanların yanında geçerlidir.

2. "Kurtuluş nerdedir?" sorusuna Efendimizin (Sallallahu aleyhi ve selem) cevabı, "Kulun Allah'a ibadetiyle insanları arzulamamasıdır."[644] şeklindedir.

3. Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: "Kim ameliyle riyâ ve gösteriş yaparsa, Allah da o kişiye ona göre muamelede bulunur."[645]

4. Hz. Ebu Hureyre'den rivayet edilen ve üç kişiyi anlatan hadîs-i şerif: Biri Allah yolunda savaşmış, biri malla sadaka vermiş diğeri de Allah'ın kitabını çokça okumuştur. Allah onlara: "Siz yalan söylüyorsunuz. Siz, 'Falan iyi savaşçıdır falan çok cömerttir, falan da âlimdir.' desinler diye yapıyordunuz." der. Peygamber Efendimizin "Bunlar ateşe girecek ilk üç kişidir." dediği de rivayet edilmiştir.

5. Bir kudsî hadîste de şöyle buyruluyor: "Kulların amellerini boşa çıkaran riyâ, Allah'ın ibadetiyle insanların arzulandığı riyâdır".

---

[643] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 67.

[644] Buhârî, Tefsiru süre, 3; Ebu Dâvûd, Vesâyâ, 3; Neseî, Vesâyâ, 3.

[645] Buhârî, Rikak, 36, Ahkam, 9; Müslim, Zühd, 47; Tirmizî, Nikah, 11.

Amellerinde doğru ve ihlâslı olanların kalbini ise şöyle anlatıyor: “Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolasıyla, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür beklemiyoruz” (İnsan, 76/9)

Neticede riyânın, amelimizle, Allah’ın dışında birilerini hoş etmemiz veya Allah’ın ibadetiyle yaratıkları kastetmememiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Riyâ bir meyil ve arzudur. Biri ağır biri de hafif olmak üzere ikiye ayrılır, ama ikisi de riyâdır.

Ağır ve Büyük Riyâ

Kulun Allah’a ibadet ederken, bunu Allah’ın rızası için değil, kulların hoşnutluğunu kazanmak için yapmasıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz: “Allah’a itaatınla kulları arzulama!”[646] buyurmuştur. Yukarıda geçen üç şahsın durumu da buna örnektir. Onlar da Allah’ın değil insanların hoşnutluğunu arzuluyorlardı. Bu ise Allah katında çok kötü bir şeydir. Bir diğer hadîste Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: “Kıyamet günü müraîye, bütün mahlukatın önünde şöyle seslenilir: Ey günahkâr! Ey kandıran şahıs! Senin ibadetlerin boşuna gitti sevapların silindi! Git kimin için amel ettiysen sevabını onlardan iste!” denilir.[647] Üç kişiyi anlattığı hadîs-i şerifte Efendimiz, Hz. Ebu Hureyre’nin dizine vurup, “Ya Eba Hureyre! Bunlar kıyamet günü Allah’ın cehennem ateşini onlarla tutuşturacağı ilk kişilerdir.”[648] buyurdu. Bu Allah katında riyânın en büyüğüdür.

Şeddat b. Evs’in rivayet ettiği bir hadîste Efendimiz, “Ümmetim için korktuğum şeylerin en korkuncu, riyâdır.”[649] buyurmaktadır. Yine Şeddat b. Evs anlatıyor: “Bir gün Peygamber Efendimizi ağlarken gördüm. Sebebini sorunca şu cevabı verdi: “Ümmetim için korktuğum bir iş var: Şirk... Fakat Ümmetim puta, güneşe, aya, taşa v.s. tapmayacaktır. Ancak amellerine riyâ sokacaklar. Bu da korktuğum şeylerin en korkuncudur”[650]

---

[646] Buhârî, Tefsiru süre, 3; Ebu Dâvûd, Vesâyâ, 3; Neseî, Vesâyâ, 3.

[647] İbn Ebi Dünya, es-Sünnet ve’l-İhlâs, adlı eserinde, sahabinin adını vermeden rivayet eder. Değişik lafızlarla bak. el-İrakî, el-Muğnî, III, 294.

[648] Tirmizî, Zühd, 48.

[649] Tirmizî, Hudûd, 24, Fiten, 59; İbn Mâce, Hudûd, 12; Müsned, I, 22

[650] Müsned, IV, 24, 126.

Hafif Olan Riyâ

Allah'a kulluk ederken hem Allah'ın sevabını hem de kulları arzulamak, ikisini bir kalbte birleştirmektir. Bu ikisini birleştirmek riyânın hafif olanıdır. Amele şirk karıştırmak demektir. Çünkü birincisi insanları istemekte, Allah'ı istememektedir. İkincisi ise Allah için yaptığı ameline şirk karıştırmaktadır. Çünkü ikisinin de övgüsünü beklemektedir.

Hz. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadîste Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: "Allah, 'Benim hiçbir ortağım olmaz. Kim yaptığı amele başkasının hoşnutluğunu karıştırırsa ben o amelden uzağım. Kimi karıştırmışsa o amel onun içindir' diye ferman eder."[651] Bununla hem Allah'ın hem de kulların irâde edildiği bir riyâ çeşidi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tavus b. Keysan anlatıyor: Peygamber Efendimiz'e bir adam gelip, "Ya Resûlallah, kişi sadaka verir ve buna mukabil, övülmeyi karşılık olarak görmeyi arzularsa, durumu nedir?" diye sordu. Peygamber Efendimiz, "Kim, Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın." (Kehf, 18/110) ayeti nazil oluncaya kadar bir şey demedi.

Allah, hem halkın hem de Allah'ın övgüsünü isteyen şahsın sorusuna cevap olarak bu ayeti indirdi.

Mahmud b. Lebid de Peygamber Efendimiz'den şunu rivayet ediyor: "Sizin için korktuklarımın en korkuncu gizli şirktir." "Gizli şirk nedir?" dediler."Riyâ" dedi ve devam etti: "Allah kıyamet günü onlara: 'Dünyada yanlarına gittiğiniz kişilerin yanına gidin! Yanlarında bir karşılık bulabilir misiniz?' der."[652]

Kasım b. Muheymere'den: Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: "Allah, içinde hardal tohumu kadar riyâ olan ameli kabul etmez."[653]

Hz. Ömer Hz. Muaz'ı ağlarken görünce, "Niye ağlıyorsun?" dedi. Hz. Muaz, Efendimizin ravzasını göstererek, "Bu ravza sahibinden duydu-

---

[651] Müslim, Zühd, 46; İbn Mâce, Zühd, 21; et-Tirmizî, Tefsiru süre, 18; Müsned, II, 301.

[652] Tirmizî, Nüzûr, 9; İbn Mâce, Fiten, 19; Muvatta, Büyû', 34; Müsned, IV, 124.

[653] Müslim, İman, 148, 149; Ebu Dâvûd, Libas, 26; Tirmizî, Birr, 61.

ğum: 'Riyânın en küçüğü bile şirktir.' sözünden dolayı." karşılığını verdi. Başka bir hadîste "Riyânın en azı şirktir."[654] buyuruluyor.

İbn Ebi Muğis, Said b. Museyyeb'e, "Birimiz iyilik yapar ve ona mukabil övülmeyi ve karşılık görmeyi ister?" deyince, "Sen amelinin boşa gitmesini mi istiyorsun?" diye sordu."Hayır" karşılığı alınca da, "Öyle ise Allah için yaptığın işi ihlâsla yap!" dedi.

Bir adam, Ubade b. Samit'e, "Ben kılıcımla Allah yolunda savaşıyorum. Bununla hem Allah'ın rızâsını hem de müminlerin övgüsünü diliyorum." deyince Hz. Ubade, "Sana hiçbir şey yoktur." karşılığını verdi. Adam üç defa aynı soruyu sordu ve aynı cevabı aldı. Üçüncüsünde şu kudsi hadîsi de ekledi: "Ben ortaklara hiçbir ihtiyacı olmayanım. Bana ibadet edip bu ibadette başkasını karıştıranın ibadetinden payına düşeni bana ortak koşulana bırakırım. İhtiyacım yok!"[655] Allah kendilerinden razı olduğu müminleri ise onların diliyle anlatıyor: "Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolayısıyla sizden ne bir karşılık ve ne de bir teşekkür bekliyoruz." (İnsan, 76/9) Allah'la birlikte kalbe başkasnı yerleştirmeyi reddediyorlar.

Dahhak, "Sakın, 'Bu Allah ve sizin için.' veya 'Bu Allah ve akrabalık için.' demeyin. Çünkü Allah'ın ortağı olmaz." der.

Hz. Ömer bir adama, bir hatasından ötürü[656] kırbaçla vurdu ve sonra "İstersen benden kısas alabilirsin." dedi. Adam, "Hayır, Allah'ın hatırı ve senin hatırın için vazgeçiyorum." dedi. Hz. Ömer "Benim için mi vazgeçiyorsun, yoksa Allah için mi bunu belirt!" deyince, adam, "Allah için" dedi. Hz. Ömer, "İşte şimdi oldu." karşılığını verdi. Bu yazılanlar, riyânın büyüğünün, Allah'ın ibadetiyle kulların kast edilmesi; küçüğünün ise, Allah ve insanların beraber kastedilmesi olduğunu göstermektedir."[657]

Riya konusunda şu noktalara da değinmek gerekir: Başlangıçta herkesin riyaya düşebileceği, kulluk kapısından riya ile girileceği söylenir.

[654] Tirmizî, Nüzûr, 9; İbn Mâce, Fiten, 16.

[655] İbn Mace, Zühd, 21; Müsned, II, 1.

[656] Hz.Ömer, adamın yolda bir kadınla konuştuğunu görünce ona vurdu. Sonra hanımı olduğunu anlayınca, kısas yapmasını istedi.

[657] Daha geniş bilgi için bk. El-Muhasibî, Kalb Hayatı (er-Ria'ye), 143-287. (trc. Abdulhakim Yüce)

Fakat kulluk, riya ile devam etmez; kul, ihlâs yolunda mesafe kat' ettikçe riyayı bırakır ve tam ihlâsa erdiğinde, artık onda riyanın eseri kalmaz.

Bir diğer zâviyeden, riyayı tanımadan, riyanın ne demek olduğunu anlamadan, insanın içine ihlâsı elde etme cehdi doğmaz. Kişi riya yapıyor da hiç farkında değilse, o zaman ihlâsa hiç ulaşamaz. Halbuki, riya ile ilgili yazılan ve söylenenlere baktığımızda, çoğu davranışlarımıza riyanın nasıl da sindiğini, ama bizim farkına varamadığımızı anlarız. İnsan, ihlâsa ulaşmak için uğraşırken riyayı tanır. Nasıl nefsin bilinmesi Allah marifetine ve Allah'ı tanımaya açılan bir kapıdır; Sokrates'in "kendini tanı" tenbihi, ehl-i tasavvufun, "Men arefe nefsehu fekad arafe Rabbehû (Nefsini bilen, Rabbini bilir)" şeklinde hadis diye rivayet ettikleri mübarek bir söz bu gerçeği ifade etmektedir; bunun gibi, insan da, ihlâsı yakalamaya çalışırken riyayı tanır, o kapıdan girer ve adım adım, kademe kademe ihlâsa ulaşır. İnsan, yaptığı şeyleri belki de başta sun'i olarak yapar; manâsını, muhtevasını ve derinliğini kavramadan, sırf emrin gereği olduğu için yapar. Hattâ bu hususta emr-i Nebevî bile vardır. Meselâ, Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), "Kur'ân okurken ağlayın; ağlayamazsanız, kendinizi ağlamaya zorlayın."[658] buyurmaktadır. Çünkü bu ağlama, zamanla tabiat haline gelir ve artık o kimse, duyulup duygulanılması gerekli hususlar karşısında hissiz, duygusuz, alâkasız kalamaz. Demek oluyor ki, başlangıçta riya diye yorumlayabileceğimiz bazı tavırlar tabiî görülebilir, görülmelidir de; fakat insan, bilâhare, ister Cenab-ı Hakk'ın (c.c.) Zât, sıfât ve esmâsı adına belli bir ma'rifet ufkuna ulaştığından olsun, isterse başka sebep ve mülâhazalarla olsun, artık kendini kontrol altına alır ve kapıda vize ibrazında bulunma sayılabilecek davranışları bütün bütün bırakır ve halisane tavırlara girer; girer ve artık o, bir ihlâs yolcusudur; hep arar, bulduğunu az görür yine arar; daha daha arar.. bu şekilde hayatının sonuna kadar belki 50 ihlâs mertebesinden geçer ama, yine de "ihlâs" der, kıvranır. Zaman olur, o hale gelir ki, artık onun bütün duası ihlâstır; Allah'ım, ne olur ihlâs!" der; "İhlâs" der yatar, "ihlâs" der kalkar.. öyle ki, daha başka çok önemli şeyler ister; ama arada yine ihlâs demezse, döner, yine "ihlâs" der. Nasıl gökkuşağının altından geçeyim diye yürüdükçe, koştukça o sizden uzaklaşır, aynen onun gibi, ihlâslı kulluk da işte böyle vaslına erilmez bir sevdadır, insanı arkasından koşturur durur.

---

[658] Müslim, Cihad, 58; İbn Mace, İkame, 176, Zühd, 6.

Riyanın pek çok çeşidi olduğu gibi, riyaya sebep olan faktörler de çoktur: Gurur, kendini beğenme, kibir gibi hususlar bunlardandır. Kimi kibrinden dolayı müraîdir; kimi kendini iç beğenmeye kaptırmış, kendi düşüncelerinin, kendi büyüklük psikozlarının altında ezilmiştir; bu sebeple de riyaya düşmüştür. Bazısı kalemiyle, bazısı düşüncesiyle, bazısı çok kitap karıştırmasıyla, bazısı bibliyografyadan haberdar olmasıyla, bazısı çok kişi tanımakla... Kısacası herkes, bir sebeple riyaya girebilir. Tehlikenin büyüklüğü ise, şahıstan şahısa değişir. Bir insanda çok ciddî mal hırsı, kazanma hırsı vardır; onunla ve sebep olduğu riyakârlıkla tehlikeye düşer. Bazılarında ise, böyle bir hırs yoktur; bunlar, "Dünya nedir ki!" derler; ancak bakarsınız böylelerinde karşı cinse karşı bir za'f vardır. Kimisi korkaktır; o da korktuğunu göstermemek için riya yapar.. ve karanlıkta türkü söyler.

Riyayı fark etmede bazı emarelerden söz edilebilir. Meselâ, bir insan vardır; diliyle, irfanıyla, konuşmasıyla, tavrıyla mütevazı görünür, fakat kendinden daha aşağı seviyedeki kimselerin yanında, bir de bakarsınız, hemen çalıma geçer. Demek ki o, gerçekten mütevazı değildir; kendinden yüksek birinin yanında yerlere kadar eğilmektedir. İşte bu da, ayrı bir firavunluktur. İhlâsın emaresi ise, mütegallibenin, zorbanın karşısında izzetli olmak, tabiri caizse, mağrur olmak; müminlere karşı da yüzü yerde bulunmak ve tevazu kanatlarını yerlere kadar indirmektir. İhlâs, süklüm-püklüm durmak demek değildir; İhlâs, kalbin Allah ile irtibatıdır; bu da, kendini ancak gayb hali ile şehadet hali arasındaki muvafakatla, uygunlukla gösterir. Gece, hattâ yatakta bile ne ölçüde Allah ile birlikte iseniz; yatakta iken bile aklınıza geldiğinde ayaklarınızı toplayabiliyorsanız; yani gündüzünüz ve geceniz aynı ise, ihlâslı sayılabilirsiniz.

Günümüzde riya çok yaygındır. Belki de dünya yaratıldığı günden bu yana, çağımızda görüldüğü ölçüde müraîlik olmamıştır. Çünkü, günümüzde riyaya sevk eden faktörler pek çoktur: Ödüller, plaketler, alkışlar, övgüler, yarışlar, maratonlar, millî gururlar, aidiyet gururları... O kadar ki Allah'ı hesaba katan yok gibi; her muvaffakiyet insana veriliyor ve insan, kendine ait olmayan bir sürü "mağsup (gasbedilmiş)" zaferle gurur duyuyor.

Aslında, her riyakâr fiil, her riyakâr söz bir yalandır. Hele bazı meslekler, bazı kesimler var ki, bunların her biri mücessem birer riya, mücessem

birer yalan sayılabilir. İlâhî ihsanlar bile şahsî kabiliyetlerin bir buudu, bir uzantısı, bir lâzımı gibi takdim ediliyor. Allah, ihsan yağdırıyor; onlar ise, Allah'ın ihsanlarını Allah'a ulaşma adına kullanacaklarına, onları Allah ile aralarında perde yapıyorlar. Bir başka sahada, ikramlar, kerametler, keşifler, intak-ı bi'l-haklar, hiss-i kable'l-vukular.. daha neler neler.. bunların hepsi Allah'tan. Fakat gel gör ki, nankör ve bencil insan, bütün bunları Allah'ı unutmaya vesile yapıyor. Oysa insan, en küçük bir nimetle bile, bir mevlevî gibi cezbeye kapılıp dönmeli, "Allah'ım Sen'den, Allah'ım Sen'den." demelidir.

Hüsn-ü Zan - Su-i Zan

Zan, sanma, farz ve tahmin etme, ihtimale göre hükmetme, şüphe, tereddüd, şek gibi anlamlara gelir. Hüs-ü zan, kişi veya olaylar hakkındaki tahmini, ihtimali, tereddüdü iyiye hamletmedir. Bunun aksi ise su-i zandır.

Rabbimiz Kur'ân'da, birkaç ahlâkî prensibi peş peşe sıraladığı ayette zandan da kaçınmamızı, zira bir kısmının günah olduğunu şöyle ifade ediyor: "Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin, ne malum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi karalamayın, birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fasık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tevbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir. (Kendilerini azaba maruz bırakarak nefislerine zulmetmişlerdir.) Ey iman edenler! Zandan çokça kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli günahlarını araştırmayın, kiminiz kiminizi gıybet etmesin." (Hucurât, 49/11-12) "Bilmediğin bir şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz, kalb, hepsi de ondan sorguya çekilecektir." (İsra, 17/36)

İsabetsiz olan zan (su-i zan) bir nevi iftira ve karalama olduğundan kul hakkını ilgilendirir. Böyle bir duruma düşmemek için zan ile hüküm vermekten kaçınılmalıdır. Kesin bilgi ve deliller olmayan durum ve yerlerde işi iyiye yormak bizim görevimizdir. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), "Hüsn-ü zan ibadetin güzelliğindendir."[659] buyurarak bu

[659] Ahmed b. Hanbel, 2/297

noktaya dikkat çekmiştir. Hz. Aişe validemize yapılan iftira olayında (ifk) Allah (c.c.) şöyle ikaz ve tevbih ediyor: "Siz ey mü'minler, bu dedikoduyu daha işitir işitmez, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olarak birbiriniz hakkında iyi zan besleyip, 'Haşa, bu besbelli bir iftiradan başka bir şey değildir!' demeniz gerekmez miydi?" (Nur, 24/12)

Bir başka hadiste de Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyuruyor: "Allah Müslüman'ın kanını, namus ve şerefini ve hakkında su-i zannı haram kılmıştır."[660]

İnsanlar hakkında hüsn-ü zan etme bir esas haline getirilmeli ve bir disiplin olarak benimsenmelidir. Zira hamlığımızın gereği, herkes hakkında hüsn-ü zan edemeyebiliriz; ama İslâmiyet'e ait çoğu meselede olduğu gibi, böyle bir düşünce tarzı da işletile işletile insan tabiatının bir parçası haline getirilebilir.

Kişiler hakkında, mümkün olduğu nisbette hüsn-ü zan etmek lâzımdır. Su-i zan ise pek çok kötülüğün kaynağıdır. Ayrıca iyi hâl esas; suç ise arızîdir. Buna göre kötülükler kendi emare ve delilleri ile ortaya çıkacağı ana kadar bir insan masum sayılır. Bizim de bu masumiyete saygılı olmamız gerekir. "Beraet-i zimmet asıldır, yani ispatlanmadıkça kişinin suçsuzluğu esastır." demek olan kural, hukukun temel prensiplerindendir.

Övgüde Denge

İnsanlar hakkında hüsn-ü zan ya da hüsn-ü şehadette bulunmanın belli ölçüleri vardır. Meselâ, bazen hakkında övücü sözler sarf ettiğimiz bir insan, onu hazmedecek kadar olgun olmayabilir ve bizim onun hakkında söylediğimiz sözler, onun küstahlaşmasına, bazen de başkalarının aldanmasına sebebiyet verebilir. Bu da Peygamber Efendimizin ifadesiyle, o insanın boynunu kırma demektir.[661] O halde bize düşen, herkes hakkında hüsn-ü zan etmekle beraber, onlara olduğundan fazla payeler yüklememek ve Cenab-ı Hakk'a karşı da onu tezkiye etmemek şeklinde olmalıdır. Evet bazen hakkı olmadığı ölçüde hüsn-ü zan eder, Allah'a (c.c.) karşı onu tezkiye etmiş oluruz; bazen de aşırı övgülerle küstahlaştırırız. Bu iti-

---

[660] Beyhaki, Şuabu'l-İman, 5/297; Ebu Nüaym, Hilye, 9/292.

[661] Buharî, Şehadât, 16, Edep, 54; Müslim, Zühd, 65; Ebu Davud, Edep, 9.

barla hüsnü zan bazen karşı tarafa zararlı olabilir. Hele bir de kendini sıfırlayacak kadar bir olgunluğa erememişse...

Allah'ın Şahitleri

Vefat eden insanlar hakkında hüsn-ü şehadette bulunma da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'de; "Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun." (Bakara, 2/143) buyurmaktadır. Hz. Ömer'in (r.a.) rivayet ettiği bir hadis-i şerife göre, Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm) yanından bir cenaze geçerken, oradaki insanlar cenaze hakkında senada bulunurlar. Bunun üzerine Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm); "Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu!" buyurur. Sonra arkadan bir cenaze daha geçer; onu da kötü sözlerle yad ederler. Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) yine aynı ifadeleri kullanır. Hz. Ömer (r.a.); "Ey Allah'ın Rasulü! Vacib olan nedir?" diye sorar. Allah Rasulü de (aleyhissalatu vesselâm); "Öncekini hayırla yad ettiniz ona cennet vacip oldu. İkincisini kötülükle yadettiniz ona da cehennem vacib oldu. Sizler Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz."[662] cevabını verir.

Denge İnsanı

Görüldüğü gibi hüsn-ü şehadet, müminler için âdeta dua olmakta ve Cenab-ı Hak böyle bir hüsn-ü zandan dolayı o kulu affetmektedir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bunda da sınır korunmalı ve aşırı tezkiyelerden sakınılmalıdır. Çünkü Allah Resûlü (aleyhissalatu vesselâm), bir başka hadislerinde de, birisi, Osman İbn Maz'un (r.a.) hakkında, "Cennetlik oldu." dediğinde onu ikaz eder ve "Nereden biliyorsunuz? Ben peygamberim, bilmiyorum."[663] buyurur. Oysaki Osman İbn Maz'un (r.a.), Efendimizin vefatına ağladığı iki-üç sahabiden biri ve Medine'de kendisine manevî kardeş seçtiği tek insandır.

Su-i zan, biraz da psikolojik bir meseledir. Yani devamlı kendisini başarılı görüp beğenen bir insan, hiçbir zaman başkalarını beğenmez ve tak-

---

[662] Buharî, Cenaiz, 86; Müslim, Cenaiz, 60; Ebu Davud, Cenaiz, 76; İbn Mace, Cenaiz, 20

[663] Buharî, Cenaiz, 3; İbn Mace, Cenaiz, 7; Müsned, II, 335.

dir edemez. Bu hal ise apaçık bir hastalıktır. Toplumun selâmeti için bu tiplerin çok iyi bir psikiyatrist tarafından tedavi edilmesi gerekir. Zira psikolog ve pedagoglar, en kötü karakterlerin bile, belli bir terbiyeden geçince, kötü duygularının baskı altına alınabileceğini ifade ederler.

Öyle ise başkalarına karşı hüsn-ü zanna memuruz. İnsan her ne kadar kendi nefsi adına olabildiğince acımasız davransa da, başkalarına karşı hüsn-ü zanna memurdur. İnsanların sokakta yürüyüş şekline bakıp, "Gerçekten Müslüman olsalar gözlerini haramdan sakınırlar, harama baktıkları zaman da gider gözlerini yıkarlar." şeklinde bir fikir yürütmemiz bir gün gelir bizi, "O halde onlar Müslüman değildir." yargısına götürür ki, böyle bir yargıda bulunmanın ne denli tehlikeli olduğu aşikârdır.

Peygamberler hakkında su-i zanda bulunmak, ulemanın çoğuna göre küfürdür. Evliyaya ve meşayıha su-i zanda bulunmak ise, insanın helaketine sebebiyet veren yanlışlıklardan olabilir. Konuştuğumuz şeyler, üslubumuz, jest ve mimiklerimiz başkalarını yanlış mülâhazalara sevk edecek televvün içinde olmamalıdır.

Evet, toplumun "matmah-ı nazarı", farklı bir ifade ile "cazibe merkezi" hâline gelmiş bir insan, "sıradan" olmayı terk etmek mecburiyetindedir. O, şahsî hayatında veya Allah ile münasebetlerinde "İnsanlardan bir insan ol." emrince, kendisini "sıradan bir insan" olarak kabul etse bile; toplum içindeki konumu itibarıyla asla sıradan bir insan gibi davranamaz.

Bu anlattığımız hususlara, Nebiler Serveri'nin (aleyhissalatu vesselâm) şu hâli ne güzel örnektir: Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), mescid-i şerifte itikaf buyururlarken Safiye validemiz O'nu ziyarete gelir. Ziyaret sonrası, Safiye validemiz (r.a.) dönüp giderken, (aslında bütün âlemin kendisine ayağa kalkması gereken Yüce Nebi) ayağa kalkar ve zevcesini mescidin dışına kadar uğurlar. Evet O (Sallallahu aleyhi ve selem), feministlerin akıllarının köşesinden bile henüz geçmeyecek ölçüde hanımlarına karşı ciddî bir vefa ve sadakat, hatta saygı hisleriyle doludur.

Allah Resûlü (aleyhissalatu vesselâm), günümüzde nereden alındığı bilinmez bir anlayışla hanımlarını üç adım arkadan yürüten bazı Müslümanlara da ders verircesine, zevcesini yanına almış, onunla beraber yürürken, iki sahabi, hızla oradan gelip geçer. Onlardan birisi Evs Kabile-

si'nden çok önemli bir zât olan Üseyd b. Hudayr, diğeri de Abbad b. Bişr'dir. Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), onlara "Olduğunuz yerde kalın!" diye emreder. Sonra da Safiye validemizin yüzünden nikabı açar ve "Bakın, bu zevcem Safiye'dir!" der. Sahabe Efendilerimiz; "Estağfirullah ya Rasûlallah, senin hakkında suizan mı?" dediklerinde, Allah Resûlü: "Şeytan, insanların kanının dolaştığı yerde dolaşır." buyururlar.[664]

İmam-ı Şafiî, bu hâdise münasebetiyle: "Eğer o iki sahabinin aklından, 'Acaba Peygamber bir kadınla mı dolaşıyor?' diye geçseydi, o anda kâfir olurlardı." hükmünü vermiştir. Demek ki, peygamberler hakkında, bu kadarcık olsun su-i zanna girilmemelidir. Bu mülâhaza "Başkaları hakkında suizan edilir." şeklinde yorumlanmamalıdır. Burada konumuzla ilgili olan husus Efendimizin (aleyhissalatu vesselâm), Hz. Safiye'yi onlara gösterip "zevcem" demesiyle, suizan kapısını kapatmış olmasıdır. İşte biz de bu anlayıştan hareketle, konuşma ve davranışlarımızın, başkalarının bizim hakkımızda su-i zanna düşmesine sebep olmaması gerektiği, bunun bizim için de bir sorumluluk olduğu hükmünü çıkartabiliriz. Bizler, kendimiz günaha girmeme mükellefiyeti altında olduğumuz kadar, başkalarını günaha sokmamakla da mükellefiz.[665]

Gıybet

Gıybet, konuşulan yerde hazır olmayan bir kimse hakkında konuşmaktır. Terim olarak, kişinin ayıp, noksan ve kusurlarını, arkasından başkasına söylemeye denir. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) bir soru üzerine gıybeti tarif etmiş ve şu ölçüyü koymuştur: "Gıybet, kişiyi, duyduğunda hoşlanmayacağı bir şeyle anmandır. Eğer söylediğin şey onda varsa bu gıybet olur; eğer yoksa bu iftira olur."[666]

Gıybete doğrudan değinen Hucurât sûresi 12. ayette şöyle buyuruluyor: "Birbirinizin gıybetini etmeyiniz. Sizin biriniz, kardeşinin ölmüş haldeyken etini yemek ister mi? Bakınız bundan nasıl tiksindiniz! O halde Allah'tan korkun." Bu ayet, gıybet etmenin insan ruhunda ve toplum ha-

---

[664] İbn-i Huzeyme, Sahih, 3/349

[665] M. F. Gülen, Fasıldan Fasıla, IV, 111.

[666] Müslim, Birr, 70; Tirmizî, Birr, 23; Darimî, Rikak, 6.

yatında vücut verdiği tahribatı dile getirmektedir. Gıybet etmenin, insanın eti ve kanı gibi olan onur ve şerefini yaralamak anlamına geldiğini göstermektedir.

Yukarıda verilen ayetin tefsirini Üstad Bediüzzaman şöyle yapmaktadır: "Bir tek âyetin, mu'cizane altı tarzda gıybetten tenfir etmesi; Kur'ân'ın nazarında gıybet ne kadar şeni' bir şey olduğunu tamamıyla gösterdiğinden, başka beyana ihtiyaç bırakmamış. Evet Kur'ân'ın beyanından sonra beyan olamaz, ihtiyaç da yoktur.

İşte "Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?" (Hucurât, 49/12) âyetinde altı derece zemmi, zemmeder. Gıybetten altı mertebe şiddetle zecreder. Şu âyet bilfiil gıybet edenlere müteveccih olduğu vakit, manası gelecek tarzda oluyor. Şöyle ki: Malûmdur: Âyetin başındaki hemze, sormak (âyâ) manasındadır. O sormak manası, su gibi âyetin bütün kelimelerine girer. Her kelimede bir hükm-ü zımnî var.

İşte birincisi, hemze ile der: Âyâ, sual ve cevab mahalli olan aklınız yok mu ki, bu derece çirkin bir şeyi anlamıyor? İkincisi, "sever" lafzıyla der: Âyâ, sevmek ve nefret etmek mahalli olan kalbiniz bozulmuş mu ki, en menfur bir işi sever? Üçüncüsü, "biriniz" kelimesiyle der: Cemaatten hayatını alan hayat-ı içtimaiye ve medeniyetiniz ne olmuş ki, böyle hayatınızı zehirleyen bir ameli kabul eder? Dördüncüsü, "kardeşinin etini yemesi..." kelâmıyla der: İnsaniyetiniz ne olmuş ki, böyle canavarcasına arkadaşınızı dişliyorsunuz? Beşincisi, "kardeşini" kelimesiyle der: Hiç rikkat-i cinsiyeniz, hiç sıla-i rahminiz yok mu ki, böyle çok cihetlerle kardeşiniz olan bir mazlumun şahs-ı manevîsini insafsızca dişliyorsunuz? Ve hiç aklınız yok mu ki, kendi âzanızı kendi dişinizle divane gibi ısırıyorsunuz? Altıncısı, "ölü" kelâmıyla der: Vicdanınız nerede? Fıtratınız bozulmuş mu ki, en muhterem bir halde bir kardeşinize karşı, etini yemek gibi en müstekreh bir işi yapıyorsunuz?

Demek şu âyetin ifadesiyle ve kelimelerin ayrı ayrı delaletiyle: Zemm ve gıybet, aklen ve kalben ve insaniyeten ve vicdanen ve fıtraten ve milliyeten mezmumdur. İşte bak nasıl şu âyet, îcazkârane altı mertebe zemmi zemmetmekle, i'cazkârane altı derece o cürümden zecreder.

Gıybet, ehl-i adavet ve hased ve inadın en çok istimal ettikleri alçak bir silâhtır. İzzet-i nefis sahibi, bu pis silâha tenezzül edip istimal etmez. Nasıl meşhur bir zât demiş: "Düşmanıma gıybetle ceza vermekten nefsimi yüksek tutuyorum ve tenezzül etmiyorum. Çünkü gıybet; zaîf ve zelil ve aşağıların silâhıdır."

Gıybet odur ki: Gıybet edilen adam hazır olsa idi ve işitse idi, kerahet edip darılacaktı. Eğer doğru dese, zâten gıybettir. Eğer yalan dese; hem gıybet, hem iftiradır. İki katlı çirkin bir günahtır.

Gıybet, hususî birkaç maddede caiz olabilir:

1. Şekva suretinde bir vazifedar adama der, tâ yardım edip o münkeri, o kabahati ondan izale etsin ve hakkını ondan alsın.

2. Bir adam onunla teşrik-i mesaî (beraber çalışmak) etmek ister. Senin ile meşveret eder. Sen de sırf maslahat için garazsız olarak, meşveretin hakkını eda etmek için desen: "Onun ile teşrik-i mesaî etme. Çünkü zarar göreceksin."

3. Maksadı, tahkir ve teşhir değil; belki maksadı, tarif ve tanıttırmak için dese: "O topal ve serseri adam filan yere gitti."

4. O gıybet edilen adam fâsık-ı mütecahirdir. Yani fenalıktan sıkılmıyor, belki işlediği seyyiatla iftihar ediyor; zulmü ile telezzüz ediyor, sıkılmayarak aşikâre bir surette işliyor. İşte bu mahsus maddelerde garazsız ve sırf hak ve maslahat için gıybet caiz olabilir. Yoksa gıybet, nasıl ateş odunu yer bitirir; gıybet dahi a'mal-i sâlihayı yer bitirir.

Eğer gıybet etti veyahut isteyerek dinledi; o vakit "Allah'ım beni ve gıybetini yaptığım kişiyi affet!" demeli, sonra gıybet edilen adama ne vakit rast gelse, "Beni helâl et." demeli.[667]

"Gıybetin en fena ve en şenii ve en zalimane kısmı, kazf-ı muhsanat nev'idir. Yani gözüyle görmüş dört şahidi gösteremeyen bir insan, bir erkek veya kadın hakkında zina isnad etmek; en şeni' bir günah-ı kebair ve en zalimane bir cinayettir, hayat-ı içtimaiye-i ehl-i imanı zehirlendirir bir hıyanettir, mes'ud bir ailenin hayatını mahveden bir gadirdir."[668]

---

[667] B. S. Nursî, Mektubât, 273-74.

[668] B. S. Nursî, Barla Lâhikası, 267.

Gıybetin kişilik bozukluğuna neden olduğu ise şöyle dile getiriliyor:

"Sen gündüz uyanık iken güzel bir söz söylersin; bazan rü'yada güzel bir elma şeklinde yersin. Gündüz çirkin bir sözü, gece de acı bir şey suretinde yutarsın. Bir gıybet etsen, murdar bir et suretinde sana yedirirler. Öyle ise, şu dünya uykusunda söylediğin güzel sözlerin ve çirkin sözlerin; meyveler suretinde uyanık âlemi olan âlem-i âhirette yersin ve yemesini istib'ad etmemelisin."[669]

Gıybetle yakın anlamlara gelen diğer kötü huylar hemz, nemime ve lemz kavramlarıdır. Bunlardan ilki olan hemz Kur'ân'dan 104. sûrenin (hümeze) adıdır. Hemz birini arkadan çekiştirmek, onunla alay etmek, kırmak, incitmek gibi anlamlara gelir. Lemz ise bu kabalığı kişinin yüzüne karşı yapmaktır. Nemime ise, koğuculuk, laf götürüp getirmektir. Bu tür davranışları olanların dinlenmemesi de yine Kur'ânî bir emirdir. (Kalem, 68/10-12) Gıybetin temel kul haklarından birini ihlal olduğunu da eklemeliyiz.

Cömertlik ve Gönül Zenginliği

Cömert; eli açık, ikramcı, kerem sahibi, cömertlik; sehâvet, ikram, ihsan ve yardım alışkanlığı demektir. Cömertlik insanın, sahip olduğu imkânlardan, muhtaçlara meşrû ölçüler dahilinde ve Allah rızasından başka hiçbir gaye gütmeden, ihsan ve yardımda bulunmasını sağlayan üstün bir ahlâk kuralıdır.

Şüphesiz Allah'a imanın en güçlü belirtilerinden biri de nimet ve imkânları başkalarının yararına seferber etmektir. Buna en çok kullanılan tabiriyle cömertlik (cûd, seha) denir. Bir velinin, enbiya ve evliya mesleği diye ifade ettiği cömertlik, Allah'ın kudret, merhamet, lutuf ve ihsanından emin olmanın temel belirtisidir. Hırsların, kinlerin ve merhametsizliklerin kirletmediği gönüller berraklıklarını cömertlik şeklinde dışa vurmaktadırlar.

Eşya ve olayların Yüce Yaratıcının isim ve sıfatlarının birer tecellisi olduğuna inanan insan, o isimlerden birinin de **Rezzak** (Bütün varlıkların rızkını veren) olduğunu bilir ve Allah'ın bu isimle bütün varlıkları besle-

---

[669] B. S. Nursî, Sözler, 581.

meyi taahhüt ettiğine inanır: “Yeryüzündeki canlıların hepsinin rızıkları Allah’a aittir. Onların duracak yerlerini de emanet edilen yerlerini de O bilir.” (Hûd, 11/6) Buna inanan bir vicdan elindekilerden bol bol vermekte hiçbir tehlike görmez, aksine bu hareketiyle bahtiyarlık duyar.

“Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa işte kurtuluşa erenler onların ta kendileridir.” (Haşr, 59/9) Hırsı kırmak için cömert olmak lazım. Az veya çok, zenginken veya fakirken. Fakirliğinde vermeyen zenginliğinde hiç veremez. Miktara bakılmadan verilmelidir. Miktar, madde meselesidir. Halbuki istenen, verebilme gücüne ulaşmaktır. Vermek niyet meselesidir.

Cömertlik, ruhun bir melekesidir. İnsanları, muhtaç olanlara vermeye, ihsanda bulunmaya sevk eder. Bu melekeye sahip olan kişi, ferdî ve ictimaî alanda lüzumlu olan her şeye yardım eder. Hiçbir kimsenin zorlaması olmadan ihsanda bulunmayı can ve gönülden ister. “Rızkı veren Allah’tır.” (Neml, 27/64; Zâriyât, 51/58) düşüncesi ile hareket ettiklerinden kalpleri de temiz ve zengindir. (Leyl, 92/17-20). Kendi varlıklarıyla, her ne suretle olursa olsun başkalarına faydalı olmağa çalışırlar. Allah Teâlâ’nın kendilerine fazl ve kereminden verdiğine ve bunlarda da muhtaçların hakkı olduğuna (Hud, 11/6) inanırlar. Cömertliği kul hakkının temeli sayarlar. Kendi haklarını affederler. Kendi ihtiyaçlarını düşünmeden başkasının ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar. Hatta zarurî ihtiyacı olan bir şeyi, başka birine vermeyi tercih ederler.

Cömertlik vasfının elde edilebilmesi için; yardımın gönüllü olarak yapılması (Haşr, 59/5; Hadid, 57/11-18; Maide, 5/13); karşılığında hizmet, övgü, mükâfat beklenilmemesi (İnsan, 76/8-l0); yardım edileni rencide edebilecek davranışlardan kaçınılması (Bakara, 2/263-264); yapılan yardımın sahibi katında üstün bir değeri olması (Âli İmrân, 3/92) gerekir.

Sıralanan şartlar altında, İslâm âlimleri cömertliği şöyle derecelendirirler:

Sehâvet: Malının bir kısmını dağıtarak yapılan cömertlik. Bu, cömertliğin asgarî derecesi olarak kabul edilir. Zekât vermek gibi.

Cûd: Malının çoğunu dağıtıp, geriye azını bırakarak yapılan cömertlik. Hz. Ebû Bekir'in çoğu zaman cihat için yaptığı yardım gibi.

Îsâr: Kendi için gerekli olan bir şeyi, zarar ve sıkıntılara katlanarak kendisi kullanma yerine, başkalarının istifadesine sunmak sureti ile yapılan cömertlik. Bunun Asr-ı Saadet'teki misâli; Medineli Müslümanların (Ensar), Mekkeli Muhacirleri şehirlerine davet edip onları her şeylerine ortak ederek Allah Teâlâ'nın takdirini kazanmalarıdır. (Haşr, 59/5) Bir başka örnek de Hz. Ebû Bekir'in Hicret esnasında mağarada hayatını tehlikeye atarak canını, sevdiği Peygamber Efendimiz için hiçe saymasıdır. (Tevbe, 9/40)

Kur'ân-ı Kerîm'de cömertlik, cihat ile aynı seviyede tutulmakta; Allah'ın insanlara verdiği rızıktan diğer kulların da yararlandırılması istenmektedir. (Bakara, 2/254). Cömertliğin, kıyamet gününde insanı her türlü sıkıntı, elem ve kederden kurtarmaya vesile olacağı bildirilmektedir. (Bakara, 2/222). Bazı ayetlerde cömertlik alış verişe benzetilmekte; Allah Teâlâ'ya verilen bir borç olarak temsil edilmektedir. (Bakara, 2/244; Maide, 5/13; Hadid, 57/11).

Kalpler cömertlik sayesinde temizlenir. (Leyl, 92/17-20). Çünkü, küfür ve nifaktan sonra kalbi karartan âmillerden biri de, aşırı mal sevgisi ve servete bağlılık arzusudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de; "Serveti de düşkünce seviyorsunuz." (Fecr, 89/20) buyrulur. İşte bu sevgi ile insan, "Ben bu malı sarf edersem bana bir şey kalmaz." korkusuna düşer ve hemen Şeytan harekete geçer: "Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size cimriliği emreder." (Bakara, 2/268) Oysaki Allah Teâlâ'nın bildirdiğine göre: "Mal ve servet insan için bir imtihandır." (Zümer, 39/49-52) Bu imtihandan başarılı çıkmanın yolu da cömertliktir. (Tegabün, 64/15-17).

İnsanların cömertlikten kaçmasının sebeplerinin başında: "Benim olan varlığı başkalarına niçin vereyim?" duygusu ile, "Başkalarına verirsem, benim varlığım azalır ve zaruret zamanında zahmete düşerim." düşüncesi gelir. İslâm dini ise bu duygu ve düşünceyi kökünden kaldırmıştır. İslâm'a göre mal ve servet herhangi bir şahsın inhisarı altında değildir. Mal ve servet yalnız Allah Teâlâ'nındır. Her şeyin gerçek Mâlik'i O'dur. (Âli İmrân, 3/179; Hadîd, 57/10) Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum yirmiyi aş-

kın ayette vurgulanmaktadır. Mülk Allah Teâlâ'nın olduğuna göre, tabiî olarak sahibinin yolunda sarf edilmesi, inanan için en makûl bir hâdise olarak değerlendirilir. Mümindeki cömertlik duygusu da bu düşünceden kaynaklanır. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), şöyle buyurur: "Cömert kişi, Allah'a yakın, Cennet'e yakın, insanlara yakın ve Cehennem ateşinden uzaktır. Hasis (cimri) insan, Allah'tan uzak, Cennet'ten uzak ve Cehennem ateşine yakındır. Cömert cahil, ibadet eden cimriden Allah'a daha sevimlidir."[670] "Gıbta edilecek kişilerden biri de cömertlerdir."[671] Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselâm), insanlara dünyada yaşadıkları sürece cömert olmalarını, işi öldükten sonraya bırakmamalarını tavsiye eder: "Sadakanın en iyisi bizzat kendisinin vereceği sadakadır. Sadaka sağ iken, malınız elinizde iken, istediğiniz kimseye istediğiniz kadar verdiğinizdir. Yoksa can boğaza geldikten sonra geç kalmış olursunuz. Sizden sonrakiler istediklerini yapar."[672]

Abdullah b. Abbâs, Peygamber Efendimizin cömertliğini şöyle anlatır: "Allah'ın Resûlü, insanların en cömerdi ve en iyilik severi idi. Ramazan'da Cebrâil ile beraber bulunduğu zamanlarda her şeyini verirdi." Cebrâil, her Ramazan gecesi Resûlullah'ın yanına gelir, ona Kur'ân öğretirdi. Cebrâil şöyle derdi: "Allah'ın Râsulü bereket getiren rüzgârlardan daha cömerttir"[673]

Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: "Resûlullah'dan bir şey istendiği zaman, eğer bu isteği yerine getirmek isterse, "peki" derdi. Yapmak istemediği zaman da susardı. Hiçbir şey için "hayır" dememiştir"[674]

Sonradan pişmanlık duymamak için, Müslümanın cömert davranarak Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği malını sağlığında Allah yolunda ve O'nun rızasına uygun bir biçimde harcaması gerekir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Sizden birinize ölüm (alâmetleri) gelip de: "Ey Rabbim, beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de, sadaka versem ve salihlerden olsam." demeden önce size, rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcayın." (Münâfikûn, 63/10).

---

[670] Tirmizî, Birr, 40.

[671] Buhârî, Temennâ, 5; Tevhid, 45

[672] Buhârî, Vesâya, 14.

[673] Müslim, Fezâil, 12.

[674] Y. Kandehlevî, Hayâtü's-Sahâbe, III, 1181

Cömertlik bahsinde, özet mahiyetinde şu noktalar bilinmeli ve dikkat edilmeli:

* Cömertlik sevilen, değer ifade eden şeylerden olmalı.
* Verilen başa kakılmamalı.
* Cömertliğin en makbûlü ihtiyaç içinde iken yapılanıdır.
* Vermek eksiltmez, arttırır.

Îsâr

İnsanın, başkalarını kendisine tercih etmesi mânâsına gelen îsâr; ahlâkçılara göre, toplumun menfaat ve çıkarlarını şahsî çıkarlarından önce düşünmek; tasavvuf nokta-i nazarından da, en hâlisâne bir tefânî düşüncesiyle topyekün şahsîliklere karşı bütün bütün kapanıp, yaşama zevkleri yerine, yaşatma hazlarıyla var olmanın ünvanı kabul edilmiştir.

Îsârın tam karşıtı "şuhh"tan doğan cimrilik ve şahsî çıkar duygusudur ki, Hakk'tan, halktan ve cennetten uzak kalmanın sebebi sayılmıştır. Evet, "şuhh"tan "buhl" diyeceğimiz cimrilik; "îsâr" ruhundan da "cûd", "sehâ" ve "ihsan" sözcükleriyle ifade edeceğimiz cömertlik, semâhat ve civanmertlik doğmuştur. Cûd, ferdin gönlünde herhangi bir rahatsızlık duymadan, sahip olduğu şeylerin hiç olmazsa bir kısmını infak edebilme ve başkaları için o kadar var olabilmenin adıdır.

Sehâ, infakı ve başkalarını tercihi önde götürme ve kendi mutluluğu içinde, hatta onun da önünde başkalarının mutluluğunu düşünebilme enginliğidir.

İhsan ise, ihtiyacı olduğu halde başkalarını kendine tercih edebilmedir ki: "Onlar, mü'minlere verilen şeylerden nefislerinde herhangi bir kaygı duymaz ve muhtaç olsalar bile onları kendilerine tercih ederler" (Haşir, 59/9) âyetiyle işaret edilmek istenen îsâr zirvesi de işte budur. Biz, buna, o has ve enfes tarifiyle ihsan da diyebiliriz.

Yukarıda kısaca değinmeye çalıştığımız cûd ve sehâ, aynı zamanda seviye ve derece farkını da ifade etmek üzere şöyle sıralanabilir:

* Hakk yolunda ve O'ndan ötürü îmân ve ehl-i îmân uğrunda candan geçilmesidir ki, civanmertliğin zirvesi sayılır.
* Riyâset ve makam mevzuunda her türlü fedâkârlıkta bulunmadır ki, birincisine nisbeten bir kadem daha geri kabul edilmiştir.
* Maddî refah ve mutlulukta başkalarını düşünme ki, öncekilere göre oldukça ucuz bir kahramanlıktır.
* Bedel ve karşılık beklentisine girmeden ilim ve fikir bezlinde bulunmak ki diğerleri kadar ağır olmasa gerektir.
* Sa'yin semeresini infak ki, zekât ve sadaka gibi sorumluluklarımız bu cümleden sayılabilir.
* Güler yüz, tatlı dil ve değişik hayırlara vesile olma ki, hemen herkesin muvaffak olabileceği bir hayır türüdür.

Bunlardan birincisi, cûd ve sehânın zirvesi, îsârın da esaslı bir derinliğidir ki, ona muvaffak olmak her babayiğidin kârı değildir. Bu babayiğitliği Baharistan sahibi şöyle seslendirir:

"Gümüş ve altınla cömertlikte bulunmak kolaydır;

Hoştur o kimse ki, canıyla cömertlik eder."

Vefa

Vefa, dost ikliminde yetişen güllerdendir. Onu düşmanlık atmosferinde görmek mümkün değildir. Vefa, duygu, düşünce ve tasavvurda aynı şeyleri paylaşan kişilerin özelliğidir. Kin, nefret ve kıskançlık gibi duygular ise vefanın baş düşmanlarıdır. O, sevgi ve mürüvvetin bağrında boy atar. Vefayı, insanın gönlüyle bütünleşmesi şeklinde tarif edenler de olmuştur. Doğrusu kalbî ve ruhî hayatı olmayanlarda vefadan bahsetmek kolay değildir. Konuşurken doğru söyleme, verdiği sözlerde, ettiği yeminlerde vefalı olma gönül hayatına bağlıdır. Kendini yalan ve aldatmadan kurtaramayan, verdiği söz ve yeminlere aykırı davranan ve yüklendiği sorumluluğun ağırlığını duymayan iki yüzlü ve mürai tiplerin gönül hayatına sahip olabileceklerini düşünmek, kişinin kendini aldatması ile eş değerdir.

Vefa kelimesi sözlüklerde, aldatma ve hıyanetin zıddı olarak, sözünü yerine getirme, sözünde durma, borcunu ödeme; sevgi, bağlılık ve dostlukta sebat; yetme ve yetişme; güzel ve yüce ahlâk anlamlarında kullanılır. Vefalı kişi, üzerindeki hakları eksiksiz ödeyen/yerine getiren ve sadece kendi hakkı olanı alan kişidir.

Hem Kur'ân-ı Kerim, hem Hadis-i Şerifler hem de dünya edebiyatının seçkin eserleri vefa konusunu geniş bir şekilde ele almışlardır. Yüce Allah, kendisinin vefalı olduğunu dile getirdiği gibi; vefayı, başta peygamberler olmak üzere seçkin kişilerin özelliklerinden ve insanlığın temel iyiliklerinden biri olarak zikreder. (Bakara, 2/177)

Öyle ise, ihlâs, sadâkat, gıybet etmeme ve su-i zanda bulunmama gibi niteliklerin yanı sıra vefa da inanan her insanın hayatına hâkim kılmak zorunda olduğu güzel ahlâk prensiplerinden biri ve hayatın her alanında ihtiyaç duyulan temel özelliklerdendir. Fert, vefa duygusuyla güvenirliliğini kazanır ve yükselir. Aile, vefa duygusu üzerine kurulmuş ve bu duygu devam ediyorsa ayakta kalır ve cennet köşelerinden bir köşe olur. Devlet, kendi halkına karşı ancak vefa duygusuyla itibarını korur. Vefa duygusunu yitirmiş bir ülkede ne olgun fertten ne emniyet vadeden aile yuvasından ne de istikrarlı ve güvenilir bir devletten söz etmek mümkündür. Vefanın olmadığı bir ülkede, fertler birbirine karşı kuşkulu, yuva kendi içinde huzursuz, devlet de halkına karşı uğursuz ve her şey bir birine yabancıdır, tıpkı cansızlar gibi... Üst üste ve iç içe olsalar bile... İnsanlık, altında ezildiği problemlerinden kurtulma ve cehenneme dönüşen dünyayı cennete çevirme konusunda ancak diğer toplum ve milletlerle vefa hissi içinde ilişkide bulunursa başarılı olur. Tarih, dostlarını arkadan hançerleyen, yaptıkları antlaşmalara uymayan, tek taraflı çıkarlara dayalı politikalar izleyen millet ve devletlerin siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlık içinde ve saygın olarak yaşamadıklarını belgelemektedir. Kur'ân-ı Kerim sağduyu sahiplerini de vefalı kişiler olarak nitelendirir: "Ancak sağ duyu sahipleri öğüt alır. Onlar ki, Allah'ın ahdine vefa gösterirler ve antlaşmalarını bozmazlar." (Ra'd, 13/19-20)

Vefa gösterilmesi ve şartlarına uyulması gereken akitler/antlaşmalar/dostluklar üç çeşittir:

* Kişinin Rabb'i ile,
* Kişinin kendisiyle,
* Kişinin diğer insan ve varlılarla yaptığı akitler/antlaşmalar/dostluklar.

Bunların varlığını ve şartlarını da, ya Kitap ve Sünnetle veya akıl, tecrübe ve araştırma ile bilebiliriz.

Diğer taraftan vefanın tevbe, samimiyet, muhasebe, sadâkat, hakta sebat, hicret, sabır, istikamet vb. dinî kavramlarla da ilişkisi bulunmaktadır. Karşıt olarak da aldatma, hıyanet, nifak, nankörlük vb. kavramlarla iç içedir. Aslında ilk grupta yer alan kavramların hemen hepsinde vefanın, ikinci grubunda ise vefasızlığın değişik tonlarını görmek mümkündür. Örneğin, kişinin, bir kısım iç bozulmalardan sonra yeniden asıl duruluğuna dönmesi ve özüyle bütünleşmesi anlamında tevbe etmek bir vefa olduğu gibi, gerçeğin ortaya çıkmasına engel olma, onu örtme, ikili oynama, günümüz moda deyimiyle çifte standart uygulama da hak ve hakikate karşı vefasızlığın ta kendisidir. Kısacası vefalı kişiden tevbe, samimiyet, muhasebe, sadâkat, hakta sebat, hicret, sabır ve istikamet aramak veya beklemek mümkün iken, vefasız kişinin er veya geç aldatma, hıyanet ve nifak hastalıklarına bulaşması da beklenebilir. Öyle ise vefa, karşılıklı ilişki ve davranışlarımızda bir ölçü olarak kullanılması gereken özelliklerin başında gelir.

Kur'ân-ı Kerimde vefa beş anlamda ele alınmıştır:

1. Ahde vefa

"Yetimin malına yaklaşmayın, ancak ergenlik çağına yetişince en güzel bir tarzda (onun malını kullanıp geliştirebilirsiniz). Ahdi de yerine getirin, çünkü (insana) ahdinden sorulacaktır (ahit sorumluluk gerektirir). Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru teraziyle tartın. Bu daha iyidir, sonucu da daha güzeldir." (İsra, 17/34-35) ayeti vb. bu anlama işaret etmektedir.

2. Va'de vefa

Söz verme anlamına gelir. "Çünkü o (İsmail) sözünde duran ve tarafımızdan gönderilen bir peygamberdi." (Meryem, 19/54) ayeti buna işaret etmektedir.

3. Nezre vefa

Nezir, Allah'a ibadet kastıyla ve Allah rızası için mubah bir fiil yapmayı kararlaştırma, adama; adak, adanılan şey, bir kişiye veya kuruluşa sunulan armağan anlamlarına gelir. Bu konuda şu ayeti zikretmek mümkündür: "Adaklarını yerine getirirler ve şerri salgın olan bir günden korkarlar." (İnsan, 76/7)

4. Ölçü ve tartıda vefa

Eksiksiz ölçme ve tartma. "Ölçüyü tam yapın eksiltenlerden olmayın." (Şuara, 26/181) ayeti bu konuya delildir.

5. Akitlere vefa

Akit, iki kişi veya taraf arasında bir iş konusunda anlaşmaya varılıp, taahhütte bulunulmasıdır (nikâh akdi gibi).

Bu konuda da şu ayeti vermekle yetiniyoruz: "Ey iman edenler! Yaptığınız akitleri yerine getirin." (Maide, 5/1)

Bundan sonraki satırlarda sırasıyla Peygamberlerin, anne-baba, dost ve arkadaşların ve eşlerin vefasından ayrıca tasavvuf ehlinin vefaya verdiği anlam ve değerden söz etmeye çalışacağız.

Allah'a Vefa

İnsanoğlunu yokluktan varlığa çıkaran, ona en güzel şekli veren, akıl nimetiyle donatan, kendisini, gönderdiği peygamber ve onlara verdiği kitaplar vasıtasıyla tanıtan, kişinin iradesini de hesaba katarak doğru yola ileten Allah, vefa gösterilmesi gerekenler arasında elbette en başta gelir. Allah'a vefasızlık eden kişinin bir başka varlığa vefalı davranması beklenemez. Ancak insanın nefis ve şeytanla mücadelesinde yenik düşebileceğini bilen Allah, onu varlığa adım attığı ilk andan itibaren uyarmış, hak ve hakikate karşı vefasızlık yapmaması için ondan tekitli sözler almıştır. Buna fıtrî sözleşme demek mümkündür. Zira her insanın fıtratına yerleştirilmiş bir gerçektir. Daha sonra görevlendirdiği peygamberleri aracılığıyla, verdikleri bu fıtrat sözünü unutan insanoğluna, sözlerini hatırlatmış, gereğini yapmaları için uyarmıştır. Nitekim Kur'ân'da İsrailoğullarıyla ilgili şöy-

le bir örnek geçmektedir: "Ey İsrail oğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım. Ve sadece benden korkun." (Bakara, 2/40) İsrail oğullarının durması gereken sözlerin ne olabileceği konusunda üç temel görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüşe göre; gereği yapılmak üzere verilen söz, ayırım yapılmadan Allah'ın bütün emir ve yasaklarına uymaktır. Buna mukabil Allah da onları bağışlar ve onlardan razı olarak cennetine koyar.

İkinci görüşe göre şu ayette belirtilen konulardır: "Allah İsrail oğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah demişti ki: "Ben sizinle beraberim, eğer namazı kılar, zekâtı verirseniz; elçilerime inanır, onlara yardım eder ve Allah'a güzel borç verirseniz, (Allah için yoksullara sadaka verirseniz, yahut ihtiyacı olanlara Allah için ödünç para verirseniz) elbette sizin günahlarınızı bağışlarım ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, düz yolu sapıtmış olur." (Maide, 5/12)

Üçüncü görüşe göre ise, Peygamber Efendimizin peygamber olarak gönderileceğine ve ona inanılması gerektiğine dair alınan sözdür. Nitekim daha önce gönderilen ilahî kitaplarda Peygamber Efendimizin nitelikleri anlatılmış ve kendisine uyulması gerektiği belirtilmiştir. Konu şu ayetlerde izah edilmektedir: İsrail oğullarının inanan kısmı anlatılırken şöyle denilmektedir: "Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Elçiye (Peygamber Efendimiz), o ümmi Peygamber'e uyarlar." (A'raf, 7/157)[675] Buna karşılık Allah onları kölelik ve esaretten kurtaracaktır.[676]

Özel olarak İsrail oğullarından söz eden bu ayet, elbette bütün insanlığa hitap etmekte ve genel hüküm bildirmektedir.

İnsanın karakteristik vefasızlık, nifak ve nankörlük örneklerinden biri de şu ayetlerde dile getirilmiştir: "Onlardan kimi de, 'Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve salih insanlardan olacağız.' diye Allah'a ant içtiler; fakat Allah kereminden onlara verince, on-

675 Ayrıca bak. Maide, 5/12, 70.

676 Geniş bilgi için bak: Razi, Tefsiru'l-Kebir, III, 33-35.

da cimrilik ettiler ve sözlerinden döndüler. Zaten onlar dönek kişilerdir. Kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar Allah, onların kalplerine nifak (iki yüzlülük) sokmuştur. Allah'ın, onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bildiğini ve gizli şeyleri çok iyi bilen olduğunu hâlâ anlamadılar mı?" (Tevbe, 9/75-78)

Peygamberlerin Vefası

Peygamberler Allah tarafından hak ve hakikati temsil etmek için görevlendirilen mümtaz şahsiyetlerdir. İçinde neşet ettikleri toplumun elinden tutmuş, çokları bu uğurda canlarını seve seve vermişlerdir. Ancak tarih boyunca peygamberler vefasızlığın en acımasızını yaşamışlardır. Yaşanan en çarpıcı vefasızlıklardan biri şu ayetlerde dile getirilmektedir: "Ey Musa! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyiz; şu halde sen ve Rabb'in gidin savaşın; biz burada oturuyoruz." dediler. Musa: "Rabb'im! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hakim olamıyorum, bizimle bu yoldan çıkmış toplumun arasını ayır" dedi. (Maide, 5/24-25) Bir tarafta içinde görevlendirildiği toplumun kurtuluşu için gayret gösteren ve çok üzülen bir peygamber, diğer tarafta onu alaya alan, "Git sen ve Rabb'in savaşın!" diyen vefasızlar güruhu...

Bütün peygamberler hem Allah'a, hem insanlığa, hem de bütün varlığa son derece vefalı davranan, sözlerinde duran kişilerdir. Âdeta bu onların temel özelliklerinden biridir. Kur'ân, yeri geldikçe bize o eşsiz vefalılardan söz etmektedir. Örneğin, Hz. Âdem, yüzüne kapanan kapıları gönlünde taşıdığı sırlı vefa anahtarıyla teker teker açtı ve gufran çeşmelerine ulaştı. Aynı olayda azgınlaşan İblis ise, göz göre göre kendisini vefasızlık çukuruna atarak boğuldu. (bak: A'raf, 7/11-30)

Bir koç gibi bıçakla boğazlanma imtihanını başarı ile geçen Hz. İsmail için şöyle deniyor: "(Resulüm!) Kitapta İsmail'i de an. Gerçekten o sözüne sadıktı, resul ve nebi idi." (Meryem, 19/54) Ciğerparesini bıçakla boğazlama imtihanına tâbi tutulan babası Hz. İbrahim için ise şu ifadeler var: "Yoksa Musa'nın ve ahdine vefa gösteren İbrahim'in sayfalarında yazılı olanlar kendisine haber verilmedi mi?" (Necm, 53/36-37) Peygamber Efendimiz, Hz. İbrahim'in vefalı olarak nitelendirilmesine ayrıca şu dav-

ranışını da sebep olarak gösteriyor: "O her sabah ve her akşam şöyle derdi: "Göklerde ve yerde, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz zaman da hamd ona aittir. Allah ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır; yeri ölümünden sonra diriltir. İşte siz de (kabirlerinizden) böyle (diriltilip) çıkarılacaksınız." (Rum, 30/18-19) Hakk'ın dostu ve nebilerin babası Hz. İbrahim, Nemrut'un ateşini göğüslerken de vefasından hiçbir şey kaybetmemişti. Hz. Cebrail'in yardım teklifini geri çevirirken asıl Kudret Sahibine vefasızlık yapacağı kaygısında idi. Bu vefası elbette karşılıksız kalmazdı ve ateş berd u selâm oldu. (Bak: Enbiya, 21/69) Vefa duygusu Hz. İbrahim'in torunları olan Araplarda bir erdem olarak asırlarca yaşamıştır. Bu durum Cahiliye Araplarında da sürmekte idi.

Tufan Peygamberi Hz. Nuh da asırlarca süren ızdıraplı, fakat vefalı bir hayat yaşadı. Yıllar yılı bütün tenbih ve ikazlarının, cemaatinin büyük bir kısmında tesir icra etmemesi, onu bağlı bulunduğu kapıya karşı vefa hissinden döndüremedi. Ondaki bu vefa duygusu idi ki, yerlerin ve göklerin hışımla insanlığın üzerine yürüdüğü anda, ona kurtuluş gemisi oldu. (Bak: Hûd, 11/40, Mü'minûn, 23/27)

Hz. Şuayb, içinde neşet ettiği toplumun en büyük hastalığının ölçü ve tartıda hıyanet/vefasızlık olduğunu tesbit etmiş ve defalarca onları bu konuda hakka riayet etmeleri için uyarmıştır. Elbette ilk akla gelen, maddî emtianın yani alış verişe konu olan malların ölçülüp tartılmasında dikkatli olma gereğidir. Ancak maddî-manevî her konuda ölçüye, gerçeğe yani Cenab-ı Hakk'ın koyduğu değer ve ölçülere uymak da bu ikazın sınırları içine girer. Zira hiçbir peygamber sadece maddî eğrilikleri düzeltmekle görevlendirilmemiştir. Öyle ise buradaki ölçü ve tartının sınırlarını geniş bir perspektiften ele almanın bir sakıncası olmamalıdır. Örnek olarak şu ayetleri zikretmek istiyoruz: "Şuayb onlara demişti ki: Korunmaz, takva sahibi olmaz mısınız? Ben size gönderilen güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız alemlerin Rabb'ine aittir. Ölçüyü tam yapın, eksiltenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların haklarını kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." (Şuara, 26/177-183)[677]

---

[677] Ayrıca bak: A'raf, 7785; Hûd, 11/84.

Peygamber Efendimizin Vefası

Peygamber Efendimiz'e gelince, o, kimseye müyesser olmayan mi'raca, ruhundaki vefa duygusu ile mazhar oldu. Meleklerin bile ulaşamadığı makamlara ulaştı, ancak gözlerin kamaştığı ve gönüllerin hayrette kalıp kendinden geçtiği o âlemi, ümmetine olan vefa duygusu ile tereddüt etmeden terk edip arkadaşlarının arasına geri döndü.

Peygamber Efendimizden önceki peygamberler de, kendilerine arka çıkan, dâva ve hizmetlerinde onları destekleyen ümmetlerine karşı ilgi duymuş ve onları sevmişlerdir. Nasıl sevmeyecekler ki, bu kimseler, en zor anlarda bile onları yalnız bırakmamışlardı. Ancak Peygamber Efendimizle diğerleri arasında şöyle bir fark vardı: Daha önce bir peygamber vefat edince çoğunlukla başka bir peygamber gelir ve işe vaziyet ederdi. Peygamber Efendimizden sonra ise, bu misyonu başta Sahabe olmak üzere, ümmetin evliyası yüklenmiştir. İşte böyle önemli bir hizmetten dolayı O da ümmetini âdeta ayrı bir sevgi ile sever ve bunu vefasıyla da ortaya koyardı.

Evet O, bir vefa insanıydı. Sadece insanlara karşı değil, taşa toprağa karşı bile vefayla dopdoluydu. Mekke'yi arzular, Uhud'a uğrar ve sık sık ilk konağı olan Kuba'yı ziyaret ederdi. Çünkü orası Mekke'den ayrıldıktan sonra sinesini açıp, "Bende kalabilirsin." diyen yerdi. Peygamber Efendimiz ise, "Sen beni misafir ettin, ağırladın." dercesine her cumartesi mutlaka Kuba Mescidi'ne uğramaya çalışırdı. O, "Biz onu severiz, o da bizi sever." dediği Uhud dağını da ziyaret ederdi. Keza Medine'nin mezarlığı Baki'ye gider oradakilere selâm verir ve dua ederdi. İşte onun için bu konuyla alâkalı araştırma yapan dost-düşman herkes diyor ki: Peygamber Efendimizin cemaati kadar Ona bağlı bir cemaat ve cemaatine Onun kadar bağlı ikinci bir lider ne gelmiştir ve ne de gelecektir. Ismarlama bir liderin cemaatinin ısmarlama olması kadar tabiî ne olabilir ki?

Allah (c.c.) yemin ederek onu şöyle anlatıyor: "And olsun, içinizden size öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir." (Tevbe, 9/128)

Peygamber Efendimize Vefa

Peygamber Efendimizin dünyaya gönderilip risaletle görevlendirilmesi kâinat çapında bir olay olduğu gibi insanlığın yeniden dirilişi sayılır. Elindeki eşsiz Kur'ân mesajı ile dünyaya yeniden asıl düzenini verecek plan ve projeleriyle geldi. İnsanlık; din, ahlâk, ilim ve medeniyet noktalarında ona çok şey borçludur. Kim bilir o olmasaydı acaba insanlık ne durumda olacaktı? Kısacası Âkif'in ifadeleriyle diyebiliriz ki:

Dünya neye malikse onun vergisidir hep,

Medyûn ona cemiyeti, medyûn ona ferdi,

Medyûndur o masuma bütün bir beşeriyet,

Ya Rab, mahşerde bizi bu ikrar ile haşret!

Kendi döneminde yaşayan arkadaşları Peygamber Efendimizin bu büyüklüğünü çok iyi anladıkları için eşsiz bir vefa ve saygı ile ona bağlı idiler. Hem kendilerinden hem de en yakın akrabalarından daha çok O'nu düşünmüş ve O'na sahip çıkmışlardı. Örneğin hicret esnasında Hz. Ebû Bekir'in diğer aile fertlerinin yanı sıra 7-8 yaşında olan kızı Aişe de yanında yoktu. Aynı şekilde Hz. Ömer hicret ederken yalnızdı ve küçük oğlu Abdullah bile yanında değildi. Ashabın yazdığı eşsiz destanı burada dile getirmek sözü çok uzatacaktır. Kur'ân'ı korumalarına benzer bir şekilde, Peygamberimizin her söz ve davranışını bize aktarmaları vefalarının en çarpıcı yanlarındandır.

Ashaptan sonra gelenler de bu titizliği göstermiş olmalılar ki, söz ve davranışlarının yazılı olduğu eserlerin yanı sıra birçok kutsal emaneti de günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak kısa bir zamandan beridir bazı vefasız gönüller, hem hadislerine hem de diğer emanetlerine ciddi şekilde hor davranmakta ve âdeta O'nun unutulması için gayret göstermektedirler. Ama insanlık hâlâ vefa duygusunu tam kaybetmemiş olacak ki, batılılarca hemen her on yılda bir yapılan anketlerde Peygamber Efendimiz çok büyük bir farkla insanlığın kaderinde en büyük pay sahibi olarak ilk sırada yer almaktadır. Suyun tersine kürek çekenlere tavsiyemiz, bir an önce güneşe karşı gözlerini kapatmaktan vazgeçip dünya ve ahiret mutluluğuna koşmalarıdır. Onun ümmetine düşen görev ise, Ona yakışır bir hayat tarzı sergileyerek Ona vefalarını bir daha ortaya koymalarıdır.

Anne-Babaya Karşı Vefa

İnsanın en yakını anne ve babasıdır ve her türlü iyilikte olduğu gibi vefada da öncelik hakkı onlara aittir. Onlara hürmette kusur eden, Hakk'a karşı gelmiş olur. Onları hırpalayan er-geç hırpalanmaya maruz kalır. İnsan daha küçük bir canlı halinde var olmaya başladığı günden itibaren, hep anne-babanın omuzlarında ve onlara yük olarak gelişir. Bu hususta ne onların çocuklarına karşı olan şefkatlerinin derinliğini tayine, ne de onların çektiği sıkıntılarının sınırını tespite imkân vardır. Bu bakımdan onlara saygı ve vefa hem bir insanlık borcu, hem bir edep, hem de bir görevdir. Kur'ân bize bu edebi, seçtiği duaları ile öğretir. Ve "Ey Rabb'imiz! (amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla" (İbrahim, 14/41) der. Demek ki, önce insanın kendi nefsi, sonra anne-babası gelir. Zaten bu husus insan olmanın, insanî duygularla bezenmenin bir ifadesidir. Allah hakkından sonra dikkat çekilen husus anne-baba hakkıdır. Anne-babasının hakkına riayet edenler övülmüş, aksi davranışlar ise büyük günahlardan sayılmıştır. Sadece bir iki ayet meali vermekle yetinmek istiyoruz: "Biz insana, anne-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik. Anası onu zorluk üstüne zorluk çekerek taşıdı. Onun (memeden) ayrılması da iki yıl içinde olmuştur. (Onun için biz insana) "Bana ve anne-babana şükret, dönüş banadır." diye öğüt verdik." (Lokman, 31/14) "Rabb'in yalnız kendisine ibadet etmenizi ve anne-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi senin yanında yaşlanırsa sakın onlara "Öf!" bile deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onlara karşı alçak gönüllü ol. Ve "Ey Rabb'im! Bunlar beni küçükken nasıl (acıyıp) yetiştirdilerse, Sen de bunlara (öyle) acı!" de." (İsra, 17/23-24)[678]

İnsan anne-babasına karşı vefası ölçüsünde Yaratıcı'sına karşı vefalı olur. Onlara saygı ve vefası olmayanın Allah'a vefa ve saygısından söz etmek güçtür. Günümüzde, sadece Allah'a karşı saygısız olanlar değil, O'nu sevdiğini iddia edenler bile, anne-babalarına karşı ne kadar saygılı ve vefalı olabiliyorlar acaba! Ya yıllarca en zor şartlarda evladını bağrına basan, yemeyip yediren, giymeyip giydiren, uyumayıp başında duran anne-babasını, kurtulması gereken bir fazlalık ve yük olarak gören evlada ne demeli.

---

[678] Ayrıca bak: Bakara, '/83, 180, 215; Nisa, 4/36, 135, Enam, 6/151; Lokman, 31/14; Meryem, 19/14; Ankebut, 29/ 8; Ahkaf, 46/15, 17.

Eşlerin Vefası

Toplumun temel taşı olan ailenin sağlam olması, eşler arasında ilk günden itibaren var olup ömür boyu sürmesi gereken karşılıklı sevgi, sadakat ve vefaya bağlıdır. Bu durum her kültürde değişik derecelerde var olan evrensel prensiplerden biridir. Hatta hayvanlar aleminde bile eşler arasında vefa ve sadakat anlamında değerlendirilebilecek davranışlar sergilenmektedir. Ölen eşin arkasından bir süre üzülüp yas tutmak, eşyalarını saklamak, hatırasından ötürü bir süre evlenmemek, süslenmemek, eğlenceli mekânlara gitmemek hatta bir süre evden çıkmamak gibi davranışlar, eşler arasındaki vefanın birer tezahürüdür.[679]

Allah (c.c.), eşlerin nikâh sırasında birbirlerine verdikleri söze vefa göstermeleri gerektiğini şöyle dile getiriyor: "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayınız. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alır mısınız? Vaktiyle siz birbirinizle içli-dışlı olduğunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almış olduğu halde nasıl geri alırsınız.?" (Nisa, 4/20-21) Buradaki teminat, nikâh akdinin Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ve şahitler huzurunda, ciddî bir sözleşme ile kıyılmasıdır. Elbette mehir de garanti altına alınmıştır. Bir yastıkta kocama, karşılıklı vefa, saygı, sevgi, namus ve haysiyeti koruma, mutlu ve mutsuz anlarda beraber olma ve yek diğerine maddî-manevî destek olma gibi, aileyi ayakta tutan konuların hepsinde söz verilmiş olunmaktadır. İşte bu sözlerin tamamına vefa gösterilmesi, gereğinin yerine getirilmesi eşlerin karşılıklı hak ve görevleri arasındadır. Eşler arasında vefa ve sadakatin çok azaldığı ve bu yüzden birçok ailenin yıkılmayla karşı karşıya olduğu, âdeta bu konunun insanlığın birinci gündem maddesi haline geldiği günümüzde, bu alandaki vefaya da ne kadar muhtaç olduğumuz izahtan varestedir.

Peygamber Efendimiz de, "Şartlarına eksiksiz uymanız gereken en önemli sözleşme, eşinizle yaptığınız nikâh sözleşmesidir."[680] buyurarak konunun önemine dikkat çekmiştir. Peygamber Efendimiz, ailesi için bu ve-

---

[679] Şah Veliyullah Dehlevi, özellikle kadının iddet süresi boyunca takınması gereken üzülme, süslenmeme vb. davranışların vefâkarlık gösterisi olduğunu, aksi davranışların bir nevi vefâsızlık olarak telakki edilebileceğini ifade etmektedir. Bak: Huccetullah el-Baliğa, II, 449. (Ter. M. Erdoğan), İst. 1994.

[680] Buharî, Şurût, 6, Nikah, 52; Müslim, Nikah, 63; Ebû Davut, Nikah, 39; Tirmizî, Nikah, 31; Nesei, Nikah, 42; İbn Mace, Nikah, 41; Müsned, IV, 144, 150.

fanın da en güzel örneğini vermiştir. Öyle ki vefatlarından sonra bile hanımlarının dost ve arkadaşlarına karşı saygılı davranmış, onları gözetmiş ve ilişkisini kesmemiştir. Mesela, evlerine bir hediye geldiğinde, "Falan kişilere de götürün. Zira Hatice hayatta iken onu severdi." diyerek onlara hediyeden gönderirdi.

Bir gün yanına yaşlı bir hanım geldi. Peygamber Efendimiz, onu tanımak için kim olduğunu sordu. Ben "Cusame el-Müzeniye'yim." deyince, onu hatırladı ve "Sen Husane (güzel kadın) el-Müzeniye'sin." diyerek ona iltifat etti. Sonra da onunla yakından ilgilendi, hal hatırını sordu, "Görüşmeyeli nasılsınız?" dedi. Kadın, "Anam-babam sana feda olsun Ya Resulallah, iyiyiz." cevabını verdi. Kadının kim olduğunu soranlara ise şunları söyledi: "Bu kadın, Hatice hayatta iken bize gelir giderdi."[681] Verilen söze en güzel şekilde uymak imandandır." Öyle anlaşılıyor ki, nikâh akdi sırasında verilen söze, akrabaların yanı sıra eşlerin birbirlerinin dost ve arkadaşlarıyla da ilgilenmek ve irtibatı kesmemek de girmektedir; üstelik bu durum imandan sayılacak kadar da önemlidir.

Hased

Hased, bir nimeti hakkıyla elde etmiş bir insandan o nimetin kopup gitmesini arzu etmektir. İleri derecede hased bazen nimetin, sahibinden uzaklaşması için gayret gösterme şekline dönüşür. Hased bazen gıbta ile karıştırılabilir, oysa gıbta insanın makbul yanlarından biridir. Gıbta hastalık seviyesine yükselir ve kinle karışırsa hasedi doğurur. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) gıbta ile hasedin bu farkına dikkat çekmek için olacak, şöyle buyuruyor: "Mü'min gıbta eder, münafık hased eder."[682]

Kur'ân, hasedi, kendisinden Allah'a sığınılan zararlı bir tavır ve bir şer kaynağı olarak tanıtmıştır (bk. Felak suresi) Bir ayette şöyle buyruluyor: "Yoksa onlar Allah'ın lutfundan insanlara ihsan ettiği nimetlere hased mi ediyorlar? Evet, biz Al-i İbrahim'e de kitap ve hikmet verdik; hem de büyük bir hâkimiyet ve mülk verdik." (Nisa, 4/54)

Hased, Allah'ın hazinesinden istemek yerine kulun elindekinin zevaliyle tatmin olan sefil ruhların tavrıdır. İnsanlık tarihinin harp, darp, iftira,

---

681 Hakim, Müstedrek, İman, 41 (I, 62)

682 Ragıb, Müfredât, hsd.md.

fitne, cinayet, yıpratma vs. gibi menfiliklerinin hemen hepsinin ardında hased vardır. Peygamberlere karşı çıkışın temel nedenlerinden birinin de hased olduğunu Kur'ân bize bildiriyor: (Bakara, 2/109; Nisa, 4/54) Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) de şöyle buyuruyor: "Sizi hasedden sakınmaya çağırıyorum. Zira hased, ateşin odunu yediği gibi, kişinin amellerini yiyip bitirir."[683] "Bir kalpte iman ve hased bir arada bulunamaz."[684] Peygamber Efendimizin "haktır" dediği nazar (göz değmesi) tahribatının arkasında da hased vardır. Kur'ân'ın "gözün hainlik ve zulmü" (Mu'min, 40/19) dediği bela, öyle anlaşılıyor ki, hasedle bakan gözün kötülüğüdür.

Üstad Bediüzzaman hased konusunda özetle şu ifadeleri kullanıyor:

"Kardeşlerim, enaniyetin işimizde en tehlikeli ciheti, kıskançlıktır. Eğer sırf lillah için olmazsa, kıskançlık müdahale eder, bozar. Nasıl ki bir insanın bir eli, bir elini kıskanmaz ve gözü, kulağına hased etmez ve kalbi aklına rekabet etmez. Öyle de: Bu heyetimizin şahs-ı manevîsinde her biriniz bir duygu, bir âza hükmündesiniz. Birbirinize karşı rekabet değil, bilakis birbirinizin meziyetiyle iftihar etmek, mütelezziz olmak bir vazife-i vicdaniyenizdir."[685]

Cennette Hased

Ahirette, cennet ehlinin gözünün görmediği, kulağının işitmediği, insanoğlunun hayaline bile misafir olmamış nimetlerle donatacak olan Allah'ın, bir diğer önemli ihsan ve lütfu da, cennet ehlinin kalblerinden kin ve hased (kıskançlık) duygusunu kökünden söküp çıkarmasıdır. Kur'ân bu hakikati şöyle ifade eder: "(Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalblerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız." (A'raf Sûresi, 7/43)

"Mükâfat, amelin cinsindendir." kaidesince, nasıl dünya hayatında, iman uğrunda çekilen sıkıntı ve meşakkatler, sıkıntısız, meşakkatsiz ebedî bir hayatla bedellendiriliyor; nasıl burada yaşanan açlık ve susuzluk ahi-

683 Ebû Davud, Edeb, 44; İbn Mace, Zühd, 66.

684 Nesei, Cihad, 8.

685 Age. 426.

rette açlık ve susuzluğun çekilmemesini netice veriyor, aynen öyle de insanın, dünyada eskilerin "emraz-ı kalbiye" dedikleri kin, nefret, öfke, hased, gayz, hırs vb. duygu ve tutkular veya hastalıklarla mücadele ederek kendini aşması; ahirette, bunların onun kalbinden sökülüp atılması ile mükâfatlandırılacaktır.

İhlâs

İhlâs; doğru, samimî, katışıksız, dupduru; riyâdan uzak olma ve kalbi bulandıracak şeylere karşı kapalı kalma, kapalı yaşama veya gönül safveti, fikir istikameti, Allah'la münasebetlerinde dünyevî garazlardan uzak kalma ve tam bir sadakatle kullukta bulunma şeklinde yorumlanmıştır ki, daha sonra, meşâyih-i kiramın, onun tarifi ile alâkalı söyledikleri sözlerin hemen büyük bir bölümü de yukarıda sunulan tarif etrafında cereyan etmiştir.

İhlâs; ferdin, ibadet ü taatinde, Cenab-ı Hakk'ın emir, istek ve ihsanlarının dışında her şeye karşı kapanması, abd ve Ma'bud münasebetlerinde sır tutucu olması, yaptığı şeyleri Hakk'ın teftişine arz mülâhazasıyla yapması, tabir-i diğerle; vazife ve sorumluluklarını O emrettiği için yerine getirmesi, yerine getirirken de O'nun hoşnutluğunu hedeflemesi ve O'nun uhrevî teveccühlerine yönelmesinden ibarettir ki, saflardan saf sâdıkların en önemli vasıflarından biri sayılır.

Sadakat, peygamberlik âleminin en birinci vasfı, ihlâs ise en nûrânî buududur. Başkalarının hayat boyu elde etmek için uğraşıp durdukları ihlâsa onlar doğuştan mazhardırlar. Kur'ân-ı Kerim nebî ihlâsını anlatma sadedinde: "Şüphesiz o ihlâsa erdirilmişti." (Meryem, 19/51) ferman-ı sübhânîsiyle bu önemli mazhariyeti ihtar eder.

İhlâs, bir kalb amelidir ve Allah da, kalbî temayüllerine göre insana değer verir. **"**O, sizin sûret, şekil ve dış görünüşlerinize değil; kalblerinize ve kalbî temayüllerinize bakar."[686]

İhlâs, Allah tarafından temiz kalplere bahşedilmiş, azları çok eden, sığ şeyleri derinleştiren ve sınırlı ibadet ü taati sınırsızlaştıran öyle sihirli bir kredidir ki, insan onunla dünya ve ukbâ pazarlarında en pahalı nesnele-

---

[686] Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Müsned, 2/285,539

re talip olabilir ve onun sayesinde âlemin sürüm sürüm olduğu yerlerde, hep elden ele dolaşır.

İhlâsın bu sırlı gücünden dolayıdır ki, Allah Resûlü: "Dinî hayatında ihlâslı ol, az amel yeter."[687] ve "Her zaman amellerinizde ihlâsı gözetin; zira Allah, sadece amelin halis olanını kabul eder."[688] diyerek amellerin ihlâs yörüngeli olmasına tembihte bulunur.

Amel bir cesetse, ihlâs onda can; amel bir kanatsa, ihlâs da diğer kanattır. Ne ceset cansız olabilir, ne de tek kanatla bir yere varılabilir.

Bazılarına göre, ibadet ü taatte, halkın görüp hissetmesinden kaçınmak ihlâs.. bazılarına göre ise, halk mülâhazasını bütün bütün unutmak.. bazılarına göre de, ihlâsı dahi hatırlamamak.. evet bunlara göre ihlâs; ameli her türlü mülâhazadan uzak bulundurmak ve sürekli murâkabe ile maddî-mânevî bütün hazları unutmaktır.

Daha doğrusu ihlâs, kul ile Ma'bud arasında bir sırdır ve bu sırrı Allah sevdiklerinin kalbine koymuştur. Kalbi ihlâsa uyanmış bir insanın nazarında, medh u zem, tâzim ü tahkir ve yaptığı işlerle bilinip bilinmemesi, hattâ sevap ve mükâfat mülâhazası kat'iyen söz konusu değildir. Böylelerinin gizli-açık her halleri aynı çizgidedir.

Öyle ise, "Bu dünyada, hususen uhrevî hizmetlerde en mühim bir esas, en büyük bir kuvvet, en makbul bir şefaatçi, en metin bir nokta-i istinad, en kısa bir tarîk-ı hakikat, en makbul bir duayı manevî, en kerametli bir vesile-i makasıd, en yüksek bir haslet, en safi bir ubudiyet, ihlâstır."

Ümitvar Olmak/İyimserlik

Recâ (ümit), Allah'ın fazlına, atâsına, ihsanına, keremine, rahmetine ve lutfuna bel bağlamak anlamına gelir. Yeis (ümitsizlik) halinin zıttıdır. Ümit, ileride meydana gelecek olan, arzu edilen bir şeye karşı kalbin duyduğu ilgidir. Korku gelecekle ilgili olduğu gibi, ümit de gelecekte vukuu umulan şeyle ilgilidir. Kalbin hayatı ümitle sürer, yani gönül ümitle yaşar. Ümit ihsanı bol olan Allah'ın cömertliğine güvenmektir. O, Rahmet olarak

---

687 Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, 1/216.

688 Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, 1/217.

gönderdiği Peygamberinin diliyle bize bu cömertliğini şöyle bildiriyor: "Kulum! Bana ibadet ettiğin, benden ümitvar olduğun ve bana ortak koşmadığın sürece işlediğin hata ve günahları affederim. Bana yer dolusu hata ve günahla gelsen, seni o büyüklükte af ile karşılarım, mağfiret ederim ve (günahının büyüklüğüne) aldırmam."[689]

Allah (c.c.) müminin hayatında ümitsizliğe yer olmadığını şöyle beyan ediyor. "Sana gerçeği müjdeledik, ümitsizlerden olma!" dediler. O da "Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümit keser ki?" dedi." (Hicr, 15/55-56) "De ki: "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır)." (Zümer, 39/53) "O'dur ki, insanlar ümitlerini kestikten sonra yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar. O, gerçek dost ve koruyucudur, bütün övgülere layıktır." (Şûra, 42/28)

Allah'ın rahmet ve merhamet sahibi olması, mü'mindeki ümidin en temel kaynağıdır. Kur'ân'da besmele 114 yerde zikredilmektedir. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla denmektedir. Bundan başka Kur'ân, ümitsiz olmayı insanın kendisine karşı bir zulüm olarak değerlendirir (Zümer, 39/53) Elbette insanda yalnızca ümit duygusu yoktur. Onda korku ve ümitsizlik duygusu da vardır ve çok defa insan ümitsizliğin girdabına kapılmaktadır. Oysaki ümitsizlik iman adına korkunç bir şeydir. Öyleyse insanın bunun gibi ruhî, kalbî ve aklî girdaplara kapılmaması için, öncelikle sağlam bir inanca, teslimiyet ve tevekküle sahip olması gerekmektedir. Demek sağlam akide, teslim ve tevekkül, mümindeki ümit ve ümitsizlik duygularını dengelemekte ve sağlam bir zemine yerleştirmektedir.

Ümit, insanın kendi ruhunu keşfetmesi ve ondaki iktidarı sezmesinden ibarettir. Bu sezişle insan, kâinatlar ötesi Kudret-i Sonsuz'la münasebete geçer ve onunla her şeye yetebilecek bir güç ve kuvvete ulaşır. Bu sayede, zerre güneş; damla derya; parça bütün ve ruh kâinatın bir soluğu hâline gelir.

---

[689] Tirmizî, Daavât, 99; Müsned, V, 148.

Âdem Nebi (aleyhissalatu vesselâm), semâsının karardığı, azminin kırıldığı ve canının dudağına geldiği bir devrede, ümitle silkindi, "Nefsime zulmettim." (A'raf, 7/23) dedi ve dirildi. Şeytan ise, gönlünden akıttığı ümitsizlik kan ve irini içinde bocaladı durdu ve nihayet boğuldu.

Her gönül eri ümitten bir meş'âle ile yola çıkmış, bununla tufanları göğüslemiş; fırtınalarla pençeleşmiş ve dalgalarla boğuşmuştur. Kimisinde ümit bir Cûdî tomurcuğu, kimisinde İrem bağları kimisinde de Medineleşen bir Yesrib haline gelmiştir. Bu vâdide her ümit kahramanı, aynı zamanda Hakk katının azizi, halkın da bayrağı olmuştur.

Ümit ve azimle coşan bir Berberî köle, Herkül sütunlarına yeni bir nâm getirmiş ve deniz aşırı ülkelerin efsanevî kahramanı olmuştur; ümitle yıldırımlaşan genç bir serdar, çağlarla oynamış ve beşer tarihinde pek az insanın elde edebildiği yücelikler ermiştir. Bir de, her şeyin bittiği; milletin belinin büküldüğü, gururunun kırıldığı devrede, iman ve ümidin dâsitânî bir hâl alması vardır ki; inancın derecesine göre, onu elde eden, kâinata meydan okuyabilir; elli bin defa çarkı, düzeni bozulsa sarsılmadan yoluna devam eder; yoklukta, varlık cilvesi gösterip ölü ruhlara can olur.

Ümitle uzun yollar aşılır; ümitle kandan irinden deryalar geçilir ve ancak ümitle dirliğe ve düzene erilir. Ümit dünyasında mağlup olanlar, pratikte de yenilmiş sayılırlar. Ne yiğitçe ve çalımla yola çıkanlar vardır ki, iman ve ümit zaafından ötürü, yarı yolda kalmışlardır. Küçük bir zelzele, gelip geçici bir fırtına, akıp giden bir sel, onların azim ve iradelerini de beraber alıp götürmüştür. Ya kendilerine ümitle bağlanılıp sonradan onlarla beraber yeis bataklığına düşüp boğulanların hâli, o hepten yürekler acısıdır.

Solmayan renge, sönmeyen ışığa, batmayan güneşe (En'am, 6/76-79) dilbeste olan bir ruhtur ki; gecesi sabah aydınlığında, gündüzü cennet bahçeleri gibi rengarenktir. Böylelerinin, karanlık bilmeyen ufuklarında güneşler kol gezer ve değişen mevsimler, farklı manzaraların büyüleyici meşherleri gibi birbirini takip eder durur. Veyahut her biri bir ulu ağaç gibi, semaya doğru ser çekmiş ve kök kök üstüne zeminin derinliklerine inmiştir ki; ne karın, dolunun şiddeti, ne de tipinin, boranın yakıp kavuruculuğu onları müteessir eder. Sonsuza bağlanmış ve ümitle dolu bu gönüller, bahar demez, yaz demez; hazan demez, kış demez, kucak kucak meyvelerle gelir ve o görkemli kametten bekleneni yerine getirirler.

Bizler topyekun bir insanlık olarak, dayanıp darılmayan, azmedip yılmayan ve hele ümitsizliğe asla kapılmayan yol göstericilere; ekmek kadar, su kadar, hava kadar muhtacız. Hevesle yola çıkıp hevâlarına göre aradıklarını bulamayınca, ya ümitsizliğe düşmüş veya Yaradan'la cedelleşmeye girişmiş olanlara gelince; onlar bizden, biz de onlardan fersah fersah uzağız.

Ümit-Ümitsizlik Dengesi

İnanç ve idealimizin devamlılığı adına bu tür duyguların itidal ve istikamet üzere temsil edilmesi çok önemlidir. Zira inanç başka, inançta dengeyi yakalama başka ve o dengeyi sürekli kılma başkadır. Evvela dinimiz her zaman ve zeminde bizlere orta yolu tavsiye eder. Cenab-ı Hakk, "Ben sizi orta (yolda) bir ümmet kıldım..." (Bakara, 2/143) buyurur. İşte bu ifrat ve tefritten alabildiğince uzak; hem akıl, hem his, hem de ruh yönüyle i'tidali temsil eden bir ümmet demektir ki, biz de yaptığımız dualar ve ibadetler içerisinde günde en az kırk defa "Bizi doğru yola hidayet et." (Fatiha, 1/6) demek suretiyle, Rabbimizden bizi o yolda tutmasını dileriz. Kaldı ki bizler, ifrat ve tefritlerin had safhada temsil edildiği bir dönemde yaşamaktayız. Böyle bir dönemde Allah'ın yardımı olmadan istikamet üzere yaşamamız imkânsız gibidir.

Günümüzde havf-reca hususunda yaşanan dengesizliklerden de söz etmek mümkündür. Halkı irşad konumunda olan insanların çoğu, sadece cenneti veya cehennemi nazara verip bu konuda insanları ya tamamen ye'se ya da aşırı bir güvene sevk etmektedirler. Halbuki insanın, bir taraftan amelini işlemede kılı kırk yararcasına hassas davranırken, diğer taraftan da bu amellerin, Cenab-ı Hakk'ın vermiş olduğu nimetlerin şükrünü edada yeterli olmayacağını ve sadece amelleriyle kurtulamayacağını düşünmesi gerekir. Efendimiz, "Hiç kimse ameli ile kurtulamaz." buyurur. Sahabîler, "Sen de mi ey Allah'ın Resûlü?" dediklerinde, "Evet... Allah'ın fazlı bereketi olmazsa ben de kurtulamam."[690] der.

O halde insanın, "Ne günahım var? Aksine ben bu yaşımda iman etmiş, namaz kılmış, oruç tutmuşum... O halde Allah bana ceza vermez!"

---

[690] Buharî, Rikak, 18; Müslim, Münafikîn, 71, 75.

demesi, Allah'a karşı bir saygısızlıktır ve küstahlığın ifadesidir. Diğer tarafta nefsini yerden yere vurup, "Benden bir şey olmaz, zaten şu ana kadar işlediğim bir hayır da yoktur. Nasıl olsa cehennemliğim, o halde boş yere uğraşıyorum!" şeklinde bir mülahazaya girip ümitsizliğe düşme de ayrı bir saygısızlığın, ayrı bir küstahlığın seslendirilmesidir.

Öyle ise, dengeleri korumada sadece inanmış olmak yeterli değildir. Bu hususta istikameti yakalamamız ancak, inançla ilgili terminolojiyi bilip uygulamamızla hasıl olacaktır. Yoksa duygu ve düşüncede istikameti bulma konusunda olduğu kadar, problemlerin çözümünde de doğruyu yakalamamız zordur.[691]

Zühd

Zühd lügatte, isteksizlik, rağbetsizlik, önemsizlik demektir. Kavram olarak anlamı şudur: Dünyaya yani maddîyata ve menfaate değer vermemek, hırslı, ihtiraslı, çıkarcı, menfaatperest ve bencil olmamak, kalbte dünya ve menfaat sevgisi taşımamak, bunların kalbe soğuk gelmesi, tûl-i emel sahibi (ihtiraslı) olmamak, kısar-i emel sahibi (kanaatkâr) olmak, manevî değerlerin maddî değerlerden üstün ve önemli olduğuna inanmak.

Zühd, paraya, menfaate, makama, şöhrete, eşyaya, kadına karşı bahis konusu olur. Dünyevî hazları terk edip, cismânî meyillere karşı koyma manâlarına gelen zühd; sûfilerce daha çok, dünya lezzetlerine karşı alâkasız kalıp, âdeta bir perhiz hayatı yaşamak.. davranışlarında takvayı esas tutarak, dünyanın, kendine ve insanın nefsine bakan yönlerine karşı da kararlı, hatta buğz ve nefret içinde bulunmak manâlarına gelir.

Bir diğer manâda zühd, ebedî ukbâ saadeti için muvakkat dünya rahatını terk etme şeklinde yorumlanmıştır ki, bunu da evvelki tefsire ircâ edebiliriz. Haram ve helâllere karşı hassas olmak, zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil merhale ise, meşrû ve mübah şeylerde bile, kılı kırk yararcasına gösterilen titizliktir.

---

691 Keşeyri, Risale, 270; M. F. Gülen, Prizma III, 31.

Zühd insanı; hem üzerine aldığı sorumluluklara karşı, hem gelip ona toslayan bela ve musibetlere karşı hem de her köşe başında önünü kesen günah ve ma'siyetlere karşı olabildiğince sabırlı.. küfür ve dalâlet müstesnâ Yaradan'ın her türlü takdirinden hoşnut.. ve O'nun kendisine bahşettiği şeylerle, yine O'nun hoşnutluğunu, ahiret yurdunu ve insanın mutlak hakikate yönlendirilmesini gaye-i hayal haline getiren insandır. Onun kalbinin kulağında sürekli: "De ki: Dünya metaı ne de olsa azdır; ahiret ise takva ehli için mahz-ı hayırdır." (Nisâ, 4/77) hakikati tınlamada, beyninin her guddesinde: "Allah'ın sana verdiği her şeyde âhiret yurdunu ara; bu arada dünyadan da nasîbini unutma!" (Kasas, 28/77) gerçeği şu'lefeşân olmakta ve basîret ufkunun her köşesinde: "Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurdu ise, doğrusu işte gerçek hayat odur; eğer bilselerdi!" (Ankebût, 29/64) İlâhî beyanı, nümâyandır.

Zühdü; sıkıntı anlarında dahi şeriatın hududlarını koruyup kollama, zenginlik ve genişlik zamanlarında başkaları için yaşama şeklinde tarif edenler de olmuştur.. ve yine onu Allah'ın helâlinden ihsan ettiği nimetlere karşı şükürle mukabelede bulunma, sonra bu mala terettüb eden bütün hakları yerine getirme.. ve İslâm'ı yüceltme mülâhazasının dışında mal biriktirmeme, tûl-i emellere girmeme şeklinde yorumlayanlar da çıkmıştır.

Süfyân-ı Sevrî gibi büyükler, zühdü; âdî şeyler yiyip, basit elbiseler giymekten daha ziyade, Hakk rızasına göre programlanmış ve tûl-i emellere kapalı kalabilmiş bir kalbin ameli olarak görmüşlerdir.[692] Bu anlayışa göre gerçek zühdün emaresi üçtür:

* Dünya adına elde edilen şeylerden sevinç duymama ve kaybedilen şeylerden ötürü de mahzun olmama,
* Medhedilince sevinmeme, zemmedilince de yerinmeme,
* Hakk'a kulluk ve O'nunla halveti her şeye tercih etme.

Mallarımız ki biz onları mirasçıları için topluyoruz. Evlerimiz ki biz onları dehrin harap etmesi için bina ediyoruz. Çevremizde muhkem yapılmış nice binalar vardır ki harap oldu.. ve öleceklere ölüm gelip çattı. He-

---

[692] Kuşeyrî, Risâle, 115.

men herkeste şöyle-böyle ölüm korkusu olsa da, dünyaya karşı onları canlı tutan emelleri de var. Kişi onları serer, sergiler, zaman gelir dürer. Nefis dört bir yana yayar, arkadan ölüm gelir katlar.[693]

Tevekkül

Tevekkül, kelime olarak güvenmek, bel bağlamak, vekil tayin etmek, sebep ve tedbirde ihmal göstermemek, Allah'a güvenmek, işi O'na havale etmek, O'nun ilmine ve murakebesine sığınmak, kısacası Allah'ı vekil kılmak ve vekile tam olarak itimad etmektir. Şöyle de denebilir: Gerekli bütün çabayı sarf ederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etmek, yani deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye tevekkül denir. Allah'ın katında olana güvenip halkın elinde olan şeye göz dikmemektir.[694]

Tevekkül; kalbin Allah'a tam itimat ve güveni, hattâ, özellikle tasavvuf ıstılahında, başka güç kaynakları mülâhazasından rahatsızlık duyması manâsına gelir. Bu ölçüde bir güven ve itimad olmazsa, tevekkülden söz edilemez; kalb kapıları ağyara açık kaldığı sürece de hakiki tevekküle ulaşılamaz.

Tevekkül; Cenâb-ı Hakk ve O'nun nezdindekilere bel bağlayıp itimad etme ve O'ndan başkasına kalbin kapılarını bütün bütün kapamak demektir ki; buna, bedenin ubûdiyete, kalbin de rubûbiyete kilitlenmesi diyebiliriz. Bir başka zaviyeden tevekkül; hemen herkes için Hakk'a itimat ve güvenmenin adı; teslim, kalbî ve ruhî hayata uyanmışların halidir.

Sebeplere tevessül ile beraber onlara te'siri hakiki vermeme, derecesine göre hem bir tevekkül -herkes için- hem bir teslimiyet -eşyanın perde arkasına uyananlar için-, hem de bir tefviz ve sikadır -huzur erleri için- Allah Resûlü (aleyhissalatu vesselâm) irade ve cehd u gayreti, tefviz u tevekkül ile iç içe ne hoş ifade buyururlar: "Eğer Cenâb-ı Hakk'a layıkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizi, sabah yuvasından aç ayrılıp, akşam tok olarak dönen kuşların beslendiği gibi rızıklandırırdı."[695] Bu peygamberâne sözden herkes seviyesine göre bir şeyler anlar:

---

[693] Kuşeyri, Risale, 252; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 69.

[694] Ta'rifat, vkl, md.

[695] Tirmizî, Zühd, 33.

1. Avam, bundan Mevlâna'nın hadis iktibaslı: Evet, tevekkül her ne kadar rehber ise de, sebeplere riayet de Peygamber sünnetidir. Peygamber Efendimiz (huzuruna girip de: "Devemi bağlayayım mı, yoksa tevekkül mü edeyim?" diyen bedeviye) yüksek sesle, "Devenin dizine ipini vur, öyle tevekkül eyle!"[696] çizgisinde herkese açık Allah'a itimat manâsına anlar ki: "Tevekkül edecekler başkasına değil, sadece ve sadece Allah'a güvenip dayansınlar." (İbrahim, 14/12) ayeti buna işaret eder.

2. Hayatını kalp ve ruhun yamaçlarında sürdürenler ise bundan, kendi havl ve kuvvetlerinden teberri ile Allah'ın havl ve kuvvetine teslim olup, gassalin elinde meyyit haline gelmeyi anlarlar ki: "Gerçek mü'minler iseniz, Allah'a itimad-ı tâmme içinde bulunun!" (Mâide, 5/23) fermanı bunu ihtar eder.

3. Fenâfillah ve bekâbillah zirvelerinde dolaşanlara gelince, bunlar Hz. İbrahim gibi ateşe atılırken bile "Cenâb-ı Hakk'ın benim halimi bilmesi, benim bir şey istememe ihtiyaç bırakmamıştır." (Zümer, 39/38) tefvizi veya İnsanlığın İftihar Tablosu gibi, düşman gölgelerinin mağaranın içine düştüğü ve herkese ürperti veren tehditlerinin Sevr'in duvarlarına çarpıp yankılandığı esnada bile, fevkalâde bir güven ve emniyet içinde: "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir!" (Tevbe, 9/40) sözleriyle ifade edilen sikayı anlarlar ki: "Kim Allah'a tefviz-i umûr ederse O, ona kâfidir" (Talâk, 65/3) beyanı da bu gerçeği hatırlatır.

Tefviz en yüksek mertebe, sika en âlî makamdır. Bu mertebeyi tutan ve bu makamın hakkını veren, sadece aklıyla, mantığıyla, inançlarıyla değil, bütün zâhir ve bâtın duygularıyla Hakk'ın emir ve iş'arlarında erir ve O'na bir mir'ât-ı mücella olur.

Tefvizle alâkalı sözlerin en güzellerinden birini de:

"Hakk şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayreyler,
Arif anı seyreyler
Mevla görelim neyler,
Neylerse güzel eyler

---

[696] Tirmizî, Kıyâme, 60.

Sen Hakk'a tevekkül kıl,
Tefviz et ve rahat bul,
Sabreyle ve razı ol
Mevla görelim neyler,
Neylerse güzel eyler."
matlaıyla başlayan tefviznamesinde İbrahim Hakkı söyler.[697]

Nezâket

Konuşma, yürüme, oturma gibi eylemlerde naziklik, zariflik, incelik, kibarlık, özen gösterme, terbiyeli ve edepli olma gibi anlamlara gelen nezâketin zıddı kabalık, sertlik, haşinliktir.

İnsanî ilişkilerin kaba ve keskin hatlarla şekillendiği, ruhun yalnızlığa mahkum edilerek maddenin, kelime dağarcığımızdan davranış kalıplarımıza kadar her şeye hakim olduğu, hükümlerin önyargı destekli siyah-beyaz mantığıyla verilip nüansların kaybolduğu günümüz dünyasında, nezâket ve kibarlığın ne kadar önem arz ettiği izahtan varestedir. Değer mefhumunun sahip olunan eşya ve marka ile paralellik arz ettiği, kelâmın cedel mantığı çerçevesinde kullanılıp argo ile yoğrulduğu, insanî ilişkilerin, güç, kuvvet, statü ve menfaat anlayışı içinde oldukça sığ cereyan ettiği bir toplum hayatı ne büyük bir kaostur!

İncelik ve nezâket, toplum fertleri arasındaki insanî ilişkileri geliştiren, insanları bir birine sevdirip kaynaştıran ve özlenen dengeli bir sevgi toplumunun oluşmasında temel basamak teşkil eden önemli bir iksirdir.

Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) nezâketi ile de insanlığın örnek modelidir. O'nun eşsiz nezâketi şöyle anlatılır: Kendisine bir şey soranı can kulağıyla dinler, soru soran yanından ayrılmadıkça, onu terk etmezdi. Birisi O'nunla tokalaşsa veya bir kimse tokalaşmak için elini uzatsa karşısındaki kişi elini çekmedikçe O elini çekmezdi. Arkadaşları arasında ayaklarını uzatmazdı. Karşılaştığı kimseye önce kendisi selâm verirdi. Kendisini ziyarete gelenlere ikramda bulunur, oturmaları için çok kere hırkasını sererdi. Bazen de altındaki minderi misafire verir, üzerine

---

[697] Kuşeyri, Risale, 302; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 101.

oturması için işaret eder, kendisi açık yere otururdu. Ashabına güzel unvanlar verirdi, onlara şeref kazandırmak için hoşlarına giden isimle hitap ederdi. Kimsenin sözünü kesmez, konuşmasını yarıda bırakmazdı. O ne bir hizmetçiyi ne de ev halkından birini dövmüştür. Hz. Enes'in ifadesiyle bir fiske bile vurmamıştır. Hatta sinirlendiği için elini sertçe bir şeye bile vurmamıştır.

Bu nezâket asırlar boyunca, başta tasavvuf ehli olmak üzere, Müslümanlar tarafından titizlikle takip edildi. Mevlevîlerden bir iki örnek verelim: Tasavvuf erbabının son halkasına yetişen Abdulbaki Gölpınarlı, çocukluk günlerindeki durumu şöyle anlatıyor: Edep ve nezâket, yemede, içmede, oturmada, kalkmada, yürümede, yatmada, konuşmada, ibadette... hasılı her şeyde vardır. Çocukluğumu hatırlarım, biraz hızlı yürüsem, ayağımı yere vurarak bassam, kızarak, paylayarak değil, inandırarak, anlatarak "Ne yapıyorsun Baki, o nasıl geziş?" derlerdi. "Her şeyin canı var yavrum, tahta incinmez mi? Bak yerlere döşenmiş, bizi üstünde gezdiriyor, bizim de ona hürmet etmemiz, onu incitmememiz gerekmez mi?"

Yemekte ağzımı fazla şapırdatamazdım, yüzüme bakmaları yeterliydi. Çünkü yemekte kimseden ses çıkmazdı. Bardağı yere korken ses çıkarmak ayıptı. Bardak ve konduğu yer incinmemeliydi. Hem de bardakla görüşmeden, yani bir kenarını öpmeden su içmek ya da içtikten sonra görüşmeden yere koymak ne kötü şeydi. O, derlerdi, bize hizmet ediyor bizim de ona izzet etmemiz lazım.

Her gece yatarken ve sabahleyin kalkarken yastığımı öper, üstüme yorganı çeker, yahut üstümden atarken onunla görüşürdüm. Uyuyan kimsenin uyandırılması gerekirse yastığına hafifçe vurularak hafif bir sesle "Agâh ol erenler." denilirdi. Evimizde bağırarak konuşulmaz, biri söylerken sözü kesilmez, kalabalık olduğu zaman bile gruplar halinde görüşmeler olmazdı. Kulağa fısıldamak, kahkahayla gülmek gibi şeyler evimize giremezdi bizim. "Ben" diyemezdik, "fakir" derdik. Şayet ağızdan "ben" sözü kaçsa derhal ilave edilirdi: "Benliğime lânet!"

Gelen misafirin ayakkabıları kapıya doğru çevrilmez, içeri doğru çevrilirdi. Kapıya doğru çevirmek bir daha gelme demekti. Bir de içeriye çevrilen ayakkabıları giyen, evdekilere arka çevirmeden giymiş olur ve arkasını çevirmeden kapıdan çıkardı.

Yüze tokat vurulmaz, insana hiçbir suretle sövülmez, insanın her şeyi mukaddes sayılırdı. Tıraş esnasında dökülen saçlar bile toplanıp ayak değmez bir yere gömülürdü. Bütün bu ve benzeri edeplerde çıkış noktası, her şeyin canı oluşu, bizden ayrı olmayışı ve insanın mukaddes bir varlık bulunuşuydu.

Kapı çarpılarak gürültü ile örtülmez, yavaş örtülürdü. "Kapıyı kapat!" denmez, "Kapıyı ört!" veya "Kapıyı sırla!" denilirdi. Allah kimsenin kapısını kapatmasın! "Lambayı söndür!" denmez, "Lambayı dinlendir." denilirdi.[698]

Dilde Nezâket

Ruhun, iradenin, tevazuun ve üslubun hakkını vermeyenler nazik olamazlar. Çoğu kalpler, dil kullanmada hassas olamayan kişiler tarafından kırılır. Mevzu, makam ve muhataba göre nasıl bir üslup kullanılması gerektiğinden habersiz olan insanlar, gönül çamlarını ard arda devirdiklerini fark edemezler.

Sözlü veya yazılı dilde nezâketin ihlali, daha çok her akla gelen şeyi söyleme sathîliğinden kaynaklanır. İç-dış bütünlüğü, samimiyet önemsizdir demiyoruz, ancak pervasız bir üslubun da samimiyetle alâkası yoktur. Gelişigüzel beyanlarda bulunmaya alışmış bir insan, fıtratı bahane edemez. Dobra dobra konuşmak için muhatabı tahkir etmeye gerek yoktur. Kılı kırk yararcasına üsluba dikkat etmek ise, tam bir irade meselesidir. Evet, ahmağın kalbi dilinin ucunda, akıllının dili sinesinin en uç burcundadır.

Demek ki kalp dilin ucunda olmamalı, dil kalbin gerisinde olmalıdır. Her doğruyu her yerde söylememek için dil, kafadan büyük ve uzun olmamalı, kalbin emrine girmelidir. Gıybetten kaçınmak için de bu gereklidir. Çünkü bazen ağza gelen kusmuk gibi ifadeler yutulmazsa, iradenin hakkı verilmemiş olur. Zehir zemberek gibi bu ifadeleri yutmak, gerçekten yiğitlik ister. "Dilin kemiği yoktur." denir, ama dizginlerin kalbin eline nasıl verildiği öğrenilebilir. Ancak bundan sonra, dil şahlandıkça kalp dizginleri çeker. Zaten bir süre sonra dil yatışır, irade ellerini beline koyar ve bir matador edasıyla başını sallayarak bu manzarayı seyreder.

---

[698] A. Gölpınarlı, Mevlanadan Sonra Mevlevilik, 220.

Sohbetlerde münâkaşa tuzağına düşmemek için de nezâkete dikkat edilmelidir. Muhatabımızın düşünceleri farklı olduğu için gereksiz tartışmalara girmenin hiç kimseye faydası olmaz. Zihnî modeller münâkaşayla değil, müzakere ve musahebeyle değişir. Önemli olan, aklı ilzam etmek değil, gönlü tatmin etmektir. Bu da ancak halis bir niyetle, diyaloğu, başarılı ve zekice kontrol edip yönlendirmeye bağlıdır. Karşımızdakinin kalbine girmek istiyorsak, ihtilaflı noktaları öne çıkararak enaniyetini tahrik etmemeli, ortak noktalardan hareket etmenin yollarını aramalıyız. "Sana katılmıyorum." demektense, "Şu görüşünüze katılıyorum. Bu hususta ise şöyle düşünüyorum." demek daha makul değil midir?

Nezâketsizliğin muhtemelen iki sebebi vardır. Birincisi tecrübesizliktir. Kime, neyi, nasıl beyan edeceğini bilmeyen insanlar, çoğu zaman nazik olamazlar. Bunun izalesi kolaydır. Sağlıklı bir eğitimle ve medya yoluyla, insanlarda iletişim ve nezâket şuurunu geliştirmek mümkündür. Sosyal münasebetlerde, örnek şahsiyetlerin davranış ve beyanlarına da dikkat çekmek, bu tecrübe ve hassasiyeti kazandırmaya yardımcı olabilir. İkinci sebep gururdur. Her diyalogda kendisini "buyurma", karşısındakini de "arz etme" makamında gören bir kişideki gariplik hemen sezilir. Bu hiyerarşiyi kurmasını beceremeyince kullandığı tevazu taktiği de ağır kaçar, zira tevazua niyet edilmez, mütevazı olunur. Olmadan görünmeye çalışılırsa yapmacıklık doğar.

Başkalarını hor görme müptelası olan bir insan ise ne mütevazı olabilir ne de nazik. Bu hastalıktan kurtulmak pek kolay değildir, zira gururun madeni kalp zaafıdır.

Adalet

Adâlet, ifrat ve tefrit arasında bir orta hâldir. Yani, aşırılıkla, alâkasızlık arası dengeli bir yoldur. Adâlet, pek çok hayra vesile olmak üzere insanın mâhiyetinde bulunan bir kısım istidatların, Yaratıcı tarafından belirlenen yönde kullanılmasından ibarettir. Evet, insanda bulunan şehvet, öfke, vehim ve akıl gibi kuvve ve istidatlar, güzelce kanalize edilirse adalet; ifrat ve tefrite düşülürse, sapıklıklar meydana gelir.

Meselâ: İnsandaki şehvet duygusu ki; umumî mânâsı itibarıyla hem ferdin hayatının devamına, hem de insan nevinin devamına vesile olan şeylere arzu duyma anlamına gelir. Bu duygunun bir yönü olan yeme, içme ve sâire gibi şeylerle insan, cismanî varlığını ve sıhhatini devam ettirmeye muvaffak olur. Şimdi, bu duyguya, arz edilen mülâhazanın dışında bakıldığında, ya onu, kemâle giden yolda önümüzü kesen bir cellat görerek ve bazılarının yaptığı gibi, ondan tamamen uzaklaşacağız ki, bu bir tefrit ve alâkasızlıktır veya günümüzün sefil anlayışı içinde, hiçbir ölçü tanımadan bu mevzûda her münasebeti meşrû sayacağız ki, bu da bir ifrat ve taşkınlıktır.

Öfke de öyledir; hiç olmayacak şeyler karşısında feveran ve halk dilinde "pireye kızıp yorgan yakmak" bir ifrat; en aziz ve mukaddes şeylerin pâyimâl oluşu, ırzın çiğnenip, namusun doğranması karşısında sükût da, bir tefrittir. Adâlet ise, küfür, zulüm ve cevr karşısında bir kükreme ve bunların berisinde ve bilhassa sabır ve hayra vesile olacak yerlerde de, müsâmahalı ve yumuşak olma hâlidir.

Aynı durum, vehimde de cereyan eder; olmayacak şeylerden korku ve endişe, hayatı azaba çeviren bir ifrat; korkulması, endişe edilmesi gereken şeylerden korkup endişe etmeme işi, bir tefrittir. Birinde kâinattaki her şeyden korkup, her şeye ulûhiyet isnât etme düşüncesi vardır ki; Ganj dolayları, bu telâşın doğurduğu putlarla doludur. Diğeri de, yerde ve gökte kimseden endişe etmeme gibi bir cinnet, kendini ve kendine bağlı olanları ölümlere sürükleyebilecek bir çılgınlıktır. Adâlet ise, hayâtî ehemmiyet arz eden şeyleri hesaba katarak, ihtiyat ve tedbire riâyetle beraber, çok uzak ihtimâllerle melhuz olan bir kısım endişe verici şeylere karşı da olduğundan fazla ehemmiyet vermemekten ibarettir.

Akıl için de benzeri mütalâalar serd edilebilir: Müşahede ve hissin ürünlerini hesaba katmadan, sadece akla itimat bir ifrat; aklı tamamen azl edip, katı bir mistisizme girme veya sadece vicdânı esas alıp; onun dışındaki her şeyi inkâr etmek de bir tefrittir.

Vakâr

Vakâr, ağırbaşlılık, haysiyeti koruma, temkin, heybet, temkinli davranma, haysiyet sahibi olmak gibi anlamlara gelir ki, kibir, gurur ve ben-

cillik gibi kötü huylardan farklıdır. Vakâr, imandan gelen bir ciddiyet ve ağırbaşlılık iken, gurur imandaki zaafın bir neticesi olarak görülmüştür. Mesela bir idarecinin makamındaki ciddiyeti vakâr sayılırken, aynı ciddiyeti evinde sürdürmesi şefkat, merhamet ve samimiyete aykırıdır. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) son derece vakârlı, ciddi ve izzet sahibi idi. O'nun peygamberlik vakârı, görene önce bir ürperti ve korku verir, fakat daha sonra O'nun ne kadar şefkatli bir insan olduğunun farkına varılırdı. Efendimiz, ciddiyete zarar veren hareketlerde bulunmazdı. Konuşması hikmet doluydu. Boş şeyler söylemez, dedikodu yapmaz, kahkaha ile gülmez, yürürken sağa sola bakışlarını salmaz ve az konuşurdu.

Muhasibî vakârdaki dengesizliğin riyaya neden olduğunu şöyle açıklamaktadır. "Meselâ adam, ihtiyacı için acele etmektedir veya oturduğu yerde ya da yürürken etrafı gözetmektedir. Kendisine vakârlı, sakin, haşyetli bir gözle bakmalarını istediği; hafif meşrep, etrafı gözetleyen hoppa biri olarak görmelerini istemediği dünya veya din ehlinden birisi onu bu halde görse, hemen kendisine çeki-düzen verir, başını eğer ve vakârlı yürür. Etrafa bakınmaktan da vazgeçer. Daha önce üzerinde bulunan bir vakâr ve huşû' ile konuşur. Bu şahıs ne Allah'ın büyüklüğünden ne de ahiret endişesinden ötürü haşyete kapılmamıştır. Halktan birinin onu fark etmesinden ötürü sergilediği bir huşû'dur."[699]

Cemiyet hayatı itibarıyla, her tür anlayışta insanlarla karşılaşmamız muhtemel olduğu kadar mukadderdir de. Bunlara karşı, hemen ilk anda, gerekli tavrı ortaya koymakta zorlanır, nasıl davranacağımızı bilemeyebiliriz. Hâlbuki vakâr ve ciddiyet sayesinde, karşımızdaki kişi kim olursa olsun, en başta tavrımızı ortaya koyup münasebetlerimizi bu çizgiye oturtabiliriz. Bu durum bizim için olduğu kadar, bir anne-baba, bir öğretmen, bir amir-memur için de söz konusudur. Özellikle laubali ve yılışık tipler, onların müsamaha ve hoşgörüsünden istifade edip, her türlü şımarıklığı yapabilir ve onların bu duygularını suiistimal edebilirler. İşte bütün bunlara meydan vermemek için, evvelâ onları severken bile, ciddiyeti elden bırakmamak gerekir. Karşımızdaki insanlarla şakalaşıp oyun oynamak başka; vakârın, ciddiyetin bir top hâline getirilip onların önüne atılması daha başka şeydir.

---

[699] Muhasibî, Kalb Hayatı (er-Ri'aye), 168.

Evet, özellikle sorumluluğumuz altındaki insanlarla olan münasebetlerimizi çok iyi ayarlamamız gerekir. Onlarla ilişkilerimiz, yüce dağlarla ovaların ilişkisi gibi olmalıdır. Yani bir taraftan yücelikle onları sarıp kuşatırken, diğer taraftan da güzellikleri beraber paylaşabilmelidir. Onların da bir insan olduğunu unutmama; daima onlara olan yakınlığımızı hissettirme; hatta keder ve sevinçlerini paylaşma adına bize açılmalarını sağlama.. evet bütün bunlar, o insanlara karşı şefkat ve merhametimizin gereğidir.

Bir âmirin hüküm verirken takındığı tavırla, çoluk-çocuğuna karşı takındığı tavır elbette ki birbirinden farklı olacaktır. Bu farklılığı bir tasannu şeklinde yorumlamak, yanlış; yanlış olduğu kadar da bu tavrın gerekliliğini anlayamama demektir. Bütün bunlardan çıkaracağımız sonuç şudur; özellikle İslâm'a hizmetle alâkalı işlerde bulunanlar vakâr ve ciddiyetlerini muhafaza etmelidirler. Aksi takdirde tamiri zor ve hesabı verilemeyecek yanlışlıklara düşülebilir

Sabır

Ağrı, acı, tahammülü güç ve katlanması zor hâdise ve vak'alar karşısında dişini sıkıp dayanma manalarına gelen sabır; açık-kapalı "Sabırla yardım isteyiniz." (Bakara, 2/45) "Sabredin ve sabırda yarışın." (Âl-i İmrân, 3/200) âyetlerinde ifade edildiği gibi sabrın aynını emir.. yahut "Onlara karşı acelecilik etme" (Ahkaf, 46/35) "Onlara arkalarınızı dönüp kaçmayın." (Enfâl, 8/15) beyanlarında olduğu gibi onun zıddını yasaklama; "Sabredenler, hayatlarını sadakat çizgisinde sürdürenler" (Âl-i İmrân, 3/17) ifadelerinde geçtiği gibi bu vasıflarından dolayı senada bulunma; "Allah sabredenleri sever." (Âl-i İmrân, 3/146) fermanında görüldüğü gibi Allah sevgisine mazhariyetlerini anlatma; "Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) iltifatında müşahede edildiği gibi sabrı yaşayanları maiyet-i İlâhiye ile payelendirme; "Şayet sabredecek olursanız bu sabredenler için işin en hayırlısıdır." (Nahl, 16/12) irşadkâr beyanından anlaşıldığı gibi sabırla mahz-ı hayra erilmesini beyan; "Elbette o sabredenlere mükâfatlarını, yaptıkları işlerin en güzeline göre vereceğiz" (Nahl, 16/96) uhrevî mücazatı nazara veren tesellibahş fermanıyla sabirîn olanları müjdeleme; "Şayet sabr u sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, şunlar da şu dakikada üzerinize geliverirlerse..." (Âl-i İmrân, 3/125) yardım vade-

den beyanlarıyla sabredenlere İlâhî imdadı hatırlatma gibi, Allah tarafından, değişik yönleriyle sürekli nazara verilen çok önemli bir kalbî ameldir.. ve bir zaviyeden de, diyanetin yarısını şükrün teşkil etmesine karşılık diğer yarısının unvanıdır.[700]

Bu mülâhazayı pekiştiren Hz. Ruh-i Seyyidi'l-Enam'dan şerefsüdur olmuş: "Mü'minin durumu şayan-ı takdirdir; niye olmasın ki; onun her işi hayırdır ve bu da mü'minden başkası için müyesser değildir. O, neş'e ve sevinç ifade eden bir duruma mazhar olunca şükreder, bu onun için hayır olur; herhangi bir sıkıntıya maruz kaldığında da sabreder, bu da yine onun için hayır olur."[701] sözü ne manidardır.

Sabır; sabredilen hususlar itibarıyla aşağıdaki bölümlere ayrılır!

* Allah'a kulluğun zorluklarına katlanma manasına, ibadet u taate karşı sabır.
* Günah yolunun nefse hoş gelmesine mukabil masiyet duygusuna karşı sabır.
* Hakk'ın kaza ve kaderine rıza göstermeyi de ihtiva eden semavî ve arzî belalara karşı sabır.
* Dünyanın cazibedar güzellikleri karşısında yol-yön değiştirmeden çizgiyi korumada sabır.
* Zaman ve vakit isteyen işlerde, zamanın çıldırtıcılığına karşı sabır.

Bunlardan bazıları kulun iradesiyle alâkalı olsa da, bazılarında asla insanın dahli söz konusu değildir.

Bunlardan başka sabır, başa gelen şeyler karşısında edebini bozmamak; iyi-kötü hâdiseleri tefrik etmemek; kendine rağmen yaşamak; kahr u lütfu aynı ruh haletiyle karşılamak; Kitap ve sünnetle gelen mesajları cennet davetiyesi gibi kabul etmek; Sevgili uğrunda can-canan her şeyi feda edebilmek şeklinde ifade edilmiştir ki; hepsinin kendine göre bir mahmilinin bulunduğu söylenebilir.

Bu arada işarî tefsirciler de, sabrı, Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetleriyle irtibatlandırarak şu kabil yorumlarda bulunmuşlardır:

---

[700] Beyhakî, Şuabu'l-îman, 4/109

[701] Müslim, Zühd, 64.

“(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)” (Âl-i İmran, 3/200) âyetinde “(اصْبِرُوا)” ile insan nefsinin taate karşı sabrı, “(وَصَابِرُوا)” kelimesiyle maruz kalınan şeyler karşısında dayanılması, “(وَرَابِطُوا)“ sözüyle de Allah’a karşı aşk u iştiyakın devam ettirilmesi kastedilmiştir.

Erbab-ı Hakikatçe sabra bir diğer yaklaşım ise; iyi-kötü her şeyin Cenab-ı Hakk’tan bilinip, aklın zahirî nazarında iyi olanlara şükürle, nahoş görünen şeylere karşı da rıza ile mukabelede bulunma şeklindedir. Ancak insanın, altından kalkamayacağı musibetler, zor eda edeceği mükellefiyetler ve çoklarının yuvarlanıp içine düştüğü günahlara girme endişesiyle halini Allah’a arz etmesi, o çok ağır sorumlulukları için O’ndan yardım istemesi ve günahlardan korkup O’nun sıyanetine sığınması da kat’iyen şikâyet değildir. Şikâyet olması şöyle dursun, böyle bir tavır çok defa şahsın niyet ve düşüncesine göre tazarru, niyaz, tevekkül ve teslimiyet bile sayılabilir.

Hz. Eyyub’un: “Rabbim gerçekten bana zarar dokundu; Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin.” (Enbiyâ, 21/83) şeklindeki sızlanışı.. ve Hz. Yakub’un: “Ben bu dağınıklık ve tasamı sadece Allah’a açıyorum.” (Yusuf, 12/86) mahiyetindeki iniltisi şefkat talebi buudlu böyle bir tazarru ve niyazdır. Zaten Cenâb-ı Hakk da Hz. Eyyub için: “Doğrusu biz onu sabırlı bulduk, O ne güzel kuldur! Zira O hep evvab ve yüzü Allah kapısındadır.” (Sâd, 38/44) diyerek onun tevekkül ve teslimiyet derinlikli sözlerini sabır içinde aynı şükür kabul etmiyor mu?

Sabır; hem zirve insanların hali hem de zirveleşme yolunda olanların güç kaynağıdır. Zirvelere ulaşmış kimseler, o makamın gereği olarak, sabrın her çeşidini hem de en iyi şekilde temsil ederek mazhariyetlerinin bedelini ödemeye çalışırlar; haklarında zirvelere ulaşma takdiri yapılmış kimseler de çeke çeke, katlana katlana, başkalarının bin türlü ibadetle ulaştıkları şahikalara sabır dinamizmiyle ulaşırlar. Bir hadîste: “Cenab-ı Hakk, kuluna, ameliyle ulaşması zor bir makam takdir buyurmuşsa ibadet u taatıyla o zirveye ulaşması imkânsız görünen o kimseyi nefsi ve ailesi itibarıyla müptela kılar.. sonra da o iptilaya karşılık ona sabır verir; derken, kulunu yükseltip o menzile erdirir.”[702] buyrulur.

---

[702] İbn Hibban, 4/248; Kenzü’l-Ümmâl, c.3, Hadis nu: 822.

Bu açıdan denebilir ki; bela, mükellefiyetin ağırlığı ve masiyetin baskısı, potansiyel birer rahmet olduğu gibi, bunlar karşısında gerekli tavrı almak da bu rahmetin özü sayılabilir. Bu özün özü ve esası da, ne bu ağır yükten ne de ona katlanma keyfiyetinden kimsenin haberdar olmamasıdır.

Evet, insan yerinde ocaklar gibi yanmalı ama, gam izhar etmemelidir. Yerinde dağların altında kalıp ezilmeli ama, kimseye dert dökmemelidir. Bu ölçüler içindeki bir sabır mülâhazasını Hz. Mevlâna, Mesnevi'sinde şöyle özetler:

Bir buğdayın, insana gıda ve kuvvet, onun dizlerine derman, gözlerine nur ve yaşamasına esas olabilmesi için, onun toprağın bağrına gömülmesi, toprakla mücadele ede ede filizlenip gelişmesi, sonra biçilip harmanda dövülmesi, samandan ayrlıp değirmende öğütülmesi, teknelerde yoğrulup hamur haline getirilmesi, fırınlara atılıp ateşte pişirilmesi, sonra dişlerle bir kere daha parçalanıp mideye gönderilmesi şart ve zarurîdir.

Bunun gibi, insanın insanlığa yükselip bir işe yarar hale gelmesi için de, onun çeşitli imbiklerden geçirilerek defaatle elenmesi, elenip özünü bulması elzemdir. Yoksa, insânî kabiliyetlerle mücehhez olduğu halde hedefe ulaşamayıp yollarda kalabilir.[703]

Efendimiz, kabristanlarda cahiliyeye ait bazı âdetlerin devam ettirildiğini görünce, müminleri kabristanlara gitmekten men etti. Fakat daha sonra bu yasağı kaldırdı ve "Ben, sizi kabir ziyaretlerinden men etmiştim. Bundan böyle kabirleri ziyaret edin!"[704] buyurarak, kabir ziyaretini teşvik etmişlerdi. Çünkü insanları tûl-i emelden kurtaracak en müessir nasihat, kabirlerde saklıdır. Zaten o mürüvvet abidesi (sallallahu aleyhi ve sellem) de, sık sık kabir ziyaretinde bulunur ve her hafta hiç olmazsa bir kere Uhud şehitlerini ziyaret ederdi. Kabir ziyaretlerinden birinde, bir kadının evladının kabri başında, feryad u figan edip ağladığını, üstünü başını yırtıp, uygunsuz sözler sarf etmekte olduğunu gördü.. gördü ve kadına yaklaşarak nasihat etmek istedi. Kadın Efendimiz'i tanımıyordu. "Git başımdan!" dedi, "Sen benim başıma gelenleri bilmiyorsun!" Efendimiz de hiçbir şey söylemeden kadının yanından ayrıldı. Orada bulunanlar, kadına

---

703 Kuşeyri, Risale, 323; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 141.

704 Müslim, Cenaiz, 105; Ebu Davud, Cenaiz, 77; Nesei, Cenaiz, 101; Müslim, Cenaiz, 47.

O'nun Allah Resûlü olduğunu söyleyince, kadın daha müthiş bir sarsıntı ile sarsıldı. Çünkü bilmeden Allah Resûlü'ne karşı saygısızlık etmişti. Koşarak Efendimizin hanesine geldi. Kapıyı vurmadan içeriye girdi, Efendimizden özür diledi. Allah Resûlü de ona, cevabı hakîm olarak şunu söyledi: "Sabır, musibetin ilk şokunu yediğin zamandadır."[705] Allah Resûlü, şu dört kelimelik ifadesiyle, ciltlerle ancak anlatılabilecek bir meseleyi, mucizevî bir belagatle anlatmış oluyordu.

Durum Değiştirmek

Sabretme, dişini sıkma, dayanma, metanet gösterme, sarsılmama, irkilmeme, irade felcine uğramama, her gün zehir-zemberek hâdiseleri sineye çekme ve dayanma elbette kolay bir iş değildir. Ancak, bütün bunlar ilk musibet şoku anında yapılmalıdır. Çünkü, yer değiştirme, başka bir vaziyete intikal etme, psikolojik olarak her zaman insanın ruh haletinde değişiklik hasıl eder ve onu sarsan hâdiseleri unutturur.

Diyelim ki, başımıza bir musibet geldi. İlk bakışta, bu musibete dayanabilmemiz mümkün değil gibi... Hemen bu şoku atlatmanın çaresine bakmalıyız. Bu da ya bulunduğumuz durumu değiştirerek ki, ayakta isek oturarak, oturuyorsak yatarak veya yapmakta olduğumuz işin keyfiyetini değiştirerek; meselâ, abdest alarak, namaz kılarak veya en azından konuştuğumuz mevzudan uzaklaşarak.. veyahut da bulunduğumuz mekandan ayrılarak, başka bir atmosfere sığınmakla olur. Bazen da bir nebze uyumak, şoku atlatmamıza yetebilir. Hangi şekilde olursa olsun, hâl, durum veya mekânda yapılan bu değişiklikler, şokun tesirini kırar ve tahammül edilemez gibi görünen musibeti az dahi olsa hafifletir.

Sabır, ibadetlere devam etme hususunda da çok lüzumludur. İlk anda, yeni namaza başlayan bir insan için, bu ibadet çok ağır gelebilir; fakat biraz sabreder de ruhu namazla bütünleşirse, artık bir vakit namazı kılamama, o insan için dünyanın en büyük ızdırabı haline gelir. Oruç, zekât, hac gibi ibadetler için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

İnsan, harama karşı da aynı sabırla mukabele etmelidir. Günah ilk toslandığında gösterilecek mukavemet, ondan gelecek kötü şerareleri kı-

---

[705] Buharî, Cenaiz, 32, Ahkam, 11, Müslim, Cenazi, 15.

rar, insan da o şoku böylece atlatmış olur. Onun içindir ki Efendimiz, Hz. Ali'ye "İlk bakış lehine gerisi aleyhine." buyurmaktadır. Yani, insanın gözü günaha kayabilir. Ama o, hemen gözünü kapar, yüzünü çevirirse, bu onun için günah olarak yazılmaz. Hatta harama bakmadığı için kendisine sevap bile yazılabilir. Fakat ikinci ve daha sonraki bakışlar, zehirli birer ok gibi insanın kalbine ve ruhuna saplanır, insanın hayalinde bulantılar meydana getirir, iradesi manevî gerilimini kaybeder. Zira her harama bakış, bir yönüyle harama girme yollarını kolaylaştıran birer davetiye hükmündedir. Dolayısıyla da her bakış, bir başka bakışı davet eder; artık o insan, harama yelken açar ve dönüşü çok zor bir yolculuğa açılır. İşte bu duruma gelmeden, harama ilk toslandığında, sabredip haramdan yüz çevirme, harama karşı gözleri yumma, Allah Resûlü'nün bize tavsiye ettiği altın öğütlerdendir.

İnsan, harama karşı böyle davrana davrana, bu onda bir huy, bir karakter haline gelir. Zira, yaptığı egzersizlerle kalbinde hasıl olan imanın nuru, cehennemden bir kıvılcım durumunda olan günahlara karşı âdeta bir sütre olur. Öyle ki, artık harama bakmama, onun asıl ve fıtrî davranışları arasına girer. Aksi bir durum aklına gelse, hemen parmağını, gönül peteğindeki iman balına batırır ve bu sağlam mülâhaza sayesinde tattığı aşkın tadıyla kendini bu manevî atmosferden uzaklaştıran her şeyden kaçar. Bu durumda olan bir insanın, iradî olarak günaha girmesi pek düşünülemez.

Mâlâyani Şeyleri Terk

Mâlâyani; faydasız, anlamsız ve kişiyi ilgilendirmeyen söz ve davranışlara denir. Kişiyi fiil, söz, nazar ve fikir olarak ilgilendirmeyen her şey mâlâyanidir. Yani sadece davranış ve sözde değil, baktığımız, düşündüğümüz, hayal ettiğimiz şeylerde de gereksiz şeylerden kaçınmalıyız.

Mâlâyaniyi, İslâm'ın insana getirdiği mesuliyet telakkisi çerçevesinde anlamak daha uygun olur. Kalb, dil, göz, kulak, akıl, hayal gibi bütün organlarının amellerinden hesaba çekilecek olan insanın, bu hesapta terazinin sevap kefesine girmeyecek şeylerden kaçınması gerekir. Böyle bir malayanî anlayışı, kişiyi hayal kurarken bile iradeli davranmaya, faydalı işler hayal etmeye, hayır aramaya ve bu alışkanlığı kazanmaya sevk eder.

Şu hadis-i şerif günümüzde yaygın olan ve içinde mâlâyani de olan bazı hastalıklara parmak basmaktadır: “Ben, haklı olsa bile münâkaşayı terk eden kimseye cennetin kenarında bir köşke kefilim. Şaka bile olsa yalanı terk edene cennetin ortasında bir köşke kefilim. Ahlâkı güzel olana da cennetin en üstünde bir köşke kefilim.”[706]

Başka bir hadiste Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) şöyle buyuruyor: “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi İslâm’ı iyi anlayıp tatbik ettiğinin delilidir.”[707] İbrahim İbn Edhem, “Vera’ şüpheli şeyleri terk etmektir. Fuzûli şeyleri terk etmek demek olan mâlâyaniden uzak kalmaktır.” diyerek işin önemine parmak basmış ve vera’ ile irtibatını kurmuştur.[708]

Ciddiyetsiz ve lâubâli insanların, ibadetlerinde de ciddiyet yoktur. Böyle bir insan, belki namaza durduğu zaman ciddî gibi görünebilir; fakat eğer, iç dünyasında, kalb ve vicdanında ciddiliğe ulaşamamışsa, o sadece yıldız görünme sevdasında bir ateş böceği gibidir. Uzun zaman da böyle görünebilmesi mümkün değildir. Karakterler gizlenemez. Her insan, er veya geç karakterinin muktezasını mutlaka yerine getirir. (İsra, 17/84) Meğerki ciddiyet onda değişmeyen bir karakter haline gelmiş olsun! Temrin ve sıkı kontrolle bu seviyeyi yakalamak mümkündür. Eğer böyle bir temrin ve kontrol varsa “olma”, “görünmenin” önüne geçer, bir serçe uzun müddet tâvûs kuşu olarak arz-ı endam edemez. Yani insan, şuurunun ve zihinaltının çocuğudur. Onlardan kaçıp kurtulamaz. Yani içte ihsan olmalı ki, dışta itkan olsun! Dış, daima içten destek almalıdır. İnsanın iç dünyası ciddi olmalı ki, bu onun dış dünyasına da sirayet etsin.

İhsan Şuuru ve Ciddiyet

Hadislerde imanın ileri dereceleri anlatılır. Bir hadiste bu ileri derece “ihsan” ifadesiyle anlatılır. İnsanın bu şuura yükselmesi ancak laubaliliği terk etmesiyle mümkündür. Ciddiyet, kulun imanının kemaline işaret eder.

Cibrîl hadîsinde, ihsan mertebesi en son merhale olarak ifade edilmektedir. Allah Resûlü’ne gelen Cibrîl, evvela imanı, sonra İslâm’ı sormuş

---

[706] Ebû Davud, Edeb, 7.

[707] Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mace, Fiten, 12; Müsned, I, 201.

[708] Kuşeyrî, Risale, 247.

ve bunlara Allah Resûlü'nün verdiği cevapları tasdikten sonra da, "İhsan nedir?" diyerek ihsanı sormuştur. Efendimiz de O'na şu cevapla mukabele etmiştir: "İhsan, senin Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapmandır. Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."[709] Bu mertebeyi yakalama da, ancak azami takva, zühd ve velayet ile olabilir. İnsan, evvela o noktaya ulaşmayı bir ideal ve gaye haline getirmeli; sonra da, oraya götüren yolları bir bir denemelidir.

"Mâlâyani", insanı hiçbir zaman alâkadar etmeyen, gereksiz ve onun ne bugünü ne de yarını için hiçbir faydası olmayan lüzumsuz şeylerle meşgul olması demektir. Öyle ki, meşgul olduğu şeylerin, ne şahsına, ne ailesine ne de milletine hiçbir faydası yoktur. İşte İslâmiyet'teki güzellikleri yakalayabilmiş biri aynı zamanda laubalilikten de uzaklaşmış demektir. İnsan daima, yüce ve yüksek meselelerle meşgul olmalı, uğraştığı her mesele ya doğrudan doğruya, ya da dolayısıyla, hem kendine, hem ailesine hem de cemiyete faydalı bulunmalıdır. Bir cihetle, ciddî insan olmanın tarifi de budur...

Şecaat/Necdet

Şecaat, dinî ve dünyevî haklarını korumak için canını dahi verecek derecede gösterilen bir yiğitlik olarak tarif edilir. "İhtiyaç olduğunda, şiddet ve tehlikelere karşı yürümek hususunda kalbin yılmaması, ölümü küçümseyip ondan korkmaması"[710] şeklinde de tarif edilmiştir. Türkçe'ye cesaret olarak çevrilebilir. Necdet ise, korku ve dehşet veren bir olay anında ve olağanüstü haller karşısında sabır ve sebât göstererek soğukkanlılığını koruyup, endişeye kapılmadan sakin bir şekilde hareket etmek ve çözüm üretmeye yönelmektir. Bu hasletlerin ikisi de Efendimizde (aleyhissalatu vesselâm) zirveleşmiştir.

Allah Rasulü (aleyhissalatu vesselâm), birbirine zıt gibi görünen iyi vasıfları nefsinde toplamış farklı bir insandır; şecaat-i kudsiyesini arz ederken arslanların ödünü koparır; bir mazlum iniltisi duyduğu zaman onun ruh haletini paylaşır, onunla oturur inler.

Birbirine zıt gibi görünen bu sıfatları, Din-i Mübin-i İslâm'da mühim bir esas olan "sırat-ı müstakim" yorumu çerçevesinde ele almak ve öyle değer-

---

[709] Buharî, İman, 37; Müslim, İman, 1.

[710] Kadı İyaz, Şifa, I, 114.

lendirmek mümkündür. Mesela Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), her şeyden evvel bir şecaat ve cesaret abidesi idi. Öyle ki, muharebe meydanlarının Haydar-ı Kerrar'ı Hz. Ali (r.a.), O'nun bu yanını ifade ederken; "Biz, muharebelerde başımız sıkıştığı zaman Resûl-ü Ekrem (aleyhissalatu vesselâm)'e sığınırdık." der. Nitekim Huneyn'de öyle olduğu gibi Uhud'da da, bir yönüyle kırılıp dökülmüş ve âdeta felç olmuş cemaatini, düşmanın içine korku salacak şekilde yeniden harekete geçirmiş; geçirmiş ve âdeta "Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın." (Âl-i İmran, 3/27) hakikatinin mazharı olarak o sarsılmış, kırılmış ve dökülmüş cemaatten dipdiri ve taptaze bir ordu çıkararak yeniden düşmanı yakın takibe almış, Mekke'ye kadar kovalamıştır. İşte bu, O'nun şecaat-i kutsiyesinin bir ifadesidir ve sahasında nazirsizdir.

Seni kim kurtaracak?

Bir örnek olarak Efendimiz'le Gavres ismindeki bir kâfir arasında geçen hâdise, O'nun korkusuzluk, şecaat ve cesaretinin azametini resmetme bakımından ehemmiyet arz eder. Allah Resulü (aleyhissalatu vesselâm), bir ağacın altında istirahat buyururlarken, Gavres, O'nun uykuda olmasndan istifade ederek, ağaca asılı bulunan kılıcını alır ve müstehzi bir eda ile: "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" der. Onun bu sorusuna karşılık Allah Rasulü, hiçbir korku emaresi göstermeden ve kendisinden gayet emin olarak öyle bir "Allah!" der ki, O'nun orada sergilediği bu teslimiyet, yakin ve Allah'a itimad, elindeki kılıçla karşısında duran Gavres'i sarsar ve kılıç elinden yere düşer. Bu defa düşen bu kılıcı, İnsanlığın İftihar Tablosu eline alır ve sorar: "Ya şimdi seni kim kurtaracak?" Adam korkusundan sıtmalı hasta gibi titremeye başlamıştır ki, o esnada, Allah Rasulü'nün sesini duyanlar oraya koşarlar; koşar ve gördükleri manzara karşısında hayrette kalırlar. Onların Allah'a karşı iman ve itimatları bir kat daha artar; Gavres de orada görüp duyduğu şeylerle "el-Emin"e güven sözü verir ve Allah Rasulü'nün şecaat ve cesaretine hayranlık hisleri içinde oradan ayrılır.[711]

Allah bizimle beraberdir

Allah Rasulü (sallallahu aleyhi ve sellem), eşsiz cesaret örneklerinden birini de, hicret-i seniyyeleri esnasında, Sevr mağarasında sergilerler.

[711] Buharî, Cihad, 84, Meğazî, 31; Müslim, Fiten, 119.

Sevr, gençlerin bile zor çıkabilecekleri zirvede bir mağaradır. Ancak O, elli üç yaşında olmasına rağmen bu zirveye tırmanıyor ve bu mağarayı kıymetler üstü bir değerle şereflendiriyordu. Mekke müşrikleri, mağaranın ağzında dolaşırken, Seyyidina Hz. Ebu Bekir, sırf O'nun adına duyduğu endişeden ötürü telaş içindedir ve ihtimal endişeden yüzü sapsarı kesilmiştir. Halbuki onunla aynı atmosferi paylaşan Nebiler Serveri'nin dudaklarındaki tebessümde en ufak bir değişiklik bile olmamıştır; olmamıştır ve endişe içindeki dostu Hz. Ebu Bekir'i (radiyallahu anh) "Korkma! Allah bizimle beraberdir.", (Tevbe, 9/40) "O iki kişiyi ne sanıyorsun ki, onların üçüncüsü Allah'tır." sözleriyle teselli ve teskin etmiştir.

Şefkat Peygamberi

Evet buraya kadar arz ettiklerimiz birer şecaat, cesaret ve teslimiyet örneğidir; ne var ki bu Zat aynı zamanda rahmet, şefkat ve merhametin de zirvedeki temsilcisidir. Öyle ki O, eğer ağlayan bir çocuk görse, oturur, onunla birlikte ağlar ve inleyen bir ananın acı ve ızdırabını tâ vicdanında duyar. İşte Hz. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis ve O'nun engin şefkati: "Ben namaza duruyor ve onu uzun kılmak istiyorum. Sonra bir çocuk ağlaması duyuyorum. Annesinin ona duyacağı heyecanı bildiğim için namazı hemen kılıp bitiriyorum."[712]

Oğlu İbrahim'in vefatı

Bir başka sefer, Mâriye Validemizden olan oğlu İbrahim'in ölümü karşısında O, dünya kadar hâdiseyi göğüslemiş ve her şeyi aşmış bu büyük şefkat kahramanının gözleri dolu dolu olmuş ve onu kucağına almış, derin bir sevgiyle bağrına basmış ve hüznünü gözyaşlarıyla süslemişti. O'nun bu durumunu istiğrab edip de hayretle bakanlara, "Gönül mahzun olur, gözler ağlar; ancak Allah'ın dediğinden, Allah'ın hoşnut olduğundan başkasını söyleyemeyiz."[713] buyurmuştu. Evet O, insanların en merhametlisi ve en şefkatlisiydi.

Allah Rasulü, hep halîmdi; ama belli bir süre düşmanları O'na hilmini ifade etme fırsatını vermemişlerdi. Hasımları, onunla aralarındaki at-

---

[712] Buharî, Ezan, 65, Salat, 191; Ebu Davud, Salat, 163; Tirmizi, Salat, 159; Nesei, İmamet, 35.

[713] Buharî, Cenaiz, 44; Ebu Davut, 64; İbn Mace, Cenaiz, 53.

mosferi sürekli sertleştirmiş ve O'nu hep o sert atmosferde mukabeleye zorlamışlardı; ancak hep yanılmışlardı; çünkü o, sertleşme niyetinde değildi.

Vera'/Takvâ

Lügatte; uygunsuz, yakışıksız ve gereksiz şeylerden sakınmak, haram ve yasaklara karşı da, titiz davranmak, tetikte olmak veya memnû şeylere girme endişesiyle, bütün şüpheli hususlara karşı kapanma manâsına hamletmişlerdir ki; "Sana kuşku vereni bırak, şüphesiz olana geç."[714] "Helâl belli, haram da bellidir."[715] gibi İslâmî prensiplerde anlatılan gerçeğe uygun olan da budur.

Asr-ı Saadetle insanlığın tanıdığı vera', Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn döneminde âdetâ semavîleşti ve her mü'minin gâye-i hayâli haline geldi. Bu dönemde idi ki, Bişr-i Hâfî'nin kız kardeşi, Ahmed b. Hanbel'e gelerek: "Ya İmam! Ben çok defa dam üstünde iplik büküyorum; bazen de devlet memurları ellerinde meş'aleler oradan geçiyorlar ve elimde olmayarak o ışıktan da istifade etmiş oluyorum.. bu ipliğe haram karışıyor mu?" deyince, koca İmam hıçkıra hıçkıra ağlıyor ve "Bişr-i Hâfî'nin hanesine şüphenin bu kadarcığı bile bulaşmış bir şey girmemeli." fetvasını veriyor.[716]

Yine bu dönemde idi ki, gözü bir kere harama ilişen biri bütün bir ömür boyu "Günâhım!" deyip feryâd ediyordu. Bu dönemde idi ki, bilmeyerek haram bir lokmanın girdiği mide, istifrâya zorlanıyor ve bunun için günlerce gözyaşı dökülüyordu.

Yanlışlıkla cebine koyduğu başkasına âit bir kalemi, sâhibine ulaştırmak için Merv'den Mekke'ye yolculuk yapıldığını, bunlardan birinin kahramanı olan büyük muhaddis, üstün fakih ve derin zâhid İbn Mübârek anlatıyor.[717] Üzerinde başkasına ait bir hak varolduğu mülâhazasıyla, alacaklıya, ömrünün sonuna kadar hizmetkâr olmaya azmetmiş insan sayısı hiç de az değil.. meşhur zâhid Fuzayl b. İyâz da bu vâdinin hâl tercümanlarından!. ve bu aydınlık dünyada daha niceleri..! Evliyâ,

---

[714] Buhârî, Buyû',3; Tirmizî, Kıyâme, 60; Müsned, 3/153.

[715] Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107, 108.

[716] Kuşeyrî, Risâle, 247.

[717] Age. 248

tabakat ve menkıbe kitapları bu altın insanların ruhânîleri aşan hayatlarıyla lebâleb..[718]

Takvâ

Takvâ, vikaye kökünden gelir; vikaye de gayet iyi korunma ve sakınma demektir. Şer'î ıstılahta takvâ, Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O'nun azabından korunma cehdi şeklinde tarif edilmiştir. Lügat ve şer'î manâlarının yanında bazen korku, takvâ tabiriyle; bazen de takvâ, korku sözcüğüyle ifade edilmiştir ki, ilgili kitaplarda her iki şekilde de kullanıldığını görmek mümkündür.

Bir de takvânın oldukça şümûllü ve umumî manâsı vardır ki, dinin prensiplerini kemal-i hassasiyetle görüp gözetmeden, şerîat-ı fıtriye kanunlarına riayete; cehennem ve cehennemi netice veren davranışlardan cenneti semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını şirkten, şirki işmam eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına teşebbühten sakınmaya kadar geniş bir yer tutar. İşte bu manâda takvâ insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki: "Sizin Allah indinde en asil, en şerefliniz takvâda en derin olanınızdır." (Hucurât, 49/13) âyet-i buna işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir kitabın takvâya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu şümûlde ve Kur'ân'dakine denk bir manâ yüklediğine şâhid olunmadığı gibi, İslâm'ın dışında hiçbir ahlâk ve terbiye sisteminde bu seviyede, madde ve manâyı kucaklayan; kökü dünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbâda sihirli bir kelimeye rastlamak mümkün değildir. Başta, Kur'ân, kapısını müttakîlere aralar ve: "huden lil muttekin" (Muttakiler için yol göstericidir) (Bakara, 2/3) fısıldar; neticede, Hz. Furkan ekseninde yaşamaya işaret eder ve nazarları "Leallekûm tettekun" (Umulur ki takvaya eresiniz) (Bakara, 2/21) ufkuna çevirir.

Bütün hayır vesilelerini değerlendirme, bütün şer yollarına karşı kapalı kalma veya kapalı kalmaya çalışma manâlarına gelen takvâ sayesinde insan, aşağıların aşağısına yuvarlanmaktan kurtulur ve "a'lâ-yı illiyyîn" yolcusu olur. Bu itibarla denebilir ki, takvâyı bulan, bütün hayırların, yümünlerin, bereketlerin kaynağını da bulmuş olur.

---

[718] Kuşeyri, Risale, 247; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 80.

Takvânın bu umumî isti'mâline mukâbil bir de herkes tarafından bilinen bir has manâsı vardır ki, çok defa "takvâ" denince akla gelen de budur. O da; dinin emir ve yasaklarına karşı fevkalâde duyarlı olmak, mükâfattan mahrumiyet veya cezayı gerektiren davranışlardan uzak kalmaya çalışmaktan ibaret görülmüştür ki: "Onlar, günahların büyüklerinden ve fuhşiyattan kaçınırlar." (Şûrâ, 42/37) fermanı bu önemli esasın bir yanını; "Onlar ki îman edip sonra da salih amel işlemeye koyuldular." (Yunus, 10/9) câmî beyanı da diğer yanını ifade etmektedir. Farzları titizlikle yerine getirme ve büyük günahlardan kaçınma, takvânın zarûrî ve câmî iki esasıdır. Sağâir dediğimiz küçük günahlara gelince: "Kul gerçek takvâya ulaşamaz, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri de terk etmedikçe"[719] gibi pek çok beyan-ı Nebevî var ki, Kurân'ın "lemem" dediği şeylere karşı da titiz olmayı ihtar etmektedir.

Evet, tam ihlâs, ancak her çeşit şirk şâibesinden sakınmakla, kâmil takvâ da şüphelerden bütün bütün kaçınmakla elde edilebilir. Zirâ; yukarıda zikredilen hadîs; kalb ve ruh seviyesinde bir hayatı, şüpheli şeyler karşısında hassas olmaya bağlamıştır. Hadîs; helâlin belli, haramın da belli olduğunu, Sahib-i Şeriatın bu iki hususu herhangi bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde beyan ettiğini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen bir kısım şüpheli şeylerin bulunduğunu ve insanların çoğunun bunları bilemeyeceğini, bu itibarla da, şüpheli şeylerden sakınmak lazım geldiğini; ancak şüpheli şeylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabileceğini, şübühâta düşen kimsenin ise, harama girme ihtimali olduğu; tıpkı, koru kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulunduğu gibi hususları anlattıktan sonra Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) buyuruyor ki: "Biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah'ın korusu da haramlardır. Şu da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur; o bozulunca beden de bozulur. İşte o kalbdir!"[720]

Bu esaslara binâen, takvâ-yı tâmmın, ancak şüpheli şeyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebileceğini söyleyebiliriz. Böyle bir iç-

---

[719] İbn Mâce, Zühd, 24; Tirmizî, Kıyâme, 19.

[720] Buhârî, Îman, 39, Müslim, Müsâkât, 107, 108.

tinâb ise her şeyden evvel iyi bir haram ve helâl bilgisine, bundan da öte sağlam bir mârifet ve vicdan kültürüne vâbestedir. İş gelip bu noktaya dayanınca: "Sizin Allah nezdinde en asil ve en şerefliniz, takvâda en ileri olanınızdır." (Hucurât, 49/13) âyetiyle; "Kulları içinde Allah'dan hakkıyla ancak âlimler korkar." (Fâtır, 35/28) beyanı âdetâ kutuplaşır.. takvâ, asâlet ve şerefe inkılâp eder, ilim de saygıya bürünür ve bir bayrak gibi tüllenir. Kalbini ve sırrını bu renklerle bezeyen ruhlar, "İşte o kâmet-i bâlâlar, kalblerini, Allah'ın takvâ imtihânına tabî tuttuğu kimselerdir." (Hucurât, 49/3) İlâhî iltifatıyla da birer imtihan kahramanı olarak anlatılırlar.

İbadet ve itaat kutbunda takvâ denince, daha çok iç safveti, gönül derinliği ve ihlâs enginliği anlaşılır; ma'siyet dairesinde de günah ve şüpheli şeylere karşı kesin tavır ve kararlılık. Bu itibarla da, kulluğun çeşitliliğine göre, aşağıdaki hususların hepsini takvânın ayrı bir buudu sayabiliriz:

* Kulun mâsivâullah'tan (Allah'dan gayrı her şey) kaçınması.
* Onun şeriat ahkâmına bihakkın riayet etmesi.
* Hakk'tan uzaklaştıracak şeylere karşı sürekli tetikte bulunması.
* Yasaklara muhalefet etmeye götürecek nefsî hazlara karşı devamlı uyanık olması.
* Maddî-manevî her şeyi Allah'dan bilip, nefse hiçbir şeyi temlik etmemesi.
* Kendini hiç kimseden daha âlî ve daha hayırlı görmemesi.
* Allah'dan başka hiçbir şeyi gaye-i hayal edinmemesi.
* Hazret-i Rehber-i Küll'e bilâ kayd u şart inkıyâd etmesi.
* Âyât-ı tekviniyenin sürekli tetkik ve tefekkürüyle kalbî ve ruhî hayatını yenilemesi.
* Değişik buudlarıyla râbıta-ı mevtte kusur etmemesi.

Hâsılı, takvâ bir kevser, müttakî de ona ulaşmış bahtiyardır; Hakk katında bu mazhariyeti elde etmiş insan da azdır.[721]

Üstad Bediüzzaman da takva konusunda şunları söylüyor: "Bu günlerde, Kur'ân-ı Hakîm'in nazarında îmandan sonra en ziyade esas tutulan

---

[721] Kuşeyri, Risale, 247; M. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 74

takva ve amel-i sâlih esaslarını düşündüm. Takvâ, menhiyattan ve günahlardan içtinab etmek ve amel-i sâlih, emir dairesinde hareket ve hayrat kazanmaktır. Her zaman def'-i şer, celb-i nef'a racih olmakla beraber, bu tahribat ve sefahet ve cazibedar hevesat zamanında, bu takvâ olan def'-i mefasid ve terk-i kebâir üssül-esas olup, büyük bir rüçhaniyet kesbetmiş. Bu zamanda tahribat ve menfi cereyan dehşetlendiği için takva, bu tahribata karşı en büyük esastır. Farzları yapan, kebireleri işlemeyen kurtulur. Böyle kebair-i azîme içinde amel-i salihin ihlâsla muvaffakiyeti pek azdır. Hem az bir amel-i salih, bu ağır şerait içinde çok hükmündedir. Hem takva içinde bir nevi a'mel-i salih var. Çünki bir haramın terki, vâcibdir; bir vâcibi işlemek, çok sünnetlere mukabil sevabı var. Böyle zamanlarda -binler günahın tehacümünde- bir tek içtinab az bir amelle yüzer günah terkinde, yüzer vâcib işlenmiş olur. Bu ehemmiyetli nokta niyetiyle, takva nâmiyle günahdan kaçınmak kasdiyle, menfi ibadetten gelen ehemmiyetli a'mâl-i sâliha'dır. Bu zamanda en mühim vazife, tahribata ve günahlara karşı takvayı esas tutup davranmak gerektir. Mâdem her dakikada, şimdiki tarz-ı hayat-ı içtimaiyede yüzer günah insana karşı geliyor! Elbette takva ile ve niyet-i içtinab ile, yüzer amel-i salih işlemiş hükmündedir."[722]

İstişare

"Bir bilene sor! İki bilgi bir bilgiden hayırlıdır."

İstişare, bir konuda birinin veya bir heyetin fikrine müracaat etmek, görüşünü almak, danışmak anlamına gelir.

İstişare, verilecek kararların isabetli olarak verilebilmesinin ilk şartıdır. Bir mesele hakkında iyiden iyiye düşünülmeden, başkalarının fikir ve tenkitlerine arz edilmeden verilen kararlar, çok defa hüsran ve hezimetle neticelenir. Düşüncelerinde kapalı, başkalarının fikrine hürmet etmeyen "kendi kendine" birinin, üstün bir fıtrat, hatta dâhi de olsa, her düşüncesini meşverete arz eden bir diğer insana göre daha çok yanıldığı görülür.

En akıllı insan, meşverete en çok saygılı ve başkalarının fikirlerinden en çok istifade eden insandır. Yapacağı işlerde kendi düşünceleriyle iktifa

---

[722] B. S. Nursî, Tarihçe-i Hayat, 303.

eden ve hatta onları başkalarına da kabul ettirmeye zorlayan ham ruhlar, etraflarından hep nefret ve istiskal görürler. Güzel neticelerin elde edilmesinin ilk şartı meşveret olduğu gibi, kötü âkıbet ve hezimetlerden korunmanın ehemmiyetli bir vesilesi de, dostların yüksek fikirlerinden istifadeyi ihmal etmemektir.

Meşveret, sınırlı akıl, sınırlı düşünceye sınırsızlık kazandırmanın önemli bir yoludur. Meşveret kadar zengin bir devlet ve güçlü bir ordu yoktur. Sahabe, medih makamında, “Onların işleri, aralarında meşveret iledir.” (Şura, 42/38) beyanıyla, başka sıfatlarla değil de, meşveretle yâd edilmiştir.

Akıllıdan birkaç adım daha ileri akıllı, başkalarının akıl ve düşüncelerine de değer verendir. Düşüncelerdeki pasları çözecek en müessir iksir, meşverettir. İki akıl bir akıldan hayırlı ise, yüzlerce akıl evleviyetle bir akıldan hayırlı olur. İşte meşveret, bunca aklın bir araya gelmesinin adıdır. Kendi akıllarına güvenip başkalarının düşüncelerine müracaat etmeyenler, dâhi de olsalar, muhakemeye önemli bir derinlik kazandıran meşvereti terk ettiklerinden dolayı akılsız sayılırlar.

Bir işe başlamadan önce gerekli olan her danışma yapılıp tedbirde kusur edilmemelidir ki, sonra etrafı suçlama ve kaderi tenkit etme gibi, musibeti ikileştiren yanlış yollara gidilmesin. Evet, bir şeye azmetmeden evvel, âkıbet güzelce düşünülmez ve tecrübe sahipleriyle görüşülmezse, neticede hayal kırıklığı ve nedâmet kaçınılmaz olur.

İstişare; ehli ile, sancılı ve ızdıraplı ruhlarla ve sırtında küfe taşıma hassasiyeti ile hareket edenlerle yapılırsa mesuliyet de kalkmış olur. Geleceğin büyük problemlerini istişare mekanizması içinde öğütmek ve kat’iyyen münferid hareket etmemek istişarenin hakkı ve gereğidir.

Efendimiz bu konunun da hakkını verenlerin başında gelir. Hatta ailevî/şahsî meselelerde bile ashabıyla istişare etmişti. Zaten Cenab-ı Hakk O’na, böyle davranması için gerekli işareti vermişti. “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyle ise onlar(ın kusurların)dan geç, onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan; Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.” (Al-i İmran, 3/158)

Allah Resûlü'nün Hanımlarıyla İstişare Etmesi

Allah Resûlü, ashabının yanı sıra, hanımlarıyla da oturur konuşur; hatta bir arkadaş gibi onlarla en ciddi meselelerin müzakeresini yapardı. Peygamberin, onların düşünce ve fikirlerine kat'iyen ihtiyacı yoktu; çünkü O, vahiy ile müeyyeddi. Ancak, O, ümmetine bir şeyler öğretmek istiyordu. Onun bu uygulamasıyla kadın, o güne kadar olduğunun aksine, muallâ bir yere oturtulacaktı. Allah Resûlü bunun pratiğine de yine kendi hânesinden başlıyordu.

... Ve bir misâl

Hudeybiye anlaşması, Müslümanlara çok ağır gelmişti. Öyle ki, kimsede yerinden kımıldayacak mecal kalmamıştı. Bu arada Allah Resûlü, kendisiyle umreye niyet edenlere, kurbanlarını kesmelerini ve ihramdan çıkmalarını emretmişti. Ancak sahâbe, "Acaba verilen kararda bir değişiklik olur mu?" düşüncesiyle, meseleyi biraz ağırdan alıyordu. Allah Resûlü, emrini bir kere daha tekrarladı. Fakat, sahabedeki ümitli bekleyiş değişmedi.. evet, bu asla, Allah Resûlü'ne karşı bir muhalefet değildi. Şu kadar var ki, onlar daha değişik bir emir bekliyorlardı. Zira Kabe'yi tavaf etmek üzere yola çıkmışlardı. Hudeybiye'de söylenenler, tatbik safhasına konmayıp anlaşmada bir değişiklik olabilirdi.

İki Cihan Serveri, sahâbedeki bu durumu sezince hemen çadırına girdi ve hanımı Ümmü Seleme Validemiz'le istişare etti. Bu ufku geniş kadın, sırf istişarenin hakkını vermek için konuştu. Çünkü o da biliyordu ki, Allah Resûlü onun diyeceklerine kat'iyen muhtaç değil.. Allah Resûlü, bu istişare ile bize, içtimaî bir ders veriyordu. Bu gibi durumlarda kadınlarla istişare edilmesinde de hiçbir mahzur yoktu.

Validemiz, Allah Resûlü'ne şu mealde sözler söyledi: "Ya Resûlallah! Emrini bir daha tekrar etme. Belki muhalefet eder ve mahvolurlar. Fakat Sen, kendi kurbanlarını kes ve onlara bir şey demeden de ihramdan çık. Onlar verdiğin emrin kesinliğini anlayınca, ister istemez Sana itaat edeceklerdir." Allah Resûlü de böyle düşünüyordu. Hemen bıçağını eline aldı ve çadırından çıkarak, kendine ait kurbanları kesmeye başladı. O daha birkaç kurban kesmişti ki, sahâbe de kendi kurbanlarını kesmeye ko-

yuldular. Artık verilen karardan dönüş olmadığını herkes anlamıştı.

Hangimiz, kadınlara karşı bu denli mültefit olabilmişizdir? En kritik anda hanımıyla istişare eden kaç devlet reisi vardır? Bir aile reisi olarak kaç kişi, aile hayatında hanımıyla istişareye yer vermektedir?

Evet, şûra ve meşveret de, her hayırlı iş gibi ilk defa peygamber hânesinde hecelendi.. ve Allah Resûlü, kendi hanımlarıyla istişare etti. Biz henüz bu anlayışın sofasında dolaşıp duruyoruz, dolaşıyor ve bu sırlı kapının nereden açılacağını bilemiyoruz. Hatta, henüz o kapının tokmağına vurma imkânını dahi elde edemedik. Bugün kadın haklarını koruduklarını iddia edenlerin bile düşüncelerinde, kadın hâlâ ikinci dereceden bir varlık olmaktan kurtulmuş değildir. Oysa İslâm, kadına, bir vâhidin yarısı nazarıyla bakar. O, öyle bir bütünün parçası ki, diğer parçanın işe yaraması için onun mevcudiyeti şarttır. Ancak her iki parça bir araya gelince insanlık vahidinin teşekkül edeceğine inanır. Bu vahidin olmadığı yerde, insanlık da yoktur. Enbiyâ, asfiyâ da yoktur, İslâmiyet de yoktur, millet de yoktur.

Efendimiz, nasıl davranışlarıyla kadınlara karşı lütufkâr davranıyordu; nurlu sözleriyle de hep bu şekilde davranmayı teşvik ediyordu! Bir hadislerinde şöyle buyurur: "Mü'minlerin iman bakımından en kusursuzu, ahlâkı en güzel olanıdır. (Ahlâk ile insan öyle zirveleri tutar öyle insanî semalara yükselir ki, hiçbir ibadetle o makamları elde etmek mümkün olmaz.) Ahlâkı en güzel olanınız da, kadınlarına en güzel davrananınızdır."[723]

Görülüyor ki, eğer kadınlık, insanlık tarihinde bir kere aradığını bulmuş ve bir kere gerçek manâda onurlandırılmışsa o da Peygamber Efendimiz Aleyhisselâm döneminde olmuştur.[724]

Sıla-i Rahim

Akraba ilişkileriyle ilgili hukuk, İslâm'da olduğu kadar hiçbir dinde ve hukuk sisteminde gözetilmemiştir. Karabet bağı bugün Batı'da neredeyse kaybolmuş durumdadır. Aile bağı bile dağılmıştır. Bireysellik öylesine topluma nüfuz etmiştir ki, çekirdek aileyi daha evinde iken atomize etmiştir.

---

[723] Ebu Davud, Sünnet, 14; Müsned, II, 250.

[724] M. F. Gülen, Sonsuz Nur I, 355.

Anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler, kan bağına ait sıcaklığı vermemektedir.

Çekirdek aile şekil olarak Batı'da da mevcuttur. Belki aile bütün bütün tarumar olmamıştır; ama aile bireyleri arasında ruhsal ve manevî açıdan bağlılık çok zayıflamıştır. Fertler manen ve ruhen kendi bireysel dünyalarını yaşamaktadırlar. Bir evi paylaşmanın haricinde derin ilişkiler söz konusu değildir. Eğitim sistemi gerek ailede gerekse okul ve çevrede fertleri bireyselleştirecek ve yalnızlaştıracak şekilde organize edilmiştir. Ortak bir mekânı paylaşmanın verdiği ortak duygular ne kadarsa, Batı'da ailenin fonksiyonu da bundan ibarettir. Sosyal çevre tüm değerleri dünyevileştirdiği gibi, ailevi değerleri de dünyevileştirmiştir. Ahirete taalluk edecek formlar çoktan cemiyetin bağrından sökülüp atılmıştır.

Oysa İslâm'da aile, yalnızca çekirdeği oluşturan bireyler arasındaki bağı değil, cemiyetin teşekkülünde mikyas alınan temel bir ortamı da ifade etmektedir. Yani cemiyetin üzerine oturduğu en rasih (sağlam) bir değer ve unsurdur aynı zamanda. Bu yüzden İslâm, aile etrafında şekillenen değerlerin ve ilişkilerin korunması için yeterli tahşidat yapmaktadır. Kat'-ı rahimi (aile ve akraba ilişkilerini kesmeyi) büyük günahlardan addetmektedir.

Sıla, ulaşma, varma, kavuşma; uzakta bulunduğu memleketine, vatanına, ailesine kavuşma anlamlarına gelir. Rahm, kelime olarak rahmetten gelir. Rahmet, acımak, şefkat duymak anlamlarını taşır. Sıla-i Rahim ise, akraba ve yakınlarını ziyaret etme, hâl hatır sorma, yardımda bulunma kısaca akrabalık bağlarını kuvvetli tutma anlamına gelir. Mesela, iş ve ikamet yerimiz akrabalardan uzakta ise zaman zaman ziyaretlerine gitmek, mektup, telefon, mail gibi vasıtalarla hal hatır sormak, yardıma muhtaç iseler elimizden gelen yardımı esirgememek, hasta iseler ziyaret etmek, bir problemleri varsa ilgilenmek, düğün bayram gibi sevinçli anlarında tebrik etmek ve onlarla sevinmek, üzüntülerini paylaşmak, hastalandıklarında ziyaret etmek, cenaze ve taziyelerine katılmak sıla-i rahme dahil olan hususlardır. Bu sayılanlar, akrabalar arasında bağları güçlendirir, kişiyi hayata mutlu bir şekilde bağlar, bencillik, yalnızlık gibi durumlardan korur ve en önemlisi dinî bir vecibe yerine getirildiğinden Allah'ın rızasına ulaştırır.

Âlimler sıla-i rahmin dereceleri olduğunu, en yüksek derecesinin nikâh düşmeyecek kadar yakın olan akrabalar arasında olduğunu ve bunun farz olduğunu belirtmişlerdir. Bazı âlimler bu kişilerin miras konusunda geçen zevi'l-erhamı kapsadını belirtirler. Verilen bilgilere genel olarak bakıldığında, anne, baba, çocuklar, kardeşler, amca, hala, dayı ve teyzelere karşı sıla-i rahim farz olurken diğer akrabalar için uzaklaştıkça mükellefiyet derecesi düşer. Belki en alt derecesi bütün Müslümanlara karşı müstehab olur.

Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, anne-baba, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır." (Bakara, 2/215) "Bir de akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma." (İsra, 17/26) "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği (ihsanı), akrabaya yardımı emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir." (Nahl, 16/90) Bu son ayet-i kerime pozitif ve negatif altı önemli esası ihtiva eden, câmi bir ilahî beyandır:

Adalet; dinde hayatî ehemmiyeti haiz bir disiplindir. Ve bazıları onu, dinin dört temel esasından biri kabul etmişlerdir. Bazen ubudiyet, bazen adalet şeklinde Kur'ân ve Sünnet-i sahihada geçen bu kavram, pek çok şeyin kendisine irca edileceği genel bir kavramdır. Mesela mealini sunduğumuz ayette, iyilik yapma, akrabaya yardımda bulunma ve ihsan şuuruna ulaşma gibi hususların hemen hepsi adalete irca edilebilir. Zaten ubudiyet manâsında adalet bir insanda veya bir toplumda tam anlamıyla oturmamışsa, böyle birinden sair hususların beklenmesi de beyhudedir. Evet, adaletsiz ihsan olmaz. Onsuz yakınlara, akrabaya bakmak gerçekleşmez. Hele ihsanın bir hadis-i şerifte beyan edilen o enfes manâsı ki, "Allah'ı görüyor gibi kullukta bulunma" hiç mi hiç hayata geçirilemez.

İhsan; yukarıda ifade ettiğimiz gibi, "Allah'ı görüyor gibi" kulluk yapmaktır. Ne var ki, bu duygu, bu düşünce ve bu tasavvurların, sağlam bir imana bina edilmesi ve iman gerçeğinin de, İslâmî esaslarla derinleştirilmesi icab eder ki, ihsan şuuru kendinden bekleneni verebilsin.

Yakınlara yardım etme veya daha geniş bir dairede herkese yardımda bulunma, ihsan şuurunun yaygınlaştırılması ve intişarı demektir. Bu açıdan ayetin mazmununu tahlil edecek olursak, adalet ihsanın, ihsan da iyilik etme duygusunun hem temeli hem de kaynağıdır.

Negatif planda esas alınan şeylere gelince; bu konuda önce fuhşiyat zikredilmiş. İhtimal, hem ferdî planda hem de toplum planında bütün münkeratın başlangıcını fuhşiyat teşkil ettiği için ona öncelik verilmiş. Zira hemen herkesin bildiği fuhşiyatın yaygın olduğu toplumlarda sair olumsuz şeylerin hemen hepsi çorap söküğü gibi ard arda sökün eder gelir ve zamanla toplumu bütün bütün şirazeden çıkarır. Bu açıdan da hiçbir zaman onun küçük görülmemesi gerekir.

Münker; Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerin açıktan açığa yapılması mânâsına gelir. Diğer bir yaklaşımla o, evrensel doğrulara başkaldırma ve isyan etme manâlarına gelir ki her din ve her millette merduttur.

Bağy yani azgınlık ve taşkınlık; bu olumsuz sıfat da ferdî ve içtimaî hayatta değişik şekillerde kendini gösterir. İnsanın kendine zulmetmesinden, ana-babasına isyanına, devlete başkaldırıp toplum huzurunu bozmadan, Allah'ı inkâra kadar geniş bir taalluk sahasının olduğunu söylemek mümkündür. Burada da tıpkı adalet, ihsan ve iyilikte bulunmada gördüğümüz gibi, fuhşiyat münkerin, münker de azgınlık ve taşkınlığın hem temeli, hem de kaynağıdır.

Konuyla ilgili birçok hadis de bulunmaktadır. Birkaç tanesini kaydedelim: "Fakirlere yapılan tasadduk bir sadakadır, ama akrabaya yapılan ikidir; biri sıla-i rahim, diğeri sadaka."[725] Küleyb el-Hanefi, Peygamber Efendimiz'e kime iyilik yapması lazım geldiğini sorunca şu cevabı aldı: "Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine... Bu iyiliği üzerine vacip olan bir hakkın ödenmesi yani sıla-i rahmin yerine getirilmesi olarak yapacaksın."[726]

Sıla-i Rahim ve Ömrün Uzaması

Efendimiz diğer bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: "Nesebinizden sıla-i rahim yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahim akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır."[727] Bu ve bunu destekler mahiyette başka hadislerde, sıla-i rahimin ömrü uzattığı beyan edilmektedir.

---

[725] Tirmizi, Zekât, 26; Nesai, Zekât, 22

[726] Ebû Davud, Edep, 129.

[727] Tirmizî, Birr, 49; Müsned, II, 374.

Bunun dışında öteden beri Ehlullah arasında ömrün birbirine verilmesi meselesi de bilinen bir konudur. Her hâlde bu mesele ancak, verenin ve alanın ruhî dokularının uyuşması, aynı frekansı paylaşmaları ve Allah'ın bu fiilî ve kavlî duaya meşietiyle cevap vermesiyle gerçekleşebilir.

Her isteyenin veremeyeceği gibi, her isteyenin de alamayacağı bu alış veriş netice itibarıyla "illet-i tâmme"nin gerçekleşmesi ve Cenab-ı Hakk'ın o mevzuda iradesinin taallukuna bağlıdır. İhtimal, sıla-i rahim yapılınca o illet tahakkuk ediyor ve Allah ömrü uzatıyor.

Ömür uzamasının bir başka tevili de şöyle olabilir; Cenab-ı Hakk insanın yaptığı şeyleri bereketlendirip, nemalandırarak o insanın hayatını uzun bir ömür yaşamışçasına bereketlendirebilir. Şayet ömrün uzaması esprisi, insanın ahiret hesabına yönelik kazancıyla değerlendiriliyorsa, bu durumda insan ahiret adına çok kazanmış demektir. Mesela bunlardan birisi Kadir gecesidir ki, bin aya bedel olduğu ifade ediliyor. Eğer insan o gecede, o İlahî teveccühü yakalarsa, sanki seksen sene yaşamış gibi olur. Bu, o insanın ömrü uzasaydı ve seksen sene de yaşasaydı işte o kadar sevap kazanacaktı demektir. Sadakanın, hasenatın, sıla-i rahimin ömür uzatması da bu şekilde olabilir.

Ömrün uzatılması meselesinin niçin sıla-i rahime tahsis edildiği hakkında şunlar söylenebilir; günümüzde en çok gadre uğrayan İslâmî prensiplerden biri de hiç şüphesiz yakın akrabanın unutulmasıdır. Evet, derecesine göre yakınların yer yer ziyaret edilmesi; onlarla aramızda vuslatın sağlanması; başta anne-baba, anne-babanın evlatları, sonra kardeşler, nine, dede; dayı-teyze, amca-hala gibi yakınların, anne-babaya saygının bile çok ciddi sarsıldığı bir dönemde görülüp gözetilmesi mevzuu çok önem arz etmektedir.

Hz. Hatice validemiz çok akıllı bir kadındır ve o sanki bir peygambere zevce olmak için yaratılmıştır. Efendimizle ilk vahyin heyecanını paylaştığı dönemde bu büyük kadın, Peygamberimizin, Cebrail'den (aleyhissalatu vesselâm) ilk ayetleri aldıktan sonra "Kendimden korkuyorum." demesine mukabil; "Hayır ebedîyyen Allah seni zâyi etmeyecektir. Şüphesiz sen sıla-i rahim yapıyor, ihtiyacı olanın elinden tutuyor, yoksula bakıyorsun..."[728] demiştir.

---

[728] Buharî, Bed'ul-Vahiy, 3, Menakibu'l-Ensar, 45; Müslim, İman, 252.

Hz. Hatice validemizin bunu demesi ve Varaka b. Nevfel'in de bu istikamette bir mütalâada bulunmasından anlaşılıyor ki, sıla-i rahim, o toplumda zor yapılan ve talib olunan bir şey. Hz. Ebu Bekir, Efendimiz'e yapılanlar karşısında O'na sahip çıkarken, "Senin gibi, fakirin, yoksulun elinden tutan, sıla-i rahim yapan birine bu yapılmaz." diyor. Yine komşulukla korumaya almak istediğinde, Kureyş'e karşı sıla-i rahimi referans olarak veriyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, sıla-i rahim o dönemde de herkes için gâye-i hayâl ve çok önemli bir şeydi.

Bir diğer yanıyla tarihte, pederşâhî, cedşâhî, ceddü'l-cedşâhî (ata erkil) aile şekillerini görmek mümkün. Eskiden bizim toplumumuz da öyleydi. Bir baba-anne veya dedenin etrafında birçok gelin ve evlad bulunurdu. Hâlâ bazı yerlerde bu vardır. Bunlar aslında toplum molekülünün düşük çapta hücreleri gibi şeylerdir ki, ne kadar sağlam, sıhhatli, birbiriyle irtibat içinde olurlarsa o kadar sıhhatli bir toplum meydana gelir.

Anne-Babaya Hürmet

Anne-baba, insanın en başta hürmet edeceği kudsî iki varlıktır. Onlara hürmette kusur eden, Hakk'a karşı gelmiş olur. Onları hırpalayan ergeç hırpalanmaya maruz kalır. İnsan daha küçük bir canlı olarak var olmaya başladığı andan itibaren hep anne-babanın omuzlarında ve onlara bir yük olarak gelişir. Bu konuda ne peder ve validenin çocuklarına karşı olan şefkatlerinin derinliğini tayine, ne de çektikleri sıkıntıların sınırını tesbite imkân vardır.

Anne-babanın kadrini bilip, onları Hakk'ın rahmetine ulaşmaya vesile sayanlar, bu dünyada da öte dünyada da en talihlilerdendir. Onların varlıklarını istiskal edip, hayatlarına karşı bıkkınlık gösterenler ise, sürüm sürüm olmaya namzet bir kısım bedbahtlardır.

İnsan anne-babasına karşı hürmeti nisbetinde, Yaratıcısına karşı da hürmetkâr sayılır. Onlara hürmeti olmayanların Allah'a da hürmet ve saygısı yoktur. Günümüzde, ne garip tecellilerdendir ki, sadece Allah'a karşı saygısız olanlar değil, O'nu sevdiğini iddia edenler de anne-babalarına isyandan geri kalmamaktadırlar.

Özellikle anneler, dünyada ukba eksenli varlıklardır. Hilkatteki rol ve istihdamları ile elde ettikleri mükâfatları, çektikleri zorluk ve sıkıntılarıyla

gördükleri karşılık arasındaki orantısızlık bu gerçeğin en açık delilidir. Bunun böyle olduğunu anlamak için uzun boylu araştırmaya da gerek yoktur. Onların bir ömür neler ekip neler biçtiklerine, neler çekip neler bulduklarına göz atmak yeterlidir.

İslâm aileye ve onun temel iki direği olan anne-babaya çok önem vermiş, sağlam ailelerden oluşan toplumun sağlıklı olacağını ifade ederek bu konuda birçok önemli prensip vazetmiştir. Allah hakkından sonra anne-baba hakkı zikredildiği gibi, cennet de annelerin ayakları altına serilmiştir.

Cenab-ı Hakk şöyle ferman ediyor: “De ki: “Gelin, Rabb’inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin.” (En’am, 6/151) “Biz insana, ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. (Ana karnında) taşınması sütten kesilmesi otuz ay sürdü.” (Ahkaf, 46/15) “Bana ve ana babana şükret, dönüş banadır.” (Lokman, 31/14)[729]

Bir insanın en yakını anne-babasıdır. Her iyilikte olduğu gibi, dualarımızda da önceliğin onlara verilmesi gerektiğini Kur’ân şu ifadelerle belirtiyor: “Ey Rabbim! Amellerin hesap olunacağı gün, beni, anne-babamı ve mü’minleri bağışla!” (İbrahim, 14/41) Demek ki, önce insanın kendisi, sonra anne-babası geliyor. Zaten bu husus insan olmanın, insanî duygularla bezenmenin bir ifadesidir. Aslında insan olan bir insan en yakın daireden en uzak daireye uzanan çizgide derecelerine göre diğer insanların dertleriyle dertlenir, sevinçlerinden sevinç duyar. Diğer bir nokta da şudur: Nasıl bir insanın anne-babası hakkında yaptığı istiğfar makbul ise, öyle de insanın anne-babasının mazhar olduğu nimetler adına şükrü de geçerlidir. Yani bir insan anne-babasına gerçek anlamda evlatlık yapamadıysa, geride onun yapacağı şey şudur: Dilini onlar hesabına hayırda kullanmak... “Allah’ım! Hamdim, tesbihim, tehlilim, istiğfarım onlara raci olsun.” demek bu türdendir. Nitekim Hz. Süleyman, şöyle derken bunu yapanlardan olduğunu göstermiştir: “Rabbim, beni, gerek bana, gerek anne-babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl.” (Neml, 27/19)

---

[729] Ayrıca şu ayetlere de bakılabilir (sûre/ayet): 2/83, 133, 233; 4/22, 23, 33, 36, 134; 6/151; 9/24113, 114; 16/78; 17/23, 24; 19/14; 26/86; 27/19; 29/8; 31/14, 15; 33/6, 53; 39/6; 46/15, 17, 18; 65/6, 7.

Bir başka ayette şu ifadeler bulunuyor: "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi yaşlanırsa, kendilerine "öf!"bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onlara şefkat, tevâzu ile kol kanat ger ve şöyle diyerek dua et "Ya Rabbi! Küçüklüğümde onlar beni nasıl özenle yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" (İsra, 7/23-24)

Bu ayetleri Üstad Bediüzzaman şöyle tefsir etmektedir:

"Ey hanesinde ihtiyar bir vâlide veya pederi veya akrabasından veya iman kardeşlerinden bir amel-mânde veya âciz, alîl bir şahıs bulunan gafil! Şu âyet-i kerimeye dikkat et bak: Nasıl ki bir âyette, beş tabaka ayrı ayrı surette ihtiyar vâlideyne şefkati celbediyor. Evet dünyada en yüksek hakikat, peder ve vâlidelerin evlâdlarına karşı şefkatleridir. Ve en âlî hukuk dahi, onların o şefkatlerine mukabil hürmet haklarıdır. Çünki onlar, hayatlarını kemal-i lezzetle evlâdlarının hayatı için feda edip sarf ediyorlar. Öyle ise, insaniyeti sukut etmemiş ve canavara inkılab etmemiş her bir veled; o muhterem, sadık, fedakâr dostlara hâlisane hürmet ve samimane hizmet ve rızalarını tahsil ve kalblerini hoşnud etmektir. Amca ve hala, peder hükmündedir; teyze ve dayı, ana hükmündedir.

İşte o mübarek ihtiyarların vücudlarını istiskal edip ölümlerini arzu etmek, ne kadar vicdansızlık ve ne kadar alçaklıktır bil, ayıl! Evet hayatını senin hayatına feda edenin zeval-i hayatını arzu etmek, ne kadar çirkin bir zulüm, bir vicdansızlık olduğunu anla!

Ey derd-i maişetle mübtelâ olan insan! Bil ki senin hanendeki bereket direği ve rahmet vesilesi ve musibet dafiası, hanendeki o istiskal ettiğin ihtiyar veya kör akrabandır. Sakın deme: "Maişetim dardır, idare edemiyorum." Çünki onların yüzünden gelen bereket olmasaydı, elbette senin dîk-ı maişetin daha ziyade olacaktı. Bu hakikati benden inan. Bunun çok kat'î delillerini biliyorum, seni de inandırabilirim. Fakat uzun gitmemek için kısa kesiyorum. Şu sözüme kanaat et. Kasem ederim şu hakikat gayet kat'îdir, hattâ nefis ve şeytanım dahi buna karşı teslim olmuşlar. Nefsimin inadını kıran ve şeytanımı susturan bir hakikat, sana kanaat vermeli. Evet kâinatın şehadetiyle, nihayet derecede Rahman, Rahîm ve Latif ve Kerim olan Hâlık-ı Zülcelali Vel'ikram, çocukları dünyaya gönder-

diği vakit, arkalarından rızıklarını gayet latif bir surette gönderip ve memeler musluğundan ağızlarına akıttığı gibi; çocuk hükmüne gelen ve çocuklardan daha ziyade merhamete lâyık ve şefkate muhtaç olan ihtiyarların rızıklarını dahi, bereket suretinde gönderir. Onların iaşelerini, tama'kâr ve bahil insanlara yükletmez. "Şüphesiz rızık veren sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zariyat, 51/58) "Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizlerin de onların da rızkını veren Allah'tır." (Ankebut, 29/60) âyetlerinin ifade ettikleri hakikatı, bütün zîhayatın enva'-ı mahlukları lisan-ı hal ile bağırıp, o hakikat-ı kerimaneyi söylüyorlar. Hattâ değil yalnız ihtiyar akraba, belki insanlara arkadaş verilen ve rızıkları insanların rızıkları içinde gönderilen kedi gibi bazı mahlukların rızıkları dahi, bereket suretinde geliyor. Bunu teyid eden ve kendim gördüğüm bir misal: Benim yakın dostlarım bilirler ki; iki-üç sene evvel her gün yarım ekmek, -o köyün ekmeği küçük idi- muayyen bir tayinim vardı ki, çok defa bana kâfi gelmiyordu. Sonra dört kedi bana misafir geldiler. O aynı tayinim hem bana, hem onlara kâfi geldi. Çok kerre de fazla kalırdı. İşte şu hal o derece tekerrür edip bana kanaat verdi ki, ben kedilerin bereketinden istifade ediyordum. Kat'î bir surette ilân ediyorum: Onlar bana bâr değil; hem onlar benden değil, ben onlardan minnet alırdım.

Ey insan! Madem canavar suretinde bir hayvan, insanların hanesine misafir geldiği vakit berekete medar oluyor; öyle ise mahlukatın en mükerremi olan insan ve insanların en mükemmeli olan ehl-i iman ve ehl-i imanın en ziyade hürmet ve merhamete şayan aceze, alîl ihtiyareler ve alîl ihtiyarların içinde şefkat ve hizmet ve muhabbete en ziyade lâyık ve müstehak bulunan akrabalar ve akrabaların içinde dahi en hakikî dost ve en sadık muhib olan peder ve vâlide, ihtiyarlık halinde bir hanede bulunsa, ne derece vesile-i bereket ve vasıta-i rahmet ve "Beli bükülmüş ihtiyarlarınız olmasa idi, belalar sel gibi üstünüze dökülecekti."[730] sırrıyla, ne derece sebeb-i def'-i musibet olduklarını sen kıyas eyle.

İşte ey insan! Aklını başına al. Eğer sen ölmezsen, ihtiyar olacaksın. "Ceza, yapılan hatanın cinsinden olur." sırrıyla, sen vâlideynine hürmet etmezsen, senin evlâdın dahi sana hizmet etmeyecektir. Eğer âhiretini se-

---

[730] Ebu Ya'la, Müsned, 11/511; Münavî; Feyzu'l-Kadir, 1/266

versen, işte sana mühim bir define; onlara hizmet et, rızalarını tahsil eyle. Eğer dünyayı seversen, yine onları memnun et ki, onların yüzünden hayatın rahatlı ve rızkın bereketli geçsin. Yoksa onları istiskal etmek, ölümlerini temenni etmek ve onların nazik ve seri-üt teessür kalblerini rencide etmek ile "hem dünyada hem de ahirette zarar ettiler" sırrına mazhar olursun. Eğer rahmet-i Rahman istersen, o Rahman'ın vedialarına ve senin hanendeki emanetlerine rahmet et.

Âhiret kardeşlerimden Mustafa Çavuş isminde bir zât vardı. Dininde, dünyasında muvaffakıyetli görüyordum. Sırrını bilmezdim. Sonra anladım ki, o muvaffakıyetin sebebi: O zât ise, ihtiyar peder ve vâlidelerinin haklarını anlamış ve o hukuka tam riayet etmiş ve onların yüzünden rahat ve rahmet bulmuş. İnşâallah âhiretini de tamir etmiş. Bahtiyar olmak isteyen ona benzemeli. "Cennet anaların ayakları altındadır."[731] diyen Yüce Nebiye salat ve selâm olsun."[732]

Konuyla ilgili birçok hadis-i şerif de bulunmaktadır. Bir iki tanesini kaydetmekle yetiniyoruz.

Peygamber Efendimiz bir gün: "Yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun!" dedi. "Kime yazıklar olsun" denilince şu cevabı verdi: "Anne-babasının ikisi veya biri yanında yaşlandığı halde cennete giremeyen!"[733] "Allah'ın rızası, babanın rızasındadır. Allah'ın memnuniyetsizliği de babanın memnuniyetsizliğindedir."[734] "Baba cennetin orta kapısıdır. Dilersen onu terk et dilersen muhafaza et."[735]

Ölümlerinden sonra anne-babanın kalan haklarını Efendimiz şöyle dile getiriyor: "Onlara dua, günahlarının affı için Allah'tan istiğfar etmek, vasiyetlerini yerine getirmek, onlar vasıtasıyla akraba olanlarla sıla-i rahmi yerine getirmek ve dostlarına ikramda bulunmak."[736]

---

731 Feyzu'l-Kadir, III, 361.

732 B. S. Nursî, Mektubât, 259.

733 Müslim, Birr, 9; Tirmizî, Daavat, 110.

734 Tirmizî, Birr, 3.

735 Tirmizî, Birr, 3

736 Ebû Davud, Edeb, 129; İbn Mace, Edeb, 2.

Komşuluk

İctimai bünye içerisinde kan ve akrabalık bağlarıyla bağlı olmamakla beraber, hakkı inkâr edilemez bir kurum da komşuluk kurumudur. Öyle ki Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm) "Cibrîl bana komşuyu o kadar tavsiye etti ki, komşuyu komşuya varis kılacak sandım."[737] buyurmuştur. Ayet-i Kerimede komşuluk şöyle dile getiriliyor: "Allah'a ibadet edin, O'na ortak koşmayın, ana ve babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolda kalmışlara ve ellerinizin altındaki kimselere(köle, cariye, hizmetçi, işçi) iyilik edin." (Nisa, 4/36)

Konuyla ilgili birçok hadis nakledilmiştir. Bir iki tanesini zikretmekle yetinelim: "Komşu üçtür: Birincisi; komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve İslâm hakkı olmak üzere üç hakka sahiptir. İkincisi, komşuluk ve İslâm hakkı olarak iki hakka sahiptir. Üçüncüsü ise sadece komşuluk hakkına sahiptir ki, bu müşrik veya diğer dinlerden olan kişidir."[738] Hz. Aişe validemiz anlatıyor: "Dedim ki, Ya Resûlallah! İki komşum var. Öncelikle hangisine ikramda bulunayım? Şu cevabı verdi: Kapısı sana en yakın olandan başla."[739] Bir gün Peygamber Efendimiz, "Allah'a yemin ederim iman etmemiştir." buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti. Ashab "Kim Ya Resûlallah?" deyince şu cevabı verdi: "Komşusu kendisinden emin olmayan"[740]

Bu ve benzeri nasslar ile gelişen kültür ışığında şu değerlendirme yapılabilir: Komşuluk, ikamet yerine bağlı olarak, aynı mahalde müstakil birimler halinde yan yana ve üst üste yaşayan aileler arasındaki ilişkiye verilen isimdir. Dar anlamı ile bu tarif, aynı semt ya da mahallede yaşayan aileler arasındaki ilişkileri hatırlatsa da, aile şartına bağlı olmaksızın iş yeri ilişkileri de (dükkan komşuluğu), komşuluk kapsamına girer. Hatta geçici olarak ikâmet edilen bir mesire yerinde bile, yan yana barınmaktan hâsıl olan yakınlık da komşuluk ilişkisi sayılır.

Bir mahalde (mahalle, köy, çarşı, iş hanı, kamp vb.) yaşamak zorunda olan insanların, insanlar arasında barış ve huzuru istikrara kavuştur-

---

[737] Buharî, Edeb, 28.

[738] Heysemî, Zevaid, Edeb, VIII, 164.

[739] Buharî, Edeb, 32.

[740] Buharî, Edeb, 29.

ması bakımından komşuluk ve bu kavramın etrafında geliştirilen haklar ve ödevler bütünü, insan topluluklarının erişti) en gelişmiş beşeri ilişkilerden biridir. Komşuluk ilişkisinde akrabalık ve kan bağı söz konusu değildir. Aynı ırk, inanç ve felsefeye bağlı olmak şartı da aranmamıştır. Sosyal mevkii ve tabiî nitelikleri ne olursa olsun, iki bağımsız birim şeklinde yan yana yaşayan aileler (ya da insanlar) birbirinin komşusu sayılır ve sırf bu sebepten dolayı karşılıklı hak ve ödevleri kapsayan bir hukuk dairesine tâbi olurlar.

Kültürümüzün egemen olduğu coğrafyada komşuluk ilişkileri, nitelik itibarıyla sıcak, samimi ve teklifsiz bir ortama dayanır. Karşılıklı güven ve iyi niyet komşuluk ilişkisinin temelini teşkil eder. Komşuluk ilişkisi ilk temasla beraber başlar. Henüz taşınmakta olan komşunun yerleşmesine, eşyasının nakline yardım edilir. İlk gün, yemek pişirmelerine fırsat olmadığı düşüncesinden hareketle yeni komşuya yemek gönderilir ya da komşu yemeğe davet edilir. Ara sıra içecek şeyler ikram edilir. Yerleşme tamamlandıktan sonra ilk münasip fırsatta aile halinde yeni komşuya "Hoş geldin" oturmasına gidilerek komşuluk ilişkisi pekiştirilir ve bu ziyaret esnasında iki komşu, birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı bulurlar. Bu ziyaret yeni komşu tarafından mutlaka yakın bir zamanda iade edilir.

"Komşunun akrabadan ileri olduğu" düşüncesi, komşuluk ilişkisinin temeli sayılır; akraba ile belirli zaman aralıkları ile görüşülebildiği halde, komşu, daima yan yana ve yüz yüze bulunulan bir yakın olarak kabuledilir. Ailenin sıkıntılı veya neşeli anları, ilk anda daima komşu ile paylaşılır. Zaman zaman pişirilen güzel yemeklerden komşunun da mutlaka tatması ihmal edilmez. Aile içinde alınması gereken önemli kararlarda, samimiyet ve yakınlık derecesine göre komşu ya da komşuların fikri sorulur. Ölüm, nişan, düğün, hac dönüşü, asker yolcu etmek, hastalık ya da tabiî afetler gibi olağanüstü hâdiselerde dayanışmanın ilk halkasını komşular teşkil eder. Karşılıklı hediyeleşmek anlamına gelen "yoklatma" âdeti, Anadolu'da komşular için de geçerlidir.

Komşuluk ilişkilerini belirleyen hukukun ana çizgileri İslâm inancı tarafından belirlenmiştir. Bu hususta bilhassa, "Cibrîl hiç durmaz, komşu hakkına hürmet olunmasını bana vasiyet ederdi, hatta ben yakında (Allah'ın emriyle komşuyu) komşuya mirasçı kılacak sandım." mealindeki

hadis belirleyici bir rol oynamıştır. Komşusunun zulmünden, şerrinden emin olmadığı kişinin kâmil imana erişmiş olamayacağını işaret eden hadis de bu cümledendir.

Komşuya eza etmemek, onlarla güzel geçinmek, hayırhâh olmak, onları zarardan korumak, nasihat edip görüp-gözetmek gibi emirler, İslâm'da komşu hukukunun temel esaslarını belirler. Komşu tabirinin oldukça geniş ve esnek tutulması dikkat çekicidir.

Buna göre, "müslim, kâfir, abid-fâsık, dost-düşman, mukim-misafir, menfaatli-mazarratlı, yakın-uzak istisnasız bütün komşular" komşu tabiri içine girebilmektedir. Komşuluk hukukunun geçerli olduğu alan, genelde kabule göre "her taraftan kırk hane" olarak tarif edilmiştir.

Bu hükümler çerçevesinde komşuluk, yer yer akrabalık hukukuna dahi ağır basan niteliği ile bizim toplumumuzda çok ciddiye alınan ve titizlikle riayet edilen bir ilişki bütünü olmuştur. Komşuluk ilişkisi fizikî şartlar bakımından sona ermiş olsa bile, "eski komşu" tabiriyle vaktiyle kurulmuş olan yakınlığın sürdürülmesi, bugün bile devam etmektedir.

"Komşuluk kardeşlikten ileridir." "Komşunun sakalını yoldularsa sen dahi sakalını yülüt (kestir)." "Komşuyu komşudan sorarlar." "Komşu ekmeği komşuya borçtur." gibi komşuluk hukukunun olumlu değerlerini taşıyan sözler, bunun en açık örneğini teşkil eder. Maalesef komşuluk ilişkileri, hızlı ve plansız şehirleşme, sanayileşme ve benzeri etkilerin oluşturduğu kültür şoku sonucunda, bilhassa büyük şehirlerde zayıflama belirtileri göstermektedir.

Mahremiyet/Özel Hayat

Mahremiyet (gizlilik, özel hayat) insanlarda fıtrî olan bir duygudur. İslâm bu duygunun korunmasına özen göstermiş, avret, halvet, ihtilat, tesettür mefhumları çerçevesinde pek çok değerin korunmasını öngörmüştür. "Bir eve girerken izin istemek göz içindir."[741] hadisi bu konuyu aydınlatmaktadır. Meskenin geniş tutulması prensibi de, mahremiyetin daha kolay korunması gayesiyle konmuştur. Sünnet açısından ev, sadece soğuk

[741] Buharî, Libas, 75, Diyat, 23; Neseî, Kesame, 47; Ebû Davud, Edep, 136

ve sıcağa karşı sığınılacak bir yer değildir. Aynı zamanda mahremiyeti sağlama yeridir. Bu yüzden eve haram denmiş ve sahibinin izni olmadan buraya girilmesi yasaklanmıştır. Modern hukukta buna mesken ve özel hayatın korunması denmektedir. Mahremiyeti ihlâl sadece girmek, saldırmak ve kundaklamakla tahakkuk etmez; bakmak, dinleme cihazı yerleştirmek, telefon dinlemek vb. yollarla da bu ihlâl gerçekleşir. "Hiç kimse izin almadan başkasının evinin içine bakmasın,[742] kim izinsiz bakarsa aynen girmiş gibidir." hadisi bunu açıklamaktadır. "Bir başkasının evinin içine bakarken, (ev sahibi tarafından) gözü çıkarılan kişi diyet istemeye kalkışmasın, bilsin ki, hiçbir hak talep etme durumunda değildir." hükmü, bu meselenin ciddiyetini vurgulamaktadır. Peygamber Efendimiz (aleyhissalatu vesselâm), pencereden kendi evine izinsiz bakmış olan bir adama, elindeki tarağı göstererek, "İçeriye baktığını bilseydim şu tarağı gözüne sokardım."[743] buyurmuştur. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre, Hakem b. Ebu'l-As'ı içeriye bakarken tesbit eden Peygamber Efendimiz, "Ben sağ olduğum müddetçe Medine'de oturmayacaksın!" diyerek Taif'e sürmüştür. Peygamber Efendimiz, "Bir kimse kapısı açık bırakılmış (veya giriş kısmında perde olmayan) bir eve uğrar da (içeri) bakarsa kabahat onda değildir, ev sahibindedir." sözleriyle, korumanın ev sahibi tarafından yapılması gerektiğine parmak basmıştır. Günümüzde moda haline gelen perdesizlik veya mahremiyeti sağlamayan kısa veya ince perdeler düşündürücüdür.

Ancak mahremiyet sadece dışarıya karşı değildir. Ev içinde de aile fertleri birbirlerine karşı dikkatli olmalı, mümkünse herkese bir oda ayrılmalı ve fertler birbirlerinin odalarına izinsiz girmemelidirler. Anne-baba çocuklarına bu terbiyeyi vermeli ve onları değişik hislere sürükleyebilecek söz, davranış ve kıyafete dikkat etmelidirler. Kur'ân-ı Kerim şu ayetlerle konuyu açıklamaktadır: "Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunan köle ve hizmetçileriniz ile içinizden henüz bülûğa ermemiş çocuklarınız, odanıza girmek için şu üç vakitte sizden izin istesinler:

Sabah namazından önce, öğle vakti istirahat için elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve bir de yatsı namazından sonra. İşte bu üç vakit, mah-

---

[742] Zira bu durum özel hayata bir tecavüzdur ve günümüz halk tabiriyle bir nevî röntgenciliktir.

[743] Buharî, Diyat, 15, 23, İstizan, 11; Müslim, Adap, 42; Ebû Davud, Edep, 136

remiyet vakitlerinizdir. Ama bunların dışında izinsiz girmelerinde sizin için de, onlar için de bir mahzur yoktur. Çünkü sizin birbirinizin yanına girip çıkmanız kaçınılmazdır. İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar. Gerçekten Allah, alîm ve hakîmdir. (Her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).

Çocuklarınız bülûğa erdiklerinde ise, kendilerinden büyük olanları nasıl izin istiyorlardı ise, odanıza girmek için her vakitte izin istesinler. İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar. Çünkü Allah her şeyi bilir, her hükmü yerinde açıklar." (Nûr, 24/58-59) Bu ifadelerden, İslâm'ın ideal meskeninin, buluğ çağına ermiş her ferde bir oda tahsis etmeye imkân verecek genişlikte bir mesken olduğu da anlaşılmaktadır..

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I - İ

J

K

L

M

N

O - Ö

P

R

S

Ş

T

U - Ü

V

Z

İSTİFADE ~~EDİLEN~~ KAYNAKLAR

KUR'AN-I KERİM.

ABDULAHAD, Davut, *Tevrat ve İncil'e göre Hz. Muhammed*, (Çev: Nusret Çam), Nil Yay. İzmir, 1982.

ABDURREZZAK, Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, (Çev. Akif Nuri Karcıoğlu, Dava Yayınları, İstanbul, 1972.

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'ştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risale, (1-2), Beyrut. 1405

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Nur Yay. Ankara, 1991.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Mahmud, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'ı'l-Mesânî*, (1-20), Beyrut, 1967.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul, 1928.

BEDİÜZZAMAN, Said Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 2003.

_______, *Mektubat*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004.

_______, *Sözler*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004.

_______, *Şualar*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 2004.

_______, *Tarihçe-i Hayat*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 2004.

BEYHAKİ, Ahmed bin Hüseyin bin Ali, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübra*, Kuveyt.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yay. İstanbul, 1971.

BUHARİ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail (v.256/869), *el-Câmiu's-Sahih*, (1-8), İst. 1979.

CÜRCANİ, es-Seyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Beyrut, 1983

DÂMÂT, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhu'z-Zade, *Mecmau'l-Enhur Fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, (1-2) İstanbul, 1891.

DÂRÎMÎ, Ebu Muhammed b. Abdirrahman, *es-Sünen*, (1-2), Mısır (t.y.).

De Goeje Neşri, Leyden, 1931; Kahire,1326.

DEHLEVİ, Şah Veliyyullah, *Hüccetü'l-Baliğa*, Dar-İhyai'l-Ulûm (1-2), Beyrut, 1992.

DİKMEN, Mehmed, *Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslam ilmihali*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1991 .

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. es-Sicistânî, *es-Sünen*, (1-5), İstanbul 1981.

EBU NUAYM, Ahmed bin Abdillah el-İsbahani, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, Darü'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, 1405.

EBU YA'LA, Ahmed b. Ali b. El Müsennâ, *el-Müsned* (1-8), Darü'l-Me'mun li't-Türas, Dımeşk, 1984.

ASKALANÎ,Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed ibn Hacer, *el-İsabe Fi Temyizi Sahabe*, Daru İhyaü't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1328

BEYHAKİ, Ebu Bekir Ahmed bin el-Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Haydarabad, 1933.

HEREVİ, Hâce Abdullah, *Menazilü's-Sâirin ile'l-Hakki'l-Mübin*, Kahire, 1908.

KÂRÎ, Ali, *Şerh-u Fıkhı'l-Ekber*, Beyrut, 1997.

KUFÎ, Ebu Bekir Abdullah bin Muhammed bin Ebi Şeybe, *el-Musannef* (1-7), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad,1409.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (1-10), Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

MUHASİBİ, er-Riaye Li Hukukillah, Kahire, 1970.

MUTTAKİ, Ali, *Kenzu'l-Ummal* (1-18), Müessesetü'r-Risale Beyrut,1994.

GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed, *el-Mustafa fi İlmi'l-Usûl* (1-2), İhya-u Ulûmi'd-Din, Kahire.

GÜLEN, M. Fethullah , *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, Nil yay. İzmir, 2004.

_______, *Asrın Getirdiği Tereddütler* (1-4), Nil yay. İzmir, 1997.

_______, *Fasıldan Fasıla-4*, Nil Yay. 2002.

_______, *Işığın Göründüğü Ufuk*, Nil Yay. İstanbul, 2002.

_______, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, Nil yay. İstanbul, 2003.

_______, *Kırık Testi* (1-3), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay, İstanbul, 2004.

_______, *Örnekleri Kendinden Bir Hareket*, Nil Yay. İstanbul, 2004.

_______, *Prizma* (1-4), Nil Yay. İstanbul, 2000.

_______, *Varlığın Metafizik Boyutu*, Nil. Yay. İstanbul , 1998.

_______, *Yeşeren Düşünceler*, Nil Yay. İzmir, 2003.

HAKİM, en-Neysaburî, Ebu Abdullah, *el- Müstedrek ale's-Sahiheyn* (1-4) Daru'l-Marife, Beyrut.

HEYSEMİ, Nureddin Ali bin Ebu Bekir, *Mecmaü'z-zevaid ve Menbaü'l-Fevaid* (1-10), Beyrut, 1967.

HUCVİRÎ, Ebu'l-Hasan Ali bin Osman, *Keşfu'l-Mahcûb* (Terc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982.

İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned* (1-6), Dar-ı Sadr, Beyrut.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvini, *es-Sünen*, Dar-ı İhyai'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut, 1985.

İBN ÂBİDÎN, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Dar-ı İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.

İBN HİBBAN, Ebu Hatim b. Hibban b. Ahmed et-Temimî, *es-Sahih* Beyrut, 1987.

İBN HİŞAM, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (1-4), Darü'l-Hayr, Beyrut, 1992

İBN KESİR, İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (1-16), Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye.Beyrut.

_______, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* (1-8), Dar-ı Kahraman, İstanbul, 1985.

İBN MANZUR, Ebu'l Fazl Cemaluddin Muhammed b. Abdilkerim, *Lisanü'l-Arab*, Dar-ı Fikir, Beyrut,1990.

İBN MÜBAREK, Abdullah bin Mübarek, *Kitabu'z-Zühd*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

İBN RÜŞD, *Bidayetü'l-Müctehid*, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 1985.

İBN SAD, Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra* (1-8) Dar-ı Sadr, Beyrut, 1985.

İBNÜ'L-ESİR, Ali bin Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih* (1-12), Dar-ı Fikr, Beyrut, 1982.

İLMİHAL : İMAN VE İBADETLER (red. Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın.) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1998.

İMAM MÂLİK, Ebu Abdillah Mâlik b. Enes, *Muvatta*, (1-I2), Mısır 1951.

KADI İYÂZ, Ebu'l-Fadl, *eş-Şifa bi Tarifi Hukuki'l-Mustafa*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

KANDEHLEVî, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, Daru'l-Kalem, Şam, 1983.

KÂSÂNİ, Ebu Bekir Alaaddin Ebu Bekir bin Mesut bin Ahmet el-Hanefi, B*edaiu's-Sanaî Fi Tertibi'ş-Şerai*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

KURTUBÎ, Ebu Abdillah b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (1-20), Beyrut,1967.

KUŞEYRİ, Ebu'l-Kasım Abdulkerim bin Hevazin, *er-Risaletü'l-Kuşeyriye*, Daru-ı Hayır, Beyrut, 1995.

MEVSÛATU'L-FIKHIYYE, Vizâra'tül-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kuveyt, 1983.

MIGVEL DE UNAMUNO, *Yaşamın Trajik Duygusu* (Çev: Osman Demirsu) İstanbul, 1986.

MİRAS, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Emel Mat. Ankara, 1975.

MÜNZİRÎ, Abdulkavi, *et-Terğib ve't-Terhib mine'l-Hadisi'ş-Şerif*, Kahire, 1968.

MÜNÂVİ,Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir* (1-6), el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra, Mısır, 1356.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac, *el-Câmiu's-Sahih*, (1-8), Beyrut

NESAİ, Ebu Abdurrahman bin Şihab, *Sünen-i Nesaî*, Mısır, 1964.

ÖZDEMİR, M. Said, *Şafii ilmihali*, Diyanet İşleri Reisliği yayınları, Ankara, 1956.

PEZDEVİ, Ebu'l-Yüsr, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Trc. Şerafettin GÖLCÜK) İstanbul, 1998.

RAĞIB el-İSFAHANİ, Hüseyin bin Muhammed, *el-Müfredat fi Garaibi'l-Kur'an*, Kahraman Yay. İstanbul, 1990.

RÂZÎ, Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb*, (1-30), Dar-ı Fikir, 1990.

SERAHSİ, Ebu Bekir Muhammed bin Ebi Sehl, *el-Mebsut*, Mısır, 1324.

SUYUTÎ, Abdurrahman Celaleddin, *ed-Dürru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur* (1-8), Daru'l-Fikr, Beyrut.

TABBARA, Abdullah, *İlmin Işığında İslamiyet*, İstanbul, 1977.

TABERANÎ, Ebu'l-Kasım Süleyman bin Ahmet, *el-Mucemü'l-Evsat*, Riyad, 1985.

_______, *el-Mucemü'l-Kebir*, Daru İhyaü't-Türasi'l-Arabi, 1984.

TABERÎ, Muhammed bin Cerir, *Câmiü'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an* (1-30), Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.

_______, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-X, Beyrut 1962

TAHÂVÎ, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Muhtasar-ı İhtilâf-ı Fukaha*, (İhtisar; Cessas, Ebu Bekir er-Razi), Dar-ı Beşair-i İslâmiyye, Kahire.

TAHTAVİ, Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Hanefi, *Haşiye ala Meraki'l-Felah Şerhi Nuri'l-İzah*, Matbaatü'l-Ezheriyye, 1360. 1231/1816.

TEHANEVİ, Zafer Ahmed, *İ'laü's-Sünen* (1-18), Karaçi, 1415.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa (v.279/892), *el-Câmiu's-Sahîh* (Sünen), (1-5), thk. A.M. Şâkir, Kahire 1962.

VAHİDÜDDİN HAN, *el- İslam Yetehadde*, Kahire, 1977.

YENİ ÜMİT, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, Cilt 7, Sayı 52.

_______, Ocak-Şubat-Mart 2003, Cilt 9, Sayı 59.

YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yay. İstanbul, 2003

ZÜHAYLİ, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü* (1-8), Darü'l-Fikr, Dımışk, 1989.